DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

AYFERİ GÖZE

SİYASAL DÜŞÜNCELER VE YÖNETİMLER

BEŞİNCİ BASI

Beta

AYFERİ GÖZE

SİYASAL DÜŞÜNCELER VE YÖNETİMLER

Beta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

FERNUR GENÇ
1990

Prof. Dr. AYFERİ GÖZE
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Genel Kamu Hukuku Profesörü

A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi
Sosyoloji Bölümü

SİYASAL DÜŞÜNCELER VE YÖNETİMLER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hukuk Dizisi : 99
Yayın No. : 209

5. Bası Kasım 1989 - İSTANBUL

ISBN 975-486-109-9

Beta BASIM YAYIM DAĞITIM A.Ş.
Himaye - i Etfal Sok. No. 13 - 15
Talas Han Tel. : 511 54 32 - 528 13 20
Cağaloğlu - İST.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Sosyal bir varlık olan insan, doğduğu andan başlayarak ölene kadar bu toplum içinde yaşamak zorundadır. Toplum halinde yaşamanın kendisi için vazgeçilmez olduğunun bilincine varan ve düşünme yeteneğinin geliştiği andan başlayarak insanoğlu günümüze dek, toplumun yapısı ve çeşitli sorunlarıyla ilgilenmek, bunlar üzerinde düşünmek ve çözümler getirmek gereğini duymuştur.

İnsanlar niçin toplum içinde yaşarlar, toplum düzeni nasıl olmalıdır, devlet denen siyasal - hukukî kurum nasıl, niçin doğmuştur, devlet olmasa olmaz mı, siyasal iktidarı kullananlar emretme ve zor kullanma gücünü nereden ya da kimden almışlardır, iktidarın kaynağı nedir, iktidar nasıl kullanılmalıdır, amacı ne olmalıdır, her iktidarı meşru sayma olanağı var mıdır, en iyi yönetim hangisidir, birey-iktidar ilişkisi nasıl olmalıdır, kişinin özgürlüğü ve eşitliği ne anlama gelir? gibi sorular üzerinde durulmuş ve bu soruların her birinin ortaya çıkarttığı değişik ve çeşitli sorunlara çözümler aranmıştır.

İlkçağlardan günümüze dek toplum, devlet, iktidar, kişi hak ve özgürlükleri ve eşitlik kavramları ve bunların insanlar ve toplumlar için yarattığı sorunlar güncelliğini korumaktadır. Bu sorunlara bugün de çözümler aranmaktadır.

Tarih boyunca bu sorunlara eğilen ve çözümler getiren ve kavramları açıklayan düşünürler bazen "olanı" savunmuşlar, ama çoğu zaman da insanların daha mutlu olmaları için "olması gereken" üzerinde durmuşlardır, benimsedikleri değerler açısından sonuca ve çözüme ulaşmağa çalışmışlardır.

Bu görüşlerin ve düşünce sistemlerinin toplum düzeni, devlet yapısı, iktidar anlayışı ise, birey açısından, bireyin toplum içindeki yeri ve önemi, hakları ve yetkileri, özgürlüğü bakımından önemlidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kütüphaneler dolusu eserleri kapsayan bu görüş ve düşüncelerin tümünü, tüm ayrıntılarıyla bir ders kitabı içinde verme olanağı olmadığı açıktır. Bu konuda zorunlu olarak bir sınırlama yapmak gerekmektedir, sınırlama ise bir seçim yapmağı zorunlu kılar. Bu ders kitabında, siyasal düşünceyle ilgili tarihsel gelişmeyi ana hatlarıyla ve belli düşünce sistemlerini bunların belli başlı savunucularının görüşleri açısından anlatmağa çalıştım.

Kitapta, ikinci olarak incelenen konu siyasal yönetimler oldu. Bu alanda batı demokrasilerindeki siyasal gelişmeleri İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa örnekleriyle vermeğe ve siyasal düşüncelerle, siyasal yönetimler arasındaki bağlar, teori ile uygulama arasındaki uyum ve uyumsuzlukları göstermeğe çalıştım. Diğer ülkelerin siyasal yönetimlerinin incelenmesini ise, daha sonraki çalışmalarımda gerçekleştirmeği ümit ediyorum.

Prof. Dr. Ayferi Göze

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

SİYASAL DÜŞÜNCELER

İLK ÇAĞDA SİYASAL DÜŞÜNCE

		Sayfa
1.	Eski Yunan'da Pôlis düzeni ve siyasal gelişmeler	1
2.	İlk Düşünürler	6
3.	Sofizm	9
4.	Sokrates	13
5.	Platon (Eflâtun)	17
	A. Toplumun doğuşu ve sınıfsal toplum düzeni	19
	B. Sınıflar içi düzen	22
	a) Eğitim sorunu	22
	b) Mülkiyet sorunu	25
	c) Kadın - Erkek eşitliği ve aile sorunu	25
	d) Yasa sorunu	26
	C. Devlet biçimleri ve insan tipleri	27
	D. "Yasalar"da öngörülen toplum düzeni ve "Devlet"teki düzenden farkı	32
	E. İkinci en iyi Devletin siyasal organları	36
6.	Aristoteles	38
	A. İdeal Toplum Düzeni : Pôlis	39
	B. Eşitlik - Kölelik	40
	C. Yönetimler	42
	a) Monarşi ya da Krallık yönetimi	43
	b) Aristokrasi	44
	c) Politeia - Cumhuriyet	44
	d) Tirani - zorba yönetim	45
	e) Oligarşi	45
	f) Demokrasi	46
	D. Yönetimlerin değişme nedenleri	47
	E. Mülkiyet ve Adalet sorunları	50

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

7. Aristoteles sonrası siyasal düşünce 53

A. Epikürizm 53

B. Stoa Okulu 56

ORTAÇAĞIN TOPLUM YAPISI VE
ORTAÇAĞDA SİYASAL DÜŞÜNCE

1. Ortaçağın toplum yapısı 60

A. Feodalitenin ekonomik ve sosyal yapısı 61

B. Feodalitenin siyasal yapısı 69

C. Ortaçağ toplum yapısında gelişmeler 71

2. Ortaçağda siyasal düşünce 76

A. Ortaçağda siyasal düşüncenin kaynakları 76

B. Saint Thomas d'Aquin 78
a) Yasa tanımlaması ve yasa çeşitleri 79
b) Toplum, yönetim biçimleri ve meşru iktidar 83
c) Mülkiyet 86

C. İbn Haldun 87
a) Tarih bilimi 87
b) İnsan, sosyal yaşam ve çeşitleri 89
c) Devlet 92
d) İklimin insanlar üzerindeki etkisi 95

MODERN ÇAĞDA SİYASAL DÜŞÜNCE

1. XV ve XVI ıncı yüzyıllar 99

A. Nicola Machiavelli ve ulusal birlik görüşü 99

a) "Titus Livus'ün ilk on bölümü hakkında söylevler" eserindeki görüşleri 102
b) "Prens" eseri ve prensliklerin çeşitleri 104
c) Prensliklerin yönetim ve kurumları 105
d) Prensde aranan özellikler 107
e) İtalyan birliğinin kurulması 110

B. Thomas Morus ve Ütopya'sı 113
C. Reform hareketi ve reformatörler 120
D. Jehan Bodin, Egemen Ulusal Monarşik Devlet 123

2. Mutlak monarşiler 126

A. Thomas Hobbes, Rasyonel - Bireyci Mutlakiyet 130
a) Leviathan - Ejder 131
b) Egemen güç 137
c) Devletin görevi 140

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

d) Devleti zayıflatan ve çökerten nedenler 141
e) Devlet biçimleri 142

B. Jacques Bénigne Bossuet. Kutsal kitaba göre mutlakiyet ... 146

a) İnsan ve toplum 146
b) Yönetimler 148
c) Kral ve uyrukların karşılıklı hak ve görevleri 152

3. Liberalizme Doğru 153

A. John Locke - Liberal Devlet 153

a) İnsan ve toplum 154
b) Siyasal toplumların kuruluşu ve hükûmetlerin amaçları 156
c) Yönetim biçimleri, güçlerin bölünmesi ve karşılıklı ilişkiler 158
d) Meşru ve gayrimeşru iktidar sorunu 162
e) Mülkiyet hakkı 165
f) Yönetimler, toplumun ve devletlerin dağılması 167

B. XVII inci yüzyıl toplumu 173

C. Charles - Louis de Secondat Baron de la Brède et de Montesquieu - Aristokratik Liberalim 174

a) Metodu 175
b) Yasalar 176
c) Yönetimler 180

aa. Demokrasi 181
bb. Aristokrasi 183
cc. Monarşi 185
dd. Zorba yönetim - Depotizm 186

d) Özgürlük ve kuvvetler ayrılığı sorunu 187

D. Jean - Jacques Rousseau - Halk Egemenliği 192

a) Doğal yaşama dönemi varsayımı ve insanlar arasında eşitsizliğin nedeni 193
b) Eşitsizliğin kökü: Toplum 196
c) Sosyal Sözleşme 202
d) Egemenliğin ya da genel iradenin özellikleri 204
e) Yasa 206
f) Yönetim biçimleri 208

aa. Demokrasi 209
bb. Aristokrasi 210
cc. Monarşi 211
dd. En iyi yönetim 212
ee. Yönetimlerin sonu 214

E. Abbé Emanuel - Joseph Sièyes - Ulusal Egemenlik ve Ulusal Temsil 217

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YAKINÇAĞDA VE ÇAĞIMIZDA
SİYASAL DÜŞÜNCE

Sayfa

1. Babeuf ve Babouvisme - Gerçek Eşitlik 226

2. Fransız Devrimine karşı tepki 231

A. Edmund Burke - Gelenekçi Düşünce 231
B. Auguste Comte - Pozitivizm 234
C. Güçlü Devlet ve Ulusculuk görüşleri 237
aa. Johann Gottlieb Fichte 237
bb. Georg Friedrich Wilhelm Hegel 240

3. Liberalizm ve Demokrasi 244

A. Benjamin Constant - Liberal Özgürlük 244
B. Alexis De Tocqueville - Demokraside Eşitlik ve Özgürlük 253
a) Eşitlik ve demokrasi 254
b) Demokrasinin sakıncaları ya da eşitliğin doğal sonuçları 256

4. Sosyalizm 261

A. Marxizm öncesi Sosyalizm 261

aa. Charles Fourier ve Falanjizm 263
bb. Robert Owen, yeni toplum düzeni ve Çartizm hareketi 266
cc. Hendi - Claude de Rouvroy Comte de Saint - Simon ve Teknik Devlet 271

B. Marxizm 276

a) Bir Dünya görüşü olarak Marxizm 276
b) Dialektik Materyalizm 278
aa. Materyalizm 278
bb. Dialektik 279
cc. Dialektik Materyalizm 282
c) İnsan, toplum, devlet ve özgürlük anlayışı 285
aa. İnsan, toplum ve devlet anlayışı 285
bb. Özgürlük anlayışı 294
d) Marxist toplumun ekonomik yapısı 298
e) Marxizmde Demokrasi anlayışı 302

C. Leninizm 312

D. Edouard Bernstein - Revizyonizm 315

5. Anarşizm 317
6. İhtilâlci Sendikalizm 323
7. Faşizm 327
8. Nasyonal - Sosyalizm 332

A. Irk kavramı ve sosyal yapı 337
B. Devlet ve görevi 340
C. Siyasal iktidar 342

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

9. Mustafa Kemal ATATÜRK 346
A. Siyasal görüşleri 346
a) Ulusal Egemenlik ve parti sorunu 346
b) Komünizm sorunu 353
c) Kurtuluş Savaşının anlamı ve dış siyaset 354
B. Sosyal sorunlar 357
a) Taklitçilik ve Milliyetçilik 357
b) Uygarlık sorunu ve devrimlerin ruhu 359
c) Eğitim sorunu 360
d) Dinimiz, Din Adamlarımız ve İrtica Sorunları 363
e) Toplum ve Kadın 366
C. Ekonomik sorunlar 367
a) Ekonominin bir ulusun hayatındaki önemi 367
b) Plan ve programlı çalışma 372
c) Vergi 373
d) İş ve çalışma sorunu ve kooperatifçilik 373
e) Devletçilik 374

SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI

1. Sosyal devletin birey - devlet anlayışı 381
A. Sosyal haklar 383
a) Sosyal hakların tarihsel gelişmesi 386
b) Sosyal hakların niteliği 392
aa. Çeşitli görüşler 393
bb. Kişi ve devlet açısından değerlendirildiğinde sosyal haklar 396
B. Sosyal devlette mülkiyet hakkı 401
C. Sosyal devlette eşitlik 408
2. Sosyal devletin ekonomik düzen anlayışı 409
A. Ekonomiye müdahale 409
a) Liberal devlette ekonomiye müdahale 410
b) Sosyal yardım devleti 412
c) Sosyal devlette ekonomiye müdahale 412
B. Planlı ekonomi 419
3. Sosyal devlette sosyal ekonomik demokrasi 422
A. İşletme içi sosyal ekonomik demokrasi 423
B. Ulusal düzeyde sosyal ekonomik demokrasi 431

SİYASAL YÖNETİMLER
İNGİLİZ SİYASAL YÖNETİMİ

1. XI - XVII nci yüzyıllarda kralın iktidarını sınırlama girişimleri 439
A. Magna Carta Libertatum 441
B. Parlamento'nun kökeni: Kralın yardımcı organları 442

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

2. XVII ve XVIII inci yüzyıllarda Krallığın temel yasalarının belirlenmesi ve parlömanter rejimin kurulması 447

A. Kişi haklarının ve Krallığın temel yasalarının belirlenmesi 448

a) Haklar dilekçesi 449
b) Büyük uyarı 450
c) Habeas Corpus Act 451
d) Haklar Bildirisi 451

B. Parlömanter rejimin oluşmasına doğru 452

3. XIX ve XX nci yüzyıllarda siyasal demokrasinin gerçekleşmesi 456

A. Seçim sisteminde gelişmeler 457
B. Siyasal demokrasi uygulamasında Lordlar Kamarası ile ilgili gelişme 459

4. İngiliz siyasal rejiminin işleyişi 461

A. İngiliz siyasal rejiminin organları 462

a) Parlamento 462
aa. Lordlar Kamarası 462
bb. Avam Kamarası 464

b) Parlamento'nun yetkileri 470
aa. Parlamento'nun yasama yetkisi 470
bb. Parlamentonun denetim yetkisi 472

c) Yürütme gücü: Kral ve Bakanlar 473
aa. Kral 474
bb. Bakanlar - Kabine 476

5. İngiliz Parlömanter sisteminin özellikleri 478

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ YÖNETİMİ

1. Bir devletin doğuşu 481

A. Kolonilerin kuruluşu 481
B. Birliğe doğru 488
C. Bağımsızlık Bildirisi 494
D. Konfederasyon 496
E. Konfederasyondan Federasyona 497

2. Federal Anayasa ve kurduğu siyasal sistem 501

3. Federal devlet siyasal organları ve sistemin işleyişi 505

A. Yürütme 506

a) Başkan 506
b) Bakanlar 507
c) Başkanın yetkileri 507

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

B. Yasama - Kongre 510

C. Yargı 514

4. Amerika'da yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi ... 514

5. Amerika'da hak ve özgürlükler 522

A. Amerika'da eşitlik ilkesi ve siyah insanın statüsü 524
a) Kölelik kurumu. Köleliğin yasak olmadığı dönem 524
b) İç savaş ve köleliğin kaldırılışı 530
c) Eşitlik ilkesinin uygulaması 532

B. Söz ve ifade özgürlüğü 542

a) Yabancıların Tescili Yasası 546
b) İç Güvenlik Yasası 546
c) Komünist Kontrol Yasası 551

FRANSA VE SİYASAL YÖNETİMLERİ

1. 1789 öncesinde Fransa 553

A. Merkezi Devletin kuruluşu 553
B. Merkezi Mutlak Monarşi 554
C. 1789 öncesinde toplum yapısı 557

2. 1789 İhtilâli 560

A. 5 Mayıs - 14 Temmuz 1789 günleri 560
B. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 564
C. Bildiride tanınan Haklar 566

3. 1789 - 1848 Birinci Cumhuriyet öncesi ve sonrası 568

A. 1791 Anayasası ile Sınırlı Monarşi ya da Meşruti Monarşi denemesi 568
B. I inci Cumhuriyetin ilânı 571
C. Directoire dönemi (1795 - 1799) ve 1795 Anayasası 575
D. Konsüllük ve I inci İmparatorluk dönemi - Napoleon Bonaparte ve 1799 Anayasası 576
E. 1814 Şartı - Esas Teşkilât Fermanı 579
F. 1830 Şartı 582
G. 1789 - 1848 dönemi Fransız Kamu Hukukuna ne kazandırmıştır? 583

4. 1848 - 1870 dönemi - II nci Cumhuriyet 585

A. 1848 İhtilâli 585
B. 1848 Anayasası - II nci Cumhuriyet Anayasası 587
C. 1852 Anayasası 590
D. II nci İmparatorluk 590
E. II nci Cumhuriyet denemesi Fransız Kamu Hukukuna ne kazandırmıştır? 592

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sayfa

5. 1870 - 1944 dönemi - III üncü Cumhuriyet 593

A. 1875 Anayasasının yapılışı 593

B. 1875 Anayasasının kurduğu sistemin işleyişi 596

a) Siyasal organlar 596
aa. Yasama 596
bb. Yürütme 596
cc. Organlar arasında güç dengesi 597

b) Hükümet ile Parlamentonun birbirleri üzerinde karşılıklı etkisi 598

c) Uygulamada 1875 Anayasası 598

C. III üncü Cumhuriyet döneminin Fransız Kamu Hukukuna getirdikleri 599

6. 1945 - 1958 Dönemi - IV üncü Cumhuriyet Dönemi 601

A. 1946 Anayasasının yapılışı 601
B. Anayasada Hak ve Özgürlükler Sorunu 602
C. Anayasada öngörülen siyasal yapı 603

7. V inci Cumhuriyet dönemi 605

A. IV üncü Cumhuriyetin sonunu hazırlayan ve V inci Cumhuriyetin kurulmasını sağlayan olaylar 605

B. 1958 Anayasası 607

C. Anayasanın getirdiği siyasal yapı ve özellikleri 607
a) Cumhurbaşkanı 607
b) Hükümetin görev ve yetkileri 611
c) Yasama - Parlamento 613

D. Kuvvetlerarası ilişkiler 616
Dizin 616
Genel Bibliyografya 633

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İLK ÇAĞDA SİYASAL DÜŞÜNCE

1. Eski Yunan'da Pôlis düzeni ve siyasal gelişmeler.

Yunan siyasal düşüncesi Pôlis ortamında oluşmuş ve gelişmiştir. *Site* ya da *Şehir Devleti* diye de adlandırılan *Pôlis* başlangıcından sonuna dek Yunan uygarlık tarihinin siyasal kurumu olmuştur.

Aile, Genos, Frateri aşamalarından geçerek gelişmesini tamamladığı zaman, M.Ö. VIII - VII inci yüzyıllarda Pôlis dinî, askerî, ekonomik, siyasal bir bütün olarak ortaya çıkmıştır. Pôlis, eski yunan siyasal hayatında günümüz devletinin yerindedir ve onun oynadığı rolü oynamıştır, ama ondan farklıdır da. Pôlis yunanlılar için uygarlığın simgesidir, tanrıların yunanlılara bağışladığı üstün değerde bir armağandır ve bu armağan uygar yunan toplumunu barbar kavimlerden ayırır. Bu nedenle yunanlılar Pôlis düzenine yabancı kalmış diğer tüm kavimleri ve uygarlıkları barbar olarak nitelemişlerdir[1].

Pôlis sınırları belirli bir toprak üzerinde kurulmuş *siyasal, sosyal, askerî ve ekonomik bir bütündür.* Sınırları içinde bir ya da birden fazla şehri ve bunların etrafında uzanan kırsal bir bölgeyi kapsar. *Pôlis* aynı zamanda *dinî bir birim* anlamını da taşır, Pôlis'lerin koruyucuları, yol göstericileri olan tanrıları vardır, bu nedenle kişiyi Pôlis'e bağlayan bağlar son derece güçlü ve sıkıdır. Kişinin ancak ve ancak bir Pôlis'e bağlı olarak onun tanrılarının himayesine sığınarak yaşama olanağı vardır, bir yunanlı için Pôlis dışında bir yaşam düşünülemez. Zaten Pôlis'in tanrılarının himayesinden yoksun bir kimsenin yaşamını sürdürebilmesi de olanaksızdır. Bu nedenle kişilerin tüm faaliyetleri Pôlis'in çıkarına hizmet etmeğe yöneliktir. *Kişi ancak Pôlis yurttaşı olduğu zaman varlık ve değer kazanabilir,* siyasal ve aynı zamanda

---

1) Bk. TOUCHARD. J., Histoire des Idées Politiques. T. I, Paris 1959, s. 9 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dinî bir kuruluş olan Pôlis kişiyi maddî ve manevî tüm değerleri ile kendine bağlar, hükmü altına alır.

Yunan Pôlis'leri *değişik siyasal yönetimlerden* geçerek gelişmişlerdir. Gelişmelerini tamamladıkları zaman Pôlis'lerin *Krallık* yönetimi ile yönetildikleri görülür. Sonraları krallık yerini *Aristokratik* bir yönetime –bir azınlık yönetimine– bırakmış ve daha sonra da *Demokratik* yönetime –çoğunluk yönetimine– geçilmiştir. Yunan Pôlis'lerinde bu siyasal gelişme ile batı uygarlığının geçirdiği siyasal aşamalar arasında doktrinde, bir paralellik kurulduğu görülür. Böyle bir benzetmeden hareket edilerek "yunan ilkçağından", "yunan aydınlık çağı" ve "yunan yeni çağından" söz edilebilmiştir[2].

M.Ö. XII ve XI inci yüzyıllarda yunan yarımadasını işgal eden Dor'lar buranın yerli halkı Akha'ları sürmüşlerdir. Daha gelişmiş silâhlarla savaşan Dor'ların önünden kaçan Akha'ların bir kısmı Dor istilâsının erişemediği yerlere yerleşirken, diğer bir kısmı da Ege adalarına, Anadolu'nun Ege kıyılarına geçmişlerdir. Buralarda yerli halk arasında varlıklarını koruyabilmek için yerleştikleri bölgelerin etrafını surlarla çevirmişler ve yavaş yavaş Pôlis'lerin oluşmasını sağlamışlardır. Aynı yönde bir gelişme yunan yarımadasında da olmuştur.

Dor istilâsının yarattığı kargaşa devri –ki bu dönem aşağı yukarı M.Ö. XII - X uncu yüzyıllar arasında kalan dönemdir– *Yunan İlkçağı* ya da "karanlık çağı" olarak adlandırılmaktadır. Kan bağının oluşturduğu kabileler bu dönemin sosyal-siyasal birimleridir. Kabile hayatının düzenlenmesinde, yönetiminde kabile reisinin yeri büyüktür, kabile reisi önemli konularda kabilenin erkeklerine danışarak ve daha önemli sorunlarda ise, kabilenin yaşlılarından oluşan bir kurulun desteğini alarak topluluğu yönetmektedir[3].

Daha sonra M.Ö. IX - VII inci yüzyıllar arasındaki dönem, *Yunan Ortaçağı* olarak adlandırılmaktadır ki bu dönemde artık kargaşa bitmiş, az çok bir düzen kurulmuş, tarım alanında gelişmeler kaydedilmiş ve nüfus artışı olmuştur. Bu dönemin siyasal düzeni ise *Krallıktır*. Toprağa yerleşmeyle birlikte aile ve kabilelerin birleşmeleri sonucu kurulan krallık otoritesi, gerçekte

2) Bk. LABROUSSE, R., Introduction à la philosophie politique, Paris 1959, s. 34-35.

3) Bk. COHEN, R., Athènes une démocratie, Paris 1936, s. 22 vd.; ŞENEL, A., Eski Yunanda Siyasal Düşünüş, Ank. 1968, s. 42.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etki alanı genişlemiş bir kabile reisinin ataerkil otoritesinden fazla farklı değildir[4]. Kral yönetim ve karar yetkisine sahip olmakla birlikte önemli kararları alırken krallık içinde birleşmiş kabile şeflerinin ya da büyük aile reislerinin onayını almakta ve kabile şeflerinden ya da aile reislerinden oluşan bir kurulu düzenli olarak toplantıya çağırmaktadır. Böylece kral ile halk arasında toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir *Aristokrasi* yavaş yavaş gelişmiştir. Toprağa yerleşme ve tarım toplumda servet artışını doğurmuştur ve bu servet artışından zenginleşenler de genellikle eski kabile şefleri ve aile reisleri ile onların soyundan gelenler olmuşlardır. Geniş toprakları ellerinde tutan toplumun bu ileri gelen kişileri –aristokratlar– zamanla kralın yetkilerine ortak olma ve giderek onun yetkilerini elinden alma mücadelesine girmişlerdir. Sonuçta krallar sahip oldukları siyasal, idarî ve yargı yetkilerini kaybetmişler ve bu yetkiler "majistra"lıklar yani yüksek dereceli memuriyetlikler şeklinde eski kabile ve aile şeflerinin soyundan gelenlere geçmiştir. Bu gelişme M.Ö. VIII - VII inci yüzyıllara rastlar. Böylece değişik Pôlis'lerde değişik zamanlarda gelişen ve toplumda soylu oldukları kabul edilen geniş toprak sahiplerinden oluşan zengin bir zümrenin siyasal iktidarı ele geçirmesiyle *Aristokrasi* ya da *Oligarşi* yönetimi kurulmuştur. Kral da soylularca seçimle ve belirli bir süre için iş başına getirilen yüksek dereceli bir memur durumuna girmiştir[5].

> Ünlü Yunan düşünürü Aristoteles bu yönetimle ilgili şu açıklamayı getirir: "Siyasal rejim her yönü ile oligarşik bir yönetimdi ve özellikle yoksullar karıları ve çocukları ile zenginlerin köleleriydi... Bunlar zenginlerin topraklarını işleyerek sağladıkları ürünün ancak altıda birini kendileri için saklayabiliyorlardı. Bu topraklar ufak bir azınlığın elindeydi ve köylüler borçlarını ödeyemedikleri zaman çocuklarıyla birlikte köle oluyorlardı... Yüksek dereceli memurlar soylu ve zengin ailelerden seçiliyordu, bunlar arasında da en eski ve en önemli majistralardan biri kraldı"[6].

Ancak gelişmeler toprak sahibi aristokratların yanında ekonomik yönden daha güçlü bir ticaret kesimini ortaya çıkarmıştır. Toplumun bu yeni varlıklı kesimi siyasal iktidarda söz sahibi olmak isteyince de mücadele başlamıştır.

---

4) Bk. OKANDAN, R.G., Umumi Hukuk Tarihi Dersleri, İst. 1952, s. 236 - 237; ŞENEL, a.g.e., s. 43.

5) Bk. OKANDAN, a.g.e., s. 238-239; ŞENEL, a.g.e., s. 48.

6) Bk. ARISTOTE, Constitutions d'Athènes, II, III, s. 1, 3.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aristoteles'in anlattığına göre, soylularla halk yani zenginleşen kesim uzun süre mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Bu mücadelenin gittikçe tehlikeli boyutlara ulaşması sonucunda, her iki taraf da bir uzlaşmaya varmak amacıyla sorunların çözümünü bir arabulucuya, bir hakeme bırakma yoluna gitmişlerdir. Bu arabulucular genellikle o zamana kadar yazılı olmayan ve yalnızca aristokratların bildikleri ve uyguladıkları geleneksel hukuk kurallarını *yazılı kurallar* şekline sokmuşlardır. Böylece hukuk kurallarının keyfe ve aristokratların çıkarlarına göre uygulanması önlenecek, herkes bu kuralları bilecek, öğrenecektir. Sonuçta da *yasal yönetimin* toplumdaki çatışmayı önleyeceği düşünülmüştür. M.Ö. 650-600 yıllarında Atina'da uygulama alanına konan Aristoteles'in anlattığı Dracon ve Solon'un yasaları bu gelişmenin tipik örnekleridir[7]. Yunan siyasal düşüncesinin gelişmesi de bu döneme rastlar. Toplumda düzenin kurulması için yasanın hâkim olması görüşünde birleşirler, yasaların dışında bir düzen düşünülemez.

Ne var ki, yine Aristoteles'den öğrendiğimize göre, bu önlemler de toplum kesimleri arasındaki çatışmayı uzun vâdede önleyememiş, hukukun yazılı yasalarla belirlenmesi kimseyi tatmin etmemiş, gerek halk yani güçlenen ve zenginleşen orta kesim, gerek soylular umduklarını bulamamışlar.

Bu dönemde Pôlis'lerin içine düştükleri sosyal, siyasal mücadele ortamından yararlanan bazı kimselerin hükûmet darbeleri ile iktidarı ele geçirdikleri olmuştur. Bu kimselere *Tiran* ve kurulan rejime de *Tirani* adı verilmiştir. Bu olaylar M.Ö. 650-550 yılları arasındaki döneme rastlar. Bu rejimin krallık yönetiminden farkı, halkı yani orta kesimi, aristokrasi ve oligarşiye karşı giriştiği mücadelede destekleyen tiranların iktidarlarını irsî yoldan elde etmemiş olmalarıdır ve krallar gibi dinî güce sahip bulunmamalarıdır. Tiranlar halkı, soylulara ve zenginlere karşı giriştiği mücadelede savunan ve ona amaçlarını gerçekleştirme vaadinde bulunarak iktidara gelen kimseler olmuşlardır. Böyle olunca, tiranların hedefi aristokrasi ile oligarşinin ezilmesi, onların ayrıcalıklarının kaldırılması olmuştur, bunun için de oligarşinin topraklarına el konmuş, bir kısmı halka dağıtılmış, halkın borçları ilga edilmiş, ekonomik durum düzeltilmeğe çalışılmıştır[8].

Ama tiranların iktidarı uzun ömürlü olmayacaktır, tutum ve eylemleri ile bir yandan aristokratların düşmanlığını üzerlerine

7) Bk. ARISTOTE, a.g.e., V, VI, s. 5 vd.
8) Bk. ARISTOTE, a.g.e., XIV, XV vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çekerlerken, öte yandan da iktidarda doğrudan söz sahibi olmak isteyen ve bu nedenle tiranların tek başlarına iktidar olmalarından ve aşağı halk tabakalarına yaklaşmalarından hoşlanmayan yeni zengin kesimi memnun edemeyeceklerdir. Sonuçta tirani yıkılır.

Yine Aristoteles'in açıklamalarına göre zamanla yeni gelişmeler, zengin mülk sahibi zümrelerin karşısına, sayıları giderek artan mülk sahibi olmayan kişilerin oluşturduğu sınıfın çıkmasına neden olmuştur. Pôlis'de siyasal hayat demokratik partilerle oligarşik partiler arasında mücadele biçiminde gelişir[9]. Demokratlar yavaş yavaş iktidar organları olan meclislere girme ve giderek hâkim olma olanağını bulacaklardır. Böylece Pôlis'lerde *Demokrasi* diye adlandırılan yönetim kurulmuş olur.

Ne var ki *yunan demokrasisi* derken, bu yönetimin *köleliğin* kabul edildiği bir sosyal ortamda gerçekleştiğini de unutmamak gerekir. Pôlis'de siyasal hayata katılma hakkı olanlar yalnızca yurttaşlardır[10]. Bunlar ise Pôlis'lerin genel nüfusuna oranla ufak bir azınlıktır. Örneğin yarım milyonluk Atina'da yurttaş sayısı yirmi ya da otuz bin kadardır. Yurttaşların dışında büyük çoğunluğu köleler oluşturur. Köle insan sayılmaz, köle "konuşan hayvan" ya da "hareket eden araç"dır. Köle mülkiyet konusu bir maldır ve Pôlis'in siyasal yaşamında hiçbir rolü yoktur. Kölelik kurumu Pôlis hayatında ve siyasal düşüncesinde doğal bir kurum olarak görülmüştür ve genellikle üzerinde düşünme ve tartışma gereği dahi duyulmamıştır. Köle Pôlis'in ekonomik hayatında gerekli ve önemli bir unsurdur, bir üretim aracıdır ama siyasal ve sosyal hayatta değeri yoktur.

Pôlis'lerde köleler dışında medeni haklara sahip olan fakat siyasal hakları bulunmayan *"yabancılar"* yani *"meteikos"*lar vardır. Bunlar siyasal hayata katılmayan genellikle san'at ve ticaretle uğraşan varlıklı kimselerdir. Böylece eski yunan demokrasileri insanlar arasında eşitlik ilkesine yabancı bir demokrasidir. Eşitlik, "yurttaşlar arası" ve "köleler arası" eşitlik olarak uygulanmıştır.

Eski yunan düşünce tarihinde başlangıçta insan ve toplum

9) Bk. ARISTOTE, a.g.e., XX, s. 22 vd.

10) Bk. FESTUGIERE, C.P. Liberté et civilisation chez les grecs, Paris, 1947, s. 2 vd., 6 vd.; COHEN, a.g.e., s. 123 vd.; SCHILLING, K., Histoire des Idées Sociales, Individu - Communauté, Tr. par L. Piau, Paris 1962, s. 30 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sorunları ile yani sosyal, siyasal sorunlarla ilgilenilmediği, fakat insanın içinde yaşadığı evrenin ve çevresinin fizik gerçekleri açıklanmağa çalışıldığı görülür. Düşünce tarihinin öncüleri evreni açıklamağa ve evrenin temel yapı taşını bulmağa çalışmışlardır. Evren nedir? Nasıl oluşmuştur? Biçimi, yapısı nasıldır? Temel yapı taşı nedir? gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Bu sorular cevaplandırılırken de, bazı düşünürler maddeden hareket etmişler ve *materyalist felsefe* okulunun öncüleri olmuşlardır, "Önasya İon okulu". Diğer bazıları ise, evrenin temel yapısının maddî olmayan bir şey olduğunu ileri sürmüşler ve *idealist felsefe* okulunun öncüleri olmuşlardır, "Elea okulu".

2. İlk Düşünürler.

M.Ö. VI ıncı yüzyılda *Thales* evrenin nereden geldiğini, ne olduğunu açıklarken, ilk ve temel maddenin *"su"* olduğunu söylemiştir. Su tüm canlılar için gereklidir, tüm canlıların hayat kaynağıdır, su yaratıcı güce sahiptir, evrenin temel maddesi, yapı taşıdır. Toprak, yoğunlaşmış su, hava ise yoğunluğu azalmış sudur[11].

Anaximandros ise, evrenin temel maddesinin *"sonsuz", "sınırsız", "bilinmeyen"* olduğunu söylemiştir. "Sonsuz" belirsiz bir şeydir, tüm niteliklerden arınmıştır. Bu belirli olmayan şeyden daha sonra karanlık-aydınlık, sıcak-soğuk gibi karşıtlar şeklinde tüm varlıklar ortaya çıkmıştır[12].

Anaximenes'e göre, evrenin temel maddesi *"hava"*dır. Tüm canlıları "hava" yaratır. Hava sıkışarak su ve toprak olur, açılarak ateşe dönüşür[13].

M.Ö. VI - V inci yüzyıllar arasında yaşayan *Herakleitos* ise evrenin temel maddesinin, aslının *"ateş"* olduğuna inanmıştır[14]. Evrende her şey yanmaktadır, toprak, su, hava gibi tüm maddeler

---

11) Bk. GOMPERZ, Th. Les penseurs de la Grece - Histoire de la philosiphie antique, Paris s. 78-80; RIVAUD, A., Les grands courants de la pensée antique, Paris 1953, s. 23; BURNET, S.; L'aurore de la philosophie grecque, Paris 1952, s. 48-49; Les penseurs grecs avant Socrates de Thalès de Milet à Prodicos, Paris 1964, s. 46-48.

12) Bk. RIVAUD, a.g.e., s. 24-25; BURNET, a.g.e., s. 60; Les penseurs grecs..., s. 50-53.

13) Bk. GOMPERZ, a.g.e., s. 87-91; AFŞAR, T., Aristoteles Felsefesi, İst. 1976, s. 19.

14) Bk. Les penseurs grecs..., s. 74-76.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dönüşüm halinde olan "ateş"den başka bir şey değildir. Bu nedenle evrende kalıcı hiçbir şey yoktur. Herakleitos, *"her şey akar"*, "her şey değişir", "aynı ırmağa iki defa girilmez" der. Bu değişmenin, akışın nedeni ise, evrenin her alanındaki –kuru-yaş, ölüm-hayat, soğuk-sıcak, sağlık-hastalık, gençlik-yaşlılık gibi– *karşıtların sürekli çarpışmasıdır*. "Savaş her şeyin babasıdır" diyecektir Herakleitos. Savaş toplumsal hayatta da vardır ve yararlıdır, çünkü savaş sonrasında toplumda kahramanlar, özgür kişiler ve köleler belirlenir, kötü bir şey gibi görünen savaş aslında iyidir, adaletin gerçekleşmesini sağlar[15]. Zıtların çarpışması sonucunda güçlü olan tarafın egemen olması kurala uygundur ve son derece doğaldır. "Her şey savaşla gelişir" ancak savaşın ve onun neden olduğu değişimin, akışın gerisinde bunları yöneten bir Yasa, bir Ölçü, *Logos* (Akıl, Düşünce) vardır[16]. Herakleitos bu görüşü ile evreni maddeye, fakat aynı zamanda da manevî bir temele dayandırmış olur.

İnsan da akıl sahibi olarak bu yüce Akıl'dan Logos'dan pay almıştır, ancak bazılarının payı azdır, bu kişiler toplumda çoğunluktadır, bazılarının payı ise büyüktür, bunlar ise toplumda azınlıkta olan aristokratlardır. Bu nedenle "azınlık iyidir, çoğunluk kötüdür" diyen Herakleitos, evrenin Logos tarafından yönetildiği gibi, toplumun da yasalar ve sosyal kurallarla yönetildiğini söyler. Yasaları yapanlar, kuralları koyanlar ve toplumu yönecek olanlar Logos'dan fazla pay almış olanlar yani iyiler olmalıdır. Çoğunluk da azınlığın yaptığı yasalara uymalıdır, kısacası Herakleitos *aristokratik bir yönetimi savunacaktır*.

Aynı dönemde evrenin temel yapısının, ana maddesinin ne olduğunu araştıran *Pythagoras* evrenin temelini su, ateş, hava gibi bir maddeye değil, fakat *"sayı"*ya, maddî olmayan bir ilkeye dayandıracaktır. Her şeyin temeli, tüm ilişkilerin özü sayılardır. Örneğin, tanrı "bir" sayısı ile açıklanabilir, adalet ve dostluk da dört, dokuz, onaltı gibi bir kare sayı ile belirlenebilir. Bir kare sayının bölümleri birbirine eşittir ve tam bir uyum oluşturur. Adalet de toplumda eşitliği, uyumu sağlamak demektir, bu *eşitlik* ve uyum da toplumda *herkese hakkı olanı vermekle gerçekleşir*[17].

---

15) Bk. Les penseurs grecs..., s. 77.
16) Bk. GOMPERZ, a.g.e., s. 95-110; RIVAUD, a.g.e., s. 33; BURNET, a.g.e.; SCHUHL, L'oeuvre de Platon, Paris 1967, s. 27-28; SINCLAIR, T.A., Histoire de la pensée politique grecque, Paris 1953, s. 35-36.
17) Bk. GOMPERZ, a.g.e., s. 135 vd., 139 vd., 159 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> Pythagoras'ın M.Ö. VI. ncı yüzyılda Sisam'da doğduğu, Girit ve Mısır'a gittiği, buralarda gizli tarikata girdiği, matematik öğrendiği, daha sonra İtalya'nın güneyinde aristokratik bir azınlık tarafından yönetilen bir yunan kolonisine yerleştiği ve burada taraftarlarıyla kapalı bir tarikat kurduğu bilinir[18].

Adalet, toplumu oluşturan bölümlere, birimlere hakkı olanı vermekle sağlanacaktır. Öyleyse toplumu oluşturan birimler, bölümler hangileridir? Pythagoras burada insan vücudu ile toplum yapısı arasında bir benzetme yapar ve *Biyolojik teori*nin temelini atar. Toplumun da insan yapısı gibi üç bölümden oluştuğunu söyler. İnsan yapısındaki üç bölümden biri akıl, ikincisi ruh yani cesaret ve üçüncüsü de istekler yani maddî ihtiyaçların tatminidir. Toplum da bir canlı organizma gibidir, onda da akıl vardır, bu, toplumda bilge kişilerin oluşturdukları bölümdür, toplumun da ruhu vardır, insandaki cesarete karşılık olan bu bölümü toplumda yiğit, yürekli kişiler yani askerler, toplumu savunanlar oluşturur, toplumda maddî ihtiyaçları karşılayan bölüm ise halktır.

Toplumda adaletin gerçekleşmesi için, bu üç bölüm arasında eşitlik ve uyum olmalıdır. Ancak buradaki *eşitlik* bu bölümlerin aralarında eşit sayılmaları demek değildir, bu eşitlik bu bölümlerden herbirinin hak ettiği lâyik olduğu yerde kalması, bulunmasıdır. Yani her bölüm toplumda yaptığı işe ve görevine ve bu iş ve görevin değerine göre kendi yerini bilecek ve orada kalacaktır. İşte adalet ve adaletin temeli olan eşitlik böyle orantılı bir eşitliktir.

İnsanı akıl yönettiği gibi, toplumu da akıllı ve bilgili kişilerin oluşturdukları zümre yönetmelidir. Toplumdaki diğer bölümleri oluşturan kişilerin de, bu akıllı bilge kişilere mutlak boyun eğmeleri zorunludur, çünkü aksi halde toplumda adalet yani uyum bozulur. Toplumu oluşturan bölümler, zümreler arasında hiyerarşik düzenden, *eşitsizlikten yana* olan Pythagoras bu bölümleri oluşturan kişilerin kendi aralarında aritmetik eşitliğini kabul eder. Bilge kişiler kendi aralarında, askerler kendi aralarında, halk da kendi içinde eşit sayılacaktır.

> Pythagoras'ın hiyerarşik ve eşitsizliğe dayanan toplum anlayışı, onun reenkarnasyon düşüncesinden, yani ruhların ölümden sonra başka bir bedene girerek tekrar yeryüzüne geldiği görüşünden kaynaklanır. Pythagoras'a göre, ruhlar önceleri

18) Bk. HANÇERLİOĞLU, O., Düşünce Tarihi, İst. 1977, s. 60-61 vd.; RIVAUD, a.g.e., s. 34-35; BURNET, a.g.e., s. 317 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sonsuz mutluluk ülkesinde Yüce Ruhun içinde yaşıyorlardı, daha sonra bir bedene hapsolunarak yeryüzüne inmişlerdir. Ruhların yeryüzündeki davranışları onların geleceğini belirler. Ruh yeryüzündeyken istek ve tutkularının kölesi olarak yaşarsa, bilgiye, erdeme, bilgeliğe, manevî değerlere önem vermezse, ölümden sonra daha aşağı bir canlının, örneğin bir bitki ya da bir hayvanın bedenine hapsolmuş olarak tekrar yeryüzüne gelir. Bunun aksine ruh dünyaya geldiğinde, manevi değerlere, erdem ve bilgiye önem verir ve davranışlarını ona göre ayarlarsa, ölümden sonra daha üst derecedeki bir canlının bedeni içinde gelir ve böylece yüksele yüksele toplumda bir bilge kişinin, bir kralın, bir yöneticinin ruhu olur ve ölümden sonra ilk geldiği mutluluk ülkesine döner ve orada sonsuza dek mutlu olur[19].

Bu tür düşüncenin sonucu olarak, isteklerinin kölesi olan, maddi değerlere gerektiğinden fazla önem veren üreticiler yani halk, ruh bakımından aşağı düzeydedir, onların bir üstünde şan ve şerefe düşkün olan askerler ve en üstte de akılları ile hareket eden bilge kişiler, yani erdemli bilge yöneticiler gelir. Bu nedenle Pythagoras insanlara mutluluk için aşırılıklardan kaçınmayı, ölçülü davranmayı öğütler.

3. Sofizm.

M.Ö. V inci yüzyılda Atina'da ortaya çıkan Sofizm akımı, Pôlis'de ekonomik, sosyal gelişmelere paralel olarak demokratik ilkelerin önem kazandığı, uygulanagelen aristokratik kural ve kurumların ise değişen ve gelişen sosyal, siyasal ve kültürel ihtiyaçları karşılayamaz duruma geldiği bir dönemin düşünce ürünüdür.

Pers savaşları sonrasında Atina'da ticaret ve üretim alanlarında büyük gelişmeler kaydedilmiş, buna paralel olarak Atina sosyal, siyasal, kültürel alanlarda gelişmelere, değişikliklere sahne olmuştur.

Pers ordularına karşı Atina, savaşa deniz güçleri ile katılmıştır. Savaştan sonra ise, savaş gemilerini ticaret filosu olarak kullanma akıllılığını göstermiş ve denizlere açılmıştır. Bu açılışın sonucu Atinalılar ticaretten büyük gelir sağlamışlar, aynı zamanda değişik kavimlerle, düşüncelerle karşılaşmışlardır. Bu da eski inanç ve düşünce geleneklerinin sarsılmasına yol açmıştır[20].

Atina'da toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap verecek demokratik düzen gelişme halindedir. Demokrasi eski yunanda, yurttaş-

19) Bk. RIVAUD, a.g.e., s. 38.
20) Bk DURAND, Vies et doctrines des philosophes, Paris 1938. s. 16

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ların yönetimde doğrudan söz sahibi olmalarıdır. Bu alanda başarılı olmanın koşulu da güzel konuşmasını, karşısındakini ikna etmesini, yani hitâbet san'atını bilmek ve öğrenmektir, ancak bu şekilde halk meclislerinde düşünce ve görüşlerini kabul ettirme olanağı vardır. Sofistler bu ihtiyaca cevap vermişler, yurttaşlara güzel konuşma san'atını öğretmişler, aynı zamanda demokratik düzendeki kültür boşluğunu doldurmağa çalışmışlardır[21].

Sofizm kendinden önceki düşünce sistemini ve toplum düzenini her yönden eleştiren bir düşünce akımı olarak gelişmiştir. Evrenle ilgili sorunları bir kenara bırakan bu akım, insana yönelmiş ve insanı sosyal, siyasal ortamı içinde ele almıştır.

Sofizm deyimi "bilgi" anlamına gelen "sophia" kelimesinden gelir, *"sofist"* de *bilgin*, bilge *kişi* demektir. Sofistler hekimlik, astronomi bilimlerini ve özellikle siyaset, güzel konuşma san'atını öğretmek için gezici öğretmenlik yapan ve öğrettiklerinin karşılığında para alan kimseler olmuşlardır. Ne var ki daha sonraki dönemlerde "sofist" deyimi bilgeliği, bilginliği tanımlamak için değil de, *bilgi şarlatanlığı yapan* kimseleri belirlemek için kullanılmıştır. Sofist deyimi yüksek fiyatla gerçek olmayan bilgi satan ve yalnızca kendi çıkarlarını düşünen kişileri tanımlar olmuştur. Bunun nedeni daha sonraki dönem düşünürlerinin sofistlerin yalnızca görüşlerini eleştirmekle yetinmeyip, onların kişiliklerini de hedef alarak onları sahte bilgi satıcıları olarak göstermeleri ve onları aşağılamış olmalarıdır.

Ünlü sofistler arasında Protagoras, Gorgias, Kritias, Antiphon, Hippias, Kallikles, Thrasymakos sayılır. Sofistler *kurulu düzenin tüm kural ve kurumlarını eleştirme konusunda birleştikleri halde,* yıkılan değerlerin yerine konacak yeni değerler konusunda birleşememişler, birbirinden değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Yukarıda işaret edildiği gibi, sofizm akımı gelişmekte olan Pôlis'de aristokratik değerlerin, inançların ve düşüncenin yıkıldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Aristokratik değerlere, o zamana kadar tartışmasız kabul edilen ve uygulanan kurallara, kurumlara

21) Bk. ŞENEL, a.g.e., s. 104 vd.; BİRAND, K., İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ank. 1958, s. 30. Bu akımla ilgili olarak bk. GOMPERZ, a.g.e., s. 452; RIVAUD, a.g.e., s. 67 vd.; SINCLAIR, T.A., Histoire de la pensée politique grecque, Paris 1953, s. 49 vd.; LABROUSSE, R., Introduction à la philosophie politique, Paris 1959, s. 49 vd.; CHEVALLIER, J.-J., Cours d'Histoire des Idées Politiques, Paris 1956-57, s. 144 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve inançlara ağır bir darbe indirmiştir. Sosyal ve siyasal kuralların, kurumların değişmez, şaşmaz değerler olmadığı, bunların insan yapısı olduğu ve bu nedenle de değişebilecekleri, değiştirilebilecekleri düşüncesi üzerinde durmuşlardır.

Sofistlere göre *insan* ahlâkî bir varlık, değer olmaktan çok çıkarlarına ve kendine hizmet eden *bencil bir yaratıktır*. Tüm insanların kabul edebilecekleri *objektif, genel mutlak değerde bir gerçek de yoktur*, evrenin temel yapısı, maddesi konusunda değişik ve çeşitli görüşlerin ileri sürülmüş olması da bunu açık bir kanıtıdır. "Gerçek" denilen şey insandan insana değişmektedir, insanın dışında ve üstünde mutlak bir "Gerçek", "Doğru", "İyi" olmadığına göre, *"insan her şeyin ölçüsüdür"*. İnsanın üstünde gerçeği, âdil olanı, doğruyu ve yanlışı herkes tarafından kabul edilebilecek biçimde saptayan objektif bir değer olmadığına göre, herkes kendi gerçeğini savunarak karşısındakini ikna ederek kendi gerçeğine inandırabilir.

Sosyal, siyasal hayatı düzenleyen gelenekler, örf ve âdet kuralları, kurumlar da değişmez ve kutsal değerler değildir. Bunlar bir ülkede zaman içinde ve aynı zaman dilimi içinde de bir ülkeden diğerine değişmektedir[22]. Bu *kurallar ve kurumlar* tanrı iradesinin eserleri değildir, insan yapısıdır, *insan iradesinin ürünleridir*.

Devlet de insan yapısıdır, insanların güven içinde yaşayabilmeleri, az zahmetle çok iş başarabilmeleri için aralarında anlaşarak kurdukları bir kurumdur. Doğadaki tüm canlılar yaşam mücadelesini tek başlarına yürütebilmelerini sağlayacak olanaklarla donatılmışlardır, oysa insan bu tür olanaklardan yoksundur, güçsüzdür, bu durumdan kurtulmak için yapılacak tek şey toplu halde yaşamak ve yardımlaşmaktır.

Bu düşünce devletin insanların aralarında yaptıkları bir *anlaşma* sonucu ortaya çıktığı görüşüne götürür. Tüm insanlar anlaşmaya katılacaklardır ve herkes güçsüz olduğu için eşit durumdadır. Devlet düzeni içinde herkesin aynı haklardan, toplumun sağlayacağı nimetlerden aynı biçimde yararlanmaları gerekecektir. Böyle bir düşünce ise sonuçta *eşitlik ve demokrasi ilkesi*ne ulaşır.

Sofistlerden Protagoras insanların toplumu kurma olayını yani Devleti bir masal içinde şöyle anlatır :

22) Bk. Büyük Klâsikler, EFLATUN, c. 11, Minos diyaloğu, "315 b", s. 40; SINCLAIR, a.g.e., s. 59 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ölümlüler yaratılırken tanrılar her birine yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli yetenekleri dağıtmışlardır. Tanrı Epimetheus, "bazılarına güç vermiş, hız vermemiş, bazılarına ise hız vermiş güç vermemişti; Bazılarına silâh vermiş, bazılarına vermemiş, ama korunmaları için başka güçler bulmuş. küçük bir bedene yerleştirdiklerine kaçmak için kanat ya da yer altında sığınak vermiş, iri bedenlileri korumaya ise bu bedenleri yetiyormuş, bu dengeleme usulü bütün hayvanlara uygulanmış. tüm bu önlemler türlerin yok olmasının önüne geçmek içinmiş... Mevsimlere dayanabilmelerini sağlamaya çalışmış, bunun için sıcaktan, soğuktan koruyacak kalın deriler, sık tüyler vermiş... Sonra her türe ayrı besinler bulmuş..."

Ancak tüm olanaklar hayvan türü için harcanmış, geride insan için bir şey kalmamış. Bunun üzerine insana, hayatını koruması için ateş ve san'atlar bilgisi yani bilim verilmiş.

"İnsanlar bu kaynaklarla başlangıçta birbirlerinden ayrı yaşamışlar, henüz şehirler kurulmamış, bu yüzden hep onlardan daha güçlü olan vahşi hayvanların pençesinde can vermişler. Ellerindeki san'atlar yaşamalarına yetiyormuş, ama hayvanlara karşı savaşta yetersiz kalıyormuş. Çünkü, bölümlerinden biri de askerlik san'atı olan siyaset san'atına sahip değillermiş henüz."

"Bunun sonucunda bir araya gelip şehirler kurmak, kendilerini güvenlik altına almak istemişler, ama siyaset san'atına sahip olmadıklarından birbirlerine kötülüp edip dağılmışlar. Bunun üzerine tanrı Zeus şehirlerde kural yerine geçmesi ve insanları dostluk bağlarıyla birbirlerine bağlaması için esası adalet, doğruluk ve utanma olan siyaseti göndermiş ve siyaset san'atı tüm insanlar arasında eşit olarak pay edilmiş. çünkü bu erdemler ve san'atlar yalnız bazı kimselerde bulunursa şehirler ayakta duramaz. Utanma ve doğruluktan nasibi olmayan bir insan, toplum için bir belâ sayılacak, öldürülecektir" denilmiş.

Bunun sonucu ise, "temeli doğruluk ve ölçülü davranış olan siyaset san'atından söz açıldı mı herkesin fikrini söylemesini kabul etmek gerekir. Çünkü herkesin yurttaşlık erdeminde payı olması gerekir, olmazsa devlet olmaz[23].

Yasaların ve Adaletin kökü de böyle bir anlaşmaya dayanır.

Adaletin kökü şöyle açıklanmıştır: "Derler ki tabiata haksızlık etmek iyi, haksızlığa uğramak kötü bir şeydir. Haksızlığa uğrayanlar ise, haksızlık edenlerden çok daha fazladır. İnsanlar birbirlerine haksızlık ede ede, haksızlığa uğraya uğraya birinin tadını ötekinin acısını duymuşlar. Haksızlığa uğramaktan sakınamıyacaklarını, haksızlık etmeyi de her zaman becereremeyeceklerini anlayınca da bir anlaşmaya varmayı düşünmüş-

23) Bk. Büyük Klâsikler, EFLATUN, c. II, Diyaloglar: Protagoras, 320 d. e; 321 a-b. c, d, e; 322 a, b, c.; 323 a.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler, kanun koymuşlar, kimse haksızlık etmeyecek, haksızlığa uğramayacak diye. Kanunun buyurduğuna, kanuna uygun olana da doğru demişler. İşte doğruluğun kaynağı, özü budur. Doğruluk en iyi şeyle en kötü şeyin ortasında, yani haksızlık edip ceza görmemekle, haksızlığa uğrayıp öç alamamanın ortasındadır. Bu iki şeyin arasında olan iyi bir şeydir diye sevilmez, ona değer verdiren, insanın hep haksızlık etmeğe gücü yetmemesidir. Gücü yetseydi, haksızlık etmeyi, haksızlığa uğramayı ortadan kaldırmak için kimseyle anlaşmaya kalkmazdı"[24].

Bazı sofistler ise, *devletin* insan yapısı bir kurum olduğunu ancak *temelinde kuvvet*in yattığını ileri sürmüşlerdir. Güçlü güçsüz mücadelesi sonucunda güçlünün güçsüze kabul ettirdiği düzen devlet olmuştur. *İktidar her zaman kuvvetin ifadesidir* ve güçsüzler bu kuvvete boyun eğerler. Devletin kökü güçlü güçsüz mücadelesine *dayanınca, toplumda eşitlik ve demokrasi olmayacaktır.*

Adalet de, *yasa* da güçlünün "işine geleni" güçsüze kabul ettirmesidir.

"Her toplumda yönetim kimde ise güçlü olur." "Her yönetim, kanunlarını işine geldiği gibi koyar. Demokratlar demokratlığa uygun kanunlar, zorbalık zorbalığa uygun kanunlar, ötekiler de öyle. Bu kanunları koyarken kendi işlerine gelen şeylerin, yönetilenler için de doğru olduğunu söylerler, kendi işlerine gelenden ayrılanları da kanuna, doğruluğa aykırı diye cezalandırırlar... Doğruluk her yerde birdir: Yönetenin işine gelendir. Güç de yönetende olduğuna göre, düşünmesini bilen her adam bundan şu sonuca varır: Doğruluk güçlünün işine gelendir"[25].

Böylece her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul eden, devlet, yasa, adalet gibi değerlerin değişmez değerler olmadığını söyleyen sofistler, bireyci olduğu kadar kurulu düzenin değerlerini yıkıcı bir akım oluşturmuşlardır[26].

4. Sokrates

M.Ö. V - IV üncü yüzyıllar arasında yaşayan Sokrates, Pôlis'in sofistler tarafından sarsılan otoritesini güçlendirme çabasına girişen bir düşünürdür.

---

24) Bk. EFLATUN, Devlet, Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, İst. 1962, 358 e, 359 a, b.

25) Bk. EFLATUN, Devlet, 338 e; 339 a.

26) Bk. POPPER, K. R., Açık Toplum ve Düşmanları, c. I, Platon, s. 12 vd.; ŞENEL, a.g.e., 1968, s. 89 vd.; BİRAND, a.g.e., s. 30 vd.; ŞENEL, A., Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ank. 1970, s. 145 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sokrates'in yazılı eseri yoktur. Görüşleri Platon'un sokratik diyaloglarından, Ksenophon'un eserlerinden ve Sokrates'in görüşlerini derleyen ve eserlerinde bunlara yer veren Aristoteles'den öğreniyoruz.

Platon ve Ksenophon'un sokratik diyaloglarında, çoğu kez kendi görüşlerini de Sokrates'in ağzından savunma yoluna gittikleri, bu nedenle Sokrates'in gerçek görüşlerinin Platon ve Ksenophon'un görüşlerinden ayrılabilmesinin güç olduğu bilinir. Ne var ki, Platon'un hangi diyaloglarında doğrudan doğruya Sokrates'in görüşlerini aksettirdiği de günümüzde artık bilimsel yöntemle belirlenmiştir[27].

Sofizm akımı bilindiği gibi, Pôlis'in aristokratik değerlerine bir tepki, bir yıkım hareketi olarak gelişmiştir. Ancak bundan sonra gelen karşı-tepki hareketi Pôlis'de aristokratik değerlerin önem kazanmasına ve yıkılan Pôlis otoritesinin güçlenerek yeniden kurulmasına yönelik bir hareket olacaktır.

Sokrates'in gerçekte sofistlere karşı olmasına rağmen, sofistlerle yakın dostluk ilişkileri içinde olması onun sofist sayılmasına neden olmuştur. Bazıları Sokrates'i "baş sofist" olarak değerlendirirken, diğer bazıları da "sofist düşmanı" olarak görmüştür. Sokrates'e karşı yöneltilen suçlamalar ve ölüme mahkûm edilmesi ise, sofistlere karşı gelişen tepkinin açık bir belirtisi olduğu söylenir.

Sokrates'in soylu bir kişi olmadığı bilinir. Ancak aşağı tabakadan bir kimse de değildir. On yıldan fazla askerlik yapmış, savaşlara katılmış ve yiğit bir asker olduğunu kanıtlamıştır. Sokrates, Atina'nın değişik yönetimlere sahne olduğu bir dönemde yaşamıştır. Demokratik yönetim yerini oligarşiye bırakmış, daha sonra tekrar demokrasiye dönülmüştür. Demokrasi uygulaması sırasında Halk Meclislerinde yerini alan Sokrates, bazen tek başına da kalsa doğru bildiğini savunma yürekliliğini göstermiştir. Oligarşik yönetimin –Otuz Tiran yönetimi– baskı ve haksızlıklarına karşı durmuş, sonra tekrar kurulan demokratik yönetimin yolsuzluklarını eleştirmiştir[28]. Kendi deyimi ile

27) Bk. ŞENEL, a.g.e., 1968, s. 150-152; ŞENEL, a.g.e., 1970, s. 364, not 569; BİRAND, a.g.e., s. 36. MAGALHAES - VILHENA, V de Le Problème de Socrate, Paris 1952; LUCCIONI, J. Xénophon et le Socratisme, Paris 1953; MAGALHAES - VILHENA, V. de Socrate et la légende platonicienne, Paris 1952; TOMLIN, F., Les grands philosophes de l'occident, Paris, s. 11 vd.; Socrates, portraits et enseignements, Textes choisis, Paris 1972; CALLOT, E., La doctrine de Socrate, Paris 1970; HUMBERT, J., Socrate et les petits Socratiques, Paris 1967.

28) Bk. EFLATUN, C. 1, Sokrates'in Savunması, s. 32, 190 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

o "tanrının devletin başına musallat ettiği bir at sineğidir, hergün her yerde yöneticileri dürter, sıkıştırır, azarlar, peşlerini bırakmaz." Ne var ki bu eleştirileri Sokrates'e pek çok düşman kazandıracaktır. M.Ö. 399 yılında Sokrates, Atina'nın tanrılarından başka tanrılara tapmakla, yani Pôlis'in dininden sapmakla ve gençleri baştan çıkarmakla, onları ahlâksızlığa sürüklemekle suçlanacak ve baldıran otu içerek hayatına son vermeğe mahkûm edilecektir. Yakın dostlarının kaçma önerilerini reddeden Sokrates, büyük bir serinkanlılık ve olgunluk içinde baldıran otunu içerek hayatına son verir[29].

Sokrates doğru düşünerek doğruyu bulma yöntemini uygulamıştır. Bu yönteme başvurmasının nedenini de savunmasında şöyle açıklar : Yakın arkadaşı Khairephon bir gün tanrının sözcüsüne gider ve Sokrates'den daha bilgin birinin bulunup bulunmadığını sorar, tanrının sözcüsü de, "hayır yoktur" der Bunun üzerine Sokrates tanrı sözcüsünün insanların en bilgini olarak kendisini göstermekle ne anlatmak istediğini araştırır.

Önce devlet adamlarına, sonra san'atkârlara, yazarlara, sonra zanaatkârlara yani toplumda bir şeyler bilmesi gereken ve herkesin de kendi alanında bilgili olarak kabul ettiği kimselere gider, onlarla konuşur ve onların bildiklerini sandıkları şeyleri ne derece bildiklerini araştırır. Sonuçta bu kişilerin, birçok kimselere bilgin görünmelerine ve kendilerini bilgin saymalarına karşılık, gerçekte hiç de bilgili olmadıklarını görür ve gösterir. Bu kimselere, kendilerini bilgin sandıkları halde hiç de bilgin olmadıklarını, herkesin ve gençlerin önünde kanıtlamağa çalışır. Vardığı sonuç şu olur: "Ben onlardan daha bilginim, çünkü onlar hiçbir şey bilmedikleri halde bildiklerini sanıyorlar, ben ise bilmiyorum ama, bildiğimi de sanmıyorum, demekki ben onlardan daha bilgiliyim, çünkü bilmediklerimi bildiğimi sanmıyorum" der.

Sokrates'in bu davranışları ona sayısız düşman kazandırmıştır. Sokrates bunu savunmasında şöyle anlatır: "Bir takım gençler kendiliklerinden başıma toplanıyor, babaları zengin, vakitleri bol, ben önüme aldığım adama sorular sorarken durup dinliyorlar, üstelik bilginlerin sorguya çekilmesinden hoşlanıyorlar, çok defa bana benzeyerek, başkalarını denemeye kalkışıyorlar, pek az bilgili ya da tamamen bilgisiz oldukları halde, kendilerini bilgin sayan bir yığın insanla karşılaşıyorlar. Sıkıştırdıkları adamlar onlara kızacaklarına bana kızıyor. "Ah bu alçak Sokrates, gençleri baştan çıkartıyor" diyorlar[30].

Sokrates'in Pôlis'in dinini inkâr ettiği suçlamasına gelince, Sokrates dinine yani Pôlis'in resmî dinine bağlıdır ve bu dinin gereklerini yerine getirmektedir, onu dinsizlikle suçlamak güçtür, ne var ki Sokrates yapması gereken şeyleri kendisine "tanrı

29) Bk. EFLATUN, Devlet, Sokrates'in Ölümü, s. 17-21.
30) Bk. EFLATUN, c. I, Sokrates'in Savunması, s. 23 d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sesinin" bildirdiğini söylemektedir[31]. Yani Sokrates tanrının kendisine ilettiği sesi dinlemektedir; bu ise büyük suçtur, çünkü her şeyi ile topluma ve onun yasalarına, geleneklerine, inanç ve düşüncelerine bağlı olması gereken bir Atina yurttaşı, ancak devletin emrettiği biçimde düşünebilir ve inanabilir ve ancak devletin emirlerine kulak verebilirdi. Bunun dışında başka bir "sese" kulak vermesi, dinlemesi, inanması ve uyması devlete karşı işlenmiş bir suçtu, cezası da ölümdü. Sokrates devletin önerdiğinin dışında düşünüyor ve inanıyordu, bu ise devletin siyasal - dinî temelini yıkmak demekti. Sokrates savunmasında "canınız sıkılmasın ama, hakikat şudur ki, devlette görülen birçok kanunsuz, haksız işlere karşı doğrulukla savaşarak size veya herhangi bir kurala karşı çıkan kimse ölümden kurtulamıyor" diyecektir[32].

Sokrates evrenle değil, fakat *insanla ve toplum sorunları ile ilgilenmiştir.* "Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir" derken *tüm değerleri şüphe ile karşılamış, erdemin* doğuştan kazanılan bir yetenek olmadığını, öğretilebilir ve öğrenilebilir bir yetenek olduğunu söylerken de sofistlere katılmıştır.

Ancak amaç olarak kişisel çıkarlardan çok *toplumun çıkarını* alması, insanda ve insanların davranışlarında bir düzenin bulunduğuna, *akıllı insanların ortak değer ve gerçeklere ulaşılabileceğine inanması,* onu sofistlerden uzaklaştıran ve sofistlere karşı çıkaran görüşleridir[33].

Sokrates'e göre *hayatın amacı mutluluktur,* mutlu olabilmek için de kişi kendini tanımalı, kendi ile uyum halinde olmalı, kendini neyin mutlu ve neyin mutsuz edeceğini bilmelidir. Gerçek mutluluğa kişi ölçülü hareket ederek ve kendine hâkim olarak ulaşabilir. Bunun için de kişinin hisleri ile değil, aklı ile hareket etmesi zorunludur.

Erdem iyiyi kötüden, doğruyu yanlış olandan ayırabilme yeteneğidir. Bu ayırımı yapabilmek için iyi ve kötünün ne olduğunu bilmek gerekir, yani *erdem bilgidir.* Öyleyse iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın ne olduğu, ne olmadığı öğretilirse, öğrenilirse herkes erdemli olabilir. *Erdem mutlu olmanın bilgisidir.* Şüphesiz bu konuda bazıları doğuştan daha yeteneklidir, erdem bir ölçüde kalıtımsaldır, ama eğitim ve öğrenimle her insan kendini kabul ettirebileceği bir yere de gelebilir[34].

---

31) Bk. KSENOPHON, Şölen ve Sokrates'in Savunması, Çev. H. Örs, s. 75-76.
32) Bk. EFLATUN, c. I, Sokrates'in Savunması, s. 31 e.
33) Bk. ŞENEL, a.g.e., 1968, s. 50; 1970, s. 365; BİRAND, a.g.e., s. 37.
34) Socrates, Portraits et Enseignements, s. 163 vd., 180-181.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Toplumu erdemli kişiler yönetmelidir. Ancak bilindiği gibi, erdem bütünüyle kalıtımsal bir değer değildir, bir ölçüde öğretilebilen ve öğrenilebilen bir bilgidir. Sokrates toplumun doğuştan erdemli oldukları sanılan soylularca yönetilmesinden yana değildir. Toplumu soylular değil fakat erdemli, bilgili kişiler yönetmelidir. Sokrates soylu azınlığın değil, erdemli, bilgili azınlığın yönetiminden yanadır[35].

Sokrates *yasaları* da *yazılı olan* ve *yazılı olmayan* yasalar olarak ikiye ayırır. Yazılı yasalar toplumu yönetenlerin yaptıkları yasalardır, yazılı olmayanlar ise, genel ahlâk ilkelerinin oluşturduğu kurallardır. Kişi her iki yasaya da uymak zorundadır. Genel ahlâk ilkelerine uygun olmasa dahi yasalara uyulacaktır. İyi bir yurttaşın çevresine kötü örnek olmamak, kötülere istediklerinde yasaları çiğneme cesaretini vermemek için, tüm yasalara saygılı olması gerekir. Ancak bu yasalara yönetenler de yönetilenler kadar uyacaktır.

> Sokrates ölüme mahkûm edildikten sonra, dostlarının kaçma önerisine karşı: "Ben yetmiş yıllık ömrümü, Atina'da geçirdim, bütün hayatım boyunca da Atina'nın kanunlarından faydalandım. Eğer bu kanunları beğenmeseydim ve isteseydim Atina'yı bırakıp gidebilirdim. Böyle bir şey yapmadım. Şimdi bu kanunların aleyhime döndüğü bir sırada, velev ki bana karşı haksız da olsalar, kaçmağa kalkarsam, kendi kendimle olan uyum ve düzeni bozarım. Atina'da yaşamakla, Atina kanunlarına boyun eğmeyi söz vermiş bulunuyorum. Eğer şimdi bu kanunların benim hakkımda vermiş oldukları hükmü yerine getirmezsem, verdiğim sözü tutmamış olurum, kendi kendimi nakzeder, kendi kendimle çelişkiye düşmüş olurum"[36] diyerek, iyi bir yurttaşın yasalara uyma görevini, hayatı pahasına da olsa, anlatmıştır.

5. Platon (Eflatun)

Platon, Atina'da demokratik eğilimlerin ağırlık kazandığı, parti ve sınıf kavgalarının geniş boyutlara ulaştığı bir dönemde yaşamıştır. Toplumun bu mücadele ortamından kurtulabilmesi için katı bir sınıf ayırımına dayanan *aristokratik bir düzen* tasarlamıştır. Demokratik yönetime karşı olan Platon, *akıllı bilge*

35) Bk. HUMBERT, a.g.e., s. 208.

36) Bk. BİRAND'dan naklen, s. 40; HUMBERT, a.g.e., s. 15-16. Socrates'in yüzyıllar boyunca yorumu, değerlendirilmesi ve ona yöneltilen eleştirilerle ilgili olarak geniş ve ayrıntılı bilgi için bk. TROUSSON, R., Socrate devant Voltaire, Diderot et Rousseau, Paris 1967.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

azınlığın yönetiminden yanadır. İnsanların *doğuştan eşitsizliğine* inanmıştır, amacı yıkılmakta olan aristokratik düzeni kurmaktır.

Platon *"Devlet"*, ("Politeia") adlı eserinde "en iyi", "ideal", "mükemmel" devletini anlatır, "Yasalar" *"Nomoy"* adlı eserinde ise uygulama alanına koyamadığı ideal devletinin yerine, ikinci "en iyi" devletini ortaya koyar. *'Devlet adamı'* eserinde de yine siyasetle ilgili görüşlerine yer verir. Diyaloglar biçiminde kaleme aldığı eserlerinin tamamı bugün elimizdedir[37].

Platon M.Ö. 427'de Atina'da doğmuştur. Atina'nın en ünlü ve soylu ailelerinden birine bağlıdır. Sosyal durumunun gerektirdiği gibi çok iyi bir eğitim ve öğrenim görmüştür. Felsefe bilgisini Herakleitos'un okulundan Ksatylos'dan almıştır. Platon'un otobiografisi olarak bilinen VII'nci mektubundan[38] öğrendiğimize göre, "kendi kendine yön verebileceği gün, kamu yönetiminde yerini alacaktır". Yirmi yaşında Sokrates'le tanışması ise hayatının dönüm noktası olacaktır.

Platon'un çocukluk ve ilk gençlik yılları Atina ile Isparta Pôlis'leri arasındaki Peleponesos savaşlarına rastlar, Isparta'nın başarısıyla sonuçlanan savaş sonrasında Atina'da yönetim "Otuzlar" yönetimi diye adlandırılan yöneticilerin eline geçmiştir, yine Platon'dan öğrendiğimize göre bu "Otuzlar" arasında akrabaları, yakın dostları vardır ve "Otuzlar"a katılmağa çağrılmıştır. Başlangıçta Platon bunların toplumu iyi yöneteceklerini ümit etmiştir, ancak çok geçmeden "Otuzlar"ın eski dönemi altınçağ gibi arattıklarını görmüş ve üstelik en doğru kişi olarak gördüğü Sokrates'i kötü yönetimlerine ortak etmek istemeleri, onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Kısa bir süre sonra da "Otuzlar" yönetimi son bulmuş, Platon da diğer soylular gibi Atina'dan kaçmak zorunda kalmıştır.

"Otuz Tiran" yönetiminin yerine demokratik bir yönetim kurulmuştur. Ne var ki bu yönetim de kısa bir süre sonra Sokrates'i ölüme mahkûm etmiştir. Bu olaydan sonra, Platon kötü yönetimlerin ancak gerçek filozofların iktidarı ele alması ile son bulabileceğine inanmıştır. Atina'dan uzaklaşan Platon, Mısır'a, Güney İtalya'ya ve Sicilya'da Sirakuza'ya gitmiştir. Sirakuza tiranı Dionysos'un danışmanı olarak gittiği bu ülkeden kısa bir süre sonra bir Isparta gemisinde köle olarak uzaklaş-

37) Bk. RIVAUD, a.g.e., s. 84 vd.; LABROUSSE, R., Introduction à la philosophie politique, Paris 1959, s. 54 vd.; TOMLIN, Fr. Les grands philosophes de l'Occident, Paris 1951, s. 34 vd.; MOREAU, J., Réalisme et Idéalisme chez Platon, Paris 1951; ROBIN, L., Platon, Paris 1968; SINCLAIR, a.g.e., s. 153 vd.; LUCCIONI, J., La pensée politique de Platon, Paris 1958.

38) Bk. PLATON, Oeuvres Complètes, C. II, Let. VII, 234-235, s. 1184 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kitabey.org

tırılmıştır. Kendisini görüp tanıyarak satın alan bir filozof tarafından kurtarılmış ve 378 yılında Atina'ya döndüğünde Akademi'sini kurmuştur. Daha sonraki yıllarda düşündüğü devlet düzenini kurabilmek için Sirakuza'ya iki defa daha gittiği, fakat her iki denemesinin de başarısız olduğu bilinir. Seksen yaşında ölen Platon son eseri olarak "Yasalar"ı vermiştir[39].

A. Toplumun doğuşu ve sınıfsal toplum düzeni

Platon'a göre *toplumun doğuş nedeni,* insanların tek başlarına kendi kendilerine yetememeleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarının yardım ve işbirliğine gerek duymalarıdır. "Bir insan bir eksiği için bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için bir başkasına" diyen Platon, birçok eksikliklerin birçok insanların bir araya gelmelerine neden olduğunu ve insanların yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşadıklarını söyler[40]. Bu tür yaşamın adı ise *"toplum düzeni"*dir.

> İnsanlar için yiyecek, barınak ve giyecek en başta gelen ihtiyaçlardır. En küçük toplum, biri çiftçi, biri duvarcı, biri de dokumacı olan en az üç kişiden oluşacaktır. Bunlar aralarında yardımlaşarak, "herbiri kendi san'atını diğerlerinin hizmetine koyacaktır"[41].

İnsanlar "yaradılıştan birbirlerine benzemedikleri için de, kimi şu işe, kimi bu işe daha yatkın olacaktır"[42]. İnsan başka işlerle uğraşacağı yerde, yaradılışına uygun olan işi görürse hem iş gelişir hem de yaptığı iş daha güzel ve kolay olur[43]. İnsanların yaradılış farklılıklarından kaynaklanan *işbölümü* ve insanın yetenekli olduğu işte *uzmanlaşması,* hem toplumun hem de kişinin çıkarına uyar. İş bölümü ve uzmanlaşmanın sonucu olarak da toplum giderek büyür.

> Çünkü araçlarının iyi olmasını isteyen çiftçi sapanını, belini ve öteki araçlarını kendi yapmayacaktır. Mimar, dokumacı, kunduracı için de böyle olacaktır.
>
> Böylece yeni üreticiler ve alış verişi sağlayıcı aracılar topluma katılacaktır. Çok cılız olup bedenleri başka işlere elverişsiz kimseler bu işlere yöneleceklerdir. Çarşıda yerleşip üreticilerin ürettikleri malları satan bu kimseler satıcılar, şehirlerarası alışverişle uğraşanlar ise, tüccarlar olacaktır.

---

39) Bk. MAIRE, C., Platon, Paris 1966, s. 2 vd.
40) Bk. EFLATUN, Devlet, 369 b, c.
41) Bk. EFLATUN, Devlet, 370.
42) Bk. EFLATUN, Devlet, 369 b.
43) Bk. EFLATUN, Devlet, 369 e.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> Bu toplumda kafaları pek işlemeyip de beden işlerinde çalışan kimseler de olacaktır, bunlar da beden güçlerini ücret karşılığı satan gündelikçilerdir[44].

Toplumda insanların ihtiyaç duydukları maddî değerleri üreten *üreticiler*, bu değerlerin toplum içinde el değiştirmesini sağlayan *aracılar* ve beden güçleri ile üretime katılan *gündelikçiler* toplumun *ilk sınıfını* oluşturacaklardır.[45]

Ne var ki, toplum büyüdükçe, geliştikçe insanlar yiyecek, yatacak, giyecek ihtiyaçları ile yetinmez olurlar, *lüks ihtiyaçlar* doğar ve eskiden üstünde yaşayanları beslemeğe yeten toprak, yetmez olur. Otlaklar, tarlalar yetmez olunca da, komşuların tarlaları ve otlakları ele geçirilmek istenir. Komşu toplumlarda da aynı yönde bir gelişme olunca, onlar da zorunlu ihtiyaç sınırlarını aşıp sonsuz bir mal edinme hırsına kapılınca komşu topraklara saldırırlar[45]. Böylece kişilerin hayatında olduğu gibi toplumların hayatında da başkalarından daha çok mal edinme hırsı sonucunda *savaş başlayacaktır.*

Bu gelişmenin zorunlu sonucu olarak da bir yandan toplumu savunmak, öte yandan da yeni topraklar ele geçirebilmek için silâhlı bir güç, yani ordu gerekecektir. Zanaatkârların, satıcıların, tüccarların, çiftçilerin ve gündelikçilerin yani üreticiler ve aracılar sınıfının yanında *bekçiler, koruyucular, savaşçılar* sınıfı doğacaktır. "Koruyucuların görecekleri iş son derece önemli olduğundan onların da yalnızca büyük bir özen ve san'at isteyen kendi işleriyle uğraşmaları gerekecektir"[46]. Ancak her işte olduğu gibi saldırı ve savunma işini üstlenen insan da bu iş için uygun bir yaradılışa sahip olmalıdır. Böylece toplumun *ikinci sınıfı* da oluşur.

Toplumun organik yapısını tamamlayan *ikinci sınıf içinden yöneticiler belirir.* Yöneticiler savaşçıların "en iyileri" arasından seçileceklerdir. Yöneticiler, "ömürleri boyunca yalnız toplum yararına işler görmüş, zararına olan şeylerden kaçınmış" kişilerdir[47]. Böylece toplum sınıflara ayrılmış olarak gelişir. Aslında toplumda üç değil iki sınıf vardır. Üreticiler sınıfı ve toplumu koruyan, yöneten sınıf.

---

44) Bk. EFLATUN, Devlet, 371.
45) Bk. EFLATUN, Devlet, 373 e.
46) Bk. EFLATUN, Devlet, 374 d.
47) Bk. EFLATUN, Devlet, 412 d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İnsanları böyle sınıfsal hiyerarşik bir düzene inandırmak, onlara bu düzeni benimsetmek, kabul ettirmek de zorunludur. Bunun için Platon "yararlı bir yalan" önermekte ve bu yolla sorunun çözümleneceğine inanmış görünmektedir. Bu yalanla, tanrıların yöneticileri yaratırken mayalarına altın kattıkları, bu nedenle onların toplumda baş tâcı oldukları, savaşçıların mayasına gümüş, üreticilerin mayasına da demir ve tunç kattıkları söylenecektir[48]. Bu yalana inandırılan herkes toplumda hak ettiği yeri ve işi bilecek ve kabullenecektir.

Bu sınıfları kapalı bir kast düzeni içinde gören Platon çok nadir olarak bir sınıftan diğerine geçişi kabul edecektir. Değerlerine ve yaptıkları işe göre sınıflandırılan insanlardan aynı sınıftakiler arasında hamur, maya birliği olacağına göre, çocuklar da ana ve babalarının hamurundan olacaktır. Ancak çok ender de olsa bu kuralın bozulduğu görülebilir, altın mayalıların çocukları bazen tunçla ya da demirle karışık doğabilir, bu durumda yapılacak şey, bu çocuklara hiç acımayıp hamurlarına uygun işlere koymaktır. Bazen üretici sınıf çocukları da altın ya da gümüşle karışık olabilir, bu durumda da onları gözetip savaşçılar ya da yöneticiler sınıfına koymak gerekecektir.

Bu görüşü ile Platon, gerektiğinde, üst sınıfın bozuk tohumlardan arındırılmasını ve saflığının korunmasını ve aynı zamanda da alt sınıftan taze ve temiz kan sağlanmasını ister. Ne var ki, bu sınıf değiştirme işlemi pek de işlerliği olan bir mekanizma değildir. İleride görüleceği gibi Platon üst sınıf için son derece sıkı ve mükemmel bir eğitim sistemi öngörür, böyle bir eğitim sisteminden geçmeyen bir üretici çocuğunun altın ya da gümüş mayalı olduğunu kanıtlayabilmesi olanaksız denecek kadar güçtür.

Platon'un kapalı kast sisteminde böyle bir kapı aralayarak sınıfsal tepkileri önleme amacını izlediği anlaşılmaktadır. Platon tunç ya da demir mayalıların önderliğe geldikleri günü ise devletin sonu olarak kabul eder[49].

Toplumda herkesin bir yeri ve belirli tek bir işi olacaktır "Bizim kuracağımız devlette kunduracı kunduracıdır, kunduracılıktan başka bir de kaptanlık yapamaz, çiftçi çiftçidir, çiftçilikten başka bir de yargıçlık yapamaz, asker askerdir, askerlik ederken alım-satımla uğraşamaz" der. Bunun aksini iddia edenin ise toplumda yeri olmayacaktır[50].

48) Bk. EFLATUN, Devlet, 415 a.
49) Bk. EFLATUN, Devlet, 415 c.
50) Bk. EFLATUN, Devlet, 397 a, 398 a.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

B. Sınıflar içi düzen

a) Eğitim Sorunu

İnsanların *doğal eşitsizliğine* inanan Platon, ideal devletinde bu doğal eşitsizliğe dayanan sosyal sınıflar içinde yer alan kişilerin beden, karakter ve ruh özellikleri üzerinde durmuş ve *eğitime* büyük önem vermiştir.

Platon sosyal sınıflardan özellikle savaşçılar ve yöneticiler sınıfı üzerine eğilmiştir.

Platon savaşçılar sınıfını oluşturacak kişilerde *özel yetenekler* arar. Bu sınıfın görevinin toplumu korumak ve aynı zamanda düşmana saldırmak olduğundan bu işleri yapabilecek özel yetenekler gereklidir.

> Düşmanı sezebilmek için keskin duygulu, sezer sezmez de kovalayabilmek için çevik, yakalayınca da boğuşmak için güçlü, dövüşmek için yiğit, düşmana karşı acımasız olmalıdır. Ancak savaşçının görevi yalnızca düşmanla başa çıkmak değildir, savaşçı kendi halkını da koruyacaktır, kendi halkına karşı ise yumuşak huylu olmalıdır. Kısaca Platon "yurdu koruyacak adamın yaradılış bakımından filozof, azgın, çevik ve güçlü" olmasını ister[51].

Ne var ki, kişilerin doğal yetenekleri yanında *eğitimin* de önemi çok büyüktür. Eğitimle gençler istenilen biçimde düşünmeğe ve davranmağa alıştırılırlar. Savaşçı gençler çok sıkı bir beden ve ruh eğitiminden geçirileceklerdir. İdman ile bedenleri eğitilip istenilen özellikleri elde etmeleri sağlanırken, ruh eğitiminde müzik ve söz san'atı gibi güzel san'atların çeşitli dallarından yararlanılacaktır[52].

> Savaşçı sınıfının eğitimi, çocukların masal dinleme çağından başlayacak ve çocuklara anlatılacak masallar sıkı bir sansürden geçirilecektir.
>
> Çocukların bedenlerinden önce güzel masallarla ruhları yoğrulacaktır. Genç ve körpe insanlar hangi kalıba sokulmak istenirse, o kalıba gireceklerdir. Bu nedenle her aklına gelenin uydurduğu masalların dinlenmesi doğru olmayacaktır. İleride edinmeleri istenen düşüncelere aykırı şeyler duymalarına kesinlikle göz yumulmayacaktır. Bu nedenle kötü masallar yasak

51) Bk. EFLATUN, Devlet, 376 c.
52) Bk. EFLATUN, Devlet, 377.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

edilecektir. Çocukların büyüklerine karşı gelebileceklerini anlatan masallar kesinlikle yasaklanacaktır; örneğin, "büyük bir haksızlık etti diye babanı bile acımasızca cezalandırırsan, tanrıların en eskisi, en büyüğü gibi davranmış olursun" denmiyecektir. İnsanların birbirlerinden durup dururken nefret etmelerinin ayıp olduğuna, kin ve nefretin kötü bir şey olduğuna çocuklar inandırılmak isteniyorsa, onlara tanrıların tanrılarla savaştıkları, tuzak kurup boğuştukları anlatılmayacaktır. Bazı masallar eğri insanların mutlu olduğunu, doğruların ise mutsuz olduğunu anlatır. Eğriliğini gizlemesini bilen türlü nimetlere kavuşturulur, doğru insan ise başkalarına yararlı, kendine zararlı olarak tanıtılır, bu tür masallardan da kesinlikle kaçınmak gerekir[53].

Savaşçılar yiğit, akıllı uslu, maddî değerlere düşkün olmayan kişiler olarak yetiştirileceklerdir. Onlar bütün başka işlerden ve düşüncelerden uzaklaşarak kendilerini sadece devlet işlerine vereceklerdir, başka hiçbir işle uğraşmayacaklardır. Savaşçılar ancak bilgelik, yiğitlik, dini bütünlük gibi erdemleri taklit edebileceklerdir. Müzik de diğer güzel san'atlarla birlikte bir eğitim aracı olarak kullanılacaktır.

Savaşçıların yiğit kişiler olması istendiğine göre, onlara ölümden korkmamaları öğretilecektir, çünkü ölüm korkusu olan adam yiğit olamaz. Yiğit kişi yakınlarını kaybetmekten de korkmamalı, savaşçı kendine yetebilmeli, tek başına yaşamanın tadına varabilmeli, bu nedenle savaşçıların eğitiminde, oğlunu, kardeşini kaybettiği zaman yıkılmaması, ağlayıp sızlanmaması gerektiği öğretilir[54].

Savaşçılar gülmeye, eğlenmeye de düşkün olmayacaklardır, çünkü gülme insanın içinde aşırı tepkiler yaratır. "Akıllı uslu" olan savaşçı, bu özelliği ile baştakilerin sözünü dinleyecek ve eğer kendisi başta ise içkide, sevgide, yemekte kendini dizginlemesini bilecektir[55]. Savaşçılar paraya, rüşvete düşkün olmayacak biçimde eğitileceklerdir. "Hediyeler tanrıları da yola getirir, yüce kralları da..." gibi sözler duymayacaklardır[56].

Savaşçıların müzik eğitimi de onlardan beklenen davranışa uygun yönde olacak, sarhoşluğa ve gevşek, tembel olmalarına yol açabilecek müzik türleri yasaklanacaktır. Müzik insanı güzelliğin sevgisine götürecektir[57].

Savaşçıların iyi cins köpekler gibi, hep uyanık olmaları, iyi görmeleri, iyi işitmeleri, seferde değişik yiyecek ve içeceğe

53) Bk. EFLATUN, Devlet, 378, 380, 391 a, 392.
54) Bk. EFLATUN, Devlet, 388.
55) Bk. EFLATUN, Devlet, 388 e, 389 e.
56) Bk. EFLATUN, Devlet, 390 e.
57) Bk. EFLATUN, Devlet, 403 c.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güneş çarpmalarına, kara kışa, fırtınalara dayanıklı olmaları gerekir. Bu nedenle yiyecek ve içecekleri sade olacak, çeşitlilikten kaçınılacaktır. Çünkü, çeşitlilik insanın içinde düzensizliğe, bedenin de bozulmasına yol açar. Sadelik insanın içine düzen, bedenine sağlık verir[58].

Platon *yönetici sınıfın* özellikleri ve eğitimi sorununa da eğilmiştir. İdeal devleti gerçekleştirmenin tek yolu, devleti yönetecek kişilerin *filozof olmaları*, yani akıl gücü ile devlet gücünün birleşmesi ve herkesin yapacağı işi bilmesidir. İnsanlar arasında kabul edilen doğal eşitsizliğin sonucu olarak "bir kısım insanların filozof ve devlet adamı olarak, kiminin de düşünmeden söyleneni yapacak insanlar olarak yaratıldıklarını" yadırgamamak gerekir. Filozof yaradılışta olan kişi, sağlam bir belleği, öğrenme kolaylığı, ruh üstünlüğü ve inceliği olan, gerçeğin, doğruluğun, yiğitliğin, tok gözlülüğün dostu olan kişidir.

Platon filozofun nasıl bir yaratık olduğu konusunda ayrıntılı bilgi verir. Filozof, bütün bilimleri kapmağa hazır, seve seve okuyan, öğrenmeğe doymayan bilgisever kişidir. Filozof doğruyu seven kişidir. Filozoflar değişmez gerçeğe varabilen insanlardır. Filozoflar bilime düşkündürler, çünkü bilim değişen şeyler içinde gözden kaçan sonsuz varlığın bir köşesini aydınlatır. Filozof varlığı bütünü ile sever, özü sözü birdir, istekleri bilimlere ve onlarla ilgili her şeye çevrilmiştir, yalnız ruhun zevkini arar, beden zevklerini bir yana bırakır. İçinde açgözlülük, aşağılık, gösteriş, korkaklık olmayan bir kişi, geçimsiz, haksız da olamaz. Filozof sağlam bir belleği olan kişidir. Onda ölçü ve incelik de olacaktır, her şeyin özüne kendiliğinden rahatça inebilecektir[59].

Ne var ki tüm bu doğal yeteneklere ek olarak *eğitim* de son derece önemlidir. "Eh güzel değerlerle yüklü insanlar kötü bir eğitime düşerlerse kötünün kötüsü olurlar. Büyük suçları, korkunç kötülükleri orta yaradılışlı insanlar değil, fakat eğitimin bozduğu sağlam yaradılışlı insanlar işler" [60]. Platon, "filozof yaradılışı kendine uygun eğitimi bulursa, gelişe gelişe bütün değerlere ulaşır, yok eğer bu tohum kötü bir toprağa ekilirse orada kök salar, büyürse vermeyeceği kötülük kalmaz" der. Yönetici sınıfın eğitimi ruh eğitimi, beden eğitimi ve dialektik eğitim olarak gerçekleşecektir.

Yönetici olması gereken filozof kendiliğinden "kumandayı bana verin, ben yöneteyim" demez, onu yönetmeğe çağırmak gerekir.

58) Bk. EFLATUN, Devlet, 404 a, b, e.
59) Bk. EFLATUN, Devlet, 484 b, 485 d, 486 b, 486 d.
60) Bk. EFLATUN, Devlet, 491, 492.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir yöneticide aranan özellikleri kendinde toplayan insana binde bir rastlanır. Filozoflar toplumda çok ufak bir azınlıktır, bunlar devleti ele geçirmedikçe ne devletin ne de yurttaşların dertleri bitecek ve ideal devlet hiçbir zaman gerçekleşemeyecektir.

b) Mülkiyet sorunu

İdeal devletinde Platon, *sınıfların maddî değerlerle ilişkileri* üzerinde durmuştur. Yöneticiler ve savaşçılar mal, mülk edinemiyeceklerdir. Altına, gümüşe dokunmaları, kullanmaları, süslenmeleri, altın gümüş kupalardan içmeleri yasaktır. Bu sınıfların toprakları, evleri, paraları olmayacaktır, çünkü bu maddî değerlere sahip oldukları zaman, devleti değil, bu değerleri koruma hırsına kapılabilirler, devleti ihmal ederler, devlet de batar[61]. Yöneticiler ve savaşçılar devleti ellerinde tuttukları halde, ondan hiçbir nimet elde edemiyeceklerdir[62].

Altın ve gümüş mayalıların mal mülk edinememelerine karşılık, tunç ve demir soylular servet sahibi olabilirler, ancak bu sınıf mensupları arasında da derin servet ayrılıkları bulunmamalıdır. Aşırı zenginlik de aşırı yoksulluk da kötüdür[63].

c) Kadın erkek eşitliği ve aile sorunu

Platon ideal devletinde kadınların da erkekler gibi eğitildikleri, yetiştirildikleri zaman erkeklerle aynı işleri yapmalarına bir engel olmadığına inanır. Kadınlarla erkekler arasındaki yaradılış ayrılığı aynı işi yapmalarını engelleyecek nitelikte değildir.

> Bekçilik görevi yapan çoban köpeklerinin dişleri de erkekleri gibi sürüyü koruma görevlerini mükemmelen yerine getirirler[64]. "Devletin yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur. Yaradılıştan her iki cinste de, aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir" der Platon ve ekler, "ne var ki kadın hiç bir işte erkek kadar olamaz, yani kadın da erkek gibi bekçilik yapar, ancak bu yaradılış kadında daha zayıf, erkekte kuvvetlidir"[65].

---

61) Bk. EFLATUN, Devlet, 417 a, b.

62) Bk. EFLATUN, Devlet, 419 a.

63) Bk. EFLATUN, Devlet, 421 e.

64) Bk. EFLATUN, Devlet, 451 d, 466 d.

65) Bk. EFLATUN, Devlet, 455 c, 456 b, 457.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öte yandan Platon savaşçılar ve yöneticiler sınıfları için *aile* kurumunu kabul etmez. "Bekçilerimizin kadınları hepsinin arasında ortak olacak, baba oğlunu, oğul babasını bulmayacak" der[66]. "Çocuklar da kadınlar da dostlar arasında ortak" olacaktır[67]. Bu ortaklıkla sağlanmak istenen, bu sınıfların tüm düşünce ve varlıkları ile devlete bağlanmaları, devlete karşı ilgiyi ve bağlılığı azaltabilecek, aralarında sürtüşmelere ve çatışmalara neden olabilecek tüm sorunları ortadan kaldırmaktır. *"Kutsal evlenme"*lerden doğan çocuklar da devlet kurumlarında özel şekilde yetiştirilecektir.

> Kadın - erkek beraberliğinde toplum için yararlı olan evlenmeler "kutsal evlenmeler" sayılacaktır[68]. Platon, "her iki cinsin de en iyilerinin en fazla, en kötülerinin de en az çiftleşmeleri gerekir". "ayrıca en iyilerinin çocuklarının büyütülmesi gerekir. Bunun için başvurulacak çareleri yalnız devlet adamları bileceklerdir, yoksa bekçiler arasında çatışmalar olur" der[69]. Evlenmelerin sayısını da devlet adamları kestirecektir. Bu sayı savaşlara, hastalıklara ve daha başka olaylara göre azalıp çoğalacaktır. Öyle ki, devlet nüfus azalmasını da önleyecektir, çoğalmasını da. "Evlenecek eşler kurnazca düzenlenmiş kur'alarla seçilmeli... Böylece cinsleri iyi olmadığı için seçilmeyen mutsuz yurttaşlar devlet adamlarına değil, kaderlerine küsmüş olurlar"[70]. Platon evlenme yaşını da kadın için yirmi ile kırk, erkek için de yirmibeş ile ellibeş arası olarak belirlemiştir.

d) Yasa sorunu

Bilgelik, yiğitlik, ölçü ve adalet ilkelerine dayanan en ivi *devlet yasalara gerek kalmadan* da yönetilebilecektir[71].

> Bilgelik yöneticilerin erdemidir. Bilgece karar vermek bilgi işidir. "Tablata uygun olarak kurulmuş bir devlet, akıllı olmasını, kendisini yöneten küçük bir topluluğun bilgisine borçludur"[72].
>
> Yiğitliğe gelince, bu erdem savaşçıların erdemidir. Devlet yürekli olmasını belli bir parçasına borçludur. Yönetici eğitim yolu ile neden korkulup neden korkulmayacağını aşılamıştır insanlara. Bir azınlığın işi, aşılanan bu değeri her yerde her

66) Bk. EFLATUN, Devlet, 457 d.
67) Bk. EFLATUN, Devlet, 449 c.
68) Bk. EFLATUN, Devlet, 458 e.
69) Bk. EFLATUN, Devlet, 459 e.
70) Bk. EFLATUN, Devlet, 460 a.
71) Bk. EFLATUN, Devtle, 429 a.
72) Bk. EFLATUN, Devlet, 428 a, b, c, d, e, 429 a.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zaman korumaktır. Platon eğitimin insanı istenen kalıba sokabileceğini bir örnekle açıklar. Boyacılar kızıla boyamak istedikleri yünü beyaz yünden seçerler, ak yünü yıkarlar, paklarlar, hazırlarlar sonra boyarlar ve bu yün solmaz. Savaşçılar seçilirken de aynı iş yapılır, onlar eğitilirken bazı ilkelerin onların içlerine işlemesi sağlanır ve onlar neden korkup neden korkmayacaklarını bilirler[73].

Yöneticilere ve savaşçılara ortak erdem ise ölçüdür. Platon'a göre insanın iyi ve kötü yanı vardır, iyi yan kötü yanı buyruğuna aldı mı, insan kendine hakim olur. Devlette de aynı kural geçerlidir. Ölçü de budur. "İyi bir yaradılışla iyi bir eğitimi birleştirmiş küçük bir azınlık akıl ve düşünce yolu ile sade ve ölçülü isteklerle yaşayacaktır. Toplumda çoğunluğun kötü tutkuları, değerli bir azınlıktaki aklın buyruğuna girmiştir"[74]. Ölçü yiğitlik ve bilgelik gibi yalnız toplumun bir kesiminde bulunmaz, ölçü bütün topluma yayılır. Tüm yurttaşlar arasında tam bir düzen kurar, herkes aynı ahenge uyar, bu uyuma ölçü denir. Ölçü böylece sınıflar arası çatışmayı ve toplumun bölünmesini önler[75].

Adalet ise, ideal devlette herkesin başkasının işine karışmadan kendi işini yapmasıdır. Yani yerini ve haddini bilmesidir[76].

Platon, "toplum tek bir insandan daha büyük bir şeydir" derken[77], insan ile toplum ve devlet arasında bir paralellik kurar ki, bu görüş *organizmacı* bir düşüncedir, insanların eşitsizliği sonucuna ulaşılır. Toplumda bir kısım insanlar, insandaki beyin ve kafanın yaptığı işleri yaparlarken, diğer bir kısım insanlar da daha önemsiz görevleri yerine getirirler. Nasıl ki insanın vücudundaki uyum her organın kendi görevini yapması ile sağlanırsa devlet içinde de uyum ve adalet her sınıfın kendi yerinde kalması ve kendi görevini yapması ile sağlanır. Platon, "toplumdaki yönetenler, savaşçılar ve para kazananlar gibi içimizdeki yanlardan her biri kendi işini gördüğü vakit biz de kendi görevini yapan âdil kişiler oluruz" der[78]. Böyle bir toplumda da yasalara gerek olmaz.

C. Devlet biçimleri ve insan tipleri

Platon ideal devleti ile tüm kötülüklerden arınmış bir devlet

73) Bk. EFLATUN, Devlet, 429 c. 430 a.
74) Bk. EFLATUN, Devlet, 430 e, 431 c, d.
75) Bk. EFLATUN, Devlet, 432 a.
76) Bk. EFLATUN, Devlet, 434 c.
77) Bk. EFLATUN, Devlet, 368 e.
78) Bk. EFLATUN, Devlet, 441 e.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

düzeni kurmayı amaçlamıştır. Böyle bir devlet idealar âlemine yaraşan bir düzen oluşturacaktır.

> Platon'a göre, insanların ruhları dünyaya gelmeden önce, değişmeyen İdea –Düşünce– âleminde yaşamış ve orada gerçeğin bilgisine erişmiştir. Daha sonra bir bedene hapsedilerek ruhlar bu dünyaya, değişen nesneler, maddeler âlemine inmiştir. Bu nedenle bu dünyada insanın iki türlü bilgisi vardır. Birisi bu dünyanın değişen nesneleri hakkında duyularla edinilen bilgi ki, bu bilgi gerçek bilgi değildir, çünkü bu âlem gerçek değildir. Diğeri duyu organlarının esiri olmayan tamamen akıl ile edinilen bilgi ki bu gerçeğin bilgisidir, doğru bilgidir. Akıl bu bilgiyi, bu dünyada gölge sahte varlıklar olan nesneleri görerek ve öteki dünyada, yani idealar âleminde gördüğü gerçekleri anımsayarak edinir. Yani gerçek bilgi akıldan çıkan bilgi, ruhun bir anımsaması olan bilgidir. Bir dünyada idealar âlemine benzer mükemmel bir hayat sürmek için, kişinin vücudunun yönetimini duygu ve isteklerine değil, fakat idealar âleminde yaşamış Gerçeği görmüş olan, Gerçeği anımsayan Akla bırakmalıdır. Aklın yönettiği mükemmel devlet de idealar âlemine lâyık bir devlet olacaktır.

Ne var ki, "her doğan şey çürümek zorundadır, hiçbir düzen sonsuz değildir, o da bir gün bozulup dağılacaktır" diyen Platon, değişmeyi bozulma ve kötüye gitme biçiminde değerlendirmiştir. Bozulma, çürüme, *manevî bozulmaya,* manevî bozulma da *soy bozulmasına* dayandırılmaktadır.

> Bu düşünce Platon'un tarih anlayışını ortaya koyar. Platon'a göre, önceleri evrenin yönetimi tanrının elindedir ve tanrı bir süre yönetimi elinde tutar. Evren belirli gelişme devrelerinden, devrimlerden geçer, yeterince bir gelişme düzeyine ulaştıktan sonra tanrı evrenin yönetimini bırakır. Evren bu defa ters yönde dönmeğe başlar ve bu dönüş kötüye dönüştür. Sonra tanrı tekrar yönetimi eline alır ve tekrar iyiye doğru bir gidiş başlar[79].

Platon insan yapısı ile devlet biçimleri arasında benzerlik kurar, devlet biçimlerinin de o devlette yaşayan insanların huylarından kaynaklandığını söyler. *Beş çeşit devlet* vardır, beş çeşit de insan olacaktır. En iyi devletin –ki Platon buna *Aristokrasi* der– karşılığı olan insan "iyi ve doğru" insandır. Ancak aristok-

79) Bk. PLATON, Oeuvres Complètes, Le Politique, No. 269, 270, 271, L. III, No. 676-689.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ratik devlet de ne denli iyi ve mükemmel olursa olsun bir gün o da bozulacak, dağılacaktır[80].

Yerine *Timokrasi* ya da *Timarşi* ya da şeref devleti geçecektir. Timokrasi aristokratik devletten doğar, aristokratik devlette yöneticiler arasında çıkan anlaşmazlıklar, ayrılıklar bu değişikliğe neden olur. Bu anlaşmazlığın kaynağı ise yöneticilerin çocuklarının yapısında ortaya çıkan bozukluklardır.

> Platon insanların hayatında bir verimli ve bir kısır dönemin bulunduğunu söyler. Toplum yöneticileri ne kadar akıllı olurlarsa olsunlar kısır dönemin nerede bitip, verimli dönemin nerede başladığını bilemiyecekler ve dolayısıyla çocukları dünyaya getirme zamanını tayin edemiyeceklerdir, bunun sonucunda kötü doğumlu çocuklar ortaya çıkacaktır[81].

Kötü doğumlu çocuklar başa geçince, ruhtan çok bedene önem vereceklerdir. Bunlar bilgisiz, yeteneksiz bir kuşak oluşturacaklar, altın, gümüş, bakır soyları ayırt edemiyeceklerdir. Altın, gümüş, bakır birbirine karışacak, bu karışmanın yaratacağı haksızlıklar toplumda düzen ve dengeyi bozacak, herkes birbirine düşecek, birbirine diş bileyecektir. Yöneticiler arasındaki bu anlaşmazlık sonuçta demir ve tunç soylularının toprak, ev, altın, gümüş elde etme tutkularını artıracaktır. Bazı altın ve gümüş soylular da erdem yolunu tutup eski düzeni koruma çabasına girişeceklerdir. Bu anlaşmazlıklar, çatışmalar sonunda bir noktada anlaşma sağlanabilecek ve evler topraklar bölüşülecektir. Eskiden yurttaşları özgür insanlar, dostlar ve kendilerini besleyen kişiler olarak gören koruyucular, onları boyunduruk altına alacaklar, uşak haline getirecekler ve kendileri de yine savaşçı ve koruyucu olarak kalacaklardır. İşte en iyilerin yönetiminden *Timokrasiye* böyle geçilir ve bu düzen aristokrasi ile oligarşi arasında bir düzen oluşturur.

> Timokrasinin gerek aristokrasiye, gerek oligarşiye benzer yanları olacaktır. Devlet adamlarına gösterilen saygı, savaşçıların tarım, san'at ve kazanç sağlayan tüm işlerden uzak kalmaları, ortak yenen yemekler, vücut eğitimine ve savaş oyunlarına verilen önem, bu düzenin aristokrasiye benzer yanlarını oluşturur. Buna karşılık bu düzenin kendine özgü yanları da olacaktır. Bu düzende yetenekli, bilgili insanların başa geçmesi mümkün olamıyacaktır, çünkü bu insanların soyu az çok karışmış olacağından, bunlar sadeliklerini, bilgeliklerini, sağlamlık-

80) Bk. EFLATUN, Devlet, 553 a-e.
81) Bk. EFLATUN, Devlet, 546.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> larını yitirmiş olacaklardır. Bu düzende, barıştan çok savaşla uğraşan, daha kaba, daha atılgan insanlar beğenilecektir, kurnazlıklar, savaş ustalıkları değer kazanacak, silâhlar elden düşmez olacaktır. Bu düzenin oligarşiye benzer yanları da olacaktır. İnsanlar oligarşilerde olduğu gibi zenginlik tutkusuna kapılacaklardır. Altın gümüş biriktirecekler... yasalardan saklanıp gizli gizli eğlenecekler... kapalı kapılar ardında birbirlerine zengin ziyafetler çekeceklerdir...[82].

Timokrasinin göze çarpan en önemli özelliği *şan ve şeref* düşkünlüğüdür. Nasıl ki aristokratik devlete uyan bir insan tipi varsa, timokrasi düzenine uyan bir insan tipi de olacaktır. Bu insan kölelere karşı gerektiğinden fazla sert davranan, özgür insanlara ve özellikle devlet adamlarına yaltaklanan, güçlü olmayı ve şerefli mevkileri seven, savaş gücüne, askerlik değerine inanan, beden eğitimine önem veren, jimnastiğe, ava düşkün, fakat felsefe ve diyalektik ile ilgilenmeyen bir insan tipidir bu...

Timokrasiden *Oligarşiye* yani *zenginliğe* dayanan devlet düzenine geçmek kolay olacaktır. Şan ve şeref düşkünü olanlarda bir de para tutkusu başladı mı, artık timokrasi düzeninin sonu gelmiş olur. "Herkesin altınını biriktirdiği gizli çıkın" timokrasiyi yıkar. Paraların harcanabilmesi için yasalar değiştirilir, insanlar birbirlerine bakarak daha çok zengin olma hevesine kapılırlar ve "paraya verdikleri değer arttıkça erdemin değeri düşmeğe başlar. Zenginlikle erdem öyle ayrı değerlerdir ki, ikisini teraziye koydun mu, kefelerden biri hep aşağı iner, öteki yukarı çıkar"[83]. Erdemle zenginliğin çatışması sonucunda, devlette zenginlik ve zenginler önem kazanınca bilgeliğe ve bilge insanlara verilen değer azalır. Böyle bir devlette zenginler baş tâcı olur, yoksullar ise horlanır. Oligarşide devleti yöneteceklerin sahip olmaları gereken zenginlik miktarı belirlenir, bu miktara ulaşamayan yurttaşlar devlet işlerinden uzak tutulurlar.

Oligarşinin önemli kusurları vardır: bunlardan ilki, çeşitli görevler o işlerin üstesinden gelebilecek yeteneklerin değil de, zenginlerin eline geçer. İkincisi de toplum zenginler ve yoksullar diye birbirine düşman iki kampa bölünür, bunun anlamı da toplumun birliğini ve bütünlüğünü kaybetmiş olmasıdır. Bir başka özellik de, oligarşide yöneticiler savaşı kolay kolay göze alamazlar, çünkü halkı silâhlandırmaktan korkarlar, halkı silâhlandırmadıkları sürece de düşman karşısında silâhlı bir avuç insan kalacak-

82) Bk. EFLATUN, Devlet, 546, 547, 548.
83) Bk. EFLATUN, Devlet, 550 d.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larından savaştan kaçınırlar. Bir de paraya düşkünlükleri, onların savaş için para harcamalarını engeller. Oligarşilerin bir başka kusuru da bu düzende insanların birden çok iş yapma olanağı bulmalarıdır. Örneğin bir kimse hem savaşçı, hem tüccar, hem tarımcı olabilir ki, bu hiç de iyi bir şey değildir. Öte yandan oligarşik düzen hiçbir işi olmayan geniş bir yoksul ve aç insanlar kitlesi oluşturur, bunu önlemek için de hiçbir şey yapılmaz, aksi halde "kimi alabildiğine zengin, kimi çıplak kalasıya yoksul olmazdı"[84] der Platon. Oligarşideki bilgisizlik, kötü eğitim, kötü yönetim toplumda dilencilerin, hırsızların, yankesicilerin, dinsizlerin, kanlı katillerin ortaya çıkmasına da neden olur[85]. Oligarşinin insanı da bu bozuk düzenin özelliklerini taşıyacaktır. Bu kişi zenginliği tüm değerlerin üstünde tutan, paranın tutsağı olan kişidir.

Demokrasi, "alabildiğine zengin olmak isteğinin, doymak bilmez bir mal açlığının" sonucudur. Oligarşilerde yöneticiler güçlerini zenginliklerinden aldıklarından, gençleri mallarını harcayıp tüketmeğe teşvik ederler, onları borçlandırıp mallarını ellerinden almak isterler, "ölçüsüz para harcamalarına, israflara göz yumarlar, sonunda da iyi soylu yiğit kişiler beş parasız kalırlar"[86]. Bunların yanında bir sürü işsiz, başıboş insan türemiştir, yöneticiler ise bu kötü durumu görmek istemezler, harcamaları kısıtlayıcı, yolsuzlukları önleyici yasalar çıkartmazlar. Devlet gittikçe bozulur... Nasıl ki, "cılız bir beden dışarıdan gelecek küçük bir sarsıntı ile hemen yatağa düşerse, hatta kimi zaman dış sebep olmadan da kendi kendini yerse, onun gibi bu durumda bir devlet de en küçük sebeplerle sarsılır, iç savaş başlar, ikiye bölünen halkın bir kısmı yabancı oligarşilerden, bir kısmı demokrasilerden yardım ister. Bu kavgada fakirler düşmanlarını yendiler mi demokrasi kurulur. Demokrasi kurulunca kimi zenginler öldürülür, kimi yurt dışına sürülür. Devlet işleri eşit koşullarla paylaşılır, çoğu zaman da iş başına gelecekler kur'a ile seçilir"[87].

Demokraside herkes özgürdür, her insan yaşayışına dilediği düzeni verebilir. Demokraside ahlâk değerlerine aldırış edilmez, bir devlet adamının nasıl yetişmesi, hangi bilgileri edinmesi gerektiği düşünülmez. İktidara gelmek için kişinin kendini halkın dostu göstermesi yeterli sayılır. Bu düzenin insanında da saygısızlık,

84) Bk. EFLATUN, Devlet, 552 b.
85) Bk. EFLATUN, Devlet, 552 d.
86) Bk. EFLATUN, Devlet, 555.
87) Bk. EFLATUN, Devlet, 556 e, 557 a.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

düzensizlik, serserilik, yüzsüzlük hâkim durumdadır. "Saygısızlık nezaket olur, kargaşalık hürriyet, israf cömertlik, yüzsüzlük de yiğitlik" sayılır[88].

Demokrasiyi *Zorbalık* izleyecektir. Nasıl ki oligarşi doymak bilmeyen zenginlik tutkusu sonucu yıkıldıysa, demokrasiyi yıkan da özgürlük olacaktır. Doymak bilmeyen, başka değerleri küçümseyen özgürlük isteği, aşırılığa sapınca demokrasinin yerine zorbalığı getirecektir. Demokraside özgürlük o hale gelir ki, "bir yerde baskıya benzer en ufak bir şey görüldü mü insanlar hemen kızar, ayaklanırlar, yazılmış, yazılmamış bütün kanunları hiçe sayarlar, kelimenin tam anlamıyla başına buyruk kalmak isterler"[89]. Ancak bu aşırı özgürlük peşinden köleliği getirir, çünkü, her aşırılığın ardından her zaman sert bir tepki gelir"[90]. Özgürlükte aşırılığa gidildiğinde gelecek tepki de o oranda şiddetli olacaktır.

Herkesin her dilediğini yapabildiği bir yerde kısa bir süre sonra hiçbir düzenin kalmadığı görülür. Demokraside baştakiler zenginlerden toplayıp çoğunu kendilerine ayırdıkları paradan halka da az bir pay verirler, bu durumda zenginler de kendilerini savunma durumuna geçerler, bunun üzerine baştakiler onları oligarşiye kaymakla suçlarlar. İki taraf arasında ele vermeler, davalar, kavgalar başlar. Halk bu kargaşada birini tutup başa getirir, zaten der Platon, halkın birini tutup başa getirmesi eski âdetidir. İşte halkın tuttuğu bu koruyucu *Zorba* olacaktır. Bu kişi halka borçlarının bağışlanacağı, toprakların yeniden dağıtılacağı umudunu verir. Halk da, zenginlere karşı giriştiği savaşta zorbayı koruyacak bekçiler bulur, bundan sonra da bu koruyucunun "astığı astık, kestiği kestiktir" artık.

Zorba, halkı sürekli boyunduruk altında tutabilmek için, dış düşmanlarla uğraşır ve savaşır, vergilerle yoksullaşan yurttaşlar savaştan başkaldırıp zorbaya karşı ayaklanamazlar. Zorbanın eleştiriye tahammülü yoktur, etrafında bir tek değerli insan bırakmaz. Böylece aşırı ve düzensiz özgürlük halka köleliğin en ağırını, efendilerin en belâlısını getirmiş olur.

D. "Yasalar"da öngörülen toplum düzeni ve "Devlet"teki düzenden farkı.

Platon "Devlet"te çizdiği ideal devlet düzenini uygulama alanına koyamamıştır. Bunun yarattığı hayal kırıklığı ile görüş-

88) Bk. EFLATUN, Devlet, 558 b, 560 e.
89) Bk. EFLATUN, Devlet, 563 e.
90) Bk. EFLATUN, Devlet, 564 a.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ierinde değişiklikler yapmış, sosyal koşullara uyabilecek daha gerçekçi bir düzen kurmaya çalışmıştır. "Yasalar" yaşlılık döneminde, Sirakuza macerasından sonra yazdığı bu amaca yönelik eseridir[91].

Platon için ideal olan, "dostlar arasında" her şeyin, kadınların, çocukların, istisnasız tüm malların ortak olması, "özel" diye bir şeyin bulunmamasıdır. O kadar ki, "gözlerimiz, kulaklarımız, ellerimiz ortak kıymet için görmeli, duymalı ve hareket etmeli... Tüm toplum övgüde ve kınamada tek vücut olmalı, aynı şeylerden haz duymalı, aynı şeylerle üzülmeli" der. Ama "böyle bir düzenin eğer bir yerlerde varsa tanrıların ya da tanrı çocuklarının devleti olacağını da" artık anlamıştır[92]. Öyleyse izlenecek yol, *ikinci en iyi devleti* gerçekleştirmektir. "Yasalar" eserinde bunu yapmaya çalışacaktır.

Platon her toplumda emreden ve emredilen kişilerin bulunmasının zorunlu olduğunu söyler. Kimlerin emreden durumunda olduğunu da belirler.

> Emretme yetkisine sahip olan kişileri yedi grupta toplar: 1. Ailede ana ve baba çocuklarını yönetirler, 2. İyi doğuşlular (soylular) kötü doğuşluları yönetir, 3. Yaşlılar gençleri yönetir, 4. Efendiler köleleri yönetir, 5. Güçlü yönetir, güçsüz yönetilir, 6. Bilge kişiler önderlik eder ve yönetirler, cahiller yönetilir, 7. Yöneticilerin kur'a ile belirlenmesinde, kur'ada kazananlar yönetir, kaybedenler yönetilir[93].

Platon, aklın kuralları olan *yasaların* gerekli olduğuna inanmıştır artık[94]. Yasaların amacı da insanların mutlu olmalarını, birbirleriyle dostluk içinde yaşamalarını sağlamak olacaktır.

Ne var ki, bir toplumda insanlar arasında anlaşmazlıkların ve haksızlıkların çoğaldığı zaman dostluk kalmaz. Platon insanlar arasında anlaşmazlıkların, çatışma ve çekişmelerin kaynağını aşırı zenginlikte bulur. Aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk insanlar ve toplumlar arasında çatışmaların ve ayaklanmaların belli başlı nedenidir. Bunun için aşırı zenginliğe ve altın, gümüş gibi değerlere ikinci ideal devletinde de yer vermez. Devletin zenginliğinin

---

91) Bk. ŞENEL, a.g.e., 1968, s. 208-210; ŞENEL, a.g.e., 1970, s. 414: SINCLAIR, a.g.e., s. 197 vd.
92) Bk. PLATON, Oeuvres Complètes, L. V, No. 739.
93) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. Les Lois, L. III, No. 690.
94) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. Les Lois, L. IV, No. 713. 714.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de ticaret ve zanaatten doğan zenginliğe değil, fakat yalnızca tarıma dayalı bir zenginlik olmasını ister[95].

Ancak *tek zenginlik kaynağı olan toprağın* da bu durumda insanlar arasında *eşit bölünmesi* zorunlu olacaktır[96]. Böyle bir bölüşme işlemi her şeyden önce *yurttaşların sayılarının sabit tutulmasıyla* gerçekleşebilecektir.

Bu sayı hangisidir? Ülkenin genişliğine ve komşu devletlerin durumuna göre ayarlanacak bir sayıdır bu. Ülke, üstünde yaşayan halkı besleyecek genişlikte olmalı, nüfus da dış tehlikelere karşı ülkeyi koruyacak kadar kalabalık olmalı, aynı zamanda gerektiğinde komşu devletlere yardım edebilecek bir nüfus çokluğu yeterli sayılmalıdır. Buna göre Platon ikinci ideal devletinde aile şeflerinin sayısını beşbinkırk olarak belirler. Toprak da beşbinkırk eşit değerde parçaya bölünecektir.

> Beşbinkırk sayısı birden ona kadar tüm sayılara tam bölünebilmektedir. Bu bakımdan toplum çeşitli amaçlarla eşit bölümlere kolaylıkla ayrılabilecektir.

Toprak bu beşbinkırk aile şefinin gözetiminde köleler tarafından işlenecektir. Toprağın aileler tarafından ortaklaşa işletilmesi söz konusu değildir, çünkü Platon insanların yetişme ve eğitim koşullarının böyle bir ortaklığı gerçekleştirecek düzeye ulaşmadığı kanısındadır. Aile şefinin ölümü halinde toprak onun seçtiği tek evlâda geçecektir. Birden çok çocuk olması halinde kızlar evlendirilecek, erkek çocuklar da çocuğu olmayan ailelere evlât olarak verilecektir. Kısaca beşbinkırk sayısının sabit kalması için gerekli tüm önlemler alınacaktır. Ancak yine de bu sayıda bir artış olursa, bu durumda ülke dışında bir koloni kurulması yoluna gidilecektir. Bu sayıda bir azalma olursa, dışarıdan göçmen kabul edilecektir.

Toprak alım satımı yasaktır, böylece topraklar belirli ellerde toplanamayacaktır ve aşırı zenginlik önlenmiş olacaktır[97]. Aile şefleri böyle bir düzende toprağı işleyen kimseler durumunda olacaklar, toprağın kuru mülkiyeti ise topluma, devlete ait olacaktır.

Menkul mal zenginliği de sınırlanmış olacaktır. Hiç kimse altın ya da gümüş sahibi olamayacaktır. Evlenmelerde para alınıp

---

95) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. Les Lois, L. V, No. 743.
96) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. V, No. 736-738.
97) Bk. PLATON, Oeuv, Comp. L. V, No. 741.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

verilmesi yasak olduğu gibi, faiz de yasaktır. Para da ancak belirli durumlarda, san'atkârlar alış veriş yaparlarken, bir de çalışanlara ücretleri verilmek gerektiğinde kullanılacaktır. Yurttaşlar tarımla uğraşacaklar, ticaret ve san'atla uğraşma işini yabancılara bırakacaklardır.

> Ortak yunan parası ise askeri seferler için ve bir de devlet temsilcilerinin yabancı ülkelere seyahatlerinde kullanılacaktır. Kişi ülke dışı seyahatler için devletten izin alacaktır. Dönüşünde yanında yabancı para varsa, devlete verecek ve karşılığında ulusal para alacaktır, aksi davranış cezalandırılacaktır[98].

Yurttaşların sahip olabilecekleri menkul değerler de toprak mülkiyetinin ancak dört katı kadar olabilecektir, bundan fazlası, ister bir define bulunmasıyla elde edilsin, ister bir bağışla ele geçsin, ister iyi bir iş yaparak sağlanmış olsun devlete verilecektir[99].

Platon bu eserinde *sosyal sınıfları zenginlik kriterine göre ayırmış* ve dört sosyal sınıf belirlemiştir. *Birinci sınıf* yalnızca bir toprak parçasına sahip olanlar, *ikinci sınıf* bir parça toprağa ve toprak değeri kadar da taşınabilir mala sahip olanlar, *üçüncü sınıf* bir parça toprağı ve onun iki katı kadar taşınabilir malı ellerinde bulunduranlar, *dördüncü sınıf da topraktan* başka onun üç katı kadar taşınabilir malları olanlardır.

Sınıf ayırımı zenginlik kriterine göre yapıldığı için, zenginliğin artması ya da eksilmesi sonucu bir sınıftan diğerine geçmek mümkündür artık. Öte yandan sınıflar arasında derin servet farkının bulunması da önlenmiştir, yurttaşlar toplumun orta sınıfını oluşturmaktadır, Platon'un bu sınıf ayırımı yurttaşlar arasında yapılan bir ayırımdır.

Toplumda yurttaşların yanı sıra *köleler* bulunur ve kölelik varlığı tartışılmaz bir kurum olarak varlığını korumaktadır[100]. Yurttaşların topraklarını işleyen kölelerin yanı sıra bir de *yabancılar* "meteikos"lar vardır ki, bunlar medenî haklara sahip, ticaret ve san'atla uğraşan, zengin fakat siyasal haklara sahip olmayan kişilerdir. Bunlar ufak bir sınıf oluşturur, ancak zamanla siyasal hayata da hâkim olmalarını önlemek için yabancıların ülkeye yerleşmelerinden yirmi yıl sonra malları ile birlikte ülkeyi terk etmeleri kuralı konmuştur.

---

98) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. V, No. 741, 742.
99) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. V, No. 744, 745.
100) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. VI, No. 847.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Askerlik ise, "Yasalar"da bir sınıfa özgü bir meslek olmaktan çıkartılmış ve erkeklerin yirmi ile altmış, kadınların da elli yaşına kadar istendiğinde yerine getirecekleri bir görev niteliğini kazanmıştır[101].

Platon "Devlet"de kabul etmediği *aile* kurumunu bu eserinde kabul eder, ancak bu kurum devletin sıkı denetimi altında olacaktır. Kadın - erkek eşitliğini bu kitabında da tekrarlayan Platon beden ve ruh *eğitiminin* yine önemli bir sorun olduğunu kabul eder.

> Platon, bu eserinde evlenme yaşını kadınlar için onaltı ile yirmibeş, erkekler için de otuz ile otuzbeş yaş olarak belirlemiştir. Otuzbeş yaşına gelip de evlenmeyen erkekler ise cezalandırılacaklardır.
>
> Kadın erkek farkı, eğitimin yarattığı bir farktır. Örneğin sağ el ile sol el arasında doğal bir fark yoktur, ancak eğitim sağ eli daha güçlü, daha işler yapmıştır, sol el de istenirse, aynı eğitimle sağ el kadar güçlü ve işler yapılabilir.
>
> Bu eserde Platon çocuğun üç yaşına kadar annenin yanında bırakılmasını, ancak devletin vereceği talimata göre eğitilmesini ister. Dört ve altı yaş arasında çocuklar hep bir arada yetkili bakıcıların gözetiminde bakılıp eğitileceklerdir. Yedi yaştan sonra ise, kız ve erkek çocuklar ayrı ayrı eğitileceklerdir[102].

E. İkinci en iyi Devletin siyasal organları

Yasa koyucuları ya da yasa bekçileri otuzsekiz kişilik bir kuruldur. Zekâ ve karakterce tanınmış elli-altmış yaş arasında olan bu kişiler, yasaları koruma, yurttaşların servetlerinin kaydını tutma, fazla ve hileli kazançları cezalandırma, tek tek ya da kurul olarak yargıçlık yapma gibi görevlerle yükümlüdürler. Görev süresi yetmiş yaşına kadardır.

İkinci organ otuz düzine üyeden kurulu olan *Konsey*dir. Her dört sınıf ayrı ayrı günlerde doksan aday seçerler. Birinci ve ikinci sınıflar için seçimlere katılmak ceza tehdidi altında zorunludur, üçüncü ve dördüncü sınıflar için böyle bir zorunluk yoktur. Daha sonra bu adaylar arasından üçyüzaltmış kişilik kurul seçilir. Kon-

101) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. VI, No. 784-785.

102) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. VII.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sey oniki gruba ayrılır ve yılın eşit sürelerinde sıra ile şehrin işlerine, çarşı-pazar ve asayiş işlerine bakarlar[103].

Şafak Konseyi ise, yaşlı ve genç kişilerden kurulu olacaktır. Şafak sökerken toplanan ve güneş yükselene kadar görev yapacak olan bu kurulda, ileri gelen din adamları, en yaşlı yasa bekçilerinden on kişi, eğitim işleriyle ilgili yeni ve eski sorumlulardan ve bunların seçecekleri otuz kırk yaşları arasındaki üyelerden oluşur. Görevi yeni yasaların yapılmasını sağlamak, en iyi yasaların hangileri olabileceğini araştırmak, bulmaktır. Bu organların dışında devlet memurları işleri yürütecektir[104].

Platon'un görüş ve düşüncelerini ve öngördüğü sosyal ve siyasal yapıyı birçok yönlerden eleştirmek mümkündür, birçoğuna katılmak ise olanaksızdır. Siyasal düzeni kişisel bir değer olan "iyi"nin bilgisi üzerine kuran Platon sonuçta iktidarı kendisi gibi düşünenlere vermiş, insanların mutluluğunu sağlamaya çalışırken, onlara eşitsizlik üzerine kurduğu son derece baskıcı bir sosyal siyasal düzen hazırlamıştır.

Siyaseti ve ahlâkı birbirinden ayırmayan Platon, siyasal düzenin temelini yöneticilerin erdemine bağlamıştır. İnsanlar arasında anlaşmazlığın nedeni saydığı bireyciliği reddederek, insanlarda bencilliğe, gurura, para hırsına karşı savaşmak gerektiğine inanmıştır. Devletin gücünü yapan yöneticilerin gücüdür, devletin güçsüzlüğü de yöneticilerin güçsüzlüğünden kaynaklanır düşüncesini benimseyen Platon yönetim değişikliklerini de yöneticilerin tutum ve davranışına bağlamaktadır, ama buna genel bir ilke de ekliyecek ve doğan her şey bozulmaya mahkûmdur diyecektir. Bu nedenle yöneticilerde zaman içinde gerekli ve zorunlu değişiklikler yapılmalı ve yöneticilerin çok sağlam manevî değer-

---

103) Bk. PLATON, Oeuv. Comp. L. VI, No. 756.

104) Platon için bk. CRESSON, A., Platon, Sa vie, son oeuvre avec un exposé de sa philosophie, Paris 1953; EFLATUN, I, II (Dialoglar) Büyük Klasikler, EFLATUN, Devlet, Çev. S. Eyüboğlu - M. A. Cimcoz, İst. 1962; EFLATUN, Sokrates'in Savunması, Çev. T. Akturel, 2. baskı, İst. 1971; LUCCIONI, La pensée politique de Platon, Paris 1958; MAGALHAES - VILHENA, V. de, Socrate et la légende platonicience, Paris 1952; MAIRE, G. Platon sa vie, son oeuvre avec un éxposé de sa philosophie, Paris 1966: MOREAU, J., Réalisme et Idéalisme chez Platon, Paris 1951; PLATON, Oeuvres complètes, Trad. par L. Robin avec la collaboration de J. Moreau, C. I, II; POPPER, K. R., Açık toplum ve düşmanları, C. I; Platon, Çev. M. Tuncay, Ank. 1967; RENAULT, M., Platon, Paris; ROBIN, L., Platon. Paris 1968; SCHUHL, P.-M., L'Oeuvre de Platon, Paris 1967.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lere ve değişik bilgilere sahip olmalarına özen gösterilmelidir, bu konuda en etkin araç olan eğitimden yararlanılmalıdır.

6. Aristoteles.

Aristoteles'in siyasal görüşlerini açıkladığı "Politika" adlı eserini yazdığı dönemde, yunan Pôlis düzeni çöküş dönemine girmiştir. Makedonya Krallığının saldırıları karşısında yunan Pôlisleri askerî ve siyasal güçlerini yitirmektedir. Pôlis'lerin iç düzenleri ise, şiddetli çalkantılara ve çatışmalara sahne olmaktadır. Bunlara ek olarak Platon zamanında Pôlis düzenine karşı Sofist'lerce başlatılan eleştirilere Sinik'ler de katılmışlardır. Bu düşünce akımları yapay bir kurum olarak kabul ettikleri Pôlis'e karşı ilgisizliği önermekte, yalnızca kişinin kendi kendine yetme özelliğine sahip olduğunu, insanın ancak tüm insanlığı içeren cosmopôlis'in üyesi olabileceğini savunmaktadırlar. Aristoteles ise, Pôlis'in çöküşünü önleme çabası içindedir. Pôlis düzeni onun için sonsuza dek yaşayacak ideal bir düzendir ve bu düzenin kurtarılması gerekli ve zorunludur.

M.Ö. 384 - 322 yılları arasında yaşamış olan Aristoteles Atina'lı değildir. Selânik yakınlarındaki yunan kolonisi Stageria'da doğmuştur. Makedonya kralının hekimi ve dostu Nikomachos'un oğludur. Babası mesleğinin en bilgin kişileri arasındadır. Ataları arasında da çağın en ünlü hekimlerinin bulunduğu bilinir. Böyle bir aileden gelmesi Aristoteles'in eğitimi açısından önem taşır, çünkü, o devirde hekimlik babadan oğula aktarılan, büyük bir gizlilik içinde öğretilen bir bilimdir. Aristoteles onaltı, onyedi yaşlarına kadar babasının yanında hekimlik eğitimi görmüştür, bu eğitim onun ilerideki çalışmalarında gözlem yöntemine önem vermesini sağlayacaktır. Daha sonra Atina'ya gelen Aristoteles, Platon'un Akademisi'ne katılmıştır. Platon'un ölümüne kadar yirmi yıl boyunca hocasının derslerini dinleyen Aristoteles, hocasının ölümünden sonra, Atina dışında seyahat etmiş ve bu arada üç yıl kadar da Büyük İskender'in eğitimi görevini üstlenmiştir. Daha sonra Atina'ya dönen Aristoteles, Lykeion Jimnasyomunda Peripatekikos -geziciler- okulunu kurmuştur. Makedonya Kralı Büyük İskender'in yunan Pôlis'lerini teker teker zaptetmeğe başlamasıyla, İskender'e yakınlığı ile bilinen Aristoteles, Atina'yı terketmek zorunluluğunu duymuş ve bir yıl sonra da ölmüştür[105].

Aristoteles'in doğrudan doğruya siyasetle ilgili eserleri, "Atinalıların devleti" ve "Politika"dır. Birinci eser, yüzellisekiz devletin siyasal düzeninin incelendiği büyük bir eserdir, bu eser-

105) Bk. WEIL, R., Politique d'Aristote, Paris, 1966, s. 17 vd.

den günümüze ancak bir bölüm kalmıştır. "Politika" eserinde ise devleti incelemektedir. Aristiteles'in eserlerinin binleri aştığı söylenir. Bu sayının doğruluğu şüpheli de olsa, yine de eserleri büyük bir toplam tutar. Aristoteles'in okumayı çok sevdiği ve geniş bir kütüphanesi olduğu bilinir. Her konuda, her alanda geniş bir bilgi hazinesine sahip olan Aristoteles, ilk büyük ansiklopedist olarak tanımlanır.

A. İdeal Toplum Düzeni : Pôlis.

Aristoteles *insanı sosyal bir hayvan,* sosyal bir yaratık olarak ele alır. İnsan, bir Pôlis içinde yaşamak üzere yaratılmıştır, insanı diğer canlılardan ayıran özelliği de bir Pôlis'e bağlı olmasıdır.

Pôlis aile, kabile, köy gibi aşamalardan geçerek insanlığın ulaşacağı *son uygarlık basamağıdır.* Pôlis doğal ve zorunlu bir gelişmenin sonucudur, kendi kendine yetme özelliğine sahip mükemmel bir toplumdur ve aile, kabile, köy gibi tüm diğer topluluklar Pôlis'e bağlıdır. Ne var ki Pôlis bu toplulukların bir toplamı niteliğinde de değildir. Pôlis kendini oluşturan bu parçalardan önce vardır ve bu parçalar ancak Pôlis içinde gerçek amaçlarına ulaşabilirler, *"çünkü bütün parçadan önce gelmelidir"* der Aristoteles[106].

"El ya da ayağı tüm bedenden ayırın, artık el ya da ayak olmaz. Böyle bir eylem sonucunda onu o yapan güç ve işlevi yitirmiş olacağı için, ortadan kalkacaktır...". "Öyleyse devletin hem doğal, hem de bireyden önce olduğu apaçık"tır.

Aynı şekilde kişi de ancak bir Pôlis içinde "yurttaşlık" sıfatını kazanarak gelişmesinin doğal hedefine ulaşmış olur. Kişi, doğasını, varlığını gerçek anlamını bir Pôlis'e bağlanarak bulur, bu nedenle insan siyasal bir yaratıktır, bir Pôlis içinde gelişmesinin doruğuna varır, ancak hayvanların ve Tanrının Pôlis'e ihtiyacı yoktur[107].

"Kadın - erkek, köle - efendi arasındaki ikili birleşmelerden günlük ihtiyaçlara cevap veren aile oluşur. Bir ailenin en küçük parçalarına bölünmesi de efendi - köle, karı - koca, baba - çocuklar olmak üzere üç çift ortaya çıkartır[108]. Günlük ihtiyaçların ötesinde daha geniş bir amacın karşılanması için birçok evler birleşince köy meydana gelir. Bu ilk birlik genel olarak oğulların ve torunların evlerinin eklenmesiyle, doğal bir süreç sonucunda oluşur. Böyle bir köyün üyelerine kimileri "bir sütten emzirilenler" (homogalakte) derler"[109]. Kendi kendine ye-

106) Bk. ARISTOTELES, Politika, çev. M. Tuncay, 1975, K. I, B. 2, s. 10.
107) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 2, s. 9.
108) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 3.
109) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 2.

terliğe ulaşan", "mükemmel", "son birlik" çeşitli köylerden oluşan Pôlis, yani devlettir.

Aristoteles, *devlete kişiye oranla öncelik ve üstünlük tanırken organik görüşü benimsemiş olur.* Pôlis'i belirleyen en önemli temel özellik *otarşik* bir yapıya sahip olması, yani kendi kendine yetmesidir. Kendi kendine yetme her yaratığın hedefi olduğundan, insan bu hedefine Pôlis içinde yerini alarak ulaşabilecektir, bu nedenle insan yapısı itibariyle sosyal bir hayvandır, ona zoon politikon, anthropos denir.

B. Eşitlik ve Kölelik sorunu.

Hocası Platon bilindiği gibi, *köleliği doğal bir kurum* olarak kabul etmiş ve bu sorunu fazla tartışmaya gerek görmeden çözümlemişti.

"Yalnız elleri ve ayakları ile çalışabilen işçileri neden hor görüyoruz?" diyen Platon, bunun nedenini de şöyle açıklamıştı: "Bu işçilerde iyi yan o kadar zayıftır ki, içindeki hayvanları dizginleyemez..." Öyleyse "böyle bir insanı üstün insandaki dizginleyici kuvvete kavuşmasını istersek ne yaparız?" Yapılacak şey son derece basittir, onu "bir üstün adama, tanrısal yanı baş olmuş bir adama köle yaparız" diyerek Platon sorunu kendi açısından çözümlemiş olur. Akılları ile hareket edemiyenler, akıllılara tâbi olacaklardır, bu da onların zararına değil yararına olacaktır, "kanunların yaptığı da zaten bu değil midir?"[110].

Ancak, Aristoteles, sorunu bu kadar kolaylıkla geçiştiremiyecektir, köleliğin gerekli olduğunu kanıtlamak, köleliği savunmak zorunda kalacaktır, çünkü artık toplumda bazı kimseler vardır, özellikle sofist'ler, bunlar "efendinin köleye hükmetmesinin doğaya aykırı olduğunu", "köle-özgür insan ayırımının yasalarda yapıldığını, doğada böyle bir ayırım bulunmadığını, köle-özgür insan ayırımının şiddet olayından kaynaklanması nedeniyle haksız olduğunu"[111] söylemektedirler.

Aristoteles bu iddiaların geçersizliğini kanıtlamak görevini üstlenmiş görünür. Değişik ve çeşitli işlerin görülebilmesi, san'atların uygulanabilmesi için, bunların her birine uygun araçların bulunması gereklidir. Bu araçlardan bazıları canlı, bazıları ise cansızdır. Örneğin bir san'at icra eden kişi o san'at açısından bir araçtır. Bunun gibi, mülkiyet yaşam için temel bir araçtır, zen-

110) Bk. EFLATUN, Devlet, 590 e, d.
111) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 3.

ginlik ise araçların çokluğunu ifade eder. Köle de bir araçtan, canlı bir üretim aracından başka bir şey değildir, efendisinin malıdır, mülkiyet konusudur. Aristoteles, "öküz yoksul kişinin kölesidir" der, bu durumda köle de zengin adamın öküzü olacaktır[112].

"Eğer, mekik bir insan eline ihtiyaç olmadan kendi kendine dokuyabilseydi, efendinin köleye ihtiyacı olmazdı." diyecektir Aristoteles.

Kölenin yeri özgür kişi ile hayvan arasındadır, zaten kölelerin kullanılması da evcil hayvanların kullanılmasından hiç ayrılmaz, her ikisinden de maddî ihtiyaçların giderilmesinde yararlanılır[113].

Kölelik doğaya da aykırı sayılmamak gerekir, çünkü doğa özgür kişilerle kölelerin bedenlerini ayrı ayrı yapmayı amaçlamıştır. Köle kol işlerinde güçlüdür, fakat akıl, zekâ ve düşünce yeteneğinden yoksundur. Aklın bedeni yönettiği gibi, kölenin de efendisi tarafından yönetilmesi gerekir. Bu doğal yasadır, bazılarının yönetmesi bazılarının da yönetilmesi zorunlu olduğu kadar her iki taraf için de yararlıdır[114].

Ne var ki, Aristoteles'in hiç de inandırıcı olmayan bu kanıtları bir an için doğru kabul edilse dahi, yine de ilkçağın tüm kölelik statüsünü açıklamayacaktır ve Aristoteles de köleliğin doğal olmadığını savunanların bir noktada haklı olduklarını kabul etmek zorunda kalacaktır. Çünkü, ilkçağ toplumlarında doğal sayılan bu kölelik türünün yanı sıra "yasalardan doğan" kölelik bulunduğu gibi, "savaş köleleri" de vardır[115]. Bu tür köleliği zekâ ve akıl noksanlığına dayanarak açıklamak ise olanaksızdır, ne var ki eğer savaş nedeni yasalsa, savaş köleliği de yasal sayılacaktır diyen Aristoteles bu sorunu da kendince kolayca çözümlemektedir...

Kölelerin yanında yurttaş ise, "yasal, siyasal ve yönetsel görevler alan kimsedir". "Bir kimse yasama ya da yargılama yetkisine katılmaya hak kazanır kazanmaz yurttaş sayılır"[116]. "İyi yurttaş yönetmeyi ve yönetilmeyi iyi bilen kişidir[117]. İyi yurttaşın hem

112) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 2, s. 8, B. 4.
113) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 5.
114) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 5.
115) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. I, B. 6.
116) Bk. ARISTOTELES. Politika, K. III, B. 1.
117) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. III, B. 4.

yönetme hem yönetilme bilgi ve yeteneği olması gerekir, bu ise özgürlerin özgürler tarafından yönetilmesidir[118].

C. Yönetimler

Aristoteles, hocasının savunduğu görüşlerin aksine, her devir ve tüm toplumlar için geçerli olacak "en iyi" tek bir yönetim biçimi kabul etmez. Değişik ve çeşitli yönetim biçimleri öngörür ve bunları inceler. Yönetimlerin ayırımını sağlayan kriterlerden biri *nicelik kriteridir*. Devleti bir kişi, bir azınlık ya da çoğunluk yönetebilir. Ancak nicelik kriteri ile birlikte ikinci bir kriter de gözönünde tutulmalıdır. Bu ikinci kriter *yönetimin niteliği* ile ilgilidir. Herkesin iyiliğini sağlamayı amaçlayan yönetimler *iyi* ya da âdil yönetimlerdir.

Yönetim ya bir kişinin ya bir azınlığın ya da çoğunluğun elindedir. Tek kişi, azınlık ya da çoğunluk ortak amacı sağlama hedefine yönelerek devleti yönettiklerinde, bu yönetimler iyi, âdil yönetim sayılacaktır. Ortak iyilik amacına yönelik tek kişinin yönetimi *Monarşi*, ahlâk sahibi erdemli kişilerin oluşturduğu bir azınlığın yönetimi *Aristokrasi*, tüm topluluğun iyiliği için çoğunluğun yönetimi ise *Politeia*dır[119].

Bu iyi yönetimlerden sapmalar da *Tirani, Oligarşi, Demagoji* yönetimlerini ortaya çıkartır. *Tirani* tek kişinin kendi çıkarı için yönetmesidir, *Oligarşi* varlıklı bir azınlığın kendi çıkarları için toplumu yönetmesidir. *Demagoji* de yoksulların çıkarı için yönetimdir.

> Ne var ki, yönetim biçimlerinin bu ayırımından Aristoteles de pek hoşnut değildir. Örneğin, oligarşi ile demokrasi de olduğu gibi... "Tutalım ki, diyor Aristoteles, çoğunluk varlıklıdır ve iktidarı elinde tutmaktadır, buna demokrasi demek gerekecek, çünkü çoğunluk iktidardadır. Buna karşılık, varlıklı olmayanlar varlıklılardan daha az sayıda olup, aynı zamanda iktidarı ellerinde tutarlarsa buna da oligarşi demek gerekecektir. Aristoteles bunda aksayan bir taraf bulunduğunu söyler. Bu durumda oligarşi ile demokrasiyi ayıran kriter zenginlik olacaktır. Zenginlik iktidara gelişi sağlıyorsa —bu kişiler azınlık ya da çoğunluk olabilir— bu durumda oligarşi vardır. Eğer zengin olmayanlar iktidarda ise demokrasi vardır. Fakat genellikle bir toplumda zenginler azınlıkta yoksullar da çoğunluktadır[120].

118) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. III, B. 4.
119) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. III, B. 8.
120) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. III, B. 8.

Değişik ve çeşitli yönetim biçimlerinin nedenini, Aristoteles her devletin değişik ve çeşitli unsurlardan oluşmasında bulur. Bir devleti oluşturan insan kitlesi içinde, zorunlu olarak bazıları zengin, bazıları yoksul, bazıları da orta hallidir. Zenginler silâhlanabilirler ve askerlik mesleğine yönelirler, yoksullar silâhlanamazlar ve diğer mesleklere yönelirler. Bunun gibi her toplumda halkın bir kısmı tarıma, bir kısmı ticarete ve diğer bir kısmı da el san'atlarına yönelir. Yine toplumda soylular ve soylu olmayanlar vardır, soylular içinde de zenginlik yönünden farklılık vardır. İşte toplumdaki bu çeşitli gruplardan bazen hepsi iktidara katılırlar, bazen de iktidar bu gruplardan birinin ayrıcalığı olur, bu durum da değişik yönetim biçimlerini ortaya çıkartır.

a) Monarşi ya da Krallık yönetimi

Monarşi tek kişinin yasalara uygun biçimde yönetimidir. Değişik biçimlerde uygulanmıştır.

Mutlak Monarşide, tüm iktidar tek kişidedir, kişi toplumda herşeyin, herkesin efendisidir, ailedeki babanın otoritesini andıran bir otoriteye sahiptir.

Monarşinin bir türü de ya devletin kurucu olan kişiyi ya da savaşta kazandığı başarı ve yiğitlik nedeniyle, toplumun bu kişiye minnet duygusunun ifadesi olarak başa geçirmesi biçiminde ortaya çıkar. Bu kral başkomutandır, dinî liderdir, yüce hâkimdir, iç ve dış siyasette tek yetkili kişidir. Daha sonra aynı yetkiler babadan oğula geçerek sürdürürülür.

Bazen monarşi ırsî biçimde değil de, kaydıhayat şartıyla monarşi biçimini alabilir. Monark yetkilerini babadan geçme yolla değil, fakat seçimle elde etmiştir ve askerî, dinî yetkilere sahiptir.

Diğer bazı monarşilerde ise, kralın gücü bir tiranın gücüne eşit ve onunkinden eksiksizdir ama, yasaya dayanır ve babadan geçer. İktidar bir efendinin köleleri üzerindeki egemenliğine benzer ama, tirandan farklıdır. Kral yasa uyarınca yönetir, yurttaşlarını korur, tiran ise yasa tanımaz ve kendisi yurttaşlarına karşı korunmak durumundadır.

Aisumneteia adı verilen bir tür monarşilerde ise, bir kargaşa, bir tehlike döneminde halk karşılaştığı güçlükleri yenebilecek, toplumu düzlüğe çıkartabilecek yeteneklere sahip olduğuna inandığı bir kimseyi iş başına getirir ve ona ya kaydıhayat şartıyla ya da belli bir süre için ya da belli bir işi sonuçlandırması için geniş yetkiler verir[121].

Krallık, liyakat ilkesi üzerine kurulmuştur ya kişisel er-

121) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. III, B. 14.

dem ya iyi soylu doğum ya üstün hizmet ya da iş yapma yeteneğine dayanır. Kral bu koruyucu olmayı amaçlar, haksız saldırılara karşı mülkiyet sahiplerinin, baskılara karşı da halkın koruyucusudur[122].

b) Aristokrasi

Aristokrasinin temel ilkesi erdemdir[123]. Her yönden en iyilerin en mükemmel, en seçkin, dengeli, uyumlu kişilerin yönetimidir, iyi insan aynı zamanda iyi bir yurttaşdır da. Aristokrasi deyimini, "yalnız erdemde mutlak olarak en iyi olanlardan oluşuna vermek gerekir, yoksa kolayca rastgele bir ölçüye oranla iyi olanlardan oluşana değil", "çünkü ancak mutlak erdem ölçü alınırsa iyi adam ve iyi yurttaş bir ve aynı olabilir" der Aristoteles. Aristokrasi, oligarşiden de Politeia'dan da farklıdır, görevlilerin servete değil, erdeme göre seçildikleri bir anayapıyı, bir yönetimi anlatır.

c) Politeia - Cumhuriyet

Politeia, oligarşinin ve demokrasinin iyi yönlerini birleştiren bir yönetimdir. "Böyle karışımlardan daha çok demokrasiye yaklaşanlara siyasal yönetimler —politeia— denir, oligarşiye yaklaşanlara ise aristokrasi denir. çünkü eğitim ve iyi doğum daha çok varlıklılarda bulunur"[124]. Zenginliğe dayanan oligarşi ile sayı üstünlüğüne dayanan ve ilkesi özgürlük olan demokrasi gibi iki kötü yönetim biçiminin iyi yanlarının birleştirilmesi sonucu nasıl olup da iyi bir yönetim ortaya çıkacaktır? Aristoteles'e göre, zenginlik ve özgürlüğün birleşmesi orta sınıfın üstünlüğünü sağlayacaktır ve orta sınıf toplumda erdemi temsil eden sınıftır. Erdem aşırılıklar arasında orta yoldur. Aristoteles erdemin bir ortalama olduğunu ve mutlu yaşamanın da özgür, engelsiz ve erdeme uygun bir yaşam olduğunu söyler, en iyi yaşam orta yoldur, kutuplar arasında bir ortalamadır[125].

Aristoteles kölelerin yanısıra, sanatkârları, çiftçileri, tüccarları, zanaatkârları devlet yönetiminden uzak tutmayı amaçlar, ona göre bu kimseler de kölelere benzerler, kölelerin yapacakları işleri yaparlar. Devlet için önemli olan eşit ve benzer kişilerin yönetimidir ki, bu özellikler de ancak orta sınıfta bulunur. Ancak varlıklı yurttaşlar devleti iyi yönetebilirler, çünkü bunların devlet işlerine ayıracak vakitleri vardır Devlet ancak en iyilerden oluştuğu zaman mükemmel olur. En

122) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 10.
123) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 7, 8.
124) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 6.
125) Bk. ARISTOTELES, Politika. K. IV, B. 11.

iyi yurttaşlar da varlıklı olanlardır, çünkü bunlar aşırı zenginliğin olumsuz etkilerinden uzak kalmışlardır ve aynı zamanda da yoksulluğun dert ve sıkıntıları altında da bunalmamışlardır. Orta derecede zengin olanlar, erdemli kişiler olmağa yani ölçülü hareket etmeğe eğilimlidirler. Orta halli yurttaş düzene ve mantık kurallarına daha rahatlıkla ve kolaylıkla uyar.

Bu yönetimde demokrasi ve oligarşinin belirgin özellikleri aynı anda ortaya çıkacaktır. Örneğin, görevlere yetkili kişilerin yerleştirilmesi işlemi kur'a ile yapılınca bu işlem demokratik sayılır, seçimle yapılırsa oligarşik olur. Politeia'da her iki yöntem de kullanılır ve yine demokraside meclis üyeliği için mülkiyet koşulu aranmaz ya da aranan oran çok ufaktır; Oligarşilerde ise aranan mülkiyet koşulu yüksek tutulmuştur. Politeia'da ise, bu konuda orta bir yol izlenir. "Bir oligarşi ve demokrasi karmasının amacı, hem zenginlerin hem yoksulların çıkarlarını, hem serveti, hem bireysel özgürlüğü kollamaktır"[126]

d) Tirani - Zorba yönetim

Tirani de monarşi gibi tek kişinin yönetimidir, ancak tiran yani zorba yasalara uymadan toplumu kendi çıkarı doğrultusunda yönetir, şiddete dayanır, toplum değerleri tek kişi tarafından sömürülür, despot kimseye hesap vermek zorunda değildir, kendine eşit ya da kendinden üstün değerdeki uyrukları üzerinde egemenliğini sürdürür. Kimse böyle bir yönetime gönül rızası ile boyun eğmez. Zorba yönetim tek kişinin yönetimi olması bakımından krallığa benzer, ancak zorbanın amacı kendi zevkidir, kralın amacı ödevidir. Zorba para toplar, kral şeref toplar. kralın koruyucuları yurttaşlardan oluşur, zorbanınkiler paralı yabancı askerlerdir[127].

Zorba yönetim hem demokrasinin, hem oligarşinin kötü yanlarını birleştirir. Bu yönetim, oligarşiden iki şey alır, bunlardan biri izlenecek hedefin zenginlik olduğu ve ikincisi de halka karşı güvensizlik duygusudur. Bu nedenle bu yönetim halka silâh vermez, aşağı sınıflara kötü davranır. Zorba yönetim demokrasiden de, yukarı sınıflara karşı düşmanlığı alır, onları açık ya da gizli yöntemlerle çökertir ve rakip olarak karşısına çıkabilecek ya da yönetimin işleyişini engelleyebilecek kişiler olarak görür ve ülkeden uzaklaştırır.

e) Oligarşi

Oligarşinin yön verici ilkesi servettir. Oligarşi birden fazla kişinin yönetimidir, yönetici kadrosu bir kaç kişiden oluşa-

126) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 8.
127) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 10.

bileceği gibi, çok daha geniş kapsamlı bir yönetim kadrosuna da dayanabilir. Ancak yönetici kadrosu ne kadar geniş olursa olsun, Pôlis halkına oranla yine de bir azınlığın yönetimi olarak belirir.

Aristoteles değişik oligarşi türleri öngörür. Oligarşi'nin bir biçiminde yönetim kadrosunda yer alabilmek için belli bir derecede mal mülk sahibi olmak koşulu aranır. Yani iktidar ve zenginlikler birkaç kişinin elinde toplanmıştır, bu kimseler yasalara göre değil de toplumu keyiflerine göre yönetirler. İkinci bir tür oligarşide ise, aranan zenginlik koşulu daha da yüksek tutulmuştur bu koşula uyan pek az sayıda kişi vardır ve iktidar onların ellerinde toplanmıştır. İstenen zenginlik derecesinin yüksek olması sonucunda devlet yönetiminde tüm görev yerlerini dolduracak sayıda kişi bulunamayabilir, bu durumda zengin yöneticiler boş kalan görevlere kendi aralarından seçtikleri kişileri atarlar, —co-optation—. Üçüncü bir tür oligarşide de yöneticiler yerlerine kendi çocuklarını atarlar böylece iktidar babadan oğula geçer olur. Oligarşide iktidarın babadan oğullara geçer olması, yasaların değil de, yöneticilerin keyfi iradelerinin hâkim olması, bu yönetime "dynasteia" -güçlü ailelerin egemenliği- ya da politirani denmesine neden olur[128].

f) Demokrasi

Özgür olan ve varlıklı olmayanlar çoğunluğu oluşturarak yönetimi ellerine alırlarsa, bu yönetim demokrasi olur[129]. Toplumda bir yanda "demos" yani halk, avam vardır, öte yanda ileri gelenler vardır. Bunların herbirinin içinde çeşitli zümreler, gruplaşmalar bulunur. Halkın içinde tarımla, el san'atlarıyla, ticaretle uğraşanlar, denizciler, işçiler, malı mülkü olmayanlar vardır. Toplumun diğer kesimini belirleyen özellikler ise erdem, soyluluk ve eğitimdir.

Aristoteles'e göre demokrasi ile oligarşiyi ayıran esas kriter zenginlik ya da yoksulluk kriteridir, ama bu konuda genellikle hata yapılmaktadır ve halkın egemen olduğu yerde demokrasi ve azınlığın egemen olduğu yerde de oligarşi olduğu söylenmektedir. "Tutun ki" der Aristoteles, "bir şehirde bütün nüfus binüçyüz kişidir ve bunlardan bini zengindir ve zenginler özgür oldukları halde ve başka bakımlardan kendileriyle eşit oldukları halde bu üçyüz yoksula yönetimden pay vermiyorlar. Bu yönetimin demokrasi olduğunu hiç kimse iddia edemez ya da yoksullar azınlıktır ama kendilerinden kalabalık olan varlıklara boyun eğdirmişler, tüm haklardan zenginlere pay vermemektedirler, bu yönetime de oligarşi denemez"[130].

128) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 6.
129) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 4.
130) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 4.

Demokrasi eşitlik ilkesine dayanır. Yasa, yoksullara zenginlere oranla bir üstünlük sağlamaz. Sınıflardan biri diğerine egemen olmayacak, ikisi de aynı ağırlıkta olacaktır. Ancak yoksullar daha çok sayıda olduklarından, çoğunluğun iradesi de yasa sayılacağından, görünüşte bir eşitsizlik olur ama bu yönetimin demokrasi olmasını engellemez[131].

Demokrasi değişik biçimlerde uygulanabilir. Bir tür demokraside yönetim görevlerini üstlenebilmek için mülkiyet sahibi olma koşulu aranır ama aranan mülkiyet ölçüsü çok düşük tutulur, çok az malı olan ya da bir vergi veren kişiler de yönetim görevlerine seçilebilirler. Başka bir tür uygulamada ise, seçmen olmak için mülkiyet şartı aranmaz, fakat seçilebilmek için mülk sahibi olma koşulu aranır, ama bu yönetimde de yasalar üstündür. Bir diğer türde de seçmek ve seçilmek için mülkiyet sahibi olma koşulu aranmaz, fakat görevler parasızdır, böyle olunca, uygulamada ancak geliri olanlar göreve talip olurlar, bu yönetimde de yine yasalar üstündür. Diğer bir uygulamada da demagoji biçiminde ortaya çıkabilir, bu yönetimde yasalara saygı yoktur, halkın iradesi yasa hükmüne ağır basar, bu durumu halkın tuttuğu önderler, demagoglar yaratır. "Yasaların egemen olmadığı yerde demagoglar baş gösterir. Halk monarklaşır, birçok kişiden oluşan tek bir yönetici gibi olur". "Monarşik demos (halk) yasaların denetimi altında bulunmadığı için, mutlak erke erişmeği amaçlar ve bir despot gibi olur, ancak kendisine yaltaklananları yükseltir ve şereflendirir. Tirani monarşiye kıyasla ne ise, bu demokrasi de diğerlerine kıyasla odur"[132] diyecektir Aristoteles.

D. Yönetimlerin Değişme Nedenleri.

Aristoteles devrinin siyasal olaylarını izlerken değişik yönetim biçimlerinin birbirlerini izlediğini, uzun süre değişmeden varlığını koruyabilen yönetimlerin bulunmadığını görmüş, yönetim biçimlerindeki bu değişmelerin nedenlerini belirlemeye çalışmıştır. Bunu yaparken aynı zamanda yönetimlerin uzun süre yaşayabilmeleri için alınacak önlemleri de belirlemek istemiştir.

Aristoteles yönetimlerin değişmesinin, hepsine ortak bir *genel neden* yanında ikinci derecede önemli *özel nedenlerin* varlığını ortaya koyacaktır.

Yönetim değişikliklerinin *temel nedeni* her yönetimde hâkim olan *eşitlik ya da eşitsizlik ülkesinde* aşırılığa gidilmesidir. Her yönetimde yurttaşlar arasında hem eşitlik hem de eşitsizlik vardır,

131) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 4.
132) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. IV, B. 4, K. IV, B. 6.

yurttaşlar bazı yönlerde eşittirler, bazı yönlerde de eşit değildirler. Eşitlik ya da eşitsizlik değişik yönetimlerde değişik oranda ve ölçüdedir. Bazı yönetimler eşitlik, bazıları da eşitsizlik ilkesine ağırlık vermiştir. Yönetimlerin değişmesinin nedeni de bu eşitlik ve eşitsizlik ilkelerinin derece ve oranında değişmedir, bu ilkelerde aşırılığa kaçılmasıdır.

Örneğin, *demokraside düşülen hata şu olur:* Herhangi bir bakımdan eşit olan insanların mutlak olarak her alan ve konuda eşit oldukları düşünülür. Herkes aynı derecede özgürdür, öyleyse herkes mutlak olarak eşittir denir ve bu eşitlik adına demokraside demagoglar, zenginlerin mallarının dağıtımı yoluna giderler, durumları sarsılan, gururları incinen zenginler de çeşitli eylemlere girişerek demokrasinin sonunu hazırlarlar.

Oligarşinin hatası ise, bir yönden eşit olmayanların mutlak olarak her yönden eşit olmadıkları düşüncesinden kaynaklanır. Oligarklar yalnızca bir konuda diğer insanlarla eşit olmadıkları halde, kendilerine her bakımdan, her alanda daha büyük pay verilmesi gerektiğini iddia ederler. Bu iddiayı gerçek yapmak için de oligarklar aşağı sınıflara baskı yaparlar, özgür kişilerin etkinliklerini azaltan önlemler alırlar, bunun sonucunda da, halk birinin yönetiminde ayaklanır ve oligarkları devirir[133].

İktidarda değişiklik iki türlü olur. Biri, bir yönetimin tümüyle başka bir yönetim biçimine dönüşmesi biçiminde gerçekleşir, örneğin demokrasiden oligarşiye, oligarşiden demokrasiye ya da bunlardan politeia'ya ve aristokrasiye geçişlerde olduğu gibi. İkincisi ise, bir yönetim biçiminin kendi içinde birtakım değişiklikler yapılır, örneğin iktidar el değiştirmeden monarşik ya da dar kadrolu bir oligarşik görünüm almasında olduğu gibi, ya da değişiklik iktidara katılan kadronun genişletilip, daraltılması sonucu ortaya çıkabilir. Örneğin, oligarşi daha geniş ya da daha dar bir tabana dayandırılabilir, bir demokrasi daha geniş ya da daha dar kadrolu bir görünüm alabilir.

Böylece *devrimlerin genel nedeni eşitsizliktir.* Bazı kimseler, insanların herhangi bir bakımdan birbirlerine eşit sayılmalarından hareket ederek onların her bakımdan eşit olduklarına inanırlar, başkaları ise herhangi bir bakımdan eşit olmayan insanların, üstün sayılan kişilerin her bakımdan ve her konuda ayrıcalıklı olmalarını isterler[134].

133) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 1, 2.
134) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 2.

Eşitliğe eğilim gösterenler, kendilerinden üstün olanlardan aşağı oldukları halde, kendilerinin onlarla eşit olduklarına inanırlarsa bir devrimi başlatırlar. Eşitsizliği ve üstünlüğü amaçlayanlar ise eşit olmadıkları halde, kendilerine üstünlüklerine orantılı fazla değer ve pay verilmediğine inanırlarsa onlar da devrimi başlatırlar. *"Daha küçükler eşit olmak, eşitler ise daha büyük olmak için ayaklanırlar"* diyecektir Aristoteles[135].

Devrimleri doğuran ikinci derecedeki nedenler ise çeşitlidir. Bu nedenlerden biri, toplumun bir bölümünün oransız büyümesi ve gelişmesidir. Aristoteles bunu bir örnekle şöyle açıklar: Vücut birçok parçadan oluşmuştur, bütünün dengesini koruyabilmesi için tüm parçalar birbirlerine orantılı olarak büyümelidir, aksi halde vücut yani bütün işe yaramaz olur, örneğin bir karışlık bir vücuttan üç karışlık bir ayak çıkarsa, o vücut dengesini kaybeder. Aynı şekilde birçok parçalardan oluşan *bir devlette de parçalardan biri diğerlerine oranla daha hızlı büyürse* denge bozulur. Örneğin varlıklı olmayan yurttaşların sayılarının anormal derecede artması demokrasilerin kurulmasına neden olur. Bunun tersi de olur, zenginlerin sayısı artınca ya da servetleri büyüyünce güçleri de artar ve sonunda oligarşi ya da erk grupları –dynasteia– kurulur[136].

Bundan başka yönetimlere son veren, *kazanç ve saygınlık hırsı, korku ve iktidarın kötüye kullanılması* gibi kişisel, özel ve genel baska nedenler de bulunabilir.

> İktidardaki kişi ya da kişiler toplum üyelerine acımasız davranırlar yerli yersiz baskı yaparlarsa, kendilerine aşırı kazanç sağlamaktan başka tutkuları olmazsa çoğu kez bu durumda toplum devrimlere sürüklenir[137].
>
> Öte yandan Aristoteles, "başkalarına şeref ödülleri verildiğini ve kendilerinin alçaltıldığını görenler hemen devrim yanlısı olurlar" der. Şeref ve şan da hak edilenin tersine dağıtıldı mı devrime neden olabilir[138].
>
> Korku da hem yönetenler, hem de yönetilenler için söz konusu olabilir. Kendilerini tehlikede gören ve her ne pahasına olursa olsun iktidarı bırakmamak amacında olan yöneticiler rahatlıkla şiddete başvururlar. Cezalandırılmaktan, hesap sorulmasından korkan yönetilenler de hükûmetleri devirmeğe kalkabilirler[139].

135) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 2.
136) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 3.
137) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 2.
138) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 3.
139) Bk. ARISTOTELES. Politika, K. V, B. 3.

İnsanları aşağılayan tutum ve davranışlar da devrime ve iç savaşlara neden olabilir.

Yönetimlerde değişiklikler şiddete başvurmadan da gerçekleşebilir. Kulis faaliyetleri, entrikalar ya da bir kısım insanların uyuşukluğu da değişikliklere neden olabilir, örneğin en başarılı adayların, en çok kapı kapı gezerek, propaganda yapanlar olduğu anlaşılmış ve seçim yerine ad çekme sisteminin uygulanması yoluna gidilmiştir. Çoğu kez de yeterince uyanık davranılmadığı için, yönetime karşı olanlar toplumda kilit noktalarına geçebilme olanağı bulmuşlar ve yönetimlerin yıkılmasına neden olmuşlardır.

Ülkenin konumu da devletin birliği için elverişli olmayabilir ve devletin parçalanma nedeni olabilir.

E. Mülkiyet ve Adalet Sorunları.

Aristoteles devrimlerin, önemli ve büyük sorunlar olduğunu, ancak küçük vesilelerin devrimlerin patlak vermesine neden olacağını söyleyecektir[140].

Mülkiyet sorunu üzerinde de duran Aristoteles, özel mülkiyet mi, yoksa ortak mülkiyet mi sorununu ele alır[141].

Toprak mülkiyeti konusunda değişik düzenlemeler olabileceğine değinir, toprak üzerinde *ortak mülkiyet* söz konusu edildiği zaman toprağa sahiplik ile topraktan yararlanma olanaklarının birbirinden ayrılması mümkündür. Bu takdirde iki ihtimal hatıra gelir: Birincisinde her sahiplik, hem de yararlanma açısından ortaklık olabilir. İkinci bir ihtimal toprağa sahip olma ve topraktan yararlanma haklarının ayrılmasıdır ki, o zaman da değişik durumlar ortaya çıkacaktır. Şöyle ki, ya toprağa kişiler ayrı ayrı sahiptirler ama ürün herkesin ortaklaşa yararlanması için bir araya toplanır, ya da kişiler toprağa ortaklaşa sahiptirler, birlikte işlerler, fakat ürün kişisel istek ve ihtiyaçlara göre dağıtılır. Aristoteles bu son sistemin yunanlı olmayan bazı halklar arasında uygulandığını söyler.

Ortak mülkiyet kavramına karşılık *özel mülkiyet* Aristoteles'e göre sağlam yasalara dayanmak koşulu ile çok daha iyidir. Mülkiyet konusunda bir noktaya kadar ortaklık düşünülebilir ama, genel ilke özel sahiplik olmalıdır. *Özel mülkiyetin birtakım yararları* vardır, bir defa üretimin artmasını sağlar, sonra bir şeye

140) Bk. ARISTOTELES, Politika, K. V, B. 4.
141) Bk. ARISTOTELES, Politika. K. V, B. 5.

sahip olma duygusunun verdiği haz vardır ki insanları bu zevkten mahrum etmemek gerekir. Yine kişinin malı ve parası sayesinde yakınlarına, arkadaşlarına yardım etme, yabancıların sıkıntılarını azaltma zevkine de saygı göstermekte yarar vardır, oysa devlette aşırı birliği sağlamak için mülkiyetin kaldırılması tüm bu zevkleri ortadan kaldıracaktır ki, bu pek de arzu edilen bir şey sayılamaz.

Aristoteles kişilerin zenginlikleri ile ilgili görüşlerinde ise, kişilerin *mal ve zenginliklerinin iki kaynağı* olabileceğini düşünmüştür.

Birisi, aile reisinin kişisel çabaları, çocuklarının ve kölelerinin çalışmaları sonucu elde edilen zenginliktir –örneğin, tarım, hayvan yetiştiriciliği, balıkçılık, avcılık gibi– ki bundan hem aile, hem toplum hem de Pôlis yararlanır. Kişilerin çalışmaları ile iş mükemmelleşir, aile zenginleşir, toplumda üretim artar ve bolluk olur. Burada insanların mal edinmelerinin hedefi, ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Zenginliğin diğer kaynağı ise, ticaret ve spekülasyonlar, tekeller sonucu elde edilen zenginliktir. Örneğin, meteorolojik tahminleri değerlendirerek zeytin ürününün o yıl fazla olacağını anlayan bir kimse tüm yağ değirmenlerini mevsim öncesinden kiralayarak büyük bir servet yapabilir. Ancak Aristoteles bu tür zenginliği tehlikeli bulur, en azından bu zenginlik toplum için yararlı bir zenginlik olmayacaktır, çünkü kişinin zenginliğinin artması toplumda zenginlik ve gelir artışını sağlamaz.

Spekülatif faaliyetleri ve tekelleri kınayan Aristoteles, aslında ticaretin kötü olmadığını söyleyecektir.

Ticaret, insanların ihtiyaçlarının çeşitliliğinden ve üreticilerin uzmanlaşmalarından doğan doğal bir olaydır. Üretilen her mal ya doğrudan doğruya üretici ve ailesi tarafından tüketilmek üzere ya da takas aracı olarak değerlendirilmek üzere üretilir.

Mal değiş-tokusu para kullanılmadan yapılabilir, ancak uzak ülkelerde mal değişimi yapılmak istendiğinde, taşınması kolay bir mal olan para kullanılır. Para kullanımı mal mübadelelerinin gelişmesini sağlar. Ticaret para kullanılarak yapılan mal değiş-tokuşudur, hedefi de mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamaktır. Ticarette para, ticarî faaliyetin temeli ve hedefidir.

Böyle olunca, ticarî faaliyetin, para kazanma isteğinin doğal sınırı yoktur. En zengin tüccarın da daha fazla zengin olma isteği

önlenemez. Ticaret hayatında, kişi ölçülü olmayı bir kenara bırakır, başka deyimle erdemli olmayı bir kenara iter, çünkü erdem düzenli ve ölçülü bir hayatı ifade eder.

Bu nedenledir ki, ticaretin girdiği bir site'de insanlar arası tüm faaliyetler bozulur.

Sonuç olarak, insanların mal ve kazanç sağlamaya yönelik faaliyetlerinden ihtiyacların karşılanması amacını güdenler meşrudur, doğaldır. Buna karşılık sınırsız kâr edinmeye yönelik ticarî faaliyetler ise meşru değildir. Ticareti meslek edinen kişinin yurttaş olarak site'de yeri yoktur.

Ama, deniz ticaretinin site için yararlı olduğu da inkâr edilemez. Bu durumda ticareti yabancılara bırakmaktan başka çıkar yol görülememektedir[142].

Adalet sorununa gelince, adaletten ne anlaşılmak gerekir ve adaletin gerçekleşme koşulları hangileridir?[143].

Adalet bir anlamda yasalara uygun olandır. Ama toplum hayatında *adalet* aynı zamanda *eşitliktir*. Eşitlik olarak adalet iki alanda ortaya çıkar.

Bunlardan biri, zenginliklerin, şan ve şeref paylerinin ve tüm diğer menfaatlerin dağıtılmasında sözü edilen adalet yani, eşitliktir. Buna *dağıtıcı adalet* denir. Diğer alan da *sözleşmelerde tarafların edimleri arasındaki adalettir*, yani *eşitliktir*.

Dağıtıcı adaletin ilkesi nedir? Toplumda herkese eşit, aynı değerlerin verilmesiyle, bu adalet gerçekleşmiş sayılır mı?

Hayır, diyecektir Aristoteles, çünkü toplumda herkes eşit değildir ki, herkese aynı değeri vermekle adalet sağlansın... Öyleyse, gerçek eşitlik, daha fazla hak edene daha çok vermekle gerçekleşir. Yani herkesin değerine göre eşitlik *oranlı eşitliktir*. Bu durumda, toplumda "daha fazla hak eden" nasıl belirlenecektir?

---

142) Aristoteles için bk. AFŞAR, T., Aristoteles Felsefesi, İst. 1976, ARISTOTE, Constitutions d'Athenès. Trad. par G. Mattieu, Paris 1930; ARISTOTE, La politique, Trad. de Thurot, Nouv. Edit. ARISTOTELES, Politika, çev. M. Tuncay, 1979. CRESSON, A., Aristote, Sa vie, son oeuvre avec un exposé de sa philosophie, Paris 1950, LUCCONI, J. La pensée politique de Platon, Paris 1958; MAIRE, G., Platon, Sa vie, son oeuvre avec un éxposé de sa philosophie, Paris 1966.

143) Bk. ARISTOTE, Ethique à Nicomaque, L. V, chap. 7, 8, 9.

Neye göre belirlenecektir? Bu ölçü yönetimlere göre değişir. Örneğin, demokraside hak etmenin kriteri özgür olmalıdır, oligarşide ise zengin ve iyi doğumlu olmalıdır, aristokraside ise erdemli olmalıdır.

Böyle olunca, mutlak değerde ve nitelikte bir dağıtıcı adalet yoktur, çünkü mutlak değerde mükemmel bir siyasal düzen yoktur.

Sözleşmelerde adalet ve eşitlik ise edimler arasında eşitliktir. Bir başka deyimle denkleştirici adalettir.

7. Aristoteles sonrası siyasal düşünce.

M.Ö. IV üncü yüzyılda yunan Pôlis'leri artık bağımsızlıklarını, özgürlüklerini yitirmişlerdir. Makedonya kralı yunan ordularını ve Atina'yı yenmiştir, yunan yarımadasının sosyal siyasal düzeni bozulmuştur. Yunan yarımadasında felâketler birbirini izlemekte, düzenin yerini düzensizlik almakta, insanlara umutsuzluk, gelecek endişesi hâkim olmaktadır.

Pôlis'lerin yıkılması, yeni siyasal güçlerin ortaya çıkışı, yeni bir düzenlemeye gidilmesi yunan siyasal düşüncesini de etkileyecektir.

Bu çöküş döneminde iki felsefe okulu özellikle dikkati çeker. Bunlar Epikuros'un kurduğu *"Epikürizm"* okulu ile *"Stoa"* okuludur. Siyasetten çok ahlâk ve dine ağırlık veren bu okulların kökleri geçmiş dönemlerin düşünce akımlarından kaynaklanmıştır. Hedefleri Pôlis düzeninin yıkılmasıyla her şeyini, o zamana kadar inandığı, bağlandığı ve güvendiği tüm değerleri yitirmiş olan kişilerin düşünce ve davranışlarına yön verebilmek ve yeni ilkeler belirlemek, onlara bir dayanak ve güç sağlamak, bir amaç ve hedef göstermek olacaktır.

A. Epikürizm.

Kökünü Aristopos'un öğretisi "Hedonizm" yani "Hazcılık" okulundan alan Epikürizmin kurucusu *Epikuros*'tur[144].

144) Bu düşünce hakkında bk. DELORME, J., Sur les pas d'Epicure, Paris 1972; EPICURE et les Epicuriens Textes, choisis, Paris 1964; FESTUGIERE, A.-J., Epicure et ses dieux, Paris 1968. EPICURE, E., Doctrines et Maximes, Tr. M. Solorine, Paris 1965; RIVAUD, a.g.e., s. 147 vd ; NİZAN, P., Les matérialistes de l'Antiquité. Paris 1965.

Epikuros Sisam -Samos- adasında doğmuştur. M.Ö. 306 yılında Atina'da zengin öğrencileri tarafından hediye edilen büyük bir bahçede okulunu kurmuştur, bu nedenle onlara "Bahçe filozofları" adı da verilmiştir. Okulun kapıları herkese, her isteyene açıktı, öğrenciler sıkı bir dostluk içinde, gösterişten uzak bir hayat sürerlerdi. Epikuros otuzaltı yıl okulunun başında kalmış, bir çok eser vermiştir, günümüze bunlardan ancak bir kaç mektup ve maksim kalabilmiştir.

Epikuros'a göre, evren "cisim ve yerden -topos- meydana gelmiştir"[145]. "Cisimlerin ise bir takımı bileşiktir, bir takımları da bu bileşikleri meydana getirenlerdir". "Bu bileşikleri meydana getirenler ise bölünmez ve değişmezler, aksi halde hiç bir şey var olmazdı" diyecektir Epikuros. Yani cisimlerin cevherleri bölünmez elemanlar, atomlardır[146]. Atomlar önsüz ve sonsuzdur ve durmamacasına hareket ederler.

Ruh da çok ince parçacıklardan oluşmuş bir cisimdir ve vücudumuzu oluşturan kümenin her tarafına yayılmıştır[147]. Vücudun atom kitlesi eriyince, yani ölüm halinde, ruh da dağılır. ölümden sonra hayat yoktur. Böyle olunca yaşarken kişinin amacı bu dünyada mutlu olmaktır. Mutlu olabilmek için de insanın mutluluğunu engelleyen korku ve isteklerden kurtulması gerekir. Tanrıların korkusu ve ölüm korkusu insanların mutlu olmalarını önler. Ama bu korkular Epikuros'a göre anlamsızdır. Tanrılardan korkmamalı, çünkü onlar insanların işleri ile ilgilenmezler, ölümden de korkmamak gerek, çünkü insanlar doğrudan doğruya ölümden değil de, ölümden sonra başlarına gelecekten korkarlar. Ama, diyecektir Epikuros, tanrılar bizim işlerimizle ilgilenmediklerine göre, ölümden sonrasından korkmamalı, öte yandan ölümle şuur, bilinç kaybolduğundan acı çekmek de söz konusu olmayacaktır ve "belâların en korkuncu sayılan ölüm bizim için bir hiçtir" diyecektir Epikuros. "Biz var oldukça ölüm yoktur, ölüm varken de biz yok olacağımızdan, bilge kişi ne hayatı benimsemezlik eder, ne de ölümden korkar"[148].

Öte yandan kişinin mutlu olabilmesi için, isteklerinden hangilerinin kendisini mutluluğa götürebileceğini bilmesi gerekir. İsteklerinin bir kısmı "doğadan gelme, bir kısmı ise boştur"[149]. İsteklerin bir kısmı insanın karşılanması zorunlu olan ihtiyaçlarına tekabül eder, bir kısmı ise toplum hayatının yarattığı isteklerdir. Bunları ayırmak gerekir. Bu ayırım yapılınca görü-

145) Bk. EPİKÜR. Mektuplar ve Maksimler. çev. H. Örs, Heredotos'a mektup, s. 42.
146) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Heredotos'a Mektup, s. 42.
147) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Heredotos'a Mektup. s. 48-49.
148) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Menoikeus'a Mektup, s. 34-35.
149) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Menoikeus'a Mektup. s. 35; FESTUGI5RE, a.g.e., eserin giriş bölümü.

lecektir ki, zorunlu ihtiyaçların istekleri çok az sayıdadır, tatmin için de pek az şey yeterlidir. Öyle rastgele her çeşit hazza atılmamak. sonradan büyük sıkıntıları getirmesi muhtemel hazlardan ve isteklerden kaçınmak gerekir. "Haz mutlu bir hayatın başı ve sonudur". Ne var ki bu konuda yanlış bir yorum yapılmasını da önlemek isteyen Epikuros, hazdan ne anladığını da açıklar: Hazzın bizim için hayatın en üstün amacı olduğunu söylemekle ne sadece her şeyin tadını çıkarmak isteyen sefihlerin zevklerini, ne de maddî hazları söylemek istiyorum" der[150] ve devam eder "bizim için haz beden alanında acı çekmemek, ruh alanında da hiçbir huzursuzluk duymamaktır"[151]. Boş zevk ve korkulardan kurtulan insan ise özgür olacaktır.

Bunun için ne yapmak gerekir? Bu sorunun tek cevabı vardır, o da ölçülü bir yaşamdır. Ölçü tüm diğer erdemlerin kaynağıdır, akıllı, doğru ve namuslu yaşamadıkça mutlu olmanın mutlu olmadıkça da akıllı, namuslu ve doğru yaşamanın olanaksız olduğunu ölçü öğretir[152].

Epikuros, sosyal ve siyasal görüşlerini *mutluluk* ve *ölçülü olma* ilkeleri üzerine kurar.

İnsanlar kişisel çıkarlarına uygun olduğu için toplumu kurmuşlardır, *hukuk* insanların karşılıklı olarak kötülük etmemek ve kötülük görmemek için yaptıkları ve amacı fayda olan bir anlaşmadır.

Adalet ise hiçbir zaman kendiliğinden var olmamıştır. Birbirlerine kötülük etmemek için karşılıklı anlaşma yapmayanlar için adalet de haksızlık da yoktur. Adaletin kaynağı yasalardır. "Bir toplum içinde karşılıklı ihtiyaçlar bakımından faydalı oldukları kamunun tanıklığı ile kabul edilmiş kanun hükümleri, –herkes bundan eşit hak almasa bile– adalete uygundur" [153]. Haksızlık da kendiliğinden kötü değildir, kötü olan suçlunun cezadan kurtulamayacağı korkusudur. Karşılıklı anlaşmaya dayanan adalet ise herkes için eşittir.

Ne var ki ölçü ilkesi insanlar arasında *eşitsizliğe* neden olur. Her şeyin başında gelen, insanın en büyük zenginliği olan ölçülü olma, bilge kişilerle bilge olmayanlar arasında ayırım yaratır. Ölçülü olan kişi, bilge kişidir ve "insanlar arasında bir tanrı gibi yaşar" [154]. "Kendi kendine yeten, servet ve mevki peşinde koşma-

150) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Menoikeus'a Mektup, s. 37.
151) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Menoikeus'a Mektup, s. 38.
152) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Menoikeus'a Mektup, s. 38.
153) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Maksimler, s. 63.
154) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Menoikeus'a Mektup, s. 39.

yan bilge kişi güvenliğini başkalarının işine karışmadan, kalabalıktan uzak yaşayarak" sağlar[155]. "Kendine yeterliğin en güzel meyvesi ise özgürlüktür" [156].

Ancak özgürlük fedakârlık yapılmadan elde edilemez. Yapılması gereken ilk fedakârlık da siyasal faaliyetlerden çekilme olacaktır. Çünkü insanlar siyasal hayata güç, zenginlik, şan ve şöhret kazanmak için katılırlar. Bu üç tutku ise insanı, diğer insanların ve talihin kölesi yapar, bu da insanın iç huzurunu bozar. Amaç iç huzuruna kavuşmaksa, bunun ilk koşulu da toplumdan uzak yaşamak olacaktır. Bu, belki bir tür bencillik sayılabilir ama, unutmamak gerekir ki, yıkılan Pôlis karşısında kişinin hedefi kendi mutluluğunu kendisinin hazırlaması olacaktır.

B. Stoa Okulu.

M.Ö. III üncü yüzyılda Pôlis'lerin yıkıntıları üzerine kurulan okullardan biri de Stoa Okulu'dur. Bu okulun etkisi çok geniş olmuş, Romalı düşünürlerde ve Ortaçağ düşünürlerinde yankılanmıştır.

> Doktrinde Stoa Okulu düşünürlerinin genellikle "ilk dönem stoacı düşünürler", "orta dönem stoacı düşünürler" ve Roma'da gelişen "İmparatorluk devri stoacı düşünürler" olarak ayrıldığı görülür.
>
> İlk dönem Stoa Okulu düşünürleri arasında okulun kurucusu Zenon, Kleanthes, Khrysippos sayılır.
>
> Orta dönem stoacıları arasında en ünlüleri Panaitius, Posedonius'dur.
>
> İmparatorluk dönemi Stoa okulu düşünürleri arasında da ünlü devlet adamı ve konuşmacı Cicero, hukukçu ve Neron'un hocası Seneka, İmparator Marc-Aurèle ve köle Epiktetos yer alır[157].

Pôlis'lerin yıkılması ve Makedonya İmparatorluğu'nun kurul-

---

155) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Maksimler, s. 58.

156) Bk. EPİKÜR, a.g.e., Aforizmalar, s. 69.

157) Bk. BRUN, J., Le Stoïcisme, Paris 1961, s. 9 vd.; BRUN, J., Les Stoïciens, textes choisis. Paris 1962; WERNER, Ch., La Philosophie Grecque, Paris 1962, s. 181-182; CHEVALLIER, J., Histoire de la Pensée, I, La pensé antique, Paris 1955, s. 416-417; RIVAUD, a.g.e. s. 163 vd.; LABROUSSE, a.g.e., s. 79 vd.; BREIHIER, E., Etude de philosophie antique, Paris 1955, s. 139 vd.; VOELKE, A.-J., L'Idée de volonté dans le stoïcisme, Paris 1973.

masıyla yunanlıları doğuştan üstün ve yunanlı olmayan tüm diğer kavimleri de doğuştan aşağı tabakadan sayan görüş anlamını tümüyle yitirmiştir[158].

Yalnızca yunanlıların özgür ve eşit kişiler sayıldıkları bir düşünce sisteminden *tüm insanların* saygı değer varlıklar, *eşit ve özgür kişiler olabilecekleri düşüncesine geçişi Stoa Okulu gerçekleştirecektir.*

Okulun kurucusu *Zenon*'un derslerini resimli bir galeride vermesi –stoa poikile–, önceleri "Zenoniyen" denilen bu okula sonradan, Stao Okulu adını verdirecektir.

Stoa Okulu düşünürlerine göre de, temel amaç *mutluluktur*, mutluluğa erişebilmenin yolu ise, *doğaya uygun* davranmaktır, doğaya uygun davranış ise *akla uygun* davranış anlamını taşır. Çünkü Stoa Okulu'nun doğa görüşü Herakleitos'un "ateş" ya da "Logos" görüşünden kaynaklanır.

Bilindiği gibi, Logos Akıldır, Doğadır, Tanrıdır. Doğaya uygun yaşam da her şeyden önce insanın doğasına uygun yaşaması yani akla uygun yaşamasıdır. Akla uygun yaşayan insan sadece kendisi ile uyum halinde değildir, aynı zamanda evrenle uyum halindedir. Çünkü akıl yalnızca insanda bulunmaz, tüm evrene yaygındır. İnsan aklı Evrensel Aklın bir parçasıdır. Evrensel Akıldan, Tanrısal Akıl Logos'tan tüm insanlar paylarını almışlardır. Evrenin Logos tarafından yönetildiği gibi, insanın da davranışlarına aklın hâkim olması gerekir. Doğa ile ve akıl ile uyum halinde olan insan da –erdemin esası akıl olduğundan– erdemli kişi olur.

> Stoa Okulu varlıkların temelinde iki ilke kabul eder. Bunlardan biri aktif ilkedir, diğeri pasif ilkedir. Pasif ilke hiç bir niteliği olmayan maddedir, aktif ilke Tanrısal ilke, akıldır. Akıl madde içindedir ve onu şekillendirerek herşeyin yaratıcısıdır. Ancak Stoa Okulu gerçek olan herşeyin maddi olması gerektiği görüşünü de savunur, tanrısal ilke de maddidir, ancak çok ince yapıda ve görünmeyen bir maddedir[159].

Akla uygun yaşayan insan evreni yöneten *yüce yasaya uygun yaşayan kimse*dir. Erdemli kişi ve bilge kişi tüm yaşantısı akla uygun olan kendi doğası ile ve tüm evrenle uyum halinde olan insandır, kısaca gerçek bir *dünya yurttaşı*dır. Buna karşılık kötü

158) Bk. TOUCHARD, a.g.e., s. 50; BİRAND, a.g.e., s. 99.
159) Bk. WERNER, a.g.e., s. 183; BİRAND, a.g.e., s. 99.

insan, mantıksız insan, yaşamı aklı ile yönetilmeyen köledir. Bu insan kendi kendisi ile çelişki halindedir, bu insan tüm diğer yaratıklarla çelişki halindedir ve insanlığın dışındadır.

İnsanlar arasında asıl önemli ayırım, onların sosyal, ekonomik durumlarından kaynaklanan ayırım değildir, fakat akla uygun hareket edenlerle etmeyenler arasındadır. Tüm insanlar arasında evrensel bağı oluşturan aklı ile uyum halinde olan bilge kişi tüm diğer insanların dostudur. Bilge kişi kendi kendine yeter, onun erdeminden başka bir şeye ihtiyacı yoktur, ama o toplum hayatına yönelmiştir, bilge kişi diğer bilge kişilerle birlikte yaşamaktan hoşlanır.

Bilge kişinin aksiyona yönelik iradesi evrensel iradeye uygun olunca, bu bilge kişi insanları yönetmeğe hazırdır. Artık onu kimse durduramaz, çünkü o yalnızca erdeme dayanmaktadır.

Bilge kişinin yurdu belirli sınırlarla çevrilmiş bir ülke değildir, onun *yurdu tüm dünyadır,* bu nedenle sosyal ve ekonomik durumları ne olursa olsun –ister köle ister özgür kişi, ister yoksul ister varlıklı olsun– akıl sahibi olmaları ve akla uygun hareket etmeleri nedeniyle *tüm insanlar kardeştir, dünya yurttaşıdır*[160].

Akılda ortak olan insanlar arasında, aklın emirleri olan ve yapılması gerekeni emreden, yapılmaması gerekeni yasaklayan *yasa da ortak olacaktır.* Tüm dünya aynı yasa ile yönetilen bir devlet olacaktır.

Stoa okuluna göre *bilgelik, erdem* artık ayrıcalıklı bir azlığın tekelinde değildir. En basit, en cahil bir kişi de bilgeliğe erdeme ulaşabilir, yeter ki akıl yolundan sapmasın... Akıl sahibi tüm insanlar ister bir köle ister imparator olsun *eşit*tir, dünya devletinin üyesidir.

Davranışların akla uygun olup olmadığı nasıl anlaşılacaktır? Okulun kurucusu bu konuda *dört erdem ölçüsü gösterir.* Bunlardan birincisi, doğru seçme erdemidir, ikincisi sabırla katlanmadır, üçüncüsü ölçülü olmadır, dördüncüsü de âdil olmadır. Doğru seçtiğimizi, âdil davrandığımızı... nasıl anlarız? Bunun cevabı da "doğaya uygun davranmaktır" [161]. Böylece akla uygunluk yine doğaya uygunluk olacaktır.

---

160) Bk. MARC - AURELE, Pensées pour moi-même, IV, 4; CICERON De la République - Des Lois, L. III, XXII; FESTUGIERE, a.g.e., s. 70 vd.

161) Bk. HANÇERLİOĞLU, O., Düşünce Tarihi, İst. 1977, s. 97.

Makedonya İmparatorluğu'nun yunanda Pôlis düzenini yıkmasıyla, ortaya önemli ve çözüm bekleyen bir sorun çıkmıştı, birey bu yeni durumla nasıl uyum sağlayacaktı? İşte Epikürcü ve Stoacı okullar bu soruya cevap getiren okullar olmuşlardır. Bu okulların ortak yanı, bundan böyle insanı özgürlüğünü ve amacını kendi içinde arayıp bulması önerisini getirmeleriydi.

O döneme kadar, Pôlis insanı için, her şeyden önce yurttaş olma özelliği ağır basıyordu. Yurttaş olarak da yalnızca yasayı kendi biliyordu. Bu yasa her ne kadar onu sımsıkı bir çember içine sokuyorsa da kişi bundan fazla rahatsız olmuyordu, çünkü yasayı yapan da yine kendisiydi, yalnız yasa yapmakla kalmıyor savaşa, barışa karar veriyor, yöneticilerini atama işlemini yapıyor ve bu nedenle de kendini özgür biliyordu. Oysa Makedonya İmparatorluğu'nda yasayı yapan kral ya da onun ülkedeki temsilcisiydi. Bu durumda özgürlükten söz etme olanağı kalmıyordu. Bu durumda insan için izlenecek yol, özgürlüğü kendi içinde aramak olacaktı. Pôlis düzeni yıkılınca kişi kaderiyle başbaşa kalmıştı. Bağımsız olmak isteyen kişi kendi kendine yetmesini öğrenecekti.

İşte bu dönemin bilge kişisi kendi kendine yeter kişidir yani kendi kendine mutlu olabilen kimsedir. Dıştan gelen her şeye ilgisiz kalmayı başarabilen kişidir.

Epikürizm ve Stoisizm okulları yıkılan Pôlis düzeninden sonra, hedefi kendi mutluluğunu aramak olan kişinin bu mutluluğa değişik yollardan giderek varacaklarına inanmışlardır.

ORTAÇAĞIN TOPLUM YAPISI VE ORTAÇAĞDA SİYASAL DÜŞÜNCE

1. Ortaçağın Toplum Yapısı

Ortaçağ dönemi bir görüşe göre M.S. 395-1453 yılları arasındaki zaman dilimidir –395 tarihi Roma İmparatoru Theodos'un ölüm yılı, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun parçalanış tarihidir. 1453 İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılış yılıdır–. Diğer bir görüş ise, Ortaçağı M.S. 476-1492 yılları arasına yerleştirir –476 Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılış tarihi, 1492 ise Amerika'nın keşfi tarihidir–. Bir başka görüş ise, Ortaçağı M.S. 476 yılı ile XVII inci yüzyıl arasına sokar –XVII inci yüzyıl Avrupa'da mutlak monarşilerin gelişmelerini tamamladıkları yüzyıldır–[1].

Ancak yine genellikle kabul edildiği gibi, Roma uygarlığı Akdeniz havzasında varlığını ve etkinliğini, Barbar istilâlarına ve bunun doğurduğu yıkıntı ve çöküntülere rağmen VI ıncı yüzyılın sonlarına kadar koruyabilmiş ve sürdürebilmiştir. Ancak VII inci yüzyıldadır ki Roma uygarlığı ekonomik, kültürel varlığını, birliğini, bütünlüğünü yitirmiştir. Bunun başlıca nedeninin ise, Akdeniz havzasında gelişen ve giderek Avrupa'nın yakın doğunun uygarlık merkezleri ile bağlantısını kesen, Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarını tümüyle birbirinden koparan İslâm egemenliği olduğu söylenmektedir[2].

---

1) Bk. MOSCA, G., Histoire des doctrines politiques, Depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours, Paris 1936, s. 72-73.

2) Bk. BARKAN, Ö.L., İktisat Tarihi, K. II, İst. 1954, s. 38; CHEVALLIER, J. - J. Histoire de la pensée, T. II, La Pensée Chrétienne, Paris 1956. s. 133-134. Avrupa'da Norman, Macar ve Müslüman istilâlarıyla ilgili olarak bk. BLOCH, M., La Société Féodale, c. I, Paris 1939. s. 9 vd. 66 vd.; BLOCH, M., Feodal toplum, çev. Kılıçbay, Ank. 1983.

Doğu ve Batı Akdeniz sahillerini kaplayan İslâm egemenliğinin, doğu ile batı arasında yüzyıllardan beri kültür ve ticaret ilişkilerinde en önemli ulaşım ve bağlantı görevini yapan Akdeniz yolunu, Avrupa ülkelerine kapatması sonucu kara avrupası doğunun uygarlık merkezlerinin ve dolayısıyla dünya ticaretinin dışına atılmış, Avrupa ülkelerinin dünya ticareti ile ilişkilerinin kesilmesi ise, bu ülkelerin yeniden örgütlenmeleri zorunluğunu ortaya çıkartmıştır. Barbar istilâları bir taraftan, ticaret yollarının kesilmesi diğer taraftan kara avrupası ülkelerinde yeni düzenlemeler doğurmuştur.

Ortaçağ aşağı yukarı bin yıllık bir dönemi kapsar. Böyle uzun bir dönem içinde toplum düzeninin ve siyasal düşüncenin değişikliklere uğraması son derece doğaldır. Bu nedenle M.S. VI - VII nci yüzyılların insanı, sosyal kurumları ve düşünceleri ile, M.S. XV inci yüzyılın insanı, sosyal kurumları ve düşünceleri arasında önemli ve büyük farklar da bulunacaktır. Ortaçağ, genellikle XI inci yüzyıla kadar olan ve XI inci yüzyıldan sonraki dönemler olarak iki bölümde incelenir.

Ortaçağın siyasal düşüncesine eğilmeden önce ortaçağın sosyal, siyasal ve ekonomik toplum yapısına, çok kısa da olsa, bir göz atmak ve bu yapının temel dayanaklarını belirlemekte yarar vardır.

Ortaçağın sosyal, siyasal, ekonomik ve hukukî düzenini belirleyen sistem *Feodalitedir*. Feodal düzen ilkçağın toplum yapısından olduğu kadar modern çağın toplum yapısından da değişiktir.

A. Feodalitenin Ekonomik ve Sosyal Yapısı.

Feodal ekonomik düzen genellikle *kapalı tarım ekonomisi* olarak belirlenmiştir. Bir yandan barbar istilâları diye anılan Norman ve Macar istilâları[3], öte yandan islâm egemenliğinin etkisiyle doğu ticaret merkezleriyle bağlantıları kesilen Avrupa'da kendi içine kapalı bir ekonomik düzen gelişmiştir[4].

İstilâlar ve ticaret yollarının kesilmesi, Avrupa'da ticaret hayatını söndürmüştür. Daimî ve uzmanlaşmış tüccar sınıfı ortadan kalkmış, onlar sayesinde süregelen şehir hayatı sönmüş, genel bir fakirleşme olmuştur. Para ile yapılan alışveriş azalmış, buna karşılık ücret ve hizmetlerin karşılığının mal ile ödenmesi

3) Geniş bilgi için bk. BLOCH, a.g.e., c. I, s. 66 vd.
4) Karş. BLOCH, a.g.e., c. I, s. 107-108.

yaygınlaşmıştır. Altın para basımı ve dolaşımı kesilmiş, düşük düzeyde yapılan alışverişler düşük ayarlı gümüş ve bakır ufaklık paralarla yapılır olmuştur[5].

Ticaret ve şehir hayatının sönmesi ahalinin kırsal alanlara köylere çekilmesine, büyük malikâneler etrafında toplanmasına neden olmuştur. Bu dönemde malikâneler kendi kendilerine yeten kapalı ekonomik birimler görünümündedir. Bu kapalı ekonomi düzeninde gerekli tüm araç ve gereçler malikâneler içindeki atölyelerde serfler tarafından üretilmekte ve yine bu araç ve gereçler malikâne sahibine bağlı köylülere ve serflere aynî yardım olarak verilmektedir[6].

Feodal düzende sosyal yapıyı belirleyen özellik ise kişilerin toprakla olan ilişkileridir.

Toprağa sahip olan kişi aynı zamanda siyasal iktidar sahibidir. Toprak sahibi olmayan kimseler ise, üzerinde yaşadıkları toprağın sahibine ekonomik, sosyal, hukukî ve siyasal yönlerden tâbi ve bağımlı olarak yaşayan köleleşmiş kimselerdir. Toprak sahipleri senyörlerin malikâneleri büyük birer tarım işletmesi görünümündedir. Sosyal ilişkileri belirleyen husus, kişinin toprakla olan ilişkisi olduğuna göre, toprak sahibi senyörün toprağı ile ilişkisini belirlemek gerekir.

Senyörün sahip olduğu topraklardan bir bölümü –ki bunlar malikânenin en verimli, en değerli topraklarını kapsar ve bunlara "réserve sengneuriale" denirdi– doğrudan doğruya senyörün adına ve hesabına kendisi tarafından işletiliyordu.

Senyörün bu özel topraklarını işletebilmesi için kol gücüne ihtiyacı vardır. Bu toprak işçileri kimlerdi? Bu kol gücü, ilk çağda olduğu gibi artık kölelerden oluşamazdı, çünkü bir defa yeterince bol ve ucuz köle bulma olanakları kalmamıştı ve sonra üretim tekniğindeki gelişmeler kölelerle yapılacak üretimin eskisi kadar verimli olamayacağını gösteriyordu. O günün koşullarında ücretli tarım işçileri tutmak da söz konusu olamayacağından özel ve değişik bir çözüm bulmak gerekiyordu[7]. Bu çözüm kendiliğinden oluşmuştur.

Şöyle ki istilâlar ve karışıklıklar sonucu sönen şehir hayatından sonra toprağı olmayan ve yaşamını toprağı işleyerek sürdür-

5) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 40; BLOCH, a.g.e., s. I, s. 108-109.
6) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 43.
7) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 46; CALMETTE, J., La société féodale, Paris 1947, s. 7.

mek zorunda kalan insanlar, işlenecek toprağı olan toprak sahiplerinden para, ürün ya da angarya karşılığında bir kısım toprağı işleme hakkını almışlardır. Böylece senyörün çiftliğinin dışında kalan topraklar küçük birer çiftçi işletmesi halinde bölünmez arazi birimlerine ayrılarak haftanın belli günlerinde senyörün çiftliğinde çalışma zorunluğunu kabul eden çiftçilere dağıtılmıştır[8]. "Her toprağın mutlaka bir senyör sahibi vardır" ilkesinin geçerli olduğu bu dönemde, senyör toprakları üzerinde çalışacak bu muhtaç insanlara topraklarını hizmet karşılığı kiralanmış sayılıyordu. Senyör bu kimselere toprak ve işletme araç ve gereçleri veriyor, onlara aynî yardımda bulunuyor, onları istilâ ve yağmalara karşı koruyor, adaleti sağlıyor, düzeni, asayişi temin ediyordu. Bu kimseler de senyöre gerekli olan her çeşit el emeğini sağlama yükümlülüğü altına giriyorlar, işlenecek toprak karşılığı hizmet görüyorlar ve angarya yapıyorlardı.

Böylece toprak sahibi olan senyör, toprağa sahiplik nedeniyle aynı zamanda malikânesindekiler üzerinde siyasal iktidara da sahip olmaktaydı. *Senyör* toprakları üzerinde *adlî, malî, idarî yetkilere sahipti.* Senyör adaleti icra eder, toprakları üzerinde yaşayan kişileri muhakeme eder, mahkeme harç ve cezalarını da kişisel gelir kaynağı olarak toplardı. Senyör tarlanın, ormanın, değirmenin ve fırının sahibi olduğu için bu yerlerden yararlanma karşılığı olan vergiyi, bir kira bedeli ve kişisel bir hak olarak kendi nam ve hesabına toplardı.

Senyörün kim olduğu, statüsünün nereden kaynaklandığı sorununa gelince, bunun kökeninin Roma ve Germen hukukundan geldiği ileri sürülmektedir.

> Askerî, malî, sosyal ve siyasal krizler içinde çalkalanan Roma İmparatorluğunun son dönemlerinde -III üncü yüzyılda- devlet otoritesi zayıfladıkça bazı toprak zenginlerinin "devlet otoritesine sahip olabilecek birer mahallî eşraf ve mütegallibe haline" dönüştükleri görülmüştür. Devlete ait olan vergi toplama yetkisini önceleri geçici olarak üzerlerine alan bu zengin toprak sahipleri zamanla bu hakkı babadan oğula geçen bir hak olarak benimsemişlerdir. Zamanla bu büyük mâlikâneler ekonomik bakımdan kapalı bir bütün oluşturacak biçimde örgütlenmişlerdir. İdarî ve malî ayrıcalıkların ve dokunulmazlıkların resmen tanındığı bu mâlikaneler içte düzeni ve adaleti sağlama yetkilerine de sahip olmuşlardır. Silâhlı güçler, özel mahkemeleri ve hapishaneleriyle bağımsız birer prenslik nite-

8) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 46; CALMETTE, a.g.e., s. 8.

liğine bürünen, devlet yetkilerini kullanan ve giderek zayıflayan merkezî otoritenin kabullenmek zorunda kaldığı bu mâlikânelerin daha sonraları savaşçı bir toplum düzenin gereklerine uyarak bazı Germen adaletlerini de benimseyerek ortaçağın feodal düzeninin temellerini hazırladığı söylenir.

Ortaçağ senyörlerinin bir kısmını da istilâcı kavimlerin askerî şeflerinin oluşturduğu ileri sürülür. Merkezî otorite boşluğundan ve denetim yokluğundan yararlanan bu şefler kralları adına kullanmaları gereken malî, idarî, adlî yetkileri kendi nam ve hesaplarına kullanarak ortaçağın feodal yapısını oluşturmuşlardır[9].

Böylece geçirilmekte olan ekonomik kapanma, boğulma devrinde tüm hayat senyör malikânelerinin etrafından örgütlenmekte, senyör ekonomik bir güç olmaktadır. Bu karışıklık ve istilâ döneminde devlete ait olan yetkiler ve iktidarlar senyörlere geçmektedir.

Bu gelişme sonucunda *Servaj* denen bir tür toprak köleliği genel bir hâl durumunu almıştır. Serfler, gerçek kölelerle özgür köylüler arasında yer alan insanlardır[10].

Serflerin statülerinin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz :

Serf ana ve babanın çocuklarının da serf olması gerekir. Ancak bunun için evlenmelerin bir takım kurallara bağlanması zorunludur. Serf özgür insanlarla ve senyörün izni olmadan mâlikâne dışından bir kimse ile evlenemezdi. Serfin işlediği toprak ve kullandığı araç ve gereçler senyöründür. Serf bunları senyörün izni olmadan başkasına devredemez, satamaz, vakfedemezdi. Serfin mirası olmaz, malları bölünmeden yetişkin evlâtlarından birine kalır, evlâdı yoksa bunlar senyör tarafından bir başka serfe verilirdi. Serfin yer ve meslek değiştirmesi senyörün iznine bağlıdır. Nereye giderse gitsin, hangi işe girerse girsin senyöre karşı olan borçlarını yerine getirmek zorundadır. Senyörün "adamı" olmaktan kurtulamazdı ve senyör dilediği zaman serften angarya isterdi.

Serflerin statülerinin hukukî kökeni de Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki köylü statüsündeki gelişmelere bağlanmaktadır.

Roma İmparatorluğunun son dönemlerinde devletin gerek iç gerekse dış harcamalarını karşılayabilmek için halka ve özellikle köylülere ağır külfetler yüklenmişti. Ağır vergi borçları-

9) Bk. TOUCHARD, I, s. 156; BARKAN, a.g.e., s. 22 vd., 37.

10) "Vilain" adı verilen özgür köylülerle serfler arasındaki ayırımın önemi ve değeri ile ilgili olarak bk. CALMETTE, a.g.e., s. 108 vd.

nı ödeyemiyecek durumda kalan köylülerin topraklarını terkederek şehirlere sığındıkları ya da eşkiyalık, dilencilik yaparak yaşamlarını sürdürmeğe çalıştıkları görülmüştü. Kırsal alanların boşalması sonucu vergi kaynaklarının kurumasından endişe eden devlet, her an sosyal olaylar çıkartmağa hazır bu işsiz insan kitlelerini beslemek ve iş bulmak için önlemler almak zorunda kalmıştır.

Bu amaçla bir defa, herkesi bulunduğu yere ve yaptığı işe bağlama yoluna gitmiş, işsizleri ve dilencileri zorla çalıştırmak yöntemine başvurmuş ve o zamana kadar serbest sözleşme ile kiracı olarak çalışan özgür çiftçilerin de kolon olarak işledikleri toprakları terkedemiyecekleri ve terkettikleri zaman da otuz yıl içinde eski yerlerine geri gönderilecekleri ilkesini koymuştu. Böylece toprağa bağlı kolonluk sistemi kurulmuş ve zamanla da gelişmiştir. Kolon uzun süre medenî haklar yönünden özgür insan sayılmış, evlenebileceği mülk sahibi olabileceği ve kendi adına sözleşme yapabileceği kabul edilmişti Ancak zamanla özgürlükleri kısıtlayıcı ve kolonları toprağa çok daha sıkı bağlayıcı önlemler alınmıştır[11]. Kolonların çocuklarının da mâlikânenin taşınmaz malları arasında sayılması için kolonların özgür kadınlarla evlenmeleri, dışarıdan evlenmeleri, toprak sahibinin izni olmadan mallarını satabilmeleri, toprak sahibini dava edebilmeleri yasaklanmış ve kolonlar giderek toprak köleleri durumuna sokulmuştur.

Yine İmparatorluğun son döneminde mal sahibi özgür köylülerin de kendi istekleriyle bir akit yaparak topraklarını büyük mâlikâne sahiplerine verdikleri ancak sürekli ve irsî bir kiracılık sözleşmesiyle topraklarını işlemeğe devam ettikleri, ve mâlikâne sahibinin «adamı» olarak onun himayesinden yararlandıkları görülmüştür.

İstilâcı kavimlerin askerî şefleri de, Romalılar gibi mâlikânelere sahip oldukları zaman, toprak üzerinde yaşayan kişilerin de sahibi sayılmıştır. Bu gelişmeler ortaçağın servaj sisteminin kökünü oluşturduğu ileri sürülmektedir. Ortaçağda istilâlar dönemi, kıtlık yılları servaj sisteminin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Aynı zamanda eski kölelik statüsünün yavaş yavaş ortadan kalkması sonucu eski kölelerin serf statüsüne geçmeleri de bu yayılmada etkili olmuştur[12].

Para ekonomisinin çok sönük kaldığı ortaçağda, esas zenginlik kaynağı toprak olduğundan, görülen hizmetlerin karşılığı toprak olarak –*Fief*– verilmektedir. Bu intifa hakkı sistemi gelişerek

11) Bk. OKANDAN, R.G., Umumî Hukuk Tarihi Dersleri, İst. 1952, s. 411 - 412; BARKAN, a.g.e., s. 21.

12) Geniş bilgi için bk. BARKAN, a.g.e., s. 50.

toprakla ilgili çeşitli ilişkiler ağını ortaya çıkartmıştır: Toprağın asıl sahibi –ki buna alleu denirdi–, hizmet gören kişinin hakkı –fief– ve toprağı işleyenin hakkı. Bu üç hak aynı zamanda birbiri üzerinde ve içindedir. Örneğin, kral bir hizmet karşılığında sahibi olduğu bir toprak parçasını fief olarak verdiği zaman, hukuken toprağın sahibi kalmaktaydı, onun bir alt basamağında, fief hakkını elde eden görevli senyör yer alıyordu. Bu sonuncu da, bu toprağı işleme hakkını bir başkasına verdiği zaman aynı toprak parçası üzerinde üçüncü bir hak daha oluşuyordu. Feodal hukuk düzeni içinde kralın, toprakları üzerindeki hakkına "ius eminens", intifa hakkı sahibinin hakkına da "ius utile" denmiştir.

Senyör ya kendisine fief verenin yani "Suzerain"in "Vassal"ı, ya da "infeoder ettiği", yani fief verdiği kişilerin "suzerain"idir. İlişkiler kişisel bağlılık düzeni içinde gelişmektedir ve bu kişisel bağlılık insandan insana ilişkiler doğurmaktadır. Bu ilişki ise "adamımın adamı benim adamım değildir" şeklinde ifade edilmektedir. Suzerain'in hizmete, vassalın himayeye ihtiyacı vardır, bu ilişkiler ağı ise bu amaca yöneliktir.

> Fief sahibi, yani vassal olabilmek için belirli geleneksel merasimlerin yapılması gereklidir. Bu merasimde vassal silâhsız olarak senyörün önünde diz çöker ve söz konusu olan fief -yani toprak için- için senyörün adamı olduğunu açıklardı ve Vassal kutsal kitap üzerine sadakat yemini ederdi, bu yemine "sacramentum fidelitatis" denirdi. Vassal'ın sadakat yemininin karşılığı bir toprak verilmesidir, bu da merasimde sembolik olarak senyörün vassala bir sopa, bir kılıç vermesiyle olurdu. Taraflardan birinin değişmesi halinde, fief sözleşmesinin yenilenmesi gerekirdi, çünkü bu sözleşme sadakat sözü üzerine kurulmuştu sadakat da kişisel bir ilişki doğurmaktaydı[13].

Fief sözleşmeleri sonucunda her iki taraf için de yerine getirilmesi zorunlu *görevler ve borçlar* doğmaktaydı[14].

> Vassal'ın senyörüne karşı feodal görevleri vardı. Bunlar yapma ve yapmama biçiminde beliren görevlerdi.
>
> Şöyle ki, vassal senyörün aleyhine ya da zararına hiç bir şey yapmamakla yükümlüydü. Yapma görevi ise iki türlüydü; bunlardan biri yılın belirli tarihlerinde -genellikle yılda üç defa- vassal'a senyörün şatosunda hazır bulunma görevini yüklüyordu, bu toplantıların ise iki amacı vardı, bir defa, senyör bu toplantılarda bazı konularda vassal'larının görüşlerini alırdı ve

13) Bk. CALMETTE, a.g.e., s. 30-32; BLOCH, a.g.e., 1939, s. 224-225.
14) Bk. CALMETTE, a.g.e., s. 40 vd.

ikinci olarak da senyör bu toplantılarda yargı görevini yerine getirme olanağını bulurdu. Bir vassal'ın muhakemesi senyörün başkanlığında diğer vassal'lar tarafından yapılırdı. Yine bu mahkemede vassal'lar arası anlaşmazlıklar, feodal borçlardan doğan senyör - vassal anlaşmazlıkları çözümlenirdi. Hakk-ı ihkaktan imtina eden senyör, "suzerainete" hakkını kaybederdi.

Vassal'ın yerine getirmekle yükümlü olduğu diğer görevi yardım göreviydi, bu yardım askeri ve mali yardımlar biçiminde olurdu. Askeri yardım görevi Vassal'ın senyörü için savaşmasını gerektiriyordu ve buna bağlı bazı görevleri de yerine getirmekle yükümlüydü, örneğin, belli bir süre senyörün şatosunu korumak ve savaş halinde kendi şatosunu senyörün emrine ve hizmetine vermek, bunlar arasındaydı.

Vassal'ın mali yardım yükümlülüğü ise, örf ve âdetlerle belirlenmişti. bazı hallerde senyöre vergi toplama hakkını veriyordu. Senyör genellikle dört önemli olayda vergi topluyordu: Hapsedilmesi halinde kefalet akçesi için; Büyük oğlunun şövalye olması halinde; Büyük kızının evlenmesinde ve haçlı seferleri için.

Başlangıçta fief sözleşmesi feshedilebilen bir sözleşme şeklindeydi ve kaydı hayat koşulu ile yapılıyordu. vassal'ın ölümü halinde fief senyöre geri dönüyordu ve vassal'ın mirasçısının tekrar fief'i alabilmesi için senyöre bir para ödemesi gerekiyordu ve bu para genellikle fief'in bir yıllık geliri kadar oluyordu.

Fief bir intifa hakkıdır, toprağın asıl sahibi senyörün, fief olarak verdiği toprak üzerinde "ius eminens" hakkı devam etmektedir, bunun sonucu olarak, intifa hakkı sahibi, hakka konu olan malı değerinden hiçbir şey kaybettirmeden olduğu gibi korumakla yükümlüydü. Bir değer kaybı olduğu taktirde, bunu tazmin etmek zorundaydı. Örneğin, vassal fief üzerinde yaşayan bir serfi azat ederse bunu tazmin etmekle yükümlü tutuluyordu. Yine fief'in bir kısmını başkasına devreden vassal, bu eksilmenin karşılığını ödemekle yükümlüydü.

Vassal - senyör ilişkisi her iki tarafa da görev ve borç yükleyen bir akitti. Bu nedenle senyörün de vassal'ına karşı görevleri vardı. Senyörün yapmama borcu, vassal'ın zararına olabilecek hiçbir şey yapmama borcuydu.

Yapma borcu ise, vassal'ına yardım borcu yani vassal bir saldırıya uğradığı zaman yardımına koşma borcu ve yılın belirli tarihlerinde vassal'ını toplantıya çağırma, danışma ve adaleti sağlama borcuydu[15].

Fief sözleşmelerinde taraflardan birinin akte uymaması halinde akit bozuluyordu. Böyle bir bozulma bir müeyyideyi de ge-

15) Bk. CALMETTE, a.g.e., s. 46 vd.

rektirmekteydi, vassal'ın görevlerini yapmaması sonucu akit bozulmuşsa fief'i kaybediyor, eğer senyör görevlerini yapmayarak aktin bozulmasına neden olmuşsa bu takdirde fief'den doğan haklarını kaybediyordu.

X uncu yüzyıldan başlayarak büyük malikâne sahipleri arasında doğuş, zenginlik ve iktidar üçlüsüne dayanan hâkim bir zümre oluştuğu görülür. *Soyluluk* değerleri ve asalet ayrıcalıkları miras yoluyla babadan oğula geçer olur, ortaçağ toplum yapısı içinde bir *soylular sınıfı* oluşur[16].

> Barbar krallıkları zamanında soylu doğuş ilkesine dayanan Germen halkları arasındaki ve Roma İmparatorluğundaki soyluluk kalmamış, Germen ve Roma soyluları ortadan kalkmıştı. IX - XI inci yüzyıllardaki metinlerde rastlanan "nobilis" "soylu" deyimi ise, zenginlik bakımından bir farklılığı ifade ediyordu. Toprağın bir senyörden elde edildiği bu dönemde, bir parça toprağa sahip olana –bu kişi basit bir köylü de olsa– "noble" ya da "edel" yani soylu deniyordu, ancak bu kişilerin kısa bir süre sonra güçlü bir kişinin serfi durumuna düştüğü de görülüyordu[17]. XI inci yüzyılın başlarında soyluluk, ecdadı arasında bir kölenin bulunmaması anlamını taşıyordu, fakat bu kimseler zamanla toprak sahiplerine bağlanmışlardı ve bir taraftan soylu sayılmak, öte taraftan da aşağılayıcı angaryalar yapmak zorunda kalmak soylulukla pek bağdaşamıyordu. Toprak sahipleri ise başkalarının emeği ile besleniyorlardı, senyör toprağındaki diğer insanlara emrediyor, bu da ona üstünlük sağlıyordu. Toprak sahibi soylu kişinin görevi savaşçı olmaktı, soylu kişi profesyonel savaşçıydı, tam donatımlı atlı bir savaşçı...
>
> Feodal düzende soylu tam donatımlı silâhlı atlıdır, yani şövalyedir[18]. Başlangıçta şövalye olmak özel bir eğitimi ve pahalı bir donatımı gerektirmektedir. Donatım ise günden güne mükemmelleşmekte ve pahalılaşmaktaydı. Bu durum şövalyelerin çocuklarının şövalye olmayı geciktirmelerine neden oluyordu. Ancak XIII üncü yüzyılda şövalyelerin çocuklarına, şövalye olmadan da soylu muamelesi yapılmağa başlandığı dikkati çeker, böylece soyluluk ve şövalyelik ayrılmıştır ve şövalye olunmadan irsî bir soyluluk oluşmuştur. Aynı zamanda donatım masrafları arttıkça, varlıklı olmayan soyluların tam bir donatıma sahip olmamalarına göz yumulur olmuş, böylece silâhlı soylular ve şövalyeler birbirinden ayrılmıştır. Bu ayırımı kolaylaştıran husus da veraset ilkesinin gelişmesi olmuştur. Fieflerin verasetle

16) Bu sınıfın oluşması, başlangıcı ve gelişmesi konusunda geniş bilgi için bk. BLOCH, M., La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes, Paris 1940, s. 1-98.

17) Bk. BLOCH, La société féodale, Paris 1940. c. II, s. 2 vd., 6.

18) Bk. CALMETTE, a.g.e., s. 79 vd.; BLOCH, a.g.e., c. II, s. 10 vd., 16 vd

intikali irsî soyluluğu doğurmuş ve bu gelişmenin sonucunda soyluluğun fiefe bağlı olduğu düşüncesi yerleşmiştir. Zamanla irsiyet kuralına o derece önem verilmiştir ki, fief'in kaybedilmesi halinde dahi soyluluk devam etmiştir. XIII üncü yüzyıldan başlayarak sırf dedesi soylu olduğu için torunun da soylu sayılması olağan karşılanmış, böylece ortaçağ toplumuna soyluluk yerleşmiştir.

Fief ile soyluluk arasındaki bağlantı, fief elde ederek soylu olma yolunu açmıştır. Ancak XIII üncü yüzyıldan sonra fief elde edilerek soyluluk kazanma ancak iki ya da üç kuşak sonra kabul edilmiştir ve bu durum ayrıcalıklı sınıf oluşturan soyluluğu sınırlama eğiliminin bir belirtisi olmuştur[19].

Ortaçağda toprak sahibi kilise de büyük bir güçtür. Dindar hıristiyanların vakıfları ve toplanan sadakalarla manastırlar çok zenginleşmiş, zamanın en büyük ve güçlü toprak sahipleri olmuşlardır. Kilise zamanla bu zenginliğe orantılı olarak siyasal ve manevî gücünü artırma yoluna gitmiştir. Zamanın en büyük malî kuruluşları olan kiliseler, kıtlık yıllarında senyörlere, suzerain'lere ödünç para ve mahsul veren kuruluşlar olmuştur. Bu dönemin tek okur yazar kişileri manastırlarda yetiştiğinden din adamları feodal toplumda önemli görevler elde etmişlerdir.

Kilisenin savunduğu ekonomik doktrin de günün koşullarına uygundur. Kilise, genel yoksullaşmayı ve sosyal sınıfları kabul ediyordu. İnsanlar bu dünyada geçiciydi, asıl amaç öbür dünyadaki sonsuz mutluluğu hazırlamaktı. Asıl hedef bu dünyada zengin ve güçlü olmak değil, fakat öteki dünyada mutlu yaşamı hak edebilmekti. Yoksulluğun da elbet bir nedeni ve hikmeti vardı, yoksulluğa karşı isyan etmek ya da zenginliğe hasret etmek ve zenginlik tutkusuna kapılmak ise günahtı. O halde herkes bulunduğu sosyal durumu, yeri kabullenmeli, benimsemeliydi. Ancak varlıklıların da yoksullara yardım etmesi gerekiyordu, yardım ise karşılık beklenmeden yapılması gereken bir görevdi. Yapılan yardımdan karşılık beklenmemesi gerektiği gibi, ödünç verilen paradan da faiz alınmamalıydı[20].

B. Feodalitenin Siyasal Yapısı.

Siyasal görünümü ile feodal düzen devlet iktidarının parçalanmış olduğu bir düzeni ifade eder. Devlet iktidarı ve devletin

19) Bk. CALMETTE, a.g.e., s. 82.

20) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 52 vd.. Ortaçağda din adamları sınıfı ile ilgili geniş bilgi için bk. BLOCH, a.g.e., 1940, s. 99 vd.

egemenliği kavramı yoktur, kişisel hizmet ve sadakat ilkesine dayanan feodal düzen, modern devlet düzeni anlayışına açıkça ters düşüyordu. İnsanlar merkezî bir otoriteye değil, fakat toprak sahibi senyörlere bağlıdır, toprağa sahip olan iktidara da sahip olur. Kamu hukuku ile özel hukuk değerleri birbirine karışmıştır, toprağın sahibi ya da zilyedi olan kişi, o toprakta yaşayan insanlar üzerinde egemenlik hakkına da sahiptir, iktidar anlayışı bir ailenin özel malvarlığı içinde değerlendirilmektedir.

Feodal düzende *siyasal ve idarî yetkiler* kişilerin mal varlığına dahil haklardır. Senyör siyasal ve idarî hakları yetkileri kullanmaktadır, çünkü bu haklara ya miras yoluyla ya da bu hakları başka birisinden satın alarak sahip olmuştur. *Yargı yetkisi* merkezî bir devlette örneğin bir monarşide bir devlet hizmetiyken ve ülkenin her yerinde bu görev kral adına karar veren memurlar tarafından yerine getirilirken ortaçağda, böyle bir adalet hizmeti ve görevi söz konusu değildir. Herkes kendi senyörünün divanında yargılanır. Adaleti sağlama kişiler arası ilişkilerin bir sonucudur. Kişisel adalet devlet adaletinin yerini almıştır. Bu nedenle ortaçağda "adalet"ten değil, fakat "adaletler"den söz edilir. Adalet parçalanmıştır, değişiktir, bir çoktur. Feodal düzende tüm diğer yetkiler de parçalanmıştır, siyasal iktidar parça parça kullanılır. Aynı biçimde *para basma yetkisi* de devredilebilen, kiralanabilen, satılabilen, bölünebilen bir yetkidir[21].

Feodal düzende senyör, çeşitli hak ve yetkilerle donanmış olarak senyörlüğünü yönetmektedir. Feodal düzende siyasal birim senyörlüktür ama bu birim içinde de birlik yoktur. Aynı toprak parçası üzerinde yargı yetkisi iki, üç parçaya bölünmüş olabilir. Yine aynı toprak üzerinde yargı yetkisine sahip olmayan bir senyör para basma yetkisine sahip olabilir ve yine aynı toprak üzerinde vergi toplama yetkisi bir manastıra ait olabilir. Akla gelebilecek tüm ilişkiler geçerlidir, devlet yetkileri alış veriş konusu olunca her şeyin mümkün olması doğaldır.

> Feodal senyörlüklerin genellikle üç grupta toplandığı görülür. Birinci grupta baronluklar yer alır. Yani dükler, kontlar, vikontlar, markiler ve baronlardır, bunlar toprakları üzerinde tam egemenlik hakları vardır. Bu durum "her baron kendi baronluğunda hükümrandır" sözü ile açıklanır. İkinci sırada hükümran olmayan fakat kaza yetkisine sahip senyörler yer alır, üçüncü sırada da hükümran olmadıkları gibi kaza yetkisine de sahip olmayan senyörler gelir.

21) Bk. BLOCH, a.g.e., Paris 1940, s. 117 vd.

Siyasal açıdan şunu da belirtmek gerekir ki, devlet iktidarının parçalanmış olmasına karşılık, teorik olarak kralın iktidarı hiçbir zaman ortadan kaldırılmamıştır, örneğin Fransa'da uygulamada kral bir senyör sayılmış ve kralın vassal durumuna düşmesi her zaman önlenmiştir. Miras yolu ile ya da başka bir yolla kral, vassallık statüsündeki bir fief'in sahibi durumuna gelince, kralın bir başka senyörün vassalı olması büyük tazminatlar verilerek engellenmiştir. Öte yandan kral yetkilerini bir senyör olarak çok sınırlı bir toprak parçası üzerinde kullanmasına rağmen Fransa'da olduğu gibi, diğer senyörlerden hiçbiri kendini kral ilân etme cesaretini gösterememiş, feodalite Avrupa'nın siyasal haritasında önemli değişikliklik yapmamıştır[22].

C. Ortaçağ Toplum Yapısında Gelişmeler.

Feodal düzen içinde XI inci yüzyıldan başlayarak ekonomik, sosyal, siyasal gelişmeler olmuştur. Kara Avrupasında ekonomik hayat yavaş yavaş canlanmağa başlamış, tekrar ticaret hayatına bir açılma olmuştur.

Bu gelişmeyi sağlayan etkenler arasında en önemlisinin, doğu Akdeniz'de Cenova ve Piza gibi ticaret şehirlerinin müslümanlara karşı başlattıkları mücadelenin genişleyip Haçlı Seferlerle gelişmesi sonucu doğu ticaret yollarının açılması olduğu söylenir. Diğer bir etken de, kuzeyde İskandinavya halklarının Rusya nehir yollarından yararlanarak doğunun uygarlık merkezleriyle doğrudan doğruya ilişki kurmaları sonucu ticaret akımlarının gelişmesidir[23].

Ekonomik hayatın tekrar canlandığı, dünya ticaretine açıldığı kara avrupası kapalı tarım ekonomisinden çıkıp yapı değiştirmiş, ticaret ve el san'atları önem kazanınca paranın hâkim olduğu hareketli bir ekonomi düzenine doğru gelişme başlamış ve yeni şehirler kurulmuştur, yeni bir sosyal sınıf doğmuş ve giderek gelişmiştir.

Bu gelişmeyi Barkan şöyle anlatmaktadır :

> Feodal devir Avrupa'sında hayat senyör malikânelerinin çevresinde kırsal alanda gelişiyordu. Tarımla uğraşan halk açık ve savunmasız köylerde dağınık bir halde yaşıyordu, güneyden İslâm, kuzeyden Norman, doğudan Macar akınlarının kara av-

22) Bk. TOUCHARD, c. I, s. 159 vd., 163.

23) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 96-100. Ortaçağ tarihi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi konusunda geniş bilgi için bk. GANSHOF, Fr., Le Moyen Age, Paris 1953.

rupasında her bölgeyi tehdit etmeğe başladığı dönemde, bu savunmasız halkı koruyabilmek için senyörün gerektiğinde köylünün bir kısım eşya, mahsul ve hayvanlarıyla sığınabilecekleri bir tür müstahkem mevkiler –castra, bourg, şatolar– yaptırmışlar ve malikânelerinin merkez binalarını kulelerle çevrilmiş bir kale haline sokmuşlardır.

Bu şatolar çoğu zaman önemli yol kavşaklarını kontrol edebilen mevkilerde yapılmıştı. Bu şatolar boş kaleler halinde korunuyordu. Şatoyu bekleyen askerlerin ve kilisede görevlilerin dışında pazar ve yortu günleri haricinde kalede kimse bulunmazdı.

Köylülerin muhakemesi de belli zamanlarda bu kalede kurulan senyör mahkemelerinde yapılıyordu, bunun dışında buralar boş kaleler görünümündeydi.

Ancak bu kaleler Avrupa'da yeni yeni dolaşmağa başlayan ilk tüccarların sık sık uğradıkları ve gerektiğinde sığındıkları yerler olmuştur.

Bu gezici tüccarlar zamanla bir yere yerleşmek istediklerinde tezgâhlarını yol kavşağı üzerinde olan ve vakit vakit ziyaret edilen bu şatoların duvar diplerine kurmuşlardır. Böylece bourg duvarlarının dışında bir dış mahalle (fau - bourg) oluşmuştur[24].

Ticaretle uğraşanların yerleştikleri bu kale dışı mahalleler kendilerini koruyabilmek için etrafı surla çevirmişler, eski bourg'un yanında yeni bir bourg oluşturmuşlardır. Zamanla gelişen ticaret hayatı sanayii ve tekniği geliştirmiş, yeni ustalar, işçiler bourg'da yerlerini almışlar, bourg'lar gelişmiş, büyümüştür. Eski bourg ise ortada kaybolmuş, eski önem ve değerini yitirmiştir.

Yeni kurulan şehirlerin *Burjuva* adını alacak olan halkı, eski bourgların dışında ortaya çıkan yeni mahallelerin halkıdır. XI inci yüzyıldan başlayarak ticaretin gelişmesiyle kendiliğinden kurulan ve gelişen şehirler dikkati çektiği gibi, senyörler tarafından gelir sağlamak amacıyla, türlü ayrıcalıklarla tüccar ve san'atkâr celbedilerek kurulan şehirler de vardır[25].

Bu şehirler halklarının kökleri, asılları ve servetlerinin kaynağı konularında çeşitli görüşler ileri sürülür.

Yeni şehirlerin ahalisi tüccarlar ve san'atkârlar kimlerdir? Nereden gelmişlerdir? Ortaçağ toplum yapısı bilindiği gibi soylu - serf - rahip üçlüsüne dayanır, böyle bir yapıda burjuvazi nasıl oluşmuştur?

---

24) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 102-104; TOUCHARD, c. I, s. 169 vd.
25) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 105-106.

Bir görüşe göre, bunlar, senyör malikânelerinde çalıştırılan san'atkâr serflerden ve yine malikâne için gerekli maddeleri bulup getirmek üzere senyör tarafından ticarî görevler verilmiş olan eski serflerden oluşmuştur.

Başka bir görüşe göre ise, burjuvalar menşeleri unutulmuş başıboş insanlardan oluşmuştur, bunlar bağlı oldukları toplum çevresinden kopup gelmiş. köksüz, özgür kişiler, sahipsiz kimselerdir, zamanın örgüt ve gelenekleri içinde belirli yerleri yoktur. Büyük kıtlıklar, kargaşalıklar döneminde kaybolan ya da senyör malikânesinden kaçıp kurtulan ve bir tüccar kervanına katılarak, gemilerde kürekçilik yaparak, ücretli asker kumpanyalarına, eşkiya çetelerine girerek sermaye temin eden, seyyar satıcılık, ticaret fırsatını değerlendiren kişilerdir.

Bir başka görüş de, bunların IX ve X uncu yüzyıllarda ekonomik boğulma döneminde dahi, varlıklarını korumayı başarabilen bazı eski Roma şehirlerindeki tüccar ve esnaf zümresinin, koşullar değişince, çoğalıp etrafa yayılması ile ortaya çıktıklarını söyler.

Öte yandan burjuva sınıfının, an'anesiz ve mirassız kimselerden kurulu "örneksiz bir sınıf" olduğu da söylenir[25a].

Bir diğer sorun da, bu kimselerin sermayeyi nereden bulduklarıdır. İlk sermaye stoklarının nereden çıktığı, nasıl oluştuğu da tartışmalıdır.

Bir görüşe göre. bu dönemde tüm zenginlik kaynağı topraktır. Toprak ve toprak gelirleri de senyörlerin ellerinde olduğundan, ilk sermayenin ancak senyörler tarafından sağlanmış olabileceği söylenir.

Bir başka görüşe göre ise, bu sermaye dışardan gelmiştir, kuzeyde İskandinavya'lıların, güneyde Venedik, Cenova, Piza gibi kıyı şehirleri halklarının faaliyetleri sonucu, Avrupa'nın dünya ticaret merkezleri ile ilişki kurması ile bu gemici ve korsan halkların Avrupa'ya taşıdıkları altın ve gümüş paraların, köle ticaretinin sağladığı sermaye, burjuvazinin ilk ana parasını oluşturmuştur.

X uncu yüzyıldan sonra ortaçağ toplum yapısında gözlenen diğer bir değişiklik de, *Avrupa ülkelerinin nüfusunun giderek artması,* taşma ve etrafa yayılma dönemini yaşamış olmasıdır. Bunun sonucu olarak yeni topraklar tarıma açılmış, artan nüfus ülke içinde daha yoğun yerleşim merkezleri oluşturmuş ve yeni şehirler kurulmuştur. Şehirlerin kurulması ise kurulu düzeni sarsacaktır. Kalabalık bir tüccar ve esnaf zümresiyle şehirlerin kurulması, senyör malikânelerinin kendi içine kapalı ve ürettiğini tüketen ekonomik yapısını bozacak, dışarıya ürün satma ve ka-

25a) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 106-108.

zanç olanaklarının son derece sınırlı olduğu statik ekonomik düzen yavaş yavaş değişecektir.

Ticaretin gelişmesi ve şehirlerin sayılarının ve nüfusunun artması, bunları gıda maddelerini ve ürettikleri malların hammaddesini dışarıdan almaya zorlamış ve şehirler halkları malikânelerin ürünlerine müşteri olmuşlardır, köylü ise çarşı pazarla ilişki kurmuş, teknikte gelişmeler olmuş, kazanç ve kâr amaç sayılmıştır. Bunun sonucunda *girişim serbestliği, kişi özgürlüğü ve özel mülkiyet önem kazanmıştır.*

Yetiştirdiği ürünü satma olanağını bulan ve para kazanan köylü serfler, özgürlüklerini satın alabilir duruma girmişlerdir. Buna karşılık senyörler de serf azat etme işleminden büyük kazançlar ve kârlar sağlama yoluna girmişlerdir. XIII üncü yüzyılda serflerin toptan azat edilme işlemlerine sık sık rastlanmaktadır.

Tek zenginlik kaynağının toprak olduğu, sosyal ilişkilerin toprağa sahip olanlarla olmayanlar arasındaki ilişkiler biçiminde geliştiği bir ortamda, ticaret sermayesinin ortaya çıkması, ticaret hayatının gelişmesiyle ihtiyaçların durmadan çoğalması, *kurulu düzenin sosyal yapısını da değiştirmiştir.*

Piyasada tedavüldeki paranın çoğalması fiyat yükselmesi ve hayat pahalılığını doğurmuş ve bundan da dar ve sabit gelirliler zarar görmüştür. Kimdir bunlar? Bunlar köylüler olamazdı, çünkü onlar ürünlerini her yıl artan kârlarla satabiliyorlardı. Tüccar da olamazdı o da, kârını ayarlama olanağını elinde tutuyordu. Bu gelişmeden gelirlerinin büyük kısmı örf ve âdetlerle ve kira ve aidat biçiminde değişmez değerler olarak belirlenmiş olan soylular zarar görüyor, zor durumda kalıyorlardı. Haçlı seferlerden sonra soylular çok güç duruma düşmüşlerdi. Bir taraftan yeni zenginler sınıfını oluşturan şehir burjuvaları durmadan zenginleşip, servetlerine orantılı sosyal güç kazanırken, öte yandan eski tip toprak zenginleri olan soylular da gün geçtikçe yoksullaşıp sosyal ve siyasal güçlerini kaybediyorlardı. Bunların bazıları topraklarını burjuvalara satıyorlar, diğer bazıları ise, topraklarını yarı kul yarı angaryacı serflere işletmekten ve her türlü feodal haklarından vazgeçip, topraklarını işbilir, müteşebbis sermaye sahiplerine kiraya vererek, toprak geliri sahibi olmayı tercih ediyorlardı. Ekonomik güçlerine paralel olarak sosyal güçlerini de yitirmekteydiler.

Tüccar ve esnaf halkın ihtiyaçları ve eğilimleri, uygulanmakta olan geleneksel hukuk kuralları ve kurumları ile bağdaşmıyor-

du. Uygulanan kurallar yazılı kurallar değildi. Kamu görevleri ise aile mülkü sayılıyor ve feodal beylerin ellerinde bir gelir kaynağı olarak kullanılıyordu. Ne kurallar ne de kurumlar yeni ticaret hayatının ihtiyaçlarına cevap verecek düzeyde idi. *İstek ve ihtiyaçlarına uygun düzeni, kuralları ve kurumları burjuvazi kendisi yapmak ve kurmak zorundaydı.*

Burjuvazinin en fazla ihtiyaç duyduğu da *özgürlüktü.* İstediği yere gitmeyi, istediği işe girmeyi, istediği ile evlenmeyi malına ve kazancına istediği gibi sahip olmayı diliyordu. Oysa servaj sistemi ona bu hakları tanımıyordu, bu özgürlüklere sahip olmadan ve serbest girişim hakkı olmadan ticaret yapılamazdı. Burjuvalar bu olanaklardan belki fiilen yararlanıyorlardı ama, bu fiilî durumun hukukî kurallarını yaratması ve müesseseleşmesi de zorunluydu. Örneğin ilk dönem tüccarlarının soylu ya da özgür bir kadınla evlenebilmeleri olanaksızdı, bunun için yeterince zengin ve itibarlı değillerdi henüz, ancak bir serfle evlenebilirlerdi, serfle evlenince de çocukları serf sayılıyordu, oysa bunların fiilen sahip oldukları özgürlüklerini çocuklarına da geçirebilmeleri kaçınılmazdı[26].

Şehirler halkları XII nci yüzyıldan başlayarak mücadele vermişlerdir ve şehir halkı için serflerin hukukî statülerinden tamamiyle ayrı bir hukukî statüye sahip ayrıcalıklı ve özgür kişiler olma hakkı elde edilmiştir. Böylece her şehir bir serbest ve ayrıcalıklı bölge oluşturmuştur. Oysa o zamana kadar bu haklar çoğunlukla senyörlere aitti.

Servetleri ile birlikte siyasal iktidar ve güçleri de artan şehirler halklarının, bu hak ve ayrıcalıkları çoğu zaman para ile satın alınmış, kendileri için hayatî önem taşıyan bu sorunlar ticarî bir iş gibi pazarlıkla çözümlenmiştir.

Kişi özgürlükleri sorunu kadar önemli bir sorun da bu kimselerin özel hâkimler tarafından *ayrı usul ve kurallara göre muhakeme edilme* hakkıydı. Ticaret hayatının gerektirdiği çabukluğa ve özelliklere cevap verecek bir muhakeme sisteminin kurulması son derece önemliydi. Bu dönemde senyörlerin, kilisenin ayrı özel mahkeme usul, teşkilât ve kuralları vardı, burjuvalar da kendi mahkemelerini kurma yoluna gitmişler, çoğu zaman da burjuvalar senyörlerden muhakeme etme hak ve ayrıcalığını satın alarak amaçlarına ulaşmışlardır.

---

26) Bk. BARKAN, a.g.e., s. 130.

Daha sonra *malî muhtariyet* gerçekleştirilmiştir. Şehirler yeni vergi usulleri kurmuşlardır, bu ayrıcalık ve istisna tanımayan eşitlikçi karakterde bir vergi düzenlemesidir. Kamu hizmetlerinin karşılığı olan masraflara, herkesin varlık derecesine göre iştirak ettiği bir sistem geliştirilmiştir, aynı zamanda toplanan vergilerin nasıl sarfedildiği de yine sıkı bir denetim altına alınmıştır.

Böylece burjuvazi kendi kurallarını, yasalarını koyarak ortaçağın geleneksel toplum düzeni içinde başarıyla gelişiyordu. Hesaplı ve tutumlu davranışı, sürekli olarak zenginliğini artırışı, gittikçe gelişen girişimleri ile burjuvazi ortaçağın soylularını da şaşırtıyordu. Kilise ise, dünyevî değerlerin geçici ve ömürsüz olduğunu sürekli tekrarlamakla yetiniyordu. Burjuvazi ortaçağın toplum düzeninin siyasal gücünü temsil eden soyluları güç durumlara da sokuyordu. Banker olarak onlara borç para veriyor, sonra da iflâs ettiriyordu.

Burjuvazinin, yeni gelişen ulusal devletlerin hizmetinde çalışan hukukçular olarak da kral adına soyluların eski ayrıcalıklarını teker teker ellerinden aldığı görülüyordu. Kiliseye karşı da mücadeleye girerek, kiliseyi yenileme çabalarına girişiyordu. Burjuvazi monarşiler kurulduktan sonra da otorite, barış ve düzen demek olan hükümdara hizmet etmiştir, ama aynı zamanda ondan yararlanmıştır da, tüm görevleri üstlenirken her alanda ve konuda kendini vazgeçilmez unsur yapmış ve giderek kendi siyasal gücünün bilincine varmıştır[27].

2. Ortaçağda Siyasal Düşünce

A. Ortaçağda Siyasal Düşüncenin Kaynakları.

Ortaçağ *siyasal düşüncesinin kaynakları*, ilk çağın stoisizm akımı, Platon'un, Aristoteles'in Romalı hukukçuların görüşleri ve hıristiyanlık ilkeleridir.

Stoisizm kardeşlik, eşitlik, evrensel devlet görüşleri ile orta çağ düşüncesini doğrudan etkilediği gibi, ana ilkelerinin hıristiyan dini tarafından benimsenmesi ile dolaylı etkisi de olmuştur. M.S. III üncü yüzyılda Platon'un gölüşlerini benimseyen ve *Neoplatonizm* akımını oluşturan Plotinus ortaçağda etkili olmuştur. XII nci yüzyılda arapçadan latinceye çevrilen *Aristoteles*'in eser-

27) Bk. LABROUSSE, a.g.e., s. 33-35.

leri Ortaçağ düşünürlerini etkilemiş ve bunlardan Aquino'lu Thomas Aristoteles'in görüşlerini hıristiyan dininin ilkeleri ile bağdaştırma işini üstlenmiştir. *Romalı stoacı hukukçuların,* doğal hukuk, pozitif yasalarla, doğal hukuk ilişkileri konularındaki görüşlerini yine orta çağ düşünürlerinde bulmak mümkündür.

Bununla birlikte Ortaçağ siyasal düşüncesini etkileyen en önemli kaynak *hıristiyan dini* olmuştur ve yine tüm ortaçağ siyasal düzende olduğu gibi düşünce alanında da siyasal iktidar ile dinî iktidar mücadelesine sahne olmuştur.

Hıristiyanlık insanların aynı kaynaktan geldiklerini, aynı öze sahip olduklarını savunur. İnsan Tanrının küçük bir modelidir, çünkü evren tek bir Akıl tarafından yönetilen bir bütündür ve bütüne hâkim olan ilkeler o bütünü oluşturan parçacıklara da hâkimdir.

Tanrının küçük bir modeli olan kişi, yüce bir manevî değere sahiptir ve saygı değer bir varlıktır. Sosyal statüsü ne olursa olsun her insan Tanrı önünde ve Tanrı karşısında eşittir ve özgürdür, kişinin vicdanı siyasal iktidarların emretme gücünün dışında kalan bir alandır. Kişinin amacı manevî hayatıdır, bu nedenle de devlet kişi için bir amaç değildir.

Siyasal ve dinî iktidar ayırımı, ilkçağ düşüncesine yabancı bir kavramdır, hıristiyanlık ise iki iktidar düşüncesini getirmiştir. Hıristiyanlıkta kişi iki ayrı otoriteye tâbi olacaktır. Kişinin toplum içinde maddî ihtiyaçlarına cevap verecek bir siyasal düzen ve örgüt vardır, onun yanında kilise örgütü vardır, kilisenin siyasal örgütten ayrı yasaları, organları, personeli ve kuralları vardır.

Tüm ortaçağ bu iki iktidar ve gücün üstünlük mücadelesi ile geçmiştir. Hıristiyan dini önderleri başlangıçta siyasal iktidara karşı ilgisiz kalmışlardır. "Benim krallığım bu dünyada değildir" diyen İsa, "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını Tanrıya veriniz" diyen kutsal Paul tüm iktidarların Tanrıda olduğunu da vurguluyorlardı.

Ne var ki Roma İmparatorlarının ve İmparatorluk içinde yaşayan halkların hemen hepsinin hıristiyanlığı kabul etmeleri ile durum değişmiş, hıristiyan dininin dünya işlerine karşı baştaki ilgisiz tutumu kaybolmuştur[28].

---

28) Bk. MOSCA, G., Histoire des doctrines politiques, Paris 1936, s. 76. Ortaçağda özellikle IX ve XV. yüzyıllar arasında monarşik iktidar ve

Roma İmparatorluğu sınırları içindeki halkların tümünün henüz hıristiyanlığı kabul etmedikleri dönemde kilise devletin denetim ve gözetimini kabul etmek durumunda kalmıştı, Doğu Roma devletinde bu durum böyle süregitmiştir, çünkü Doğu Roma devleti uzun süre bütünlüğünü birlik ve gücünü koruyabilmiştir. Ancak Batı Roma devletinde siyasal düzen zayıflamaya ve dağılmaya başlayınca, kilise gerçek bir bağımsızlık elde etme yoluna gitmiş ve bu bağımsızlığı bir defa elde ettikten sonra da bu defa siyasal iktidarlara karşı üstünlük iddialarında bulunmuştur. Buna gerekçe olarak da siyasal iktidarların kişilerin bedenlerini yönettiklerini, dinî iktidarın ise ruhları yönettiğini, ruhun bedene üstün olması nedeniyle de kilisenin devlete üstün olduğunu ileri sürmüştür.

V inci yüzyılda kilise, iki ayrı iktidarın varlığını ve bunların bir arada yaşamalarını savunmuştu. Dinî lider dinî konularda imparatora üstündü, imparator da dinî olmayan konularda dinî lidere üstündü tezi işlenmiştir. Bu noktadan dinî iktidarın siyasal iktidarlara üstünlüğünü savunmağa ise bir adım vardır.

Bilindiği gibi VII ve VIII inci yüzyıllar çok karışık yüzyıllardır, kuzeyden Norman istilâları, doğudan Macar akınları, güneyden müslüman yayılması kilisenin üstünlük iddialarını ileri sürmesini kolaylaştıracak bir ortam yaratmamıştır. Ancak IX uncu yüzyıldan başlayarak dinî iktidarın üstünlüğü ve "kötü" prenslere halkın itaat etmemesi gerektiği tezi savunulacaktır. X uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra kilise üstünlük iddialarını geliştirecek ve siyasal iktidarlar ile kilise arasında mücadele devam edecektir. XII nci yüzyılda bir tarafta dinî iktidarın üstünlüğü savunulurken öte tarafta her iki iktidarın da birbirine karşı bağımsızlığı da ileri sürüldüğü görülecektir.

B. Saint Thomas D'Aquin (Aquino'lu Thomas ya da Kutsal Thomas)

IX uncu yüzyıla kadar süren dönem içinde Ortaçağ düşüncesine stoisizm felsefesinin etkilerinin hâkim olduğu, daha sonraki döneme ise, skolastik düşüncenin, yani "ortazaman üniversitelerinde kabul edilen ve Aristoteles'in yeniden doğuşuna bağlı bir düşünce biçiminin hâkim olduğu" söylenir[29]. Gerçekten de Aris-

---

bu iktidarın sınırları ile ilgili olarak geniş bilgi için bk. DAVID, H. La souveraineté et les limites juridiques du Pouvoir monarchique du IX au XV siècle, Paris 1954.

29) CROZAT, Ch., Amme Hukuku Dersleri, c. II, K. II, İst. 1946, s. 471.

toteles'in eserlerinin İbn-i Rüşt (Avéroés) ve İbn-i Sina tarafından batıya tanıtılması ortaçağ düşüncesinde önemli gelişmelere neden olmuştur. St. Thomas, Aristoteles'in görüşlerini hıristiyan dininin ilkeleriyle uzlaştırmak istemiştir.

St. Thomas XIII üncü yüzyıl başlarında İtalya'da Napoli yakınında Aquino'da Roccasecca şatosunda doğmuştur. Gerek anne, gerek baba tarafından kral soyundan geldiği bilinir. Çok iyi eğitim görmüştür. Ailesinin tüm baskı ve ısrarlarına rağmen Thomas d'Aquin Dominiken tarikatına girecektir. Paris'te Albert le Grand'ın öğrencisi olmuş, kısa zamanda ün yapmıştır. Teoloji üzerine yazdığı eserleri ününü daha da artırmış ve krallar, din ve bilim adamları çeşitli değişik konularda onun görüşüne başvurur olmuşlardır. Otuza yakın eser yazan St. Thomas, çeşitli kültür merkezlerinde ders vermiştir. 1274'de öldüğünde St. Thomas pek az kişinin erişebileceği bir üne sahipti. "Aristoteles'in Siyaseti hakkında şerh ve yorumlar" ve "Summa Theologica" adlı eserleri konumuzla ilgili en önemli eserler arasında yer alır.

a) Yasa Tanımlaması ve Yasa Çeşitleri

Yasa bir davranış kuralı ya da ölçüsüdür, bir şeyin yapılmasını emreder ya da yasaklar, yasa kişilerin tutum ve davranışlarıyla ilgili yükümlülükler getirir.

İnsanın tutum ve davranışlarının kuralı ve ölçüsü ise *Akıl*dan başka bir şey değildir, çünkü akıl kişinin hedef olarak belirlediği amacına ulaşabilmesi için yapması gereken ile kaçınması gerekeni gösterir. Böylece *yasa aklın bir emri, kuralı olur*[30].

Aquino'lu Thomas yasayı, *"toplumu yönetme görevini üstlenmiş olan yöneticinin, ortak yararı sağlamak amacıyla koyduğu ve yayınladığı aklın bir emri"* olarak tanımlar.

Yasalar değişik ve çeşitlidir. Bunlardan *birincisi ölümsüz yasa*dır. Evrenin Tanrı tarafından yönetildiğini kabul etmek, evrenin Tanrısal akıl tarafından yönetildiğini kabul etmek demektir. İşte tanrısal aklın kuralları ölümsüz yasayı oluşturur[31].

Ölümsüz yasadan sonra yukarıdan aşağıya doğru *ikinci* basamakta *doğal yasa* yer alır. Yasanın bir kural, bir ölçü olduğunu söyleyen Thomas d'Aquin'e göre, bir kimse ya yasanın yaratıcı-

30) Bk. SAINT - THOMAS, Som. Theol, I, II, Q 90, a, 1. L'Etre et l'Esprit Textes choisis, Tr. par J. Rassam, Paris 1964.

31) Bk. Som. Théol. I, II, Q. 91, a, 1.

sıdır, ya da yasanın süjesidir, ancak bir kuralı ya da ölçüyü benimseyen kişinin kendisi de o kural ya da ölçüye katılmış olur. İlâhi güce tâbi olan her şey, ölümsüz yasanın kural ve ölçüsüne katılır. Tüm yaratılmışlar, bu yasanın etkisi altında kendi amaçlarına, kendi öz faaliyetlerine yönelirken şu ya da bu biçimde ölümsüz yasaya katılmış olurlar.

Akıl sahibi insan ise, tüm diğer yaratılmışlardan daha değişik biçimde bilinçli olarak ölümsüz yasaya katılır. İşte akıl sahibi insanın ölümsüz yasaya böyle katılması *doğal yasayı* oluşturur. Akıl sahibi herkes iyiyi kötüden ayırabilir, işte bunu yapabilmesi insanın akıl yoluyla İlâhi Akıl'dan payını aldığını ve doğal yasaya sahip olduğunu gösterir[32].

Doğal yasanın temel kuralı "iyilik yap, kötülükten kaçın" ilkesidir.

> Yaratılmışların doğal eğilimleri doğal yasanın kurallarına uygundur. İnsanda tüm yaratılmışlarla ortak olan varlığını koruma eğilimi onun doğasına uygundur. Bu nedenle insanın hayatını korumağa yönelik her şey doğal yasaya uygundur. Tüm yaratılmışlara ortak bir başka eğilim de varlığını sürdürme, yavrularını büyütme ve koruma eğilimidir, bu da doğal yasaya uygundur. Öte yandan yalnız akıl sahibi insana özgü eğilimler de vardır. Yalnız insan Tanrı gerçeğini anlamıştır ve toplum halinde yaşar, bunun sonucu olarak insanın bilime eğilimi ve birlikte yaşadığı kimselere zarar vermeme eğilimi vardır[33].

Ölümsüz ve doğal yasalardan sonra *üçüncü* sırada insan yapısı *pozitif yasalar* yer alır. İnsanda doğal olarak bilgeliğe eğilim vardır, ancak bilgeliğe erişebilmesi için de sıkı bir disiplin gereklidir, ne var ki kendi kendine böyle bir disiplin kuracak kişi ise pek azdır. Çünkü bilgelik ve erdemin amacı her şeyden önce insanı ve özellikle gençleri doğal olarak ilgi duydukları yasak zevklerden uzaklaştırmaktır. Böyle olunca, insanları bilgeliğe, erdeme götürecek disiplinin dışarıdan kurulması gerekir. Bazı kimseler doğal olarak ya da alışkanlıkları sonucu ya da Tanrı vergisi olarak erdem ve bilgeliğe eğilimlidirler, bunlar için baba otoritesi yeterlidir. Diğer bazı kimseler özellikle gençler kötülüğe yatkındırlar, onlara nasihat kâr etmez, kötülük yapmamaları ve etrafındakileri rahatsız etmemeleri için onları zorla kötülükten uzaklaştırmak gerekir. Bu kimseler de, önceleri baskı ve korku

32) Bk. Som. Theol, I, II, Q. 91, a, 2.
33) Bk. Som. Theol, I, II, Q. 94, a, 2.

altında edindikleri alışkanlıkları, zamanla kendiliklerinden sürdürürler.

İşte cezalandırılma korkusu altında gerçekleştirilen disiplin, düzen pozitif yasaların kurduğu disiplin ve düzendir. İnsanlar arasında barışı kurmak, bilgeliği güçlendirmek için yasalara gerek vardır. İnsan hemcinslerinin saldırganlığına ve kötülüklerine karşı korunabilmek için diğer yaratılmışların sahip olmadıkları aklın silâhlarına yani yasalara sahiptir[34].

Ne var ki, insan yapısı yasalar, ancak toplum hayatını yaşanmaz yapacak kötü davranışları yasaklamakla yetinir, yoksa bir bilge kişinin yapmaması gereken tüm davranışları kapsamaz[35]. Bu bakımdan *yasanın amacı* her şeyden önce ve temel ilke olarak *ortak iyiliği gerçekleştirmektir.*

İnsan yapısı *yasalar kimin eseri* olacaktır? Yasaları ya toplum doğrudan doğruya kendisi yapacaktır, ya da toplum adına toplumu yöneten kişi ya da kişiler yapacaktır[36].

Thomas d'Aquin *insan yapısı yasalar arasında adalete ve ortak iyiliğe uygun olanlar* olabileceği gibi *uygun olmayan yasaların* da bulunabileceğine işaret eder. Bir yasanın ortak iyiliğe ve adalete uygun olup olmadığını belirleyen bazı *kriterler*den de söz eder. Bir yasanın ortak iyiliğe ve adalete uygun olup olmadığını anlamak için yasanın amacına, yasa koyucunun yetki sınırlarını aşmış olup olmadığına ve yasanın hükümlerinin içeriğine bakmak gerekir.

Yasa, varlık nedenine ve *amacına uygunsa* yani ortak iyiliği ve ortak çıkarı amaç edinmişse âdildir, bunun aksine ortak iyiliğe aykırı yasalar, örneğin, yöneticinin kişisel çıkarlarına hizmet eden yasalar âdil olmayan yasalardır.

Sonra *yasa yapıcı yetki sınırlarını aşmamışsa,* o yasaya âdil gözüyle bakılabilir, bunun aksine yasa koyucu yetki sınırlarını zorlamışsa, o yasayı âdil sayma olanağı yoktur.

Bir de yasanın hükümleri, toplumda ortak iyiliğin gerçekleşmesi için getirdiği *yükümlülükleri adalete uygun* biçimde düzenlemişse, bu yasa âdildir, meşrudur ve bu yasaya uyulması gerekir, aksi durumda yani ortak iyilik için öngörülen yükümlülükler ada-

34) Bk. Som. Théol. I, II, Q. 95, a, 1.
35) Bk. Som. Théol. I, II, Q. 96, a, 2.
36) Bk. Som. Théol. I, II, Q. 90, a, 3.

lete aykırı biçimde bölüştürülmüşse, bu kurallara yasa gözü ile bakmak olanağı yoktur.

Bu tür kurallar olsa olsa baskı ve şiddete dayanan işlemlerdir, kişi bunlara vicdanen uyma borcu altında değildir. Kişi bu baskı ve şiddet işlemlerine karşı durabilme gücünü bulduğu zaman bu kurallar ve emirlere uymaz. Ancak toplumda düzensizliğe ve karışıklığa meydan vermemek için gerekirse bu tür emirlere de uyulması gerektiğini söyler St. Thomas[37].

Yasa adı altında yapılan fakat gerçekte yasa niteliğini taşımayan bu tür tasarrufların tek bir yönetici ya da toplum tarafından yapılmış olması, St. Thomas'ya göre tasarrufun niteliğinde bir değişiklik yaratmıyacaktır. St. Thomas bir yasanın uygulanmasında gerektiğinde kuvvet kullanılabileceğini kabul eder, ancak maddî güçle desteklenen her emir ve kural da yasa değerinde olmayabilir. Aksi halde her kaba kuvvet gösterisini "yasa" saymak gerekebilir[38]. Ne var ki, Tanrı düşüncesine ters düşen pozitif yasalara, örneğin Tanrı yerine kendisine tapılmasını isteyen bir yöneticinin emrine kesinlikle uyulmaz[39].

St. Thomas, toplumda yasaların, genel durumlar gözönünde tutularak yapıldığını, ancak bu *yasaların özel durumlara uygulanması* halinde bazen adalete aykırı ve toplum için zararlı sonuçların da doğabileceğine dikkati çeker. Yasanın aynen uygulanması halinde ortak iyilik için zararlı bir sonuç doğacaksa, bu durumda yasaya uymamak gerekecektir. Böyle durumlarda yasanın sözüne değil fakat amacına, özüne bakılır ve ortak iyiliği korumak için yasaya uyulmaz, hakkaniyet bunu gerektirir. Hakkaniyet bizatihî adalete aykırı değildir ama, yasanın sözüne göre âdil sayılana ters düşebilir ve hakkaniyet bazen yasanın sözüne aynen uyulmamasını gerektirebilir. Yasanın sözüne uyulmak istenirken özüne, amacına ters düşen bir iş yapılırsa, bu yasayı çiğneme anlamını taşır.

Bu konuda *karar verme yetkisi kimindir?* St. Thomas'ya göre toplum için yararlı ve zararlı olana karar verme yetkisi, görevi yasaya uymak olan herhangi bir kişiye ait olamaz. Toplumu yönetenler yasaya uyulup uyulmamasına karar verirler ve yasayı

37) Bk. THOMAS D'AQUIN, Des Lois. Textes Traduits par J. de la Croix Kaelin, Q. XCVI, a, 4, rép. s. 190.
38) Bk. Som. Théol. I. II, Q. 96, a, 4.
39) Bk. Som. Théol. I. II, Q. 96, a, 4.

değiştirme yetkilerini kullanırlar. Ancak yasaya uymakla toplum çok yakın ve büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaksa ve yetkili otoriteyi uyarma zamanı yoksa bu durumlarda yasa bir tarafa bırakılır ve toplumun iyiliği için gerekli ve zorunlu olan yapılır[40].

St. Thomas insan yapısı yasaların, toplum için gerçekten yararlı olması koşulu ile, toplumun yaşam koşullarına paralel olarak değiştirilebileceğini de kabul eder[41].

b) Toplum, Yönetim Biçimleri ve Meşru İktidar

St. Thomas insanı sosyal ve siyasal bir yaratık olarak değerlendirir. Ancak zorunlu ihtiyaçlarını tek başına karşılayacak gücü yoktur, onu koruyacak, onu eğitecek bir topluma *aileye ihtiyacı vardır.* Ancak aile topluluğu da insan için yeterli değildir. İnsanın gelişebilmesi için güvenliğinin sağlanması, iç ve dış düşmanlarına karşı korunması, herkese hakkı olanı veren bir adalet düzeninin kurulması ve gerek maddî gerek manevî kaynaklara sahip olması gereklidir. Bunun için de siyasal bir *toplumun varlığı zorunludur.* Ancak siyasal toplum içinde aile birimi varlığını koruyacaktır.

Böylece sınırsız ihtiyaçlarına karşılık sınırlı gücü ve yeteneği, insanı siyasal bir toplum içinde yaşamaya sürükleyecektir.

Bu durumda siyasal toplum yani *devlet doğal bir kuruluştur,* insanın sosyal eğiliminin ve ihtiyaçlarının bir sonucudur, yoksa ortaçağın dinî düşüncesinde ileri sürüldüğü gibi Adem ile Havva tarafından işlenen ilk günahın bir sonucu olarak kurulan yapay bir kuruluş değildir.

St. Thomas her toplumda, o toplumun amaçlarını gerçekleştirecek bir iktidarın varlığını da zorunlu görür[42]. *İktidarın belirli görevleri, hedefleri vardır:* ortak yararı, ortaya iyiliği gerçekleştirmek, düzeni sağlamak, kişilerin güvenliğini, ihtiyaçlarını, mutluluğunu gerçekleştirmek bu görevlerin başlıcalarıdır.

Yöneticiler bu hedefleri ve düzeni yasalar aracılığı ile sağlarlar, iktidarı kullananlar ile yasalar arasında sıkı bir ilişki vardır. İktidar yasaya zorlayıcı gücü sağlarken, yasa da iktidara meşruiyetini verir ve iktidarı kaba bir kuvvet gösterisi olmaktan kurtarır.

---

40) Bk. Som. Théol. I, II, Q. 96, a, 6.
41) Bk. Som. Théol. I, II, Q. 97, a, 1, 2.
42) Bk. Som. Théol. Ia, IIae, Q. 94, a, 4.

St. Thomas tüm iktidarların ve bu arada *siyasal iktidarın da kaynağını* Tanrıya bağlar, Tanrıdan gelmeyen hiçbir iktidar yoktur. Ancak kaynağı Tanrıda olan siyasal iktidarı yeryüzünden kullanacak olanlar belirlenmemiştir. Toplum iktidarı kullanacakları kendisi belirler, yani yeryüzünde siyasal iktidar insandan kaynaklanır. Ortak iyiliği gerçekleştirmek amacıyla bir düzen kurmak, tüm topluma ya da toplumu temsil eden kişiye düşen görevdir.

Yönetim biçimleri ise, *Monarşi, Aristokrasi* ve *Politeia*'dır. Ancak ortak yarar yerine yöneticiler kişisel çıkarlarını amaç edindikleri zaman, bu iyi yönetimler *Zorba yönetim, Oligarşi* ve *Demokrasi* biçimlerine dönüşür. Monarşi evrendeki birlik düşüncesine uygun olması nedeniyle en iyisidir, ama amacından saptığı zaman da yönetimlerin en kötüsü olur. Aristokrasi ve Politeia da bozulabilir. Bu nedenle en iyisi *Karma Yönetim* olacaktır. Herkesin şu ya da bu şekilde iktidara katılabilecekleri bir yönetim en iyisidir, başta bir monarkın ve onun yanında ülkenin ileri gelenlerinin kendi içlerinden belirleyecekleri bir grubun yönetimi belki en iyisi olacaktır.

St. Thomas *siyasal iktidarların meşruiyeti ve haklılığı sorunları* üzerine eğilmiştir. Bir iktidar ne zaman meşru ve haklı sayılır ve hangi koşullarda meşruiyetini, haklılığını yitirir?

St. Thomas *iktidarın elde ediliş* ve *kullanılış biçimlerinin* iktidarın meşruiyet ve haklılığı kriterini belirlediğini söyler. Şöyleki, *yöneticiler zor ve şiddet kullanarak emretme gücünü ele geçirmişlerse* iktidarları meşru ve haklı sayılmaz. Böyle bir iktidar toplumun istek ve iradesine dayanmaz ve kişilerin böyle bir iktidara boyun eğme zorunluğu yoktur. Ne var ki, böyle meşru olmayan yollardan iktidarı ele geçirenler sonradan toplumun iyilik ve yararına hizmet ederek başlangıçtaki meşru olmayan durumlarını meşrulaştırabilirler ve meşruiyet kazanabilirler.

İktidarın kullanılış biçimi de meşruiyet ve haklılık kriteri sayılmıştır. Meşru yoldan iktidarı elde eden yöneticiler yetkilerini kötü kullanırlarsa, toplum yararına ters düşen davranışlara yönelirlerse, iktidarları meşruiyetini kaybeder. Meşru olmayan iktidara boyun eğme zorunluğu da olmaz. Bu durumda suçlu olanlar iktidara boyun eğmeyenler değil, fakat ortak iyilik ve adaletten uzaklaşan yöneticilerdir[43].

St. Thomas ortak iyilik ve adalet ilkelerine o derece önem

43) Bk. Sum. Theol. Ia. IIae, Q. 42 art. 2, Q. 104.

verir ki, toplum ancak ortak yarara ve adalet ilkelerine bağlı kaldığı sürece yöneticilerini seçme hakkına sahip olur. Toplum iktidarı yetenekli kişilere veremeyecek derecede bozulmuşsa, onun elinden bu yetki alınmalıdır[44].

St. Thomas kişilerin yöneticilerin emirlerine boyun eğme zorunluğunun ancak ortak iyilik ve adaletten uzaklaşıldığı zaman söz konusu olacağını da belirtir, yoksa yöneticilere karşı kişisel kin ve nefret itaat borcunun sona ermesi için yeterli değildir.

> Zorbanın öldürülüp öldürülmiyeceği sorununa da eğilir St. Thomas: "Krallık Yönetimi" adlı eserinde de zorba yönetimi ve zorbanın davranışlarını eleştirir. Zorba özel çıkarları için uyruklarına maddi ve manevi külfetler yüklemekten kaçınmayan kişidir. Uyruklarının mallarına el koyar, herhangi bir direnişle karşılaşınca da kan dökmekten asla çekinmez, zorba yönetim altında kişinin mal güvenliği olmadığı gibi, zorba, manevî değerlere de el uzatacaktır. İnsanlarda erdemi yok etmeye çalışır bu amaçla da aralarında anlaşmazlıklar yaratmaya özen gösterir. Zorba uyruklarına vahşi bir hayvandan farksız davranır[45]

> Yönetimin zorbalığa dönüşmemesi gerekir ama, tüm önlemlere rağmen zorba bir yönetim kurulursa ne yapılabilir? Baskı ve zorbalık tahammül edilmez derecede ağır olmadıkça, katlanmak gerekir, çünkü çok ağır olmayan baskıya karşı direnme daha kötü gelişmelere neden olabilir. Örneğin, direniş hareketi başarıya ulaşamaz ve zorba iktidardan uzaklaştırılamazsa, bu takdirde durum eskisinden daha kötü olabilir. Ya da yeni yöneticiler aynı direniş hareketlerinin kendilerine karşı da tekrarlanmasından korkarak iş başından uzaklaştırılan yöneticilerden daha acımasız davranabilirler ya da kurulacak yeni rejim konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkar ve bu da çeşitli sorunları beraberinde getirir. Kaldı ki, devrilen zorbanın yerine daha kötüsünün gelme ihtimali de vardır. Bu konuda Sirakuza zorbalarıyla ilgili öyküyü anımsamak gerekir. Sirakuza'da herkes baştaki acımasız zorbanın ölmesi için dua ederken yaşlı bir kadın zorbanın çok yaşaması için dua etmektedir; bu garip ve yersiz duanın nedeni sorulduğunda da, öldürülen zorbaların yerlerine hep daha acımasızların geldiğini, daha kötüsü gelmesin diye baştakinin çok yaşaması için dua ettiğini söyler[46].

> Ancak baskının tahammül edilmez derecede ağır olması halinde zorbadan kurtulmak için harekete geçme söz konusu ola-

---

44) Bk. Som. Théol. Ia, IIae, Q. 97, a, 3.

45) Bk. THOMAS d'AQUIN, Du gouvernement Royal. Tr. Cl. Roguet, Préface de l'Abbé Ch. Journet. Paris 1931, L. I, chap. III, s. 19 vd., 23 vd. 25-26.

46) Bk. Du Gouver. Roy. L. I, chap. VI. s. 42.

bilir. Bu durumda da zorbanın öldürülüp öldürülemiyeceği sorunu ortaya çıkar. St. Thomas bu konuda gerek doktrinde söylenenlere, gerek kilise büyüklerinin görüşlerine yer verdikten sonra, bireylere kişisel görüş ve değerlendirmelerine dayanarak iktidardaki yöneticileri öldürme hakkının tanınmasının gerek iktidar sahipleri gerek toplum için son derece sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini söyler. Her aklına esen zorbayı öldürmeğe hakkı olduğuna inanırsa, devlet düzeni diye bir şey kalmaz. Çoğu zaman da toplum iyi bir yöneticiden mahrum bırakılmış olur. Bu durumda görevin kamu otoritelerine düştüğünü kabul etmek gerekir ve zorbaya karşı harekete geçme konusunda kamu otoritelerine imkân tanımak daha yerinde olacaktır[47]. Ancak topluma da bu konuda bazı olanaklar tanınmıştır. Örneğin seçerek iş başına getirdiği yöneticinin yerine toplumun başka birini bu göreve getirme hakkı söz konusu olabilir. Ne var ki, toplum tüm istek ve çabasına karşın zorbayı yerinden uzaklaştıramazsa, emirlerine uymayarak pasif direnişini sürdürmekten ve Tanrıya yakarmaktan başka bir şey yapamayacaktır[48].

c) Mülkiyet

St. Thomas'ın *mülkiyet* konusundaki görüşleri ise, kilise mensuplarının ve Aristoteles'in görüşlerinden esinlenmiştir. Buna göre evrenin ve üzerindekilerin ilk ve mutlak sahibi Tanrıdır. Tüm değerleri yaratan Tanrı aynı zamanda onların sahibidir de, ancak insan beslenmesi, barınağı, korunması ve diğer ihtiyaçları için çevresindeki değerlerden yararlanmak zorundadır. Çünkü insanın temel görevi varlığını korumak ve sürdürmektir. Varlığını sürdürmek için kendisi ve ailesi için gerekli olana sahip olmalıdır. *Mülkiyet hakkı insanın yeryüzündeki amacını gerçekleştirebilmesi için zorunludur.* St. Thomas özel mülkiyet lehine Aristoteles'in nedenlerini ileri sürer. Ne var ki mülkiyet hakkı sahibi bu haktan yalnızca kendisi yararlanmamalı, toplumun yararlanmasını da sağlamalı. Bu nedenle varlıklılar yoksullara yardım etmeli, kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaç fazlasını başkalarına vermelidirler.

St. Thomas'ın ve kilise büyüklerinin mülkiyet konusundaki görüşlerinin yorumu şöyle yapılmaktadır: Kilise büyüklerine göre, ilke olarak her şeyin insanlar arasında ortak olması gerekir. "Seninki", "benimki" ayırımı Tanrı eseri değildir, mülkiyet hakkının kaynağı doğal hukuk değil, fakat pozitif yasalardır. Bu görüşün ise, kilisenin yoksul sınıfların sığınağı olduğu zamanlarda kabul

47) Bk. Du Gouver. Roy. L. I, chap. VI, s. 46-47.
48) Bk. Du Gouver. Roy. L. I, chap. VI, s. 47-48, L. I, chap. X. s. 87.

edilebileceği belirtilmiştir. XIII üncü yüzyılda kilise artık zenginleşmiştir ve mülkiyet hakkını savunmak zorunluluğunu hissetmiştir. İşte St. Thomas bu konuda Aristoteles'in mülkiyet anlayışını kilisenin görüşü ile uzlaştırma yoluna gitmiştir[49].

C. İbn Haldun

Batılı yazarlarsa, "tarih filozofu" ve "sosyolojinin öncüsü" olarak tanımlanan İbni Haldun –XIV üncü yüzyıl– bir İslâm düşünürüdür.

> İbni Haldun XIV üncü yüzyılın ilk yarısında 1332 de Tunus'da doğmuştur. Ailesi Tunus'a yerleşmeden önce uzun yıllar İspanya'da yaşamıştır. İbni Haldun iyi bir eğitim görmüş, teoloji, hukuk, doğa bilimleri, felsefe, mantık okumuştur. Bir süre Tunus'da idarî görevlerde bulunmuş, daha sonra Fas Hanedanının bütün Mağrib-i ele geçirmesi üzerine, önce Fas'a sonra da Girnata'ya gitmiştir. Girnata İslâm dönemi İspanya'sının son fikir merkezidir, ünlü devlet adamlarıyla dostluk kurmuştur. Bu dönemde sık sık sürgün hayatı yaşayan düşünür, 1378 de Cezayir'de, eseri "Kitâb ül İbai" yazmağa başlamıştır. Bu eserin giriş bölümü niteliğinde olan "Mukaddime"yi bu dönemde tasarladığı sanılır. 1382 de Hacca gitmiş, Kahire'de kalmış, orada kadılık yapmış, dersler vermiştir. Bu arada Mısır sultanıyla birlikte bir sefere katılmış, Şam'da Timur'la karşılaşmış. 1406 yılında Kahire'de ölmüştür[50].

İbni Haldun'un tarih konusundaki görüşleri üzerinde durulmağa değer, bu görüşleri ona "tarih filozofu" denmesinin nedenini de açıklar.

a) Tarih Bilimi

Tarih bir bilim dalıdır, yararlı ve saygı değer bir amacı olan bir bilim dalı... Tarih din ve dünya işlerinde geçmişten ders ve örnek almak isteyenler için yararlı bir bilim dalıdır[51].

Tarihe yüzeyden, dıştan bakıldığında, "eski günlerden, devletlerden, eski çağlardan geçen olaylardan haber veren bir bilim

---

49) Bk. ROLAND - GOSSELIN, B., La doctrine Politique de Saint Thomas D'Aquin, Paris 1928, s. 151 vd., 159.

50) Hayat hikâyesi hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bk. İBNİ HALDUN, Mukaddime, c., I, Çev. T. Dursun, Ank. 1977, s. 36 vd.; BOUTHOUL G., İbn - Khaldoun, Sa philosophie sociale, Paris 1930, s. 4 vd.; FINDIKOĞLU, F.F., İbni Haldun ve Felsefesi, İst. 1939, s. 1 vd.

51) Bk. İBNİ HALDUN, Mukaddime, s. 74.

dalı" olarak görülür ama tarih bu değildir, tarihe bir de derinliğine inerek bakmak gerekir ve o zaman tarihin "olup bitenlerin nedenlerini, nasıl başlayıp, nasıl geliştiğini inceleyen" bir bilim dalı olarak karşımıza çıktığını söyler İbni Haldun. "Olayların nasıllarının ve niçinlerinin derinlemesine bilinmesi olan" tarih *"temel bilimdir"* [52].

İşte gerçek tarih ve tarihçilik de budur. Oysa, der İbn Haldun, o zamana kadar tarih yazarları geçmişten haber aktarmakla yetinmişler, aktardıkları bilgilerine doğruluğunu araştırmadıkları gibi, nedenlerini inceleme gereğini de duymamışlardır. Bu tür aktarmalar sonucunda gerçeğe ulaşılmasını, yanılgı ve yanlışlardan uzaklaşılmasını sağlayacak sağlam bir görüş ve tutarlılığa varılamamıştır[53]. İbn Haldun, o güne kadar tarihçilerin –ki bunlar birer aktarmacı olmaktan öteye geçememişlerdir– aktarmalarının yanlışlarla, abartılmış haberlerle dolu olduğunu söyleyecek ve bunun nedenleri üzerinde uzun uzun duracaktır[54]. "Bunların aktarmalarında ve yorumlarında nelerin doğru, nelerin yanlış olduğunu ortaya koymak için yapılacak açıklamada ölçü ise, eleştirici ve tutarlı bakışın kendisi" olacaktır[55].

İbn Haldun, "ben ne zaman ki, tarih yazarlarının kitaplarını gözden geçirdim, o zamanki geçmişin ve bugünün derinliklerine inebildim, işte o zaman gerçeği derinliklerinden çekip çıkaracak gözdeki dalgınlık ve uykunun uyuşukluğunu kaldırıp attım" diyecektir[56].

İbn Haldun, tarihçilerin içine düştükleri yanlışların ve yanılgıların en önemli nedenini de bunların zamanla toplumların değiştiğini gözden kaçırmış olmalarında görür. Çünkü, "evrenin ve toplumların durumları, ilişkileri, gidişleri bir tek süreç –vetire– üzerinde sürmez ve değişmeyen bir çizgide kalmaz", *"Durumlar değişir, durumlarla birlikte gelenek ve görenekler değişir ve değişenler kendi cinslerine ya da benzerlerine ya da tümüyle başka olanlarına karşıtlarına"* dönüşürler[57].

İşte İbn Haldun, dünyanın değişen durumunu kendi çağında açıklayan bir yazar olarak kendini takdim edecektir[58].

---

52) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 64-65.
53) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 74.
54) Ayrıntılı bilgi için bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 75 vd.; 124 vd.
55) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 66.
56) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 68.
57) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 109.
58) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 117.

b) İnsan, Sosyal Yaşam ve Çeşitleri

İbn Haldun insanın sosyal bir yaratık olduğunu söyler, yani insan için toplum içinde yaşamak kaçınılmaz bir durumdur ve *toplum doğal bir olgudur.*

İnsanları *toplum halinde yaşamaya iten nedenlerden biri ekonomiktir.*

> İnsanın yaşayabilmesi, yaşamını sürdürebilmesi için beslenmesi zorunludur, ancak insanın tek başına besinini sağlamağa gücü yetmez, öyleyse insanın diğer insanlarla güç birliği yapması zorunlu olacaktır, insanlar karşılıklı yardımlaşmayla ihtiyaçları olandan kat kat daha fazla besin sağlayabileceklerdir[59].

İkinci neden ise güvenlik ihtiyacıdır. Canlıları yaratırken Tanrı, hayvan türüne savunması için güçlü olanaklar vermiştir, insana ise savunma organlarına karşılık "düşünce ve el vermiştir".

> "Zanaatlar, uzmanlıklar insanoğluna araçlar elde ettirir". Bu araçlar hayvanlardaki savunma organlarının işini görür. Tek başına kendini savunma gücü olmayan insanın savunma araçlarını yapıp kullanmağa da yine tek başına gücü yetmez. Bunun için de insanın diğer insanlarla yardımlaşması zorunludur[60].

Bu nedenlerle toplum içinde yaşamak zorunda olan insanları birbirlerine karşı da korumak gerekir, yani *toplumda düzenleyici otoriteye ihtiyaç vardır.* Bu düzenleyici otorite, "insanların kendilerinden biri olacaktır, hepsine baskın gelen, hepsi üzerinde egemenliği ve eziciliği olan biridir bu, öyle ki hiç kimse kimseye saldırmasın, kimse kimsenin hakkına el uzatmasın, egemen olmanın anlamı da işte budur" [61]. İbn Haldun "düzenleyici öndere kesin gereksinme vardır, insanlığın yaşamı onsuz kesinlikle olmaz" [62] diyecektir. Böylece toplu yaşama ve iktidar insanlar için bir zorunluktur.

Ancak toplumların hepsi aynı biçimde olmaz ve İbn Haldun bu çeşitliliği açıklarken ekonomik nedenlere ağırlık verir ve toplumların insanların yaşama ve geçinme yöntemlerine göre değişik biçimlerde oluştuğunu kabul eder[63].

---

59) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 104.
60) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 141.
61) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 142.
62) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 143.
63) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 293.

Toplumları üretim biçimlerine göre ayırır İbn Haldun, bilindiği gibi, toplu halde yaşamanın hedefi, geçim olanaklarını sağlamak için yardımlaşmayı gerçekleştirmektir. Geçim olanakları sağlanmaya çalışılırken de, önce "zorunlu" olandan başlanır, ancak zorunlu olan sağlandıktan sonradır ki, "daha rahat olmak için gereken" yani "ihtiyaçlar için tam ve yeterli olan" aranır[64].

İşte, tarım yaparak ya da hayvan besleyerek geçimlerini sağlamaya çalışan toplumlar "zorunlu olanı" elde etme çabası, uğraşı içindedirler. Bunlar ya kırsal alana yerleşmiş çiftçiler ya da hayvan besleyen göçebelerdir, bu toplumların ürettikleri ancak geçimlerine yetecek kadardır.

Ancak bu toplumlar "zorunlu olanın" ötesinde değerler elde etmeye başladıkları, zenginliğe, bolluğa eriştikleri zaman "bu durum, artık yerleşmeye, yerleşim merkezleri kurmaya iter onları" [65].

> Daha çok yiyecek, daha çok giyecek elde ederler, daha iyi giyinirler, daha gösterişli yaşarlar, daha geniş evler yaparlar, daha uygar ve daha yerleşik duruma geçmek için kentler, kasabalar kurma yoluna giderler. Sonra refah durumları ve uygarlık artar, daha mutlu ve gösterişli yaşam gelir ardından.

Bu toplumlar artık şehir hayatına ulaşmış toplumlardır, bunlardan bazıları ticaret, bazıları da zanaate yönelirler. Bu toplumların yaşamları, "kırsal kesim halkına göre daha parlak, daha bolluk içindedir. Çünkü, bu aşamaya gelmiş olanlar zorunlu ihtiyaçlarından çoğunu elde edebilecek durumdadırlar" [66].

"Göçebelik, tarımcı göçebelik ve kırsal yaşam şehir hayatı için temel durumundadır, kentleşme göçebe ve kır insanları için son aşamadır" [67].

> Çünkü, çöl ve kırsal kesim insanları zorunlu ihtiyaçları için kentlilere başvurmak zorundadırlar. İhtiyaçları olan tarım araç ve gereçlerini üretemezler, marangozluk, terzilik, demircilik gibi zanaatları da yoktur, çiftçilik ve benzeri işlerle uğraşırken kendilerini ayakta tutan ve sosyal ekonomik yaşamları için zorunlu olan işlemiş ürünlerini kentlilerden elde ederler, böylece temel ihtiyaçları için kentlilere başvururlar. Çölde kırda yaşayanlar bir devlet kuramadıkları ya da kentlileri ele geçiremedikleri sürece kentlilere muhtaçtırlar[63].

---

64) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 294-297.
65) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 294.
66) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 295.
67) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 297-298.
68) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 354-355.

Göçebeleri, tarımcı göçebeleri, kırsal kesim halkını ve şehir insanını belirleyen bazı farklılıklar da vardır.

Peygamberin "her doğan çocuk, doğal yapısıyla doğar, annesi babası onu sonradan yahudileştirir, hıristiyanlaştırır ya da mecusileştirir" sözüne dikkati çeken İbn Haldun insanın özbenliğinin doğumdan sonra iyi ve kötü etkiyi almağa hazır olduğunu söyler[69]. İnsanın özbenliği iyi ve kötüden ilk önce hangisini algılarsa ona yönelir. İyiliğe yönelen kişi önce iyiliği algılamıştır ve iyilik onda bir alışkanlık haline gelmiş ve kötülükten uzaklaşmıştır ve kötü insanda da aksi olmuştur. Yani insan doğuştan tüm iyi ya da tüm kötü değildir. Tanrı insanların doğal yapılarına iyiliği ve kötülüğü birlikte koymuştur[70]. İnsanı iyi ya da kötü yapan daha sonra edindiği alışkanlıklardır. Daha başka bir deyişle, "insan alışıp benimsediklerinin güdümündedir, kendisinde doğuştan var olan şeyin mayasının güdümünde değildir" der İbn Haldun[71].

Bu bakış açısından göçebeler, tarımcı göçebeler, kırsal kesim halkı, iyi alışkanlıklar edinmeğe şehir halkından daha yatkındır. Çünkü şehir halkı, dünya değerlerine çok fazla önem verir, kötü alışkanlıklar edinmiştir, özbenlikleri kirlenmiştir, utanma hisleri kalmamıştır. Kırsal kesim halkı da bunlara önem verir ama, onunki zorunlu ihtiyacını karşılayabilecek ölçüdedir, bolluk ve zenginlik içinde değildir, özbenliği kirlenmemiştir, ilk doğal yapıya daha yakındır.

Sonuç olarak, şehir hayatı toplumsal yaşamın bozulmağa yüz tutmasıdır, aynı zamanda kötülüğün, iyilikten uzaklaşmasının da son kertesidir[72].

Diğer bir fark da çöl ve kırsal kesim halkının yerleşik kentli halktan daha yürekli oluşudur[73], bunların yenebilme, baskın verebilme ve başka toplumların ellerindekine sahip olma özelliği daha fazladır[74].

Rahatlık, kaygısızlık, bolluk, mutluluk içinde yüzen şehir halkı, kendisini ve mallarını koruma görevini yönetenlere, valilere, yargıçlara, sürekli koruma görevlilerine bırakmıştır ve miskinleşmiştir. Oysa kırsal kesim halkı ve göçebeler kendi güvenliklerini kendileri sağlamak zorundadırlar, sıkıntı ve güçlüklerle dolu hayat onları yürekli yapmıştır.

---

69) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 298.
70) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 306.
71) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 303.
72) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 209.
73) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 302-303.
74) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 327.

c) Devlet.

Toplumda bir iktidarın varlığının gerekli ve kaçınılmaz olduğunu söyleyen İbn Haldun, toplumda yönetilenlere oranla bir azınlığın buyruk verdiğini ve tüm halkın işlerinde yetkili olduğunu bağı gibidir.

Eğer iktidar âdil ise, bu yönetim iyidir, insanlar kendilerini güven içinde hissederler, ama eğer iktidarın kararları ezici ve baskıcı, korkutucu ise, çok sert cezalar veriyorsa, o zaman yönetim kötüdür, halkta dayanma gücünü ve cesareti öldürür.

İnsanın doğal yapısında başkalarına zulmetme ve başkasının hakkına el uzatma gibi kötülükler vardır. İnsanlar bu kötülüklere karşı nasıl korunacaktır?

İşte *şehir yaşamı süren toplumlarda güçlü yargıçlar ve devlet, insanları birbirlerinin kötülüklerinden korurlar.* Yargılayıcı ve düzenleyici güç insanları birbirlerine karşı korur, bu gücün yönetilenlere egemen olması gerekir, aksi halde fonksiyonunu yerine getiremez. Bu egemen güç devlettir. "İnsanoğlu için devlet egemenlik doğal bir şeydir", devlet egemenliği ve devlet politikası de üst basamak olmalıdır" [75].. "Devlet politikası ve devlet, halk başkanlığını da şöyle ayırır: "Devlet, topluluk başkanlığının üstünde bir şeydir, çünkü başkanlık yalnızca ululuktur, bu ululuğun sahibi de emirlerine uyulan bir kimsedir. Ama hüküm ve kararlarında uyanlar üzerinde bir baskı ve eziciliği yoktur onun. Devlete gelince, o başlı başına bir ezicilikle egemen olma, ezicilikle hüküm yürütmedir" [76].

Kırsal kesim halkını ve göçebeleri, kötülük yapmaktan alıkoyacak güç ise, bunların yaşlıları ve büyükleridir. Bu topluluklarda obayı saldıralara karşı koruyanlar da genç ve yürekli kişilerdir. Ancak "savunucu koruyucu kişilerin topluluklarını yürekten savunmaları için topluluklarıyla aralarında yakınlık-hısımlık bağının bulunması, savunucularla savunulanların aynı soyda birleşmeleri gerekir. *Yakınlık bağı* –el asabiyye– soyla ya da o anlamdaki bir bağla oluşup gerçekleşecektir. Örneğin efendilik-kölelik bağı da, and içmiş olmak da savunmaya, korumaya yönelik boy bağı gibidir.

Ama aslında İbn Haldun, "soy denen şey gereği olmayan, kuruntuya dayalı bir şeydir, yararı insanlar arasında dayanışmayı

75) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 336.
76) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 329.

kaynaşmayı sağlamasıdır" diyerek gerçekçi bir yargıya da varmıştır[77].

"Devlet egemenliği de, yakınlık bağı ve yakınlar birliğiyle ulaşma amacı güdülen son basamaktır" [78]. Devlet kabile düzeninin son basamağıdır, aynı zamanda "iyi olmanın gerekleri yönünden de üst basamak olmalıdır" [79]. "Devlet politikası ve devlet halk için sorumluluk almaktır, kullar arasında Tanrı yerine işlevde bulunmaktır, Tanrının hükümleri, Tanrı kulları ve yarattıkları içinde yürütmeyi üstlenmektir", bu ise diyecektir İbn Haldun, "yalnızca iyi yararlı tutumla, halk için en elverişli doğrultuda yürümekle amaca ulaştırılabilir". Yönetici de yani devlet egemenliğini kullanacak kişi de, o mevkie hakkı olduğunu iyi, yararlı tutum ve davranışıyla kanıtlamalıdır[80].

Devlet egemenliği başka toplumlara karşı üstünlük sağlandığı ve bu üstünlüğün bilincine varıldığı zaman elde edilir. Bundan sonra devlet işlerine girişebilecekler, devlet tahtına oturabilecekler ortaya çıkar. Herkes o tahta oturamaz, İbn Haldun "makama uzanan birçok burunlar, ulaşamadan kopuverir" diyecektir[81].

Ancak devlet işlerini yönetecekler iş başına geldikten sonra mutluluğa, varlık ve bolluk denizine dalıverirler, toplumda kardeşleri durumunda olanları bile köle yapıverirler, devletin olanaklarını, gelirlerini alabildiğine kullanırlar, kendilerine hizmet edenlere harcarlar, bunlar tümüyle kendi kendilerini yitirdikleri, tükendikleri zaman, başkaları atılır ortaya, yöneticilerin yerlerini almak için koşarlar. Yeniler eskilerin yerlerini alır, tâ ki onlar da eskiyip gidene dek... Bu böyle sürüp gider, toplumdaki yakınlık bağı özelliğini yitirinceye ya da toplumdaki boylar, başa geçecek aileler tükeninceye dek...

Devlet hayatı da aşamalardan geçer, devletin kurulması, gelişmesi ve çöküşü birbirini izler.

> Devlet yakınlık bağına dayanır, yakınlık bağıyla bağlı olanlar, devletin koruyucularıdır. "Yakınlık düzeni ise bir çok yakınlardan oluşur, bunlardan biri ötekilerin hepsinden güçlü olur, hepsine baskın gelir ve hepsini egemen-

77) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 310.
78) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 329.
79) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 336.
80) Ayrıntılı bilgi için bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 337 vd.
81) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 341.

liği altına alır. Tümünü kendi gücü çevresinde toplayana dek... Topladı mı bütünlük sağlamış, devlet kurulmuş demektir"[82]. Bu baskın gelme sonucunda, başkanın kim olacağı anlaşılır. "Başkan olan kimse de baskı gücünü ortaya koyarak, halkı kendisine boyun eğdirme ve halka hükmetme işini başkalarının kendisiyle paylaşmaya kalkmalarını önler.

"Başkan olduğu zaman tanrılaşma huyu belirir insanda. Bu huy zaten insanın doğasında vardır. Kaldı ki devlet politikası da hükmedenin tek olmasını gerektirir. Eğer hükmeden çok olursa, kamu düzeni bozulur". Gökte tek Tanrı yerde tek hükmeden kuralı geçerlidir. "Başkan tek egemen olunca, başkalarının baskı yapma eğilimleri kırılır". Yakınlık bağlarını doğuracağı duyguyla ileri atılmalar, egemenliğe yönelmeler engellenmiş olur. Sonuç: Başkan gücü yettiğince tek egemen olarak kalır[83].

Ancak yöneticilerin egemen olmasıyla sıkıntılı dönem aşılmış olur, rahat ve huzurlu dönem başlar. Bu rahat yaşama alıştıktan sonra gelenlere bırakılır, bu rahat ve lüks yaşam kuşaktan kuşağa artarak sürer[84].

Devletin çöküş ve ihtiyarlık dönemi nedenleri ise çeşitlidir.

Bilindiği gibi devlette egemenlik, ululuğu, tek olmayı zorunlu kılar[85]. Bu ululuk tüm toplum üyelerinde paylaşıldığı zaman ve herkesin çabası tek amaca yöneldiği zaman, toplum dışındakilere üstün ve baskın gelmek için daha bir istekli olurlar. Kendi topluluklarına yönelen tehlikeler karşısında da güç ve dayanışma örneği verirler, ululuklarını korumak için ölümü dahi göze alırlar. Ama ne zaman ki, içlerinden biri egemenliği tekeline alır, egemenliği toplumdakilerle paylaşmak istemez, herkesin dizginini çeker, mali olanaklarla diğerleri üzerinde etkin olma yoluna gider, işte o zaman insanlar "gâza" ve "ganimetlere" koşmak istemezler, tembelleşirler, güçlerini yitirirler. köleleşmeyi kabullenirler, onlardan sonra gelen kuşaklar da aynı yolda gider. Egemenin bekçiliğini, koruyuculuğunu ve destekçiliğini yaparak aldıkları ücretten başka bir şey düşünmez olurlar, o zaman devlet gücünü yitirir, devlet ihtiyarlık, güçsüzlük dönemine girer.

İktidardakilerin zengin ve gösterişli yaşam sürmeleri, dağıtılan ödüller ve ücretlere ilişkin giderleri artırır, gelirler giderleri karşılayamaz olur, ücretler gösterişli yaşam için yetmez olur, egemenler çevrelerindekilerin mal ve mülklerine el koyma yoluna giderler ama bu yol koruyucu güçleri zayıflatır, bunlar devleti koruyamaz olurlar, devlet gücünü yitirir.

---

82) Bk İBN HALDUN, a.g.e., s. 381.
83) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 381.
84) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 384.
85) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 385.

Bunun gibi, ücret ve ödüller devleti koruyan güçlerin giderlerine yetmez olur, ücreti artırmak gerekir, bunun için yeni vergiler konur, ama bu da yetmez, o zaman koruyucu sayısı azaltılır, bunun sonucunda devlet gücü zayıflar, komşu devletlerin saldırıları başlar, ya da devlet içindeki kabile ve boylar başkaldırır ve devlet yıkılır.

Yine gösterişli yaşam insanların huylarını, karakterlerini bozar, kötü alışkanlıklar yaratır, devletin sonunu çabuklaştırır.

Devlet düzeni baştakileri rahat bir yaşama iter, rahata kavuşanlar, rahatlığa alışırlar ve bu alışkanlık doğuştanlık kazanır, çöl ve kırsal yaşam gelenek ve görenekleri unutulur, oysa devlet egemenliğini bunlar sağlamıştır. Koruyucu güçler zayıflar, göçebeliğin sert yaşamından derece derce uzaklaşılır ve sonuçta bir başka koruyucu gücün gölgesine sığınılır ve devlet çöker[86].

d) İklimin İnsanlar Üzerindeki Etkisi.

İbn Haldun iklim koşullarının insanlar üzerinde onların yaşam biçimleri, karakterleri ve ekonomik hayat üzerinde etkili olduğunu açıklar.

Çok soğuk ve çok sıcak iklimlerde büyük yerleşim merkezleri olmadığı gibi uygarlık da ileri değildir. Ilıman iklimde kalabalık yerleşim merkezleri göze çarpar, uygarlık gelişmiştir. "Bilimler, sanatlar, yapılar, giysiler, yiyecek ve içecekler, meyveler ve hatta öteki canlılar normal hava özelliğine dayalı olarak oluşmuştur. Bu bölgenin insanları da daha normal yapıda, normal renkte, normal ahlâkta ve normal inanıştadırlar"[87]. Bu iklim insanları yeni araç ve gereç yapımında birbirleriyle yarışırlar, yeterli sonuç alana dek uğraşırlar, bu iklimde maden işletmeciliği gelişmiştir, insanların davranışları uyumludur.

Normal iklim koşullarından uzak bölgeler insanları ve yaşayışları havalar gibi normalden uzaktır. Tüm yaşamları geridir, ticaret, bilim, san'at gelişmemiştir, dinî inançlar da geridir[88].

İnsanın rengi de havanın durumuna bağlıdır, kara derili insanlar sıcak kuşak insanlarıdır.

İklim, insanların karakterini de etkiler. Sıcak iklim insanı

86) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 386 vd.
87) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 215 vd.
88) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 217 vd.

kaygısız yapar, mutluluk hali yaratır, ruhu gevşetip, tembelleştirir, soğuk iklim ise insanı, kaygılı, güvensiz yapar[89].

İklim koşulları tarımsal ve hayvansal ürünleri etkiler, beslenmenin ise insanların fiziksel ve fikrî yapıları, gelişmeleri üzerinde etkisi görülür[90].

Batılı yazarlarca, "tarih filozofu" ve "sosyolojinin öncüsü" olarak tanımlanan İbn Haldun'un coğrafî ve ekonomik determinizm görüşü ile Montesquieu'yu ve Marx'ı hatırlattığı, şehir ve uygar yaşamın insan ahlâkını bozduğu görüşü ile Rousseau'yu anımsattığı, Machiavelli'ye öncülük ettiği, hukuk anlayışı ile Hobbes ve Hegel'i anımsattığı, ırk anlayışı ile Gobineau'ya öncülük ettiği söylenir[91].

> İbn Haldun hakkındaki değerlendirmeleri H.Z. Ülken şöyle açıklar: İbn Haldun "biyolojik görüşüyle sosyolojide biyolojizmi hazırlamıştır."
>
> "Bundan başka İbn Haldun açıkça Marx'ın öncüsü olarak görünüyor. Ekonomik olayların bütün sosyal olaylar üzerinde etkili olduğunu söylemekle kalmıyor, aynı zamanda düşüncelerin ve ruhî hayatın da ekonomik olaylarla açıklanabileceğini ileri sürüyor, bu görüşü onu Marx'a yaklaştırmaktadır, şu farkla ki, İbn Haldun kadercidir ve gelişmeye inanmaz. Açıklamalarının yalnızca Ortaçağ toplumuna ait gözlemler üzerine yapılmış olması onu Marx'tan ayırmaktadır. Marx'ın daha etraflı bir görüşe yönelmesinin nedeni, ilk, orta ve yeni çağ tarihlerini kuşatması ve batı toplumunun gelişme devrine ait incelemelerle diğer devirleri aydınlatmasıdır."
>
> "İbn Haldun aynı zamanda Montesquieu'nün de öncüsüdür Devletlerin yapısını coğrafî koşullara göre inceleyerek onların yükseliş ve yıkılış nedenlerini bu koşullarda araştıran batıda ilk düşünür Montesquieu olmuştur. Bu bakımdan her iki düşünürün görüşleri arasında büyük benzerlikler bulunabilir, ancak şu farkla ki, Montesquieu de Marx gibi değişik devirlerin tarihine dayandığı ve bir çöküş devrinde değil, fakat bir intikal devrinde gelmiş olduğu için görüşlerinde kaderci olacak yerde determinist ve ilericidir."
>
> "Öte yandan İbn Haldun'un nüfus sorununa sık sık değinmesi, Malthus'la arasında ilişki kurulmasına neden olmuştur."
>
> "İbn Haldun'un görüşlerinin, onsekizinci yüzyıl tarihçilerinden Vico ile de ilgili olduğu söylenir. Vico da toplumların geliş-

89) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 221-222, 224-225.
90) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 227.
91) Bk. İBN HALDUN, a.g.e., s. 11.

mediğini, yükselip alçalarak dalgalandığını ve yine başlangıç noktasına döndüklerini söyler, ancak Vico Descartes'in akılcılığına dayandığı halde, İbn Haldun kendi gözlemlerine dayanmıştır."

"Uygar hayatın insanı bozduğunu söyleyen Rousseau ile İbn Haldun'un görüşleri arasında bağlantı kurulmuştur. Şehirleşme insanları tembelleştirmekte ve bozmaktadır."

"İbn Haldun'u Machiavelli'nin öncüsü saymak gerektiği de belirtilir. Machiavelli de kuvvet, cesaret ve iradeye tutkundur. İdeolojik görüşlere yer vermezler. Her ikisi de siyasete müsbet düşünceyi getirmiştir"[92].

İbn Haldun'un tarihçiliği, öykücülük ve geçmişten haber toplayıp "aktarmacılık" biçiminden kurtarıp, olayların nedenlerini araştıran, tarih felsefesini başlatan düşünür olduğu herkes tarafından kabul edilir. Sosyal olayların nedenlerini, toplumun kendinde aramak gerektiğini belirten her şeyin değişme halinde olduğunu söyleyen İbn Haldun, "durumlar değişir, durumlarla birlikte gelenek ve görenekler değişir, değişenler kendi cinsleri ya da benzerleri ya da tümüyle başka olanlara, karşıtlarına dönüşürler" derken değişme, gelişme olayının sürekli olduğunu, her şeyin birbirine bağlı olarak değiştiğini ve tarihçinin de bunu görmesi ve anlaması gerektiğine dikkati çekmektedir. Öte yandan İbn Haldun ekonomik nedenlerle sosyal olaylar arasındaki bağlantıyı kurmuş ve bunu bilinçli olarak incelemiştir.

İbn Haldun'un görüşlerini dayandırdığı temel gözlemleridir. Toplumların siyasal yapılarının değişip geliştiğini gören düşünür, ekonomik yapıda böyle bir gelişme gözleyemez. Göçebe kavimler şehir hayatına, yerleşik düzene, yeni bir siyasal düzene geçince hayat biçimi de değişir ama geçtiği ekonomik düzen, yalnızca kendisi için değişiktir, bu düzen eskiden beri sürüp gelen şehir hayatı düzenidir. Değişme şehir hayatının ekonomik yapısında değil, fakat şahıslarındadır. Bunu da doğal karşılamak gerekir,

---

92) Bk. ÜLKEN, H.Z., İslâm Düşüncesi, s. 341 vd. İbn Haldun'la ilgili olarak bk. MOHAMED - AZİZ (Lahbabi), İbn Khaldûn, Paris 1968; FINDIKOĞLU. İbn Haldun ve Felsefesi, İst. 1939, BOUTHOUL, Gaston, İbn - Khaldoun, Sa philosophie Sociale, Paris 1930; DE LACY O'LEARY, İslâm Düşüncesi ve Tarihdeki Yeri, Çev. H. Yurdaydın, Y. Kutluay, Ank. 1959; NASSİF NASSAR, La pensée réaliste d'İbn - Khaldûn, Paris 1967; ÜMİT HASSAN, İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Ank. 1977; İBN HALDUN, Mukaddime, I, çev. T. Dursun, Ank. 1977.

çünkü ticaret ve sanayinin gelişmesinin sonucu olacak olan ekonomik yapı değişikliği henüz gerçekleşmemiştir[93].

İbn Haldun *laik bir siyaset* ve devlet teorisi öngörmüştü XIV üncü yüzyılda "devlet düzeni din kurallarına dayanmak zorundadır" yargısına katılmadığını açıklayabilmiştir[94]. "İbn Haldun ortaçağla yeni çağ arasında geçittir" [95].

93) Bk. BOUTHOUL, a.g.e., s. 32-33.

94) İbn Haldun hakkında söylenenler, yazılanlar konusunda ve genel değerlendirmesi için bk. İBN HALDUN, Mukaddime, Çevirenin önsözü bölümü.

95) ÜLKEN, a.g.e., s. 343.

MODERN ÇAĞDA SİYASAL DÜŞÜNCE

1. XV ve XVI ncı Yüzyıllar

XV inci yüzyılın sonlarında başlayıp XVI ncı yüzyılın ilk yıllarında gelişen Rönesans'la birlikte ortaçağ düşünce sisteminden uzaklaşılmış, eski yunan ve roma düşüncesine dönülerek, bunların ortaçağda yapıldığı gibi hıristiyanlık ilkelerinin ışığı altında ele alınması yerine, doğrudan değerlendirilmesine gidilmiştir.

Yeni coğrafi keşifler ekonomik hayatta, matbaanın keşfi ise düşünce alanında insanoğluna yeni ufuklar açmıştır, ortaçağın baskılarından silkelenen insanlar yeni ufuklara yönelmişlerdir.

Bu yüzyıllarda İmparator - Papa çekişmesi önemini ve anlamını yitirmiştir artık, Papalık Kral Philippe Le Bel karşısında yenilgiye uğradıktan sonra yavaş yavaş prensler üzerindeki üstünlük iddialarından vazgeçecektir ve bu yenilgiden sonra İtalya'da siyasal egemenliğini kullanabileceği bir saha kurmaya çalışacaktır.

Bu yüzyıllar kara Avrupa'sında, Fransa ve İspanya'da merkezi monarşilerin kurulduğu dönemdir. Fransa'da XV inci yüzyılda XI inci Louis hemen hemen tüm büyük fiefleri kendine bağlamayı başaracaktır. Bu birleştirme politikası daha sonraları Richelieu, Mazarin ve XIV üncü Louis tarafından sürdürülecektir. İspanya'da Aragon ve Kastilla Krallıklarının birleşmesi son müslüman devletinin yıkılmasını sağlayacak ve monarşiyi güçlendirecektir. Buna karşılık Almanya'da henüz siyasal birlik kurulamamıştır, büyük küçük senyörlükler ve prenslikler merkezî otoriteye karşı bağımsızlıklarını koruma savaşı vermektedirler. İtalya ise daha da parçalanmış ve bölünmüş durumdadır.

A. Nicolo Machiavelli ve Ulusal Birlik Görüşü.

Nicolo Machiavelli XVI ncı yüzyıl başlarında İtalya'da ulusal birliği savunan, merkezî güçlü bir devlet kurulmasını amaçlayan bir düşünür olarak karşımıza çıkar.

Bu dönemde İtalya'da ulusal merkezi bir devlet kurulamamıştır. İtalya kısa aralıklarla doğup batan, kurulup yıkılan kısa ömürlü prensliklere, cumhuriyetlere bölünmüştür. Bu küçük devletlerin kurulup yıkılmasında İtalya'yı istilâ eden yabancı güçlerin, Fransız ve İspanyol ordularının etkisi de büyük olmaktadır. Bizzat bu küçük devletlerin yöneticileri de —özellikle Roma'daki Papalar— topraklarını genişletmek, güçlerini artırmak ya da yakınlarına iktidar ve toprak sağlamak için istilâcı ordulardan yardım istemekten çekinmemektedirler[1]. Milano, Roma, Venedik ve Floransa bu küçük prenslikler arasında dikkati çekmektedir.

Machiavelli'yi ve savunduğu görüşleri değerlendirebilmek için, içinde yaşadığı ortamı, gelişen olayları kısaca belirlemekte yarar vardır.

Bu küçük prenslik ve cumhuriyetlerin hiç birinin kendi orduları yoktur, savunma ve savaşlar kiralık askerlerle yürütülmektedir. Kiralık askerler ise kötü savaşan fakat iyi ihanet eden, en çok parayı verene kendini rahatça satan, savaşı mümkün olduğu kadar uzatan, barış zamanında ise yağmacılık yaparak geçinen kimselerdir[2].

İtalya bu dönemde karışıklıkların, iç mücadelelerin, savaşların, mükemmel cinayet ve ihanetlerin ülkesidir, ama aynı zamanda Avrupa'nın en zengin ve en ileri kültür merkezidir, Floransa ise İtalya'nın en ileri ve zengin kültür merkezidir, san'at, ticaret ve bankacılıkta çok ilerlemiştir.

Floransa'da yönetim tüccar ve bankerlerden oluşan bir oligarşinin elindedir, ancak toplumsal ve siyasal mücadeleler ve çalkantılar da eksik olmamaktadır. Soylular aralarında bölünmüşlerdir ve soylularla halk arasında mücadele hüküm sürmektedir. Ancak halk da aşağı ve yukarı tabaka olmak üzere bölünmüştür ve bu mücadele ortamında geçici bir başarı kazanan taraf da kısa bir süre sonra kendi içinde bölünmektedir. Bu bölünmelerin herbiri de cinayetleri, sürgünleri, ailelerin yok edilmesini, ihanetleri peşinden getirmektedir[3].

Bölünmüş, parçalanmış bu Floransa'da 1434 de zengin bankacı ailelerinden Medicis'ler —Cosme de Medicis— iktidarı ele geçirir, 1477 de Laurent de Medicis'ye yapılan suikast girişiminden sonra, Laurent de Medicis düşman bellediklerini öldürtür ya da sürgüne gönderir ve Floransa'nın tek hâkimi olur.

Bu olayların cereyan ettiği sırada Machiavelli, küçük bir çocuktur ve gördüğü, yaşadığı bu olayların etkisinde kalır. Laurent de Medicis 1492 de öldüğünde, Floransa Fransa kralı VIII inci

1) Bk. MACHIAVEL, Le Prince et autres textes adlı eserde Histoire de Florence, s. 105-107.
2) Bk. MACHIAVEL, a.g.e., Histoire de Florence, s. 107-108.
3) Bk. MACHIAVEL, Histoire de Florence, s. 105, 109, 115.

Charles'in istilâ tehdidi altındadır. Medicis'ler istilâya karşı koyamamışlardır, büyük bölümü işgale uğrayan Floransa, yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Yenilgi karşısında ayaklanan halk Medicis'leri ülkeden atar ve Floransa'da Cumhuriyet kurulur. Ancak bu defa da Floransa dominiken papazı Savoranole'un eline düşmüştür. Resmî bir görevi olmamasına rağmen Savoranole'un halk üzerinde etkisi büyük olmuş, Floransa'da teokratik ve püriten özellikleri ağır basan bir yönetim kurulmuştur. Ancak Papa'ya ağır bir dille çatan Savoranole Fransisken'ler tarafından öldürülecektir.

Bu sıralarda 1498 de yirmidokuz yaşında olan Machiavelli, Floransa Cumhuriyetinin hizmetine girer. Floransa'nın dış ülkelerle ilişkilerini sağlamakla görevli majistaların yanında sekreter olarak görev yapmaktadır. Gerek İtalya içinde, gerek dışında önemli sayılabilecek görevler üstlenmiş ve bunları başarıyla yürütmüştür ve Floransa'nın o dönem diplomatik hayatında etkili olduğu söylenir[4]. Bu arada Floransa'yı paralı askerlerden kurtaracak bir Ulusal Ordu - Milis kuvveti kurma girişiminde bulunur, ne var ki bu girişim olumlu sonuç vermiyecektir.

1512 de Floransa'nın rejimi tekrar değişir. Fransa Kralı XII nci Louis ile Papa II nci Jules arasındaki mücadelenin ortasında kalan Floransa, Papalık ordusuna karşı koyamaz. Bu karışık durumdan yararlanan Medicis'ler tekrar iktidarı ele geçirirler. Cumhuriyet yönetiminin hizmetkârı Machiavelli bu iktidar değişikliği sonucunda tüm görevlerinden atılır, hapsedilir. Daha sonra Jean de Medicis'in, X uncu Leon adı altında Papa olması vesilesiyle çıkartılan aftan yararlanarak hapisten kurtulur, ama Floransa'dan da sürülür. Machiavelli için herşey bitmiştir, ancak siyasal düşünce tarihi bu arada Machiavelli'yi kazanmıştır. Köşesine çekilen Machiavelli "Titus Livus'ün İlk On Bölümü Üzerine Söylevler" eserini vermiştir. "Prens" adlı eserini yazmıştır.

Cumhuriyet dönemindeki hizmetleri Machiavelli'ye belki ün sağlamıştır, ama para kazandırmamıştır. Machiavelli işinden atıldıktan sonra yoksulluk içindedir ve bakmakla yükümlü olduğu kalabalık bir ailesi vardır. Dostlarını araya koyarak Papa X uncu Leon'dan kendisine görev verilmesini ister[5]. İsteği önce geri çevrilen Machiavelli'ye daha sonra -1520 de- geçici, küçük, önemsiz işler verilir. Machiavelli "Floransa Tarihi" adlı eserini bu dönemde yazacaktır. Machiavelli İtalyan birliğinin ve ulusal bir ordunun kurulabilmesi için plânlar, projeler hazırlar. Medicis'lere sunar, ama bir sonuç alamaz. Mayıs 1527 de Floransa tekrar Cumhuriyet yönetimine döner, ama bu defa da Medicis'lerin adamı olarak tanınan Machiavelli'ye yeni yönetim sahip çıkmaz. Machiavelli hastadır ve Haziran 1527 de umutsuz, bezgin ölür.

---

4) Bk. CHEVALLIER, J.-J., Les Grands Oeuvres politiques de Machiavel à nos jours, Paris 1949, s. 10-11.

5) Bk. MACHIAVEL, Prince et autres textes adlı eserde Lettre à Vattori.

Machiavelli İtalya'da ulusal birliğin, Fransa ve İspanya'da olduğu gibi, ancak güçlü bir prens tarafından gerçekleşebileceğine inanmıştır. Bir prens gereklidir ama birliği kurabilecek güçte ve yetenekte bir prens olmalıdır bu. Prens başarıya ulaşmalıdır, ama nasıl? İşte Machiavelli "Prens" eserinde bunu anlatmaktadır.

Machiavelli'nin siyaset, yönetim, yönetici, yönetilenler konularındaki görüşlerini "Titüs Litüs'un ilk on bölümü hakkında söylevler" ve "Prens" ya da "Hükümdar" adlı eserlerinde yer alır.

a) 'Titüs Livus'ün ilk on bölümü hakkında söylevler" eserindeki görüşleri.

"Titüs Livus'ün ilk on bölümü hakkında söylevler" adlı eserinde Machiavelli hedefini açıklar, siyasete rönesans zihniyetini diğer bir deyimle ilkçağ zihniyetini getirmek... Daha sonra da siyasal rejimlerin gelişmesi, değişmesi teorisini yapar. Buna göre *Monarşi, Aristokrasi* ve *Halk Yönetimi* olmak üzere üç yönetim biçimi vardır. Bu yönetimlerin bozulması da üç kötü yönetim biçimini *–Zorbalık, Oligarşi* ve *Demagoji– doğurur,* böylece yönetimler altı değişik biçimde görülür[6].

Machiavelli bu eserinde *yönetimlerin doğuşunu* şöyle açıklar: Başlangıçta yeryüzünde insanlar azdır ve dağınık yaşarlar, zamanla nüfus artar ve insanlar arası ilişkiler başlar ve gelişir, insanlar birleşirler, kendilerini daha iyi korumak için de aralarında *en güçlü, en cesur kişinin himayesi*ne girerler, onu başkan yaparlar, onun emirlerine boyun eğerler. İyileri ödüllendirmek, kötüleri de cezalandırmak için *yasalar* yaparlar ve *adalet* böylece doğar.

Yeni bir şef seçmek gerektiğinde bu defa en cesur olanı değil fakat en âdil, en fâzıl olanı seçerler. Ancak zamanla başkanlık görevi *babadan oğula geçer* olur ve oğullar her zaman babaları gibi erdemli olmayabilir; lükse, zevke düşerler, insanlar bunlara kin beslemeğe başlar, kin korkuyu getirir, korku da *zorbalığı*...

Zorbaya karşı toplumdaki en iyiler, en yürekliler ayaklanırlar. Halk da onların peşinden gider, zorba devrilir ve halk kurtarıcıları olarak bu yürekli iyi kişileri başına geçirir. Bunlar kendi aralarında bir yönetim kurarlar ve başlangıçta her şey yolunda gider, yöneticiler yasalara uyarlar, ortak yararı kişisel çıkarlarına üstün tutarlar, âdil davranırlar... bu yönetim *Aristokrasidir.* Ancak ikti-

6) Bk. MACHIAVEL, Prince et autres textes adlı eserde.

dar, oğullarının eline geçince, işler bozulur, oğullar yönetimi değiştirirler, hiçbir şeye saygı göstermezler ve aristokrasi *Oligarşiye* dönüşür.

Ancak zorbanın başına gelenler bunların da başına gelir. Usanan halk zorbalardan intikam almayı vaadeden herhangi bir kişinin aracı olur ve bu kişi halkın da desteği ile zorbaları iş başından uzaklaştırır. Zorba bir yönetimin tekrar kurulmasından korkan halk, yönetimde bir kişinin ya da ufak güçlü bir azınlığın etkili olmayacağı biçimde iktidarın kullanılış biçimini düzenler ve *Halk Yönetimi* kurulur. Ne var ki bir nesil sonra geçmişin kötü örnekleri ve çekilenler unutulur, herkes kendi keyfine göre hareket etmeğe başlar ve tekrar kargaşalık ve tek kişi yönetimine dönülür. Her ülke tarihi boyunca bu gelişme çemberini tekrarlayacak kadar güçlü ve dayanıklı olmaz ve bir kriz dönemi sırasında komşu bir ülkenin boyunduruğu altına da girebilir.

Her altı yönetimin de eşit derecede sakıncalı yanları vardır. İlk üçü sürekli değildir, diğer üçü de kötü yönetimlerdir. Bu nedenle en iyisı, sağlam ve sürekli bir yonetim için *Karma Yönetime* gitmektir. Prens, toplumun ileri gelenleri ve halk birlikte birbirlerini denetleyerek bir yönetim oluşturmalıdır.

Machiavelli siyasal rejimlerle toplum yapısı, sosyal yapı arasında zorunlu bağlantı, ilişki bulunduğuna inanmıştır. Monarşi yönetimi eşitsizliğe dayanır, cumhuriyet yönetimi ise nisbi bir eşitliğe..., sosyal yapı yani muhteva değişince şekil de yani siyasal rejim de değişmektedir. Bu nedenle monarşinin sürekliliğini sağlamak için, eşitsizliği korumaya çalışmak, cumhuriyetin sürekliliğini sağlamak için de kaybolmaya ya da zayıflamaya yüz tutan eşitliği güçlendirmek gereklidir[7]. Öte yandan sosyal yapı sağlam ve sağlıklı ise, siyasal bazı karışıklıklar ve düzensizlikler zararlı olmaz, eğer sosval vapı bozulmuşsa, çürümüşse en mükemmel yasalar dahi etkisiz kalmaya mahkûmdur[8].

Machiavelli'nin üzerinde önemle durulan ve gelecek yüzyılların siyasal düşüncesini etkilediği kabul edilen aynı zamanda değişik yorumları yapılan eseri "Prens"tir. Machiavelli bu eserine devletlerin ya Cumhuriyet ya da Prenslikler biçiminde yönetildiklerini söyleyerek girer ve "Prens" adlı eserinin konusunun da prenslikleri incelemek olduğunu açıklar. Bu devlet yönetiminin

7) Bk. MACHIAVEL, Titus Livus... chap. XVIII.
8) Bk. MACHIAVEL, Titus Livus... chap. X.

özelliklerini de gerek yöneticiler ve gerek yönetilenler açısından çeşitli yönleriyle inceler.

b) "Prens" eseri ve prensliklerin çeşitleri

Prenslikler babadan oğula geçenler ve yeni prenslikler olmak üzere iki türlüdür.

İktidarın *babadan oğula* geçtiği prensliklerde, halk bir aileye boyun eğme alışkanlığı kazanmıştır, bu nedenle yönetim oldukça kolay olur, ancak yöneticinin atalarının koyduğu sınırları aşmamaya özen göstermesi zorunludur. Yöneticinin özel yeteneklere sahip olması da gerekmez, yönetici öngörülemeyen ve karşı koyamayacağı bir güçlükle karşılaşmadığı sürece iktidarını korumayı becerir[9].

Tüm güçlükler ise *Yeni Prensliklerde* ortaya çıkar. Yeni prensliklerin ortaya çıkışı da iki yoldan olur genellikle, ya tamamen yepyeni bir prenslik olarak kurulurlar, ya da bir prensliğin bir başka prensliğe eklenmesi sonucu yeni bir prensliğin ortaya çıkması biçiminde kurulurlar.

Machiavelli insanların kaderlerinin değişeceği ve daha iyi olacağı umudu ile efendi değiştirdiklerini ve efendilerine karşı ayaklandıklarını söyler. Ancak yaşanan olaylar insanların aldandıklarını ve bu hareketleri ile durumlarını daha da kötüleştirdiklerini göstermiştir. Machiavelli'ye göre bunu yadırgamamak gerekir, çünkü yeni prens ordularının bakımını ve yeni fetihlerin zorunlu kıldığı masrafları halka yükleyecektir.

Yeni prensin durumu hiç de parlak değildir, bir taraftan ele geçirdiği prenslikte zarar verdiği çıkar çevrelerinin düşmanlığı ile karşı karşıyadır, öte taraftan ülkeyi ele geçirmesinde kendisine yardımcı olan çevreleri de, bunları vaadettiği oranda tatmin edemeyeceği için, karşısına almıştır. Machiavelli, bir prensin ordusu ne denli güçlü olursa olsun bir başka ülkeye girebilmesi için o ülkenin içinden yardım görmesi gerektiğine inanmıştır.

Kendine karşı ayaklanan ülkeyi, ayaklanmayı bastırarak tekrar ele geçiren prensin durumu çok kuvvetli olur. Çünkü böyle bir gelişme sonucunda prens başarısını perçinlemek için kullanacağı araçların seçiminde ve suçluların cezalandırılmasında, şüphelilerin

9) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. II.

ortaya çıkartılmasında, devletin güçlendirilmesinde ölçülü davranmak zorunda değildir[10].

Yeni prensliklerin varlığını sürdürmesi için bazı koşullar gerekli olduğu gibi, bazı önlemlerin alınması da zorunludur.

> Fethedilen ülke halkı fetheden ülke halkı ile aynı dili konuşuyorsa ve ülkeler aynı bölgede ve birbirine yakınsa fazla sorun çıkmaz, bu ülkelerin elde tutulması kolay olur. Özellikle halk özgür yaşamağa alışmamışsa ve örf ve âdetlerine fazla karışılmazsa yeni prens iktidarını uzun süre koruyabilir. Ama yine de yeni prens eski prensin soyunu ortadan kaldırmayı ihmal etmemelidir. Bu koşullar altında birleşen iki prenslik, kısa süre içinde tek vücut olur.
>
> Fethedilen prensliğin ülkesi, fethedenle aynı bölgede değilse. iki ülkenin insanları aynı dili konuşmuyorlarsa ve fethedilen ülke halkı örf ve âdetlerine sahipse o zaman işler zorlaşır. Bu yeni prensliği elde tutmak için büyük şans ve maharet gerekir. Bu durumda en emin ve etkili çözüm prensin fethettiği ülkeye gelip yerleşmesidir, böylece ülkede çıkabilecek karışıklıkları anında bastırma olanağını bulur. Bu durumda prensin adamları da ülkeyi sömürmekten çekinirler ve yabancı güçler de prens ortadayken ülkeye saldırmağa kalkışmazlar. Bu konuda en iyi çözümlerden biri de fethedilen ülkenin kilit yerlerine göçmenler yollamak, yani oralarda koloniler kurmaktır, böylece çok masraflı olan fethedilen ülkede asker besleme sorunu da kendiliğinden çözümlenmiş olur. Fethedilen ülkenin güçlü komşularını zayıflatmakta ve güçsüzlerine yardım etmekte, ama fazla güçlendirmemekte yarar vardır[11].

c) Prensliklerin Yönetimi ve Kurucuları

Bazı prensliklerin yönetimi *tek bir kişinin,* Prensin elindedir. Ülkede tek hâkim kişi prensdir, yardımcıları onun adına görev yaparlar. Tek prensin hâkim olduğu prenslikleri ele geçirmek zordur, ama bir defa ele geçirilirse bunları yönetmek kolaydır.

Bazı prenslikleri ise *prens ve soylu kişiler* yönetirler. Bu ülkeleri soylulardan birkaçını elde ederek fethetmek kolaydır ama elde tutmak zordur, soylular yeni prense de zorluklar çıkartabilirler.

Tamamen yeni prenslikler nasıl kurulur? Prensliğe nasıl gelinir? Yeni prensliklerin kurucuları kimlerdir?

Bazı yeni prensliklerin kurulmasında *yetenek ve şans rol oynar.*

10) Bk. MACHIAVEL. Prince, chap. III.
11) Bk. MACHIAVEL. Prince, chap. III.

Şans yetenekli kişilere bir fırsat yaratır ve yeteneklerini ortaya koyma olanağını sağlar, ancak yetenek olmazsa fırsatta boşa gider. Büyük kurucuların şansını fırsatlar yaratmıştır, ancak onların yeteneğidir ki fırsatları görüp, değerlendirip, yararlanıp ülkelerini başarıya ve mutluluğa ulaştırmalarına neden olmuştur.

Yetenekleri ile prensliğe gelenler, bulundukları mevkii güçlükle kazanmışlardır ama olaylıkla ellerinde tutmasını becerirler. Karşılaştıkları ve aşılması gereken güçlük, yönetimlerini ve güvenliklerini sağlamak için kurmak zorunda oldukları yeni düzendir. Çünkü yeni bir düzen kurmak, yeni kurumlar ve kurallar koymak kadar yapılması güç, başarılması şüpheli ve tehlikeli başka bir iş yoktur[12]. Eski düzenden çıkarı olanların hepsi yeni kurumlara ve düzene düşman olacaktır, yeni düzenden yararlanacaklar ise, onu gayet gönülsüz savunacaklardır, bu gönülsüzlüğün nedeni de bir taraftan korkudur —eski düzeni savunanların düşmanlığını çekmek istemiyeceklerdir— diğer taraftan da yeni düzenin iyi olabileceğine karşı duyulan genel güvensizliktir. Bu nedenle yeni düzenin düşmanları her fırsatta ona şiddetle saldırırken, taraftarları yeni düzeni gayet isteksiz savunurlar.

Başka bir sorun da yeni prensliği kuranın gücünü kendinden mi aldığı, yoksa başkasına mı tâbi olduğu sorunudur. Yani başlattığı girişimi yürütmek için "rica eden" kişi durumunda mıdır? Yoksa "emreden kişi" durumunda mıdır? Birinci durumda prensler başlattıkları işin sonuna gelemezler. İkinci durumda olanlar ise, güçlerini kendinden alanlar ve rica değil emrederler işi yürütürler[13].

Bir de *Prensliğin başkalarının sağladığı olanaklarla* ya da tamamen *şans eseri elde edilmesi* durumu vardır.

Sıradan bir kişi iken şans yardımıyla prens olanlar o mevkiye zahmetsizce gelmişlerdir ama orada kalabilmek için çok çaba harcamaları gerekir, örneğin para karşılığında ya da bir bağış sonucunda prensliğin elde edilmesi durumlarında olduğu gibi. Bu prenslikler varlığı bağışı yapanın iradesine ya da paraya dayanır, bu yoldan iktidara gelen prenslerin orada kalabilmeleri çok zordur, çünkü bunlar hem emretmesini bilmezler, hem de etraflarında kendilerine sadık güçler yoktur. Çok çabuk doğan ve gelişen doğadaki herşey gibi bu prensliklerin kökleri yeterince güçlü ve sağlam olmadığı için ilk fırtınada devrilirler, meğer ki, prens şans eseri sahip olduğu yeri elinde tutabilme yeteneğini ve becerisini gösterebilsin...[14].

12) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. VI.
13) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. VI.
14) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. VII.

Şans ve yeteneğe dayanmadan da iktidara gelmenin yolları vardır. Bunlardan biri *alçakça yöntemlerle* iktidara gelme yoludur, diğeri ise *yurttaşların desteği ile* iktidara gelme yoludur. İnsanları öldürterek, dostlarına ihanet ederek, acımasız davranarak prens belki iktidara gelir ama, şeref kazanmaz[15].

Yurttaşların ya da ülkenin *ileri gelenlerinin desteği* ile de iktidara gelinebilir.

> Machiavelli, her ülkede iki zıt kuvvet ve eğilimin bulunduğunu söyler. Bir yanda halk vardır ve halk, büyüklerin baskı ve zulmü altına girmek istemez, öte yandan büyükler vardır ve bunlar halkı ezmek, onu boyunduruk altına almak isterler. Bu zıt eğilimler ya prensliği ya özgürlüğü ya da karışıklığı doğurur.
>
> Prenslik, duruma göre hem halkın, hem de ülkenin ileri gelen kişilerinin eseri olabilir. Ülkedeki büyükler halka karşı gelemiyeceklerini anladıkları zaman uzlaşma yoluna giderler, aralarından birini prens yaparlar ve onun gölgesinde kendi tutkularını tatmin ederler. Aynı şekilde halk da toplumun ileri gelenlerine karşı duramadığı zaman, tüm güvenini bir kişiye verir, onu prens yapar ve onun gücüyle korunmak ister.
>
> İleri gelen büyüklerin yardımıyla yükselen prens, halkın desteğini kazanan prensten daha zor koşullardadır, çünkü o, kendilerini prensle eşit sayan kimseler arasındadır ve böyle olunca da ne istediği gibi emredebilir, ne de istediği gibi hareket edebilir.
>
> Halkın desteğiyle iktidara gelen prens o mevkide yalnızdır ama, etrafında kendisine itaat etmek istemiyecek kimse yoktur. Haksızlık yapmadan büyükleri memnun etmek olanaksızdır ama, halkı ufak şeylerle memnun etmek kolaydır, çünkü büyükler ezmek ister, halkı ise sadece ezilmemek ister[16]. Prense düşman olan halk olsa olsa onu desteklemez, ama prense düşman olan büyükler her an ona karşı harekete geçebilirler.

Halkın desteğiyle iktidara gelenler halkın desteğini ve dostluğunu korumaya çalışmalıdırlar, bu da oldukça kolaydır, çünkü halkın tek isteği ezilmemektir.

d) Prensde Aranan Özellikler

Machiavelli bu konuda, "ben gerçeği aksettireceğim" diyor[17]. Düşünüre göre, birçok kimseler hiçbir yerde duyulmamış, görül-

---

15) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. VIII.
16) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. IX.
17) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XV.

memiş Prenslikleri anlatırlar, fakat olanla olması gereken başka başka şeylerdir. Her yerde her zaman iyi insan olmaya çalışan kişi bu kadar kötünün arasında ölüme mahkûm olur, bu nedenle bir Prens her zaman iyi olmamayı öğrenmelidir ve duruma göre hareket etmesini bilmelidir, bunun için de Prens hakkında gerçeği görmek ve anlatmak gerekir.

Bir Prens iyi va da kötü özellikleriyle anılır.

> Kimi eli açık, kimi cimri, kimi mukrim, kimi doymaz, kimi zalim, kimi merhametli, kimi aldatıcı, kimi sadık, kimi kancık ve ödlek, kimi yavuz ve yürekli, kimi alçak gönüllü, kimi hilekâr, kimi sert, kimi yumuşak, kimi ağırbaşlı, kimi dinsiz, kimi dindar....

Bu özelliklerden iyi olanların Prensde bulunması istenir. Fakat bunlara sahip olmak pek mümkün ve olağan değildir. Kaldı ki, bu vasıflara sahip olması gerekli de değildir, bunlara sahipmiş gibi görünmesi de yeterlidir[18]. Ancak Prens en azından, kendisine iktidarı kaybettirecek kötü huylardan kaçınma basireti göstermelidir, diğerleri olmasa da olur. Çünkü erdem gibi görünen bazı değerler Prensin felâketini hazırlayabilir ve aksine kötü huy gibi görünen başkaları da onu mutluluğa götürebilir[19]. Örneğin cömert Prens müsrif olur ve halka ağır vergiler koyar, böyle cömert olacağına cimri olsun daha iyidir, halkın soyulmaması, yoksul ve itibarsız düşmemesi için cimrilik daha yararlıdır[20]. Zalim bir Prens ülkesinde birliği, düzeni sağlar ve ülkede birlik ve düzeni sağlamak için de zalim olmaktan korkmamalı, şefaatçi olup ülkede düzensizliğe, cinayetlere, soygunlara göz yummaktansa, zalim olup düzeni ve birliği sağlaması daha hayırlıdır.

Prensin sevilen bir kimse mi yoksa korkulan bir kimse mi olması daha iyidir? Bunun cevabı, hem sevilen, hem de korkulan bir kimse olması en iyisidir olabilir. Fakat ikisinin bir arada olması çok enderdir, onun için biri olacaksa, Prensin korkulan kimse olması tercih edilmelidir.

> Çünkü der Machiavelli, insanlar genelikle nankördürler, dönektirler, hilekârdırlar, tehlike karsısında korkarlar, fakat kazanma hırsları da sonsuzdur. Onlara iyilik yaptığınız sürece sizinledirler, kanlarını, canlarını, mallarını, çocuklarını size tek-

18) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XVIII.
19) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XVI.
20) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XVII.

lif ederler, ama bir tehlike anında hemen sizden yüz çevirivefirler. Onların sözlerine inanan, güvenen ve başka bir önlem almayan prensin ise işi bitiktir, çünkü ruh asaleti ve büyüklüğü ile kazanılan dostluklar belki hak edilmiştir ama, onlara güven olmaz, zamanı gelince, ihtiyaç olunca onlardan hiç bir yarar sağlanamaz.

Bunun gibi insanlar sevdikleri değil, fakat korktukları kişiyi kırmaktan çekinirler, sevgi, minnettarlık bağı ile durur, kişisel çıkar karşısında ise bu bağ hemen çözülüverir, oysa korku, cezalandırılma endişesinden kaynaklanır ve kolay kolay silinmez.

Ancak kendini sevdiremeyen fakat korkulan bir prens *nefret edilen bir kişi olmaktan da kaçınmalıdır*. Bunun için de prensin halkının malına, namusuna, karısına, saygılı olmalıdır, haklı bir neden olmadan insanların canına kıymamalıdır.

Prensin iki düşünce ve endişesi vardır, içte teb'ası ve devletinin durumu, dışta da yabancı prenslerin emelleri....Yabancı prenslere karşı güvenliğini iyi silâhlar ve iyi dostluklar sağlar. İyi silâhlara sahip olununca her zaman iyi dostlar da bulunur. İçte ise prens halkına kendini sevdirirse fazla korkusu olmaz, çünkü halkın sevdiği bir kişiyi öldürmeğe kimse kolay kolay cesaret edemez.

Prense karşı suikast düzenlemek isteyecek olan kişi her zaman şüphe, kıskançlık, cezalandırılma korkusu içindedir, prensin ise yanında yasaları, dostlarının desteği ve tüm devleti savunan güçler vardır, bir de buna halkın sevgisi eklenirse, suikast girişiminde bulunacak kişi yapmak istediği kötülüğü sonuna kadar götüremiyecektir. Bu nedenle prens kin beslenen bir kişi olmaktan kaçınmalı, büyükleri fazla gücendirmeden halkı memnun etmeğe çalışmalıdır. Prens hiç kimsenin kin ve nefretini çekmemeli, eğer bunu da beceremiyorsa toplumun en güçlü sınıfının desteğini sağlamak için elinden geleni yapmalı.

Bununla birlikte ordusunun başında olduğu zaman zalim, acımasız olabilir, çünkü bir kumandanın böyle bir ünü olmazsa düzeni sağlayamaz ve askerini savaşa hazır tutamaz[22].

Prens verdiği sözü tutmalı mı? Prensin sözüne bağlı olması, içten ve açık davranması çok takdir edilecek bir tutumdur. Ancak, der Machiavelli, "zamanımızda sözüne sadık olmayan prenslerin de büyük işler başardıklarını, insanlara hile ile hâkim olduklarını gördük ve yine bu gibilerin, doğruluğu davranış kuralı

21) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XVIII. XIX.
22) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XVIII.

edinen prenslere üstünlük sağladıklarını da biliyoruz" [23]. Mücadelenin iki yolu olduğunu söyler Machiavelli, biri yasalarla, diğeri kuvvetle yapılandır. Birinci yolun insanlara ve ikinci yolun da hayvanlara özgü olduğunu açıklar. Birinci yol etkisiz kaldığı zaman prens ikinci yolu denemelidir.

> Prens hem tilki, hem aslan olmasını bilmelidir. Yalnız aslan gibi olursa tuzakları sezemez, yalnız tilki gibi olursa kendini kurtlara karşı koruyamaz. Tuzakları sezebilmek için tilki, kurtları korkutmak için de aslan olmalı.

Prens verdiği sözü tutmalı, ancak söz verdiği zamanki koşullar değişmişse ve sözünü tutması kendisi için zararlı olacaksa verdiği sözle kendini bağlı saymamalı. Herkesin kötü olduğu, hiç kimsenin verdiği söze sadık kalmadığı bir yerde prensten verdiği sözü tutmasını istemek insafsızlık olur.

Prensin yukarıda açıklandığı gibi, birtakım iyi vasıflara sahip olması istenir ama, bu vasıflar kendisinde yoksa varmış gibi göstermesi de yeterlidir, kaldı ki prens sahip olduğu iyi vasıflarının tam tersine hareket etmesini de bilmelidir. Prensin tek düşüncesi kendini ve devletini korumak olmalıdır ve bunda başarılı olursa kullandığı tüm araçlar geçerli sayılacak ve takdir edilecektir. *Amaç, araçları meşru kılacaktır.*

Prensin yardımcıları sorunu da önemli bir sorundur, çünkü prensin yeteneği çevresindekilerle ölçülür, yardımcıları sadık ve işbilir kimselerse prensin de iyi olduğuna hükmedilir, çünkü o bu kişileri teşhis edip çevresinde toplama yeteneğini göstermiştir. Bir yardımcının iyi olup olmadığını belirleyen kriter de onun, kendi çıkarını prensin çıkarından üstün tutup tutmamasıdır. Eğer bir görevli kendi çıkarını prensin çıkarından üstün tutuyorsa, iyi bir yardımcı değildir, çünkü bir devlet görevlisi hiçbir zaman kendini düşünmemeli ve yalnızca prensini ve devletini düşünmelidir[24]. Prens de yardımcılarını düşünmeli, onlara saygı göstermeli, onlara yeterince maddî olanak sağlamalıdır. Böylece karşılıklı güven sağlanmış olur.

e) *Italyan Birliğinin Kurulması.*

Machiavelli eserinin sonunda amacını, hedefini açıkça ortaya koyar. Hedef İtalya'nın düşmanlardan temizlenmesi, birliğin ger-

23) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XVIII.
24) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XXII.

çekleşmesi, ulusal ordusu ile güçlü bir devletin kurulmasıdır ve bunu ancak Medicis'ler gerçekleştirebileceklerdir[25].

İtalya'nın düşmandan temizlenmesinde, birliğin kurulmasında *ulusal bir ordu*nun varlığı zorunlu koşuldur. Prensin kendi ordusu olmalıdır. Çünkü paralı askerler savunmada da, saldırıda da bir işe yaramamaktadır. Çünkü bunlar dostlar arasında kahraman, düşman karşısında ise korkaktır. Çünkü bunları savaş alanlarında, ücretlerinden başka tutacak bir bağ, bir neden yoktur. İtalya mutlaka bir ulusal orduya kavuşmalıdır, çünkü tüm felâketlerin başlıca nedeni böyle bir ordunun bulunmamasıdır[26].

Kamu hukuku sözlüğüne *"makyavelizm", "makyavelisk"* gibi deyimleri kazandıran Machiavelli'nin ve eseri "Prens"in daha sonraki yüzyıllarda etkisi ve kaderi ilginçtir.

Machiavelli'nin "Prens"in el yazması bir nüshasını Laurent de Medicis'ye göndermiş, fakat eser de, yazarı da ne iktidar çevrelerinde, ne de dışarıda ilgi uyandırmıştır. Bunun nedeni şüphesiz o günün siyasal koşulları içinde Machiavelli'nin yeni bir şey söylemediği, bilinenin ve olagelenin ötesinde yeni bir şey getirmediğidir. Machiavelli'nin ölümünden dört yıl sonra basılan "Prens" yine tepki uyandırmaz, ancak yeni baskılar birbirini izler, "Prens" artık okunan bir eserdir[27].

XVI ncı yüzyıl ortalarında başlayan reform hareketi, Roma kilisesine karşı girişilen hareket, fanatik kitleleri de harekete geçirerek büyük çıkar mücadelelerine ve yıllar süren din adına yapılan savaşlara yol açacaktır. Bu ortamda Machiavelli ve eseri "Prens" ilgi çekecektir. Katolik kilisesinin büyükleri "Prens"in şeytan tarafından yazıldığını söylemekte gecikmezler, Papa IV. Paul eserin yazarının "iğrenç" bir kişi olduğuna karar verir. Fransa'da Kraliçe Catherine de Medicis "Prens"i taklit etmekle suçlanır, protestanlar Saint-Barthélémy katliamının "Prens"ten esinlenerek gerçekleştirildiğini ileri sürerler. Makyavelizm ve makyavelisk deyimleri o günlerin buluşudur.

1576'da İnnocent Gentillet adlı bir protestan hukukçu Makyaveli'nin ve eserinin eleştirisini yapan bir eser yayınlar. Gen-

---

25) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. XXVI.

26) Bk. MACHIAVEL, Prince, chap. X. Daha geniş bilgi için bk. L'Art. de la guerre, Prince et autres textes adlı eserde, s. 89 vd.

27) Bk. BENOIST, Ch., Le Machiavelisme III, Après Machiavel, Paris 1936, s. 20; CHEVALLIER, a.g.e., 1949, s. 34.

tillet'den kaynaklanan ve Machiavelli'yi okumadıkları belli olan diğerleri –örneğin Antoine Passovin adlı bir cizvit papazı– Machiaveli'ye ve eserine karşı hücuma geçerler[28].

"Antimakyavelik" akım bir taraftan gelişirken, öte taraftan mutlak iktidar heveslisi hükümdarlar ve yardımcıları "Prens"e ilgi ve yakınlık duyarlar. 1641 yılında Richelieu, Chanoine Machon'dan bir Machiavelli methiyesi yazmasını ister. Mazarin zamanında G. Naudé, "Prens"i anımsatan bir eser kaleme alır. Bazıları da Mazarin'i XIV üncü Louis'yi Machiavelli doğrultusunda eğittiğini iddia ederler.

XVIII inci yüzyılda –liberalizm yüzyılına geçiş dönemi– Prusya Veliahtı Frédéric, 1738 lerde "Antimakyavel"i yazar. Ancak Frédéric II olarak tahta çıktığında kendisi de tıpkı "Prens" gibi davranır[29].

J. - J. Rousseau "Sosyal Sözleşme" eserinde Machiavelli'nin değişik bir yorumunu getirir, ona göre Machiavelli "Prens"i yazarken toplumları "prens" gibi yöneticilere karşı uyarmak istemiştir, her ne kadar Machiavelli yöneticilere nasihat eder, yol gösterir gibi görünürse de aslında yönetilenleri bu tür iktidarlara karşı uyarmayı amaçlamıştır[30].

1787 de Machiavelli'nin Léopold tarafından yaptırılan heykelinin kaidesinde, "Hiç bir methiye bu ismin yüceliğine erişemez" yazılır. XIX uncu yüzyıl başlarında Napolyon bazılarına göre "Prens"in tâ kendisidir –Waterloo'da arabasının içinde "Prens" eserinin bulunduğu rivayet edilir–. Fichte ve Hegel'in Machiavelli'den esinlendiği ileri sürülmüştür[31].

XIX uncu yüzyılda Machiavelli kınanır ama gelişen milliyetçilik hareketleri de Machiavelli'yi alkışlamaktan geri kalmaz. 1870 de İtalyan birliği kurulduğunda Machiavelli bu hareketin ilk öncüsü olarak saygıyla anılır. XX nci yüzyılda Mussolini "Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan çok daha canlıdır" diyecektir. Hitler yenildiğinde ise "Machiavelli"ler de bir gün dizginlenebilir"miş denilecektir[32].

Ne var ki Machiavelli ve eseri çoğu zaman çevresinden, içinde yaşadığı dönemden soyutlanarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

---

28) Bk. BENOIST, a.g.e., s. 31 vd.
29) Bk. BERR, Machiavel et l'Allemagne. s. 7 vd.
30) Bk. ROUSSEAU, J.-J., Contrat Social, L. III, chap. 6, s. 118.
31) Bk. BERR, a.g.e., s. 21 vd.
32) Bk. BERR, a.g.e., s. 20 vd.

Çoğu zaman kişiliği ile eserinin amacı ile ilgilenilmez. Eserin sentezi bozulur, ölçüleri değiştirilir, esas olan ayrıntı olarak gösterilir ve Machiavelli okunmadan reddedilir ya da göklere çıkartılır, maksimleri bütünlük bozularak tek tek düzensiz biçimde ele alınır.

Machiavelli eserinin malzemesini Roma İmparatorluğu tarihinden ve içinde yaşadığı dönemden toplamıştır. "Prens" bir siyaset felsefesi eseri değildir. Machiavelli, en iyi yönetim hangisidir? Hangi yönetici meşrudur? İktidar nedir? sorunlarıyla ilgilenmez, onu ilgilendiren İtalya'nın o gün içinde bulunduğu durumdur. Düzen nasıl sağlanır? Ulusal bir devlet ve ulusal bir ordu nasıl kurulur? Bunu kurmak için ne yapmak gerekir? sorularına cevap arar. Machiavelli sosyal olayları gerçekçi bir gözle değerlendirmiştir. Siyaset rasyonel bir san'attır, pozitif bir san'attır, Tanrı düşüncesinden soyutlanarak değerlendirilmiştir. Machiavelli devleti laik temellere oturtur[33]. Bacon, "açıkça, saklanmadan insanların yapmayı âdet edindikleri şeyleri söyleyen Machiavelli'ye ve Machiavelli gibi yazarlara teşekkür edilmelidir" [34] diyecektir.

B. Thomas Morus ve Ütopya'sı.

Machiavelli ile bu dönemin en ünlü siyasal düşünürü ve çağın en büyük hümanisti olarak anılan Thomas Morus, o dönem İngiltere'sinin en büyük dehası olarak bilinir.

Thomas Morus 1478 yılında Londra'da doğmuştur. Bir hâkimin oğludur, yedi sekiz yaşlarında o dönemde İngiltere'de âdet olduğu üzere bilgi ve görgüsünü artırmak için başka bir ailenin Kardinal Marton'un yanına verilir. Daha sonra Oxford'da eğitimini sürdüren Morus, çok iyi lâtince ve yunanca öğrenir. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra 1501 de baroya girer, ancak daha sonra din adamı olmak isteyen Thomas Morus, 1501-1505 yılları arasında bir manastıra kapanır. Daha sonra rahip olmaktan vazgeçer ve evlenir. 1509 da Kral VIII inci Henri tarafından "Under Sheriff' olarak yargıçlığa getirilir. Bu arada tarih ve din kitapları yazan Thomas Morus, 1517 de "Mayıs günü" olaylarında ayaklanan halkı, fazla kan dökülmeden yatıştırarak, yargıç olarak belki ülkesine en büyük hizmetini yapar. Bundan sonra, hiç de istekli olmadığı halde, kralın özel danışmanı olarak, saraya girer ve kralın en takdir ettiği ve sevdiği kişi durumuna gelir. 1521 de "Sir" ünvanını alır, yabancı ülkelere elçi olarak gönderilir. 1523 de Avam Kamarasında "Speaker" Meclis Başkanı olur ve 1529 da da "Lord High Chancellor" olarak en yüksek devlet görevine getirilir.

33) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. I, s. 252 vd., 256.
34) Bk. BERR, a.g.e., s. 5.

İngiltere'de Kral VIII. Henri ile Papalık arasında anlaşmazlık çıktığı zaman Thomas Morus bu görevdedir. Katolik kral VIII inci Henri karısını boşayıp Ann Boleyn ile evlenmek istemektedir, oysa Papalık kralın evliliğini bozmağa yanaşmaz. Bunun üzerine VIII inci Henri, Katolik kilisesinden ayrılıp kendini İngiliz kilisesinin başı ilân eder —Act of Supramacy—. İngiltere'nin tanınmış din adamları, kraldan korktukları için, bu yasaya boyun eğince de Sir Thomas Morus sağlık durumunu bahane ederek Lord Chancellor'luktan ayrılır. Ne var ki kral kendini İngiliz Kilisesinin başı ilân eden yasayı baskı ile parlamentoya kabul ettirmekle yetinmez, ülkenin ileri gelen kişilerinin ve özellikle Thomas Morus'ün bu yasaya bağlı kalacaklarına yemin etmelerini ister. Katolik olan ve Papayı tüm hıristiyanların başı sayan Sir Thomas Morus bu yemini etmek istemediği için Kralın emriyle 1535 yılında öldürülür[35]. Hayatta iken ün sahibi olan Sir Thomas Morus, ölümünden sonra daha da büyük üne kavuşacaktır.

Thomas Morus'ün günümüze kadar adını yaşatan eseri *"Utopia"*dır. Utopia hiçbir yerde olmayan anlamına gelir. İki bölümden oluşan eserin ikinci bölümünde Utopia ülkesinin düzenini anlatır, kitabın birinci bölümünde ise, İngiliz toplum düzeninin eleştirisini yapar. Eser Raphael Hythloday adlı bir denizcinin anlattıklarından oluşur, bu denizci Amerigo Vespucci ile seyahat etmiş, yolculuklarının birinde "Utopia" adasını keşfetmiştir, denizci bu adanın yaşam düzenini anlatmadan önce İngiliz toplum düzeni konusunda görüşlerini açıklar. *"Utopia" XV-XVI ncı yüzyıllarda İngiliz toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamını aksettiren* bir bölümle başlar.

İngiltere'nin bu dönemde içinde bulunduğu koşullar hiç de iç açıcı değildir. XV inci yüzyılın ikinci yarısındaki iç savaşlar ülkeyi kana bulamış ve yoksullaştırmıştır ve "savaş başkaldıranların korkunç bir kırımı ile sona ermiştir". Thomas Morus'ün yaşadığı dönemde de durum henüz düzelmemiştir.

Raphael Hythloday'ın anlattıklarına göre, krallar savaştan başka bir şey düşünmemektedirler, yeni ülkeler kazanmak için her şeyden her durumdan yararlanmakta, "din, iman, akıl dinlememekte, günah işlemekten, kan dökmekten çekinmemektedirler", buna karşılık kazandıkları ülkelerin halklarını da iyi yönetmek için pek uğraşmamaktadırlar"[36].

---

35) Geniş ve ayrıntılı bilgi için bk. THOMAS MORUS, Utopia. Çev. S. Eyüboğlu, M. Urgan, V. Günyol, İst. 1964. M. Organ'ın önsözü; RIHS, Ch.: Les philosophes utopistes. Le mythe de la Cité communautaire en France au XVIII siècle, Paris 1970, s. 272 vd.

36) Bk. Th. MORE, Utopia, s. 57-58, 78-79.

Kralların danışmanları ise ya bilgisiz, ya dalkavuk ya da kendini beğenmiş kimselerdir. "Yükselme tutkusunun, para kaygısının ya da kendini beğenmişliğin ağır bastığı danışma kurulları ise tüm yeniliklere kapalıdır. Atalardan kalan en güzel kurumları yaşatmak ve geliştirmek için hiç bir çaba harcamazlar, ama biri çıkıp onları düzeltmek. yenileştirmek istedi mi, "yenileşmeye, ilerlemeye, katılmamak için eskiye sarılırlar"[37].

Halk arasında büyük bir başıbozuk, hırsız, haydut güruhu türemiştir. Bunun bir nedeni geçimini askerlik mesleğinden, savaşarak sağlayan bir çok insanın savaş sonrasında işsiz kalmaları ve geçimlerini sağlayacak başka olanak bulamayınca da bu yollara başvurmalarıdır[38]. Bu insanları ölüm cezası dahi uslandırmaz, hırsızlara ölüm cezası verilecek yerde toplumun tüm üyelerine yaşama olanakları sağlamak çok daha yerinde olacaktır. Böylece kimse kellesi pahasına çalmak zorunda kalmaz." Halkın yoksulluğa düşmesinin bir başka nedeni de soyluların alın teriyle geçinmekte, topraklarında çalışanları, daha fazla kazanabilmek için derilerine kadar yüzmektedirler"[39]. Ama para harcamağa geldi mi hesapsız sarfeden soylular, parasız kalınca da dilenciliğe kadar düşerler, "üstelik kendileriyle birlikte başka işlerde hayatlarını kazanamıyacak bir sürü aylak uşaklarını da yoksulluğa sürüklerler"[40]. İşte bu insanlar ya açlıktan ölmek ya da çalmak durumunda kalmışlardır. Her ne kadar "bu aylakların tükenmez bir asker kaynağı olduklarını düşünenler varsa da önemli olan savaş değil barıştır" ve insanlar "barışa önem vermeli, barış üstüne kafa yormalı". Bu aylak insanları "şerefli bir zanaata sahip, ellerinin emeği ile yaşamağa alıştırıp çalışkan ve yararlı kişiler" yapmalıdır[41].

Ne var ki, İngiltere'de o dönemde kaygı yaratan çapulculukların nedeni yalnızca bunlar değildir. Asıl önemli olan toplumun ekonomik dengesi ve düzeni bozulmuştur. Bunun nedeni de ekonomik gelişmelerdir. İngiliz koyun yünlerinin ihracatı ve bunun büyük gelir kaynağı haline gelmesi yerleşik ekonomik düzeni sarsmıştır. Geniş tarım alanlarının boşaltıp, otlak şekline dönüştürülmesi yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda toprak sahibi zenginleşmiştir, ama bu topraklardan tarım yaparak geçinen bir çok köylü ve yoksul, aç ve işsiz kalmıştır. "Eskiden yüzlerce kolun çalıştığı topraklarda koyunları otlatmağa bir tek çoban yetmektedir"[42]. Zamanla herşeylerini yitiren çiftçiler için "çalmak ve Tanrı buyruğu ile asılmaktan" başka yol kalmamıştır. Bu gelişmenin bir sonucu da ekmek ve tahıl fiyat-

37) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 59.
38) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 60-61.
39) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 61.
40) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 61.
41) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 62-63.
42) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 64.

larının alabildiğine artması olmuştur. Açlık, işsizlik bu insanları yasa dışı yollara itmiştir.

Bu soruları denizci Raphael Hythloday'ın ağzından açıklayan Th. Morus, çözümü de yine Hythloday'e söyletir :

"Öyle yasalar çıkarın ki, çiftlikleri yıkan beyler ya hepsini yeniden yapmak ya da toprağı yeniden çiftlik kuracak insanlara bırakmak zorunda kalsınlar. Zenginlerin cimri bencilliğini frenleyin, sömürme ve tekel kurma hakkını alın ellerinden, aylak insan bırakmayın ülkemizde, tarımı büyük ölçüde geliştirin, yün işliklerini ya da başka üretim kollarını yaratın, yoksulluk yüzünden bugüne dek hırsızlık, serserilik ya da uşaklık eden aşağı yukarı aynı kaderi paylaşan bir sürü insan oralara girip yararlı bir çalışma yoluna girsin. Bütün bu anlattığım dertlere çare bulamazsanız, adaletinizle öğünmeyin, insafsızca, budalaca yalan söylemiş olursunuz"[43].

Toplumdaki düzensizliklerin bir başka nedenini de eğitime bağlayan Morus, "milyonlarca çocuk bozucu, körletici bir eğitimin pençesinde bırakılıyor", sonra bunlar suç işleyince asılıyor diyecektir. "Asma zevkini tadabilmek için hırsızlar yaratılıyor"[44] adeta...

Daha sonra ölüm cezası sorununu tartışan Morus, ölüm cezası yerine zorunlu çalışma cezasının getirilmesinin daha yararlı olacağını savunur[45].

Siyaset ahlâkı ilkelerinin hangileri olması gerektiğini inceleyen Morus, o dönemde geçerli olan siyaset ilkelerini de eleştirerek bunların yerlerine başka ilkelerin konmasını önerir. "Bir ordu besleyen kralın ne kadar parası olsa azdır"; "Kral istese bile haksızlık edemez"; "Kral uyruklarının ve mallarının ortaksız sahibidir". "Uyruklar herhangi bir şeyden yoksulluğu kralın varlığını korur", "zenginlik ve özgürlük devlete başkaldırmağa, hor bakmağa götürür" gibi ilkelerin yerine başkalarının konması gerekir. Bunlar, kralın şeref ve mutluluğunun kendisinin değil, halkının zengin olmasına bağlı olduğu, kralların halkın iyiliği için başa getirildiği gibi ilkelerdir. Kralın en kutsal görevi kendi mutluluğundan önce halkının mutluluğunu düşünmesidir. Halkın yoksulluğunu kralın güvencesi saymak kadar yanlış bir şey olamaz. Kral dilencilerin değil, zengin ve mutlu insanların başında olmakla yücelir[46].

Th. Morus eserinin birinci bölümünün sonunda gerçek *düşüncesini açıklar:* "Malın mülkün kişisel bir hak olduğu, her şeyin

43) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 66.
44) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 66.
45) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 69 vd.
46) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 80-81.

parayla ölçüldüğü bir yerde toplumsal adalet ve rahatlık hiçbir zaman gerçekleşemez" [47]. Bunun için "mülk sahipliğini ortadan kaldırmak, ülkenin zenginliğini eşitce, doğrulukla dağıtabilmenin ve insanları mutluluğa kavuşturmanın biricik yoludur" [48]. "İnsanları mutluluğa ulaştırmanın tek yolu eşitlik ilkesini uygulamaktır. Oysa mülkün tek elde ve mutlak olduğu bir devlette eşitlik bulunamaz". "Çünkü orada herkes türlü yollarla kazanabildiği kadar kazanmakta haklı görür kendini ve ulusun zenginliği önünde sonunda başkalarının yoksulluğuna göz yumacak bir azınlığın eline geçer" [49].

Th. Morus ideal düzeni, eserinin ikinci bölümünde "Utopia" adasının sosyal, ekonomik, siyasal düzenini anlatarak açıklar.

Utopia adasında sosyal ve *ekonomik düzen* tüm ada halkının mutlu olmasını sağlayacak, tüm haksızlıkları kötülükleri ortadan kaldıracak biçimde kurulmuştur.

"Utopia adasının ellidört büyük ve güzel şehri vardır, hepsinde aynı dil konuşulur, aynı töreler, aynı kurumlar, aynı yasalar yürürlüktedir" [50]. Amaurote adanın ortasında başkenttir.

Her şehrin en az yirmi millik bir tarım alanı vardır. *Utopia*'da *özel mülkiyet yoktur,* topraklar, evler, işyerleri ve hammadde stokları herkesindir.

> "Hiç bir şehir, yasanın çizdiği sınırları artırma hevesine düşmez. Halk kendini toprağın sahibi değil, çiftçisi, işçisi diye görür." "Tarlaların ortasında her türlü tarım araçlarıyla donatılmış çiftlik evleri vardır. Bu evlerde her mevsimde şehrin nöbet sırasıyla gönderdiği işçi orduları oturur." "Herkesin iki yıllık tarım nöbeti vardır." "Çiftçiler harcadıklarından çok daha fazlasını yetiştirmeğe çalışırlar." Tarım için ihtiyaçlar karşılıksız olarak şehirden sağlanır[51].
>
> Şehirlerde aynı ortaklık ilkesi geçerlidir. "Utopia'lılar ev bark konusunda ortaklık ilkesine bağlıdırlar." "Evde hiç bir şey özel değildir", "ne varsa herkesin malıdır", "özel mülkiyet düşüncesini kökünden yok etmek için her on yılda bir ev değiştirirler ve herkesin oturacağı ev kur'a ile belli olur" [52].

---

47) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 86.
48) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 87-88.
49) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 87
50) Bk. Th. MORE, a.g.e., s.92 vd.
51) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 93-94.
52) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 96-97.

Utopia'da para yoktur, altın ve gümüş en bayağı işlerde kullanılır insanlar arasında *iş sözleşmeleri yapılmaz,* herkes sırayla tarımda ve diğer mesleklerde çalışır.

> "Kadın erkek bütün Utopia'lılar usta birer tarımcı olmak zorundadırlar". "Tarım dışında herkes özel bir iş eğitimi görür. Kimi dokumacılık öğrenir, kimi duvarcılık, testicilik, kimi demircilik ya da dülgerlik. Başlıca san'atlar bunlardır". "Herkes ana babasının zanaatında yetişir"[53]. "Para denilen şey karşılıklı alışverişlerde. hemen hiç kullanılmaz"[54]. "Altın ve gümüş, ortak evlerde olsun, özel evlerde olsun en bayağı işlerde kullanılır. Hatta oturakları bile altın ve gümüşten yaparlar. Kölelerin zincirlerini, çok ağır suç işlemiş mahkûmların işaretlerini yapmak için bu madenlerden yararlanırlar. Mahkûmların parmaklarında ve kulaklarında altın halkalar, boyunlarında altın gerdanlık, başlarında altın bir çember vardır". "Kısacası altını ve gümüşü kepaze etmek için ellerinden geleni esirgemezler". Kıymetli taşlar için de aynı yöntem uygulanır[55].

Toplumda herkes çalışacağı için, günde altı saat çalışmayla, toplumda herkesin ihtiyaçlarını bol bol karşılayabilecek değerler üretilebilecektir. Tüketim de ihtiyaca göre olacaktır. Her şey bol olacağından hiç kimse gerektiğinden fazlasını istemiyecektir. Herkes ürettiğini ortaya koyacak ve ihtiyaç sahipleri "para ödemeden, karşılık olarak bir eşya ya da senet vermeden" kendilerinin ve ailelerinin ihtiyacı olan malları depolardan alabileceklerdir[56].

Utopia'da toplum hayatının temeli aile'dir.

> Her şehirde altı bin aile olacaktır, nüfus sabit tutulmağa çalışılacaktır. Aileyi en yaşlı erkek yönetecektir. Aileler yemeklerini bir arada yiyeceklerdir[57]. Herkes tek tip giysi giyecektir. Kadınlar için evlenme yaşı onsekiz, erkekler içinse yirmiikidir. Utopia'da ancak ölüm evliliğe son verir, ancak karı - koca birbirini aldatırsa, ya da eşlerden biri dayanılmayacak kadar huysuzsa yöneticiler kurulunun izniyle ayrılma söz konusu olabilir[58].

Utopia'da en basit ve en pis işleri yapan *köleler* de olacaktır. Köleler, ellerinde silâhla yakalanan savaş tutsaklarıdır, ağır

---

53) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 100-101.
54) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 116.
55) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 116-117.
56) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 108.
57) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 106 vd.
58) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 137.

suç işleyen Utopia'lılar, ceza süresince köle sayılır. Yabancı bir ülkede ölüm cezasına çarptırılmış kişiler, yabancı bir ülkeden gelen ve köle olarak çalışmayı kabul eden yoksul kişiler de köle olurlar[59].

Utopia'nın siyasal düzenine gelince, piramidal bir sistem öngörülmüştü, şöyle ki, otuz aileden oluşan gruplar her yıl "Philarch" adı verilen bir baş seçerler, on philarch, üçyüz aile ile birlikte "baş philarch" denilen birinin buyruğu altındadırlar. İki yüz baş philarch bir senato oluştururlar ve gizli oyla halkın gösterdiği dört aday içinden birini başkan seçerler. Başkan zorbalığa kaçmadığı sürece ömür boyunca iş başında kalabilir. Philarch'lar, baş philarch'lar ve Başkan yürütme görevini yaparlar. Görevleri iş hayatını denetleme ve yasayı uygulamadır[60].

Din adamları, rahipler de seçimle görev başına gelirler, toplumda önemli yerleri vardır. Din adamları, philarch'lar ve baş philarch'lar ve Başkan toplumun okumuş kesimi yani fikir işçileri arasından seçilirler. Toplumda "el kol işlerinden kurtulup sadece düşüncesini geliştirme yolunda" olanlar çok küçük bir azınlık oluştururlar, ancak bu bir sınıf ya da kast niteliğini pek taşımaz, çünkü açık bir gruptur bunlar, "çocukken mutlu bir yaradılış, keskin bir zekâ, bilime yatkınlık gösterenler"dir, "boş zamanlarında çalışıp bilgi edinen bir işçi, işten alınır ve bilim kollarında çalışanlar arasına sokulur". Öte yandan fikir işçileri arasında da "umulan başarıyı gösteremeyenler işçiler arasına yollanır" [61].

Utopia'da yasa sayısı çok azdır, yasanın okunup anlaşılması da çok kolaydır. Çünkü, "bir insanın ya okuyamayacağı kadar çok, ya da anlayamayacağı kadar değişik ve karanlık yasalarla bağlanmasını hak ve adalete aykırı bulur Utopia'lılar" [62].

Mosca, *Utopia'nın dış politikasına hâkim olan ilkelerin,* aşağı yukarı İngiltere'nin Kraliçe Elisabeth döneminden XIX uncu ve hatta XX nci yüzyıla kadar uyguladığı ilkeler olduğunu söyler[63]. Utopia bir ada ülkesidir ve bir kıt'anın yakınındadır. Utopia'lılar, kıt'adaki devletlerden hiç birinin diğerleri üzerinde hâkimiyet

59) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 135 vd.
60) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 98-99.
61) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 104, 120.
62) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 141.
63) Bk. MOSCA, a.g.e., s. 138.

kurmasını istemezler, güçlü devletlere karşı güçsüzleri korurlar ve güçlü devletleri içten bölmek için ellerinden geleni yaparlar. Utopia'lılar savaştan hoşlanmazlar ama, kadın erkek her gün savaş talimleri yaparlar. Ancak yurtlarını savunmak, dostlarının topraklarını düşmanlardan ya da zorbalardan kurtarmak ya da daha önce kendilerine yapılmış kötülüklerin öcünü almak için savaşırlar. "Onlar için en şanlı zafer düşmanı oyun düzen gücüyle yenmektir." Düşmanlarını içten bölerler, birbirlerine karşı kuşku, korku ve güvensizlik yaratırlar. "Paranın insana işletmeyeceği suç yoktur" ilkesinden hareketle ihanete kışkırttıkları insanlara bol bol altın ve diledikleri yerlerde büyük gelir getiren topraklar da vaadederler."

"Bu yoldan işi istedikleri gibi çözümleyemezlerse, o zaman düşmanları arasında ikilik ve çatışma yaratırlar". "Bunda da başarı elde edemezlerse, düşmanlarına komşu olan ulusları onlara karşı kışkırtırlar. Bol bol para dökerler". Utopia'da para, altın, gümüş geçerli değildir, ama para, gümüş ve altın dolu hazineleri vardır ve bunları bu işler için kullanırlar. "Çünkü şunu bilirler ki: En azgın düşman bile çok zaman büyük paralarla satın alınabilir ve yine bilirler ki, ihanetleri sağlamak için olsun, açıkça döğüşmek için olsun, para savaşın can damarıdır" [64]. Savaşmak gerektiğinde de Utopia'lılar savaşa girmez, para ile her ülkeden tuttukları savaşçıları savaşa sürerler. "Utopia'lılar bu kiralık askerlerin sürü ile ölmesinden hiç kaygılanmazlar" [65]...

Thomas Morus kitabının sonunda Utopia konusunda anlatılanların çoğunun, kendisine olmayacak şeyler gibi göründüğünü, asıl onu şaşırtan da bu garip devletin parasız pulsuz ortak yaşama düzeni olduğunu söyler ve "ama şunu da saklamayacağım ki, Utopia devletinin birçok özelliklerini şehirlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu" diyerek son sözünü söyler.

Utopia'nın XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında ütopist sosyalist yazarlar üzerinde etkisi görülecektir.

C. Reform Hareketi ve Reformatörler.

Onaltıncı yüzyılın düşüncesini etkileyen en önemli olay Reform hareketi olmuştur. Gerek Reform hareketinin, gerek onu izleyen dönemin kişi hak ve özgürlükleri ve kişi-iktidar ilişkileri yönünden önemi büyüktür.

64) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 115.
65) Bk. Th. MORE, a.g.e., s. 145-154.

Reformatörler, Roma kilisesinin baskısına karşı kişinin düşünce, inanç ve vicdan özgürlüğünü –geçici bir süre için de olsa– savunmuşlar ve kişiye kurulu din düzenini yıkmak için savaşmaya çağırmışlardır. Reformatörlerin başlıca amacı, hıristiyanların vicdan ve düşüncelerini papaların dogmatik boyunduruğundan kurtarmaktır. Bunu yaparken, resmî din gereğine karşı çıkıyorlar ve dolayısiyle itaat sorununu gündeme getiriyorlardı. Zulüm gören bu dinî azınlıklar haklarının ve inanç özgürlüklerinin tanınmasını ve devletin inanç ve düşünce alanına karışmamasını istiyorlardı.

Ancak, düşünce ve inanç özgürlüğü bir defa kabul edildikten sonra, bu özgürlüklerin söz, yazı, öğrenim, toplanma ve dernek kurma özgürlüklerinin tanınmasına yol açması da kaçınılmaz olacaktır.

Kişinin Tanrının sözlerini yorumlayabileceği kabul edildikten sonra özgür düşünce ve eleştiri zihniyetinin siyasal ve hukukî ve bilimsel alanda etkisini önlemek kolay olmayacaktı. Vicdan ve düşünce özgürlüğünü elde eden kişi, daha sonra siyasal özgürlük savaşına girişecektir. Bu bakımdan Reform hareketi demokrasi ve özgürlük yolunda atılan önemli bir adım sayılmıştır.

Ne var ki bu görüşe karşı hemen, reformatörlerden Martin Luther'in imparatorların danışmanı olduğu, Jean Calvin'in ise, otoriter ve totaliter görüşleriyle ün yaptığı, her ikisinin de ister iyi, ister zorba tüm yönetimlere mutlak itaatı emrettikleri hatırlatılır[66]. Ancak, Reform hareketi reformatörlerle sona ermiyecektir, onlardan sonra dinî alanı aşarak siyasal ve hukukî alanlara yayılacaktır. Kaldı ki, reformatörlerin de bu tür davranışlarının nedeni, reformun ancak güçlü siyasal iktidarların desteği ile gerçekleşebileceğine inanmış olmalarıdır. Reformatörlerden sonra, protestan düşünürler, "yeni ve gerçek dine" düşman olan, "Tanrı dini"nin gelişmesini ve yayılmasını engelleyen yöneticilerin işbaşına gelmelerinden ve özellikle Saint-Barthélémy kat'liamından sonra zorba yönetim sorununa eğilecekler, zorba yönetimlere karşı direnme görüşünü işleyeceklerdir. Bu sorunu çözümlerken de iktidarın kaynağı, kişinin ve toplumun iktidar karşısında yeri, iktidarın sınırları, meşruiyeti gibi sorunları ele alacaklardır. *"Monarkomark"* adını alan ve zorbanın işbaşından uzaklaştırılması görüşünü savunan protestan yazarların yanı sıra, *"Ligue"* hareketi

66) Bk. GÖZE, A., Onaltıncı yüzyıl düşünürlerinde baskıyla karşı direnme. İst. Huk. Fak. Mec., c. XXXIV, sayı 1-4, ayrı bası, s. 3 vd.

içinde birleşen katolik yazarlar da protestanlar hakkında yeterli ve etkili önlemler almayan yöneticilerin karşısına protestan yazarların tezleriyle çıkacaklardır.

Saint-Barthélémy kat'liamı Fransa'yı protestanlardan arındırmamıştır ve protestanlar da mücadele ettikleri katolikler gibi Fransa'da mezhep ikiliğini kabul etmemektedirler. Her iki taraf da, kralı, gerçek dava olduğuna inandıkları kendi davaları yanına çekmeye çalışırlar ve her iki taraf için de, gerçek davaya yani kendi davalarına ihanet eden kral bir zorbadır ve cezası ölümdür.

Gerek protestan, gerek katolik yazarlar bu tezlerine hukukî dayanak olarak *Siyasal Sözleşme* görüşünü ileri sürmüşlerdir. Buna göre emretme gücünün kökü Tanrıdadır ama yeryüzünde iktidarın sahibi toplumdur ve toplum yani kişiler bu gücü kullanma yetkisini bir anlaşma ile krala verirler. Yönetici toplumun iyilik ve mutluluğunu gerçekleştirmek, aklın emirlerine, adalete ve hakkaniyete, doğal ve tanrısal yasalara uygun emirler vermek ve anlaşma hükümlerine saygılı olmak zorundadır. Yönetici anlaşma koşullarına uymadığı zaman onu iktidardan uzaklaştırma olanağı, hakkı doğar. Bu uzaklaştırma işlemi "teb'anın" efendisine" karşı ayaklanması biçiminde yorumlanamaz. Toplum görevini iyi başaramayan, anlaşma koşullarını çiğneyen bir temsilci yerine, yenisini atama hakkını kullanmış sayılır. Bu görevden uzaklaştırma işlemi de ya toplumun temsilcileri durumunda olan yüksek dereceli memurlar tarafından ya aydın kişiler tarafından ya da doğrudan doğruya bireyler tarafından gerçekleştirilebilir. Öte yandan kralın yetkileri mutlak da değildir, iktidarın kullanılmasına soyluların ve halkın da katkısı olması gerekir. Yani yönetim kral-soylu ve halk temsilcileri arasından *karma bir yönetim* biçiminde oluşturulacaktır.

> Bu dönemin yazarları ve eserler arasında "Franco Gallia" adlı eseriyle ünlü Fr. Hotman, J. Calvin ve Hotman'ın yakın dostu ve Calvin'in ölümünden sonra Fransız Reform hareketinin şefi olan Th. de Bèze'in "Taité du droit et des Majistrats" adlı eseri, yazarları kesin olarak bilinmeyen "Réveil - Matin des Français et de leurs voisins" ve "Vindiciae Contra Tyrannos" adlı eserler önemli yer tutar[67].

67) Bu yazarlar ve eserleri konusunda geniş ve ayrıntılı bilgi için bk. GÖZE, Onaltıncı yüzyıl düşünürlerinde baskıya karşı direnme, İst. Üniv. Huk. Fak. Mec., c. XXXIV, sayı 1-4.

D. Jehan Bodin, Egemen - Ulusal - Monarşik Devlet.

Fransa'da 1576 yılında "Devletin Altı Kitabı" adlı bir eser yayınlanır, yazarı Jehan Bodin'in hayatı konusunda ayrıntılı bilgi yoksa da yazarın hukukçu, tarihçi ve filozof olduğu bilinir. "Devletin Altı Kitabı" adlı eser Saint-Barthélémy kat'liamından sonra protestan yazarlarca yayınlanan eserlere cevap niteliğindedir.

Bodin devletin bir tanımlamasını vererek eserine başlar: Devlet birçok ailenin ve onlara ortak malların egemen güç tarafından yönetimidir[68].

Bodin, Machiaveli gibi devleti yalnızca siyasal olaylar düzeyinde ele almaz, devlet hukuka uygun, meşru bir kurumdur, iyilik, mutluluk, düzen gibi değerlere yabancı değildir. Ama devlet bunun ötesinde bir amaca yöneliktir[69]. Temel öğesi aile olan devleti, devlet yapan siyasal toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan egemen gücüdür. Egemen güç ya da egemenlik nasıl tanımlanabilir? *"Egemenlik mutlak, sürekli bir güçtür".*

Egemenlik süreklidir çünkü, değişen yönetimlerin ötesinde hep aynı kalır, egemenliğin sürekliliği siyasal toplumun sürekliliği düşüncesinden kaynaklanır.

Sürekli olan *egemenlik mutlakdır.* Egemenlik başkalarından emir almamaktır, egemen güc teb'a için yasa yapar, yasayı değiştirir, yenisini yapar. Egemen yönetici -prens- yasalarla bağlı değildir, ne kendinden önce yapılmış yasalarla, ne de kendi yaptığı yasalarla bağlı değildir. Egemen kişi, "istese de kendi elini kolunu bağlayamaz" der Bodin. Bu nedenle Fermanların ve Emirnamelerin sonunda "isteğimiz bir yöndedir" sözlerine rastlanır.

Egemenlik her şeyden önce genel ve özel olarak herkes için *yasa yapmak, yasaları değiştirmek iktidarıdır.* Egemen güç yasayı yaparken, onu değiştirirken ya da kaldırırken, ne kendinden üstün ne kendine eşit ne de başka herhangi bir gücün muvafakatine ihtiyacı vardır. Çünkü eğer bir prens üstün bir gücün muvafakatini almadan yasa yapamıyorsa o prens egemen değildir, olsa olsa uyruktur, eğer yasa yapabilmesi için kendine eşit bir gücün muvafakati gerekliyse, yine egemen sayılmaz ve yine eğer

---

68) Bk. BODIN, J., De La Republique, Dijon 1949. L. I. chap. II. s. 1.
69) Bk. BODIN, a.g.e.. s. 12-13

bir senato ya da halk gibi kendinden aşağı düzeyde olan bir gücün muvafakati gerekiyorsa bu durumda da prens egemen sayılmaz.

Örf ve âdet kuralları ve gelenekler de egemen gücü yasa yaparken sınırlamaz, egemen güç savaşa karar verir, barış yapar, yargılamada kesin ve son hükmü verir, yüksek dereceli görevlileri atar, para basar, vergi koyar, af ilân eder...

Bodin'in bu egemenlik anlayışı, feodaliteyi bertaraf ederek fransız monarşisinin esas temel yapısını oluşturur. Bilindiği gibi, feodalite kişisel hiyerarşik ilişkiler demetidir, kamu otoritesi bin parçaya bölünmüş, kamu iktidarı ve özel hukuk ilişkileri birbiri içine girmiştir. Mutlak egemenlik kavramı bu feodal düzen ve yapının ölüm fermanı demektir. Yine *bu egemenlik kavramı* ilkçağlardan beri savunulan *karma yönetimlerin sonu anlamına gelir.* Mutlak egemenlik anlayışı karşısında egemenliğin kral, soylular ve halk meclisleri tarafından birlikte kullanılmasından söz edilemez. Yine *bu egemenlik anlayışı dinî iktidarın* yani papaların ve Roma Cermen İmparatorluğu'nun *üstünlük iddialarının sonu demektir.* Böylece Bodin'in egemenlik anlayışı Fransız ulusal devletinin temelini atıyordu.

Fransız kralı egemendi, egemen olduğu için ne Papa'ya, ne de İmparatora hiçbir şey borçlu değildi, onlara hiçbir tâbiyet bağı ile bağlı değildi. İktidarı geçici değildi, iktidarını kimseden almamıştı ve yeryüzünde hiçbir otoriteye karşı da sorumlu değildi. Böylece *egemenlik kavramı feodal zinciri parçalıyor ve ulusal birliği ve bağımsızlığı simgeliyordu*[70].

Yukarıda da işaret edildiği gibi *bu egemenlik anlayışı* o zamana kadar düşünürlerce savunulan *karma yönetim biçimini de reddediyordu.* Bodin'e göre insanları doğal yöneticilerine karşı başkaldırmaya teşvik eden ve en acımasız zorba yönetimden de kötü olan anarşiye yol açan bu karma yönetim "saçma" bir yönetim olmakla kalmıyor, aynı zamanda bunu savunanlar da "ölümü gerektirecek" suç işliyorlardı. Teb'ayı egemen prensle aynı seviyede saymak affedilmez bir suçtu.

Egemenlik parçalanmaz, bölünmez bir bütün olarak bir prensde, bir azınlıkta ya da toplumda olabilir. Egemenlik bir bütün olarak tek elde toplanmadıkça toplumda savaş ve mücadele sona

70) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., 1949, s. 45.

ermez, egemenliğin kral, soylular ve halk üçlüsü arasında bölüşülmesi söz konusu olamaz."

Monarşi'den yana olan Bodin bu tercihinin nedenlerini de açıklar. Bir defa, monarşi doğal düzene en uygun düşen yönetimdir. Devletin modeli olan ailede tek şef vardır... Gökyüzünde de tek güneş... evrende tek tanrı... eski uygarlıklarda da tek kişi egemenliği... örneğin, Asur'lularda, Pers'lerde, Mısır'lılarda, Makedonya'lılarda... Sonra teorik planda kalındığında egemenliğin tek kişide, bir azınlıkta ya da halkta olabileceği düşünülebilir, ama uygulamada egemenliğin ancak tek kişide olması onun bölünmezliği ve mutlak olma niteliği ile bağdaşabilir.

Ne var ki *bu monarşi,* monarkın doğal yasaları çiğnediği, özgür insanlara köle muamelesi yaptığı, uyruklarının mallarını kendi malı gibi kullandığı *zorba bir yönetim de olmayacaktır.* Çünkü egemen yöneticinin yasalarının üstünde, tanrısal iradenin yansıması olan *doğal yasalar* vardır ve bu doğal yasalar içinde de birinci planda uyrukların *mülkiyet hak*larına ve *özgürlük*lerine saygı gelir. Yöneticinin uyrukların mülkiyet haklarına ve özgürlüklerine, yani doğal yasaya saygılı olduğu ve uyrukların da yöneticinin yaptığı yasalara uygun davrandıkları zaman monarşi *meşru* olur.

Monark kamu görevlerini soyluluk, zenginlik ve erdem gibi kriterlere bakmadan dağıtırsa halktan yana bir yönetim oluşturur, buna karşılık monark, görevleri yalnızca zengin ve soylulara verirse, monarşinin aristokratik biçimini oluşturur, ama en iyisi egemen monarkın hem soyluların, hem de halktan kişileri kollayarak ama soylulara yine de bir üstünlük sağlayarak görevleri dağıtmasıdır.

Mutlak ama keyfi olmayan monarşiden yana görünen Bodin, egemen monark ile halk arasında bir danışma organı olarak senato, parlamento, Etats-Généraux diye adlandırılabilecek bir organa da yer verir, ancak bu organ hiçbir şekilde bir karar organı değildir ve olamaz da, çünkü bilindiği gibi, egemenlik bölünmez, mutlak bir bütün olarak tek kişiye aittir ve bu ara kuruluş varlığını egemen güçten alır ve ona tâbi kalır. Böylece Bodin feodal düzenden mutlak monarşiler dönemine geçişi simgeleyen bir düşünürdür.

---

71) Bk. BODIN, a.g.e., s. 14-15.

2. Mutlak Monarşiler

XVII nci yüzyıl, Fransa'da mutlakiyetçi monarşik yönetimlerin güçlendiği, İngiltere'de mutlak monarşi denemelerinin yapıldığı ve teori alanında da mutlakiyetçi görüşlerin savunulduğu bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl ekonomik, sosyal, siyasal ve dinî alanlarda krizlerle dolu bir yüzyıldır[72].

XVII nci yüzyılda teoride savunulan mutlakiyet yönetimlerinin, genellikle keyfî yönetimler biçiminde anlaşılmadığı ve *mutlakiyet feodal yapının dağınık, bölünmüş, parçalanmış siyasal iktidar anlayışına karşı bir tepki* olarak ileri sürüldüğü görüşüne yer verilir[73].

Bir görüşe göre de, XVII nci yüzyılda, özellikle Fransa'da *toplumun çeşitli sınıfları arasında mücadele mutlakiyet yönetimlerinin nedeni olmuştur.* Kendi içinde birlik kuramayan, bölünmüş, parçalanmış bu sınıflardan hiçbirinin diğerlerine hâkim olacak gücü gösterememesi ise, mutlakiyet yönetimlerinin gelişmesini sağlamıştır[74].

Öte yandan bu yüzyılda *iç savaşlar ve din adına yapılan savaşlar* –İngiltere ve Fransa'da– *güçlü iktidarları gerektirirken,* aynı zamanda toplumlarda barış ve düzen özlemini de yaratmıştır. Güveni, düzeni ve barışı sağlayacak güçlü merkezî otoritelerin ve mutlakiyet yönetimlerinin kurulmasını kolaylaştırmıştır.

XVII nci yüzyıl *ekonomide merkantilizm'in geliştiği yüzyıldır.* İngiltere'de I inci Elisabeth devri, Fransa'da XIV üncü Louis dönemi ekonomik merkantilizmin uygulandığı ve mutlakiyet yönetimlerinin geliştiği dönemlerdir. *Merkantilizm dış siyaseti yönünden de mutlakiyet yönetimlerini zorunlu kılmıştır*[75]. Ne var ki daha sonra ticaret kapitalizminin gelişmesi mutlakiyet yönetimlerinin aleyhine işleyecek ve gelişen kapitalizmin monarşik iktidar karşısında çıkarttığı burjuvazi giderek güçlenecek ve iktidara katılmak istediği zaman da monarşik mutlakiyetlerin sonu gelecektir[76].

---

72) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. I, s. 314; SEE, H., Les idées politiques en France au XVIIIe siècle, Paris 1923.
73) Ayrıntılı bilgi için bk. TOUCHARD, a.g.e., c. I, s. 315.
74) Bk. TOUCHARD, a.g.e, c. I, s. 317-318.
75) Bk. GÖZE, A., Sosyal Devlet Sistemi, s. 66 vd.
76) Bk. HAURIOU, A., Cours de Droit constitutionnel étranger. Paris 1960-1961, s. 7; TOUCHARD, a.g.e., c. I, s. 317.

Merkantilizm bir ülkenin zenginliğini ve gücünü o ülkenin sahip olduğu altın ve gümüş gibi kıymetli madenler stokuna bağlar. XVII nci yüzyılda Batı Avrupa toplumlarını ilgilendiren başlıca önemli sorun güçlü, merkezi, ulusal devlet haline dönüşebilmektir. Yalnızca zengin devletlerin güçlü olabileceğine inanıldığından, güçlü merkezî devlet haline gelmek isteyen siyasal toplumların da, zenginleşmenin yolunu bulması gerekmektedir. Siyasal toplumların ekonomik gücü ile bir tüccarın ekonomik gücü arasında bağlantı kurularak, zenginliğin ölçüsü elde bulundurulan altın, gümüş gibi değerli madenlerin miktarına bağlanmıştır. Devletlerin kıymetli maden stokları yaparak zengin ve güçlü olacakları, bu yoldan siyasal amaçlarına ulaşalarına inanılmıştır. Bunun için de siyasal iktidarların, tüm ekonomik hayata, altın ve gümüş birikimini sağlayacak biçimde yön vermeleri öngörülmüştür.

Bunun için bir yandan ülkeden altın ve gümüşün çıkışını önlemek ve öte yandan ülkeye altın ve gümüş girişini sağlamak için gerekli önlemleri almak gerekmektedir. Kısaca ithalâtı kısıp, ihracatı ve ulusal üretimi artırma zorunluğu vardır. Üretimi artırmak için de gelişmekte olan sanayii korumak ve geliştirmek gerekmiştir. Bunun için de devlet önemli görevler üstlenmiştir; ülkenin doğal zenginliklerinden yararlanılmasını sağlayan tüm faaliyetlerin geliştirilmesi, tarım ekonomisinden kompleks ekonomiye geçişi sağlamak, sanayiin kurulması, ulusal sanayiin ihtiyacı olan sermayenin temini, ulusal sanayinin yabancı rekabete karşı korunması, ulusal ürünlere dış pazarlar bulunması... gibi. Merkantilizmin, güçlü ulusal ekonomilerin kurulmasını ve gelişmesini sağlamış, ülkede ekonomik dağınıklığa son vererek feodal ekonomik yapı kalıntılarını temizlemiştir.

XVII nci yüzyıl bilim alanında önemli gelişmelerin, keşiflerin yapıldığı yüzyıldır. Bu yüzyılın yetiştirdiği büyük bilim adamları arasında Bacon, Kepler, Galilée, Descartes, Pascal, Toricelli, Harvey, Newton ilk akla gelenler arasındadır. Bilim alanındaki ilerlemeler ve keşifler doğa yasalarını anlamada ve bunları kendi yararına kullanmada insana yeni olanaklar sağlamış, insanın aklına ve kendine güveni artmıştır. Bu yüzyılda hukuk tanrı ile ilişkisini kesmiş, siyaset de teoloji ile bağlarını koparmaya başlamıştır. Yavaş yavaş oluşan bu gelişmeler sonucunda *doğal hukuk anlayışı tanrısal kökünden uzaklaşmıştır*. Gelişen kapitalizm bu gelişmeyi kolaylaştırmış, buna karşılık doğal hukuk anlayışı da kapitalizme teorik dayanaklarını sağlamıştır.

Doğal yaşama, doğal haklar, sosyal ve siyasal sözleşme, ortak yarar görüşlerini işleyen *Doğal Hukuk Doktrini* birbirine tama-

men zıt siyasal görüş ve düşüncelerin savunma aracı ve dayanağı olabilmiştir.

Sosyal ve Siyasal Sözleşme teorisini savunanlar, tanrısal hukuk görüşünün ya da *devlet iktidarının kökünü tanrıya bağlayan teorinin yerini alacak bir teori ortaya koymuşlardır.*

İktidarın tanrısal kökü teorisi katolik kilisesinin siyasal iktidar sorunu karşısındaki tutumunu ortaya koyar. Ortaçağ boyunca savunulan bu teorinin XVII nci yüzyıldaki en ünlü savunucusu Bossuet olacaktır. Bu teori katolik kilise büyüklerinin "non est potestas nisi a Deo" yani tanrıdan gelmeyen iktidar yoktur sözünün yorumu ve geliştirilmiş biçimidir. Bu formül yöneticilerin tanrı tarafından belirlendiği anlamına gelmez, ama iktidar sahibinin bir defa, şu ya da bu yoldan belirlendikten sonra iktidarını tanrıdan aldığını açıklar. Değişik yönetim biçimleriyle uyum sağlayabilen bu görüş yalnızca kralların mutlak iktidarını savunmak için ileri sürülmemiştir. Bu teori, iktidara mutlak, kesin ve tartışmasız itaati zorunlu kılar ve kişilerin iktidar sahiplerine karşı direnme olanaklarını reddeder. Buna göre, yönetici tanrının yeryüzündeki temsilcisi durumundadır, yöneticiye itaat tanrıya itaat anlamını taşır, kurulu iktidara karşı gelmek ise tanrıya başkaldırmakla eş anlama gelir. Bu teori halk egemenliği teorisi ile bağdaşmaz, çünkü iktidarı kullanan kişiyi halk seçmiş olsa dahi yönetici emretme gücünü halktan değil, fakat Tanrıdan almış sayılır.

Sosyal-Siyasal Sözleşme teorisinde ise, iktidarın kaynağı toplumdur, yönetici iktidarını toplumdan alır, artık *iktidarın kaynağı değişmiş*tir. Doğal hukuk okuluna göre, siyasal iktidar insan yapısıdır, emretme gücünün kökünü bulmak için tanrıya çıkmaya gerek yoktur. *Siyasal iktidarların kökü, kaynağı Sözleşmeler*dir. Bu görüşlerini kanıtlamak için bu okul düşünürleri bir varsayımdan hareket ederler, buna göre insanlar siyasal toplum öncesinde bir doğal yaşama döneminden geçmişlerdir. Siyasal bir otoritenin bulunmadığı bu dönemde insanlar aklın yasalarına ve doğal yasalara uyarlar, bağımsız ve özgür yaşarlardı. Hiç kimsenin diğeri üzerinde emir ve kumanda yetkisi olmadığı için de eşitlik vardı. İşte bu yaşam düzeninden herkesin bir siyasal otoriteye boyun eğdiği düzene geçiş sosyal sözleşmeyle açıklanmıştır.

İnsanlar ya bir zorunluk sonucu ya da istekleriyle bir otoriteye boyun eğmeyi kabul etmişlerdir, her iki ihtimalde de emredenleri emredilenlere bağlayan bağ bir sözleşmedir. Böylece siya-

sal toplumlar güçlerini, meşruiyetlerini, topluma istekleriyle ya da zorunluk sonucu katılan kimselerin bir kişinin ya da bir meclisin emirlerine boyun eğmeye söz vermeleri olayından alır.

> Bu görüşe göre topluma katılanların zor altında itaat sözü vermeleri fetih olaylarında görülür. Mağluplar galiplere boyun eğmeye söz verirler ve böylece hayatlarını kurtarmış olurlar. Kökü bir fetih olayına dayanan siyasal toplumlarda da emreden ve itaat eden ilişkisi bir söz vermeğe dayanır ve sözleşme galibin hakkını meşrulaştırır, mağlubun itaat borcunu da zorunlu kılar[77].

İnsanların istekleriyle birleşip, karşılıklı anlaşmalarıyla ortak bir otoriteye boyun eğmeyi kabul etmeleri halinde, emredenlerle emredilenler arasındaki emir ve kumanda ilişkisi, isteğe dayanan bir sözleşmeyle sağlanır. İnsanlar istekleriyle bir kişinin, bir kurulun ya da toplum temsilcilerinden oluşan bir meclisin emirlerine boyun eğmeyi kabul etmiş olurlar. Yöneticilere, emretme gücünü. üstün iktidarı, egemenliği veren sözleşmedir. İnsanlar doğal yaşama döneminde sahip oldukları haklarından yöneticiler lehine vazgeçmiş olurlar, böylece bu görüşe göre iktidarın kaynağı tanrı değildir, insanların kendi iradeleridir.

İktidarın tek kaynağı insanların iradesidir ama, kullanılışı ve kapsamı değişik biçimlerde ve içerikte gerçekleşebilir. Sözleşmeyi yaparken toplum iktidarın kullanılmasını koşulsuz olarak bir kişiye verebilir, bu durumda bu kişi mutlak egemen kişi durumuna girer, ya da toplum iktidarın kullanılmasını koşullara bağlayabilir, bu durumda ise yönetici ya da yöneticiler sınırlı bir iktidarı kullanma yetkisine sahip olurlar. Bunun gibi sözleşme hükümlerine göre, sosyal sözleşme teorisi tüm yönetim biçimleriyle bağdaşabilen bir teori olarak ortaya çıkmıştır.

Althusius korporatif ve federatif yapılı sosyal ve siyasal düzen anlayışını açıklarken sosyal sözleşme ve doğal hukuk görüşünden hareket etmiş, *Grotius* ve *Pufendorf* mutlakiyetçi yönetimlerini sosyal siyasal sözleşme görüşüne dayanarak açıklamışlar, *J. Locke* ise liberal yönetim anlayışını yine sosyal sözleşme ile açıklamıştır.

> Grotius XVII nci yüzyılda doğal hukuku laik temel üzerine kuran düşünürdür. Doğal hukuk insan aklına dayanır,

77) Bk. DERAHTE, R., J.-J. Rousseau et la science politique de son temps Paris 1950, s. 42.

doğal hukuk aklın insanın doğasına uygun olarak belirlediği kurallardır. Doğal hukuk tanrı olmasa dahi var olacak bir hukuktur. Tanrı varsa, der Grotious, doğal hukukun kaynağı tanrısaldır, ama tanrı yoksa doğal hukuk yine de vardır.

Grotius, sosyal - siyasal sözleşme görüşünden hareket eder. Özgür insanlar, haklarından en iyi biçimde yararlanabilmek ve ortak yararı gerçekleştirmek için toplumu kurmuşlardır ve siyasal iktidarı oluşturmuşlardır. Nasıl ki bir kimse kendini başka bir kimsenin kölesi yapabiliyorsa, aynı biçimde bir toplum da tüm hak ve yetkilerinden bir ya da birkaç kişi lehine süresiz ve koşulsuz olarak vazgeçerek bir kölelik sözleşmesi yapabilir. Böyle bir sözleşmeyle iktidarı devralan yönetici yine de emretme gücünü doğal hukuk ve kavimler hukukuna uyarak kullanmalıdır[78]..

Mülkiyet hakkının doğal hukuk güvencesi altında olduğunu ve ticaretin serbest olduğunu savunan Grotius, sözleşme görüşünden hareketle mutlakiyet yönetiminin meşru olduğunu söyler. Her toplum istediği, beğendiği yönetimi seçmekte serbesttir.

Doğal hukuk okulunun XVII nci yüzyılda tanınmış düşünürlerinden Pufendorf da iktidar anlayışını sosyal - siyasal sözleşme ile açıklar. İktidarın kaynağı siyasal sözleşmedir. Bu sözleşme ile iktidarın gerçek sahibi toplum, kendini yönetecek kişileri seçer ve onlarla bir anlaşma yapar. Yöneticiler toplumda güvenliği sağlamak, toplum yararına hizmet etmek borcunu yüklenirler, toplum da bu yükümlülüğü yerine getiren yöneticiye boyun eğmeyi kabul eder[79].

A. Thomas Hobbes, Rasyonel - Bireyci Mutlakiyet.

XVII nci yüzyılda İngiltere'de yetenekli ve güçlü Tudor hanedanının yerine Stuart'lar geçmiştir. İngiltere siyasal çalkantılar içindedir, mezhep ayrılıkları protestanlarla katolikleri ve anglikan protestanlarla püritenleri karşı karşıya getirmekte, mücadelelere neden olmaktadır. 1644 yılında çoğunluğu protestan olan Parlamento ile Stuart hanedanından katolik kral I inci Charles kuvvetleri arasında silâhlı mücadele başlar. Parlamento kuvvetleri karşısında yenilen kral öldürülür ve yerine Cromwell geçer –1649 da– 1651 yılında da yazarının adı Thomas Hobbes olan "Leviathan" adlı bir eser yayınlanır.

---

78) Grotius'un siyasal sözleşme koşulları ve siyasal iktidar - kişi ilişkisi hakkında geniş bilgi için bk. GÖZE, A., Onyedi ve onsekizinci yüzyıl düşünürlerinde baskıya karşı direnme, İst. Üniv. Hukuk. Fak. Mec., c. XXXV, sayı 1-4.

79) Geniş bilgi için bk. GÖZE, a.g.m.

"Leviathan" kutsal kitapta adı geçen bir canavardır. Yeryüzünde onun gücüyle kıyaslanacak bir güç yoktur. Hobbes'un eserinin adı kadar kapak kompozisyonu da ilginçtir. Kapakta arka plânda dağların ardından yarı beline kadar doğrulan başı tâçlı bir dev görülmektedir. Saçlı, bıyıklı devin sabit bakışları, hafif alaycı gülümseyişi kralı anımsatmaktadır. Devin kolları ve göğsü birbiri üstüne yığılmış binlerce insan başından oluşmuştur. Dev sağ elinde bir kılıç, sol elinde de piskoposluk sembolünü tutmaktadır. Dağların ardından yükselen devin önünde kırlar, ormanlar, ırmaklar uzanmakta ve daha ileri de de surları, kaleleri, kilisesiyle bir şehir maketi görünmektedir. Kitabın kapağının üst bölümünü kaplayan bu düzenlemenin altında başka bir kompozisyon yer alır. Bu alt kısımda ortada eserin yazarı, basıldığı tarih ve yer belirlenmekte. kenarlarda ise karşılıklı olarak kiliseyi ve devlet gücünü temsil eden amblemler yer almaktadır: Bir tarafta feodal bir şato, karşısında bir manastır: bir kral tâcı karşısında, bir piskopos tâcı; bir top arabası karşısında, afaroz yıldırımları; bir savaş sahnesi ve karşısında din adamları meclisini temsil eden amblemler...

a) Leviathan - Ejder.

Kimdir, nedir bu Leviathan? Hobbes eserinin hemen girişinde Leviathan'ın ne olduğunu açıklar. *Leviathan* latincede Civitas diye adlandırılan *Devlettir* ve *bu devlet insan eseri yapay bir yaratık*tır. Tıpkı insana benzer ama ondan daha büyük ve daha güçlüdür, çünkü insanları korumak ve savunmak için yaratılmıştır. Bu insan yapısı yaratıkta üstün egemen güç onun ruhunu temsil eder, yargı, yürütme görevlerini yapan hâkimler, memurlar ve diğer görevliler bu yaratığın hareket etmesini sağlayan yapay eklemleridir. Egemenlik kavramı içinde yer alan cezalandırma ve ödüllendirme mekanizması bu yaratığın sinir sistemini oluşturur. Toplumda herkesin zenginlik ve varlığı onun gücüdür, halkın selâmeti "salus populi" onun görevidir, danışmanları onun belleği, hakkaniyet ve yasalar onun aklı ve iradesidir. Uyum onun sağlığı, toplumsal kargaşa onun hastalıkları, iç savaş ise onun ölümü demektir[80].

Th. Hobbes, 1588 yılında İngiltere'de doğmuştur. İspanya Kralı II nci Philippe'in Kraliçe Elisabeth'e karşı "Yenilmez Armada"sını gönderdiği yıldır bu. Hobbes'un gençlik yılları İngiltere'nin sosyal, siyasal çalkantılara, karışıklıklara sahne olduğu yıllara rastlar. İngiltere'nin bir iç savaşın eşiğine gel-

80) Bk. HOBBES, Th., Leviathan. Traité de la matière et de la forme et du pouvoir de la République écclésiastique et civile, Tr. Fr. Ericaud Paris 1971, s. 5-6.

diği yıllarda —1640 da— Hobbes gönüllü sürgün olarak Paris'e gider. II nci Charles'in öldürüldüğü sırada İngiltere'de değildir. Ancak 1651 de Leviathan'ı yazmış olarak yurduna döner. Leviathan'dan başka "De Cive", "Elements of Law" gibi siyasal eserlerinin yanısıra felsefi eserleri, tarihî eserleri, pozitif bilimlerle ilgili eserleri, tercümeleri ve otoblografik eserleri de vardır[81].

Hobbes, Leviathan'a insanı inceliyerek başlar. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliklerinden biri *akıl* ve *muhakemesi*dir. Akıl ve muhakeme ise bir hesap, bir toplama, çıkartma işidir.

Muhakeme eden insan, parçaları birleştirerek bütüne ulaşan ve bütünden bir bütünü çıkartarak kalanı hesaplayan, parçalara inebilen insandır, örneğin, hukukçular yasaları ve olayları toplayarak âdil olanı ve olmayanı belirlerler, siyasetle ilgilenenler ise anlaşmalar hükümlerini toplayarak ödevlerin neler olduğunu bulmağa çalışırlar.

İnsanı belirleyen bir başka özelliği de, olayların nedenini, niçinini anlamaya çalışması yani *bilimsel merak*dır[82]. İnsanı diğer canlılardan ayırt eden başka özelliği ise *dinî inanç*lara sahip olmasıdır.

Tüm canlılar içinde yalnızca insanda dinî inançların varlığına rastlanır. İnsan, tanığı olduğu olayların nedenlerini anlamağa çalışırken, iyi ya da kötü kaderinin nedenini araştırırken, gelişen bir olayın neden bir an önce ya da bir an sonra değil de o anda başladığını düşünürken, olayların birbiri içinden doğuşunu, birbirini izleyişini gözlerken, "nedenlerin nedenini" araştırırken, "ilk ve ezeli" nedeni bulmak isterken Tanrıya ulaşmıştır[83]. İnsandaki gelecek korkusu, ölüm ve yoksulluk korkusu, her zaman olayların nedenlerini anlayamaması, onu görünmez bir gücün, bir yüce iktidarın varlığına inanmağa itmiştir[84].

İnsan, öte yandan yalnız bir yaratık değildir, hemcinsleriyle birlikte yaşar. *Doğa insanları fikren ve bedenen eşit yaratmıştır.*

Her ne kadar bazı insanların diğerlerine oranla daha güçlü oldukları ve diğer bazı insanların daha üstün fikrî yeteneklere sahip oldukları sanılırsa da, insanlar arasındaki bu farklılıklar

---

81) Eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. HOBBES, a.g.e., s. XIII - XV; GOYARD - FABRE, S., Le droit et la loi dans la philosophie de Thomas Hobbes, Paris 1975, s. 13 vd.

82) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. V., s. 37 vd.

83) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XII, s. 104.

84) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XII, s. 105 vd.

bir insana diğerlerinin ulaşamıyacakları bir üstünlük sağlamak için yeterli değildir. Örneğin, çelimsiz, zayıf bir insan kendi gibi güçsüzlerle anlaşıp birlikte hareket ederek ya da hile ile kendinden çok daha güçlü bir insanı rahatlıkla yenebilir ya da öldürebilir[85].

Özel yetenek gerektiren san'at ve bilim gibi alanlar bir kenara bırakılacak olursa, insanlar arasında fikir yönünden de eşitlik vardır. Yalnız bazı kimseler kendilerinin ve kendilerine yakın diğer bazı insanları daha kâmil, daha üstün görürler ve öyle sanırlar, gerçekte ise insanlar eşittir.

Eşit olan insanlar amaçlarına ulaşmada da eşit istek ve umut besleyeceklerdir. Bu nedenle aynı şeyi ele geçirmek isteyen iki insan, o şeye birlikte sahip olamayacaklarından birbirlerine düşman olacaklardır. Aynı amaç peşinde koşan insanlardan her biri diğerini ortadan kaldırmaya ya da ona hükmetmeye çalışacaktır. İnsanların hepsine ortak amaç ise önce varlıklarını korumak ve sürdürmek ve ondan sonra da hoşlarına giden şeyleri ele geçirmektir[86]. Bunun için iyi bir ürün alan, iyi bir şey üreten, iyi bir yere sahip olan her insanın karşısına, her zaman onun emeğinin ürünlerini almak, onu öldürmek isteyecek başkası ya da başkaları çıkacaktır. Ne var ki bu saldırganlar da ele geçirdikleri değerlere, ancak kendilerinden daha güçlü birinin gelip onu ellerinden alıncaya dek sahip olabileceklerdir.

İnsanlar arasındaki mücadeleyi Hobbes üç nedene bağlar: rekabet, güvensizlik ve herkesten üstün olma tutkusudur bunlar. Bu nedenler sürekli olarak insanları birbirleriyle savaşmaya itecektir.

Rekabet insanları çıkarları için mücadeleye iter. Güvensizlik duygusu da güvenliği sağlamak için insanları savaşa sürükler. Şan ve ünlerini korumak ve rakipsiz olduklarını kanıtlamak tutkusu da insanları saldırgan yapar. Rekabet halinde insanlar, başkalarının mallarına, çocuklarına, karılarına sahip olmak için yarışırlar. Bunları bir defa ele geçirdikten sonra da, onları korumak için, yani güvenlik için savaşırlar. Üstünlüklerini kanıtlamak için savaştıklarında ise, savaş nedenleri son derece önemsiz olabilir, bir söz, bir bakış, bir gülüş, kendi düşünce ve inançlarından değişik bir düşünce ve inanç onları saldırgan yapar, uluslarına ya da mesleklerine karşı en ufak bir küçümseme onların saldırıya geçmeleri, şiddete başvurmaları için yeterli neden olabilir[87].

---

85) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIII, s. 121.
86) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIII, s. 122.
87) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIII, s. 123-124.

birbirlerine ne denli güvendiklerini de açıkça ortaya sermektedirler. Bu egemen güçlerin güvensizlik, şüphe ve korku içinde oldukları çok açıktır.

Herkesin herkesle savaş halinde olduğu bir ortamda adaletten söz edilemez, çünkü böyle bir ortamda hiçbir şey adalete aykırı sayılmaz, âdil olan ve olmayan ayırımı yoktur. Herkesin boyun eğeceği ortak bir iktidarın bulunmadığı yerde *yasa yoktur,* yasanın olmadığı yerde de adil olan ve olmayan ayırımı yoktur. Siddet, hile ve kurnazlık savaş halinin temel ilkeleri sayılır. Adalet insanın doğal yetenekleri arasında yer almaz, tek başına yaşayan bir insan için adalet bir anlam taşımaz, ancak toplum içinde yaşayan insan için adalet kavramı bir değer ve anlam taşır.

Herkesin herkesle savaş halinde olduğu bir ortamda "benimki", "seninki" diye bir ayırım yani *mülkiyet kavramı da yoktur.* Her sey herkesindir. İnsan ancak elinde tutabildiği süre içinde, daha güçlü biri gelip o seyi elinden alıncaya dek bir şeye sahip olabilir[91].

İşte doğal yapısı insana böyle bir yaşam hazırlar. Ne var ki insanın bu durumdan kurtulması da zorunludur, aksi halde yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. *İnsanın aklı ve tutkuları onu barışa iter.* Başta ölüm korkusu, rahat bir yaşam için gerekli şeylere sahip olmak isteği ve aklı, insana yaşamak için diğer insanlarla anlaşması gerektiğini anlatır[92].

İnsanların aralarında yapacakları anlaşmanın kosulları doğal yasalar olarak belirlenir. Doğal yasa aklın bulduğu genel kurallardır ve doğal yasa insana yaşamını sürdürebilmesi ve korunabilmesi için yapması ve kaçınması gerekenleri gösterir.

> Hobbes, doğal yasa'nın kurallarını, ondokuz ilkede toplar. Bunlar barışı arama ve gerçekleştirme, varlığını koruma, herkese hakkı olanı verme yani adalet, yapılan iyiliğin değerini bilme, kadirşinaslık, hatırşinaslık, affetmesini bilme, kin tutmama, başkalarını küçümsememe, kendini beğenmişlik etmeme, mağrur olmama, hakkaniyet, ortak mallardan eşit yararlanma, külfet ve nimetlerin eşit taksimi, kimsenin kendi yargıcı olmaması gibi...[93].

91) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIII, s. 126.

92) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIV-XV, s. 128-160.

93) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIV-XV, s. 128-160.

Hobbes oldukça karışık bir biçimde sıraladığı doğal yasa kurallarını bir ilke icinde belirleme yoluna da gitmiştir: *'Kendine yapılmasını istemediğin bir seyi sen de başkasına yapma."*

Bu ilkeye uygun olarak *herkes her şey üzerindeki mutlak hakkından vazgeçmeli* ve bu konuda diğer insanlarla anlaşmaya varmalıdır. İnsanın bir şey üzerindeki hakkından vazgeçmesi ise, o şey üzerinde başkasının hakkı olmasına engel olma özgürlüğünden vazgeçmesi demektir[94].

Ne var ki, barış ve güvenlik için insanların anlasarak haklarından vazgeçmeleri de sorunu tümüyle çözümlemez. İnsanların yaptıkları bu anlaşmaya ve doğal yasa kurallarına da uymaları gerekir. Oysa insanın doğal yapısı ve doğal eğilimleri göz önünde tutulduğunda ne ölüm korkusunun, ne de aklın emirlerinin insanları anlaşmaya ve doğal yasa kurallarına uymalarını sağlamaya yettiği görülür. İnsanlara boyun eğdirici, gözle görünen, elle tutulan, korkutan, cezalandıran ve *karşı konamayan bir gücün, bir otoritenin varlığı da zorunludur.* Cebir ve baskı ile desteklenmeyen, cezalandırma yetkisini kapsamayan bir birleşme anlaşma sözde kalmaya mahkümdur ve insanlara hiçbir güvenlik getirmeyecektir[95].

> Eğer bir otorite kurulmazsa ya da kurulan otorite güvenliği sağlayacak kadar güçlü olmazsa, herkes kendini korumak için kendi gücüne ve becerisine güvenecektir ve bu da haklı ve meşru sayılacaktır. Nitekim, insanların küçük aile toplulukları halinde yaşadıkları zamanlarda, bu aileler birbirlerinin mallarını çalmayı doğal yasaya aykırı saymadıkları gibi, bu yağmalar, hırsızlıklar onlara daha fazla şeref kazandırmış olurdu. Eskiden küçük ailelerin yaptıkları bugün devletler, krallıklar yapıyor diye devam eder Hobbes, devletler güvenlikleri için en sudan bahanelerle nüfuz alanlarını genişletmektedirler, en ufak bir tehlike, saldırıya uğrama korkusu, saldırganların yardım göreceği endişesi devletleri gerektiğinde kuvvet kullanarak, gerektiğinde ise gizli yollardan komşularını ellerinden geldiğince zayıflatmağa, kendilerine tâbi kılmağa iter. Üstün bir otoritenin bulunmadığı yerde bu davranışlar haklı sayılır ve gelecek kuşaklar da bu davranışları saygıyla anar[96].
>
> Bir araya gelen insanlara boyun eğdirecek bir otoritenin bulunmaması, bu insanların birbirlerine karşı ve ortak düşmanlarına karşı güvensizliğin devamı demektir[97].

94) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIV, s. 130-131.
95) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVII, s. 173.
96) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVII, s. 173-174.
97) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVII, s. 174-175.

Anlaşmaya uyulmasını sağlayacak bu karşı konmaz gücün sahibi kim olacaktır? Bu güç Devlettir, Leviathan'dır. Commonwealt'dır. Devleti ise insanlar aralarında yapacakları anlaşma ile kuracaklardır.

b) Egemen güç.

Hobbes'in hemcinslerinin saldırılarına ve haksızlıklara karşı koyacak, onların tarım, sanayi, teknik, güzel san'atlar alanlarında gelişmelerine olanak vererek mutlu bir yaşam sürmelerini sağlayacak bir üstün gücün, iktidarın kurulmasının zorunlu saydığını biliyoruz, böyle bir *iktidar nasıl kurulacaktır?*

Hobbes böyle bir iktidarın toplumdaki *tüm insanların bütün yetki ve güçlerini bir kişiye ya da bir meclise devretmeleriyle* kurulacağını söyler[98]. Bunun için de insanlar aralarında şöyle bir sözleşme yapacaklardır : "Ben şu kişiye ya da şu meclise kendi kendimi yönetme hakkımı terkediyorum, ancak sen de aynı kişi ya da meclis lehine hak ve yetkilerini terkedeceksin." Böyle bir anlaşmanın yapılmasıyla bir bütün oluşturan toplum, devleti meydana getirmis olur ve insanların barış içinde yaşamalarını ve korunmalarını sağlayacak ölümsüz tanrının yardımıyla "ölümlü tanrı" Leviathan yaratılmış olur[99].

Bu sözleşme ile herkes her şey üzerinde sahip olduğu mutlak nitelikte doğal hakkını bir kişiye ya da bir meclise bir sözleşmeyle terketmiş olmakla siyasal toplumu kurmuşlardır. Lehine terk işleminin yapıldığı kişi ya da meclisin iradesi, sözleşmeyi yapan kişilerin iradelerinin yerini alacak ve onları temsil edecektir. Sözleşmeyi yapanlar bu kişi ya da meclisin işlem ve kararlarını kendi işlem ve kararları gibi kabul edeceklerdir. Bu sözleşmenin hedefi ise, insanların barış içinde yaşamalarını ve güvenliklerini sağlamaktır[100].

Ancak hak ve özgürlüklerin lehine terk işleminin yapıldığı kişi ya da meclis sözleşmeye taraf değildir, lehine sözleşme yapılan üçüncü kişi durumundadır. Sözleşmeyi yapanlar tüm hak ve özgürlüklerini terkederek kendilerini bağlamışlar ancak getirdikleri efendi, yani devlet, Leviathan hiçbir şeyle, hiçbir şekilde bağlanmamıştır. Devlet üstün bir kişiliğe sahiptir, son derece güçlüdür, egemendir, tüm insanlar onun uyruğudur.

98) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVII, s. 177.
99) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVII, s. 178.
100) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVII, s. 178, chap. XVIII, s. 179.

Bu egemen iktidara sahip kişinin ya da meclisin durumu daha açık olarak şöyle belirlenebilir :

Bir defa, *insanların kurdukları devletin biçimini değiştirmeye hakları yoktur,* çünkü insanlar sözleşmeyle haklarından mutlak olarak şu ya da bu kişi ya da meclis lehine bir defa vazgeçmişlerdir, mutlak vazgeçmeden geriye dönüş olmaz[101]. Barışın kurulması ve savaşın durması için de esasen böyle mutlak bir vazgeçme zorunludur, insanların kendilerinde saklayacakları, devretmedikleri bir hak mücadele döneminin bir kalıntısı olacaktır ki, bu da savaş haline dönüş için her zaman yeterli bir neden yaratabilecektir.

Sonra *egemen güç yapılan sözleşmeye taraf olmadığı için,* sözleşme hükümlerine aykırı hareket etmesi söz konusu olamayacağı gibi, *hiçbir koşulla da bağlı değildir,* bu nedenle sözleşmeye aykırı hareket ettiği ya da öngörülen bir koşula uymadığı gerekçesiyle *egemen gücün emirlerine uyulmaması düşünülemez*[102].

Egemen gücün haksız davrandığından, adalete aykırı hareket ettiğinden yakınılamaz ve bu yolda bir iddia ileri sürülemez, insanlar kendi iradeleri ile tüm hak ve yetkilerini devrettikleri kişinin ya da meclisin iradesine uymayı kabul etmişlerdir. Onun âdil dediğini âdil, iyi ve doğru dediğini de iyi ve doğru olarak kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

Bu nedenle *egemen gücün sahibinin cezalandırılması ya da öldürülmesi söz konusu dahi edilemez.*

Bilindiği gibi bir devletin yani egemen gücün kurulmasındaki amaç tüm insanlar arasında barış ve güvenliği sağlamaktır, bu nedenle amacı gerçekleştirecek kişinin ya da meclisin araçlarını seçme hakkı da vardır. *Egemen güç barış ve güvenliğin bozulmasını önlemek ya da bozulan barış ve güvenliği yeniden kurmak için gerekli gördüğü tüm önlemleri alacaktır.* Örneğin, barış ve güvenlik için zararlı olan ya da sadece yararlı olmayan düşünce ve doktrinlerin sözle, yazı ile yayılmasını yasaklayabilecektir[103].

Yine bilindiği gibi, devlet öncesinde herkesin her şey üzerinde mutlak hakka sahip olması savaş halini yaratıyordu. Bu nedenle devlet düzeninde *mülkiyet hakkı egemen gücün verdiği bir hak olacaktır.* İnsanların davranışlarında iyi ve kötü olanı, haklı ve

101) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVIII. s. 180.
102) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVIII, s. 181.
103) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVIII, s. 184-185.

haksız olanı belirleyen egemen güç herkese, hakkaniyete ve ortak yarara uygun gördüğü oranda bir toprak parçası ya da bir taşınabilir mal üzerinde mülkiyet hakkı verir[104]. Tanınan mülkiyet hakkı, kişiye o maldan başkalarının da yararlanmak istemelerini önleme hakkı verir ama hak sahibi bu hakkını egemen güce karşı ileri süremez. Mülkiyet hakkı yasalarla belirlenir, yasa olmadığı zaman ise, "benimki", "seninki" ya da "onunki" ayırımı söz konusu olmaz[105].

Egemen güç, toplumda yasayı yapan, kaldıran, değiştiren tek güçtür[106] ve bu egemen güç kendi yaptığı yasalarla bağlı değildir. "hiç kimse kendi kendini bağlayamaz" der Hobbes[107].

Yazılı olmayan kurallar, örneğin gelenekler, örf ve âdet kuralları da, egemen gücün açık iradesinin ürünü olmamakla birlikte, kuvvetini egemen gücün zımnî iradesinden almışlardır, egemen güç bu kuralları zımnen kabul etmiş sayılır[108]. *Hukukun tek bir kaynağı vardır o da egemen gücün iradesidir.*

İnsanlar barış ve güvenlik için yapay yaratık devleti yaratmakla kalmamışlar aynı zamanda yasa denen yapay zincirleri de yaratmışlardır ve yaptıkları anlaşmayla bu zincirin bir ucunu egemen kişinin ya da meclisin dudaklarına, diğer ucunu da kendi kulaklarına bağlamışlardır[109]. Şüphesiz hedefi insanların tüm davranışlarını kısıtlamak değildir, onların birbirlerine kötülük yapmalarını önlemektir, yasa izlenecek yolu gösterir, yoksa tüm yolları tıkamaz[110].

Özgürlük ise, insanın davranışlarını kısıtlayan dış engellerin bulunmamasıdır. Özgür insan da zekâ ve gücünün elverdiği ölçüde dilediğini yapan kişidir. Yasa insanın davranışlarını sınırladığına göre devlet düzeni içinde kişinin ancak yasanın yasaklamadığı şeyleri yapmak ve yalnızca onları yapmak özgürlüğü vardır[111].

Egemen güç bölünmez, parçalanmaz, iktidarı bölmek, onu yok etmek anlamını taşır, egemen gücü bütün olarak bir kişi ya

104) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXIV, s. 263-264.
105) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XVIII, s. 185-186.
106) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXVI, s. 283.
107) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXVI, s. 283.
108) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXVI, s. 284.
109) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXI, s. 223-224.
110) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXX, s. 370.
111) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIV, s. 128, chap. XXI, s. 221, 223 vd

da bir meclis kullanacaktır. Egemen gücün bölünmesi onun yüklendiği görevlerle bağdaşmaz.

c) Devletin görevi.

Hobbes'da devletin görevi kuruluş amacıyla belirlenmiştir. *Devlet niçin kurulmuştur?*

Barış ve güvenliği sağlamak için. Bu güvenlik kavramı yalnızca insanların hayatlarının korunması anlamına gelmez, aynı zamanda *mutlu bir yaşam süremeleri de güvenlik kavramı içindedir*[112]. Bu konuda birinci planda eğitim ve öğrenim sorunu önemlidir.

> Egemen güç sahip olduğu yetkilerin kaynağı ve nedeni konusunda toplumu aydınlatmak zorundadır; böylece devlete karşı direniş eylemleri önlenmiş olur. İnsanlara komşu ülkelerin yönetimlerine heves etmemeleri öğretilecektir, komşu ülkedeki refah ve mutluluğun, yönetimler arasındaki ayrılıktan kaynaklanmadığı, bunun, onların iktidara büyük saygı duymalarının ve sözleşmenin bir sonucu olduğu gösterilecektir[113]. Yine topluma egemen kişi ya da meclisin dışında başka bir kişi ya da kurula ilgi, beğeni göstermemeleri öğretilecektir. Yurttaşların bu ilkeleri her zaman hatırlamaları için de, belirli günlerde yasaları okumak, yorumlamak, görevlerini hatırlamak için toplanmaları sağlanacaktır.
>
> Eğitim programı içinde çocuklara büyüklerine saygı ve sevgi öğretilecek, adalet kavramı anlatılacak, başkasının sahip olduğu değerlere el uzatmaması öğretilecektir. Örneğin, başkasının hayatına, vücut bütünlüğüne ve malına saygılı olması, şiddet ve baskıdan kesinlikle kaçınması, komşusunu sevmesi... öğretilecektir. Bu konuda üniversitelere de önemli görevler düştüğü kanısındadır Hobbes[114].

Güvenlik sorunu, egemen gücün *adalette eşitliği* sağlamasını gerektirir. Kişinin serveti ve mevkii ne olursa olsun *yasa önünde ve adalet karşısında eşit muamele* görmelidir[115].

Çalışamayacak durumda olanları, yaşamlarını sürdürebilmeleri için başkalarının sadakasını bekler durumdan kurtarmak, onlara *yardım etmek* de, devletin güvenliği sağlama görevi içine girer. Aynı zamanda egemen güç çalışabilecek durumda olanlara

112) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXX, s. 357.
113) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXX, s. 361.
114) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXX, s. 365.
115) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXX, s. 367.

iş sağlayacak ve işsizlikle ve tembellikle mücadele ederek bu görevini yapacaktır.

Egemen gücün toplumun mutluluğu için yerine getireceği bir görevi de, *"iyi yasa"*lar yapmak olacaktır. İyi yasa ise, "halkın iyiliği için gerekli olan yasadır." Yasalar kolay anlaşılır, açık ve seçik ifadeli olmalıdır.

Egemen gücün görevlerinden biri de *iyi danışmanlar seçmesi* ve işlenen suçun ağırlığına göre ceza vermesidir[116].

Egemen gücün güvenlik ile ilgili görevini yerine getirmemesi halinde ve yalnızca bu halde, toplumun egemen güce itaat borcu sona erer[117]. Çünkü kişinin kendini koruma hakkı –yetkili organın bunu yapmadığı takdirde– her zaman vardır. Kişinin egemen güce boyun eğmesinin nedeni korunmasıdır, bu koruma görevini yerine getirmeyen bir güce itaat etme borcu da sona erecektir.

d) Devleti zayıflatan ve çökerten nedenler.

Ölümsüz bir şey yoktur. Devleti zayıflatan ve ölümüne götüren nedenler de onun yapısından kaynaklanır[118].

Barış ve güvenlik için mutlak nitelikte bir iktidarın bulunması zorunludur. *Otoritenin mutlak nitelikte olmaması devletin çöküşünü hazırlar.*

Yıkıcı doktrinlerden kaynaklanan hastalıklar da devletin sonunu hazırlar. Örneğin iyi ya da kötünün ne olduğuna herkesin karar verebileceğini savunan doktrinler, devlet için yıkıcı olur. Çünkü iyiyi ve kötüyü belirleme yetkisi yasa koyana aittir. Kişilere bu hakkı tanımak, yasaların iyi ya da kötü olduklarını tartışabilecekleri ve ona göre yasaya uyacakları sonucuna ulaşır ki, bu da devleti zayıflatır[119]. Başka bir yıkıcı doktrin de, kişinin vicdanına göre hareket etmesi gerektiğini savunan doktrindir, bu durumda kişi vicdanına ters düşen bir yasaya uymama hakkını kendinde görecektir ki, Hobbes bunun da devleti zayıflatacağı inancındadır.

Bunun gibi *egemen gücü kullanan kişi ya da meclisin yasalara tâbi olduğu görüşü* de Hobbes'un devlet anlayışına ters düşer.

116) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXX, s. 373.
117) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XX, s. 233-234.
118) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXIX, s. 342.
119) Bk. HOBBES, chap. XXIX, s. 344.

Egemen güç doğal yasalara uymalıdır ama, kendi yaptığı yasalarla bağlı değildir. Aksi halde egemen gücün üstünde onu muhakeme edebilecek, cezalandırabilecek başka bir egemen güç kabul edilmiş olur ki, bu da sonuçta devletin dağılmasına yol açacaktır.

Kişilere tanınan mülkiyet hakkına mutlak bir nitelik verilmesi ve bu değerler üzerinden devlet hakkının kaldırılması da devleti yıkar. Çünkü devletin mülkiyet konusu olan değerler üzerindeki haklarını kaldırmak demek, devletin bu değerleri iç ve dış saldırılara karşı koruma hakkının bulunmadığını kabul etmek olur ki, bu da Hobbes'a göre devletin kuruluş amacına ters düşer.

Egemen gücün bölünebileceğini düşünmek de, savunmak da devleti yıkar, çünkü bölünen güçler birbirlerini yok ederler. Bunun gibi komşu ülkelerin yönetimlerini taklit etmek de devletin sonunu hazırlayabilir, örneğin, yunanlıların demokrasi denemesini taklit etmek ve bu yönetimin neden olduğu iç savaşları görmemek büyük bir yanılgı olur[120].

Devleti yıkan başka bir neden de *siyasal iktidar dinî iktidar ilişkilerinin yanlış değerlendirilmesidir*. Kilise bir devlet organıdır ve toplumda yalnızca bir tek iktidar vardır, o da devlet iktidarıdır. İki iktidarın varlığını kabul etmek, devlet ve kilise arasında iç savaşı göze almak olur ki, bu da barışın ve güvenliğin sonu demektir[121].

Bunun gibi, *karma yönetim denemesi, devletin yeterli ve gerekli malî kaynaklara sahip olmaması, kamu gelirlerinin bazı kişilerin tekelinde toplanması, toplumda bir bölgenin bir şehrin ya da bir meslek grubunun gerektiğinden fazla güçlenmesi, savaşta yenilgi*... gibi nedenler de devletin sonunu getiren nedenler arasında yer alır.

e) Devlet Biçimleri

Egemen güç bir kişinin ya da bir meclisin elinde olabilir, bir kişide ise, devlet biçimi *monarşi*dir, bir mecliste ise devlet demokratik ya da aristokratik bir devlet olabilir. Herkesin meclise girebilme hakkı varsa bu bir *demokrasi*dir, meclise ayrıcalıklı bazı kişiler girebiliyorsa, bu devlet biçimi de *aristokrasi*dir. Hobbes bu

120) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXIX, s. 348-349.
121) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XXXIX, s. 493.

üç devlet biçiminden başka bir devlet biçimi olmayacağını ileri sürer, bazılarının söyledikleri gibi zorbalık ya da oligarşi gibi değişik yönetim ve devlet türleri yoktur. Monarşiden hoşlanmayanlar onu *zorbalık* olarak değerlendirirler, aristokrasiyi beğenmeyenler ise, ona *oligarşi* diyeceklerdir, demokrasiden hoşlanmayanlar da, onu *anarşi* olarak adlandıracaklardır.

Üç devlet biçimi arasında iktidarda fark yoktur, ancak barışı ve güvenliği sağlamada yani amaca hizmette ayrılık vardır. Hobbes monarşiden yana olduğunu ve karma yönetime de karşı olduğunu açıklar[122].

Hobbes'un kısaca açıklamaya çalıştığımız totaliter devlet sistemi, yirminci yüzyılda değerlendirilirken, *iki görüş* ortaya atılmıştır.

Bir görüşe göre, –Vialatoux– Hobbes totaliter devletin teorisini yapmıştır ve XX inci yüzyılda uygulamada görülen totaliter devletler –faşist, nasyonal-sosyalist ve komünist devletler– Hobbes'un Leviathan'ını anımsatmaktadır[123].

Hobbes'un binlerce insan başından oluşan devi totaliter mutlakiyetin sembolüdür. Devlete karşı girişilen tüm hakları inkâr edilmektedir... Kişi tüm haklarından vazgeçmiştir... Kendini devletin yüce gücüne tabi kılmıştır... Hobbes ekonomi dahil her şeyin yönetimini siyasal güce vermistir. İnsanların efendisi devlet, aynı zamanda malların da sahibidir. Mülkiyet hakkını devlet vermiştir ama, devlete karşı ileri sürülemeyen bir haktır. Devlet kişilerin davranışlarına olduğu gibi, düşüncelerine de hâkimdir, inanç ve düşünceleri denetleme hakkına sahiptir. Kilise de devletin emrinde ve hizmetindedir. Devlet insanların yarattıkları "ölümlü tanrıdır", Vialatoux bu totaliter devlet ile modern totaliter devletler arasında yakın benzerliklerin inkâr edilemeyeceğine işaret eder. Hobbes totaliter devlet teorisinin kurucusudur, yirminci yüzyıl totaliter devletleri de bu teorinin uygulanmasıdır. Ancak Vialatoux, yirminci yüzyıl totaliter devletleri kurulurken, doğrudan Hobbes'dan esinlenilmediğini ve Hobbes'un kendinden üç yüzyıl sonra kurulan değişik yapı ve ideolojideki totaliter devletlerin kuruluşunu sağlayan ideoloji ve eylemlerin itici gücü olmadığını da kabul edecektir. Ne var ki totaliter devletin teori-

122) Bk. HOBBES, a.g.e., chap. XIX, s. 192 vd.

123) Bk. VIALATOUX, J.,La Cité totalitaire de Hobbes, Lyon 1952, s. 194 vd., 209 vd.

sini yapan Hobbes'un Leviathan'ı ile modern totaliter devletler arasındaki bağlantının da görmemezlikten gelinemeyeceğini söyler[124].

Bu görüşün karşısında, *ikinci bir görüş* –Capitant– Hobbes'un Leviathan'ı ile modern totaliter devletler arasındaki benzerlikler ne denli çarpıcı olursa olsun, organisist ve mistik nitelikteki modern totaliter devletlerle Hobbes'un bireyci ve rasyonalist doktrini arasında önemli ayrılıklar olduğuna dikkati çeker[125].

Bu görüşe göre Hobbes mutlakiyetçi bir düşünürdür ve onun Leviathan'ı bu açıdan totaliter devleti aksettirir. Hobbes mutlakiyetçiliği son haddine kadar götürür ve liberalizmin iki büyük temel ilkesini reddeder. Bu ilkeler, kişinin devlete karşı ileri sürebileceği hakları olduğu ilkesi ve kuvvetler ayrılığıdır. Ancak Capitant modern totaliter devlet ideolojilerinin Hobbes'un felsefesine yabancı olduğunu söyler. Hobbes bireyci ve akılcıdır, oysa modern totaliter devletler, örneğin bir nasyonal-sosyalizm organisist ve mistiktir, temeldeki ayrılık da burada kendini göstermektedir.

Capitant, nasyonal-sosyalizm örneği üzerinde durarak, görüşünü şöyle açıklar: Nasyonal-sosyalizmde halk, ulus ya da Volk organik bir gerçek olarak kabul edilmiştir, birey tek başına hayatiyeti ve gerçeği olmayan bir soyutlamadır, birey ancak ırkının ve halkının üstün varlığı, gerçeği içinde eridiği ölçüde değer ve ölümsüzlük kazanır. Birey sosyal organizmanın bir hücresidir, canlılığını, gerçeğini sosyal organizmadan alır ve bu organizmanın gelişmesine tâbi olur. Totaliter devlette, devlet gerçek ve kollektif bir varlıktır, bireyi alır, onu yoğurur, istediği biçimi verir ve sosyal organizmanın amacına hizmet edecek duruma sokar.

Oysa der Capitant, Hobbes'da Leviathan yapay bir yaratıktır. Hobbes ısrarla devletin doğal bir gerçek olmadığını, sadece hukukî bir varlık olduğunu tekrarlayacaktır. Hobbes, birey gerçeği dışında sosyal gerçek tanımaz. Devletin gücü doğal bir güç değildir; bu gücün kaynağı kişilerin aralarında yaptıkları sözleşmedir ve bu sözleşme ile kişiler güçlerini egemen kişinin emrine vermişlerdir. Bu bakımdan Hobbes'un düşüncesinin tamamen bireyci olduğunu söyleyen Capitant, modern totaliter devletin organisist görüşüne aykırı olduğunu belirtir.

Bundan başka Hobbes'un rasyonalist, akılcı olmasına karşılık modern totaliter devletlerin ideolojilerinin mistik olduğu-

124) Bk. VIALATOUX, a.g.e., Préface, s. VI vd.

125) Bk. CAPITANT, R, Hobbes et l'Etat totalitaire, Arch. de Phil. du Dr. et de Soc. Jur., 1936, no. 1.

na değinir Esasen mistisizm ve organisist görüş birbirine bağlıdır, akılcılık ve bireyciliğin birbirine bağlı olduğu gibi[126].

İdeoloji farkının kurumları da etkilediğini belirtir Capitant, Hobbes'un mutlakiyet anlayışı totaliter mutlakiyetten farklıdır[127].

Modern totaliter devletler bir doktrine, bir inanca dayanır –komünizm, faşizm, nasyonal-sosyalizm–. Devlet bu doktrinden meşruiyetini elde eder, örgütlerinin ilkelerini ve siyasal amaçlarını bu doktrine dayandırır. Doktrine bağlı, doktrinle aynı olan devletin görevi bu doktrini yaymak, kabul ettirmektir, çünkü varlığı buna bağlıdır, devlet bir din gibidir, yurttaşlar da bu dine inananlar... Devlet kişileri ruhları ve bedenleriyle kavrar ve kişileri belirli bir eyleme yöneltir, belirli bir yöne sürükler, bu hedefler belirlidir, açık ve seçiktir, örneğin içte belirli bir sosyal düzenin kurulması ve dışta savaşa hazırlanmak gibi. Totaliter devlet, devlet ve toplum ayırımını reddettiği gibi, kişinin özel ve toplumsal hayat ayırımını da reddeder. Oysa der Capitant, Hobbes'un mutlakiyeti bu kadar sert ve korkunç değildir. Hobbes'un devleti hukukla bağlı değildir, yönetici hukuken sorumsuzdur, cezalandırılamaz, kişinin devlet karşısında hiçbir hukukî güvencesi yoktur, çıkarı tüm haklarını devretmesini gerektirmiştir, *ama* bu devir işlemi kişinin iradesine dayanır ve onun çıkarı için yapılmıştır ve egemen kişi iktidarını bu yönde kullanmak zorundadır.

Capitant Hobbes'un devletini liberalizme yakın görür[128]. Kişilerin devletten istedikleri dış düşmanlara karşı korunmaları, içte barışın sağlanması, kamu güvenliği elverdiği oranda zenginleşme ve devletin tanıyacağı özgürlüklerden *–zararsız özgürlükler–* yararlanma. Tüm hakların kaynağını yasada gören Hobbes hukukî pozitivizme de yaklaşmaktadır.

Hobbes'da egemen kişi hukuken her şey yapabilir, iktidarı mutlaktır ve keyfidir ama uygulamada kişilere geniş bir hareket alanı bırakmaktadır. Hobbes'un monarkı XVII nci yüzyılın aydın despotudur, örneğin Fransa'ya bireycilik abidesi olan Medenî Kanunu veren bir Napolyon'dur...

Ancak kilise ile devleti birleştiren Hobbes, bu yönü ile modern totaliter devletlerle birleşmiyor mu?[129]. Hayır, çünkü Hobbes,

126) Bk. CAPITANT, a.g.e., s. 54 vd.
127) Bk. CAPITANT, a.g.e., s. 57 vd.
128) Bk. CAPITANT, a.g.e., s. 59.
129) Bk. CAPITANT, a.g.e., s. 63.

devleti bir dini yaymakla, bir doktrini kabul ettirmekle görevli bir kuruluş olarak ele almaz. Hobbes'da söz konusu olan devletin dinî kuruluşları kontrol etmesidir, bu devlet teokratik değildir, kilise devlete değil fakat devlet kiliseye hâkimdir. Devletin tek amacı barış ve düzeni kurmaktır ve kiliseye hâkimiyet de bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan araçlardan biridir[130].

B. Jacques - Bénigne Bossuet. Kutsal Kitaba Göre Mutlakiyet.

XVII nci yüzyılda Fransa'da monarşik mutlakiyet kuruluşunu tamamlamış ve güçlenmiştir. Teorik alanda Bodin'in ilkelerini belirlediği mutlak monarşi, din savaşları sonrasında IV üncü Henri, Richelieu ve XIV üncü Louis tarafından uygulanma alanına konmuştur. "Devlet benim" diyen XIV üncü Louis, monarşik mutlakiyeti öz ve çok açık olarak belirlemektedir.

XIV üncü Louis, veliahtın eğitimi görevini J. B. Bossuet'ye verir. Bossuet bu görevi 1670-1679 yılları arasında yerine getirir ve "Kutsal Kitaba Göre Siyaset" adlı eserini yazar.

> Bossuet Fransa'ya hâkimler yetiştirmiş ve her zaman krala sadık kalmış, düzen ve otorite anlayış ve geleneğinin ağır bastığı bir aileden gelir Öğrencilik yılları iç savaş yıllarına rastlar. Din adamı olduktan sonra, dinî görevinin yanı sıra yerel yönetime katılır —soyluların din adamlarının ve halkın temsil edildiği yerel meclislerde yerini alır—. Fransa'nın iç karışıklıkları, sürüp giden olaylar Bossuet'yi etkilemiştir ve Bossuet "siyasetin gerçek hedefi hayatı rahat ve halkları mutlu kılmaktır" diyecektir[131].

On bölümden oluşan eser geleceğin kralına toplum yönetimini öğretmeyi amaçlamaktadır. Eser doğrudan doğruya Kutsal Kitaptan kaynaklanmış görünürse de Bossuet'nin ilkçağ düşünürlerinin ve yaşadığı dönemin düşünürlerinin eserlerinden esinlediği de açıkça görülmektedir.

a) İnsan ve Toplum

Bossuet, Aristoteles gibi, insanın toplum içinde yaşamak için yaratılmış olduğunu söyleyerek eserine başlar ve Kutsal Kitaba

---

130) Goyard - Fabre'da, Hobbes'u hukuk âleminin Galilê'si olarak tanımlayacaktır. Hobbes hakkında yazılan ve söylenenlerle ilgili geniş bilgi ve kaynak için bk. GOYARD - FABRE, S., Le droit et la loi dans la philosophie de Th. Hobbes, Paris 1975.

131) Bk. TRUCHET, J., Politique de Boussuet, Paris 1966, s. 19.

dayanarak görüşünü geliştirir. Tüm insanların tek bir hedef ve amacı vardır, o da Tanrıdır ve Tanrı aşkı insanları birbirlerini sevmeye zorlar. *Tüm insanlar birbirlerinin kardeşidir,* hiçbir insan diğerine yabancı olamaz, herkes diğer insanlara yakınlık göstermek, onlarla ilgilenmek zorundadır, kaldı ki insanların çıkarları da onları birliğe iter[132].

Ne var ki, kutsal bağlara dayanan *toplum hayatında parçalanmalar olmuştur.* İlk bölünme ve parçalanma insanların tutkularının etkisiyle olmuştur. Tanrı, insanlar arasında ortak bağı oluşturur, ancak ilk günahtan sonra Tanrıdan uzaklaşan, tutkularının kölesi olan insanlar arasında aile içinde ve kardeşler arasında bölünme, parçalanma başlamıştır. Tutkularından başka bir şey görmez olan insanlar yalnızca kendilerini düşünür ve bir arada yaşayamaz olmuşlardır. Tıpkı Hobbes'un insanı gibi... Tutkuları doymak bilmeyen insan her şeyin tek sahibi olmak istemiş ve kutsal bağlarla kurulan toplum dağılmış, parçalanmıştır...

Tutkuların yarattığı bu bölünme ve parçalanmayı daha sonra insan cinsinin çoğalmasından doğan kaçınılmaz parçalanmalar izlemiştir. İnsanlar çoğalarak yer yüzünün değişik bölgelerine yerleşmişler, çeşitli ulusları, halkları oluşturmuşlar, değişik diller konuşur olmuşlardır[133].

Bir bölgeye yerleşen, aynı dili konuşan, ancak tutkuların birbirine düşman yaptığı *insanlar arasında birliğin, bütünlüğün kurulabilmesinin tek koşulu da onları aynı yönetim altında birleştirmektir*[134], *yani ulusal devletlerin kurulması...* İnsanların tutkularını ve şiddet eylemlerini ancak bir hükûmet önleyebilir ve ancak bir hükûmet otoritesi ile insanlar arasında birlik kurulabilir. Siyasal düzen içinde insanlar istedikleri herhangi bir şeyi elde edebilmek için kuvvete başvurmaktan vazgeçebilirler. Siyasal düzenden önce, hava ve ışık için olduğu gibi yeryüzü ve üzerindeki tüm değerler insanlara ortaktır ama, *siyasal düzende hiç kimsenin hiçbir şey üzerinde hakkı yoktur, ancak siyasal iktidarın vereceği, tanıyacağı hakka sahiptir*[135].

Siyasal iktidarın, otoritenin olmadığı yerde anarşi olacağını söyleyen Bossuet, herkesin aklından, gönlünden geçen her şeyi

132) Bk. BOSSUET, J. B., Politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte, Paris 1967, L. I, Act. I.
133) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. II.
134) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. III, pr. I.
135) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. III, pr. IV.

yapmak istediği yerde, hiç kimsenin istediğini yapamayacağına, baş olmayan yerde herkesin baş olduğuna ve herkesin baş olduğu yerde de herkesin köle olacağına işaret eder[136]. Buna karşılık siyasal düzen içinde herkes korunacaktır, ulusun tüm güçleri birleşerek egemen yöneticinin elinde toplanacaktır. Yöneticinin emirlerine uymak istemeyen kişi ise bu suçunun cezasını hayatı ile ödeyecektir. Herkes siyasal iktidarın kurulmasından kazançlı çıkacaktır, çünkü insanlar yöneticinin kişiliğinde ona terkettikleri güçlerinden daha büyük bir güç bulacaklar ve korunacaklardır. Yönetici, kişiyi hemcinslerine karşı koruyacaktır, yönetici bunu yapmak zorundadır da, çünkü kendi gücünden başka bir güç ortaya çıktığı takdirde bu, onun otoritesinin ve hayatının sonu demek olacaktır. Böylece meşru bir iktidarın kurulmasıyla herkes daha güçlü olacaktır, malı, canı korunacak, eğitimi yapılacak, hakları güvenlik altında olacaktır[137].

Bossuet insanın ilk günahtan sonra içine düştüğü kargaşa, anarşi döneminden çıkışını sözleşme düşüncesine dayandırmaz. *Otoritenin, iktidarın kaynağı nedir?* sorusunun cevabında tüm hıristiyan düşüncesini özetler: "Omnis potestas a Deo" yani tüm iktidar Tanrıdan gelir. Ama *yöneticilere nasıl geçer?* Bir kısım hıristiyan düşünürler –örneğin St. Thomas– "Omnis protestas a Deo per populum" formülünü ileri sürmüşlerdi, yani Tanrı iktidarı siyasal topluma veriyor, o da yöneticilere veriyordu. Oysa Fransa'da o dönemde gelişmekte olan monarşik eğilim, Tanrının doğrudan doğruya iktidarı yöneticiye verdiğini savunuyordu. Bossuet bu konuda kesin bir tavır almaktan kaçınmıştır. Buna karşılık sosyal sözleşme görüşüne karşı kesin tavır almıştır[138].

Evrenin gerçek yöneticisi olan Tanrının dışında, insanlar arasında otorite baba otoritesinden kaynaklanmıştır, daha sonra ya toplumun tümünün isteği ile ya da silâh kuvvetiyle kurulan krallıklar ortaya çıkmıştır[139].

b) Yönetimler

Krallıktan başka yönetim biçimleri de vardır, bazı toplumlarda demokrasi –halkın yönetimi– vardır, bazılarında da aristokrasi –ileri gelen kişilerin yönetimi– bazen de karma yönetimler

136) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. III, pr. V.
137) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. III, pr. V.
138) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., 1949, s. 79; TRUCHET, a.g.e., s. 35.
139) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. I.

oluşturulur. Ama *monarşi* en yaygın, en eski, en doğal yönetim biçimidir ve monarşi, yönetimlerin en iyisidir.

> Çünkü, baba otoritesinden kaynaklanır ve en uzun ömürlü ve güçlü olan yönetimdir[140] Monarşiler içinde de en iyisi irsî olanı, yani iktidarın babadan en büyük erkek evlâda geçenidir, böylece doğallık ve süreklilik sağlanmış olur. Öte yandan itaat etmek için yaratılmış olan ve baba otoritesinden koca otoritesine geçen kadınların tahttan uzak tutulmaları da son derece doğaldır Bossuet'ye göre[141].

Ne var ki, en iyi yönetim irsî monarşi olmakla birlikte, hangi yönetim olursa olsun, ülkede kurulu olan yönetime de boyun eğmek zorunludur, çünkü her iktidar kaynağını Tanrıdan aldığı için, kurulu her düzen Tanrı iradesine uygun demektir ve boyun eğmek gerekir[142].

Monarşinin özelliklerine gelince, kralın iktidarı kutsaldır, baba otoritesine benzer, mutlakdır, akla uygundur[143].

Kralın otoritesi kutsaldır, çünkü tanrı kralları yer yüzüne kendi temsilcisi olarak göndermiştir ve tanrı krallar aracılığı ile insanlara hükmeder[144].

> Krallar kutsaldır, çünkü üstlendikleri görev kutsaldır, tanrının isteklerini yerine getiren kişilerdir onlar, Krala itaat dini bir borç olduğu kadar vicdani bir borçtur da, krala korkulduğu için değil, fakat sevilip sayıldığı için boyun eğilir. Buna karşılık kralın da tanrıdan gelen güçlerini yalnızca toplumun iyiliği için kullanması gerekir[145].

Kralın otoritesi baba otoritesine benzer, onun gibi iyiliğe yöneliktir, iyilik krallığın belirtisidir ve yüceliğin gerçek simgesidir[146].

> Kral kendisi için değil, fakat toplum için vardır, bu nedenle halkın ihtiyaçlarını karşılamalıdır ve bunu yaparken de en muhtaç kimselerden başlamalıdır[147]. Krallığın en önemli özelliği halkın çıkarlarına hizmet etmektir, bu da yalnızca kendini

---

140) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. II, Art. I, pr. VII. VIII.
141) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. II, Art. I, pr. XI.
142) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. II, Art. I, pr. XII.
143) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. II.
144) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. II, pr. I.
145) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. II, pr. II, IV.
146) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. III.
147) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. III, pr. III, IV.

> düşünen zorba yönetimin tam tersidir. Halkına yararlı olmayan kralı Tanrı cezalandırır, tıpkı halkına baskı yapan zorbayı cezalandırdığı gibi[148]. Halk nankör olabilir ama yine de kralın görevi değişmez, iyi kral kan dökülmesinden hoşlanmaz, iyi krallar halkın selâmeti uğruna hayatlarını feda etmekten çekinmezler, iyi bir kral sertlikten hoşlanmaz, müşfiktir ve ancak kötüler için korkulan bir kişidir. Kral sevilen bir kişi olmak için yaratılmıştır, giriştiği şiddet eylemleri ile nefret edilen kişi olan kralın sonu yakındır[149].

*Kralın otoritesi mutlak*tır, bazıları mutlak iktidarı kötülemek için onu keyfî iktidarla karıştırırlar, oysa bunlar hiç de aynı şeyler değildir, der Bossuet. Kral verdiği emirlerden, aldığı kararlardan hiç kimseye hesap vermek zorunda değildir, kralın kararı tartışılmaz, çünkü o tanrı adına karar vermiştir[150]. Krala karşı herhangi bir zorlayıcı güç de kullanılamaz. Meşru karar verme yetkisi ona aittir ve zorlayıcı güç de yalnız onun elindedir. Bunun aksini düşünmek, devleti bölmek ve toplum barışını bozmak demektir, toplumda iki efendi yaratmaktır. Hiç kimse iki efendiye hizmet edemez.

Bununla birlikte krallar yasaların dışında değildir.

> Toplumda yasalara ihtiyaç vardır. Yönetimin sürekli ve tutarlı olabilmesi genel davranış kurallarının varlığını zorunlu kılar, bunlar da yasalardır[151]. Tüm insan yapısı yasalar, doğru akıldan ve doğal hakkaniyetten kaynaklanan doğal yasaya dayanır. Yasalar ilâhî ve insanlar arası tüm ilişkileri düzenler.
>
> Yasanın ilk ilkesi tanrıyı tanımayı emreder, ikinci ilkesi de "kendine nasıl davranılmasını istiyorsan, sen de başkalarına öyle davran" kuralını koyar. Çıkarların ve tutkuların insanları kötülüğe sürüklemesine karşılık, yasa, çıkar düşüncesinden ve tutkudan arınmıştır, yalnızca iyiliğe yöneliktir[152]. Yasa kutsaldır, karşı gelinmez, kral toplumun en bilge kişilerinin yardımıyla yasaları yapar. Yasaların sık sık değiştirilmesi yasaya saygı ve güveni azaltır[153].

O da yasaların yarattığı hakkaniyet ortamının gereklerine uyar. Çünkü kral âdil olmak zorundadır, uyruklarına örnek ol-

148) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. III, pr. VI.
149) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. III, Art. III, pr. XV - XVI.
150) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. IV, Art. I, pr. II.
151) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. IV.
152) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. IV, pr. I - IV.
153) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. I, Art. IV, pr. VIII.

malıdır. Ne var ki yasaların öngördüğü cezalar ve yükümlülükler kral için geçerli olmayacaktır[154].

Halk kraldan korkmalı, çekinmelidir, kral ise yalnızca kötülük yapmaktan çekinecektir. Korku itaat etmekten hoşlanmayan kendini beğenmiş, mağrur insanlar için gereklidir, halk kralından korkar, ama kral halkından korkarsa o zaman her şey biter...

> Kral kendisinden âdil olmayan işler yapmasını isteyen kişilere "hayır" diyebilmeli, güçsüzleri olduğu kadar güçlüleri de korkutmalı. Kral, kendisini özel çıkarlarına âlet etmek isteyecek yakınlarına ve dostlarına karşı sert davranmasını bilmeli, onların isteklerine karşı koyabilmeli. Yönetimin en büyük düşmanı yumuşak davranmaktır, yumuşaklık tembel ve kararsız kişilerin özelliğidir. Ancak bu sertliğin derecesini de ayarlamalıdır. Aşırı sertlik hem kendisi, hem de toplum için olumsuz sonuçlar verebilir. "Her esintiyle yön değiştirmemek gerekir, ama ırmağın akışına da karşı durmağa kalkışmamalıdır" der Bossuet[154a].

Kralın iktidarını dengeleyen tek ağırlık tanrı korkusudur, kral tanrıdan korkar ve yalnızca tanrıdan korkmalıdır[155].

Kral otoritesi akla uygundur. Hükûmet etmek akıl ve zekâ işidir. Ciddî bir yönetim ancak aklın, zekânın ürünüdür. Ancak bilge kişi güçlü bir insan olabilir, nerede duracağını ve nasıl davranılacağını bilir. Akıllı kral halkını mutlu eder, bir devletin büyüklüğünü yapan gücü değil, akıllıca yönetilmesidir. Aklı, bilgeliği veren de tanrıdır ama, onu sahip olmak isteyene verir.

> Akıllı kişiler hem korkudan, hem de saygı duyulan kişilerdir. Kral yararlı şeyler öğrenmeli ve yararlı şeyler öğretmelidir. Kral yasaları bilmelidir, çünkü yasaları uygulayacak olan odur. Kral devlet işlerini bilmelidir. Kral yapacağı işlerin koşullarını ve zamanını bilmeli ve zaman ayarlaması yapmalıdır. Kral insanları tanımalı, daha da önemlisi kendi kendini tanımalıdır. Kral devletinin içinde ve dışında olup bitenlerden haberdar olmalıdır. Kral iyi konuşmasını bilmeli ve konuşacağı, susacağı zamanı da ayarlayabilmelidir. Kral yardımcıları akıllı kişiler arasından seçmelidir[156].
>
> Prens bilgili kişi olmalı, ama, nasıl? Kral gerçek olanı bilmeli, gerçek olanı öğrenmek istemeli, gerçeği görebilmek, bula-

154) Bk BOSSUET, a.g.e., L. IV, Art. I, pr. IV.

154a) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. IV, Art. II, pr. II-IV.

155) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. IV, Art. II, pr. IV.

156) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. V, Art. I.

bilmek için de dikkatli olmalı, öğüt almaktan, danışmaktan çekinmemeli, doğru haber almalı, tarihi inceleyip ders almasını bilmeli. Kısaca kral, dinleyecek, bilgi alacak, danışacak... fakat kendisi çözüme ulaşacaktır[157].

c) Kral ve Uyrukların Karşılıklı Hak ve Görevleri

Toplumda tüm iktidar kralda toplanır, toplumda yalnızca kral ortak iyiliği gerçekleştirir. Devlete hizmet ve krala hizmet aynı şeydir[158]. Kralın çıkarları ile devlet çıkarları birbirinden ayrılmaz, bunu ayırmaya çalışanlar toplum düşmanlarıdır, Bossuet'ye göre. Kralın emrettiği biçimde devlete hizmet etmek gerekir. İyi bir yurttaşın kralına saygı, sevgi ve itaat borcu vardır, bunun tek istisnası kralın tanrının emirlerine aykırı emir vermesidir. Krala karşı vergi borcunu da yurttaş seve seve yerine getirir, ancak kral da ölçülü olmasını bilmeli ve halkı vergi altında bunaltmamalı, kralın dinsiz olması, baskı yapması, ona karşı olan saygı, bağlılık ve itaat borcunda bir değişiklik yapmaz. Uyrukların baskı ve şiddet karşısında –mırıldanmadan, homurdanmadan– tanrıya yakarmaktan başka çaresi yoktur, krala karşı direnme hiçbir zaman söz konusu olmaz[159].

Yönetimlerin amacı, devletin korunması ve iyiliğidir, devletin korunması için içte iyi bir düzen oluşturulmalıdır. İyi bir düzen de din ve adalete dayanan bir düzen olacaktır. Din ile tanrıya ait olan tanrıya verilir, adalet ile de insanlara gereken verilir. Adalet tanrıdadır, tanrı adaleti krallara verir, adalet kralın gerçek niteliğidir ve tahtını güçlendiren unsurdur.

Meşru iktidar ve yönetimlerin yanında keyfî yönetimler de vardır. Meşru yönetimde insanlar özgürdür, mülkiyet hakkı meşru bir haktır ve dokunulmaz bir haktır, iktidar yasalara uygun olarak kullanılır ve toplumda âdil bir yönetim uygulanır. Ancak keyfî ve meşru yönetim ayırımının pratikte bir yarar sağladığı söylenemez, çünkü her iki iktidara da yurttaşlar için tartışmasız itaat söz konusudur[160].

---

157) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. V, Art. II, III.
158) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. VI, Art. I, pr. I.
159) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. VI, Art. II, III.
160) Bk. BOSSUET, a.g.e., L. VII, VIII, IX, X.

3. Liberalizme Doğru

A. John Locke - Liberal Devlet.

XVII nci yüzyılda mutlakiyetçi görüşlere ağır darbe indiren Locke liberal devlet düzeninin öncüsü olarak görülür.

J. Locke 1632 de İngiltere'nin ticaret merkezi Bristol yakınında doğmuştur. Kumaş ticaretiyle uğraşan bir aileden gelmektedir, ancak babası noterliği ticarete tercih etmiştir. Çocukluk yılları mezhep ayrılıklarının, din adına yapılan mücadelelerin ve parlamento ile kral arasında yetki mücadelesinin şiddetlendiği yıllara rastlar. Babası protestandır ve krala karşı parlamento güçlerini desteklemektedir. Locke iyi bir eğitim görmüştür önce Westminister Kolejinde, daha sonra Oxford'da öğrenim yapmış, hekimlik mesleğini seçmiştir. Daha sonraları Shaftesbury Comte'u unvanını alacak olan Lord Anshley'in hekimi olarak siyaset hayatını yakından tanıma olanağını bulmuştur.

Bu sıralarda Kral II nci Charles'in parlamento ile arası iyice açılmış ve kralın yetkilerinin artırılmasını savunan "Tories"lerle buna karşı çıkan "Whigs"lerin mücadeleleri şiddetlenmiştir. II nci Charles'in danışmanı ve krallığın bir numaralı adamı durumunda olan Shaftesbury Comte'unun kralla arası açılmış ve Comte, Whigs'lerin başkanları arasına katılmıştır. Locke da Comte'u izlemiştir. 1672-1680 İngiltere'nin karışık, huzursuz yılları, tarafların sorumluluklarını birbirlerine yükledikleri şiddet eylemleriyle dolu yıllardır. 1683 de Shaftesbury Comte'u kral kuvvetleri karşısında yenilir, yargılanır ve Hollanda'ya sürgüne gönderilir. Locke da aynı yıl İngiltere'yi terketmeyi uygun görür. Hollanda'da geçirdiği beş yıl siyasal görüşlerini etkiler. 1685 de II nci Charles'in ölümü üzerine yerine Stuart'lardan katolik II nci Jacques geçer. Locke bu sıralarda kralın damadı William d'Oranges'la Hollanda'dadır. 1688 de halk tarafından tahta geçmek üzere İngiltere'ye çağrılan William d'Oranges, askerleri ve gemileriyle yola çıkar, gemisinin flamasında "Özgürlük için, Protestanlık için, Parlamento için..." sözleri yazılıdır. Ciddi bir karşı koymayla karşılaşmaksızın tahtı ele geçirir, bu ise parlamentonun zaferidir.

1689 da, II nci Jacques'ın kızı ve William d'Oranges'ın karısı Prenses Mary'yi İngiltere'ye götüren gemide Locke da vardır. Locke "Hükümet üzerine iki deneme" adlı eseriyle yurduna dönmektedir[161].

---

161) Bk. POLIN, L., La politique morale de J. Locke, Paris 1960; BASTID, Ch., John Locke, Paris 1907.

a) İnsan ve Toplum

İnsan tek başına yaşamak için yaratılmamıştır, toplum içinde yaşamak gereğinde ve zorundadır. İlk toplumu kadın-erkek beraberliği oluşturur, bunu ana-baba ve çocuklardan oluşan toplum izler, daha sonra da efendiler ve hizmetkârlardan oluşan toplum bunlara eklenir[162]. Ancak bu toplumlar siyasal toplumlardan gerek amaç, gerek üyelerinin karşılıklı görevleri acısından farklıdır. *Sosyal bir yaratık olan insan aynı zamanda doğal olarak eşit ve özgürdür.*

Siyasal toplum düzenini anlamak ve siyasal iktidarın kaynağına inebilmek için, insanların doğal olarak nasıl yaşadıklarını bilmek gerekir. Öyleyse *doğal olarak insanlar nasıl yaşarlar?* Önce bu sorun açıklanmalıdır.

İnsanlar doğal olarak tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşarlar. Başkalarından izin almaya gerek görmeden, başka bir kişinin iradesine boyun eğmeden istediklerini yaparak, ellerindeki değerleri diledikleri gibi kullanarak yaşarlar. Bu mükemmel özgürlük ortamında herkes eşittir. Yani hiç kimsenin diğeri üzerinde bir otoritesi, iktidarı, hakkı, üstünlüğü yoktur ve eşit ve özgür olan insanların doğal koşullar altındaki *bu yaşamları karşılıklı yardımlaşma ve sevgi ilkelerine dayanır*[163].

Ne var ki, gerçek bir özgürlük ve eşitlik dönemi olan bu doğal yaşama dönemi insanların tamamen başıboş oldukları bir yaşam da değildir. İnsanlar, izin almaya gerek olmadan dilediklerini yapabilirler, mallarını diledikleri gibi kullanabilirler ama *doğal yasanın koyduğu sınırlar* içinde kalmak kaydıyla... Yine insanlar başkasını iradesine boyun eğmeden hareket edebilirler, ama herkes her istediğini de yapamaz, özgürdür ama kendi hayatına kasdetme özgürlüğü olmadığı gibi, başkasının hayatına son verme özgürlüğü de yoktur, malını dilediği gibi kullanabilir, ama başkasının malına zarar verme ya da başkasının malını elinden alma özgürlüğü de yoktur.

Kısaca, özgürlük vardır ama, bu özgürlük en iyi, en yararlı, en zararsız biçimde kullanılacaktır. Bu dönemde tüm insanların uymak zorunda oldukları *doğal yasa yani akıl, tüm insanların*

162) Bk. LOCKE, J., Du Government Civil, Amsterdam 1755. chap. VI, § I.

163) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § II.

özgür ve eşit oldukları bir yerde, herkesin birbirinin hayatına, özgürlük ve malına saygılı olmayı emreder[164].

Doğal yasaya uyulmazsa? Doğal yasaya uyulmasını sağlamak için bu dönemde, herkesin doğal yasa emirlerini çiğneyenleri *cezalandırma hakkı vardır*. Cezalandırma hakkı olmadan doğal yasa hiçbir anlam taşımaz. Böylece herkesin eşit ve özgür olduğu doğal yaşama döneminde herkesin doğal yasaya uymasını sağlamak için cezalandırma hakkı bulunur.

Ancak cezalandırma hakkı da keyfî olarak kullanılabilecek, mutlak bir hak da değildir. Doğal yasayı çiğneyen suçluyu yakalayan kişi hislerine, tutkularına, kin, nefret ve intikam duygusuna kapılmadan suçun ağırlığı ile orantılı bir ceza vermelidir[165].

> Cezanın amacı bir defa, yapılan zararın tazmini ve telâfisidir, ikinci olarak, suçlunun gelecekte tekrar suç işleme istek ve eğilimini ortadan kaldırmaktır ve son olarak da suç işlemeğe hevesli başka kişiler varsa, onlar için de caydırıcı ve korkutucu olmaktır[166].

Böylece, doğal yasayı çiğneyen kişi aklın doğru kurallarından ayrılmıştır, tehlikeli, zararlı bir kimse olmuştur, onu herkes tutup cezalandırabilir ve zarar gören kişi de zararının telâfisini isteyebilir[167].

Ne var ki, *kişilerin kendi davalarının yargıcı olmaları da önemli sakıncalar yaratır*. İnsanların kendi davalarında tarafsız kalmalarını beklemek büyük iyimserlik olur, insanların kin ve intikam duygularının etkisi altında hareket etmeleri önlenemez ve gerek kendi çıkarlarını gerek yakınlarının çıkarlarını düşünmelerine engel olunamaz. Bu durumda ise suçun ağırlığı ile orantılı âdil ceza sınırları aşılabilir. Bu ise, karışıklıklara, düzensizliklere neden olur[168]. İnsanların üstünde, gerektiğinde ceza veren bir otoritenin, iktidarın bulunmadığı zaman suçlu ile cezalandırma hakkını kullananlar bir anlamda *savaş haline girerler*[169].

İnsanlar iyi bir dönem olmakla birlikte, olumsuz yönleri de olan bu doğal yaşama dönemine istek ve iradeleri ile son vererek,

---

164) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § III.
165) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § V.
166) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § IX.
167) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § VII.
168) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § X.
169) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. I, § IV.

aralarında yapacakları *bir anlaşmayla*, anlaşmazlıklarını çözümleyecek, suçluları cezalandıracak bir otoritenin, iktidarın kurulacağı *siyasal toplum haline gecerler ve cezalandırma haklarını da siyasal iktidara devrederler*[170].

İnsanlar cezalandırma haklarını topluma devrettikleri zaman siyasal toplum kurulmuş olur, kişilerin suçları muhakeme etme hakları sona erer. Toplum egemenlik hakkını kazanır, yasalar yapılır, yasaları uygulayacak yetkililer belirlenir, kişiler arası anlaşmazlıklar bu yetkililer tarafından çözümlenir, topluma ya da kişilere karşı suc işlevenler de yasalarda belirlenmiş cezalara çarptırılırlar.

Siyasal toplum düzeni içinde yaşayanlarla doğal halde yaşayanları ayırma olanağı vardır: Bir bütün oluşturan, ortak yasaları olan, anlaşmazlıkları, davaları çözümleyen, suçluları cezalandıran yargı görevlileri, hâkimleri bulunan toplumlar siyasal toplumlardır. Buna karşılık başvuracakları yargı organları ve pozitif yasaları bulunmayan, davalarının yargıcı durumunda olan kişilerin yasadıkları toplumlar ise, doğal yaşama döneminde olan toplumlardır[171].

b) Siyasal Toplumların Kuruluşu ve Hükûmetlerin Amaçları

Doğal yaşama döneminde özgür, eşit ve bağımsız insanlar, ancak ve ancak kendi istek ve iradeleri ile bu düzenden çıkarak bir siyasal iktidara boyun eğmeyi kabul etmiş olabilirler[172]. İnsanlar hayatlarının ve vücut bütünlüklerinin korunması için, güven içinde yaşayabilmek için, huzurlu, rahat bir yaşam için, mallarını rahatça kullanabilmek için, kötülerden daha iyi korunabilmek için istekleriyle siyasal toplumu kurmuşlar ve hükûmeti oluşturmuşlardır[173].

Siyasal toplum, katılan kişilerin herbirinin rızası ile kurulmuştur ama, bir bütün, bir vücut oluşturan bu toplumu hareket ettirecek, yönlendirecek güç ise çoğunluğun iradesiyle oluşacaktır. İsteği ile topluma katılan herkes çoğunluğun kararına uymayı kabul edecektir[174].

---

170) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. II, § VI.
171) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VI, § X, chap. VIII, § III, IV, V, VI
172) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VII, § I.
173) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VII, § I.
174) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VII, § II, III vd.

Kısaca, *siyasal toplumun doğuşu özgür insanların istek ve iradesine dayanır, bu insanlar siyasal toplumu oluşturarak çoğunluğun iradesine uymayı kabul etmişlerdir.* Meşru bir yönetimin doğuş biçimi ve nedeni budur.

> Locke, bu görüşüne karşı ileri sürülen eleştirilere de cevap verir.
>
> Bu eleştirilerden birine göre, tarihte ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, özgür ve eşit kişilerin birleşerek bir toplum kurma ve bu yoldan bir iktidar oluşturmaları olayına rastlanmaz. İkinci bir eleştiriye göre de "insanların hukuken böyle bir anlaşma yapmaları olanaksızdır, çünkü insanlar bir siyasal düzen içinde gözlerini dünyaya açarlar ve bu yönetime de uymak zorundadırlar, yeni bir yönetim kurma olanakları yoktur"[175].
>
> Locke bu eleştirileri cevaplandırır: Doğal yaşama döneminin olumsuz yönleri ve insanların toplu yaşama istek ve ihtiyaçları, onları toplu yaşama halinin devamı için bir bütün oluşturmağa zorlamıştır. Öte yandan tarihin koruyamadığı, bir çok belgeler vardır, doğal yaşama dönemi ile ilgili belgeler de bunlar arasında olabilir. Öte yandan Locke, bir siyasal iktidar düzeni içinde yaşamayan insanların her zaman bulunabileceğine dikkati çeker, örneğin o günkü koşullarda Amerika'da yaşayanlar gibi... Kaldı ki, der Locke, bir monark'ın yönetiminde doğan insanlar, istek ve iradeleri olmadan bu yönetime tâbi olmayacaklarını bilirler ve bu insanların çocukları da istediklerinde başka bir yönetim oluşturabileceklerini bilirler...[176]. Öte yandan Locke, monarşilerin kaynağını da insanların iradelerine dayandırarak açıklar. Özgür insanlar istekleriyle baba otoritesine tâbi olmuşlardır, daha sonra aileler birleşerek iktidarı bir kişiye vermişlerdir, monarşilerin kökü de halkın rızasına dayanır, yoksa bu iktidarın da tanrı ile ilişkisi yoktur[177].

Eşit, özgür olan, mallarını dilediği gibi kullanan *kişinin doğal yaşama döneminden çıkmasının tek nedeni güvenlik isteğidir.* Bütün insanların eşit, özgür ve kendi kendilerinin efendisi oldukları bir düzende hakkaniyet ve adalet ilkelerine bağlılık pek kolay gerçekleşmeyecektir. İşte insanları siyasal bir toplum düzeni kurmaya iten neden de budur. Korku içinde ve sürekli olarak tehlike ve tehditlerle karşı karşıya bulunmaları insanları güvenliği aramaya itmiştir. İnsanlar güvenliği, siyasal toplum içinde bulabileceklerini anlamışlardır. Böylece insanlar birleşerek, bir bütün

175) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VII, §VI, VII.
176) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VII, § VIII vd.
177) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VII, § XVIII.

oluşturarak, karşılıklı olarak hayatlarını, özgürlüklerini, mal varlıklarını güvence altına alma yolunu seçmişlerdir[178].

İşte toplum halinde birleşen, bütünleşen ve *bir iktidar kuran insanların en önemli hedefleri ve temel amaçları can güvenliğinin ve mülkiyet haklarının sağlanması ve korunması olmuştur.*

Siyasal toplum düzeni doğal yaşama döneminin aksayan yönlerini düzeltecektir, bunun için gerekli olan hakları kişiler siyasal topluma devredeceklerdir. Özet olarak, insanların özgürlüklerinin, mal ve haklarının korunması ve âdil bir cezalandırma sisteminin uygulanması siyasal toplumun kuruluş nedeni ve amacıdır[179].

Siyasal iktidar ki, Locke buna siyasal toplum ya da yasama iktidarı der, kişilerin siyasal toplumu kurarken terkettikleri hak ve yetkilere sahip olur ve yetkilerini kamu iyiliğinin gerektirdiği sınırların ötesine taşıramaz[180]. Egemen gücün ya da yasama iktidarının, toplumda yapacağı işler kesinlikle belirlidir: Can, mal ve özgürlüğü güvence altına almak, huzuru, iç ve dış güvenliği sağlamak ve halkın iyiliğini gerçekleştirmektir. Siyasal iktidar kimin elinde olursa olsun, bu kimse toplumu, ayak üstü kararlaştırılan keyfî kararlarla değil, fakat halkın koyduğu ve bildiği yasalara göre yönetecektir. Egemen güç, tarafsız, hakkaniyete saygılı, anlaşmazlıkları yasalara göre çözümleyen yargıçlar atayacak, toplum kuvvetlerini, yalnızca yasaları uygulayabilmek için ve ülkeyi yabancı saldırılara karşı koruyabilmek için kullanacaktır. Siyasal iktidarın halkın rahatını, huzur ve iyiliğini ve güvenliğini sağlamaktan başka amacı olmayacaktır.

c) *Yönetim Biçimleri, Güçlerin Bölünmesi ve Karşılıklı İlişkileri*

Locke'da yönetim biçimleri yasama gücünü kullanan kişi ya da kişilere göre belirlenir.

Siyasal düzenin kurulmasını sağlayan toplum, yasaları kendi yapar ve yasaları uygulayarak görevlileri de yine kendi belirlerse bu yönetim biçimine *demokrasi* denir. Ancak yasa yapma iktidarını, toplum belli bir azınlığın ve onların mirasçılarının eline bırakabilir, bu durumda yönetim *oligarşi* diye adlandırılır. Ya da

178) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VIII, § I.
179) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VIII, § IX.
180) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. VIII, § X.

toplum yasa yapma iktidarını tek bir kişiye verebilir, bu yönetim biçimi *monarşidir*. Monarşi de iki biçimde görülür: Yasa yapma iktidarı tek kişinin ve daha sonra onun varislerinin eline bırakılmışsa bu *irsi monarşi* olur, monarkın ölümünden sonra yerini alacak kişiyi seçme hakkı toplumda ise bu da *seçimli monarşi* olur.

İnsanlar toplumu kurarken diledikleri yönetimi seçmekte serbest oldukları gibi, bu yönetimlerden unsurlar alarak *karma yönetimler* de oluşturabilirler[181]

Locke siyasal iktidar içinde yer alan güçleri yasama, yürütme ve konfederatif iktidar ya da yetkiler olarak ayırır, bunların her biri üzerinde durduktan sonra aralarındaki ilişkileri de belirler.

Locke, *yasama iktidarını* "toplumun ve toplumda yaşayanların varlıklarının korunması için, devlet güçlerinin nasıl kullanılması gerektiğini belirleyen iktidardır" diye tanımlar[182]. Siyasal toplum düzeninin kurulmasıyla izlenen amaçların gerçekleşebilmesi için ilk iş yasa yapma iktidarını kurmak olacaktır, bunun için Locke, tüm devletlerin ilk temel pozitif yasaları, yasa koyma iktidarını belirleyen yasadır, diyecektir[183].

Yasama iktidarı kutsal, üstün, egemen bir iktidardır ve toplum kurulurken bu iktidar kime verilmişse, ona ait olur. Bu nedenle yasama iktidarının eseri olmayan bir kural, adı ne olursa olsun, kimin tarafından yapılmış olursa olsun, hangi güçle desteklenirse desteklensin meşru bir tasarruf sayılmaz ve yasa gücünü taşımaz, çünkü bu tasarrufta en önemli unsur olan halkın rızası eksiktir[184].

Yasama iktidarı egemen üstün iktidardır, çünkü yasama toplumda herkesin uyacağı kuralları koyar ve diğer devlet organlarının yetki ve iktidarları hep yasama iktidarından kaynaklanır ve yasama iktidarına tâbi olur[185].

Yasa koyma iktidarını kim kullanacaktır? Locke siyasal toplum oluşturulurken çoğunluğun bu iktidarı bir kişiye ya da birden fazla kişilere verebileceğini söyler. Yasama iktidarının verilmesi süresiz ya da süreli olabilir[186].

---

181) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IX.
182) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XI, § I.
183) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § I.
184) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § I.
185) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § II.
186) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § II.

> Yasa koyma iktidarı çoğunluk tarafından hayatı boyunca bir kişiye ya da belli bir süreyle birden fazla kimselere verilmişse, bu sürelerin bitiminde üstün yasama iktidarı topluma döner ve toplum bu iktidarı dilediği gibi kullanarak yeni bir yönetim biçimini oluşturabilir[187]. Locke, toplumun daima "egemen iktidarın" yani yasama iktidarının sahibi olduğunu kabul etmiştir, ancak bu iktidarı kullanma yetkisi yasa koyuculara verilmiştir, o kadar[188].

Üstün yasama iktidarı sınırsız bir iktidar mıdır? Locke yasama iktidarının sınırsız olmadığını çok açık ve kesin olarak belirler. Yasama iktidarı üstündür ama keyfî değildir. *Keyfiliği önleyen nedir?*

Bir defa, bu iktidarın kişilerin can ve mal varlığı ve özgürlükleri konularında dilediğini yapmaya yetkisi yoktur.

> Çünkü, yasama iktidarı, insanların siyasal toplumu kurarken sahip oldukları hak ve yetkilerle sınırlıdır ve hiç kimse sahip olduğundan fazlasını başkasına veremez. Doğal yaşama döneminde hiç kimsenin başkasının canı, malı ve özgürlükleri üzerinde keyfî bir iktidarı yoktur; siyasal topluma geçilirken kişilerin sahip olmadıkları böyle bir keyfî iktidarı, yasama iktidarını kullanacaklara vermeleri söz konusu olamaz[189].

Yasama iktidarı yapısı ve görevi nedeniyle toplum iyiliği sınırında kalmak zorundadır. Görevi korumak olan ve bu amaçla kurulan yasamanın kişileri köle durumuna sokma, onları yoksullaştırma yetkisine, hakkına sahip olduğu düşünülemez. Doğal yasama döneminde insanların güçlenerek ve yaptırım gücü kazanarak varlıklarını sürdüreceklerdir, bu kurallara aykırı bir pozitif yasa ise iyi ve meşru sayılamaz[190].

İkinci olarak, yasama iktidarı, herkesin bilip, öğrenip, anlayabileceği genel nitelikteki yasalar aracılığı ile kullanılır, halk ödevlerinin neler olduğunu bilir ve yasaların gölgesinde, güvenlik içinde özgürlüklerinden yararlanır. Gelişigüzel, alelacele alınan keyfî kararlar yasama iktidarının araçları olamaz.

Kişilerin can ve mal varlıklarına saygılı olmayan keyfî tasarruflar, keyfî yönetim doğrudan doğruya toplumun kuruluş ve var-

---

187) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IX, § I.

188) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § I.

189) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § II.

190) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § II.

lık amacına ters düşer. İnsanlar doğal yaşama döneminde olduğundan daha kötü bir duruma düşmek için değil, fakat bu dönemde sahip olduklarını güvence altına almak için toplumu kurmuşlardır. Bunu hiçbir zaman akıldan çıkarmamak gerekir[191].

Üçüncü olarak yasama iktidarı kişilerin sahip oldukları değerlere, mallara, onların rızası olmaksızın el süremez, aksi halde kuruluş ve varlık amacına ters düşer, kişinin sahip olduğu değerler kutsal, dokunulmaz niteliktedir. Şüphesiz yönetimlerin büyük giderleri olacaktır ve bunların karşılanması da zorunludur. Bu giderler kişilerden alınan vergilerle denkleştirilecektir. Ne var ki mülkiyet hakkını ilgilendiren vergi ya toplumun çoğunluğunun doğrudan iradesine ya da çoğunluğu temsil eden temsilcilerin iradesine dayanılarak konur, aksi halde mülkiyet hakkı zedelenmiş olur[192].

Son olarak da, yasama iktidarı, bu yetkisini başkasına devredemez, çünkü yalnızca halkın yönetim biçimini yani yasama iktidarını kullanacak kişiyi ya da kişileri belirleme hakkı vardır.

Böylece yasama iktidarı keyfî değil, sınırlı bir iktidardır. Genel yasalar yapılarak bu iktidar kullanılacaktır. Bu yasalar yoksul, varlıklı, burjuva, çiftçi, saray adamı, avam gibi ayırımlar yapılmadan herkese uygulanacaktır. Yasaların amacı toplumda ortak iyiliği gerçekleştirmek olacaktır, vergi yasaları halkın doğrudan ya da temsilcilerinin iradesine dayanacaktır ve yasama iktidarını halkın belirlediği kimseler kullanacaktır, yasa koyucu bu yetkisini kimseye devredemeyecektir[193].

Yasama iktidarının yaptığı yasaları uygulayacak bir iktidara yani yürütme iktidarına ihtiyaç vardır, çünkü yasama iktidarının yasaların uygulamasını da yüklenmesi doğru olmayacaktır, yasa koyucular, kendilerini yasaların üstünde görme ve yasaları kendilerine uygulamama yoluna gidebilirler ya da yasaları kendilerine uygularken özel çıkarları doğrultusunda bir uygulamaya gidebilirler. Yasa koyucu kendisinin de yasa hükümlerine uymak zorunda olduğunu bildiği zaman yasaları kamu iyiliği doğrultusunda yapacaktır.

Yasaları uygulayacak olan iktidar bu uygulamayı her an izlemek, her an "ayakta olmak" zorundadır, bu nedenle de yasa yapı-

191) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § IV.
192) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § VII.
193) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. X, § IX.

cı iktidar ile yasayı uygulayacak iktidarı iki ayrı güç olarak düzenlemek gerekir[194].

Devlette konfederatif yetki adı verilen iktidar ise, savaş ve barışa karar verme, diğer devletlerle birlikler kurma, antlaşmalar yapma yetkilerini kapsar[195].

Devlet güçlerinin toplumla ve karşılıklı ilişkileri sorununa gelince, Locke yürütme gücünün ve konfederatif yetkinin yasama iktidarına tâbi olduğunu kabul eder.

Toplum ve yasama iktidarı ilişkisinde, bilindiği gibi Locke, yasama iktidarının kuruluş amacına uygun olması zorunluluğunu getirir, amacına aykırı kullanılması bu iktidarın halka geri dönmesi sonucunu doğuracaktır. Halk da bu iktidarı güvendiği başka bir kimseye ya da kimselere verir[196].

Yasama-yürütme ilişkisine gelince, Locke'un öngördüğü siyasal düzende yalnız yasama iktidarı üstündür ve diğer iktidarlar ondan kaynaklanır ve ona tâbidir. Yürütme iktidarını kullananlar yasamaya karşı sorumludurlar, yasama yürütmeye verdiği yetkileri gerekirse geri alır ve bu yetkiler kötü kullanılmışsa yürütmeyi cezalandırır[197]. Yasama meclisini toplantıya çağırma yetkisinin yürütmeye verilmiş olması da ona üstünlük sağlayacak yeterli bir neden değildir[198]. Devletin maddî güçlerini elinde tutan yürütme iktidarının yasamanın çalışmalarına engel olmak istemesi halinde ise, yürütme toplum yani halk için "savaş haline" girmiş sayılır. Toplum da bu engeli kuvvet kullanarak kaldırabilir, çünkü bir yetkiye dayanmayan kuvvete karşı kuvvet kullanılabilir[199].

Konfederatif yetki ve yürütme iktidarı ilişkisine gelince, konfederatif yetki yürütme ve yasama iktidarlarının emrinde onlara tâbi olarak görev yapar[200].

d) Meşru ve Gayrımeşru İktidar Sorunu

Locke iktidarların meşruiyet koşulunu iki kritere bağlar. Bunlardan biri *iktidarın gasbedilmesi* yani başkasının hakkı olan bir

194) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XI, § II.
195) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XI, § IV.
196) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § I.
197) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § V.
198) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § VIII.
199) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § VII.
200) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XII, § V.

iktidarın kullanılmasıdır[201]. Böyle bir iktidar gayrımeşrudur. İktidar kimin hakkıdır? sorusunun cevabına gelince, Locke her devlet düzenince siyasal iktidarı kullanacak kişileri belirleyen yasaların, kural ve kurumların bulunduğunu söyler. Bu yasayla, bu kural ve kurumlarca belirlenmiş yollardan başka bir yoldan iktidarı ele geçiren kişi ya da kişiler iktidarı gasbetmiş olurlar. Bu kimseler halkın kendilerine itaat etmelerini de beklememelidir.

Gayrımeşru iktidarı belirleyen kriterlerden ikincisi zorbalıktır. Zorbalık, iktidarın hiç kimsenin hakkı olmadığı bir biçimde kullanılmasıdır. Zorba, iktidarı toplum çıkarı doğrultusunda değil de kendi özel çıkarı doğrultusunda kullanan kişidir. Hangi koşullarda olursa olsun, hangi nedenlere dayanırsa dayansın yasaların yerine kendi istek ve iradesine uyulmasını isteyen, toplumun çıkarlarını düşünmeden kişisel tutkularıyla hareket eden kişi zorbadır[202].

Zorba yönetim yalnızca monarşilere özgü değildir, tüm yönetimler zorbalığa dönüşebilir. Çünkü, *yasanın bittiği yerde zorbalık başlar*[203]. Halkın iradesi ile iktidara gelen ve amacı can, mal ve özgürlükleri korumak olan iktidar sahipleri de zorba olabilirler. Yasaların kendilerine tanıdığı yetki sınırlarını çiğneyen, ellerindeki gücü halka karşı ve yasaların müsaade etmediği biçimde kullanan kişiler adları ne olursa olsun gerçek birer zorba durumundadırlar. Bunlar yetkisi olmadan hareket eden kişi durumunda olduklarından bunların durdurulmasının gerekli olduğunu söyler Locke.

> Locke, zorbanın durumunu örneklerle aydınlatmağa çalışır. Nasıl ki der, yolda giderken bir saldırıya uğrayan kişi ya da kapısı kırılarak evine girilen kişi kendini saldırgana karşı koruyabilecekse, aynı biçimde egemen güce el koyan zorbaya karşı da korunacaktır. Ailenin büyük çocuğunun, babasının mirasından daha fazla pay alacağı gerekçesiyle, kardeşlerinin haklarına el koyabileceği savunulabilir mi? Ya da bir kimsenin zengin olduğu gerekçesiyle komşusunun, evine ve bahçesine el koyabilmesi akla uygun mudur? Tam tersine der Locke, bu tür davranışlar güçlü kimselerden gelince haksızlığı, suçu daha da ağırlaştırır. Yetkisi olmadan hareket etmek ya da yetki sınırlarını aşmak hiç kimse için bağışlanabilir davranışlar değildir, ama bunlar bir de iktidar sahiplerinden gelirse daha da ağır olur ve bunları yapanların durumu daha da ağırlaşır[204].

201) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § I.
202) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § I.
203) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § IV.
204) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § IV.

Öyleyse *yöneticinin emirlerine karşı gelinebilir mi?* Kendisine kötü muamele yapıldığını düşünen herkes, yöneticinin yaptığı işlemin aslında yapılmaması gerektiğini düşünen her kişi yöneticiye karşı gelebilecek mi? Locke eğer der, böyle olsaydı tüm toplumlar kısa sürede yıkılır, dağılırdı... Düzenin ve hükûmetlerin yerlerini karışıklık ve anarşi alırdı... Yukarıdaki soruların cevabı şu olacaktır: Ancak haklı ve meşru olmayan kuvvete ve şiddete karşı kuvvetle cevap verilebilir. Bunun dışında kuvvete başvurmak, cezayı gerektirir. Bununla birlikte egemen güce karşı durulabilecek durumlar da vardır.

Bazı ülkelerde hükümdarların şahısları yasalarla kutsallaştırılmıştır, hükümdar ne yaparsa yapsın ona karşı şiddet kullanılamaz ve ondan şikâyetçi olunamaz, hükümdarın sorumluluğu, cezalandırılması söz konusu olmaz. Ne var ki bu durumda dahi hükümdara değilse bile, alt düzeydeki yöneticilerin meşru ve haklı olmayan işlemlerine karşı çıkılabilir, buna hükümdarın da bir diyeceği olmaz, meğer ki halkı ile savaş haline girme ve hükûmeti dağıtma niyeti olsun...

Gerçekten de son derece kötü ve habis bir kimse olmadığı sürece hükümdarın tek başına yasaları değiştirmeye ve bütün toplumu baskı altına almaya gücü yetmez, hükümdarın eylemleri sonucu birkaç kişinin zarar görmesi de fazla önemli sayılmamak gerekir. Toplumda barışın ve yönetimde güvenliğin sağlanmış olması ufak tefek aksaklıkları affettirir[205].

Ancak hükümdarın bir emrini uygularken yasal sınırları aşan, yasaları çiğneyen bir görevliye karşı durulabilir. Örneğin hükümdarın bir tutuklama emrini yerine getiren bir görevli, bunu, şahsın evinin kapısını kırarak içeri girip uygulamaya kalkarsa, yasaları çiğnerse, yetki ve görev sınırlarını aşan bu görevliye karşı durmak doğal sayılır[206].

Ancak yöneticilerin yasal olmayan davranışları sonucu zarar gören kişi, yasal yollara başvurduğu takdirde zararını tazmin ettirebiliyorsa kuvvete başvurmasına gerek de yoktur. *Yasal yollara başvurmadan kuvvete başvuran kişi haksız duruma düşer*[207].

Öte yandan bir yönetici, yasal olmayan eylem ve işlemlerini maddî güçle desteklese de –yani yasal yollara başvurma olanak-

205) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § VII.
206) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § VII.
207) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § IX.

larını kapatsa dahi- hemen direnişe geçmemek ve *fazla önemli olmayan konular için hükûmeti sarsmamak gerekir*. Söz konusu yasa dışı eylemler birkaç kişiyi ilgilendiriyorsa bu kimselerin direnişe geçmemeleri daha iyi olur, çünkü halkın tümünü ilgilendirmeyen bir konuda birkaç kişinin yönetime karşı direnmesi olumlu sonuç vermeyecektir, toplum ilgilenmediği bir sorun nedeniyle bu birkaç kişinin peşine takılıp eyleme geçmeyecektir[208].

Buna karşılık *yöneticilerin yasa dışı eylem ve işlemleri büyük bir çoğunluğu ilgilendiriyorsa,* topluma karşı bir saldırı niteliğini taşıyorsa ya da yapılan haksızlıklar ve baskı birkaç kişiyi ilgilendirmekle birlikte, *son derece önemli sayılacak konuları kapsıyorsa* –toplum can, mal ve özgürlüklerinin tehlikede olduğuna inanmışsa– kişiler direnme hakkına sahip olurlar. Yöneticilerin toplum için tehlikeli, zararlı kişiler sayılması kadar acı bir şey yoktur ama bu, onların hatasıdır, toplumun iyiliği için o mevkie gelen kişiler bu amaca ve mevkilerine saygılı olmak zorundadırlar[209].

e) Mülkiyet Hakkı

Yeryüzünü tanrı insanlara ortaklaşa yararlanmaları için vermiştir, ama aynı zamanda tanrı insanlara akıl da vermiştir. İnsanların yapacakları şey doğayı ve akıllarını en iyi biçimde değerlendirerek ihtiyaçlarını karşılamak olacaktır. Toprağın içindeki ve üzerindeki doğal zenginlikler insanların ortaklaşa yararlanmalarına sunulmuştur, doğal yaşama döneminde bunlar üzerinde hiç kimsenin özel, aslî bir hakkı yoktur, ancak ihtiyaç sahibi bir kimse bu değerlerden bazılarını ihtiyacı için kendine mal edebilir. Örneğin bir av hayvanını avlayan ya da bir meyvayı toplayan kişi bunlara sahip olabilir. *Ortak bir değeri bir kişinin malı yapan olay, işlem nedir? Locke'a göre bu olay ya da işlem kişinin emeğidir.* Örneğin herkesin ortak malı olan bir ağaçtan bir meyvayı koparan kişi, o meyvanın sahibi olur, çünkü emek harcayarak o meyvayı koparmıştır. Böylece yeryüzü nimetleri insanların ortaklaşa yararlanmasına sunulmuştur ama, *insanın elinin emeğinin yarattığı değerler üzerinde özel hakkı da olacaktır.* Çünkü emeği ile doğadan bir şeyler alan insan, doğanın kendine sunduğu değerlere fazladan bir şeyler eklenmiştir, yani emeğini, çalışmasını, tekniğini eklemiştir. Emek, o değeri doğadan koparmış, emek sahibinin malı

208) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § X.
209) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVII, § XI.

yapmıştır[210], özel mülkiyetin doğması için insanların aralarında anlaşma yapmalarına gerek yoktur.

Öyleyse herkes dilediği, istediği kadar mülkiyet sahibi olabilir mi? Hayır, diyecektir Locke, emek karşılığı mülkiyet hakkını tanıyan doğal yasa bu hakka sınır da koymuştur[211]. Doğadaki zenginlikler insanlara niçin ve ne amaçla verilmiştir? Bu değerlerden yararlanıp, ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için... Öyleyse özel mülkiyete dönüştürülen ortak değerler ihtiyaçtan fazla olamaz, ihtiyacından fazlasını alan kişi başkalarına ait olan değerleri alıyor demektir[212].

Taşınabilir malların mülkiyete konu olmasındaki temel ilke, toprak üzerinde mülkiyet hakkının doğmasında da geçerlidir: Kişi yaşamı için, ihtiyacı için ekip biçtiği, ürünlerini değerlendirdiği toprağı sınırlar ve o toprak üzerinde mülkiyet hakkını oluşturur, bu davranışıyla kimseye de zarar vermiş olmaz[213].

> Ne var ki ticaretin gelişmesi, para dolaşımının başlamasından sonra hiç kimse -toplumda herkesin muvafakatini almadan- ortak değerlerin etrafını bir çitle çevirerek kişisel mülkiyet biçimine dönüştüremez. Bunun nedeni de bu toprakların ülkelerin yasaları ile yani ortak irade ile ortak değerler olarak bırakılmış olmasıdır[214].

Doğal yaşama dönemindeki durum ile siyasal düzene kavuşmuş ülkelerdeki durum arasında bu bakımdan ayrılık vardır. Ticaretin gelişmediği ve para dolaşımının olmadığı dönemde mülkiyet hakkının ölçüsü doğa tarafından belirlenmişti, insanın emeğinin uzandığı yere kadar mülkiyet hakkı uzanıyordu, emek ve çalışmayla sınırlı olan bu hakkın fazla genişlemesi olanaksız ve aynı zamanda gereksizdi de... Bu bakımdan mülkiyet başkasına zarar veremezdi, çünkü herkes ancak ihtiyacını karşılayacak kadar bir toprağa sahip olmak isteyecekti[215]. Kişinin ihtiyacından fazla değerleri özel mülkiyetine sokmak istemesi bunların bozulması ve çürümesi sonucunu doğuruyordu ki, bu davranış başkasına zarar vermek olurdu ve cezalandırılması gerekirdi. Bu kural

---

210) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § V.
211) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § VII.
212) Bk LOCKE, a.g.e., chap. IV, § VII.
213) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § VIII
214) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § XI.
215) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § XII.

doğal yaşama döneminde taşınabilir mallar için geçerli olduğu gibi taşınamaz mallar için de geçerli idi[216].

İhtiyacından, yiyebileceğinden fazlasını toplayan biriktiren insan, bunları bozulmadan, çürümeden daha dayanıklı şeylerle takas ederse, örneğin, meyvasını yünle değiştirir, buğdayını altınla ya da pırlantayla takas ederse, bu da meşru bir davranış sayılır, kişi dayanıklı, kalıcı şeylerden dilediği kadar biriktirebilir. Mülkiyette aşırılık, onun genişliğinde değil, fakat yarar sağlanmadan bozulmasında, çürümesinde, ziyan olmasındadır[217]. Para kullanılmaya başlandıktan sonra insanlar sahip oldukları malları da artırma yoluna gitmişlerdir. *Altın ve gümüş gibi değerlerin ortaya çıkmasıyla insan, ihtiyacı olanın çok ötesinde birtakım değerleri bozulma, çürüme korkusu olmadan elinde tutabilmektedir ve karşılıklı rıza ve anlaşmalar insanın dilediği kadar malı elinde tutmasına olanak sağlamaktadır.*

> Yeryüzünde insanlar çoğaldıkça ve para kullanılmağa başlandıktan sonra toprak azalmış ve insanlar, toplumlar devletler aralarında anlaşarak toprak sınırlarını belirleme yoluna gitmişlerdir.

Özet olarak, başlangıçta emek ve iş gücü, ortak malların bir kısmı üzerinde kişi lehine mülkiyet hakkı yaratıyordu, ihtiyaç kavramı bu hakkı sınırlıyordu, çünkü ihtiyacını sağlayan insan daha fazla çalışarak yararlanamayacağı ve bozulmaya mahkûm olan fazla mal edinmek istemiyordu, ancak gelişmeler sonucu ticaret ve paranın dolaşımı, insanları bozulmadan ihtiyaçlarından fazla mal edinmelerine olanak sağlamıştır ve insanlar diledikleri kadar değerlere sahip olabileceklerdir.

f) Yönetimlerin, Toplumun ve Devletlerin Dağılması

Toplumların ve yönetimlerin yıkılışını birbirinden ayırmak gerekir[218].

Siyasal toplumun kurulması kişilerin doğal yaşamdan çıkıp, toplum ve devlet kurma iradelerine dayanır. *Siyasal toplumun yıkılması, dağılması* bir tek yolla olur, o da yabancı güçlerin istilâsıdır, çünkü istilâ karşısında birlik olan kişiler birbirlerini

---

216) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § XIV, XV.
217) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. IV, § XXII.
218) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII.

koruyamazlar, birbirlerine destek olamazlar, bağımsız bir bütün halinde kalamazlar, dağılırlar, doğal yaşama haline dönerler. Toplum dağılınca bu toplumda hükûmet de kalmaz, dağılır.

Yönetimlerin yıkılması ise bazı iç karışıklıklar sonucu olur.

Bu iç karışıklıklardan biri *yasama iktidarının bozulması* biçiminde gelişebilir. Bilindiği gibi Locke yasama iktidarını siyasal toplumun ruhu olarak kabul eder, yasama gücü çalışamaz hale gelip tükenince ya da dağılınca toplum da dağılır ve ölür. Bir toplumun birliğini özünü yapan aynı ruha aynı iradeye sahip olmaktır, yasama iktidarı da bu ruh ve iradeyi dile getirmek üzere kurulmuştur. Yaşama iktidarının kurulması toplum düzeninin ilk ve temel ilkesidir, toplumun yetkili kıldığı kişilerin ve onların yapacağı yasaların kurduğu düzen toplumun birliğini ve sürekliliğini sağlayacaktır. Bir kişi ya da bir grup insan toplumdan yasa yapma yetkisini almadan, yasa yapmaya kalkışırsa, halkın bu kurallara uyma zorunluğu olmaz. Bu tür olaylar ve girişimler, toplumda var olan tâbiyet bağlarını kopartır ve yeni bir yasama iktidarı kurma gereğini ortaya çıkartır.

Devlette *otorite sahipleri iktidarlarını kötüye kullanırlarsa bu durumda da hükümet dağılır*. Locke yönetimlere göre durumu değerlendirmek gerektiğini söyler[219].

> İktidarda tek kişi kral vardır ve yürütme gücünü veraset yolu ile elde etmiştir. Yasama gücüne sahip meclisi toplantıya çağırma ve meclisi dağıtma yetkisine sahiptir. Soylular da iyi doğuşları nedeniyle meclise katılma hakkına sahiptir; halkın temsilcilerinden oluşan meclis de yasaları yapmaktadır.
>
> Bu durumda yönetimin bozulması çeşitli biçimlerde ortaya çıkar :
>
> — Kral kendi keyfi iradesini yasa yerine koyabilir, bu durumda yasama iktidarı değişmiş olur.
>
> — Kral yasama meclisinin belirli zamanlarda toplanmasını engelleyebilir ya da meclisin serbest karar vermesini önler, bu durumda da yasama iktidarı bozulmuş olur[220]. Çünkü yasama iktidarının tam kullanılabilmesi için yasama organının toplanması yeterli değildir, bu toplanan kişilerin serbest olmaları, ortak iyiliğin ne olduğunu belirlemek ve ona uygun yasa yapma serbestliğine de sahip olmaları gerekir. Bu özgürlüğü yok eden, yasama iktidarının faaliyetini engelleyen kişi, fiilen yasama iktidarını yok eder ve hükûmeti yıkar.

219) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § III.
220) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § IV.

— Kral keyfî davranışları ile halkın muvafakatı olmadan devletin çıkarlarına aykırı olarak yasama meclisinin üyelerini seçecek kişileri ya da seçim mekanizmasını değiştirir, böylece de yasama iktidarını bozmuş, değiştirmiş olur.

— Halk yasama meclisi ya da kral tarafından yabancı bir devlete terkedilirse bu durumda da yasama organı değişmiş ve hükûmet de dağılmış olur. İnsanların bir toplum oluşturmaktaki amaçları özgür ve bağımsız olmak, kendi yasaları ile yönetilmektir, yabancı bir iktidar altında ise bunların hiç biri gerçekleşmez.

Bu durumlarda yönetimin bozulup dağılmasından kral sorumludur[221].

Yürütme iktidarının iyi kullanılmaması, kötüye kullanılması, yasaların uygulanmaması gibi durumlarda da hükûmetler dağılır, çünkü bu durumlar anarşiyle eş anlamdadır. Yasalar uygulanmazsa, toplum düzensiz, karmakarışık bir yığın halini alır, adalet mekanizması işlemezse ve halkın ihtiyaçlarını karşılayacak bir iktidar olmazsa hükûmet de dağılmış olur.

Yasama iktidarının bozulması ve dağılması durumlarında halk kendi çıkarlarını göz önünde tutarak, yasama iktidarını oluşturan kişileri ve yasama iktidarının biçimini ya da her ikisini birden değiştirme hakkına sahip olur. Çünkü hiç kimse başkasının hatası, kusuru nedeniyle, kendini koruma ve varlığını sürdürme hakkından vazgeçmiş sayılmaz. Varlığını sürdürmesini sağlayan araç da yasama iktidarı ve onun yaptığı yasaları uygulayan yürütme organı olduğuna göre yeni bir yasama iktidarı oluşturması halkın en doğal hakkı sayılmak gerekir. İnsanların zorba yönetimden kurtulma hakları olduğu kadar, böyle bir yönetimin kurulmasını önleme hakları da öncelikle vardır, çünkü Locke köle olmadan önlem almak gerektiğine inanmıştır, köle olup zincire vurulduktan sonra "özgürlük için mücadele ederim" demenin hiç bir anlamı yoktur[222].

Hükûmetlerin bozulmasının, dağılmasının bir başka nedeni de *yasama ya da yürütme iktidarının kendilerine verilen yetkilere aykırı hareket etmeleri*dir.

Yasama iktidarı kendilerine tanınan yetki alanına aşarsa yani, kişilerin sahip oldukları değerlere el koymaya kalkışırsa, toplumun siyasal düzene geçerken kendinde sakladığı hak ve özgürlükleri –hayat hakkını, mülkiyet hakkını, özgürlükleri– çiğ-

221) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § VI vd.
222) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § X.

nerse, toplumu köle durumuna sokma hevesine kapılırsa, kısaca kuruluş ve varlık amacına ters düşerse, toplum ile savaş haline girmiş olur ve halkın iktidara itaat borcu sona erer. Toplum verdiği yetki ve iktidarı geri alır ve onu lâyık gördüğü başkalarına verir. Bu kural yasama iktidarı için olduğu gibi yürütme iktidarı için de geçerlidir.

> Yürütme iktidarı elinde tuttuğu maddî devlet güçlerini, hazineyi ve kamu görevlerini, halkın temsilcilerinden oluşan yasama meclisi üyelerini baştan çıkarmak için kullanırsa, temsilcilerin kendi görüş ve çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlarsa, yasama meclisi üyelerini seçecek olan kişilere etki ederek tehdit ya da vaatlerle kendi görüş ve amaçları doğrultusunda karar verecek kimselerin seçilmelerini sağlarsa, bu kimse hükümeti ve seçim düzenini baştan sona değiştirmiş olur, toplumun güvenlik ve iyiliğini tehlikeye atmış sayılır.
>
> Halkın sahip olduğu değerleri koruyacak olan yasama meclisi üyelerinin seçimi serbestçe yapılmalı, serbest seçildikleri için görüş ve düşüncelerinde ve oylarında serbest olmaları, karar verecekleri konularda devletin çıkarlarını, halkın iyiliğini ön plâna almaları gerekir. Oysa oyları önceden satılmış olan kişilerin ne başkalarının görüşlerini dinleyip doğruyu bulma ne de kendi görüşlerini serbestçe açıklayabilme olanağı vardır[223].
>
> Yasama iktidarını kötü yola iten, temsilcilerin oylarını satın almağa kalkan yönetici, kendine gösterilen güveni kötüye kullandığı gibi, kendine verilen iktidarda da büyük bir gedik açmış olur.
>
> Bir de yönetici yasaları kötü uygularsa, kendine engel olmak isteyenleri vatana ihanetle suçlar ve onları ortadan kaldırma yoluna giderse, özgürlükleri çiğner, cezalandırma yetkisini kötüye kullanırsa, varlık ve kuruluş amacına ters düşmüş sayılır.

Halkın *gerek yasama gerek yürütme iktidarını değiştirme hakkına karşı bazı itirazların* yükselebileceğine de değinen Locke, bu itirazlara da cevap hazırlar.

Halk bilgisizdir, her zaman da durumundan şikâyetçidir, bu nedenle hükûmetlerin kaderinin ve üstün otoritenin halkın gelgeç keyfine bırakılması devletin felâketi olmaz mı? Halkın kendine biraz kötü muamele yapıldığını düşünmesi halinde, hükûmetlerin ömrü pek uzun olmayacaktır, denmiştir. Bu itiraz karşısında Locke, tam tersine diyecektir, halkın alıştığı yönetimi değiştirmesini sağlamak çok zordur, halkın değişikliklere karşı isteksizliği,

223) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XII.

alışılageldiği kurumlardan vazgeçmedeki gönülsüzlüğü bilinen gerçektir.

> Örneğin, iktidarın tüm haksız davranışlarına ve halkın tüm yakınmalarına rağmen, bundan önceki yüzyıllarda, İngiliz halkı yönetim biçimini ve üstün iktidarın kral ve parlamento tarafından kullanılmasını değiştirmek istememiştir. Krallık yönetimi şikâyet ve hoşnutsuzluk konusu olmasına rağmen krallığın kaldırılması yoluna gidilmemiştir[224].

İkinci bir itiraz da bu hakkın en azından sık sık ayaklanmalara neden olacağı itirazıdır.

Buna karşı Locke böyle bir hak tanınmasa da ayaklanmalar yine olur, diyecektir. Örneğin, halkına zulmeden bir kral hakkında istenildiği kadar onu yücelten sözler söylensin, ünvanlar verilsin, kutsal olduğu, gökten indiği, yalnızca tanrıya boyun eğdiği vurgulansın, halk bir fırsatını bulunca haksızlıklara son vermek, boyunduruğunu atmak için harekete geçecektir, diyen Locke "yakın tarih ve içinde yaşadığımız zaman bunun örnekleriyle doludur" [225] diye devam eder.

Öte yandan, diyecektir Locke, yöneticilerin yapacakları ufak tefek hatalar ayaklanmalara neden olmaz, ancak iktidarın kötüye kullanılma olayları birbirini izler ve toplum sürekli olarak kendi aleyhine çalışıldığını, büyük tehlikelere atıldığını gördüğü zaman, halkın ayaklanmasına ve iktidarı kuruluş amacına hizmet edeceklerin ellerine vermesine de şaşmamak gerekir[226].

Bundan başka, yöneticilerin taahhütlerine aykırı davrandıkları, görevlerini ihmal ettikleri, yetkilerinin sınırlarını aştıkları zaman halkın güvenliği için yeni bir iktidar ve yaşama gücü oluşturma hakkının varlığı ayaklanmalara karşı en etkin önlem olacaktır, çünkü yasaları, kişilerin hak ve özgürlüklerini çiğneyerek yönetimlerini sürdürmek isteyen yöneticiler âsi durumundadırlar. Bilindiği gibi insanlar toplum haline girerken şiddetten vazgeçmişler, sahip oldukları değerlerin korunması için, barış ve birlik için yasalar yapmışlardır, yöneticiler yasaları çiğnedikleri, zor kullandıkları, baskı yaptıkları zaman savaş halini geri getirmiş olurlar ve asıl âsi durumunda olan kendileridir. Etrafları dalkavuklarla dolu yöneticiler, krallar yasaları çiğneyebilecekle-

224) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XIII.
225) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XIV.
226) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XV.

rini sanırlar, kendilerini tehlikeye atarlar, bunu önlemenin en iyi yolu ise, yasaları çiğnedikleri zaman kendilerini bekleyen geleceği önceden gözleri önüne sermektir[227].

Bu görüşün savunulması iç karışıklıklara ve iç savaşlara neden olmaz mı? Barışı tehlikeye sokmaz mı? Buna karşı da, öyleyse diyecektir Locke, kan dökületeği için, mücadeleye neden olacağı için haydutlara da karşı koymamak gerekir, barış uğruna şiddete, çapulculuğa, yağmaya da göz yummak gerekecektir. Böyle bir barış isteği, kurtla kuzu arasında barış istemektir, bu durumda barış ancak kurdun kuzuyu yediği zaman olur[228].

Her toplumda her zaman yönetimi değiştirmek isteyecek kızgın birkaç kişi bulunabilir, bunlara böyle bir hak tanımak felâketlere neden olmaz mı? Locke, bu kişiler her zaman ayaklanabilirler, ancak bu davranışları onların sonu olur, der. Çünkü baskı genelleşmedikçe, yöneticilerin kötü niyetleri açıkça görünür olmadıkça halk yani toplumun büyük kesimi bu kızgın kişilerin peşinden gitmez, birkaç kişiye karşı yapılan haksızlıklar toplumu etkilemez. Ama halk özgürlüklerinin tehlikede olduğunu açıkça görür ve inanırsa ve bunları korumak için harekete geçerse bunun sorumluluğunu halka yüklemek insafsızlık olur.

Bununla birlikte, bazı kişilerin hırs ve tutkuları sonucu toplumları karışıklıklara, felâketlere sürüklediklerı de görülür, ancak âdil ve meşru bir yönetimin devredilmesine neden olanlar en büyük suçu işlemiş sayılırlar ve doğacak tüm felâketlerden sorumlu olurlar, böyle bir suçu işleyen kişiler insanlığın ve halkın düşmanıdırlar ve ona göre cezalandırılmaları gerekir[229].

Bastid, "Locke'un yazıları XVIII inci yüzyılda siyasetin kutsal kitabı olmuştur" diyecektir[230]. Chevallier ise, Locke'un mutlakiyete ilk ciddî darbeyi indiren düşünür olduğunu ve bu darbelerin mutlakiyet yönetimlerinin yapısını sarstığını, bu yapıda derin çatlaklar açtığını ve daha sonraki yüzyıllarda bu çatlakların giderek genişleyerek yapının yıkılmasına neden olduğunu söyler[231]. Prélot da XVII ve XVIII inci yüzyılların üç büyük devriminin İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin köklerini Locke'dan ve onun doğal hukuk doktrininden aldığını açıklar[232]. Locke'un ve

227) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XVI.
228) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XVIII.
229) Bk. LOCKE, a.g.e., chap. XVIII, § XX.
230) Bk. BASTID, Ch., J. Locke, Paris 1907, s. 344 vd.
231) Bk. CHEVALLIER, J.-J., a.g.e., 1949, s. 85.

eserinin kazandığı ünün ne yazarının güçlü kişiliğinden ne de savunduğu tezlerin o zamana kadar savunulmamış tezler olmasından kaynaklandığını söyleyen Touchard ise, eserin tam yayınlanması gereken zamanda yayınlandığını, o günün istek ve düşüncelerine tercüman olduğunu belirtir. Eser İngiliz devriminin teorisini yapmış ve gelişen burjuvazinin istek ve dileklerini dile getirmiştir[233]. Gerçekten de Locke'un savunduğu ilkeleri hemen hemen aynı terimlerle gerek Amerikan gerek Fransız devrim belgelerinde görmek mümkündür.

B. XVIII inci Yüzyıl Toplumu

XVIII inci yüzyılın önemli olayı, ekonomik gelişmelere paralel olarak sosyal ekonomik gücünün bilincine varan burjuvazinin gelişmesidir. Bunun sonucunda zenginliklerin yeni bir dağılımı söz konusu olurken siyasal iktidarın da el değiştirmesi sorunu ortaya çıkacaktır.

Teknik ve ekonomik alanlardaki gelişmeler Avrupa'nın görünümünü, sosyal yapısını ve giderek siyasal düzenini değiştirmiştir. Bu yüzyılda sanayi devriminin ilk belirtileri görülmeye başlamıştır. 1730 lara doğru başlayan uzun gelişme süreci içinde ekonominin tüm alanlarında önemli gelişmeler ve ilerlemeler kaydedilmiştir.

Tarım tekniğindeki gelişmeler üretimin artmasını ve daha kalabalık kitlelerin beslenmesine olanak sağlamıştır. Ekonominin tüm sektörlerinde kazanç sağlanmasına elverişli bir ortam oluşmuştur. Bu da malların dolaşımını, sanayi faaliyetlerinin, şehirlerin ve limanların, ticaretin ve denizciliğin gelişmesini sağlamıştır. Ticaret zenginliğinin artması sonucunda zenginlik özgürlüğü sağlamış, özgürlük de ticareti geliştirmiştir. Bu gelişmelerden de devlet güçlenmiştir[234]. Böylece Avrupa burjuvazisi için dörtlü gelişme denkleminin oluştuğu söylenir. Zenginliği geliştiren ticaret, özgürlüğü gerektiren zenginlik, ticareti kolaylaştıran özgürlük ve devletin gücünü artıran ticaret...

Ekonomik bir güç olan burjuvazi siyasal iktidarda da hak iddia etmeye başlayacaktır. Yeni zenginlik dağılımının yeni bir

---

232) Bk. PRELOT, M., Histoire des Idées politiques, Paris 1970, s. 376.

233) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 373.

234) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 383 vd.

iktidar dağılımını gerektirdiği düşünülecektir. Batı Avrupa'da oluşan burjuvazi omojen bir görünüme sahip değildir, değişik ve farklı insanlardan oluşmaktadır: Tüccarlar, armatörler, fabrikatörler, teknisyenler, aydınlar, spekülâtörler ve yüksek kamu görevlileri... Burjuvazi yeknesak bir sınıf değildir ama, ortak görüşler ve ortak bir felsefe etrafında toplanabilmiştir.

Bu felsefe yalnızca burjuvazi için değil, tüm insanlar için bir felsefe olma niteliğini taşımaktadır. Burjuvazi sosyal gücünün bilincine vardığı zaman, güçlü bir hiyerarşi duygusuna sahip olmasına rağmen evrensel bir doktrin kurmaya çalışmıştır[235]. Avrupa burjuvazisi kendi davasını insanlığın davasıyla aynı görmüş ve göstermiştir...

XVIII inci yüzyıl siyasal düşüncesinin gelişmesi, ekonomik sosyal değişmelere sıkı sıkıya bağlıdır. XVIII inci yüzyıl "aydın despotlar" yüzyılıdır. Prusya'da II. Frédéric, Rusya'da II. Catherine, İsveç'te III. Gustave, Avusturya'da II. Joseph... Prenslerle filozoflar arasında sıkı bir dostluk ve yakınlık vardır.

XVIII inci yüzyıl Amerikan ve Fransız devrimlerinin gerçekleştiği yüzyıldır.

XVIII inci yüzyıl siyaset diline yeni kelimeler, yeni anlatımlar getirmiştir. "Sosyal" kelimesi sosyal sözleşmede modern anlamını almış, "kapitalist" deyimini Turgot siyaset bilimine kazandırmış, "orta sınıf" deyimi ise, Fransız kurucu meclisi tarafından bir vergi tartışmasında kullanılmıştır, "halk" ise yüzyılın başındaki küçültücü anlamını yitirmiş, "halk" ansiklopedide "ulusun en kalabalık ve varlığı en gerekli kısmı" diye tanımlanmıştır. Bu yüzyılda üzerinde en çok durulan kavramlar da doğa bilimi, halk, mutluluk, erdem, akıl, gelişme, ilerleme ve fayda kavramları olmuştur.

C. Charles - Louis de Secondat Baron de la Brède et de Montesquieu - Aristokratik Liberalizm.

Siyaset biliminin kurucusu olarak kabul edilen, insanla ilgili olaylara bakış açısının Newton'un fizik olaylarına bakış açısıyla aynı olduğu ileri sürülen Montesquieu'nün, ilk pozitivistler arasında yer aldığı ve sosyolojinin öncülerinden olduğu söylenir[236].

235) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 383.

236) Bk. GOYARD - FABRE, S., La Philosophie du droit Montesquieu, Paris 1973, s. 57. Geniş bilgi için bk. ALTHUSSER, L., Montesquieu. La politique et l'histoire, Paris 1959, s. 5-23.

Montesquieu 1689 yılında doğmuştur. Soylu bir aileye mensuptur. 1700 - 1705 yılları arasında Bordeaux parlamentosuna girmiş, 1716 - 1733 yılları arasında edebî ve bilimsel, fizik ve doğa bilimleriyle ilgili eserler vermiştir.

1721 de yazarının adı belirtilmeden yayınlanan "İran Mektupları" adlı eserinde Montesquieu o dönemin Fransa'sının gelenek ve göreneklerini iki İranlının ağzından anlatır ve eleştirir. 1728 de Fransız Akademisine seçilen Montesquieu 1728 - 1731 yılları arasında Avrupa'da seyahat eder. Viyana, Hollanda, İtalya, Almanya ve İngiltere'ye gider. 1734 de "Romalıların büyüklük ve çöküşü üzerine düşünceler" eserini verir ve 1748 yılında da yirmi yıllık bir çalışma ürünü olan "Yasaların Ruhu" eserini yayınlar[237].

Montesquieu'nun hukuk ve siyasetle ilgili görüşlerinin yer aldığı "Yasaların Ruhu" adlı eserinin üzerinde durulması ve incelenmesi gerekir.

a) Metodu

Montesquieu eserinin ilk sayfalarında, alışılagelen soyutlamalardan ve déduction –tümdengelim– metodundan uzaklaşacağını ve pozitif bilimlerde olduğu gibi *gözlem ve deney metodunu* kullanacağını açıklar. Bu nedenle genel olarak yasa ile değil, fakat yasalarla ilgilenecektir. Metafiziğe yönelmeyecek, fakat insan yapısı kurumların ve kuralların fiziğini inceleyecektir.

Belli bir ülkede belli bir zamanda belli bir konuda niçin şu yasa değil de bu yasa uygulanmaktadır? Aynı koşullar altında şu yasanın değil de bu yasanın daha etkili olmasının nedeni nedir? Montesquieu, "önce insanları inceledim, yasaların ve geleneklerin sonsuz çeşitliliğini gördüm, insanların yalnızca değişik heves ve beğenileri ile hareket etmediklerini sanıyorum. Prensiplerimi kendi öz yargılarımdan çıkarmadım, fakat eşyanın doğasından çıkardım" diyecektir[238]. Olayları, kuralları ve kurumları birbirine bağlayan zincirler belirlendikçe de gerçek ortaya çıkacaktır. "İlkçağı incelerken, gerçekte birbirinden değişik olguları birbirinin aynı sanma hatasına düşmemek ve birbirine benzer olanların da farklılıklarını gözden kaçırmamak için, ilkçağın ruhunu, kavramak,

237) Bk. LANSON, B., Montesquieu, Paris 1932; GARDOT, De Bodin à Montesquieu. La pensée politique et constitutionnelle de Montesquieu adlı eser, s. 41 vd., 48.

238) Bk. MONTESQUIEU, Esprit des Lois, Préface, Oeuvres Complètes, Paris 1951, s. 229.

anlamak istedim" diyen Montesquieu tek tek olayları, olguları inceleme ve bütüne varma, olay ve olguları birbirine bağlayan zinciri bularak gerçeğe varma yönetimini kullanmıştır.

Bir gözlemden bir diğerine geçerek, bir olaydan bir diğerine atlayarak, bunların ötesinde ve üstünde onları hareket ettiren ilkeye, nedene ulaşmak ve ondan sonra bu olay ve olgulara tekrar inerek bunların ilke etrafında ona bağlı olarak nasıl geliştiklerini, önceden görülmeyen bağlarla nasıl ilkeye ve birbirlerine bağlandıklarını anlamak, düğümleri çözmek istemiştir. Sonuca bilimsel ve deneysel yoldan ulaşmak, kişisel değerlerden kaynaklanan ve az çok keyfî olacak bir ilkeden yola çıkmak istememiştir.

"İlkeleri koydum, özel durumların ilkelere aynen uyduğunu gördüm. Ulusların tarihlerinin bunların bir devamı olduğunu anladım ve özel her yasa başka bir yasaya bağlanmakta ya da daha genel başka bir yasaya uymaktadır" diyen Montesquieu'nün koyduğu bu ilkeler hangileridir?

Her yasanın bir nedeni vardır, çünkü her yasa fizikî, manevî ya da sosyal gerçeğin bir unsuruna bağlıdır. *Her yasa bir ilişkiyi öngörür, yasaların ruhu da bu ilişkiler ağıdır.*

b) Yasalar

Montesquieu eserinin önsözünde açıkladığı gibi, yasaların açıklamasını yapmak istiyor, yasa koyucunun niyet ve hedeflerinin ötesinde yasaların nedenlerini bulmayı amaçlıyor ve yasaların yapılmasına hâkim olan ilkelerin varlığını kanıtlamaya çalışıyor. Toplumları yöneten yasaların da tâbi oldukları yasalar olduğunu göstermek istiyor. Bunun için, "her yasa bir başka yasaya bağlıdır, ya da daha genel başka bir yasaya tâbidir" diyor[239].

Yasayı *"eşyanın tabiatından doğan zorunlu ilişkiler"* olarak tanımlıyor. Bu anlamda her şeyin, yaratılmışların, yaratanın, maddî dünyanın, insan üstü varlıkların, hayvanların, insanın... yasaları vardır[240].

Evrende gördüklerimizi tesadüflere bağlamak çok büyük saçmalık olacaktır, akıl sahibi yaratıkları yaratacak bir tesadüfü düşünmek kadar büyük saçmalık olmaz. Öyleyse kaynak olan *bir akıl vardır ve yasalar bu akıl ile diğer yaratıklar arasındaki ilişkidir ve yine bu yaratıkların kendi aralarındaki ilişkilerdir.*

239) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., Préface, s. 229.
240) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. I, chap. 1, s. 232.

Tanrı yaratıcı ve koruyucu olarak evrenle bağlantı halindedir: evreni yasalara uyarak kurmuştur ve evreni kurarken kurallara uyar, çünkü onları bilir, bilir çünkü onları yapmıştır, bu kuralları yapmıştır çünkü bu kurallar onun gücü ve bilgeliği ile bağlantılıdır. Böylece iradî, keyfî bir işlem gibi görünen yaratıcılığın da değişmez kuralları vardır ve yaratıcı bu kurallara göre evreni yönetir. O da ilişkiler ağında bir unsurdur[241].

Maddeyi yöneten değişmez yasalar vardır, insanları ve diğer canlıları da yöneten yasalar vardır ve insanlar da maddî dünya gibi yönetilmelidir, insanların da doğaları gereği değişmez yasaları olması gerekir, ama insanlar bunlara maddî dünyada olduğu gibi her zaman aynen uymazlar. Bunun bir nedeni insanların doğal yapıları gereği sınırlı olmaları ve dolayısıyla hata yapmaları, diğer bir nedeni de insanların kendi iradeleriyle hareket etmek ve kendi yasalarına uymak istemeleridir.

İnsan maddî bir yaratık olarak diğer maddeler gibi değişmez yasalarla yönetilir, ancak akıl sahibi bir yaratık olarak da sürekli olarak tanrının koyduğu yasaları çiğner, kendi koyduğu yasaları da değiştirir. Kendi kendini yönetmek ister ama, olanakları sınırlı bir yaratıktır, bilgisizdir ve hata yapar, tutkularının kölesi olma eğilimi ağır basar. Tanrı dinî yasalarla ona yol gösterir, filozoflar ahlâk yasalarıyla ona yapması gerekeni anlatırlar, toplumun yasa koyucuları da toplum içindeki görevlerini ona yasalarla hatırlatırlar[242].

İnsanın doğal, fizik yapısından kaynaklanan doğal yasaları vardır. Bunların hangileri olduğunu anlayabilmek için insanı bir an için tek başına düşünmek gerekir. Bu insan ne yapar? Korunmak ihtiyacını duyar ve kendini güçsüz hisseden bu insan barış ister. Barış ilk yasadır. İkincisi beslenmedir, üçüncüsü cinsini sürdürme, dördüncüsü de bilgi edinme isteğidir[243].

İnsanlar bir araya gelince, güçsüzlüklerini unuturlar ve aralarındaki eşitlik sona erer, mücadele başlar. Her toplum kendi gücünün bilincine varır ve toplumlar arası savaş başlar, toplumda her birey kendi gücünün bilincine varınca da toplumun sağladığı çıkarları kendi tarafına çekmeye uğraşır ve kişiler arası savaş başlar. Bu çok yönlü savaş insanlar arasında yasaların oluşmasına neden olur.

241) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. I, chap. 1, s. 233.
242) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. I, chap. 1, s. 234.
243) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. I, chap. 1, s. 235-236.

Halklar ve toplumlar arası ilişkiler devletler hukuku ile düzenlenir, yönetenler ve yönetilenler ilişkileri siyasal hukukla düzenlenir, kişiler arası ilişkiler de medenî hukukla düzenlenir.

> Devletler hukukunun doğal olarak dayandığı ilke ulusların barışta mümkün olduğu kadar birbirlerine iyi davranmaları ve savaşta da mümkün olduğu kadar az kötülük yapmalarıdır. Savaşın hedefi zaferdir, zaferin hedefi fetihtir, fetihlerin hedefi de ele geçirilen değerlerin korunmasıdır. İşte bu ilkelerden devletler hukukunun tüm kuralları doğar.
>
> Aynı biçimde diğer hukukların da ilkeleri ve bu ilkelerden doğan kuralları, yasaları vardır.

Yasa genel olarak insan aklının ürünüdür, her toplumun, ulusun siyasal ve medenî yasaları bu aklın uygulandığı özel durumlardır.

Bu yasalar yapıldıkları topluma, ulusa özgü olacaktır ve bir ulusun yasalarının başka bir ulusa uygun düşmesi olanaksızdır. Yasalar hükûmetlerin yapısına, ilkelerine, ülkelerin fizik yapısına, iklimine, toprağın zenginlik durumuna. büyüklüğüne, halkın yaşam biçimine, dinî inançlarına, eğilimlerine, servet durumuna, örf ve âdetlerine, yaşam koşullarına uygun olmalıdır. Yasalar aynı zamanda kendi aralarında bağlantılıdır, işte yasaların ruhu da budur.

> Yasalar uygulandıkları halkın karakterine, yapısına uygun olmalı. İnsanların karakterini etkileyen bir faktör de iklimdir. Soğuk iklim insanı daha dayanıklıdır, kendine güvenir, daha yüreklidir, kin ve intikam duygularından uzaktır, güven duygusuna sahiptir... Sıcak iklim insanı ise yaşlılar gibi çekingen olur, hisleriyle hareket eder, zihnen ve bedenen tembeldir, köleliği kolaylıkla kabul eder... İyi bir yasa koyucu iklim koşullarının olumsuz etkilerini hafifletmeğe çalışır, kötü bir yasa koyucu ise, iklim koşullarının olumsuz etkilerini daha da artırıcı düzenlemeler yapar[244].
>
> Örneğin toprağı işleme, insanın ve insan emeğinin en büyük eseridir. İklim koşulları insanları tarımsal çalışmalardan uzaklaştırdığı ölçüde din kuralları ve yasalar insanları toprağı işlemeğe teşvik etmelidir[245].
>
> Sıcak iklimde tembelliği önlemek için yasalar, çalışmadan yaşama olanakları bulma yollarını kişilere kapamalıdır[246]. İklim koşullarının olumsuz etkilerini azaltmağa yönelik bir yasa

244) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XIV, chap. 5, s. 479-480.
245) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e.. L. XIV, chap. 6, s. 480.

örneği olarak Montesquieu, islâm dininin içki yasağına işaret eder Bu yasak içkinin sıcak iklimde çok olumsuz olan etkisini önleme amacına yöneliktir[247].

Değişik iklimlerin değişik ihtiyaçları, değişik hayat düzenlerini oluşturduğunu, değişik hayat biçimlerinin değişik yasalar meydana getirdiğine dikkati çeken düşünür, kölelik yasalarının da iklim koşullarıyla bağlantılı olduğunu söyler. Kölelik iki insan arasında öyle bir bağlantıdır ki, birinin diğerinin hayatı ve malları üzerinde mutlak bir sahiplik hakkı vardır. Kölelik iyi bir şey değildir ve ne köleye ne de efendiye yararlıdır[248]. Zorbalıkla yönetilen toplumlarda siyasal kölelik vardır ve bu ülkelerde bir insanın diğerinin kölesi olması yani medenî kölelik yadırganmaz ve başka bir yönetimde olduğundan çok daha rahatlıkla kabul edilir. Fakat insana saygının geliştirilmesi gereken bir yönetim olan monarşide kölelik olmamalıdır. Herkesin eşit olduğu demokraside ise kölelik olmaz. Aristokraside de. bu yönetimin elverdiği oranda insanlar arasında eşitlik olacaktır ve bu yönetimde de kölelik olmamalıdır.

Montesquieu iklim koşulları ne olursa olsun, köleliğin olmaması gerektiğini ve tüm işlerin özgür insanlar tarafından yapıldığı zaman daha verimli olacağını vurgular[249]. Yasalar bir yanda köleliği önleyici tedbirler getirirken, diğer yandan mevcut kölelere kötü muamele edilmesini de önlemelidir.

Kadını köle sayan yasaların da iklim koşullarıyla bağlantılı olduğunu söyleyecektir Montesquieu, sıcak ülkelerde buluğ yaşı çok erkendir (7, 8 yaş) evlenme yaşı da öyle, kadın evlendiği yaşta zihnen çocuktur ve kocasına tâbi olur. Zihnî gelişmesini tamamladığı zaman ise (20 yaşında) artık bedenen yaşlı sayılır ve dinî yasalar izin verdiği takdirde erkek başka kadın alır -poligami-. Ilıman iklimde ise buluğ yaşı ileridir ve kadın evlendiği zaman zihnî gelişmesini de tamamlamış olur, kadın erkek arasında az çok eşitlik sağlanmıştır ve tek karılılık kuralı geçerlidir[250] -monogami-.

Siyasal kölelik ile iklim ilişkisini belirleyen Montesquieu, soğuk iklimlerde -Avrupa'da- özgürlüğe dayanan yönetimler kurulur, sıcak iklimlerde ise -Asya'da- kölelik yönetimleri geçerlidir[251].

Ülkenin coğrafî durumu ile siyasal yönetimler arasında da bağlantı kuran Montesquieu, geniş ovaların bulunduğu Asya'da büyük ve yaygın devletler kurulmuştur ve bunlar zorbalıkla yönetilir, engebeli bir araziye sahip Avrupa'da ise küçük

246) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XIV, chap. 7, s. 481.
247) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XIV, chap. 10, s. 483.
248) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XV, chap. 1, s. 490.
249) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XV, chap. 8, s. 496-497.
250) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XVI, chap. 2, s. 509.
251) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XVII, chap. 2, s. 523.

devletler kurulmuştur ve bunlar bağımsız, özgür devletlerdir[252] diyecektir.

Toprağın verimliliği ile siyasal yönetimler arasında da ilgi kurmuştur Montesquieu, monarşi yönetimi verimli topraklar üzerinde kurulur. İnsanlar sahip oldukları zenginliklerini korumak için, güçlüye boyun eğmeyi kabul ederler, onlar için zenginliklerinin korunması önemlidir, buna karşı özgürlük önemli değildir. Aristokrasi ve demokrasi ise, verimsiz toprakların yönetimidir, kaybedecek fazla bir şeyleri olmayan insanlar için özgürlük önem kazanır[253].

İnsan yapısı yasalar adalet ilkesine dayanır, adalet pozitif yasalardan önce vardır ve onlara üstündür[254], yasalardan önce adalet ilişkileri, bağları vardır. Pozitif yasaların emrettiklerinin ya da yasakladıklarının dışında âdil olan ve olmayan yoktur demek, çemberi çizmeden önce bütün çaplar birbirine eşit değildir demeye benzer.

c) *Yönetimler*

Montesquieu üç yönetim biçimi öngörür, bunlar cumhuriyet, monarşi ve despotizm ya da zorba yönetimlerdir[255].

Bu ayırım yüzyılın klasik yönetim biçimleri ayırımına uygundur. Ancak Montesquieu'nün, daha ileride göreceğimiz özgürlüğü gerçekleştiren ve gerçekleştirmeyen yönetimler görüşü ve kuvvetler ayrılığı düşüncesi çağdaş anayasa hukuku ilkelerini belirleyen, geleceğe dönük düşüncelerini oluşturur. Bununla birlikte üçlü yönetim biçimindeki görüşleri de çağdaş siyaset biliminde önemli yeri olan düşünce ve görüşlerdir.

Cumhuriyet yönetimi, halkın bütününün ya da yalnızca halkın bir kısmının egemen güce sahip olmasıdır. Cumhuriyet yönetimi kendi içinde *demokrasi* ve *aristokrasi* olmak üzere ikiye ayrılır. Halkın bir bütün olarak egemen gücü elinde bulundurduğu zaman *demokrasi* olur, egemen gücün bir azınlığın elinde olması ise *aristokrasi*yi doğurur.

Monarşi tek kişinin yasalara uygun yönetimidir, *despotizm* ise tek kişinin yasalara uymadan keyfince yönetimidir.

---

252) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XVIII, chap. 6, s. 529.
253) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XVIII, chap. 2, s. 532.
254) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 1, s. 233.
255) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. II, chap. 1.

aa. Demokrasi

Demokrasi halkın hem yöneten, hem de yönetilen durumunda olduğu bir yönetim biçimidir. Oyu ile iradesini açıklayan halk yönetendir, egemen kişinin iradesi egemen gücün kendisidir. *Oy hakkını belirleyen yasalar ise bu yönetim biçiminin temel yasaları olacaktır*[256].

> Oylar nasıl kullanılacaktır? Kimler oy verecektir? Kime oy verecektir? Hangi konuda oy verecektir? Oylama gizli mi, açık mı olacaktır? Sorularına cevap getiren yasalardır bunlar[257].

Egemen gücün sahibi olan halk başarıya götürebileceği işleri kendisi yapmalıdır, ama başaramayacağı işleri de vekillerine bırakmalıdır, diyen Montesquieu, halkın da krallar gibi –belki onlardan da fazla– bir kurul tarafından yönetilmesi gerektiğine işaret eder. Halk ya doğrudan doğruya kurul üyelerini seçer ya da kurul üyelerini seçecek kişileri seçer. Halk egemenliğinin bir parçasını emanet edeceği kişileri seçmekte son derece başarılıdır ama işlerinin nasıl yönetilmesi gerektiğini çok iyi bildiği halde kendi kendini yönetemez.

> Bunun nedeni de, devlet işlerinin ne çok hızlı ve ne de çok ağır olmayan belli bir tempoda yürütülmesidir. Halk ise ya çok hızlı gider ya da hiç ilerlemez. "Bazen yüzbin kolu ile her şeyi devirir, bazen de yüzbin kucağı ile bir böcek kadar yol alamaz" diyecektir Montesquieu.

Her yönetim, varlığını sağlayan bir ilkeye dayanır. *Demokrasinin ilkesi de siyasal erdem*dir[258].

Siyasal erdem yurt sevgisidir, yurt çıkarlarını kişisel çıkarların üstünde tutmadır, sürekli olarak kendinden, bencillikten tutkulardan, hırs ve isteklerden, aç gözlülükten fedakârlıktır, siyasal erdem yasalara saygıdır. Yasalara saygının bittiği yerde demokrasi bozulmuştur, devlet tükenmiştir[259]. Demokrasiyi ayakta tutan tek güç bu siyasal erdemdir.

> Kendinden fedakârlık demek olan, siyasal erdem eğitim sorununa, demokrasilerde diğer yönetimlerde olduğundan çok

256) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. II, chap. 2, s. 239.
257) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. II, chap. 2, s. 240-243.
258) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 3, s. 251.
259) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 3, s. 252.

daha fazla önem kazandırır[260]. Gençlere, çocuklara fedakârlık etmeği öğretebilmek için, yurt çıkarları karşısında sürekli olarak kişisel çıkarları bir kenara itmek demek olan yasalara saygıyı ve yurt sevgisini aşılamak gerekir. Bunun için de eğitim önemlidir. Bir şeyi elde tutabilmek için, o şeyi sevmek gerekir, diyen Montesquieu, demokrasiyi elde tutabilmek için de sevgi gereklidir. Demokraside herkesin yönetiminde payı vardır, öyleyse herkesin onu sevmesi gereklidir, bunun için demokrasi sevgisi öğretilmelidir. Her yönetimde eğitim yasaları o yönetimin ilkesine uygun olmalıdır[261]. Demokrasiyi sevmek, eşitliği sevmek, sadeliği sevmek, azla yetinmektir[262].

Yasalar eşitliği nasıl sağlayacaktır, yasa koyucuların yaptıkları gibi toprağı insanlar arasında eşit pay etmek yeterli değildir. Demokraside gerçek eşitliği sağlamak sistemin ruhudur ama, gerçek eşitliği sağlayabilmek o kadar zordur ki... Bunun için, yasaların eşitliği bir ölçüye bağlaması ve bundan sonra zenginlere getireceği yükümlülüklerle ve yoksullara tanıyacağı olanaklarla eşitsizlikleri eşitlemeğe çalışması gerekir[263].

Sadeliği, azla yetinmeyi ise yasalar nasıl sağlayacaktır? İyi bir demokraside, der Montesquieu, toprakların eşit olması yeterli değildir, aynı zamanda küçük olması da gerekir. Demokraside kişilerin servetleri arasında eşitlik sadeliği doğurur, sadelik de eşitliği korur[264]. Bu iki kavram birbirine bağlıdır ,birbirinin sebep ve sonucudur, demokraside biri kaybolunca öteki de yok olur.

Montesquieu, ticaretin ağırlık kazandığı bir demokraside kişilerin büyük servetlere sahip olabileceklerini ve bunun demokrasiyi bozmayabileceğini de söyler. Çünkü ticaret zihniyeti beraberinde sadeliği, tasarrufu, itidali, emeği, rahatı ve düzeni getirir. Bu zihniyet bozulmadığı sürece, kazanılan zenginliklerin olumsuz bir sonucu olmayacaktır. Ancak aşırı zenginlik bu zihniyeti yıktığı zaman düzensizlikler ve o zamana kadar hissedilmeyen eşitsizlikler ortaya çıkacaktır. Bu ticaret zihniyetini sürdürebilmek için, ticaret yapan kişi bizzat çalışmalı, yasalar ticareti korumalı ama, yine aynı yasalar ticaretin geliştirip büyüttüğü servetleri de, getirecekleri hükümlerle, parçalamalı ve yoksul yurttaşlara herkes gibi çalışabilmeleri için olanaklar sağlamalı ve zengin kişilerin de servetlerini koruyabilmeleri için çalışmaları gerektiği ilkesini getirmelidir. İyi bir demokraside herkes zorunlu ihtiyacını karşılayabilecek durumda olmalıdır[265].

---

260) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. IV, chap. 5, s. 266-267.
261) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 1, s. 273.
262) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 2, 3, s. 274 vd.
263) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 5, s. 279.
264) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 6.
265) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 6, s. 280-281.

> Tüm demokrasilerde toprakların eşit paylaşılması gerçekleşmeyebilir, öyle koşullar vardır ki, böyle bir uygulamayı gerçekleştirmek tehlikeli de olabilir. en aşırı çözümlere gitmek her zaman doğru olmayacaktır[266].
>
> Lüks ise, servetler arasındaki eşitsizlikle orantılıdır. Bir devlette zenginlikler eşit bölünmüşse lüks olmaz. Zenginliklerin eşit pay edilmesi için de, yasanın herkese zaruri ihtiyacını karşılayacak kadarını vermesi gerekir, yani zenginliklerin eşit biçimde paylaşılması demek, yasanın kişilere ancak zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak değerleri vermesi demektir. Eğer bu ölçü aşılırsa, bazıları fazla harcar, diğerleri fazla mal edinir ve eşitsizlik başlar. Montesquieu zenginliğin artışı ile lüks arasındaki bağlantıyı şöyle kurar: Farzedelim ki der, bir kimsenin zaruri ihtiyaçları için bir miktar belirlenmiştir. Zarurî ihtiyaçları karşılayacak kadar bir gelire sahip olan kişi için lüks sıfır olacaktır. Bu gelirin iki katına sahip olan için lüks (bir) olacaktır, onun da iki katını sağlayan için (üç) olacaktır ve bu sistem içinde lüks 0-1-3-7-15-31... oranında artacaktır[267].

Ne var ki, yönetimlerin bozulması da ilkelerin bozulması ile başlar. Demokrasi, eşitlik düşüncesinin kaybolmasıyla bozulur, ama aşırı eşitlik de demokrasiyi yıkar. Herkesin egemen gücü kullanmak üzere seçtiği kimselerle eşit olmak istemesi, demokrasiyi yıkacaktır, çünkü siyasal erdem bozulacaktır[268]. Demokraside emir veren de emirlere boyun eğen de eşittir. Eşitlik kimseden emir almamak değil, fakat kendisiyle eşit sayılandan emir almaktır[269].

b. Aristokrasi

Aristokraside egemen güç bir azınlığın elindedir, yasaları yapan da uygulayan da bu azınlıktır ve çoğunluk yani halk uyruk durumundadır[270]. Aristokrasi demokrasiye yaklaştığı oranda iyi ve monarşiye yaklaştığı oranda da kötü olacaktır.

Aristokrasinin temel ilkesi de siyasal erdemdir, ancak aristokraside azınlığın çoğunluğu ezmemesi için *siyasal erdemin yanı sıra ölçülü hareket ilkesi de gereklidir.* Aristokraside halk siyasal erdem sahibiyse, toplum demokratik yönetimde olduğu kadar mutlu olur ve devlet de güçlü bir devlet olur. Ancak aristokraside servetler arasındaki fark o kadar büyüktür ki, siyasal erdemin

266) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 7, s. 281.
267) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. VII, chap. 1, s. 333.
268) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. VIII, chap. 2, s. 349 vd.
269) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. VIII, chap. 3, s. 352.
270) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. II, chap. 3, s. 244 vd.

gerçekleşmesi çok zorlaşır, bu nedenle aristokraside yasalar insanları ölçülü davranmaya zorlayacaktır ve bu yönetimden kaynaklanan eşitsizlik de bir ölçüde önlenecektir[271]. *Ölçülü hareket aristokrasinin ilkesi olur ve demokrasideki eşitlik ilkesinin yerini tutar*

> Aristokratik yönetimleri yıkan eşitsizlik iki yönlüdür. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki eşitsizlik ve hükûmet üyeleri arasındaki eşitsizlik, her iki eşitsizlik de kin, nefret ve kıskançlıklara neden olur ve yasalar bunu önlemelidir. Eski Roma'da Plebs'lerle Patricii'ler arasındaki eşitsizliği örnek veren Montesquieu, aristokraside, soyluların vergi yükümlülüğü karşısındaki tutumlarının da büyük eşitsizliklere neden olduğunu söyler. Soyluların vergi ödememek için çeşitli hileli yollara başvurmaları, ya da hiç vergi ödememeleri ya da halktan toplanan vergileri aralarında bölüşmeleri eşitsizliğin başlıca kaynağıdır. Halkı soyluların keyfî davranışlarına hedef olmalarını önlemek için aristokratlara vergi koyma yetkisi tanınmamalıdır.
>
> Aynı zamanda yasalar ticareti de soylulara yasaklamalıdır, çünkü bu denli itibarlı kişiler her zaman tekeller kurmağa hazırdır, oysa ticaret eşit kişilerin işidir.
>
> Aristokraside soyluların aşırı zenginliği kadar, aşırı yoksulluğu da kötüdür.

Ölçülü hareket aynı zamanda yasalara saygıyı da içerir. Soylular iktidarının keyfiliğe kaymasıyla aristokrasi bozulur, ne yönetenlerde ne de yönetilenlerde siyasal erdem kalmaz.

Aristokraside soylular yasalara saygılı oldukları sürece bu yönetim çok başlı monarşiye benzer ve hiç de kötü bir yönetim sayılmaz, ama soyluların yasalara uymadıkları zaman bu yönetim çok başlı zorba yönetime dönüşür ki, bu da yönetimlerin en kötüsü demektir.

Daha da kötüsü soyluların iktidarlarını babadan oğula devrederek kullanmak istemeleridir ki, bu durumda ölçü diye bir şey kalmaz.

İktidardaki soyluların sayısı azaldıkça iktidarları genişler ama, kendi güvenlikleri de o oranda azalır. Aristokrasi ancak soylulara iktidarın tehlikelerini, zorluklarını gösteren, anlatan yasaklara dayandığı sürece ilkesini koruyabilir.

Cumhuriyet yönetimleri yani demokrasi ve aristokrasi küçük ülkelerde daha kolaylıkla gerçekleşebilir, büyük ülkelerde büyük

---

271) Ek. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 8, s. 284 vd.

servetler vardır, ölçülü davranma ilkesi kaybolur, insanlar özel çıkarlarına düşerler ve ortak iyilik ihmal edilir[271a].

cc. Monarşi

Monarşi tek kişinin yasalara uygun yönetimidir. Monarşide tüm siyasal iktidarın kaynağı kraldır, kral ile halk arasında ara güçler yani soylular yer alır. "Kral olmadan soyluluk olmaz, soyluluk olmazsa kral olmaz" ilkesi temeldir, soylular olmazsa tek kişinin yönetimi monarşi değil, fakat zorba yönetim olur[272].

Bir monarşide senyörlerin, kilisenin, soyluların ve şehirlilerin ayrıcalıkları kaldırılırsa monarşi yerine zorba yönetim ya da demokratik yönetim kurulur. Monarşide toplumun temel yasaları iyi seçilmiş bir organın bekçiliğinde olması gerekir[273].

Monarşiyi ayakta tutan ilke siyasal erdem değildir, siyasal erdem yerini yasalara bırakmıştır. İkbal hırsı, çalışmadan zengin olma tutkusu, yalan, ihanet, dalkavukluk, kalleşlik, döneklik, halka karşı olan yükümlülükleri küçümseme, kralın erdemli olmasını istememe, erdemli kişilerle alay etme kralın çevresindekilerin çoğunun ortak özelliğidir[274]. Her ne kadar erdem monarşinin ilkesi değilse de monarşi yönetimi de erdemden tümüyle soyutlanamaz.

Monarşiyi ayakta tutacak olan ilke hangisidir? *Bu ilke şereftir*[275]. Şeref tutkusu da tıpkı siyasal erdem gibi insanlara en güzel eylemleri ilham eder, yasalarla birlikte devleti hedefine götürür. Ayrıcalıklara, soyluluğa, üstünlük duygusuna ve sınıflara dayanan monarşik yönetimde şeref kazanma isteği ayrıcalıklara ve üstün tutulma isteklerine cevap verecektir. Cumhuriyet yönetiminde hırs zararlıdır ama, monarşide yararlıdır, hırs bu yönetime canlılık verir. Herkes özel çıkarına hizmet ederken ortak çıkara yönelir, herkes kendi durumunu korumak, ayrıcalığını geliştirmek için mücadele ederken, ayrıcalıklara dayanan monarşiye hizmet etmiş olur[276]. Şan ve şeref tutkusu monarşinin temel ilkesi olunca, yasalar da buna uygun olmalıdır.

271a) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. VIII, chap. 16, s. 362-363.
272) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. II, chap. 4, s. 247.
273) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 5, s. 255.
274) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 5, s. 256.
275) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 6, s. 256.
276) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 7, s. 257.

> Yasalar irsî soyluluğu yaşatmalı, gerek aileler, gerek bu soylu ailelerin toprak üzerindeki hakları ayrıcalıklı haklar olarak korunmalıdır, nasıl ki kralın saygınlığı ile krallığın saygınlığı ayrılamazsa, aynı biçimde bir soylu kişinin saygınlığı ile onun fief'inin saygınlığı birbirinden ayrılamaz. Monarşide soyluların ayrıcalıkları onlara özgü kalacak ve hiçbir şekilde halka geçmiyecektir.
>
> Yasalar ticarete mümkün olan tüm olanakları sağlamalıdır, böylece, halk zarar görmeden kral ve çevresinin ihtiyaçları sağlanmış olur.
>
> Yasalar vergileri çok ağır olmayacak biçimde düzenlemelidir[277].
>
> Monarşide zenginliklerin paylaşılmasında eşitlik yoktur, lüks vardır ve zenginler çok harcarlar, ancak bu harcama da servetler arasındaki eşitsizlik oranına uygun olmalıdır. Çünkü, bunların zenginliği diğer bir kısım insanlardan alınan değerlerle sağlanmıştır, harcamalarla denge kurulur. Lüks çiftçiden, tüccara, soylulara, büyük seryörlere, prenslere giderek artmalıdır, monarşide lüks gerekli bir unsurdur.

Monarşi, ayrıcalıklı kişi, organ ya da şehirlerin bu ayrıcalıkları kaldırılınca bozulur, yıkılır[278].

Monarşiyle yönetilen ülke ne çok geniş ve büyük ne de çok küçük olmayacaktır[279].

dd. Zorba Yönetim - Despotizm

Zorba yönetim tek kişinin keyfince toplumu yönetmesidir. Zorba, kendini her şeyin, herkesin hâkimi sanan, tembel, cahil ve hislerinin kölesi bir kişidir, yönetim işleriyle ilgilenmez, yönetimi bir "vezir"e bırakmayı yeğ tutar[280].

Zorba yönetimde siyasal erdeme gerek yoktur, şan ve şeref ise tehlikelidir, *zorbalığın ilkesi korkudur*[281]. Şan ve şeref duygusu zorba yönetime başkaldırmaya neden olabilir, onun için cesareti kıran, hırsları söndüren korku gereklidir. Zorba elini kaldırdığı, ağzını açtığı zaman kendi adına iktidarı kullananları yok edemezse, bu yönetimde her şey bitmiş demektir. Halk yasalara göre yargılanır ama, toplumun ileri gelenleri hükümdarın keyfine göre yargılanırlar.

---

277) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 9, s. 288-289.
278) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. VIII, chap. 6, 7, 8, s. 354-356.
279) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. VIII, chap. 17, s. 363.
280) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. II, chap. 5, s. 249-250.
281) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. III, chap. 9, s. 258-259.

Zorba yönetimde itaat sorunu diğer yönetimlerden değişiktir, tartışmasız, sorusuz, sualsiz, mazeretsiz, mutlak bir itaat zorunluğu vardır. Bu kuralın tek istisnası dinî yasalardır, bu yasalara aykırı emirlere itaat edilmez.

Mutlak itaat zorunluğu, uyrukların bilgisiz olmalarını gerektirir, aynı kural zorba için de geçerlidir, onun yalnızca istemesi yeter. Bu yönetimde eğitimin hedefi insanların içine korku salmaktır, bilgili olmak tehlikelidir, *amaç iyi yurttaş yetiştirmek değil, köle ruhlu insanlar yetiştirmektir*[282].

> Louisiana'daki yerliler bir ağacın meyvasını yemek istedikleri zaman ağacı kökünden keserler ve meyvayı toplarlar. İşte zorba yönetim de budur, der Montesquieu[283].

Zorba yönetimde yasalara da gerek olmayacaktır, korkuya dayanan ve halkın cahil, pısırık, kolu kanadı kırılmış, mutsuz olduğu bir yönetimde yasaya da ihtiyaç yoktur, orada her şey iki-üç fikir etrafında döner. Montesqueieu "bir hayvanı eğittiğinizde, ona iki-üç hareket öğretirsiniz o kadar, fazlasına gerek yoktur" diyecektir.

Devletin korunması bu yönetimde hükümdarın korunması, daha doğrusu onun içinde yaşadığı "sarayın" korunması anlamını taşır.

Montesquieu insanların her zaman *zorba yönetimlere baş kaldıracaklarına* da inanmış görünür.

d) Özgürlük ve Kuvvetler Ayrılığı Sorunu

Özgürlük kadar değişik ve çok anlamlı başka bir sözcük daha bulunamayacağına işaret eder Montesquieu.

> Özgürlük bazılarına göre zorba iktidarı iş başından uzaklaştırmaktır, bazılarına göre de boyun eğecekleri kişileri seçme olanağıdır. Bazılarına göre özgürlük silâhlanmak ve şiddete başvurmaktır, başkalarına göre ise, kendi ulusundan bir kişiye ve kendi yasalarına boyun eğmektir. Bazı toplumlar ise uzun süre sakal uzatabilme olanağını özgürlük olarak değerlendirmişlerdir. Bazıları da özgürlüğü belirli bir yönetim biçimine bağlamışlardır[284].

---

282) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. IV, chap. 3, s. 265-266.
283) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. V, chap. 13, s. 292.
284) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 2, s. 394.

Bir devlet düzeni içinde özgürlükten ne anlaşılır? Herkesin her istediğini yapabilmesi midir? Hayır, der Montesquieu, bir devlet düzeni içinde yani yasaların bulunduğu bir toplumda, insan ancak "istemesi gerekeni" yapabilir ve "istememesi gerekeni" de yapmaya zorlanamaz[285]. Yani *özgürlük yasaların izin verdiği şeyleri yapabilmektir ve yasakladığı şeyleri de yapmamaktır.* Eğer bir kimse yasaların yasakladığı bir şeyi yapabilirse özgürlük olmaz, çünkü herkesin aynı şekilde hareket etme olanağı doğar. Özgürlük ancak yasaların izin verdiği şeyleri yapmak olduğuna göre, *kişinin yasanın izin vermediği şeyleri yapmaya zorlanmaması ve izin verdiği şeyleri yapmaktan alıkonmaması gerekir.*

Bu özgürlük hangi yönetimlerde gerçekleşir? Özgürlük kişinin kendini güven içinde hissetmesi olduğuna göre özgürlük ortamı da hiç kimsenin diğerinden korkmadığı bir ortamda yaşamasıdır[286]. Özgürlük ancak ılımlı yönetimlerde bulunur ve bu yönetimlerde de iktidarın kötüye kullanılmasının önlenmiş olması koşuluyla... Çünkü, iktidar sahibi herkesin bu iktidarını kötüye kullanmaya yatkın olduğu ve iktidarını durduracak bir sınır bulana dek ilerleyeceği de bilinen bir gerçektir.

Öyleyse *iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek için ne yapmalı? Çözüm iktidarı iktidarla durdurmaktır.* Ancak böyle bir düzende siyasal özgürlük gerçekleşir, kişi yasanın zorunlu kılmadığı şeyleri yapmaya zorlanmaz ve yasanın izin verdiği şeyleri yapmaktan da alıkonamaz. Herhangi bir siyasal düzende siyasal özgürlük var mıdır? sorusunu cevaplandırabilmek için iktidarın iktidarla sınırlı olup olmadığına bakmak gerekecektir[287].

Her devlette yasama, yürütme ve yargı iktidarları vardır, diyen *Montesquieu, bir yandan İngiliz kamu hukuku sistemini anlatırken, öte yandan da kuvvetler ayrılığı teorisini kurmaktadır.*

Yasama iktidarı yasa yapar, yasaları kaldırır, değiştirir, *yürütme* iktidarı savaş ve barışa karar verir, yabancı ülkelere temsilci gönderir, temsilcileri kabul eder, içte ve dışta güvenliği sağlar. *Yargı iktidarı* ise, suçları cezalandırır, anlaşmazlıkları çözümler[288].

Bir devlette yasama ve yürütme iktidarları bir elde toplanırsa orada özgürlük olmaz, yargı, yasama ve yürütmeden ayrılmamışsa yine özgürlük olmaz.

---

285) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 3, s. 395.
286) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 3, s. 397.
287) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 3, s. 396.
288) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 3, s. 396-397.

> Yasama iktidarı yapacağı baskı yasalarını yine kendisi baskı yaparak uygularsa o yerde özgürlük kalmaz Yargı yasama ile birleşmişse, kişinin ne canı ne de özgürlüğü güvencede olur, çünkü yargıç aynı zamanda yasa koyucudur ve keyfince karar verebilir. Yargıç yürütme iktidarına sahipse, yargıç bir zorba olur.

Üç iktidar tek elde toplanırsa, bu ister bir kişi, ister soylular, ister halk olsun her şey bitmiştir[289].

Özgür bir siyasal toplumda özgür insan kendi kendini yönetir, bu nedenle *yasama gücü halkın bütününde olmalıdır.* Ne var ki, geniş ve büyük devletlerde buna olanak yoktur ve küçük devletlerde de birçok sakıncalar ortaya çıkar, bu nedenle halk temsilcileri aracılığı ile yapmak istediklerini yapar. Ancak herkes kendi ihtiyaçlarını, kendi çıkarlarını başkalarından daha iyi bileceği ve değerlendireceği için seçilecek temsilciler seçildikleri bölge halkını temsil edeceklerdir. Ancak genel temsil yetkisiyle donatılan temsilciler her konuda bölge halkının talimatına gerek olmadan hareket edebileceklerdir. Tüm bölge halkı temsilci seçme hakkına sahiptir, ancak serbest iradeleri ile hareket edemeyen bazı kişiler oy kullanamayacaktır.

Yasama iktidarı yasaları yapar ve yasaların iyi uygulanıp uygulanmadığını denetler.

Montesquieu *halkın temsilcilerinden oluşan meclisin* yanında *soyluların temsilcilerinden oluşan ikinci bir meclis öngörür*[290]. Devlette doğuş, zenginlik ya da şan ve şeref yönünden ayrıcalıklı kişiler vardır, bunlar halktan sıyrılarak kendilerine tek oy hakkı tanınırsa bu durum onlara kölelik gibi ağır gelir, alınacak kararlar da çoğu kez çıkarlarına ters düşeceğinden bunlar özgürlüğü savunmaz olurlar. Bu nedenle, yasama organındaki payları, toplumdaki ayrıcalıklı durumlarıyla orantılı olmalıdır. Halk temsilcilerinin alacakları kararlara engel olabilmeli, ancak halk temsilcileri de onların kararlarını önleyebilmelidir.

Bu ikinci meclisin üyeliği babadan oğula geçecektir, böylece yasama gücü çıkarları ayrı olan, görüşleri farklı olan, ayrı ayrı toplanan ve karar veren iki meclisce kullanılacaktır. Ancak halkın çıkarlarını bir kenara bırakıp kendi özel çıkarlarını koruyacak olan bu ikinci meclisin bazı konularda, -örneğin vergi salma gibi malî

289) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 6, s. 397.
290) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 6, s. 401 vd.

konularda– karar yetkisi olmayacaktır, fakat *veto yetkisi* olacaktır[291].

Yürütme gücü, Montesquieu'ya göre kralın elinde olmalı, kral olmazsa ne olur? Yürütme gücü yasama organı içinden çıkan bir kaç kişiye verilir, bu durumda da yasama ve yürütme birleşmiş olur ki, bu da özgürlük için tehlikeli olacaktır.

> Montesquieu bu görüşü ile meclis hükûmeti sistemine karşı olduğu kadar, parlamenter sisteme de karşı çıkmaktadır Montesquieu o dönemde İngiltere'de uygulanan sistemi aksettirir, yürütme organının üyeleri bakanlar, kral adına hareket eden kişilerdir, daha sonra ulaşılacak olan aşamada olduğu gibi Avam Kamarasındaki çoğunluğun, yürütme gücünü kullanmağa yetkili kıldığı kişiler değildirler.

Yasama ve yürütme arasındaki ilişkiye gelince, bir defa yasama organı kendiliğinden toplanıp dağılmayacaktır, *yasamayı toplantıya çağırma yetkisi* yürütmenin olacaktır. Ancak yasama uzun süre toplanmazsa özgürlük kalmaz, çünkü bu durumda ya yasama işlemleri yapılmaz ve devlet anarşi içine düşer, ya da yürütme yasama işlemlerini yapar ki, o zaman da yürütme mutlak iktidar olmuş olur. Bu nedenle *yürütme yasamayı her yıl toplantıya çağırma zorunda olacaktır, bütçenin her yıl onaylanması zorunlu olacak, daimî ordu beslenmesine meclis karar verecektir.* Buna karşılık yasamanın da sürekli toplantı halinde olması yarar sağlamayacaktır, çünkü bu durum temsilciler için yorucu olacağı gibi, yürütme de huzurlu çalışamayacak, yasaları uygulamaktan çok haklarını koruma çabası içine düşecektir. Yasamanın toplantı süresini, zamanını belirleme yetkisi yürütmenin olacaktır.

Yürütmenin yasamanın işlemlerini durdurma hakkı yani *veto hakkı* vardır, aksi durumda yasama zorbalığa kayabilir ve tüm yetkileri tekelinde toplamak isteyebilir. Ancak kralın da yasamaya karar aşamasında katılması halinde özgürlük kalmaz, öte yandan yasamaya katılması da gerekli olduğundan, bu gereği yasaları engelleyerek yani *veto ederek* yerine getirir[292].

Buna karşılık yasamanın yürütmeyi durdurma yetkisi olmayacaktır, yalnızca yasaların nasıl uygulandığını denetleme hakkı olacaktır. Yürütme organı kutsal, dokunulmaz bir niteliğe sahip

---

291) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 6, s. 401 vd

292) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 6, s. 405

olduğundan onu suçlamak ve yargılamak olanaksızdır, ama yürütmenin yasaları kötü uygulamasının nedeni danışmanların kötü seçilmesinden kaynaklanacağından, bu kötü *danışmanlar suçlanabilir ve cezalandırılabilir*[293].

Yasama ile yürütme arasında kurulmak istenen bu denge onları hareketsizliğe götürmeyecek midir? Kral-Soylular-Halk üçlüsü arasındaki kuvvet dengesi hareketsizlik yaratmayacak mı? Montesquieu böyle bir hareketsizlikten endişe duymaz, devlet işleri yürümek zorundadır ve bu güçler de işleri birlikte yürütmek zorundadır[294].

Bilindiği gibi Montesquieu hedefini eserinin önsözünde açıklamıştır. Amacı yasaların bir açıklamasını yapmak, yasa koyucunun niyet ve isteklerinin ötesinde yasaların nedenlerini bulmak, yasaların nedenlerini göstermektir.

Eserin ilk baskısı büyük gürültülere neden olmuş ve iki yılda yirmi defa basılmak gibi erişilmesi güç bir rekor kırmıştır. Ufak bir grup eseri hayranlıkla karşılarken, büyük çoğunluk –jansenistler, jezüitler ve teoloji fakültesi– esere olumsuz tepki göstermiştir. Bu çevreler Montesquieu'yü dine karşı olmakla ve poligamiyi iklim koşullarıyla açıklarken de materyalizme yönelmekle suçlamışlardır. Montesquieu 1750 de "Yasaların Ruhu Üzerine Açıklamalar"ı yazarak kendini savunmak gereğini duymuştur. Papalık 1751 de eseri "okunması yasak" eserler arasına almış, Sorbonne ise iki defa eseri sansür etme girişiminde bulunmuştur.

Montesquieu'nün XVII nci yüzyıl aydınlık çağı düşünürlerinden olduğu ve eserinin metodu ile olduğu kadar savunduğu siyasal ve hukukî görüşleri ile de modern bir düşünür olduğu bugün kabul edilmektedir. Ancak Montesquieu XVIII inci yüzyılın ilk yarısının gelenekçi, tutucu ortamında yaşamıştır. Fransa çoğunlukla XIV üncü Louis'in monarşisine ve Bossuet'nin "Kutsal Kitaba göre Siyaset"ine bağlıdır, kralın tanrısal otoritesi görüşü hâkimdir. Katolik kilisesinin siyaset görüşü de Bossuet'nin ününü korumasına yardımcı olmaktadır, şüphesiz bir anda yüzyılların dinî görüşlerini, geleneksel düşüncesini yıkma olanağı yoktur. Montesquieu'nün

293) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 6, s. 403

294) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XI, chap. 6, s. 405. Montesquieu'nün bu görüşü için bk. EISENMANN, La pensée constitutionnelle de Montesquieu Bicentemaire de l'esprit des lois, adlı eserden, aynı eserde MIRKINE - GUETZEVITCH.

İngiliz kamu hukukundan esinlendiği görüşleri krallığın dine bağlı mutlakiyetçi görüşlerini yıkmaya yetmeyecektir.

Diğer bir yönden Montesquieu geleneklere bağlı bir kişi olmaktan da kurtulamayacaktır. Soylu bir kişi olan düşünür bu sosyal sınıfın yüceliğine inanmıştır, hukukçu ve hâkim olması nedeniyle bazı ayrıcalıklara sahiptir ve bunları da korumak istemektedir ve Fransa krallarının mutlakiyet tutkularının bu "ara organlara" gereken önemi vermemelerinden yakınmaktadır. O dönemde İngiltere ve Hollanda'da gelişen görüşler karşısında Montesquieu tutucu ve çekingen ve Locke'un açtığı yoldan gitmeğe cesaret edemeyen bir düşünür olarak görülür.

Montesquieu'nun eskilerle yenilerin çarpıştığı dönemin düşünürü olduğu söylenmektedir. Yeniler onu ayrıcalıklara, soyluluğa ve tarihin yıkmak üzere olduğu kurallara bağlı bir tutucu olarak görürler, eskiler ise onun liberalizmini, parlamanter anayasal düzenini affedemezler.

Montesquieu'nün federalizm[295] ve kuvvetler ayrılığı görüşlerinin Amerikan anayasa sistemini etkilediği belirtildiği gibi, Montesquieu'de "devlet sosyalizminin" ilk belirtilerine de rastlandığı görülür. "Yoksul kişi işi olmayan kişidir, devlet çalışacak kişiye yeteneğine uygun iş verir, çalışmayı öğretir, kişileri eğitir, devlet tüm yurttaşlara ihtiyaçları olan yiyeceği, giyeceği ve sağlığa uygun bir yaşam düzeyi sağlayacaktır" [296] diyen Montesquieu yüz yıl sonra savunulacak görüşlere öncülük etmiştir. Montesquieu "kelimenin modern ve teknik anlamında bir bilim adamı, sosyolog, tarihçi, siyaset felsefecisi, modern sosyolojinin kurucusu, mukayeseli hukukun öncüsü" olarak değerlendirilmiştir[297].

D. Jean - Jacques Rousseau - Halk Egemenliği.

Kimine göre devrimci ve bireyci, kimine göre de mutlakiyetçi sayılan J. J. Rousseau etkisini günümüze kadar sürdüren bir düşünürdür.

---

295) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. IX, chap. 1, s. 369 vd.

296) Bk. MONTESQUIEU, a.g.e., L. XXIII, chap 29, s. 712-713.

297) Bk. MIRKINE - GUETZEVITCH, De l'Esprit des Lois à la démocratie moderne. La pensée politique et constitutionnelle de Montesquieu, Bicentenaire de l'esprit des lois adlı eserde, s. 11; GOYARD - FABRE. S., La philosophie du droit de Montesquieu, Paris 1973, s. 39 vd.; CASSIN, R., Montesquieu et les droits de l'homme. La pensée polit... Bicencetaire... adlı eser, s. 184; EHRARD, J., Politique de Montesquieu

J. - J. Rousseau 1712 yılında Cenevre'de doğmuştur. Bir saatçinin oğludur, on yaşında eğitimine bir din adamının yanında başlayan Rousseau, daha sonra bir gravürcü ustasının yanında çalışmıştır. 1728 - 1738 yılları arasında çeşitli ve değişik işler yaparak, uşak, sekreter, müzik hocası, tercüman olarak Fransa, İtalya ve İsviçre'de dolaşmış, 1749 da Ansiklopedinin müzik bölümünü kaleme almıştır.

1750 de Dijon Akademisinin "Bilim ve san'atta ilerleme insanları olumlu yönde etkilemiş midir?" konulu yarışmasına katılan Rousseau, "Bilim ve san'atlar üzerine söylev" yazısı ile bilim ve san'attaki ilerlemenin insanları bozduğunu savunmuştur. 1755 de yine Dijon Akademisinin açtığı bir yarışmaya "İnsanlar arasında eşitsizliğin kökü" adlı eseri ile katılmıştır. 1761 de "Emile" ve "Nouvelle Heloise" adlı eserlerini veren Rousseau, 1762 de Amsterdam'da "Contrat Social" adlı ünlü eserini yazmıştır. Eserin Fransa'ya girmesi yasaklanmış ve "Emile" ve "Contrat Social" eserleri gerek Fransa'da, gerek İsviçre'de mahkûm edilerek yakılmıştır. 1776 yılında "Confessions" adlı eserini yazmağa başlayan Rousseau, 1778 yılında ölmüştür... 1794 yılında da kemikleri Fransa'nın ünlü kişi ve devlet adamlarının mezarlarının bulunduğu Panthéon'a nakledilmiştir[298].

a) Doğal Yaşama Dönemi Var Sayımı ve İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Nedeni

Rousseau siyasal görüşlerini açıklarken, kendinden önce Hobbes, Locke ve XVII nci yüzyılın tüm "Doğal Hukuk Okulu" düşünürlerin yaptıkları gibi *doğal yaşama döneminden yola çıkacaktır*. Ancak Rousseau'nun öngördüğü doğal yaşama dönemi ve vardığı sonuçlar diğerlerinden farklı olacaktır.

Rousseau doğal yaşama ile ilgili görüşlerini "İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı nedir? Ve bu eşitsizlik doğal yasaya uygun mudur?" adlı söylevinde açıklar[299].

"Toplumun temellerini incelemiş olan filozoflar hep uygarlık öncesi doğal yasama haline gitmek gereğini duymuşlardır, ama

---

Paris 1965, s. 7 vd.; BRETHE de la GRESSAYE, L'Histoire de l'esprit des lois. La pensée politique... Bicentenaire..., s. 73; BASTID, P., Montesquieu et les Etats - Unis, La pensée politique... Bicantenaire... s. 316.

298) Kişiliği ve hayatı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. NOURRISSON, J. - J. Rousseau et le Rousseauisme, Paris 1903.

299) Bu söylevin türkçe çevirisi için bk. ROUSSEAU, J. - J., İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı, çev. E. Başar, İstanbul 1968. Fransızca aslı için bk. J. - J. ROUSSEAU, Contrat .Social, Paris 1963, s. 232 vd. Atıflar söylevin fransızca metnine yapılmıştır.

hiçbiri oraya varamamıştır" [300] diyen Rousseau, doğal yaşama dönemi ile ilgili "araştırmaları tarihsel gerçekler olarak kabul etmemek" gerektiğini, bunları "farazî ve şarta bağlı muhakeme ve yargılama olarak" değerlendireceğini belirtir[301].

Rousseau, insanın kökü, insanın nereden geldiği, nasıl oluştuğu, nasıl bir evrim geçirdiği sorunlarının tartışmasına, değerlendirmesine girmek istemez.

> Onun sözünü ettiği insan, fizik ve biyolojik evrimini tamamlamış, iki ayakları üzerinde yürüyebilen, iki elini kullanabilen, başını dik tutarak çevresinde olup bitenleri izleyebilen bir yaratıktır. Bu insanın doğa üstü yetenekleri olmadığı gibi, ancak uzun gelişme sürecinden sonra elde edebileceği yapay melekleri de yoktur. Bu insan doğanın içinden çıktığı biçimde, doğadaki diğer bazı hayvanlardan biraz daha güçsüz, diğer bazılarından biraz daha çevik ve kendine en iyi biçimde bir yaşam ayarlamış bir insandır[302].

Rousseau insanın doğal yaşama dönemindeki özelliklerini, özgürlüğünü, eşitliğini ve sonra da köleliğe geçişini anlatır.

> Bu insan bir ağaç altında, bu ağacın meyvasıyla karnını doyuran, yakınındaki bir pınardan suyunu içen ve aynı ağacın altında yatıp uyuyan bir insandır, tüm ihtiyaçlarını kolaylıkla doğadan sağlayabilmektedir. Doğa koşulları bu insanları doğal bir ayıklamaya tâbi tutmakta ve ancak en güçlü, en dayanıklıların yaşamasına olanak vermektedir. Bu vahşi insan kullanmasını bildiği tek aracı olan bedenini kullanarak kendini korumakta ve doğada karşılaştığı güçlükleri yenebilmektedir[303].

Hayvan türünden canlıları, Rousseau ustalıkla yapılmış bir makineye benzetir, öyle bir makine ki duyuları sayesinde kendini rahatsız edecek her şeye karşı bir oranda kendini koruyabilmek ve kendi kendini yenileyebilmektedir. Aynı şey vahşi insan için de söylenebilir, ancak şu farkla ki, hayvan yalnızca içgüdüsüyle hareket ettiği halde, *insan özgür olarak istediği ile istemediği arasında seçim yapmaktadır*. Hayvan doğanın kendisi için koyduğu kuralın dışına çıkması kendi yararına olduğu zaman dahi çıkamadığı halde, insan kendisi için zararlı dahi olsa, özgür iradesi ile

---

300) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 254.

301) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 254.

302) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 256.

303) Ayrıntılı bilgi için bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 257 vd.

doğanın kendisi için belirlediği kuraldan sapma yapabilir[304]. Doğa emreder, ama insan bu emre itaat etmekte ya da direnmekte kendini özgür sayar. İşte vahşi insan ile hayvan arasındaki temel ayrılıklardan biri burada ortaya çıkar: *İnsan özgürlüğünün bilincine varmıştır.*

İstemek ve seçmek manevî değerleri gerektirir ve mekaniğin yasalarıyla açıklanamaz. İnsan ile hayvan arasında en önemli ve tartışmasız kabul edilebilecek ayrılık insanın gelişme ve ilerleme yeteneğine sahip olmasıdır.

Gelişme ihtiyaçtan doğar, ihtiyaç da tutkularla beslenir, insanoğlu tutkularının etkisiyle olgunlaşmış ve gelişmiştir. İstekleri ve korkuları olmayan bir kimsenin düşünme ve muhakeme etme zahmetine katlanmasını anlamak zordur, diyecektir Rousseau[305]. Tutkuların kaynağı da yukarıda söylendiği gibi ihtiyaçlardır.

Vahşi insanın tutkuları ve istekleri fizikî ihtiyaçlarının ötesine geçmez ve bu basit ihtiyaçları karşılayacak olanaklar da elinin altındadır. Rousseau'nun bu vahşi insanın yaşamını şöyle özetleyebiliriz: Gelecek düşünce ve endişesinden uzak, belli bir yerde kalmayan, başkasına ihtiyaç duymayan, konuşma, anlaşma gereğini hissetmeyen yalnız bir insan.

Ancak bu insan mutsuz ve zavallı da değildir, bedeni sağlıklı ve kalbi huzur içinde olan bu insanın mutsuz olması için bir neden de yoktur. Bu vahşi insanlar arasında manevî hiçbir ilişki ve görev bağı da bulunmamaktadır. Bu insanlar birbirlerine karşı ne iyi ne de kötüdürler, suç nedir, erdem nedir, bunlardan habersizdirler (Rousseau bu konuda Hobbes'u eleştirir). Bu insanlarda yalnızca merhamet ve şefkat duygusu vardır.

> Merhamet duygusuna hayvanlarda da rastlandığına işaret eden Rousseau, tüm sosyal erdemlerin bu acıma duygusundan kaynaklandığını söyler. Gönül yüceliği, şefaat ve insanlık aslında güçsüzlere, suçlulara ve tüm insanlara karşı duyulan merhametten başka bir şey değildir. Hatta dostlukta bile merhamet yok mudur? diyecektir Rousseau. Bir kimsenin acı çekmemesini istemek, onun mutlu olmasını istemek değil midir? Merhamet doğal bir duygudur ve bu duygu doğal yaşama döneminde yasanın, erdemin yerini doldurur. Bu merhamet duygusudur ki güçlü bir vahşinin güçsüz bir çocuğun ya da ihtiyarın elinden yiyeceğini almasını engeller ve bu duygu "baş-

304) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 264-265.
305) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 267.

kasına kendine davranılmasını istediğin gibi davran" kuralının yerini doldurur[306].

Bu dönemde insanlar arasında mücadele ve savaş yoktur, çünkü istekleri sınırlı olan ve merhamet duygusunun frenlediği insan kötülük yapmaktan çok kötülükten kaçmayı yeğleyecektir, aralarında hiçbir ilişki olmadığına göre de üstünlük duygusu, kendini beğenmişlik, saygınlık, değer verme ya da aşağılama olmayacak, "seninki", "benimki" ayırımı da bulunmayacak ve adalet kavramının yeri olmayacaktır. İnsanlar karşılaştıkları şiddet hareketlerinin cezalandırılması gereken bir davranış değil, fakat telâfisi mümkün bir kötülük olarak değerlendirecekler ve intikam almaya kalkışmayacaklardır. Tıpkı taş atılan bir köpeğin taşı ısırmaya kalkışması gibi, diyecektir Rousseau[307].

Özet olarak, ormanlarda başıboş dolaşan, bir yere bağlanmayan hiçbir becerisi olmayan, konuşmayı bilmeyen ama mücadele halinde de olmayan, hemcinslerine ihtiyaç duymayan, onlara kötülük yapmayı aklından geçirmeyen ve belki de başka bir insanla hayatı boyunca karşılaşmadan yaşayan vahşi insan kendi kendine yeten ve durumuna uygun istek ve tutkuları ve bilgileriyle yaşayan insandır. Gerçek ihtiyaçlarına karşı duyarlı olan bu insanın zekâsında da bir ilerleme yoktur.

Bir rastlantı sonucu bir keşif yaptığı zaman da, çocuklarını dahi tanımadığı için, bu insan keşfini başkalarına iletemiyordu. Her keşif ve san'at onu bulan ve uygulayanla birlikte yok oluyordu, ne eğitim ne de gelişme vardı. Nesiller boşu boşuna birbirini izliyor ve her nesil aynı noktadan başlıyordu, yüzyıllar tek düze geçip gidiyordu. Yeryüzünde insan türü ihtiyarlamıştı ama insan hep çocuk kalmıştı.

Rousseau'nun doğal yaşama dönemi üzerinde bu kadar ayrıntılı bilgi vermesinin nedeni de *bu dönemde insanlar arasında eşitsizliğin etkisi olmadığını* göstermek istemesidir[308].

b) Eşitsizliğin Kökü : Toplum

İnsanlar arasındaki birçok ayırımlar ki, bunların bir çoğu doğal olarak kabul edilir, insanların toplum içinde edindikleri alışkanlıkların ve hayat biçimlerinin sonucudur. *Fiziksel eşitsiz-*

306) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 283.
307) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 284.
308) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 288.

likler insanın vücut yapısının sonucu olmayıp, kişinin eğitim ve yetiştirilme biçiminden kaynaklanır. Rousseau akıl ve zekâ için de aynı kuralın geçerli olduğunu söyler. Eğitim yalnızca kültürlü insanla kültürlü olmayan arasında ayırım yaratmakla kalmaz, aynı zamanda kültürlü olanlar arasındaki farkı da kültür oranında artırır. Tıpkı bir devle bir cücenin yolda yürürlerken, devin her adımının cüce ile aradaki mesafeyi daha da açması gibi... Toplum halinde yaşayan insanların eğitim ve yaşama biçimleri arasındaki eşitsizlik gözönünde tutulursa, insanlar arasındaki doğal eşitsizliğin, toplumsal kurumlar tarafından ne denli genişletildiği daha iyi anlaşılır.

Doğal eşitsizlik bir an için kabul edilse dahi, doğanın ayrıcalıklı yarattığı bu kişilerin ayrıcalıkları kendilerine doğal yaşama döneminde bir üstünlük sağlamayacaktır.

> Sevginin, aşkın olmadığı bir yerde güzellik ne işe yarayacaktır? Konuşmayı bilmeyen bir insanın zekâsı ne fayda sağlayacaktır? İş çeviremiyen insana kurnazlığı ne üstünlük verecektir? Rousseau devam ederek güçlüler güçsüzleri ezer, bazıları hükmeder, bazıları da boyunduruk altında inler derler, ama vahşi insan için bunu geçersiz olduğunu söyler. Bu dönemde bir insanın başka bir insanın topladığı meyvaları alması, avına el koyması ya da inini ele geçirmesi mümkündür, ama, onu nasıl kendine boyun eğdirecektir? Hiç bir şeye sahip olmayan insanlar arasında bağımlılık zincirleri ne olabilir? Bir ağaçta rahatsız edilen insan başka bir ağaca gider, buna nasıl engel olunur? Rousseau şöyle devam eder: Benden daha kuvvetli, üstelik tembel, yırtıcı bir insan, beni kendisini beslemeğe nasıl zorlar? Uyuduğu ya da başını öteye çevirdiği zaman kaçmama nasıl engel olur?[309].

İnsanlar arasında kölelik bağları, karşılıklı ihtiyaç ve bağımlılıktan doğar. Bir insanı başkasından vazgeçemez duruma getirmeden onu kül köle yapmak olanaksızdır. Bu durum ise doğal yaşamda yoktur ve hiç kimse boyunduruk altında değildir. Öyleyse *eşitsizliğin kaynağı nedir ve nasıl gelişmiştir?*

Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip, "bu benimdir" diyen ve çevresinde buna inanacak kadar saf insanlar bulan kişi toplumun kurucusu olmuştur, der Rousseau.

> Bu insanın karşısında "sakın ha bu sahtekâra inanmayın, meyvalar herkesindir, toprak da hiç kimsenin" diyerek çiti kal-

309) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 290.

> dıran bir kimse bulunsaydı, insanlık nice cinayetlerden, nice suçlardan ve felâketlerden kurtulmuş olurdu, diyecektir Rousseau[310].

Ancak vahşi insanın o ilk durumundan bu mülkiyet düşüncesine varması uzun gelişmelerin sonucudur. Bu gelişme nasıl olmuştur? *İnsanoğlu hangi aşamalardan geçmiştir?*

Bilindiği gibi, tek düşüncesi varlığını korumak ve sürdürmek olan ilk vahşi insan ihtiyaçlarını doğadan kolaylıkla sağlayabilmektedir. Bu insan doğanın karşısına çıkardığı güçlükleri yenmesini yavaş yavaş öğrenir... İnsan türü çoğaldıkça zorluklar da insanlarla birlikte artmıştır. Doğa koşulları kuraklık yılları, uzun ve sert kışlar, kavurucu yazlar onların yeni beceriler kazanmalarına neden olmuştur.

> Deniz ve nehir kıyısındakiler olta yapıp balık avlamasını öğrenmişler, ormanda yaşayanlar ok ve yay yapıp avlanmağa çalışmışlar, soğuk iklimlerdekiler öldürdükleri hayvanların postlarına sarınmayı akıl etmişler, yıldırımlar ve volkanlar onlara ateşi öğretmiş, ateşi sürdürmeyi ve korumayı başarmışlar...[311]

Bunun sonucu olarak da *bu vahşi insanın zekâsında belli ilişkiler kavramı doğmuş,* büyük-küçük, kuvvetli-zayıf, çabuk-yavaş, korkak-cesur gibi ve *bu ilişkiler insanda düşünme yeteneğini yaratmıştır.* Bu gelişme insanoğluna diğer canlılar karşısında üstünlük sağlamış ve bu insan için bir gurur kaynağı olmuştur. Diğer insanlarla yakın ilişkisi olmadığı halde onların da kendisi gibi davrandıklarını anlayan insanın bu değerlendirmesi onu iyi davranış kurallarına yöneltmiş ve kendi güvenliği ve yararı için bu iyi davranış kurallarına uymuştur[312].

Deneyleri insana eylemlerinin tek nedeninin iyi yaşama isteği olduğunu öğretmiştir. İnsanoğlu zamanla, ortak çıkarların, seyrek de olsa onları işbirliği yapmaya ittiği durumlarda, rekabetin insanları birbirine vuruşturduğu durumları ayırmayı öğrenmiştir. Karşılıklı yardımlaşmanın gerekli olduğu durumlarda, ihtiyaç süresince, insanlar bir sürü halinde birleşmişlerdir, ancak gelecek endişesinden uzak olan bu insanların beraberlikleri geçici ve kısa

---

310) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 292.
311) Ek. ROUSSEAU, a.g.e., s. 294.
312) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 294.

ömürlü olmuştur. Aralarında rekabet doğduğu zaman ise ya kaba kuvvetle ya da kurnazlıkla üstünlük elde etmeye çalışmışlardır[313].

İnsanoğlunun bir defa gelişme düzeyine ulaştıktan sonra hızla geliştiğini söyleyen Rousseau, *zekâsı aydınlandıkça becerileri de artan insanın kendine bir barınak yapmayı öğrendiğini ve bu olayın ailelerin kurulması* ve ailelerin birbirinden ayrılmasına neden olduğunu ve daha sonraları çatışma ve mücadelelere neden olacak *mülkiyeti doğuran ilk devrim dönemi* olduğunu belirtir[314].

> Böylece aile hayatı doğmuş ve gelişmiştir. Bir yere yerleşen insanlar yavaş yavaş yakınlaşmışlar, aynı bölgeye yerleşenler arasında aynı hayat biçiminin ve iklimin etkisiyle de aynı beslenme biçiminin doğurduğu töreleri ve karakterleri aynı olan insanlar zamanla bir ulus oluşturmuşlardır. Aileler arasında ilişkiler geliştikçe, insan türü ehlileşmeğe devam etmiş, bağlar sıklaşmış ve yaygınlaşmıştır. Tek kişinin üstesinden gelebileceği işlerle ve bir çok kişinin el emeğini gerektirmeyen san'at ve becerilerle uğraştıkları sürece insanlar özgür, sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmüşlerdir[315].

Ne var ki *insanoğlu başkasının yardımına ihtiyaç duyduğu* ve *bir insanın iki insana yetecek kadar yedek besine ve araç ve gerece sahip olmanın yararlı olacağını düşünmeye başladığı andan itibaren insanlar arasında eşitlik bozulmuştur.* Mülkiyet işe karışmış, çalışma gerekli olmuş, ormanlar insan teriyle sulanmaya başladıktan sonra köleliği ve felâketleri beraberinde getirmiştir.

Bu büyük devrimin gerçekleşmesine iki san'at neden olmuştur, bunlar maden işlemeciliği ve tarımcılıktır.

> İnsanları uygarlaştıran demir ve buğday, insan türünün sonunu da hazırlamıştır. Tarım san'atını özenle yapabilmek için yeni san'atlar icad edilmiştir, demiri eritecek ve işleyecek insanlar gerekince, onları beslemek için başka insanlar gerekmiştir. Toprağın işlenmesi işlemiyle birlikte zorunlu olarak toprakların paylaşılması yoluna gidilmiş ve mülkiyet bir defa tanındıktan sonra da adalet kuralları konmuştur, çünkü herkese kendine ait olanı vermek için herkesin bir şeye sahip olması gerekmiştir.

Yetenek ve beceriler eşit olsaydı insanlar arasında ilişkiler değişmeden sürüp gidebilirdi... Ama güçlü daha çok iş çıkartınca,

---

313) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 295.

314) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 296-297.

315) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 301.

becerikli daha iyi iş yapınca, zeki az zamanda daha çok iş başarınca, çiftçinin daha fazla demire, demircinin daha fazla buğdaya ihtiyacı olmuş, eşit çalıştıkları halde biri çok kazanmış, öteki ölmeyecek kadar... Böylece doğal eşitsizliğin etkileri genişlemiştir.

Bu gelişme sonucunda insanın durumu şöyle özetlenebilir: tüm yetenekleri gelişmiş, hafızası, hayal gücü, aklı, zekâsı en üst düzeye ulaşmış bir insan ama, önceleri özgür ve bağımsız iken, yeni ihtiyaçları nedeniyle doğanın ve giderek hemcinsinin kölesi olmuş bir insan... Kurnaz, düzenbaz, haşin, kalleş, dalkavuk, kıskanç, iki yüzlü bir insandır artık o... *Tüm bu kötülükler Rousseau'ya göre mülkiyetin etkileri ve eşitsizliğin doğal sonuçlarıdır*[316]. Hükmetmek, kulluk, şiddet ve yağmalar ön plândadır, insanlar insan etine susamış kurtlar gibi birbirlerine saldırmaktadırlar...

> Güçlülerin güçlerini kanıtlamak için yoksulların da ihtiyaçlarını sağlamak için başkalarının malları üzerinde hak iddia etmeleri ve eşitliğin bozulması müthiş bir kargaşa ortamı yaratmıştır. Zenginlerin gaspları, yoksulların haydutlukları, hepsinin frensiz tutkuları doğal merhamet ve adalet duygusunun zayıf sesini boğmuş ve insanları cimri, haris ve kötü yapmıştır.

Yeni doğmakta olan toplum bir savaş alanına dönmüştür. Bu durum insanları düşünmeye zorlamıştır, çünkü hiç kimse güvencede değildir.

> Zenginlerin de durumu sağlam değildir, biri onlara "sizde fazla olduğu için, diğerleri ihtiyaç içinde kıvranıyor" diyebilirdi. Kendini haklı göstermek için geçerli nedenlerden ve kendini savunmak için yeterli güçten yoksun olan varlıklı, kendine saldıran güçleri kendi yararına kullanmayı düşünür.

Ne yoksulun ne de varlıklının güvencede olduğu bu duruma son vermek için insanlar, birleşelim, zayıfları baskıya karşı korumak için, muhterisleri dizginlemek için, herkesin kendine ait olana sahip olması için, istisnasız herkesin uymak zorunda kalacağı ve gerek güçlüye gerek güçsüze karşılıklı görevler yükleyerek, güçlünün keyfî davranışlarını önleyecek adalet ve barış kuralları koyalım, diyeceklerdir. "Güçlerimizi birbirimize karşı kullanacağımız yerde, onları bizi yasalara göre yönetecek, topluluğun tüm üyelerini koruyacak, savunacak ve ortak düşmanı yok edecek üstün bir iktidar içinde toplayalım" diyen *insanların böylece, özgürlükle-*

316) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 307.

rini güvence altına aldıklarını sanarak köleliğe doğru koştuklarını söyler Rousseau[317]. Bilgeler bile, özgürlüğün bir kısmını korumak için diğer kısmını feda etmek gerektiğini düşünmüşlerdir, tıpkı vücudun kurtarılması için kolun kesilmesine göz yummak gibi...

İşte, zayıflara yeni engeller getiren, varlıklılara yeni güçler sağlayan, doğal özgürlüğü geri dönmemek üzere yok eden mülkiyet ve eşitsizlik yasasını temelli kuran toplumun ve yasaların kökü, Rousseau'ya göre, budur[318].

Çeşitli yönetim biçimlerinin kaynağı ise, yönetimlerin kurulduğu sırada insanlar arasında büyük, küçük farklılıklardır[319]. Kudret, erdem, zenginlik ya da itibar bakımından sivrilen kişi yönetici olarak seçiliyordu ve toplum yönetimi *monarşi* oluyordu. Kendi aralarında az çok eşit olan bir azınlık tüm diğer insanlar üzerinde üstünlük kurunca yönetim *aristokrasi* oluyordu. Zenginlik ve yetenek yönlerinden aralarında büyük farklılıklar olmayan ve doğal yaşamadan çok fazla uzaklaşmamış olanlar da yönetimi ellerinde tutuyorlar ve yönetim de *demokrasi* oluyordu. Bunlardan hangisinin insan için daha yararlı olduğunu ise zaman gösterecekti.

> Bu değişik yöntemlerle önceleri yöneticilerin seçimi söz konusuydu, zenginlik, yaş, tecrübe, yetenek, seçilebilme nedenleri oluyordu. Ancak yaşlıların seçilmesi sonucunda seçimlerin sık sık tekrarlanması bir takım karışıklıkları da peşinde getiriyordu. Zamanla hizipler doğmuş, partiler hırçınlaşmış, iç savaşlar başlamıştır, eski dönemlerin anarşik ortamına düşüleceği sırada, hırslı bazı yöneticiler bu durumdan yararlanıp, yönetimi babadan oğula geçer biçime dönüştürmüşlerdir. Boyun eğmeğe, rahata alışmış ve zincirlerini kırma gücünü yitirmiş halk da rahatı uğruna köleliğin artmasına göz yummuştur. Babadan oğula geçerek yönetici olanlar da yönetme yetkisini kendi aile malları arasında kabul etmeğe ve kendilerini tanrılara eşit ve yücelerin yücesi olarak görmeğe, yurttaşlarını da köleleri gibi kabul etmeye ve onları ehli hayvanlar gibi kendi malvarlıkları arasında saymaya başlamışlardır.

Eşitsizlik aşamalarla gerçekleşmiş, yasaların ve mülkiyet hakkının kurulması aşamasını, yöneticilerin ortaya çıkışı aşaması izlemiş, bu aşamayı da meşru yönetimlerin keyfî yönetime dönüşmesi aşaması noktalamıştır[320]. Birinci aşama *zengin-yoksul eşit-*

317) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 309-310.
318) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 310.
319) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 321.
320) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 322.

sizliği, ikincisinde *güçlü-güçsüz eşitsizliği,* son aşamada da *köle - efendi eşitsizliği* doğmuştur. Kölelerin ise, boyun eğmekten başka yapabilecekleri bir şey yoktur[321]. Rousseau düşüncesini söylevinde şöyle bağlayacaktır: *Doğal yaşama döneminde hemen hemen hiç bulunmayan eşitsizlik varlığını, gücünü ve gelişmesini, insan yeteneklerinin ve aklının gelişmesinden alır. Bu eşitsizlik mülkiyet ve yasaların ortaya çıkmasıyla sürekli ve meşru olur. İnsanlar arasında eşitsizlik doğal hukuka aykırıdır,* nasıl ki bir çocuğun bir yaşlıya emretmesi, bir ahmağın bilge bir kişiyi yönetmesi ve bir avuç insanın bolluk içinde yüzerken çoğunluğun gerekli ihtiyaç maddelerinden yoksun yaşaması doğal yasaya aykırı ise...[322].

c) Sosyal Sözleşme

Görüldüğü gibi, Rousseau, "İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı" eserinde, toplumun doğuşunu mülkiyete ve otoriteyi de çıkarların korunması düşüncesine dayandırır. "Sosyal Sözleşme" eserine "insanlar eşit doğar, ama her tarafta zincire vurulmuş olarak yaşar, bu durum nasıl meşru olur, onu inceleyeceğim"[323] diyerek başlar.

Kuvvetten hak doğmaz ve insanlar ancak meşru iktidarlara boyun eğmek zorundadırlar[324]. Hiç kimsenin diğeri üzerinde doğal bir otoritesi yoktur, kuvvet de bir hak yaratmadığına göre, *meşru otoritenin kaynağı ancak anlaşma olabilir.*

En eski ve tek doğal toplum ailenin de bir anlaşmaya dayandığı açıktır.

> Çocuklar ihtiyaçları olduğu sürece babalarına bağlı kalırlar. İhtiyaç kalktığı anda doğal bağ kopar, çocuklar babaların itaat borcundan kurtulurlar. Eğer her iki taraf da birlikte yaşamayı kabul ediyorlarsa, bunun nedeni doğal bir zorunluluk değil, fakat iradi istektir. Aile anlaşmaya dayanarak varlığını sürdürür. Baba yöneticiyi, çocuklar da halkı temsil ettikleri düşünülürse, aile ilk siyasal toplum modeli olarak görülebilir.

Ailede herkes eşit ve özgür doğmuştur ve çıkarları için özgürlüklerini bağlamayı kabul etmişlerdir[325].

Ne var ki, bu sözleşme ve anlaşmalar insanın özgürlüğünden

---

321) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 327.
322) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., s. 330.
323) Bk. ROUSSEAU, Du Contrat Social, L. I, chap. I.
324) Bk. ROUSSEAU, Du Contrat Social, L. I, chap. 3, s. 53-54.
325) Bk. ROUSSEAU, Du Contrat Social, L. I, chap. 2, s. 51.

vazgeçmeyeceği sözleşmeler olmalıdır. Çünkü özgürlüğünden vazgeçen insan, insan olma özelliğinden vazgeçmiş sayılır[326]. Özgürlüğünden vazgeçen insan, insanlık hak ve görevlerinden vazgeçmiş demektir.

Öyle bir toplum biçimi bulunmalıdır ki, toplum üyesi herkesin şahsı ve malları ortak güç tarafından korunsun ve savunulsun, toplumda herkes herkesle birleştiği halde yine kendinin efendisi olsun ve eskisi kadar özgür kalsın[327].

Bunun gerçekleşmesi için, *toplum üyelerinden her biri tüm hakları ile kendini bütünüyle tüm topluma bağlayacaktır.* Böylece her kişi kendini tamamen topluma verince, durum herkes için eşit olacak ve durum herkes için eşit olunca da, hiç kimsenin bu durumu başkalarının zararına çevirmekte bir çıkarı olmayacaktır.

Ayrıca *bu bağlanma kayıtsız ve şartsız yapılacağı için,* gerçekleşen birlik mümkün olduğu kadar tam ve eksiksiz olacaktır ve hiç kimse bir şey isteme durumunda olmayacaktır.

Kendini bu koşullarda topluma bağlayan kimse aslında hiç kimseye bağlanmamış sayılır, her üye kendi üzerinde başkasına tanıdığı hak kadar başkaları üzerinde hak kazanır ve böylece hiç kimse bir şey kazanmadığı gibi bir şey de kaybetmiş olmaz.

Sosyal Sözleşme şöyle aktedilecektir: "Herbirimiz bütün varlık ve gücümüzü genel iradenin yüce yönetimi altına koyuyoruz ve her üyeyi bütünün bölünmez parçası olarak kabul ediyoruz.'

> Sosyal sözleşme oybirliği ile gerçekleştirilir. Sosyal sözleşmeye karşı olanlar topluma katılmazlar, bunlar yurttaşlar arasında yabancılar olarak kalırlar. Devlet kurulduktan sonra sözleşmeye muvafakat ikametgâhla belirlenir, ülkede yerleşme, egemen güce tâbi olmayı kabul etme anlamını taşır[328].

Bu andan *sözleşmeye katılanların kişisel varlığı yerine bu sözleşme ile manevî ve kollektif bir bütün oluşturulur.* Bu kollektif bütün birliğini, kişiliğini, hayatını ve iradesini de bu sözleşmeden alır. *Bu kollektif kişilik devlettir,* hükümrandır. Sosyal sözleşmenin boş lâf olarak kalmaması için de, genel iradeye boyun eğmek istemeyen kişiyi bütün topluluk boyun eğmeye zorlayacaktır, yani *bu kişi özgür olmaya zorlanacaktır*[329].

---

326) Bk. ROUSSEAU, Du Contrat Social, L. I, chap. 4, s. 55.
327) Bk. ROUSSEAU, Du Contrat Social, L. I, chap. 6, s. 61.
328) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. IV, chap. 2, s. 152.
329) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. I, chap. 7, s. 64, 65.

İnsanın toplum haline geçmesiyle kaybı ve kazancı ne olacaktır? Sosyal sözleşme sonucunda insan, doğal özgürlüğünü ve canının çektiği ve gücünün yettiği her şey üzerindeki sınırsız hakkını kaybeder. Kazancı ise, toplum içinde özgürlük ve sahip olduğu şeyler üzerinde mülkiyet hakkıdır. Doğal özgürlüğün sınırları kişinin gücünün sınırları ile belirlenmişti, oysa toplumda özgürlük genel irade ile sınırlanmıştır. *İnsanın kendi koyduğu yasalara uyması özgürlüktür*[330]. *Sosyal sözleşme ile insanlar eşit olurlar*[331].

d) Egemenliğin ya da Genel İradenin Özellikleri

Egemenlik genel iradenin kullanılması demektir. Egemenliğin ya da genel iradenin özellikleri nelerdir? sorununa gelince, *genel iradenin birinci özelliği devredilmez oluşudur.*

Genel irade başkasına verilemez, yalnızca genel irade devlet güçlerini kuruluş amacına yani ortak iyiliğe uygun olarak yönetebilir. Özel çıkarlar arasındaki zıtlaşma toplumların kurulmasını gerektirmiştir ama, bu çıkarlar arasında uyum sağlanması da ancak bir toplum içinde olacaktır. Sosyal bağı oluşturan husus değişik çıkarlar arasındaki ortak noktalardır, bu ortak noktalar bulunamazsa hiçbir toplum kurulamaz. İşte toplum da bu ortak çıkar ve iyilik amacına yönelik olarak yönetilmelidir. Egemenlik genel iradenin kullanılması demek olduğuna göre genel irade hiç bir zaman başkasına verilemez ve kollektif bir kişi olan egemen kişi ancak kendi kendini temsil eder. *İktidarın devri mümkündür ama irade devredilemez*[332].

Egemenliğin başkasına devredilmesi söz konusu olamayacağı gibi *temsil edilmesi de olanaksızdır.* Egemenlik genel iradedir, irade ise temsil edilemez. Bir irade ya genel iradedir ya da başkasının iradesidir, ikisinin ortası olmaz. Bu nedenle milletvekilleri ulusun temsilcileri değildir ve olamazlar da, bunlar ulusun bazı işlerle görevlendirdiği *görevlilerdir*[333]. Halk kendine temsilci seçtiği anda köle olmuştur[334].

Özel irade genel irade ile uyum sağlayabilir ama, bu uyum sürekli ve değişmez bir uyum olmaz, olmayabilir, özel irade kişisel

330) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. I, chap. 8, s. 65-66.
331) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. I, chap. 9, s. 69.
332) Bk ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 1, s. 69-70.
333) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 15, s. 160.
334) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 15, s. 140-143.

çıkarlara yöneliktir, genel irade ise, eşitliğe yöneliktir, genel irade geleceğe dönük olarak kendini bağlayamaz.

Egemenlik bölünmez, çünkü irade ya geneldir ya da değildir, irade halkın oluşturduğu bütünündür ya da halkın bir kısmınındır. İrade genelse ve halkın bütününe ait ise bu egemenliğin ifadesidir ve yasa gücündedir, buna karşılık irade genel değilse ve halkın bir bölümüne ait ise bu özel bir irade olur ve bu irade yasa gücünde değildir, olsa olsa kişisel karar niteliğindedir[335].

Ancak, "bizim siyasetçilerimiz ilkesinde, özünde bölemedikleri egemenliği, konusunu kuvvetler şeklinde bölerler ve yasa gücü, yürütme gücü derler, vergi koyma hakkından, adaleti sağlama hakkından, içişleri ve dışişlerinden söz ederler ve böylece egemen kişiyi paramparça ederler" der Rousseau.

> Daha da ileri giderek, kuvvetler ayrılığını yapanları Rousseau, Japon hokkabazlarına benzetmektedir. Seyircilerin gözleri önünde bir insanı parçalayıp, organlarını teker teker havaya attıktan sonra, o insanı tekrar bütün olarak ortaya çıkartan hokkabazlar gibi sosyal bütünü parçalayanlar panayır hokkabazlarına yaraşır biçimde nasıl yaptıkları anlaşılmadan tekrar parçaları birleştirirler, diyecektir[336].

Bunun nedeni ise, egemenlik belirtilerinin, egemenliğin parçaları olarak değerlendirilmesinden kaynaklanır. Oysa egemen güç tektir, basittir, onu parçalamak demek yok etmek demektir[337].

Genel irade hata yapmaz, yanılmaz, her zaman doğru yoldadır, haklıdır ve her zaman kamu yararına yöneliktir. Ancak halkın arasındaki tartışmalar her zaman bu doğrultuda olmayabilir, toplum her zaman kendi iyiliğini ister ama, bu iyiliğin nerede olduğunu da her zaman göremez. Halkı aldatmak mümkündür ve bu durumda halk kötü olanı istiyormuş gibi görünebilir.

Çoğu zaman herkesin iradesi ile genel irade arasında ayrılık bulunur. Genel irade ortak iyiliğe yöneliktir, herkesin iradesi ise özel iradelerin toplamıdır ve özel çıkarlara yöneliktir, ancak birbirini yok eden karşıt iradeleri birbirinden çıkarttığımız zaman geriye kalan genel iradedir der, Rousseau[338].

---

335) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 2, s. 71.
336) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 2, s. 71.
337) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 13, s. 137.
338) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 3, s. 73.

Nasıl ki doğa her insana organları üzerinde mutlak bir iktidar veriyorsa, sosyal sözleşme ile oluşan sosyal bütünün de bütün üyeleri üzerinde mutlak bir iktidarı vardır. İşte *genel irade ile belirlenen bu iktidara egemenlik denir.*

Rousseau, yurttaşların ve egemen toplumun, karşılıklı olarak haklarının ve yurttaşların teb'a olarak yerine getirecekleri görevleri ile insan olarak sahip olacakları doğal haklarının belirlenmesi gerektiğini söyler[339].

Sosyal sözleşme ile kişi ancak toplum için gerekli olduğu ölçüde gücünü, malını ve özgürlüğünü bağlar ama bu "gerekli olanın" ne olduğunu belirleme yetkisi egemen güce aittir. Kişi devletin istediği hizmeti anında yerine getirecektir ama devlet de ona toplum için yararlı olmayan bir yük getirmeyecektir.

Genel iradenin "genel olması için hem kaynağı hem de uygulandığı alan, yani kişiler yönünden genel olmalıdır. *Genel irade herkesin iradesidir ve herkese uygulanır,* genel irade eşitliği sağladığı için doğru yoldadır. Sosyal sözleşme öyle bir eşitlik sağlar ki, herkes aynı koşullarda sözleşmeye katılırlar ve aynı haklardan yararlanırlar. Genel iradenin her kararı tüm yurttaşları eşit olarak borç altına sokar ya da olanak sağlar, *genel iradeye uygun kimse de gerçekte kendi iradesine uymuş sayılır.*

e) Yasa

Sosyal sözleşme ile siyasal organizma, sosyal bütün yaratılmıştır ama, bu bütüne hareket ve irade vermek gerekir, işte yasa da bu işi yapacaktır.

Yasalar adaleti sağlar. Adaletin kökü ve tek kaynağı tanrıdır ama yine de hükûmetlere yasalar gereklidir. Şüphesiz kaynağını akıldan alan evrensel bir adalet vardır ama, onun da karşılıklı olması gerekir. Adalet ilkeleri müeyyidesiz olunca ancak kötülerin işine yarar, bu nedenle yasalara gerek vardır[340].

Yasa gerek kaynağı gerek uygulama alanı yönünden genel olan bir kuraldır.

> Yasa bir takım ayrıcalıklar öngörebilir ama bu ayrıcalıklara sahip olacak kimseleri, ismen belirlemez. Yasa toplumda insanlar arasında sınıflar yaratabilir ama bu sınıflara girecek kim-

339) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 4, s. 75.
340) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 6, s. 81.

seleri tek tek belirlemez, yasa monarşik bir yönetim kurabilir ama, hanedanı ismen belirleyemez[341].

Yasayı kim yapacaktır? Yasayı yapan, yasaya tâbi olan halktır, *halk yasayı nasıl yapar?*

Topluma uygun yasaları bulma ve belirleme işi, olağanüstü yeteneklere ve üstün bilgiye sahip bir kimsenin görevi olacaktır[342]. Bu kişi yasaları kaleme alan kişi olup, yasa yapma yetkisine kesinlikle sahip değildir. Esasen toplum istese de yasa yapma yetkisini başkasına veremez, sosyal sözleşmeye göre ancak genel irade kişileri yükümlülük altına sokabilir.

Hazırlanan yasa tasarısına yasa kuvvetini genel irade verecektir. Halk belirli günlerde önceden toplantı çağrısı yapılmadan toplanacaktır, bu toplantılar hiçbir şekilde geciktirilmeyecek ya da engellenmeyecektir[343].

Kamu görevi yurttaşlarının en başta gelen işi olacaktır. Bir kimse devlet işleri için "bana ne" dediği zaman, devleti yok olmuş bilmelidir, diyecektir Rousseau[344].

Hakkın doğrudan doğruya onaylamadığı hiçbir tasarı yasa sayılmayacaktır.

Yasamanın hedefi, herkesin en büyük iyiliğini gerçekleştirmektir ve herkesin en büyük iyiliği iki temel ilkede toplanır: Bunlar *özgürlük ve eşitliktir. Eşitlik olmadan özgürlük olmaz.*

Eşitlik herkesin eşit zenginlik ve güce sahip olması demek değildir. Eşitlik, herkesin gücünü şiddet kullanmadan yasalara uygun olarak kullanmasıdır ve yine eşitlik hiç kimsenin başka bir insanı satın alabilecek kadar zengin olmaması ve yine hiç kimsenin kendini satmak isteyecek kadar da yoksul olmamasıdır. "Sağlam bir devlet istiyorsanız, iki aşırı uçtan kaçının, ne çok varlıklıların ne de çok yoksulların bulunmasına göz yummayın" diyecektir Rousseau[346]. Böyle bir eşitliğin gerçekleşmesi pratikte belki çok zor gibi görünebilir, ama aşırılıklar tümüyle önlenemiyor diye gerekli ve zorunlu düzenlemelerin yapılmasından da kaçın-

341) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 6, s. 82.
342) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 7, s. 84-85.
343) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 13, s. 136.
344) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 15, s. 140.
345) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 15, s. 140.
346) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 11, s. 97.

mamak gerekir. Eşyanın tabiatı eşitliği bozmaya yöneldiği içindir ki yasalar eşitliği sağlamaya ve gerçekleştirmeye çalışacaktır. *Eşitliği yasa sağlayacaktır*[347].

Yasa çoğunluk oyu ile kabul edilir. Bu durumda kendi iradesinden başka bir iradeye boyun eğmeye zorlanan insan nasıl olup da özgür sayılacaktır? Yasaya muhalif kalan kişiler, kendi iradeleri dışında oluşan yasaya boyun eğerken nasıl özgür kalırlar? Rousseau bu soruları ortaya attıktan sonra, sorunun yanlış biçimde konduğunu söyler. Yurttaş tüm yasalara, hatta karşı çıktığı ve kendini cezalandıran yasalara dahi uymayı kabul etmiştir. Bir yasa metni halk meclisine sunulduğunda, ondan cevaplandırılması istenen, bu yasayı kabul mü yoksa red mi ettiği değildir, ondan cevaplandırılması istenen nokta, bu yasanın genel iradeye uygun olup olmadığıdır. Oylamanın anlamı budur. Oyların toplamından genel irade ortaya çıkar. Rousseau "benim irademe ters düşen görüş çoğunluğu kazanmışsa, bu benim yanıldığımı ortaya koyar, genel irade sandığım şeyin genel irade olmadığı belirlenir, eğer benim özel iradem üstün gelseydi, ben istediğimden başka bir şey yapmış olurdum ve o zaman özgür olmazdım" diyecektir[348].

f) Yönetim Biçimleri

Serbestçe yapılan her işte, iki etkenin bulunduğuna işaret eden Rousseau, bunlardan birinin, o işi yapma isteği ve iradesi olduğunu, diğerinin ise o işi iradeye uygun olarak yapan hareket ve maddî güç olduğunu söyler.

Siyasal düzende de aynı şey gözlenir, irade ve istek yasamayı, hareket de yürütmeyi ifade eder. Yasama halka aittir ve ondan başkasına ait olamaz. Halkın tümü egemen varlığı ve bütünü ifade eder, her yurttaş da egemen gücün bir parçasına sahiptir. Örneğin, toplum onbin kişiden oluşuyorsa, her yurttaş egemen gücün onbinde birine sahip olacak, eğer toplum seksenbin kişiden oluşuyorsa, her yurttaş egemen gücün seksenbinde birine sahip olacaktır ki, Rousseau *devlet büyüdükçe özgürlük de o oranda küçülür"* diyecektir[349].

Hükûmet ise egemen gücün sadece bir aracıdır. Hükûmetin durumu biraz daha açık olarak şöyle belirlenir: Hükûmet yurttaş-

347) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. II, chap. 11, s. 97.
348) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. IV, chap. 2, s. 153.
349) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 1, s. 103-104.

larla egemen toplum arasında yer alan ve bunların karşılıklı ilişkilerini düzenleyen, yasaları uygulayan ve özgürlükleri koruyan bir bütündür. Bu bütünün üyelerine görevliler, krallar, yöneticiler denir. Halkın hükûmete boyun eğmesinin bir sözleşmeyle ilişkisi yoktur, halk bunlara bir işi başarmaları için görev vermiştir ve halkın görevlisi olarak yöneticiler halk adına kendilerine verilen yetkileri kullanırlar. Egemen varlık yani halk bu yetkileri her zaman sınırlayabilir, yetkilerde değişiklik yapabilir ve bu yetkileri canı istediği zaman geri alabilir[350].

Hükûmet edenler yani görevliler bir kişi ya da birden fazla olabilir ve *yönetim biçimleri de yöneticilerin sayılarına göre belirlenir*[351].

Egemen toplum, *yönetim görevini* halkın tümünü ya da halkın büyük bir bölümüne verebilir, öyle ki, bu yönetimde yönetici yurttaşların sayıları, yönetilen durumunda olan yurttaşların sayılarından fazla olur ve bu yönetim biçimine *demokrasi* denir.

Egemen toplum, yönetim görevini bir azınlığın eline bırakabilir, bu durumda da yönetici yurttaş sayısı, yönetilenlere oranla azdır ve bu yönetim biçimine de *aristokrasi* denir.

Ya da egemen toplum, tüm yönetim görevini bir kişinin eline bırakabilir, bu durumda da *monarşi* denen yönetim ortaya çıkar.

Demokraside ve aristokraside yönetim görevini üstlenenlerin sayıları az çok genişleyebilir ve daralabilir. Monarşide dahi böyle bir daralma ve genişleme görülebilir, örneğin, Isparta sitesinde iki kral, Roma İmparatorluğunda sekiz Princeps bulunduğu dönemler olmuştur[352]. Böylece her yönetim biçiminin bir diğer yönetim biçimi ile kaynaştığı nokta vardır ve yönetim biçimleri aralarında *karma yönetim* biçimleri oluşturabilirler. Bunlardan acaba en iyisi hangisidir? sorusuna kesin bir cevap verilemez, ancak demokrasi küçük devletler, aristokrasi orta büyüklükte devletler ve monarşi de büyük devletler için uygundur denebilir.

aa. Demokrasi :

Demokraside yasayı yapan da uygulayan da egemen toplumun çoğunluğudur. Yasayı yapanın, yasayı en iyi uygulayacak ve

350) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap.1, s. 102; chap. 18, s. 146.
351) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 2, s. 107 vd.
352) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 3, s. 110-111.

yorumlayacak kişi olduğu ve demokrasinin de en iyi yönetim olduğu düşünülebilir. Ne var ki Rousseau, mükemmel bir yönetim biçimi olan *demokrasinin ancak tanrıların toplumunda uygulanabilen bir yönetim* olduğunu söyler[353]. Böyle mükemmel bir yönetim insanların harcı değildir, zaten gerçek demokrasi hiçbir zaman var olmamıştır ve hiçbir zaman da var olmayacaktır. Neden? Çünkü bir defa, bu yönetimde ayrılması gereken şeyler ayrılmamıştır, egemen toplum ve yönetici aynı olunca, hükûmetsiz hükûmet durumu ortaya çıkmıştır. Sonra, yasayı yapanla uygulayanın aynı kişi olması da iyi değildir. Özel çıkarların kamu işlerini etkilemesi mümkündür ki, bundan daha kötü bir şey düşünülemez. Öte yandan çoğunluğun yönetmesi, azınlığın yönetilmesi de doğal düzene ters düşer. Bundan başka demokrasinin gerçekleşmesi öyle koşulları gerektirir ki, bunları bir araya getirmek de olanaksızdır.

> Demokrasi uygulaması için ülkenin çok küçük olması gerekir, halkın toplanması kolay olmalıdır, her yurttaş kolaylıkla diğerlerini tanıyabilmelidir. Sonra örf ve âdetler çok sade olmalı, herkes kamu işlerini kolayca kavrayabilmeli, çetin tartışmalara girme gereği olmamalı. Bundan başka sınıflar ve insanlar arasında zenginlikte eşitlik olmalı, aksi halde eşitlik uzun ömürlü olmaz, sonra lüks olmamalı, lüks zenginliği gerektirir, zenginlik ise, zenginin de yoksulun da ahlâkını bozar. Bu nedenlerle, der Rousseau, Montesquieu'ya atıf yaparak, erdem cumhuriyet yönetiminin ilkesi sayılmıştır[354].

Bunlara ek olarak, demokrasi kadar iç savaşlara ve karışıklıklara açık başka bir yönetim daha yoktur Rousseau'ya göre, çünkü bu yönetim sürekli biçim değişikliklerine kayabilir, bu nedenle bu yönetimi korumak için sürekli uyanık kalmak ve çok yürekli olmak gerekir. Demokraside yurttaş her dakika kendi kendine "tehlikelerle dolu özgürlüğü, köleliğin rahatlığına tercih ederim" diyebilmelidir[355].

bb. Aristokrasi

Bu yönetimde egemen toplumun yanında bir de hükûmet vardır.

---

353) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 4, s. 112-114.

354) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 4, s. 113.

355) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 4, s. 114.

İlk toplumlar aristokrasi ile yönetilmişlerdir, der Rousseau, şöyle ki, aile şefleri kendi aralarında toplum işlerini tartışmışlar ve yürütmüşlerdir. Toplumun genç kuşağı ise, tecrübe sahibi büyüklerinin otoritesine ses çıkarmazlardı... Buna doğal aristokrasi denir[356].

Ancak zamanla toplum kurumlarının yarattığı zenginlik, güçlülük gibi eşitsizlikler, yaşlılık gibi doğal eşitsizliğe üstün gelmiş ve doğal aristokrasinin yerini seçime dayanan aristokrasi almıştır.

Daha sonra babalarının mallarıyla birlikte oğullara geçen otorite, aileleri soylulaştırmış ve yönetim de babadan oğula geçen biçime dönüştürülmüştür. Bu da irsi aristokrasidir.

Bu üç tür aristokrasiden şüphesiz en iyisi seçime dayanan aristokrasi olacaktır. Aristokraside yasama egemen gücün yani toplumun, yürütme ise bir azınlığındır. Bu yönetimde bilgiye, doğruluğa, tecrübeye önem ve değer verilir. Toplantılar daha kolay gerçekleştirilir, işler daha iyi tartışılır, daha dikkatli ve düzenli görülür, devletin dış ülkelerde temsili saygı değer ve yetenekli kişilerin elinde olur. Kısaca, diyecektir Rousseau, bilge kişilerin kendi çıkarlarına göre değil de, toplum çıkarına uygun olarak toplumu yönetmesi en doğal ve en iyi düzen olacaktır.

Aristokrasi yönetimi için ülke çok büyük ya da çok küçük olmamalıdır, orta büyüklükte olmalıdır, nüfusun da çoğunluk ve yoğunluk bakımından az ya da fazla olmaması gerekir.

Bu yönetimde, zenginlerin ölçülü davranması, yoksulların da azla yetinmeleri gereklidir. Bu yönetimde insanlar arasında mutlak bir eşitlik de aranmaz.

Bazı servet eşitsizliklerinin olması da gerekli olabilir. Yönetim bu işlere vakit ayırabileceklere bırakılır, ancak bu varlıklıların her zaman üstün tutulacakları anlamına gelmez. Bazen yoksullar arasından da atama yapılarak, insanların değerinin zenginlikten başka kriterlerle de belirlenebileceği gösterilmelidir[357].

cc. Monarşi

Monarşide egemen güç yasaları yapar ve tek kişi yasalara göre hükûmet eder. Ancak bu yönetimde yönetici halkın mutluluğunu gözetmez ve yönetim gücü devletin zararına işler.

---

356) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 5, s. 114-116.

357) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 5, s. 116.

> Krallar mutlak yönetici olmak isterler ama bunun tek yolunun da kendilerini halka sevdirmek olduğunu anlamak istemezler. Halkın sevgisinden kaynaklanan güç, şüphesiz en büyük olandır, ama şarta bağlıdır, onun için krallar bununla yetinmezler. Krallar kişisel çıkarlarını halkın yoksul ve güçsüz kalmasında bulurlar, halk güçsüz ve yoksul kalsın ki, ona karşı duramasın...
>
> Büyük devletlerde uygulanabilecek olan monarşide, önemli görevlere yeteneksiz, bilgisiz, entrikacı, düzenbaz, aşağılık insanlar getirilir. Monarşilerin bir sorunu da hükûmetin el değiştirmesidir. Kral ölünce, yeni bir kral seçmek gerektiğinde, kralın ölümü ile seçim arasında tehlikeli zaman boşluğu kalır, bu arada türlü entrikalar, baştan çıkarmalar tezgâhlanır, devleti satın alan kimse, sırası gelince devleti bir başkasına satacaktır ve bu arada güçlülerin kendinden kopardığı paraları yoksullardan çıkartacaktır. Böyle bir yönetimde er ya da geç tüm görevler para ile alınıp satılır olacaktır...
>
> Tüm bu kötülükleri önlemek için ne yapılabilir? Bazı krallıklarda taht babadan oğula geçer biçime sokulmuştur ve kralın ölümü ile doğabilecek kavgalar önlenmek istenmiştir. tahta çıkış sıraya konmuş yani seçimin yarattığı sakıncaların yerine naipliğin kötülükleri getirilmiştir. İyi bir kralın seçimi yerine ahmakların, hilkat garibelerinin, küçük çocukların tahta geçmesine göz yumulmuştur. Kaldı ki, monarşi tutarsız bir yönetimdir, işler kralın ve çevresindekilerin keyfine, karakterine göre şu ya da bu yönde gelişir[358].

dd. En İyi Yönetim

Her yönetim, her topluma uyar mı? Rousseau, "özgürlük her iklimde yetişen bir meyve değildir, özgürlük tüm halkların erişebilecekleri bir meyve değildir" diyen Montesquieu'ye hak verir. Monarşiler varlıklı ülkeler için, aristokrasi orta zenginlikteki ülkeler için, demokrasi de küçük ve yoksul ülkeler için geçerlidir denilebilir. Neden?

Dünyadaki bütün yönetimlerde devlet tüketicidir, bir üretici değildir. Devletin tükettiği bu değerlerin kaynağı nedir? Rousseau bu değerlerin kaynağının insanların emeği olduğunu söyler, kişilerin ihtiyaç fazlası ise, devletin gelirini oluşturur, bu nedenle devlet hayatının devamı için, insan emeğinin ihtiyaçtan fazlasını üretmesi gerekir.

---

358) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 6, s. 116 vd.

Oysa, der Rousseau, bu fazlalık her ülkede aynı değildir, bazılarında fazla, bazılarında az, bazılarında da hiç yoktur. Emek ile ihtiyaç fazlası arasındaki oran iklime, toprağın verimliliğine, ürünlerin cinsine, halkın çalışma gücüne, tüketim miktarına ve buna benzer başka verilere bağlıdır.

Öte yandan tüm yöneticilerin tüketim oranı da aynı değildir. Devlet giderleri kaynaklarını aşarsa, yurttaşların yükü de o oranda artar. Bu yükün ağırlığı yurttaşların ödedikleri vergi miktarından çok, bu vergilerin yurttaşlara geri dönerken izlediği yolun uzunluğuna bağlıdır. Bu dolaşım çabuk ve düzenli olursa, yurttaşın vergi yükünün az ya da çok olması önemli değildir, halk her zaman zengin, hazine de her zaman doludur. Bunun aksine, halkın ödediği vergi miktarı çok az da olsa, ona geri dönmezse, sürekli veren fakat karşılığında bir şey alamayan halkın gücü tükenir, bu durumda devlet hiçbir zaman zengin olmaz, halk da yoksulluktan kurtulamaz.

Bunun sonucu olarak da, halk ile yönetim arasındaki mesafe genişledikçe, vergiler de o oranda artar. Demokrasilerde halk en hafif vergi yükü altındadır, aristokrasilerde bu yük biraz daha artar, monarşilerde ise halk en ağır yükü çeker. Bu nedenle, der Rousseau, monarşi zengin ulusların, aristokrasi orta hallilerin, demokrasi de yoksul ülkelerin yönetimi olacaktır[359].

Emeğin yarattığı üretim fazlasının çok fazla olmadığı yerler özgür uluslara elverişlidir, az işle çok ürün veren yerler ise, monarşilere uygun olabilir.

Sıcak iklimler zorbalığa elverişlidir; soğuk iklimler barbarlığa, ılıman iklimler ise, iyi yönetimlere...[360].

En iyi yönetim hangisidir? sorusuna belki kesin cevap verilemez ama, bir ulus iyi mi yoksa kötü mü yönetiliyor? sorusuna cevap bulmak mümkündür[361]. Bunun için şöyle düşünmek gerekir:

Siyasal toplumun amacı nedir? Üyelerinin korunması ve gelişmesi, öyleyse bu insanların korunduklarını ve geliştiklerini gösteren kriter hangisidir? Rousseau bunun toplumdaki nüfus artışı olduğunu söyler, eğer bir ülkede her şey aynı kalmak kaydıyla, dışarıdan katılmalar, kitle halinde yurttaşlığa kabul olayları olmadan, yeni sömürgeler kazanılmadan yurttaşların sayısı artıyorsa,

359) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 8, s. 124-125.
360) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 8, s. 128 vd.

o yönetim iyi demektir, bunun aksine nüfus azalıyorsa o yönetim kötüdür.

ee. Yönetimlerin Sonu

Yönetimlerin bozulma nedenleri ikidir. Birisi, yönetim kadrosunun daralması, diğeri devletin dağılmasıdır.

Yönetimin daralması, yönetici kadrosundaki daralmadır, demokrasiden aristokrasiye ve aristokrasiden monarşiye geçiştir.

Devletin dağılması da iki biçimde olur: Hükümdar yasalara uygun hareket etmez, egemen gücü gaspeder, bu durumda devlet dağılır ve yöneticiler halkın efendisi, zorba olurlar. Yönetici kadrosu egemen gücü gasbettiği anda sosyal sözleşme bozulmuştur, ancak insanlar baskı ve zor altında boyun eğerler.

Ya da hükûmet üyeleri hep birlikte kullanmaları gereken iktidarı tek tek gasbederler, bu durumda da yönetici sayısı kadar hükûmet ortaya çıkar, bu da devletin sonu demektir[362].

Rousseau, siyasal bütünün de tıpkı insan vücudu gibi, doğduğu andan ölmeğe başladığını söyleyecektir. Siyasal bütün de kendini yok edecek nedenleri kendi içinde saklar. Ne var ki insanın ömrünü uzatması kendi elinde değilse de, en iyi düzeni, yönetimi gerçekleştirerek devletin hayatını uzatmak mümkündür.

Devletin hayat damarı egemen otoritedir, yasama devletin kalbidir yürütme de devletin tüm diğer organlarını hareket ettiren beyindir. Beyin felç olduğu zaman insan yine de yaşayabilir, ama kalp durduğu zaman hiçbir canlı yaşayamaz. Bu nedenle devlet yasalarla değil, fakat yasama gücüyle yaşar[363].

Rousseau hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre Rousseau bir devrimcidir, 1789 devriminin fikir kaynağını oluşturmuştur, diğer bazılarına göre ise, Fransız devriminde hiçbir etkisi ve katkısı olmadığı gibi siyasal bir doktrini de yoktur[364]. Bazıları "Rousseau'nun düşüncesi devrimcidir ama, ken-

361) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 9. s. 130-131.
362) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 10, s. 131 vd.
363) Bk. ROUSSEAU, a.g.e., L. III, chap. 11, s. 133 vd.
364) CHAMPION'dan naklen bk. DERATHE, R., J.-J. Rousseau et la science politique de son temps. Paris 1950, s. 8.

ısi devrimci değildir" demişlerdir[365]. Diğer bazılarına göre ise, Rousseau mutlakiyetin savunucusudur[366].

Ne var ki, Rousseau incelenirken, çoğunlukla eserlerindeki görüşleri değil de, daha sonraki dönemlerdeki etkisi incelenir ve değerlendirilir. Öte yandan Rousseau'nun siyasal görüşleri ile Cenevre'nin siyasal yapısı arasında bağlantı kurulmak istenmiştir, ancak Rousseau'nun Sosyal Sözleşme eserini yazdığı zaman Cenevre'nini siyasal düzeninden habersiz olduğunu kanıtlayan eserler de vardır[367].

Bir görüş Rousseau'yu liberal bireyciliğin yani klasik demokrasinin öncüsü olarak görmektedir. Buna göre, Rousseau, sosyal sözleşme görüşü ile siyasal iktidarların insanlar üzerindeki otoritesini rasyonel bir temele dayandırmıştır. Toplum kaynağını insanların iradesinde bulmaktır, insanların toplumdan önce haklara sahip oldukları kabul edilmektedir. Toplumun varlık nedeni de insanların sahip oldukları bu hakların korunmasıdır. Bir iktidar bu haklara saygı göstermediği takdirde, emretme gücünü kaybeder ve kişilerden kendisine itaat etmelerini isteyemez. İşte sosyal sözleşmenin bu ilkeleri daha sonraları Fransız ve Amerikan devrimlerince benimsenecek ve geliştirilecek olan İnsan Hakları teorisinin temel ilkelerini oluşturmuştur.

> Ancak bu görüşe katılmayanlar da vardır. Bunlara göre, 1789 Bildirisinde ilân edilen haklar doğal, devredilmez, vazgeçilmez, zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklardır. Oysa Rousseau, bireyin doğal haklarını sözleşme yapılırken tümüyle topluma bıraktığını ve sonradan sahip olduğu hakların ise devlet tarafından verilen haklar olduğunu söyler...

Klasik demokrasinin temel ilkelerinden olan "egemenlik halktadır" ilkesinin de kaynağının yine Rousseau olduğu ileri sürülmüştür. Egemenlik toplumun tümüne aittir ve egemenliğin tek kaynağı toplumdur.

Genel iradenin ifadesi sayılan yasa kaynağını tüm yurttaşla-

---

365 Bk. GROETHUYSEN, J.-J. Rousseau, Paris 1949, s. 207 vd.

366) Rousseau ile ilgili değişik ve çeşitli değerlendirmeler için bk. SCHNIZ A., La pensée de Rousseau, Paris 1929, s. 2-50; KRAFFT O., La Politique de Rousseau, Paris 1958, s. 5-6; JEDRYKA, Z., Le contrat social économique, J. - J. Rousseau, fondateur de la démocratie économique, Revue Inter. d'Hist. polit. et const. Octobre - Décembre 1952. s. 17 vd.

367) Bk. DERATHE, a.g.e., s. 10 vd.

rın iradesinden alır ve tüm yurttaşlara uygulanır. Toplum ya aracılığı ile egemenliğini kullanır. Yasaları uygulayan yöne ciler de, mahkemeler de gerçekte egemenliği kullanan kişiler v makamlar değildir. Bu görüş yasaya ve yasa koyucuya üstünlü sağlar. Yasa hukukî düzenin üst basamağıdır ve yasa koyucu da tüm diğer devlet organları arasında üstün bir mevkie sahiptir. Yasaya uygunluk, hukukîlik ve yasamanın üstünlüğü ilkelerinin böylece Rousseau'dan kaynaklandığı ileri sürülür.

Rousseau'nun çoğunluk sistemi ile birey egemenliği düşüncesinin bağdaşmadığı ileri sürülmüştür. Eğer kişi, kendi payına düşen oranda şahsen egemen ise, azınlığın çoğunluğa tabiyeti açıklanamaz. Daha doğrusu azınlığın çoğunluğa boyun eğmesi kabul edilince bireyin egemen olmadığı sonucuna varmak gerekir[367a]. Aynı eleştiriyi Rousseau da kendi kendisine yapmış ve bir cevap bulmaya çalışmıştır. Bilindiği gibi, eğer diyecektir Rousseau, sosyal sözleşme varsayımı kabul edilirse kişinin çoğunluğun iradesine boyun eğmesi ile özgür ve egemen sayılması arasında bir çelişki doğmaz. Çünkü bireyler sosyal sözleşme ile çoğunluğun iradesine uymayı kabul etmişlerdir. Kişi tüm yasalara, kendinin muhalif kaldığı yasalara da uymayı kabul etmiş, çoğunluk iradesini benimsemeyi göze almıştır. Bu nedenle çoğunluğun hâkim olması halinde de yine birey egemenliğinden bir şey kaybetmeyecektir.

Ne var ki bu savunma, pek güçlü bir savunma olmayacaktır. Birey kayıtsız ve koşulsuz genel iradeye boyun eğecektir, malı, hakları ve hatta hayatı genel iradeye yani çoğunluğun iradesine yani devlete tabi olacaktır. Rousseau'nun öngördüğü bu sistem bireyin tümüyle devlete tabi olduğu ve kişinin devlet tarafından yutulduğu bir sistemdir.

Rousseau'nun düşüncesinin uzun süre etkili olmasının ve canlılığını koruyabilmesinin nedeni olarak da, onun eşitlik düşüncesine verdiği önem gösterilmiştir.

Rousseau, insanlar arasında tam ve mükemmel bir eşitlik öngörmüş ve sosyal bütünün üstün gücü ile kişilerin özgürlüğünün bir madalyonun iki yüzü olarak görmüştür. Demokrasinin ruhunun eşitlik olduğu kabul edildiğinde, mükemmel eşitlik mükemmel demokrasiye götürecektir, birey ile toplum arasındaki çelişkiyi de çözümleyecektir. Bu açıdan *Rousseau'nun eşitlik ilkesini, düşüncesinin temeli yapması onu marxist görüşe yaklaştırdığı ileri sü-*

367a) Bk. CARRE DE MALBERG, Contribution à la théorie générale de l'Etat, Paris 1920-22, c. II, s. 162.

ilmüştür. Rousseau eşitliği hukukî eşitlik olarak değerlendirmiş ve hak eşitliğini savunmuştur, buna karşılık marxizm eşitliği sosyal ekonomik eşitlik olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle ayrıcalıkların kaldırılmasını amaç alan Rousseau ile sınıfların kaldırılmasını savunan Marx'ın temeldeki düşüncelerin aynı olduğu noktası üzerinde durulmuştur[368].

E. Abbé Emanuel - Joseph Sieyès - Ulusal Egemenlik ve Ulusal Temsil.

Fransız devrimi sırasında yaşayan Sieyès, Fransız devrimini en fazla etkileyen kişilerden biri olarak bilinir.

> Askerlik mesleğine yönelmek isteyen, ancak zayıf beden yapısı nedeniyle bunu başaramayan Sieyès, ailesinin de etki ve baskısıyla din adamı olmuştur.
>
> Kısa zamanda ilerlemeyi başaran Sieyès'in 1789 da Paris'te yazılarının büyük ilgi uyandırdığı görülür. Aktif siyaset hayatında önemli roller oynamıştır. Etats - Généraux üyesi, Kurucu Meclis üyesi, Anayasa Komisyonu üyesi, Meclis Başkanı, Seine Département'i yöneticisi gibi... Convention döneminde perde gerisinde kalan Sieyès, Directoire devrinde tekrar sahnededir. 1799 Hükümet darbesini hazırlamıştır. Bundan sonra siyaset sahnesinin bazen önünde, bazen arkasında kalmıştır. Siyaset hayatına katıldığı zaman ise birinci derecede rol oynamıştır.

1788 de yazılan ve Ocak 1789 un ilk günlerinde yayınlanan "Üçüncü Sınıf Nedir?" adlı eserin planı, Sieyès'in de belirttiği gibi basittir. Üç soru sorulmakta ve bu üç sorunun cevabı verildikten sonra yapılması gereken açıklanmaktadır.

Sorular ve cevapları şunlardır: 1 – Üçüncü sınıf nedir? Sorusunun cevabı: "Her şeydir". 2 – Şimdiye kadar siyasal düzen içinde ne idi? Bu sorunun cevabı ise "hiçtir". 3 – Ne olmak istiyor? sorusuna karşılık de Sieyès "bir şeyler" diye cevap verecektir. Bu soru ve cevapların doğruluğunu inceleyen Sieyès daha sonra ne yapılması gerektiğini açıklayacaktır.

Sieyès, Üçüncü Sınıf nedir? sorusunun cevabının *tüm ulus olduğunu söyleyecektir.* Bir ulusun yaşaması için yapılması gerekli ve zorunlu sayılan tüm toplum işleri, gerek özel kişilerce yerine getirilen, gerek kamu kesimince yapılan işler, üçüncü sınıfa mensup kişiler tarafından görülmektedir.

---

368) Bk. VEDEL, G., Manuel élémentaire de droit constitutionnel, Paris 1949, s. 28.

> Özel kişilerin yerine getirdikleri işler arasında, bir defa, çeşitli ihtiyaçların doğadan sağlanması, daha açık olarak kırsal kesimde görülen tarım işleri yer alır. İkinci olarak, üretilen değerlerin satışı ve üretilen malların tüketim ve kullanıma hazır hale getirilmesini sağlayan, yani el san'atları ve ürünlerin değerlendirilmesi işleri gelir. Üçüncü sırada, üretici ile tüketici arasında ve çeşitli üretim dalları arasında ürünlerin el değiştirmesini sağlayan aracıların yaptıkları işler gelir ki, bunlar hem üreticiler, hem de tüketiciler için yararlı olan satıcı ve tüccarların gördükleri işlerdir. Bunlardan başka serbest meslek sahiplerinin çeşitli alanlarda gördükleri işler de dördüncü sırada yer alır. Toplumun kalkınmasını sağlayan tüm bu işleri kim yapar? Bu sorunun cevabı çok kolaydır, bu işleri toplumda üçüncü sınıf mensupları yaparlar.
>
> Kamu işlerine gelince, idare ve yargı mekanizmasında yer alan ve kilise içinde çeşitli görevleri yapan, silâhlı güçlerde savaşanlar yine üçüncü sınıfın insanlarıdır. Kamu görevlerinin yirmide ondokuzu bu sınıf tarafından yerine getirilir ve bu görevler genellikle ayrıcalıklı sınıfların yapmak istemedikleri külfeti çok, parası az işlerdir, buna karşılık, ayrıcalıklı sınıflar, kamu görevleri arasında çok para getiren, şan ve şöhret sağlayan işleri kendi ellerinde tutmağa özel bir özen gösterirler. Üçüncü sınıf mensuplarına ise yetenek ve hizmetleri ne olursa olsun belli bir yere kadar ilerleme olanağı tanınmıştır ve bunların daha ileri mevkilere gelmeleri önlenmiştir.

Üçüncü sınıf *herşey*dir ama, engellenmiş ve ezilmiş durumdadır. Ayrıcalıklı sınıflar olmasaydı bu sınıf ne yapardı? Yine yaptıklarının hepsini yapardı ama, daha verimli olarak ve daha özgürce... Ne var ki, ayrıcalıklı sınıfların ulusa yararlı olmadıklarını göstermek yetmez, aynı zamanda ulusa zararlı olduklarını, ulusu zayıflattıklarını, sosyal düzende yerleri olmadığını ve ulusa yük olduklarını da anlatmak gerekir[369].

Ulus, ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen kimselerin oluşturduğu bir bütündür. Oysa, soylular sınıfının "haklar" diye adlandırdıkları ayrıcalıklar vardır, ayrıcalıklı soylular sınıfı, ortak düzenin, ortak yasanın dışında kalmaktadırlar, ayrıcalıkları onları ulusun içinde ayrı bir toplum haline getirmektedir, bunlar devlet içinde devlet gibidir, "İmperium in imperio". Bu ayrıcalıklı kişilerin siyasal haklarına gelince, bu kişiler siyasal haklarını ayrı kullanırlar, ulusun temsilcilerinden ayrı temsilcileri vardır ve bunlar ayrı toplanırlar. Bu durumda bu temsilciler ulusa yabancı kalırlar, yetkilerini ulustan

369) Bk. SIEYES, Qu'est-ce que le Tiers-Etats? Paris 1978, chap. I.

almamışlardır ve hedefleri de ulusal çıkarları korumak değil, fakat özel çıkarlarını korumaktır.

Üçüncü Sınıf şimdiye kadar neydi? Hiçbir şey. Üçüncü sınıf nasıl tanımlanabilir? Üçüncü sınıf, ortak düzene bağlı yurttaşların oluşturduğu bütündür, her ne şekilde olursa olsun, ayrıcalıklı olanlar ortak düzenin dışında kalırlar, bunlar ortak yasanın istisnalarını oluştururlar ve bunun sonucu olarak da üçüncü sınıfa dahil sayılmazlar. Bu toplumu ulus yapan şey ortak bir yasaya tabi olmak ve aynı temsilciler tarafından temsil edilmektir.

Oysa, diyecektir Sieyès, Fransa'da ortak yasanın himayesine sığınan kişi bir hiçtir, eğer bir ayrıcalığı yoksa, her türlü aşağılanmaya, hakarete hazır olmalıdır, bu kimse tümüyle ezilmemek için ayrıcalıklı bir kişiye yanaşmaktan başka çaresi yoktur.

Anayasa düzeni içinde Etats-Généraux'daki üçüncü sınıfın temsilcileri diye ortaya çıkan kişiler gerçekten sonradan soyluluk kazanmaya çalışan türedi soylulardır ve gerçekte kendi çıkarlarını temsil ederler, kaldı ki bu sahte temsilciler halkın oylarıyla da seçilmemişlerdir. Ne var ki, ister eski soylu, ister yeni soylu olsun, bunların hepsi yasa önünde ayrıcalığı olan kimselerdir ve ortak yasaya aykırı olan ayrıcalıkları vardır. Yeni türedi soyluların çıkarları halk çıkarına ters düşer ve bunlar halkın çıkarları doğrultusunda oy kullanmazlar.

Her türlü ayrıcalık ortak yasaya ters düşer, böyle olunca, istisnasız tüm ayrıcalıklar Üçüncü Sınıfa ters düşer, ayrı bir sınıf oluşturur. Böyle olunca da üçüncü sınıfı bölen, parçalayan tüm ayrıcalıkların kaldırılması gerekir. Sonuç olarak şunu söylemek gerekir: *Üçüncü sınıfın şimdiye kadar mecliste gerçek temsilcisi olmamıştır, böyle olunca da siyasal haklarının hiçbir anlamı yoktur*[370].

Üçüncü sınıf ne olmak istiyor? Birşeyler, diyen Sieyès bu istekleri üç noktada topluyor. Birinci istek, üçüncü sınıf mecliste kendi temsilcileri aracılığıyla temsil edilmek istiyor, yani isteklerini, dileklerini dile getirecek ve çıkarlarını savunacak kendi içinden çıkmış temsilciler istiyor. Ne var ki, mecliste kendi çıkarlarına ters düşen çıkarlar hâkim olduğu sürece üçüncü sınıf kendi temsilcileri ile temsil edilse dahi meclise katılması bir anlam taşımayacaktır. Üçüncü sınıf ayrıcalıklı sınıfların sahip oldukları

370) Bk. SIEYES, a.g.e., chap. II.

güce eşit bir güce sahip olmak isteyecektir, burada üçüncü sınıfın ikinci isteği belirir, bu istek her iki ayrıcalıklı sınıfın temsilcilerinin toplam sayısına eşit sayıda temsilci ile temsil edilmek dileği ve ilkesidir. Bu isteğe ek olarak üçüncü istek de, mecliste oyların sınıf hesabıyla değil, temsilci hesabıyla değerlendirilmesi olacaktır.

Ne var ki, bu üç dilek ve isteğin gerçekleşmesi de yine ona mecliste ayrıcalıklı sınıflarla eşit etki sağlamaya yetmeyecektir[371]. Çünkü bir defa, bu temsilcileri baştan çıkarmak, onları etkilemek ve oylarını ters yönde kullanmalarını sağlamak çok kolaydır. Sonra taşrada halk yüzyıllardan beri derebeylerin, toprak ağalarının sözünü dinlemeye alışık olduğundan kendi temsilcisini seçmekte de zorluk çekecek ve oyunu derebeylerinin adaylarına verecektir. Kaldı ki, üç ayrı temsilci grubundan oluşan meclisin olumlu bir çalışma yapmasını beklemek de fazla iyimserlik olacaktır Sieyès'e göre. Çünkü bunların herhangi bir konuda anlaşmaları olanaksızdır.

Bu nedenle yapılacak tek şey meclisin yalnızca üçüncü sınıfın temsilcilerinden oluşmasını sağlamak olacaktır, yani *ulusal meclisin* kurulması en doğru çözümdür.

> Sieyès, egemenliğin ulusta olduğunu kanıtlayabilmek için, toplumların geçirdikleri aşamaları belirler: Siyasal bir toplumun kuruluşunda üç dönem ya da aşama vardır. Birinci dönem: Bir arada yaşamak isteyen az ya da çok sayıda bireyler vardır, birlikte yaşamak istekleri nedeniyle bunlar daha o dönemde bir ulus oluştururlar ve bir ulusun sahip olabileceği tüm haklara sahiptirler. Bu dönemin özelliği bireysel iradelerin rol oynamasıdır, toplum onların eseridir ve birey iradeleri her türlü iktidarın kökeninde yer alır.
>
> İkinci dönemde, ortak irade oluşur. Birliği oluşturanlar, ona güç ve süreklilik vermek isterler, bunun için aralarında kamu ihtiyaçlarını belirlerler ve bu ihtiyaçları karşılayacak olanakları araştırırlar. İktidar toplumdadır ve birey iradeleri bu iktidarın temelini oluşturur, ancak birey iradeleri tek tek alındığında toplumun ortak iradesi karşısında değersizdir, iktidar toplumda yani herkestedir. Topluma ortak bir irade gereklidir, irade birliği olmadan toplum bir şey yapamaz, isteyen ve hareket eden bir bütün oluşturamaz.
>
> Üçüncü dönemde, ülke genişledikçe ve insanlar çoğaldıkça, bireyler ortak iradeyi kendileri kullanamazlar, o zaman ne yaparlar? Sieyès bu durumda ortak iradeyi kullanma yetkisini

371) Bk. SIEYES, a.g.e., chap. III.

aralarından bir kaç kişiye verirler diyecektir. Ne var ki bu durumda da toplum ortak iradeden vazgeçmiş sayılmayacaktır, çünkü ortak irade onun vazgeçilmez hakkıdır, yalnızca ortak iradeyi kullanma hakkı verilmiştir. Öte yandan iktidarı kullananlar iktidarın tüm yetkilerini elde etmemişlerdir, ancak düzenin korunması için iktidarın gerekli ve yeterli olan yetkilerini ellerine almışlardır, daha fazlasına sahip olmazlar. Bunun gibi iktidarı kullananlar yani temsilciler kendilerine tanınan yetki sınırlarını zorlayamazlar.

Kısacası, temsilcilerin iradesi tam, mutlak ve sınırsız değildir, ortak ulusal iradenin ancak bir bölümünü kullanabilirler. Temsilciler iktidarı kendi öz hakları gibi kullanamazlar, bu iktidar başkasının yani ulusun hakkıdır"[372].

Anayasa sorununa da değinen Sieyès, belli bir amaca yönelik bir bütün oluşturduktan sonra, bu bütüne amacını gerçekleştirmeye yönelik örgütsel bir yapı vermenin, gerekli yasal şeklî düzenlemelerin yapılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtir. İşte *bu düzenlemelere Sieyès o bütünün Anayasası* der.

Yasama iktidarını yani ortak iradeyi kullanma yetkisinin verildiği temsilciler, ancak ulusun iradesinin doğrultusunda varlık kazanmışlardır. Temsilciler ancak ulusun öngördüğü kalıplar içinde hareket edebilir, emredebilir. Öte yandan temsilcilerin iradesinin hiçbir şekilde ulusun çıkarlarına zarar vermemesi gerekir, bunun için de gerekli önlemler ve kurallar konur. Bütün bu kurallar, ilkeler yöneticilerin iktidarının kullanılmasını düzenleyen temel kurallardır ve bu kuralların dışına çıkılması halinde iktidar yasal olma niteliğini kaybeder.

Bir ulusa hangi ilkelerden hareket edilerek bir anayasa verilir? sorusuna karşı, Sieyès, ulusun her şeyden önce varolduğunu, her şeyin temelinde bulunduğunu, ulusun iradesinin her zaman yasal, meşru olduğunu, onun iradesinin yasanın tâ kendisi sayıldığını söyleyecektir. Ulusun iradesinin üstünde yalnızca doğal hukuk vardır, bunun dışında ulusun iradesini sınırlayan hiçbir şey yoktur, yani *anayasayı ve ilkelerini belirleyen irade doğrudan ulusun iradesi Kurucu İrade olacaktır.*

Anayasa yani toplumun temel yasaları, yasama organını ve görevlerini düzenler, belirler, diğer organların faaliyetlerini, görevlerini açıklar. Bu temel yasalar kurucu iktidarın eseridir. Ama bilindiği gibi, ulus bu temel yasalardan önce vardır, hükûmet ise

372) Bk. SIEYES, a.g.e., chap. V.

varlığını pozitif hukuka borçludur. Hükûmet ancak anayasaya uygun olduğu sürece gerçek bir iktidarı kullanabilir ve ancak kendini bağlayan yasalara saygılı kaldığı sürece yasal bir iktidar olur. Buna karşılık ulus iradesinin, yalnızca var olması her zaman yasal sayılması için yeterlidir. Ulus iradesi hukukîliğin temelidir[373].

Ulus bir anayasa ile bağlı değildir, bağlı da olmaz, çünkü ulusun iradesinin üstünde onu bağlayan bir üst irade yoktur. Buna karşılık denilebilir ki, ulus ilk bir irade açıklamasıyla, gelecekte iradesini ancak belli bir yönde kullanacağını belirlemiş olur... Buna karşı verilecek cevap şu olacaktır: Bir defa, ulus iradesini geleceğe dönük olarak bağlayamaz, önceki iradesi ne olursa olsun, çıkarı gerektirdiğinde iradesini değiştirme hakkını kaybetmez. Sonra, ulus kime karşı yükümlülük altına girecektir? Ulus hiç kimseye karşı yükümlü değildir ve iradesini dilediği zaman değiştirebilir.

Ulus hiçbir zaman kendini pozitif bir şekil içinde bağlamamalıdır. Aksi halde özgürlüğünü temelli kaybeder, çünkü zorbalığın yerleşmesi için bir anlık başarı yeterlidir, zorbalık bir defa geldi mi, anayasaya dayandığını ileri sürerek ulusun iradesini serbestçe açıklamasını ve zorbalık zincirlerini kırmasını önler.

Ulusun istediği her şey iyidir, yeter ki ulus istemiş olsun... Ulusun iradesi ise her zaman yüce yasa değerindedir.

Ulusun olağan temsilcileri, genel iradenin anayasal şekil ve sınırlar içinde düzenin korunması ve iyi bir sosyal yönetimin sağlanması için gerekli olan bölümünü kullanırlar. Bu temsilcilerin yetki ve iktidarları hükûmet işlerinin iyi yürütülmesini sağlar.

Ulusun olağanüstü temsilcileri ise ulusun kendilerine vermek istediği yetki ve iktidara sahip olurlar. Olağanüstü durumlarda bir ulusun toplanıp karar verme olanağı bulunamaz, bu nedenle ulus, olağanüstü temsilcilerine böyle durumlar için gerekli ve zorunlu yetki ve iktidarları verir. Bu temsilciler ulusun yerini alırlar, şüphesiz ulusal iradenin tümüne sahip değildirler, ama özel yetkileri vardır ve özellikle ulus gibi anayasal kalıplara bağlı değildirler, Bu temsilciler bir tek iş için ve belli bir süreyle görevlendirilmişlerdir ve bu iş için ve bu süre içinde ulusun iradesinin yerine geçer. Bu nedenle olağanüstü temsilcilerin görevleri normal yasama görevini aşar, kısaca bu temsilciler *Anayasa* yapabilirler.

373) Bk. SIEYES, a.g.e., chap. V, s. 392 vd.

Bu olağanüstü temsilcilerden oluşan kurucu iktidar toplumdaki sınıflar göz önünde tutulmadan kurulmalıdır, unutmamak gerekir ki, soyluların ve kilisenin temsilcileri ulusun temsilcileri değildir, diyen Sieyès, soyluların ve kilise mensuplarının kurucu iktidarın oluşmasına katılmamaları gerektiğini açıklar.

Sieyès şu sonuca varacaktır: Yurttaş olmanın ortak niteliği dışına çıkan bir kimsenin siyasal hakların kullanılmasına katılma hakkı olmayacaktır. Yani ayrıcalıklı kişilerin siyasal hakları kullanma yetkileri olmaması gerekir, bunlar ayrıcalıkları devam ettiği sürece ne seçmen olabilirler ne de seçilebilirler. Ancak ve yalnızca ayrıcalıklı olmayanlar ulusal meclise seçilebilirler ve seçmen olabilirler.

"Liberal devletin gerçek kurucusu, yapımcısı" olarak tanımlanan Sieyès için "Haziran 1789 da Devrimi açtığı ve Kasım 1799 da da kapattığı" söylenir[374]. Yine Sieyès olmasaydı Devrim, konsüllük ve İmparatorluk dönemleri olmazdı diyemeyiz ama, eğer Sieyès olmasaydı olaylar bambaşka olurdu" [375] diyen Prélot, onun için "ilk çağdan bu yana anayasaların yapısını en iyi kavrayan" kişi olduğu yargısına varacaktır. Sieyès "1789 zihniyetini özetlemekle kalmamış aynı zamanda bu zihniyetin temsilcisi" olmuştur[376]. Bir anayasacı olan Sieyès, Ulus ve Ulusal Egemenlik, Kurucu İktidar anlayışıyla 1789 sonrası, liberal devletin siyasal temelini oluşturan düşünce sisteminin kurucusudur.

374) Bk. PRELOT, a.g.e., s. 422.
375) Bk. PRELOT, a.g.e., s. 424.
376) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 460.

YAKIN ÇAĞDA VE ÇAĞIMIZDA SİYASAL DÜŞÜNCELER

1789 Devrimi başlı başına çok büyük ve önemli bir olaydır ve güçlü düşünce akımlarının eşliğinde gelişmiştir. Sosyal, ekonomik ve siyasal olaylar tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmuş ve doğal olarak etkileri ve karşı tepkileri de büyük olmuştur.

Devrim, Avrupa'nın büyük güçlerinden birini ve en kalabalık ülkesini sarsmış ve geleneksel çıkarlar ve alışkanlıklar dengesi tamamiyle bozulmuştur. Devrimin etkisi yalnız Fransa'da değil, devrim savaşlarının etkilediği diğer Avrupa ülkelerinde de görülecektir.

Siyasal yönetimler bölümünden ileride Fransa incelenirken bu konu ayrıca ele alınacaktır. Ancak burada siyasal düşünce tarihindeki yeri ve önemi nedeniyle ve daha önceki düşünürlerin görüşlerini ne derecede aksettirdiğini ve 1789'dan sonra düşünce sistemini ne derecede etkilediğini görebilmek için, 1789 Bildirisi'nin ilkelerine göz atmak gerekir.

> 26 Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaş Bildirisi şöyle başlar: Ulusal Meclis halinde toplanan Fransız halkı temsilcileri, toplumların uğradıkları felâketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegâne nedeninin insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp kâle alınmamasına bağlı olduğu görüşünden hareketle insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarının resmî bir bildiri içinde açıklamaya karar vermişlerdir. Öyle ki, bu bildiri tüm toplum üyelerinin hiç bir zaman akıllarından çıkmasın, sürekli olarak onlara haklarını ve ödevlerini hatırlatsın. Öyle ki, yasama ve yürütme iktidarlarının faaliyetleri siyasal toplumların amacına uygun olup olmadığı her an denetlenebilsin ve bu iktidarlara daha çok saygı gösterilsin. Öyle ki, bundan böyle yurttaşların basit ve tartışma konusu olmayan ilkelere dayanan istekleri hep anayasanın korunmasına ve herkesin mutluluğuna yönelik olsun. Sonuç olarak Ulusal Meclis, Yüce Varlığın huzurunda ve himayesinde aşağıdaki İnsan ve Yurttaş Haklarını kabul ve ilân eder:

Mad. 1. İnsanlar haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

Mad. 2. Her siyasal toplumun amacı insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.

Mad. 3. Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiç bir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz.

Mad. 4. Özgürlük başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.

Mad. 5. Yasa ancak toplum için zararlı fiilleri yasaklayabilir. Yasanın yasaklamadığı bir şey engellenemez ve hiç kimse yasanın emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.

Mad. 6. Yasa genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasanın yapılmasına katılma hakları vardır. Yasa ister koruyucu, ister cezalandırıcı olsun herkes için aynıdır. Tüm yurttaşlar yasa önünde eşit olduklarından, yeteneklerine göre her türlü kamu görevi, rütbe ve mevkiine eşit olarak kabul edilirler, bu konuda yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez.

Mad. 7. Bir kimse ancak yasanın belirlediği hallerde ve yasanın öngördüğü şekillere uyularak suçlanabilir, yakalanabilir ve tutuklanabilir. Keyfi emirler verilmesini isteyenler, keyfi emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur.

Mad. 8. Yasa ancak açık ve zorunlu olarak gerekliliği beliren cezaları koymalıdır ve bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve ilân edilmiş olan ve usulüne göre uygulanan bir yasa gereğince cezalandırılabilir.

Mad. 9. Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yakalanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır.

Mad. 10. Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dinî nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir, meğer ki, bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun.

Mad. 11. Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarındandır. Bu nedenle her yurttaş serbestçe ko-

nuşabilir. yazabilir ve yayınlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.

Mad. 12. İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur, yoksa bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için değil.

Mad. 13. Kamu gücünün devamını sağlamak ve idarenin masraflarını karşılamak için herkesin bir vergi vermesi kaçınılmazdır. Vergi tüm yurttaşlar arasında -olanakları oranında- eşit olarak dağıtılır.

Mad. 14. Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile verginin gerekliliğini belirlemeğe, vergilemeyi serbestçe kabul etmeğe, vergi gelirlerinin kullanılmasını gözetmeğe ve verginin miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve süresini belirlemeğe hakkı vardır.

Mad. 15. Toplumun tüm kamu görevlilerinden, görevleriyle ilgili olarak hesap sormak hakkı vardır.

Mad. 16. Hakların güven altına alınmadığı kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda Anayasa yoktur.

Mad. 17. Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olması nedeniyle, yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve âdil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

1. Babeuf ve Babouvisme - Gerçek Eşitlik :

Fransa'da Devrim yıllarında "fiilî eşitlik" ilkesini savunan ve "Babouvisme hareketi" diye anılan hareketin öncüsü Babeuf'dür.

Babeuf 1760 - 1797 yılları arasında yaşamıştır. Çocukluk ve gençlik yılları büyük siyasal, ideolojik ve ekonomik krizler dönemine rastlar. Yoksul ve kalabalık bir ailenin en büyük çocuğu olan Babeuf, ilk öğrenimini babasının yanında yapmıştır. Genç yaşta hayatını kazanmak ve 1780 de babasının ölümü üzerine ailesine bakmak durumunda kalmıştır.

1785 de tapu işlerinde çalışmaya başlamıştır. Görevi toprak sahibi soyluların toprak üzerindeki haklarını belirleyen belgeleri arayıp ortaya çıkartmaktır. XVIII inci yüzyılın başlarından itibaren ticaret hayatının dışında kalan soylular malî sıkıntılarla karşı karşıyadır ve malî açıklarını kapatmak için toprak üzerindeki ayrıcalıklı haklarını güçlendirme yoluna başvurmaktadırlar. Babeuf, 1795 de bu göreviyle ilgili olarak, «feodal hakları belirleyen arşivlerin tozları arasında soylu sınıfın sömürüsünün sırrını keşfettim" diyecektir. Buna paralel olarak bazı tarım bölgelerinde, bir kısım yeni zenginlerin, yani burjuvazinin, bazen para ile bazen de zorla köylünün elinden top-

raklarını aldıkları da görülmektedir. Daha sonra da bu topraklarda yeni metodlarla verimliliğin arttırılmasına çalışılarak, toprağın geliri arttırılmaktadır. Ancak bu gelişmeler köylünün zararına olmaktadır, toprağı ve otlağı elinden alınan köylü, bu tarlalarda bu defa ırgat olarak çalışmak durumunda kalmaktadır.

Bu gelişmelere ek olarak endüstri kapitalizmi doğmaktadır, özellikle yün dokuma sanayiindeki gelişmelerin sonucunda emekçi kitlesi boğaz tokluğuna çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Küçük zanaatkârlar da gerek ham madde, gerek pazarlama olanakları bakımından büyük tüccarın eline düşmüştür.

Bu gelişmeleri yakından gören Babeuf, Rousseau'nun da etkisinde kalarak, özel mülkiyetin haksızlıklar üstüne kurulduğu sonucuna varıyordu.

1790 da tüketim malları vergilerini protesto eden Babeuf hapse girecek ve 1795 de "açlık ayaklanmaları" sırasında halkı düzenli ayaklanmağa çağırdığı için tekrar hapsedilecektir. 1796 da "Eşitler Örgütünü" kuran Babeuf'ün amacı halkı propaganda ve örgütleme yoluyla ayaklanmaya hazırlamaktır. Örgütün faaliyetleri ihbar edilince Babeuf yakalanarak muhakeme edilir ve ölüme mahkûm olur.

Görüşlerini daha sonra -1828-de mücadele arkadaşı Buonarotti "Conspiration pour l'égalité dites de Babeuf" adlı eserinde toplamıştır[2].

Babeuf'ün öngördüğü toplum düzeninin *tüketimde eşitlik* ilkesine dayandığı belirtilmiştir[3]. Ortak iyilik, ortak mutluluk üretilen değerlerden eşit yararlanma ile gerçekleşecektir. "Mükemmel eşitlik" ise ancak mal ortaklığı içinde sağlanabilecektir. Mükemmel eşitliğin koşulu olan mal ortaklığı da, mülkiyet hakkının ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir.

Yoksul köylü ve "baldırı çıplaklar" diye adlandırılan kesim

---

1) Bk. BABEUF, Textes Choisis, Introduction et notes par Cl. Mazauric, Paris 1965, s. 9.

2) Bk. BUONAROT TI. Conspiration pour l'égalité. dites de Babeuf, T. I, I. Préface par G. Lefebvre, Paris 1957; MAZAURIC, Cl., Babeuf et la conspiration pour l'égalité, Paris 1962; BABEUF, Gr., Devrim Yazıları, çev. S. Eyüboğlu, V. Günyol, İst. 1964; Babeuf et les problèmes du Babouvisme. Colloque International de Stockholm, Paris 1963.

3) Lefebvre tarafından ileri sürülen bu görüşe karşı Daline - Babeuf'ün -daha 1786'larda yazdığı bir belgeye dayanarak- yalnızca tüketimde eşitliği değil, fakat ortak işletmeciliği de savunduğunu belirtmektedir. Bk. DALINE V. - M. -, Les idées sociales de Babeuf à la veille de la Révolution, Babeuf et les problèmes du Babouvisme adlı eserde, s. 62-63.

büyük toprak mülkiyetini bir sömürü aracı olarak görmektedir ama, ufak bir toprağa sahip olmayı ya da küçük bir işyerini işletmeyi de emeğinin ürünü ve tasarruflarının meyvesi olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle Babeuf'ün, *kollektif mülkiyet kavramı ile ufak bir toprağa ya da bir iş yerine sahip olabilme ilkelerini bağdaştırma* yoluna gittiği belirtilmiştir. Bunun için de, eski rejimin kurallarından yararlanılabilirdi, eski feodal rejim toprak üzerinde senyörün üstün mülkiyet hakkı ile toprağı işleyen kişinin haklarını ayırmıştı. Bu kural uygulandığında ulus toprağın ve zenginliklerin sahibi sayılacak ve tarım topraklarının da kişiler arasında eşit paylaşılması olanağı doğacaktı. Böylece eşitliği bozan büyük tarım toprakları mülkiyetine son verilebilecekti, bunun bir tarım reformundan farkı, toprakların kişilere eşit olarak dağıtıldıktan sonra, tekrar belirli ellerde toplanmasının önlenmiş olmasıydı. Bunu sağlamak için de topraklar taksim edildikten sonra da, tüm ulusun bunlar üzerinde üstün kollektif mülkiyet hakkı devam edecek ve toprak sahibi kişi toprağını satamayacak, mirasçılarına bırakamayacaktı. Ölüm halinde toprak yeni bir dağıtıma konu olmak üzere ulusa geri dönecekti.

Toprak üzerinde kollektif mülkiyet gerçekleştikten sonra, bunun ya kollektif işlenmesi söz konusu olabilirdi ki, bunu Babeuf 1786 da düşünmüştür[4] ya da üretilen değerlerden ortak yararlanma söz konusu olabilirdi ki, Babeuf 1796 da bu görüşü savunacaktır[5].

> "Toprak kimsenin, ürünler herkesin" olacaktır. Üretilen değerlerden herkesin yararlanması söz konusu olacağından, bunlara hiç kimse el koyamayacak, şehirlerde ve kırsal alanda tüketim yetersizliği ve ihtiyaç eksikliği ile karşılaşılmıyacaktı. Üretilen değerlerden ortak yararlanma ile ürünlerin el değiştirmesi engellenmiyecekti ama, ürünlerin alım ve satımı ve bunun için para kullanılması önlenmiş olacaktı. Ticaret ve para dolaşımı kaldırılacak, sosyal eşitsizliğin başlıca kaynağı sayılan ticarî kazanç ortadan kaldırılmış olacaktı, çünkü Babeuf, bazılarının çok zengin, bazılarının da çok yoksul olmalarının nedenini "sosyal cüzzam" olarak nitelediği ticarete bağlamıştır[6].
>
> Dış ticaret tamamen devletin elinde olacak, kazanç gayesi düşünülmeden yapılacak ürünlerin takas işlemi bir kamu hizmeti sayılacak ve mahallî idareler ve devlet tarafından gerçekleştirilecekti.

4) Bk. DALINE, a.g.m., s. 62-63.
5) Bk. MAZAURIC, a.g.e., s. 153.
6) Bk. MAZAURIC, a.g.e., s. 155.

Herkes ortak üretimden kendi payına düşeni alacaktır ve bu pay, çalışması ve emeği ile ortak ürünlerin yaratılmasındaki katkısı oranında olacaktır.

Babeuf'ün öngördüğü ekonomik düzende, eşit dağıtım ilkesi zorunlu olarak herkesin üretime katılmasını gerektirecektir. Herkesin yetenekli olduğu alanda tarımda ya da zanaatta çalışma zorunluğu alacak, ceza yasasında *tek suç, çalışmama suçu olacaktır,* yalnızca sakatlar ve altmış yaşını aşanlar çalışmayabilecektir. Çalışanların sayısı ve toprağın ortalama verimliliği hesaplanabileceğinden üretim tüketime göre belirlenebilecek, üretim ve tüketim dengede tutulacaktır.

> El san'atlarında ve tarımda çalışanlar, işin cinsine ve yararlılık derecesine göre sınıflara ayrılacaktır. Her sınıf üreticinin ürettiği değerler kollektif bir mağazada dağıtım için toplanacaktı.
>
> İş bölümü ve uzmanlık ilkelerine saygı gösterilecek ancak sosyal ve siyasal görevlerin tekellerde toplanması da önlenecekti.
>
> Çalışma saatleri günde bir kaç saati geçmiyecekti. Babeuf bu çalışma koşullarıyla tüketimin karşılanabileceğine inanmıştır. Çıkar ve kazanç düşüncesinden arınmış ve günde yalnızca bir kaç saati kapsayan çalışma düzeni, insanlar için bir zevk kaynağı olacaktır.
>
> Bu bir kollektivizm değildi, önemli olan tüketimin herkes için eşit olmasıydı. Babeuf ve yandaşları bir işin diğerine üstünlüğünü kabul etmiyorlardı, onlar için tüketim eşitliği önemliydi. "İnsanlar arasında yaş ve cinsiyet farkından başka fark olmayacaktı. Herkes aynı ihtiyaç ve melekelere sahipti, böyle olunca herkese aynı eğitim ve aynı besin gerekiyordu. "Herkes için tek güneş tek hava olacaktı"[7]. Herkese eşit tüketim olanağı sağlanarak sosyal çelişkilerin ortadan kalkacağı düşünülüyordu. İnsanların tüm ihtiyaçlarının karşılanması öngörülüyordu. Böylece büyük kitlelerin açlık sorunu çözümlenmiş oluyordu, ancak üretim artışı ve daha büyük bolluk ve refah üzerinde durulmuyordu, önemli olan var olanın eşit bölüşülmesiydi.

Bu ekonomik düzende *sanayi tarım karşısında ikinci planda* kalıyordu. Babouvisme hareketi üretim güçlerinin gelişmesi üzerinde durmuyor ve zamanla ihtiyaçların artabileceği sorununa da eğilmiyordu. Teknik gelişme sorunu da önemli sayılmıyordu[8]. Ba-

---

7) Bk. MAZAURIC, a.g.e., s. 157-158.
8) Bk. MAZAURIC, a.g.e., s. 162.

beuf sosyal eşitliği eski üretim metodlarını sürdürerek sağlamaya çalışıyordu.

Eşitlik ilkesinin toplum hayatının tüm ilişkilerine yayılmasını öngörüyordu Babeuf. Maddî olanaklardan eşit yararlanma, siyasal hakların kullanılmasında tam eşitlikle tamamlanacak ve herkes hayatın nimetlerinden eşit olarak yararlanacaktı. Eşitlik ilkesinin gereği olarak hiç kimsenin siyasal ve idarî iktidarı tekeline almaması gerekiyordu, bir sınıf ya da zümrenin yönetimde tekel kurması, kendisini üstün ve ayrıcalıklı saymasına neden oluyordu. Tüm yurttaşlar yasanın yapılmasına katılmalı, yasaları tartışıp karara bağlamalı, ancak gençler bu konuda eğitim görmeliydi[9].

Devrim gerçekleştikten sonra, yöneticilerin fonksiyonu siyasal konularla ilgilenmekten çok, ekonomik sorunlarla ilgilenmek olacaktı. Tüm yurttaşlar aynı zamanda asker sayılacaktı. *Yeni toplum düzeninin yeni bir insan yaratacağı düşünülüyordu.* Babeuf, sosyal hayat koşullarının değişmesiyle insanın da değişeceğine inanmıştı, eğitim de bu yeni insanın yaratılmasında etkili olacaktı.

Babeuf'e göre devrim başarıya ulaştıktan sonra, komünist toplum nasıl kurulacaktı? Babeuf bu konuda süresi belli olmayan *geçici bir ara rejim* öngörmüştü. Böyle bir geçici rejimin gerekli olduğuna inanmıştı, çünkü uzun süre köle olarak yaşamış olan halk, devrimin özelliğini kavrayacak ve geleceği hazırlayacak yeteneği göstermeyebilirdi, öte yandan kolayca aldatılabilirdi, bu nedenle, diyecektir Babeuf, *halkı koruyacak ve eğitecek bir devrim diktatörlüğü dönemi gereklidir.* Bu dönemde karşı devrimcilerin eylemlerinin de baskı, şiddet ve ekonomik önlemlerle engelleneceği öngörülüyordu[10].

Babouvisme'in açlık ve yoksulluğa karşı bir reaksiyon olduğu belirtilmiştir. *"Fransız devrimi particilerle plepsler, zenginlerle yoksullar arasında savaş ilânıdır"* diyen Babeuf'ün böylece sınıf mücadelesi sorununu ortaya koyduğu da açıklanmıştır[11]. Sosyal devrim gerçekleşmeden siyasal devrimin pek bir anlam taşımayacağını savunan Babeuf, biçimsel eşitlik yerine gerçek eşitliği önermiştir. Babouvisme hareketinin komünizm anlayışının, bölüş-

9) Ayrıntılı bilgi için bk. MAZAURIC, a.g.e., s. 165 vd.
10) Bk. MAZAURIC, a.g.e., s. 163.
11) Bk. TOUCHARD, a.g.e., s.T. II, s. 468.

me komünizmi olduğu, üretimle ilgilenmediği ve bu nedenle sanayileşmekte olan kompleks toplumlara göre olmadığı açıklanacaktır[12]. M. Leroy da Babouvisme hakkında, "terörizm ve sosyal yardım görüşü" karışımı diyecektir[13].

2. Fransız Devrimine Karşı Tepki

A. Edmund Burke - Gelenekçi Düşünce.

1789 devriminden önce de Fransa'da ve Avrupa'da tutucu çevrelerde kralcılar ve katolik düşünürler arasında 1789 devriminin düşünce akımları tepkiyle karşılanıyordu. Ancak bu düşünceler fazla önemli ve etkili olamamıştır, o dönemde ünlü yazarlar ve düşünürler karşı taraftadır. Bununla birlikte devrimden sonra, devrimin getirdiği ilkelere ve düşünce sistemine karşı tepki giderek şiddetlenmiştir.

Bu şiddetli tepkilerden biri de İngiliz düşünürü Edmund Burke'den gelmiştir.

> XVIII inci yüzyıl İngiliz toplumu için içte refah ve gelişme, dışta ise genişleme ve zafer yüzyılıdır. 1688 devriminden sonra siyasal açıdan sakin bir döneme giren İngiltere'de, siyasal hayatta ve iktidarda aristokrasi ağır basmaktadır, ama burjuvazinin de iktidara katılma olanağı vardır. Geçmişe bağlı olarak gelişen İngiltere bir devrim ortamından ve düşüncesinden uzaktır.
>
> XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de yeni icadların ve teknik alandaki gelişmelerin sonucu sanayi devrimi başlamış, makineleşme ve özellikle dokuma alanında sanayileşme hızla gelişmiştir. Buhar makinesinin keşfi, modern metalürjinin kurulmağa başlaması, yüksek fırınların faaliyete geçmesi İngiliz ekonomisine yeni ufuklar açarken, toplumun yapısında da değişikliklere neden olacaktır[14].
>
> 1729 - 1791 yılları arasında yaşayan ve İrlanda'nın soylu bir ailesinden gelen Burke'ün babası protestan, annesi ise katolikti. Siyasal hayata atılan Burke, 1766 yılından başlayarak Whings partisinden meclise girmiştir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, bağımsızlık hareketini hareketle desteklemiş. Avam Kamarasında hükûmetin savaş karşısındaki tutumunu ise çok sert bir dille eleştirmiştir. 1778 de Fransa'ya giden Burke,

12) Bk. TOUCHARD, a.g.e., T. II, s. 469.
13) Bk. TOUCHARD, a.g.e., T. II, s. 469-470.
14) Bk. GANZIN, M., La pensée politique d'Edmund Burke. Paris 1972 s. 27 vd.

Fransız düşünürleriyle, ansiklopedistlerle ve ekonomistlerle tanışmış, ancak "yıkıcı sofistler" diye tanımladığı bu kişilere karşı yakınlık göstermemesine rağmen, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasındaki tutumu nedeniyle Fransız kültür çevrelerinde ilgi uyandırmıştır. Bu arada Saraya da kabul edilen Burke, geleceğin Kraliçesi Marie Antoinette ile tanışmış ve yakın ilgi duymuştur.

1789 devrimi sırasında, Devrimi destekleyen partisi içinde, bir süre susan Burke, Fransız devriminin İngiliz 1688 devrimi ile eş değerde gösterilmesi karşısında, 1789 devrimine açıkça cephe alacaktır.

1790 da bir mektup olarak yazmağa başladığı, ancak daha sonra üçyüzelli sayfalık bir kitap şekline dönüşen "Fransız Devrimi Hakkında Düşünceler" adlı eserini yazan Burke, görüşlerini bu kitapta toplamıştır.

Burke eserinde önce, 1688 İngiliz Devrimi ile Fransız Devrimini karşılaştırır ve İngiliz Devrimi lehine sonuçlara varır, daha sonra da Fransız Devrimini ve getirdiği tüm değerlerin eleştirisine geçer[15].

Bir devrimin anarşiye neden olmaması gerektiğini söyleyen Burke'de yarar ve fayda düşüncesi hâkimdir. Burke, Amerikan bağımsızlık hareketini, insanın soyut doğal hakları adına ve insanın özgür ve eşit doğduğu gibi metafizik değerler uğruna savunmamıştı. Amerikan kolonilerinin soyut hakları tartışmasına girmemişti. Ona göre, İngiltere'nin Amerikan kolonilerine vergi yükleme hakkı olduğu kesindi, hukuken İngiliz Parlamentosu herşeyi yapabilirdi, ama sorun bu değildi, asıl sorun, bu vergilemenin uygulanıp uygulanamıyacağı idi. Bir vergi eğer sayısız felâketi peşinden getiriyorsa, bu vergi yararlı değildir ve uygulanabilecek bir düzenleme değildir. "Benim için diyordu Burke, sorun halkımızı mutsuz etmeye hakkımız olup olmadığı değildir, sorun halkı mutlu etmenin sizin çıkarınıza uygun olmasıdır"[16]. Siyasetin hedefi insanların mutluluğudur. Kolonilerin istedikleri özgürlükler İngiliz özgürlükleriydi, kolonilere karşı kuvvet kullanılması ise, bu İngiliz özgürlüklerini de tehlikeye düşürüyordu[17]. İşte bu faydacı düşünce açısından Burke, Amerikan bağımsızlık hareketini savunmuştur.

Fransız Devriminin soyut ilkelerini eleştiren Burke, bunların İngiltere için tehlikeli olabileceğine inanıyordu[18]. Fransız düşünürleri, eski rejimin kurumlarının gelişen yeni durumlara cevap veremediğini ileri sürüyorlardı ve bunun için de eskiyi yıkıp ye-

15) Bk. BURKE, E., Reflections on the Revolution in France and Other Writings, London, 1959, s. 4 vd., 41 vd.
16) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., 1949, s. 189; DE SOTO, a.g.e., s. 197.
17) Bk. GARZIN, a.g.e., s. 73 vd.
18) Geniş bilgi için bk. GARZIN, a.g.e., s. 100 vd.

rine yeniyi kurmak istiyorlardı, ama dayandıkları ilkeler hep soyut kavramlardı.

Bu soyut kavramlardan birisi sosyal sözleşmeydi, buna göre insanlar doğal yaşamdan sözleşmeyle kurtulmuşlardı. XVIII inci yüzyılda Fransız toplum düzenini kurmak için böyle bir varsayımdan nasıl hareket edilebileceğini Burke bir türlü anlamıyordu[19]. Ancak, bilindiği gibi sosyal sözleşmeyi savunanlar özellikle Rousseau da, toplumun bireyler arası anlaşmalarla kurulduğuna gerçekten inanmıyordu, fakat eğer toplumda kişinin kaderine hâkim olmasını istiyorsak, eğer herkesin mutlu olacağı bir toplum kuracaksak, toplumun insanlarını birlikte yaşama iradesine dayandırmamız yerinde olacaktır, diyordu. Rousseau iradeye dayanan toplumu, monarkın kişiler üzerinde ilâhi hukuka dayanan emretme gücüne karşı ileri sürüyordu. Burke ise bunu anlamak istemiyordu[20].

Ulusal egemenlik kavramı da Burke'e ters geliyordu, ulusal egemenliği hükûmet kavramıyla, kamu düzeni kavramıyla bağdaştıramıyordu.

İnsan Hakları'na gelince, bir defa, diyecektir Burke, ben böyle büyük harfle yazılan *"insanı"* tanımıyorum, daha doğrusu insanları tanıyorum, İngiliz yurttaşı, Fransız yurttaşı olan insanları... Bu soyut hakların bir anlamı olmadığını söyleyecektir Burke. 1789 Bildirisi'nde yer alan ilkeleri eleştiren düşünür, özgürlük bir insanın sahip olabileceği en değerli şeydir ilkesini kabul edersek, özgürlüğü soyut bir değer olarak ele alırsak, tedavi gördüğü akıl hastahanesinden kaçan bir deliyi kutlamamız gerekecektir ya da hapishaneden kaçan bir haydut ya da bir cani için de doğal haklarına kavuştu demek mümkün olacaktır, diyecektir. Gerçekte Burke'e göre insanların hakları somut haklardır.

İnsanlar iyi yasalar isterler, etkili bir yönetim isterler, mal ve canlarının korunmasını isterler, zengin olmak isterler ki, bu istekler bir İngiliz için çok doğaldır fakat, diyecektir Burke, insanlar hükûmete katılmak istemezler[21]. O dönemin İngilteresi demokratik bir İngiltere değildir.

Bu arada Burke, toplum düzeninde yoksulluk gibi, insanı rahatsız edici bazı durumların bulunabileceğini ve bunların üzüntü

19) Rousseau'ya karşı düşünceler için bk. GARZIN, a.g.e., s. 111-1-1-5.
20) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 199; GARZIN, a.g.e., s. 252 vd.
21) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 200; GARZIN, a.g.e., s. 241 vd.

verici olduğunu kabul etmekle birlikte, sosyal denge için gerekli olduğunu da söyleyecektir. Bu konuda Tanrının işine karışmamak gerekir, ama elden geldiğince bu kötü durumları hafifletmek için de çaba göstermek yerinde olacaktır[22].

Burke zaman, yer ve kişi kavramlarından arınmış soyut değerleri tartışmak istemez. Koşulları tam olarak bilmeden soyut ilkelerin tartışmasını yapmak Donkişotluktan başka bir şey olmayacaktır. Siyasal sorunlar zaman, yer ve kişilerden soyutlanmış sorunlar olamaz. Somut sorunlara eğilmeden yararlı ve kalıcı bir iş yapılmaz. Kurumlar, o kurumlarda yer alan ve o kurumları temsil eden kişilerden ayrı düşünülemez ona göre, tahtı kraldan parlamentoyu parlamenterden ayrı düşünmeye olanak yoktur.

Burke, İngiliz toplumunun geleneklerine bağlı bir toplum olduğunu, yeni bir yönetim kurmanın bir İngilize "feci ve iğrenç bir şey" gibi göründüğünü, İngilizlerin sahip oldukları değerlere ataların mirası olarak sahip olduklarını söyler. Siyasette her şeyi silip yeni baştan yapmaya kalkışmaktansa her şeyi kendi gelişme haline bırakmak daha yerinde olacaktır.

Böylece Burke, J. Locke'dan başlayarak gelişen ve Sieyès'de biçimlenerek güçlenen, toplumun bireyci, akılcı ve soyut değerlendirmesine karşıdır. Geleneklere ve göreneklere saygı ve bunların korunmasını savunan Burke, geçmişin mirasına, ayrıcalıklı hiyerarşik toplum düzenine ve bu düzenin kurum ve kurallarına bağlıdır.

Ne var ki Fransız Devrimi'nin getirdiklerine karşı olan yalnızca Burke değildir bu dönemde, İngiliz hukukçusu Bentham, Lamennais ve Balzac da bunlar arasındadır. Fransız düşünürleri devrimin yıktığı ilkeleri savunurken, getirdiği ilkelere de karşı çıkmışlardır.

Bunlardan De la Tour du Pin gibi bazı düşünürler de bir yandan irsî monarşiyi savunurken, öte yandan korporatif nitelikte bir siyasal yapıyı da öngörmüşlerdir[23].

B. Auguste Comte - Pozitivizm.

Fransız Devrimi'ne karşı olan görüşler arasındaki pozitivist düşünürler de (Auguste Comte, Taine, Renan gibi) yer alır[24].

---

22) Bk. GARZIN, a.g.e., s. 29-32.
23) Bk. GÖZE, A., Korporatif Devlet, İst. 1968, s. 60-61.
24) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 250 vd.; PRELOT, a.g.e., s. 537 vd.; TOUCHARD

Pozitivizmin kurucusu A. Comte'un -1798 - 1857- Saint-Simon, Hegel, Bonald, Maiste gibi düşünürlerin etkisinde kaldığı görülür.

Fransız devrimi, eski düzenin geleneksel kalıplarını parçalamış ve bunların yerine toz parçacıkları gibi darmadağınık bireylerden oluşan bir yığın koymaya çalışmıştır. Bu durumda A. Comte'a göre, birey yaşadığı toplum ortamından koparılmış, toplumun ise birlik ve bütünlüğü bozulmuş, darmadağınık edilmiştir, bundan sonra yapılacak iş ise, her şeyi yeni baştan düzenlemek olacaktır.

A. Comte'un "devrime karşı olan düşünürler" arasında değerlendirilmesi olayına, kendisinin eğer yaşasaydı çok şaşıracağı söylenmiştir[25]. Gerçekten, düzen ile gelişme ve ilerleme düşüncesini bağdaştırmaya çalışan A. Comte, *"gelişmelere ayak uyduramayan meşru bir düzen kalıcı olamaz ve yerleşemez, bir ilerleme, gelişme atılımı da sonuçta düzeni güçlendirmeye yönelik olmazsa etkili olamaz"* diyecektir[26].

Bu nedenle modern toplumları bilimsel veriler temelleri üzerine oturtmak gerekir ve düzen ile ilerleme ve gelişmeyi bağdaştırmak zorunludur. Bunun için de toplum biliminin diğer bilim dalları arasında yerini belirlemek ve gelişme yasasını anlamak gerekir.

A. Comte bilimlerin sıralamasını şöyle yapar: Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji ve Sosyoloji ya da sosyal fizik. Bu sıralama iki yönden önemlidir, birinci özelliği, bu sıralamada bilimler basitten karmaşığa doğru gitmekte, ikinci özelliği ise genelden özele doğru gitmektedir. Basitten karmaşığa doğru gitmesi, en az kompleks olan bilim matematikten en karmaşık, kompleks bilim olan sosyolojiye gitmesidir. Genelden özele doğru gidiş ise, matematik tüm bilimsel sorunları kapsar, astronomi daha uzmanlaşmış bir bilimdir, fizik daha spesialize olmuştur, kimya daha da, biyoloji tüm canlıları kapsar, sosyoloji ise toplum içinde yaşayan insanla ilgilenir.

Bu bilimler farklıdır ama, ortak bir metodolojileri de vardır: Matematik, astronomi, fizik ve kimyanın metodu parçalardan bütüne ulaşma metodudur. Ufak bir olaydan yola çıkılır, bütüne varılır. Biyoloji ve sosyolojinin metodu ise, bütünden parçaya gitme metodudur. Canlıyı açıklayan hayattır, top-

---

a.g.e., T. II, s. 666 vd.; Auguste Comte için bk. AUGUSTE COMTE, Cours de philosophie positive, T. IV, Paris 1869.

25) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 251; PRELOT, a.g.e., s. 538.

26) Bk. A. COMTE, a.g.e., T. IV, s. 17.

lum da insanı açıklar Sosyoloji en kompleks ve en az genel olan bilimdir ve sosyolojiyi, toplum bilimini kurmak gerekir[27].

Bilim birbirini izleyen üç halden geçer Birincisi. teolojik haldir, bu dönemde olaylar tanrısal güçlerle açıklanır, bütün bilimler teolojik dönemden geçmiştir, sosyoloji de... İkinci halde, olaylar soyut güçler aracılığıyla açıklanır. Üçüncü dönem ise, pozitivist dönemdir, olaylar incelenir. birbirlerini izleyişleri ele alınır, birbirleriyle ilişkileri belirlenir, yani olayların birbirlerini izleyiş yasaları ve değişme yasaları bulunmaya çalışılır. Bu üç hal yasası içinde bilimler değişik gelişme göstermiştir, matematik bilimi ilk önce pozitivist döneme ulaşmıştır, bunu diğer bilimler izlemiştir. Toplum bilimi ise henüz teolojik ya da metafizik dönemdedir, ama, bu bilim dalı da zamanla gelişecek, pozitivist döneme ulaşacaktır[28].

Fransız Devrimi A. Comte'a göre teolojik dönemi yıkmıştır, bir şey kurmak için de esasen önce yıkmak gerekir, devrim yıkmıştır ama, yenisini kuramamıştır, yeni bir düzen getirememiştir, oysa yıkılanın yerine yenisi konduğunda eski gerçekten ve tamamen yıkılmış sayılır. Yeni düzen nasıl olacaktır? Sorun da budur.

Toplumu tek tek bireylerden oluşan bir toz bulutu şekline dönüştüren Fransız Devrim düşüncesi bireylerin bir arada yaşamalarının nedenini de sosyal sözleşmeyle açıklamıştır. Bu arada toplum denen esas temel olay da unutulmuştur. Toplum anlayışını yeniden ele almak gerekecektir, bunun için de toplum bilimi olan sosyolojinin kurulması gerekir. Bunun için izlenecek yol nedir?

Siyaset, pozitif bilim düzeyine ulaşmalıdır, *siyaset bilimi müsbet bilim olmalıdır.* Siyaset bir ahlâk ya da bir oyun değildir, siyaset gözleme dayanan müsbet bir bilimdir. *Toplum bilimi de üç hal yasasına uygun olarak gelişmiştir. Teolojik dönem,* tanrısal hukuka dayanan monarşiler dönemidir, kralın ya da iktidardaki ufak azınlığın elinde tuttuğu güç Tanrı iradesiyle açıklanır, tüm güçler Tanrıdadır, "Omnis potestas a Deo" denir. *Metafizik dönem,* soyut, belirsiz ve saf entellektüel görüşlere dayanır, bu soyut kavram "sosyal sözleşme" düşüncesidir, "halk egemenliği" görüşüdür, "yasaların genel iradenin ifadesi" sayılmasıdır.

Bu soyut ilkelerden hareket ederek kurulmak istenen ve sözde rasyonel düşünceye dayanan tüm anayasal temel yapılar da olmayacaktır ya da ancak bir süre için doğru sayılabilecektir.

---

27) Bk. A. COMTE, a.g.e., T. IV, s. 337 vd.
28) Bk. A. COMTE, a.g.e., T. IV, s. 209 vd.

Birey bir soyutlamadır, asıl gerçek toplumdur, diyen A. Comte, liberal bireyciliğe karşı mücadele vermek gerektiğini ve insanların toplum içinde bütünleşmelerini sağlamak zorunluğunu açıklayacaktır. Birey bencilliğini yenerek toplumla tek vücut olabilmelidir, A. Comte insanların eşitliği ilkesine inanmaz, aydın bir azınlığın etkin rolüne inanır. A. Comte *birey hakları kavramına da tamamen yabancıdır,* kişinin yalnızca içinde yaşadığı topluma karşı görevleri vardır, kişinin tek hakkı görevini yapma hakkıdır, herkesin yapması gereken görevleri vardır, o kadar... Böylece siyasetin amacı, her yurttaşı iktidara bütünüyle bağlı bir "sosyal görevli" haline sokmaktır. Pozitif siyaset tam ve mutlak bir itaatı gerektirecektir.

C. Güçlü Devlet ve Ulusculuk Görüşleri.

aa. Johann Gottlieb Fichte

Başlangıçta Fransız devrimini savunan, Fichte daha sonraları güçlü bir ulusal devlet görüşünün savunucusu olmuştur.

1762 - 1814 yılları arasında yaşayan Fichte, Fransız devrimine yakınlık duymuş, fakat sonra Napolyon ordularının Alman topraklarını işgal etmesi üzerine, görüşleri, düşünceleri değişmiş ve güçlü bir ulusal devlet görüşünü savunmuştur.

Iéna, Berlin, daha sonra da Erlanger'de Üniversitelerde hocalık yapan Fichte, Fransız ordularının işgal ettiği Alman topraklarından mümkün olduğu kadar uzaklaşarak Könisberg'e kadar gitmiştir. Bu sıralarda Machiavelli'yi incelediği ve siyasal sorunlara eğildiği bilinir. Tilsit anlaşmasından (1805) sonra tekrar Berlin'e gelen Fichte, resmî kayıtlara göre, Akademide "eğitimin düzenlenmesi" konulu konferanslar vermiştir. Gerçekte ise, Fichte bu konferansları ile işgalci Napolyon ordularına karşı bir başkaldırma ve modern bir Alman devleti kurma çağrısında bulunmaktadır[29]. Napolyon'un yenilgisinden sonra Berlin Üniversitesine dönen Fichte, bu üniversitede profesörlük ve rektörlük yapmıştır.

Önceleri Fransız devrimini savunan Fichte, Rousseau'nun öğrencisidir ve Kant'ın etkisinde kalmıştır. 1793 de Burke'ün Fransız devrimi karşısındaki görüş ve tutumunu savunan düşünürlere karşı "Contribution à la rectification des jugements du public sur la Révolution Française" eserini yayınlayarak cevap vermiştir[30].

---

29) Bk. FICHTE, J.-G., Discours à la nation Allemande, Tr. par J. Molitor, Paris 1923. XIV üncü Konuşma.

30) Bk. DE SOTO, a.g.e., s 301; TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 493.

*Fichte için özgürlük her şeyden önce özgür düşüncedir, bilimin özgürleştirdiği düşünce*dir. Bilim sayesinde insan kaderine hâkim olur, bilim sayesinde özgür olur. Ancak bu özgürlük anarşik bir karışıklık demek değildir, yani gerçeğin kişiden kişiye değişik yorumu değildir. *Özgürlük düzenli özgürlüktür,* çünkü bilim tutarlılıktır, dengedir, akıldır ve düzendir.

Fichte böylece özgür düşünceden, kurallara bağlı özgürlük anlayışına geçecektir.

Ancak bir insan topluluğu ile varlık kazanan *hukuk ise devletin varlığını gerektirmektedir.*

Fichte 1800 yılında yazdığı "Kapalı Ticaret Devleti" adlı eserinde *ekonomik düzen anlayışını* açıklamıştır. Bu eserin devlet sosyalizmine giden yol ile Nasyonal-Sosyalizme giden yolun kavşağında olduğu belirtilecektir[31].

Fichte'nin çözümlemeye çalıştığı sorun, Prusya'da günün konusu olan sorundur, merkantilistlerle, serbest piyasa taraftarlarının mücadelesidir bu, Fichte ise merkantilistleri olduğu kadar serbest piyasa sistemini savunanları da eleştirecektir[32].

Fichte daha rasyonel, daha âdil bir sistem bulunması gerektiğine inanmıştır. "Kapalı Ticaret Devleti" bir çözüm olabilir[33]. Devlet refahı için, maddî ve manevî gelişmesi için kendi kendine yetebilmelidir. *Zorunlu ve gerekli olan hammaddeleri bulabilmek için de gerektiğinde devletin sınırları doğal sınırlarına kadar genişletilebilmelidir* ve bunun için de zorunlu sayılacak bir savaştan kesinlikle kaçınmamak gerekir. Bunun yanında "Kapalı Ticaret Devletinde" ülkede üretilenlerle yetinmek, aşırı ve zararlı lüksden kaçınmak da zorunludur.

Böyle bir devlet büyük bir refaha kavuşacaktır, iç savaşlara, mücadelelere sahne olmayacaktır. Bu devlette toplumlardaki suçların ve cinayetlerin başlıca kaynağı olan yoksulluk ortadan kalkacağından toplumda barış ve düzen de sağlanacaktır.

Bu ekonomik yapıda işsiz insanlar ortadan kalkacak ve devlet

---

31) Bk. FICHTE, J.-G., L'Etat Commercial Fermé, Tr. par Gibelin, Paris 1940. Gibel'in önsözü.
32) Bk. FICHTE, a.g.e., Liv. II.
33) Bk. FICHTE, a.g.e., Liv. III.

herkese çalışmasının karşılığı olarak yaşamı ve refahı için gerekli olanı sağlayacaktır[34].

Ekonominin yönetimi bireylere bırakıldığı zaman, herkes kişisel çıkarı peşinde koşar ve özgürlük ile anarşi birbirine karışır, bu nedenle liberal anarşizmle mücadele edilmelidir ama devletin merkantilist düzenlemelerinden de kaçınması gerekir. Bunun içindir ki, Fichte'ye göre *liberal anarşizmi ve merkantilist düzenlemeleri aşarak ekonomik rasyonalizme ulaşmak zorunludur.* Devlet ekonomik bir komünote görünümünde olacaktır. Ulusal toplumu coğrafî sınırları içinde birleştiren, ekonomik hayatı düzenleyen güçlü bir devlet...

Bir toplumun hedefine ulaşabilmesi, *özgürlüğün hukuk tarafından düzenlenmesi* koşuluna bağlıdır, ulusal bir toplum yani henüz örgütlenmemiş toplum devletten öncedir ve bir anlamda devlete üstündür, devlet ulusal toplumu kapsadığı, içerdiği ölçüde mükemmelliğe ulaşacaktır. Ulusal toplumun devlete dönüşmesiyle de birey yurttaş niteliğini alacaktır. Bu nedenle de *değişik devletler içinde yaşayan almanları bir alman devleti içinde toplamak gerekir.* Alman devleti, alman ulusunu içeren bir devlet olmalıdır.

Böylece özgür düşünceden, yani bilimsel düşünceden yola çıkan Fichte, düzenlenmiş özgürlük anlayışına, bu düzenlemenin ancak hukuk aracılığı ile ve devlet tarafından yapılabileceği görüşüne varmıştır. Devletin, ulusal toplumun örgütlenmesini sağlayan çerçeve olduğu, ulusal toplumun devlete üstün sayılacağı, çünkü ulus devletten önce vardır ve devletin ulusal toplumu bütünüyle kapsadığı zaman tam ve mükemmel bir devlet sayılacağı görüşü savunmuştur.

"Her şeyimizi kaybettik, elimizde eğitim kaldı" diyen Fichte, kişiyi tümüyle kavrayan aktif bir eğitim önerecektir, böyle bir eğitimi ise ancak devlet gerçekleştirebilecektir. Fichte, çocukların ailelerinin yanından alınıp karma okullarda devlet tarafından eğitilmelerini isteyecektir. Bu konuda da ancak bir tek ırkın mükemmel biçimde eğitilmeye yatkın olduğunu söyleyen düşünür, bu ırkın da alman ırkı olduğuna inanmıştır. Bir ırkı belirleyen özellik ise, dilidir, alman dili yaşayan, canlı dildir, yalnızca alman ırkı mükemmel devleti kurabilecektir[35].

---

34) Bk. FICHTE. Etat Commercial Fermé, Giriş Bölümü, s. 9. Bu konuda Fichte'nin Babeuf'ün etkisinde kaldığı söylenmiştir.

35) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 306 vd.

Fichte Almanya'nın kaderini Avrupa'nın ve insanlığın kaderinden ayırmadığını söyleyecektir ama milliyetçiliği ile, otarşik ekonomi anlayışı ile germen milliyetçiliği yapacaktır. Alman ırkının üstünlüğüne inanan, latin ırkına düşman olan ve yahudilere devlet kurma hakkının tanınmasına karşı çıkan, Almanların kutsal görevinin tüm Alman ulusunu bir devlet altında toplanmasını gerçekleştirmek olduğunu düşünen *Fichte, pangermanizmin öncüsü olmuştur*[36].

bb. Georg Friedrich Wilhelm Hegel

Siyasal bakış açısından Hegel'in sisteminin tutucu bir sistem olduğu ancak dialektik metodu ile de bir devrimci olduğu açıklanmıştır[37].

> 1770 - 1831 yılları arasında yaşayan Hegel, Tüburgen'de doğmuştur. Öğrenimini Berne ve Frankfurt'ta yapmış, Iéna ve daha sonra da Berlin'de profesör olarak görev yapmıştır. Geniş ve yaygın bir kültüre sahiptir, bir ansiklopedisttir. Kant'ın. Spinoza'nın ve romantizmin etkisinde kalmıştır.
>
> "La Phénoménologie de l'esprit" (1807), "La Logique" (1812-1816), "Encyclopedie des Sciences Philosophiques", "Philosophie du Droit" gibi ünlü eserlerinin yanında, ölümünden sonra, öğrencilerinin ders notları birleştirilerek yayınlanan "Leçons sur la Philosophie de l'Histoire" adlı eseri vardır.

Hegel'in devlet görüşü, onun genel felsefe anlayışı gözönünde tutularak değerlendirilir.

> Hegel, radikal bir idealisttir. Ona göre, "Düşünce", "Akıl" objektif gerçeğin tâ kendisidir, herşey bu "Düşünce"den, "Akıl"-dan kaynaklanmıştır, evren ve bu arada, maddî dünya ve madde "Düşünce"den doğmuştur. onun eseridir, evreni somut olaylardan hareketle açıklamaya çalışmak yanlıştır. Böyle bir açıklama kaynağa inilmeden yani "Düşünce"ye ulaşılmadan, yalnızca bu kaynağın yani "Düşünce"nin yarattığı değerlere bakılarak yapılan bir açıklama olur ki, bu da doğru bir açıklama olmayacaktır[38].

---

36) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 494.

37) Hegel için bk. SERREAU, R., Hegel - et Hegelianisme, Paris 1965, DE SOTO, a.g.e., s. 317 vd.; CHEVALLIER, a.g.e.. 1957 - 58, s. 137 vd.; TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 494 vd.

38) Bk. DE SOTO, a.g.e , s. 319; TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 495.

olay da akla uygundur" der Hegel. "Aklî olan da gerçek olacaktır." Doğa ve Tarih, "Düşünce"nin, "Aklın" zamanla evriminden başka bir şey değildir.

Yani akıl tarafından açıklanamayan, aklın ilkelerinden çıkartılamayan hiç bir şey, hiç bir olay yoktur. daha açık olarak herşeyin, her olayın meydana gelmesini sağlayan bir nedeni vardır ve yine her şeyin bir sonuç nedeni vardır. Hiç bir şey, hiç bir olay rastgele, tesadüfen cereyan etmez, tesadüflere ve rastlantılara inananlar olayların nedenlerini bilmiyen ve düşünmeyenlerdir. "Gerçek akıldır" demek, her şey "Düşünce"nin, "Aklın" yavaş yavaş gerçekleşmesini sağlamaktır, demektir. Bunun gibi "Aklî olan da gerçektir" demek de, akıl'la doğrulanan her şey gerçektir, yani oluş ve sonuç nedeni olan her şey, bu nedenler sebebiyle mevcuttur ve gerçekleşen "Düşünce"nin "Aklın" ezelî süreci tektir ve olduğundan başka türlü olamaz demektir.

Hegel'e göre, insanlığın tarih içinde ilerlemesi de çeşitli, birbirine zıt güçlerin etkisi altında belli olmayan bir sona doğru ilerlemesi değildir. İnsanlık daha iyiye ulaşmak için gelişmektedir, derece derece "Yüce ruha" ve onun esas ilkesi olan özgürlüğe ulaşmak üzere hareket etmektedir[38a].

Hegel'in felsefesi dialektiktir. Hegel'e göre dialektik mantık kurallarını uygulayarak tartışma ve gerçeği bulma san'atı değildir. Dialektik çelişkilerle gelişen bir gerçeğin hareketidir. Zıtlar birbirinden doğar ve üstün bir birlik içinde birleşir. Dialektik düşünce birbirini izleyen çelişkilerle gelişir, bu çelişkiler sürekli olarak çözümlenmekte ve sürekli olarak yenilenmektedir.

Hegel bunu tez, antitez ve sentez formülü ile açıklayacaktır. Tez başlangıçtaki bir doğrulamadır, bu doğrulama zorunlu olarak kendi zıddını, kendini reddedeni yani antitezini yaratır. Antitez bir doğrulamanın reddidir, inkârıdır. Bu antitez de senteze ulaşır. Sentez ise, reddin reddidir, böylece tez ve antitez aşılmış olur.

Bu hareket, mantıksal çelişkileri, bu çelişkileri aşarak kaldırmakta, çözümlemektedir. Bu hareket yalnız düşünceyi yönetmez aynı zamanda eşyayı da yönetir[39].

Hegel Fransız devrimini ve bu devrimin ilkelerini eleştirmiştir. Fransız devrimi bireyci, eşitlikçi ve liberal bir devrimdir, ulusal egemenliği öngörmekte, toplumu ve iktidarı sosyal sözleşme düşüncesine dayandırmakta ve bireyin devlete karşı ileri sürebileceği doğal haklarını, bireyin sübjektif haklarını kabul etmektedir.

Hegel bütün bunları reddedecektir. *Devlet aklî'dir, böyle olun-*

38a Bk. CHEVALLIER. a.g.e., 1957 - 1958, s. 175 vd.
39 Bk. CHEVALLIER. a.g.e., 1957 - 1958, s. 174.

ca iyi ve mükemmel devleti aramanın anlamı yoktur, eğer devlet varsa, olması gerektiği gibidir. Devlet Aklidir ama daha iyiye doğru da gidecektir, çünkü tarihsel gelişme o yöndedir. Önemli olan, şu ya da bu devlet değildir, devlet düşüncesine ulaşabilmektir.

Devlet düşüncesi ise üç olgu çevresinde düğümlenir: Devlet özgürlüktür, devlet örgütlenmedir, devlet tarihsel bir kategoridir. Hegel ideal bir devlet modeli çizmekten kaçınmıştır ama güçlü bir devlet kurmak istemiştir.

Toplumlar yani uluslar ve kişiler ancak organik bir devlet içinde ve organik bir devlet tarafından gerçek varlık ve değer kazanabileceklerdir.

Buna göre, ilk selül, *ilk organik kuruluş ailedir.* Karşılıklı *sevgi* ilişkisine dayanan ve organik bir birim olan aile içinde bireyler arasında organik bir bağ vardır. Bu dialektiğin *tez* safhasıdır ve bunu *antitez* izleyecektir. Çocukların büyüyerek, aile ocağını terketmeleri aile bağlarını çözer. Çocuklar bağımsız kişiler olurlar, aile dönemi artık aşılmıştır.

*Ailenin antitezi "uygar toplum"*dur, buna klasik anlamda *Devlet* de demek mümkündür. Uygar toplum ailenin tam zıddıdır, bu toplumda insanlar arasındaki ilişkiler, ailede olduğu gibi sevgiye dayanmaz, uygar toplumda kişilerin hareket ve davranışlarına *çıkar düşüncesi* hâkim olmaktadır ve insanlar arasındaki ilişkiler de bencillik üzerine oturtulmuştur. Uygar toplum yani devlet, organik bir bütünü oluşturmaz, kişiler bu toplumda organik bir birim, bir bütün oluşturmadan çıkar düşüncesine dayalı gelip geçici ufak sosyal kuruluşlar kurarak, fakat hiçbir zaman organik bir bütün niteliği kazanamadan yan yana yaşarlar. Uygar toplum dönemi ailenin tersine *inorganik* bir dönemdir.

Ancak bu dönem de geçicidir, *dialektik gelişmede antitezden sonra sentez gelecektir.* Yani *gerçek devlet, organik devlet kurulacaktır.* Bu organik devlet varlık nedenini izlediği hedeflerde, kendi içinde taşıdığı üstün değerde bulacaktır. Organik devletin kuruluşunda birey iradesinin, kişi çıkarının hiçbir rolü olmayacaktır. Hegel bu devleti "Düşünce'nin en üst derecesi, aklın en mükemmel ve ahlâkiliğin en yüksek belirtisi" olarak karşılayacaktır.

Kişi de gerçek varlığına, gerçek değerine bir organik devlet içinde ve bu devletin birparçası olarak kavuşacaktır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak, *birey devlete karşı bir hak ileri süremi-*

yecektir, birey devletin görevler yüklediği bir kimsedir ve devlet içinde yani devlet denilen organik bütünün içinde eriyecektir" [40].

Bu organik devletin siyasal yapısı sorununa gelince, Hegel başta bir hükümdarın ve onun yanında hükûmetin ve biri korporatif yapıya sahip iki meclisin varlığı öngörmüştür..

> Ulusal egemenlik ve genel oy ilkelerini reddeden Hegel, devletin sosyal yapısını da şöyle açıklayacaktır :
>
> Toplumda iki sosyal sınıf ya da grup vardır: Birinci sosyal grupta üç kategori bulunmaktadır, birinci kategoride mülk ve irad sahipleri, zengin aydın kişiler, ikinci kategoride sanayiciler ve üçüncü kategoride de memurlar yer almaktadır. İkinci sosyal sınıf ise tüm emekçilerden oluşmaktadır.
>
> Hegel birinci sosyal sınıfın tek dereceli bir seçimle kendi temsilcilerini seçmeye hakları olduğunu kabul etmesine karşılık, emekçilerin ancak meslek kuruluşları tarafından temsil edilebileceklerini kabul etmiştir. Ancak bu meclislerin hiç birine yasama yetkisini de tanımamış ve bunların birer danışma organı olarak kalmalarını öngörmüştür[41].

Hegel'in siyasal görüşleri değişik biçimlerde yorumlanmıştır:

Hegel'in, Fransız devriminin ilkelerini reddetmediğini ileri süren bir düşünürün karşısında (Gans)[42] doktrinde Hegel'in görüşlerinin tutucu karakteri üzerinde durulmuş ve Hegel'in devleti ilâhlaştırdığı, bireyi bu kutsal kuruluş karşısında bir hiç durumuna soktuğu belirtilmiştir. Güçlü Prusya devletini ve savaşı savunduğu için, Hegel'in kuvvetten yana olduğu açıklanmıştır. Bir başka görüş de (J. Derwey, V. Basch) Hegel'in devlet düşüncesinde özgürlük ile otorite arasında bir uzlaşma niteliğini görmüştür, buna göre Hegel mutlak monarşi ile demokrasi, aşırı bireycilik ile aşırı devletçilik arasında orta yolu bulmaya çalışmıştır. Organik diye nitelendirdiği Devlet aracılığı ile birey ile toplum arasında uyum kurmaya çaba göstermiştir, bu uyumu sağlayacak araç olarak da dialektiği kullanmıştır (J. J. Chevallier).

Bu görüşlerin yanında Hegel'in siyasal görüşlerinin gerçekte iki yüzü olduğu açıklanmıştır (Löwenstein)[43]. Buna göre, var olanı akla uygun olarak yorumlamak suretiyle anlamaya çalışan Hegel

---

40) Bk. CHEVALLIER, Histoire des Idées Politiques, Paris 1957-1958, s. 180 vd. SERREAU, R., Hegel et Hegelianisme. Paris 1965.
41) Bk. GÖZE, a.g.e., s. 48-50.
42) Bk. SERREAU, a.g.e., s. 78.
43) Bk. SERREAU, a.g.e., s. 79.

bu yönü ile tutucudur, fakat öte yandan dialektik düşünce biçimi ile de ilericidir. Dialektik hareket çelişkilerden kaynaklanan bir ilerleme fikrini öngörmektedir ki, bu çelişkiler sosyal sınıflar arasında olabileceği gibi, devletler arasında da olabilir ve bu şekilde devrimlere ve savaşlara yol açar.

İşte bu yüzden Hegel'in siyasal görüşlerinin tutucu sağcı ve ilerici solcu yanları olduğu belirtilir. Bir kısım düşünürler, Hegel'in Philosophie du Droit adlı eserinde vardığı sonuçlar üzerinde dururlarken, diğerleri Hegel'in kurduğu sistemin metodu, dialektiğin devrimci niteliği üzerinde dururlar.

3. Liberalizm ve Demokrasi

A. Benjamin Constant - Liberal Özgürlük.

Liberal doktrinin kurucusu olarak anılan Benjamin Constant, kendisinin bir bağımsız olduğunu söyleyecektir.

> 1767 - 1830 yılları arasında yaşayan Benjamin Constant. Lausanne'da doğmuştur. Nantes Fermanının geri alınması ile İsviçre'ye sığınan aydın, kültürlü bir aileden gelmektedir. Oxford, Edinburg, Paris ve İsviçre'de çeşitli kurumlarda dağınık, değişik özel eğitim görmüştür. Benjamin Constant'ı siyaset felsefesiyle uğraşmaya yönelten Mme de Staël olmuştur. Siyasal eğilimleri ve ilişkileri de eğitimi gibi düzensiz ve dağınık gelişmiştir. Önceleri Bonaparte'ı beğenen B. Constant, sonra Sieyès'e yakınlık duymuş, yasama meclisine girmiş, 1814 de Talleyrand'ın daha sonra da XVIII inci Louis'in yanında yer almıştır. Napolyon'un Elbe'den kaçısı sırasında ona karşı olan B. Constant daha sonra Napolyon'un yakını olmuş, Napolyon'un yenilgisinden sonra tekrar tahta gelen XVIII inci Louis'in yanında yer almıştır. 1819, 1824 ve 1827 de meclise seçilmiştir.
>
> Hayat hikâyesi karışık ve çelişkili ise de liberal doktrinin en iyi savunucusu olmuştur.
>
> Eserlerinin tümü "Cours de Politique Constitutionnelle ou Collection des ouvrages" adlı eserde toplanmıştır[44].

Benjamin Constant bir liberaldir her alanda her şeyden önce özgürlük isteyecektir. Kendini şöyle tanıtır: "Kırk yıl boyunca hep aynı ilkeyi savundum: Her şeyde özgürlük, dinde, felsefede,

---

44) Bk. BENJAMIN CONSTANT, Cours de Politique Constitutionnelle ou Collection des ouvrages, T. I, II, Paris 1861; HIESTAND, J., Benjamin Constant et la doctrine parlementaire. Thèse, Genève 1928; BASTID. P. Benjamin Constant et sa Doctrine, T. I, II, Paris 1966.

edebiyatta, ekonomide, siyasette özgürlük... Özgürlükten anladığım ise bireyciliğin hâkim olmasıdır, bu bireycilik zorbaca yönetmek isteyen tek kişi iktidarına karşı olduğu kadar, azınlığı çoğunluğa köle yapmak isteyen kitlelere karşı da bireyciliktir. Yani nereden ve kimden gelirse gelsin zorbalığın olmamasıdır. Çoğunluk, azınlığı düzene saygılı olmaya zorlar ama düzeni bozmayan her şey bireye ait olacaktır, açıklamadığı düşüncesi, düşüncesini şiddete başvurmadan ve karşıt görüşlere saygılı olarak başkasına zarar vermeyecek biçimde açıklaması, rakip sanayiin serbestçe faaliyette bulunmasını hoşgörüyle karşılayarak serbestçe faaliyette bulunması... bunların hepsi bireyciliktir" diyecektir Benjamin Constant[45].

Benjamin Constant aynı zamanda *devrinin özgürlük anlayışının ilkçağın özgürlük anlayışından da çok değişik olduğuna dikkati çekecektir.*

Eskilerin özgürlük anlayışı siyasal iktidarın kollektif olarak ve doğrudan doğruya kullanılması anlamını taşıyordu, yani özgürlük *siyasal hayata katılma hakkıydı.* Yurttaş sayılan kişilerin bir alanda toplanarak yasaları oylamaları, barış ve savaşa karar vermeleri, yabancı devletlerle yapılan anlaşmaları onaylamaları, kişileri muhakeme ederek hüküm vermeleri, devlet hesaplarını, yöneticilerin işlem ve eylemlerini denetlemeleri ve yöneticileri gerektiğinde suçlayarak halk önüne çıkartmaları, mahkûm ya da beraat ettirmeleri özgürlük sayılıyordu.

Ama buna karşılık kişinin *kendine özel bir alanı, davranış ve düşüncesi yoktu,* olmazdı. Kişinin tüm düşünce, vicdan ve inançları, ekonomik faaliyeti, dinî inançları devletin otoritesi ve çok sıkı denetimi altındaydı. Kişinin devlet dini dışında bir inanca sahip olması suçların en büyüğü idi ve cezaların en ağırını gerektiriyordu. Kişinin yaşamındaki en ufak ayrıntılar toplum tarafından düzenleniyordu.

Modern özgürlük anlayışının ise, kişinin yalnızca yasalara uyması anlamını taşıdığını söyleyecektir, Benjamin Constant. Bunun taşıdığı anlam ise şudur: Kişi keyfî olarak tutuklanamaz, yakalanamaz, ölüme mahkûm edilemez. Özgürlük kişinin düşüncesini açıklayabilmesidir, istediği işde çalışabilmesidir, mülkünden malından dilediğince yararlanabilmesidir. Kimseden izin almadan, kimseye hesap vermeden istediği yere gidip gelmesidir: Özgürlük çıkarların doğrultusunda başkalarıyla birleşip dernek kurması,

45) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. II, 204 vd., 537 vd.

istediği inanca sahip olmasıdır... Özgürlük, bazı kamu görevlilerini seçerek ve temsilcileri aracılığı ile istek ve dileklerde bulunarak hükûmetleri etkileme hakkıdır.

Modern toplumlarda *özel hayatında tamamen bağımsız ve özgür* olan birey, siyasal alanda yalnızca görünüşte hükümrandır, diyen Benjamin Constant, gerçekte bireyin siyasal alanda egemenliğinin son derece kısıtlı ve sınırlı olduğunu söyler[46]. Kısaca, eskilerin amacı iktidarı tüm yurttaşlar arasında bölüştürmekti ve buna da özgürlük diyorlardı, yenilerin amacı ise, özel yaşamında kişinin serbestçe hareket edebilmesidir ve bunu sağlamak için getirilen güvence sistemine de özgürlük denmektedir[47].

> Kişi özgürlüğü, kişinin keyfi olarak suçlanmaması, tutuklanmaması, yakalanmamasıdır. Bu özgürlükler olmadan insanlar için barış ve mutluluk olmayacağı gibi, insan onur ve haysiyetinden de söz edilemez. Keyfilik insanlar arasında tüm manevî değerleri yok eder, keyfilik halkların refah ve mutluluğunu yapan tüm ilişkileri yok eder, tüm güvenliği yıkar. Keyfiliğe karşı korunma araçları ise, görevlilerin şekillere saygılı olmaları ve eylem ve kararlarından sorumlu tutulmalarıdır. Yürütme iktidarına kişi özgürlüğünü ihlâl etme gücü verildiği takdirde, insanların yasaların himayesinde birleşmelerinin tek amacını ve koşulunu oluşturan güvenlik sistemi ortadan kaldırılmış olur, tüm özgürlükler ve güvenlik sistemi tehlikeye düşer.
>
> Bir taraftan mahkemelerin bağımsızlığını istemek, fakat öte taraftan hâkimlerin ve jüri üyelerinin keyfi olarak tutuklanabileceklerini düşünmek birbiriyle bağdaşmaz kavramlardır.
>
> Bir ülkede bakanlara, insanları muhakemesiz tutuklama yetkisi verilirse, basın özgürlüğünden eser kalır mı? Bu örnekleri daha çoğaltmağa gerek yoktur, kısaca kişi özgürlüğü olmadığı zaman, tüm kamu görevleri ve tüm özel faaliyetler tehlikededir[48]. Kişi özgürlüklerinin ihlâl edilmesi ise, bir kimseye nedenleri açıklanmadan, baskının hak edildiği ve yasalara uygun olduğu kanıtlanmadan, baskı yapılmasıdır. Bu baskı kişinin şu ya da bu yerde oturmasının yasaklanmasından başlayarak tutuklanmasına, tutuklanmasından başlayarak yargılanmadan hapiste çürümesine kadar uzanabilir[49].
>
> İnanç özgürlüğü konusunda ise, Benjamin Constant kişilerin inançlarında tamamen serbest bırakılmalarını ister ve resmî din anlayışını reddeder.

---

46) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. II, s. 542-543.
47) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. II, s. 548.
48) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 145 vd.
49) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 429.

Benjamin Constant, basın özgürlüğünün en güçlü savunucuları arasındadır. Basın özgürlüğü siyasal düzen için olduğu kadar, kişi bağımsızlığı için de önemlidir, çünkü basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün bir uzantısıdır. Düşünce kişiye aittir ama düşüncenin açıklanması yazı ya da sözle olur ve bunun da serbest olması gerekir. Basın özgürlüğü, düşüncenin açıklanmasını önleyici tedbirlerin bulunmamasıdır, ama basın yolu ile işlenen suçların da cezalandırılması zorunludur. İktidar basına tam serbesti tanımalı, yani önceden sansür edilmeden yazılar yayınlanabilmeli, ancak basın yolu ile işlenen suçlar da cezalandırılmalıdır. Özellikle yasalar, basın aracılığı ile yapılan iftiraları ve yine basın yolu ile halkın isyana teşvik edilmesi gibi davranışları cezalandırmalıdır. Bu ceza yasaları özgürlükler için zararlı değildir, tam tersine özgürlüklerin korunmasını sağladığı için gereklidir[50].

Basın özgürlüğü siyasal otorite karşısında tam bağımsız kişi hakları arasındadır[51].

Bilindiği gibi düşüncenin açıklanması söz ya da yazı ile olur. İşte Benjamin Constant, bu konuda şu açıklamayı getirir: düşüncenin sözle açıklanması serbest olmalıdır, ancak bir düşüncenin sözlü açıklanması bazı durumlarda öyle etki yapar ki, bu açıklama bir eylem niteliğine bürünür ve bu durumda bu eylem suç sayılıyorsa, düşüncenin sözle açıklanması da cezalandırılması gereken bir suç olur. Düşünce yazı ile açıklanmasında da aynı kural geçerli olacaktır[52]. Yazı ile açıklanan düşünce de bir eylemin bir parçasını oluşturabilir ve bu eylem suç teşkil ediyorsa, yazı da suç sayılır. Ancak bunun dışında yazı ile düşüncenin açıklanması da serbest sayılmalıdır[53].

Benjamin Constant. basın özgürlüğünü, kişi özgürlüklerinin ve güvenliğinin garantisi saymaktadır. Basın özgürlüğü olmadan keyfiliği önlemek için alınacak tüm önlemler etkisiz kalmaya mahkûmdur. Buna karşılık yazarlar yazılarının sorumluluğunu da yüklenirler, tıpkı kişilerin sözlerinden ve eylemlerinde sorumlu oldukları gibi. Hırsızlık yapmayı, adam öldürmeyi ya da yağma yapmayı öğütleyenler bu sözlerinin sorumluluğunu yüklenirler ama, insanlar hırsızlığa, yağmaya ya da adam öldürmeye teşvik edilebilir diye konuşma yasağı konması da düşünülemez.

Basın özgürlüğü konusunda da, yasaların neyin yasak olduğunu ve neyin olmadığını belirlemeyi basın özgürlüğünün yararınadır, diyecektir Benjamin Constant. İnsanları suça teşvik, iç savaş çağırısı, ülkeye dış düşmanı davet. devlete hakaret ise hiç bir ülkede hoşgörü ile karşılanmaz.

---

50) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 443.
51) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 255.
52) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 255.
53) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 259.

Ekonomik faaliyet özgürlüğüne de geniş yer veren Benjamin Constant, toplumun görevinin insanların birbirlerine zarar vermelerini önlemek olduğunu söyleyecektir. Ekonomik hayata da, devlet, ancak faaliyet zararlı olduğu zaman müdahale eder ve yargı yetkisini kullanır. Ne var ki, bir kimsenin ekonomik faaliyeti -kendi lehine ve başkalarının zararına olarak dıştan bir takım yardımlar sağlamadığı sürece- engellenemez. Ekonomik faaliyetin mahiyeti rakip faaliyetlere karşı serbestçe rekabet etmeyi ve bu yoldan rakip karşısında üstünlük sağlamayı gerektirir. Bunun dışında başvurulacak her yol ekonomik özgürlüğün kullanılması değil, fakat baskı ya da sahtekârlık olur. Toplumun da bu tür davranışları cezalandırma hakkı, hatta görevi vardır. Ama toplum bu hakkını kullanırken ekonomik faaliyetler arasında bir ayrıcalık yaratmamalıdır.

İktidarların ekonomik faaliyetler üzerinde etkisi iki şekilde görülür, diyen Benjamin Constant, bunlardan birinin teşvik, diğerinin ise, yasaklama olduğunu belirler. Bu müdahaleler bir takım ayrıcalıklar yaratır. Ayrıcalık nedir? Ayrıcalık, toplumun amacı gereği tüm insanlara sağlanması gereken yararlardan, iktidarın, baskı ile, yalnızca bir kısım insanları yararlandırmasıdır. Bir ekonomik faaliyet alanı bir kısım insanlara yasaklanınca, bu faaliyeti yapan diğer ufak bir azınlık için bir ayrıcalık yaratılmış ve onlara bir çıkar sağlanmış olur, bunun ise önemli sakıncaları vardır: Bir defa ulusun çoğunluğu bu ekonomik faaliyetin yarattığı yarar ve çıkarın dışına atılmış olur, öte yandan bu ayrıcalıklı azınlık, o alanda bir tekel oluşturacağı için yaptığı işe gereken dikkati ve ihtimamı göstermez, bundan da zararlı çıkan ulus olur. Bundan başka, devlet bu ayrıcalığı sürdürebilmek için diğer kişilere baskı yapılır, bu da özgürlükler için zararlı olur. Tüm bu olumsuzluklar içinde kârlı çıkanlar da bir avuç ayrıcalıklılardır.

Benjamin Constant, ekonomik faaliyetlerin herkese açık olmasını, çalışma ve iş hayatını kısıtlayan tüm kural ve kurumların kaldırılması, ücretlerin tayininin serbest bırakılmasını isteyecektir[54]. Çalışma hayatı tam bir serbesti içinde olmalı, isteyen istediği işte çalışabilmeli.

Teşvik sistemi ise, yasaklama sisteminden daha kötü değildir, ama yine de tehlikelidir[55]. Teşvik nedeniyle müdahalelere başlayan iktidarların bu müdahaleleri başka alanlara da yayma istekleri kolay önlenemez. Öte yandan, aşırı teşvik önlemleri ekonomiyi doğal gidişinden saptırabilir. Girişimler doğal olarak kâr getiren alanlara yönelir, iktidarın desteği olmadan yaşayamayan girişimler ise, zarar eden girişimlerdir, bu zararı karşılayan iktidar ise, bu parayı vergilerden sağlayacaktır, yani toplumdan, toplum zarar eden girişimlerin yükünü taşımak zorunda bırakılacaktır. Bunun gibi devlet teşvikleri girişimcilerin serbest piyasa düzenine göre hareket etmelerini engelleyecektir.

54) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 360-361.
55) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s.361 vd.

Benjamin Constant ancak iki durumda devlet teşvik girişiminin yararlı olabileceğine inanmıştır. Yeni kurulacak olan ve büyük yatırımları gerektiren bir sanayi dalında ve bir de doğal âfetler sonucu güç durumda kalan tarım ve sanayi sektörlerinde teşvik önlemleri yarar sağlayabilecektir. Kısaca en iyisi ekonomik hayatın serbest piyasa düzeninde gelişmesidir.

Mülkiyetin dokunulmazlığı sorunu üzerinde de duran Benjamin Constant, mülkiyetin toplumdan önce var olduğunu söyleyenler, örneğin J. Locke, yanılıyorlar, diyecektir. Mülkiyetin toplumdan önce var olmıyacağını da şöyle açıklar: mülkiyete haklılığını ve güvenliğini sağlayan toplumdur, toplum olmadığı takdirde, mülkiyet ilk işgal edenin hakkı, yani kuvvetin hakkı olur ki, bu da bir hak sayılamaz. Mülkiyet toplumdan bağımsız olarak düşünülemez, mülkiyet toplumla vardır ve kutsal, dokunulmaz bir haktır. Mülkiyet hakkının kaldırılması ya da ortak mülkiyete dönüştürülmesi düşünülemez, bunu düşünenler hayal kurmaktan öteye gidemezler, diyen Benjamin Constant için mülkiyet olmadan ilerleme ve gelişme de olmaz[56].

Mülkiyetin kaldırılması yolundaki girişimleri kısa süre sonra insanların hayat ve güvenliklerine karşı saldırılar izler. Çünkü bir defa, keyfilik saridir ve sonra, mülkiyete karşı girişimler direnişle karşılaşacaktır ve bu durumda iktidar kişiler üzerinde baskı yapma ve özgürlükleri kaldırma yoluna girecektir[57]. "Krallar ülkelerinin mutlak hâkimidir, teb'anın malları üzerinde mutlak ve tam bir tasarruf hakkına sahiptir" diyen XIV-üncü Louis'nin büyük bir yanılgı içinde olduğunu söyleyen Benjamin Constant, büyük mülkiyetten yana da olmayacaktır. Büyük mülkiyet karşısında küçük mülkiyeti ve toprak mülkiyeti karşısında da sanayi mülkiyetini destekleyecektir[58].

Özgürlüklerin korunması ve özellikle de halk egemenliği karşısında korunması gerekir. Benjamin Constant J.-J., Rousseau'nun halk egemenliği kavramının özgürlüklere ters düştüğü inancındadır. Halkın her şeyi yapabileceği düşüncesini benimsemez. Rousseau'nun demokrasi anlayışının antiliberal olduğunu ve özgürlüklere aykırı olduğunu söyler[59].

Halkın egemen olması, hiç kimsenin, hiçbir grup ve hiçbir topluluğun egemenliğe sahip çıkmaması demektir, *halk egemenliği kavramı bir olumsuzluğu ifade eder,* yani egemenliğe kimse sahip çıkamaz. Egemen kişi halktır ve hiç kimsenin yurttaşların

---

56 Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 114.

57 Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 115.

58 Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. II, s. 520.

59 Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 275-276.

oylarından kaynaklanmayan bir egemenliği, iktidarı kullanma hakkı yoktur.

Bu ilkeyi belirledikten sonra Benjamin Constant asıl hedefini ortaya koyacaktır, bu hedef de halkın egemenliğinin sınırlanmasıdır. Egemenlik sınırlanmadığı takdirde, bireyleri hükûmetlere karşı koruyacak hiçbir imkân yoktur. Rousseau'nun yaptığı gibi hükûmetlerin genel iradeye uymaları gerektiğini söylemek yetersiz kalır, çünkü bu iradeyi belirleyenler hükûmet edenlerdir. Rousseau, halk bir açıdan teb'a bir açıdan da hükümrandır demiştir ama, uygulamada bu iki açı birbiriyle karışmaktadır ve otoriteyi kullananlar egemen iradenin kendi istekleri doğrultusunda açıklanması için bireylere baskı yapabilirler[60].

Halk egemenliği kavramı, yurttaşların tümünün ya da onlar hesabına hareket edenlerin bireylerin hayatları üzerinde egemence tasarrufta bulunabilecekleri anlamını taşımaz. Tam tersine insanın hayatının bir bölümü vardır ki, zorunlu olarak bireye aittir ve bağımsızdır ve her türlü müdahalenin dışında kalır. Benjamin Constant şu gerçeğin hiçbir zaman hatırdan çıkarılmaması gerektiğini söyleyecektir: *Yeryüzünde hiçbir otorite sınırsız değildir, ne halkın otoritesi, ne de halkın ya da hükümdarın iradesinin bir ifadesi sayılan yasanın otoritesi sınırsız değildir*[61].

Ne var ki egemenliğin soyut olarak sınırlı olduğunu söylemek yeterli sayılmaz, egemenliği kullanacak siyasal iktidar organlarını sınırlayacak siyasal kurumlar da bulunmalıdır.

> Halk egemenliğinin açıklanması niteliğini taşıyan ve yasa biçiminde belirlenen genel iradenin her şeyi yapabileceğini düşünmek belki cazip değildir, ancak bu tür bir düşüncenin, halk temsilcilerinin ellerine silâhların en korkuncunu verdiğini de hatırdan çıkartmamak gerekir, çünkü bu temsilciler, halkın iradesini temsil ediyoruz, diyerek, ellerindeki gücü kendi çıkar ve ihtirasları doğrultusunda kullanabilirler.

İktidarların sınırı, kişinin özel ve bağımsız alanının sınırıdır. Kişi özgürlüğü ve güvenliği, vicdan, düşünce ve inanç özgürlüğü ve bu özgürlüklerin uzantısı olan basın özgürlüğü, mülkiyet hakkı iktidarın sınırını oluşturur, hiçbir iktidar meşruiyetini kaybetmeden bu kutsal hakları ihlâl edemez. Bu özgürlükleri ihlâl eden iktidarın kökünde halk iradesi varsa o da gayrımeşru sayılacaktır.

---

60) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 280.
61) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 280.

Gerçekten Benjamin Constant, tüm toplumun iradesinin dahi, gerçekte âdil olmayan bir şeyi âdil yapamayacağını, halkın muvafakatinin de gerçekte gayrımeşru olan bir durumu meşrulaştırmaya yetmeyeceğini söyler.

Birey açısından önemli olan bir iktidarın hukukî kaynağı ya da iktidarı kullananların nitelikleri değildir, önemli olan iktidarın ağırlığıdır, belli bir ağırlığı aşan iktidar ise, kökü ne olursa olsun kötü bir iktidar görünümü alır. İktidarın varlığının gerekli ve zorunlu olduğu kadar iktidarın sınırlanması da gerekli ve zorunludur.

İnsanların mutluluğu için onları işlerinde, girişimlerinde, faaliyetlerinde serbest bırakmak gerekir.

Özgürlüklerin somut olarak korunabilmesi için, her şeyden önce özgür bir sosyal temel üzerinde oturmuş sosyal kurumlara ihtiyaç vardır, daha sonra da siyasal kurumlarla yöneticilerin iktidarının sınırlandırılması gerekir.

Özgürlükleri koruyan sosyal yapı kurumlarından birincisi ademi merkeziyet sistemidir, ikincisi de şekillere saygıdır. Şekil önce memura kendini empoze eder, sonra hâkimlere kendini kabul ettirir ve daha sonra da hükûmete, yöneticilere kendini empoze eder[62]. Kısaca şekle saygı memurun, hâkimin ve yöneticinin keyfî davranışlarını durdurur. *Üçüncü olarak da, bireylerin sahip oldukları kutsal dokunulmaz haklar ve özgürlükler ve özellikle mülkiyet bir sosyal yapı kurumu olarak iktidarları sınırlar.* Mülkiyet bir sosyal biçimdir, mülkiyet hakkı sosyal yapı içinde tanınmıştır, mülkiyet toplumdan önce yoktur, toplum olduğu için mülkiyet vardır, toplum olmasaydı mülkiyet de olmazdı ve mülkiyet kutsal ve dokunulmazdır[63].

Bu sosyal yapı kurumları keyfiliği önlemek için yeterli değildir, *siyasal yapı kurumları da gereklidir. Bunlar parlömanter yapı kurumlarıdır.*

Adı ne olursa olsun *devlet reisinin iktidarı tarafsız iktidar olacaktır. Bakanların iktidarı ise aktif iktidardır.* Böylece siyaset sahnesinde iki güç vardır: Bakanlar aktif iktidar ve Parlamento, bunların üstünde de devlet başkanı, tarafsız iktidar olarak yerini alacaktır. Aktif iktidar yani bakanlar siyasal hayata yön verir,

62) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 326.
63) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 112 vd.

Parlamentonun ise iki meclisten oluşacağı öngörülmüştür. Bunlar temsilciler meclisi ve yüksek meclistir[64].

Bakanların siyasal sorumlulukları vardır. Tarafsız iktidar yani devlet başkanı bakanları atar, istifalarını kabul eder, meclisi fesheder, yasaları veto eder. Ama devlet başkanının asıl görevi siyasal organların çalışmalarına nezaret etmektir. Bunlardan biri aşırı giderse ve normal fren mekanizması yetersiz kalırsa, bakanların meclis üzerindeki ve meclisin de bakanlar üzerindeki fren mekanizması, devlet başkanı müdahale eder.

Devlet başkanı taraf değildir, yapılan yasadan sorumlu değildir, yasayı teklif eden, kabul eden o değildir, bakanların tutumlarından da sorumlu değildir, çünkü aktif iktidar bakanlardır, devlet başkanı tarafsız ve bağımsız olduğu için her iki tarafa da söz geçirebilir.

Yasaları meclisler yapacaktır, uygulanacak kararlar bakanların imzalarını taşıyacaktır, yargı hükümleri tarafsız mahkemelerde verilecektir. Bu düzenin işlemesi için de devlet başkanı tehlikeli durumlara el koyacaktır. Aktif iktidarın faaliyetleri tehlikeli mi olmaya başladı? Devlet başkanı hemen bakanları değiştirecektir. İrsî yollardan üyelikleri belirlenen Yüksek Meclisin faaliyeti tehlikeli ve kötü yolda mı? Devlet başkanı bu meclise yeni atamalar yaparak meclisin çoğunluğunu değiştirip bu tehlikeli eğilimi önleyecektir[65]. Temsilciler Meclisi tehlikeli olma yolunda mı? Devlet başkanı yasaları veto yetkisini kullanacak ya da meclisi feshedecektir[66]. Kaza iktidarı çok ağır cezalar mı veriyor? Devlet başkanı af yetkisini kullanacaktır. Devlet başkanı tarafsızdır ama, devlet mekanizmasının işleyişini her an gözleyen bir kişidir.

Temsilciler meclisinin üyelerinin seçimi sorununa gelince, kitlenin yani çoğunluğun baskısı da tehlikelidir, öyleyse ne yapmalı? Her erkek yurttaşa oy hakkı tanınmalı. Ancak siyasal hakları kullanmaya ehil olanlara oy hakkı verilmeli, bunlar ise bağımsız olabilecek kişiler olmalıdır, bunlar ancak belli bir miktarda mal ve mülk sahibi olanlardır. Bir toprağın mülkiyetine, bir sanayi işletmesine sahip olanlar ya da belirli bir miktarın üstünde vergi ödeyenler seçme ve seçilme hakkına sahip olacaklardır. İnsanlar arasında öngörülen bu ayırımın ise eski dönemlerin köle-özgür kişi ya da modern çağın soylu olan ve olmayan ayırımına benzemedi-

64) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 197 vd.
65) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I. s. 35 vd., 37.
66) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I. s. 30 vd., 180 vd.

ğini söyleyen Benjamin Constant, bu ayırımın yurttaş olanlarla olmayanlar arasında bir ayırım olduğunu belirtir. Yurttaş sayılabilmek için belli bir kültür ve bilgi düzeyine ulaşmış olmak gerekir, bunun için de, ilk koşul yaş koşuludur, sonra bunun yanında başka özellikler de gereklidir. Günümüzde, diyecektir Benjamin Constant, siyasal hakları kullanabilmek için, belli bir yaşa gelmiş olmak ve o ülkede doğup yaşamak yeterli olamaz, çünkü yoksulluğun sürekli bağımlı yaptığı kişiler tıpkı çocuklar gibi kamu işlerine katılabilecek kadar aydın kişi sayılmazlar ve yine bu kişiler ülkenin geleceği ve refahı ile yabancılar gibi yeterince ilgilenemezler.

Benjamin Constant, çalışan sınıfın daha az yurtsever olduğunu söylemek istemiyorum, diye devam edecektir, bu sınıf büyük kahramanlıklar, fedakârlıklar yapar ve bunu para ya da şan ve şöhret için de yapmaz, ama Benjamin Constant'a göre "vatanı için ölmek başka, yurdun çıkarlarını görüp, anlamak başka" şeylerdir[67]. Siyasal hakları kullanabilmek için belli bir yaşa gelmiş olma ve ülkede doğmuş olma koşullarına eğitim görme olanağı ve zamanı olma koşulu da böylece eklenmiş olacaktır, yani siyasal haklar için mülkiyet koşulu aranacaktır.

"Kişilere yasaklanmayan her şey müsaade edilmiş demektir, iktidarlar için ise, izin verilmemiş her şey yasaklanmıştır" diyen Benjamin Constant liberalizmin belli başlı savunucuları arasında yer alır.

B. Alexis De Tocqueville - Demokraside Eşitlik ve Özgürlük.

1805-1859 yılları arasında yaşamış olan Tocqueville "Amerika'da demokrasi" adlı eseriyle ün yapmıştır.

Alexis de Tocqueville, liberal düşünceye karşı olan tutucu bir çevrede yetişmiştir, babası bir soyludur. Tocqueville yirmiiki yaşında hâkimlik mesleğine girer, 1830 İhtilâlinden sonra Amerika'ya "Ceza Hukukunda reform" konusunu incelemek üzere gider. 1835 yılında kendisine büyük ün kazandıracak olan "Amerika'da Demokrasi" kitabını yayınlar. Eser, 1836 da Akademi ödülü alır ve Tocqueville de 1841 de Fransız Akademisine seçilir.

1840 da Tocqueville siyaset hayatına atılacaktır, Parlamentoya girer, 1846 devriminden önce hükûmeti uyaracak, "söz konusu olan oy hakkının genişletilmesi sorunu değil, bu çok daha geniş kapsamlı bir ihtilâl"dir diyecektir. 1848 Devriminden sonra seçimlere katılan Tocqueville, Kurucu Mecliste anayasanın

67) Bk. BENJAMIN CONSTANT, a.g.e., T. I, s. 250.

hazırlanmasına katılacak, 1849 da tekrar parlamentoya giren Tocqueville, bir süre Dışişleri Bakanlığı yapacaktır. Aynı yıl Bakanlıktan ve siyasal hayattan çekilen düşünür, 1856 yılında "Eski Rejim ve Devrim" konusunda yazdığı eserin birinci cildini yayınlar ama eserini tamamlayamadan 1859 da ölür.

Tocqueville'in son derece objektif ve bilinçli olduğunu kaydeden De Soto, Tocqueville'in bir mektubunda kendi yerini ve durumunu şöyle açıkladığını aktarıyor: "...Eski rejimi yıkan, fakat yerine kalıcı, sürekli bir düzen kuramayan uzun devrim yılları sonrasında dünyaya geldim. Hayata başladığım zaman aristokrasi ölmüştü ve demokrasi henüz yaşamaya başlamamıştı. Bu nedenle gözü kapalı ne birine ne de ötekine yönelebildim. Kırk yıl boyunca çeşitli rejimleri deneyen, fakat hiç birinde karar kılamayan bir ülkede yaşadım. Eski aristokrasiye dahildim ve aristokrasiye karşı ne bir kin ne de bir kıskançlığım vardı, ama aristokrasi yıkıldığında ona karşı hiç bir şey duymadım, çünkü insan ancak yaşayan bir şeye ilgi duyar.

"Aristokrasiyi değerlendirebilmek için ona yeterince yakındım, ama onu tarafsız yargılayabilmek için de yeterince uzaktım. Aynı şeyi demokrasi için de söyleyebilirim. Beni demokrasiye iten ya da ondan uzaklaştıran, aklımın nedenlerinin dışında hiç bir nedenim ve tutkum yok. Kısaca geçmiş ile gelecek arasında mükemmel dengedeyim. Her iki tarafı da rahatlıkla izleyebiliyorum"[68].

a) Eşitlik ve Demokrasi

Tocqueville, "Amerika'da Demokrasi" kitabının girişine, bu ülkede dikkati çeken ilk şeyin koşullar arasında *eşitlik* olduğunu söyleyerek başlar[69].

Eşitlik ilkesi, toplumun düşüncesine ve yasalarına belli bir yön vermekte, yönetenlerin sözlüğüne yeni maksimler getirmekte. yönetilenlerin yeni davranış kuralları edinmelerini sağlamaktadır. Eşitlik siyasal düzende etkili olduğu kadar, tüm toplum yaşamında da etkili olmakta, eşitlik her yerde, tüm davranışlarda ortaya çıkmaktadır.

Eşitliğe yönelişin, insanlık tarihine hâkim olan ilke olduğunu söyleyen Tocqueville, Avrupa'da da yediyüz yıldan bu yana adım adım eşitliğe doğru ilerlenildiğini belirtecektir. Eşitliğe doğru gidiş önüne geçilemeyen, evrensel, kalıcı ve insan iradesinin dışında

---

68) DE SOTO'dan naklen. Bk. DE SOTO, A., Cours d'Histoire des Idées politiques à partir du XIX siècle, Paris 1964 - 1965, s. 80-81.

69) Bk. TOCQUEVILLE. A. de. De la Démocratie en Amerique, T. I. Paris 1951, s. 1 vd.

oluşan bir gelişmedir. Tüm olaylar ve insanlar bu gelişmeye isteyerek ya da istemeyerek hizmet etmektedir. Bu gelişmenin tanrısal iradenin ürünü olduğunu söyleyen Tocqueville eşitliğe yani demokrasiye gidişi durdurmak istemek Tanrı iradesine karşı gelmek demek olduğunu belirtir[70].

Amerika'da demokrasiyi incelerken Toçqueville, yurttaşlık görevini yerine getirdiği kadar, bir hıristiyan olarak da üstüne düşen görevi yaptığına inanmıştır.

Demokratik toplumlar yani eşitlikçi düzenler, aristokratik toplumların yani hiyerarşik düzenlerin yerlerini alacaktır. Demokratik toplumların temel ilkesi eşitlik olacak, özgürlük ise, aşırı eşitliğe karşı bir panzehir sayılacaktır.

Demokrasi öyle bir sistemdir ki, bir topluma yerleştiğinde insanların kalplerinde ve sosyal siyasal kurumlarda tahtını kurar, böyle bir toplumda herkes yasayı kendi eseri olarak görür, yasaları benimser ve kolaylıkla yasalara uyar. Demokratik toplumlarda yöneticilerin iktidarına bu iktidar tanrısal sayıldığı için değil, fakat gerekli olduğu için boyun eğilir, devlet başkanına da duyulan sevgi bir tutku derecesinde değildir, mantığa dayanan, sade bir duygudur. Demokraside herkes haklara sahiptir ve bunları elinde tutacağından emindir. Demokraside tüm sınıflar arasında karşılıklı sağlam bir güven ve hoşgörü vardır[71] diyerek demokrasinin özelliklerini sıralayan Tocqueville, "böyle bir toplumda belki aristokraside olduğundan daha az şatafat ve gösteriş olacaktır ama, yoksulluk da daha az olacaktır, aşırı gösteriş olmayacak ama, refah daha yaygın olacaktır, kötülük yine olacak ama, cinayetler azalacaktır" diye devam eder.

Demokraside yurttaşlardan bazen büyük fedakârlıklar da istenecektir. Demokraside her insan eşit olarak güçsüz olacağından diğer insanlara eşit ihtiyaç duyacaktır ve onlara yardım ettiği takdirde onların da desteğini sağlayabileceğini anlayacak ve kendi çıkarını ortak çıkarla aynı şekilde değerlendirecektir. Bir bütün olarak ulus, belki daha az göz kamaştırıcı ve daha az şanlı, daha güçsüz olacak ama, çoğunluk daha mutlu ve daha rahat olacaktır[72]. Kısaca, bu demokratik toplum Fransa'nın aristokratik toplumundan daha renksizdir ama, toplumda herkes daha mutludur.

---

70) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 4 - 5.
71) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 7.
72) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 7-8.

b) Demokrasinin sakıncaları ya da eşitliğin doğal sonuçları

Demokrasinin karşılaşabileceği tehlikelerin kaynağı nedir? Tocqueville *demokraside tehlikenin yönetenlerden çok yönetilenlerden geldiğine inanmıştır.* Zaten demokraside yöneten ve yönetilen vasıfları birleşmiştir, bu nedenle demokraside yönetilenler bozulursa tüm sistem bozulur.

Demokrasinin dayandığı ilke eşitliktir, demokraside insanlar için eşitlik özgürlükten daha önemlidir, insanlar özgür olmak isterler, bunun için çaba harcarlar ama, özgürlüğe ulaşamadıkları zaman da, duruma katlanırlar. Oysa eşitlik için aynı şey söylenemez, eşitliğin bozulmasına katlanmaktansa ölmeyi yeğ tutarlar, kölelik içinde eşitliği, özgürlük içinde eşitsizliği tercih ederler[73].

İşte, *demokrasinin temel ilkesi olan eşitlikten, kolaylıkla bireyciliğe kayılabilmektedir,* demokrasinin karşılaştığı tehlikelerden biri buradan kaynaklanmaktadır. Demokrasi eşitliğe doğru bir eğilimi açıklar, bu eşitlik eğilimi insanların üstleriyle ve birbirleriyle olan tüm tâbiyet bağlarını koparacak ve insanlar aristokratik toplumda olduğundan daha değişik biçimde ne bir soyluya ne bir krala ne bir sosyal kuruma bağlanmadan yan yana ve birbirlerine eşit olarak yaşayacaklardır. Bunun sonucu olarak da Tocqueville'in bireycilik dediği olumsuz gelişme ortaya çıkacaktır.

> Bu bireycilik felsefî ve siyasal anlamda bir bireycilik değildir. Yani siyasal toplumun kaynağında birey olduğu düşüncesi değildir; bunun gibi bireycilik, bireyin kendini başlı başına üstün, bağımsız bir değer olduğunu kabul ettiği bir bireycilik de değildir[74].

Bu bireycilik insanın toplum içinde yalnızlaşmasıdır, bu yalnızlaşmanın bencillikle ilgisi yoktur, başka bir şeydir bu. Çevresindekilere ve sorunlara hâkim olamayacağını anlayan kişi, kendi kendini yalnızlığa itecek, kendi çevresinde ailesi ve çok yakın dostlarından oluşan bir toplum kuracaktır. Böylece toplumun ve devletin temel sorunlarından uzaklaşacak ve bunları tümüyle iktidarların eline bırakacaktır.

Bu yalnızlık her alanda belirecektir, kendisini diğer herhangi bir kişi ile eşit gören birey davranışlarını gelenek ve göreneklere

---

73) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 53.
74) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., 1949, s. 235; DE SOTO, a.g.e., s. 96-97.

ya da zamanın üstün kişilerinin görüşlerine göre değil de, kendi mantığına, inançlarına göre düzenleyecektir. Duygusal yönden yalnızlaşacaktır, tüm duygularını kendine ve çevresindeki o ufacık gruba yöneltecektir ve toplum içinde kendini yapayalnız hissedecektir.

Tocqueville bu açıdan ele aldığı bireyciliğin, her zaman değilse bile çoğunlukla tehlikeli olduğunu söyleyecektir, çünkü kendini böyle küçük çevresi içine hapseden birey, yurttaş olacağı yerde tekrar uyruk durumuna düşecektir.

Böylece *demokrasilerin karşılaştığı anarşi ve despotizm tehlikeleri ortaya çıkar.*

Anarşi, özgürlüğün en aşırı derecede uygulanmasının normal ve otomatik sonucu olarak belirir. Özgürlüğün kural ve sınır tanımak istememesi ise aşırılıktır. Ne var ki anarşi o kadar korkunç bir tehlike değildir ve olmayacaktır, çünkü Tocqueville insanlarda bir denge ve düzen duygusu bulunduğunu ve bunun anarşinin aşırı boyutlara ulaşmasına engel olacağına inanır.

Demokraside *despotizm ise, çoğunluğun despotizmi şeklinde belirir*[75]. Özgürlüğünün tehlikede olduğunu düşünen kişi kime başvurur? Önce, kişinin özgürlüğünü kim tehlikeye sokar? Yasa koyucular ya da yasayı uygulayanlar... Yasa nedir? Parlamentonun yani çoğunluğun oyladığı kurallar... Yürütmeye gelince, o da genel oyla seçilen yani çoğunluğun seçtiği Başkanın çevresindekilerdir. Bunlara karşı yargıçlara başvurulamaz mı? Yargıçlar da, çoğu kez seçimle iş başına gelirler... Yargı organında da bireyin karşısına çoğunluğun seçtiği kişiler çıkmaktadır. Çoğunluk mütecavizse, saldırgansa azınlığın susmaktan başka çaresi olmayacaktır. İşte köleliğe giden bu yol demokrasinin karşılaştığı en büyük tehlikedir[76].

Çoğunluğun despotizmi tek ve merkezî iktidar düşüncesinde dayanak bulur[77]. Eşitliğe dayanan demokraside hükümran ile uyruk arasında ara iktidarların bulunmaması aristokrasilerde olduğunun aksine çoğunluğun despotizmini kolaylaştırır.

Çoğunluğun despotizmi eşitlik ve yeknesaklık düşüncesinde de dayanak bulur. Bir toplumda, diyecektir Tocqueville, koşullarda

75) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 257 vd.
76) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 261.
77) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., T. I, s. 271.

eşitlik sağlandıkça, bireyler daha küçük görünür, toplum da daha büyük, daha doğrusu diğerlerine benzeyen her yurttaş kitle içinde çoğunluk arasında kaybolur ve ancak muhteşem, yüce ulus göze görünür olur. Demokraside eşitlik kurumlarda eşitliğe, yasalarda eşitliğe götürür.

Buna ek olarak *yalnızlığa itilen birey kendi özel işleri arasında kamu işleriyle ilgilenecek vakit bulamaz* ve bunlarla ilgilenmeyi bırakır, önemli kamu işleri birçok kimse için anlaşılmaz, karmaşık sorunlar olarak kalır, birey anladığı daha basit, fakat önemsiz işlerle oyalanır. Öte yandan, zamanını değişik ve cazip biçimlerde değerlendirme olanağını bulan bireyin *kamu işlerine ilgisi giderek daha da azalır* ve bunlara ayıracak hiç vakti kalmaz olur. Buna ek olarak rahata alışan demokratik toplumlar düzensizlikten korkarlar, bunun sonucu olarak da devlet gücünü yani kendilerini anarşiye karşı koruyacak olan merkezi otoriteyi güçlendiren yeni yetkiler kabul etmekten çekinmezler.

Demokratik toplumda kendilerini güçsüz gören bireylerin sığınağı devlet olacaktır, *devlet büyüdükçe, birey küçülür* ve ayrıcalıklara karşı beslenen kin de artar. Demokrasilerde insanların eşitliğe karşı büyük tutkuları vardır, tüm koşullarda eşitsizliğin hâkim olduğu bir toplumda göze batan bir eşitsizlik olmaz, ama herkesin eşit sayıldığı bir toplumda eşitliği bozan en ufak eşitsizlik göze batar.

Ara iktidarların ortadan kalkması merkezî iktidarın faaliyet ve etki alanını genişletmektedir, *devlet gücü her yere girer, her şeya karşı olur.* Eskiden ara kuruluşların ve kurumların üstlendikleri birtakım işleri demokraside devlet üstlenmek zorunda kalmıştır, yoksullara yardım, hastaya hastahane ve ilâç, işsize iş gibi görevler devlete düşmektedir. Eskiden özel kişilerin yüklendikleri eğitim görevini de demokrasilerde devlet yerine getirmektedir, hatta devlet din sorunlarıyla da ilgilenmekte, kilisenin mallarının yönetimine karışmakta, din görevlilerini ücrete bağlamakta ve bu yoldan insanların ruhlarına da girme yollarını bulmaktadır.

Devlet ekonomik sorunlara da el atar. Eskiden paraya ihtiyacı olduğu zaman vergi koyan devlet, şimdi borçlanma yoluna gidiyor, diyen Tocqueville devlet borçlanmayla zenginlerin paralarını ve tasarruflarını kendine çekerken, tasarruf sandıkları aracılığı ile de yoksulların tasarruflarını çektiğini ve kişilerin de daha güvenceli buldukları için tasarruflarını devlete verdiklerini söyler.

Devlet sanayi faaliyetlerine de karışır, kamu hizmetlerinin artması nedeniyle, –yol yapımı, liman inşaatı, demir yolu yapımı, gaz, su, elektrik dağıtımı– dolaylı yoldan sanayiciler devletin hizmetine girerler. Bazı işletmeler ve sanayi dalları ise doğrudan doğruya devlet tarafından işletilir. Böylece devlet birinci sanayici olur ve tüm diğer sanayicilere de hükmeder.

Aynı devlet tüm anlaşmazlıkları mahkemelerinde çözümlemektedir. Devletler geliştirilen idare mekanizmaları sayesinde tüm bu işlerin üstesinden gelebilmektedir. Böylece devlet her şeye hâkim olmaktadır ve Tocqueville despotizmin yerleşmek üzere olduğuna inanmıştır.

Ne var ki *bu despotizm eskilerin despotizmi değildir* ve o denli tehlikeli de değildir, çünkü eşitlik bu despotizmi yumuşatmaktadır. Herkesin eşit, vasat, önemsiz olduğu bir ortamda ne denli büyük ve farklı olursa olsun bir yurttaşa diğerlerini ezme zevki verilemez. Demokrasilerde hükûmetler olağanüstü hallerde ve kriz dönemlerinde sert davranabilir ve şiddet kullanabilirler, ne var ki bu haller ve dönemler her zaman yaşanmaz.

Bu despotizm nasıl tanımlanabilir? Tocqueville, bu despotizme bir ad vermeden anlatıyor birbirine benzeyen eşit bir sürü insan... küçük, basit zevkler için sürekli didinen, çırpınan insanlar... her biri kendi dünyasında sanki diğerlerinin kaderine yabancı... çevresindeki yakınları onun için sanki tüm insanlığı ifade ediyor... yurttaşlarının yanında ama onları görmüyor, onlara dokunuyor ama onları hissetmiyor... Bunların üstünde muazzam ve koruyucu bir iktidar yükseliyor. Bu iktidar mutlak, düzenli, müşfik, koruyucu bir baba otoritesini andırıyor, ama çocuklarını sorumluluk yüklenecekleri döneme hazırlayan bir baba otoritesi değil de, onları sürekli çocukluk çağında tutmayı amaçlayan bir baba otoritesi...

Bu iktidar insanları dilediği gibi yoğuracak, onları karmaşık karışık kurallar ağı içine alacak, herkes eşit olarak bu düzende yaşamaktan mutlu olacak, çünkü aksi halde devletin sağladığı yararları kaybetme tehlikesiyle karşılaşacak.

Şüphesiz bu düzende de insanlar bakanları düşürecekler, seçimler de meclislerdeki çoğunluğu değiştirecekler, ancak bunlar insanlara özgür olduklarını sanmaları için verilen tesellilerdir. Ne var ki, böyle bir düzen yine de tüm iktidarı tek kişiye ya da sorumsuz bir organa veren yönetimlerden daha iyidir.

Seçimler de fazla bir şey ifade etmez. Seçimler, sorunların

değişik çözümleri arasından bir seçim yapma anlamını taşımaz, çünkü birey bu sorunlardan bir şey anlamaz ve bunlarla ilgilenmez de... Yapabileceği çok daha eğlenceli işler varken sıkıcı siyasal sorunlara yabancı kalır... Tesadüfen bir seçim yapar. Devlet kendisine şu adayları seçmesini öneriyorsa, bunların seçilmesinin iyi olacağını söylüyorsa, birey onları niye seçmesin? Devletin istediği adayları neden milletvekili, ya da bakan yapmasın? Böylece birey sonuçta seçim denen tek ve büyük olanağını da kullanamaz olur. İşte Tocqueville'e göre modern despotizm böyle gelişir.

Demokrasi toplumların kaçınılmaz geleceğidir, demokraside insanlar gerçekten mutlu olmasalar bile mutsuz da olmayacaklar. herkesin yiyeceği içeceği ve işi olacak, her şey eşitlik ilkesine uygun gelişecek ama, insanlar bir karınca yuvasındaki karıncalardan farksız olacaklar.

Tocqueville demokrasinin tehlikelerini belirttikten sonra, bunlardan kurtulmanın mümkün olabileceğini söyler, ancak bunun için önce tehlikeleri anlamak ve görmek gerekir.

Tocqueville bu konuda daha çok *sosyal yapı kurumları* üzerinde duracaktır. Demokrasiyi ve getirdiği özgürlükler demetini kabul etmek gerekir ama *tehlikeleri önlemek için de ara kurumları geliştirmek zorunludur.*

Ademi merkeziyet sistemi devletin baskı aracı olmasını azaltacak bir araç olarak görülür, Tocqueville komün'ün doğal bir kurum olduğunu, bir insan topluluğunun olduğu her yerde komünün kendiliğinden kurulduğunu ve "komünün Tanrı elinden çıktığını" söyleyecektir[78].

> İlk öğretim nasıl bilim alanına insanın ilk adımı ise, komün de özgürlük yolunda öyle ilk adımdır. Komün insanın başkalarının işleriyle ve ortak çıkarla ilgilenmelerini, kabuklarından çıkmalarını sağlar. Komünün sorunları her yurttaşın akıl erdirebileceği basit sorunlardır, komünal çıkarla ilgilenen birey, bireyciliğin kabuğunu kırmış olur ve ortak çıkar düşüncesine ulaşabilir. Daha yetenekliler daha yukarılara çıkarak bölgesel çıkarlarla ilgilenirler ve buraya ulaşabilenlerin de iyileri, bölgelere ortak çıkarlarla ilgilenirler ve böylece hükûmet olmaya kadar çıkabilirler[79].

78) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., s. 58.
79) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., s. 65-67.

Ademi merkeziyetten beklenen yalnızca devletten bir şeyler koparması değildir, yurttaşların ve giderek yöneticilerin yetişmesini sağlamasıdır ve böylece yönetenlerin ve yöneticilerin yetişmesi sağlanmış olur.

Yöneticilerin baskısını, idarenin ve siyasal partilerin keyfiliğini önlemek için *derneklerin varlığı gereklidir.* Tocqueville Amerika'da dernek çokluğunun dikkatini çektiğini söyler. *Ademi merkeziyet sistemi ve dernekler devlet iktidarına sınır getirebilirler* ve yurttaşların karakterlerini şekillendirebilirler. Kişinin eğilimlerine uygun bir dernekte çalışması, ona yeni ufuklar açar ve gelişmesini sağlar[80].

Bunlara ek olarak başka kurumlara da gerek vardır. Dernek kurma ve ademi merkeziyet, bireylerin düşüncelerini açıklayabilmeleri ön koşuluna yani *basın özgürlüğü*ne dayanır. Bireyler iktidar karşısında kendilerine makul gelen çözümleri tartışabilmelidirler, bu nedenle basın özgürlüğü demokrasi için son derece değerlidir ve eşitliğin neden olduğu hastalıkları önler. Eşitlik insanları birbirinden koparır ve güçsüzleştirir, oysa basın özgürlüğü herkesin yanına en güçlünün de en güçsüzün de kullanabileceği bir silah koyar. Eşitlik insanı yakınlarının desteğinden yoksun bırakır, oysa basın yoluyla insan tüm yurttaşları yanına çağırma olanağını bulur. *Basın özgürlüğü olmadan demokrasi olmaz,* diyecektir Tocqueville.

Yargı gücü de yurttaşları koruyan güçtür ve özgürlüklerin bekçisidir.

Şekillere uyma da demokrasilerde kişi özgürlüklerini koruma aracıdır. Şekil, yöneticileri yasalarda belirlenen birey çıkarlarını dikkate almaya zorlar. Şekle uyma idareciye olduğu kadar idare edilene de zor gelir, şekle uymadan daha hızlı iş görülebilir, ama şekle uyma iktidarın sınırlanmasını ve bireylerin iktidar ile işbirliği yapmalarını sağlar. Bu koşullara uyan bir toplum da ahlâkî bir toplum olur.

4. Sosyalizm

A. Marxizm Öncesi Sosyalizm.

Liberal-bireyci düşünce Fransız devrimini belirler, bu düşünce sisteminde bilindiği gibi bireyler yasa önünde eşittirler ve yasa

80) Bk. TOCQUEVILLE, a.g.e., s. 194-197.

önünde eşitlik ilkesinin toplumların tüm sorunlarını çözümleyeceğine inanılır. Devrimi gerçekleştiren burjuvazi ise, siyasal iktidara ağırlığını koymuştur. Tüm insanlar özgürdür ve mülkiyet kutsal, dokunulmaz bir haktır. Ekonomik liberalizmin temeli olan sanayi ve ticaret özgürlüğü de gerçekleşmiştir.

Yeni bir siyasal düzenin temeli atılmıştır, bu siyasal düzen ulusal egemenlik iktidarların meşruiyetinin kriteri sayılmıştır. Ancak herkese oy hakkının tanınması da söz konusu değildir, oy hakkı mal varlığı koşuluna bağlıdır.

Yeni bir ekonomik düzen hızla gelişmektedir, serbest rekabet ilkesinin önündeki tüm engellerin kaldırılması yoluna gidilmekte, ekonomik liberalizmin gelişmesi sağlanmaktadır. Toprak mülkiyeti ise eski önemini ve değerini yitirmektedir, sanayi mülkiyeti ve ticarî sermaye önem kazanmaktadır.

Batı Avrupa'da sanayi hızla gelişmektedir, tarım ve el san'atlarına dayalı ekonominin yerini sanayi almaktadır. Aynı zamanda Avrupa hızlı bir nüfus artışı olayını da yaşamaktadır. Kırsal kesimden şehirlere, kurulmakta olan sanayi merkezlerine hızlı bir göç olayı başlamıştır ve şehirlerin gelişmesi de hızlı fakat düzensiz olmaktadır.

Ancak gelişen ve sanayileşen Avrupa'da bu gelişmelere paralel olarak birtakım aksaklıklar da belirmekte gecikmez. Fizyokratların savundukları ve kendiliğinden gerçekleşeceğine inandıkları düzen iyi bir düzen olmamış tam aksine kötü bir düzen olmuştur.

İşte XIX. yüzyılın başlarında kapitalist düzenin aksaklıkları, sosyal, ekonomik düzendeki bozukluklar, ekonomik krizler, çalışan insanların koyu bir yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalmaları, bazı düşünürleri bir yandan tüm bu kötülüklerin nedeni olarak kabul edilen kapitalist düzenin eleştirisini yapmaya, öte yandan da bu kötülüklerin bulunmayacağı sosyal ekonomik bir düzen aravama itmiştir.

Bu arayış içinde olan Marxizm öncesi sosyalist düşünürlerden Saint-Simon'un "Teknik Devleti", Fourrier'nin "Falanj"ları Owen'in çeşitli girişimleri hep bozuk ve kötü gelişen kapitalist düzenin yerini alacak olan ideal mükemmel düzen örnekleri olarak düşünülmüştür. Bu düzenler, bunları düşünenlerin düşüncelerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra Marxizm ise kapitalizmin yerini alacak olan yeni düzenin insanların düşüncelerinin,

düşlerinin ürünü olmayacağını, önemli olanın ekonomik, sosyal olayları belli bir andaki şekilleri içinde incelemek ve değerlendirmek olmadığını, asıl önemli olanın bunların gelişme ve değişme yasalarını bulmak olduğunu yani bunların bir şekilden diğerine geçiş yasasını, bir düzenin diğer bir düzenle ilişkisini belirleyen kuralı bulmak olduğunu söyleyecektir. Marxizm kapitalist düzenin yerini insanların hayallerinde kurdukları bir düş düzeninin değil, fakat tarihsel gelişme içinde toplumların zorunlu hareketleri sonucu doğacak olan bir düzenin alacağını ileri sürecektir.

Sanayileşme olayı ile birlikte, burjuvazinin siyasal ve ekonomik gücünün sınırlanması ve çalışan insanların çeşitli sosyal ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, zenginliklerin daha âdil bir dağılımı, ekonomik ve sosyal-baskı altında yaşamak zorunda kalanların baskıdan kurtulması, yönetici kadroların yenilenmesi ya da tamamen değiştirilmesi ve iş başından uzaklaştırılması, birey özgürlükleri, kadın-erkek eşitliği, sosyal ilişkilerde uyum, çözümlenmesi gereken sorunlar arasında yer almıştır.

Bu sorunlara eğilen Marxizm öncesi sosyalist düşünürler, sosyal sorunları ön plana alarak bunları çözümlemeye çalışmışlardır. Tüm insanlara yaşama hak ve özgürlüğünü sağlamak, tüm insanların aynı olanaklara sahip olabilecekleri bir toplum düzeni kurmak bu düşünürlerin ortak sorunu olmuştur[81].

aa. Charles *Fourier* ve *Falanjizm*

1772 yılları arasında yaşayan Fourier, ticaret ve sanayi gelişmelerini eleştiren bir düşünürdür.

> Varlıklı bir tüccar ailesinden gelen Fourier, babasının ölümü üzerine öğrenimini yarıda bırakıp, aile servetinin yönetimini üstlenir. Ancak, 1793 de Lyon'da başarısız girişimleri sonucu ve devrim olaylarının etkisiyle de tüm servetini kaybeder. Hayatı boyunca Fourier, devrimden ve ticaretten nefret edecektir. Ancak yaşamını sürdürmek için de ticari temsilci olarak" Fransa'yı baştan başa dolaşmış, daha sonra da sabit bir iş bularak yerleşmiştir.
>
> 1808 de "Dört hareket teorisi" ile Falanj görüşünü açıklar. Bunun ardından da peşpeşe diğer eserlerini verir -1822 de "Association domestique et agricole", 1829 da "Nouveau monde industriel"-. Hayatının son yıllarında düşündüğü toplum düzenini

81) Marxizm öncesi ya da "ütopik sosyalizm" ve Marxizm yani "bilimsel sosyalizm" ayırımı için bk. ENGELS, Fr.. Socialisme utopique et socialisme scientifique, Paris 1962, s. 51 vd., 78 vd.

kurmak üzere çevresine yandaşlarını toplar, ama ilk Falanjin kurulmasını gerçekleştirecek zengin kişiyi bulamadığı için öngördüğü toplum düzenini uygulama alanına koyamaz[82].

Fourier hayatı boyunca ticaretten ve tüccarlardan nefret etmiş, onları acımasız eleştirmiş ve "asalaklar" diye tanımladığı tüccarların bütün marifetlerinin "altı franklık bir malı üç franga satabilmek" olduğunu söylemiştir.

Fourier'ye göre, *ticaret bir "zenginler feodalitesi" yaratır* ve bankacıların egemenliğine yol açar, ekonomik liberalizm ise, sonuçta İngiltere'de olduğu gibi anarşiye ve açlığa neden olur. Fourier, tekstil işçilerinin yoksulluğunu yakından görmüş ve açlıktan ölmenin anlamını kavramıştır, bunun etkisiyle de tarımı sanayileşmeye tercih edecektir. En azından ufak sanayi kuruluşlarını kırsal alanlara serpiştirmek gerektiğini ve işinden çıkan işçinin doğaya yakın, sağlıklı ve normal bir yaşam süresini ve ücreti yetersiz kaldığı zaman da tarlasını işleyerek ihtiyacını sağlayabilecek durumda olmasını isteyecektir.

Ticaret ve sanayileşmeye karşı duyduğu nefret Fourier'yi kapitalist liberal sistemin eleştirisine götürecektir. düzensiz kapitalist sistem yoksulluğun nedenidir.

Fazla üretimin yarattığı krizlere şahit olan Fourier, bu krizlerin ücretlerin düşmesine ve sefalete neden olduğunu söyleyecek ve "öyleyse, diyecektir. suclu olan endüstriel anarşidir."

Öyleyse yeni toplum düzeni nasıl olmalıdır?

Marxizm öncesi ütopik sosyalistler, genellikle yeni toplum düzenleri için *insanın yeni baştan ele alınıp değiştirilmesini* öngörürler. İnsan sosyal bir yaratık olduğu için de bu konuda en iyi yöntemin insanın küçük topluluklar içinde ele alınıp eğitilmesini ve toplumun yeni baştan düzenlenebilmesi için gerekli özellikleri ve nitelikleri kazanmasını isterler. Bu küçük toplumlar giderek, suda yayılan bir yağ damlası gibi tüm dünyaya yayılacak ve tüm insanlar ve toplum düzenleri yavaş yavaş değişecektir.

---

82) Bk. ALHAİZA, A. Ch., Fourier et sa sociologie sociétaire, Paris 1911; PISSON, Fourier, Paris 1932; LEFRANC, Histoire des doctrines sociales dans l'Europe contemporain, Paris 1960; TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 563 vd.; BAGGE, D., Les idees politiques en France sous la Restauration, Paris 1952. s. 364 vd.

Fourier'nin yeni toplum yapısı için öngördüğü ilke "uyum"-dur. Fourier, "cazibe, çekim" ilkesinin yalnızca fizik dünyada değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerde de egemen olduğunu söyleyecektir. İnsanları doğal olarak birbirlerine çeken bir çekim gücü vardır ve bu sayede insanlar arasında uyum sağlanabilir, çağdaş toplum ise Fourier'ye göre, tam bir keşmekeş içindedir ve uyum ilkesiyle çelişmektedir.

İnsanlar arasında uyumu sağlayan onların tutkularıdır, Fourier büyük bir dikkat ve özenle insanların tutkularını tasnif eder. Toplum bilimi böylece tutkuların hesabına dayanır, tutkulardan yola çıkarak insanların bir araya getirilebileceği hesaplanır.

Fourier soylu tutkulardan biri olan çalışma tutkusu üzerinde durur, çalışma ama bu, zevkle, istekle, neş'eyle, mutlulukla yapılan bir çalışma olmalıdır. Fourier bu tür bir çalışma sistemi düşünmüştür. Çalışma hayatında can sıkıntısını, bıkkınlığı önlemek için de, iş hayatında değişikliği öngörmektedir. Çalışanlar bir işten diğerine geçebilecekleri, örneğin bir süre gül yetiştirenlerin daha sonra sütçülük yapabilecekleri ve daha sonra da marangozlukla uğraşabilecekleri bir çalışma ortamı ister.

Bu tür bir çalışma düzenine dayanan bir sosyal yapı öngören Fourier, böyle bir düzenin kendiliğinden gerçekleşemiyeceğini de bilir, bunun için, insanların doğal yeteneklerinin gelişmesini engelleyen kapitalist düzenden kurtulup yeni bir düzene kavuşturulmaları gereklidir.

Bu *yeni düzen Falanj sistemi olacaktır.* Bu düzende Fourier üretimden çok tüketim ve üreticiden çok tüketici üzerinde durur. Falanj bir üretim aynı zamanda bir tüketim kooperatifi görünümünde olacaktır.

Dörtyüz hektarlık bir tarım alanı üzerinde kurulacak olan Falanjda, yalnızca tarım yapılması söz konusu değildir, burada her türlü iş ve faaliyet yapılacaktır. Falanj ekip halinde, küçük gruplar içinde kollektif çalışan binaltıyüzyirmi kişiden oluşacaktır. Falanj konusunda ayrıntılı bilgi veren Fourier, Falanj'da insanların mutluluğunu ve refahını sağlayacak tüm olanakları öngörmüştür. Sıcak, aydınlık, geniş salonlar, kırk çeşit yiyeceğin hazır olduğu sofralar... vs.

Falanj'ların kurulmasında devletin rolü olmayacaktır. Fourier, Falanj düzeninin kuruluşunda devlete değil, fakat kapitalistlere güvenmektedir. Falanjların kurulması için kapitalistlere başvurmak gerekir, onların malî yardımlarını sağlayabilmek için de, Falanj düzeninin çok kârlı ve verimli bir yatırım olduğuna onları inandırmak gerekir.

Otoriter merkezî iktidarlardan nefret eden Fourier aynı zamanda yapıcı değil, fakat yıkıcı olduğunu söylediği *devrimlere de karşıdır*. 1789 devrimini şiddetle eleştirmiştir.

Geleceğin toplum yapısı Falanj federasyonlarından kurulu olacaktır.

Falanj sistemi komünist bir sistem olmayacaktır, miras kurumuna saygı duyan, zenginlik kadar yoksulluğun da doğal olduğunu kabul eden ve düzensizlikten, karışıklıktan nefret eden Fourier, Falanjda değerlerin dağılımında onikide beşinin emeğe, onikide dördünün sermayeye ve onikide üçünün de yeteneğe verilmesini öngörmüştür.

Her ne kadar Fourier Falanjlarını gerçekleştirerek yardımsever bir kapitalist bulamamışsa da, Falanjların gerçekleştirilmesi için, Fransa'da, Amerika'da, Rusya ve İngiltere'de bazı girişimlerin olduğu da bilinmektedir. Ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır, başarıya ulaştıkları zaman da Fourier'in öngördüğü biçimde bir Falanj niteliğinde değil de, "kooperatif birlikleri" şeklinde gerçekleşmiştir.

Fourier'nin ölümünden sonra ise, görüş ve düşünceleri Victor Considerant tarafından yayılmaya çalışılmıştır.

Kooperatifçilik görüşü her ne kadar Fourier'nin sistemine yabancı değilse de, Fourier'yi kooperatifçilik hareketinin öncüsü ve kurucusu olarak görmenin de pek doğru olmayacağına işaret eden Touchard, bununla birlikte Fourier'nin kapitalist sistemi sert ve acımasız eleştirileri ile ve öngördüğü iradeye dayanan birlikler kurma düşüncesi ile, proletaryanın henüz sınıf bilincine varmadığı bir dönemde, ticaret ve sanayi devriminin tehdit ettiği küçük burjuvazi ve zanaatkârların dilek ve isteklerini dile getirdiğini, XIX uncu yüzyılın başında bir toplumun zihniyetini aydınlatmaya yardımcı olduğunu ifade etmektedir[83].

bb. *Robert Owen* Yeni Toplum düzeni ve *Çartizm* hareketi

XIX uncu yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa ülkelerinin sanayileşme sürecine girdikleri ve bu gelişmenin kısa sürede toplumun bazı kesimleri için acı sonuçlar verdiği görülecek ve sosyal reform tasarıları ön plana çıkacaktır. Bu gelişmelerin başında da İngiltere bulunmaktadır, sanayileşme sürecine ilk giren Batı Av-

83) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 563, 565; DELBEZ, Les grands courants de la pensée politique française depuis XIXe siècle, Paris 1970. s. 82-83.

rupa ülkesi İngiltere'yi[84] Fransa izlemiştir. Ancak bu iki ülke düşünürlerinin sosyal reform konusunda öngördükleri tasarılar birbirinden farklı olmuştur, İngiliz düşünürleri faydacı çizgide ilerlerken, Fransız düşünürleri geniş ölçüde ütopist çizgide yürümüşlerdir.

> XIX uncu yüzyılın başlarında sanayileşme sürecine giren İngiltere'de, bu olay, o dönemin belli başlı enerji kaynağı olan kömüre dayalı olarak gelişmiştir. Bol ve zengin kömür yataklarına sahip İngiltere madenlerini işlemiş ve diğer ülkelere kıyasla sanayileşmede büyük atılım yapmıştır. Makineleşmeye geçen İngiltere'nin bu sanayi devriminin ekonomik portresi üzerinde olduğu kadar, siyasal etkileri, sosyal sonuçları konusunda da çok şey söylenmiştir.
>
> Makineleşmenin sağladığı olanaklarla İngiltere ürettiklerini ülkede tüketmekle birlikte, ihracata da yönelmiştir. İhracat için ise, ucuz mal üretmek ve satılan sanayi ürünlerinin karşılığında da bir şeyler satın almak gerekmektedir. İngiltere bu dönemde dünyanın her tarafından ham madde ve yiyecek maddesi talep eden ülke durumuna girmiş, dünyanın her yanından gelen ürünlerin sergilendiği ve tüketildiği ülke olmuştu. Doğal olarak bu gelişme İngiliz tarımcılığında bir krize neden olmuş ve ürünlerini korumak isteyen çiftçilerle serbest piyasa düzenini isteyen sanayiciler arasında çatışmalara sahne olmuştur[85]. Tarımla sanayi arasında bir tercih yapmak gerektiğinde ise, siyasal mücadeleler başlamıştır. Bu gelişmelere ek olarak İngiltere, bu dönemde büyük bir nüfus patlamasına sahne olmuştur ve bunun hemen ardından da bir dizi siyasal istekler gelmiştir.
>
> Bu sorunları çözümlemek için, çok sert iş yasaları çıkartılması yoluna gidilmiştir. Bu dönemde İngiltere'de emekçilerin durumunun çok kötü olduğu ve çalışanların koyu bir sefalete terkedildikleri bilinir.
>
> Ekonomik krizler bu olumsuz durumu daha da kötüleşirken, fazla üretimin yarattığı krizler, özellikle sürekli artan nüfus karşısında işsizlik sorunları toplumu çok olumsuz yönde etkilemiştir.
>
> Ekonomik gelişmelerin toplumda kişilerin refah ve mutluluğunu artırmadığı görülmüştür.

1791-1858 yılları arasında yaşamış olan Owen, kendi kendini yetiştirmiş ve çok genç yaşta beşyüz işçinin çalıştığı fabrikanın sahibi olmuştur. Owen bir eylem adamıdır, bir eğitimcidir, iş haya-

---

84) Bk. AYBAY, R., Sosyalizmin öncülerinden Robert Owen, İst. 1970 s. 23 vd.

85) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 408 vd.

tında başarıya ulaşmak için neler yapılması gerektiğini öğretmeye çalışır.

Sanayileşmeye karşın bir doğal düzenin kurulması için çaba göstermek gerektiğine inanmıştır. Bunun için de kötülüğün kaynağına inmek gerekir, düzensiz sanayileşmenin beraberinde getirdiği frensiz rekabete ve girişimcilerin sınırsız kazanç tutkularına karşı önlem almak zorunludur[86].

Owen'in savunduğu görüşlerini eylemleri içinde şöyle özetlemek mümkündür:

Owen iyi bir patron olarak işçileri ile ilgilenmektedir. İnsan ve karakteri, içinde yaşadığı ortamın ürünüdür, bu bakımdan *eğitim sorunu önemli* bir sorundur[87]. Meslek hayatının başlangıcında giriştiği *New Lanark denemesi* bunun kanıtıdır.

İşçilerin içinde yaşanabilir evlerde oturmalarını, sağlığa uygun koşullarda çalışmalarını ve yaşamalarını savunmuştur. İşçi barınaklarının ve iş yerlerinin sağlık koşullarına uygun olması için gerekli düzenlemeleri önermiştir. İşçilerin gelişmelerini, meslek hayatında ilerlemelerini de sağlamak gerekir. Bunun için de eğitim sorununu ele almak ve bu sorunu çözümlemek zorunluğu vardır, iş yerlerine yakın okullar açılması gereklidir, ücretlerin arttırılması, çalışma saatlerinin azaltılması da zorunludur. Owen, kadınların ve özellikle çocukların çalıştırılmalarına karşı çıkacaktır. New Lanark girişiminde Owen "aydın bir patron" görünümündedir[88].

Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için de, *Owen devletin yardımına ihtiyaç olduğunu düşünmektedir.* Devlet iş hayatını ve çalışma koşullarını düzenleyecek ve özellikle çocukların çalışma ve iş koşullarını belirleyecek yasalar yapmalıdır. 1819 da Owen'in etkisiyle kabul edilen yasa, Owen'in çocuk işçiler için öngördüğü sistemin çok gerisinde kalmıştır.

> Owen her zaman devletin, yöneticilerin ve egemen sınıfların desteğini sağlamaya çalışmıştır, "halk yığınlarının desteğini sağlayıp şiddet hareketlerine girişmekten kesin olarak kaçınmıştır". "Owen'in bütün insanlığı mutluluğa kavuşturmak için ileri sürdüğü sistemde ihtilâl, savaş ve kan dökme yoktur"[89]

---

86) Bk. OWEN, R., Textes Choisis, Tr. P. Meier. Paris 1963; AYBAY, R., Sosyalizmin öncülerinden Robert Owen, Yaşam, Eylem ve Öğretisi, İst. 1970; BRAVO, c. II, s. 21 vd.; TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 553 vd.

87) Bk. OWEN, Oeuvres Choisis, s. 57 vd.

88) Bk. OWEN, a.g.e., s. 76 vd. 101 vd., 108 vd.

89) Bk. AYBAY, a.g.e., s. 84.

XIX uncu yüzyıl İngiltere'sinde ihracat yapabilmek için malı ucuza mal etmek gerekmektedir ve bunun için de işçiyi mümkün olduğu kadar ucuza çalıştırmak hedef olarak belirlenmiştir. Bunun sonucu olarak çalışanların durumu son derece kötüdür, çalışma ve yaşama koşulları da son derece ağırdır[90].

Owen İngiltere'de kurulu düzen içinde emekçilerin sefaletinin son bulabileceği ümit ve inancını yitirmiştir. *Yeni bir sosyal ortam içinde başka bir düzen kurmak ve insanı yenilemek, değiştirmek gereğine inanmıştır.*

Owen insanın içinde yaşadığı sosyal ortamın ürünü olduğunu savunmaktadır, insan yapısı itibariyle ne iyi ne de kötüdür, içinde yaşadığı sosyal ekonomik ortamın şekillendirdiği gibidir. Bu ortam da yasaların, eğitim sisteminin ve toplumu değiştirmek isteyen kişilerin eseridir.

Bu düşünceyle *Owen tarım ağırlıklı komünal bir komünizm denemesine girişecektir.* Gelişen ağır sanayinin belli başlı önderlerinden olan Owen, tıpkı Fourier gibi ve Saint-Simon'dan farklı olarak, sanayiye sırt çevirecektir. Tarımsal faaliyetleri sanayi faaliyetlerine yeğ tutacaktır, çünkü tarım işleri insanı doğaya ve erdeme yaklaştırmaktadır, oysa sanayi faaliyetleri insanı doğadan ve erdemden uzaklaştırmaktadır. Bu amaçla 1825 de *İndiana'da New Harmony denemesine girişir.*

> New Harmony denemesini iki aşamada gerçekleştirmeyi düşünen Owen, birinci aşamada "herkese hizmetine ve işine göre" ilkesini uygulama çabasına girişir. Bu aşamada herkesin idarî komite tarafından tutulan bir hesabı vardır, gördüğü hizmet ve yaptığı tüketim belirlenmektedir ve herkese "hizmetine göre dağıtım" yapılması öngörülmüştür. Bu deneme girişiminden olumlu sonuçlar çıkaran Owen, çok kısa bir süre sonra 1826 da "mükemmel eşitlik komünotesi" denemesine, yani ikinci aşamaya geçmiştir. Bu aşamada herkes aynı şeyi yiyecek, aynı şekilde giyinecek, aynı eğitimi görecek, benzer evlerde oturacaktır ve değerlerin dağıtımında "herkese ihtiyacına göre" ilkesi uygulanacaktır. Ancak bu deneme çok olumsuz geçmiş, insanlar çalışacakları yerde tartışmayı ya da kavga etmeyi tercih etmişlerdir. Ülkeden ülkeye, kıt'adan kıt'aya yayılacağına inandığı bu komünoter yaşam hiç de Owen'in istediği biçimde gelişme-

90) Bk. AYBAY, a.g.e., s. 33, 62 vd.

miştir. 1828 de denemesinden vazgeçen Owen'e bu girişimi ikiyüzbin dolara malolmuştur.

Owen bu denemesinde tercihini tarıma yapmış, sanayiyi tarım içinde eritmeyi düşünmüş ve özel mülkiyetin tamamen ortadan kalkacağı bir köy yaşamını öngörmüştür[91]. Ticaret için üreten bir toplum yerine tüketim için üreten ve tüketiciye ve bu arada emekçiyle ilgilenen bir toplum düzeninin kurulmasını istemiştir.

Başarısızlıkla sonuçlanan New Harmony denemesinden sonra Owen bu defa da üretim ve tüketim kooperatiflerine ve işçi sendikalarına çağrıda bulunacak, para sistemine karşı çıkarak, mevcut ekonomik düzende, "işin değer ölçüsü ve kaynağı" ilkesinin yer alması için uğraşacaktır.

Para kapitalistin kârının bir aracıdır, bu kâr malın maliyet fiyatını artırmakta ve emekçiyi ürettiği ürünü satın alamaz duruma düşürmektedir, diyen Owen bunun sonucunun da üretim fazlası ve yoksulluk ile noktalandığını söyleyecektir. Çözüm ise, *kârı ortadan kaldırmak ve işin işle takas edilmesini sağlamak* olacaktır. Bunun için de üreticiler arasında doğrudan ilişkiler kurulmasını sağlamak gerekir. Böylece ekonomik krizler, işsizlik, açlık önlenmiş olacaktır. Bu amaçla Owen 1823 de "İş Bonolarının Değişim Merkezi"ni kurar. Ancak fiyatları belirleme, arz ve talebi dengeleme sorunları bu denemesini de başarısızlığa götürecektir.

> İş bonoları kısa sürede değer kaybetmiştir. İş bonoları sahipleri Değiştirme Merkezi (Banka) mağazalarında ihtiyaç duydukları malları bulamamışlar ve bonolarını ucuz fiyatla tüccarlara satmak zorunda kalmışlardır. Tüccarlar da değer kaybeden bonolarla Banka'yı iflâsa sürüklemişlerdir. Owen'in sistemin yürüyebilmesi için sendikalara yaptığı çağrısı da sonuçsuz kalmıştır.

Başarısız girişimlerden bıkan, fakat inancını yitirmeyen Owen bundan sonra görüşlerini yayma çabasına girişmiştir. Bu amaçla 1843 - 1855 yılları arasında birçok eser yayınlamıştır. Son yazılarında Owen toplumun kendi görüşleri doğrultusunda değişmekte olduğunu, erdem ve mutluluk çağının yakın olduğunu müjdeler.

Owen ve yandaşları örnek bir toplum düzeni düşüncesinden hareketle toplumun yeni baştan kurulabileceğine inanmışlardır. Siyasal eylem üzerinde durmamışlar sosyal sorunların çözümünü toplumun sefalete son verecek biçimde yeni baştan düzenlemesinde görmüşlerdir.

---

91) Bk. OWEN, a.g.e., s. 141 vd.

İngiltere'de Mayıs 1838 de gelişen *"Çartizm" hareketi ise, siyasal isteklere yer veren bir hareket* olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareket kaynağını işçilerin 1836 da kurdukları "Working Men's Association"den almış, 1838 de "Halkın dilekleri" ile, People's charter belirlenmiştir[92].

Çartizm hareketinin istekleri *yalnızca siyasal nitelikteki istekleri* içermekteydi. Bunlar genel oy, gizli oy, milletvekillerine aylık verilmesi, seçim bölgeleri arasında eşitliğin sağlanması, seçilebilmek için belli bir miktar mal ve mülk sahibi olma koşulunun kaldırılması, parlamentonun her yıl toplanması gibi isteklerdi.

On yıl kadar süren bu hareketin başında Owen taraftarı işçi Lovett, Robespierre ve Babeuf hayranı W. O'Brien, işçilere genel grev çağrısı yapan Bendow gibi kişiler yer almışlardı.

Bu hareket başlangıçta, sosyal reformu gerçekleştirmek için artık Owen'e güvenmeyen eski Owenistlerin oluşturdukları bir hareket olmuştur. Bunlar toplumsal gelirin yeni bir dağılımını sağlamanın tek aracının sosyal hakların elde edilmesi olduğunu düşünen ve demokrasinin sosyalizme giden en kısa yol olduğuna inanan kişilerdir[93].

Ancak daha sonraları Çartizm, hareketin eski yöneticilerini iş başından uzaklaştıran O'Connor'un başkanlığında devrimci bir hareket niteliği almış ve 1843 den sonra da dağılmaya başlamıştır.

Çartizm liberal ekonomiye ve özellikle serbest ticaret ilkesine karşı çıkmıştır. Bu hareketin sosyalist bir ideolojiye dayanmadığı ancak makineleşme ve yoksulluğa karşı bir tepki olduğu belirtilmiştir[94].

cc. Henri - Claude de Rouvroy Comte de *Saint - Simon ve Teknik Devlet*

Saint - Simon 1960 - 1825 yılları arasında yaşamıştır. İsminden de anlaşılacağı gibi, soylu bir aileden gelmektedir, ünlü

---

92) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 556-557; CHEVALLIER, a.g.e., 1957-58, s. 313 vd.; DE SOTO, a.g.e., s. 414 vd.

93) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 556.

94) Bk. TOUCHARD, a.g.e., c. II, s. 556.

matematikçi d'Alembert'in öğrencisi olmuş, aile geleneğine uyarak askerlik mesleğine yönelmiş ve subay olarak 1779 da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmıştır. Ekonomik ve teknik konulara büyük bir ilgi duyan Saint - Simon, 1783 de Amerika'da bulunduğu sıralarda, Meksika'da, Atlantik ile Pasifik Okyanuslarını birleştirecek bir kanal yapılması önerisinde bulunmuştur. Fransa'ya döndükten sonra askerlikten ayrılmış, çeşitli Avrupa ülkelerinde seyahat etmiş ve bu arada 1787 de Madrid'i Okyanusa bağlayacak bir kanal yapımı işiyle ilgilenmiştir. 1789 Devrim hareketine katılmış, bağlı olduğu Komün meclisine başkan seçilmiş ve bu arada törenle Kont'luk ünvanından vazgeçerek Claude - Henri Bonhomme adını almıştır. Sosyal hiyerarşiye, monarşiye karşı çıkan Saint - Simon, genel irade, yasa önünde eşitlik ve ulusal meclis ilkelerinin savunuculuğunu yapmıştır. Bir ara iş hayatına atılan Saint - Simon'un, millî emlâke dahil arsalar üzerinde spekülâsyon yaptığı, bu arsa spekülâsyonunun ona kısa bir hapis cezasına malolduğu da bilinmektedir[95]. İş hayatındaki başarıları Saint - Simon'u Directoire döneminde salonlarında bilim adamlarını, düşünürleri kabul eden "yeni beyefendiler" zümresinin ileri gelenleri arasına sokmuştur. Pozitif bilimlere ilgi duyan Saint - Simon, Politekniğe ve Tıbbiyeye devam etmiştir. Bu arada servetini kaybeden ve koyu bir sefalet içine düşen Saint - Simon, yaşamını sürdürebilmek için bilimsel ve felsefî eserler yazarak, bilimi ve felsefeyi halka indirmeye çaba harcamış, ancak bu çabası onu yoksulluktan kurtarmaya yetmemiştir. "Onbeş gündür sadece kuru ekmek ve su ile yaşıyorum, soğukta çalışmak zorundayım. Eserlerimin yayınlanabilmesi için gerekli parayı bulmak için elbiselerimi dahi sattım, beni bu zavallı duruma düşüren şey, bilim aşkı ve toplumun mutlu olmasına yardımcı olmak ve tüm Avrupa ülkelerinin içinde bulundukları korkunç krize çıkış yolu bulmak isteğidir" diyen Saint - Simon 1811 yıllarında yaşayabilmek için her işi kabul etmek zorunda kalır. Bu yıllarda nasıl ve ne şekilde olduğu kesin olarak bilinemiyen bir gelişme sonucu yoksulluktan kurtulur. O kadar ki, bir ara tarihçi ünlü Augustin Thierry'yi ve daha sonra da Auguste Comte'u yanında sekreter olarak çalıştırabilecek duruma gelir. Bu dönemde siyasal, ekonomik ve sosyal düzenle ilgili eserler yayınlar. Ne var ki bir süre sonra tekrar yoksulluk içine düşen Saint - Simon'un, bir ara hayatına son vermek istediği, ancak bu teşebbüsünün onun bir gözünü kaybetmesiyle sonuçlandığı bilinir. Saint - Simon 1825 de yoksulluk içinde ölür[96].

Eserleri, "Lettre à un habitant de Genève", "Industrie", "Le système industriel", "Nouveau Catéchisme des Industries", "Nouveau christianisme" dir.

---

95) Bk. LEFRANC, a.g.e., s. 19; BRAVO, a.g.e., s. 79.

96) Bk. LEFRANC, a.g.e., s. 21.

Saint-Simon *iş ve çalışma esasına dayalı bir toplum düzeni* öngörmektedir. Onu bu düşünceye iten neden, XVIII inci yüzyıl Fransız toplumunun durumudur. Bu toplumda geniş arazi sahipleri, soylular, din adamları ve tüccarlar hâkim durumdadırlar, bu düzen çalışmadan yaşayan kişilerin mutluluğunu sağlamaktadır. Bu düzen aylakların, yaban arılarının tüm kudreti ellerinde tuttukları bir düzendir. Bu düzene karşı çıkan Saint-Simon, iş ve çalışma esasına dayalı ve üreticilerin, bal arılarının, hâkim olacakları bir sistem öngörmüştür. Üreticiler toplumda sayı üstünlüğüne, manevî güce, para gücüne sahiptirler, siyasal yetkileri de vardır, bu nedenle üreticiler ulusun özünü oluşturmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında Chevallier, Saint-Simon'un üreticiler sınıfının Sieyès'i olduğunu söyleyecektir[97]. Toplumda herkesin bir şeyler tükettiğine göre, bir şeyler üretmesi de zorunludur. Toplumda üretmeden tüketen aylakların yeri olmamalıdır, bu düşüncesini Saint-Simon ünlü *parabol*'ü ile açıklamıştır.

> Saint - Simon sert ve alay dolu bir dille kaleme aldığı bu parabolünde bir varsayımdan hareket eder. Fransa'nın günün birinde bir gece içinde. en iyi elli fizik bilginini, en iyi elli kimya âlimini, en iyi elli mimarını, en iyi elli bankacısını, en iyi ikiyüz tüccarını, en iyi altıyüz tarımcısını, en iyi yapı ustasını, en iyi elli dülger ve doğramacısını, en iyi elli dökümcüsünü v.s. özetle bir gece içinde Fransa'nın aşağı yukarı üçbin kadar bilgin, san'atkâr ve zanaatkârını kaybetmesi varsayımından yola çıkıyor St. Simon... Bu kaybın Fransa'ya neye mal olacağını da düşünüyor ve şu sonuca varıyor: toplumun belli başlı üretici güçlerini oluşturan bu kimselerin kaybedilmesiyle, Fransa ruhsuz bir vücut şeklini alacaktır ve diğer uluslarla hiç bir alanda yarışma gücü kalmayacaktır. Ancak bu değerlerin yani üreticilerin yerine yenilerinin yetişmesiyle eski gelişme düzeyine ulaşılabilecektir[98].
>
> Bir ceza davasına konu olan Parabol'ün buraya kadar olan bölümünde bir ceza davasına konu olabilecek bir husus yoktur, ancak parabol'ün ikinci kısmı, devrin soyluları ve saray çevresinde pek çok kişinin rahatını kaçırmıştır. Bu ikinci kısımda da, Saint - Simon yine bir varsayımdan yola çıkıyor: Bu defa toplum üretici gülerini değil de, kral hariç olmak üzere, fakat kralın kardeşiyle birlikte tüm saray halkını, krallığın ileri gelen tüm asker ve sivil yöneticilerini ve devlet adamlarını, tüm valileri, kaymakamları, bakanlıklarda çalışan tüm memurları, hâkimleri, en zengin onbin mülk sahibini ve ordu mensuplarını kaybettiğini düşünelim diyor. Böyle bir felâketin sonu-

97) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., 1962-1963, s. 4-7.
98) Bk. BRAVO, a.g.e., c. I, s. 90-94: LEROY, a.g.e., s. 60-61.

> cunda neler olabilir? Fransızlar genelikle iyi yürekli kişiler oldukları için bu felâketten üzüntü duyacaklardır ama, bu olayın Fransa için yaratacağı etki de bundan ibaret kalacaktır. Siyasal ya da ekonomik hiç bir sonucu olmayacaktır, çünkü bu kimselerden boşalan yerlerin doldurulması çok kolay olacaktır, başta kralın kardeşlerinin devlet içinde yaptığı işleri en azından onun kadar iyi yapabilecek yüzlerce yurttaş vardır, aynı şekilde prenslerin, soyluların, devlet adamlarının yaptıkları işleri yapabilecek kişileri bulmak her zaman mümkündür.

Saint-Simon parabolü ile XVIII inci yüzyıl Fransız toplumunda iki sınıf insanın bulunduğuna işaret etmektedir, bunlardan biri üreticilerdir ki düşünür bu üretici kavramına çok geniş bir anlam vermiştir diğeri ise, bir şey üretmeden tüketici olan yaban arılarıdır, bunlar topluma yararlı olmadıkları halde, toplum düzenine hâkimdirler. Ağır sanayi döneminde, eski devrin siyasal, hukukî ve idarî toplum yapısı artık varlığı gereksiz içi boşalmış kalıplar görünümünü almıştır. Bundan böyle *siyasal devletin yerini ekonomik devlet almalıdır, ekonomi politik de siyasetin yerini alacaktır.*

Ulusal egemenlik, eşitlik, özgürlük gibi kavramların hiçbir anlamı kalmadığını ileri süren soylular, burjuvalar, din adamları sınıfları gibi yapılagelen sınıf ayırımlarının artık değerini kaybettiğine inanan *Saint-Simon, toplumda iki sınıf görür,* bunlar çalışanlar yani üreticiler ve çalışmayanlar yani aylaklardır. Bu nedenle de Saint-Simon üreticilerin toplumda hak ettikleri yeri elde etmelerini isteyecektir.

Devlet artık siyasal-hukukî bir kurum olarak ele alınamaz, devlet ekonomik bir bütün, ekonomik bir birimdir. Devlet aynen büyük bir atölyeye, bir fabrikaya benzemektedir. Ulus da, yüzeyi tüm yurdu kaplayan bu atölyede çalışan emekçiler durumundadır.

"Endüstriel" bir toplumda insanın insana hükmetmesi, insanın insanı yönetmesi söz konusu olmayacaktır, böyle bir toplumda *insanların "yönetilmesinden" değil, fakat "nesnelerin idaresinden" söz etmek daha doğru olacaktır.* İş ve çalışma ilkesine dayanan toplumda insanlar güçlerini nesneleri idare etmek üzere birleştireceklerdir. Endüstri toplumlarında siyaset üretim bilimi niteliğini taşıyacak ve bu üretim biliminin amacı, kişilerin maddî ve manevî gelişmelerini sağlayacak işlemlerin toplum tarafından en iyi biçimde yürütülmesi olacaktır. Toplum ekonomik bir işletmenin "idare edildiği" şekilde idare edilecektir.

Toplumun ekonomik bir bütün olarak bir atölyeye, bir fabrikaya benzetilmesi şu sonuçlara götürecektir: Toplum tıpkı büyük

bir sanayi kuruluşunun, bir fabrikanın yönetildiği gibi idare olunacaktır. Nasıl ki bir fabrikanın idaresinde başlıca amaç üretimi düzenlemek ve artırmak ise, aynen toplum için de amaç üretimi artırmak, üretim ilişkilerini yani sermaye-emek ilişkilerini düzenlemek olacaktır. Bu durumda "insanları yönetmenin" hiçbir anlamı kalmamakta, onun yerine "üretimi düzenlemek" söz konusu olmaktadır. Öte yandan bu toplumu idare edecek kişilerde bir sanayi kuruluşunu yönetecek olanlarda aranan özellikler ve yetenekler aranacaktır. Toplumun idaresinde, yani ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde de siyaset adamlarının değil, fakat bilginlerin, san'atkârların, üreticilerin söz sahibi olmaları zorunludur. Bu kişilerin meslekî bilgi ve yetenekleri onlara ipso facto toplumu idare etme yetkisi ve olanağını verecektir. Böylece sadece teknik ekonomik sorunlarla ilgilenen teknik bilgi sahibi kişiler tarafından idare edilecek olan *toplum teknik devlet niteliğini taşıyacaktır.*

Toplumun üreticiler tarafından yönetilmesi gerektiğine göre, üreticilerin iş başına gelmelerini sağlayacak bir sistem kurmak gerekir.

> Saint - Simon teknik devletin organları konusunda da bilgi verir. Üç meclisten oluşan bir teknik devlet olacaktır bu. Birinci meclis "Yeni buluşlar" meclisi adını taşıyacaktır ve ikiyüz mühendis, elli san'atkâr ve yazar, yirmibeş ressam, onbeş heykeltraş ve mimar, on müzisyenden oluşacaktır. Meclisin görevi ise, amacı toplumun gelirini artırmak, refah ve mutluluğunu sağlamak olan kamu hizmetleri tasarılarını ve "Kamu Bayramları" tasarılarını hazırlamak olacaktır. İkinci meclis ise, ikiyüz fizikçi, yüz matematikçeden oluşacak ve görevi de birinci meclisin hazırladığı tasarılara son şeklini verip kabul etmek ve eğitim tasarılarını hazırlamak olacaktır. Üçüncü meclis "Yürütme ya da Komün Meclisi" adını taşıyacaktır. Bu mecliste tüm üretim kolları önemleri oranında temsil olunacaktır, bu meclisin görevi de diğer meclislerin onayından geçen tasarıları uygulama alanına koymak olacaktır[99].

Geçmiş dönemlerde insanlar arasındaki ilişkiler hep, "insanın *insanı sömürmesi" şeklinde gelişmiştir,* diyen Saint-Simon, efendi-köle, pleps-patrici, serf-senyör, üretici-aylak ilişkilerinin mülkiyet ve miras kurumlarının kaldırılmasıyla değişeceğine inanmıştır. Üretim araçları her endüstri dalının ihtiyacına göre taksim edilecek, üretim araçları, kişisel yetenekler göz önünde tutularak yapılacak, üretim hiçbir dalda mal darlığı ya da fazlalığı olmayacak

99) Bk. GÖZE, a.g.e., 1968, s. 86 vd.

biçimde düzenlenecektir. Bu toplum herkese üretilen değerlerden yeteneğine göre verecektir, her yetenek de eserleriyle değerlendirilecektir.

B. Marxizm.

a. *Bir Dünya Görüşü Olarak Marxizm*

Marxizm uzun yıllar bir iktisadî doktrin olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bunun nedenini Marx'ın büyük eserinin "Sermaye" adını taşımasında aramak gerekir. Gerçekten de olgunluk çağı eseri olan "Sermaye"de Marx, özellikle kapitalist ekonomi düzeninin eleştirisini yapmıştır. Bu husus göz önünde tutulduğunda, Marx'ın başlıca amacının kapitalist ekonomi düzeninin yerine yeni bir ekonomi düzeninin temellerini atmak olduğu düşünülmüştür[100]. Gerçekte ise, *ekonomik doktrin bölümü Marx'ın eserlerinin ve düşüncesinin yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır.*

Marxizmi yalnızca bir siyasal program olarak da kabul etmek doğru olmaz[101]. Marxizm kendine çok daha geniş bir hedef tanımaktadır: İnsan, tarih, devlet, toplum, doğa, Tanrı sorunlarına eğilen marxizm, gerek teori alanında gerek uygulamada bu sorunları çözümlemeyi ve bir senteze ulaşmayı amaç edilen *bir dünya görüşüdür.*

Bir dünya görüşü, evren ve insanla ilgili tüm konularda genel bir görüşe sahip, eksiksiz tam bir doktrin demektir. Böyle olunca bir dünya görüşü geleneksel ifadesi ile bir felsefedir. Marxizm bir felsefî doktrin olarak insanla yakından ya da uzaktan ilgili tüm sorunları kapsamaktadır. İnsanın nasıl ortaya çıktığı, yeryüzündeki yeri ve görevi tarihsel gelişmesi, özgürlük sorunu, özgürlüklerinden yararlanabilme olanağı, Tanrı düşüncesi ile ilişkisi gibi konuları işleyen marxizm, felsefî bir doktrin olarak görülmektedir. Ancak, dünya görüşü kavramının felsefî doktrin kavramına oranla daha geniş bir anlamı vardır.

Bir dünya görüşü bir defa, insanlığın felsefesini yapmakla kalmamakta, aynı zamanda dünyanın görünümünü, yönünü değiş-

---

100) Bk. VEDEL, G., Cours de droit constitutionnel et institutions politiques, Paris 1959-1960, s. 393; BAAS, E., Introduction critique au marxisme, Paris 1960, s. 14.

101) LEFEBVRE, H., Le Marxisme, Paris 1961, s. 6; LAVROFF, Dimitri-Georges, Les libertés publiques en Union Soviétique, Paris 1963, s. 33

tirebilecek olanakların ve araçların varlığı konusunda bir bilinçlenmeyi de zorunlu saymaktadır[102]. Yani bir dünya görüşü açık ya da kapalı bir biçimde açıklanabilen fakat mutlaka bir aksiyon düşüncesini, bir siyasal programı kapsar.

Sonra, bir dünya görüşü şu ya da bu düşünürün eseri değildir, bir çağın eseri ve açıklamasıdır. Bu bakımdan marxizm modern çağın, ağır sanayi devrinin dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekten Marx'ın yaşadığı devir, teknik alanda büyük ilerlemelerin kaydedildiği, insanın birçok alanlarda doğa güçlerine hâkim olmayı başarabildiği, toplumların zenginleştiği bir devirdir. Ne var ki, bu olumlu gelişmelerin, kısa bir süre sonra kişi açısından olumsuz birtakım sonuçları olduğu, çalışan kitlelerin her geçen gün biraz daha yoksullaşarak özgürlüklerini yitirdikleri görülmüştür. İşte Marx bu durumu inceleyerek ve eleştirisini yaparak bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Liberal devlet düzeni içinde ağır sanayi proletaryasının doğması ile ortaya çıkan marxizm, bu çağın sorunlarını ve çelişkilerini dile getiren ve bunlara bir çözüm yolu bulan bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır[103].

Marxizm modern çağı tüm sorunları ile kavrayan bir dünya görüşü olarak kabul edildiğinde, marxizmi yalnızca Marx'ın düşüncesi, eseri olarak kabul etmek doğru olmaz. Marxizm kendinden önceki çeşitli düşünce akımlarından esinlenmiş, bu düşünce akımlarını birbiri ile tamamlayarak bir senteze ulaşmaya, yeni ve orijinal bir dünya görüşü getirmeye çalışmıştır.

Gerçekten Marx'ın üzerinde durduğu konuların hemen hepsi ya yaşadığı yüzyılda ya da daha önceleri başkaları tarafından işlenmiş konulardır. Örneğin insanın doğa ile temel ve aktif ilişkisi olarak çalışma, iş sorunu, sosyal iş bölümü, XVIII inci yüzyıldan başlayarak, o çağın ileri sanayi ülkesi olan İngiltere'de Ricardo, Smith, Petty gibi iktisatçılar tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. Doğa, insanın doğa içindeki yeri konusunda araştırmalar, Holbach, Diderot, Helvetius ve daha sonraları Feuerbach gibi düşünürler tarafından geliştirilmiş, XVIII, XIX uncu yüzyıllarda matematik, fizik, biyoloji alanlarında bilim adamları buluşlarıyla insanlara yeni ufuklar açmışlar, yeni doğa yasalarını keşfetmişlerdir. Sosyal sınıflar ve aralarındaki ilişkiler ve mücadeleler sorunu Thierry, Guizot gibi Fransız tarihçileri tarafından ele alınmıştır.

---

102) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 393.

103) Bk. LEFEBVRE, a.g.e., s. 6-7; LEFRANC, George, Histoire des doctrines sociales dans l'Europe contemporaine, Paris 1900, s. 80 vd

İnsandaki, tarihdeki ve doğadaki çelişkilerin rolü, önemi sorunu özellikle Hegel tarafından ortaya konmuş ve işlenmiştir. Hegel'in "Phénoménologie de l'esprit" adlı eserinin yayınlandığı 1813 tarihi, yeni dünya görüşünün kurulmasında temel rolü oynamıştır. XIX uncu yüzyılın St. Simon, Proudhon, Fourrier gibi sosyalist düşünürleri Marx'dan önce ağır sanayi çağının getirdiği yeni sosyal sorunları ortaya koymuşlar ve bunlara çözüm yolları bulmaya çalışmışlardır. Buna ek olarak unutmamak gerekir ki, marxizm, yalnızca Marx'ın eseri değildir. Marx birçok eserlerini Engels ile birlikte yazmıştır.

Kısaca, marxist dünya görüşü, bu sayılan düşünce akımlarından esinlenmiş, ancak bu doktrinleri birbirleri ile tamamlayarak bir sentez yapmaya, yeni ve orijinal bir dünya görüşü getirmeye çalışmıştır[104].

Bu dünya görüşünün felsefî temeli dialektik materyalizmdir. Şimdi bunu açıklayalım. Çünkü dialektik materyalizmin tarihe ve insan ilişkilerine uygulanması marxist görüşün toplum ve insan anlayışını ortaya koyar.

b. *Dialektik Materyalim*

aa. Materyalizm :

Tüm felsefe okullarının çözümlemeğe çalıştıkları temel sorun, ruh ve düşünce ile madde ve doğa arasında var oluş yönünden ilişkinin ne olduğunu belirlemektir. Düşünce ile madde, doğa ile ruh arasında var oluş sırası yönünden bağlantıyı belirleme sorunu ise, evrendeki temel unsurun ruh ve düşünce mi, yoksa madde ve doğa mı olduğunun açıklanmasıdır.

Ruhun maddeden önce var olduğunu, başka bir deyimle evrende temel unsurun manevî bir değere sahip ruh olduğunu savunanlar, evrenin ve dolayısıyla maddenin üstün bir ruh tarafından yaratıldığı sonucuna varırlar. Ruh ile madde ilişkisini bu biçimde yorumlayan düşünürler, felsefede *idealist okulu* meydana getirirler. Bunlara göre tek gerçek ruhtur, madde bu ruhun bir eseri olarak ortaya çıkmıştır. Ruh bağımsız, yaratılmamış tek gerçek olarak kabul edilmekte, buna karşılık bu üstün ruhun yarattığı bir eser olan maddenin gerçek, bağımsız, aslî bir varlığa sahip olmadığı düşünülmektedir.

Bu idealist felsefe görüşüne karşı, *maddeyi, doğayı var oluş*

104) Bk. LEFEBVRE, a.g.e., s. 17.

objektif gerçeğin yavaş yavaş ortaya çıkmasına hizmet ederler. Bu görüş metafiziğe dayanan bir düşünce biçimidir.

Buna karşı ileri sürülen *ikinci bir görüşe göre,* birbiri ile çelişen ve çatışan düşüncelerin çok daha derin ve başka bir kaynağı, temeli vardır. Bu çelişkilerin kaynağı sübjektif olmaktan çok objektiftir, gerçektir. Şöyleki, her şey kendi içinde, kendi ile çelişen, kendine zıt bir kuvvet içerir. Mutlak nitelikte ve değerde tek bir gerçek yoktur. Gerçek denilen şey değişik ve birbirine zıt biçimlerde ortaya çıkar. Bu durumda ilk hamlede gerçeği bulamayan insan için yavaş yavaş kendi içindeki çelişkileri, çatışmaları çözümleyerek, hareket halinde olan gerçekleri ortaya koymaya çalışmaktan başka çıkar yol yoktur. Böylece çelişik görüşler gerçeği bulma yolunda bir inceleme araştırma yöntemi olmaktadır.

Modern çağda Hegel, dialektiğe daha geniş bir anlam vererek onu felsefenin ve gerçeğin temeli yapmıştır. Hegel idealist felsefe okulu düşünürlerindendir. Hegel'e göre mutlak değere sahip tek gerçek vardır, o da manevî nitelikteki "Idée" düşüncedir. Zaman içinde gelişme sürecinde Düşünce doğanın, maddenin ve insanlık tarihinin birbirini izleyen gelişme, olgunlaşma evrelerinde ifadesini bulmaktadır, varlığını ortaya koymaktadır.

Tarih içinde Düşüncenin gerçekleşmesini sağlayan ve birbirini izleyen evreler belirli bir olgunlaşma kuralına uygun olarak gelişir. Bu gelişme ve olgunlaşma kuralının üç devresi vardır (triade). Bunlar *tez, antitez ve sentez devreleridir.* Düşüncenin zaman içinde belli bir andaki durumu kendi karşısına kendisi ile çelişen, kendine zıt bir düşünce çıkarır ve böylece kendi antitezini yaratmış olur, bu şekilde ortaya çıkan çelişik durum ise sentez safhası ile sona erer.

Dialektik, zıtların daha yüce bir birlik içinde birleşmek üzere yekdiğerinden doğduğu bir ilerlemeyi açıklar. Bu ilerlemeyi sağlayan dönemler tez, antitez ve sentez dönemleridir. İlk kez, ilk doğrulama, ilk teyid zorunlu olarak kendine zıt olanı, kendini reddedeni yani antitezini doğurur. Antitez de yine zorunlu olarak sentezi yaratır. Sentez reddin reddidir. Sentez, tez ile antitezin birbirleri içinde eridiği ve uzlaştığı son ve yüce sonuçtur. Ancak tez ve antitezin sentez içindeki vardıkları uzlaşmanın karşılıklı taviz ile ilgisi yoktur. Tez ve antitez kendilerinden hiçbir şey kaybetmezler, aksine herbiri sentez içinde kendi gerçeğini bulur. Ancak böyle bir gelişme, çelişkileri aşarak onları ortadan kaldırır. Dialektik gelişme içinde en verimli ve en önemli dönem antitez

sırasında temel unsur olarak kabul edenler, materyalist felsefe okulunu meydana getirirler. *Materyalist felsefe* maddeye gerçek, bağımsız, aslî bir varlık niteliği tanır.

Materyalistlere göre, manevî ve spiritüel nitelikteki olaylar da dahil olmak üzere evrende olagelen tüm olaylar tek gerçek olarak kabul edilen maddenin çeşitli ve değişik görünümünden başka bir şey değildir. Duyularla algılanan maddî dünya tek gerçektir. Düşünce ne denli yüce, kutsal sayılırsa sayılsın maddî, organik bir organın yani insan beyninin bir eseri olmaktan öteye gidemez. İşte materyalist felsefe çok kısa ve genel olarak birkaç cümle içinde özetlemeye çalıştığımız bu temayı işler. Marx kökleri çok eski devirlere uzanan materyalist görüşe Hegel'den aldığı dialektiği uygulayarak ona yeni bir nitelik, şekil kazandırmıştır.

bb. Dialektik :

Dialog, dialektik çok eski deyimlerdir. Dialektiği ilk kullanan ve ona ilk anlamını veren Platon olmuştur. Dialog birbirleri ile çelişen düşüncelerin çatışması, çarpışması sonucunda düşünceyi bu çelişkilerin ötesine geçerek, bu birbirine zıt düşünceler arkasında saklı olan objektif gerçeği bulmaya yönelten bir yoldur.

Her bilimsel tartışma, bilim alanında gerçeği bulmak için harcanan her çaba, birbiri ile çatışan, birbirine zıt görüşleri karşı karşıya getirir, bu olay inkâr edilemeyen bir gerçektir. Ancak burada bir soru hatıra takılmaktadır. Düşünceler arasında neden bir uyum yoktur da sürekli bir çelişme, çatışma vardır? Bu konuda iki görüş ileri sürülür.

Bir görüşe göre, düşünceler arasında kendini gösteren bu çelişkilerin nedenini, insanların düşünürken hata yapmalarında, insan akıl ve zekâsının objektif gerçeği bulma konusunda yetersiz olmasında aramak gerekir. Eğer insanlar çok daha akıllı olsalardı, çok daha yetenekli ve ileriyi görme, anlama gücüne sahip olsalardı objektif gerçeği hemen bulup ortaya koyabilirlerdi ve düşünceler arasında çelişkilere ve çatışmalara yer kalmazdı. Böylece çelişik görüşler insan düşüncesinin gerçeğe ilk hamlede erişememesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Düşünceler arasında kendini gösteren çelişkilerin ve çatışmaların kökünü insanın ve insan düşüncesinin yetersizliğinde aramak gerekir. Böylece insan düşüncesine üstün olan ölümsüz, yaratılmamış, her yerde ve her zaman aynı olan hareketsiz bir objektif gerçeğin var olduğu kabul edilmektedir. İnsanların düşünceleri arasındaki çelişkiler ve çatışmalar bu

dönemidir. Çünkü antitez sayesindedir ki, tez dönemi aşılarak bir senteze ulaşmak olanağı doğar. Bu ise, dialektiğin içinde devrimci, otodinamik bir özün varlığını gösterir. Düşünce ancak şiddetli krizler sonucunda gelişebilme olanağını bulmaktadır. Düşüncenin geçirdiği gelişme evreleri içinde bu krizlerden her biri yeni bir devrenin, ileriye doğru yeni bir atılımın doğması için gerekli bir koşuldur.

Hegel dialektiği ile klasik idealist felsefeye önemli bir yenilik getirmiştir. Hegel'e gelinceye kadar düşünceler dünyası özü ve niteliği bakımından hareketsiz bir dünya olarak kabul ediliyordu. Hegel dialektiği ile düşünceler dünyasında da bir gelişme olabileceğini ortaya koymuştur.

Dialektik yalnızca bir muhakeme biçimi olmayıp, bir var oluş felsefesi olarak ortaya çıkmakta, gerçeğin ancak ve ancak çelişkiler arasından doğabileceği ileri sürülmektedir. Buna göre birbirini reddeden, birbirine zıt olan şeyler birbirlerini yok etmemekte, aksine birbirleri sayesinde var olabilmektedir. Herhangi bir şey her zaman, kendi zıddı olan kavramla birlikte düşünülür. Hayat ölüme oranla, beyaz siyaha oranla bir değer ifade eder. Her tez kendi antitezini yaratır, fakat tez ve antitez zıtlaşması, çelişkisi yalnızca sözde ve mantıkta kalmaz, aynı zamanda gerçek bir mücadeleyi ifade eder. Bu mücadelenin sonucu bir sentezdir, ne var ki sentez de ortaya çıktığı andan başlayarak bir tez halini alır ve yeni bir antitezin ortaya çıkmasını sağlar, bundan da yeni bir sentez doğar.

Evrende yalnızca bir tekrar edilegelme olayını kabul eden geleneksel düşünce karşısında, birbirini izleyen atılımlarla ilerlemeyi ve yenileşmeyi kabul eden dialektiğin, düşünce tarihinde önemi büyük olmuştur. *Dialektik ile zaman ve tarih kavramları birer gerçek olarak ön plana geçmiştir.* Şöyle ki, tarih aynı şeylerin değişik zamanlarda tekrar edilegelmesi değildir, tarih çelişkileri çözümleyen, yeni çelişkiler doğuran bir gelişme ve ilerlemeyi ifade eder.

Marx, Hegel'in idealist felsefesinden aldığı dialektiği materyalist felsefeye uygulamış ve kendi deyimi ile "başaşağı duran dialektiği ayakları üzerine dikmiştir."

Şöyle ki, *klasik materyalizm mekanik bir materyalizmi ifade etmekteydi.* Buna göre, evren atomlardan meydana gelmişti, evrenin değişik görünümleri ve evrende cereyan eden çeşitli değişik olaylar bu atomların kendi aralarında çeşitli, değişik birleşimler

oluşturmaları sonucu ortaya çıkmaktaydı. Evrende kendini gösteren değişimler bu atomların birleşimlerinden meydana gelen değişikliklerden başka bir şey değildi. Dünyanın belli bir anda bir önceki zaman parçasına oranla değişik bir görünüşte olması, bu atomlar arasında yeni bir birleşimin meydana geldiğinin işareti idi. Bu durumda zaman kavramının bir anlamı kalmamakta, zaman bir hayal, bir varsayım olmaktan ileriye gidememekte idi. Çünkü geçen an ile onu izleyen an arasında yeni hiçbir şey yoktu, yalnızca aynı maddenin değişik bir biçim altında kendini göstermesi idi. Öte yandan atomların sayıları da sonsuz olmadığından, bu atomların aralarında meydana getirecekleri birleşimlerin de sayısı sonsuz değildi. Bundan çıkan sonuç şudur: Yeteri kadar uzun bir sürenin geçmesi ile evrenin evvelce geçmiş olduğu bir devreden tekrar geçme olanağı vardır. Bu ise, ezeli geriye dönüş felsefesidir, başka bir deyimle evrende ilerleme, gelişme yoktur, yalnızca sonsuz bir tekrar edilegelme olayı vardır.

cc. Dialektik Materyalizm :

Dialektiğin materyalist felsefeye uygulanması ile maddenin yukarıda söylenenlerden değişik bazı özelliklere sahip olduğu kabul edilmiştir. *Bir defa*, madde ölümsüzdür, sonsuzdur, yaratılmamıştır, kaybolmaz. *İkinci olarak*, madde özü, esası bakımından sürekli hareket halindedir, maddenin kendine özgü bir enerjisi vardır. *Üçüncü olarak*, maddenin bu hareketi yeni bir şeyin doğmasını sağlamayan bir tekrar edilegelme hareketi değildir. Bu hareket bir gelişmeyi ve ilerlemeyi sağlayan bir olaydır[105].

Maddenin özü itibariyle hareket halinde olduğu kabul edilmekle hareket, enerji maddenin bir niteliği olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyimle hareket maddeyi belirleyen bir nitelik, ondan ayrılması olanaksız bir özellik olarak kabul edilmektedir. Hareketsiz madde olmayacağı gibi, madde olmadan da hareketin, enerjinin ne olduğu konusunda bir fikir edinilebilmesi de olanaksızdır.

Bu hareketin, enerjinin mahiyeti nedir? Dialektik materyalizm klasik materyalizmden değişik olarak, hareket halinde bulunan maddenin bu hareketi sırasında türü, cinsi bakımından kalitatif değişikliğe uğradığını savunur. Dialektik materyalizme göre hareket ilerlemeyi, gelişmeyi ifade eder. Bu hareket sayesinde madde sürekli bir değişme halindedir, bu değişme yenilik doğuran daha gelişmiş şekiller yaratan bir değişmedir.

105) Bk. WETTER, G., Le matéralisme dialectique. Rome 1962. s. 339 vd.

Maddedeki bu hareketin, bu enerjinin kaynağı nedir? Hareket eşyanın dışında yer alan bir motordan, bir itici güçten gelmez. Maddenin sahip olduğu enerjinin kaynağı maddenin içindeki iç çelişkiler ve çatışmalardır. Bu iç çatışmalar birbiri ile çelişen iç güçler her maddenin özünde vardır: Bu çelişkiler ve çatışmalar bir senteze bir çözüme doğru giderken maddeyi harekete geçirirler. Bu hareket sayesinde türü, cinsi bakımından, bir önceki maddeye oranla değişik yeni maddeler doğar.

Bu nasıl olur? Hareket yani maddenin özünde var olan ve birbiri ile çatışan çelişik güçler belli bir noktaya kadar maddenin içinde *kantitatif bir değişiklik*, bir çoğalma ya da bir azalma yaratır. Fakat bu kantitatif değişiklik söz konusu maddenin niteliği ile belirlenmiş olan sınırı aşarak devam ederse, bu *kalitatif bir değişiklik* biçimini alır. Bu takdirde anî bir sıçrama, atlama ile anî olarak yeni ve değişik nitelikte bir maddenin doğuşuna şahit olunur. Yani madde özünde bir değişikliğe uğrar ve eski madde tamamen değişik yeni bir madde niteliğini alır.

Bu kantite değişikliğinden kalite değişikliğine geçişi ilk defa Hegel ortaya koymuş, idealist felsefesine uygulamış, kantite değişikliğinden kalite değişikliğine geçişi düşüncenin geçirdiği evreler olarak kabul etmişti.

Marx ise, bunu maddeye uygulamıştır. Doğada meydana gelen tüm kalitatif değişiklikler kantitatif değişikliklerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Örneğin, oksijen ile azotun değişik kantitelerde meydana getirdikleri birleşimler, değişik nitelikte maddeler yaratır. Bunun gibi sermayesi belli bir sınırı aşan işçi kapitalist olur.

İşte marxizm *yeryüzündeki gelişmeyi anî ve sert sıçramalar ve atlamalarla* meydana gelen kalitatif değişikliklerle açıklar. Cansız maddenin kendi içinde oluşan böyle bir gelişme sonucunda canlı madde doğmuş ve aynı biçimde canlı madde içindeki gelişmelerle bilinç, ruh, vicdan meydana gelmiştir[106].

Doğayı sürekli bir hareket, değişme, yenilenme ve gelişme halinde kabul eden materyalizm, çeşitli olayların karşılıklı ilişkilerinin ve bunların birbirleri üzerine etkilerinin incelenmesini yeterli görmez, aynı zamanda bu olayların kendi içlerindeki hareketlerin, değişme ve gelişmelerin meydana geliş ve kayboluşların da incelenmesi gerektiğini savunur. Sosyal ya da doğal bir durumu

106) Bk. WETTER, a.g.e., 1962, s. 329.

ve olayı anlayabilmek için, o durumu ve olayı o andaki şekli ile incelemek yeterli değildir. Önemli olan bunların içindeki güçlerin nelerden ibaret olduğunu kavramak, çatışmaların, çelişkilerin hangi güçler arasında cereyan ettiğini bulmak ve bundan da bu durum ve olayın gelecekte alacağı şekil ve niteliği ortaya koymak gerekir. Gelişme birbiri ile çatışan güçler arasındaki ilişki olduğuna göre, bu güçlerin hangileri olduğunu bilmeden, bunları belirlemeden herhangi bir şeyin gelecekte alacağı şekli belirleme olanağı yoktur. Her şeyin bir olumlu ve bir olumsuz yönü, bir geçmişi ve bir geleceği vardır, her şeyde kaybolan ya da gelişen unsurlar vardır, önemli olan da bunların belirlenebilmesidir.

Kısaca, diyalektik materyalizm, evrenin sürekli bir değişme ve gelişme halinde olduğunu, bu gelişme ve değişmenin sert ve anî olarak kendini gösterdiğini ve bu değişiklik ve gelişmelerin maddenin özünde var olan çelişik güçler nereni ile meydana geldiğini savunur.

Marxizm dialektiği üç değişik alana uygulamıştır.

Bir defa, dialektik yani hareket felsefesi bir bütün olarak *doğa olaylarının açıklanmasında* kullanılmıştır. Doğa, gerek canlı gerek cansız dünya, kendi içindeki çelişen güçler arasındaki mücadelelerin sonucunda gelişir. Böyle olunca, doğa bilimlerinin amacı bu dialektik gelişmeyi bulmaktır. Doğada mutlak değere sahip değişmeyen bir gerçek yoktur. Bilim zıt akımların çarpışması sonucu ortaya çıkan gerçeklerle zenginleşir. Her bilim nisbîdir, ancak bu karamsar bir görüş de değildir, çünkü bu nisbî bilimin ötesinde mutlak bir niteliğe sahip olmasa bile, daha tam, daha mükemmel bir bilim düzeyine erişilebileceği kabul edilmiştir.

Dialektiğin uygulandığı *ikinci alan, insanlık tarihidir.* Marxizm insanlık tarihini sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin tarihi olarak görür. Birbirleri ile çelişen sosyal sınıflar arasındaki mücadele geçmiş ile gelecek arasındaki mücadeleyi ifade eder. Bu mücadele, teknik alanda kaydedilen ilerlemeler sonucunda eskiyen bir üretim gücü ile tarihsel gelişmenin ortaya çıkarttığı yeni üretim gücü ve bunların doğurduğu üretim ilişkileri arasındaki çatışmadır. Eski üretim gücüne bağlı tutucu sınıf ile yeni üretim tekniğinin gereklerinin uygulanmasını isteyen ilerici sınıf arasındaki bu mücadelenin ilerici sınıf lehine sonuçlanacağı ileri sürülmüştür. Burada da mücadele bir sentezle sonuçlanır, tıpkı doğadaki olaylarda olduğu gibi. Ancak sosyal olaylarda senteze ulaş-

mak için insan iradesinin katkısına da ihtiyaç vardır. Bu müdahale ise devrim biçiminde kendini gösterir. İnsanlık tarihi senteze ulaşmış çelişkilerin, çözümlenmemiş krizlerin, mücadelelerin kronolojik bir toplamı da değildir. Marxizm iyimserdir, tarih insanları daha iyiye doğru yöneltmektedir.

Son olarak dialektik *XIX uncu yüzyıl olaylarına* uygulanmıştır. Marx içinde yaşadığı devrin kapitalist toplum düzenini eleştirerek, olayları dialektik açıdan incelemiştir. Buna göre, o dönemdeki sınıflar arasındaki mücadele tez safhasındadır, antitez proletarya diktatörlüğü ile, sentez de komünizm toplum düzeni içinde gerçekleşecektir. Ancak bu sentez de doğduğu andan itibaren tez olacak, kendi antitezini yaratacak ve gelişme tarihsel oluş içinde sürüp gidecektir.

c. *İnsan, Toplum, Devlet ve Özgürlük Anlayışı*

aa. İnsan, toplum ve devlet anlayişı :

Klasik materyalist düşünce içinde insanın belirli, ayrıcalıklı, özel bir yeri yoktur. İnsanın yer yüzüne gelmesi, tesadüfe bağlı bir olaydır. Evreni oluşturan kimyasal atomlar ve moleküller arasında meydana gelen bir birleşim bazı değişik özellikler göstermiş ve insanın doğmasına yol açmıştır. Ancak bu değişik birleşim ve özelliklerinin oluşması tamamen tesadüfe bağlı olarak cereyan ettiğinden, insan doğada meydana gelen diğer herhangi bir olaydan daha fazla objektif bir değere sahip değildir. İnsanın ortadan kalkmasına neden olabilir ve hiçbir üstün güç tarafından yönetilmeyen evren, insanın varlığından ya da yokluğundan habersiz tarih içindeki yoluna devam edecektir. İşte klasik materyalist görüş, insanın yer yüzündeki yerini böyle belirlemiştir.

Marxist düşünce ise, bu görüşü aynen benimsememiş insancıl bir görüş ileri sürmüş, doğa içinde ve karşısında insana ayrıcalıklı ve hattâ yarı-tanrısal bir yer vermiştir.

Marxist görüşe göre, insanın doğa içinde bu ayrıcalıklı, üstün yere sahip olması onun "çalışan bir varlık" "homo faber" olmasından ileri gelir. Çalışan insan işi ve emeği ile maddeyi değiştirme olanaklarına sahiptir, bu nedenle marxist düşüncede işe, emeğe, çalışmaya son derece önemli bir yer verilir. İnsanı insan yapan işi ve çalışmasıdır. İnsan işi, çalışması ile hayvan türlerinden ayrılır, hayvanlar pasif bir biçimde kendilerini doğanın koşullarına uydururlar ve yaşamları için gerekli ve zorunlu olanı doğadan

hazır bir biçimde sağlarlar, yaşamlarını böylece sürdürürler. Oysa insan, aktif bir biçimde, bilinçli ve sonuçlarını düşünerek doğayı kendine, kendi ihtiyaçlarına cevap verecek biçime sokar. Doğayı bilinçli bir biçimde değiştirmeleri sonucu insanlar yalnızca yaşayabilmeleri için gerekli olanakları sağlamakla kalmazlar, aynı zamanda çalışmaları için gerekli araçları da üretmiş olurlar. Çalışmanın, işin temel özelliği, insanın yaşamı için gerekli yiyecek giyecek, barınak gibi maddî eşyaları sağlamak amacı ile iş araçları yapması ve bunlar aracılığı ile doğayı etkilemesi ve giderek doğa güçlerine hâkim olabilmesidir[107].

İnsan kendi icadı olan araçlarla doğayı işleyerek onun görünümünü değiştirebilmekte, maddeyi işleyerek onu kendisi için yararlı olacak biçimlere sokmaktadır. İnsan çalışarak kendi kendini yapmakta, emeği ile kendi varlığını, kendi içinde saklı kalmış gücünü ortaya koyabilmektedir. İnsanı insan yapan işi, çalışması, emeğidir. İnsan çalışarak entellektüel gelişmesini de sağlar, düşünme yeteneği insana üstün bir güç tarafından bahşedilen bir özellik değildir, sadece emek harcayarak ve çalışarak bir şeyler yaratma olanağının gelişmesidir. İnsan ancak çalışması ile doğaya hâkim olabilmekte, determinizm zincirini kırabilmektedir. Her ne kadar insan maddenin dialektik gelişmesinin bir eseri ise de, çalışması ile doğaya hâkim olabilmekte ve doğa karşısında bağımsızlığını kazanabilmektedir.

İnsanı ve insan topluluklarını yaratan unsur iştir, çalışmadır ve maddî değerler üretimi aynı zamanda sosyal evrimin de temelidir[108]. Maddî değerler üretirken insanların doğa ile ve diğer insanlarla ilişkileri söz konusu olur. *İnsanların doğa ile ilişkileri "üretim güçleri" ile belirlenir, üretim süreci içinde insanların karşılıklı ilişkileri ise "üretim ilişkilerini" oluşturur.*

---

107) Arı, karınca, kastor gibi bazı böcekler ve hayvanlar da insanlar gibi, yuvasını, barınacağı yeri yaparlar, fakat bunlar o anda kendileri ve yavruları için gerekli olanı yaparlar, fizikî ihtiyaçları için üretirler; oysa insanlar ihtiyaçtan kurtulduktan sonra da ve özellikle ondan sonra üretirler. Bk. geniş bilgi için Les Marxistes, présentation de Kostas Papaioannou, Paris 1965, Marx'dan naklen.

108) Ek. WETTER, G. A., L'Idéologie soviétique contemporaine, T. I, Matérialisme dialectique et matérialisme historique, Paris 1965, s. 157 vd.; Marxist düşünce de insanın yeri ile ilgili olarak geniş bilgi için bk. LACROIX, J., Marxisme, existentialisme, personnalisme. Présence de l'éternité dans le temps, 2. édit., Paris 1949, s. 5 vd., Les Maxistes, Présentation de Kostas Papaioannou, Paris 1965, s. 28-29, 47.

Üretim güçleri iş araçlarıdır, insanlar bu araçlar aracılığı ile doğa üzerinde etkili olmaya, doğa güçlerine hâkim olmaya çalışırlar. İnsanın kendisi ile iş konusu olan madde arasına koyduğu bu araçlar her şeyden önce makinelerdir. Bunun gibi, bu üretim araçlarını meslekî bilgileri yetenekleri ile harekete geçiren insanlar da üretim güçleri arasında yer alır.

İnsanlar üretimde bulunurlarken tek başlarına değildirler. Kendi kendine yettiği düşünülen en küçük bir işletme dahi sosyal üretim sürecinin unsurudur. En küçük işletmede çalışan kişi de kullandığı araçları kendisi yapmamıştır, onları başkalarından almıştır, böylece üretim ilişkileri kategorisi üretim güçleri kategorisine eklenmekte, onu tamamlamaktadır.

İnsanlar üretimde bulunurken yalnızca doğayı etkilemekle kalmazlar aynı zamanda birbirleri üzerinde de etkili olurlar. İnsanlar ancak belirli bir biçimde işbirliği yaptıkları ve emeklerinin ürünlerini aralarında mübadele ettikleri zaman üretimde bulunurlar. Marxizme göre, insanlar arasındaki tüm ekonomik ilişkiler, üretim ilişkileri olarak tanımlanabilir. İş bölümünün, mübadele, alım satış koşullarının, değerlerin dağılımının doğurduğu ilişkiler hep üretim ilişkileridir. Ancak daha dar ve özel anlamda üretim ilişkileri, üretim süreci sırasında, insanlar arasındaki bütün diğer üretim iliskilerini belirleyen, insanlar ile üretim araçları arasındaki temel ilişkileri ifade için kullanılır.

Üretim araçlarının mülkiyet biçimi değişik tipte üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olur. İki tür mülkiyet biçimi vardır, bunlardan biri *kollektif mülkiyet* diğeri ise *özel mülkiyet* biçimidir.

Eğer üretim araçları, toplumda bir grup insanın elinde ise, insanlar arasındaki ilişkiler iktidar ve tabiyet biçiminde, buna karşılık eğer üretim araçları üzerinde kollektif bir mülkiyet söz konusu ise, bu durumda da insanlar arası ilişkiler karşılıklı yardım ve işbirliği biçiminde gelişir. İnsanların şu ya da bu üretim ilişkisini seçmeleri kendi iradelerine bağlı bir husus değildir. Bu ilişkilerin mahiyeti, biçimi toplumdaki üretim güçlerinin gelişme düzeyine bağlıdır. Bir feodal bey serfleri ile büyük bir kapitalist işletme kuramazdı, aynı biçimde bir kapitalist de kölelik sistemine dönemez. Böylece üretim güçleri ve üretim ilişkileri toplumun üretim biçimini oluşturur[109].

109) Bk. WETTER, a.g.e., 1965, s. 169 vd., Les maxistes, a.g.e., s. 101 vd.

Bir toplumun üretim biçimi, o toplumun sosyal yapısını belirler. Üretim biçiminin ve sosyal yapının değişme nedeni nedir? Marxist görüş bu sorunun çözümünü üretim mekanizması içinde bulur. Marxizm, üretimi dialektik bir processus ve üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin oluşturdukları bir bütün olarak kabul eder. Bu dialektik processus içinde üretim güçleri ile üretim ilişkileri birbirlerini etkiler, şartlandırır, ancak *bu processus içinde dinamik unsur üretim güçleridir.*

Üretim mekanizmasının geçirdiği evrim içinde, önce üretim araçlarında bir değişme olur, bu da sosyal ilişkilerin değişmesine yol açar. Bu durum marxizme göre ilk önce ilkel toplum tipinden köleci toplum tipine geçişte görülür.

İlkel toplumda insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan şeyleri taştan yapılmış aletler aracılığı ile sağlıyorlardı Sosyal üretim ilişkileri de, bu son derece ilkel üretim güçleri ile uyum halinde idi. Bu dönemde iş araçlarının durumu insana tek başına ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını vermiyordu. İlkel toplumun tüm üyelerinin güçlerini birleştirmeleri ile ancak doğadan gerekli olan şeyler sağlanabiliyordu. Bu dönemde ortak çalışma ve *üretim araçlarının kollektif mülkiyeti* söz konusu idi. Toplumun her üyesinin üretim araçları ile ilişkisi aynıdır, hiç kimsenin üretim araçlarını diğerlerinin aleyhine olmak üzere kendi mülkiyetine geçirme olanağı yoktur. İşin verimliliği son derece düşük olduğundan, üretilen değerler insanların ancak yaşayabilmeleri için zorunlu olanı sağlayabiliyordu. İhtiyaçtan fazlası üretilemediği için kimsenin bir artı değere el koyması söz konusu değildi. Sömürü olayı henüz yoktu, bu nedenle de bir siyasal örgüte de ihtiyaç yoktu.

Marxizme göre üretim güçlerinin gelişmesi yavaş yavaş ilkel toplum düzeninin dağılmasına yol açmıştır. Taş âletler yerlerini madenden yapılan âletlere bırakmış, zamanla iş bölümü doğmuş, tarım, hayvancılık ve daha sonra da el san'atları gelişmiş, malların mübadelesi başlamıştır. Özel mülkiyet doğmuş, işin verimliliği de büyük bir artış göstermiştir. İlkel toplumlarda uygulanan savaş esirlerinin öldürülmesi yerine bunların köle olarak çalıştırılmalarının daha verimli olacağı görülmüştür. Böylece yeni bir sosyal düzene *köleci düzene* geçilmiştir.

Bu dönemin özelliği üretim araçlarının özel mülkiyete konu olmaları ve aynı zamanda üreticilerin yani kölelerin de mülkiyet

konusu olmalarıdır. Bu gelişen üretim güçlerinin ulaştığı düzeyin doğurduğu bir sonuçtur. Bu dönemde üretim güçleri, başkalarının ürettiği değerlere el konmasını sağlayacak oranda gelişmiştir. Ancak bunun için köle-işçilerin ürettikleri değerleri tüketmemeleri gerekiyordu. İlkel toplumların dayanışma ve işbirliğinin yerine bir kısım insanların diğerlerini sömürmeleri ve onları baskı altında tutmaları olayı hâkim olmuştur. Toplum birbirleri ile çatışan *iki sınıftan* oluşmuştur: Köleleri çalıştıran sınıf ve köleler sınıfı.

Kölelerin direnişlerini bastırmak için de *özel bir baskı aracı yani devlet ortaya çıkmıştır.* Devletle birlikte de *yönetici sınıfın iradesi demek olan hukuk* doğmuştur. Kötülüklerle dolu olmasına rağmen bu dönem yine de sosyal evrim içinde ileri bir adımdır. İş bölümü gelişmiş, işin verimliliği artmış, tarım ile el san'atları arasında iş bölümü gerçekleşmiş, el san'atlarının çeşitli dallarında ihtisaslaşmalar olmuş, tarımda hayvanlardan yararlanma gerçekleşmiş, kölelerin çalışmaları ile sulama, yol, gemi yapımı gelişmiştir. İhtiyaçlarını kölelerin çalışmaları ile karşılayabilen bir kısım insanlar kendilerini bilim ve san'ata adayabilmişlerdir.

Ancak zamanla, marxizme göre üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini engellemiştir. Ucuz el emeği sağlayabilen köle sahipleri üretim araçlarının geliştirilmesini ihmal etmişlerdir. Üretim güçlerinin gelişmesi, kölelik rejiminin ancak bir devrimle yıkılmasından sonra gerçekleşecektir ve kölelik rejimi yıkılarak yerine feodalite gelmiştir.

Feodalitede de marxizme göre, üretim ilişkileri üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Köylüler, feodal beye ve onun toprağına bağlıdırlar, fakat onun malı değildirler. Kendi iş araçlarına sahiptirler ve feodal beye hizmet ettikten sonra çalışabilecekleri kendilerine ait toprak parçaları vardır. Bu durum köylülerin yaptıkları işe ilgi duymalarını sağlamış ve kölelik döneminde görülmeyen bir ekonomik gelişmeye yol açmıştır. Ticaret ve el san'atlarının gelişmesi şehirlerin refahının artmasına neden olmuştur.

Sosyal yapı da yeni ilişkilere uygun olarak değişmiştir. *Feodal beyler yönetici sınıfını oluşturmaktadır, yönetilen sınıf ise serflerdir.* Bu iki sınıf arasındaki çelişki köylülerin ayaklanmaları ile yüzeye çıkmıştır. Siyasal üst yapı da sömürü düzenine uygundur. Yalnızca merkezî otorite değil, fakat feodal beyler de serfleri baskı altında tutmak için silâhlı kuvvetler beslenmekte ve yargı

ve cezalandırma yetkisine sahip bulunmaktadırlar. Ancak bu dönemde üretim gelişmektedir, ufak el tezgâhlarının yanı sıra büyük tezgâhlar kurulmuştur, ticaret gelişmiş, özellikle denizaşırı yeni ülkelerin bulunması, yeni olanaklar ve yeni hammadde kaynakları sağlamıştır. Böylece *feodal sistem içinde yeni bir üretim biçimi kapitalizm doğmaya başlamış ve eski üretim ilişkileri ile çelişkiye girmiştir.*

Burjuvaziye dayanan bu yeni üretim biçiminin her alanda tam bir serbestiye ihtiyacı vardır, feodal düzen bu serbestiyi sağlayamamaktadır. Burjuvazinin feodaliteye karşı giriştiği mücadele devrimle sonuçlanmış ve yeni bir düzen *kapitalizm yerleşmiştir.*

Bu düzenin yeni üretim ilişkileri de üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanır. Bu üretim ilişkileri başlangıçta üretim güçlerinin hızla gelişmesini sağlamıştır. Buhar ve elektrikli makinelerin kullanılması ile büyük sanayi doğmuştur. Sosyal düzeyde ise kapitalist sistem, *kapitalist sınıf* ile *işçi sınıfının* çelişkisine sahne olmuştur. Bu düzende sömürü yöntemi ekonomik baskıya dayanır. Marxizme göre, emekçi sınıfı serfler kadar bağımlı durumda değildir, fakat üretim araçlarına da sahip değildir, açlıktan ölmemek için kol gücünü satmak zorundadır. Siyasal yapıda da değişiklik olmuştur, siyasal özgürlükler ve yasa önünde eşitlik söz konusudur, fakat bunlardan ancak varlıklı sınıf yararlanabilmektedir.

Fakat, kapitalist evrim içinde öyle bir an gelir ki mevcut üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini engeller, ekonomik krizler üretim güçlerinin gelişmesini tehlikeye düşürür, kapitalist devletler arasındaki savaşlar üretim güçlerinin gelişmesini çok olumsuz yönde etkiler. Bu engelleri ortadan kaldırmak için kapitalist sistemin temel çelişkisini çözümlemek yani ortadan kaldırmak gerekir. *Bu temel çelişki, kapitalist düzende üretimin kollektif olması, fakat buna karşılık üretilen değerlerin özel mülkiyet konusu olmasıdır.* Bu çelişkiyi çözümlemek için üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermek gerekir. *Bu da sosyalist devrimin amacıdır.*

Marxist düşünceye göre, üretim araçlarının kollektif mülkiyeti sosyalist üretim biçiminin temelidir. Üretim ilişkileri ise işbirliği ve dayanışma esasına dayanacaktır, üretim ilişkileri üretim güçleri ile tam bir uyum içinde olacaktır. Üretim kollektiftir, üretim araçlarının mülkiyeti de kollektiftir. Herkes yeteneğine göre çalışıp ve yaptığı işe göre üretimden payını alacaktır. Ancak *komünizm safhasında* sınıfsız toplum son şeklini alır, değerlerin dağılımı

da yeni bir ilkeye göre yapılır, son derece gelişmiş teknik ile toplumda üretim bolluğu içinde herkes yeteneğine göre çalışır ve ihtiyacına göre tüketir.

Böylece marxist düşüncede sosyal evrim sosyal hayatın temeli olarak kabul edilen üretim biçimine bağlı olarak gerçekleşir, bu temeli oluşturan üretim güçleri ve üretim ilişkileri toplumun ekonomik dokusunu meydana getirir. Oysa sosyal hayatın çok daha karmaşık bir görünümü vardır, insanların faaliyetlerinin ekonomik siyasal, kültürel alanları da kapsadığı görülür. Toplum hayatında son derece çeşitli ve değişik sosyal ilişkiler kurulur, sosyal hayatın tüm faaliyetleri bu maddî değerler üretimi işlemine bağlanabilir mi?

Marxizme göre, *tüm sosyal ilişkiler arasından ekonomik ilişkiler temel yapı ilişkileridir.* Üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını oluşturur ve bu temel üzerine hukuki, siyasal, entellektüel yapı kurulur. Üretim biçimi toplumun sosyal, siyasal, entellektüel hayatını şartlandırır. Bu maddî temel tüm üretim ilişkilerinden oluşur, her şeyden önce mülkiyet ilişkileri, yani üretim araçlarının mülkiyetinden doğan ilişkilere bağlı olarak değerlerin paylaşılması, mübadele biçimleri, değişik sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler bu tabanı meydana getirir. Bu ilişkiler insanların irade ve vicdanlarından bağımsız olarak oluştukları için ve doğrudan doğruya üretim güçlerinin evrim düzeyine tabi oldukları için, bunlara maddî ilişkiler denilmektedir.

Toplumun siyasal düzeni, din, hukuk, ahlâk, edebiyat, güzel san'atlar, felsefe üst yapı kurumlarıdır. Üst yapı kurumları dayandıkları belli bir temel yapıyı yani ekonomik temeli aksettirirler[110]. Çeşitli sosyal teoriler, siyasal kurumlar hepsi temeldeki sosyal ekonomik ilişkilerin aynasıdır. Kapitalizmde olduğu gibi bu temel yapı ilişkileri iktidar ve tabiyet ilişkileri biçiminde olunca, üst yapıda bu sınıflar arası zıtlaşmayı gösterir. Toplumun ekonomik yapısı değiştiği zaman, üst yapı da bu temel yapıya paralel olarak değişmelidir. Bilindiği gibi ekonomik yapı üretim güçlerinin gelişme derecesine tabidir ve üretim güçleri de toplumun tüm değişiklikleri yaratan hareket gücünü meydana getirir. Böylece *marxizm üst yapıda olup bitenleri temel yapıdaki gelişmelerle açıklamakta, fakat üst yapının alt yapıya tabiyetini tek yönlü bir determinizme de bağlamamaktadır.* Şöyleki üst yapının da temel yapıyı etkileye-

110) Bk. WETTER, a.g.e., 1965, s. 167.

bileceği kabul edilmektedir. İnsan içinde yaşadığı ortamın pasif bir kölesi değildir, belli bir sosyal durumun bilincine varan insan, o durumu değiştirmek için harekete geçebilir, içinde yaşadığı toplumun çelişik güçleri üzerinde etki yapabilir[111].

Devlet, siyasal partiler, hukuk, ahlâk, din, san'at, felsefe gibi üst yapı kurumları dayandıkları belli bir ekonomik temeli aksettirirler.

Sınıflara bölünmüş bir toplumda devlet, ekonomik bakımdan hâkim sınıfın siyasal gücüdür. Marxizme göre sayı bakımından azınlıkta olan sömüren sınıfın çoğunluğu teşkil eden sömürülenler sınıfına hâkim olabilmesi için yalnızca ekonomik güç yeterli değildir, bir zorlama mekanizmasına da gerek vardır. İşte devlet de –ordu, polis gibi– silâhlı gücü ile, mahkemeleri, hapishaneleri ile bu zecir mekanizmasını oluşturur. Böylece marxizme göre devlet ekonomik bakımdan güçlü sınıfın baskı aracıdır. Hukukun da görevi yöneticiler sınıfının çıkarlarını korumaktır, yönetici sınıfının iradesi yasadır[112].

Marxizm devlet tipleri ile devlet biçimlerini ayırır. Devlet tipi devleti kullanan sınıfa göre belirlenir, devlet organlarının ve idaresinin organizasyonu devletin biçimini belirler. *Tarihte üç tip sömürü devleti kurulmuştur:* Kölelik devleti, feodal devlet ve burjuva devleti. Aynı tip devlet değişik biçimlerde ortaya çıkabilir, örneğin kölelik devleti Mısır'da despotizm biçiminde ortaya çıkmıştır. Aynı tip devletin değişik biçimlerde ortaya çıkması ekonomik yapıya bağlıdır. Feodalitede siyasal iktidarın parçalanmış görünmesi ve dağınıklığı, ekonomik dağınıklığı aksettirmektedir. Daha sonraları devletler ve bölgeler arası ticarî ilişkiler güçlendiği zaman da mutlak monarşiler kurulmuştur. Aynı şekilde burjuva devleti de değişik görünümlere bürünebilir. Temsilî monarşi, demokratik cumhuriyet ve faşist diktatörlükler gibi...

Marxizme göre, kapitalist devlet temel yapıdaki evrim sonucu yıkılmaya mahkûm bir üst yapı kurumudur. Bu yıkılışa devrimci sınıfın bilinçli olarak yapacağı sınıf mücadelesi yardımcı olacaktır. Devrimden sonra kapitalist toplumdan komünist topluma geçiş aşamalı bir biçimde gerçekleşecektir.

111) Bk. BAAS, E., Introduction critique au marxisme, Paris 1960, s. 30-32; WETTER, a.g.e., 1965, s. 170-172.
112) Bk. WETTER, a.g.e., 1965, s. 207.

Birinci aşamada proletarya diktatörlüğü kurulacaktır. Bu dönem son hedef değildir. Bir araçtır, kapitalist toplum ile komünist toplum arasında köprü görevini yapacaktır. Bu dönemde proletarya, iktidarı tekelinde tutacaktır. Bu aşama kapitalist toplumdaki sömürülen sınıfın ileri gelenlerinin hâkim sınıf biçiminde örgütlendikleri ve eski sömüren sınıfı ezdikleri bir dönem olacaktır. Şiddetin hâkim olacağı bu dönemde toplumda bir kısım insanlar için özgürlüklerin ya da demokrasinin yeri olmayacaktır. Proletarya diktatörlüğü dönemi, sömüren sınıfların direnişlerini kırmak, üretim araçlarının mülkiyetini bu sınıfların elinden almak, iç ve dış düşmanlara karşı rejimi korumak için varlığı zorunlu bir dönemdir[113].

Bundan sonraki *ikinci aşama, komünizm döneminin alt aşamasıdır.* Bu dönemde üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmiş olacağından insanın insan tarafından sömürülmesi söz konusu olmayacaktır. Fakat komünizm "herkese ihtiyacına göre" ilkesinin uygulanabileceği mutlak eşitlik döneminin koşulları henüz gerçekleşememiştir. Eski toplum düzenin kalıntıları henüz devam etmektedir. *Herkes üretilen değerlerden "işine göre" ya da "yeteneğine göre" pay alabilmektedir.* Bu ise ücretler arasında ve dolayısiyle koşullar arasında eşitsizlik yaratmaktadır[114]. İnsanin insan tarafından sömürüsü son bulmuştur ve sınıflar yoktur, fakat tüm eşitsizlikler de tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Devlet varlığını sürdürmektedir, çünkü üretimin gerekleri ve mevcut eşitsizlik bir zorlama ve baskının varlığını zorunlu kılmaktadır, devlet de bu baskının aracıdır[115].

Bu dönemden sonra komünizmin üst aşamasına ulaşılacaktır. Bu dönemin özelliği üretim güçlerinin gelişmesi ve *"herkese ihtiyacına göre" ilkesinin uygulanabilmesidir*[116]. Bunun sonucu olarak da *bu dönemde devlet ortadan kalkacaktır.* Üretim ve değerlerin dağılımı kendiliğinden, bir baskı ve zorlama aracına gerek olmaksızın düzenleneceğinden, devletin varlık nedeni de ortadan kalkmış

113) Bk. AFANASSIEV, Victor, Le communisme scientifique, Moscou 1967, s. 201.

114) Çünkü insanlar eşit değildirler, bazıları güçlü bazıları güçsüz, bazıları evli, bazıları çok çocuklu, bazıları bekârdır. Bu durumda eşit iş karşılığında üretimden eşit pay alınması halinde, bazıları zengin, bazıları yoksul kalacaktır. Bk. Marx, Engels, Lénine vous parient du communisme scientifique, Moscou 1967, s. 418-419.

115) Bk. Marx, Engels, Lenine vour parient... adlı eser, s. 419-420.

116) Bk. Marx, Engels... vous parient... adlı eser. s. 449 vd.

olacaktır. Bu dönemin ne zaman gerçekleşeceği kesinlikle bilinmemekle birlikte, marxist görüş gerçekleşeceğine inanmaktadır[117].

bb. Özgürlük Anlayışı :

İnsanlık tarihinin başlangıcında, marxizme göre, insan doğanın kölesidir. Doğaya hâkim olan yasaları anladıkça insan bu kölelikten kurtulmayı başarmış ve bilinçli bir biçimde doğanın yasalarından yararlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu defa sosyal alanda kölelik doğmuştur. Özel mülkiyetin gelişmesi, sınıflara bölünmüş toplumları ortaya çıkarmış ve insanlar kendi sosyal koşullarının kölesi olmuşlardır. Bu kölelik kapitalist düzende son haddine erişmiştir.

Marxist görüşe göre, sınıflara bölünmüş bir toplum düzeni içinde insanın kendi kendine karşı yabancılaştığı, insanın kendi kendinden uzaklaştığı görülmektedir. Marxizm bunu "aliénation" *yabancılaşma,* yozlaşma deyimi ile açıklar[118]. Bu kendi kendinden uzaklaşma, insanı insanlığından yoksun kılan dış güçler lehine olmaktadır. Aliéné olan, yabancılaşan insan kendini özgür ve yaratma gücüne sahip, doğaya hükmedebilen bir insan olarak görme gücünü kaybetmiş insandır. Marxizm, insanın bu yabancılaşmasının kaynağını kapitalist ekonomi düzenini belirleyen ekonomik temel yapıda bulmaktadır. Buna göre, insanın yabancılaşmasının kökü ve nedeni ekonomik yabancılaşmadır. Ekonomik alt yapı toplumların temelini oluşturur, bu alt yapının bozulması, soysuzlaşması sonucunda üst yapı da bozulur.

Kapitalist üretim sistemi ve bu sistem içinde çalışan insana verilen yer, insanın ekonomik yabancılaşmasını doğurmuştur. İnsanın ancak emeği, çalışması sonucunda doğayı etkileyebileceği, doğa güçlerine hâkim olabileceği ve bu yoldan ihtiyaçlarını karşılayabileceği kabul edilmiştir. İnsanın emeğinin efendisi ve eme-

117) Bk. VEDEL, G., Manuel élémentaire de droit constitutionnel, Paris 1949, s. 207 vd.; BOUKHARINE, N. et PREOBRAJENSKY, E., L'abc du communisme, Paris 1963, s. 87 vd.; LEONHARD, W., L'ideologie soviétique contemporaine, T. II, Theories politiques, Paris 1965, s. 159 vd.; COGNIOT, G., Qu'est-ce-que le communisme? 2e édit., Paris 1964, s. 21 vd.; LEFEBVRE, H., Le Marxisme, Paris 1972, s. 99 vd.; BOURLATSKI, F., L'Etat et le communisme, Moscou, s. 62 vd., 225 vd.; AFANASSIEV, a.g.e., s. 198 vd.

118) Bk. CHABRE, Henri, De Karl Marx à Mao Tsé - Tung, Introduction critique au Marxisme - Léninisme. Paris 1959, s. 53 vd.; Les marxistes, s. 35-36, 62 vd.; COTTIER, Georges, l'Athelsme du jeune Marx Ses origines hégéliennes, Paris 1959, s. 276 vd.

ğinin yarattığı ürünlerin sahibi olması gerekir. İş, çalışma insanın doğa güçlerine karşı başarısını belirlediği kadar, insanın özgürlüğünün de simgesidir.

Kapitalist bir düzende ise, çalışan kişi, çalışma gücünün kapitalist tarafından keyfî bir biçimde kullanılmasını kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bu düzende çalışan kişinin emeğini kapitaliste satmayı reddetmesi onun tüm yaşama olanaklarını kaybetmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır.

Marxizme göre bundan çıkan sonuç şudur: Kapitalist düzenin temel ekonomik yapısı çalışan kişinin emeğini aliéné etmeye yani emeğinden kapitalist lehine vazgeçmeye zorlar, çalışma koşulları çalışma süresi, ücreti kapitalist tarafından tesbit edilir. Emeği yönünden aliéné olan çalışan kişi, emeğinin yarattığı ürünlere de yabancı kalmaktadır, ürettiği değerler üzerinde bir hakkı olmamakta, bu değerler kapital sahibinin malı olmaktadır. Çalışan insanın emeğinin ürünü, insanlığının bir devamı olan bu eşyaya sahip olamaması, insanı insanlık vasfından yoksun duruma sokmaktadır. Bu ekonomik yabancılaşmadır.

Marxizme göre *ekonomik yabancılaşmayı sosyal yabancılaşma izler*, öyleki, kapitalist üretim sistemi toplumun iki sınıfa bölünmesi sonucunu doğurmuştur, bunlar üretim araçları üzerinde özel mülkiyete sahip olan sınıf ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan sınıftır. Toplumun böyle iki sınıfa bölünmüş olması gerçek bir çelişkiyi ortaya koyar. Bu sınıflardan her biri insan olma niteliğinin yalnızca bir kısmına sahiptir. Çalışan sınıf emeğinin ürününe sahip olmadan çalışmakta, buna karşılık diğer sınıf başkasının emeğinin yarattığı değerlere sahip olmaktadır, fakat kendisi çalışmamaktadır. Böylece her iki sınıf da insanı insan yapan, emeğinin ürününe sahip olma özelliğinden yoksun kalmaktadır.

Sosyal yozlaşma siyasal yabancılaşmayı yaratır. Birbirine düşman birbiri ile mücadele halinde bulunan sınıfların bulunduğu bir toplumda, devlet bu sınıflar arasında mücadeleyi yatıştıran, bu sınıfları uzlaştıran bir kurum görünümündedir. Böyle bir devlet toplumda bir zorlama ve baskı aracı olmaktan öteye gidemez. Bu sistemde kişi gücünü devletin soyut gücüne terk etmiştir. Devlet ekonomik bakımdan güçlü olan sınıfın hizmetindedir ve sınıflar arasındaki mücadelede hakem rolünü oynar görünmesi, baskı ve zorlama aracı olarak baskısını daha iyi gerçekleştirebilmesi için bir paravanadan ibarettir.

İnsan dinî açıdan da yozlaşmıştır. Marxizme göre, din insanın kendi gücünü ve ululuğunu anlamağa başladığı sırada, kendi gücünü kendi dışında doğada görmeye başlaması ile doğmuştur. İnsanın kendi dışında gördüğü kendisinin idealize edilmiş hayali Tanrı olmuş ve insan bu kendi yarattığı hayale tapmaya başlamıştır. Tarihsel gelişmesini tamamlayamamış, tam olgunluğa erişememiş, gücünün bilincine varamamış bir toplum insanı, özlemlerini mükemmel, güçlü bir Tanrı tasvirinde canlandırmıştır.

Yabancılaşma sorunu marxizmin özgürlük sorununa ışık tutar. İnsanlar yaşama biçimlerini belirleyen objektif koşulların bilincine vardıkları zaman bu koşulları değiştirebilirler. Nasıl ki doğanın bir parçası olan ve doğaya hâkim yasalara tâbi olan insan, bilimsel gelişmesi sonucu bu yasaları anlayıp, öğrendikçe doğaya hükmedebilme gücüne sahip olabilmektedir ve doğa karşısında özgür olabilmektedir, aynı şekilde sosyal determinizm zincirini de kırabilir.

İşte marxizme göre devrimci sınıf, insanı insanlığından yoksun bırakan koşulların ve nedenlerin bilincine vardıkça, onları etkilemeye ve giderek ortadan kaldırmaya çalışacaktır. Marxizme göre, böylece gerçek özgürlük kazanılması gereken bir özgürlüktür. İnsan özgürlüğünü doğduğu anda bulmaz, ancak büyük mücadeleler sonucu elde edebilir. İnsan doğa karşısında ve toplum içinde mutlak, tartışmasız bir güce sahip olduğu zaman özgür olacaktır. İnsanın doğa karşısında özgürlüğü bilim alanında atılan her adımla yavaş yavaş gerçekleştiği gibi, toplum içinde de sınıfların ortadan kalkması ile kişi gerçek değerini bulacak ve ancak o zaman özgür olacaktır. İnsanın özgür olabilmesi için önce özgürlüğünü engelleyen koşulların ortadan kalkması gerekecektir. Doğaya hâkim olan yasaları öğrenerek bunları kendi çıkarına kullanabilen insan, sosyal evrime hâkim olan yasayı öğrenerek de kendi sosyal evrimine bilinçli olarak yön verecek ve gerçek özgürlüğüne kavuşacaktır.

Bu özgürlük anlayışı liberal devletin özgürlük anlayışına tamamen ters düşer. Bilindiği gibi bu sistemde özgürlük insanın ayrılmaz bir özelliği, insanın doğal bir ayrıcalığı olarak kabul edilmiştir. Özgürlük sorunu zaman kavramı dışında değerlendirilmiştir. Ekonomik, siyasal ya da sosyal koşulların değişmiş olması özgürlük sorununu değiştirmez, çünkü özgürlük insanın tabiatından ayrılması olanaksız bir özelliktir.

Marxizm ise, özgürlüğü soyut bir kavram olarak ele almamıştır. Özgürlüğü tarihsel gelişim içinde, sosyal ekonomik koşullar

içinde değerlendirmiştir. Örneğin, marxizme göre, kapitalist, feodal toprak sahibini özgürlüğünün düşmanı olarak görmüştür, çünkü bu toprak sahibi ticaret ve girişim özgürlüğünü engellemektedir. Yine kapitalizm siyasal özgürlük sorununu ortaya çıkartmıştır. Burjuvazi, feodal beylerin iktidarına ve feodal üretim biçimlerine karşı savaşabilmek için özgürlük düşüncesinden yararlanmıştır. Düşünce, düşünceyi açıklama, basın, seyahat, ticaret ve mübadele özgürlüklerini savunmuştur. Böyle bir özgürlük havası içinde feodalitenin kalıntılarını temizlemek ve kendi para gücüne gelişme olanağı sağlamak mümkün olabilmiştir. Burjuva devleti her ne kadar insana gerçek özgürlük sağlayamamış ise de, yıktığı düzene oranla ileri bir hamledir. Daha baskıcı bir düzene son vermiştir, sınıf mücadelesinin gün ışığına çıkmasını sağlamıştır. İnsanların yasa önünde eşit sayılmaları sosyal, ekonomik alandaki eşitsizlikleri daha da belirgin ve açık biçimde ortaya koymuştur. Sınıflara bölünmüş bir toplumda özgürlüklerin sömürülen sınıf için bir aldatmaca olduğunu söyleyen marxizm, sömürülen sınıf için bu özgürlüğün somut muhtevası olmayan soyut bir kavram olduğunu belirtir.

Ancak sınıfsız bir toplumda özgürlük gerçek bir değer taşıyacaktır. Sınıfsız bir topluma ulaşmak için geçirilecek aşamalardan biri olan *proletarya diktatörlüğü dönemi*, yıkılan kapitalist rejimin sömüren sınıfı için bir diktatörlük dönemi olacaktır. Bu sınıfa karşı şiddet, zorbalık, baskı kullanılabilecektir. Şiddet ve baskının bulunduğu yerde özgürlükten söz edilemiyeceğine göre de, bu dönemde burjuva sınıfı için özgürlük olmayacaktır. Fakat, bu dönem aynı zamanda kapitalist rejimdeki sömürülen sınıf açısından sömürünün ortadan kalkması demek olduğu için, emekçilerin özgürlüklerinden söz edilebilecektir. Proletarya diktatörlüğü döneminde insanlar arasında ırk, cins, dinî inanç, belli bir ulusa bağlı olma, eğitim düzeyi göz önünde tutularak yapılan ayrıcalıklar tamamen ortadan kaldırılacaktır. Emekçiler için demokratik haklar, basın ve toplanma özgürlüğü tanınmakla kalmayacak, bu özgürlüklerin çalışanlar tarafından kullanılabilir özgürlükler olabilmesi için gerekli koşullar da devlet tarafından sağlanacaktır. Devlet çalışanlara toplanabilmeleri için lokaller tahsis edecek, basın özgürlüğünü kullanabilmeleri için emirlerine matbaalar ve gerekli diğer araç ve gereçleri verecektir. Proletarya diktatörlüğü döneminde halkın günlük hayatında kamu işlerine katılabilmesini sağlayacak olanaklar da tanınacaktır.

Komünizmin alt safhası olan *sosyalizm aşamasında da öz-*

gürlükler güvenlik altına alınmış olacaktır. İnsanın baskılardan kurtulmuş olarak olanaklarını, yeteneklerini ortaya koyması mümkün olabilecektir, ancak özgürlükler sınırsız olmayacaktır sosyalizm ilkelerine aykırı olarak kullanılamayacaktır. İnsanların bilinçlerinde kalmış kapitalizm kalıntılarını kazıyıp atabilmek için, insanların sabırla inançla sürekli olarak eğitilmeleri gerekecektir.

Ancak *komünizmin son aşamasında, sınıfsız bir toplum düzeni içinde tüm yozlaşmalardan arınmış olarak insan, doğa ve toplum güçlerine hâkim olarak ve gerçek anlamda özgür olabilecektir.* İnsanlar arasında aynı zamanda eşitlik de gerçekleşecektir, toplumda tüm sınıflar ortadan kalkmış olacağından, insanların üretim araçları karşısındaki yeri ve durumu aynı olacaktır, araçlar üzerinde eşit hakka sahip olacaklardır, bu da marxizmin öngördüğü eşitlik ilkesinin gerçekleşmesi demektir[119].

d. *Marxist toplumun ekonomik yapısı*

Kapitalist ekonomi düzeni bir devrimle yıkılıp proleterya diktatörlüğü kurulduktan sonra, işçi sınıfı kapitalizmden sosyalizme geçişi gerçekleştirme görevini yerine getirecektir. Bu geçiş döneminin hedefi sanayi, tarım ve ticaret alanlarında kapitalist unsurları temizlemektir. Bu dönemin süresi ise, sanayi, tarım ve ticaret alanlarında kapitalist unsurlar temizleninceye kadar uzayacaktır. Bu dönemde sanayi tamamen devletleştirilecek, tarım kollektifleştirilecek, ticaret ve el san'atları kooperatifler halinde örgütlenecektir.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde üç ayrı ekonomi biçimi yan yana varlıklarını sürdüreceklerdir. Bir defa ekonomide sosyalist bir sektör bulunacak, ağır sanayi ve hafif sanayinin en önemli büyük işletmeleri, ulaşım, bankalar ve dış ticaret bu sosyalist sektör içinde yer alacaktır. Bunun yanında ticaret yapan ufak üretim merkezleri yani ücretli işçi çalıştırmayan ufak özel atölyeler ve küçük üreticiler yer alacak, üçüncü olarak da ufak ve orta büyüklükte sanayi işletmeleri ve büyük tarım işletmeleri bulunacaktır[120].

---

119) Bk. Marx, Engels, Lénine vous parlent du communisme scientifique, Moscou 1967, s. 440 vd., 446 vd.

120) Bk. COGNIOT, Georges, Qu'est-ce-que le communisme, Paris 1964, s. 68-69; LEONHARD, N., L'ideologie soviétique contemporaine, T. II. 186-187.

Bu üç tür ekonomi biçimi geçiş döneminde toplumdaki üç ayrı sınıfa tekabül eder. İşçi sınıfı, köylü sınıfı ve siyasal gücünü kaybetmiş olmasına rağmen birçok alanlarda ekonomik gücünü sürdüren burjuva sınıfı. Bu üç tür ekonomi biçimi ve özellikle kapitalist ekonomi biçimi varlığını korudukça, sınıf mücadelesi koşulları, sosyalist devrimlere karşı hareket ve kapitalizmin koşullarını geri getirme eğilimleri ve tehlikesi varlığını sürdürecektir. Bu nedenle marxizme göre devletin en kısa sürede özel mülkiyete dayanan ekonomi biçimini sosyal ekonomiye dönüştürmesi gereklidir. Ancak bu sorun yalnızca siyasal tedbirlerle çözümlenemez, karşı hareketleri kırmak için ekonomik araçlarla mücadele etmek gerekir. Devlet ekonominin kilit noktalarını, özellikle ağır sanayi ve hafif sanayinin büyük işletmelerini, ulaşım araç ve olanaklarını, bankaları, dış ticareti elinde bulunduracağından, ekonominin diğer tüm alanları makine, hammadde, enerji ihtiyaçları için ve üretilen değerleri pazarlayabilmek için kamu sektörüne tabi olacaklardır. Ekonomik gelişmenin istenilen yöne sevkedilmesi ekonominin kilit noktalarının elde tutulması ile gerçekleşecektir[121]. Ekonomide izlenecek politikanın hedefi kapitalist unsurların gelişmesini sınırlamak olacaktır. Özel sermayenin faaliyet alanı o derece sınırlandırılacaktır ki, bu sermaye için faaliyeti bırakma tek çıkar yol olacaktır. Proletarya diktatörlüğü döneminde kapitalist ekonominin kalıntılarını temizlemek için ekonomik tedbirlerin yanı sıra idarî tedbirlerden de yararlanılacaktır[122].

Proletarya diktatörlüğü döneminde büyük toprakların kollektifleştirilmeleri ile yetinilecektir. Ufak dağınık çiftlikler varlıklarını sürdürdükleri sürece kapitalist rejim etkisini kırlık bölgede sürdürecektir. Bu nedenle ufak tarım birimlerinden büyük tarım birimleri ekonomisine geçmek gerekir. Kollektivizasyon büyük toprak sahipleri için uygulanacaktır, ufak toprak sahibi köylülerin mülkiyeti ise kooperatif mülkiyetine dönüştürülecektir.

Proletarya diktatörlüğü sosyalizme geçişi hazırlamak için, sosyalizmin maddî, teknik temelini kurmak, sanayinin tüm dallarını

---

121) Bk. LEONHARD, a.g.e., s. 188 vd.; Proletarya diktatörlüğünün özellikleri ile ilgili olarak Marx, Engels ve Lenine'in görüşleri konusunda bk. Marx, Engels, Lenine vous parlent du communisme scientifique, 1967, s. 255 vd., 308 vd.; LECURE. Jean, Etude sociale comparée des régimes de liberté et des regimes autoritaires, Paris 1945, s. 53 vd.

122) Halk üretimi ve tüketimi denetliyecektir. Bk. Marx. Engels. Lenine vous parlent..., s. 430 vd.

geliştirmek ve özellikle ağır sanayiye önem vermek zorundadır. Bunun gerektireceği büyük malî olanaklar da ülke içinden sağlanacaktır. Bu nedenle bu dönemde ülke halkı büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda kalacaktır.

Sosyalizm dönemini belirleyen özellik, ekonominin tüm dallarında üretim araçları üzerinde sosyal mülkiyetin kurulmuş olmasıdır. Sosyal mülkiyet iki biçimde görülmektedir. Birincisi devlet mülkiyetidir ki, sanayi, ulaşım, bankacılık dallarını ve büyük toprakları kapsar, ikincisi kooperatif mülkiyetidir ki, tarım alanlarının kollektivizasyonu sonucu ortaya çıkmıştır.

Özel mülkiyetin sosyal mülkiyete dönüşmesi ile insanın insan tarafından sömürüsü son bulacaktır, insanlar arasında kardeşlik esasına dayanan işbirliği gerçekleşecektir. Marxizme göre bundan böyle ekonomi, modern tekniğin oluşturacağı temel üzerinde düzenli ve sürekli bir biçimde gelişebilecektir. Bu toplumda izlenen amaç kapitalist toplumdakinden tamamen değişik olacaktır. Üretim mekanizması kazanç ilkesi üzerine değil, fakat toplumun tüm üyelerinin refahını sağlama ve onların gelişmelerini gerçekleştirme hedefine yönelecektir.

Üretim araçları üzerinde özel mülkiyete son verildikten ve bunlar devlet içinde tüm çalışan halkın eline geçtikten sonra, işçiler çalışmalarının yarattığı ürünlerden yararlanabilecekler, bu değerler zengin kapitalistlerin eline geçmeyecektir. Ortak çalışmanın ürünleri teknik gelişme ve makineleşmenin doğurduğu kârlar doğrudan doğruya işçilerin olacaktır. İşçiler kapitalistler için değil de, kendileri için çalışacaklarından daha verimli çalışacaklar, zenginlikler daha çabuk artacak, günlük çalışma süresi kısalacak, çalışanlar daha çok kazanacaklar ve yaşam koşulları daha iyi olacaktır[123].

Sosyalizmin gerçekleşmesi planlı ekonomiyi gerekli ve zorunlu kılar. Planlı ekonomi sosyalizmin temel ilkesidir[124]. Ekonominin bütün dallarının işleyişi, gelişmesi tek merkezden yönetilecektir. Devlet ekonomik amaçları ve öncelikleri belirleyecektir, plan bir emirler ve kararlar silsilesi biciminde ortaya çıkacaktır. Planın genel amaçları belirlendikten sonra, her ekonomik sektörün, her işletmenin atölye ve hattâ her işçinin gerçekleştirmek zorunda olduğu hedefler en ince teferruatına kadar belirlenecektir.

123) Bk. Marx, Engels, Lenine vous parlent du communisme scientifique. Moscou 1967, s. 425 vd.; AFANASSIEV, a.g.e., s. 228 vd.

124) Bk. LESCURE, a.g.e., s. 69. Planın Sovyetler Birliği'nde uygulaması

Sosyalist ekonomi sisteminin özelliği yalnızca mülkiyet rejiminin değişmiş olması ve planlı ekonomi sistemi değildir, aynı zamanda iş ve üretimin dağılımı yani *tüketim sorunu da değişik biçimde çözümlenmiş olacaktır*. Marxizme göre sosyalizm ile işin karakteri de değişmiştir, işçiler sömürü düzeninden kurtulmuşlardır, işin sosyal karakteri söz konusudur, herkes üretim faaliyeti ile planlı ekonominin bir bölümüne hizmet etmektedir. Toplumda ekonomik faaliyetlerin bir plan içinde düzenlenmiş olması çalışma, iş kaynaklarından en fazla yararlanmayı sağlayacaktır, iş insanların yaşamaları için gerekli ve zorunlu bir faaliyet niteliğini taşımaktan kurtulup, herkesin tüm yetenek ve olanaklarını ortaya koyabileceği zevkle yapılan bir faaliyet biçimini alacaktır.

Sosyalist toplumda üretilen değerlerin, "herkese ihtiyacına göre" formülüne uygun olarak dağıtılmasına olanak henüz yoktur. Dağıtım "herkesin işine göre", "herkesin yeteneğine göre" formülüne uygun olarak yapılır. Yani herkesin işinin kalitesine ve kantitesine göre dağıtım yapılacaktır, bu da iş oranının ve tüketim oranının çok sıkı bir denetimini zorunlu kılar. Sosyalizm döneminde devletin ekonomik fonksiyonu artacaktır, devlet ülkenin ekonomik gelişmesinin tüm olanaklarını elinde tutacak ve ekonominin yönetimi devletin temel görevi olacaktır.

Sosyalizm ve komünizm aynı sosyal rejimin iki aşamasıdır, her iki aşamaya da ortak olan yanlar şunlardır: İnsanın insan tarafından sömürülmesine son verilmiştir, üretim araçlarının mülkiyeti toplumdadır ve tüm insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaktadır.

Ancak *bu iki aşama arasında ayrılıklar da vardır:* Sosyalizmde üretim güçleri yüksek bir düzeye çıkacaktır, fakat ancak komünizmde bir üretim fazlası sağlayacak maddî ve teknik üretim gücüne sahip olunacaktır. Sosyalizmde, devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyeti söz konusudur, komünizmde ise, tek mülkiyet türü halk mülkiyeti söz konusu olacaktır. Sosyalizmde kol işçisi ile fikir işçisi arasında fark vardır, fakat komünizmde bu fark ortadan kalkmış olacaktır. Sosyalizmde işçi ve köylü sınıfları ile entelektüel sınıf arasında ayrılık söz konusudur, komünizmde ise böyle bir ayrılık görülmeyecektir. Sosyalizmde değerlerin dağılımı, yapılan işin kalitesine ve kantitesine oranla yapılacaktır, buna karşılık komünizmde üretim güçleri öyle bir düzeye ulaşacaktır ki, bu dağılım "herkesin ihtiyacına göre" yapılabilecektir. Topluma herkes "yeteneğine göre" verecek, fakat toplumdan "ihtiyacına

göre" alacaktır. Sosyalizm devlet varlığını sürdürecektir, komünizmde ise, sınıfların ortadan kalkmış olması ve insanların üstün bir gelişme düzeyine ulaşmış olmaları, devlet gücünün varlığını gereksiz kılacaktır. Sosyalizmden komünizme geçişi gerçekleştirebilmek için de toplumda çok yüksek bir hayat düzeyini gerçekleştirebilmek gerekecektir[125].

e. *Marxizmde Demokrasi Anlayışı*

Marxizm gerçekleşeceğini öngördüğü toplum düzeninde demokrasinin gerçekleşeceğine inanır. Ne var ki, bu demokrasi liberal devlet sisteminde düşünülen biçimden çok değişik olacaktır, çünkü marxizmin savunduğu demokraside özgürlük değişik açıdan değerlendirilmiştir. Marxist görüşte özgürlük insanların özünden doğan bir özelliği olmayıp, gelişme ve bilinçlenmeleri sonucu kazanacakları bir değer olunca, demokrasi de başka biçimde gerçekleşecektir.

Marxizm liberal devlet sisteminin getirdiği ve gerçekleştirdiği demokrasinin *"biçimsel" bir demokrasi* olduğunu ve *"gerçek" demokrasi*nin yeni baştan kurulması gerektiğini savunur. Marxist düşünceye göre, demokratik burjuva devletinin dialektik ve çelişik bir karakteri vardır. Devlet, toplumda sınıfların varlığını ve mücadelesini ifade eder. Burjuva devleti, bir taraftan hâkim sınıfın baskı aracı olarak onun fiilî diktatörlüğünü gerçekleştirirken, öte taraftan sömürülen sınıfların istek ve çıkarlarını ve siyasal amaçlarını da dile getirmelerine, çalışan sınıfın örgütlenmesine izin vermek zorunda kalmıştır. Demokratik burjuva devleti sınıflar arası bir uzlaşmayı gerektirir, fakat bu uzlaşma sınıf mücadelesini ortadan kaldırmaz, aksine bu mücadelenin bir ifadesidir. Bu bakımdan marxizme göre, burjuva demokrasisi dengesiz bir rejimdir. Marxizme göre özgürlükten hareket eden ve amacı özgürlüğü gerçekleştirmek olan liberal devlette demokrasi hedeflerine ulaşamamıştır. Çünkü bu demokrasinin dayandığı özgürlüğün gerçek olabilmesi için gerekli objektif koşullar ve özellikle ekonomik koşullar gerçekleşememiştir. Buna göre bir yandan bireye tanınan özgürlükler toplumun çoğunluğunu oluşturanlar için somut bir muhtevadan yoksun, içi boş hukukî kalıplar olarak kalmıştır;

125) Geniş bilgi için bk. Marx, Engels, Lénine vous parlent... s. 413 vd., 424, 426, 438 vd. Bu dönemin özellikleri konusunda geniş bilgi için bk. BOUKHARINE, N. et PREOBRAJENSKY, E., L'abc du communisme, Paris 1963, s. 90 vd.; COGNOT, a.g.e., s. 143 vd.

sömürülen emekçi sınıflar için çalışma özgürlüğünün ya da söz ve düşünce özgürlüğünün, basın özgürlüğünün, mülkiyet hakkının, konut dokunulmazlığının gerçek bir anlamı yoktur; öte yandan toplumun da kendi kaderine hâkim olması gerçekleşememiştir. Marxizme göre oy pusulaları bir aldatmacadır ve sömürülenlere şu ya da bu efendi arasında seçim olanağı sağlamaktan başka bir anlamı yoktur.

Marxist düşünceye göre bir toplumun ekonomik sosyal yapısı, o toplumun siyasal düzenini belirler. Bu açıdan siyasal demokrasi kapitalist bir toplumda gerçek demokrasi olmaktan uzaktır ve biçimsel bir demokrasi olarak kalmaya mahkûmdur. Kapitalist düzende siyasal demokrasi, kapitalist sınıfın emekçi sınıfı üzerinde egemenliğini gizlemeye yarar. Buna karşılık gerçek demokrasi ancak insanlar arasında gerçek özgürlüğün sağlandığı sınıfsız bir toplumda varlık kazanabilir.

Böylece gerçek demokrasi ancak kapitalist düzen yıkıldıktan, insanın insan tarafından sömürülmesine, kişinin yabancılaşmasına son verildikten sonra gerçekleşebilecektir. *Gerçek demokrasiye ancak bazı aşamalardan geçildikten sonra varılabilecektir.*

Birinci aşama proletarya diktatörlüğü aşaması olacaktır. Kapitalist devlet düzeni devrimle yıkıldıktan sonra proletarya diktatörlüğü kurulacaktır. Devrim tüm sorunların çözümü değildir. Özellikle sömürülen burjuva sınıfının tasfiyesini kendiliğinden gerçekleştiremez, proletarya diktatörlüğü dönemi, o zamana kadar sömürülen sınıfın öncülerinin örgütlendikleri, hâkim sınıf durumuna geçerek sömürenleri tasfiye ettikleri dönemdir. Bu dönem başlı başına bir amaç değildir, ancak amaca ulaşılmasına yardımcı olacak araçtır. Bu dönem kapitalist toplum ile komünist toplum arasında köprü görevini yapar.

Bu dönemde demokrasi gerçekleşecek midir? Marxizme göre proletarya diktatörlüğü, aynı zamanda *proletarya demokrasisini* gerçekleştirecektir. Proletarya demokrasisi burjuva demokrasisine oranla bir üst demokrasi tipini canlandırmaktadır. Proletarya demokrasisi yeni bir tip demokrasidir, bu sistemde işçi sınıfı ve onun partisi olan komünist partisi, tüm çalışanların kamu işlerinin yönetimine katılmalarını sağlayacak ve sosyalizm ve komünizmin kurulması yolunda kitlelerin ekonomik ve siyasal faaliyetlerinin gelişmesi için elverişli koşulları hazırlayacaktır[126].

126) Bk. LEONHARDT, W., L'Idélogie soviétique contemporaine, T. II. Théories politiques, Paris 1965, s. 167 vd.; Proletarya diktatörlüğü

Marxizme göre demokrasi ve diktatörlüğün bağdaşmaz olduğunu ve birbirlerini yok ettiklerini sanmak yanlıştır. Tarihsel gelişme diktatörlükle demokrasinin bir arada uygulandığını göstermektedir. Aynı devlet düzeni toplumdaki bir sınıf için diktatörlük, diğer sınıf için demokrasi olabilir. Yalnız önemli olan ne tür bir diktatörlük ve ne tür bir demokrasi olduğunu belirlemektir.

Marxizme göre, bir rejimin bir diktatörlük ya da bir demokrasi olduğunu anlamak için, birden fazla partinin bulunup bulunmadığına, parlamento içi ve dışı bir muhalefetin olup olmadığına, muntazam seçimlerin yapılıp yapılmadığına, hükûmetlerin parlamento karşısında sorumlu olup olmadıklarına bakmak gerekli değildir. Tüm bu koşullar bulunabilir, yani birden fazla parti vardır, muhalefet vardır, muntazam seçimler yapılmaktadır, hükûmet parlamento karşısında sorumludur, fakat eğer devlet ufak bir azınlığın çıkarlarına hizmet ediyorsa, demokrasi yoktur. Çünkü, marxizme göre önemli olan devlet iktidarının hangi sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği, hangi sınıfın çıkarlarının savunucusu olduğu ve izlediği politikanın ne olduğudur.

Marxizme göre, proletarya diktatörlüğü demokratiktir çünkü, işçilerin yani halkın çoğunluğunun çıkarlarını temsil eder, sömürüye son vermeyi, çalışanların hayat düzeyini yükseltmeyi amaçlar. Proletarya diktatörlüğü çoğunluğun azınlık üzerinde hâkimiyeti olduğu için demokratiktir, buna karşılık, marxizme göre, kapitalist diktatörlük, demokratik görünümüne rağmen bir diktatörlüktür, çünkü bir azınlığın çoğunluk üzerinde hâkimiyetidir. Buna göre, proletarya diktatörlüğünün demokrasi olduğunu söylemek pek de çelişkili bir durum yaratmayacaktır. İşçi sınıfının düşmanları için diktatörlüktür, fakat işçi sınıfı için demokrasidir. Marxizme göre proletarya diktatörlüğü ve proletarya demokrasisi aynı gerçeğin iki ayrı görünümüdür. Bu aşamada demokrasi yıkılan kapitalist düzende olduğu gibi, yalnızca varlıklılar için demokrasi olmaktan çıkıp, halk için, çoğunluk için, yoksullar için proletarya demokrasisi özgürlükleri kısıtlayıcı pek çok hükümler getirecek ve bu sınıf için diktatörlük olacaktır. Ne var ki, dialektik mantığa göre, yıkılan burjuva demokrasisine oranla, daha demokratik bir sistem olmasına rağmen proletarya demokrasisi son aşamada ulaşılacak düzene kıyasla demokratik sayılmamak gerekir.

---

ve demokrasi konusunda bk. Marx, Engels, Lénine vous parlent du communisme scientique, 1967, s. 300 vd.; COGNIOT, A., Qu'est-ce que le communisme? Paris 1964, s. 50 vd.; AFANASIEV, a.g.e., s. 202 vd.

Marxizme göre proletarya diktatörlüğü aşamasından sonra demokrasinin herkes için gerçekleşme olanağı bulunabilecektir. Ancak son aşama olan komünizme ulaşılmadan önce bir aşamadan daha geçmek zorunluğu vardır, o da bilindiği gibi, sosyalist devlet aşamasıdır, bu aşamada da gerçek demokrasiden söz edilebilecektir.

Marxizme göre, *sosyalist aşamada* üretim araçlarının üzerinde özel mülkiyet söz konusu olmayacaktır, ancak henüz komünist topluma da geçilemediğinden, "herkese ihtiyacına göre" formülü ile açıklanabilecek olan temel toplumsal eşitlik ilkesi uygulanamamaktadır. Üretim kişiler arasında "emeğe" ve "yeteneğe" göre pay edilecektir, bu nedenle ücretler arasında eşitsizlik, başka bir deyimle koşullar arasında eşitsizlik söz konusu olacaktır. Sosyal sınıflar yoktur artık, kimse kimseyi sömürememektedir, fakat eşitsizlikler de tamamen ortadan kaldırılmadığından devlete ihtiyaç olacaktır.

Fakat *sosyalist devlet aşamasında marxizme göre, gerçek demokrasi gerçekleşme yolundadır.* Kişi açısından tüm özgürlükler somut yani herkes tarafından kullanılabilir özgürlükler niteliğini taşıyacaktır, tüm baskılardan kurtulan kişiler, özgürlüklerden gerektiği gibi ve eşit olarak yararlanabilmek için, yetkili organlardan olumlu edimlerde bulunmalarını isteme hakkına sahip olacaklardır. Toplum da, gerek siyasal, gerek ekonomik alanlarda kendi kaderine hâkim duruma girecektir. Siyasal açıdan oy pusulası bir aldatmaca değildir artık, emekçiler hak ve özgürlüklerinin bilincine varmışlardır. Ekonomi de bir azınlığın özel çıkarına hizmet eden bir araç olmayacaktır. Tüm üretim araçları topluma devredilmiş olacak, ekonomik değerler üzerinde herkesin hakkı olacak ve herkes ekonomik hayatın işleyişini denetleyebilecektir.

Böylece temeli ve amacı özgürlük olan demokrasi gerçekleşmiş olacaktır. Gerçek demokraside siyasal ve ekonomik düzenin yönetimi oy çoğunluğuna değil, hemen hemen *oy birliğine* dayanacaktır. Kapitalist düzende bilindiği gibi, özgürlük insanın ayrılmaz bir özelliği, doğal bir ayrıcalığı olarak kabul edilmekte ve bu anlayış sonuçta kişi ile devletin karşı karşıya gelmelerine neden olmaktadır. İnsanlar özgür oldukları için aralarında düşünce ayrılıklarının ortaya çıktığına ve özgür oldukları için çıkar çatışmaları olduğuna inanılır, devlet için en önemli sorunun da, bu anlaşmazlıkları çözümlemek, çatışmaları önlemek olduğu sonucuna varılır. Marxizme göre ise, bunun aksine inanılır. İnsanlar

özgür olmadıkları için anlaşmazlıklar, çatışmalar doğar, sınıflara bölünmüş toplumda yaşayanlar özgür olamazlar, çünkü bunlar bağlı oldukları sınıfın düşünce biçimini benimserler. Bu insanlar arasında görüş ayrılıkları ise, sınıf çıkarları arasındaki çatışmadan ibarettir. Oysa sınıfların kaldırıldığı, kapitalist düzenin çelişkilerinin geride bırakıldığı bir toplumda, tüm kişiler gerçeği görecekler ve görüş birliğine varacaklardır, demokrasi gerçekleşecek herkes kendi efendisi olacak, görüş ve oy birliği sağlanacağı için de, azınlığa baskı yapan çoğunluk olmayacaktır[127].

Sosyalizm aşamasından sonra son aşamada komünizm gerçekleşecektir. Sosyalist devlet yavaş yavaş ortadan kalkacak, üretim bolluğu içinde "herkese ihtiyacına göre" ilkesi uygulanabilir bir duruma gelecektir. Üretimin paylaşılması sorunu insanları ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkacak, üretimin baskı ile düzenlenmesi gerekmeyecek ve bundan böyle de devlet mekanizmasının varlığı gereksiz olacaktır.

Bu aşamada da demokrasiden söz edilebilir mi? Komünizm aşamasında demokrasiden söz edilememesi gerekir, çünkü devletin varlığı ortadan kalkacak ve tüm yönetim sistemi "uyumlu bir anarşi" içinde eriyip kaybolacaktır. Bununla birlikte bu aşamada özgürlükler tam gerçekleşeceğinden demokrasiden söz edilebilir. İnsanlar gerçekten özgür olacaklardır, çünkü siyasal alanda hiç kimse diğerinin üzerinde söz sahibi olmayacaktır. Ekonomik alanda üretim bolluğu içinde, herkes tüm eşitsizliklerden sıyrılmış olarak ihtiyaçlarını dilediği gibi karşılayabilecektir.

İnsanlık tarihini sınıflar arası mücadele görüşüne dayandıran ve bundan insanlığın geleceği ile ilgili sonuçlar çıkartan, sosyal gelişmeleri üretim biçimi ile açıklayan marxizmin öngördüğü sonuçlar, daha sonraki dönemlerde gerçekleşmemiştir. Toplumların ve insanların hayatlarında ekonomik faktörlerin önemi ve yeri çok büyük olduğunda şüphe yoktur, ancak bu gerçekleri görmek, kabul etmek başka şeydir ve tüm insanlık tarihini bu temel yapı üzerinden açıklamak yine başka şeydir. Tarihsel maddecilik bir gerçekten hareket etmiş, bundan bir dünya görüşü yapmaya çalışmıştır, ne var ki, kendinden sonraki gelişmeler hiç de öngördüğü yönde ve biçimde olmamıştır.

Kapitalist toplumda sınıflar arasındaki mücadele, marxizmin

127) Bk. VEDEL, a.g.e., 1947, s. 52.

öngördüğü biçimde giderek şiddetlenmemiş ve orta sınıf ortadan kalkmamıştır. Marxizm, orta sınıfın mücadele halinde olan iki sınıf arasında –yani kapitalistlerle işçiler arasında– iki değirmen taşı arasında kalmış gibi ezilip kaybolacağını ileri sürmüştür. Başlangıçtaki gelişmeler de marxizmin bu konudaki görüşünü doğrular nitelikte olmuştur. Ancak yirminci yüzyıla girerken bunun aksine bir gelişme başlamış, bu gelişme orta sınıfın giderek güçlenmesine yol açmıştır. Marxizmin öngördüğü sınıf toplumu tipi ancak geçici bir süre için varlık göstermiş ve modern sanayi toplumunun tipik yapısı biçimini almamıştır. El san'atkârlarından ve küçük tüccarlardan oluşan orta sınıf varlığını sürdürmüştür. Kapitalist ekonomide işletmelerin genişlemesi, üretimin rasyonalizasyonu idarî ve teknik personel ihtiyacını artırmış, buna ek olarak ulaşım, banka, sigorta kurumlarının gelişmesi bu kurumlarda çalışan kişilerin oluşturdukları yeni bir orta sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlara kamu idarelerinde çalışan görevliler de eklenmiştir. Bu şekilde varlığını sürdüren orta sınıf kendini hiçbir şekilde proletarya sınıfına dahil hissetmemiştir.

Doğrudan doğruya işçi sınıfı da kendi içinde bir birlik olmaktan uzaklaşmıştır. Çünkü modern sanayi her geçen gün biraz daha artan bir oranda işçilerden ihtisaslaşma ve meslekî eğitim istemektedir. Bunun sonucu olarak bir işçi kategorisi toplum hayatında ve ekonomide idare mekanizması içinde yer alan bazı memurlardan daha üstün bir mevki işgal eder duruma gelmiştir. Böylece modern sanayi toplumlarında halkın çoğunluğunu orta sınıfın oluşturduğu görülmüştür. Marxizmin sınıf anlayışı bu tarihsel gelişmeye yabancı kalmıştır. 1870 lerin sınıf durumunu aksettirmiştir.

Marxist sınıf anlayışına dayanan devlet ve hukuk anlayışı da bu bakımdan gerçekleri aksettirememiştir. Devletin üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip sömüren sınıfın elinde bir baskı, zorlama aracı olduğu, azınlıkta olan bu sınıfın halkın çoğunluğunu oluşturan öteki sınıfı sömürebilmesi için yalnızca ekonomik araçların yetmediği için bir siyasal baskı, zorlama aracına ihtiyacı olduğu ve hukukun da, kanunun da hâkim sınıfın iradesinden başka bir şey olmadığı görüşünün de gerçeklere uymadığı görülür.

İşçi hareketinin tarihsel evrimi bu görüşün gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. İşçi sınıfı siyasal yollardan yararlanarak durumunu düzeltebilmiştir. Bu siyasal yollar kapitalistlerle işçiler arasında karşılıklı ilişkilerin giderek düzelmesinde başlıca etken

olmuştur. Marxizme göre siyasal demokrasinin ekonomik demokrasi olmadan bir anlamı yoktur. Siyasal demokrasinin taşıdığı anlam tüm yurttaşların eşit oy hakkına sahip olmaları ve kamu işlerinin yurttaşların çoğunluğunun oyları ile kararlaştırılmasıdır, bu da sayı bakımından az olan sömürenlerin ekonomik üstünlüğüne karşılık, sayı bakımından çok olan sömürülenlerin siyasal üstünlüklerini ortaya koymalarını sağlamıştır. Burjuva devlet mekanizmasının, çalışan kitlelerin siyasal hayatta etkili olmalarını önleyecek biçimde düzenlediği yolundaki görüş de geçerli değildir, çünkü bazı kapitalist ülkelerde komünist partilerin parlamenter yollarla iktidara gelebileceklerini gösteren kanıtlar vardır

Yalnızca varlıklı sınıfın toplantı, basın özgürlüklerinden yararlandığını, çalışan sınıfın baskı, kâğıt vs. masrafları karşılayamayacağından bu özgürlüklerin onlar için anlamsız olduğu şeklindeki iddia da pek geçerli değildir. Bazı ülkelerde en pahalı oyların komünistlerin oylarının olduğu görülmüştür.

Sınıf mücadelesi kavramı marxizme göre, bilindiği gibi bir sınıfın diğer sınıfa karşı giriştiği bir ölüm-kalım savaşıdır. İşçi sınıfının amacı bir sınıf olarak işçi sınıfını ortadan kaldırmaktır

Ancak sınıf mücadelesi deyimi iş hayatının iki iş ortağı arasındaki tartışma anlamında da kullanılabilir, bu tartışmada her iki taraf da diğerinin varlığını red ve inkâr etmez, fakat haklarının karşı tarafça tanınmasını ve saygı gösterilmesini sağlamaya çalışır, her iki taraf da birbirlerine ihtiyaçları olduğunu ve işletmeyi mümkün olan en iyi biçimde geliştirmek gibi ortak bir temel çıkarları bulunduğunu da bilirler. Ekonomik baskı araçları –grev gibi– kullanılarak yapılacak bir ekonomik mücadele, ihtilâflı sorunların çözümünde âdil bir çözüme ulaşmak ve âdil bir sosyal rejim kurabilmek için gereklidir. Bu iki mücadele tipi arasındaki ayrılık amaçtadır.

Marxizm sınıf mücadelesi görüşünde proletaryanın gün geçtikçe daha da yoksullaşması teorisine geniş yer verir. Kapitalizmin çöküşü işçi sınıfının her gün biraz da yoksullaşması sonucu gerçekleşecektir. Oysa *bu yoksullaşma görüşü işçi sınıfının kaydettiği gelişmelere uygun düşmemektedir.* İleri derecede sanayileşmiş ülkelerde işçi sınıfı yoksulluk içinde yüzmemektedir ve yaşayış biçimi küçük burjuvazinin hayat düzeyine ulaşmıştır.

Marxizmde işçi sınıfının girişeceği siyasal mücadele parlamenter demokrasiye son verilmesi ve tek parti sisteminin kurul-

ması ile sonuçlanacaktır. *Tek parti sisteminin işçi sınıfının çıkarlarına ne derece uygun olduğu ise tartışılabilir.*

Komünist partisi tek parti halini aldıktan sonra işçi sınıfı ile parti ilişkisi zorunlu olarak değişmektedir. Siyasal hayatta bir çok parti bulunduğu sürece, işçi için gerçekten bir seçim yapma olanağı vardır, başka bir partiyi seçme olanağının bulunması da onun partisini denetlemesine olanak sağlar. Önemli olan, bir parti için seçimini yaparken o partinin yapabileceği her şeyi şahsen tasvip etmiş olmasıdır. Komünist partisi tek parti haline geldikten sonra durum değişir. İşçi partiye oyunu vermeyerek, partiye baskı yapma olanağını kaybeder, parti de programını yaparken seçmenlerini göz önünde tutmadan dilediği gibi hareket eder. Böylece parti üyesi olmayan bir işçinin partisinin aldığı ve kendisine uygulanan kararlara katılmak olanağı yoktur. İşçi için son derece önemli olan ücretlerin tayini, iş süresinin tesbiti, yatırım oranı, sanayileşme hızı gibi tüm çalışanları ilgilendiren sorunlar parti yöneticilerince karara bağlanır. Her ne kadar partinin kararlarının "halkın çıkarı" için alındığı söylenirse de bu kararları işçiler değil, fakat parti yöneticileri alır. İşçi sınıfı partinin vesayeti altındadır. İşçilerin çıkarlarının ne olduğunu ve ne olmadığını parti tayin eder. Partinin izlediği amaçların işçi sınıfının gerçek çıkarı olarak kabul edilir.

Böyle bir düzenin demokratik olduğu ise çok şüphelidir. Marxist terminoloji kullanılmak gerekirse, bu düzen de "biçimsel" bir demokrasi olmaktan öteye gidemez. Bazı aşamalardan geçerek kurulması öngörülen sosyalizm temelde proletarya diktatörlüğüne dayanır, yani proletaryanın en bilinçli ve en dinamik kişilerinin oluşturdukları bir diktatörlük düzenine dayanır.

Sosyalist düzen bu diktatörlük rejiminin yöneticilerinin ya da yöneticisinin eline tüm kişilerin her türlü davranış ve düşüncelerine hükmeden bütün araçları vermektedir. Bu araçların yani tüm eğitim ve propaganda araçlarının, tek parti sisteminin doğurduğu baskı ve şiddet ile amaca uygun biçimde kullanılması sonunda, kişiler yöneticilerin istedikleri biçimde düşünecekler ve davranışları da yöneticilerin isteklerine uygun yönde olacak ve böylece kamu oyu da kazanılmış sayılacaktır. Ancak bu yollardan oluşturulacak bir kamu oyunun büyük bir değer ve anlam taşımadığı açıktır. Kaldı ki kamu oyunun ekonomik yönden güçlü bir azınlığın hizmetindeki basın tarafından oluşturulması ile –marxist düşünceye göre kapitalist düzende böyledir– kamu oyunun tüm

güçleri elinde toplayan devlet tarafından oluşturulması arasında önemli bir ayrılık yoktur ve daha özgür bir düzenin varlığını kanıtlamaz.

Totaliter bir diktatörlüğün tüm koşullarının uygulandığı bir düzende, özgürlüğün anlamı değiştiği gerekçesine dayanarak insanların özgür olduklarına inanmak biraz zordur. Kapitalist ekonomi düzeninin ortadan kaldırılmasıyla insanın insan tarafından sömürüsüne son verildiği söylenemeyecektir. Marxist sistemin uygulaması da bunu kanıtlamıştır.

Gerçekten dünyanın en demokratik rejimi olma iddiasında bulunan ve her şeyi toplumun iradesine tabi kılan anayasal düzene rağmen, marxist sistemin uygulandığı ülkelerde, *demokrasi, bir parti ve parti içinde ileri gelen bir azınlığın elindedir.* Tek parti içinde ufak bir grup meclisleri, seçimleri, tüm devlet mekanizmasını ya zor kullanarak ya da tek yönlü bir propaganda sistemi ile kendine tâbi kılmaktadır. Tek parti siyasal, sosyal, ekonomik hayatın bütün kumanda merkezlerini elinde tutar, tek parti düzeni, tek liste, muhalefetsiz kazanılan seçimler, parti yöneticilerinin söz ve işlemlerinin tartışmasız benimsendiği bir sistem ise, demokrasiden uzak bir düzendir. Demokrasi yönetilenlerin gerçek, samimi bilinçli iradelerine, rızalarına dayanan bir düzendir, demokrasi bireylerin önceden ayarlanıp, kurulmuş birer robot gibi hareket etmelerini değil, fakat gerçekten özgür kişiler olarak düşünmelerini ve davranmalarını öngörür.

İşçi sınıfının mücadelesinin temel amacı üretim araçları üzerinde özel mülkiyete son vermektir. Üretim araçlarının halkın eline geçmesi ile çalışanların yaratacakları değerlere başkaları tarafından el konması olayına son verileceği sanılmıştır. Gerçekten de ilk bakışta böyle olması gerekir. Toplumda kapitalistler ortadan kalkacağından, bunlar çalışanların ürettikleri değerlerin büyük bir kısmına el koyamayacaklardır ve üretim araçları topluma aktarılmış olacağından artı-değerden toplum yararlanacaktır.

Ancak gerçeğin bu denli yalın olmadığı görülmüştür. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, üretim araçlarının ortadan kalkması demek değildir, bu üretim araçlarının bazı kimseler tarafından idare edilmesi gerekir. Bunun gibi üretim ve tüketimin düzenlenmesi, çalışma saatlerinin belirlenmesi, fiyatların tesbit edilmesi de zorunludur. Bu işleri yapmak da yönetici sınıfının işi olacaktır.

Üretim araçlarının özel mülkiyete konu olması hukuken engellenmiş olmasına rağmen, her türlü sınıf sistemine son verilmiş

olmayacaktır. Mülkiyet hakkının sahibine sağladığı hukukî olanaklara benzer olanaklar, kapitalist sınıf ortadan kalktıktan sonra yöneticilere ya da teknisyenlere sağlandığı takdirde, düzende bir değişiklik olmayacak ve sosyalizmde de başkasının emeğinin ürünlerine el koymak olanağı olacaktır. İşçi, kapitalist için değil, fakat bu defa parti yöneticileri için, bakan için, teknisyenler için çalışacaktır.

Topluma maledilen üretim araçlarının özel mülkiyete konu olamayacağı için sınıfların da bulunamayacağını söylemek, hukukî kategorilere gerektiğinden fazla önem vermek ve sosyal gerçeği gerektiği gibi değerlendirmemek olur. Buna karşılık sosyalist düzenin en önemli özelliğinin kişilerde sınıf duygusunun bulunmaması olacağı ileri sürülmüştür, ancak böyle bir duygunun bulunmadığını kanıtlamak güç olduğu gibi, böyle bir duygunun özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ile kendiliğinden ortadan kalkacağını söylemek de zordur.

Tek parti yöneticilerinin ellerinde yalnızca ekonomik güç değil, fakat insanların düşünce ve davranışlarına hükmeden bütün araçlar da bulunmaktadır. Toplumdaki tüm faaliyetler, iç ve dış siyaset, ekonomi, idare, ordu, eğitim hepsi partiye, partinin ileri gelen bir azınlığının iradesine tâbidir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi sosyalist bir toplumun koşullarını yaratmamış, fakat yeni bir sosyal siyaset sisteminin doğmasına yol açmıştır. Bu yeni sistemde çalışanların hakları kısıtlanmış, yeni bir hâkim sınıf ortaya çıkmıştır ve uygulanan baskı rejimi kapitalist unsurları sindirmekten çok, yeni hâkim sınıf ile işçiler arasındaki sosyal siyaset alanındaki çelişkilerin açığa çıkmasını önlemek amacını gütmüştür.

Bu durumda, *eğer sosyal sınıflar gerçekten ortadan kaldırılamıyorsa, sosyalizmden komünizm aşamasına geçmek gerçekleşemeyecektir.* Toplumda üretim dağılımında fazla pay alan ayrıcalıklı sınıf ya da sınıflar kendi varlıklarını ve ayrıcalıklarını koruyacak olanaklar arayacaklardır. Bilindiği gibi marxizmde son amaç, devletsiz bir toplum içinde gerçekleşebilecek gerçek bir özgürlük çağının koşullarına hazırlamaktır. Bu koşullar gerçekleşemeyeceğinden gerçek özgürlük çağına da ulaşılamayacaktır[128].

128) Marxizmin değişik yönlerden eleştirisi ile ilgili olarak bk. LEONHARD, a.g.e., s. 175 vd., 194 vd., 218 vd., 264 vd., 292 vd.; WETTER, a.g.e., s. 178 vd., 212 vd.; MARTINET, Gilles Les cinq communismes. Russe, Yougoslave, Chinois, Tchéque, Cubain, Paris 1971.

C. Leninizm.

1917 Bolşevik devriminden sonra, marxizm, Lenine'in katkısıyla uygulama alanına konmuş, somut bir temele oturmuştur ve tüm sosyalist cumhuriyetler artık Marxizm-Leninizm'den kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, 1917 den bu yana marxizmin ideolojik gelişmelerinin Sovyetler Birliğinin, Halk Cumhuriyetlerinin ve dünyadaki diğer komünist partilerinin siyasal gelişmelerinden ayrılması zorlaşmaktadır[129].

Lenine[130] (1870-1924) *marxizmin devrim konjonktürünü ve buna bağlı görüşlerini bir kenara bırakmıştır.* Bu konuda Lenine'in marxizmden ayrıldığı söylenecektir[131]. Bilindiği gibi, marxizme göre devrimi güçlü bir proletarya sınıfı gerçekleştirecektir ve bunun için de ülkenin ileri bir sanayileşme düzeyine ulaşmış olması zorunludur. Devrim, kapitalizmde tekelleşmeler sonucu en ileri gelişme süreci içinde olan ve siyasal demokrasi kurallarının uygulandığı ülkelerde başlayacaktır.

> Gelişmemiş, sanayileşmemiş tarım ülkelerinin gelişmeleri ve geçici bir dönem olan burjuva demokrasisi sürecinden geçmeleri gerekmektedir. 1914'lerde Kautsky ve Plekhanov gibi marxistler bu görüşü savunmaktadırlar[132]. Trotsky ise, Rusya gibi gelişmekte ve sanayileşmekte olan bir geri kalmış ülkede de devrimin gerçekleşebileceğin ileri sürüyordu. Sanayileşme sürecine giren böyle bir ülkede proleterya belirli bölgelerde yoğun biçimde yığılmış olacaktı ve dolayısıyla da son derece devrimci niteliğe sahip olacak ve devrimi başlatabilecekti. Ancak devrimi başlatan bu gücün devrimi tek başına başarıya ulaştırma şansı ve gücü yoktu ve bu nedenle diğer ülkelerin güçlü proletaryası tarafından desteklenmeliydi, bu görüş ise "sürekli devrim" teorisinin bir yönünü oluşturuyordu[133].

Buna karşılık *Lenine, kapitalizmin gelişmediği ve demokrasi uygulamasının bulunmadığı bir ülkede de devrimin başlayabileceğine inanıyordu.* Siyasal yönden burjuva devrimi ve parlamenter burjuva demokrasisi aşamalarından geçme zorunluğu yoktu. Lenine ve yandaşları bu görüşleri ile çoğunluktadırlar (bolşevikler).

---

129) Bk. TOUCHARD, a.g.e., T. II, s. 769.

130) Lenine görüşlerini "Que faire?". "Empérialisme stade suprême du capitalisme". "L'Etat et la révolution", "La révolution prolétarienne et le rénégat Kautsky" eserlerinde açıklamıştır.

131) Bk. PRELOT, a.g.e., s. 626.

132) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 649.

133) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 650.

Azınlıkta kalanlar ise (menşevikler) Plékhanov'un doğrultusunda devrimden önce burjuva demokrasisi ve sanayileşme sürecinden geçilmesi görüşünü savunmuşlardır. Az gelişmiş bir ülkenin belli bölgelerinde yoğunlaşmış proleteryaya devrimde yardımcı olacak güç ise köylü sınıfı olacaktı. Lenine, Trosky'den farklı olarak proleteryanın yalnız kalmayacağına ve az gelişmiş bir ülkede de içte yardımcı devrimci güçlerin bulunacağına inanmıştır.

Bu nedenle, Lenine (Trosky için de) için, önemli olan güçlü sağlam devrimci bir nüvenin oluşmasıdır ki, bu nüve ciddî, çok katı ve sert disiplinli, acımasız bir *parti* olacaktır. Böyle bir partinin varlığını Lenine gerekli ve zorunlu görmüştür.

"Bir devrim teorisi olmadan devrim olmaz" diyen Lenine'e göre bu teori soyut bir ideoloji olarak kalmayacak ve devrimci eylem ile sürekli birbirine bağlı olarak gelişecektir. *Teori eylem için yol gösterici olacak uygulama ile bağlantılı olarak ve uygulamanın ortaya çıkartacağı yeni sorunlara cevap bulabilecek güçte olacaktır*[134].

> Bu nedenle devrimci önderin her şeyden önce bir teorisyen olması zorunludur. Bunun için sosyalist dünyanın büyük siyasal önderleri aynı zamanda marxizmin teorisyenleridir -Stalin, Khrouchtchev, Mao - Tse - Toung, Lien Chao Chi gibi-. Bu liderlerin siyasal kararlarının marxist ideolojinin doğrultusunda alınmış kararlar olduğu kadar, bu ideolojiyi geliştirmeğe yönelik oldukları da belirtilir[135].

Emperyalizmi, kapitalizmin son aşaması olarak değerlendiren Lenine, kapitalizmde serbest rekabetin yerini tekellerin alacağını, tröstler, karteller şeklinde gelişen sanayi kapitalizminin kısa sürede tekelci malî kapitalizmin denetimi altına gireceğini söyler.

Tekeller iç pazarları ele geçirdikten sonra dış pazarları ele geçirme mücadelesine girerler. Bu durum da marxizmin ekonomik alt yapı ile siyasal üst yapı arasındaki paralelizmine uygun olarak, dünyanın sömürgeler ya da nüfus alanları biçiminde büyük güçler arasında paylaşılmasına yol açar. Böylece tekelci kapitalizm emperyalizmine yönelmiş olur. Ancak bu tekeller aşaması kendi içinde kapitalizmin çöküşünü hazırlayan tohumları içermektedir. Tekeller zamanla teknik gelişmeyi sağlayan unsurları yok edecektir ve bunun sonucunda emperyalizm durgunluk ve bozul-

---

134) Bk. TOUCHARD, a.g.e., T. II. s. 770.
135) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 655; TOUCHARD, a.g.e., II, s. 771.

ma dönemine girecektir. Emperyalizm, Lenine'e göre, can çekişme dönemine giren kapitalizmdir. Emperyalizm kapitalizmin çelişkilerini daha da şiddetlendirecektir, bu bakımdan kapitalizmin aşaması olan emperyalizm son aşama olacaktır ve sosyalist devrimin öncüsüdür. *Emperyalizm sosyalizme yolu açacak olan aşama olacaktır.*

> Lenine'e göre. 1914 savaşı dünyanın sömürgeler ve nüfus alanları olarak yeniden paylaşılmasını gündeme getiren emperyalist bir savaştır. Malî kapitalizmin egemenliği altında dünya devletleri iki gruba ayrılmıştır. Bir avunç zengin ve güçlü devlet diğer devletleri sömürmektedir, bu devletler açık ya da kapalı biçimde bu güçlü ve zengin devletlerin boyundurukları altındadır.
>
> Lenine'in emperyalizm ile bağlantılı olarak milliyetçilik görüşü şöyle açıklanmaktadır[136]: Milliyetçilik, artık "sosyal şovenizm" anlamını taşımamaktadır. Milliyetçilik tüm dünya toplumlarını ve özellikle de sömürgeler halklarını ilgilendiren evrensel bir sorun sayılmak gerekir. Tüm sömürgeler insanlarının emperyalist kapitalist devletlerden koparmağa ve bir devlet kurmağa hakları olacaktır. Sömürgeler insanlarının başlatacakları bağımsızlık mücadelesinin de devrimci bir niteliği olacaktır, çünkü böylece emperyalizm zayıflamış olacaktır, bu ülkelerde burjuva niteliğini taşıyan devletler ve hatta diktatörlükler ve monarşiler kurulsa bile, bu gelişmeler devrimci nitelikte sayılacaktır, bir yandan kapitalizm zayıflatılırken, bir yandan da bu yeni devletlerin sosyalist devletlerle birleşme olanağı da gerçekleşebilecektir.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş de Lenine'e göre aşamalarla gerçekleşecektir. Birinci aşama proletarya diktatörlüğü olacaktır, proletarya diktatörlüğü komünizme giden yol üzerinde ilk aşama olacaktır, bu aşamada amaç komünizm içinde gerçek ve tam demokrasiyi sağlayacak olanakları hazırlamaktır. Bu aşamada burjuva devletinin yerini proletarya devleti alacaktır, bu devlette uygulanacak şiddet ve baskı gerçek özgürlüğü hazırlama hedefine yönelik olacaktır. Geçici bir dönem olan proletarya diktatörlüğünü komünizmin alt basamağı ve onu da üst basamağı izleyecektir, bu son aşamada devletin kendiliğinden eriyip yok olması söz konusudur[137].

---

136) Bk. DE SOTO, a.g.e., s. 660; CHEVALLIER, a.g.e., s. 337 vd.

137) Marxist devlet sisteminin diğer devlet sistemleriyle karşılaştırması için bk. GÖZE, a.g.e., 1980.

D. Edouard Bernstein - Revizyonizm.

Bernstein, marxizmin proletaryanın siyasal ve ekonomik yönden örgütlenerek siyasal iktidarı ele geçirmesi düşüncesinden taviz vermeyen, ancak burjuva toplumunun da çok yakın bir gelecekte yıkılacağı düşüncesine inananlara ve davranışlarını bu inanca uygun olarak yönlendirenlere karşı çıkan ve *sistemin baştan gözden geçirilmesi gerektiğine inanan bir sosyalisttir.*

1850 - 1932 yılları arasında yaşayan Bernstein, genç yaşta sosyalist harekete katılmış, 1878 yıllarında Zurich'te yayınlanan "Sosyal demokrat" gazetesinin başyazarlığını yapmıştır, daha sonra Londra'ya yerleşmiş ve Lasalle ve Engels'le birlikte çalışmıştır. 1899'da yayınladığı "Socialisme théorique et social et démocratie politique" adlı eseri Kautsky, Plêkhanov ve Rosa Luxembourg'un eleştirileriyle karşılaşmıştır[138].

Bernstein'in marxizme yönelttiği eleştirileri şu yönde olmuştur: Marxist diyalektik 1850-1860 yıllarının devlet anlayışını, o yıllar avrupasının ekonomik yapısını ve özellikle İngiltere'nin ekonomisini göz önünde tutmaktadır. Oysa o yıllardan sonra pek çok şey değişmiştir ve işçilerin durumunda da düzelme olmuştur. *Marxizmin sınıf mücadelesine dayanan tarihsel materyalizm anlayışı yanlış değildir ama, yeni gelişmeler karşısında gözden geçirilmelidir.* Marxizmin, modern toplumların gelişmeleriyle ilgili olarak belirlediği kurallar genelde doğru olmakla birlikte, özelde bazı hatalarla yüklüdür[139].

Bernstein, *Marxizmin kapitalizmde "tekelleşme" ve "yoksullaşma" yargısının gelişmelere uymadığını* söyleyecektir. Kapitalizmde tekelleşme marxizmde belirtildiği biçimde ve hızda gerçekleşmemiştir[140]. Sanayi ve el san'atlarının hemen tüm alanlarında büyük işletmelerin yanı sıra orta ve küçük işletmeler varlıklarını ve canlılıklarını korumuşlardır. Büyük şirketlerin geniş bir hissedar kitlesini bünyelerinde toplamaları sermayenin geniş bir kitle içinde dağılmasını sağlamıştır.

Tarım alanında ise, tekelleşme kesinlikle gerçekleşmemiştir, orta ve küçük çiftçi varlığını korumuştur ve bir proleter gibi değil, fakat bağımsız bir kişi gibi hareket etmektedir. Avrupa'da genel

---

138) Bk. LEFRANC. a.g.e., s. 166-167.

139) Bk. BERNSTEIN, Lettre au Congrès de Stuttgard (1898), Les Marxistes adlı eserde. s. 274.

140) Bk. BERNSTEIN, a.g.m., s. 275.

gelişme toprağın büyük ellerde toplanması doğrultusunda olmamış, tam tersine küçük parçalara bölünerek varlığını sürdürmüştür[141].

Marxizmin kapitalist bir toplumda giderek iki sınıfın kalacağı görüşü de gerçekleşmemiştir. Modern kapitalist toplum daha karmaşık bir görünümdedir, orta sınıflar ortadan kalkmadıkları gibi, bunlara yenileri de eklenmiştir. Orta sınıflar karakter değiştirmiş ama yok olmamıştır[142].

Öte yandan, kapitalist toplumları temelinden sarsacak ve sınıflar arasındaki ilişkileri de tümüyle değiştirecek olan marxizmin *ekonomik krizler teorisi de, modern toplumlarda gerçekleşmemiştir.*

Marxizmin toplumda *proletaryanın ekonomik durumunun giderek kötüleşeceği, bu sınıfın zamanla koyu bir sefalete düşeceği varsayımı da, modern kapitalist toplumlara uymamaktadır.* Bu olayı gizlemenin anlamsız olduğunu söyleyen Bernstein, toplumda mal sahibi kişilerin sayılarının eksilmediğine tam tersine arttığına, sosyal gelirdeki artışın da sermaye sahiplerinin sayısını azaltmadığına, aksine her derecedeki kapitalistlerin sayılarının arttığına dikkati çekecektir[143].

Siyasal alanda ise, demokratik kurumların giderek gelişmesi karşısında kapitalist burjuvazinin yavaş yavaş ayrıcalıklarını yitirdiğini belirten Bernstein, bir yandan bu demokratik kurumların öte yandan da her gün biraz daha güçlenen işçi hareketinin baskısıyla sermayenin bir sömürü unsuru olmasına karşı sosyal bir tepkinin oluştuğunu ve giderek de geliştiğini söyleyecektir[144].

İş yasaları, mahallî idarelerde demokratik yönetimin yaygınlaşması, sendikalar ve kooperatiflerin yasal engellerin kaldırılması sonucunda gelişmesi, işçi kuruluşlarının bilinçlenmesi bu sosyal gelişmeyi belirleyen önemli olaylar olmuştur[145].

Marxizme yöneltilen bu eleştiriler ise, sonuçta tarihsel maddeciliğin eleştirisi biçimini almaktadır[146]. Çünkü ekonomik ve teknik alandaki gelişmelerin diğer sosyal olayların gelişmesinde giderek

141) Bk. BERNSTEIN, a.g.m., s. 274.
142) Bk. BERNSTEIN, a.g.m., s. 274.
143) Bk. BERNSTEIN, a.g.m., s. 274.
144) Bk. BERNSTEIN, a.g.m., s. 275.
145) Bk. BERNSTEIN, a.g.m., s. 275.
146) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., 1964-1965, s. 47; DE SOTO, a.g.e. s. 313.

daha az etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Kapitalizmin birden yıkılması ve bunun sonucunda proleteryanın iktidarı ele geçirmesi, gelişmeler karşısında, o kadar kesin olmayınca marxizmin temel ilkesi sınıf mücadelesi kavramı da önemini yitirecektir. Böylece marxizmin tarihsel maddeciliği determinist niteliğini kaybetmektedir.

Bernsten'in etkisi çok büyük olmuştur, Avrupa'nın değişik ülkelerinde birçok düşünürü etkilemiştir.

Sosyalist çevrelerden ise, Bernstein'in revizyonizmine tepkiler gelecektir. Bunların başında Karl Kautsky (1854-1938) gelir. Kautsky "Ekonomik Sorun" ve "Sosyalist Doktrin" adlı eserinde Bernstein'in görüşlerini eleştirmiştir, ancak Marx'ın görüşlerinin savunmasını yaparken, bazı noktalarda onu tamamlama ve onu yorumlama yoluna gitmiştir ki, daha sonra kendisi de Lenine ve Rosa Luxembourg tarafından marxizmden "sapmayla" suçlanmıştır[147].

5. Anarşizm

Anarşizm XIX uncu yüzyılda gelişen bir akım olmuştur. Bu akımın belli başlı savunucuları arasında XIX uncu yüzyılda Elisée Reclus ve sendikacı Jean Grave gibi anarşistlerden söz etmek mümkündür, ancak bunlar anarşizmin öncüleri tarafından savunulan ilkeleri bir sistem içinde belirleyen kişiler olmuşlardır. Anarşizmin öncüleri arasında ise, İngiliz William Godvin, Alman Max Stirner, Fransız Proudhon ve Rus Bakounine, Kropotkine, Tolstoi sayılmaktadır[148].

Anarşizm akımı içinde de değişik eğilimler belirlenir, Proudhon ve Stirner *bireyci anarşistler* olarak ele alınırken, Bakounine ve Kropotkine ise *komünistler* arasında değerlendirilir. Anarşizm akımı içindeki her iki eğilim de yıkıcı ve reddedici yönleriyle birbirine benzer, ancak yıktıklarının yerine önerdikleri çözümler bakımından bazı ayrılıklar gösterirler. Anarşizm bireyin değeri ve bireysel iradenin bağımsızlığı görüşünde birleşir, *anarşizm her şeyden önce bireycidir.*

Anarşizm bireyi temel değer olarak alır ve birey aklı, mantığı,

147) Kautsky ve Luxembourg için ayrıca bk. Les Marxistes adlı eserde seçme parçalar, s. 261 vd.. 275 vd.. 290 vd., 330 vd.

148) Bk. AVRON, H., Anarchisme. Paris 1951, s. 21; PROLO. J.. Les anarchistes. Paris 1912. s. 3 vd.

duygu ve tutkularıyla tek gerçektir, öte yandan *bireyin özgürlüğü de sınırsızdır,* birey fizikî ve aklî gücünü dilediği gibi kullanabilir, kullanmalıdır. Anarşizm birey için hiçbir zorunluk, yükümlülük, müeyyide kabul etmez, dinî, ahlâkî, hukukî *tüm yasaları reddeder.* Anarşizm dinî, ahlâkî ya da hukukî hiçbir yasanın sınırlamadığı tam özgür bireylerin sonuçta birbirleriyle mücadele ortamına sürükleneceklerini de kabul etmez, çünkü insanlar özgür, eşit ve iyi doğarlar, sosyal yaşamın adaletsizlikleridir ki, insanlardaki iyiliği boğmuş ve yok etmiştir, ekonomik koşulların değişmesi, adaletsizlikler yok olacak ve sosyal yaşam bir savaş hali değil, fakat herkesin herkese yardım ettiği bir hayat olacaktır[149].

Böylece anarşizm birey özgürlüğünü yok ettiği gerekçesi ile *her türlü otorite ve iktidara ve öncelikle devlete karşı çıkar,* toplumda görevi yalnızca adalet mekanizmasını işletmek, toplumu dış tehlikelere karşı korumak ve bireylerin özgürlüklerini savunmak olacak bir devleti de reddeder. Anarşizm her ne şekilde ve oranda olursa olsun bir otoritenin, bireylerin sosyal ve bireysel davranışlarına karışmasına karşı çıkar. Yasalara dayanan tüm baskı ve zorlamaları reddeder.

> Örneğin, Proudhon. demokrasinin "egemen halk". "genel oy" gibi değerlerinin de boş sözler olduğunu, insanları köleleştirmek için kullanılan yalanlar olmaktan öteye gitmediğini söyler. Seçim mekanizması gerçekleri saklayan bir yalan mekanizmasıdır, toplumun gerçek yapısı ve insanların gerçek düşünceleri konusunda yanlış fikirler verir. oy çoğunluğuna dayanan bir rejim ise, bir baskı rejimi olmaktan öteye gidemez[150].

> Anarşistlere göre. otorite ve baskı, kendisi için olduğu kadar. herkes için de kötüdür. Otorite tüm kötülüklerin -köleliğin, yoksulluğun. suçların- kaynağıdır. Anarşizm, ister tek kişinin iradesinden kaynaklansın, ister çoğunluğun iradesine dayanan bir yasadan kaynaklansın her türlü otoriteye karşıdır[151].

Anarşizm otorite yerine her yerde ve her zaman *bireyler arasında istek ve iradeye dayanan işbirliğini önerir, hukuk kurallarının yerine bireylerin aralarında yapacakları sözleşmeleri koyar* ve bu sözleşme ilkesinin istisnasız her konuda ve alanda geçerliliğini

---

149) Bk. BASCH, V., L'Individualisme anarchiste, Max Stirner, Paris 1928. s. 227.

150) Bk. PROUDHON, Oeuvres choises, Textes présentés par J. Baucal Paris, 1967, s. 188.

151) Bk. LORULOT T, A., Les Théories anarchistes, Paris 1913, s. 2 vd. 19 vd., 27 vd., 218 vd.

öngörür. Anarşizmin temel ilkesi hukuk kurallarının yerine sözleşmelerin geçmesidir, denilebilir. Hukuk kuralları objektif kurallardır, uygulandıkları kişilerin rıza ve isteklerine bakılmaksızın uygulanırlar, oysa sözleşmeden doğan ve uygulanan kurallar sözleşmeyi yapan kişilerin doğrudan irade ve isteklerinden kaynaklanır ve yalnızca sözleşmeyi yapan kişiler için geçerlidir.

Anarşizmin öngördüğü toplum, bireyler arası sözleşmelere dayanacaktır. Sosyal hayat ilgililerin aralarında serbest iradeleri ile çıkarlarına uygun olarak aktedecekleri ve serbest iradeleri ile uygulayacakları ve edimler arasında eşitlik ilkesine dayanan çeşitli ve değişik konuları kapsayabilen ve tarafların isteklerine göre yapılan ve bozulabilen sözleşmelere dayanacaktır. Sözleşme konusu kapsamına girmeyen alanlarda birey tamamen serbest, özgür ve bağımsız kalacaktır.

İnsanlar üzerinde bir baskı ve zorlama aracı olarak gördükleri *devleti reddeden anarşistler, sözleşme ilkesini tüm insan ilişkilerinin temeli olarak değerlendirirler.*

> Örneğin, devletin kaldırılmasını öneren Proudhon, onun yerine evrensel özgürlük ve federalizm sistemini koymayı amaçlayacaktır. Bunun için de yapılacak ilk iş, Paris'i yani merkezî devleti ortadan kaldırmak ve Fransa'yı oniki bölgeye ayırmak olacaktır. Bu federalizmin kaynağı ve dayanağı ise, aile olacaktır, bu federalizm otoriteye, parlamentoya. devlet reisine ve hükûmete değil. fakat ana - baba - çocuklardan oluşan aileye dayanacaktır. Ailelerin aralarında anlaşarak sözleşmelerle oluşturacakları komünler ise ailelerin ortak hizmetlerini görecektir. Komşu komünlerin ortak sorunlarının çözümlenmesi, ortak ihtiyaçlarının karşılanması da bu komünlerin aralarında sözleşmelerle gerçekleştirecekleri federasyonlar aracılığıyla olacaktır. Böylece Proudhon aileler - komünler - federasyonlardan oluşacak bir düzen öngörecektir.

Toplumun ekonomik yapısı nasıl olacaktır? Bu konuda anarşizm içinde birlik görülmez, *iki eğilim dikkati çeker,* bir yanda Proudhon ve taraftarları, diğer yanda Bakounine, Kropotkine ve taraftarları görülür. Her iki eğilim de liberal ekonomi sistemine ve kollektivist sisteme karşıdır ve bu sistemlerin eleştirisinde birleşirler. Liberal ekonominin sözde serbest rekabet sistemi, emekçi kitlesini sömüren bir ayrıcalıklılar sınıfı yaratmıştır, kollektivist ekonomi sistemi ise, ticaret özgürlüğünü ve rekabeti ortadan kaldırarak, tüm ekonomik faaliyetleri devletin elinde toplayarak topluma geniş yaygın bir büro görünümünü vermiş, bireyleri bir devlet görevlisi durumuna sokmuş, bireyin tüm yaşantısını ço-

ğunluğun denetim ve keyfine tâbi kılmıştır –Proudhon ve Kropotkine–.

Ancak sistemin yapıcı yönüne gelince, görüş ayrılıkları belirir. Anarşizmin bireyci kanadını oluşturan Proudhon ve taraftarları, hırsızlık olarak nitelendirdikleri özel mülkiyet düzenini acımasızca eleştirmişlerdir ama, aynı zamanda mal ortaklığını ve komünizmi de ütopik ve sağlıksız bir sistem olarak değerlendirmişlerdir. Çözüm ise, meşru olmayan özel mülkiyetin yerine meşru zilyetliği koymak, rekabeti de gerçekten serbest kılmak ve genelleştirmek olacaktır.

Mülkiyetin özgürlük, eşitlik ya da güvenlik gibi doğal ve mutlak bir hak olduğu görüşünü eleştiren Proudhon, mülkiyetin bu haklara benzemediğini söyleyecektir. Özgürlük mutlak bir haktır, çünkü özgürlüğü insandan ayırma olanağı yoktur, özgürlük insanın varlığı için gerekli bir koşuldur. Güvenlik de mutlak bir haktır çünkü, hayat bir insanın sahip olabileceği en değerli şeydir. Eşitlik ise, toplum yaşamında varlığı zorunludur, eşitlik olmadan toplum olmaz.

Buna karşılık mülkiyet mutlak bir hak değildir, çünkü, diyecektir Proudhon, bir kimsenin malı üzerindeki hakkı, o eşya üzerinde başkasının hakkını ortadan kaldırır, özgürlük, eşitlik, güvenlik insanları birleştirirken, mülkiyet insanları ayırır. Mülkiyet, eğer doğal bir haksa, ancak anti-sosyal bir hak olabilir. Proudhon mülkiyetin hırsızlık olduğunu söyleyecektir, nasıl ki "kölelik cinayettir" derken, köleliğin bir insanın öldürülmesiyle eş değerde olduğu açıksa, aynı şekilde mülkiyetin de bir hırsızlık olduğunun açık olduğunu söyleyecektir Proudhon[152]. Mülkiyet hakkının hukukî ve sosyal temeli olmadığını ileri sürecektir. İşgal olayı mülkiyetin temeli olamaz, çünkü işgalin de haklılığını kanıtlamak gerekir. İşgal olayı özgürlüğün bir belirtisi olarak değerlendirilirse, ilk işgalciden sonra gelen diğer özgür kişilerin de bu hakkını reddetmemek gerekecektir. İşgal olayı bireysel mülkiyet ile bağdaşamaz. Çalışma ve emeğin de mülkiyetin dayanağı olamayacağını, söyler Proudhon, çünkü bu durumda da emekçilerin neden mülkiyete sahip olamadıkları açıklanamaz.

Özel mülkiyetin yerini ne alacaktır? Mal ortaklığı mı? Hayır, Proudhon buna da karşıdır[153]. Mal ortaklığı telâfisi olmayan haksızlıklar yaratır, insanın doğasına ters düşer, toplumları hareket-

152) Bk. PROUDHON, Oeuvres, Choisies, s. 73-74.
153) Bk. PROUDHON, Oeuvres, Choisies, s. 88, 107 vd.

sizliğe iter, kişiliği öldürür. Öyleyse ne olması gerekir? Proudhon bu konuda "karşılıklılık" ilkesini, karşılıklı hizmet ilkesini önerir[154]. Buna göre mülkiyet bir "hak" değil "fonksiyondur". Yurttaşın bir fonksiyon olarak mülkiyet karşısındaki durumu, onun yaptığı iş karşısındaki durumu gibi olacaktır, yani *mülkiyet bir tür zilyetlik olacaktır*[155].

Ekonomiyi, tümüyle birey faaliyetlerine dayanan bir ekonomi biçimine sokmak gerekir.

> Proudhon bu konuda şu çözümü öngörür: Toplumun ekonomik hayatını oluşturan olay mal ve hizmetlerin dolaşımıdır, dolaşım ise şöyle gelişir: toplumda toprak sahipleri ve çiftçilerin oluşturdukları bir kısım insanlar topluma topraklarını ve toprak ürünlerini avans verirler, tüccar ve sanayicilerden oluşan bir başka grup da sermayelerini, paralarını avans verirler, devleti temsil eden bir başkaları ise, tasarrufları avans verir, geri kalan büyük kitle ise -toprağı, evi, sermayesi, tasarrufu olmayan kimselerin oluşturduğu kitledir bu- hizmetlerini avans verir. Böylece bir tarafta toprak sahipleri, bankacılar, kapitalistler irad sahipleri, diğer tarafta çalışanlar, emekçiler yer alır. Ama bunların hepsi toplumun birer parçasıdır, alan da veren de aynı toplumdur. Tüm bu alış - veriş işlemleri tek bir formülle değiş - tokuş ya da karşılıklılık ile ifade edilebilir.
>
> Anarşist ekonominin öngördüğü ise, bu karşılıklığı -mutualité- sağlamak olacaktır, yani toplumda hiç bir kısıtlama olmadan, adaleti, tüm alış - verişlerde edimler arasında mutlak eşitliği gerçekleştirmek olacaktır.
>
> Bu eşitliği sağlamak için de. ekonomiyi sözleşme, anlaşma ilkesi üzerine oturtmak gerekecektir. Proudhon'a göre sözleşme, anlaşma evrensel bir kavramdır, insanlığın geleceği sözleşmeler sistemine dayanacaktır, bireylerin özgürlük ve refahı gerçekleşecek, buna karşılık tüm otorite ve baskı ortadan kalkacaktır[156].

Proudhon'un bireysel zilyetliği korumasına karşılık *komünist anarşizm* eğilimi, özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak sosyal mülkiyetin kurulmasından yana olmuştur. Tüm zenginliklerin oluşmasında herkesin katkısı olduğunu, bu zenginliklerin geçmiş ve mevcut nesillerin emeklerinin ürünü olduğunu söyleyen *Kropot-*

154) Bk. PROUDHON, Oeuvres Choisies, s. 111; DELBEZ, Les Grands courants de la pensé politique française, Paris 1970, s. 91 vd.
155) Bk. PROUDHON, Oeuvres Choisis, s. 112.
156) Bk. PROUDHON, P.-J., Idée générale de la Révolution au XIXe siécle, 1868, s. 84 vd., 115 vd., 171 vd., 215 vd.

kine, bu zenginliklerin hiçbir parçası üzerinde hiç kimsenin özel bir hakkı olmadığını ileri sürecektir. "Bu senin değil benim" formülünün yerine "her şey herkesindir" formülünü koyan ve "herkese emeğinin karşılığı" formülü yerine de "herkese hayat hakkı, refah hakkı ve herkese refah" formülünü öneren Kropotkine, herkesin refaha kavuşabilmesi için de, özel mülkiyetin kaldırılmasını savunacaktı. Kısaca, üretilen değerlerden "ihtiyacınız olanı alın" kuralı geçerli olacaktır.

> Bunun için de devrimle özel mülkiyete son verilecek, herşey herkesin olacak, herkes biriken zenginliklerden ihtiyacı olanı alacaktır. İhtiyaca cevap verecek miktarda olmayan değerler ise adalete ve hakkaniyete göre bölüşülecektir. İhtiyaçtan az olan ürün önce hastaya, sonra yaşlıya ve çocuğa olmak üzere pay edilecektir. Esasen buna gerek de kalmıyacağına inanan Kropotkine, tam bir bolluk olacağını düşünür.
>
> Kropotkine bu düzenin şöyle işleyeceğini düşünmüştür: Şehirlerden köylere haber gönderilecek, ürünlerinizi getirin ve mağazalardan ihtiyacınız olan işlenmiş malları alın, diye. Köylü ihtiyacı kadar olan malı elinde tutacak geri kalanı şehirdeki kardeşlerine gönderecektir... Ev eşyaları, giyecek eşyaları ve tüm diğer ihtiyaçlar da aynı biçimde sağlanacaktır, adalete göre ve serbest anlaşma yolu ile...
>
> Çalışma hayatında ise "ücretli" çalışan kavramına son verilecektir. Bu ister kapitalist düzendeki patronun anladığı manada ücretli olsun, ister kollektivizmde olduğu gibi patronun yerini alan devletin anladığı anlamda ücretli olsun, ücretle çalışan olmayacaktır. Ücretlilik kaldırıldıktan sonra iş hayatı düzene girecektir, üretim görülmedik şekilde ve oranda artacaktır. Üretim işi serbest ortaklıklarla düzenlenecektir, bu ortaklıkların üyeleri ile şöyle bir sözleşme yapacaklardır: sizin, evlerimizden, mağazalarımızdan, sokaklarımızdan, okullarımızdan, müzelerimizden v.s. yararlanmanızı sağlamağa hazırız, ancak şu koşulla ki, siz de yirmi ile kırkbeş ya da elli yaş arasında günde dört ya da beş saat gerekli işlerde çalışmayı kabul edin. Katılmak istediğiniz grubu ve zamanı seçin, yeter ki gerekeni üretin, bunun dışında dilediğinizi yapabilirsiniz[157].

Bireyci anarşizm çok az ve değişik şekilde de olsa özel mülkiyete yer verdiği halde, komünist anarşizm mülkiyeti kesinlikle kaldırmaktadır. Ancak her iki eğilimin de birleştikleri en önemli nokta, birey iradesinin bağımsızlığı ve tüm baskı ve zorlamaların

---

157) Bk. KROPOTKINE, P., L'Anarchie. Sa philosophie, son Ideal, Paris 1911, s. 20 vd.

ortadan kaldırılarak insanlar arası ilişkilerin sözleşmelere dayandırılmasıdır[158].

6. İhtilâlci Sendikalizm

İhtilâlci sendikalizm XIX uncu yüzyılın sonlarında ve XX nci yüzyılın başlarında Pelloutier, Pougeot, Merrheim, Delesalle, Yvetot, Pataud gibi işçi sendikaları yöneticileri tarafından ve Georges Sorel, Hubert Lagardelle gibi düşünürlerce savunulmuştur.

> İhtilâlci Sendikalistlerin Proudhon, Saint - Simon, Bakounin, Marx, Nietzsche ve Bergson'dan esinlendikleri görülür. Bu görüşün, 1899 - 1914 yılları arasında yayın organı "Mouvement Socialiste" adlı dergi olmuştur.

İhtilâlci sendikalizm, sosyal birim olarak bireyi değil, işçi sendikalarını kabul eder, çünkü bu görüşe göre, toplum aralarında hiçbir ilişki bulunmayan insanların meydana getirdikleri bir yığın değildir, toplum iş ve çalışma esası üzerine kurulmuştur ve bir toplumda insanlar arasındaki en önemli ilişkiler de iş ve çalışma ilişkileridir. Her şeyin temeli ve esası emektir, tüm zenginlikler kökünü ve kaynağını insan emeğinde bulur ve üretici olma niteliği insanı belirleyen en önemli özelliğidir.

Üreticilerden, emekçilerden oluşan sosyal kuruluşlar da yani *sendikalar da toplumun temel yapı taşı sayılacaklardır,* birey ise, gerçek değer ve varlığını bir sendika içinde bulacaktır. Sendika, toplumun temel yapı taşı, organik birimi olunca da, işçi sendikalarına dayanan bir toplum düzeninin kurulması gereği ortaya çıkacaktır.

> Burada sendikalistlerin, sadece işçilere, yani doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak atölye hayatına katılan ve maddi değerler yaratanlara "üretici" niteliğini tanıdıklarına işaret etmek gerekir[159].

---

158) Anarşizm konusunda geniş ve ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. BASCH, M., L'Individualisme anarchiste. Max Stirner, Paris 1928; MOUNIER E., Communisme, Anarchie, et personnalisme, Paris 1966; ANSART, P., Naissance de l'Anarchie, Paris 1970; OTHAMBURU, Ph., La Revanche de Bakounine ou de L'anarchisme à l'autogestion, Paris 1975; ARVON, H., l'Anarchisme, Paris 1951; SERGENT, A. - HARMEL, U., L'Histoire de l'Anarchie, Paris 1949; LORULOT, A., Les theories anarchistes, Paris 1913; PROLO, J., Les anarchistes, Paris 1912.

159) Bk. PIROU, G., Georges Sorel (1874 - 1922), Paris 1927, s. 33-34.

Sendikalistler siyasal bir kurum olarak *devletin varlığını reddettikleri gibi, demokrasi ilkesini ve siyasal temsil sistemini de eleştirmişlerdir.* XVIII inci yüzyılın sosyal ve ekonomik yapısına uygun olan ancak XIX ve XX nci yüzyılların ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzak olan devlet ve siyasal iktidar anlayışının değişen koşullarla birlikte değişmesi gerekecektir. XVIII inci yüzyılın "siyasal" devleti, sosyal, ekonomik gelişmeler karşısında yeni ihtiyaçları karşılayamamaktadır, "siyasal" düzen toplumların yeni ekonomik yapısı ile bağdaşamamaktadır.

XVIII inci yüzyılın "siyasal" devleti, teorik olarak ekonomik sosyal sorunlara karışmayacak ve ekonomik güçlerin dışında kalacaktı, oysa bu "siyasal" devlet uygulamada ekonomik gücü elinde tutanların ve çıkar gruplarının emrine girmiştir, yani "siyasal" devlet burjuvazinin elinde emekçiler aleyhine kullanılan bir araç halini almıştır. Bu düzende siyasal *partilerin* de emekçilerin sosyal ekonomik sorunlarına yabancı kaldıklarını, *genel oy ilkesinin* de olumlu sonuçlar vermediğini, yasama meclislerine teknik bilgi ve yetenek sahibi kişilerin girmediğini söyleyen sendikalistler, ekonomik eşitliğin sağlanmadığı bir toplumda ise, *hukukî eşitliğin* bir aldatmaca olmaktan öteye gidemeyeceğini de ileri sürerler.

Bu durumda amacı toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmek, üretim ve tüketimi düzenlemek olan bir toplum düzeninin kurulması gerekecektir. Sendikalistler kurulmasını öngördükleri bu toplum düzeninin temelini de, üreticilerin sendikalarına dayandıracaklardır. Yeni düzen içinde siyasal kurumların yeri olmayacak, tümüyle ekonomik bir yapı oluşturulacak, siyasal devletin yerini ekonomik kuruluşlar alacaktır. Böyle bir düzende soyut bir kavram olarak bireyin yeri olmayacaktır, birey sosyal ve ekonomik fonksiyonları açısından değerlendirilecektir. Bu ekonomik düzende işçi sendikaları da toplum hayatına yön veren kuruluşlar niteliğini taşıyacaktır. Böylece, sendikalistler, kurulu düzende radikal değişiklikler öngörmüşler, *"insanların yönetiminin" değil de "nesnelerin idaresinin"* söz konusu olacağı bir sistem düşünmüşlerdir. Bu düzende burjuvazinin hizmetinde bir sömürü aracı olan ve bu nedenle üreticilerin çıkarına çalışabilmesi olanaksız olan devletin yeri olmayacaktır[160].

Bu yeni toplum nasıl kurulacaktır?

---

160) Bk. BERTH, E., Les derniers aspects du socialisme, Paris 1923, s. 52, 60.

İhtilâlci sendikalistler, üreticilerin yani emekçilerin ancak "siyasal" devletin ortadan kalkmasıyla hâkim duruma geçebileceklerine inandıklarından, *işçi sendikaları yöneticilerinin önderliğinde bir şiddet eylemi ile devletin varlığına son verilecektir.* Kurulacak yeni düzende ise, ekonomi siyasetin yerini alacak, devletin yerini üretim ilişkilerini düzenleyen bir örgüt alacaktır.

Yeni düzenin kuruluşu işçi sendikaları aracılığı ile gerçekleşecektir, çünkü, toplumun yapıcı unsuru ve organik birimi olarak kabul edilen bu *sendikaların görevi* yalnızca emekçilerin sömürülmesine engel olmak ya da iş ve çalışma koşullarını düzenlemek değildir, sendikaların bundan çok daha önemli görevleri olduğunu söyleyen sendikalistler, bu görevin, *üreticilerin hâkim olacakları ekonomik bir düzen kurmak* olduğuna inanmışlardır.

Bu amaca ulaşabilmek için de yapılacak ilk iş emekçiler arasında birliğin kurulmasını sağlamak olacaktır. Emekçilerin kölelikten kurtulmaları için siyasal düzene karşı tek vücut olmaları gerekir[161]. Bunun için de sendikaların devletin dışında ve siyasal partilerin etkisinden uzak kalmaları zorunludur[162]. Emekçiler arasında sendikalar içinde birlik kurulduktan sonra, sendikaların doğrudan doğruya devlete karşı harekete geçmeleri öngörülmektedir. Sendikaların üstüne düşen görevi barışçı yollardan başarmalarının olanaksız olduğunu söyleyen sendikalistler, "bir tür sosyal fatalizmin" emekçilerin siyasal devlet içinde özgür olmalarını, baskıdan kurtulmalarını engellediğine inanmışlardır.

Devletin yıkılmasını sağlayacak şiddet eylemi ise, *genel grev* olacaktır. Genel grevin devlet hayatını felce uğratan, devlete karşı en etkin, en iyi araç olduğu düşünülmüştür. Genel grev sendikaların denetim ve gözetimi altında cereyan edecektir[163].

Genel grev, bir mythe, bir efsanedir, emekçilere güç veren, diledikleri zaman tüm ekonomik hayatı felce uğratabileceklerini gösteren, devlet karşısında ne denli güçlü olduklarının bilincine varmalarını sağlayan bir düşüncedir. Buna inanan emekçi mücadeleye atılma şevkini bulacak, malî olanakları olmadığı halde etrafa korku saçabileceğini anlayacaktır[164]. Önemli olan genel grev

161) Bk. BERTH, a.g.e., s. 53-54.
162) Bk. GOETZ - GİREY, R., La pensée syndicale française, Militans et théoriciens, Paris 1948, s. 64.
163) Bk. SOREL, G., Réflexions sur la violence, Paris 1950, chap. IV, V.
164) Bk. ANGEL, P., Essai sur G. Sorel, De la notion de classe à la doctrine de la violence, Paris 1936, s. 265; ASCOLI, M., G. Sorel, Paris 1921. s. 30.

düşüncesi ile emekçilerin kendilerini güçlü hissetmeleri ve dilediklerini istediklerini yapabileceklerine inanmalarıdır. Genel grev düşüncesi onlar için itici, harekete geçirici bir kuvvet olacaktır[165].

> Bu mythe bir ütopya değildir, kişilerde tutku ve heyecan yaratan bir düşüncedir. Onun değerini yapan şey, ondaki gerçek ve doğru pay değildir, mythe'in değeri, insanlarda yarattığı heyecan ve tutkunun derecesi ile ölçülmek gerekir. XVIII ve XIX uncu yüzyıllarda özgürlük ve eşitlik kavramları birer "mythe" niteliğini taşımıştır, ihtilâlci sendikalizmin ise bunların yerine genel grevi getirdiği söylenmiştir[166].

İhtilâlci sendikalistler, devletin mutlaka yıkılacağına inanmış görünürler. Sorel "mahkûm olmuş bir uygarlığın temel direği olan devlet alttan gelen hareketle yıkılacaktır" derken, Berth de "devlet ölmüştür" yargısına varmıştır.

Siyasal devlet yıkıldıktan sonra ne olacaktır?

Devlet yıkıldıktan sonra üretim araçları sendikaların eline geçecek, işçi işveren ayırımı ortadan kalkacak, sendikaların hakimiyetine dayanan bir toplum düzeni kurulacaktır. Ekonomik hayat sendikalar, sendika birlikleri, sendika federasyonları tarafından yönetilecektir. Üretim, tüketim, zenginliklerin dağılımı sendikalar tarafından gerçekleştirilecektir, böyle bir düzenin ise, özgürlüğü gerçekleştireceğine inanılmıştır.

Sendika federasyonları içinde her sendika bağımsızlığını koruyacak, federasyon ile bağları çok gevşek olacaktır[167]. Kişi de iş ve çalışma konularını ilgilendiren konular dışında sendikaya tâbi olmadan dilediği gibi yaşayacaktır.

İhtilâlci sendikalizm devletsiz, siyasal partisiz, sınıfsız bir toplum düşünmüştür. Bu toplumda sosyal ve ekonomik faaliyetler sendikalar tarafından yönetilecektir.

Sendikalizm anarşizmi andırmaktadır, ancak sendikalistlere göre her ikisi arasında ayrılık vardır. Sendikalizm toplumu efendisi olmayan bir atölye biçiminde görür[168], amaç herkesin istediği biçimde yaşamasını sağlamak değildir, amaç üretimi artırmak, her

---

165) Bk. PIROU, a.g.e., s. 35.
166) Bk. BERLIA, G., Cours d'Histoire des idées politiques, Paris 1961-62, s. 196.
167) Bk. BERTH, a.g.e., s. 67.
168) Bk. BERTH, a.g.e., s. 71.

an daha mükemmele giden bir üretim sistemi kurmaktır, bu da sendikalar tarafından gerçekleştirilecektir. Öte yandan ihtilâlci sendikalizm üretim araçlarının kollektivizasyonunu öngörmekle birlikte, doğal olarak devlet sosyalizmine karşıdır, çünkü devletin varlığı hiçbir şekilde ve koşulda kabul edilmez, toplumda tek örgüt sendikalar olacaktır.

> Sendikalizmin 1917 Sovyet Devriminden sonra Rusya'da uygulanma olanağı bulabileceği sanılmıştır. Devrimin ilk yıllarında Komünist Partisi bir yandan sendikaları, işçi kitlelerinin sosyalist eğitimini yapmakla görevlendirirken, öte yandan sendika yöneticileri millileştirilen sanayi işletmelerinin idare meclislerinde ve buna ek olarak Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi içinde toplum ekonomisinin anahatlarının belirlenmesinde söz sahibi olmuşlardır. Ancak bu elverişli koşullar içinde dahi sendikalar ekonomik hayata hâkim olamamışlardır, daha sonra da Komünist Partisinin emrine girmişlerdir[169].
>
> İhtilâlci sendikalizm görüşü de, teorik alanda uzun süre savunulmamıştır. Berth ve Sorel daha sonra bu görüşten uzaklaşmışlardır[170].

7. Faşizm

Faşizm iki dünya savaşı arasında İtalya'da doğup gelişen bir hareket olarak başlamış, iktidarı ele geçirdikten sonra da *korporatif yapıda otoriter ve totaliter bir sistem kurmuştur,* daha sonra İspanya, Portekiz ve Latin Amerika ülkeleri tarafından aynı doğrultuda otoriter ve totaliter ve korporatif karakterde devlet sistemlerine örnek olmuştur.

Faşizmin İtalya'da hangi ortamda, nasıl geliştiğine kısaca göz atalım :

> Birinci dünya savaşı öncesinde İtalya siyasal, sosyal, ekonomik sorunları olan, sosyal ve siyasal karışıklıkların eksik olmadığı bir ülkedir. 1914 de savaş başladığında İtalya tarafsızlığını ilân eder, ancak savaşan taraflar İtalya'yı kendi cephelerinde savaşa sürüklemek için bir yıl boyunca sürekli baskı yaparlar. Savaşa katılıp katılmama sorunu da, İtalyan kamu oyunu bölmüştür. "Aktif tarafsızlığı" savunanların yanında, savaşa katılmak ya da katılmamanın bedeli olarak Avusturya-Macaristan'dan tavizler koparma eğilimi de ağır basmaktadır. Savaşa katılmama eğilimi kamu oyunun çoğunluğu tarafından

169) Bk. BRETHE DE LA GRESSAYE, J., Le syndicalisme, L'organisation professionnelle et l'Etat, Paris 1930, s. 66-67.

170) Bk. COETZ - GIREY, a.g.e., s. 71 vd.; PIROU, a.g.e., s. 44.

benimsenmiş görünür. Sosyalistler antimilitarist ve internasyonalist eğilimleri nedeniyle ve iş çevreleri ve katolik çevreler de barışçı eğilimleri nedeniyle savaştan yana gözükmezler. Buna karşılık İtalya'nın savaşa katılmasını isteyenler de vardır, bazı aydınlar, Almanya ile iş yapan sanayiciler, Almanya'nın yanınyer alınmasını istemektedirler, ama bunlar "Büyük İtalya"nın çıkarının İngiltere, Fransa yanında savaşmakta olduğunu savunan "milliyetçiler" karşısında azınlıktadır. Bunların yanında bir kısım demokratlar, bir kısım ordu mensubu ve özellikle Sosyalist Partisinden atılan Benito Mussolini'nin önderliğini yaptığı grup yer almıştır.

Bu arada hükûmet Nisan 1915 de Londra'da gizli bir anlaşma yapmış ve bir ay içinde savaşa katılma karşılığı olarak Dalmaçya Kıyıları, Trieste, Arnavutluk, Anadolu ve Afrika kıyılarında topraklar, haklar ve nüfus bölgeleri sağlayacağı vaadini almıştır. İtalya'nın Almanya yanında savaşmayacağının açıklanması ve Londra anlaşmasının da gün ışığına çıkması İtalya'da siyasal çalkantılara neden olmuş, hükûmet çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak savaşa katılmaktan yana olanlar Mussolini'nin yönetiminde Annunzio'nun desteğinde, mitingler, sokak gösterileri düzenleyerek ve güçlü bir basın kampanyasıyla kamu oyu oluşturmuşlardır. Kral tarafından tekrar hükûmet başkanlığına çağrılan Salandra, parlamentodan savaş için tam yetki almıştır. İtalya, Mayıs 1915 de Avusturya - Macaristan'a, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na ve Bulgaristan'a ve en son olarak da 1916 da Almanya'ya karşı savaşa girmiştir.

Ne var ki ilk savaş harekâtı, İtalya'nın manen olduğu kadar askeri yönden de savaşa hazırlıklı olmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Savaş sonrasının Barış Antlaşmaları ise İtalya'ya savaştan umduklarını getirmemiştir. Wilson'un savunduğu ülke sınırlarının milliyetler ilkesine göre düzenlenmesi ilkesi ve İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin bağımsızlık hareketlerini desteklemeleri, 1915 Londra Antlaşmasının İtalya'nın istekleri doğrultusunda uygulanmasına olanak vermemiştir.

Savaştan umduğunu bulamayan, aldatıldığına, kandırıldığına inanan ve savaş sonrasının ağır sosyal ekonomik sorunlarıyla karşı karşıya kalan İtalya'nın, sosyal mücadele ortamı içinde faşist hareket yavaş yavaş gelişmiştir. İtalya'da gelişen bu faşizm hareketini Mussolini'nin kişiliğinden ayırmak ise olanaksızdır.

Benito Mussolini 1833 de küçük bir İtalyan kasabasında -Varone del Costa- doğmuştur. Sosyalist eğilimli bir demirci ustasının oğludur. Normal bir eğitim görmüş, onsekiz yaşında ilkokul öğretmenliği sertifikasını almıştır. Mussolini'nin 1900 den itibaren Sosyalist Partisine kayıtlı olduğu görülür. 1902 - 1904 yılları arasında İsviçre'de sosyalist çevrelerde görülür. İtalya'ya döndükten sonra da yine sosyalist çevre ve eylem içindedir. Libya savaşı sırasındaki antimilitarist ve sos-

yalist propagandaları nedeniyle mahkûm olur. 1912 yılından itibaren mahallî gazetedeki yazıları ile dikkati çeken, Mussolini, daha sonra Milano'da "Avanti" gazetesinin yönetimine getirilir. 1914 yılına kadar Mussolini sosyalist hareket içinde, her türlü reformist akıma karşı duran, burjuva devleti ile her türlü iş birliğini reddeden uzlaşmaz bir sosyalisttir. Savaşın başladığı zaman da İtalya'nın tarafsızlığından yanadır, ama kısa bir süre sonra İtalya'nın savaşa katılmasını savunacaktır, bunun üzerine "Avanti" gazetesinden ayrılır ve Sosyalist Parti ile ilişkisi kesilir.

Bundan sonra "Popolo d'Italia" adlı gazeteyi çıkaran Mussolini, savaşa katılmayı isteyen hareketin önderliğini yapacaktır. Savaşa asker olarak katılan Mussolini, savaş dönüşünde tekrar gazetesinin başına geçer.

Savaş sona erdiğinde İtalya'nın iç durumu karışıktır. Savaşta umduğunu bulamayan İtalya, savaşın ağır ekonomik ve sosyal faturasını ödemek durumundadır. Sanayi kesimindeki işçiler arasında sosyalist ve komünist eğilimliler ağır basmaktadır ve 1917 devrimi sonrasında Rusya'da kurulan Sovyet'ler yakından izlenmektedir. Savaş sonrasının işsiz kitleleri savaştan çıkar sağlayanlara kin beslerken, "milliyetçilere" ya da "komünistlere" yakınlık duymaktaydılar.

Bu arada Mussolini 1919'larda, kökü eskilere uzanan "Fasci italiani di combatimento"ları, eski savaşçıların katılmasıyla geliştirme çabasına girişmiştir. Hareketin hedefi çok açık olmamakla birlikte, Fiume ve Dalmaçya üzerinde İtalyan isteklerini dile getirmektedir, 1920 seçimlerinde faşist hareket sosyalistler karşısında bir varlık gösteremez.

İtalya aynı yıl işçi ve köylülerin başlattıkları devrimci eylemlere sahne olur. Köylüler Latifundia'ları işgal edip üretim ve tüketim kooperatifleri şeklinde örgütlenirken, işçiler sanayi bölgesi olan kuzey İtalya'da fabrikaları işgal ederler ve üretimi durdururlar. Ancak bu eylemlere girişen parçalanmış solun belirli bir programı yoktur ve duruma hâkim değildir, sonuçta başlamış olan devrim hareketi gevşer, çözülür ve söner. Ne var ki sanayi ve tarım kesiminde komünizm tehlikesi korkusu uzun süre devam edecektir. Komünizm tehlikesine karşı bir korunma aracı olarak görülen faşist hareketin sermaye çevrelerince desteklendiği görülür.

İtalya'da güvensizlik ve düzensizlik dönemi yaşanmaktadır, bu arada faşist hareket şehirlerden kırsal alana yayılarak genişler, bir kısım aydın ve entellektüellerin, eski savaşçıların, öğrenci ve burjuvazinin desteklediği faşist birlikler sosyalist hareket karşısında terör ve sindirme eylemlerine girişir.

1921 Roma Kongresinde Faşist eylem Siyasal Parti şeklini alır. Mussolini artık iktidarı ele geçirmeğe karar vermiştir. Faşist hareket Roma yürüyüşünü düzenler ve hiç bir mukavemetle karşılaşmadan başarıya ulaşır. Kral, Mussolini'yi hükûmeti kurmağa davet eder. Meclis, Duce'ye tam yetki verir. Bun-

dan sonra Mussolini adım adım faşist diktatörlüğünü kurma girişimini sürdürür.

İtalya'da faşizm olayının açıklaması yapılmak istenirken değişik görüşler belirtilmiştir. *Mussolini yandaşları,* sorunu Mussolini'nin kişiliği açısından değerlendirecekler ve Tanrının görevlendirdiği üstün insan görüşü üzerinde duracaklardır. *Liberaller ise,* faşizmi tarihsel bir anomali, beklenmedik bir sapma, kesinti olarak karşılayacaklar ve ulusun geçmişinde kökü olmayan bir maceraperest çetesinin zaferi olarak değerlendireceklerdir. Faşizm, parlamenter demokrasi rejimini tam kuramamış, işlerlik kazandıramamış ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmış bir *İtalyan olayı* olarak değerlendirildiği de olmuştur. *Marxist'lerin yorumu* ise, faşizmin gelişmesinde ekonomik ve sosyal faktörlere ağırlık verecek, faşizm her şeyden önce bir "sınıf olayı" olarak değerlendirilecektir, faşizm savaş sonrasının buhranı ve işçi sınıfının gelişme hareketleri karşısında kapitalist burjuvazinin bir tepkisi ve yayılma isteklerinin bir ifadesi sayılacaktır[171].

1922 yılında faşist hareket iktidarı ele geçirdikten sonra *korporatif nitelikte bir devlet* kurma yoluna girecektir[172]. Faşist devletin teorisyenlerinden Panunzio, korporatif devlet yapısının faşist devletin temeli olduğunu belirtmiş ve faşizmin etimolojik anlamda korporatif devlet demek olduğunu vurgulamıştır.

İtalyan faşist devletinin *korporatif nitelikte bir sosyal yapıya* sahip olduğu açıklanacaktır, bu düzende liberal bireyci devletin toplum ve birey anlayışına yer verilmeyecektir, toplum bireylerin iradelerinin bir ürünü olmadığı gibi onların bir toplamından da oluşmaz. Bu düşünce İtalyan İş Şartının birinci maddesinde en açık ifadesini bulmuştur: *İtalyan ulusu bir organizmadır.* Bu organizmanın hayatı onu meydana getiren bireylerin ve bireylerden kurulu sosyal kuruluşların hayatlarına kıyasla daha uzundur. Bu organizmanın sahip olduğu faaliyet olanakları bireylerin ve sosyal kuruluşların sahip oldukları faaliyet olanaklarına kıyasla daha geniştir. Bu organizmanın amacı onu meydana getiren bireylerin ve sosyal kuruluşların amaçlarına kıyasla daha üstündür. İtalyan ulusu manevî, siyasal ve ekonomik bir bütün, bir birimdir. Ulus gerçek varlığına devlet içinde ulaşır.

Birey ulusun üstün ve yüce amacına hizmet eden bir araçtır,

171) Bk. GUICHONNET, B., Mussolini et le faschisme, Paris 1974, s. 6-7.

172) Korporatif devlet konusunda ayrıntılı ve geniş bilgi için bk. GÖZE, A., Korporatif Devlet - XIX ve XX nci yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif devlet teorileri ve korporatif devlet sistemleri, İst. 1968.

bu araçlardan gerektiği gibi yararlanılabilmesi için de şartın ikinci maddesinde belirtildiği üzere *çalışmak "sosyal görev"* sayılacaktır. Birey, faşist devlette hak sahibi bir kimse değil, fakat görevlerle yükümlü bir kimse durumundadır, *doğal hakları* diye bir şey yoktur, sadece devletin tanıdığı ve görevini yapmasını kolaylaştırıcı yetkileri vardır. Devlet ulusun örgütlenmiş biçimi olduğuna göre de devlet "mutlak değer" olarak ortaya çıkmaktadır. Mussolini bu devlet anlayışını şöyle özetleyecektir: *"Her şey devlet içinde, devlete karşı hiçbir şey, devletin dışında hiçbir şey."*

Faşist devlette özgürlüğün yerini otorite, eşitliğin yerini de değerler arasında hiyerarşi ilkesi almıştır. Bireyin toplum içindeki yeri, önemi, hak ve yetkilerinin genişliği yaptığı fonksiyonun değerine göre belirlenecektir.

Faşist devletin *ekonomik yapısı Korporasyonlara dayandırılmıştır*[173]. Korporatif ekonomi özel mülkiyete ve teşebbüse dokunulmadan liberal ekonomi ile sosyalist ekonominin sentezini gerçekleştirmeyi amaçlayan ve sonuçta korporasyonlar aracılığı ile devletin ve *devletin hâkim sınıfın ekonomiye hâkim olduğu* bir sistem oluşturulmuştur.

Faşist devlet *otoriter ve totaliter* bir devlet niteliğini taşımıştır. 1935 yılında Mussolini korporatif faşist bir devletin varlığı için gerekli koşulları sıralamıştır: Korporatif faşist devlet için *tek parti* uygulaması zorunludur. Tek partinin toplumdaki çıkar çatışmalarını, sınıf çatışmalarını önleyeceği, ekonomik alanda olduğu kadar siyasal alanda da, düzen ve birliği sağlayacağı, bireylerin çıkar çatışmalarını bir kenara iterek ortak inanç etrafında toplanacakları ileri sürülmüştür. Korporatif faşist devletin varlığı için aranan ikinci koşul ise, devletin *totaliter* olmasıdır, üçüncü koşul ise tüm insanların bir *ülkü etrafında* birleşmeleridir. 1926 dan sonra da faşizme muhalif tüm partiler kapatılarak tek parti uygulamasına geçilmiştir. Ne var ki Faşist Partisi klasik demokrasilerdeki partiler ile yalnızca isim bakımından bir benzerlik gösterir. Faşist partisi siyasal görüş ve düşünce birliğini ifadeden çok manevî birliği ruh ve inanç birliğini ifade etmektedir. Bu parti ile tüm İtalyanların ortak ve yüce bir bilinç içinde birleşmeleri öngörülmüştür, bu bakımdan parti dinî bir birliği andırır, partiye girmek tıpkı bir dini kabul etmek gibidir. Parti aynı zamanda devletin ruhu, iradesi, beyni ve aklıdır. Parti ulusal gücün siyasal ve ahlâkî yönlerden örgütlenmiş şeklidir. Devlet de ulusun

---

173) Geniş bilgi için bk. GÖZE, a.g.e., s. 118 vd.

hukuken örgütlenmiş şekli sayıldığından sonuçta partinin devlet demek olduğu noktasına varılmıştır. Buna göre *ulus devlet demektir, hükümet de Duce yani Mussolini* demektir. 1932 tarihli bir kararname ile partinin Duce'nin emrinde ve faşist devletin hizmetinde bir milis kuvveti olduğu açıklanmıştır.

Muhalefetin de yeri olmayacaktır. Mussolini 1926 da "Biz muhalefetsiz bir korporatif meclis istiyoruz, biz muhalefet istemiyoruz, ayrıca muhalefete ihtiyacımız da yok. Sağlam bir siyasal rejimin kurulabilmesi için muhalefet gerekli de değildir, bizim kurduğumuz rejim mükemmel olduğundan muhalefete lüzum yoktur" diyecektir. Bunun sonucu olarak da ulusal egemenlik, kuvvetler ayrılığı, demokrasi ilkeleri reddedilecektir[174].

8. Nasyonal Sosyalizm

Nasyonal-Sosyalizm iki dünya savaşı arasında gelişen totaliter, otoriter bir sistem olmuştur.

> Almanya'da 1919 Weimer Anayasası ile ilk defa demokrasi denemesine geçilmiş, bu anayasa ile parlamenter sistemle başkanlık sistemi arasında bir siyasal rejim kurulmuştur. Ancak nisbi temsil sistemi, siyasal güçlerin dağılmasını kolaylaştırmış ve mecliste güçlü bir çoğunluk sağlanamamış, ancak koalisyon hükümetleri kurulabilmiştir.
>
> 1930 kriz dönemine kadar siyasal düzen az çok işlerliğini koruyabilmiştir, bu dönemi atlatabilmek için Başbakan Brüning, meclisten kararnamelerle yönetim yetkisini almış ve krizin olumsuz etkilerini hafifletme çabasına girmiştir. Bu arada partiler arası mücadele taraftarların silâhlı sokak çatışması şekline dönüşmüştür. 1932 seçimlerinde Naziler başarı sağlamışlardır ama, mecliste çoğunluğu almamışlardır. Cumhurbaşkanı Hindenburg, Von Papen'in başkanlığında bir teknisyenler kabinesi denemesine girişmiştir. Mecliste dört yüz sandalyeden elli kadarını elinde bulunduran başbakan, bu dönemde sürekli olarak çantasında Cumhurbaşkanınca imzalanmış meclisi fesih kararnamesini taşımaktadır. Meclisin sık sık feshi ve bunu izleyen seçimler ihtirasları körüklemekten ve kargaşalığı artırmaktan başka bir işe yaramamış, Von Papen'in çekilmesi üzerine 30 Ocak 1933 de Hitler başbakanlığa getirilmiştir.
>
> Hitler kabinesi bir koalisyon kabinesidir, ancak bir kaç ay sonra Hitler ve partisi Almanya'nın, tek hâkimi olmuş, meclis ondan önceki başkanlara reddettiği tam yetkiyi Hitler'e tanımıştır. Bundan sonra Komünist Partisi ve işçi sendikaları ka-

174) Faşist devlet konusunda ayrıntılı ve geniş bilgi için bk. GÖZE, A., Korporatif Devlet, İst. 1967.

patılmış, siyasal partilerin faaliyetlerine son verilmiş ve Nasyonal - Sosyalizm Almanya'da yerleşmiştir.

Nasyonal - Sosyalizmin kurucusu Adolph Hitler, 1889 yılında Almanya - Avusturya arasında bir sınır kasabası olan Braunau-am-Inn'de doğmuştur. Düzenli ve iyi bir eğitim görmemiştir, babası gibi basit bir memur olmak istemeyen Hitler, ressam olmayı tasarlamış, orta öğrenimini bitirmeden öğrenim hayatından uzaklaşmıştır[175]. Ailesini kaybettikten sonra -15 yaşında- Viyana'ya gitmiştir. Viyana ve oradaki yaşantısı onun görüşlerini ve eylemlerini etkileyecektir.

Viyana'da, açlık, yoksulluk ve çeşitli güçlüklerle karşılaşan Hitler, ressam olmaktan vazgeçmiş ve mimar olmak istemiştir. "Alman şehri Viyana'da kendisi bir Alman olarak aç ve işsiz dolaşırken, Alman ırkından olmayanların yerlerini ve ekmeklerini aldıklarına" inanmıştır[176]. Ote yandan Viyana'nın, bu muhteşem şehrin, sosyal haksızlıklarla ve eşitsizliklerle dolu olduğunu, zenginliğin en aşırısı ile yoksulluğun en koyusunun yanyana bir arada hüküm sürdüğünü görmüştür. Yardımsever kişilerin yardımlarının, sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetlerinin de bu duruma kesin bir çözüm getiremiyeceğine inanan Hitler, önemli olanın toplumun organik ve derindeki bozukluklarına inmek olduğunu söyleyecektir. Öyleyse çözüm sosyalizmde bulunabilir mi? Hitler, sosyalist çevrelere girecektir, sosyal demokrat çevrelerle ilişki kurar, işçiler arasına girer, ancak sendikaya girmekten kaçınır. Bu çevrelerde inandığı tüm değerlerin red ve inkâr edildiğini görür. Sosyalistlere göre ulus kapitalist sınıfın uydurduğu bir kavramdır; vatan, çalışan sınıfı sömürmek için burjuvazinin yararlandığı bir araç; yasalar, çalışanları baskı altında tutan bir araç; okul, köle ve yeni gardiyan yetiştiren kurumlar; din, halkı daha iyi sömürmek için icad edilmiş bir şey; ahlâk, ahmakların inandıkları bir değer... Hitler bu konuda şu sonuca varacaktır: Eğer bu doktrinin karşısına iyi temellere oturtulmuş bir doktrin çıkartılırsa başarıya ulaşabilir, ancak bunun için sert hareket etmekten, şiddete başvurmaktan kaçınmamak gerekir[177]. "Şantiyedeki, fabrikalardaki, toplantı yerlerindeki ve mitinglerdeki dehşet ve korku, aynı derecedeki dehşet ve korkularla yolu tıkanmadığı takdirde tam bir başarıya ulaşır"[178] yargısına varan Hitler "sosyal demokrasinin gerçekleştirmeğe çalıştığı gizli maksatların ne olduğunu anlamak, ancak yahudilerin ne olduğunu bilmekle mümkündür"[179], diyerek Alman milletinin varlığını tehdit eden iki

175) Bk. SHIRER, W., Nazi İmparatorluğu Doğuşu - Yükselişi - Çöküşü, Çev. Güran, İst. 1968, s. I, s. 34.
176) Bk. HITLER, A., Kavgam, çev. R. Özdek, İst. 1972, s. 25 vd.
177) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 47.
178) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 48.
179) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 55.

tehlikenin Marxizm ve yahudilik olduğu sonucuna varır[180]. Tüm kötülüklerin, yahudilerin tüm halklar üzerinde egemenliğini sağlamak için kurulmuş bir yahudinin doktrini olan marxizmden geldiğine inanmıştır artık[181]. Hitler, Viyana'da üçüncü bir tehlike daha görür, o da Parlamantarizm'dir. Bozuklukların nedenini "parlamentonun kendi tabiatında ve şeklinde aramak gerektiğine" inanır[182].

Vardığı sonuç şu olacaktır: Demokrasi marxizme yataklık etmektedir, "demokrasi marxizmin üreme alanıdır"[183], "çoğunluk hiç bir zaman bir adamın yerini tutamıyacaktır"[184], seçimler hiç bir zaman yetenekli, bilgili kişilerin yönetime gelmesini sağlayamamaktadır.

Ancak Hitler'in Viyana'da edindiği bilgiler yalnız bunlar değildir, Pangermanist hareketin ve Hıristiyan Sosyal Partinin program ve liderlerinin davranışlarını da incelemiştir. Ancak her iki partinin de hataları vardır: Pangermanist hareket başarıya ulaşmak için "bütün gayretleriyle burjuvaziyi değil kitleleri kazanmağa çalışmalıydı" ve "yeni ve ihtilâlci olan bir parti için sosyal meselelere" yeterince eğilmiyordu, kitleyi ihmal ediyordu[185]. Hıristiyan Sosyal Parti ise, "kitlelerin önemini biliyor, sosyal politika karakteri ile bunu kavradığını belli ediyordu" ama onun hatası da "yahudi düşmanlığı, ırkçılık prensibine değil, dinî esaslara dayanmasıydı[186]. Avusturya siyasal partilerinin bu beceriksiz ve hatalı tutumları karşısında çözüm ne olabilirdi? Çözüm Nasyonal - Sosyalizm olacaktı, yani milliyetçilikle sosyalizmin -ama sınıf mücadelesiz bir sosyalizm- karışımı olacaktı.

1912 de "gerçek bir Alman kenti" olan Münih'e dönen Hitler, 1914 de gönüllü olarak savaşa katılır, 1918 yenilgisi ise onu yıkar ve marxizm ve yahudi düşmanlığını arttırır, imparator II nci Wilhelm, yahudilerin ihanetine uğramıştır, Hitler politikaya atılmağa karar vermiştir artık[187].

1919 da Münih'e dönen Hitler, eski asker çevreleriyle bağlantı kurarak, "yeni bir parti kurma girişimine" başlar[188]. Bu parti "büyük kitlelerin katılmasını sağlayacak bir hareket olmalıydı" ve Hitler Alman İşçi Partisine girer[189]. Partiyi yeniden örgütleyen Hitler, partinin adını da "Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi" olarak değiştirir, parti hızla gelişir, yirmibeş ilke

180) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 27, 64.
181) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 69-70.
182) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 82.
183) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 83.
184) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 87.
185) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 100 vd., 104 vd.
186) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 121 vd., 124 vd.
187) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 162 vd., 203.
188) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 206.
189) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 222.

programı benimsenir, gamalı haç partinin amblemi olur, saldırı birlikleri oluşturularak marxist eylemlere karşı hareketler düzenlenir. 1923 de Mussolini'nin Roma yürüyüşüne benzer bir yürüyüş düzenlenir ama, sonuç başarısızdır. Hitler ve kurmay heyeti yargılanarak mahkûm olur, parti kapatılır. Hitler, Mussolini'nin başarısını tekrarlayamamıştır.

Ne var ki Almanya'da Hitler olayı yeni başlamaktadır ve dava onun tanınmasını sağlayacaktır. Hapsedildiği Landsberg kalesinde hayatını ve görüşlerini açıkladığı "Mein Kamp"ı yazar. 1924 yılında hapisten çıkmıştır. 1928 seçimlerinde otuzbir milyon oydan ancak sekizyüzbin oy alabilmiştir[190]. Partiyi tekrar örgütler, parti bir ordu gibi olacaktır, devlet içinde devlet gibi.

Hitler, 1933 de başarıya ulaştıktan sonra bu konuda şöyle diyecektir: "Eski devleti yıkmanın yeterli olmadığını, yeni devletin önceden kurulmuş olması ve elde hazır bir halde bulunması gerektiğini anladık... 1933 de devletin bir şiddet hareketiyle devrilmesi artık söz konusu değildi, bu arada yeni devlet kurulmuştu, bundan sonra yapılacak iş eski devletin son kalıntılarını yok etmekti ki bu iş sadece bir kaç saatimizi aldı".

1929 ekonomik krizi Almanya'yı da etkilemekte gecikmiyecekti. 1929 - 1932 yılları arasında üretim yarı yarıya düşmüş, milyonlarca işçi işten çıkarılmış, binlerce küçük teşebbüs kapanmış, 1931 de Avusturya'nın en büyük bankası iflâs etmişti, Almanya'nın da belli başlı bankaları para ödeyemez duruma düşmüştü. Ekonomik krizin güçlü bir hükûmeti zorunlu kıldığı bir sırada parlamento dağılmış ve yeni seçimlere gitme hazırlığına girişilmişti. Milyonlarca işsiz iş istiyordu, küçük esnaf yardım istiyordu, seçmen yaşını dolduran dört milyon genç gelecek istiyordu... Hitler bu milyonlarca gayrı memnun insana bir umut gibi görünür. Hitler, Almanya'yı güçlendirecek, Versailles antlaşmasını yırtacak, kötülükleri ortadan kaldıracak, para krallarını -yahudileri- dize getirecek, her almana iş ve ekmek sağlayacaktı. Seçimlerde Hitler başarı sağlar ve 1932 de Hindenburg'a karşı Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyar ama kazanamaz[191].

1932 seçimlerinde ise, Nasyonal - Sosyalist parti mecliste ağırlığını koyar, Ocak 1933 de Hitler Kabinesi kurulur. Nasyonal-Sosyalist bakanlar hükûmette azınlıktadır, onbir bakanlıktan yalnızca üçü ellerindedir, başbakanlık hariç bu bakanlıklar da kilit bakanlıklar değildir[192]. Şubat 1933 de Reichstag yangını, Hitler'e ülkedeki tüm komünistleri yakalama olanağını verir, özgürlükleri kaldıran ve hükûmete geniş yetkiler veren

190) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 193 vd.
191) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 250 vd.
192) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 295.

kararname kabul edilir[193]. 5 Mart 1933 seçimlerinde Hitler ve partisi oyların yüzde kırkdördünü alır. Ne var ki, 23 Mart 1933 de Hitler, Parlamentodan Yetki Kanununu çıkartmayı başarır. Bu kanunla, yasa yapma, bütçeyi denetleme, yabancı devletlerle yapılan antlaşmaların onaylanması, anayasada değişiklik yapma yetkisi Parlamentonun elinden alınır ve dört yıl süre ile kabineye verilir. Başbakanın çıkartacağı yasaların da anayasaya aykırı olabileceği kabul edilir. Böylece Almanya'da parlamenter demokrasi son bulur, nasyonal-sosyalist diktatörlük dönemi açılmış olur. Kısa bir süre sonra devletin federatif yapısına son verilir ve Nasyonal - Sosyalist parti tek siyasal parti olur, sendikaların kapatılması, toplu sözleşmelerin yasaklanması bunu izler[194].

Shirer "Almanya'da hiç kimse, hiç bir grup, hiç bir parti demokratik Cumhuriyetin yıkılışında ve Hitler'in iktidara gelişinde üzerine düşen sorumluluktan kendini kurtaramaz". "Almanların işledikleri en büyük hata tehlikeye karşı birleşmemeleri olmuştur"diyecektir[195].

Capitant, Hitler'in, Anayasal düzenin sağladığı durumlardan yararlanarak iktidara geldiğini söyler. Hitler demokrasi yerine diktatörlüğü getirmiştir ama, bunu demokrasi ortamından faydalanarak yapmıştır. Demokrasi kendini düşmanlarına karşı koruyamamıştır. Bu demokrasinin yüceliği aynı zamanda zaafı olmuştur. Demokrasi özgürlük rejimidir –toplantı, söz, yazı, düşünce, basın ve propaganda özgürlüğü vardır– ve demokrasi bu özgürlükleri kendi düşmanlarına da tanıyordu. Ve demokrasi düşmanları yasal yoldan iş başına gelebilmiştir.

Nasyonal-Sosyalizm temel ilkeleri 1920 de ilân edilen yirmibeş ilke içinde belirlenmişti[196].

Bu ilkeleri şöyle özetlemek mümkündür : Ulusal düzeyde ırkçılık, Alman kanı taşıyanlarla, Alman kanı taşımayanlar arasında ayırım yapılacaktır, yalnızca Alman kanı taşıyanlar yurttaş sayılacak ve kamu hizmetlerine kabul edileceklerdir. Yahudiler Alman ırkından sayılmaz ve yurttaş değildirler (mad. 4, 8), bunlar gerektiğinde ülkeden çıkartabilecek, göçmenler de aynı işleme tâbi tutulabilecektir. Bu amaçla ana ve çocuğun korunması öngörülmekte ve fizikî eğitim zorunlu olmaktadır (mad. 21).

193) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 310.
194) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 296.
195) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 296.
196) Tam metin için bk. BONNARD, R., Le droit et l'Etat dans la doctrine National - Socialiste, Paris 1939, s. 168 vd.; VERMEIL, E. Doctrinaires de la révolution allemande (1918-1938), s. 224 vd.

Tüm eğitim sistemi değiştirilecektir (mad. 20). Gerçek bir Alman basını kurulacaktır (mad. 23). Roma hukuku yerine Alman hukuku geliştirilecek (mad. 19), yeni bir ordu kurulacaktır (mad. 22). Devletin varlığını tehlikeye sokmadıkları ve Alman ırkının manevî değerlerini tehlikeye düşürmedikleri sürece dinî inançlar serbest olacaktır.

Dış politika yönünden, tüm Almanlar bir büyük Alman devleti içinde toplanacak (mad. 1), Alman halkının diğer uluslarla eşit haklara sahip olması sağlanacak, yani Versailles ve St. Germain antlaşmaları iptal edilecek (mad. 2), alman halkını beslemek ve fazla nüfusu yerleştirmek için sömürge ve toprak elde edilecek (mad. 3).

Sosyal ve ekonomik açıdan tüm yurttaşlar aynı haklara ve ödevlere sahiptirler (mad. 9), yurttaşların ilk görevleri çalışmaktır (mad. 10), faaliyetleri kamu çıkarına yönelik olacaktır. Bir orta sınıf yaratılacak ve korunacaktır (mad. 16). Büyük kapitalizme olduğu gibi, marxizme de karşı olunacaktır. Bunun için büyük mağazalar kurulmayacak ve mevcutları küçük esnafa kiralanacak, küçük esnaf korunacak (mad. 16), toprak reformu yapılacak (mad. 17) ve gayrımenkul spekülâsyonu önlenecek. Emek ve çalışma karşılığı olmayan her türlü kazanç yasaklanacak (mad. 19), tröstler yasaklanacak (mad. 13), büyük işletmelerde kâra ortak olunacak (mad. 14).

A. Irk Kavramı ve Sosyal Yapı.

Nasyonal-Sosyalizmin temelini oluşturan yapıcı unsurlar "Volksgemeinschaft" ve "Führer" görüşleridir.

Volksgemeinschaft ırk birliğine dayanan Alman halkının oluşturduğu bütünü ifade eder. Irk birliğine dayanan Alman halkının oluşturduğu bu bütün ise, bir Führer tarafından yönetilecek, idare edilecek, yönlendirilecektir. Volksgemeinschaft, sistemin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Hitler "Mein Kamf"ta ve daha sonra nasyonal-sosyalist doktrinerler uzun uzun bu kavram üzerinde durmuşlardır.

Nasyonal-sosyalizm ırk anlayışı ırk birliği düşüncesine dayanır, yani bir halkı oluşturacak etnik grubun tek ve aynı ırka mensup insanlardan kurulu olması gerekir. Irk kavramı biyolojik anlamda değerlendirilmiştir, yani bir ırkı oluşturan husus, bir ırkı belirleyen unsur aynı kökten gelmiş olmaktadır. Aynı kökten gelmiş olmak o insanlar arasında fizikî görünüm, entelektüel ve manevî yetenekler bakımlarından benzerlik yaratır.

Irkçı görüş *ırklar arasında eşitsizlik ilkesine dayanır*. İlk insanlarda yalnızca fizik farklılıklar yaratmakla kalmaz, entel-

lektüel ve manevî değerlerde de farklılık yarattığından, ırklar *üstün ırklar* ve *üstün olmayan ırklar* olarak ayrılırlar[197]. Bu üstünlük bir yetenek üstünlüğüdür, yani üstün ırk kültüre açık ve uygarlığı geliştirmeye yetenekli olan ırktır, bütün uygarlıklar üstün ırkların yapıcı gücü sayesinde kurulmuştur.

Ancak bunun için üstün ırkın saflığını koruması gerekir. Saf ırk, temiz ırk ilkesi, ırkların eşitsizliği düşüncesinin bir sonucudur. Üstün ırkın üstünlüğünü koruyabilmesi ve kurduğu uygarlıkların sürekliliğinin sağlanabilmesi için ırkın saflığını korumak zorunlu olacaktır. Bunun için de üstün ırkın aşağı bir ırkla birleşmesini, karışmasını önlemek gerekecektir.

Nasyonal-sosyalizm üstün ırkın kuzey aryen ırk olduğunu, aşağı ırkın da yahudi ırkı olduğunu iddia edecektir. Kuzey aryen ırkının en saf ve temiz kalmış unsurlarının ise, Alman halkı içinde bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu nedenle devletin "kutsal görevi" Alman halkı içindeki saf kuzey aryen ırkını korumak olacaktır, bunun için de bu ırka mensup kişilere toplumda önemli görevler düşecektir. Öte yandan toplumda aryen ırkının tam zıddı olan yahudi ırkı da temizlenmelidir ki, Alman halkı üstünlüğünü sağlayan özelliklerini koruyabilsin... Çünkü gelişmeyi ve uygarlığı gerçekleştiren devlet değil, fakat halkın mensup olduğu ırk ve bu ırkın üstün yetenekleridir.

Bu amaçla 1933 yılında bir seri yasa ile kamu görevlileri ve serbest meslek sahipleri arasında temizlik işlemine girişilmiştir. Alman kanı taşıyanlarla, taşımayanlar arasında ayırım yapılmış, yurttaş sayılma hakkının yalnızca Alman kanı taşıyanlara tanınması yoluna gidilmiş, onlara ayrıcalıklar tanınmış Alman halkının ırk birliğinin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır.

> Aryen kökeni yukarıya doğru iki kuşağa kadar aranmış, yani büyük babaya kadar aryen olma koşulu öngörülmüştür[198]. Ancak 1935 Nurenberg yasalarından sonra ırkçılık anlayışında bazı değişiklikler yapma gereği duyulmuştur. Aryen ırkını belirleyici özelliklerini ayırt etme zorluğu karşısında, alman ırkının da tüm diğer ırklar gibi karışmış olduğu kabul edilmiş, ama bu karışmanın belli ırklarla sınırlı olduğu ve bu karışımın ırklar arasında belli bir oranı koruduğu ileri sürülmüştür. Irkların karışmasında genellikle, ırklardan biri lehine nitelik yönünden bir üstünlük doğar ve halka özel karakterini veren de bu hâkim ırk olur. Irklar arasında eşitlik olmadığına göre de, bir halkın üs-

197) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 281.

198) Bk. BONNARD, R., Le droit de l'Etat dans la doctrine National-Socialiste, Paris 1939, s. 38-39.

tünlüğünü yapan, üstün ırkların karışımından olmasıdır. Bu durumda önemli olan da bu karışımdaki üstün hâkim ırkın oranını korumak, onun diğer ırklarla karışmasını önlemektir, aşağı ırklarla karışma, karışımın niteliğini değiştirebilir[199].

Alman ırkı da karışmış bir ırk olduğundan, ancak ufak bir azınlık, üstün, tanrının sevdiği arî ırkdandır, işte bu kişiler üstün kişilerdir ve toplumu yönetme görevine önceden atanmışlardır. Bu üstün kişiler partiyi, devleti yöneten üstün ve ayrıcalıklı ufak azınlıktır.

Üstün kuzey ırkının fiziki özelliği, ince, uzun boylu, mavi gözlü, sarı saçlı, uzun kafalı insanlar olarak belirlenir. Oysa nasyonal sosyalist parti üyelerinin özellikle Führer'in bu tarife uyduğu söylenemez... Öyleyse? Bu önemli bir sorun değildir, nasyonal-sosyalist teorisyenlere göre, kuzey ırkı, alman halkı içinde saf kalmamış, karışmıştır, ama irsiyet yasalarına göre bu ırkın özellikleri torunlara geçecektir. İşte bazan fizikî özellikler, bazen de manevî özellikler geçer. Siyasal yönden ise önemli olan kuzey ırkın ruhudur. Bu ruhun kimlerde bulunduğunu belirlemek ise kolaydır. Nasyonal-sosyalizm özü itibariyle kuzeyli, üstün ırka lâyık bir doktrindir, soylu, otoriter, savaşçı bir doktrindir, öyleyse nasyonal-sosyalizmin, çağrısına ilk cevap verenler, ruhlarında kuzey ırkının özelliklerini hissedenlerdir ve bunlar üstün ırktan olduklarını kanıtlamışlardır[200].

Irkçı temel üzerinde birleşen halk bir komünote olarak şekillenir ve örgütlenir. Halkı oluşturan bireyler arasında bağlantı vardır. Toplum yan yana yaşayan bireylerden oluşmaz, aralarında bağlantılar vardır, nasyonal-sosyalist toplumu oluşturan bireyler, aynı kandan ya da yakın kandan geldiklerinden halk olma bilincine sahiptirler ve bir bütün oluştururlar, kan bağının bireyler arasında birlik, ortak çalışma ve dayanışma oluşturduğu belirtilir. Irk birliğine dayanmayan bir toplumda ise, yasaların bir arada tuttukları insanlar arasında bağlantı yoktur, toplum yan yana yaşayan bireylerden oluşmuştur.

Bu tür bir düşüncenin sonucu olarak, kişi bir insan olarak ele alınmaz, o bütünün bir parçasıdır, onun başkalarına ve gerektiğinde devlete karşı ileri sürebileceği hakları yoktur, bütünün bir parçası olarak, bütünün çıkarlarının gerçekleştirilmesi amacına yönelik bir hukukî durumdan yararlanabilir. Nasyonal-sosyalizm *bireyci liberalizmi reddeder.*

---

199) Bk. BONNARD, a.g.e., s. 41 vd.

200) Bk. CAPITANT, R., Cours de Principes du Droit Public, Paris 1952 - 1953, s. 193.

Bir komünote kurulabilmesi için tüm ayırıcı özellikler reddedilebilir, mahallî farklılıklar, ayrılıklar, siyasal partiler ayrılıkları ve özellikleri reddedilir.

B. Devlet ve Görevi.

Irkçı devletin liberal devlet gibi, manevî içeriği olmayan özel çıkarlara hizmet eden çeşitli partilerin mücadele alanı haline dönüşen bir devlet olmayacağı açıklanmıştır. Irkçı devletin görevi "her türlü insanî terakkinin asıl şartı olan ırkı geliştirmek ve muhafaza etmek olacaktır" [201].

Bu devlet liberal düzeni, parlamanter düzeni, çok partili düzeni reddeden bir devlettir. "Yüce Şef, Yüce Önder" ilkesine ve toplum ile şef arasında aracı olan tek partiye dayanan bir devlettir. Bu devlet liberal demokrasiye olduğu kadar marxizme de karşı olduğunu ileri sürecektir.

> Liberal demokrasiyi eleştiren Goebbels: "1789 yılı tarihten silinecektir. Fransız devriminin ahlâk dışı ideolojisini kınamak istiyoruz" diyecektir[202]. Spengler ise, "bireyci liberalizm devletin ve giderek toplumun dağılmasına neden olur. Parlamentarizm sorumsuzluk ve güçsüzlük rejimidir" diyecektir[203]. Hitler ise, "Vaktini ahmak parlamenterleri ikna etmekle geçiren bir bakan iş göremez" der. Karar çoğunluğun değil, fakat tek kişinin eseri olacaktır.
>
> Marxizm ise, demokratik liberalizmin son şekli, bozulmuş, çürümüş şeklidir... Spengler, "liberalizm ve bolşevizm birbirinin zıddı değil, aynı hareketin ilkel ve gelişmiş şekli, başlangıç ve sonucudur" diyecektir[204]. "Sınıf mücadelesi sosyal yapıdan kaynaklanmaz, profesyonel çığırtkanların icadıdır"[205].

İnsanlar arasında eşitsizliğe inanılmıştır, toplum hiyerarşik bir düzenlemedir, nasyonal-sosyalizm "yahudi marxizmin milliyetçilikten uzaklaştırdığı kitleleri millileştirme" amacındadır.

Bu devlet Mussolini'nin faşist devletini andırmaktadır, ancak benzerlikler olmakla birlikte, ikisi arasında farklar da vardır. İtalyan faşizmi devleti kutsallaştırır, "her şey devlet içinde, devlete

---

201) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 390.
202) Bk. MARTIN, R., Le National - Socialisme Hitlérien. Une dictature populaire, Paris 1959, s. 32.
203) Martin'den naklen bk. a.g.e., s. 32.
204) Martin'den naklen bk. a.g.e., s. 34.
205) Martin'den naklen bk. a.g.e., s. 35.

karşı ve devletin dışında hiçbir şey" ilkesi ile belirlenen faşist devlet totaliter ve otoriter bir devlettir ama, klasik ulusal devlet tipini aksettirir. Devlet başlı başına amaç ve son hedeftir.

Oysa, nasyonal-sosyalist devlet, başlı başına bir hedef ve amaç değildir, yalnızca basit bir araçtır. Üstün değerde bir uygarlığın kurulması için devletin bulunması bir ön şarttır ama, bu uygarlığın doğrudan doğruya sebebi değildir, der Hitler[206]. Devlet yalnızca bir kalıptır, "ihtiva eden"dir, önemli olan "muhteva"dır, "muhteva" ise, "ırk birliğine dayanan insanların oluşturdukları bütündür". "İhtiva eden ancak ihtiva ettiği şeyi himaye ve muhafazaya muktedir ise, var olma hakkına sahip olur" diyecektir Hitler[207]. Devletin "gayesi fizik ve moral bakımdan aynı cinsten olan bir insan topluluğunun gelişmesine çalışmak ve bunu desteklemektir", devletin görevi "ırkı geliştirmek ve muhafaza etmektir" [208].

Irkçı amacın hizmetinde bir araç olan devletin iki görevi olacaktır: İçte ırkı korumak ve geliştirmek, dışta ise "bütün Almanları içine almak, yalnız ırkının asîl unsurlarından meydana gelen ihtiyatlar hazinesini muhafaza etmekle kalmayıp, onları yavaş yavaş fakat emin adımlarla hâkim duruma çıkarmak"tır[209]. Böylece devlet üstün ırka *hayat sahası* sağlayacak ve *doğal egemenliğini* gerçekleştirecek alanları fethedecektir.

> Tarih boyunca alman ırkının diğer ırklarla karışmış olmasının "bize bir dünya hâkimiyetine mal olmuştur" diyen Hitler, "alman milleti yeryüzünün hâkimi olabilirdi", "bugün bir çok kör barışçının ağlamaklı yaygaralarıyla ulaşmak istedikleri sonuca varılmış ve bu yolun aranmasına gerek kalmamış olacaktı. Bir barış, ağlamaklı barışçıların salladıkları zeytin dalı ile elde edilmez, hâkim bir milletin muzaffer kılıcı ile bütün dünyayı medeniyet hizmetine koşması ile elde edilebilir" yargısına ve sonucuna varacaktır[210].
>
> "Devlet yeni melezleme olaylarını kesinlikle durdurmalıdır". Bu konuda insanların kutsal haklarından söz edilemez, çünkü, "insanın tek kutsal hakkı vardır ve bu hak aynı zamanda vazifelerin de en kutsalıdır. Bu hak ve vazife de imtiyazlı kişilere daha mükemmel bir gelişme imkânı vermek üzere, kanının saf kalması için çalışmaktır. Şu halde ırkçı bir devlet herşey-

206) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 390.
207) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 393.
208) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 390, 392.
209) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 390, 397.
210) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 396.

den önce evlenmeyi ırk bozulmasının ittiği çukurdan çıkarması" gerekecektir[211]. İnsan ırkı ıslah edilecektir[212].

Bu amaca ulaşabilmek için de devlet propaganda ve eğitim araçlarından yararlanacaktır.

Propaganda güçlü bir silâhtır ve hizmet ettiği amaca oranla değerlendirilir[213]. Amaç "Alman milletinin hayat için mücadelesi" olunca da "en korkunç silâhlar ve en insanî silâh haline gelir". Propaganda her zaman ve yalnızca kitleye hitap edecektir, bu nedenle "propaganda hitap ettiği zümrede en dar kafalıların dahi anlayabilecekleri bir seviyede olmalıdır". Amaç milleti öngörülen hedefe çekmek olunca, "aydınlara güvenmek asla tedbirli bir hareket" olmayacaktır. Propaganda bilimsel yönden ne kadar basit ve iddiasız olursa, halka inme gücü o kadar artacaktır, amaç sokaktaki adamı etkilemektir[214]. Hitler propagandayı da "içgüdü ile hareket eden büyük kitlelerin hayal hanesinde psikolojik bakımdan benimsenen bir biçim ve kalbine giden bir yol bulma san'atı" diye tarif edecektir[215].

Propagandanın kitle üzerinde inandırıcı olması için de, tek yönlü zayıf olması gerekir, kitlelerin anlayışı kıt ve hafızası da çok zayıf olduğundan, propagandanın etkili olması için de çok az noktayı ihtiva etmesi ve kafalara iyice yerleşmesi için de, belli kalıplar içinde mümkün olduğu kadar uzun süre devam etmesi gerekir[216]. Propaganda ile yoğrulan kitleler ırkçı devletin insan unsurunu oluşturacaktır.

Irkçı devlet önce beden eğitimine önem verir, sonra karakter formasyonu gelir, irade gücünü, karar verme yeteneğini, sorumluluk duygusunu ve tehlike zevkini geliştirmek ve daha sonra da bilimsel eğitime önem vermek gerekir. Irkçı devlette entellektüellere değil, fakat savaşçılara ihtiyaç vardır. Gençliğin öğreneceği tek ideal nazi ideolojisi, yani ırkçı ideoloji olacaktır.

C. Siyasal İktidar.

Siyasal iktidar, Führer'in yani tek kişinin iktidarıdır: Führer'in bu iktidarı ise *asli, otonom* ve *otoriter* bir iktidardır. Führer ne bir diktatör, ne bir halk temsilcisi ne de bir devlet organıdır, o bir *önder*'dir. Führer'in iktidarı tekelcidir, tüm siyasal iktidarı, tüm devlet faaliyetlerini kapsar[217]. Bu iktidar anlayışı liberal demok-

211) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 401.
212) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 405.
213) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 175 vd.
214) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 176 vd.
215) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 179.
216) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 180-184.
217) Bk. BONNARD, R., Le droit et l'Etat dans la doctrine nationale-socialiste, Paris 1939, s. 85.

rasiyi bir tarafa ittiği gibi, devletin siyasal iktidar anlayışını da bir tarafa iter.

Führer halkın rehberidir, halkın önderidir, ona yol ve yön gösteren kişidir. Devlet ise, Führer'in elinde ve emrinde bu rehberlik görevinde kullanacağı araçtır. Führer'in iktidarı *kişisel iktidardır,* kollektif bir iktidar değildir, iktidar ancak ve ancak tek kişinin iktidarıdır, çünkü toplum içinde yalnızca tek bir kişi –Führer– toplumu amacına götürecek yeteneğe sahiptir, en üst derecede komünoter bilince sahiptir. Hitler "Ben hepinizdeyim, hepiniz bendesiniz" diyecektir. Führer'e itaat eden kişi gerçekte kendine itaat etmiş olur. Führer halkın ruhunun ifadesidir.

Bunun sonucu olarak demokrasiden söz etmek olanaksızdır, halk kendi kendini yönetmez, Führer onu yönetir, ama Führer halktan biri de değildir, o bir rehberdir, yol göstericidir. Herhangi bir konuda halkın oyuna başvurulduğunda, bunun anlamı Führer'in açıkladığı halkın objektif iradesine katılmanın bir işaretidir. Yasama meclisi de –Reichstag– Führer'in yaptığı bir yasayı oylamaya çağrıldığı zaman, bunun anlamı meclisin yasa yapmaya çağrılması değildir, ancak Führer'in yasa koyucu olarak yaptığı yasaya katılmasının bir belirtisidir.

Führer'in iktidarı *aslî* bir iktidardır, şöyle ki bu iktidarı ona halk ya da bir devlet organı vermemiştir. Führer bu iktidara Führer olduğu için sahiptir, Führer bu iktidara kendiliğinden, entellektüel, moral yetenekleri nedeniyle sahiptir. Halkın bu konuda katkısı –eğer varsa– iktidarı vermek şeklinde değil, iktidarını kabul ve teyid etmek şeklindedir. Alman halkı Hitler'e, Führer iktidarını vermemiştir, ancak onun gerçek Führer olduğunu kendisini izleyeceğini teyid ve kabul etmiştir o kadar.

Führer'in iktidarı *otonom* bir iktidardır. Führer hiçbir otoriteye tâbi değildir, iktidarın kullanılmasında, başka hiçbir otoritenin inisyatifine, onayına, kontrolüne ya da beraberliğine ihtiyacı yoktur. Çünkü, Führer toplum ruhunun, bilincinin ta kendisidir, başkalarının her ne şekilde olursa olsun karışması olumlu sonuç vermeyecektir. Führer'in kişisel iktidarının otonom niteliği, onun iktidarını sınırlayabilecek ya da ona rakip olabilecek başka bir iktidar ya da organın varlığını reddeder. Bunun sonucu olarak meclisin hükümeti denetlemesi söz konusu olmayacak, hükümetin siyasal sorumluluğu olmayacak, sonuç olarak da parlamenter sistem uygulamasına son verilecektir.

Parlamento bir danışma organıdır, Führer'in iktidarının oto-

nom karakteri devlet başkanı ve hükümet başkanı ayırımını reddeder. 1934 de Devlet Başkanı Hinderburg'un ölümünden sonra devlet başkanlığı kaldırılmıştır, artık yalnızca Führer vardır...

Führer'in iktidarı *otoriter* bir iktidardır. Führer'in kararlarına karşı kimse itiraz edemez, kararlarının kazaî denetimi söz konusu edilemez, Führer'in kararlarına karşı konamaz. Führer, kararlarını uygulayabilmek için Nasyonal-Sosyalist partiden ve özellikle devlet mekanizmasından yararlanır[218]. Devlet Führer'in emrinde ve hizmetinde bir araçtır.

Führer'in iktidarı *tekelci* karakter taşır. Führer siyasal iktidarı –yasama, yürütme ve yargı– tekelinde tutar, siyasal plüralizm olmadığı gibi kuvvetler ayrılığı da yoktur, ama doğal olarak çeşitli görevleri, fonksiyonları yapan organlar bulunacaktır, ancak bunların hepsi son aşamada Führer'e bağlıdır[219].

1933 den sonra tüm partiler kapatılıp, Nasyonal Sosyalist parti tek parti kaldıktan sonra devlet ve parti birliği gerçekleştirilmiş ve Führer her şeyin tek, şaşmaz, yanılmaz hâkimi olmuştur.

"Ekonomi devletin amacına ulaşması için gerekli olan araçlardan yalnızca bir tanesidir" [220] diyen Hitler 1938 den sonra tüm ekonomik faaliyetleri de devlete tâbi kılacaktır.

> Almanya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde -1933'lerde- sanayileşmiş bir ülke görünümündedir. Üretilen değerlerin iç pazarda tüketilmesi -hızlı nüfus artışı ve yüksek ücret sayesinde- mümkün olabilmektedir ve Almanya dış ticarette İngiltere ile rekabete girişebilecek düzeye gelmiştir. Ne varki Almanya'nın sanayi potansiyelini dış pazarlarda kullanmak yine de zordur. Rakiplerine oranla sanayileşme sürecine geç giren Almanya, dış pazarları ve ham madde kaynağı ülkeleri rakiplerine -İngiltere ve Fransa'ya- kaptırmıştır. Almanya'nın bu ülkeler gibi büyük sömürgeleri yoktur.
>
> 1914 - 1918 savaşı üretimde genel bir gerileme yaratmıştır, ancak siyasal ve mali sorunların yavaş yavaş çözümlenmesiyle Alman ekonomisi tekrar gelişme düzeyine girmiştir.
>
> 1929 krizi öncesinde, Almanya en ileri sanayileşme süreci içinde olan bir ülke görünümündedir. Tarım ve sanayi alanlarında tekeller üretime hâkimdir. Konzern'leri, Kartel'leri, Tröst'leri ile Almanya tekelci kapitalist ekonominin en güzel örneği-

218) Bk. BONNARD, a.g.e., s. 106 vd.
219) Ayrıntılı bilgi için bk. BONNARD, a.g.e., s. 117 vd., 130 vd.
220) Bk. HİTLER, a.g.e., s. 151.

ni vermektedir Sanayi kapitalizmi ise, Banka tekelleriyle çok sıkı bağlantı içindedir[221].

Bilindiği gibi, Nasyonal Sosyalist Partinin yirmibeş ilkesinden ekonomi politikasıyla ilgili olanlar, tekellerin millileştirilmesini, toptancı ticaret kârının paylaşılacağını, büyük mağazaların komünleştirileceğini ve küçük esnafa kiralanacağını, toprak reformunu öngörüyordu. Bu arada sanayi kapitalizmi ile mali kapitalizm arasında da ayırım öngörülüyor ve üretime bir katkısı olmadan yalnızca kazanç sağlayan mali kapitalizme de karşı çıkılıyordu. Ne var ki, daha çok seçimlerde işe yarayan bu ekonomik program Nasyonal Sosyalist Parti iktidar olduktan sonra uygulama alanına konmamıştır.

1929 krizi Alman ekonomisini de etkilemekte gecikmemiştir. Sanayi, ticaret ve bankacılık alanlarındaki yıkıntılar ve işsizlik Alman ekonomisini çıkmaza sokmuştur. Bu durumdan tek çıkış yolu olarak da devletin yardımı öngörülmüş, devletin büyük siparişlerle ekonomiyi dar boğazdan kurtarabileceği düşünülmüştür, ancak bunu yapabilmek için de güçlü bir devlet gerekmektedir, oysa bilindiği gibi siyasal durum anarşiye yakın bir düzensizlik, karışıklık içindedir ve bu durum Nazi Partisinin güçlenmesine yaramıştır. Büyük sanayiciler, bankalar ve toprak sahipleri ancak Hitler aracılığı ile Alman devletinin güç kazanacağına inanmışlardır. Bu nedenle Hitler'in iktidara gelişinde Alman kapitalistlerinin rolünün büyük olduğu kabul edilir[222].

Nasyonal - Sosyalist devletin ekonomi politikasının ilk yıllardaki hedefi "devlet girişimlerini geniş çapta artırmak ve özel girişimleri teşvik etmek, böylece işsizlere iş bulmakta"[223]. "Ama alman kalkınmasının gerçek temeli Almanya'nın yeniden silâhlanmasına dayanmıştı" diyen Shirer, 1934'den sonra Nasyonal - Sosyalizmin, sanayicilerin, işçilerin tüm güçlerini bu amaca yönelttiklerini söyleyecektir[224]. Ancak kısa bir süre sonra da -1937 lerde- devlet mekanizması tüm ekonomik hayata hükmeder duruma girecektir. Hangi maddelerin ne kadar üretileceği, fiyatının ne olacağı, devletin verdiği direktiflere göre belirlenmiş, siyasal iktidarın müdahaleleri ile ithalât kısıtlanmış, fiyatlar ve ücretler üzerinde çok sıkı bir kontrol sistemi kurulmuştur. İkinci dört yıllık plânın hedefinde açıklandığı gibi, amaç askeri yönden güçlü bir devlet kurmak olunca, savaş halinde toplum için gerekli her şeyi üretmek ve böylece savaş yıllarında uygulanabilecek ablukayı etkisiz bırakmak için gereken yapılmış, ekonomi sentetik yakıt ve kauçuk yapımına yönelmiştir... Hitler Almanyasında tarım, sanayi, ticaret, bankacılık, çalışma sektörleri devletin direktiflerine uygun olarak faaliyette bulunmağa zorlanmıştır. Başlangıçta Hitler iktidarını destekleyen sanayiciler

221) Bk. MARTIN, a.g.e., s. 88-89.
222) Bk. MARTIN, a.g.e., s. 95; SHIRER, a.g.e., s. 413 vd.
223) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 410.
224) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 411.

ise, daha sonra nazi rejiminin "Alman sanayiini mahvettiğini" söyleyeceklerdir[225].

Nasyonal-Sosyalizm bir *diktatörlüktür,* plebisite dayanan tüm yetkileri tek elden toplayan, mutlakiyeti en aşırı boyutlarına ulaştırılan bir diktatörlük... Öte yandan nasyonal-sosyalizm *totaliter* bir rejimdir, diktatörlük ve totaliterlik ise demokrasi ile bağdaşmaz. Nasyonal-Sosyalizm görünüşte demokratik rejimde büyük değişiklik yapmadan, ama dernek ve parti kurma özgürlüğünü kaldırarak, tek parti sistemini uygulayarak, tüm rejimi değiştirmiş, kurumlar gerçek anlamlarını kaybetmiştir. Seçimlere tek partinin aday listesi katılmış ve bir seçim değil fakat plebisit olmuştur. Böylece plebisitlerle yeni rejime halkın desteği sağlanmış fakat seçimler demokrasilerdeki anlam ve fonksiyonlarını yitirmiştir. O kadar ki seçmenin oy kullanmama hakkı dahi yoktur, bu davranış rejime karşı davranış olarak değerlendirilerek cezalandırılmıştır. Tek parti sisteminde, meclis üyelerinin seçimi değil, fakat tayini söz konusudur. Böyle olunca meclis hükümete yani Führer'e tâbi olmuştur. Bunun taşıdığı anlam ise şudur: Führer'in dediği yasadır.

Bu diktatörlük aynı zamanda *totaliter bir diktatörlüktür.* Bu diktatörlük ne zaman totaliter sayılır? Yalnızca devlet hayatını ya da toplumun siyasal hayatını değil de, kişilerin tüm davranışlarını içine alan, kişiye özel bir alan bırakmayan bir diktatörlük totaliterdir. Bunun için de halk çeşitli kuruluşlar içinde fizikî ve manevî bakımlardan eğitilir, toplum askerî bir birliğin yönetileceği biçimde yönetilmek üzere hazırlanır. Bu amaçla devlet kişiyi doğduğu andan ölünceye kadar izler.

Gerçekte böyle bir devlet bir din gibidir. Bütün rejim bu din manzarası gösteren dogmatik bir ideolojiden doğmuştur. Bunun Almanya'ya ve tüm insanlığa nelere mal olduğu ise bilinmektedir.

9. Mustafa Kemal ATATÜRK[226]

A. Siyasal Görüşleri.

a) *Ulusal Egemenlik ve Parti Sorunu*

"Bizim programımız yoktur diyenlere söylemeliyim ki, bizim

225) Bk. SHIRER, a.g.e., s. 414.

226) İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri hakkında geniş ve ayrıntılı bilgi için Bk. GÖZE, Ayferi, İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri, İst. 1985; GÖZE, Ayferi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi, İst. 1989.

programımızı bütün ayrıntılarıyla sözlerden oluşan yazılarda arayanlar bu arayışlarından memnun ve kanmış olmayabilirler.

"Gerçekten bizim programımızın kapsadığı gayeler kâğıtlar üzerinde tesbit olunmuş programlardan büsbütün başkadır. Bizim programımız olup olmadığında kararsız olanlara onun uygulaması sonucu ortaya çıkan eserlere dikkatle bakmalarını tavsiye ederim.

"Her gelecek gün milletin ortak çalışmasının yeni, hayırlı eserleriyle dolu olacaktır. Sonuçlar programımızı teyid eden unsurlar olacaktır" diyen Atatürk'ün siyasal görüşleri ilk gençlik yıllarından itibaren hep *ulusal egemenlik* doğrultusunda olmuştur.

"Yok edici bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhnemiş olan çürük idareyi yıkmak, *milleti hâkim kılmak*, hülâsa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum"[227]. Bu sözler 1906 da Mustafa Kemal'in "Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin" Selânik şubesini kurduğu sırada arkadaşlarını davası etrafına toplarken söylediği sözlerdir. Milleti hâkim kılmak ve ulusal egemenlik Atatürk'ün ömür boyunca gerçekleşmesine çalışacağı ülkü olmuştur.

1919 da hedef, kuvayı milliyeyi amil, iradei milliyeyi hâkim kılmaktır. 1920 de "Bütün dünya milletleri yalnız bir hakimiyet tanırlar o da hakimiyeti milliyedir" diyen Mustafa Kemal, "işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani fertten başlıyoruz, kendini kurtarabilmek için her ferdin mukadderatıyla bizzat ilgilenmesi gerekir, aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette güçlü olur" sonucuna varacaktır[228].

T.B.M.M. Hükümeti ile de, 1921 de egemenliğine kayıtsız ve şartsız sahip olan ve idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanan bir halk hükümeti kurmuştur[229]. Atatürk devletin yönetimini "Cumhuriyet idaresinden henüz söz etmeksizin, ulusal egemenlik ilkesi çerçevesi içinde her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde" düzenleyecektir[230].

Anayasanın birinci maddesinde yer alan egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ilkesini ise şöyle değerlendirecektir (1923 de):

227) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 1.
228) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 11.
229) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 20, 28.
230) Bk. ATATÜRK, Nutuk, c. II, s. 839.

"Binlerce yıl muhtelif devletler kuran milletimiz ilk defa olarak bu kadar medenî bu kadar parlak bir başarı elde etmiştir. Bu başarının nasıl elde edildiğini düşünürsek, onu korumak ve sürdürmek için milletin üzerine düşen görevin büyüklüğü ve önemi daha iyi anlaşılır. Bunu yerinde tutmak, daha ileri giderek yükseltmek gerekir" [231].

> Tarihimizde ulusca kazanılan askerî başarılardan sonra, bu başarıları izleyen yıllarda halk her zaman ihmal edilmiştir. İşte bu bakımdan el birliği ile çalışmak, şimdiye kadar kaçırılan fırsatların, ülkenin uğradığı üzücü olayların nedeninin halkın egemenliğine sahip olmamasında aranması gerektiğini anlatmak gerekir. Ulusal egemenliğe en ufak bir saldırının elbirliği ile defedilmesi gerektiği anlatılmalıdır[232]. Ulus egemenliğini benimsemeli ve tek hâkimin kendisinden başkası olmadığını unutmamalıdır.
>
> Olaylar ve tarihimiz, ulusu koyun sürüsü halinde keyfin, arzu ve ihtirasların ve özel çıkarların peşinde sürükleyerek mahvolmasına neden olan yönetimlerin artık ülkemizde uygulanamıyacağını göstermiştir[233]. Ulusun kendi mukadderatını kendi elinde tutması demek olan ulusal egemenlik ilkesi şüphesiz, ulusumuzun şerefine, mutluluğuna daha uygundur. Egemenliğin kayıtsız ve şartsız ulusun olması ise, ulusun elinde olan egemenliğin en ufak bir parçasının dahi sıfatı, ismi ne olursa olsun hiç bir makama verilmemesi, verilememesi anlamını taşır[234]. Ulusal egemenliğin bir parçasını dahi şu yada bu şekilde sınırlamak isteyenler en koyu "mürtecidir" diyen Atatürk, böylelerine karşı ulusun yapacağı şey onları "parçalamak" olacaktır[235]. Ulusu refah ve başarıya götürecek yolda güvenle yürümenin tek koşulu ulusu doğrudan doğruya kendi egemenliğine sahip kılmak olacaktır[236].

Ne varki ulusal egemenlik ilkesine dayanan yönetim tüm tehlikelerden arınmış değildir, ancak hakimiyetine doğrudan doğruya sahip olmanın kıymetini ve değerini anlayan ve bilen ulus, bu kutsal egemenliğe karşı başgösterecek tüm tehlikeleri defetmesini de bilecektir[237].

Ulusal egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincir-

---

231) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 49.
232) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 53.
233) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 58.
234) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 80.
235) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 88.
236) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 135.
237) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 135.

ler erir, taç ve tahtlar yanar mahvolur. Ulusların köleliği üzerine kurulmuş müesseseler her yerde yıkılmaya mahkûmdurlar[238].

Ulusal egemenlik ilkesinin yönetimi olan cumhuriyet ile, sultanlık arasındaki fark ise, Cumhuriyetin *fazilete* dayanan bir yönetim olmasına karşılık Sultanlığın *korku* ve *tehdide* dayanan bir yönetim olmasıdır. Fazilet demek olan cumhuriyet idaresi erdemli, namuslu insanlar yetiştirir, Sultanlık ise, korkak, rezil, sefil insanlar yetiştirir[239]. Bir yönetimin iyi ya da kötü olduğunu anlamak için de bu yönetimin amaçlarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğine bakmak gerekir, yönetimlerin başlıca iki amacı vardır, biri ulusun korunmasıdır diğeri ulusun refahının sağlanmasıdır. Bu iki amacı gerçekleştiren yönetimleri iyi, gerçekleştirmeyenler ise kötüdür[240].

Ulusal egemenlik ilkesine dayanan ve özellikle cumhuriyet idaresine sahip olan ülkelerde *siyasal partilerin* varlığı doğaldır. Türkiye Cumhuriyetinde de birbirine karşıt partilerin ortaya çıkacağından şüphe etmemek gerekir[241].

Atatürk daha savaş yıllarında –1922 de– barıştan sonra halkçılık esası üzerine dayanan Halk Fıkrası adıyla bir siyasal parti kurmak niyetinde olduğunu açıklayacaktır[242].

Parti kavramını da Mustafa Kemal şöyle açıklar: İsmi fırka olan halk kuruluşundan maksat, bir kısım vatan evlâdının ve ahaliden bir kısmının diğer vatan çocukları ve ahali zararına çıkar sağlamaları değildir, fakat birbirinden ayrı olmayan halkın ortak ve genel olan gerçek refahını sağlamak için çalışmaktır[243].

Ekonomi ve irfan yolunda engelleri yenmek için büyük istek ve çaba gerekir, bu işi esaslı ilkelere dayandırmak ve doğru yönde gelişmesini sağlamak için ulusun iş ve çabasını uyumlu ve etkili kılmak için bir partinin varlığına gerek vardır[244].

Halk Partisi bir *sınıf partisi mi olacaktır?* Atatürk bu konu ile ilgili görüşlerini açıklamaktadır: "Diğer ülkelerde partiler herhalde ekonomik amaçlar üzerine kurulmuştur ve kurulmaktadır.

238) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 179.
239) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 231.
240) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 121.
241) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 77.
242) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 46-47.
243) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 60.
244) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 82.

Çünkü o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarını korumak için kurulan bir siyasal partiye karşılık diğer bir sınıfın çıkarını korumak maksadıyla başka bir parti kurulur. Bu pek doğaldır[245]. Öyleyse bizde de birden fazla parti kurulması ve bunların birer sınıf partisi olması söz konusu olabilir mi? Atatürk Türk toplumunun sınıfsal yapısını şöyle açıklayacaktır: "...Halkımızı gözden geçirelim, memleketimiz çiftçi memleketidir, o halde milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır, bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin varlığı hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Bu arazinin miktarı nedir? İncelendiğinde görülür ki, ülkemizin genişliğine oranla hiç kimse büyük araziye sahip değildir, böyle olunca bu arazi sahipleri de korunacak insanlardır. Sonra san'at sahipleriyle kasabalarda ticaret yapan küçük tüccar gelir. Doğal olarak bunların çıkarlarını, şimdiki durumlarını ve geleceklerini temin etmek ve korumak zorundayız. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi, bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Böyle olunca biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz, tam aksine ülkemizde birçok milyonerlerin yetişmesine çalışacağız."

"Sonra işçi gelir, bugün ülkemizde fabrika, imalâthane v.s. gibi kuruluşlar çok mahduttur. Mevcut işçimizin sayısı ise yirmi bini geçmez, halbuki ülkenin gelişmesi için çok fabrikalara ihtiyacımız var, bunun için de işçi gerekli, böyle olunca tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan işçiyi de korumak ve gözetmek gerekir."

"Bundan sonra aydınlar ve bilgin denen kişiler gelir, bunlar da kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilirler mi? Bunlara düşen görev halkın içine girerek onları aydınlatmak, gelişmelerinde ve uygarlaşmalarında onlara yardımcı olmaktır" [246]. "Ben ulusumuzu böyle görüyorum" [247] diyen Atatürk, Halk Partisinin de bir sınıf partisi olamayacağını açıklar, çünkü "ulusun içinde çıkarları farklı ve bu nedenle mücadele halinde olan sınıflar yoktur, mevcut sınıflar birbirine gerekli ve birbirini tamamlayan sınıflardır" ve Halk Partisi de "tüm insanların hukukunu koruyan, gelişmesine ve mutluluğuna çalışan" bir parti olacaktır[248].

---

245) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 97.

246) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 97-98.

247) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 98.

248) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 82, 98, 112.

"Halk Partisi her sınıf halkın çıkarlarını eşit bir biçimde, birini diğerine düşman etmeden sağlamağı amaç edinen bir kuruluş" görünümünde olacaktır[249]. Toplumun bütün "sınıfları aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın gerçek zevkini tadabilmelidir ki, çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin"[250]. Partinin programı bütün halk için bir "Çalışma Misakı Millîsidir" ve böyle bir çalışma misakı millîsi etrafında toplanmaktan ortaya çıkacak olan siyasal şekil ise alelâde bir parti niteliğinde düşünülmemelidir[251] "Halk Partisi, Müdafaai Hukuk Cemiyeti gibi bütün ulusu aydınlatan ve bütün ulusa yol göstericilik göreviyle yükümlüdür. Ülke karşılıklı dayanışmaya dayanan birliğe muhtaçtır, alelâde politikacılıkla ulusu parçalamak hiyanettir"[252].

Halk Partisi halka siyasal terbiye vermek için bir *okul* olacaktır. Ama başlangıçta tek okul olarak kalacaktır. Ancak daha sonra toplumda görüş ayrılıkları yeterince aydınlandığı, berraklaştığı zaman başka bir parti kurulması düşünülebilecektir.

Atatürk bu konuda şöyle diyecektir: "Bu partinin esas ilkesi ülkenin ve ulusun gerçek selâmet ve mutluluğnu sağlamağa çalışmaktır ve hedefe giden yol bence budur ve belirlidir. O da Cumhuriyeti güçlendirme ile birlikte fikrî ve sosyal devrimde ve uygarlık ve yenileşme yolunda ulusun azimle ve başarıyla yürümesini sağlamağa yardımcı olmaktır."

"Bu belirli fakat yorucu ve uzun olan yolun yolcuları başlangıçtan sona kadar bir hizada ve aynı zamanda, aynı yorgunluk derecesiyle yürümeyebilirler ve bu takdirde görüşler ve önlemler arasında fark olabilir. Fakat yoldan sapmamaları ve gene hedeften gözlerini ayırmamaları gerekir."

"Bugün belirlenmiş yolun başındayız, henüz düşüncelere etki edecek kadar yol almış değiliz. Görüşler gerektiği kadar açıklığa kavuşmalıdır. Ondan önce ayrılık fikri alelâde particiliktir ki, ülke ve ulusun huzur ve güvenliğinin gerektirdiği koşullar henüz böyle bir ayrılığa yol açmağa müsait değildir"[253].

Devlet Başkanlığı ve Parti Başkanlığının şahsında birleşmesini ise Atatürk şöyle açıklayacaktır:

"Bir Reisicumhurun parti reisliği ile ilgisini ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki, benim için bir taraftarlık vardır."

---

249) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 264.
250) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 112.
251) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 112.
252) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 224.
253) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 191.

"Cumhuriyet taraftarlığı, fikrî ve sosyal devrim taraftarlığı, Halk Partisinin ülküsü, esas ilkesi olan bu noktada yeni Türkiye Cumhuriyeti toplumunda bir ferdi hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için Cumhurbaşkanı olduğum halde, partimizin genel başkanlığını da fahrî olarak koruyorum. Bu şekilde yeni Türk devletinin genç Türk Cumhuriyetinin takviye ve tarsinine hizmet ettiğim inancındayım" [254].

1930 yılında, Cumhuriyeti korumak, yüceltmek, cumhuriyetin temel ilkelerini kuvvetlendirmek amaçlarına bağlı, fakat bu amaçlara yönelik olarak Halk Partisinin uyguladığından değişik bir uygulamayı öngören "Serbest Fırka" denemesine gidilmiştir

Atatürk bu ikinci parti konusundaki görüşlerini ise şöyle açıklamış ve Mustafa Kemal ile ikinci partinin kurucusu Fethi Bey arasında şu konuşma geçmiştir:

> "Açık ve sağlam düşünmek, açık ve sağlam hareket etmek ve bu suretle Türkün yüksek siyasal kurumu Cumhuriyeti yükseltmekle beraber, bu görüşlere sahip olanlar asla birbirlerinin karşısında değildir."
>
> "Önemli olan bu görüşlerin uygulamada başarılı olmasıdır". Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun reisleri bu sahada başarılıdır.
>
> "Fethi Beyefendi, bir yönden, yani esas noktada, esas temelde Cumhuriyet Halk Partisi ile tereddütsüz bir düşünce ve fiil iştirakini bütün vicdanıyla kabul ve ızhar ettikten sonra, uygulamada başarısız saydığı şeylerin nedenlerini, bu nedenlerin tebdil ve tadil çarelerini düşünmüş, tecrübe sahibi bir devlet adamı olarak fikir beyan ediyor ve vaadediyor ki, olumsuz gördüğü bazı sonuçları olumlu yapabilecektir?
>
> Bu açıklama karşısında Fethi Bey'in cevabı şu olmuştur: "Bizim muhalefetimiz nezaket dairesinde cereyan edecektir ve hiç bir zaman ciddiyetini kaybetmiyecektir".
>
> Atatürk'ün cevabı ise şöyledir: "Cumhuriyet Halk Partisi reisleriyle çok mücadele edeceklerini tahmin ediyorum. Fakat ben cumhuriyetin esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müşahede edeceğim ve şimdidn söyleyebilirim ki, en çok kaygılı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım: Sen ne dedin? Ne için dedin? Senin cevabın ne idi? Neye dayanıyordu?
>
> "Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için büyük bir zevk olacaktır"[255].

254) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 189, c. III, s. 77.

255) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 255-256.

b) *Komünizm Sorunu*

1919 yılında Mustafa Kemal Kuvay-i Milliye olayını açıklarken Komünizmin Türkiye'de yerleşme ve uygulanması sorununu da açıklamıştır. Buna göre, "Bizim ülkemizde bu doktrinin hiç bir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, âdetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca zanaatkâr ve işçi vardır. Diğer taraftan ziraî bir problemimiz yoktur. Son olarak, sosyal bakımdan dinî prensiplerimiz bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk ulusunun bu doktrine karşı hiçbir temayülü olmadığının ve hatta lüzumu halinde mücadeleye hazır olduğunun en iyi isbatı Ferit Paşa'nın bolşevizmin ülkeyi istilâ ettiği veya etmek üzere olduğu yolundaki aslı olmayan söylentilerine karşı milletin duyduğu dehşet hissidir"[256].

1920 de ise bazı yeni gelişmeler olmuştur. Atatürk'ün görüşü ise şöyledir: "Komünistliğin ülkemizde değil, henüz Rusya'da bile kabileyeti tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır.

"Bununla beraber, dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu bozacak olayların ortaya çıkması da mümkün görülmüştü.

"En makul ve tabiî tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malumatı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları toplamak mümkün olabilir.

"Bugün icraatı maddiyemizde kabiliyeti tatbikiyesi bulunup ve maksadı milletimizi istihsalde kuvvetbahş olan hususata atfı ehemmiyet eylemek tabiidir.

"Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bize kabili tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Komünizm Fırkasının propagandasına mukabil milletin tezahüratı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır" [257].

1921 de Mustafa Kemal, 1919 daki görüşünü tekrarlayacaktır:

256) Bk. ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 78-79.
257) Bk. ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 360-361.

"Komünizm sosyal bir meseledir. Ülkemizin hali, ülkemizin sosyal koşulları, dinî ve ulusal geleneklerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce uygulanmasına elverişli olmadığı kanaatini teyid eder niteliktedir" [258].

1922 de ise Mustafa Kemal düşündüğü ve uygulamak istediği yönetimi açıklayacaktır: "Bizim idare sistemimiz Bolşevik sistem değildir. Biz ne bolşeviğiz ne de komünist, ne biri ne diğeri olamayız, çünkü biz milliyetperver ve dinimize saygılıyız. Bizim hükümet sistemimiz tam bir demokratik hükümettir. Dilimizde bu hükümet "halk hükümeti" diye anılır" [259].

Öte yandan "Türkiye'de bolşeviklik olmayacaktır, çünkü Türk hükümetinin ilk gayesi halka özgürlük ve mutluluk vermek, askerlere olduğu kadar sivil halka da iyi bakmaktır" [260].

c) *Kurtuluş Savaşının Anlamı ve Dış Siyaset*

"Ulusun hayatı tehlikede değilse, savaş bir cinayettir" [261] ama, "emperyalizmin en şiddetli saldırılarına hedef olan Türk ulusu ölmemek için yenmeğe karar vermiş" ve Türk ordusu "ulusun şeref ve istiklalini korumak için kutsal görevini" başarıyla sonuçlandırmıştır[262]. Türk ulusunun "yalnız ve ancak vicdanındaki inancına güvenerek" başlattığı savaş istiklal ve yaşam savaşıydı[263].

Atatürk "Bir ulusta şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın var olması mutlaka o ulusun özgürlük ve bağımsızlığına sahip olmasıyla kaimdir. Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir ulusun evlâdı kalmalıyım. Bu sebeple ulusal bağımsızlık bence bir hayat meselesidir. Ulusun ve ülkenin yararı gerektirdiği takdirde insanlığı oluşturan uluslardan her biriyle uygarlığın gereklerinden olan dostluk ve siyaset, ilişkisini takdir ederim, ancak benim ulusumu esir etmek isteyen herhangi bir ulusun da bu arzusundan vazgeçinceye kadar amansız düşmanıyım" diyecektir.

Türkiye'nin giriştiği bu mücadele "yalnız Türkiye'ye ait değildir". "Türkiye büyük ve önemli bir davanın" ilk savunucusu

258) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 20.
259) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 51.
260) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 99.
261) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 124.
262) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 22, 23.
263) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 24.

olmuştur. Türkiye'nin "savunduğu dava bütün mazlum ulusların, bütün doğunun davasıdır" [264].

"Bugün aralarında dayanışma bulunduğunu gördüğümüz devletler, mazlumları daha sıkı kölelik zinciri içine almak için ve bu biçimde onların emeklerinden yararlanarak kendi zevklerini tatmin için aralarında birçok muahedeler yapmışlardır. Fakat bu muahedeler kıymetli olmayan birer kâğıt parçasından başka bir şey değildir. Hakka saldırıyı öngören kâğıtların azimkâr ulusların üzerinde hiçbir tesiri olamayacaktır" [265] diyen Atatürk emperyalistlere ve onların saldırgan ordularına karşı ilk mücadele bayrağını açmıştır.

Çünkü, "emperyalistlerin ve onların saldırgan ordularının baskıları ne kadar güçlü olursa olsun, ulusların özgürlük yolundaki büyük fikir hareketine karşı duramayacaktır. İnsanlığa yönelik fikir hareketi ergeç başarılı olacaktır. Bütün mazlum uluslar zalimleri bir gün mahvedecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir sosyal düzene sahip olacaktır.

"Türk ulusu o zaman bu amaca ulaşan uluslar arasındaki öncülüğü ile cidden iftihar edecektir" [266].

Atatürk dünyanın hiçbir yerinde herhangi bir devletin kendini dış dünyadan koparamayacağını, koparmaması gerektiğini söyleyecektir: "Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa, bana ne? dememeliyiz. Onunla ilgilenmeliyiz, olay ne kadar uzakta olursa olsun bu ilkeden şaşmamak gerekir" [268].

1932 de Atatürk genel dünya siyasetinin değerlendirmesini de şöyle yapmıştır: "Versailles muahedesi, dünya savaşını doğuran nedenleri ortadan kaldırmadığı gibi, tam tersine, dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Çünkü, galip devletlerin etnik, geo-politik ve iktisadî özelliklerini asla göz önüne almamışlar ve yalnızca düşmanlık hislerinden hareket etmişlerdir. Böylelikle bugün içinde yaşadığımız barış dönemi sadece mütarekeden ibarettir.

---

264) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 40.
265) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 29.
266) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II. s. 29.
268) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II. s. 282.

"Avrupa'nın geleceği Almanların tutumuna bağlıdır. Fevkalâde bir dinamizme sahip olan bu yetmiş milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılayabilecek siyasal bir akıma kendisini kaptırdı mı ergeç Versailles muahedesinin tasfiyesi yoluna gidecektir.

"... İtalya, Mussolini'nin idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınma ve gelişme göstermiştir. Eğer Mussolini gelecekteki bir savaşta, İtalya'nın görünürdeki heybet ve azametini, savaşın dışında kalarak, gerektiği gibi değerlendirebilirse, barış masasında başlıca rollerden birini oynayabilir, Fakat, korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak ve İtalya'nın askerî bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu derhal gösterecektir" [269].

"... Avrupa sorunu İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki ihtilâflar sorunu olmaktan artık çıkmıştır. Bugün Avrupa'nın doğusunda bütün uygarlığı ve hatta bütün insanlığı tehdit eden yeni bir kuvvet belirmiştir. Bütün maddî ve manevî olanaklarını, topyekûn bir şekilde, dünya ihtilâli gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet, üstelik Avrupa'lılar ve Amerika'lılarca bilinmeyen yepyeni siyasal metodlar uygulamakta ve rakiplerinin en küçük hatalarından mükemmel istifade etmesini bilmektedir. Avrupa'da çıkabilecek bir savaşın başlıca galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizmdir...

"... Uyanan doğu ulusların zihniyetlerini mükemmelen istismar eden, onların ulusal ihtiraslarını okşayan ve kinlerini tahrik etmesini bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almışlardır" [270].

Bir dünya savaşı çıktığında Amerika'nın durumuna da değinen Atatürk 1935 de bu sorunu şöyle değerlendirecektir: "Bir savaş çıktığında Amerika'nın tarafsızlığını koruyabilmesi olanaksızdır. Eğer bir savaş çıkarsa Amerika'nın uluslar topluluğundaki yüksek mevkii herhalde etkili olacaktır" [271]. Bir savaş çıkması halinde Amerika'nın da ergeç kendini bu savaşın ortasında bulacağına işaret ettikten sonra, "Amerika büyük ve kuvvetli ve dünyanın her yerinde ilgisi bulunan bir devlet olduğundan kendisini siyaset

269) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 94.
270) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 95.
271) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 98.

ve ekonomisi yönlerinden ikinci derecede bir mevkie düşmesine asla izin vermez" diyecektir[272].

Dünya barışı konusundaki görüşlerini de şöyle açıklayacaktır: "Şuna inanıyorum ki, eğer sürekli barış isteniyorsa, kitlelerin durumlarını iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. Tüm insanlığın refahı açlığın ve baskının yerine geçmelidir. Dünya yurttaşları haset, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde terbiye edilmelidir" [273].

Atatürk 1932 yılında "kanımızca uluslararası siyasal güvenliğin gelişmesi için, ilk ve en önemli şart milletlerin hiç olmazsa barışı koruma fikrinde samimi olarak birleşmesidir". "Biz iktisadi gelişmişliğin temelinde, ancak her ulusun refahla yaşamaya ve ilerlemeğe hakkı olduğunu teslim eden bir zihniyetle bütün ulusların birlikte çalışmaları yolunu bulmasında görüyoruz" diyerek dünya barışı için temel ilkeyi belleyecektir[274].

B. Sosyal Sorunlar.

a) *Taklitçilik ve Ulusçuluk*

Atatürk, aydınların ulusun mutlu olması, gelişmesi için, diğer ulusların yaptıklarını yapalım düşüncesine saplandıklarına işaret ederek, böyle bir görüşün hiçbir devirde başarılı olmadığını belirtecektir.

> "Genellikle incelemelerimize ve düşüncelerimize esas olarak kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi, kendi özelliklerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız. Aydınlarımız, belki bütün dünyayı, bütün diğer ulusları tanır ama kendimizi bilmeliyiz"[275].

"Çünkü her ulusun kendine mahsus geleneği, kendine mahsus göreneği, kendine göre ulusal özellikleri vardır, hiçbir ulus, aynen diğer bir ulusun taklitçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir ulus ne taklit ettiği ulusun aynı olabilir, ne kendi ulusallığı içinde kalabilir" [276]. Bir ulus için mutluluk olan bir şey başka bir ulus için

---

272) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 98.

273) 1932 yılı Meclis Açış Nutku, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre IV, c. 10, s. 3.

274) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 99.

275) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 140.

276) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 150.

felâket olabilir. Aynı koşullar birini mutlu diğerini mutsuz yapabilir[277].

Bu nedenle bir ulusa izleyeceği yolu gösterirken, dünyanın diğer uluslarının ilminden, keşiflerinden, gelişmelerinden, yeniliklerinden yararlandırmak zorunludur ama yine unutmamak gerekir ki, asıl temeli kendi içimizden çıkartmak zorunluğu vardır[278].

Ulusumuzun tarihini, ruhunu, geleneklerini doğru, sağlam ve dürüst bir bakışla değerlendirmek gerekir.

> Ulusumuz, ulusculuk anlayışından uzaklaşmasının ve ulusallığını anlamamazlıktan gelmesinin cezasını çok ağır çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli kavimler hep ulusal inançlarına sarılarak, ulusallık ülküsünün gücüyle kendilerini kurtarmışlardır. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık.
>
> Gücümüz zaafa uğradığı an, bizi aşağıladılar, küçümsediler, anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış" diyecektir Mustafa Kemal[279].

Dünyanın diğer uluslarının bize saygı göstermesini istiyorsak, önce kendimiz, kendi ulusumuzu hislerimizle, düşüncelerimizle, bütün hareket ve davranışlarımızla bu saygıyı göstermeliyiz ve yine bilmeliyiz ki ulusal benliğini bulamayan uluslar, başka ulusların avı olacaktır[280].

> "Bizim ulusumuz derin yüce bir geçmişe sahiptir. Ulusumuzun geçmiş hayatını düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altıyediyüz yıllık Osmanlı Türklüğünden, çok yüzyıllık Selçuk Türklerine ve ondan önce bu devirlerin her birine eşit değerde en büyük Türk devirlerine götürür.
>
> "Bütün bu devirlere dikkat ediniz, Türk kendi ruhunu, benliğini, hayatını unutmuş, nereden geldiği belirsiz bir takım başkanların bilinçsiz aracı olma durumuna düşmüştür. Türk ulusu kendi benliğini, kendi ruhunu unutur gibi olmuş ve sonucu kölelik olan bir yöne sürüklenmiştir"[281].

Ancak Türk ulusu köleliği kabul etmeyen bir ulustur, Türk

---

277) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 141.
278) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 141.
279) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 143.
280) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 143.
281) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 196.

ulusu köle olmamıştır. Ulusları köleliğe götüren devletler ölür, ulus yaşamaya devam eder[282].

Ne var ki milliyetçilik çağdaş *uygarlığa* yönelmeye ve bu uygarlığa ayak uydurabilmek için gerekli ve zorunlu *devrimleri* gerçekleştirmeye de engel değildir ve olmayacaktır.

b) *Uygarlık Sorunu ve Devrimlerin Ruhu*

"Ülkeler değişiktir, fakat uygarlık birdir" diyen[283] Atatürk, uygarlığı tüm insanlığın ortak sahip olduğu bir değer olarak ele alır ve bir ulusun gelişmesi için bu uygarlığa katılmasının zorunlu olduğunu belirtir.

Uygarlık "dağları delen, göklerde dolaşan, göze görünmeyen zerrelerden yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen" [284] ve hiçbir ulusun özel malı olmayan fakat tüm insanların ortak değeri olan bir gelişme düzeyidir. "Uygarlığın coşkun seli karşısında direnme beyhudedir ve uygarlık gafil ve itaatsizler hakkında çok acımasızdır". Uygarlığın kudret ve yüceliği karşısında ilkel hurafelerle, geri zihniyetlerle yürümeye çalışan uluslar mahvolmaya ya da hiç olmazsa köle olmaya, hor görülmeye, aşağılanmaya mahkûmdurlar" [285].

Oysa Türk ulusu olgun, gelişmiş bir ulus olarak sonsuza dek yaşamaya karar vermiş, kölelik zincirlerini parça parça etmiştir[286]. İçinde bulunduğumuz uygarlık ailesi içinde lâyık bulunduğumuz yeri bulacak ve onu koruyacağız, "refah mutluluk ve insanlık bundadır" diyecektir Atatürk[287].

Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk ulusu uygardır, tarihte uygardır, gerçekte uygardır. Ancak "düşüncesiyle, zihniyetiyle, uygar olduğunu kanıtlamak ve açıklamak zorunluğundadır. Uygarım diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış biçimiyle, uygar olduğunu göstermek zorundadır. Uygarım diyen ve gerçekten uygar olan Türk halkı başından aşağıya dış görünüşüyle dahi uygar ve gelişmiş insanlar olduğunu fiilen göstermek zorundadır" diyen Atatürk *devrimlerin ruhunu ve özünü* de belirtmiştir[288].

---

282) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 230.
283) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 67-68.
284) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 212.
285) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 212.
286) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 212, 213-214.
287) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 207.
288) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 210.

Devrimlerin hedefi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline yükseltmektir.

Bu hedefe uygun olarak, devletin şekli değiştirilmiş ve yüz yıllardan beri gelen eski şekiller ortadan kaldırılarak en gelişmiş şekle sokulmuştur.

Ulusun varlığını sürdürebilmek için, insanlar arasında öngördüğü ortak bağın, yüzyıllardan beri gelen şekil ve niteliği değiştirilmiş ulus, din ve mezhep bağına değil, fakat Türk milliyeti bağına dayandırılmıştır.

Ulus bu değişikliklerin ve devrimlerin doğal ve kaçınılmaz sonucu olarak genel yönetimini ve bütün yasalarını dünyevi ihtiyaçlardan kaynaklanan ve ihtiyaçların değişmesi ve gelişmesiyle sürekli olarak değişen ve gelişen dünyevi bir zihniyete dayandırmıştır[289].

Atatürk, gerçekleştirilen "siyasal ve sosyal devrimlerin gerçek sahibi"nin Türk ulusunun kendisi olduğunu belirtecek devrimleri gerçekleştirmekte "ulusumuzda bu yetenek ve eğilim olmasaydı onu yaratmaya hiçbir kuvvet ve kudret yetmezdi. Herhangi bir gelişme düzeyinde bulunan bir insan kitlesini bulunduğu durumdan kaldırıp damdan düşer gibi filân gelişme düzeyine çıkartmanın olanaksız olduğunu açıklamak gereği yoktur[290]. Devrimleri gerçekleştirirken tüm gücü, ilhamı feyzi, ulusun vicdanından aldığını ve rehber olarak da milletin sağ duyusunu seçtiğini açıklayacaktır[291]. Uygarlık yolunda durmak ya da geriye gitmek olanaksızdır, tek yön ileriye gidiş olacaktır[292]. Bu yolda ilerlemek istemeyenleri, direnenleri kurban vermekten de başka çare olmayacaktır[293]. Devrimin temellerini her gün derinleştirmek ve takviye etmek gerekecektir.

c) *Eğitim Sorunu*

"Dünyada her şey için, uygarlık için, yaşam için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fen haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir" [294] diyen Atatürk fikrî ve

289) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 237.
290) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 214.
291) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 214.
292) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 207, 211.
293) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 211.
294) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 197.

sosyal güçleri bilim ve fenden uzaklaşmış hastalıklı toplumların kurtarılmasının, sağlık ve esenliğe kavuşturulmasının aracının da bilim ve fen olacağını vurgular.

> "Bir ulusun bir felâkete uğraması demek, o ulusun hasta olması, hastalıklı, zayıf olması demektir. Böyle olunca da kurtuluş sosyal yapıdaki hastalığı teşhis ve tedavi etmekle olur. Hastalığın tedavisi ise, bilimsel ve fennî şekilde gerçekleştirilirse hastalık iyileşir, aksi halde hastalık müzminleşir ve tedavisi de imkânsızlaşır".
>
> "Bir toplumun hastalığı ne olabilir? Bir ulusu, ulus yapan gelişmesini, ilerlemesini ve yükselmesini sağlayan güçler vardır, bunlar fikir güçleri ve sosyal güçlerdir...
>
> "Fikirler manasız, mantıksız safsatalarla dolu olursa, o fikirler hastalıklıdır. Bunun gibi, sosyal hayatın akıl ve mantıktan uzak olması, yararsız ve zararlı bir takım inançlarla ve geleneklerle dolu olması da sosyal hayatı felce uğratır.
>
> "Önce fikrî ve sosyal kuvvetlerin kaynaklarından işe başlamak gerekir. Yurdu, ulusu kurtarmak isteyenler için zorunludur... Fakat bir sosyal yapıdaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek ve sosyal yapıyı çağın gereklerine uygun olarak geliştirebilmek için bu yetenekler yeterli olmaz, bunların yanında ilim ve fen gereklidir"[295].

İlim ve fen ulusun siyasal ve sosyal hayatında, ulusun fikri terbiyesinde rehber olacaktır, ilim ve fen sayesinde Türk ulusu Türk san'atı, ekonomisi, şiir ve edebiyatı gelişecektir[296]. Uygar bir ulus olmanın koşulu ilim ve fendir. Atatürk "ilim ve fen nerede ise, oradan almak" zorundayız, "ilim ve fen için kayıt ve şart yoktur" diyecektir[297].

Gelişmiş, uygar bir ulus olarak uygar toplumlar içinde yaşayabilmek için ilim ve fenne yönelmekten başka çözüm yoktur, bunun için de *cehaletin yok edilmesi gerekir.*

Atatürk "eğitim programımızın, eğitim siyasetimizin temel taşı cehaletin yok edilmesidir" diyecektir[298].

> Cahil, yalnızca okuma yazma bilmeyen kişi demek değildir, cahil gerçeği bilmeyen demektir, okumuş bir kimse de cahil

---

295 Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 43.
296 Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 43.
297 Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 44.
298 Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 44.

olur, okumamış, bir kimse de gerçeği bilebilir[299], cehaletin kaldırılması ise, her konuda, her alanda gerçeğin bilinmesidir.

Cehaletin ortadan kaldırılmasında, halkın aydınlatılmasında, gerçeğin anlatılmasında herkese -öğretmene, din adamına, aydına- görev düşmektedir.

Ulusu yüzyıllarca, başkalarının hırslarını tatmin için kullanılan araç durumuna sokan en büyük düşman cehalet olmuştur. Ulusu kendi benliğine sahip yapmayan, yüzyıllarca kendi varlığından habersiz bırakan şey cahilliğidir. Hükümdarların, şunun bunun milleti köleler gibi kullanmaları, bütün vatanı özel malikâneleri gibi kabul etmeleri hep ulusun cahilliğinden yararlanılarak yapılmıştır. Gerçek kurtuluş ancak bu cehaletin ortadan kaldırılmasıyla olur[300]. Cehalet kaldırılmadıkça, toplum yerinde kalıyor demektir, yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor demektir[301].

Bir taraftan yaygın genel cahilliği ortadan kaldırmaya çalışırken, öte taraftan sosyal hayatta uygulamaya yönelik etkili, etkin, yararlı, verimli unsurları da yetiştirmek gerekir.

İlim ve fennin faaliyet merkezi ise *okul*dur, yani "nur ocaklarıdır" [302].

Eğitim alanında en önemli görev de öğretmene düşmektedir, "ulusları kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir, öğretmenden, eğitimciden yoksun bir ulus, ulus adını almaya hak kazanmamıştır, ona ancak kitle denir, ulus denemez" diyen Mustafa Kemal öğretmenin bir ulusun hayatındaki yerini belirlemiştir[303].

"Toplumu gerçek amacına, gerçek mutluluğuna ulaştırmak için iki orduya gerek vardır. Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri ulusun geleceğini yoğuran bilim ordusudur. Bu ordulardan her ikisi de aynı derecede gerekli, kıymetlidir, her ikisi de hayatidir. Ancak bilim ordusunun kıymet ve kutsallığını anlatmak için şunu söyleyeyim ki, bilim ordusu, ölen ve öldüren birinci orduya, niçin ölüp, niçin öldürdüğünü öğreten ordudur" diyen Atatürk, öğretmenlere verdiği önemi bundan daha açık ve kesin belirtemezdi[304].

Bir ulusun asker ordusu ne kadar güçlü olursa olsun kazandığı zafer ne kadar yüce olursa olsun, bir ulus ilim ordu-

299) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 154.
300) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 154.
301) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 45.
302) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 43.
303) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 232.
304) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 164.

suna sahip değilse, savaş meydanlarında kazanılmış zaferlerin sonu olmayacaktır. Bu nedenle bir an önce büyük, mükemmel bir ilim ordusuna sahip olmak zorunluğu vardır"[305].

Cumhuriyet yönetimi fikren, ilmen, bedenen, fennen güçlü ve yüksek seciyeli koruyucular ister, bu özelliklere sahip yeni nesli yetiştirmek öğretmenlerin görevi olacaktır[306]. Askerî, siyasal ve idarî devrimler, öğretmenlerin sosyal ve fikrî devrimdeki başarılarıyla güçlenecektir. Cumhuriyet öğretmenlerden "düşüncesi özgür, vicdanı özgür, bilimi özgür nesiller" istemektedir[307].

İzlenecek *eğitim ve öğrenim programının ilkeleri* ise şöyle belirlenmiştir:

Tüm çocukları aynı öğrenim derecelerinden geçirerek yetiştirmek[308].

Kız ve erkek çocukların aynı eğitim ve öğrenimi görmelerini sağlamak. Tüm çocukların her öğrenim derecesinde iktisadî hayatta etken etkili ve başarılı olacak biçimde yetişmelerini gerçekleştirmek. Ulusal ahlâkımızı uygar esaslarla ve özgür düşüncelerle güçlendirmek[309].

Eğitim ve öğrenimde izlenecek yol, bilgiyi insan için fazla bir süs, baskı aracı ya da uygar bir zevk olmaktan çok, maddî hayatta başarılı olmayı sağlayan amelî ve uygulanabilen bir araç haline getirmektir[310].

d) *Dinimiz, Din Adamlarımız ve İrtica Sorunları*

"Siyasetimizi dine karşı olmak şöyle dursun, din açısından eksik bile hissediyorum". "Türk ulusu daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum" [311] diyen Atatürk, İslâm dinini şöyle açıklayacaktır: "Bizim dinimiz en makul ve en doğal bir dindir ve bu nedenledir ki son dindir, ekmel dindir" [312]. Bir dinin doğal olması için akla, fenne, ilme ve

305) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 164.
306) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 172.
307) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 173.
308) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 45.
309) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 173.
310) 1 Mart 1923 tarihli Meclis Açış Nutkundan.
311) Bk. Söylev ve Demeçler, c. III, s. 70.
312) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 90, 94.

mantığa uygun düşmesi gerekir, bizim dinimiz ise akla, ilme, fenne ve mantığa tamamiyle uygun düşmektedir.

"İslâmın sosyal hayatında hiç kimsenin özel bir sınıf halinde varlığını sürdürmeye hakkı yoktur, kendilerinde böyle bir hak görenler dinin emirlerine uygun hareket etmiş sayılmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin buyruklarını eşit olarak öğrenmek zorundayız" [313].

> Medreseler konusuyla ilgili olarak açıkladığı bu görüşlerinde Atatürk, "Medreseler ne olacak, evkaf ne olacak, dediğiniz zaman derhal bir karşı koymayla karşılaşırsınız. Bu karşı koyanların bu direnişi ne hak ve selâhiyetle yaptıklarını sormak gerekir" diyecektir[314].

Bir din adamları sınıfına yer vermeyen, ruhbaniyeti reddeden İslâm dininde inhisar olmaz. Örneğin, diyecektir Atatürk, dinî konularda aydınlatma görevi zorunlu olarak ulemaya ait olmadığı gibi, dinimiz de böyle bir inhisar olayını kesinlikle yasaklamıştır[315]. Dinî konularda bir sınıf yetkilidir, diğerleri "dinen tenvir hakkından mahrumdur" diye bir düşünce tamamen yanlıştır ve bizim cehaletimizden kaynaklanmaktadır. "Hoca olmak için, yani dinî gerçekleri halka telkin etmek için mutlaka ilmî bir kisve şart değildir. Bizim ulvî dinimiz her müslim ve müslimeye âmme teharrisini farz kılıyor ve her müslim ve müslime ümmeti tenvir ile mükellef" kılıyor[316].

Herhangi bir şeyin dine uygun olup olmadığı konusunda, her müslüman kişinin elinde bir miyar bulunduğunu ve buna göre kolayca değerlendirmesini yapabileceğini belirten Atatürk, bu ölçünün "akla, mantığa ve toplum yararına uygunluk" ölçüsü olduğunu söyleyecektir. Bir şey akıl ve mantığa, milletin yararına, İslâmın yararına uygunsa bu konuda kimseye bir şey danışmaya gerek yoktur, o şey dine uygundur. Çünkü eğer İslâm dini akla mantığa uygun bir din olmasaydı ekmel olmazdı, son din olmazdı[317].

"Dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için" kişi bir yere ihtiyaç duyuyorsa orası da medreseler değil fakat "okul" olmalıdır

---

313) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 90.
314) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 89.
315) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 144.
316) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 144.
317) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 127.

"Memleketimizin, irfan yuvaları tek olmalıdır", "bütün yurt çocukları kız ve erkek hepsi oradan çıkmalıdır" [318].

Fakat nasıl ki her konuda, her alanda yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekiyorsa, dinimizin gerçek felsefesini incelemek, araştırmak ve telkin için güzide ve gerçek bilim adamlarını yetiştirecek yüksek kurumlara da sahip olmamız gerekmektedir[319].

> Şüphesiz, ulusun içinde gerçek din bilginleri ve bunların içinde de gerçekten iftihar konusu olacak âlimler vardır. Fakat bunların karşısında ilim altında gerçekten ilimden uzak, ilim alanında gerektiği kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamak gerekir[320].

Ne var ki din, çoğu zaman devlet ve din adamlarının elinde tutku ve ihtiraslarına araç edilmiştir.

> "Bizi yanlış yola yönelten kötüler, din perdesine bürünmüşler, saf ve nezih halkımızı hep şeriat sözleriyle aldatagelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz... görürsünüz ki, milleti mahveden, köle eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve melânetten gelmiştir"[321].
>
> "... bütün müstebit hükümdarlar dini âlet edindiler, ihtiras ve istibdatlarını desteklemek için hep ulema sınıfına başvurdular. Gerçek din bilginleri, dini bütün âlimler hiçbir zaman bu zorbalara boyun eğmediler, onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi din bilginleri kamçılar altında döğüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Fakat, onlar yine o hükümdarların keyfine dini âlet yapmadılar.
>
> "Fakat gerçekte âlim olmamakla birlikte, sırf o kisvede bulundukları için âlim sanılan, menfaatine düşkün haris ve imansız bir takım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar dine uygundur diye fetvalar verdiler. Gerektiğinde yanlış hadiseler bile uydurmaktan çekinmediler... "Bu hal Osmanlı tarihinde de böyle idi..."[322].

"Din siyaset aracı, menfaat aracı, istibdat aracı" yapılmıştır ama "artık bu milletin ne böyle hükümdarlar ne öyle âlimler

---

318) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 90.
319) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 90.
320) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 144.
321) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 127.
322) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 145-146.

görmeğe tahammülü ve imkânı yoktur" [321] diyen Atatürk bu konuda kesin tavrını ortaya koyacaktır: "Onların olumsuz yönde atacakları her adımı, yalnız benim şahsî imanıma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatıyla ilgili, o adım benim hayatıma karşı bir kasıd, o adım milletimin kalbine gönderilmiş bir zehirli hançerdir. Benim ve benimle aynı görüşü paylaşan arkadaşlarımın yapacağı şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir.

"Ulus birçok fedakârlık, birçok kan pahasına elde ettiği yaşam ilkesini kimseye tecavüz ettirmeyecektir. Bugünkü hükümetin, meclisin, yasaların ve anayasanın mahiyet ve hikmeti budur.

"Eğer, bir an için bunu sağlayacak yasaların bulunmadığını düşünürsek, bunu sağlayacak meclis olmasa, öyle olumsuz adımlar atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm" [324].

Her yararlı, her yeni şeye karşı mutlaka bir kuvvet çıkar, buna bizim dilimizde "irtica" derler, diyen Atatürk irticaı önlemek için gerekli önlemlerin alınmasını şart koşar[325].

Dinimiz çalışmayanın insanlıkla ilgisi olmadığını bildirmektedir, bazı kimseler ise çağdaş olmayı kâfir olmak sanırlar, ne var ki asıl küfür onların bu zannıdır, diyen Atatürk bu yanlış yorumu yapanların asıl amacının müslümanları "kâfirlere köle yapmaktan" başka bir şey olamayacağını söyler ve ekler "her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıkla değil, dimağladır" [326].

"Artık Türkiye din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok uzaktır, bu gibi oyuncular kendilerine başka sahne arasınlar" diyecektir, Atatürk.

e) *Toplum ve Kadın*

Atatürk, yeryüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir[327] diyecektir. Bir toplum ki yalnızca üyelerinden bir kısmının zamanın yeniliklerine uymasını ister ve diğer kısmını geri bırakır, o toplum gelişemez ve uygarlaşamaz, toplumun bir kısmının çalışmaması o toplumun felç olması demektir. Toplum hayatında

323) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 146.
324) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 146.
325) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 63, 69.
326) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 128.
327) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 85.

zorunlu olan iş bölümünde kadın üstüne düşeni yapacak aynı zamanda toplumun refah ve mutluluğu için de çalışma hayatına katılacaktır[328]. Kadınların da ilim, fenle uğraşmaları ve erkeklerin geçtiği bütün eğitim ve öğrenim derecelerinden geçmeleri gerekli ve zorunludur, sosyal hayatta kadın erkekle birlikte yürüyecektir.

Atatürk, İslâm dininin hiçbir şekilde kadınların erkeklerden geri kalmasını istememiştir, diyecek ve İslâm ve Türk tarihi incelendiğinde kadını sınırlayan hiçbir kayıt olmadığını belirtecektir.

Yeni yetişecek nesillere gerçekten analık etmek istiyorsa, Türk kadını "erkeklerden daha çok münevver, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmak" zorundadır[329]. Türk kadını Avrupalı kadından aşağı kalmamak için ilim ve fen alanlarında mücadele verecektir.

C. Ekonomik Sorunlar.

a) *Ekonominin Bir Ulusun Hayatındaki Önemi*

Tarih, milletlerin yükselme ve çökme sebeplerini ararken siyasî, askerî birçok sebepler bulmakta ve saymaktadır, şüphe yok ki bütün bu sebepler sosyal olaylar üzerinde etkilidir, fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatı ile, yükselme ve çökmesi ile ilgili ve bağlantılı olan milletin ekonomisidir, diyen Atatürk, tarihin ve tecrübelerin ortaya koyduğu bu gerçeğin bizim millî hayatımızda da aynen görüldüğünü vurgulayacaktır.

Şöyle ki, "gerçekten Türk tarihi incelendiğinde bütün yükseliş ve çöküş sebebinin ekonomik meseleden kaynaklandığının anlaşılacağı" ve "tarihimizi dolduran başarılar, zaferler ya da yenilgiler, çöküş ve felâketlerin tümü bu olayların geliştikleri devirlerdeki ekonomimizle ilgili ve bağlantılı" olduğunu belirten Atatürk, bu nedenle "yeni Türkiyemizi lâyik olduğu düzeye ulaştırabilmek için mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorunda olduğumuzu ve çağımızın tümüyle ekonomi çağı olduğunu" açıklayacaktır[330].

> "Ekonomi demek bir ulusun hayatında herşey demektir, yaşamak demektir, mutlu olmak demektir, bir insan olmak için ne lâzımsa, bunların hepsi demektir"[331].

328) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 85.
329) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 152, 211.
330) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, İzmir İktisat Kongresini Açış Söylevi. s. 100 vd.
331) Bk. Söylev ve Demeçler. c. II, s 111.

"Kazanılan kesin ve büyük askerî zaferden sonra dahi barışı gerçekleştirmekte karşılaşılan güçlükler ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu devlet, bu millet ekonomik bağımsızlığını, egemenliğini elde ederse, son derece güçlü bir temel üzerine yerleşmiş olur ve onu kıpırdatmak ve sarsmak mümkün olmaz. Ve işte düşmanlarımız bunu bildikleri için buna razı gelmemektedirler"[332] diye Atatürk, Lozan Konferansında karşılaşılan güçlüklere dikkati çekmektedir. Siyasal ve askerî başarılar ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle desteklenmedikçe uzun ömürlü olamıyacaktır.

Çünkü, iktisaden zayıf bir bünye yoksulluktan kurtulamayacaktır, güçlü bir uygarlığa, refah ve mutluluğa kavuşamayacaktır, sosyal ve siyasal felâketlerden yakasını kurtaramayacaktır. Bu nedenle ülke yönetimindeki başarı da ekonomi alanında kazanılan başarılarla orantılı olacaktır[333].

Bir ulusun, bir devletin hayatında bu denli önemli yeri olan, daha doğrusu "hayat şartı olan", "refah ve mutluluğunu oluşturan" ekonomi ile ilgilenilmemesi düşünülemez. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğunda ekonomiye gereken önem verilmemiştir ve bu da İmparatorluğun sonunu hazırlayan başlıca nedenlerden en önemlisi olmuştur.

Dünyayı fethetmek için, biri "sapan" diğeri "kılıç" olmak üzere iki araçtan yararlanıldığını belirten Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğunun fesih aracı olarak kılıcı kullandığını söyleyecek, ancak kılıcın her zaman, sapan karşısında yenildiğini vurgulayacaktır[334].

"Yurt evlâtları yüzyıllar boyunca, ihtiraslı bir dış politikanın körüklediği savaşlar uğruna diyar diyar dolaştırılmış, öz yurdumuz ihmal edilmiş, millet eviyle, işiyle ilgilenmek ve yaşam koşullarını iyileştirmek olanağından yoksun bırakılmıştır". "Osmanlı fatihleri kılıçla fütuhat yaparken, kılıç sallarken, zaptettikleri ülkelerin halkları ise, istisnalar ve ayrıcalıklar kazanarak sapana yapışıyorlar, toprak üzerinde çalışıyorlardı"[335]. Ne var ki, "kılıçla futuhat yapanlar sonuçta sapanla toprağı işleyenlere yerlerini bırakmağa mahkûmdurlar". Çünkü, "kılıç kullanan kol yorulur ve gün gelir kılıcını kınına koyar, ama sapan kullanan kol gün geçtikçe güçlenir, toprağa daha çok sahip olur". "Zaferinin aracı yalnız kılıçtan ibaret kalan bir millet bir gün girdiği yerden kovulur, aşağılanır, sefil ve perişan olur.

---

332) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 110.
333) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 182.
334) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 101-102.
335) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 103, 117.

> Öyle milletlerin sefaleti, perişanlığı o kadar büyük ve elim olur ki, kendi ülkelerinde bile mahkûm ve köle bir halde kalabilir". "Onun için gerçek fütuhat yalnız kılıçla değil sapanla yapılandır, uluslararası yurtlarında yerleştirmenin, ulusal istikrar vermenin aracı sapandır" yani ekonomidir...[336].

Zaferden sonra gerçekleşen "halk devrinin", "ulusal devrin" tarihini yazacak olan halkın sapanları olacaktır. "Halk devri" ekonomiye önem verilmesiyle ulaşılması öngörülen hedefler hangileridir?

Ekonomi devri demek, ülkenin bayındır bir ülke olması ve ulusun da refah içinde zengin olmasıdır[337]. Ekonomi devri yoksulluğu fazilet bilen devre son verecektir. Ekonomiye gerekli ve zorunlu önemin verildiği ekonomi devrinde, ulus insanca yaşamasını öğrenecek, bunun için ne yapması gerektiğini anlayacak ve bu hedefe yönelecektir. Amaç ülke insanlarının tarıma, ticarete, san'ata, iş ve çalışma hayatına yönelmesidir. Ülkenin ve ulusun yoksulluktan kurtulup zengin olması, Türkiye'nin çalışkan insanlar diyarı haline gelmesidir.

Ekonominin ağırlık kazandığı bu devirde, en büyük makam, en büyük hak çalışanlara ait olacaktır.

Ekonomi devrini başlatmak ve geliştirmek için yapılacak işler ise şöyle sıralanmıştır:

Tarımda makineleşme, Türkiye topraklarının büyüklüğüne oranla nüfusu çok azdır, bu geniş ve verimli toprakları işleyebilmek ve işletebilmek için, emek açığını mutlaka teknik araçlarla kapatmak gerekecektir[338]. "Makinesiz tarım olmaz" ilkesini benimseyen Atatürk, çiftçinin durumuyla yakından ilgilenilmesi gerektiğini vurgulayacaktır[339].

> Atatürk, yurdun bir çok unsurları içinde en çok zahmet, meşakkat ve sıkıntı çekenlerin çiftçiler olduğunu söyleyecektir. Herkesten çok çalıştıkları halde, en çok eziyet onlar çekmektedir, ülke en çok çiftçilerin emeğine dayanır, buna karşılık en az mutlu olan onlardır, bunun başlıca nedeni ise çiftçilerle yeterince ilgilenilmemesidir, çiftçileri düşünen yöneticiler çıkmamıştır. Çiftçi Osmanlı İmparatorluğunda savaş olunca ya da

336) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 117.

337) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 111.

338) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 111.

339) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 206-207.

hazineyi doldurmak gerektiğinde hatırlanmıştır, çalışan kazanan ve ölenler çiftçiler oldukları halde, sefalete mahkûm edilenler yine onlar olmuşlardır, çiftçilerin faaliyet ve fedakârlığından hep başkaları yararlanmıştır. Bundan böyle durum değişecektir[340] diyecek ve tarım politikasını şöyle belirleyecektir: Ulusal hayatın temeli tarım olduğuna göre ve tarım da kalkınmanın şartı olduğuna göre bu amaca ulaşabilmek için "ilk önce ciddî etüdlere dayalı bir ziraat siyaseti tesbit etmek ve onun için de her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir tarım rejimi kurmak lâzımdır. Bu siyaset ve rejimde önemli yer alacak noktalar ise şunlar olabilir: memlekette topraksız çiftçi bulunmamalı. Bundan daha önemli olan ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilecek toprağın hiç bir sebep ve suretle bölünmez bir mahiyet alması". "Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği arazinin bulunduğu memleket bölgelerini nüfus kesafetine ve toprak verimi derecesine göre sınırlandırmak lâzımdır"[341].

Ülkemiz bir tarım ülkesidir ve halkın çoğunluğu çiftçi ya da çobandır, bu nedenle en büyük kuvveti ve kudreti bu alanda gösterebiliriz ve bu alanda dünya piyasasında diğer tarım ülkeleriyle rekabet edebiliriz.

Ancak bunu yaparken *sanayii* de hiçbir şekilde ihmal etmemek gerekir, aksi halde bu alanda yabancı sanayilerin açık pazarı oluruz, diyen Mustafa Kemal, sanayileşmeye büyük önem verecektir[342]. Tarım ve sanayide hamle yaparken *ulaşım sorununa* da gereken önemin verilmesi zorunluğuna dikkati çeker, çünkü batı ülkeleri ulaşımı demir ve kara yolları ile sağlarlarken, bizim onlara karşı kağnı ve merkeplerle rekabet etmemiz olanaksızdır, bu nedenle ülkenin her bir yanını kara yolları ve demir yolları ile sarmak zorunludur[343].

Tarım ve sanayi ürünlerinin dolaşımı ve servete dönüşmesi için *ticaret*in de gelişmesi gerekir. Ticaretin yabancıların elinde kalması halinde, ülke sahip olduğu zenginliklerden gerektiği gibi yararlanamayacaktır.

---

340) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 130-131.

341) Bk. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre V, c. 20, s. 4.

342) Bk. 10 uncu yıl Meclis Açış Nutku, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre IV, c. 18, s. 3; yine 1934 yılı Meclis Açış Nutku, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre IV, c. 25, s. 3; 1935 yılı Meclis Açış Nutku, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre V, c. 6, s. 3.

343) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 50, 111, 193; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre IV, c. 25, s. 3; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre V, c. 6, s. 2

Ülkede üretilen tüm değerleri tüketmek doğru olmayacaktır, ihtiyaçtan fazlasını ihraç ederek bu malları altına dönüştürmek gerekir, bunun için de tüccara ihtiyaç vardır. Tüccarlar Türk olmalıdır, aksi halde o zamana kadar olduğu gibi ulusal servetin büyük bölümü yabancılara gidecektir. Bunun için ticaretimizi yükseltmeğe mecburuz, diyecektir, Atatürk[344].

O gün için ekonomi alanında en önemli aşama kapitülâsyonların bir daha dirilmemek üzere tarihe gömülmesini sağlamaktır, kapitülasyonlar bir defa kalktıktan sonra ise Türkiye'nin dünya ticareti ile rekabet edebilmesidir, bunu sağlamak için de yapılacak işleri iki noktada toplamak mümkündür, bunlardan birincisi ürünlerimizi dış pazarlara gönderebilmek için en emin ve en hızlı araçlara sahip olmaktır, ikincisi de ithalât ve ihracatımızı yabancıların elinden kurtarmaktır. Artık halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticareti yabancıların elinden kurtarmak için gerekli önlemleri almanın zamanı gelmiştir. Ancak bu işlerin hiç de kolay gerçekleşmiyeceğini söyleyen Atatürk, "bunların her birini bugünkü uygarlığa göre, uygarlığın bugünkü gereklerine göre dünya ticaretinin bugünkü fikirlerine göre kolaylıkla sağlayabileceğimizi sanmak gafletine düşmemek, ama zor da olsa hedefe yürümek gerektiğini de belirtir[345].

Atatürk, "ben ekonomik hayat denince ziraat, ticaret ve sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir kül sayarım" diyecektir[346].

Yabancı sermaye sorununa da değinen Atatürk, ülkenin çok emek ve sermayeye ihtiyacı olduğunu ve sanıldığı gibi de yabancı sermayeye düşman olmadığını açıklayacaktır[347]. Bu nedenle yasalarımıza saygılı olmak şartıyla yabancı sermayeye gereken güvence verilecektir. Ama bu durum hiçbir zaman eskisi gibi de olmayacaktır. Geçmişte yabancı sermaye ülkemizde müstesna bir mevkie sahip olmuştur ve denebilir ki devlet ve hükümet yabancı sermayenin jandarmalığını yapma görevini üstlenmişti, yeni Türkiye böyle bir yabancı sermaye olayına göz yumamaz. Ancak yabancı şirketlerin "istiklâl ve ulusal egemenliğimize saygılı milletlerin güvenlik içinde hükümetimizle ilişki kurmaları ve kanunlarımız dairesinde anlaşmaları ile faaliyete geçebileceklerini söylemeye hacet yoktur". "Ülkemizi kısa sürede bayındır hale getirmek için milletimizin sermayesi yetersiz kalıyor, bu durumda

344) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 132.
345) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 136-137.
346) Bk. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre V, c. 20, s. 3.
347) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 109.

yabancıların sermayesinden, araç ve gereçlerinden, ihtisaslarından yararlanmamız gerçek çıkarlarımız gereği" olacaktır[348].

b) *Plan ve Programlı Çalışma*

Ekonomik hayatın belirlenen hedeflere yönelmesi ve bu alanda başarıya ulaşılması da sanıldığı kadar basit ve kolay olmayacaktır[349]. Başarıya ulaşabilmek için, "gerçekten ülkenin ve ulusun ihtiyacına uygun *esaslı program* üzerinde bütün ulusun birlik olarak ve uyum içinde çalışması gerekir. "Bence, diyecektir Atatürk, yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır" [350], çünkü her şey bunun içindedir.

Bunun için de eğitim ve öğretim programı önem kazanmaktadır, eğitim programları ekonomik amaçlara yönelik olarak bu amaçları gerçekleştirecek biçimde düzenlenmelidir.

> "Çocuklarımıza öyle bir eğitim ve öğretim vermeliyiz ki, onlara o surette ilim ve irfan vermeliyiz ki, ticaret, tarım, san'at dünyasında ve bunların tüm faaliyet alanlarında yararlı olsunlar, etkili olsunlar, faal olsunlar". "Eğitim programımız gerek ilk eğitimde, gerek orta eğitimde verilecek tüm bilgiler bu bakış açısına göre olmalıdır. Eğitim programları yanısıra devlet içinde öngörülen tüm programlar da iktisat programına dayanmalıdır[351].

Kurtuluş ve istiklâl için başlatılan ve gerçekleştirilen mücadelenin tamamlanması için, ulusun sahip olduğu yeteneklerinin azamî derecede geliştirilmesi için, ülkemizin tüm güç ve servetinden en iyi biçimde de yararlanabilmek için, güçsüzlüğümüzün nedenlerini yok edebilmek için zaman kaybetmeden ve fırsatları değerlendirerek çalışmak gerekir. Ne var ki bu çalışma yıllarla izlenecek ve uygulanacak bir *programa, plana* göre yapılmazsa, başarısız kalmaya mahkûmdur. Bir *programa* göre yapılmayan reform girişimleri kişisel ve keyfî olmaktan kurtulamaz. Öte yandan yapılacak Plan ve Programın uzun bir çalışma devrine rehber olması için tüm yurtseverlerin ona yardımcı olması da zorunludur[352]. Ekonomik faaliyetlerin dayandırılacağı ilkelerin

348) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 57, 67; c. III, s. 12, 49.
349) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 111.
350) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 111.
351) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 111.
352) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 47.

belirlenmesinde bilimsel verilerden hareket edileceği gibi, bu ilkeler ülke gerçeklerine, ülkemizin toprakları ve bu topraklarda çalışan insanların görüşleri göz önünde tutularak belirlenecektir.

c) *Vergi*

Atatürk köylüyü ve halkı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin kaldırılması gerektiğine işaret eder[353]. Ancak vergi konusunda ortaya çıkan çelişik duruma dikkati çeker. Şöyle ki, bir yandan birçok ihtiyaçların çabuk ve en iyi biçimde karşılanması istenirken, öte yandan bunlar için gerekli ve zorunlu olan esas araçların yani vergi yükünün azaltılması istenmektedir. Şüphesiz vergi konusunda mümkün olan tüm indirimler ve yükün azaltılması için gereken tüm önlemler gerçekleştirilmelidir, bunun için makul ve mantıkî usuller bulmak elzemdir[354].

Ne var ki, ülkeyi imar ederken yurttaşların en hafif yükümlülük altında bırakılması da söz konusu olamaz. Tam aksine tüm yurttaşların gerektiğinde ağır yükümlülüklere ve her türlü fedakârlığa katlanmaları zorunludur. Yurttaşın şunu ya da bunu isterim demesi, şunu ya da bunu yapmaya, şu ya da bu fedakârlığa katlanmaya zorunluyum, demesidir.

Yapılması gerekli ve zorunlu faaliyetler için yurttaşlar maddî, malî ve manevî fedakârlığa hazır olmalıdır, ancak o zaman öngörülen hedefe ulaşmak mümkün olabilir[355].

d) *İş ve Çalışma Sorunu ve Kooperatifçilik*

Ekonomide ulusal hedefler belirlendikten sonra, bu hedeflere giden yolları bulmak zor olmayacaktır, önemli olan bu çetin yollar üzerinde çalışmaktır. Bu konuda hiçbir şeye muhtaç olmadığımızı söyleyen Atatürk bir şeye çok ihtiyacımız olduğunu da vurgulayacaktır, o da *çalışkan olmaktır*[356]. Sosyal yapımızın en önemli hastalığı yeterince çalışmamaktır, bunun için bu hastalığı tedavi etmek, yani milleti çalışkan yapmak gerekir. Servet ve onun doğal sonucu olan refah ve mutluluk ancak ve ancak çalışkanların hakkıdır[357].

---

353) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 47.
354) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 260.
355) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 262.
356) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 59.
357) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 59.

Ulusumuz çalışmaya yatkındır ama çalışmak demek boşuna yorulmak, terlemek değildir[358]. Sarfedilen emekten azamî yararlanma, çalışmada uygulanan yöntemle bağlantılıdır. Bu nedenle önce çalışma yöntemlerimiz olarak en çok semere verecek yöntemleri belirlemeliyiz. Bir de emek dağınık ve ayrı ayrı olunca vereceği sonuç emeğin birleşik halde vereceği sonuçtan çok daha düşük olur[359].

Hükümet kooperatifçiliği desteklemelidir. Kooperatifçilik, yapmak "maddi ve manevî kuvvetleri, zekâ ve becerileri birleştirmektir" ama bu birleşme bir güçlüyle bir güçsüzün birleşmesi değildir, birleşmenin böylesi güçsüzün güçlüye köle olması demektir. Bir ekonomi bölgesindeki insanların gayretlerini, becerilerini birleştirmelerinin ise olumlu sonuçlar vereceğinden şüphe yoktur.

Türkiye'nin iş hayatı ve varlığı göz önünde tutulduğunda birleşmeden doğacak yarar ve çıkarların çok büyük olacağı muhakkaktır[360].

e) *Devletçilik*

Atatürk 1931 yılında Halk Partisinin izlediği programın, "bir yönden tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla birlikte, ekonomik bakımdan *devletçi*" olduğunu açıklıyor ve bu nedenle de devletin "yurttaşların hayatı ile, geleceği ile ve refahı ile ilgilenmesinin doğal olduğunu" belirtiyordu[361].

Ancak bu devletçilik özel sektöre de yer veren ve gerek özel sektöre ve gerek kamu sektörüne paralel fonksiyon tanıyan bir devletçiliktir. Türkiye'nin özel koşullarından kaynaklanan bir sistemdir.

Atatürk 1 Kasım 1937 de Meclisi açış nutkunda özel sektörün ve kamu sektörünün fonksiyonlarıyla ilgili görüşlerini bir defa daha açıklıyordu[362].

Kesin zorunluk olmadıkça piyasalara karışılmaz, ama hiçbir piyasa başıboş da değildir. Tüccar, ulus emeğinin ve üretimin değerlendirilmesinden eline ve zekâsına güvenilen ve bu güvene yaraşır olması gereken adamdır.

---

358) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 91-92.
359) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 59-60.
360) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 262 vd., 267.
361) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 262.
362) Bk. ERGİN, F., K. Atatürk, İst. 1978, s. 196.

Ulusal davalardan en önemlisi ise sanayileşmedir. Bu alanda unsurları ülkede olan yani hammaddesi, el emeği, teknik elemanı ülke olanaklarınca sağlanan fabrikalar kurulmalıydı. Büyük küçük her türlü sanayi kuruluşuna ülkede gereksinme vardı, sanayileşmenin öncüsü devletti, sanayileşmeden ilerlemenin refah ve mutluluğa ulaşmanın olanağı yoktu. Birinci beş yıllık plandaki fabrikaları tamamlamak ve ikinci beş yıllık planı hazırlamak gerekiyordu.

> 1934 yılında yapılan birinci beş yıllık planda devlet kendi faaliyet alan ve konularını belirlemişti: Bunlar madencilik, maden kömürü ocakları, elektrik santralleri, ev yakıtları sanayi ve ticareti, tarım sanayii, gıda maddeleri sanayii ve ticareti, kimya sanayii, makine sanayii ve denizcilik idi.

Kamu iktisadî kuruluşlarının ise düzenlenmesi gerekiyordu, sermayesinin tamamı ya da çoğu devlete ait ticarî ve sanayi kuruluşlarının malî denetimi düzeltilmeliydi, yönetimlerinde gerekli ve zorunlu reformlar yapılmalıydı.

Ancak gerçek refah ve mutluluğa kavuşabilmek için kan dökülerek kazanılan zaferden ve siyasal bağımsızlıktan sonra büyük fedakârlıklar yaparak tarım, ticaret ve sanayi alanlarında önemli adımlar atarak yürümek gerekiyordu, çünkü asıl zafer ve gelişme alanı ekonomi ve ticarettedir. Bunun için ekonomimizde tam bağımsızlık gereklidir[363].

---

363) Bk. Söylev ve Demeçler, c. II, s. 119, 129.

SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI

Sosyal devlet, liberal devletin kendi yapısı içinde XX nci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir aşamadır. Sosyal devlet anlayışını ve uygulamasını açıklamadan önce, liberal devletin yapısına kısaca bir göz atalım.

Liberal devletin *toplum, devlet ve iktidar anlayışı* bireye ve birey iradesine dayanır. Bu devlet anlayışında toplumun, devletin ve siyasal iktidarın kökü *bireyden ve birey iradesinden* hareket edilerek açıklanır.

Buna göre, insanlar toplum halinde, bir devlet düzeni içinde yaşamadan önce, *"doğal yaşama dönemi"* adı verilen bir yaşam biçiminden geçmişlerdir. İnsanlar bu dönemden irade ve istekleri ile çıkmışlar, aralarında anlaşarak, bir *sosyal ve siyasal sözleşme* aktederek toplumu, devleti ve iktidarı kurmuşlardır. Böylece, toplumun, devletin ve iktidarın kaynağı bireydir.

Bu anlayışa göre, devletin iktidarın faaliyetlerinin de kuruluş amacına uygun olması zorunludur. Bu amaç, insanların mallarının ve şahıslarının saldırılara karşı *korunması ve güvenliğin sağlanmasıdır.* Çünkü, insanlar doğal yaşama döneminde doğal olarak sahip oldukları haklarını ve özgürlüklerini güven altına almak için iktidarı oluşturmuşlardır.

Devletin yapıcı temel unsuru, tek dayanağı ve kaynağı sayılan *birey* liberal devlette aynı zamanda başlı başına bir değer ve *toplumun, devletin amacıdır* da. Birey hiçbir biçimde devletin emrinde ve hizmetinde bir araç olamaz, devletin tek hedefi vardır, o da bireydir, bireyin mutluluğudur.

Bu hedefe nasıl varılacaktır?

Devletin bu hedefe ulaşabilmesi için yapacağı şey, bireyin doğuştan sahip olduğu ve devlete devretmediği hak ve özgürlüklerini korumak olacaktır.

Bu anlayış en açık ifadesini bilindiği gibi, 1789 Fransız İnsan

ve Yurttaş Hakları Bildirisinin ikinci maddesinde bulmuştur. Buna göre, tüm siyasal toplumların amacı, insanın doğal ve zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklarının korunmasıdır.

Aynı anlayış 1793 Fransız Bildirisinin birinci maddesinde de açık ve kesin olarak belirtilmiştir: Toplumun amacı, ortak mutluluğu gerçekleştirmektir, yönetimlerin kuruluş ve varlık nedeni de, insanın doğal, zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklarından yararlanmasını sağlamaktır. İşte bu ilkeler liberal devletin temel yapısını ve amacını belirlemiştir.

İnsanların doğal haklara sahip oldukları ve devletin bu haklara dokunamayacağı, liberal devlet anlayışının temel ilkesidir. Daha açık olarak, kişinin devlet düzeni içinde, sahip olduğu haklarının kaynağı ve yaratıcısı devlet değildir. İnsanın devletin kuruluşundan önce hakları vardır, devlet kurulduktan sonra da bu haklara saygı göstermek zorundadır, çünkü devletin varlık ve kuruluş nedeni bu hakların korunmasıdır.

Liberal devletin temel yapısını oluşturan bu düşünce sistemi, bilindiği gibi uzun bir gelişme sürecinin sonucudur ve kökü Doğal Hukuk doktrinine dayanır.

1789 dan sonra da liberal düşüncede, insan hak ve özgürlüklerinin kaynağı doğrudan doğruya insanda, insanın özünde aranmıştır. Toplumda tek gerçek insandır, her siyasal topluluğun amacı da insandır.

İnsanın en başta gelen çıkarı ve birinci hakkı da kendi maddî ve manevî varlığını geliştirmektir. Bu gelişmeyi sağlayacak en iyi yol, en mükemmel çözüm de, insanın bu gelişmesini kendi bildiği, dilediği gibi gerçekleştirmesine izin vermektir.

Şüphesiz insan maddî ve manevî varlığının gelişmesini kendi bildiği ve dilediği gibi gerçekleştirirken, başkalarının da bu konuda eşit haklara sahip olduklarını göz önünde tutacak, başkalarının haklarına saygılı olacak ve davranışlarının tüm sorumluluğunu da yüklenecektir.

1789 devrimini gerçekleştirenlerin ve liberal devletin temel ilkelerini koyanların amacı, kralların mutlak otoritesi ve ayrıcalıklı sınıflar karşısında bireyin her alanda serbest olmasını sağlamak ve bireyi her alanda tüm baskılardan kurtarmaktı.

Ancak doğal, kutsal, zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklar ve özgürlüklerle donatılmış olan birey, eski hiyerarşik toplum

düzeninin tüm sosyal bağlarından koparılmış tek başına bırakılmış bir insandı. Liberal devletin sosyal düzen anlayışı, bu düzenin atomlardan yani tek tek bireylerden kurulu olmasını öngörüyordu. Birey ile devlet arasında yer alan tüm sosyal, ekonomik kuruluşlar ortadan kaldırılıyordu. Liberal düzenin öngördüğü insan özgürdü ama tek başına idi.

Liberal devletin *özgürlük* anlayışı da en açık ifadesini 1789 Fransız ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde bulmuştur. Bildiri, XVIII inci yüzyılın siyasal, felsefî, ekonomik, sosyal görüşünü ve liberal devletin temel ilkelerini açıkça ortaya koymuştur.

Bildirinin baş kısmında insanlığın uğradığı felâketlerin, yönetim biçimlerinde ortaya çıkan bozuklukların tek nedeni olarak insan haklarının bilinmemesi, insan haklarının zamanla unutulmuş olması ve bu haklara gereken önemin verilmemiş olması gösterilmiştir. İnsanların kutsal, zaman aşımı ile kaybedilmeyen, başkasına devir ve terk edilmeyen doğal haklarının, açık ve kesin olarak bilinmesi, öğrenilmesi ile zorba, keyfî yönetimlerin kurulmasına, yerleşmesine engel olunabilecekti.

Bildiride tüm insanların özgür ve eşit doğdukları, özgür ve eşit yaşadıkları ilân edilmişti.

Siyasal toplumların yani devletlerin amacı da belirlenmişti. Bildiriye göre, devletin amacı, insanların zaman aşımı ile kaybetmedikleri doğal haklarını korumaktan ibaretti.

Bildiri, *insanın doğal haklarının* da *özgürlük, güvenlik, mülkiyet* ve*baskıya karşı direnme* hakları olduğunu açıklayacaktı.

Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir. Bireyin özgürlüğünün sınırı diğer bireylerin özgürlüklerinin sınırı idi. Ve bu sınır ancak yasa ile belirlenebiliyordu.

Bu durumda, *siyasal iktidarların esas görevi de,* özgürlükler yasalar çerçevesi içinde kullanıldıkları sürece, bunlara herhangi bir müdahalede bulunmamaktı. İnsanların yönetiminde izlenecek en iyi yol buydu, çünkü insanlar tamamen serbest oldukları takdirde, istedikleri biçimde, istedikleri gibi mutluluğa ulaşabileceklerdi. İnsanların yasa önünde eşit ve özgür sayılmaları, onları mutluluğa götürecekti ve *iktidarların görevi* de toplumda, insanlar arasında *güvenliği* ve *düzeni sağlamaktan* öteye gidemeyecektir.

Bireylerin doğal hakları iktidarların aşamayacakları sınırları belirliyordu. Birey doğal haklarını iktidara karşı ileri sürebiliyor-

du, çünkü bu hakların varlığı devletin iradesine bağlı değildi, bu hakları devlet vermişti bireye.

Devlet bu hakları güvenlik altına alacak kuralları ve kurumları kurduğu zaman, hak ve özgürlüklerin kullanılabilir olması için gerekli koşulları sağlamış sayılacaktı. *Siyasal özgürlükler* ise birey hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli araçlardı. En geniş ölçüde özgürlük, doğal haklara en fazla sayılı olan düzende gerçekleşecekti.

Bireylerin tüm maddî ve manevî olanaklarını diledikleri gibi serbestçe geliştirebilmelerine olanak sağladığı takdirde ise, tüm *toplumun* aynı şekilde *ortak iyiliğinin* gerçekleşeceğine de inanılmıştı.

Bu durumda devlet, dilediği gibi hareket edemeyecek, dilediği gibi hukuk kuralları koyamayacaktı. İktidarlar hedeflerini belirlerken, bireyin hak ve özgürlüklerine saygılı olmak zorundaydı. İktidarların gerçekleştirmeyi düşündükleri hedefler ne kadar yüce, ne kadar kutsal olursa olsun, örneğin gelecekte insanlara daha geniş bir özgürlük ve daha büyük bir mutluluk sağlamak için dahi olsa, var olan özgürlüklere dokunamayacaklardı. Çünkü amaç her aracı meşru kılmaya yetmiyordu[1].

Şüphesiz toplum hayatının sürekliliği ve ortak yararın gerçekleşmesi için bireylerden bazı fedakârlıklarda bulunmaları istenecekti ama bu fedakârlığın da bir sınırı vardı. Bireyden hak ve özgürlüklerinden vazgeçmesi istenemeyecekti. Devlet de ancak toplum hayatının devamı için gerekli ve zorunlu sayılan iktidara ve yetkilere sahip olacaktı[2].

Liberal devlette *eşitlik* anlayışı ise, insanların doğal olarak eşit oldukları inancına dayanıyordu.

Bu anlayışa göre, her insan özgür doğduğu gibi, aynı şekilde eşit olarak dünyaya geliyordu. Eşitlik de özgürlük gibi, insanın yapısından ayrılması olanaksız bir özellikti.

İnsanın içinde bulunduğu ekonomik sosyal koşullar ne olursa olsun, bir insan olarak eşit değer ve saygıya hakkı vardı. Eşitlik özgürlüğün bir uzantısı, gerekli ve zorunlu bir sonucu idi.

---

1) Bk. VEDEL, G., Manuel élémentaire de Droit Constitutionnel, Paris 1949, s. 178.

2) Bk. WALINE, M. L., Individualisme et le Droit, Paris 1945, s. 324.

Bireyleri *yasa önünde eşit ve özgür* sayan liberal devlet, sosyal ve ekonomik koşulların yarattığı eşitsizliklerle ilgilenmiyordu. Yalnızca insan yapısı yasalarla ve toplum kuralları ile yaratılan yapay eşitsizlikleri ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmak istiyordu, o kadar.

Yasal eşitlik sağlandığı zaman, insanlar arasında sosyal ekonomik koşulların yarattığı eşitsizliklerin de kendiliğinden sona ereceğine inanılıyordu çünkü, yasaların yarattıkları ayrıcalıklar, ve eşitsizlikler ortadan kaldırıldıktan sonra, özgür insanlar yeteneklerini, güçlerini, şanslarını en iyi biçimde değerlendirerek toplumda hak ettikleri yere ulaşabileceklerdi.

Ne var ki, liberal devlette ayrıcalıklar kaldırıldığı halde bir süre sonra, insanların ve toplumların mutluluğa ulaşamadıkları ve yeni eşitlik ve özgürlük arayışı içine girdikleri, yeni isteklerin ortaya çıktığı görülecekti.

İnsanlar yasa önünde eşitliğe ulaştıktan sonra, siyasal iktidara katılmada eşitliği arayacaklar ve *siyasal haklarda eşitliğin* sağlanması için mücadele edeceklerdi. Siyasal hakların kullanılması için liberal devletlerce öngörülen vergi ödeme, mal varlığına sahip olma, eğitim koşulu gibi ön koşulların kaldırılması istekleri ortaya çıkacaktı. Bu mücadele de *genel oy* ilkesinin kabul edilmesi ile sonuçlanacak, ancak siyasal haklarda eşitlik de, insanların eşitlik isteklerine tam cevap veremeyecekti.

Liberal devletin yasa önünde eşitlik ilkesi, XX nci yüzyılın ikinci yarısından sonra, sosyal devlet anlayışı içinde fırsat ve olanak eşitliği ile tamamlanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda da söylendiği gibi, sosyal devlet, liberal devletin, XX nci yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra yani II nci dünya savaşından sonra gerçekleştirdiği bir aşamadır.

Sosyal devlet, gerek siyasal, gerek ekonomik yapısı, gerek hak ve özgürlükler anlayışı ile liberal devletin, temel yapısını ve kurumlarını korumaktadır. Ancak değişen ve gelişen sosyal ve ekonomik koşulların liberal devletin kurallarında ve kurumlarında yapılmasını zorunlu kıldığı değişiklikleri yapmaktadır.

Sosyal devlet, liberal devletin siyasal iktidar temelinde, yani iktidarın sahibinde ve yapısında bir değişiklik yapmaz. Siyasal temsil sistemi ve iktidarın tüm ulusa ait olduğu ilkesi varlığını korur.

Sosyal devlet, liberal devletin hak ve özgürlük sistemini sosyal ekonomik haklar ve ödevlerle tamamlar. Bu hakların kullanılabilir olması için, devlete yeni büyük ödevler, görevler yükler.

Sosyal devletin liberal devlette yaptığı değişiklikleri ve getirdiği yenilikleri görmeye çalışalım.

1. Sosyal devletin birey-devlet anlayışı

Liberal devletin birey-devlet anlayışı ve uygulaması uzun bir süre devam etmiştir. Ancak makineleşmiş bir uygarlığın doğmasına yol açan ve aynı zamanda emekçi proletarya sorununu ortaya çıkartan *büyük sanayi devriminin* gelişmesi de liberal devletin birey-devlet anlayışının yavaş yavaş terkedilmesi sonucuna götürecektir. Bu gelişmeye paralel olarak 1789 un özgürlük ve eşitlik anlayışı da değişecektir. Sosyal hakların kabul edilmesi ile devlet-kişi ilişkisinde önemli değişiklik olacaktır.

Bu gelişmeyi açıklamadan önce, bazı noktaları hemen ve açıkça belirtelim:

Bir defa sosyal devlette de, bireyin, toplumun ve devletin kaynağı ve amacı sayılması ilkesinde bir değişiklik olmamıştır. Liberal devletten sosyal devlete geçildiğinde, devletin amacı yine bireydir. Devletin hedefi değişmemiştir ama iktidarların bu amacı gerçekleştirirken izleyecekleri yol ve yöntem değişmiştir.

Sosyal devletin hedefi, kişinin maddî ve manevî gelişmesini sağlamak, ona hizmet etmektir. Devlet bu hedefe, liberal devlette olduğundan değişik bir yol izleyerek varacaktır.

Bu bakımdan, bireyi siyasal toplumun amacı olarak gören sosyal devlet, insanı, toplumun ve devletin emrinde bir araç olarak kabul eden tüm totaliter ve otoriter görüş ve uygulamaları reddeder.

İkinci olarak, sosyal devlette de toplumun, devletin kaynağı bireydir ama, ortak yalnızca birey değildir, bireyin kurduğu sosyal kuruluşların ve özellikle de ailenin toplumun temelini oluşturduğu kabul edilmektedir.

Bu bakımdan, sosyal devlet 1789 anlayışından uzaklaşmıştır. Sosyal devlette birey 1789 da olduğu gibi artık tek başına, yalnız bir insan olarak ele alınmaz.

1789 anlayışında, hatırlanacağı gibi, birey içinde yaşadığı toplumdan, çevresinden, yer ve zaman düşüncesinden soyutlanmış

bir varlıktır. Bu soyut varlığın, evrensel insanın her zaman, her yerde geçerli olan ve iktidarlara karşı ileri sürebileceği hakları, özgürlükleri vardır, ama bu insan devlet içinde tüm sosyal bağlarından koparılmış olarak tek başına değerlendirilmiştir.

Oysa sosyal devletin insanı, belli bir sosyal, ekonomik ortam içinde yaşayan çeşitli sosyal bağlantıları olan bir varlıktır, sıkıntıları, mutlulukları ile göz önüne alınan yaşayan, somut bir insandır ve toplumda tek başına ele alınmamıştır. Sosyal, ekonomik, siyasal çeşitli kuruluşlar içinde yer alan onlara bağlı olarak yaşayan ve çalışan bir insandır o artık. Bu kuruluşlar birey ile devlet arasında yer almaktadır ve aile, meslek kuruluşları gibi bu kuruluşlar devletin himayesinden yararlanırlar tıpkı bireyler gibi.

> Birey ile devlet arasında çeşitli kuruluşların varlığının hukuken kabul edilmesi yolunda ilk adım Fransa'da 1848 Anayasası ile atılmıştır.
>
> Bu anayasa, kredi, tarım ve yardım kuruluşlarına toplum düzeni içinde bir yer ve hukukî varlık tanımıştır (mad. 13). Aile kurumu devletin temeli olarak kabul edilmiştir (anayasanın başlangıç kısmı IV). Devlete aileyi koruma görevi verilmiştir (başlangıç kısmı VIII). Yine bu anayasa ile toplanma ve dernek kurma özgürlüklerinin tanınması ile de (mad. 8), 1789 anlayışından uzaklaşıldığı açıkça görülecektir.
>
> XX nci yüzyılın modern sosyal devletleri de, toplumun ve devletin kaynağını yalnızca bireylere dayandırmamakta, bireylerin yanısıra sosyal kuruluşların da devletin temelini oluşturduklarını kabul etmektedirler. Örneğin 1946 Fransız, 1949 Federal Alman, 1947 İtalyan anayasaları gibi.
>
> «Sosyal bir hukuk devleti» olan devletimiz de, bireyin yanında aileyi toplumun temeli olarak kabul edecek (1961 AY. 35 inci mad. ve 1982 AY. 41 inci madde) mesleki kuruluşlara ve diğer sosyal, siyasal kuruluşlara da hukuk düzeni içinde yer verecektir.

Ancak burada, bireyin bu kuruluşlar ve sosyal devlet içindeki yerini ve değerini açıklıkla belirlemek gerekir.

Her şeyden önce şu hususu açıkça vurgulamakta yarar vardır: Birey bu sosyal kuruluşlar içinde, bir korporatif faşist devlette olduğu gibi varlığını ve değerini kaybetmiş değildir. Çünkü, sosyal devlette nasıl ki devlet, kişinin hizmetinde ise, onun maddi ve manevî gelişmesini sağlamak devlet için amaç ise, aynı biçimde bu sosyal kuruluşlar da kişinin hizmetinde araçlardır. Kişinin maddi ve manevî gelişmesi için bu kuruluşların varlığı gereklidir

ve bu gelişmeye yardımcı oldukları için birtakım yasal haklara, yetkilere sahiptirler. Kişilerin hakları ve özgürlükleri ile bu kuruluşlara tanınan yetkiler arasında bir uyuşmazlık olduğu zaman kişinin hak ve özgürlüklerine öncelik ve üstünlük tanınmıştır[3].

Tekrar edelim, bu kuruluşlara tanınan yetkiler bunların kişilerin gelişmesi için gerekli oldukları için tanınmıştır yoksa hedef, korporatif devlet yapısında olduğu gibi, bu kuruluşlar bireylerin üstünde ve dışında sayarak, bireyi bu kuruluşlar içinde eritip yok etmek ve bireyin hak ve özgürlüklerini inkâr etmek değildir.

Sosyal hakların kabulü ile kişinin amaç olma niteliğinde değişiklik olmadığı ne derece kesin ise, sosyal devletin bu amaca hizmet ederken izleyeceği yolda, yöntemde liberal devlete kıyasla önemli değişiklik olduğu da o kadar kesindir.

Şimdi bu konuyu biraz açalım: 1789 özgürlük anlayışına dayanan liberal düzende, devletin bireyin hizmetinde olması, ona doğuştan sahip olduğu varsayılan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasına *karışmama görevi yüklüyordu.* Bu, devletin hak ve özgürlükler karşısında *negatif,* olumsuz bir tutum ve davranışını gerektiriyordu.

Birey, yasanın çizdiği sınırlar içinde kaldığı sürece, devletin herhangi bir müdahalesi olmadan hak ve özgürlüklerini dilediği gibi kullanacaktı. Devletin görevi, özgürlüklerini kullanan bireye "gölge etmeme" görevi idi.

Buna karşılık sosyal devlette kişiye tanınan bir kısım sosyal haklar, devletin kişi lehine birtakım *olumlu faaliyetlerde bulunmasını* gerektirmektedir. Devletin "gölge etmeme", "karışmama" görevi bir kısım sosyal haklar için sona ermekte ve devlet bu haklarla ilgili yeni görevler üstlenmektedir.

Sosyal devlette, kişiye, 1789 devriminin getirdiği ve "geleneksel", "bireysel", "klasik" haklar ve özgürlükler diye adlandırılan hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal haklar tanınmıştır. *Sosyal hakların tanınması* ve devletin pasif tutumunu terketmesi tarihsel gelişme içinde *bir zorunluk olarak ortaya* çıkmıştır.

Niçin? Bunun açıklamasını, kamu hukukumuzda sosyal dev-

3) Bk. RIVERO. J. Les libertés publiques. Les droits de l'homme. Paris 1973. s. 98.

letler ve sosyal hak kavramlarının ilk defa yer aldığı 1961 Anayasamızın gerekçesi ile yapalım:

"Birinci dünya savaşından ve hele ikinci dünya savaşından sonra, uluslar genel olarak bir gerçeği kabul etmişlerdir: O da *mutlu bir toplum hayatının gerçekleşebilmesi için, klâsik özgürlüklerin tanınması asla yetmemektedir.*

"İktisadî alanda zayıf ve tâbi durumda olan geniş halk tabakalarının yaşamak için zorunlu olan ihtiyaçları yerine getirilmedikçe; milyonlarca insan, çalıştığı ve çalışmaya hazır olduğu halde, insan gibi yaşama koşullarına sahip olmadıkça, Amerikan ve Fransız Hakları Bildirilerinden bu yana, demokratik hayatta bayrak haline gelmiş olan *klâsik özgürlükler kâğıt üstünde kalmağa mahkûmdur.*

"Bundan başka, toplum hayatı içinde iktisaden zayıf durumda olan milyonlarca yurttaşın ezilmesine ve teker teker mahvolmasına seyirci kalan bir devlet, hem iktisadî gücünü hergün biraz daha kaybetmek, hem de rejim bakımından büyük sarsıntılara, çöküntülere uğramak tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyor demektir.

"İşte bu nedenledir ki, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde de kabul edilen *sosyal haklar*la ilgili hükümler, artık bütün anayasalarda yer alan *insan özgürlük ve haysiyetinin gerçek zaferi olarak karşılanan hukuk kuralları haline gelmiştir.*

"*Sosyal hakları tanımak,* bazılarının yanlış olarak ifade ettiği gibi, *asla sosyalizmi kabul etmek anlamına gelemez.* Bugün sosyalizmle hiçbir ilgisi olmayan ülkelerde dahi hem "sosyal devlet" kavramı benimsenmiş, hem de sosyal haklar tanınmıştır.

"*Sosyal haklar* iktisadî bir doktrin değil, her şeyden önce *hümanizmin ve insanlığın adalet duygusunun ürünüdür.* İnsan onuruna saygının ve bireyi kutsal bir varlık olarak kabul etmenin mantıkî ve hattâ kaçınılmaz sonucudur."

1982 Anayasamızın 5 inci maddesinin gerekçesinde de aynı düşünceye yer verilmiştir:

Devlet bireyin hayat mücadelesini kolaylaştıracaktır. Bireyin insan haysiyetine uygun bir ortam içinde yaşamasını gerçekleştirecektir.

Bu sosyal devletin görevidir. Sosyal devlet bazılarının yanlış sandıkları ya da kasten tahrif ettikleri gibi, sosyalist devletle

ilişkisi olmayan bir devlettir. Sosyal devlet insana ve insanın düşünce hakkına saygılıdır ve bu sınırlar içinde bireyin hak ve özgürlüklerinin kullanılmasını sınırlayan engelleri ortadan kaldırmak, onun başlıca görevleri arasındadır.

Bu gerekçeler sosyal hakların tanınmasının niçin bir zorunluk olduğunu yeterince açıklamaktadır.

Sosyal hakların tanınmasıyla yapılmak istenen nedir? Bu soruya, kısaca, *insanları daha özgür kılmaktır,* diye cevap verebiliriz. Bu kısa cevabı, yine 1961 Anayasasının sosyal ve ekonomik haklar ve ödevlerle ilgili gerekçesi ile tamamlayabiliriz:

"Batı demokrasisi özgürlükçü yollarla, daha fazla özgürlük elde etme rejimidir. Çağımızın karmaşık sosyal ve iktisadî dünyası içinde *daha fazla özgürlük ise,* iktisadî ve sosyal bakımdan zayıf olan kişileri, grupları korumak, onların maddî ve manevî varlıklarını geliştirmek şartlarını hazırlamak ve bunlara *klâsik hak ve özgürlükleri yanında iktisadî ve sosyal haklar tanımakla kabildir.*

"Zamanımızın *demokratik devleti bu ödeve sahiptir.* Devlet hayatı içinde bu himayenin ve hizmetlerin sağlanmasını, bu alandaki engellerin kaldırılmasını istemek de bir sosyal haktır.

"*Sosyal devlet, bireylere* yalnız klâsik özgürlükleri sağlamakla yetinmeyip, aynı zamanda onların insan gibi yaşamaları için zorunlu olan *maddî ihtiyaçlarını karşılamalarını da görev edinen devlettir.*

"Modern anayasa, asgarî geçiş koşullarından, sıhhî bakımdan, öğrenim olanaklarından ve hele barınacağı bir konuttan yoksun bir kişinin gerçek anlamda özgür olamayacağını kabul eden çağımızın hukuk ve siyaset ilmine ve devlet görüşüne uygun olarak bireylere ve yurttaşlara sosyal birtakım haklar tanımak zorundadır.

"*Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı* kendisine görev edinen zamanımızın devleti, iktisaden zayıf olan kişileri ve özellikle iktisaden başkalarına tâbi olan işçi ve her türlü dar gelirlileri ve yoksul kimseleri himaye edecektir.

"Bu suretle, hem insan şahsiyetine saygı gösterme görevini yerine getirecek, klâsik özgürlüklerin gerçeklerle alay eden bir nitelik almasına engel olacak, hem de çalışan geniş halk tabakalarının refaha kavuşması sayesinde toplum hayatı için daha verimli olmaları hedefine de ulaşacaktır."

Şimdi, sosyal hak ve sosyal devlette birey – devlet ilişkisini incelemeden önce, sosyal hakların nasıl ortaya çıktığını ve modern anayasalarda nasıl yer aldıklarını kısaca görelim.

a) *Sosyal Hakların Tarihsel Gelişmesi*

1789 devriminden hemen sonra, daha *1791 lerde Fransa'da* devletin özgürlüklerin kullanılmasına seyirci kalamayacağı, bireye tanınan hak ve özgürlüklerin tamamlanması gerektiği düşünülecektir. Eylül 1791 Anayasasında, *"terkedilmiş çocukları* yetiştirmek, *yoksul sakatlara* yardım etmek çalışacak durumda olup da iş bulamayana *iş bulmak üzere bir kamu kuruluşu"* kurulması öngörülecektir. *1793 de kamu yardımları kutsal bir borç* kabul edilir. Devlet, yoksul yurttaşlara yardım elini uzatacaktır. Devlet çalışabilecek durumda olup da iş bulamayanlara *iş bulacak,* çalışamayacak durumda olanlara da *yaşayabilmeleri için gerekli olanakları* verecektir. Yine 1793 de devlete tüm yurttaşların *eğitim* görmelerini sağlama görevi yüklenecektir. Bu ilke, hayat mücadelesinin başlangıç noktasında herkese eşit şans sağlanması gereğini gösteriyordu.

Sosyal haklara doğru atılan bu ilk adımlarda, ilk kurallarda dikkat edilirse, bireylere doğrudan bir sosyal hakkın tanınması söz konusu değildir. Devlete iş bulma, yoksula yardım etme, eğitimi yaygınlaştırma görevleri yüklenmiştir, devlete yüklenen görevler, kişilere tanınan hakların karşılığı değildir. Yani birey için devletten bir isteme hakkı, bir talepte bulunma hakkı yoktur. Sadece devletin yoksulu, işsizi koruma, gözetme görevi vardır.

Uzun bir aradan sonra, yine Fransa'da yeni gelişmelerle *1948* de, devletin kişilere karşı yüklendiği görevlerin sayılarının çoğaldığını görüyoruz.

Devlet tüm yurttaşların refahını artırmayı, daha büyük mutluluk sağlamayı amaç edinmiştir. Bunun için kişinin şahsını, ailesini, inançlarını, malını ve çalışmasını koruyacaktır. Devlet *eğitimi sağlama* ve *yardım etme* görevlerini yüklenmiştir.

1848 de devletin yüklendiği görevler, bireylerin eksikliklerini tamamlar niteliktedir. Daha açık olarak, devlet çalışamayacak durumda olan muhtaç insanlara, terk edilmiş çocuklara, sakatlara ve geliri olmayan yaşlılara yardım edecektir ama, bu yardım ancak bu kimselerin ailelerinin bulunmadığı hallerde söz konusudur.

Devlet yardım görevinin bir uzantısı olarak, iş bulamayan

kimseye, olanakları elverdiği ölçüde, iş bulmaya çalışacaktır, ama yurttaşın da çalışarak geçimini sağlaması ve geleceği için önlem alması gerekir.

Çalışabilecek durumda olan kimsenin ise devletten yardım görme hakkı yoktur. Olanakları elvermediği için, devletin iş sağlayamadığı yoksul kimsenin ise, devletten isteyeceği bir şey yoktur.

Yine 1848 de, eğitimin devletin denetimi altında serbest olduğu kabul edilmiştir. Devlet de *parasız ilk öğretimi* ve *meslekî eğitimi* sağlayacaktır.

Devletin tüm yurttaşlara daha büyük bir refah sağlama ödevinin yanı sıra yurttaşlar da *kardeşçe* birbirlerine *yardım* ederek ortak refahın gerçekleşmesine katılacaklardır.

Görüldüğü gibi, devletten sosyal düzenin işleyişine karışmaması istenmiyor artık, devlete bir şeyler yapma görevi yükleniyor. Bununla birlikte toplum içinde ortak refahın sağlanmasında birinci plânda yer alanlar yine bireylerdir, onların karşılıklı yardımlaşmalarıdır. Devlet ise, bireylerin gerekeni tam olarak yapmaya güçleri yetmeyeceğini anladığı zaman, bir yandan onları destekleyecek, öte yandan onların yapamadıklarını kendisi yapmaya çalışacaktır. Her ne kadar, devletin görevleri çoğalmış ise de, devletten bunları yerine getirmesini isteyecek bir hak anlayışı henüz yoktur.

Bundan sonra sosyal haklarla ilgili yeni bir gelişmeyi görebilmek için *birinci dünya savaşının son yıllarını* beklemek gerekecektir.

Bu yıllarda Meksika Anayasası (1917), Weimar Anayasası (1919) ve (1920) Estonya, (1921) Yugoslavya, (1921) Polonya, (1923) Romanya, (1931) İspanya anayasalarında konumuzla ilgili bazı hükümler yer alacaktır.

Örneğin, *Meksika anayasası,* işverene çalıştırdığı emekçilere sağlık koşullarına uygun ve kullanışlı meskenler sağlama borcu yüklemiştir. Bu anayasada dikkati çeken nokta, doğrudan doğruya devlete değil, fakat kişilere ve bazı kuruluşlara birtakım görevler yüklemiş olmasıdır.

Buna karşılık, 1919 *Weimar Anayasası,* devlete ekonomik hayatı, adalet esaslarına göre, herkese insanlığa yaraşır bir yaşama biçimi sağlayacak şekilde düzenleme görevi verirken, bu görevi yerine getirirken izlenecek yolu da göstermiştir: Devlet, bunun

için gerekli sosyal güvenlik örgütlerini kuracak, halkın sağlığını koruyacak, çocukların ve gençlerin maddî ve manevî yönlerden iyi gelişmelerini sağlayacak, ekonomik yönden güçsüz olan yurttaşlara yardım edecektir.

İkinci dünya savaşından sonra, batı demokrasilerinde sosyal devlet ilkesi kabul edilecek ve yapılan yeni anayasalarda sosyal haklara ayrıntılı, geniş yer verilecektir. Devlet yurttaşlarının her bakımdan maddî ve manevî gelişmelerini sağlama görevini yüklenmiştir, bunun için gerekli koşulları sağlayacaktır, yurttaşların da devletten giderek genişleyen alacak hakları doğmuştur.

Modern anayasalarda yer alan sosyal haklara ve devlete yüklenen görevlere bir göz atalım:

Devlet, tüm yurttaşlarının *beden ve ruh sağlığı* içinde ve *insan onuruna yaraşır biçimde yaşama*larını sağlamakla yükümlü kılınmıştır.

Bunun için, devlet, çocukları, anayı, gençleri, yaşlıları, sakatları, çalışamayacak durumda olanları *korumakla* yükümlüdür. Yine devlet kişilerin sağlık koşullarına uygun yerlerde barınmalarını sağlamakla yükümlüdür. Devlet, kişileri gelecek korkusundan kurtarmak, *sosyal güvenliği* sağlamakla yükümlüdür.

Devlet kişinin bugününü ve yarınını güven altına alacak, meslekî, fizyolojik ve sosyo-ekonomik riskten ötürü kazancı, geliri sürekli ya da geçici olarak kesilen kimselerin geçim ve yaşama ihtiyaçlarını karşılayan bir sistem oluşturacaktır. Kısaca kişiyi gelecek korkusundan ve yoksulluk duygusundan kurtaracaktır.

Örneğin, 1946 Fransız, 1949 Federal Alman, 1947 İtalyan anayasaları bu konularda hükümler getirmiştir[4].

1961 anayasamız da kişinin ruh ve beden sağlığının korunmasını ve insan onuruna yaraşır biçimde yaşamasını sağlayacak hükümler getirmiş ve devlete bu konularda önemli görevler yüklemişti.

Devletimizin "sosyal bir hukuk devleti" olduğunu açıklayan (mad. 2) 1982 anayasamız başlangıç bölümünde, "her Türk vatandaşının ... maddî ve manevî varlığını geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğunu" belirledikten sonra Devletin "temel amaç ve görevleri" arasında "kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri

4) Ayrıntılı bilgi için Bk. GÖZE, A., Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal devlet sistemleri, İst. 1980.

kaldırmak", "insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamağa çalışmak" (mad. 5) amaç ve görevi sayılmıştır.

Anayasamız, "herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip" olduğunu kabul ettikten sonra (mad. 56/1), devletin "herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak" üzere sağlık kuruluşları kurup, sağlık hizmetlerini düzenliyeceği açıklanmıştır (mad. 56/3). "Devlet bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak yerine" getirecektir (mad. 56/4). Yine devlet, "sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası" kurabilecektir (mad. 56/son).

Bundan başka, "devlet her yaştaki Türk yurttaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri" alacak, "sporun kitlelere yayılmasını teşvik" edecektir (mad. 59).

Öte yandan devlet "konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri" alacak, "ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekliyecek"tir (mad. 57).

Devlet toplumda özel olarak korunması gereken kimseleri korumak için önlemler alacaktır.

Devlet "ananın ve çocukların korunması için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar" (mad. 41/2).

Devlet gençlerin de korunması için gerekeni yapacaktır: "gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirler"i alacaktır (mad. 58/2).

Sosyal güvenlik konusunda da devlete çok önemli görevler verilmiştir. Bir defa, herkesin "sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu" kabul edildikten sonra, devlete "bu güvenliği sağlayacak tedbirleri" alma ve "teşkilâtı kurma" görevi yüklenmiştir (mad. 60).

İkinci olarak da, devletin sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler için de gerekli önlemleri alma görevi kabul edilmiştir.

Özel sosyal güvenlik olanaklarından yararlanacak "harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri" "harp ve vazife malul ve gazileri", "sakatlar", "yaşlılar" ve "korunmaya muhtaç çocuklar"dır. Devlet bu kimseleri koruyacak ve bunun için de gerekli "teşkilâtı ve tesisleri" kuracak ve kurduracaktır (mad. 61).

Sosyal devlet, yurttaşlarının *manevî, fikrî gelişme* koşullarını da hazırlamakla görevlidir. Bunun için devlet yurttaşların *eğitim ve öğrenim ihtiyaçlarına* cevap vermekle yükümlüdür. Sosyal ekonomik durumları ne olursa olsun yetenekli kişilerin en yüksek

öğrenim derecesine çıkabilmeleri için gerekli maddî koşulları sağlamakla görevlidir devlet.

> Devletin "halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarının sağlanmasını" "devletin başta gelen ödevlerinden" sayan 1961 anayasamızın hükümlerine paralel hükümler 1982 anayasamızda da yer almaktadır.
>
> Bir defa, "hiç kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz" (mad. 42/1).
>
> İkinci olarak, "ilköğretim, kız ve erkek bütün yurttaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır" (mad. 42/5).
>
> Üçüncü olarak, "devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar" (mad. 42/7).
>
> Dördüncü olarak da, "devlet durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır" (mad. 42/7).

Devletin, kişinin maddî ve manevî sağlığı ve gelişmesi için üstlendiği görevler, sosyal ekonomik bakımdan güçsüz kimseleri koruma önlemleri insanların refah ve mutluluğunun sağlanması için yeterli midir? Hayır, sosyal devlet *iş ve çalışma hayatında* da önemli ödevler yüklenecektir.

Herkesin *çalışma hakkı, çalışma ödevi* ve *çalışma özgürlüğü* kabul edilecektir. Bunlar birbirlerini tamamlayan, kişilere ve devlete ödevler yükleyen kavramlardır.

Kişinin *çalışma hakkı* ve *çalışma ödevi* vardır.

Kişinin kendisinin ve ailesinin yaşamını sürdürebilmesi için çalışması, yararlı ve verimli bir işte çalışması gerekir. Çalışma, kişinin ve ailesinin güvenliğini sağlar, onları gelecek endişesinden kurtarır. Çalışma, çalışanın insanlık onurunu korur, onu ve ailesini yaşayabilmek için başkalarının yardım ve sadakasını beklemekten kurtarır.

Çalışma hakkı ve çalışma ödevi, çalışmanın biri sosyal fonksiyonuna dönük, diğeri çalışmanın kişisel fonksiyonuna dönük iki yüzüdür. Kişinin *çalışma ödevi* vardır, çünkü devletin ve toplumun kişilerin işine, emeğine ihtiyacı vardır. Kişinin *çalışma hakkı* vardır, çünkü kişi ancak çalışarak gerçek güvenliğe kavuşur ve maddî ve manevi gelişmesini gerçekleştirir.

Sosyal devlette çalışma hakkı kişilerin sahip oldukları hak-

lardan biridir. Kişinin çalışmaya ihtiyacı vardır, devletin de "*çalışmayı desteklemek* ve *işsizliği önlemeye* elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri" almak ödevi vardır (mad. 49).

> Çalışma ve işsizlik sorunu yeni bir sorun değildir. Bilindiği gibi, 1791 Anayasasında Fransa'da devletin, "çalışabilecek durumda olup da iş bulamayanlara iş bulmak üzere bir kamu kuruluşunu" kuracağı açıklanmıştır.
>
> 1793 de de toplumun çalışabilecek durumda olan yoksul yurttaşlara iş ve çalışamıyacak durumda olanlara da yaşama olanakları bularak yaşamalarına yardımcı olacaktır.
>
> Bu XVIII inci yüzyıl belgelerinde, dikkat edilirse, iş bulamıyan emekçide, işçiden değil, fakat çalışabilecek durumda olan yoksuldan söz edilmektedir. Sanayi devriminin ürünü olan emekçi kavramı ancak 1848 den sonra ortaya çıkacaktır[5].
>
> 1848 de de, devlet "emekçinin hayatını iş ile güven altına aldığını ve tüm yurttaşlara iş sağlıyacağını" açıklayacaktır. Devletin bu konuda yüklendiği ödev, genel yardım görevinin bir uzantısı niteliğindedir. Devlet yardıma muhtaç yurttaşlara kardeşçe yardım ederek yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak, olanakları elverdiği ölçüde de çalışabilecek durumda olanlara iş sağlayacaktır. Devlet bunun için çalışabileceklere iş alanları açmak üzere kamu işleri kuracaktır.

Kişinin *çalışma hakkı* ve *çalışma özgürlüğü* vardır.

Modern anayasalarda, çalışma hakkına çalışma özgürlüğü ile birlikte yer verilmiştir. "Herkesin çalışma hakkı ve ödevi vardır" ve "herkes dilediği alanda çalışma özgürlüğüne sahiptir" (mad. 48).

Gerçekten bir sosyal hakkın, çalışma hakkının uygulanabilir, kullanılabilir bir hak olmasını sağlarken devlet, değişik, çeşitli yollar izleyebilir. Bu konuda yapılacak bir seçim, devletin uygulamak istediği sosyal ekonomik politikaya göre değişir.

Kişiye tanınan çalışma hakkının, gerçek anlamda kullanılabilir, uygulanabilir bir hak olması için devlet kişiye çalışma olanağı yaratması gerekir. Bunu yaparken de değişik yollar izleyebilir. Örneğin, çalışabilecek durumda olan tüm yurttaşlara belli bir yerde belli bir iş yapma zorunluğunu getirebilir yani zorunlu çalışma yolunu seçebilir. Böylece herkese çalışma hakkı sağlanmış olur. Ya da devlet herkese çalışma, iş olanağı yaratabilmek için, ülkenin kalkınma programına, planına hız verir. Ya da böl-

5) Bk. VEDEL, G., Socialisme et Démocratie. Paris 1967. s. 4.

gesel ekonomik gelişme, kalkınma politikası uygular ve o bölgede çalışabilecek durumda olan herkese iş olanağı yaratır[6].

Ancak *çalışma özgürlüğü çalışma hakkını tamamlar,* herkesin çalışma hakkı yani devletten kendisine çalışma olanakları ve iş sahası açmasını isteme hakkı vardır ama, kişinin aynı zamanda dilediği alanda çalışma ve istemediği alanda da çalışmama özgürlüğü vardır. Bu durumda, devletin kişiyi zorla istemediği alanda çalıştırması söz konusu olamayacaktır. "Hiç kimse zorla çalıştırılamaz" (mad. 18).

Kişiye çalışma hakkının tanınmış olması, çalışan kişiyi yoksulluktan kurtarmak için yeterli midir? Şüphesiz hayır. Bunun için, devlet *"çalışanların hayat seviyesini yükseltmek,* çalışma hayatını geliştirmek için *çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek* için gerekli tedbirleri" alacaktır (mad. 49/2).

Yine devlet "çalışanların yaptıkları işe uygun *adaletli bir ücret* elde etmeleri ve diğer *sosyal yardımlardan yararlanmaları* için gerekli tedbirleri" alacaktır (mad. 55/2). Ücret emeğin karşılığı olacaktır.

Aynı zamanda devlet *çalışma koşullarını* düzenleyecektir.

Devlet kimsenin *"yaşına, cinsiyetine* ve *gücüne uymayan işlerde"* çalıştırılmalarına izin vermeyecektir (mad. 50).

"Küçükler ve *kadınlar* ile *bedenî ve ruhî yetersizliği* olanlar çalışma şartları bakımından *özel olarak* korunacaklardır" (mad. 50/2).

Çalışanların, *dinlenmeye, ücretli hafta tatiline, bayram tatiline* ve *yıllık ücretli izine* hakları olacaktır (mad. 50/3, 4).

Kişiye iş, çalışma hayatında güvenliğini sağlayacak, tanınan hakların gerçekten uygulanabilir haklar olmasını gerçekleştirecek haklar da tanınacaktır. Bunlar *sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi* yapma hakkı, *grev hakkı*dır (mad. 51, 52, 53, 54).

b) *Sosyal Hakların Niteliği*

Sosyal hakların hangileri olduğunu gördükten sonra sosyal hak nasıl tanımlanabilir? Bu hakların niteliği nedir? sorusunun

6) Bk. RIVERO, a.g.e., 1973, s. 104; GROSSER, A., La Démocratie de Bonn 1949 - 1957, Paris 1958, s. 144 - 145.

cevabını bulmaya çalışalım. Bu konuda doktrinde verilen açıklamalara bir göz atalım.

aa. Çeşitli Görüşler

Bazı düşünürler, hukukçular, sosyal hakların bireysel hakların yani klâsik diye adlandırılan birey hak ve özgürlüklerinin karşıt kavramı olarak ele alınmasına karşı çıkarlar.

Bu düşünürlerden *Colliard*'a göre, kamu özgürlükleri ya da birey özgürlükleri genel ve geniş kapsamlı bir kavramdır, bireyin sahip olduğu tüm özgürlükleri genel olarak ifade eder.

Bu geniş kapsamlı kamu özgürlükleri içinde mülkiyet hakkı, ticaret ve sanayi özgürlüğü gibi ekonomik içerikli özgürlükler de yer alır. *Sosyal haklar* ise, bu ekonomik içerikli özgürlükleri içinde çalışma hakkı, sendika özgürlüğü, grev hakkı gibi *çalışanlara özgü özgürlüklerdir*[7].

Kısaca, sosyal haklar, insanın sahip olduğu hak ve özgürlüklerden bir kısmını, çalışanların özgürlüklerini ifade eder.

Çalışan insan, iş yerinde çalıştıranla olan ilişkilerinde sosyal haklardan yararlanır. İş yeri dışında herhangi bir yurttaş gibi birey özgürlüklerini kullanır.

Ancak sosyal hak kavramının başka bir anlamı daha vardır. Colliard *sosyal haklar* kavramının marxiste demokrasilerde *"somut özgürlükleri"* ifade için kullanıldığını da açıklar.

Somut özgürlük anlayışı, klasik demokrasinin bireyci özgürlük anlayışına ters düşer. Gerçekten birey özgürlükleri kavramı, kişinin düşünce ve davranış serbestliği yönünden devlet iktidarının sınırlarını meydana getirir. Birey özgürlükleri, insanın serbestçe hareket olanağına sahip olduğu alanı ifade eder.

"Somut özgürlük" kavramı ise, daha değişiktir. *"Somut özgürlükler"*, bireyler lehine *devlete bir takım ödevler* yükler. Bireylere devletten kendisi için bir takım *edimlerde bulunma*sını isteme hakkı verir[8].

Böylece, Colliard'a göre, sosyal haklar, bir yönden ekonomik içerikli özgürlüklerden çalışanların özgürlüklerini açıklar, öte yandan bu haklar devleti olumlu bir takım edimlerde bulunma

7) Bk. COLLIARD, C.A., Libertés Publiques, Paris 1972, s. 634-635.
8) Bk. COLLIARD, a.g.e., 636.

yükümlülüğü altına sokan haklardır. Ve Colliard, bu iki yönünü de kapsayacak biçimde, "sosyal" haklar deyimi yerine "sosyal ve ekonomik içerikli haklar" deyimini önerir[9].

Bir başka düşünür ve hukukçu *Burdeau*'ya göre, *sosyal haklar, sosyal adaletsizliklerin düzeltilmesine* yarayan bir araçtır.

Buna göre, toplumda bir kısım insanlara belirli bir konuda sosyal haklar tanımak, bu insanların sosyal ekonomik durumları, hayat biçimleri, şansları göz önünde tutulduğunda, doğal ekonomik yasaların normal işlemesi halinde onlara sağlayabileceği şeylerden daha fazla bir şeylere hakları olduğunu kabul etmektir.

Ve yine Burdeau, *sosyal haklar* denildiğinde, kişiyi *ekonomik baskılardan kurtarmak için* tanınan bir takım *ayrıcalıklar* hatıra geldiğini söyler[10].

Bu açıdan, *sosyal haklar, çalışanların haklarıdır*. Çalışanların hakları olarak, *sosyal haklar* sınıf haklarıdır, daha açık olarak *emekçi sınıfının haklarıdır*. Çalışanlara tanınan sosyal haklar, siyasal iktidar sahiplerinin sosyal-siyasal görüşlerine göre dar ya da geniş olabilecektir.

Burdeau, emekçi sınıfının hakları olarak *sosyal hakları üç grupta* toplayacaktır[11].

Birinci grup sosyal haklar, çalışanların temel hakkı *ekonomik güvenlik hakkıdır*. Yani yararlı ve verimli bir işte *çalışma hakkıdır*. İş bulma yani *çalışma hakkı*, kişiye güvenlik sağlar, onu gelecek endişesinden kurtarır. *Yararlı bir işte çalışma hakkı*, yoksul kişiyi yaşayabilmesi için başkalarının yardım ve sadakasını beklemekten korur. *Verimli bir işte çalışma* da, kişiye yeteneklerine göre, insan onuruna yaraşır bir hayat düzeyinde yaşaması için gerekli ücreti sağlar.

Birinci grupta, çalışma hakkına ek olarak, kaza, sakatlık, yaşlılık hallerinde uygulanacak bir *sigorta sistemi* ile de, çalışan insanın güvenliği tamamlanır.

İkinci grup, sosyal haklar, *işin* ve *iş yerinin koşulları* ile ilgili haklardır.

---

9) Bk. COLLIARD, a.g.e., s. 636.

10) BURDEAU, G., Manuel de Droit Public. Les libertés publiques, Les droits sociaux, Paris 1948, s. 290.

11) Bk. BURDEAU, a.g.e., s. 290.

Çalışan kişinin bir makine değil, bir insan olduğu göz önünde tutularak, *çalışma koşulları, süresi, tatil, dinlenme* sorunları ile, *iş yerinin sağlık koşulları* ile *çalışan kadın* ve *çocukların* özel olarak korunması ile ilgili olan sosyal haklardır bunlar.

Yine bu grupta, kişinin maddî ve manevî gelişmesini sağlayacak, ona eşit şans olanağı verecek *meslekî eğitim hakkı* yer alır.

Üçüncü grupta ise, sosyal hakların kullanılabilir haklar olabilmesi için gerekli *güvenlik sistemini* öngören haklara yer verir Burdeau.

Bunların başında *çalışma özgürlüğü* gelir. Kişi dilediği işte çalışma ve istemediği işte de çalışmama özgürlüğüne sahiptir. Bundan başka *grev hakkı, sendika özgürlüğü* bu grup içinde yer alır. Son olarak da *mülkiyet hakkının sosyal amaçlarla sınırlandırılması* ile de, mülkiyet hakkının bir baskı aracı olması önlenmiş olur.

Burdeau, *sosyal hakların,* kişiye, iktidardan bir takım edimlerde bulunmasını *isteme hakkı* verdiğini de kabul eder[12].

Görüldüğü gibi sosyal haklarla ilgili bu açıklamalar birbirine benzemektedir. Sosyal haklar çalışanların haklarıdır ve devletten bazı edimlerde bulunmasını isteme hakkı vermektedir.

Şüphe yok ki, sosyal hakların büyük bölümü çalışanları ilgilendiren haklardır. Ne var ki, sosyal hakların yalnızca çalışanlara özgü olduğunu kabul edebilmek için, toplumdaki bütün sosyal grupların ve kişilerin bunlara benzer güvenlik haklarına, korunma haklarına önceden sahip olmaları gerekir.

Yine şu noktayı da belirtmek gerekir ki, sosyal hakların hepsi çalışanların devletten bir edimde bulunmasını isteme hakkını vermez.

Sosyal haklarla ilgili daha geniş tanımlamalar da yapılmıştır.

Rivero, sosyal haklar konusunda üçlü bir ayırım yapacaktır[13].

Sosyal haklar, *bir defa,* çalışanların statüleri ile ilgili haklardır. *Çalışma hakkı* ve *çalışma koşullarının belirlenmesinde söz sahibi olma hakkı* bunlar arasındadır.

---

12) Bk. BURDEAU, G., Traité de Sciences Politiques, Paris 1956, T. VI, s. 463.

13) Bk. RIVERO, J., Les libertés Publiques, Cours de Droit, Paris 1964-1965, s. 83.

İkinci olarak, sosyal haklar *ekonomik yapı* ile doğrudan *ilgili* haklardır. Örneğin çalışanların işletmelerin yönetimine katılmaları hakkı ya da fiilî tekellere karşı devlet tarafından uygulanacak millileştirme, devletleştirme olanakları gibi.

Üçüncü olarak da, sosyal haklar, gerek kişinin gerekse ailenin maddî ve manevî yönlerden gelişmesi ve korunması için gerekli koşulların hazırlanması ile ilgili haklar olarak görülür.

bb. Kişi ve Devlet açısından değerlendirildiğinde sosyal haklar

Doktrindeki bu açıklamaları gördükten sonra, şimdi bir defa daha sosyal hak nedir? sorusunu sorup cevaplamaya çalışalım.

Kişi açısından ele alındığında, sosyal haklar, toplumda sosyal ve ekonomik yönden güçsüz ve korunmaya muhtaç durumda olanları, yani çalışanları, kadını, çocuğu ve aile kurumunu koruyan haklardır. Bu koruma konusunda devlete ödevler düşmektedir. Devlet bu güçsüz, korunmaya muhtaç insanları korumak üzere gerekli önlemleri alacak ve aldıracaktır.

Devlet açısından ele alındığında sosyal haklar ne ifade eder? Yani sosyal haklar hak sahipleri yönünden değil de, hakkın ileri sürüleceği karşı taraf yönünden ele alındığında sosyal haklar nasıl bir özellik gösterir?

Bir kimseye bir hakkın tanınması, karşı tarafta bir başka kimseye bir borç yüklediğine göre, sosyal hakların karşılığında ortaya çıkan borçları kimler yerine getirmekle yükümlü sayılacaktır? Ve özellikle de sosyal hakların tanınması ile devletin rolü ve ödevi, görevi ne olacaktır?

Bu soruyu cevaplayabilmek için iki noktayı dikkate almak gerekir. Birincisi, kişiye tanınan bir sosyal hak devlete bir borç yüklüyor mu? İkincisi de devlete bir borç yüklüyor ise, bu nasıl bir borçtur? Bir yapma borcu mudur? Yoksa bir yapmama borcu mudur?

Bu noktalar göz önünde tutularak sosyal haklar değerlendirildiğinde şu sonuç ortaya çıkar:

Kişilere tanınan bazı sosyal haklar *devlete bir borç yüklemez.*

Bazı sosyal haklar vardır ki, bunlar çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki ilişkileri düzenler. Bu bakımdan özel hukuk çerçevesi

içinde değerlendirilmeleri gerekir. Bu hakların tanınmasıyla devlet değil, fakat *kişiler* bir takım *borçlar yüklenmiş* olurlar.

Örneğin çalışanların *sendika kurma hakkı,* işverene yükümlülük getirir. İşveren, bir kimseyi işe alırken, onun sendikaya bağlı olup olmamasını dikkate almayacaktır, yine işveren bir emekçisini bir sendikaya üye olduğu için ya da bir sendikada faaliyette bulunduğu için işinden çıkarmayacaktır, ya da işini sürdürebilmesi için, sendikadan ayrılmaya zorlamayacaktır. Yine sendika kurma hakkının sonucu olarak, işveren, işyerinde sendika temsilcilerinin görevini normal koşullar altında yerine getirebilmelerine olanak sağlayacaktır. Temsilci seçimlerine karışmayacaktır. Genel olarak sendikaların normal faaliyetlerini engelleyici herhangi bir davranışta bulunmayacaktır.

Devletin sendika ile ilişkisi ise, sendikaların kuruluş, faaliyet, yönetim, kontrol, fesih, birlik kurma sorunlarını yasalar çerçevesinde düzenlemek, sendikaların bağımsız çalışmalarını sağlamaktır.

Bir başka örnek de *grev hakkıdır.* Bu hak da işçi-işveren ilişkisi içinde hak ve görevler getirir.

Toplu iş sözleşmesi yapma hakkı da yine haktan yararlanmada devlete bir borç yüklemez.

Bunun gibi, çalışanlara iş yerinde *yönetime katılma hakkı* tanındığı takdirde de, devlet bir yükümlülük altına girmez, ancak işveren bu hakkın kullanılmasını sağlayacak koşulları yaratmakla yükümlü olur.

Diğer bir kısım sosyal hakların tanınmış olması ise, devlet ile kişiler arasında doğrudan bir ilişki kurar.

Kişilere tanınan bir kısım *sosyal haklar devlete bir takım borçlar yükler.* Ancak devlete yüklenen bu borçlar her zaman aynı nitelikte değildir.

Bu konuda bir ayırım yapmak gerekir. Bir kısım sosyal haklar devlete bir edimde bulunma, bir *yapma borcu* yükler. Diğer bir kısım sosyal haklar ise, devlete bir *yapmama borcu* yükler.

Devletin bir sosyal hakkın kullanılabilir olması için bir *yapma borcu* altına girmesi halinde, sosyal hak sahibine karşı devlet bir *edimde bulunma yükü* altına girmiştir.

Örneğin, kişinin *eğitim ve öğrenim görme hakkı* karşısında,

devletin yeterince okul açma, yeterince eğitim ve öğretim kadrosu yetiştirme ödevi vardır. Devlet bu ödevini yerine getirdiği zamandır ki, herkes ekonomik ve sosyal olanakları ne olursa olsun eğitim ve öğrenim görme hakkına sahip olabilecektir.

Bunun gibi, *tatil ve dinlenme hakkı,* devlete önemli bir takım alt yapı tesisleri kurma ödevi yüklediği gibi, *çalışma hakkı, sağlığın korunması hakkı, insan onuruna yaraşır yaşama* olanaklarına sahip olma hakkı, sağlık koşullarına uygun *konutlar*da barınma hakkı, *meslekî eğitim* hakkı gibi sosyal haklar da devlete ödevler yüklemekte, girişimlerde bulunma, kamu hizmetleri, alt yapı tesisleri kurma borcunu yüklemektedir.

İşte *sosyal haklar* devlete yüklediği bu ödevler nedeniyledir ki, *evrensel nitelikte değildir.* Bu hakların tanınması devletleri borç altına sokacağı için her devlet yüklenebileceği yükün ağırlığını kendisi belirleyecektir. Yani kullanılabilir hale getirebileceği sosyal hakları tanıyacaktır.

Devlete bir *karışmama borcu* yükleyen sosyal haklar karşısında ise, iktidarın *hoşgörülü olması* beklenir. Örneğin sendika kurma hakkında da grev hakkında olduğu gibi. Devletten beklenen bir iş kolunda birden fazla sendika kurulmasına saygılı olması, sendikaların kuruluşlarını ve faaliyetlerini engellememesidir. Grev hakkının kullanılmasında da yasal sınırlar içinde kalındığı sürece devletin bu hakkın kullanılmasına karışmaması istenir.

Devletin sosyal hakların uygulanabilirlik kazanması bakımından yüklendiği borcu ile karışmama borcunun *hukukî sonuçları* bakımından önemli fark olduğu açıktır.

Bir sosyal hakkın kullanılabilir olması için devletin bir edimde bulunması zorunlu olduğu takdirde, devlet bu borcunu yerine getirmesi için zorlanamaz. Devlet bir kamu hizmeti kurmağa zorlanamaz. Bu hakların tanınmış olması, iktidarlar açısından *program hükümler* niteliğindedir ve iktidarların siyasal sorumluluklarını belki harekete geçirebilir ama, hukukî sorumluluk yaratmaz.

Buna karşılık, devletin karışmama görevi söz konusu olduğunda, iktidarların buna uymamaları halinde kazaî denetim söz konusu olur.

Öyleyse bir önceki duruma dönerek, bir sosyal hakkın kullanılabilir olması için devletin bir edimde bulunması, bu konuda bir kamu hizmeti kurması gerektiği takdirde, -devlet de bu konuda

zorlanamayacağına göre– kamu hizmeti kuruluncaya, devlet bu konuda gerekli olumlu girişimleri gerçekleştirinceye dek bu sosyal haklar kâğıt üzerinde kalmağa mahkûm olacaktır, demek mümkün müdür?

Sosyal hakların bu özelliğini göz önünde tutan anayasalar konuyla ilgili özel hükümler de getirmişlerdir. –1961 anayasamızın 53 üncü maddesi ve1982 anayasamızın 65 inci maddesi–

1961 Anayasasının "devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin sınırı"nı belirleyen 53 üncü maddesinde "devlet bu bölümde belirtilen iktisadî sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadî gelişme ve malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" kuralı konmuştur.

Maddeye, Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunun gerekçesinde de şu açıklama getirilmiştir: "Sosyal devletin üzerine aldığı geniş ölçüdeki ödevler, şüphesiz ki, onun her şeyi yapmak isterken hiç bir şey yapamaz duruma düşmesi sonucunu doğurmamalıdır. Devletin göreceği işler pek çok ise de, bu vazifelerden bazıları ancak kısmen yerine getirilebilecektir.

"Bu vazifelerin yerine getirilmesi devletin iktisadî gelişmesi ve malî kaynakları ile orantılı olacaktır. Meselâ, işsizlik sigortasının tam ölçüde gerçekleştirilmesi şüphesiz ki, ülkemiz için yakın gelecekte beklenemez. İşte bu madde hükmü, prensip olarak tanınan sosyal ve iktisadî hakların fiilen gerçekleştirilmesinin, realitelerle sınırlı olduğunu ifade etmektedir".

Gerçekten de, gelişmekte olan bir ülkede, kalkınma sorunu, sosyal hakların gerçekleşmesi kadar, belki daha da fazla önem taşımaktadır. Sosyal hakları gerçekleştirmek pahasına kalkınma hızını yavaşlatmak gelecekte sosyal hakların gerçekleşmesini tehlikeye sokabilir.

Bununla birlikte –yukarıdaki sorumuzu cevaplayabiliriz– anayasalarda bu tür maddelere yer verilmesi, hiç bir şekilde siyasal iktidarların, eğilimleri ne olursa olsun sosyal devlet ilkesine ve gereklerine aykırı davranmalarına ve bu maddeler arkasına sığınarak, devletin temel ilkelerinden olan sosyal devlet ilkesine ters düşen bir tutmu ve davranış içine girmelerine neden olamaz. İktidarlar nisbî olanakları oranında –bu olanaklar dar ya da geniş olabilir– ama mutlaka *ekonomik kalkınmayı* ve *sosyal hakları paralel* olarak gerçekleştirmek zorundadırlar.

Anayasa Mahkememizin, 1961 Anayasasının 53 üncü madde-

si ile ilgili görüşü de bu yöndedir. Yüksek Mahkemeye göre, "... Anayasanın 53 üncü maddesi ..... demek suretiyle devlete bu hususlaki görevlerini, ülkenin iktisadî ve malî gelişmesini izliyerek onunla paralel bir ölçü içerisinde kalmak suretiyle yerine getirme imkânını tanımış bulunmaktadır". "... Bu amaçlar kademe kademe sağlanacak hedeflerdir". (ES. 1963/172, KS 1963/244, AMKD, S. 1, s. 360, 366).

1982 Anayasamız, 65 inci maddesinde "sosyal ve ekonomik hakların sınırını" şöyle belirlemektedir: "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir".

Maddenin gerekçesinde de aynen şu açıklamaya yer verilmiştir: "Anayasada yer alan sosyal ve ekonomik hakların devlet tarafından gerçekleştirilmesi ancak malî kaynakların yeterliği ölçüsünde mümkündür.

"Malî kaynakların yeterliği Devletin kaynaklarını zorlamadan tabii bir sınır teşkil eder.

"Bu kaynakların zorlanması halinde ekonomik istikrarın bozulması mukadderdir. Ekonomik istikrarın bozulması ise, her şeyden önce Devletin ekonomik ve sosyal ödevlerinin aksaması sonucunu doğurur.

"Bundan ise, her şeyden önce bu haklardan yararlanacak olan şahıslar zarar görür.

"Madde, hiç kimseye devletten sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirmesini isteme hakkı vermediğini, bu hakların devlete yüklenen ödevlerden ibaret olduğunu belirlemektedir".

Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemlidir.

Sosyal haklarla ilgili bu bölümü kapatırken sonuç olarak şunu söyleyebiliriz :

Sosyal devlette geleneksel, klâsik özgürlüklerle birlikte, sosyal ekonomik haklara yer verilmiştir. Çünkü bu iki grup hak ve özgürlük birbirlerini tamamlamaktadır. Hedef, insanın maddî ve manevî gelişmesini sağlamak, insan gibi yaşamasını gerçekleştirmektir.

Ekonomik ve sosyal yönden, yoksul, güçsüz ve bağımlı olan geniş halk kitlelerinin zorunlu ihtiyaçları karşılanmadıkça, bun-

lar insan onuruna yaraşır hayat koşullarına sahip olmadıkları sürece, klâsik hak ve özgürlükler bu insanlar için kâğıt üzerinde kalmağa mahkûmdur. Bu gerçek anlaşıldıktan sonra sosyal hakların kabul edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bakımdan sosyal haklar ve klasik özgürlükleri tamamlar. Sosyal haklar, özgürlüklerin herkes için kullanılabilir, yararlanılabilir özgürlükler olmasını sağlar.

Şüphesiz klasik özgürlüklerin hepsinin, yeterince maddî olanakları olmayanlar için içi boş kalıplar olduğu, kâğıt üzerinde kaldıkları söylenemez. Örneğin kişi güvenliğinde olduğu gibi. Güvenlik ilkesinin herkes için geçerli olması için, siyasal iktidarın keyfî davranışlarına karşı gerekli hukukî düzenlemelerin yapılması yeterlidir.

Bununla birlikte, maddî olanakların da bir kısım özgürlüklerden geniş biçimde yararlanma olanağı yarattığı da inkâr edilemez. Örneğin, gerçek düşünce özgürlüğüne sahip olmak için, asgarî bir eğitim görmüş olmak gerekir. Kötü beslenmenin de fikrî gelişmeyi olumsuz yönde etkilediği, artık bilimsel olarak kanıtlanmış bir gerçektir.

Bu nedenledir ki, sosyal haklar geleneksel özgürlükleri tamamlar ve onların herkes tarafından kullanılabilir olmasını sağlar.

B. Sosyal Devlette Mülkiyet Hakkı.

Liberal devlet anlayışında mülkiyet doğal bir haktır.

1789 Bildirisinde, mülkiyet "dokunulmaz, kutsal" bir hak olarak belirlenmişti. Amaç, toprağı feodal hakların kalıntılarından temizlemek, köylüyü özgür kılmak, gelişen burjuva sınıfının mal varlığını korumaktı. Bildiriye göre, mülkiyet, özgürlük, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakları bireylerin doğal hakları idi.

Her insan özgür olmalıydı, güven içinde yaşamalıydı ve baskıya karşı da direnebilmeliydi. Mülkiyet toplumda bir kısım insanların ayrıcalığı olmamalıydı. Herkes dilediğince menkul ve gayrımenkul mal mülk edinebilmeliydi.

Mülkiyet de özgürlük gibi herkese ve bu arada devlete karşı ileri sürülebilecek bir haktı. Bireyin hak ve özgürlüklerinin sınırı, diğer bireylerin hak ve özgürlükleri olarak belirleniyordu. Bunun için de birey mülkiyet hakkını dilediği gibi kullanabiliyordu. Birey bu haklara doğal olarak sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu

için de devlet bunlara saygılı olmak zorunda idi. Devlet kendinden önce var olan ve varlığını kabul etmek durumunda olduğu hak ve özgürlükleri kendine göre bir takım amaçlarla sınırlayamazdı.

Ne var ki 1789 mülkiyet anlayışı, mülk sahibi olanların haklarını koruyor fakat mülk sahibi olmayanların mülkiyet hakkından yararlanabilmeleri için hiç bir şey öngörmüyordu.

Bir süre sonra liberal düzen içinde, özgürlüklerin kötüye kullanılabileceği görülecektir. Kişiler başkalarının hak ve özgürlüklerinin sınırlarına tecavüz etmeden de, bazı koşullar altında başkalarına ve tüm topluma zarar verebilmişlerdir. Bu durumda mülkiyet hakkının kullanılmasının toplum yararı ile sınırlanması gereği ortaya çıkmıştır. Bireysel mülkiyetin zamanla kapitalist mülkiyete dönüşmesi sonucunda, *mülkiyet insanı diğerine tâbi kılan bir araç* durumuna gelmiştir.

Modern çağın gelişen kapitalist ekonomi düzeni içinde tekeller ekonominin çeşitli alanlarında hükümranlıklarını kurmuşlar ve tüm ekonomik hayata hükmeder olmuşlardır.

Sonuç olarak, mülkiyet doğal bir hak sayılmaktadır ama, toplumun çoğunluğu mülkiyetten yoksundur. Mülkiyet hakkı dokunulmaz bir haktır ama, köylü toprağında, küçük müteşebbis atölyesinde, küçük tüccar dükkânında tekelci kapitalistlerin koydukları yasalara uymak zorunda kalmışlardır.

İnsanlar arasında yalnızca yetenek farkından doğan ayrılıklar meşru sayılmak gerekirdi ama, ekonomik güçlerin iktidarlarının temeli ne yeteneğe ne de erdeme dayanıyordu. Toplumda sosyal ayrılıkların ancak ortak yarar gerektirdiği zaman geçerli sayılması gerekiyordu ama, tekelci kapitalistlerin ayrıcalıkları ortak yarara aykırı idi. Egemenlik ulusa aitti, hiç bir kuruluş, hiç bir kimse, doğrudan doğruya kaynağını ulustan almayan bir iktidara sahip olamazdı ama, ekonomik güçlerin iktidarlarının kaynağı ulusa dayanmıyordu[14].

Mülkiyet, insanın insan tarafından sömürülmesinde kullanılan bir araç haline gelmişti.

Bu durumu önlemek için iki yol izlenebilirdi.

---

14) Bk. BAYET, A., Histoire de la Déclaration des droits de l'homme, Paris 1939. s. 143 vd.

Birincisi, *mülkiyet hakkının sahibini değiştirmek;*

İkincisi de, *mülkiyet hakkının* sahibini değil de, *mahiyetini değiştirmek.*

Birinci çözüme göre, madem ki bireysel mülkiyet hakkı, özellikle üretim araçları üzerindeki mülkiyet bir baskı ve sömürü aracı biçimini alabiliyordu, öyleyse *mülkiyet hakkının sahibini değiştirerek,* onu bireyin elinden alıp devlete yani topluma devretmekle sorun çözümlenebilirdi.

Ne var ki, *bu yol beklenen sonucu vermekten uzaktı,* çünkü mülkiyet hakkının devlete devredilmesi ile sorun çözülmüş olmuyordu. Devlet içinde de, üretim araçlarını kullanacak ve mülkiyet konusu değerleri idare edecek yönetici kadrosu, bireysel mülkiyette olduğu kadar, bu hakkı kötüye kullanma olanağına sahipti ve mülkiyetin bir baskı aracı olması önlenemiyecekti. Sadece baskı aracı olması yaygınlaşacaktı. Çünkü üretim araçlarının tümünün yönetimini elinde tutan yönetici kadrosu kendi görüş, düşünce ve inançlarını tüm topluma kabul ettirebilmek için, mülkiyetin kendilerine sağlayacağı güçden de yararlanma olanağına sahip olacaktı.

İkinci çözüm, mülkiyetin bir baskı aracı olmasını önliyebilmek için, bu hakkın sahibini değil de, *niteliğini değiştirerek,* ona bir sosyal fonksiyon niteliğini tanır.

Yani, mülkiyet hakkı sahibine bir takım yükümlülükler getirilerek, *mülkiyetin kullanılması sınırlandırılacaktır.* Getirilen bu yükümlülükler, zorunlu olarak, mal sahibini, toplumun sosyal ekonomik çıkarlarına hizmet eden bir kişi durumuna sokacaktır.

Hak sahibi, mülkiyet hakkını belirli bir yönde kullanacaktır ve bu yönün belirlenmesi de kendine ait olmayacaktır. Bu yükümlülüğünü gerektiği gibi yerine getiremezse, devlet ona yol gösterecek, onu zorlayacak ve hatta bazı koşullarda mülkünü elinden alabilecektir.

Sosyal devlet de, *bu iki çözümden* bazı *unsurlar alarak mülkiyet sorununu çözmeğe çalışır.*

Şöyle ki, *mülkiyet hakkı,* sosyal devlette artık doğal hak niteliğini taşımaz, *sınırlı nisbî bir hak niteliğindedir.* Mülkiyet hakkı bundan böyle sosyal bir fonksiyon karakterini taşıyacaktır. Yani hak sahibi, hakkını dilediği gibi değil, fakat belirli bir biçimde toplum yararına uygun olarak kullanmak zorundadır. Hak sahibi mülkünü kendisi için, kendi yararına, kendi fizikî, fikrî geliş-

mesi için kullanma hakkına sahiptir ama aynı zamanda mülkünü toplumun yararına, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarına uygun biçimde kullanmak zorunda olacaktır.

Sosyal devlette mülkiyet hakkının özelliklerini şöyle açıklayabiliriz :

Herşeyden önce, sosyal devlette *mülkiyet hakkı korunması gereken, saygı gösterilmesi gereken bir haktır.* Aynı şekilde mülkiyet hakkının bir devamı olan *miras hakkı da korunmuştur.*

Sosyal devlet ilkesinin kabul edildiği anayasalarda bu ilkeye açıkca yer verilir. Örneğin 1949 Federal Alman, 1947 İtalyan anayasalarında olduğu gibi.

1961 Anayasası (mad. 36/1) ve 1982 anayasamız da (mad. 35/1) bu kuralı aynen tekrarlıyacaktır: «*Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir*».

1961 Anayasasında mülkiyet "sosyal haklar" bölümünde yer almış ve bu hakkın kullanımına getirilen sınırlamalarla mülkiyete sosyal fonksiyon niteliği verilmiştir.

1982 anayasası yapılırken, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu mülkiyet hakkını 1961 de olduğu gibi, "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" bölümünde düzenlemişti. Ve gerekçede de "mülkiyet hakkı devletten önce var olan bir gerçek olması itibariyle ekonomik ve sosyal haklar arasında değil de, kişinin temel hakları arasında düzenlenmesi düşünülebilirse de, şimdiki düzenlemenin yerine olduğu sonucuna" varıldığı açıklanacaktır. Mülkiyetin Anayasa güvencesine alınmış olması, gerekçede de belirtildiği gibi, "bir ölçüde ekonomik sistem tercihi bakımından bir gösterge teşkil" ediyordu. Daha açık olarak, özel mülkiyetin ve özellikle üretim araçları üzerinde mülkiyetin yok edilmesini, inkâr edilmesini öngören ekonomik, sosyal ve siyasal sistemler reddediliyordu. Anayasanın bu sistemlere kapalı olduğu açıklanıyordu.

Anayasa tasarısının mülkiyetle ilgili maddesinin yeri, M.G.K. anayasa komisyonunca değiştirilecek ve mülkiyet "Temel Haklar ve Ödevler" bölümüne alınacaktır. Ancak bu yer değişikliği, mülkiyetin sosyal devletteki sosyal bir fonksiyon olma niteliğini etkilemiyecektir. Çünkü, mülkiyet kamu yararı amacı ile sınırlanabilecek ve mülkiyet hakkının kullanımı toplum yararına aykırı olamıyacaktır. Bundan başka kamu yararı ile mülkiyete getirilen sınırlamalara 1982 anayasasında da geniş yer verilecektir.

Mülkiyet hakkı korunacaktır, miras hakkı vardır, bu haklar

Anayasa güvencesi altındadır ama mülkiyet hakkı mutlak bir hak değildir artık. Mülkiyet hakkının kullanılış biçimi *kamu yararına aykırı olamaz* ve mülkiyet hakkı kamu yararı ile sınırlıdır. Bu kısıtlama ve sınırlama sosyal devlet ilkesini kabul eden modern anayasalarda yer almıştır.

> 1949 Federal Alman Anayasasına göre, mülkiyet hakkının içeriği ve sınırları yasa ile belirlenecektir (mad. 14/1). Mülkiyet hakkı sahibine yalnızca bir takım olanaklar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda borçlar yükler. Mülkiyetin kullanılış biçimi, kamu yararının sağlanmasına yardımcı olacaktır (mad. 14/2).
>
> 1947 İtalyan anayasasında da mülkiyet hakkının sosyal fonksiyonu olduğu kabul edilmiştir. Mülkiyet hakkının elde ediliş, kullanılış biçimlerinin ve sınırlarının yasa ile belirleneceği açıklanmıştır (mad. 42/2).
>
> Toprağın rasyonel biçimde işletilmesini gerçekleştirmek, adil sosyal ilişkiler kurulmasını sağlamak için toprak mülkiyetine sınırlamalar getireceği kabul edilmiştir (mad. 44).

1961 anayasasında (mad. 36/2, 3) ve 1982 anayasasında (mad. 35/2, 3) mülkiyet hakkının *kamu yararı ile sınırlı olduğu* ve *toplum yararına aykırı olarak kullanılamıyacağı* kabul edilmiştir.

"Mülkiyet hakkı eski anlamında, bireyin dilediği gibi kullanabileceği bir hak ve sınırsız bir özgürlük olmak niteliğini çoktan yitirmiştir. Mülkiyet anlayışı, bu hakkın bir bakıma sosyal yapıda bir hak olduğu yolunda gelişmiş, bir çok haklar gibi bu hakkın da kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği ilkesi kabul edilmiştir". "... Mülkiyet hakkı sınırsız bir hak olarak tanınmamış, birey yararı ile toplum yararının karşılaştığı alanlarda *toplum yararı üstün tutulmuştur*" demiştir Anayasa Mahkememiz[15].

Bir başka kararında da Anayasa Mahkemesi yine, konu ile ilgili olarak "... mülkiyet hakkının toplumla ve toplum yararı ile doğrudan doğruya ve yakından ilgisi olması nedeniyle, bu konuda bireyle toplum yararının karşılaştığı alanlarda, toplum yararının üstün tutulması tartışılmayacak kadar açıktır. Sosyal hukuk devleti, bireyin huzur ve refahını gerçekleştiren, güvence altına alan, adaletli bir hukuk düzeni oluşturmak ve bunu devam ettirmekle kendini yükümlü sayarak, kişi ile toplum arasında denge kuran devlettir. Toplum yararı bir kenara bırakılarak sadece kişi yarar-

15) Bk. ES. 1965 3. KS. 1966/23. AMKD. S. 4. s. 166-167.

larının esas alınması anayasanın yapısına ve adaletli hukuk düzeni kavramına da ters düşer" diyecektir[16].

Yine Anayasa Mahkemesi mülk edinme hakkı ile ilgili olarak, "taşınır ya da taşınmaz mallara sahip olabilme bir haktır. Ne var ki öteki temel haklarda olduğu gibi, *mülk edinmek hakkı da sınırsız değildir*. Kamu yararının gerekli ve zorunlu kıldığı hallerde mülkiyet hakkına yasa kuralları yoluyla sınır konulabilir...

"Mülkiyet hakkı üzerinde devletin ikinci bir sınırlama yetkisi de, bireylerin sahip oldukları taşınır ya da taşınmaz malların kullanılması konusundadır: Genel olarak bireyler, mallarını istedikleri biçimde kullanabilirler ve onlardan istedikleri nitelikte ve oranda da yarar sağlayabilirler. Fakat devlet *toplum yararına aykırı olabilecek* nitelikteki *kullanım biçimlerini önleyici sınırlar koyabilecektir*"[17].

1982 anayasası, yukarıda gördüğümüz gibi, herkesin mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğu temel ilkesini koyduktan, bu hakların kullanımının kamu yararı amacı ile sınırlanabileceğini ve toplum yararına aykırı olarak mülkiyet hakkının kullanılamıyacağı genel kuralını açıkladıktan sonra, değişik maddeleri ile *bir defa,* mülk edinme hakkına da sınırlayıcı hükümler getirmekte ve *ikinci olarak da,* mülkiyetin toplum yararına aykırı olarak kullanılamıyacağı temel kuralını koyduktan sonra da, kamu yararı gerektirdiğinde mülkiyet hakkına son verilebileceğini de hükme bağlamaktadır.

Mülk edinme hakkını *sınırlayan kurallar:* 1982 anayasasının kıyılara, doğal servet ve kaynaklara ve Devlet ormanlarına ilişkin hükümleri ve tarım reformu ile ilgili kuralları bu doğrultuda örnekler oluşturmaktadır.

Anayasanın 43 üncü maddesine göre, "*kıyılar* devletin hüküm ve tasarrufu altındadır". "Deniz, göl ve akarsu kıyıları ile, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı" gözetilecektir. "Kıyılarla sahil şeritlerinin kullanılış amaçlarına göre derinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkân ve şartları, kanunla düzenlenecektir". Aynı şekilde "*tabii servetler ve kaynaklar* devletin hüküm ve tasarrufu altındadır" (mad. 168). Ve "bunların aranması ve işletilmesi hakkı

16) Bk. ES. 1975/167, KS. 1976/19, AMKS. S. 14, s. 135-136.
17) Bk. ES. 1976/38, KS. 1976/46, AMKD. S. 14, s. 265-266.

devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre için gerçek ve tüzel kişilere" devredebilecektir. Bunun gibi, "*Devlet ormanlarının* mülkiyeti devrolunamaz... Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında ittifak hakkına konu olamaz" (mad. 169). Yine, "topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan *çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacı* ile... değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre *toprağın genişliği" tesbit edilebilir* (mad. 44). "Bu amaçla dağıtılan *topraklar bölünemez,* miras hükümleri dışında *başkalarına devredilemez* ve ancak dağıtılan çiftçilerin mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde, dağıtılan toprağın devletçe geri" alınabilir (mad. 44). Bu hükümler bireysel mülkiyet hakkını sınırlayıcı hükümlerdir.

Mülkiyet hakkına kamu yararı gerektirdiğinde *son verilebilmesi de* mümkündür.

Bir kısım mülklerin, özel mülkiyete konu olmaktan çıkarıldıkları takdirde sosyal fonksiyonlarını daha iyi yerine getirecekleri anlaşılırsa, bu mülklerin hak sahiplerinin de değiştirilebileceği ve bunların ulusa, devlete maledilecekleri kabul edilmiştir.

Bunlar, *kamulaştırma* ve *devletleştirme* işlemleridir. 1961 ve 1982 anayasalarında düzenlenmiştir.

"Devlet ve kamu tüzelkişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir" (mad. 46).

Kamulaştırma, mülkiyet hakkının özüne dokunan ve mülkiyet hakkını ortadan kaldıran bir işlemdir. Kamu yararı gerektir diğinde devlet bu yola başvurabilecek, özel mülkiyeti kamu mülkiyeti şekline dönüştürebilecektir. Ancak bu durumda devlet el koyduğu malın bedelini ödemek zorundadır.

Bunun gibi, "Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler kamu yararının zorunlu kıldığı bu hallerde *devletleştirilebilir*" (mad. 47). Devletleştirme de teşebbüsün gerçek karşılığı verilerek yapılır.

Sosyal devlet, özel teşebbüsler kurma, ticaret yapma, sanayi alanında girişimlerde bulunma, her alanda kişiye çalışma özgürlüğü tanımıştır. Ancak bu özgürlük, belli koşullarda belli bazı teşebbüslerin devletleştirilmesine engel olamaz.

C. Sosyal devlette eşitlik.

Sosyal devlet *yasa önünde eşitlik* ilkesini *şans ve olanak eşitliği* ile tamamlamağa çalışacaktır.

Liberal devletin eşitlik anlayışı, insanların doğal olarak eşit oldukları inancına dayanıyordu. Birey insan olarak nasıl özgür doğuyorsa, aynı şekilde eşit olarak dünyaya geliyordu. Eşitlik, özgürlüğün bir uzantısı, zorunlu sonucu idi.

Liberal devletin "insanlar eşit ve özgür doğarlar, eşit ve özgür yaşarlar" ilkesi eşitliğin de tıpkı özgürlük gibi insanın tabiatından ayrılmayan bir özelliği olduğunu ortaya koyar.

İçinde bulundukları sosyal ve ekonomik durumlar ne olursa olsun, tüm insanların eşit saygıya hakları olduğu, doğuştan özgür olan insanların eşit oldukları kabul edilir. Liberal devlette, bireyler, toplum düzeninin insanlar arasında yarattığı yapay ayırımlara karşı korunmaları ve insanlar arasında bu yapay ayırımlardan kaynaklanan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması istenmiştir. Herkesin yasa önünde eşit olduğu ilân edilmiştir.

Bu eşitlik anlayışı anayasalarda da yerini almıştır:

Yasa önünde eşitlik kuralını 1982 anayasası şöyle açıklar: "Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

"Hiç bir kimseye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz".

"Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar" (mad. 10).

Ancak liberal devlette yasa önünde eşitlik anlayışı toplumun sosyal ekonomik yapısından ve bireyin bu yapı içinde işgal ettiği yerden kaynaklanan sosyal ekonomik eşitsizliklerle ilgilenmiyordu. Bu eşitsizliklerin bireylerin maharetlerini ve şanslarını iyi değerlendirerek ortadan kaldırılabileceklerine inanılıyordu. Yasal engeller ortadan kaldırıldıktan sonra, bireyler arasında eşitlik gerçekleşmiş olacaktı, bundan sonra kişiler kendi çabaları ile istedikleri yere gelebileceklerdi.

Ancak, yasa önünde eşitlik, bireylerin sosyal ekonomik koşullarından kaynaklanan eşitsizlikleri ortadan kaldırmağa yetmiye-

cektir. Bireylerin hayat mücadelesinde ve başarı yarışında, mücadele ve yarış koşullarının herkes için eşit olması şüphesiz çok önemlidir, fakat bu eşitlik mücadeleye ve yarışa başlarken başlangıç noktasında insanlar arasındaki ekonomik sosyal farklılıklardan doğan eşitsizliği gidermeğe yeterli olmayacaktır.

Sosyal devlet, yasa önünde eşitlik ilkesini *şans ve olanak eşitliği* getirerek tamamlamak ister.

Birey içinde bulunduğu sosyal ekonomik ortamın, kötü şansının etkisinden kurtarılmak istenir. Hedef, insanlar arasında şans ve olanak eşitliği sağlıyarak yasa önünde eşitliği daha etkili kılmaktır.

Bunun için sosyal devlet, güçsüzleri, kötü şanslıları koruyucu önlemler alır. Sosyal ve ekonomik nedenlerin yarattığı eşitsizlikleri hafifletmeğe zenginliklerin daha adil dağılımını sağlamağa, sosyal adaleti gerçekleştirmeğe çalışır.

Anayasa Mahkemesi de "sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve böylece toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir" diyecektir. Çağdaş uygarlık görüşü ve gerçek hukuk devleti ancak sosyal devlet anlayışı içindeyse bir anlam kazanacaktır. Hukuk devletinin amaç edindiği kişiliğin korunması toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yolu ile gerçekleşebilecektir[18].

2. Sosyal devletin ekonomik düzen anlayışı

A. Ekonomiye müdahale.

Sosyal devlet kapitalist ekonomi sistemi içinde yer alır. Sosyal devlette özel mülkiyet, miras hakkı korunmuştur, üretim araçları üzerinde bireylerin mülkiyet hakları vardır. Bireylere çalışma özgürlüğü, dilediği iş ve meslekte çalışma, kazanç sağlama özgürlüğü tanınmıştır. Özel teşebbüs yasal güvence altındadır.

Sosyal devlet, liberal ekonominin bu temel ilkelerini korumakla birlikte, devletin bu alanlara müdahalesi öngörülmüştür. Özel teşebbüs varlığını sürdürür ama, devlet bir yandan kamu işletmeleri kurar ve işletirken, öte yandan özel teşebbüsü denetim ve gözetim altında tutar. Üretim araçları üzerinde özel mülkiyet söz

18) Bk. ES. 1972/16. KS. 1972/49, AMKD. S. 10, s. 539.

konusudur ama, mülkiyet hakkı kamu yararına aykırı olarak kullanılamaz. Ve devlet ulusal servetin dağılımını etkileyici, herkesin mülkiyet hakkından yararlanmasını sağlayıcı önlemler alır. İş ve çalışma alanını da devlet düzenler ve denetler.

Sosyal devlet, ekonomik yönden müdahaleler devletidir, denilebilir. Ancak unutmamak gerekir ki, devletin ekonomik alana müdahalesi sosyal devlete özgü bir durum da değildir. Hemen her devirde ve tüm devlet sistemlerinde, iktidarların şu ya da bu amaçla, dar ya da geniş biçimde ekonomik hayata müdahale ettikleri bir gerçektir. Bu bakımdan, sosyal devletin müdahaleler devleti olması doğrudur ama, sosyal devletin özelliğini yeterince açıklayamamaktadır.

Sosyal devlette *ekonomik müdahalelerin* özelliğini açıklayabilmek için bunların *amacına* eğilmek gerekir. Çünkü ekonomiye müdahale sosyal devlete özgü bir olay değildir[19].

a) Liberal devlette ekonomiye müdahale

Liberal devlet kurulduğu günden başlıyarak bu kuralın dışında kalmamıştır. Saf liberalizm ancak kitaplarda yer almıştır. Liberal ekonominin geliştiği XIX uncu yüzyılda, devletin ekonomik hayata müdahalesi, üretici güçlere yardımı, onları desteklemesi şeklinde gelişmiştir.

Laski, "gerçek odur ki, doğal özgürlük sistemi daha XIX uncu yüzyılın ortalarından başlıyarak uygulama alanından kalkmıştır. Onu öldüren şey, mahdut mes'uliyetli şirketlerin gelişmesi, teknolojik buluşların çoğalması, eski dünyada üst ve orta sınıfların yeni dünyada mülkiyet sahiplerinin ellerindeki imtiyazları içerden ve dışardan tehdit edeceklere karşı devlet iktidarını keşfetmiş olmalarıdır... Sistem gittikçe artan bir devlet müdahalesine sığınmağa mecbur olmuştur" diyecektir[20].

XIX uncu yüzyılda, liberal devletin ekonomiye müdahalesinin ilk şekli *gümrük duvarları* ve *tarifeleri* ile sağlanan himaye biçiminde olmuştur.

İktidarlar, yüksek gümrük duvarları ile bazı sanayi sektörlerini korumuşlar, ulusal sanayii dış rekabete karşı güclendirmişlerdir. Yüksek gümrük tarifeleri sayesinde ulusal sanayinin ürettiği malların fiyatları yüksek tutulabilmiş ve sanayicilerin sağla-

19) Bk. Ayrıntılı Bilgi için GÖZE. a.g.e.. 1980. s. 215 vd.
20) Bk. LASKI. H.J.. Demokrasi ve Sosyalizm. İst. 1946. s. 29-30.

dıkları büyük kazançlar da kolayca başka yatırım alanlarına akabilmiştir. Ne var ki, ulusal sanayiciler güçlendikten sonra da bu koruyucu önlemler kaldırılmamıştır. Tam tersine, gümrük korumalarına ek olarak *malî himayelerle* de gerek tarım gerek sanayi sektöründe üreticilerin mevcut durumlarının ve sosyal ekonomik koşulların sürekliliğinin sağlanması yoluna gidilmiştir.

Bu dönemde, dış rekabete karşı koruyucu önlemlerin yeterli güvenliği sağlamadığı gerekçesi ile değişik ekonomik çıkar çevreleri devletten koruyucu önlemlerini genişletmesini istedikleri dikkati çeker. İktidarlar da şu ya da bu ekonomik çıkar çevresini korumak üzere ekonomiye çeşitli müdahalelerde bulunacaklardır.

Yine *ekonomik kriz dönemlerinde,* güç durumda kalan işletmeler, dar boğazdan kurtulabilmek için devletin ekonominin işleyişine müdahalesini ve kendilerine yardım etmesini istiyeceklerdir.

Birinci dünya savaşından sonra, devletin yardım elini büyük sanayi kuruluşlarına, bankalara ve hatta bazen tröst ve kartellere uzattığı bir gerçektir.

Devletin büyük sanayi kuruluşlarına ve para güçlerine yaptığı yardımın, yalnızca onları korumak ve durumlarını düzeltmek amacını gütmediği, bu büyük ekonomik güçlerin iflâsı halinde ortaya çıkacak sayısız sosyal ekonomik karışıklıkları önlemek için yapıldığı iddia edilmiştir. İflâs edecek büyük bir banka ardında zarar gören binlerce küçük tasarruf sahibi ve iflâs edecek büyük bir işletme ardında yüzlerce işsiz insan bırakacaktır. Bu durumda, devletin müdahalesinin gerçek amacının büyük işletmeleri korumak olmadığı, çalışan insan gücünü ve sosyal dengeyi korumak olduğu ileri sürülmüştür.

Liberal ekonomide, zarar etme rizikosu ile kazanç sağlama olanağı dengede olması gerekir. Oysa büyük tekellerin törst ve kartellerin bulunduğu bir ekonomik ortamda, bu kuruluşların zararı, bunların yönetiminde hiç bir söz sahibi olmayan geniş halk kitlesini etkilemektedir. İşte devletin müdahalesinin de bu kitleyi koruma amacına yönelik olduğu söylenmiştir.

Ne var ki, iktidarların bu tür müdahaleleri çoğu kez topluma yeni malî yükler getirmiş, tüketiciye hiç bir yarar sağlamamış, kamu gelirlerinin zarar görmesine neden olmuş, ekonomik yapıda dengesizlikler yaratmıştır.

b) Sosyal yardım devleti

XIX uncu yüzyıldan bu yana sosyal ekonomik koşullar, ufak bir azınlığın çıkarlarını korumak için değil de, *sosyal amaçlarla* liberal devletin ekonomik hayata müdahalesini zorunlu kılmıştır.

Devlet, ekonominin gelişmesi sonucu ortaya çıkan bazı durumlarda zarar gören geniş bir kitleyi korumak, yardım etmek için harekete geçmiştir. Bu durum, liberal devletin, gelişen ekonomik sosyal koşulların yarattığı yeni ihtiyaçlara cevap veremediğini, devletin görevinin ne olduğunun yeni baştan saptanması, değerlendirilmesi ve tamamlanması gerektiğini de ortaya koyacaktır.

Gerçekten de, XIX uncu yüzyıldan bu yana liberal ekonominin uygulandığı toplumlarda, çok önemli sonuçlar yaratan *ekonomik sosyal gelişmeler* olmuş, yepyeni, öngörülmemiş durumlar ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin gelişmesi yeni ekonomik olaylar yaratmış ve toplumların sosyal ekonomik yapısının esaslı biçimde değişmesine yol açmıştır.

Kapitalizmin gelişmesi ile, birey ekonomik bir birim olmaktan çıkmıştır. Bireyin yerine büyük işletmeler, karteller, törstler, bankalar, sendikalara geçmiştir.

Buna paralel olarak, liberal ekonominin temel direği olan *serbest rekabet* ilkesi *artık işlemez olmuş,* serbest rekabet ortamından tekeller ortamına geçilmiştir. Bu gelişme sonuçta tüketicinin yani toplumun zararına olmuştur, serbest rekabet kuralı işlemediği için, tüketicinin çıkarlarının kendiliğinden korunması mümkün olmamıştır, tekelci kapitalizm pazarlama olanaklarını dilediğince kullanabilmiştir.

Bu durumda, bu defa, *tüketiciler,* devletin çıkarlarını korumak için ekonominin işleyişine müdahale etmesini, fiyatları kontrol etmesini, işletmeler arası anlaşmaları, kartel ve tröstleri denetlemesini istemişlerdir.

Öte yandan, tekelci kapitalist yapıda *ekonomik krizler* daha sert, daha yıkıcı olmuştur. Bu krizler işletmeler için iflâs, emekçiler için işsizlik, tüketiciler için de açlık ve yoksullukla sonuçlanmıştır. Yine bu krizler, liberal ekonominin kendiliğinden gerçekleşeceğine inandığı ekonomik uyum ve dengenin çok çabuk bozulabileceğini göstermiştir. Her ne kadar bozulan denge bir süre sonra yeniden kurulmuşsa da arada geçen zaman içinde insan-

ların yoksulluk içinde aç ve işsiz çok acı çektikleri de bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal alandaki gelişmeler de, özellikle emekçilerin başlattıkları mücadeleler, liberal devletin fonksiyonlarının yeni sosyal sınıfların, özellikle gelişen emekçi sınıfının ihtiyaç ve çıkarlarına cevap verecek biçimde yeniden düzenlenmesi ve belirlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Siyasal haklardan yararlanma olanağı genişletildikçe de, emekçiler siyasal alanda ağırlıklarını koyarak, iktidarlardan içinde bulundukları kötü ekonomik ve sosyal koşulların düzeltilmesini istemeğe, iş ve çalışma koşullarının yeniden düzenlenmesi için baskı yapmağa başlamışlardır.

Öte yandan, *iş ilişkileri,* liberal ekonominin öngördüğü ilkelerden uzaklaşmış, *münferit emekçi yerini örgütlenmiş emekçi sınıfına bırakmıştır.* Hafta tatili, ücretli tatil, sosyal güvenlik, sosyal sigortalar, belirli iş süresi, toplu sözleşme, asgarî ücret gibi kavramlar, emekçi sınıfının üzerinde durduğu, mücadele verdiği sorunlar olmuştur. Çeşitli ülkelerde bu dönemde emekçilerin çıkarlarını korumak için yapılan münferit yasalar bu mücadelelerin somut birer sonucu olacaktır.

Liberal devlet, ekonomik sosyal koşullardaki değişme ve gelişmelere kolaylıkla ayak uyduramamıştır, bununla birlikte toplumun yeni ihtiyaçlarını kısmen karşılayacak ve daha büyük ve daha radikal değişiklikleri önleyecek olan bazı önlemler almak zorunda kalacaktır.

Bunun sonucu olarak da, özgürlüklerin kişiler tarafından yasal sınırlar içinde diledikleri gibi kullanılmasına seyirci kalan «jandarma devlet» yerini «*sosyal yardım*» *devletine* bırakacaktır. Devlet eğitim sorununa eğilecek, parasız eğitim kurumları kuracak, toplum sağlığının korunması için önlemler getirecek, hastahaneler açacak, yollar yaptıracaktır...

Ancak, «sosyal yardım» devleti, XX nci yüzyılın başından itibaren çözüm bekleyen sosyal ekonomik sorunlara bir çözüm getiremiyecektir. Devletin, artık sadece "yardım" etmekle yetinemiyeceği, yasal eşitlik ilkesinin fiilî eşitlikle tamamlanması gerektiği inancı yaygınlaşmıştır. Özel mülkiyetin kutsal ve dokunulmaz bir hak olmadığı, bu zenginliklerin ve ulusal gelir dağılımının adil olmadığı kabul edilmiştir. Verginin sosyo - politik niteliği olduğu düşüncesi yavaş yavaş kamuoyunu etkilemiştir. Siyasal demokrasinin sosyal-ekonomik demokrasi ile tamamlanması,

devletin eşitlik ve özgürlük ilkesine yeni bir anlam vermesi gerektiği anlaşılmıştır.

İki dünya savaşı arasında ise, devletin sosyal ekonomik olaylar karşısında kararsız kaldığı ve harekete geçtiği zaman da müteredditve çelişkiler içinde davrandığı görülmüştür.

Emekçi sınıfının mücadelesi ve baskısı ile âcil müdahaleyi gerektiren durumlarda, çalışma koşullarını düzenlemek, fiyat ve kazançları denetlemek, büyük kazançları vergilendirmek, işsizlere iş bulmak için devlet harekete geçmiştir.

Fakat bunlar *yarım ve yetersiz önlemler* olmaktan öteye gidememiştir. Ekonomik ve sosyal sorunları tamamen ampirik biçimde ele alan siyasal iktidarların bu alanda getirdikleri çözümler, yaptıkları *müdahaleler,* aldıkları önlemler belirli bir *programdan, plandan yoksun* olarak yapılmıştır.

Bunlar aynı zamanda arızî ve istisnaî bir karakter de taşımıştır. *Arızî idi,* çünkü, önceden düşünülmüş, planlanmış değildi, çözüm isteyen sorunlar ortaya çıktıkça teker teker çözümlenmeğe çalışılıyordu. Bu sorunlara bir çözüm düşünmek için de ancak bunların tehlikeli boyutlara ulaşmaları bekleniyordu. Devlet bu sorunları ortaya çıkmadan önleyici bir önlem alma yoluna gitmediği gibi, sonradan alınan önlemler de hastalığı tedavi edici değil, fakat hastalığın yüzeysel olarak belirtilerini giderici nitelikte oluyordu.

Bu müdahaleler aynı zamanda, *istisnaî karakter* taşıyordu, çünkü özel teşebbüsün ekonomik dengeyi sağlamakta yetersiz kaldığı zamanlarda yapılıyordu. Yapılan müdahalelerle beklenen sonucun doğmadığı görüldüğü zamanda yeni ve değişik müdahalelere başvuruluyordu. Alınan önlemler, getirilen çözümler ampirik nitelikteydi.

Kısaca, geçici önlemler niteliğinde olan, zamana ve koşullara göre yapılan bu müdahaleler, önceden düşünülmüş, tartışılmış bir siyasetin sonucu değildi, günün koşullarına ve baskılara göre ve çoğu zaman da alelacele alınan önlemler ve müdahalelerdi[21].

c) Sosyal devlette ekonomiye müdahale

İkinci Dünya Savaşı, devletlerin sosyal eğilimlerini belirlemelerine olanak sağlayacaktır. İki savaş arasındaki kararsız tu-

21) Bk. HAURIOU, A. Cours de Droit Constitutionnel étranger, 1960-61, s. 243 vd. MEYNAUD, J., Politique économique, Paris 1954-55, s. 221 vd.

tumları bundan böyle son bulmuş, bir yandan yeni ekonomik koşullara uyan, öte yandan toplumun sosyal isteklerine cevap veren bir siyaset izledikleri görülecektir. Savaş öncesindeki hedefler aşılacaktır.

Savaş süresinde zorunlu olarak devletlerin uyguladıkları güdümlü ekonomi düzeni bazı gerçekleri ortaya koymuştur:

Devletin, bazı koşullarda tam çalışmayı gerçekleştirebileceği, işsizliği ortadan kaldırabileceği, ülkenin doğal kaynaklarından ve insan gücünden tam ve hızlı bir yararlanmayı sağlayabileceği görülmüştür.

Güdümlü ekonomi ile, bir toplumun âtıl kalmış üretim güçlerinin belirli bir amaca yöneltilmesi halinde, modern toplumların çok büyük bir üretim gücüne sahip olabilecekleri ortaya çıkmıştır.

Savaşan ülkelerin tüm üretim güçlerinin ulusal savunma hizmetine girmesi, devletin ekonomik kumanda manivelalarını eline alması sonucunu doğurmuştur.

*Savaş sonrası*nda da, savaşın yarattığı sıkıntıları ve olumsuz sonuçları gidermek için girişilen faaliyetler, *devletin sürekli, etkili ve zincirleme önlemler alması,* ekonomik hayata *sürekli müdahale etmesi* sonucunu yaratmıştır.

Savaş sonrasında, liberalizm şekli altında kapitalist ekonominin artık devrini doldurmuş bir sistem olduğuna ve yerini yeni ihtiyaçlara cevap verecek bir düzene bırakması gerektiğine inanılmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak, savaş toplumların sosyal düzenlerinde ve hayatlarında pek çok şeyi değiştirmiştir. Savaş sonrasının toplum yapısı da zorunlu olarak eskisinden değişik olacaktır.

Savaş sonrasının toplum yapısı, çalışan sınıfların da etkisiyle, *yeni sosyal isteklere cevap verebilecek bir yapı* olacaktır. İki savaş arası dönemde olduğu gibi ekonomi, bir yanda üretim fazlalığı içinde yüzerken, öte yandan büyük kitlelerin açlık ve yoksulluk içinde yaşamalarını artık hiç kimsenin hoş karşılamıyacağı, üretim bolluğu ve tüketim darlığı çelişkisine kimsenin göz yumamıyacağı anlaşılmıştır.

Ekonomik yönden güçsüz yoksul kitlelerin, *yeni bir sosyal*

ekonomik düzen isteklerinin haklı ve doğal bir istek kabul edilmesi artık kaçınılmazdır. Devleti bu konuda ödevler beklemektedir...

Bunun yanında, savaş sonrasında *yıkılmış, yakılmış ülkelerin onarımının* da ancak devlet eli ve olanakları ile yapılabileceği gerçeği açıkca görülmüş ve kabul edilmiştir.

Savaş sonrasının devleti, savaş sonrası toplumlarının sosyal ekonomik ihtiyaç ve koşullarına uygun yapıda bir devlet olabilirdi ancak. *Bu devletin temel hedefi, barış ekonomisi içinde, toplumda sosyal refah ve ekonomik gelişmeyi sağlamak olacaktı.*

Bunun anlamı şuydu: Bu devlet ülkenin tüm üretim kaynaklarının yani maddî kaynakların ve insan gücünün en rasyonel biçimde yönetimini sağlayacaktı.

Bu devlet, toplumdaki tüm kişilerin maddî ve manevî ihtiyaçlarını en geniş biçimde tatmin edecekti ve onlara en iyi en ileri bir hayat düzeyi sağlayacaktı.

Bu devlet, sosyal refah ve gelişmeyi sağlarken, her şeyden önce insanları yoksulluktan, korkudan kurtaracaktı. Bunun için de, herkese insan onuruna yaraşır bir hayat sürebilmesi için gerekli ve yeterli olanakları sağlayacaktı.

Devletin bu yeni görev ve amacı, savaş yıllarında 6 Ocak 1941 de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı *Franklin Roosevelt* tarafından Kongreye sunulan mesajda açıkca ifade edilecektir. İnsanların yoksulluktan kurtulmaları, sosyal refahın ilk ve temel koşulu sayılacaktır. Daha sonra savaş yılları içinde kapitalist devletlerin bu yönde gelişmeler kaydettikleri görülecektir.

> İngiltere'deki Beveridge planı bu konuda örnek olabilir. İngiliz hükümetinin isteği üzerine Beveridge tarafından hazırlanıp Aralık 1943 de yayınlanan raporda, toplumda önlenmesi gereken felâketler, bunların nedenleri, çareleri, kurulması gerekli kurumlar açıklanıyordu.
>
> Beveridge planının amacının yoksulluktan kurtulma ve sosyal güvenlik olduğunu söyler. Beveridge'e göre, yoksulluk insanlık için son derece utanç verici bir durumdur.
>
> Savaştan önce, yoksulluk önlenebilirdi, önlenememiş olmasının tek nedeni ise, yoksulluğu ortadan kaldırmak için gerekli önlemlerin alınmasından kaçınılmış olmasıdır. Savaş yoksulluğu artırmıştır, fakat Beveridge'e göre, yoksulluk önüne geçilemez

ve katlanılması gereken bir felâket de değildir. Yoksulluk ortadan kaldırılabilir. Bunun için de, yoksulluğun nedenleri ve çareleri üzerine eğilmek gerekir.

Yoksulluktan kurtulma ihtiyaçtan kurtulmadır. Öyleyse ihtiyaçtan yani yoksulluktan kurtulma ne demektir?

İhtiyaç ya da yoksulluk, sağlıklı bir hayat için gerekli yaşama araçlarının yokluğudur.

Yoksulluğun, ihtiyacın nedenleri üzerine eğilen Beveridge, bu konuda üç neden ileri sürer.

Bir defa, yoksulluk, ihtiyaç, işsizlik gibi bir nedenle, gelirin bir süre için kesilmesi sonucu doğar. Bu durumun çaresi ise, toplumda tam çalışmayı sağlamaktır. Tam çalışma ile, herkese sabit ve yeterli gelir sağlanacak ve bir süre için gelirin kesilmesi ve gelir yokluğu sonucu doğan yoksulluk önlenebilecektir.

İkinci olarak, yoksulluğu doğuran neden gelirin yetersizliğidir. Bu yetersizlik çok çocuklu ailelerde sefalete yol açar. Bunu önlemenin çaresi de yeterli gelir sağlamakla bulunur.

Üçüncü olarak, yoksulluğu doğuran neden, Beveridge'e göre, kaza, hastalık gibi nedenlerle gelirin tamamen kaybolmasıdır. Bunun çaresi de ulusal sigorta sisteminin kurulmasıdır.

Yoksulluk geçici olabilir, ne var ki, gerekli müdahaleler zamanında ve yerinde yapılmazsa, yoksulluk sürekli, sabit ve kronik bir durum alır.

Yine Beveridge planına göre, toplumda önlenmesi gereken felâketlerden biri de doğumların azalarak, genç neslin azalması, yaşlı neslin artmasıdır. Bunu önlemek için de ananın ve çocuğun korunması zorunludur.

Toplumu tehdit eden bir başka felâket de, toplum sağlığının kötü durumudur. Bunun çaresi de çalışanların korunması ve bu yönde gerekli önlemlerin alınmasıdır.

Amaç, yoksulluğu, ihtiyacı bir süre için önlemek değil, fakat tamamen ortadan kaldırmaktır, yok etmektir. Bunun için de yeni bir düzen, sosyal güvenlik sistemi kurmak gerekir.

Savaş sonrasında, liberal devlet yeni görevler, ödevler yüklenerek yeni bir döneme girmiştir. Devletin bu dönemde giriştiği faaliyetler, ekonomik hayata yaptığı müdahaleler, savaş öncesi liberal devlet anlayışı ile bağdaşmıyacak faaliyetler ve müdahalelerdir.

Örneğin, 1929 da İngiliz Maliye Bakanı Avam Kamarası önünde "devletin, hiç bir şekilde sürekli olarak kişilere iş bulma görevinin olmadığını" söylerken, 1944 de İngiliz hükûmetinin yayınladığı Beyaz Kitap'ta devletin esas görevlerinden birinin "işi yüksek ve dengeli düzeyde tutmak" olduğu açıklanmıştır.

Devletin amacında ve görevlerinde devrim diye adlandırılabilecek derin değişiklikler olmuştur. Devlet sosyal ekonomik alanda yeni ve büyük sorumluluklar, görevler yüklenmiştir. Savaş sonrası devleti insanlara daha mükemmel bir hayat ve daha büyük bir refah ve gelişme sağlama hedefine yönelmiştir.

Devletin bu hedefe ulaşabilmesi için *sosyal ekonomik hayattaki rolünü* kısaca açıklamağa çalışalım :

Modern sosyal devletin, toplumun *sosyal ihtiyaçlarını* en iyi biçimde *karşılama görevini* yüklendiği görülür.

Devlet ulusun varlığına ve gelişmesine sıkı sıkıya bağlı ortak ihtiyaçları karşılamakla yükümlüdür. Bu ihtiyacı *kamu hizmetleri* ile karşılayacaktır.

Bu hizmetlerin ilki hiç şüphesiz, eskiden olduğu gibi, toplumda *düzeni, iç ve dış güvenliği* sağlamak olacaktır. Düzen, iç ve dış güvenlik bir ülkede yaşayan insanlar için varlığı vazgeçilmez temel koşuldur. Düzen, iç ve dış güvenlik olmadan kişiler yararlı bir faaliyette bulunamazlar.

Düzeni, iç ve dış güvenliği sağlayan toplum hizmetleri ile devlet toplum hayatının sürekliliğini ve işleyişini sağlar.

Bunun yanı sıra, sosyal devlet, toplumda *sağlığın korunması, sosyal güvenliğin sağlanması* ve *sosyal yardımın gerçekleşmesi* için kamu hizmetleri kuracak, üstlenecektir.

Genel sağlık, eğitim, konut, toplum kalkınması, sosyal güvenlik, sosyal sigorta, sosyal yardım, emeğin korunması, çocuk sağlığı, akıl sağlığı, boş zamanların değerlendirilmesi alanlarını kapsayan sosyal hizmetler, toplumun insan kaynağının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili kamu hizmetleri olacaktır.

Böylece çağımızın hoş görülmesi imkânsız bir olayı olan yoksulluk ve sefalet ortadan kalkacak, toplumların gelişmeleri için gerekli zorunlu koşullar sağlanmış bulunacak ve insanlar, insan onuruna yaraşır biçimde yaşayabilmek için gerekli asgarî olanakları elde edebileceklerdir.

Sosyal devlet, insanların *eğitim görme, öğrenim yapma, meslekî eğitim yapma* ihtiyaçlarına da kamu hizmetleri ile cevap verecektir.

Bu kamu hizmetlerinin gerçekleşmesi ile, herkes toplumda eşit olarak ilerleme, maddî ve manevî varlığını geliştirme olanağını elde edecektir.

Toplumların kalkınmasında insanların kişiliklerinin gelişmesinin ve üretimin artmasında da eğitim ve öğrenimin birinci planda rol oynadığında şüphe yoktur. Ancak bunun için de eğitim ve öğreniminin her aşamada parasız olması ya da herkese bu öğrenimi görme olanaklarının verilmesi gerekir. Böylece insanlar arasında fırsat eşitliği sağlanmış olur.

Sosyal devlet, aynı zamanda liberal devlette *özel teşebbüslerin faaliyet alanına giren* ancak toplumun genel ihtiyacına cevap veren bazı hizmetleri de üzerine almış bunları *kamu hizmeti olarak üstlenmiştir.*

Örneğin sosyal devlette kara, deniz, hava ulaşımı kamu hizmetleri olarak topluma sunulmaktadır. Bu hizmetlerin devlet tarafından yerine getirilmesi, ekonomik hayatta bir takım kolaylıklar sağlayacağı gibi, sosyal gelişme ve refah için de gerekli koşulların hazırlanmasına yardımcı olacaktır.

Devletin üstlendiği *hizmetler arttıkça,* devletin *ulusal üretime katkısı da artmaktadır* ve doğrudan doğruya devletin ürettiği değerler, ulusal üretimin büyük bir bölümünü meydana getirmektedir.

Sosyal devlet, insanların insan onuruna yaraşır biçimde yaşayabilmelerini sağlayabilmek için pek çok hizmetler üstlenecektir. Ancak bu yeterli değildir. Toplumda refahın sağlanması için, sosyal hedeflere ulaşılabilmesi için *ekonomik gelişmenin gerçekleşmesi* zorunludur.

Sosyal devlet bu görevi de üstlenecektir ve ekonomik gelişme için tüm önlemleri alacaktır. Ülkenin insan kaynağından ve maddî kaynaklarından en verimli biçimde yararlanılması için gerekeni yapacak, *tam çalışma* ilkesini gerçekleştirecek, *ulusal gelirin artması* için gerekli önlemleri alacak, faaliyetlerde bulunacaktır.

B. Planlı ekonomi

Bunun için devletin sürekli olarak ekonomik hayata müdahale etmesi söz konusudur. Ancak *sosyal amaca yönelik müdahalelerin* olumlu sonuçlar doğurabilmesi için, düzenli, uyumlu, dengeli biçimde yapılması zorunludur.

İşte bunun için bir *plan dahilinde* hareket etmek gerekecektir.

Sosyal devletin ekonomik hayata müdahaleleri bir plan içinde yapılmaktadır. İkinci dünya savaşından sonra sosyal devlet

uygulamasına geçen kapitalist ülkeler planlı ekonomi sistemini benimsiyeceklerdir.

Sosyal devlet, ülkenin sosyal ekonomik sorunlarını bir plan dahilinde düzenliyecektir.

Örneğin 1982 anayasasına göre, (mad. 166) devlet :

— *Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı* planlıyacaktır.

— *Ülke kaynaklarının* döküm ve değerlendirmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlıyacaktır.

Planla izlenecek hedefler ise şöyle belirlenmiştir :

— Plan, "millî tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler" öngörecektir.

— Planda "yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri" gözetilecektir.

— Yine planda kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınacaktır.

Sosyal devlet, toplumun refahını ve sosyal ekonomik gelişmesini gerçekleştirmeyi üzerine alınca, bu görevi planlı ekonomi içinde yerine getirecektir.

> Savaş sonrasında, devletleri planlı ekonomiye iten nedenler çeşitlidir.
>
> Savaşan ülkeler, savaş sırasında çok büyük zarar görmüş, yıkılmış, yakılmıştı, bu ülkelerde savaştan sonra en önemli sorun da üretim mekanizmasının tekrar çalışabilir hale girmesiydi, bunun için de, bir plan dahilinde hareket etmek zorunluğu kısa sürede anlaşılacaktı. Hangi malların üretimine, hangi yatırımlara öncelik tanınacağı sorununun sosyal kriterlere göre çözümlenmesi gerekiyordu, böyle bir tercihin de ancak devlet tarafından bir plan içinde yapılması zorunlu idi.
>
> Savaş sonrasında, devletlerin karşılaştıkları sorunlardan biri de, tam çalışmanın sağlanması ve dengeli ve yüksek düzeyde tutulabilmesiydi. Tam çalışmanın gerçekleşmesi ve korunması için, bütün üretim kaynaklarından azamî yararlanmanın sağlanması ve ekonomik krizlerin önlenmesi gerekiyordu. Bunun da ancak planlı ekonomi ile gerçekleşmesi mümkündü.

Ekonomik istikrar ve ekonomik kalkınma için, *sosyal geilşme* için, *plan* varlığı zorunlu bir unsur olmuştur.

Sosyal devlet plan ile ekonomik hayata yön verecektir. Plan ile özel ve kamu yatırımlarını yönlendirecek, uygun fiyat politikası ile üretimi plan hedeflerine yöneltecektir. Kredi ve sermaye dağılımını, tarım ürünleri fiyatlarını kontrol edecek, dış ticareti planlayacak, kambiyo işlemlerini denetim altında tutacaktır.

Plan, ekonomik olduğu kadar *sosyal hedeflere de yönelecektir.* Örneğin, üretimi mümkün olan en üst düzeye çıkartma, tam çalışmayı sağlama ekonomik dalgalanmaları denetleme, paranın değerini koruma, üretimin adil bölüşülmesini sağlama gibi.

Böylece, plan ile ulusal ihtiyaçlar, hedefler ve kaynaklar belirlenecek bundan sonra da kaynakların ihtiyaçlara cevap verecek biçimde kullanılması, hedeflere uygun hareket edilmesi sağlanacaktır.

Sosyal devletin ekonomik hayata sosyal - ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmek amacı ile yaptığı *müdahaleler, kamu işletmeleri kurmak* biçiminde gerçekleşmiştir. Örneğin akarsulardan yararlanma, ağır sanayinin ve savaş sanayinin kurulması, sulama gibi. Bu tür işlemler çok büyük sermaye gerektirdiğinden ve kâr sağlamaktan çok, yararlı ve üretici nitelikleri nedeniyle kamu işletmeleri biçiminde gerçekleştirilmeleri uygun görülmüştür.

Bunun gibi, ekonomik nedenlerle *devletleştirilen işletmelerin* de yönetimini devlet üstlenmiştir. Sosyal devlette, devletleştirmeler, esas olarak, büyük üretim araçlarının devletleştirilmesi, kamu hizmeti niteliğini taşıyan işletmelerin devletleştirilmesi, fiili tekel niteliğine bürünen işletmelerin devletleştirilmesi şeklinde olur.

Buna paralel olarak, sosyal devlet, ülkede mümkün olan en *fazla üretimi gerçekleştirebilmek* için, malî ekonomik önlemler alır, özel sektörün faaliyetlerini denetler.

Bütün bu önlemler, müdahaleler devletin sosyal ekonomi alanında yüklendiği görevleri yerine getirebilme amacına yöneliktir. Herkese iş ve çalışma hakkı sağlamak, ülkenin maddî ve insan kaynaklarından verimli biçimde yararlanmayı gerçekleştirmek, ulusal geliri artırmak ve refahı sağlamak temel ilkedir.

Sosyal devletin ekonomiye müdahale ederken izlediği bir hedef de *ulusal gelirin adil dağılımını* sağlamak aynı zamanda *hayat düzeyini yükseltmektir.* Uygun bir malî politika ile ulusal gelirin dağılımındaki büyük eşitsizlikleri azaltarak *sosyal adaleti sağlamak* başlıca hedeflerden biridir. Ekonomik eşitsizliklerin top-

lum hayatını dengesiz ve kişi hayatını da yaşanamaz duruma sokması önlenmek istenir. Gelir vergisi, müterakkilik ilkesi, miras vergisi ile, büyük gelir sahiplerinden daha fazla vergi alınmak suretiyle gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması, fırsat eşitliğinin ve sosyal adaletin sağlanması başlıca amaçtır.

Sosyal devlet, *devletin ekonomik hayata müdahalesinin müesseseleştiği* ve ekonomik sorumluluğun devlet ile özel kişiler arasında bölündüğü devlet düzenidir.

3. Sosyal Devlette Sosyal Ekonomik Demokrasi

Sosyal devlet, siyasal demokrasiyi ekonomik-sosyal demokrasi ile tamamlamayı öngörür[22].

Liberal devlet de ekonomik - sosyal demokrasi düşüncesine yabancı değildir, özgürlüklerin serbest rekabetin, mülkiyet hakkının bulunduğu bir ortamda, ekonomik sosyal demokrasinin kendiliğinden gerçekleşeceğine inanılmıştır. Ancak tarihsel gelişmeler bu inancı doğrulamıyacaktır.

Sosyal devlet ise, liberal devletin siyasal demokrasi kurumlalarını, özel mülkiyeti koruyarak, kendiliğinden gerçekleşemiyen demokrasiyi devletin müdahaleleri ile gerçekleştirmeyi öngörür.

Şöyle ki, *kişi açısından sosyal ekonomki demokrasi*, kişinin toplum içinde gerçek anlamda özgür olması, kendi kaderine hâkim olabilmesi, tüm sosyal ve ekonomik baskılardan kurtulmuş olarak insan onuruna yaraşır biçimde ve koşullarda yaşayabilmesidir.

Bunun için de, servet, sosyal ve ekonomik durum farklılıklarının insanlar arasında ayrıcalıklar yaratmasının önüne geçilmeli, ekonomik hayatta raslantı ve şansın doğurduğu eşitsizlikler ortadan kaldırılmalı, servet bir güç ve başarı kaynağı olmamalı, herkese insan onuruna yaraşır bir hayat sürebilmesi için gerekli koşullar sağlanmalı, insanlar sosyal ekonomik olaylar karşısında kendi kaderlerine hâkim olabilmelidir[23].

İnsanlar arasında şans eşitliğini yaratacak, belli bir hayat düzeyini garanti edecek, kişiyi yoksulluktan kurtaracak, ona sosyal güvenlik sağlayacak demokratik bir ekonomik sosyal toplum düzeni nasıl kurulacaktır? Bu düzenin kendiliğinden kurulmadığı-

22) Bk. GÖZE, a.g.e., 1976; GÖZE, a.g.e., 1980, s. 246 vd.
23) Bk. BURDEAU, a.g.e., 1956, T. VI, s. 361.

nı ve sosyal devletin hukukî düzenlemelerle sosyal ekonomik hakların tanınması ve devletin ekonomiye müdahaleleri ile böyle bir ekonomik sosyal demokrasi ortamına ulaşılmak istendiğini daha önce gördük. Bu bakımdan bu sorunu burada tekrar ele almıyacağız.

Burada sosyal devlette *işletme içi demokrasi* ya da *endüstriel demokrasi* kavramına ve *korporatif temsil kavramına* değineceğiz. Değineceğiz, diyoruz çünkü bu her iki kavramda, çok çeşitli, geniş, karmaşık ve çözüm bekleyen sorunları beraberinde getirmektedir. Bunların her birinin ayrıntılı olarak burada ele alınmasına olanak yoktur, ancak konuyu aydınlattığı ölçüde genel ilkeleri ortaya koymakla yetineceğiz.

A. İşletme İçi Sosyal Ekonomik Demokrasi

İşletme içi demokrasi yani çalışanların işyerinde *yönetime katılmaları*, sosyal devlette ekonomik sosyal demokrasinin özü olarak görülür.

İşletme içi demokraside, çalışanların iş yerinde temsilcileri aracılığı ile yönetime katılmaları söz konusudur.

Yönetime katılma nedir? Ne değildir? Önce buna bir açıklık getirmek gerekir.

Bir defa, *yönetime katılma*, işletmenin yönetim iktidarının çalışanlarla çalıştıranlar arasında bölünmesi anlamına gelen *"birlikte yönetim* ya da *ortak yönetim"* –cogestion– demek *değildir.*

İkinci olarak, yönetime katılma, kendi kendini yönetme anlamına gelen *"auto-gestion"* ise hiç *değildir.*

Öyleyse *yönetime katılma nedir?* Daha açık olarak "katılma"dan ne anlaşılır?

Bir kimsenin bir işe katılması demek, katılan kişinin dışında yapılagelmekte olan bir faaliyet içinde aktif bir rol alması demektir.

Katılan kişi, o işi tek başına yönetmez, fakat işin yapılmasında bir payı olur[24].

Bu bakımdan, sosyal devlette, çalışanların iş yerinde yönetime katılmaları, iş yeri sahibinin mülkiyet hakkını etkilemez, işveren

24) Bk. CAPITANT, Démocratie et Participation. Paris 1970. s. 30.

işyerinin yönetimine ve kazancına sahip olma hakkının yine elinde tutar.

Bu durumda, çalışanlar için *yönetime katılmanın anlamı nedir?* Ve bu katılmanın işletme içinde demokrasinin gerçekleşmesindeki etkisi ne olabilir?

Çalışanların işletmede yönetime katılmaları, katılmanın yapıldığı faaliyetlere göre değişik nitelik taşıyacaktır.

Bir işletmenin faaliyetleri de sosyal, teknik ve ekonomik konuları ilgilendirir. İşte, yönetime katılma, değişik biçimlerde ve oranlarda, çalışanların işletmenin nasıl yönetildiği konusunda yönetenlerden *"bilgi almaları"*ndan başlayarak, sosyal faaliyetleri ilgilendiren konularda çalışan-çalıştıran *ortak yönetimine kadar uzanabilir.* Ancak hemen tekrar edelim, yönetime katılma, doğrudan doğruya ortak yönetim, birlikte yönetim anlamını taşımaz. Yalnızca sosyal konularda olduğu gibi bazı sorunların çözümünde yönetime katılma, bir ortak yönetim şeklini alabilir.

Şimdi yönetime katılmanın en basit şekli olan *bilgi alma, bilgi edinme* şeklindeki katılmanın ne olduğunu kısaca görelim:

Çalışanların işletmenin yönetimi ile ilgili bir takım bilgiler edinmeleri bir çeşit katılmadır. Bilgi alma değişik safhalarda söz konusu olabilir. İşletmenin yönetimi ile ilgili bir işlem ya yapıldıktan sonra ya yapılmaktayken ya da yapılmadan önce çalışanlara bu konu hakkında bilgi verilir.

Ancak "bilgi alma"nın yönetime katılma niteliğinde olması için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir. Eğer, işletmenin yöneticilerinin bilgi vermeleri tamamen onların istek ve iradelerine bağlı kalırsa ve bilgi alma karşılıklı bir görüş ve düşünce alış verişine olanak sağlamazsa, çalışanların işletmenin yönetimi konusunda bazı bilgiler edinmeleri onların yönetime katıldıkları anlamına gelmez.

Buna karşılık, eğer işletmenin yöneticileri için, bilgi verme bir *zorunluk* olarak kabul edilmiş ise, çalışanlara *belli zamanlarda* bilgi alma ve *soru yöneltme* olanağı tanınmış ise, yönetenlerin de bu soruları cevaplama zorunluğu varsa, bilgi alma olayı bir yönetime katılma sayılır ve yönetenler için de bir otokontrol sistemi oluşturur[25].

---

25) Bk. PAYET, M. İntégration des travailleurs à l'entreprise, Paris 1961. s. 147.

"Bilgi verme", "bilgi alma" doğal olarak *danışma* ve fikir alma olayına götürür. Danışma ile sonuçlanan bir bilgi verme işlemi ile, çalışanlar bilgi edindikleri sorunlar hakkında görüşlerini açıklayarak, alınacak kararların oluşmasına katkıda bulunurlar. Çalışanların temsilcilerinin kararların alındığı yöneticiler toplantılarına katılabildikleri ve tartışmalarda söz alabildikleri ölçüde de bu katılma olayı daha anlamlı ve verimli olur.

Ancak, bu katılma çalışanlara gerçek anlamda yönetim iktidarı vermez, bununla birlikte çalışanlardan gelen görüşlere sürekli olarak zıt kararlar almak da yönetenler için oldukça zordur, çünkü bu takdirde işletme içinde sürekli bir uyuşmazlık ve sürtüşme ortamı yaratılmış olur ki bu da arzulanan bir durum olamaz.

Yukarıda, çalışanların işletme içinde yönetime katılmalarının, *konulara göre* değişik nitelikte olabileceğini söylemiştik, işte işletmenin sosyal, teknik ya da ekonomik konuları ilgilendiren sorunlarıyla ilgili olarak *katılma farklı sonuçlar yaratacaktır.*

İşletmenin ekonomik sorunları, işletmenin ekonomik varlığını ilgilendiren temel, hayatî sorunlardır.

Bu sorunlar arasında işletmenin izleyeceği ticarî politikanın, malî politikanın belirlenmesi, taraf olacağı sözleşmelerin, yapacağı yatırımların tesbiti, ihtiyat akçesinin tutarı, kâr dağıtımı gibi sorunlar yer alır.

Sosyal devletin özel mülkiyet ve teşebbüs serbestisi anlayışı içinde, ekonomik konulu sorunlarla ilgili olarak *çalışanların karar iktidarında söz sahibi olmaları olanaksızdır.* Bu konularda yöneticiler, ancak gerekli görürlerse ayrıntıya girmeden bazı bilgiler verebilirler ve çalışanların da böylece bilgi edinme olanağı doğabilir.

Teknik ve sosyal konularda, yönetime katılma daha etkili ve gerçek olabilir.

İşletme içinde *teknik faaliyetlerle* ilgili tüm sorunlar şüphesiz, çalışanları çok yakından ilgilendirir. İşletmenin iş yönetmeliğinin hazırlanması, işletme içinde üretim ve verimliliğin artırılması, işletmenin genel organizasyonu gibi teknik konuların çalışanlarla çalıştıranlar arasında tartışılması, incelenmesi ve bu konularla ilgili kuralların kabul edilmesi çok olumlu sonuçlar doğuracaktır. Aynı zamanda çalışanların işletmede söz sahibi olmalarını, doğrudan kendilerini ilgilendiren teknik konularda alınacak kararların yönetenlerle birlikte alınmasını sağlar.

İşletmenin *sosyal sorunlarının* çözümünde, çalışanların yönetime katılmaları, bazen gerçek bir *ortak yönetim* niteliğine dönüşebilir[26].

İşletmenin sosyal politikasının belirlenmesinde ve yürütülmesinde çalışanlarla yöneticiler arasında tam bir görüş birliğinin kurulması işletme için son derece önemlidir.

Yönetime katılma, bilgi almada olduğu gibi çok alt derecede de olsa, *önemli bir demokratik aşamadır.*

Çalışanların işletme içinde yerlerinin belirlenmesini, onların *işletmenin yapıcı,* vazgeçilmez *unsuru* olduğunun anlaşılmasını sağlar.

İşletme içinde yöneticiler karşısında tek başına yalnız olmayan, düzenli örgütlenmiş bir birlik meydana getiren çalışanlar yönetime katılma olanağı ile de, *yöneticilerin otokratik mutlak iktidarlarını sınırlarlar.*

Yönetime katılma olanağı, yöneticiye aldığı ya da alacağı kararları çalışanlara açıklamaya, onlara danışmaya, onlarla sorunları tartışmaya, onların görüş ve düşüncelerini öğrenmeye zorlayacaktır. İşletmenin sorunlarını öğrenen, bazıları hakkında görüşlerini, dileklerini açıklayan, bazılarını ise yöneticilerle birlikte çözümleyen *çalışanlar da* işletme içinde *sorumluluklar yüklenmiş olurlar.*

Yönetime katılma konusunda önemli bir sorun da, *yönetime katılmanın gelecekte yol açacağı gelişmelerdir.* Konuyu biraz açalım:

Sosyal devlet düzeni içinde şüphesiz, yönetime katılma olayı, işletmenin temel hukukî ve ekonomik yapısında bir değişiklik yaratmaz. Fakat, bu yöndeki bir eğilimin, gidişin başlangıcı olacağı düşünülemez mi? denmiştir.

Bu konuda, siyasal demokrasinin zaman içinde kaydettiği gelişmeler ile sosyal ekonomik demokrasinin gelecekte kaydedeceği gelişmeler arasında bir paralellik kurulmak istenmiştir.

Gerçekten, siyasal alanda mutlak, sınırsız güç sahibi bir monarkın iktidarı ile, XIX uncu yüzyıldaki bir işletme sahibinin işletmesinde sahip olduğu mutlak sınırsız güç arasında benzerlikler

26) Bk. RIVERO SAVATIER. Droit du Travail. Paris 1956. 121-122.

bulunabilir. Öte yandan demokrasi yolunda siyasal gelişme de iki aşamada olmuştur. Birinci aşamada monarkın sınırsız, mutlak iktidarına bir takım sınırlamalar getirilmiş, bu iktidara tâbi kişilere bir takım güvenceler, hak ve özgürlükler verilmiş ve mutlak monarşiler sınırlı monarşilere dönüşmüştür.

Aynı biçimde, işletme içinde de, çalışma ve iş koşullarını düzenleyen yasalar ve kurallar da, çalışanlara sağlanan güvenceler, tanınan hak ve özgürlükler yönetimin sınırsız, mutlak ve keyfî iktidarını sınırlamıştır.

Siyasal toplumda daha sonra, insanlar keyfî mutlak sınırsız iktidarı sınırlamakla, bir takım güvenceler, özgürlükler elde etmekle yetinmemişler, iktidarın kullanılmasına katılmak istemişler, bu da giderek iktidarın sahibinin değişmesi sonucunu doğurmuş, insanların kendi kendilerini yönetmelerine, demokrasiye yol açmıştır.

Aynı biçim ve yönde bir gelişmenin de ekonomik hayatta, işletmeler içinde kendini göstermesi mümkün değil midir? Çalışanların işletme içinde iktidarın kullanılışını denetlemek, iktidarın kullanılmasına katılmak ve giderek iktidarın sahibi olmak isteyecekleri düşünülebilir.

Ne var ki, kapitalist ekonomi düzeninde, siyasal alanda olduğundan farklı olarak, gerçek iktidar sahipleri kesin olarak belirli değildir. İktidar sahipleri olan kişiler vardır ve bunlar da kapitalistlerdir denilebilir. Fakat, fiilî alanda, ekonomik iktidar sahipleri dağınıktır, kullandıkları araçlar kaypaktır, güçlerinin coğrafi sınırı yoktur, son derece girift ilişkiler ağı içinde yer almışlardır ve sonuçta *ekonomik iktidar anonim bir güç niteliğine bürünmüştür*. Bu görünmeyen iktidar sahiplerinin ellerinden iktidarı alabilmek için, bunların iktidarlarının dayandığı sosyal ekonomik yapıyı ortadan kaldırmak, değiştirmek gerekecektir[27].

Sosyal devlet böyle bir anlayışa yer verir mi? Sosyal devlet, kabul ettiği temel ekonomik sosyal yapı içinde, özel mülkiyet ve özel teşebbüs anlayışı ile böyle bir iktidar değişikliğini kabul etmez, böyle bir yapı değişikliğini öngörmez, aksi halde kendi kendini inkâr etmiş olur.

Kaldı ki, temel yapıdaki değişikliğin, uygulamada çalışanları iktidar sahibi yapmadığı, karar iktidarını kullanmalarını sağla-

27) Bk. BURDEAU, a.g.e., T. VI, s. 375.

madığı ve bu iktidarı gerçekten denetleme olanağı vermediği ve demokrasiyi gerçekleştirmediği de bir gerçektir.

Çünkü, sosyal ekonomik demokrasi, işletme içinde yönetime katılma sorunu yalnızca sosyal devlette kapitalist işletmenin sorunu değildir. Ekonomik sosyal demokrasiyi gerçekleştirme amacı ile kurulmuş, ama işletme içinde otokratik bir iktidarın varlığına son vermemiş bütün rejimlerin sorunudur. Yani bu sorun, sosyalist ülkelerin de sorunudur.

Temel yapıyı değiştirmek de bu sorunu çözümlemeye yetmemiştir. Otokratik yöneticilerin bir kapitalist ya da devlet görevlisi bir bürokrat ya da teknokrat olması, çalışanların bu kişilere tabiyeti konusunda önemli hiçbir değişiklik yapmamıştır. Kapitalist sistem temelden değiştirilmiş olmasına ve işletmelerin bütün çalışanların malı sayılmasına rağmen, işletmenin yönetiminde devlet görevlisinin mutlak otoritesi söz konusu olduğu zaman işletme içi demokrasi, yönetime katılma ve kısaca demokrasi sorunu çözümlenmiş olmayacaktır.

Bu nedenle, sosyal devlette, devletin dayandığı temele dokunmadan işletme içinde, çalışanlarla yöneticiler arasındaki ilişkilerin karşılıklı anlayış, işbirliği ve dayanışma içinge geliştirilmesini sağlayacak olanakların geliştirilmesine çalışmak en olumlu çözüm olacaktır.

Gerçekten de işletme içi demokrasinin, yönetime katılmanın gerçekleştirilmesini önleyen bir takım engeller dikkati çekmektedir. Bu engellerin bir kısmı yöneticilerden bir kısmı da çalışanlardan kaynaklanmaktadır.

İşletme içinde demokrasinin, yönetime katılmanın gerçekleşmesini önleyen *engellerden biri, işletmelerin yöneticilerinden* gelir. Yöneticiler, işletmenin yönetimini tamamen ellerinde tutmak isterler ve çalışanların yönetime katılmalarını istemezler.

Şüphesiz, çalışanların yönetime katılmaları –ülkede uygulanan ekonomik sosyal düzen ve mülkiyet rejimi hangisi olursa olsun– işbölümünün doğuracağı sınırlarla sınırlıdır. Her işletmede iş bölümü yapılması zorunludur. Herkes her işi yapamaz, her konuda karar alamaz ve yine herkesin yaptığı işin sorumluluğunu yüklenmesi ve gerektiğinde hesap verebilmesi de gerekir. Bu bakımdan yönetime katılmanın doğuracağı sorumlulukların da çalışanlar tarafından yüklenilmesi gerekir. Çalışanların yönetime katılmaları ile alınacak bir kararın sorumluluğu yalnızca yöneticilere yüklenemez.

İkinci bir engel de, sınıf mücadelesi ideolojisine bağlı *çalışanlardan* ya da onların sözcülerinden gelir. Sınıf mücadelesi ideolojisi, işletmede çalışanlarla yöneticilerin karşılıklı iyi niyet, anlayış, dayanışma temeli üzerine kurulacak bir demokratik yönetime karşı çıkar. Yönetime katılma, ileride gerçekleştirilmesi düşünülen tek başına yönetime ulaşmada bir araç olarak kullanılabildiği zaman geçerli bir yöntem olarak kabul edilir. Oysa, bilindiği gibi sosyal devlette, yönetime katılma tek başına yönetime giden bir yol değildir.

Yönetime katılma yöneticilerin tutum ve davranışlarına bağlı olduğu kadar çalışanların temsilcilerinin de tutum ve davranışına bağlıdır. Temsilciler ya yöneticilerle açık mücadele halinde kalmayı tercih ederler ya da bazı konularda yönetime katılmayı kabul ederler ve ortak bir temelde anlaşmaya varmaya çalışırlar.

Anlaşma alanı ile mücadele alanının sınırının belirlenmesi, pazarlık konusu olacak sorunlarla samimî bir işbirliğine yol açacak konuların tesbiti, çalışanların temsilcileri için oldukça güç ve nazik bir iştir. Çünkü, çalışanların işverene karşı çıkarlarını korumakla görevlendirilen bu temsilcilerin, işverenle işbirliği içine girmiş görünmeleri, onları çok güç duruma düşürebilir. Bu konuda ancak dengeli, bilinçli bir tutum yönetime katılmayı olumlu ve etkili bir sonuca ulaştırabilir.

Bunun gibi, yöneticilerle çalışanlar arasında bir dialoğun kurulabilmesi ve etkili bir yönetime katılmanın gerçekleşebilmesi çalışanların temsilcilerinin bilgi ve yeteneğine de bağlıdır. Bu nedenle, çalışanların işletmenin sorunlarını anlamalarını ve yönetime katılmalarını kolaylaştıracak eğitim olanaklarının da iş yerinde sağlanması gerekir.

Başka önemli bir sorun da çalışanların ve yöneticilerin birbirlerine karşı *güvensizlik* duygusunu yenebilmeleridir. Güvensizlik ve çalışanların aralarındaki dayanışmanın bozulabileceği korkusu onları yönetime katılmakta çekimser davranmalarına neden olduğu gibi, yöneticiler de ayrıcalıklarını ve iktidarlarını kaybetmekten korktukları için yönetime katılma konusunda istekli görünmezler.

Eğitim, karşılıklı anlayış ve güven yönetime katılmanın temeli olacaktır.

Yönetime katılma ve *malî sonuçlara katılma* konuları arasındaki bağlantıya da kısaca değinelim.

Bu iki konu birbirinden *ayrı* olmakla birlikte, birbirleriyle bağlantılıdır da... Yönetime katılma konusu bir iktidar sorunudur, diğeri malî sorundur.

Çalışanların işletmenin malî sonuçlarına katılmaları değişik biçimlerde olabilir: Prodüktivite artışına katılma ve global sonuçlara katılma biçiminde olabileceği gibi, çalışanların işletmenin sermayesine ve kâra katılma şeklinde de olabilir.

Çalışanların *prodüktivite artışına katılmaları* ya prodüktivite primi ya da el emeğinde, hammaddede, genel giderlerde sağlanan tasarruf primi şeklinde olabilir.

Global malî sonuçlara katılma da, orantılı ücret ya da kâra katılma şeklinde olabilir. Global malî sonuçlara katılma, işletmenin kârına katılma şeklinde olmamakta, fakat super profit, yani normal kârın üstünde gerçekleşen üstün kârın dağıtımı şeklinde olmaktadır.

Ne var ki, malî sonuçlardan pay alma, çalışanların işletmenin yönetimine katılmalarını, işletmenin işleyişinde söz sahibi olmalarını sağlamaz, "Üretimi teşvik ve işletme içinde sosyal barış sağlayıcı bir amaç güden" bu katılma, çalışanların dikkat ve ilgilerini ücretlerine ek olarak ellerine geçecek fazla paraya çekmekten öteye gidememektedir.

İşletmenin sermayesine katılma, sermayenin yarattığı iktidar ve kâra katılmaya gelince, sermayeye katılma çalışanların ya da sendikaların *aksiyoner olarak sermayeye katılmaları* şeklinde olabilir.

Ancak, tasarruf olanağı sınırlı olan çalışanların aksiyoner olarak işletmenin yönetiminde söz sahibi olabilmelerine pek olanak yoktur. Olsa da etkili olabilecekleri şüphelidir.

Sonuç olarak konuyu şöyle özetleyebiliriz: Yönetime katılma yani işletme içi demokrasi sorunu, hukukî statüleri ne olursa olsun tüm işletmeler için önemini koruyan bir sorundur. Kapitalist bir işletme için olduğu kadar, devletleştirilmiş, millileştirilmiş bir işletme için de –ki bu işletmelerde tüm kârın ulusa topluma ait olduğu kabul edilir– yönetime katılma sorunu güncelliğini korumaktadır ve çözümlenememiştir.

Çalışanlara yönetime katılma olanağı tanınmadan, işletmenin malî sonuçlarından yararlanma olanağının tanınması, işletme içi iktidarı yöneticilerin elinde olduğu gibi bırakır. Bununla birlikte

çalışanlara işletmenin malî sonuçlarından yararlanma olanağının tanınması da, onların emeklerinin, bilgilerinin sonucunda değerler yarattıklarını da kabul etmek olur ki, bu da, onların bu değerlerin yaratılması işleminde, yetkili, bilgili olduklarını ve sorumluluk yüklenebilecekleri konularda yönetime katılabilecekleri gerçeğini ortaya çıkartır.

B. Ulusal düzeyde sosyal ekonomik demokrasi

Sosyal ekonomik demokrasinin, sosyal ve ekonomik ilişkiler alanlarında da uygulanması liberal devletin de sosyal devletin de ortak sorunları olmuştur.

Liberal devletten sosyal ekonomik demokrasinin kendiliğinden gerçekleşeceğine inanılmıştı. Şöyle ki, özel mülkiyet, serbest rekabet ve serbest piyasa düzeni içinde, kişilerin kendilerine sunulan değerler arasında seçimlerini yaparlarken, ekonomik düzene yön verecekleri, ekonominin doğal yasalarının oluşmasında ve işlemesinde herkesin katkısı olacağı ve yine bu yasaların herkese uygulanacağı düşüncesi hâkimdi. Böylece sosyal ekonomik demokrasiyi kurmak için çaba harcamaya gerek yoktu, ekonominin doğal yasalarının işleyişi bunu kendiliğinden gerçekleştirmeye yetecekti.

Oysa, bilindiği gibi, olayların gelişmesi bu düşüncenin gerçekleşmediğini gösterecekti. Bu durumda kendiliğinden kurulamayan ekonomik sosyal demokrasinin devlet tarafından kurulması gerektiği anlaşılacaktı.

İşte sosyal devlet anlayışı, devlete bu yapıcılık, kuruculuk görevini yüklemişti. Devlet, sosyal ekonomik demokrasiyi gerçekleştirmek amacı ile ekonomik hayatı, sosyal hayatı yönetecekti.

Burada önemli bir sorun ortaya çıkıyordu: Ekonomik sosyal hayatı düzenleyecek devlet iktidarının temeli ve yapısı nasıl olacaktı?

Soruyu biraz açalım: Bilindiği gibi, liberal devlette siyasal demokrasi, siyasal temsil sistemine dayanır. Bu sistemde iktidarın kaynağı ve temeli bireylerin oluşturdukları ulustur. Bu temsil sisteminde gerek iktidarı kullananların yani temsilcilerin gerek temsil edilenlerin sosyal ekonomik durumları göz önünde tutulmaz. Başka bir deyimle temsil edilenler ekonomik sosyal durumları dikkate alınmayan bireylerdir ve iktidarı kullanan temsilciler de şu ya da bu ekonomik faaliyetin, grubun, sosyal sınıfın

temsilcileri değildirler. Karar alırken de şu ya da bu ekonomik grubun, sosyal sınıfın çıkarını değil fakat yalnızca ulusal çıkarı göz önünde bulundurmak zorundadırlar.

Şüphesiz, bu sistemde de çeşitli baskı gruplarının etkisiyle, iktidarı kullananların iradeleri az ya da çok oranda emekçilerin, üreticilerin, sanayicilerin, tarımcıların kapital sahiplerinin, tüketicilerin vs. istekleri ile belirlenecektir. Fakat bu istekler bütün ulus adına yasa koyanlar tarafından benimsenebilecek genel programlar içinde şekillendikleri zaman bir anlam kazanacaklardır.

Böylece değişik sosyal ekonomik güçler bir ölçüde iktidara destek olurlar, ancak iktidar yine bu güçlerin dışında bir iktidar olarak kalır. İktidarın belirli sosyal ekonomik güçlere ve onların çıkarlarına değil, fakat genel çıkara, ortak yarara hizmet ettiği kabul edilir. Esasen liberal devletin teorik olarak ekonomik sorunlarla ilgilenmesi de gerekmemektedir, bu bakımdan siyasal temsil sistemi bu anlayışa da uygundur.

Ancak sosyal devlet sosyal ekonomik hayata çeşitli, değişik şekillerde ama etkili olarak müdahale eden devlettir, böyle olunca, ekonomik sosyal hayatı düzenleyen bu iktidarın, toplumdaki ekonomik sosyal faaliyetlerin, güçlerin ve çıkar gruplarının temsilcilerinden oluşması gerekmez mi? Ekonomik sosyal hayatın düzenlenmesi, doğrudan doğruya ekonomik faaliyet ve çıkarlarla ilgili kimselerin temsilcileri tarafından yapılması gerekmez mi? soruları hatıra gelir.

Bundan başka, sosyal devletin sosyal yapısı liberal devletin yapısından farklıdır. Liberal devlet sosyal yapı olarak yalnızca bireye dayanır oysa, sosyal devlet bireye dayanmakla birlikte, aile, meslek kuruluşları gibi sosyal ekonomik kurumlara da sosyal yapısında yer verir. Liberal devlet sosyal yapısına uygun demokrasiyi genel oy ilkesi ile gerçekleştirir, ancak sosyal devlette genel oy ilkesinin yanı sıra bu sosyal ekonomik kurumların temsil edilmesi de gerekmez mi?

Ancak tüm bu soruların cevapları çok yönlü, karmaşık, çok değişik yorumlara ve uygulamaya yol açabilecektir. Bu sorulara olumlu cevap verildiğinde, gerek kişi hak ve özgürlükleri gerek demokrasi ilkesi bakımlarından tehlikeli olabilecek uygulamalara yol açılması mümkündür.

Gerçekten, toplumdaki çeşitli sosyal ekonomik güç, faaliyet ve fonksiyonların, kurumların temsilini sağlayan sistem uygula-

narak -ki buna korporatif temsil denir- devletin temel sosyal yapısını değiştirmek, bireyin yerine çeşitli kuruluşları, devletin temel sosyal unsuru olarak kabul ederek, demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin, eşitlik ilkesini red ve inkâr eden otoriter ve totaliter bir sisteme ulaşmak mümkündür.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde totaliter, otoriter diktatörlüklerin kurulduğu, İtalya, İspanya, Portekiz gibi ülkelerde, sosyal ekonomik kuruluşların ve bunların temsil ettikleri çıkarların siyasal yapı içinde temsil edilmeleri sağlanarak, siyasal partiler ortadan kaldırılmış, devletin yapısı tamamen değiştirilmiştir. Siyasal partilerin bulunmadığı, muhalefetin yapılmadığı korporatif meclisler, otoriter ve totaliter diktatörlüklerin elinde, diledikleri gibi kullanabildikleri bir araç halini almıştır. Korporasyonlara dayalı korporatif temsil sistemi ile, eşitlik, özgürlük, demokrasi ve ulusal egemenlik ilkelerine dayanan siyasal düzenler ortadan kaldırılmıştır.

Böylece, korporatif temsil, daha demokratik bir düzen kurmak için değil, demokrasiyi kolayca yıkmak için kullanılan çok etkili ve güçlü bir araç olmuştur.

Otoriter, totaliter sistemlere çağrışım yapan korporatif temsilin, siyasal temsili tamamlayarak demokrasiyi gerçekleştirmek için kullanılacak bir araç olarak ele alınması yadırganabilir.

Şüphesiz, amacı kişi hak ve özgürlüklerini ve demokrasiyi gerçekleştirmek olan sosyal devlette, bu tür bir korporatif temsil sistemi söz konusu olamaz.

Konuyu demokrasiye ters düşmeyen bir yönden ele almak mümkün olamaz mı?

Genel oyla seçilmiş bir yasama meclisinin yanı sıra, toplumdaki çeşitli sosyal ekonomik kuruluşların temsil edildikleri bir ikinci meclisin kurulması düşünülemez mi?

Ne var ki, böyle bir ikilik de, çözümü çok zor çeşitli sorunları da beraberinde getirecektir.

Yasama iktidarı içinde, böyle bir ikilik, organlar arası işbölümü yapılmasını da gerektirecek midir? Böyle bir işbölümü yapılması yoluna gidilirse, siyasal sorunlar ile sosyal ekonomik sorunlar arasında ayırım nasıl yapılacaktır? Siyasal meclisin siyasal sorunlarla ve korporatif meclisin ekonomik sosyal sorunlarla ilgilenmesi gerektiği söylenemez. Çünkü, hiçbir sorun bütün yön-

leri ile siyasal olmadığı gibi ekonomik ya da sosyal da değildir. Sırf ekonomiyi ilgilendiren bir sorunun çözümünde dahi, birbirine zıt ve çelişik çıkarlar arasında bir değer karşılaştırması yapmak ve bu çıkarlardan birini diğerlerine tercih etmek gerekir. Böyle bir tercih ve değerlendirmeyi yapmak ise, siyasî bir sorundur.

Görüş ve düşünce birliğini gerektiren sorunların çözümünün iki ayrı organa bırakılmasından olumlu sonuç beklenebilir mi? Böyle bir ayırım, ikilik yapılmadığı takdirde ise, sistemden beklenen amaç nasıl gerçekleşecektir?

Korporatif temsil sistemi çeşitli yönlerden eleştirilecektir. Korporatif temsilin ulusal egemenlik ve eşitlik ilkesine aykırı olduğu ve sistemin yarar yerine zarar vereceği, uygulamada da çözümü çok zor teknik sorunlar yaratacağı söylenmiştir.

Korporatif temsil ulusal egemenlik ilkesine aykırıdır.

Bilindiği gibi, ulusal egemenlik ilkesinde, ulus manevî bir kişiliktir ve egemenliğin tek sahibidir. Ulusun bir parçasının, herhangi bir sosyal kuruluşun egemenliğinin bir parçasına sahip olduğu ileri sürülemez. Egemenliğin kullanılması da, ancak tüm ulusu temsil eden kimseler tarafından kullanılabilir. Korporatif temsil bu bakımdan egemenlik ilkesine aykırıdır.

Korporatif temsil sistemi eşitlik ilkesine aykırıdır.

Siyasal temsil sisteminde genel oy ilkesi uygulanır, her seçmenin oyu hukuken aynı değerdedir. Oysa, korporatif temsil sisteminde kişilerin sosyal ekonomik durumlarına göre oylarının değeri de değişik olacaktır. Korporatif temsilde "oyların sayılması" yerine "oyların tartılması" söz konusudur. Her sosyal kuruluş, toplum içinde taşıdığı önem ve değer ölçüsünde temsil edilme hakkına sahiptir. Sosyal kuruluşun değerine ve önemine göre temsilci sayısı da az ya da çok olacaktır. Bu durumda, ufak bir grubu temsil eden bir sosyal ekonomik kuruluş, geniş bir topluluğu kapsayan bir sosyal kuruluşla eşit sayıda temsilci seçme hakkına sahip olabilecektir.

Öte yandan, her hangi bir sosyal kuruluşta yer almayan bir kimse, korporatif temsil sisteminde hiç temsil edilmeyebilecek, buna karşılık bir kaç sosyal kuruluşta yer alan bir kimse ise, bir kaç defa temsil edilebilecektir. Bu da eşitlik ilkesine aykırıdır.

Korporatif temsil sonucunda seçilen meclisin yarardan çok zarar doğuracağı söylenmiştir. Bu eleştiriye göre, çeşitli sosyal ekonomik kuruluşları temsil edecek olan kimseler kendi uzmanlık dallarında teknik bilgi ve yetenek sahibi kişiler olabilirler. ancak bunların genel siyaset ve genel sosyal ekonomik sorunlar karşısında doğru ve yerinde kararlar alabilecek yetenek ve bilgiden yoksun olmaları olasılığı fazladır.

Bunun yanında, sosyal ekonomik kuruluşların temsilcilerinin çözmek durumunda olacakları sosyal, teknik, ekonomik sorunlar kendi çıkarlarını çok yakından ilgilendiren sorunlardır. Temsilcilerin bu sorunların çözümünde bütün toplumun ortak yararından çok kendi çıkarları doğrultusunda kararlar vermeleri olasılığı fazla olacaktır.

Korporatif bir meclisin dağınık, örgütlenme olanağı çok az ama toplumun büyük bir bölümünü oluşturan tüketicilerin çıkarlarını ihmal edeceği yalnızca örgütlenmiş üreticilerin çıkarları ile ilgileneceği söylenmiştir.

Korporatif temsilin uygulamasında karşılaşılacak olan teknik sorunlar da sistemin işleyişini zorlaştıracaktır.

Örneğin, hangi sosyal ekonomik kuruluş temsil edilecektir? Ne oranda temsil olunacaktır? Bu konuların belirlenmesinde uygulanacak bütün ölçüler az çok keyfî olacaktır. Bütün meslek ve iş kollarındaki kuruluşların temsili mümkün müdür? Öte yandan bütün mesleklerin aynı önemi taşıdığı söylenebilir mi? Kantitatif ve kalitatif farklılık olduğu kabul edilirse bunlardan hangisine ağırlık verilecektir.

Kısaca, korporatif meclisin kuruluş biçimi, üyelerinin seçimi, meslek katogorileri ve ekonomik sosyal güçler arasında denge kurulması, işçi, işveren ve tarım kuruluşlarına tanınacak üye sayısı, yerel ve bölgesel kuruluşların temsili, ekonomik çıkarlar arasındaki hiyerarşinin belirlenmesi, bir meslek kolunda birden fazla kuruluşun bulunması halinde hangisinin tercih edileceği gibi sorunlar çözümü zor, aynı zamanda da siyasal baskı ve etkilere açık sorunlardır. Bu sorunlar teknik sorunlar gibi görünürse de, doğrudan doğruya sisteminin esasına etki edecek ve sistemden olumlu sonuçlar doğmasına engel olabilecek sorunlardır.

Bu durumda sosyal devlette, korporatif temsil ile kurulacak ikinci bir yasama meclisinin değil de, bir *danışma organının* kurulmasının daha uygun olacağı düşünülecektir. Böylece sosyal devlette iktidarın temelinde ve yapısında bir değişiklik yapılmadan soruna çözüm getirilmek istenmiştir.

Buna göre, sosyal devletin, ekonomik sosyal hayatı düzenlerken, siyasal iktidar ile bu düzenlemelerden etkilenecek sosyal ekonomik güçler arasında bir işbirliğinin kurulması gerekir, bu da *Sosyal Ekonomik Konsey* içinde çözümlenebilir. Ekonomik Sosyal Konsey bir karar organı olmayacaktır, fakat bir *danışma organı olacaktır.*

Ancak, korporatif nitelikte bir danışma organının da verimli olabilmesi için bazı koşulları gerçekleştirmesi gerekir.

Yasama organına danışmanlık edecek bir korporatif konseyin faaliyetinin olumlu sonuç verebilmesi için, *danışma zorunluğunun* bulunması gerekir. Konsey görüş ve düşüncelerini yasama organı önünde açıklayabilmelidir. Yürütme organı da hazırlayacağı *yasa tasarıları için Konseyin görüşünü* almalıdır. *Aynı* zamanda *Konseye* gerektiğinde *yasa tasarıları hazırlama* ve önerilerde bulunma yetkisi tanınmalıdır.

Bu Konseyin teşekkül biçimi ve üyelerinin belirlenmesi konusunda ise, korporatif temsilde karşılaşılan güçlükler aynen varlığını korur. Uygulamada genellikle Ekonomik ve Sosyal Konseylerin meslek kuruluşlarının ve diğer ekonomik kuruluşların temsilcilerinden olması öngörülmüştür. Ancak böyle bir konseyde yalnızca üreticilerin değil özellikle tüketicilerin de temsil edilmesi zorunludur, ancak bu çözümlenmemiş bir sorun olmakta devam eder. Bunun gibi tüm meslek kollarının temsili olanaksız olduğundan bu takdirde üye sayısı binleri aşar, bu konuda yapılacak tercihler siyasal iktidarların sosyal ekonomik eğilimlerine bağlı kalacaktır.

Konsey üyelerinin siyasal iktidar tarafından değil, fakat doğrudan temsil edilecek kuruluşlar tarafından seçilmelidir, bir meslek kolunda birden fazla kuruluş varsa, o meslek dalını en iyi temsil eden en fazla üyeye sahip kuruluş tercih edilebilir.

Ülkenin değişik bölgelerinin ekonomik sosyal özelliklerinin de Konseyin kuruluşunda göz önünde tutulmasında yarar olur.

Böyle bir organ, siyasal iktidara, teknik, ekonomik sosyal konuları ilgilendiren düzenlemelerinde yol gösterici, bilgi verici, uyarıcı ve karmaşık ekonomik konuları aydınlatıcı bir rol oynayacaktır. Siyasal iktidar ile sosyal ekonomik güçler arasında açık, düzenli bir işbirliği sağlanacaktır[28].

---

28) Daha ayrıntılı ve geniş bilgi için Bk. GÖZE, Korporatif Devlet. İst. 1968; GÖZE A., Sosyal Devlet sistemi, İst. 1976; GÖZE, A., Liberal Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, İst. 1980.

SİYASAL YÖNETİMLER

İNGİLİZ SİYASAL YÖNETİMİ

Tarihsel gelişmesi içinde İngiliz Kamu Hukukunu üç dönemde incelemek mümkündür.

Birinci dönem, XI inci yüzyıl ile XVII nci yüzyıllar arasındaki dönemdir. Bu yüzyıllar boyunca, kralın iktidarının sınırlanması mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş çabaları dikkati çeker.

İkinci dönem, XVII ve XVIII inci yüzyılları kapsar. Bu dönemde Parlömanter rejim siyasal kurumları ve kurallarıyla kurulma yolundadır.

Üçüncü dönem, XIX ve XX nci yüzyıllara gelindiğinde parlömanter rejim artık işlemektedir ve siyasal demokrasi gerçekleşme yolundadır.

1. XI - XVII nci yüzyıllarda kralın iktidarını sınırlama girişimleri

İngiltere adası, V inci yüzyıl ortalarına doğru, Batı Roma İmparatorluğunun egemenliğinden kurtulur, fakat adada henüz siyasal birlik kurulamamıştır.

Küçük senyörlükler, krallıklar XI inci yüzyılın başlarına kadar merkezî bir devlet oluşturamadan, varlıklarını feodal yapı içinde sürdüreceklerdir.

XI inci yüzyılda, İngiltere bir istilâ olayı ile karşılaşır. 1066 yılında Norman'lar adayı işgal ederler.

Norman kralı, baronlarıyla, şövalyeleriyle adaya gelip yerleşir ve yerel feodal beylerin, şövalyelerin ellerinden topraklarını alarak kendi baron ve şövalyelerine dağıtır ve güçlü bir merkezî iktidar kurar. Kralın gücünün dayanağı feodal beyleri ve onların askeri gücüdür.

Böylece daha XI inci yüzyılda İngiltere adasının siyasal düzeni oldukça güçlü bir krallık yönetimi ile başlamış olur.

Norman istilâsının neden olduğu bu siyasal birlik, o dönemde kara avrupa'sının, örneğin, Fransa'nın siyasal yapısından farklıdır ve doğal olarak farklı gelişmelere ve sonuçlara sahne olacaktır.

> O dönemde, Fransa'da merkezî bir otorite henüz kurulamamıştır. Kral, feodal yapı içinde, feodal beyler ve senyörler arasında bir senyördür sadece...
>
> Kral, senyörlüğü içindeki topraklar üzerinde otoritesini koruyabilmek, daha güçlü bir senyörün vassal'ı durumuna düşmemek ve zaman zaman başkaldıran vassal'larını yola getirebilmek için sürekli mücadele etmek zorundadır.
>
> Parçalanmış, bölünmüş, dağınık feodal yapı içinde güçsüz bir krallıkla başlayan fransız siyasal düzeni, İngiltere'deki gelişmeden farklı olarak ancak XVII nci yüzyılda güçlü bir krallığa, mutlak monarşiye ulaşabilecektir. Daha sonra, mutlak monarşinin sınırlanması mücadelesi ise, XVIII inci yüzyıl sonlarına doğru ürünlerini verecektir[1].

Norman istilâsından sonra adaya yerleşen feodal beyler krallarını desteklemektedirler ama, bu destek kral açısından pek de güvenilir ve sağlam değildir. Feodal beyler, kralların kişisel gücü ile ve kendilerine sağlanan çıkarlarla orantılı olarak, ona destek ve yardımcı olmaktadırlar.

Feodal beylerle kral arasında kurulan güç ve çıkar dengesi XIII üncü yüzyıl başlarına kadar korunur, XIII üncü yüzyılın ilk yıllarında ise, denge feodal beyler lehine bozulur.

XIII üncü yüzyıl başlarında Kral Yurtsuz Jean, Papalık ile anlaşmazlığa düşer ve Papa'ya (Papa III üncü Innocent) karşı başlattığı mücadeleyi kaybeder. Aynı zamanda, Fransa kralına karşı da (Philippe Auguste) 1214 de Bouvine'de yenilgiye uğrar.

Üst üste gelen bu yenilgiler üzerine feodal beyler, baronlar krala başkaldırırlar ve hakları güvenceye alınıncaya kadar krala karşı mücadele edeceklerini açıklarlar.

Kral Yurtsuz Jean 1215 de feodal beylerin isteklerine boyun

---

1) Bk. VEDEL, G., Manuel élémentaire de Droit Constitutionel. Paris Paris 1949. s. 33, 40; VERNON, M. C. Devlet sistemleri. Mukayeseli Devlet İdaresine giriş. 1961. s. 8.

eğmek zorunda kalır ve *Magna Carta Libertatum*'u yani Büyük Şart'ı imzalar.

A. Magna Carta Libertatum

Şüphesiz Büyük Şart bir Anayasa değildir, modern anlamda bir Haklar Bildirisi de değildir. Feodal beylerin bu belgeyi krala imzalatırken izledikleri hedef, feodal ayrıcalıklarının kral tarafından tanınmasını ve kralın bunlara saygı göstermesini sağlamaktı.

Magna Carta'da feodal beylerin bu ayrıcalıklarından en önemlileri sayılır ve kralın bunlara saygı göstereceği açıklanır. Nelerdir bunlar?

Bir defa, kral, baronların ve yüksek dereceli kilise mensuplarının rızası olmadan, feodal düzenin öngördüğü olağan yardımların ve para isteklerinin dışında *olağandışı yardım* isteğinde bulunamayacaktır (Magna Carta, mad. 12).

Bilindiği gibi, feodal düzende senyörlerin suzerain'e krala karşı olağan sayılan yardım borçları vardır. Tutuklu olan kral için kefalet akçesinin toplanması, kralın büyük oğlunun şövalye olacağı sırada yardım edilmesi, kralın büyük kızının evlendiği sırada yardım edilmesi feodal düzen içinde olağan yardım olarak değerlendiriliyordu. İşte Magna Carta'da kral, bunların dışında feodal beylerin ve din adamlarının rızası olmadan herhangi bir yardım isteğinde bulunmayacağına söz veriyordu.

Kralın, feodal beylerin ve din adamlarının rızasını almak için onlarla bir toplantı yapması gerekiyordu. Bu toplantılara *Magnum Concilium Regis yani* "Büyük Kral Konseyi" adı veriliyordu.

> Magnum Concillum Regis'in kralın olağandışı yardım ve para isteğini yani yeni vergi isteğini karara bağlamak üzere toplanabilmesi için, çağrının genel ve özel olarak yapılması gerekmekteydi.
>
> Kral toplantı gününü 40 gün öncesinden, toplantıya katılacak din adamlarına, kontlara, baronlara birer mektupla özel olarak bildirecekti. Aynı zamanda da, toplantı 40 gün öncesinden Şerifler ve yargı görevlileri tarafından kurula katılacaklara duyurulacaktı.
>
> Olağandışı yardım konusu yani yeni vergi salma işlemi, toplantı günü hazır bulunanlar tarafından karara bağlanacaktı -Magna Carta Liberttum, mad. 14-[2].

2) Bk. DUVERGER, M., Constitutions ve Documents politiques, s. 285-288

Ikinci olarak, kral *özgür kişileri,* bunların bağlı oldukları mahkemelerin, ülkenin yasalarına uygun olarak verdikleri bir hüküm olmaksızın, tutuklayamayacak, hapsedemeyecek, mallarına el koyamayacak, "yasa dışı" kişi ilân edemeyecek, sürgüne gönderemeyecek ve her ne şekilde olursa olsun zarara sokamayacaktı (Magna Carda, mad. 39).

Ancak, o dönemde "özgür" sayılan kimselerin sayılarının çok az olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bu ilke çok ufak bir azınlık için bir değer ve anlam taşımaktadır. Kuşkusuz, ufak bir azınlık için dahi olsa, can ve mal güvenliğinin tanınmış olması kralın, keyfî ve mutlak gücünün sınırlanması bakımından olduğu kadar özgür sayılan kişi yönünden de önemli idi.

63 madde halinde kaleme alınan Magna Carta'da dikkati çeken başka bir kural da, kral *adaletinin satın alınamayacağının* açıklanmasıdır. Yine Kral, *adaleti değiştirmeyeceğine,* hiç kimseye karşı *hak ve adaleti yerine getirmekten kaçınmayacağına* söz vermiştir (Magna Carta, mad. 40).

Cezalar da, işlenen suçun ağırlığı ile orantılı olacaktır (Magna Carta, mad. 20).

Bundan başka, Magna Carta tüccarlara *ticaret özgürlüğünü* getiriyordu. Savaş halinde, savaşan ulusa mensup olmamak kaydıyla, tüccarlar tam bir serbesti içinde, hiçbir şekilde rahatsız edilmeden İngiltere'ye girip çıkabilecekler, İngiltere içinde dolaşabilecekler ve dilediklerini alıp satabileceklerdi (Magna Carta, 41).

Magna Carta'da kralın devletin yasalarını çiğnemesi durumunda da, baronlara *isyan hakkı* tanınıyordu.

Magna Carta Libertatum, İngiliz kamu hukukunda önemli bir belge olacaktır. XV inci yüzyıla kadar, tahta çıkan krallar, saltanatları süresince birkaç defa, Magna Carta'ya hükümlerine uyacaklarını açıklayacaklardır. Daha sonraki yüzyıllarda kabul edilen 1628 tarihli Petition of Rights, 1689 tarihli Bill of Rights hep Magna Carta'ya dayandırılacaktır. Magna Carta, kralın iktidarına sınır koyan ilk belge olma önemini ve değerini çağımıza kadar korumayı başarmıştır.

B. Parlamento'nun kökeni: Kralın yardımcı organları

XII nci yüzyıldan başlayarak İngiltere kralları ülkenin yönetiminde kendilerine yardımcı olan iki kuruldan yararlanıyorlardı:

Bunlardan biri, *Magnum Concilium Regis,* "Büyük Kral Konseyi" adını taşıyordu ve feodal beylerden ve din adamlarından oluşuyordu. Kral bu kurulu vergi alma ve toplama işlerine ortak ediyordu. Vergi bu kurula katılanların kefaleti altında salınıyor ve toplanıyordu.

İkinci kurul, Kral Konseyi *"Curia Regis"* adını taşıyor ve günlük işlerin yürütülmesinde krala yardımcı oluyordu. Bu kurulu kralın özellikle güvenini kazanmış feodal beyler oluşturuyordu. Kurul, krallığın idarî, malî, adlî sorunlarıyla ilgileniyordu[3].

İngiliz Kamu Hukukunda, Parlamento, birinci Kuruldan yani Magnum Concilium Regis'den ve Kabine'de ikinci kuruldan Curia Regis'den doğacaktır. Bu gelişme şüphesiz kolay ve sarsıntısız olmayacaktır.

Bu kurulların kökü, feodal yapıya dayanmaktadır. Unutmamak gerekir ki, XI inci yüzyılda merkezî devlet mutlak krallık şeklinde kurulmuştu. Kral şahsında tüm devlet güçlerini toplamıştı, ama bu krallık feodal bir yapı üzerine oturmuştu ve feodal geleneklere uymak zorunda idi. Feodal düzende suzerain, senyör ve vassalların karşılıklı görevleri vardı. Bu karşılıklı görevlerden biri de, suzerain'in yılda birkaç defa vassallarını, danışmak üzere şatosunda toplama görevi idi. Buna karşılık vassalların da bu danışmanlık görevlerini yerine getirmek üzere suzerain'in şatosunda hazır bulunma görevleri vardı.

İşte bu kurullardan zamanla İngiliz Parlamentosu ortaya çıkacaktır.

İngiltere'de krallar, bu toplantıları düzenli olarak yapmaya çalışıyorlardı, öte yandan toplantıda beliren görüşlerin kendisi için ne ölçüde bağlayıcı olacağına da yine kral kendisi karar veriyordu.

Ne var ki, XII nci yüzyıldan başlayarak, bu konuda bazı geleneklerin yerleşmeye başladığı dikkati çeker. Kral, önemli bir karar alacağı ya da yeni bir düzenlemeye gideceği zaman, önceden Concilium'a danışma gereğini duyacaktır. Concilium, yasama konusunda bir danışma organı karakterini alır. Toplantılar belirli aralıklarla ve düzenli olarak yapılmasa bile sık sık yapılmaya başlanır. Concilium aynı zamanda krala yargı görevinde de yardımcı olmaktadır.

---

3) Bk. PACTET, T., Les Institutions politiques de la granda Bretagne 1960. s. 125 vd..

Başlangıçta Magnum Concilium Regis'e katılacak kimselerin sayılarını ve niteliklerini belirleyen açık kurallar da yoktu. Ancak ülkenin büyük feodal beylerinin kurula katılmaları söz konusu idi.

Ne var ki, giderek daha fazla malî kaynaklara ihtiyaç duyan krallar istedikleri gibi vergi salabilmek için, daha geniş tabanlı bir kurulun desteğini sağlamak isteyecekler ve bunun için de Magnum Concilium'un yapısını genişletecektir. Bu yönde en önemli gelişmeler XIII üncü yüzyılda olur. Feodal Beylerin ve din adamlarının yanı sıra az çok otonomiye sahip yerel yönetim birimlerinin (shires) ikişer şövalye ile ve önemli şehirlerin de yine iki burjuva temsilcisi ile Magnum Concilium'a katıldıkları görülür. Bu gelişme Simon de Montfort'un girişimleriyle gerçekleşir. Bu nedenle Montfort'un İngiliz Parlamentosu'nun kurucusu olduğu söylenecektir.

Magnum Concilium'un daha geniş bir tabana dayandırılmasında izlenen hedef, bu kişilerin çeşitli konularda görüşlerini almaktan çok, bunların salınacak yeni vergileri kabul etmelerini sağlamak ve aynı zamanda merkezî otoritenin kırsal kesim ve şehirler halkı üzerinde etkinliğini artırmaktır. Magnum Concilium 1265 den sonra "Parliament" Parlamento diye anılmaya başlar.

XIII üncü yüzyılın sonlarında Parlamento yapısını tamamlamıştır: I inci Edward'ın 1295 de "model Parlamento" diye –great and model Parliament– diye anılan Parlamentosunda dörtyüz kişi yer almıştır. Parlamento'ya kendi adlarına katılan feodal beyler ve yine kendi adlarına katılan din adamları, bunların yanında kilise temsilcileri, büyük şehirler ve shire'ların ikişer temsilcisi bu parlamentoda yerlerini almışlardı.

O sıralarda İskoç, Fransız ve Gal ordularının tehdit ettiği İngiltere'de Kral Edward'ın "bütün teb'amızı ilgilendiren hususlarda herkesin karar vermesi gerekir" [4] sözü dikkati çeker.

Feodal beylerin, din adamlarının, shire temsilcisi şövalyelerin şehir ve kasabaların temsilcileri burjuvaların ve kilise temsilcilerinin oluşturdukları bu karmaşık yapıdan İngiltere Parlamentosunun iki meclisi Lordlar ve Avam Kamaraları doğacaktır.

---

4) Bk. CHARLOT, M., Le système politique Britannique. 1976. s. 17. 20; VEDEL, a.g.e., s. 34; VERNON, a.g.e., s. 8 vd.; ESMEİN. Elements de Droit Constitutionnel Français et comparé. Paris 1927. I. s. 33 vd.

Bu temsil düzeni doğal olarak çağın sosyal hiyerarşi anlayışına bağlı kalıyordu. Parlamento toplantılarındaki düzen de bunun göstergesi idi.

Parlamento toplantılarında, kral etrafında krallığın ulu kişileri olduğu halde tahtında oturur, sağında ve solunda sıralar üzerinde soylular, baronlar, şövalyeler, din adamları yerlerini alırlar, salonun öbür ucunda yani tahtın karşısında ise, ayakta ya da diz çökmüş olarak şehir, kasaba temsilcileri bulunurdu.

Soylular ve şehir, hasaba temsilcileri kralın isteklerini ayrı ayrı tartışırlar ve daha sonra ortak toplantıda sözcüleri aracılığı ile (speaker) görüşlerini açıklarlardı.

Ortak çıkarları, bir yanda büyük toprak sahibi soylular ile din adamlarını ve öte yanda da, şehirler temsilcileri burjuvalar ile şövalyeleri birbirlerine yaklaştırmaktaydı.

XIV üncü yüzyılın ilk yarısında, kilise krala karşı vergi yükünden kurtulmak için Parlamentoya temsilci göndermekten vazgeçer. Kendi vergi yükümlüğünün kilise meclislerinde oylanmasını tercih eder. Bu ayrılmadan sonra geriye kalan Parlamento üyeleri ikişer ikişer gruplaşacaklardır. Feodal beyler kendi adlarına Parlamentoya katılan din adamları ile birlikte hareket etmeye başlarlar. Bu birlik *Lordlar Kamarasının* nüvesini oluşturacaktır. Şövalyeler de çıkarlarını kendilerininkine daha yakın gördükleri şehir ve kasabalar temsilcileri ile birlikte hareket etmeye başlarlar. Bu birleşme de *Avam Kamarasını* oluşturacaktır. Birbirinden farklı sosyal sınıfları temsil eden Lordlar ve Avam Kamaraları böylece ortaya çıkar.

XIV üncü yüzyıl ortalarında bu iki meclis bir yandan birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi verirken, bir yandan da kralın iktidarını sınırlamak için krala karşı ortak mücadeleye geçeceklerdir. Bu mücadelede Lordlar Kamarası bir süre sonra Avam Kamarası karşısında ayrıcalıklı durumunu ve etkinliğini yitirecek ve Avam Kamarası giderek Lordlar Kamarası ile eşit yetkiler elde etmeyi başaracaktır. Avam Kamarası bu sonuca elindeki olanakları iyi kullanarak ve değerlendirerek ulaşacaktır.

Bu olanaklar hangileridir? Avam Kamarası bu olanakları nasıl değerlendirmiştir?

XIII üncü yüzyılın sonuna gelindiğinde, kralların vergi koyabilmesi için, verginin önceden Parlamento tarafından kabul edilmesi gerektiği geleneği artık yerleşmiş bir kural niteliğini almıştı. İşte Avam Kamarası bu olanağı iyi değerlendirecek ve kralın

istediği yeni bir vergiyi kabul etmek için, kralın da bunun karşılığı olarak kendisinin bazı isteklerini kabul etmesini isteyecektir –*Dilekçe Hakkı*–.

Feodal anlayışa göre, Feodal beyler kralın doğal danışmanları sayıldıklarından, şehirler temsilcilerinden gelen bu istekler ve dilekler feodal beyler aracılığı ile krala iletilebiliyordu. Bu istekler ve dilekler çoğu kez kralın istediği vergi kabul edildikten sonra da unutulup gidiyordu. Bunu önlemek için Avam Kamarası, istek ve dilek metinlerini bir yasa tasarısı biçiminde (bill) kaleme almaya başlar ve bu istek ve dilekleri kral tarafından yasa şekline dönüştürülmeden de istenen yeni vergileri kabul etmez[5].

Avam Kamarası zamanla *malî konularda* öncelik elde edecektir. XIV üncü yüzyılın ikinci yarısında, malî sorunları sonuçlandırmada Avam Kamarası yetkilidir ama, Lordlar Kamarasının da uygun görüşü alınmak kaydıyla.

1407 de IV üncü Henri döneminde malî konularla ilgili önerilerin Lordlara gönderilmeden önce, öncelikle Avam Kamarası tarafından incelenip, kabul edilmesi yöntemi benimsenecektir.

XV ve XVI ncı yüzyıllarda da siyasal gelişmeler bu doğrultuda süregelir. Ancak, *Tudor Hanedanı* zamanında mutlak krallık lehinde gelişmeler olacak ve Parlamentonun krala tâbi kılınması eğilimleri güçlenecektir. Buna karşılık Avam Kamarası da kendi doğrultusunda bir yandan kendi temsil gücünü artırmaya ve genişletmeye çalışırken, öte yandan da kral karşısında bağımsızlığı için mücadele verecektir.

XV inci yüzyılda yasama iktidarına artık Parlamento da katılmaktadır. *Parlamento'nun yasama iktidarına katılması* ise şu şekilde oluyordu:

Birlikte hareket eden Lordlar ve Avam Kamaraları bir yasa tasarısı hazırlıyorlar, görüşüp kabul ediyorlar, kral da bu tasarıyı onaylayarak ona yasa kuvveti kazandırıyordu. Ancak kralın istemediği bir yasa tasarısını onaylaması söz konusu değildi. Kralın yasa tasarıları üzerinde tartışma kabul etmeyen bir veto hakkı vardı.

Kralın veto hakkına rağmen, yasa konusunda Parlamento, geniş yetkiler elde etmiş, önemli bir yol katetmiş görünüyordu. Ne var ki yasa yapmanın tek yolu Parlamento'dan geçen yol

5) Bk. CHARLOT, a.g.e., s. 20.

değildi, Kral Parlamento'nun hiçbir katkısı, müdahalesi olmaksızın Emirnameler çıkartarak tek başına yasama gücünü kullanabiliyordu.

Bundan başka kral, "jus dispensendi" hakkını kullanabiliyordu. Bu hakkını kullanarak kral, bir kimseyi, bir olayı yasanın uygulama alanı dışında tutabiliyordu. Yani yasa belli bir duruma, kimseye uygulanmayabiliyordu. "jus dispensendi" yasayı yürürlükten kaldırmıyordu, ama uygulamasını önleyebiliyordu.

Öte yandan, Parlamento'nun yasa yapma alanı ve konuları, kralın sahip olduğu üstün yetki alanı ile de sınırlı sayılıyordu.

Örneğin I inci Elisabeth, dinî sorunların, tahta veraset ve kralların evlenmeleri sorunlarının, Parlamento tarafından tartışılamayacağını sert bir dille Parlamento'ya hatırlatacaktı. Parlamento'nun görevi yasaları oylamaktan ibaretti, yoksa kilisede ya da yönetim sisteminde değişiklik yapmak değildi ve olamazdı...

Yine, Kral I inci Jacques oğlunu İspanya kralının kızı ile evlendirmek istediğinde (1621) bu evliliğe karşı çıkan Avam Kamarasına karşı kral sert tepki gösterecek, Avam Kamarasının, "krallığın üstün haklarını ihlâl ettiğini" açıklayarak, "hükûmet işlerine, genel olarak devletin temel sorunlarına ve özel olarak da oğlunun evlenme işine karışmamasını" emredecektir. Buna karşılık Parlamento, kralla, devletle, krallığın savunması ile, İngiliz kilisesi ile ilgili bütün sorunları ve önemli işleri tartışabileceğini ve yasaların korunması ve uygulanması, haksızlıkların giderilmesi konularını da yine serbestçe tartışabileceğini, bunun "eski ve aslî hakkı" olduğunu ileri sürecektir. Bunun üzerine Kral I inci Jacques, Parlamento'yu dağıtacak, görüşmelerin resmî sonuç belgelerini yırtacaktır ama, oğlunu İspanya kralının kızı ile evlendirmekten de vazgeçecektir[7].

XVI ncı yüzyılda, kral VIII inci Henri, Roma Kilisesi ile ilişkisini kesecek, Papa'ya bağımsız Anglikan Kilisesini kuracaktır. Bu olay İngiltere'de uzun ve acılarla dolu mezhep savaşlarına yol açacaktır.

2. XVII - XVIII inci yüzyıllarda Krallığın temel yasalarının belirlenmesi ve Parlömenter rejimin kurulması

XVII nci yüzyıl İngiltere için siyasal çalkantılarla, dinî mücadelelerle dolu bir yüzyıl olacaktır.

---

7) Bk. CHARLOT, a.g.e., s. 18-19.

Siyasal mücadele, iktidarı ortaksız ve sınırsız olarak ve Tanrı'dan başka kimseye hesap vermeden kullanmak isteyen kral ile, bu iktidarı sınırlamak, iktidara ortak olmak isteyen Parlamento arasında cereyan edecektir. Kral ile Parlamento arasındaki mücadelede siyasal faktörlerin yanı sıra dinî faktörler de rol oynayacaktır. Tudor Hanedanının yerini alan katolik Stuart Hanedanı zamanında çoğunluğu protestan olan parlamento arasında bu mücadele zaman zaman çok şiddetli olacaktır.

XVII nci yüzyılda, gerçekleştirilen iki ihtilâl, Stuart Hanedanını iş başından uzaklaştıracak ve Parlamento'nun kralın mutlak yönetimine karşı zaferi olacaktır.

Bunun sonucunda, *iktidarın sahibinin* ve *niteliğinin değişmesi* yolundaki gelişmeler hız kazanacaktır.

İngiltere'de liberal yönetimin kurulması iki yönlü gelişmelerin ürünü olmuştur.

Bir yandan, kişilere bazı haklarının tanınması ve güvenceye kavuşturulması ve toplumun temel yasalarının belirlenmesi yönünde sürekli çaba harcanarak, mücadele verecektir.

Öte yandan, parlömanter rejimin doğuşu ve giderek güçlenmesi iktidara daha liberal bir nitelik kazandıracaktır.

Bu iki yönlü mücadele ve gelişmeleri sırasıyla görelim.

A. Kişi haklarının ve krallığın temel yasaların belirlenmesi

Bir yandan kişilere bazı haklar tanınmasını sağlayan belgelerin kabulü öte yandan Parlamento'nun hak ve yetkilerini belirleyen temel yasaların kabulü XVII nci yüzyılda İngiliz Kamu Hukukunda dikkati çeken gelişmelerdir.

XVII nci yüzyılda, Parlamento'nun eskiden beri sahip olduğu yetkilerini tekrar açıklayan ve Parlamento'nun yetki ve etki alanını, kralın yetki alanı aleyhine genişleten temel yasalar özellikle önemlidir.

Bunlar, 1628 yılında kabul edilen *"Haklar Dilekçesi" (Petiton of Rights)* 1641 yılında Parlamento'nun krala yaptığı *"Büyük Uyarı"* (Great Remontrance), 1689 yılında kabul edilen *"Haklar Bildirisi* (Bill of Rights)dır. 1679 tarihli *"Habeas Corpus Act"* ise, kişi güvenliğini sağlayan önemli bir belgedir.

İngiliz Kamu Hukukunun bu önemli belgelerine kısaca göz atalım.

a) *Haklar Dilekçesi* (Petition of Rights)

Kral I inci Charles zamanında (1625-1649) kral ile Parlamento arasındaki mücadele, 1628 de kralın Parlamento'nun isteklerini belirleyen "Dilekçe"yi kabul etmesiyle sonuçlanır. Kralın kabul ettiği düşünce "Petition of Rights" belgesidir[3]

> Kral I inci Charles'ın Parlamento'nun onayı olmadan vergi salmak istemesi, kral ile Parlamento arasında mücadeleyi başlatan neden olur.
>
> Bu sırada kralın Fransa'ya karşı sürdürdüğü savaşta uğradığı yenilgi, Parlamento tarafından çok sert biçimde eleştirilir. Bu eleştiriler karşısında, kral üst üste Parlamento'yu iki defa dağıtır. Üçüncü defa toplanan Parlamento, savaşı sürdürebilmek için, krala gerekli mali olanakları sağlamayı kabul eder, ama bunun karşılığında da kral "Haklar Dilekçesini" kabul edecektir. Kral bu koşullar altında Petition of Rights'ı kabul etmek zorunda kalır[9].

Daha önce Magna Carta'da kabul edilmiş olan ve değişik tarihlerde krallar tarafından tanınan haklar bu dilekçede tekrarlanır. İngiliz yurttaşı özgür kişilerin, mal ve can güvenliği kralların keyfî eylem ve işlemlerine karşı korunuyor ve Parlamento yasama iktidarının kullanılmasına ortak ediliyordu.

Bundan böyle Parlamento tarafından kabul edilmedikçe, kimse hediye, ödünç para, yardım ya da vergi gibi her ne ad altında olursa olsun krala bir şey vermeye zorlanamayacaktı.

Magna Carta Libertatum'da da kabul edilip açıklandığı gibi, özgür kişi, ülke yasalarına aykırı olarak ve doğal hâkimi tarafından verilmiş yasal bir hüküm olmadan tutuklanamayacak, hapsedilemeyecek, öldürülemeyecek, mallarına el konamayacak, miras hakkından yoksun bırakılamayacak, sürgün edilemeyecek ve benzeri kötü işlemlerle karşılaşmayacaktı.

Hiç bir suçluya normal, olağan muhakeme sistemi dışında, bir muhakeme usulü uygulanmayacaktı. Özellikle, savaş zamanı yasaları ve savaş zamanının özel muhakeme usulü uygulanmayacaktı. Suçluya normal yasaların öngördüğü cezaların dışında bir ceza verilmeyecekti.

Ne var ki, Parlamento'dan istediği vergi yasasının çıkmasını sağladıktan sonra, kral tekrar keyfince yönetime devam etmek

8) Bk. DUVERGER, Documents, s. 268 vd.
9) Bk. OKANDAN, R.G., Umum' Amme Hukuku, 1976, s. 252 - 253.

isteyecektir. Ve doğal olarak da tekrar Parlamento ile çatışmaya girecektir.

b) *Büyük Uyarı* (The Great Remontrance)

Anlaşmazlık bu defa, Parlamento'nun toplanma ve çalışma konularıyla ilgilidir.

1629 yılında Avam Kamarası, ilk defa kralın emri ile dağıtılma olayına karşı çıkar ve Parlamento'nun kralın emri üzerine değil, fakat kendi isteği ve kararı ile dağılacağını ileri sürer.

> Dini sorunlarla ilgili olarak izlediği siyaset nedeniyle Kral I inci Charles Avam Kamarasında sert biçimde eleştirilecek, bu eleştiriler karşısında kral Parlamento'nun dağılmasını emredecektir. Avam Kamarası bu emre karşı çıkacak, ancak kendisi, kralın muhalefet ettiği üç kararı oyladıktan sonra kendi isteği ile dağılma kararı alıp dağılacaktır[10].

Kral 1640 da tekrar Parlamento'yu toplantıya çağırma gereğini duyar. Parlamento bu toplantı sırasında 148 oya karşı 159 oyla krala "Büyük Uyarı"da bulunma kararı alır.

Bu belge, kralın keyfî işlemlerini önlemek amacını güden Haklar Dilekçesi'nden farklı olarak, kamu güçlerinin işleyişi ile ilgili yapıcı, bir belge niteliğini taşımaktadır. Belli bir yönetim biçimi öngörülmekte ve Parlamento kralın sürekli ve zorunlu iktidar ortağı yapılmaktadır.

Bu belgede, kralın yetkilerini kötüye kullandığı durumların uzun bir listesi açıklanır. Kralın iktidarı bundan böyle Parlamento lehine sınırlanacaktır. Buna göre, Kral Parlamento'nun onayı olmaksızın Parlamento'yu dağıtamayacaktır. Parlamento kralın daveti olmadan kendiliğinden toplanacaktır ve sık sık toplanacaktır.

Ancak iktidarının sınırlanabileceğini bir türlü kabul etmek istemeyen kral, Parlamento'ya karşı mücadeleye girecek ve kral kuvvetleri ile Parlamento kuvvetleri arasında cereyan eden iç savaş sonucunda kral kuvvetleri yenik düşecek ve kral idam edilecektir (1649).

Bu iç savaşın getirdiği önemli siyasal sonuç, kralın idamından sonra Lordlar Kamarasının dağıtılması ve *Cumhuriyetin*

10) Bk. CHARLOT, a.g.e., s. 19.

ilânı olacaktır. Bundan böyle egemenliğin toplumda olduğu açıklanır.

1649-1658 yılları arasında İngiltere, Cromwell yönetimini yaşar. Devlet Reisi olan Cromwell'in orduya dayanan diktatörlük dönemidir bu dönem. Cromwell'in ölümünü izleyen karışıklık yılları, 1660 da Parlamento'nun II nci Charles'i tahta davet etmesiyle son bulur.

c) *Habeas Corpus Act*

Parlamento'ya karşı yumuşak bir tutum izleyen II nci Charles döneminde, *kişi güvenliği* ile ilgili önemli bir belge olan Habeas Corpus Act (1679) kabul edilir.

Bu belge ile kişilerin keyfî olarak, yargıç kararı olmadan tutuklanmaları, hapsedilmeleri, öldürülmeleri yasaklanmıştır.

Yine uzun süre yargıç önüne çıkarılmadan tutuklu kalmaları yasaklanmıştır.

Tutukluların bazı ağır suçlar dışında kefaletle salıverilmeleri ve muhakemelerinin tutuksuz sürdürülmesi kabul edilir.

Sanığın tutuklu olarak muhakemesinin yapıldığı hallerde de davanın çok kısa bir süre içinde sonuçlandırılması ilkesi kabul edilir.

Kişinin güvenliği kralların keyfî işlemlerine karşı korunmuş ve kişinin güvenliğinin korunması yargıçlara bırakılmıştır.

Yargıçlar bu görevi İngiltere'de mükemmel biçimde yerine getireceklerdir. İngiliz yargıçları kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasında ve gerçekleşmesinde Parlamento kadar etkili olmuşlardır.

Habaes Corpus Act ilkelerine benzer ilkeleri Kara Avrupası ülkelerinin yasalarında görebilmek için daha uzun yıllar beklemek gerekecektir.

d) *Haklar Bildirisi* (Bill of Rights)

Parlamento'nun kralın vesayetinden kurtulması ancak 1688 de gerçekleşecektir.

Kral II nci Jacques'ın mutlak monarşi lehinde ve Parlamento aleyhindeki girişimleri, Kral ile Parlamento arasında çatışmayı tekrar başlatır. Bu çatışma kansız bir ihtilâl ile ve bu defa Parlamento'nun kesin zaferi ile sonuçlanır.

Parlamento kuvvetleri karşısında yenik düşen Kral II nci Jacques, Fransa'ya kaçarken, Parlamento, kralın kızı Mary ile damadı Orange Prensi William'ı tahta davet eder (1688).

Kral ve Kraliçe 1689 da Haklar Bildirisi'ni "Bill of Rights"ı kabul ederler.

Bu belgede açıklanan ilkelere göre;

Yasa yapma ve vergi koyma yetkisi, bundan böyle Parlamentonun tekelinde olacaktır.

Kralın artık yasama yetkisi yoktur. Kral "jus dispensendi" yetkisini de kaybetmiştir. Kralın yasama işlemindeki fonksiyonu, yasada herhangi bir değişiklik yapmadan, yasaya bir şey eklemeden sadece yasayı yürürlüğe koymaktan ibarettir.

Parlamento üyelerinin seçimi serbestçe yapılacaktır.

Parlamentoda konuşma, tartışma özgürlüğü engellenmeyecektir. Parlamentoda cereyan eden konuşmalar ve tartışmalar nedeniyle herhangi bir yargı organı önünde soruşturma açılamayacaktır.

Avam Kamarası herhangi bir konuyu görüşmekte serbest olacak ve sık sık toplanacaktır.

Kral barış zamanında Parlamento'nun onayı olmaksızın daimî ordu bulunduramayacaktır.

Bill Of Rights'da kişiyi ilgilendiren ilkelere de yer verilmiştir: Ceza suçun ağırlığı ile orantılı olacaktır. Kişilerin krala dilekçe verme hakları vardır. Hiç kimse bu hakkın kullanılması nedeniyle kovuşturmaya uğramayacaktır.

Böylece devletin bazı temel ilkeleri belirlenmiş olur, bu ilkeler kamu otoritelerinin ilişkilerini düzenlerken, aynı zamanda kişileri kralın keyfî ve zorba iktidarına karşı da korumaktadır.

B. Parlömanter rejimin oluşmasına doğru...

XVII nci yüzyılda İngiliz Kamu Hukukunda önemli bir gelişme de Parlömanter rejime doğru olan gidiştir.

Parlömanter rejim, yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanan ve yasama ve yürütme güçlerinin yani meclis ve hükûmetin karşılıklı olarak birbirlerini denetledikleri ve birbiri üzerinde etkili oldukları bir yönetim biçimidir.

İngiltere'de bu siyasal yönetim yavaş yavaş kendiliğinden doğmuş ve gelişmiştir.

Parlömanter sistemin yavaş yavaş gerçekleşmesini sağlayan unsurlardan birisi, seçilmiş üyelerden oluşan bir *meclis*in varlığıdır.

İngiltere'de Parlamento şüphesiz çok küçük bir azınlığı temsil edebilmektedir ama, böyle bir meclisin varlığı ve özellikle Parlamento'nun vergi koyma yetkisini tekeline aldıktan sonra, devlette egemenliğin kral ile halk arasında bölündüğünü göstermektedir.

XVII nci yüzyıl boyunca, parlamento uzun süre toplanamamış, kral böyle bir kurumun varlığını tanımazlıktan, görmezlikten gelmiştir ama, 1694 den sonra düzenli toplanma olanağına kavuşan Parlamento gücünü giderek artırmış, yasama iktidarının tek sahibi olmuş ve parlamenter sistemin temel direklerinden birini oluşturmuştur.

Parlamento karşısında Kralın durumu da değişmiş, parlömanter rejimin devlet başkanından ve hükûmetten oluşan *yürütme iktidarı* da yavaş yavaş oluşmuştur.

İngiltere'de hükûmet, yüzyıllardan beri var olan "Kral Konseyi" "Curia Regis"in gelişmesi sonucu ortaya çıkacaktır.

Kral Konseyi ya da Kral Divanı Kabine diye adlandırılan bu kurul, krala devlet işlerinin görülmesinde, yasaların, kararların uygulanmasında yardımcı olan ve kralın en çok güvendiği kişilerden oluşan bir kuruldu.

XVII nci yüzyıla gelindiğinde bu küçük kurul varlığını sürdürmektedir.

1688 ihtilâlinden sonra, yasa yapma ve vergi koyma yetkilerinin Parlamento'nun tekeline geçmesiyle Kral Konseyinin yapısı önem kazanacaktır. Kral, istediği yasanın ve verginin Parlamento'dan çıkması için Parlamento ile arasının iyi olmasına özen gösterecektir. Kral Konseyini, Kabinesini oluştururken, Parlamento'nun hoşlanacağı kişileri seçmeye dikkat edecektir.

Kabine üyelerinin yani bir anlamda, kralın Bakanlarının sorumluluklarının gelişmesiyle, Kabinenin yapısı daha da önem kazanacaktır. Parlamento-Kabine ilişkisi ve Kabinenin sorumluluğu böyle bir gelişme göstermiştir :

Kabinenin Parlamentoya karşı siyasal sorumluluğunun kökü, Kral Konseyi üyelerinin *cezaî sorumluluklarından doğmuştur.*

Parlamento, bir yandan kralların mutlak iktidarlarına karşı mücadele verirken diğer yandan bu mücadelesini, kralın en güvendiği kişilerden oluşan ve kral adına devlet işlerini yürüten Kral Konseyine ve üyelerine karşı da yürütmüştür.

Bu mücadeleden "impeachment usulü" doğmuştur. Bu usule göre, Parlamento, görevini kötüye kullandığını gördüğü bir Kral Konseyi üyesini, Avam Kamarası önünde suçlamakta ve bu kişinin Lordlar Kamarası tarafından da yargılanmasını sağlamaktaydı. İmpeachment usulü Kral Konseyi üyelerinin cezaî sorumluluklarını doğuruyordu. Bu sorumluluğun sonucu da, ölüm cezası, hapis ya da sürgün olabiliyordu. Stuart Hanedanı döneminde kral ile Parlamento arasındaki mücadele sırasında Stratford Comte'u ve Arşövek Land bu yolla idama mahkûm edilmişlerdi.

Avam Kamarası, böylece, herhangi bir nedenle beğenmediği, Kral Konseyi üyesini, suç işlemiş olsun ya da olmasın, suçlamak ve cezalandırılmasını sağlamak olanağını, hiç değilse tehdidini elinde bulunduruyordu.

Bu durumda, Parlamento ile herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşen Kral Konseyi üyesi, İmpeachment usulünün işletilmesinden endişe ederek görevden ayrılmayı tercih ediyordu. Daha açık olarak, Parlamento ile anlaşmazlık görevden ayrılmayı yani iktidardan uzaklaşma sonucunu yaratabiliyordu. İşte bu şekilde işletilen *cezaî sorumluluk* kurumu daha sonra *siyasal sorumluluk şekline dönüşecektir.*

Bundan sonra Avam Kamarası, Kral Konseyinin geleceğini belirleyecek, buna karşılık da Konsey sık sık kraldan Parlamento'yu feshetmesini isteyecektir.

> Bu arada 1701 de İngiltere tahtına protestan kralların gelmesini sağlayan yasa kabul edilecektir. "The Act of Settlement" "Tâc-ı Tevarüs Kanunu".
>
> Buna göre, kral protestan olacaktır. Kral parlamentonun onayı olmadan savaş ilân edemiyecektir. Parlamentonun izni olmadan ülkeyi terkedemiyecek, Avam Kamarası tarafından suçlanan Kral Konseyi üyelerinin yargılanmalarını engellemiyecektir. Kamu görevlileri de Avam Kamarasına üye olamıyacaktır.

Bu gelişme sonucunda, yürütme iktidarı Kral ile Kabine ara-

sında bölünmüş olur. Kral yürütme gücünün gerçek sahibi gibi görünmektedir, ancak yardımcılarını yani Bakanlarını Avam Kamarasının güvenini kazanmış kimseler arasından belirlemek zorundadır. Kabine ise, yürütme gücünü fiilen kullanan ve gerçek hükûmet olan organdır.

Yürütme içindeki bu bölünme XVIII inci yüzyılın başlarında Hannover Hanedanının işbaşına gelmesiyle hızlanır.

1714 de Kraliçe Anne veliaht bırakmadan ölünce, Alman asıllı Hannover Hanedanı İngiltere tahtına oturur. Yeni Hanedanın krallarının İngilizce bilmemeleri ve kendilerini İngiltere'ye yabancı hissetmeleri onları devlet işlerinden uzak tutar. Ve krallar pek bir şey anlamadıkları Kabine toplantılarına başkanlık etmekten vazgeçerler, Kabine ya da Kral Konseyi içinde birliğin sağlanması güçlü bir şahsiyete –Başbakana– bırakılır.

Bundan sonra *yürütme gücü* açıkça *ikiye bölünmüş olarak* faaliyette bulunur. Bir yanda Kral vardır öte yanda Kabine. Ve Kabine kralın hazır bulunmadığı toplantılarda güçlü bir şahsın başkanlığında toplanarak devlet işlerini görüşüp karara bağlayan ve daha sonra bu kararları kralın onayından geçirerek uygulayan, yürütmenin güçlü organı olur.

Böylece XVIII inci yüzyılın ilk çeyreğinde, parlömanter rejimin bütün çarkları yerli yerine yerleşmiş olur.

İki meclisten oluşan bir *Parlamento* vardır. Parlamento'nun Avam Kamarası seçimle iş başına gelmektedir. Her ne kadar seçimler genel oy ilkesine uygun yapılmıyorsa da –seçmen olmak için mal varlığı koşulu aranmaktadır– Avam Kamarasının İngiliz toplumunu temsil ettiği düşünülmektedir.

Yasaları Parlamento yapmaktadır ve malî konularda da tek yetkili organ yine Parlamento'dur.

Kral ulusal birliğin sembolüdür. Ancak gerçek anlamda siyasal güç sahibi değildir. Ve siyasal sorumluluğu yoktur. "Kral hata yapmaz" ilkesi, kralın sorumluluğunu kaldıran kuraldır. Çünkü kral yaptığı işleri "krallık kurumu"ndan kaynaklanan ayrıcalıklardan aldığı haklara dayanarak yapmaktadır ve şahsen sorumlu sayılmamaktadır.

İngiliz Kamu Hukuku erkenden, kralın şahsı ile tahtını ve krallık kurumunu birbirinden ayırmayı başaracaktır.

Kral fizikî bir kişiliktir, krallık kurumu ya da taht manevî bir kişiliktir. İrsî yoldan iktidara gelen meşrutî monarşinin başı olan krala çok geniş yetkiler ve ayrıcalıklar tanınmıştır ama, kral bu ayrıcalıkların ve yetkilerin sahibi değildir. Bunlar tahta, krallığa aittir. Tahtı, krallığı başka bir deyimle açıklamak gerekirse, buna toplum ya da daha doğru olarak devlet denebilir.

Kabine, Başbakanın otoritesi altında tüm hükûmet yetkilerini elinde toplamış olan organdır. Kabine görüş ve düşüncede omojen bir ekiptir. Kabinenin Avam Kamarası karşısında *siyasal sorumluluğu* vardır. Ve Kabine Kraldan *Avam Kamarasını dağıtmasını* isteyebilmektedir.

XVIII inci yüzyılda parlamenter rejimi tamamlayacak olan unsurlardan *siyasal partiler* de gelişme yolundadır. İki partili sistem oluşma halindedir.

Parlömanter rejim İngiltere'de önceden düşünülmüş bir doktrinden kaynaklanan bir rejim değildir, pratik hayatta karşılaşılan zorlukların üstesinden gelinmeye çalışılırken mantığa ve gerçekçiliğe dayanan bir sistem olarak doğup gelişmiştir.

3. XIX ve XX nci yüzyıllarda Siyasal Demokrasinin gerçekleşmesi

XIX uncu yüzyıla gelindiğinde, İngiltere Parlömanter bir rejime sahiptir ama, henüz demokrasi yoktur. Demokrasi için, yasa yapma ve vergi koyma yetkilerinin seçilmiş kişilerden oluşan bir meclise verilmiş olması ve bu meclisin hükûmeti denetleyebilmesi yeterli değildir. Aynı zamanda seçimlerde *halkın bütününün temsil edilebilmesinin* sağlanması da gerekir.

Oysa XIX uncu yüzyılın başlarına gelindiğinde, İngiltere genel bir temsil sistemini henüz uygulamamaktadır. Genel oy ilkesi uygulanmadığından, seçimlere katılan kişilerin sayısı çok azdır, seçmen tabanı çok dardır.

Bundan başka, aristokratik bir yapıya sahip bulunan Lordlar Kamarası siyasal hayatta yine önemli rol oynamayı sürdürmekte, Avam Kamarası ile hemen hemen eşit yetkilere sahip bulunmaktadır. Lordlar Kamarasının demokratik bir kuruluş olmadığı ise çok açıktır.

Önce Avam Kamarası üyelerinin seçiminin ne derecede demokratik olduğunu görelim. Sonra Lordlar Kamarası ile ilgili gelişmelere göz atalım.

A. Seçim sisteminde gelişmeler

XIX uncu yüzyılın başlarında uygulanan seçim sistemi XV inci yüzyılda uygulanan sistemin aynıdır. Bu sistemde temsil edilenler şunlardı:

— *Ayrıcalıklı şehirler ya da kasabalar:* Bunlar XV inci yüzyılın ortasında ve XVI ncı yüzyılın başlarında gelişmiş önemli yerleşim merkezleridir ve bunlardan her biri Avam Kamarasına iki burjuva temsilci göndermektedir.

Doğal olarak, XIX uncu yüzyılın başlarına gelindiğinde aradan iki yüzyıldan fazla zaman geçmiştir. Ve bu yerleşim merkezlerinden bir çoğu önemini yitirmişti, örneğin yarı yarıya kuzey denizi tarafından yutulan Dunwich kasabasının bir seçmeni kalmıştı ve bu kasaba meclise temsilci gönderiyordu. Buna karşılık, XV inci yüzyılın önemsiz yerleşim merkezlerinden pek çoğu Manchester gibi, Birmingham gibi, Leeds gibi çok önemli sanayi merkezleri olmuştu ve bunlar Avam Kamarasına temsilci gönderemiyorlardı.

Seçim bölgeleri belirlenirken, sanayi devriminin yarattığı sosyal gelişmelerin ve nüfus artışının göz önünde tutulması zorunlu idi.

— Öte yandan, *seçmen olmak için* yıllık belli bir gayrı menkul iradına sahip olmak gerekiyordu. Bu durumda pek az kişi seçmen olabiliyordu. Seçimler *açık oylama* ile yapılıyor ve haftalar sürebiliyordu.

Avam Kamarası üyelerinin yarısı binden az seçmen tarafından belirleniyordu.

Bu seçim sisteminin değişmesi gerekliydi, bütün XIX uncu yüzyıl boyunca bu yönde çaba harcanacaktır. Bunları kısaca izleyelim :

1832 tarihli Seçim Reformu yasası :

Bu yasa seçim sisteminin esasına dokunmadan çok açık olan haksızlıkları kaldırmaya çalışır. Bu yasa ile *seçim çevreleri* yeni baştan düzenlenecektir. Zamanla tümüyle önemini kaybetmiş olan ve hatta varlığı kalmayan seksenaltı "Rotten Broughs" "çürümüş" seçim bölgesinin temsil edilme hakkı kaldırılır, onların yerine, o zamana kadar temsil edilmeyen büyük şehirlere temsilci seçme hakkı tanınır.

Bu yasanın kabulü pek kolay olmamıştır. Tartışmalar sonucunda meclis feshedilmiş, ancak yeni seçilen meclis bu yasayı kabul etmiştir. Bu yasa ile seçmen sayısı beşyüz binden bir milyona yükselmiştir.

1867 de yeni bir seçim reform yasası kabul edilir. Bu yasa ile uygulanmakta olan seçim sisteminde bazı değişiklikler yapılır.

Şehirlerde oturan halk arasından *seçmen sayısını artırmak* için, aranan mal varlığı koşulunda önemli bir indirim yapılır. Bunun sonucunda bir milyon insan daha seçmen olur. Özellikle şehirlerin küçük zanaatkârları, küçük tüccar, hali vakti iyi bir kısım işçiler seçmen olurlar.

1872 de yeni bir reform yapılır, bu defa hedef seçmen sayısını artırmak değildir, *seçimlerin sağlıklı yapılabilmesi* için gerekli maddî koşulların düzeltilmesine çalışılır. Seçmenler üzerinde baskı yapılmasına, onların aldatılmalarına, kandırılmalarına olanak veren açık oy sistemi kaldırılır, *gizli oy sistemi* kabul edilir.

1883 de seçim reform yasası ile, adayların *seçim kampanyaları* düzenlenir ve bunların yapacakları masraf miktarı sınırlanır.

1884 yasası ise *seçmen sayısını yeniden genişletmeyi* amaçlar. Bu yasa ile, seçim bölgeleri yeni baştan düzenlenir. "Çürük seçim bölgeleri" tamamiyle kaldırılır.

Aynı zamanda 1867 de seçmen olmak için şehir halkına tanınan mal varlığı koşulundaki indirim bu defa *kırsal kesimde* oturanlara da yaygınlaştırılır, böylece *tarım işçilerine de oy hakkı* tanınmış olur. Sonuçta seçmen sayısı iki milyondan yedi milyona yükselmiş olur.

XX nci yüzyılın başlarına gelindiğinde, İngiltere'de oy hakkına sahip olmayanlar kadınlar, aileleri ile yaşayan çocuklar ve evde çalışan hizmetkârlardır. Eskiye kıyasla Avam Kamarasının halkı temsil ettiği iddia edilebilirdi artık, genel oy ilkesinin kabulüne doğru epey yol alınmıştı.

Birinci Dünya Savaşının hemen ertesinde, 1918 de bütün *erkek İngiliz yurttaşları* için seçmen olma hakkı kabul edilir. Altı ay bir seçim bölgesinde oturan ve 21 yaşını doldurmuş her İngiliz yurttaşının seçmen olma hakkı vardı artık. Kadınlar için 30 yaşını doldurmuş olmak ve yerel seçimlere katılma hakkına sahip olmak ya da seçim hakkına sahip bir kimse ile evli olmak şartı aranıyordu.

1928 yılında yapılan bir yasa ise, 24 yaşını dolduran *kadın* ve *erkek İngiliz yurttaşlarına* ikâmet ettikleri seçim bölgesinde seçmen olma hakkını tanıyacaktır.

Böylece XX nci yüzyılda İngiltere genel oy ilkesini kabul ederek siyasal demokrasiyi gerçekleştirecektir.

B. Siyasal Demokrasi uygulamasında Lordlar Kamarası ile ilgili gelişme

Siyasal demokrasi uygulamasında ikinci aşama aristokratik yapıya sahip Lordlar Kamarasının siyasal düzende ikinci plana itilmesidir.

Lordlar Kamarası uzun süre siyasal düzende etkinliğini korumayı başaracaktır.

XIX uncu yüzyıla gelindiğinde, Lordlar Kamarası siyasal hayatta bazı konularda Avam Kamarası ile aynı etkinliğe sahip değildir. Hükûmete güvensizlik oyu vererek onu düşürememektedir ama, yasama gücünü Avam Kamarası ile paylaşmaktadır.

Bu bakımdan Lordlar Kamarası, siyasal demokrasinin gerçekleşmesinde iki yönden engel oluşturuyordu:

Bir defa yasama yetkisini paylaşan bu meclisin üyeleri seçimle değil, fakat atama ile belirleniyordu.

İkinci olarak da, daha da önemlisi, Lordlar Kamarası XIX uncu yüzyılda oy hakkının genişletilmesi, seçim sisteminde reform yapılması girişimlerine karşı çıkıyordu.

Lordlar Kamarasının büyük toprak sahibi üyeleri, çoğunlukla XIX uncu yüzyılda "çürük seçim bölgeleri" diye adlandırılan bölgelerin sahipleriydi ve bu nedenle de Lordlar Kamarası seçim reform yasalarına karşı çıkacaktı.

1832 de seçim sisteminde reform yapılmak istendiği sırada böyle bir karşı koyma durumu ortaya çıkmıştı. Bu direnişin kırılması ancak dolaylı yoldan mümkün olabilmişti[11].

---

11) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 38 - 39; CHARLOT, a.g.e., s. 27 vd.; PACTET, a.g.e., s. 20 vd.

Şöyle ki, Lordlar Kamarası üyelerinin belirleniş yani üye atama sistemi bu direnişin kırılmasını sağlayacaktır:

Lordlar Kamarası üyeleri kral tarafından belirlenmektedir ve kralın bu konuda yetkisi sınırsızdır. Kral istediği kadar ve istediği kimseleri Lordlar Kamarasına atayabilmektedir.

Ancak, parlömanter sistemin gelişmesi yani Kabine hükûmeti sistemi kralın bu yetkisinin Kabineye ve dolayısıyla da Avam Kamarasındaki çoğunluğun eline geçmesini sağlamıştı. Bu durumda, Avam Kamarası herhangi bir konuda kendisi ile anlaşmazlığa düşen Lordlar Kamarasına karşı elinde güçlü bir silah bulundurmaktaydı. Hükûmet, Lordlar Kamarasına yeni atamalar yaparak bu meclisin yapısını değiştirme ve direnen üyeleri azınlıkta bırakma olanağına sahipti. En azından bu olanağın kullanılabileceği tehdidi, Lordlar Kamarasını sonunda Avam Kamarasının görüşünü benimsemeye itecekti. Nitekim bu tehdit uygulamada çoğu kez etkili olmuştur. 1832 de seçim reform yasasına karşı çıkan Lordlar Kamarası sonunda Avam Kamarasına uymuştur.

XX nci yüzyılın ilk yıllarında iki meclis arasında çıkan anlaşmazlık, Lordlar Kamarasının yasama yetkisinin kısıtlanmasıyla sonuçlanacaktır.

1906 ve 1911 yıllarında Avam Kamarasındaki "liberal" çoğunluk ile Lordlar Kamarasındaki "muhafazakâr" çoğunluk arasında anlaşmazlık çıkar. Lordlar Kamarası hükûmetin hazırladığı ve Avam Kamarası çoğunluğunca kabul edilen malî reform tasarılarını reddeder.

Bunun üzerine hükûmetin isteği ile Avam Kamarası feshedilir, ancak yenilenen seçimler meclise aynı çoğunluğu getirir. Yeni meclis, Lordlar Kamarasının yasama yetkisini kısıtlayan bir yasa tasarısı hazırlar. Doğal olarak Lordlar Kamarası bu tasarıya da karşı çıkar, bunun üzerine Avam Kamarası bir defa daha feshedilir. Amaç, seçmenlerin görüş ve düşüncelerinin bu sorunda daha açık olarak belirlenmesini sağlamaktır. Avam Kamarası aynı çoğunlukla tekrar seçilir. Bundan sonra, Lordlar Kamarası için seçmenlerin isteklerine boyun eğmekten başka çıkar yol kalmayacaktır.

1911 de, Lordlar Kamarasının genel olarak yasaların yapılmasında ve özel olarak da, malî konularla ilgili yasaların kabul edilmesinde yetkilerini kısıtlayan *"Parliament Act"* kabul edilir. Buna göre *malî konularla* ilgili yasa tasarılarında Lordlar Kama-

rasının yetkisi hemen hemen kalmamıştır. Avam Kamarasında oylanıp kabul edilen bir malî yasa aynen Lordlar Kamarasına geldiğinde, Meclisin bir ay içinde bu tasarıyı aynen kabul etmesi gerekir, kabul etmezse, tasarı olduğu şekliyle kralın onayına sunulur ve kral tarafından imzalanarak yürürlüğe girer. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, hemen hemen ikiyüz yıldan bu yana kral, Parlamento'nun kabul ettiği tasarıları geri çevirmeden onaylamaktadır.

Malî konular dışındaki yasa tasarıları konusunda Lordlar Kamarasının yetkisi biraz daha geniştir. Ama bu yetki de yasanın yürürlüğe girmesini önceleri iki yıl ve 1949 dan sonra da ancak bir yıl geciktirmekten öteye gidemez.

4. İngiliz Siyasal rejiminin işleyişi

İngiliz siyasal rejiminin tarihsel gelişmesini ana hatları ile gördükten sonra, şimdi rejimin işleyişine göz atalım. Ancak daha önce, İngiliz Kamu Hukukunun bir özelliğine değinelim.

İngiliz Kamu Hukuku bir bakıma dünyanın en eski anayasasına sahip ülkedir, ama başka bir bakımdan ise, anayasası olmayan ender ülkelerden biridir. Bu çelişik gibi görünen değerlendirme, anayasa kavramına verilen anlama göre ortaya çıkar.

Anayasa kavramı iki şekilde değerlendirilebilir: Birincisine göre, anayasa bir ülkenin siyasal hukukî yapısını düzenleyen ve devlet ile yurttaşların karşılıklı hak ve görevlerini belirleyen kuralların bütünüdür. Bu anlamda İngiltere Avrupa'nın en eski anayasal kurallarına ve düzenlemelerine sahip ülkedir.

İkincisine göre, yine anayasa bir ülkenin siyasal-hukukî yapısını düzenleyen ve devlet ile yurttaşların karşılıklı hak ve görevlerini belirleyen yazılı kuralların bütünüdür. Bu kurallar özel bir organ tarafından konmuştur, ülkedeki tüm diğer hukukî kurallara üstün olduğu kabul edilmiştir. Ve bu üstünlüğün bir sonucu olarak anayasanın değiştirilmesi, normal yasaların yapılmasında ve değiştirilmesinde izlenen usulden başka usullerle olmaktadır. Bu anlamda ise, İngiltere'nin bir anayasası yoktur. Çünkü, İngiltere'de siyasal-hukukî düzeni baştan sona belirleyen yazılı bir kurallar demeti yoktur. Bu konuda bu kısım mevcut yazılı kuralların değiştirilmesi de normal yasaların değiştirilmesi usulüne uygun olarak yapılır. Bu bakımdan, İngiliz siyasal-hukukî düzeninin yalnızca örf ve âdet kurallarına dayandığını söylemek doğru olmayacaktır. Bilindiği gibi Bill of Rights, Habea Corpus Act,

Parliament Act gibi yazılı kurallar da vardır. Ancak, İngiltere'de kamu iktidarlarını düzenleyen ya da hak ve özgürlüklerini belirleyen kurallar normal yasama ile değiştirilebilir.

Hatırlanacağı gibi, İngiliz Kamu Hukukunun kurumları ve bunları düzenleyen kurallar uzun bir tarihsel evrim içinde ortaya çıkmıştır. Bu evrim süreci içinde son üçyüz yılda bir ihtilâl karışıklığı da yaşanmamıştır. Öte yandan, yukarıda işaret edildiği gibi, anayasal düzenin temel ilkelerini bütünüyle içeren bir pozitif düzenleme de yoktur.

Siyasal gelişmeler sonucu, sistemin muhtevası değişmiştir ama, şekil değişmeden kalabilmiştir. Bu da İngiliz Kamu Hukukuna karmaşık bir görünüm ve diğer ülkelerde rastlanmayan özellikler vermiştir.

İngiltere geçmişten gelen ve özenle korunan, saklanan kurumlara sahiptir, bu eskimiş kurumlar yaşatılmaktadır ama, bunlar ilk anlamlarını kaybetmiş olarak ve modern yaşama ayak uydurarak yaşarlar. Bu bakımdan da sistem örneksizdir[12].

A. İngiliz siyasal rejiminin organları

a) *Parlamento*

Avam ve Lordlar Kamaralarından birlikte söz ederken genellikle *Parlamento* deyimi kullanılır. Ancak İngiliz Kamu Hukukunda Parlamento deyimi daha geniş bir anlam taşır. Parlamento Kral, Avam Kamarası ve Lordlar Kamarasından oluşan bütünü ifade eder.

Ancak, bu üçlü içinde kralın siyasal-hukukî etkinliği giderek azaldığından, Parlamento denilince genellikle Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası anlaşılmaktadır.

İngiltere'de her zaman *çift meclis* sistemi uygulaması olmuştur. Ancak bugün için bu çift meclis sistemi uygulaması bir görünüşten ibarettir. Avam Kamarası hemen tüm yetkileri kendinde toplamıştır.

aa) Lordlar Kamarası

Tarihsel kökeni Lordlar Kamarasına karmaşık bir yapı verecektir. Lordlar Kamarasının yalnızca bir yasama organı olmadığı-

12) Bk. ROBSON, W., Le système de gouvernement. Britannique. 1947. s. 7

nı, en yüksek yargı organı olduğunu hatırdan uzak tutmamak gerekir.

Lordlar Kamarasının üyeleri, halk oylaması ile belirlenmez. Lordlar Kamarasının bir kısım üyelerini *Ruhanî Lordlar* ve *Cismanî Lordlar* oluşturur –Lords Sprituels ve Lords Temporels–.

Ruhanî Lord'lar –Lords Sprituels– aşağı yukarı yirmialtı tanedir. Bunlar Anglikan Kilisesine mensup din adamlarıdır ve kıdem esasına göre belirlenir. Hatırlanacağı gibi, Norman kralları döneminden başlayarak, Magnum Concilium Regis'e feodal beylerin yanı sıra kilise mensupları da katılmaktaydı, Lordlar Kamarası bu tarihsel bağı günümüze dek sürdüren kuruluştur.

Cismanî Lord'ların –Lord Temporels– büyük çoğunluğu veraset yolu ile Lordlar Kamarasına katılan üyelerdir. Lordlardan birinin ölümü halinde üyelik irsî olarak en yakın erkek mirasçıya geçer.

Lordlar Kamarasına katılacak üyeleri başlangıçta kral belirlerken, daha sonraları bu görevi Kabine üstlenmiştir.

Lordlar Kamarasında, *Yargıç üyeler* de yer alır. Bunlar Lordlar Kamarasının yargı fonksiyonunu yerine getirmesinde etkin olan Lordlardır.

Bundan başka, Lordlar Kamarasında, 1958 yılında kabul edilen Life Peerages Act ile belirlenen üyeler de yer alır. Bu üyeler, kaydı hayat şartı ile Kral, ama gerçekte Kabine tarafından ülkenin siyaset, ekonomi, sosyal yaşamında, bilim alanında, san'at alanında *ün yapmış kişiler* arasından belirlenir.

Bu üyeliklerden herhangi bir grup için, teoride Kralın ve uygulamada Kabinenin yeni atamalar yapma yetkisinin hiçbir sınırı yoktur. Nitekim XIX uncu yüzyılın başlarında ikiyüzelli olan üye sayısı, XX nci yüzyılda bine yükselmiştir. Ve Lordlar Kamarasının sosyal yapısı da değişmiştir. Eski toprak aristokrasisinden gelen üye sayısı azalırken toplumun değişik ve çeşitli kesimlerinden ün kazanmış kişiler Lordlar Kamarasında yer almışlardır. Askerler, siyasal liderler, ekonomistler, bilim adamları, yazarlar, iş adamları, san'atkârlar ve sporcular Lordlar Kamarasında yerlerini alacaklardır.

Lordlar Kamarası Başkanı "Lord Chancelier"dır.

Lordlar Kamarası üyelerinin aylığı yoktur. 1957 den sonra, üyelere hazır bulundukları toplantı günleri için günde çok cüz'i

bir para ödenmesi kabul edilmiştir. Genel olarak Lordlar Kamarası toplantıları elli civarında üye ile yapılır, daha çok sayıda üyenin katılması ancak olağan dışı durumlarda gerçekleşmektedir[13].

bb) Avam Kamarası

Avam Kamarası üyeleri, *tek isimli, tek turlu çoğunluk sistemi* ile seçilirler.

Bu seçim sistemine göre, her seçim bölgesi bir temsilci seçer *–tek isimli–*, ender bazı seçim bölgelerinden iki temsilci seçilir. Nisbî temsil sistemi uygulanmaz, çoğunluk sistemi uygulanır, her bölgede en çok oy alan aday temsilci seçilmiş sayılır, adayın mutlak çoğunluğu sağlaması gerekli değildir, yani diğer adayların aldıkları oy toplamı, en çok oy alarak seçilmiş sayılan adayın oylarından fazla olabilir.

Bu seçim sistemi İngiliz Hukukunun bazı özelliklerini anlayabilmek için önemli bir unsurdur. Bu seçim sistemi, seçmenleri eğilimlerine göre ilk ve *tek turda,* görüşlerini az çok aksettirecek bir aday etrafında birleşmelerine neden olur ve siyasal partilerin sayılarının azalması sonucunu doğurur. Nisbî temsil kabul edilmediğinden bir seçim bölgesinde azınlıkta kalan dağınık oyların temsil edilebilme şansı yoktur. Öte yandan seçimlerin tek turlu olması, oyların az çok aynı görüşü paylaşan adaylar arasında dağılmasını önler. Çünkü ikinci tur olmayacağı için, bu dağılan oyların ikinci turda belli bir aday üzerinde birleşmesi de söz konusu olmaz. Bunun gibi, çoğunluk sisteminde, seçim sonuçları çoğunluğu sağlayan taraf lehine abartılmış bir görünüm alır.

Örneğin, 1945 seçimlerinde, İşçi Partisi 11,5 milyon oy almıştır. Muhafazakârlar 9 milyon, Liberaller de 2 milyondan fazla oy almışlardır.

Çoğunluk sisteminin sonucu olarak işçiler 390 sandalye, Muhafazakârlar 196, Liberaller de 31 sandalye kazanır.

Oysa nisbî temsil sistemi uygulanmış olsaydı, İşçi'ler 306, Muhafazakârlar 253, Liberal'ler de 58 sandalye kazanacaklardı[14].

Çoğunluk sistemi, tek bir partinin mecliste çoğunluğu sağlamasını ve koalisyona gitmeden omojen hükûmetlerin kurulabilmesini sağlar.

---

13) Bk. PACTET, a.g.e., s. 107 vd.
14) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 44.

Öte yandan çoğunluk sistemi, seçimlerde iktidar çoğunluğunun kolaylıkla el değiştirmesini sağlar. Nisbeten az bir oy kayması Mecliste çoğunluğun değişmesine yetebilir. Buna karşılık nisbî temsil sistemi böyle radikal değişmelere yol açmaz ve meclislerde iktidar değişikliği pek kolay gerçekleşemez.

İngiltere'de iki büyük partinin iktidar ve muhalefet olarak sık sık yer değiştirmeleri bu çoğunluk sisteminin bir ürünüdür.

İngiliz siyasal sistemine özgü bir husus da, İngiltere'de iktidar için mücadele veren büyük partilerin ortak bir felsefî görüş, belli bir siyasal ve sosyal hayat görüşü etrafında birleşmiş olmalarıdır.

Partilerin ekipleri, teknikleri, programları farklıdır ama, inanç ve felsefeleri arasında çok büyük farklar yoktur.

İngiltere'de seçmenler millileştirme lehinde ya da aleyhinde karar verir, şu ya da bu malî sistem için oy kullanır ama, seçimler, seçmenleri ne demokrasi ilkesi, ne insan hakları, ne sosyal yapı ne de idealizm ya da materyalizm konusunda bir seçim yapmaya zorlar[15].

İngiltere'de rejimin temel ilkeleri üzerinde partiler arasında temelde anlaşma vardır. Üretim araçlarının kollektivizasyonunu ilke olarak programında öngören İşçi Partisinin iktidara gelmesi ile bu uzlaşmanın bozulacağı sanılmıştır. Ancak 1948 de İşçi Partisinin iktidarı bu endişeyi haklı çıkarmayacaktır. 1951 de Muhafazakârlar iktidara gelmişler, daha sonraki seçimlerden de güçlenerek çıkmışlardır.

İki Partili sistem İngiliz Kamu hukukunu belirleyen ve seçim sisteminden kaynaklanan özelliktir.

> Şimdi İngiliz siyasal partileri ile ilgili bazı özet bilgi vermeğe çalışalım :
>
> Bazı tarihçiler İngiltere'de her zamandan iki parti bulunduğunu ileri sürerler. Kuşkusuz modern anlamda siyasal partiler ancak XX nci yüzyılda oluşmağa başlamıştır.
>
> Daha önceleri de iktidara karşı muhalefet çevreleri oluşmuştur ama, bunlara parti demek pek mümkün değildir. Örneğin Kral ve saray çevresine karşı Baronların muhalefeti 1215 de Magna Carta'yı yaratmıştır ama bu, feodal yapı içinde bir muhalefettir ve XVI ncı yüzyılda Tudor Hanedanlığının güçlü monarşisi içinde eriyecektir.

15) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 44.

1641 - 1648 savaşı, Kralın haklarını savunanlarla, Parlamento'nun haklarını savunan Cromwell ve yandaşlarını karşı karşıya getirecektir.

Bir süre sonra Tories ve Whigs diye anılan gruplar sahnededir. Tories'ler XVII nci yüzyılda İrlanda'da İngiliz protestanlarını soyan ve öldüren haydut çetelerine yakıştırılan addır. Whigs ise, 1648 de Edimbourg üzerine yürüyen bir asi grubuna verilen ad idi.

1679 da Tories ve Whigs'ler katolik olan kralın kardeşinin tahta varis sayılıp sayılmayacağı konusunda kesin ayrılırlar. Zamanla Tories ve Whigs'ler arasında ayrılık giderek derinleşir.

Ayrılığın esası dinî inanç ayrılığıdır, buna siyasal ayrılık da eklenir. Tories'ler Anglikan kilisesini ve kralı tutarlar. Whing'ler ise, din ve vicdan özgürlüğünü ve aynı zamanda Parlamentonun haklarını savunurlar.

XVIII inci yüzyılda iki grup arasında ayrılıklar giderek genişler, Tories'ler kralın devleti yönetmede yetkilerinin savunuculuğunu yaparlar: Kral serbestçe Bakanlarını seçebilmeli ve devletin yönetimini elinde tutmalıdır. Whigs'ler ise, Parlamento'nun desteği ile bakanların ortak bir program çerçevesinde işleri yürütmelerini isterler. Temelde asıl ekonomik ve sosyal ayrılık vardır. Tories'ler aristokrasiyi, büyük toprak sahiplerini temsil eder. Whigs'ler ise, bir kaç büyük toprak sahibi aileyi sinesinde toplamıştır ama, asıl kırsal kesimde küçük soylulara -gentry- hitap etmektedir ve XVIIII inci yüzyılda da ticaret, bankacılık ve sanayinin gelişmesiyle tüccarları ve iş adamlarını temsil edecektir.

Bu ayırım hemen hemen iki yüzyıl sürer. Ancak Tories'ler ve Whigs'ler modern anlamda parti değildirler. Sadece Parlamento seçim ve gruplarıdır. Her iki tarafın da taraftarları çıkarlarına ve olaylara göre gruplaşmaktadır.

Modern anlamda partilerin gelişmesi 1832 den sonra olur. Tories'lerin yerini Muhufazakârlar, Whigs'lerin yerini de Liberal'ler alır. Bunlar, geçen yüzyılların gruplarından farklıdır. Partilerin hedefi iktidarı ele geçirmek ve iktidarı kullanmaktır.

Bu gelişmeyi sağlayan husus, oy hakkının genişletilmesiyle seçmen sayısının artması ve oyların satın alınmasını önleyen gizli oy ilkesinin kabul edilmesidir. Siyasal koşulların değişmesi, partilerin Parlamento dışında da örgütlenmeleri ve ülke yüzeyine yayılmaları zorunluğunu getirmiştir. 1832 den sonra partiler merkez ve taşra bağlantısını sağlamak üzere siyasal kulüpler açarlar -Muhafazakârlar Carlton Clup, Liberaller Reform Clup-. Daha sonra her iki parti de Londra'da merkez örgütü kurar. -Muhafazakârlar Central Office, Liberaller Central Association-. Bu merkez örgütlerini de Disraeli ve Glastone gibi güçlü liderler ele alırlar.

Seçim programları oluşturulur, parti siyasetini belirler, ye-

rel taşra örgütleri bunu seçmenlere yayar, açıklar. Parti örgütü Parlamento grubunun ve parti liderinin elindedir artık.

XIX uncu yüzyıl sonlarında partiler sistemi son şeklini almıştır. Muhafazakâr parti ve Liberal parti büyük bir seçim örgütüne sahiptir. Ve iktidar mücadelesi vermektedir. Seçimleri kazanan parti hükûmeti kurmakta yani iktidar olmaktadır.

Parlamento'da parti disiplini "Whips" denen milletvekilleri aracılığı ile sağlanmaktadır. Parti lideri ve parlamento grubu parti içinde otoriteyi elinde tutmaktadır. Hükûmet partisi olarak iktidarı kullananlar onlardır. Seçimleri kazanan partinin lideri Başbakan olmakta, yakın çalışma arkadaşları Kabine'yi kurmakta ve parti parlamento grubu da parlamento'da hükûmeti desteklemektedir.

XIX uncu yüzyılın ikinci yarısında her iki parti de sıra ile iktidar olur. Her iki parti arasında büyük önemli ideolojik ayrılık yoktur. Muhafazakârlar kırsal kesimde Liberal'ler şehirlerde çoğunluktadır.

Ancak İşçi Partisinin siyaset sahnesine girmesi, iki partili sistemi zorlayacaktır. İşçi Partisi, sanayileşmiş İngiltere'de siyasal, ekonomik ve sosyal reform isteklerini dile getirerek kurulur. -1906 da-. Hedefi Parlamento'da işçi sınıfını kendi temsilcileri ile temsil edilmesini gerçekleştirmektir. İşçi Partisinin işi zor gibi görünmektedir. Liberal Partinin başarı ile izlediği sosyal siyaset İşçi Partisinin varlığını tehdit eder görünmektedir. Özellikle de mali sorunlar partinin çalışmalarını etkilemektedir. Ancak Parti Parlamento'da etkili olur. Örneğin, 1911 de, Liberal Parti iktidarından Milletvekillerine aylık verilmesini sağlar, 1913 de de Sendikalar Yasası ile, sendikaların üyelerinden siyasal giderlere katılma payı alınmasını sağlar. Bunlar etkili de olur, İşçi Partisinin üye sayısı artar.

1914 savaşı, 1922 ye kadar sürecek koalisyon hükûmetinin kurulmasına yol açar. 1922 seçimlerinde İşçi Partisi 142 sandalye ile Liberal Parti'den daha fazla milletvekili çıkarmayı başarır. İşçi Partisi, savaş hükûmetinin sorumluluklarını yüklenmemiş ve yıpranmamıştır, buna karşılık savaş Liberal'lerin gücünü tüketmiştir. 1918 de seçim reform yasası ile oy hakkının genişletilmesi yoksul kimselere de seçim sandıklarını açar ve bu kimselerin oylarının 3/5'ü İşçi Partisine gider.

1931 de İşçi Partisinde bir bölünme olur, dünya ekonomik krizi İngiltere'yi de etkilemiştir. "Milliyetçi İşçiler" Mc Donalt'ın başkanlığında Muhafazakârlara katılırlar. Ancak İşçi Partisi bir sınıf partisi olma istek ve eğiliminde değildir. Ulusal bir partidir, ılımlı reformist bir program izler ve daha çok "beyaz yakalı" işçilerin ve küçük burjuvazinin oylarını toplamağa yönelir.

1922 - 1935 yılları arasında siyasal hayatta üç partinin varlığı, İngiliz Parti hükûmeti sisteminin işlemesini engeller. Üç partiden hiç biri mecliste çoğunluğu sağlayamıyacaktır, bu durum azınlık hükûmetlerinin kurulmasına neden olur.

1933 de Liberal Parti içinde bölünme olur ve Milliyetçi Liberaller Muhafazakârlar'la birleşirler. 1935 seçimlerinde, Liberal Parti Avam Kamarasına ancak yirmi milletvekili sokabilir. Liberal Parti Hükümet Partisi olabilme niteliğini kaybetmiştir artık. Bundan böyle İşçi Partisi iki partili sistemde Liberal Parti'nin yerini alacaktır.

Liberal Partinin siyasal hayattan silinmesi çeşitli nedenlere dayanılarak açıklanır :

Liberal Partinin, XX nci yüzyılın başında ulaştığı başarının sonucu olarak öldüğü açıklanmıştır. Şöyle ki, gerçekleştirdiği sosyal reformlar, demokrasinin kesin yerleşmesini sağlayan girişimleri Liberal Parti programının radikal hedeflerini tamamlamıştı. Oysa İşçi Partisi için bu sonuç, başlangıç oluyordu.

Bundan başka, 1929 ekonomik krizi, Partinin serbest piyasa ilkesini yerle bir etmişti. Liberaller sol kanat partisi olarak siyasal hayatta yerini alamıyordu, ancak İşçi Partisi ile Muhafazakârlar arasında bir uzlaşma partisi olabilecekti.

Tek isimli, tek türlü, çoğunluk sistemi de kısa vadede üçüncü partiyi siyasal hayattan silecektir. 1929 seçimlerinde Liberal Parti 59 sandalye kazanmıştı, ama aldığı oy sayısı ile sandalye sayısı arasındaki gerçek oran, partinin meclise 139 milletvekili göndermesini gerektiriyordu. Çoğunluk sistemi aradaki seksen sandalyenin diğer partiler arasında paylaşılması sonucunu yaratacaktı.

Burada psikolojik unsur da önemli rol oynayacaktı. Kamu oyu için seçimler iktidar olacak partiyi belirlemeğe yarar. Bunun seçmenler ve parti yöneticileri üzerinde de etkili olduğu görülür. İngiliz seçmeni seçimleri kazanıp iktidar olabilecek partiye oyunu vermek ister, iktidar olamayacak bir parti için oyunu harcamak istemez. Bu bakımdan hoşlanmadığı partinin kazanma şansını azaltmak için, oyunu karşı taraftan kazanabilecek birine vermeği tercih eder. Örneğin, sol liberaller, Muhafazakârlara iktidar yolunu açmamak için, Liberal Partiye değil, fakat İşçi Partisine oy vereceklerdir. Liberal Partinin oyları böylece iktidar olma şansı olan diğer iki parti arasında paylaşılacaktır. Psikolojik unsur parti yöneticileri üzerinde de hissedilir. Başarısızlık parti çalışmalarını olumsuz yönde etkiler, adaylar azalır, seçilme şansı azalan adaylar seçim masraflarına girmek istemezler... İki dünya savaşı arasında Liberal Parti bu olumsuz gelişmeleri yaşayacaktır...

1935 İngiliz siyasal hayatı tekrar iki parti sistemine döner, ikinci dünya savaşı koalisyon hükümetlerini doğurur ancak 1945 den sonra Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi iktidar mücadelesini sürdürürler.

Bu iki parti arasındaki sosyal-ekonomik ziddiyetin artması, genişlemesi beklenirdi. Muhafazakârlarla İşçilerin sosyal - eko-

nomik düzen anlayışı birbirinden farklıydı. Ancak gerek savaş sırasında gerek daha sonra iktidar partisi olduğu dönemlerde İşçi Partisinin, geleneksel İngiliz siyasal sistemine uyum gösterdiği ve Muhafazakâr Partiye alternatif olabileceği görülür. İngiliz iki partili siyasal yaşamı bu iki parti arasında gelişir.

Tek isimli çoğunluk sistemi iki partili siyasal yapı içinde seçimlere özel bir anlam kazandırır.

Sistem normal olarak işlediğinde, seçimlerin sonucunda partilerden biri Avam Kamarasında çoğunluğu sağlar. Bu da siyasal hayatta iki önemli sonuç doğurur.

Birincisi, Avam Kamarasında mutlak çoğunluğa sahip parti hükûmeti kurar. Normal koşullarda, koalisyon hükûmetleri olmaz. Doğal olarak, iki partili sistemin işlemediği ya da kötü işlediği dönemler bu kuralın dışında kalır.

İkincisi, aynı parti, hem Avam Kamarasında çoğunluğa sahip hem de hükûmete hâkim olunca, hükûmetin bütün bir seçim dönemi boyunca iktidarda kalması doğaldır. Hükûmetin güvensizlik oyu sonucu düşmesi olanaksızdır.

Mecliste sağlam bir zemine dayanan ve dolayısıyla devamlılığını sağlamış olan hükûmet gerçek anlamda etkili bir iktidar olma olanağını elde etmiş olur. Yani uzun vadede gerçekleşecek işlere el atmak ve onları gerçekleştirme olanağını bulur ve seçim dönemi geldiğinde siyasal sorumluluk sorunu gerçekten ortaya çıkar. Bu, partinin seçmenler önünde sorumluluğudur. Seçimlerde seçmenler hükûmetin bütün bir seçim döneminde başardığı işlere bakarak iktidarı değerlendirirler.

Bu durumda yönetenlerle yönetilenler arasında doğrudan bağ kurulmuş olur. Yani iktidarı kullananlar ile iktidarın sahipleri arasında gerçek bağ kurulmuş olur.

Seçimlerde, seçmenler şu ya da bu adayın özel yeteneklerine göre ya da vaatlerine göre oylarını kullanmıyacaklardır, fakat, geçmiş seçim döneminde uygulanan siyasetin devamı için ya da değiştirilmesi için oy kullanacaklardır.

Seçmenler oylarını kullanırken,, Avam Kamarasına milletvekillerini gönderirken, aynı zamanda hükûmeti de belirlediklerini bilirler. İngiliz parlömanter sisteminin özelliği de budur. *Seçimler yarı doğrudan demokrasi* şeklini alır. Parti liderlerinin parti içindeki ve siyasal hayattaki durumları da göz önünde tutulursa buna bir tür plebisit de denilebilir.

İki partili İngiliz sisteminde Avam Kamarasının hükûmet karşısında önemi, diğer parlömanter sistemlerde olduğundan farklıdır.

Çok partili rejimlerde. meclislerde zayıf, güçsüz çoğunluklar koalisyon hükûmetlerini yaratır. Bu hükûmetler sağlam, dengeli ve sürekli iktidarlar değildir, çünkü her an güven sorunu ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Bunun için İngiliz sisteminden farklı olarak, *meclisler çok partili sistemlerde çok daha önemlidir,* çünkü hükûmetleri yıkanlar da kuranlar da meclislerdir.

b) *Parlamento'nun yetkileri*

Parlamento'nun siyasal hayatta iki fonksiyonu, yetkisi vardır, Parlamento *yasa yapar,* Parlamento *hükûmeti denetler.*

aa) Parlamento'nun yasama yetkisi

Yasa teklifi Krala yani hükûmete, Kabineye ve Parlamento üyelerine aittir. Ancak yasa teklifi günümüzde Kabinenin tekelindedir. Nasıl? Bilindiği gibi, İngiliz seçim sistemi, bir partiyi meclisteki mutlak çoğunluk sağlayarak iktidar yapar. Seçim programını gerçekleştirmek görevi partinindir, ve parlamento çoğunluğuna dayanarak bunu yapar. Bunun için de yeni düzenlemeler, yasalar gereklidir. Yasa teklifleri çoğunlukla Kabineden gelir ve iktidar partisi milletvekillerinin de kendi parti politikası ile ters düşmeleri pek olağan bir durum olmadığından, Kabine'nin yasa tasarıları Parlamento'dan kolaylıkla geçer.

Yasaların yapılmasında Avam Kamarası son söz sahibidir. Lordlar Kamarasının yasama konusunda yetkileri son derece kısıtlanmıştır.

Bu gelişme hatırlanacağı gibi, XX nci yüzyılda olmuştur. 1909 yılında Lordlar Kamarası Liberal hükûmetin bütçesini tümüyle reddetmesi üzerine başlayan gelişmeler 1911 de "Parliament Act"ın kabulü ile sonuçlanmıştı. 1911 tarihli Parliament Act ile Lordlar Kamarasının yasama yetkisi son derece daralmıştır. Malî konulu yasalar ile diğer yasalar arasında bir ayırım yapılacak ve malî konulu yasalarla ilgili olarak Lordlar Kamarasının rolü bir yasa kayıt merkezi durumuna indirilecektir.

Şöyle ki, Avam Kamarasında oylanıp kabul edilen *malî konulu yasa tasarısı* Lordlar Kamarasına geldiğinde, Lordlar Kamarası, tasarı kendine ulaştığı tarihten başlayarak bir ay içinde yasayı kabul edecektir. Bu bir aylık süre içinde tasarıyı oylayıp kabul et-

mezse, tasarı Avam Kamarasında kabul edildiği şekli ile Krala sunulur ve kralın onayı ile yasa yürürlük kazanır.

Malî konulu yasa tasarısı, devletin gelirleri ve giderleriyle doğrudan ilgili yasa tasarısıdır. Bir tasarının malî konulu olup olmadığında tereddüt edildiğinde, Avam Kamarası Başkanı –Speaker– sorunu çözümler.

Diğer yasa tasarıları ile ilgili olarak Lordlar Kamarasının yetkisi biraz daha geniştir, ancak bu geniş yetki de *geciktirici veto yetkisi* sınırlarını aşamamaktadır.

Şöyle ki, Avam Kamarasında kabul edilen bir yasa tasarısı, incelenmek üzere Lordlar Kamarasına gönderilir. Lordlar Kamarası tasarıyı ya kabul eder ya red eder ya da değiştirir. Lordlar Kamarası tasarıyı kabul etmeği takdirde, tasarı tekrar incelenmek üzere Avam Kamarasına döner.

Lordlar Kamarasında kabul edilmeyen tasarı Avam Kamarasına döndüğünde Avam Kamarası, üst üste üç toplantı döneminde –iki yıl– içinde aynı tasarıyı oylayıp kabul ettiği zaman, tasarı Kralın onayına sunularak yürürlük kazanır. Bu durumda Lordlar Kamarası, Avam Kamarasının ısrar ettiği bir yasa tasarısının yürürlüğe girmesini ancak *iki yıl* geciktirmiş olmaktadır.

1949 yılında kabul edilen bir yasa ile, Lordlar Kamarasının bu yetkisi biraz daha kısılacaktır.

1947 de teklif edilen ve Lordlar Kamarasının direnmesi sonucu ancak 1949 da yürürlüğe girebilen bu yasaya göre, iki yıllık geciktirici veto yetkisi *bir yıla* indirilmiştir.

Kısaca, 1911 deki kurala göre, tasarının iki yıl içinde üstüste üç defa Avam Kamarası tarafından kabul edilmesi gerekiyordu. 1949 da ise, bir yıl içinde iki defa üst üste Avam Kamarası tarafından kabul edilen tasarı Kralın onayı ile yürürlüğe girebiliyordu.

Parlamento'nun kabul ettiği tasarı (bill), ancak kralın onayı ile yasa (act) niteliğini kazanır. Ancak kral aşağı yukarı üçyüz yıldan bu yana tasarıları geri çevirmemiştir.

Bununla birlikte Lordlar Kamarasının siyasal hayatta tüm etkinliğini kaybetmiş gereksiz bir organ olduğunu söylemek de pek doğru olmaz.

Çünkü. Lordlar Kamarası yasa tasarılarını gözden geçirerek.

düzeltilmesi, değiştirilmesi konusunda Avam Kamarasına uyarıda bulunabilmektedir. Hükûmet üyelerinin bazıları Lordlar Kamarası üyeleri arasından belirlenmektedir. Lordlar Kamarasının yasa teklif etme yetkisi vardır.

Lordlar Kamarası ülke sorunlarının tartışıldığı bir forum niteliğindedir. Hükûmet işlerinin yürütülmesinde Lordlar Kamarasının birçok konularda etkili olduğu görülecektir. Üyeleri arasında büyük güclü sanayicilerin, amiral ve generallerin, sömürgeler yöneticilerinin, büyük şirketler idarecilerinin, büyük toprak sahiplerinin, gazete sahiplerinin, ünlü yargıçların, bilim adamlarının, san'atkârların bulunduğu bu meclisin aristokratik niteliği kaybolmuş ve bu ünlü kişiler aracılığı ile siyasal sorunların forumu haline dönüşmüştür.

bb) Parlamento'nun denetim yetkisi

Parlömanter rejimlerde, meclislerin ve özellikle seçimle gelen meclisin yasa yapmanın yanında en önemli görevi, hükûmeti denetlemek ve gerektiğinde siyasal sorumluluk mekanizmasını işletmektir.

İngiliz Kamu hukukunda Lordlar Kamarasının hükûmetin sorumluluğunu harekete geçirme yetkisi yoktur. Yalnızca Avam Kamarası güvensizlik oyu ile hükûmeti görevden ayrılmağa zorlayabilir.

Hükûmet iktidarda kalabilmek için, Avam Kamarasında çoğunluğun güvenini korumak zorundadır. Ancak İngiltere'de parti disiplini iktidar partisine, seçim dönemi boyunca meclisteki çoğunluğunu korumasını sağlar. Çünkü iktidar partisi içinde bir bölünme, partiyi azınlık partisi durumuna düşürebilir ve iktidar yolunu kapatır. Bu durumda Avam Kamarasında hükûmete karşı güvensizlik mekanizmasının işlemesi imkânsızdır diyemeyiz ama, çok zordur.

Bunun sonucu olarak, Parlömanter sistem ilk zamanlardaki anlamından farklı bir anlam kazanacaktır.

İlk zamanlarda Avam Kamarasının üstünlüğü söz konusu iken bugün hükûmetin üstünlüğünden söz edilebilir. Daha doğrusu meclis öneminden kaybetmiştir. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki bağı eskiden meclis kuruyordu, yönetilenlerin temsilcisi olan Avam Kamarası, ulusun egemenliğini temsil eden ve kullanan organdır.

İki partili sistem ve parti disiplini yönetenlerle yönetilenler

arasında doğrudan dialog kurulmasını sağlayacaktır. Yönetilenler her seçim döneminde yönetenleri denetlemekte ve siyasal sorumluluklarını harekete geçirebilmektedir. Seçmenlerin hükûmetleri denetlemesi, Avam Kamarasının hükûmeti denetlemesinin yerini almıştır.

Uygulamada, Avam Kamarası hükûmeti serbestçe eleştirebilmektedir ancak bu eleştiriler müeyyidesizdir, çünkü bu eleştiriler Kabineyi düşürecek güvensizlik oyu vermeğe kadar gitmez.

Öte yandan, hükûmetten gelen bir yasa teklifinin Avam Kamarasında çoğunluğu sağlayamaması da mümkündür ama, böyle bir durum hükûmetin istifasına neden olmaz, çünkü, hükûmetin meclisin güvenini kaybettiğinin kesin delili sayılmaz.

Öyleyse, hükûmet ne zaman meclisin güvenini kaybetmiş sayılır? Ve güvensizlik sorunu söz konusu olabilir? Bu, tartışma konusu olan sorunun önemine ve günün koşullarına bağlıdır.

İlke olarak, hükûmetin savunduğu bir görüşün mecliste çoğunluk tarafından desteklenmemesi, azınlıkta kalması olayının, hükûmetin istifasına yol açması için, bunun muhalefetin verdiği bir gensoru önergesinin sonucu olması ya da hükûmetin o konuda güven oyu istemesi ve alamamasının sonucu olması gerekir. Yani gensoru önergesi ya da güven oyu isteği sonucunda hükûmet azınlıkta kalırsa istifa edecektir.

Bunun dışında, hükûmet istifa etmek isterse, bunu, kendisi için en uygun olan zamanda yapar.

Bütün bu söylenenler, sistemin normal işlediği dönem için geçerlidir. Yani iki partili sistem döneminde...

İkiden fazla parti olunca siyasal hayatta, –XIX uncu yüzyılın sonu ve XX nci yüzyılın başlarında olduğu gibi–, partilerden hiçbiri Avam Kamarasında çoğunluğu sağlayamadığı zaman, hükûmet bir parti tarafından başka bir partinin dışarıdan desteği ya da işbirliği ile kurulabilir. Bu durumda, meclis siyasal hayatta önem kazanır, hükûmetlerin geleceği mecliste meydana gelecek koalisyonlara göre belirlenir.

Bu bakımdan İngiliz siyasal sistemini yaratan unsurun iki partili sistem olduğu söylenebilir.

c) *Yürütme Gücü :* Kral ve Bakanlar

İngiliz Kamu hukukunda, şekil ile içeriği birbirinden ayırmak gerekir.

Resmî törenlere, yazılı metinlere bakıldığında, Kral çok geniş yetkilere sahipmiş gibi görünür. Kral İngiliz devletini temsil eder, şahsında topladığı yetkiler parlömanter sistemin kurulmasından önce de vardır ve uzun yüzyıllardan beri Krallığa aittir. Ancak gerçekte Kral siyasal yetkilerini Kabine'nin istediği ve önerdiği biçimde ve yönde kullanabilir.

aa) Kral

Kralın şahsı ulusal birliğin sembolüdür. Kral İmparatorluğun birlik ve bütünlüğünü temsil eden şahsiyettir.

Kral Bill of Rights ve 1701 tarihli Act of Settlement gibi hukukî belgelerde belirlenen kurallara uygun olarak veraset yolu ile tahta geçer. İngiltere tahtı kadınlara açıktır ama katoliklere kapalıdır.

Kralın siyasal fonksiyonu özellikle anayasal düzenin uyum içinde normal işleyişini kolaylaştırmağa yöneliktir.

Kral hükûmet değişikliklerinin sarsıntısız geçmesini sağlar, kral siyasal bir görüşe sahip değildir, yani şu ya da bu partinin görüşüne bağlı bir kimse değildir.

Kralın izlediği politika, o sırada iktidardaki hükûmetin izlediği politikadır. Hükûmetin politikası ise, bilindiği gibi, Parlamentoda çoğunluğu olan partinin politikasıdır.

İngiliz Kamu Hukukunda Kralın sorumsuz olduğu ilkesi kabul edilmiştir. "Kral kötü bir şey yapamaz" –King can do not wrong– kuralı geçerlidir. Bu kuralın anlamı Kralın kendi başına hareket edememesidir. Kralın yaptığı bütün işlerden Kabine ve özellikle de Başbakan sorumludur. Bu kural siyasal konular için geçerli olduğu kadar diğer konular için de geçerli sayılır. "Kral bir Bakanı öldürürse, Başbakan sorumludur, ama Kral Başbakanı öldürürse, hiç kimse sorumlu tutulamaz" sözü bu durumu ifade eder İngiltere'de[16].

İngiltere'de uygulanan iki partili siyasal sistem Krala, diğer bir parlömanter rejimde devlet başkanının sahip olduğu siyasal olanaklardan yoksun bırakmaktadır. Örneğin, iki partili siyasal sistemde Kralın Başbakanı belirlemede hiç bir serbestisi yoktur. Çok partili bir siyasal sistemde ise, devlet başkanının bu konuda daha geniş bir hareket olanağı vardır.

16) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 47.

İngiltere'de Kralın Hükûmetin kurulmasında etkisi çok ender olarak bazı olağandışı durumlarda görülmüştür.

Örneğin, 1931'de, Parlamento'nun tatilde bulunduğu bir sırada önemli ve büyük bir malî kriz karşısında hükûmetin istifa etmesi üzerine, Kral V inci Georges, istifa eden Mc Donalt'a tekrar Kabineyi kurma görevini verir, ancak bu, bir ulusal birlik kabinesi olmuştur. Bu olay, Kralın siyasal hayata aktif müdahalesi olarak değerlendirilmiştir.

Bir başka olayda, kabineyi kuracak liderin şahsında tereddüt olduğu zaman ortaya çıkmış ve Kraliçe tarafından tereddüt ortadan kaldırılmıştır. 1957 de, Başbakan Sir Eden sağlık nedenleri ile istifa etmiştir. Parti içinde Eden'den boşalan yeri alabilecek iki aday vardır. Kamu oyu da bu iki aday arasında kesin bir tercih yapmış görünmemektedir. Bu durumda Kraliçe Elisabeth, yetkili kişilere danıştıktan ve özellikle de Sir Eden'in görüşünü aldıktan sonra Mac Millan'ı Başbakan atayacaktır. Ancak bu durumlar çok ender olan durumlardır ve iki partili sistemde Kralın kimi Başbakan atayacağı çok açık olarak bellidir.

Kral hükûmetin isteği olmadan meclisi feshedemez. Ama hükûmet istediği halde Kral Parlamento'yu dağıtmayabilir mi? Hayır. Çünkü, Kral, Kabinenin üstlenmiyeceği hiç bir sorumluluğu üzerine alamaz.

Bakanlardan birinin değiştirilmesi de yine Başbakanın isteği üzerine gerçekleştirilebilir.

Kral, yasaları *veto yetkisini* de 1707'den bu yana kullanmamıştır.

Kralın *Parlamento'yu açış konuşmaları* da Kabinenin eseridir. Kral Kabinenin hazırladığı faaliyet programının anahatlarını mecliste okur.

Kralın *af yetkisi* İçişleri Bakanı tarafından kullanılır. Kralın *mevki ve ünvan vermesi* de Kabinenin onayı ile olur. Tekrar edelim, sorumluluğunu hükûmetin yüklenemiyeceği bir şeyi, kral yapamaz.

Bununla birlikte, Kralın toplum hayatında oynadığı rolü fazla küçümsemek de doğru olmaz. Kralın rolü belki kelimenin dar anlamında siyasal nitelikte değildir ama, kralın görüş ve düşüncelerinin kabine ve üyeleri üzerinde etkili olduğu da şüphesizdir. Kral, ipleri Kabinenin elinde olan bir kukla durumunda değildir.

Ülke siyasetinin oluşmasında etkili olur. Kraldan gelen eleştiriler ve öneriler üzerinde her zaman dikkatle durulur.

Kral, ülke için önemli olan tüm iç ve dış gelişmelerden haberdar edilir. Kral sık sık Başbakanı ve Kabinenin diğer üyelerini kabul eder ve görüşür. Kabinenin aldığı tüm kararlar Krala bildirilir. Kral iç ve dış politikayı etkileyebilir.

Kral, ulusal birliğin, devletin sürekliliğinin sembolüdür. Kral "Büyük İngiliz Ailesini" birleştiren güçtür.

bb) Bakanlar - Kabine

Bakanların, hükûmetin belirlenmesi, ilke olarak Krala ait bir yetkidir. Ancak görüldüğü gibi, iki partili siyasal hayatta bu yetki son derecede sınırlı bir yetki olmuştur.

Kral, Avam Kamarasında çoğunluğu kazanan partinin liderini Başbakan olarak atar. Başbakan daha sonra çalışma arkadaşlarını belirler. Bakanlar Avam ve Lordlar Kamaraları üyeleri arasından seçilebilir.

Başbakan ancak koalisyon ya da Ulusal Birlik hükûmetlerinin kurulduğu ender durumlarda, Avam Kamarasından kendi partisi üyelerinin dışında diğer partilerden Kabineye üye alır.

İngiliz hükûmet yapısı, diğer parlâmenter sistem uygulamalarından farklıdır, Bakanların sayıları fazladır, ancak bunların hepsi Kabine'ye dahil değildir. Önemli bakanlıklar hükûmetin politikasını belirlemek üzere Kabineye katılırlar. Bunun gibi bazı çok önemli sorunlar daha da daraltılmış Bakanlar toplantısında çözümlenir, "Savaş Kabine"leri gibi. Kral Bakanlar Kurulu toplantılarında hazır bulunmaz.

Kara avrupasında görülen parlömanter rejim uygulamasından farklı olarak Bakanların bu sıfatları ile Meclislere girip söz hakları yoktur. Bakanlar ancak, üyesi oldukları meclis toplantılarına katılabilirler. Bu bakımdan da Bakan sayısı yüksek tutulmuştur. Hükûmet her iki meclisde de etkili olabilecek biçimde Bakanlarını belirler.

Kabine, hükûmet mekanizmasına hâkimdir. Kabine içinde de Başbakanın tartışmasız otoritesi söz konusudur. Teorik olarak Başbakan "Pimus inter pares"dir ama, uygulamada hükûmet mekanizması, hükûmet gücü onun elindedir.

Kabinenin Avam Kamarasına karşı *siyasal sorumluluğu* var-

dır, Avam Kamarasının güvenini kaybeden Kabine görevden çekilir. Ancak parlamento çoğunluğunun kendi hükûmetinden desteğini çekmesi olağan bir durum değildir. *Parlamento'nun feshedilerek* yeni seçimlere gidilmesi olasılığı hükûmetin Parlamento çoğunluğunu korumasında etkili olur.

İngiltere'de fesih zaman içinde evrim geçirmiştir.

XIX uncu yüzyılda parlömanter sistem uygulamasında fesih Avam Kamarasında hükûmeti destekleyen çoğunluğun birlik ve bütünlüğünü korumak ve meclisin Kabine üzerindeki etkisini dengelemek üzere kullanılmıştır.

Kabine, mecliste dayandığı çoğunluğun zayıflamakta olduğunu, oy kaybettiğini anladığı zaman meclisi fesih sorununu gündeme getirerek, çoğunluğun tekrar güçlenmesini sağlıyordu.

Bunun gibi, Kabine, güvensizlik oyuna karşılık meclisi feshederek seçmenlerin hakemliğine başvuruyordu. Seçmenler Kabinenin politikasını destekleyip desteklemediklerini oylarıyla açıklıyorlardı.

Ancak, giderek fesih, mecliste çoğunluğu sağlayarak hükûmetlerin sürekliğini gerçekleştiren unsur olmaktan çıkar. Meclis-te çoğunluğun dağılmamasını artık parti disiplini sağlamaktadır. Buna karşılık meclisin feshi, hükûmetlerin seçim döneminin sona ermesini beklemeden genel seçimlere gitmek için kullandıkları bir yol olur. Niçin böyle bir yola başvurmak gereği duyulacaktır? Çeşitli nedenler olabilir. Bir defa, yeni ve önemli bir ülke sorunu ortaya çıkmıştır ve bu konuda seçmenlerin görüşlerinin belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan başka bir diğer neden de seçmenlerin seçimlerden sonra, aradan geçen süre içinde hükûmete karşı tutumlarında bir değişiklik olup olmadığının belirlenmesinde yarar görülmektedir. Ve meclis feshedilerek genel seçimlere gidilir.

Bu uygulamanın önemli sonuçları görülecektir: Şöyle ki, partiler arası seçim mücadelesi belli bir platformda cereyan eder, seçimlerde üzerinde durulan bir ya da iki önemli sorun vardır. Partiler bu sorunlarla ilgili olarak kesin ve farklı tavırlarını ortaya koymuşlardır. Seçmenlere de bu durumda belli kesin çözümler arasından birini seçmek düşer. Yani seçimler bir tür referandum gibidir, fesih yetkisi bir tür yarı doğrudan demokrasi uygulamasına yol açar[17].

17) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 49.

5. İngiliz parlömanter sisteminin özellikleri

Genel olarak Parlömanter sistemin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz[18].

Hükûmet, iki organdan oluşur, biri Devlet Başkanıdır, diğeri Başbakanın başkanlığındaki Bakanlar Kurulu yani Kabinedir.

Kabine meclise karşı sorumludur. Ve Kabine mecilsi feshedebilir.

Parlömanter sistemde Devlet Başkanı bir karar organı değildir, kararları alan kabinedir, devlet başkanı bir imza organıdır, Hükûmet eden Kabinedir, Kabine kollektif bir organdır, kararlar birlikte alınır, Kabinenin başında Başbakan bulunur. Kabinenin meclis önünde siyasal sorumluluğu vardır. Buna karşılık Hükûmetin meclisi feshetme yetkisi vardır. Fesih hakkı olmadan hükûmet meclis karşısında silâhsız bırakılmış olur. Fesih hakkı halkın hakemliğine gidilmesini sağlar.

İngiliz parlömanter sistemi, *iki partili bir parlömanter sistem olma* özelliğine sahiptir ve bu özellik parlömanter sistemin işleyişini etkiler.

Partilerden biri Parlamento'da çoğunluğa sahiptir, önemli sorunlarla ilgili oylamalarda parti içi disiplin sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak;

Bir defa, Kabine omojen bir bütündür, Kabine mecliste çoğunluğa sahip parti üyelerinden oluşur ve parti otoritesine tâbidir.

İktidar partisi programını uygulama olanağına sahiptir, bu da partileri seçimlerde gerçekci olmağa iter, yapılan vaatler gerçekleşebilir vaatler olmasına dikkat edilir. Hükûmetin muhtemel bir başarısızlığını başkalarının üzerine atması olanağı yoktur çünkü.

İkinci olarak bir seçim dönemi boyunca, Kabine Parlamento' nun güvenine sahiptir. Parti içinde bölünme ve kopma pek olmaz, çünkü kopmalar ve bölünmeler partiye seçimleri kaybettirecek önemli etkenlerdir.

Daha açık olarak söylemek gerekirse, hükûmet çok sağlamdır, bakanlarda düşürülme korkusu yoktur. Kabine ile Parlamento arasında güc dengesini koruyan bir unsur olarak, fesih hakkı önemini kaybetmiştir. Başbakan, hükûmetin düşürülmesi olasılığı

18) Ek. DUVERGER, M., Institutions politiques et Droit Constitutionnel. 1980. s. 171 vd.

karşısında, meclisin feshedileceği tehdidinde bulunamaz, çünkü hükûmetin seçim döneminin sonuna kadar yeri sağlamdır. Doğal olarak milletvekillerinin her konuda hükûmeti desteklemeleri söz konusu olmayabilir ama, bu desteklememe hükûmetin düşürülmesine kadar götürülmez. Çünkü, hükûmetin düşürülmesi parti için olduğu kadar düşürenler için de kötü sonuçlar doğuracaktır. Hükûmetin düşürülmesi halinde meclisin feshedilerek yapılacak seçimlerde, partinin tekrar çoğunluğu sağlaması zor olacağı gibi, buna neden olan kişiler de siyasal hayattan elenecektir.

Fesih hakkı, iktidar partisi için en uygun zamanda seçimlerin yenilenmesini sağlayan bir araç olarak kullanılabilir.

Ya da fesih hakkı iktidar ve muhalefet partileri arasında ulusal çapta önemli bir sorunun halkın hakemliğine başvurularak çözümlenmesini sağlayan bir araç olarak kullanılabilir. Bu da bir tür referandum niteliğini taşır.

Üçüncü olarak, iki partili parlömanter sistemde, kuvvetler ayrılığı ilkesine rağmen Başbakanın elinde çok büyük bir güç toplanmış olur. İki partili sistemde Parlamento, hükûmet karşısında bir güc olmaktan çıkar ve Parlamento hükûmete daha doğrusu çoğunluk partisi başkanına tâbi olur. Başbakanın partisi üzerinde de otorite kurmasına yol açar. Bununla birlikte çoğunluk partisi muhalefetin haklarına saygılıdır ve Parlamento eleştirilerin yapıldığı, dilek ve isteklerin serbestçe dile getirildiği bir arenadır.

Kuvvetler ayrılığı artık meclis ile hükûmet arasında değil, fakat parlamentoda çoğunluk partisi ile onu denetleyen ve isteklerde bulunan muhalefet partisi arasındadır.

Dördüncü olarak, iki partili parlömanter sistemde, seçimler hükûmeti belirleyen mekanizmadır. Seçmen oyu ile, hükûmeti oluşturacak ekibi de belirlemiş olur. Seçmen seçim bölgesindeki adaylardan birine oyunu verirken, adayın ötesinde parti şefine oyunu vermiş olur. İki partili parlömanter sistem bir anlamda yarı doğrudan demokrasi şekline dönüşmüştür. Hükûmetler doğrudan seçmenler tarafından belirlenmektedir.

İngiltere'dekinin aksine çok partili parlömanter sistem farklı sonuçlar doğurur.

Çok partili parlömanter sistemde, partilerden hiç biri genellikle çoğunluğu sağlayamaz. Bu durumda hükûmet partiler arası koalisyonlara dayanmak zorunda kalır. Koalisyonla elde edilen çoğunluk ise, İngiltere'dekinin aksine çok zayıftır. Hü-

kûmet geleceğinden emin olmaz, bu nedenle de serbest hareket edemez. Koalisyon, partileri demagojiye iter, seçmenlere gerçekleştirilmesi olanaksız vaatler yapılır, nasıl olsa bu vaatler tutulmadığı zaman, suçu koalisyon ortağı diğer partiler üzerine atmak olanağı vardır. Koalisyon partilerinden herbiri diğer partilerin programlarını tam uygulamalarına engel olur.

Hükûmet bir kaç parti ile birlikte iktidar olmuştur. Bazen de hükûmet, bir partinin diğer partiler tarafından dışarıdan desteklenmesiyle kurulabilir. Böyle bir destek ise, genellikle çok kısa olur. Bu durumda, seçmenlerin hükûmeti seçmesi diye bir şey söz konusu değildir.

Partilerin sıkı disiplinli partiler olması koalisyonların uzun ömürlü olmalarını sağlayabilir ancak böyle bir koalisyona dayanan hükûmetlerin de hareket alanları genellikle çok dar olur.

Partilerin disiplinsiz olmaları halinde koalisyonlar çabuk kurulur ama çabuk da bozulur, hükûmetlerin bir miktar hareket serbestisi vardır ama çok kısa bir süre için. Siyaset hayatı sık hükûmet buhranlarına sahne olur[19].

19) Bk. AMOS, M., La Constitution Anglaise, Paris 1935; ARSEL, İ., La responsabilité politique ministérielle et la Chambre des Lords, Montrouge 1949; BOUISSOU, M., La Chambre des Lords au XXe siècle, Paris 1957; BOUTMY, E., Etudes de Droit Constitutionnel, France, Angleterre, Etats-Unis, Paris 1903; BOUTMY, E., Le développment de la Constitution et de la Science politique en Angleterre, Paris 1930; CHARLOT, M., Le système politique, britannique, Paris 1976; LASKI, H., Le Gouvernement parlementaire en Angleterre, Paris 1950; MABILEAU, A., MERLE, M., Les partis politiques en Grande-Bretagne, Paris 1945; MABILEAU, A., Le parti liberal dans le système constitutionnel Britannique, Paris 1955; ROBSON, W., Le système de gouvernement Britannique, Paris 1957; SARICA, M., Fransa ve İngiltere'de emredici vekâletten yeni temsil anlayışına geçiş, İst. 1969; TODD, A., Le gouvernement parlementaire en Angleterre, Paris 1900.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE YÖNETİMİ

1. Bir Devletin doğuşu

A. Kolonilerin kuruluşu

XVII nci yüzyıl başlarından ıtıbaren Amerika Kıt'asının Atlantik kıyısı boyunca, İngiliz kolonileri kurulmaya başlar (1606 - 1776). Başlangıçtaki onüç İngiliz kolonisi, XVIII inci yüzyıl sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasını gerçekleştireceklerdir.

Bu koloniler *hangi hukukî belgelere* dayanılarak, *nasıl* kurulmuştur? *Kimler* kurmuştur? *Ne için* kurulmuştur? Bu soruları kısaca cevaplamaya çalışalım.

Kolonilerin kuruluş belgeleri de, kurucuları da, kuruluş amaçları da değişiktir. Ancak hepsinin ortak noktası anavatan İngilteye'ye bağlı olmalarıdır.

Genellikle *kolonilerin kuruluş belgeleri* açıklanırken, bunlar *üç grupta toplanarak* açıklanmaya çalışılır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu üçlü ayırım kolonilerin hukukî statülerini tam ve eksiksiz aksettirmekten de uzaktır. Bu üçlü ayırım kolonilerin çok daha karmaşık ve birbirinden farklı statülerini sadeleştirmekte ve bu konuda bir fikir edinilmesini sağlamaktadır sadece.

Bu üçlü ayırım şu şekilde yapılır :

Bazı koloniler ticaret şirketleri biçiminde kurulmuştu. Genellikle kuruluş belgeleri "Krallık Şartı"dır. Bu belge ile kolonların hepsi ya da bir kısmı şirketin ortakları sayılıyorlardı ve şirketin kuruluş belgesinde Şart'ta belirlenen sınırlar içinde, işletmeyi yönetiyorlardı.

Kolonilere "Krallık Şartı" ile tanınan yetkiler genellikle çok genişti, bunlar gerçekte birer küçük devlet niteliğindeydi. Başlarında kral tarafından atanmış bir yönetici yoktu ve bu

koloniler üzerinde krallığın denetimi de çok sıkı değildi. Bağımsızlık savaşı öncesinde bu tip kolonilerden sadece iki tane kalmıştı. Bunlar Connecticut ve Rhode İsland'dı.

İkinci bir kategori koloniler ise, bir bağış belgesi ile kurulmuştur. İngiltere Kralı bir hizmetin karşılığı olarak, Amerika'da bir kısım toprakları bağışlamıştır. Bağımsızlık savaşı öncesinde bu tür kolonilerden iki tane kalmıştır. Maryland Calvet ailesinin, Pennsylvania da Penn ailesinin mülkü idi.

Bu tür koloniler bir feodal senyörlük niteliğini taşıyordu. Yöneticiler aynı zamanda koloni topraklarının malikî idi. İngiltere Kralının bu kolonilerde yetkisi ise bağış belgesindeki hükümlere göre dar ya da geniş olabiliyordu.

Üçüncü olarak -ki bunlar sayıları en fazla olan kolonilerdi- Kraliyet Kolonileri idi. Bunlar İngiltere Kralı ve görevlileri tarafından serbestçe yönetilen kolonilerdi. Kolonlar, İngiltere'nin kendilerine tanımak istediği hak ve özgürlüklerden yararlanabiliyorlardı ancak. Bu kolonilerin de İngiltere'ye bağımlılıkları çok değişik derecelerde olabiliyordu.

Kolonilere gelip yerleşen insanların kökenleri, kültürleri, yaşam biçimleri, düşünce ve inançları değişikti.

Kolonilerin kurulmasında, ilk kolonların Amerika'ya gelmesinde *ticarî hedefler* önemli rol oynadığı gibi, *dinî inançlar* da etkili olmuştu. İngiltere'de ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde dinî inançları nedeniyle baskı gören gruplar için Amerika kıt'ası bulunmaz bir sığınak sayılmıştır.

Amerika'ya gelen göçmenler, kolonlar arasında, din' inançları nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok insan vardır. Bunlar yeni ülkede inançlarına uygun bir toplum oluşturmayı umut etmekteydiler.

Bu nedenle her koloninin kendi kilisesi vardı ve bu kiliseye bağlı olmayanlara da kolonide kesinlikle hoşgörü gösterilmiyordu.

Amerika'nın değişik mezhep ve inançtaki insanlara sığınak olmasının nedeni, bu ülke insanlarında genel bir hoşgörünün varlığı değildi, sadece her değişik inanç sahibi kişi, Amerika'da barınabileceği ve inancına uygun insanların bulunduğu bir yerleşim merkezi bulabiliyordu.

Kolonilerin hiç birinde dinî inanç ve düşünce özgürlüğü yoktu ama, Amerika kıt'asında her din, mezhep ve inanç sahibi barınabileceği bir sığınak bulabiliyordu.

Amerika'daki ilk İngiliz yerleşim merkezleri dinî baskılardan kurtulmak için gelen göçmenler tarafından kurulmuştu. Ve bunlar ancak kendi inançlarında olanlara kendi yerleşim

merkezlerinde hayat hakkı tanıyorlardı. Kuşkusuz daha sonraları gerekli el emeğini bulabilmek için koloniler değişik ırk ve inançtan kişilere toplumlarını açacaklardır. Yeni gelenler ucuz el emeği sağlıyordu ve bunlara siyasal haklar tanınmadığı için de, koloninin dinî yapısı, inanç özelliği değişmiyordu. Hoşgörü yoktu, tam aksine yeni gelenlerin değişik inançta olmaları, onları kamu hizmetlerinden uzak tutmak için yeterli bir neden oluyordu.

Dinî etken, özellikle kuzey kolonilerin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Güney kolonilerin kurulmasında ise, dinî etkenden çok ekonomik, ticarî amaçlar daha önemli rol oynamıştır. Bu kolonilerin resmî kilisesi İngiliz kilisesi idi, ancak bunlar da püritenleri kolonilerine istemiyorlardı.

Güneyin Anglikanları kuzeyin Püritenlerine kıyasla sayıca azdır ama, bunlar aristokrasiye mensuptur, daha iyi eğitim görmüş, daha zengin, daha geniş topraklara sahiptirler. Bunların dine karşı tutumları XVIII inci yüzyıl Avrupa aristokrasisinin tutumu idi, kiliseye aşırı önem vermeyen ve kiliseyi siyasal hayata karıştırmayan bir tutumdu bu.

Güney ile Kuzey kolonileri arasında kalan kolonilerde ise, anglikanlarla püritenler bir arada yaşamağa kendilerini zorluyorlardı ama, bunların da katoliklere tahammülleri yoktu[1].

Bu mezhep ayrılıkları, Amerika'da hareketli bir toplum yaratır. Dinî inançları nedeniyle ülkelerinde baskı gören gruplar, Hollanda'dan, Almanya'dan' Fransa'dan büyük göçmen kafileleri halinde dillerini, inançlarını, geleneklerini Amerika'ya getirirler ve yerleştikleri bölgeleri de renklendirirler.

Dinî nedenlerle yapılan göçlerin dışında ekonomik nedenler de göçleri hızlandırmıştır.

XVIII inci yüzyılın başlarından itibaren, Amerika'ya gelen İngiliz göçmenlerin sayısı azalır. Buna karşılık, İskoçyalılar, İrlandalılar, Galyalılar göç etmeğe başlar, bunlar kendilerini İngiliz saymadıkları gibi, İngiliz kolonları da bunları kendilerinden saymayacaktır. Almanlar, Hollandalılar, Fransızlar Amerika'ya göç edenler arasındadır. Kuzey kolonilerde İngilizlerin çoğunlukta olmalarına karşılık diğer kolonilerde yabancılar çoğunluktadır.

Amerika'ya gelip yerleşen İngiliz kolonları, anavatandan ortak bir miras getirmişlerdir. Bu da, yüzyıllar boyunca yavaş yavaş oluşan ve yerleşen İngiliz siyasal kurumları ve siyasal düşünce biçimidir.

XVIII inci yüzyılda, *kolonilerin siyasal düzeni* az çok farklılık göstermekle birlikte belli kalıplar içinde işlemektedir.

---

1) Bk. LAMBERT. J., Histoire constitutionnelle de l'Union Amérique, Paris 1930, s. 71 vd.

Her koloninin başında bir *yönetici –gouverneur–* bulunuyordu. Bu kişi genellikle İngiltere kralı tarafından atanıyordu, ama bazı kolonilerde koloni topraklarının sahibi tarafından seçiliyor ve yine bazı kolonilerde de seçimle belirlenebiliyordu[2].

> Gouverneur, kolonide kralı temsil ediyor ve yürütme gücünü kullanıyordu.
>
> Gouverneur koloni meclisini toplantıya çağırıyor ve meclis kararlarını veto edebiliyordu. Yardımcılarının atama işlemini yapıyor ve kolonideki askerî güce kumanda ediyordu. Yüksek Meclisle birlikte kolonide en yüksek yargı organını oluşturuyor ve kararları ancak Londra'da "Krallık Konsey"inde temyiz edilebiliyordu.

Gouverneur'ün yanı sıra genellikle kolonilerde *iki meclis* bulunuyordu.

Bunlardan biri *Yüksek Meclis* idi. Bu meclise, çoğu kez "konsey" deniliyordu, üye sayısı 12-18 kişi arasında değişebiliyor ve Gouverneur'ün önerisi üzerine Kral ya da toprak sahipleri tarafından belirleniyordu.

İkinci meclis, 20 ile 100 kişiden oluşuyordu. Üyeler censitaire oylama ile seçiliyorlardı, yani seçmek ve seçilebilmek için toprak gelirine sahip olmak koşulu aranıyordu. Küçük toprak sahiplerinin, yabancıların, zanaatkârların, tüccarların ve ücretlilerin, işçilerin ve siyah insanların seçme ve seçilebilme hakları bulunmuyordu.

Her iki meclis ayrı ayrı toplanıyordu, meclislerden birinin aldığı kararlar, diğer meclisin ve daha sonra da Gouverneur'ün onayı ile yürürlük kazanıyordu.

Kolonilerde oylanan, onaylanan, yayınlanan ve yürürlüğe konan yasaların İngiliz Kraliyet Konseyi'nin onayına sunulması gerekiyordu. Londra'nın bu tasarrufları iptal etme yetkisi vardı. 1696 yılı ile ihtilâlin başladığı tarih arasında dörtyüz tasarruf bu yoldan iptal edilmişti.

Meclislerin hukukî-siyasal niteliği ise, tartışmalı idi. Meclisler kendilerinin kolonide İngiliz Parlamentosu'nu temsil ettiklerini ve bu nedenle de tam yetki sahibi olduklarını iddia edecekler,

---

2) Bk. TUNC, A. - TUNC, S., Le système constitutionnel des Etats-Unis d'Amérique, Paris 1954, s. 42; BRYCE, J., Amerikan siyasî rejimi, İst. 1962, s. 1 vd.

Her koloninin başında bir *yönetici -gouverneur-* bulunuyordu. Bu kişi genellikle İngiltere kralı tarafından atanıyordu, ama bazı kolonilerde koloni topraklarının sahibi tarafından seçiliyor ve yine bazı kolonilerde de seçimle belirlenebiliyordu[2].

> Gouverneur, kolonide kralı temsil ediyor ve yürütme gücünü kullanıyordu.
>
> Gouverneur koloni meclisini toplantıya çağırıyor ve meclis kararlarını veto edebiliyordu. Yardımcılarının atama işlemini yapıyor ve kolonideki askeri güce kumanda ediyordu. Yüksek Meclisle birlikte kolonide en yüksek yargı organını oluşturuyor ve kararları ancak Londra'da "Krallık Konsey"inde temyiz edilebiliyordu.

Gouverneur'ün yanı sıra genellikle kolonilerde *iki meclis* bulunuyordu.

Bunlardan biri *Yüksek Meclis* idi. Bu meclise, çoğu kez "konsey" deniliyordu, üye sayısı 12-18 kişi arasında değişebiliyor ve Gouverneur'ün önerisi üzerine Kral ya da toprak sahipleri tarafından belirleniyordu.

İkinci meclis, 20 ile 100 kişiden oluşuyordu. Üyeler censitaire oylama ile seçiliyorlardı, yani seçmek ve seçilebilmek için toprak gelirine sahip olmak koşulu aranıyordu. Küçük toprak sahiplerinin, yabancıların, zanaatkârların, tüccarların ve ücretlilerin, işçilerin ve siyah insanların seçme ve seçilebilme hakları bulunmuyordu.

Her iki meclis ayrı ayrı toplanıyordu, meclislerden birinin aldığı kararlar, diğer meclisin ve daha sonra da Gouverneur'ün onayı ile yürürlük kazanıyordu.

Kolonilerde oylanan, onaylanan, yayınlanan ve yürürlüğe konan yasaların İngiliz Kraliyet Konseyi'nin onayına sunulması gerekiyordu. Londra'nın bu tasarrufları iptal etme yetkisi vardı. 1696 yılı ile ihtilâlin başladığı tarih arasında dörtyüz tasarruf bu yoldan iptal edilmişti.

Meclislerin hukukî-siyasal niteliği ise, tartışmalı idi. Meclisler kendilerinin kolonide İngiliz Parlamentosu'nu temsil ettiklerini ve bu nedenle de tam yetki sahibi olduklarını iddia edecekler,

---

2) Bk. TUNC, A. - TUNC, S., Le système constitutionnel des Etats-Unis d'Amérique, Paris 1954, s. 42; BRYCE, J., Amerikan siyasî rejimi, İst. 1962, s. 1 vd.

buna karşılık anavatan ve gouverneur'ler ise, meclislerin, Kral tarafından tanınan bir imtiyazdan yararlanılarak kurulduklarını ve dolayısıyla da ancak kendilerine verilmiş olan yetkilere sahip olabileceklerini ileri süreceklerdir.

Ne var ki, koloniler İngiltere'den üçbin mil uzaktadır ve anavatan koloniler üzerinde sürekli ve etkili denetim kuramamaktadır.

Koloniler kuruluşlarından bir süre sonra, kendi başlarına hareket etme, kendi yasalarını yapma ve İngiliz Parlamentosu'nun kararlarını ve özellikle de bunların ticarî nitelikte olanlarını göz ardı etme alışkanlığı edineceklerdir.

Böylece İngiltere, bu uzak kolonileri istediği gibi denetleyemiyordu... Ve koloniler de giderek anavatandan kopuyordu...

> İngiltere'nin koloniler üzerinde, Gouverneur aracılığı ile etkiniliği çok zor oluyordu. İngiltere 1696 da tüm kolonilerin yönetimi ile ilgilenecek olan "Board of Trade and Plantation" kurumunu kurmuştu, ama uzaklık sorunu bu kuruluşun da kolonilerden haber alıp, gerekli emirleri gouverneur'e zamanında ulaştırmasını engelliyordu. Bazen Londra'dan verilen emirler ve talimatlar iki yıl gecikme ile kolonilere ulaşıyordu, bu arada da gouverneur koşulların gereklerine göre durumu idare etmeğe çalışıyordu.
>
> İngiltere, kolonileri üzerinde denetimini, koloniler meclislerinin kabul ettiği kararları -yasaları- onaylayarak ya da reddederek de sağlıyabiliyordu ama, bu onay ya da red işlemi de çoğu zaman yıllar sürüyordu ve bu arada koloni meclislerinin almış oldukları kararlar kolonide uygulanıyordu...

Ancak, *koloniler arasında birlik, beraberlik, bütünlük ve dayanışma da yoktu.* Pek çok farklı özellikler kolonileri birbirinden ayırıyordu.

> Bir defa koloniler arasında ulaşım imkânsız denecek kadar zordu. Yol yok gibi idi, olanlar da çok kötü durumdaydı. Koloniler arasında bağlantı, İngiltere ile olan bağlantıdan daha zor gerçekleşiyordu.
>
> Güney - Kuzey kolonileri arasında deniz yolu ile yapılan ulaşım hemen hemen Avrupa - Amerika arasındaki ulaşım kadar uzun, zor ve tehlikeli idi.
>
> Koloniler arası posta örgütü 1710 da kurulmuştu, ama düzgün çalışamıyordu. Buna bir örnek olarak şunu söylemek yeterlidir: Philadelphia'da kabul edilen Bağımsızlık Bildirisi an-

cak 29 gün sonra Güney Carolina'da Charleston'a ulaşabilecekti...

Ulaşım güçlüğü, koloniler arası ticaretin gelişmesini engellemiştir.

Koloniler arasında ulaşım yollarının olmaması ve taşıma masrafları her koloniyi ihtiyaç duyduğu malı İngiltere'den getirtmeğe ve ürettiğini de yine İngiltere'ye satmağa zorlamıştı. Bu durum ise, her koloniyi İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu bir kaç kalem tarım ürününü üretmeğe itmişti. Bağımsızlık öncesinde kolonilerde ancak dokuma ve demir sanayi dallarında bir miktar üretim yapılabiliyordu. Her koloni kendi kendine yeten ve ürettiğini tüketen bir birimdi.

Koloniler kendi aralarında ekonomik ve coğrafî farklılıklar bakımından gruplar oluşturuyordu. Özellikle de güney ve kuzey farkı büyüktü.

Kuzey kolonilerinin iklimi Avrupa iklimini andırıyordu, ürünler de avrupa ürünleri gibi çeşitliydi, ama toprak verimli olmadığından bol ürün alınamıyordu. Çiftçiler küçük üreticilerdi, el emeğinin tamamı aile içinden karşılanıyordu, büyük tarım işletmeleri kuzeye yabancı idi.

Kuzeyde şehirlerde ise, aile içi el emeğine ek olarak İngiltere'den getirilen geçici köle statüsünde çalışan insanlarla karşılanıyordu. Siyah köle çalıştırılmasını gerektirecek bir üretim düzeyine ulaşılamamıştı.

Burada geçici kölelik konusunda bir açıklama yapalım :

Geçici kölelik statüsünün iki kaynağı vardı. Bunlardan biri, bu statüyü kabul eden kişinin iradesine dayanıyordu, yani kişi iradî olarak geçici köle olmayı kabul ediyordu. İkincisinde ise, bu statü zorla kişiye kabul ettiriliyordu.

İradî geçici kölelik statüsü şu şekilde oluyordu: Amerika'ya göç etmek istiyen ama yeterli parayı bulamayan kişiler, gemi işleten şirketlerle ya da kaptanlarla bir anlaşma yapıyorlar ve yolculuk ücretine karşılık olarak belli bir süre Amerika'da köle olarak çalışmayı kabul ediyorlardı. XVII nci yüzyılda bu süre 10 yıldı, 1776 öncesinde 4 yıla inmişti. Bu statüyü kabul edenler arasında İskoçya'lılar, İrlanda'lılar, Alman'lar çoğunlukta idi.

Zorla uygulanan geçici kölelik statüsü ise, İngiliz mahkûmlarının cezalarının karşılığı oluyordu. İngiltere'de ölüme mahkûm edilenler 14 yıl kölelik ederek cezalarını çekmiş sayılıyorlardı. XVII nci yüzyılda İngiliz yasalarına göre 300 den fazla suç için ölüm cezasının öngörüldüğü düşünülürse, bu tür köleliğin de oldukça yaygın olduğu anlaşılır.

İradî ve zorunlu kölelik statüsünde olanların durumu hizmet süresince diğer kölelerden pek farklı değildi, ama sürenin sonunda bunlar özgür oluyorlardı. Ondan sonra da ya yaptık-

ları işe devam ediyorlar ya da çoğu kez efendilerinin yardımı ile bir ufak toprak parçası alarak kuzey ve orta amerika kolonilerinin özgür insanları arasına katılıyorlardı.

Kuzey kolonilerinde ekonomik hayat daha çok ticarete dayanıyordu. Ticaret zenginliğinin kaynağı ise, Morina balığı avcılığına, İngiltere ile yapılan ticarete, kaçakçılığa ve siyah insan ticaretine dayanıyordu, bu nedenle kuzey kolonileri ticaret özgürlüğü konusunda son derecede duyarlı idi.

Güney kolonilerinde ise, ekonomik durum daha değişikti. Bu çok sıcak iklim kuşağında, yaz aylarında beyaz insanın el emeğinden yararlanmak olanağı yoktu. Bu koloniler halkı çiftçi idi, bunlar çok büyük çiftliklerde İngiltere için tütün, pirinç, pamuk ve indigo -çivit- tarımı yapıyorlardı.

El emeği sorunu siyah kölelerle çözümlenmişti. Güneyin zenginlik kaynağı toprak ve tarım zenginliği idi, daha aristokrat... daha gösterişli... daha lüks bir zenginlikti bu...

Güney koloniler çiftçileri ürettikleri malların satışını kuzey kolonilerine ve özellikle İngiliz şirketlerine bırakmışlardı ve dolayısıyla da kuzey kolonilerine bir anlamda bağımlı idiler.

Bundan başka yukarıda değinildiği gibi, din, mezhep ve inanç farkı da bu kolonileri birbirinden ayırıyordu.

Birbirlerinden bu kadar uzak ve farklı koloniler arasında doğal olarak anlaşmazlık ve çatışma nedenleri de eksik olmuyordu. Bunların başında da ekonomik çatışmalar geliyordu. Kolonilerin ekonomik faaliyetleri birbirinden farklıydı ama bu farklılık aralarında ekonomik ve ticarî ilişkilerin kurulmasını sağlayamıyordu. Koloniler arasında ne ham madde ne de işlenmiş madde ticareti söz konusu idi. Aralarında bir ilişki söz konusu olduğu zaman da bu genellikle birbirlerinin çıkarlarına zarar verme şeklinde oluyordu. Örneğin coğrafî konumu nedeniyle bir limana sahip olan bir koloni, diğer komşu kolonilere girip çıkan mallardan çok yüksek gümrük almayı, bunlarla işbirliği yapmağa tercih ediyordu.

Geniş topraklara sahip koloniler, küçük koloniler için bir tehdit oluşturuyordu, koloniler arasında sınır anlaşmazlıkları hiç eksik değildi, kuzey kolonilerin ticaret tekeli ise, güney kolonilerini rahatsız ediyordu...

Koloniler arasındaki tek ortak bağın bunları İngiltere'ye bağlayan siyasal bağ olduğu söylenebilir.

Koloniler arasındaki bu çıkar, iklim, din, örf ve âdet farkı Amerika'ya giden yabancıları da etkileyecektir. 1760'da Amerika'da 1600 km. yol yapan Burnaby, "Amerikan kolonileri su ile ateş kadar eterojen" diyecektir. Pierce Butler de o tarihlerde, güney ve kuzey kolonilerinin çıkarları için "Rusya ile Türkiye'nin çıkarları kadar birbirinden ayrı" olduğunu söyliyecekti[3].

3) Bk. LAMBERT, a.g.e., s. 80.

B. Birliğe doğru...

Birbirlerinden bu derece farklı olan kolonileri bazı ortak tehlikeler birleşmeye itecektir.

Kolonilerin Amerika'nın yerli halkına karşı ortak güç birliği oluşturmak için, Hollanda'nın ticarî rekabetine karşı koyabilmek için, daha sonraları Fransızların ticarî rekabeti ile baş edebilmek için ve daha sonra da İngiltere'nin aldığı bazı kararlara karşı ortak hareket etme gereğini duyacaklardır[4].

Birlik olma konusunda ilk girişimler XVII nci yüzyıl ortalarına kadar geriye götürülebilir.

1643 de Massachusettes, New Plymouth, Connecticut, New Haven kolonileri bir konfederasyon kurma girişiminde bulunurlar. Hedef, yerli halka karşı ve Hollanda'nın rakip ticaret şirketlerine karşı ortak önlemler almaktır. Bu birlik 1648 e kadar yaşar.

1684 de yerli ahaliye karşı bir anlaşma yapılır, bu Albany Convention'dur.

1697'de, William Pen'in bir birlik kurma önerisi dikkati çeker.

1754 de Benjamin Franklin'in hazırladığı ve kuzey kolonilerinin katıldıkları bir birlik tasarısı ise, kolonilere geniş yetki tanıdığı gerekçesi ile İngiltere tarafından onaylanmaz.

Ancak 1763 den sonra, kolonilerin İngiltere'ye karşı birleşme girişimleri, kolonileri bağımsızlığa kadar götürecektir.

Bu gelişmeyi ana hatları ile görelim:

1763 Paris antlaşmasını izleyen birkaç yıl içinde İngiliz-Amerikan ekonomik dayanışması kopacak, kolonilerle anavatan arasında çözümlenmesi zor bir çıkar anlaşmazlığı doğacaktır.

İngiltere Fransa'ya karşı Kanada'da savaşı kazandıktan ve Paris antlaşmasını imzaladıktan sonra, imparatorluğuna dahil topraklarından mümkün olan en büyük çıkarı ve yararı sağlamak isteyecek ve bunun için de kolonilerinde yeni düzenlemelere gidecektir.

Kolonilerin tüm ekonomik faaliyetleri o zamana kadar İngiltere'ye yöneliktir.

İngiltere'ye ihraç edilen tütün, pirinç, pamuk, çivit, tom-

4) Bk. TUNC, a.g.e., I, s. 45.

ruk, demir cevheri, balina ve morina balığı gibi ürünlerden elde edilen gelir kolonileri rahatlıkla geçindiriyordu. İngiltere'nin uyguladığı merkantilist ekonomi gereği, kolonilerinin tüm ekonomik faaliyetlerinin anavatana yönelik olmasında çıkarı vardı. Henüz sanayileşmemiş İngiltere için kolonilerin bir pazar olma durumu pek önemli değildi. İngiltere özellikle kolonilerin ithalat ve ihracatlarını kendisinin aracılığı ile yapılmasına yani ticarî hegemonyasının sürdürülmesine önem veriyordu.

Bu nedenle de, Krallık, kolonilerin ticarî işlemlerine iki yönlü sınırlamalar getirmişti.

Bir defa, bazı koloni ürünlerinin İngiltere'nin dışında başka bir ülkeye ihracı kesinlikle yasaklanmıştı.

İkinci olarak da koloniler İngiltere'de alabilecekleri işlenmiş maddeleri kendileri üretemiyeceklerdir ve buna ek olarak da İngiltere'nin aracılığı olmadan, yabancı bir ülkeden ithal edecekleri mallar için çok yüksek gümrük ödiyeceklerdi.

İlk defa 1651 de Cromwell yönetiminde konan bu kısıtlamalar kolonilerde fazla bir sorun ve tepki yaratmadan uygulanır, daha doğrusu ciddî bir şekilde uygulanmadığı için sorun ve tepki yaratmaz. Bu tür düzenlemeler XVIII inci yüzyılda değişik tarihlerde yapılan eklentilerle sürer.

Ne var ki, İngiltere de bu yasaklara, kısıtlamalara uyulmasında hiç de titiz davranmamaktadır, kaçakçılığa göz yummaktadır. Amerika sanayileşme sürecine girmediği için de fazla sorun çıkmamaktadır. Her iki taraf da durumdan hoşnut görünmektedir.

Fransa'yı yendikten sonra, İngiltere, Amerika'da tek egemen güç olarak kalacaktır. Bundan sonra da *Amerika'nın kolonileri ile siyasal, malî, ekonomik ilişkilerini yeni baştan düzenlemek ister.* Gerçekten de Fransa ile savaş İngiltere'ye pahalıya mal olmuş ve İngiltere borçlanmıştır. Amerika'da yerli ahaliye karşı sürekli bir ordunun kolonilerde bulundurulması zorunluğu da büyük harcamalara neden olmaktadır[5].

Ve *İngiltere,* koloniler meclislerinin yeni vergiler koyma konusunda harekete geçmelerini beklemeden, *kolonilerle ilgili resen kararlar alır.*

Öte yandan, belki daha önemlisi, Fransa tehdidi ortadan kalktıktan ve topraklarını yabancı bir güce karşı savunma zorunluğu bertaraf edildikten sonra, *koloniler hızlı bir ekonomik gelişme düzeyine girerek,* yeni birçok sanayi tesisleri kurmaya başlarlar. Ve koloniler İngiltere'nin ticarî kısıtlamalarından, her ne kadar

5) Ek. TUNC. a.g.e., I, s. 51 vd.; LAMBERT, a.g.e., s. 105 vd.

bunlar gerektiği gibi uygulanmıyorsa da, rahatsız olmağa başlarlar. Buna karşılık, İngiltere de ticarî kısıtlamalara tam uyulmasını istemeye başlamıştır artık, çünkü kolonileri kendisi için tehlikeli bir rakip olma yolundadırlar.

Sanayi devriminin başladığı İngiltere, kendi işlenmiş ürünleri için Amerikan pazarını kaybetmek istemediği gibi, kendi iç pazarında ya da yabancı pazarlarda Amerikan ürünleri ile de rekabet etmek istememektedir.

Koloniler de yavaş yavaş İngiltere ile ticarî işbirliğinin kendileri için pek o kadar cazip olmadığını anlamaya başlarlar. Artık İngiltere'nin askerî korunmasına ihtiyaçları da kalmamıştır. Fransa tehlikesi ortadan kalktığına göre, yerli ahali ile kendi başlarına mücadele edebileceklerdir.

Bu durumda İngiltere'nin ekonomik egemenliği ve bunu sağlamak için başvurduğu önlemler kolonilerde tepkilere yol açar.

Koloniler İngiltere'nin girişimlerini kendileri için ortak bir tehdit olarak görürler ve buna karşı yabancı bir güçten yardım isteyemeyeceklerine göre de birbirlerine yaklaşırlar.

Ekonomik nedenler, önce kolonileri İngiltere'ye karşı birleşmeğe ve daha sonra da İngiltere'den kopmağa itecektir. Ancak bu birleşme hiç de kolay olmayacaktır. Bu iş, onüç tane çalar saatin, aynı anda aynı saati çalmasını istemek ve gerçekleştirmek kadar zor olacaktır[6].

İngiltere ile çıkarları ilk çatışan kuzeyin ticaret kolonileri olur, bunu daha sonra güneyin çiftçi kolonileri izler.

Kolonileri bağımsızlık savaşına iten İngiltere'nin aldığı ekonomik önlemler hangileriydi?

Bu önlemler, İngiltere'nin kolonileri için katlandığı *malî yükü azaltmağa ve İngiliz ticaretini korumaya* yönelik önlemlerdir.

Bu önlemler şöyle sıralanabilir:

Yeni gümrük yasaları uygulanmaya başlanır. "Sugar Act" ile şarap, çivit, kahve üzerine yeni vergiler konur.

İngiltere'nin satın alma tekelini elinde bulunduracağı koloni mallarının listesi genişletilir. O kadar ki, 1766 da İngiltere'nin

6) Bk. LAMBERT, a.g.e., s. 109.

aracılığı olmadan kolonilerin herhangi bir ürünü bir Kuzey Avrupa ülkesine ihraç edebilmeleri imkânsız olur.

İngiltere, o zamana kadar kaçak olarak yapılan ve göz yumduğu, kaçak ticarete karşı da cezaî önlemler alır ve uygular.

İlk tepki kuzeyin tüccar kolonilerinden gelir, güney kolonileri bir süre sessiz kalırlar, fakat yeni bazı önlemler güneyi de rahatsız etmeğe başlar. Güneyli çiftçileri ticarî önlemler fazla ilgilendirmiyordu, ama onların da zayıf noktaları İngiliz ticaret şirketlerine karşı olan borçları idi, çünkü sürdükleri lüks hayat, İngiliz tüccarlarına borçlanmalarına yol açmıştı. İngilizlerin izlediği yeni ekonomik politika, güneyli çiftçileri de sıkıştıracağa benziyordu. Bu durum güney kolonilerini kuzey kolonileri ile işbirliği yapmaya zorlayacaktı.

İngiltere aldığı ekonomik önlemleri genişletir ve kolonilerde bulunan daimî ordunun giderlerinin kolonilerden alınacak vergilerle karşılanması yoluna gider. İngiliz parlamentosu "Stamp Act"ı kabul eder.

Buna göre, resmî yazışmalar pullu kâğıtlar üzerinde yapılacaktır, kitaplardan ve oyun kâğıtlarından da damga pulu vergisi alınacaktır.

Koloniler "Stamp Act"a tepkilerini teorik planda, bir kamu hukuku sorunu olarak ortaya atarlar.

Koloniler şu görüşü savunacaklardır: İngiliz Kamu Hukuku ilkelerine göre, vergi halkın temsilcilerinin oyu ile konabilir ancak. Oysa koloniler halkı İngiliz Parlamentosunda temsil edilmemektedir. Bu durumda İngiliz Parlamentosu kolonilere yeni vergi yükü getiren yasalar yapamaz.

Buna karşılık İngilizlerin temsil konusunda görüşleri farklıdır. Anavatan'a göre, bir kimsenin Parlamentoda temsil edilmiş sayılması için kendisi ile aynı sosyal sınıfa mensup kişilerin Parlamento'da temsil edilmiş olmaları yeterlidir. Bu görüşe göre, önemli olan toplumdaki çeşitli sınıfların Parlamento'da temsil edilmiş olmalarıdır, yoksa belli bir bölge halkının temsil edilmiş olması zorunluğu yoktu. Buna göre, Amerikan koloniler halkı İngiliz Parlamentosuna temsilci göndermemektedir ama, kolonilerdeki tüm sosyal sınıflar Avam Kamarasında temsil edilmektedir, bu durumda koloniler halkının da Parlamentoda temsil edildikleri söylenebilecektir, bu durumda İngiliz Parlamentosu koloniler için vergi koyabilir.

Ancak, Amerikan kolonileri için şu ya da bu sınıfın çıkarları değil, fakat şu ya da bu bölge çıkarları önemli idi. Çünkü, hemen her kolonide tek bir sınıf meclise hâkim durumdaydı ve koloni çıkarları da o sınıfın çıkarları ile özdeşleşiyordu. Koloniler genellikle seçim sistemlerini zenginlik ve toprak varlığı koşuluna bağladıkları için toplumun tüm sınıflarının temsil edildiğinin ileri sürülmesi onları ilgilendirmiyordu. Koloniler her koloninin zenginlik ve nüfus oranına göre Parlamento'da temsil edilmesini öngörüyordu.

Kolonilerin Avam Kamarasında temsilcileri olmadığına göre de, vergi yasalarının ancak koloniler meclisleri tarafından yapılabileceği ileri sürülüyordu. Bu durumda, "Stamp Act" uygulaması bir zorbalıktı ve yine İngiltere'nin koloniler meclislerinin yaptıkları vergi yasalarını veto etmesi de bu zorbalığın başka bir yönünü oluşturuyordu. Buna ek olarak koloniler, İngiliz Parlamentosu'nun mutlak egemenlik anlayışına da katılmıyorlardı[7].

"Stamp Act"a tepki olarak koloniler tüccarları –New York, Pennsylvania, Massachusettes, Rhoda - Island– İngiliz mallarını boykot kararı alırlar (1765). Bu kararın uygulanması etkili olur, çünkü bir süre sonra İngiliz tüccar ve sanayicileri Stamp Act'ın kaldırılması için İngiliz hükûmetine baskı yapmaya başlarlar.

Bu arada, Virgina Temsilciler Meclisi vergi koyma hakkının yalnızca kolonilere ait olduğunu kabul eder. 1765 yılında, Massachusettes Temsilciler Meclisi, o sırada toplantı halinde bulunan koloni meclisleri ile bir kongre toplar.

Bu ufak çapta *Amerikan Kongresi*dir. Kolonilerin ortak bir eyleme girişebileceklerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak Kongre'de alınan kararlar son derece ılımlıdır. Krala ve Parlamento'ya bir *"dilekçe"* sunulmasına karar verilir. Bir de, kolonilerin haklarını açıklayan bir *bildiri* kabul edilir.

Kolonilerdeki bu gelişmeler karşısında İngiltere Stamp Act'ı kaldırır. Kolonilerin pasif direnişi olumlu sonuç vermiştir.

Ne var ki, koloniler ile anavatan arasında anlaşmazlık sona ermez. İngiliz Parlamentosu Mart 1766 da bir "Declaration Act" ile kolonilerde uygulanacak yasaları yapma yetkisinin mutlak olarak kendisine ait olduğunu açıklar. İngiltere, Stamp Act uygu-

7) Ek. TUNC, a.g.e., I, s. 53 vd.; LAMBERT, a.g.e., s. 114.

lamasından vazgeçmiştir ama, kolonilerinden vergi alma hakkından vazgeçmemiştir.

Bu defa, İngiltere tüketim malları üzerine bir miktar vergi koyar. Bu vergiye, dokuz kuzey koloni İngiliz mallarını boykot kararı alarak cevap verir (1769). Stamp Act'a olduğu gibi, bu defa da İngiltere ekonomik baskıya boyun eğer ve 1770 de bu vergi yasasını da kaldırır.

Ancak İngiltere, kolonilerinden vergi almaktan hâlâ vazgeçmemiştir. 1773 de bu defa, Amerika'da tüketilen çaydan vergi almak ister ve konu ile ilgili bir yasa çıkartır. Bu yasa uygulandığı takdirde, İngiliz East India Company Amerikan çay pazarında tam bir tekel oluşturacaktır. Bu yasa ile, İngiltere kolonilerinde vergi yasalarını uygulayabileceğini kanıtlamak istemektedir, ama aynı zamanda kuzey kolonilerin armatörlerine de ağır bir darbe indirmektedir.

Kolonilerin bu defaki tepkisi daha da sert olur, pasif direniş sınırlarını aşar. Boston kenti halkı, East India şirketinin çay yüklü gemisini basar ve çayı denize döker. Bu "Boston Tea Party" Boston çay partisi olayıdır.

Bu olaydan sonra, kolonileri bağımsızlıklarını ilâna götüren olaylar hızla gelişir.

Nisan 1774 de İngiliz Parlamentosu "Boston Tea Party" olayına "Intolerable acts" ile cevap verir. Kabul edilen yasalara göre, olayın suçluları İngiltere'de yargılanacaklardır. İngiliz askerî birlikleri Boston'da kalacaktır. Massachusettes Kuruluş Şartı askıya alınacaktır.

Bu defa anlaşmazlık, o zamana kadar alışıla gelen boyutları aşmıştır ve basit boykotlarla çözümlenemeyecektir.

İngiltere'nin bu yasaları kolonileri kendi aralarında birleşmeye iter. Getirilen cezaî müeyyideler Massachusettes'e karşıdır ama, Georgia dışında bütün koloniler kendilerini de aynı tehdit altında hissedeceklerdir. 1774 de Philadelphia'da *ilk Continental Congres* toplanır.

Kongre Ekim 1774 de bir bildiri yayınlar ve daha önce Virginia kongresinde alınan kararlar tekrarlanır:

Krala ve Parlamentoya bir dilekçe sunulacaktır ve kolonilerin haklarını açıklayan bir bildiri yayınlanacaktır.

Haklar Bildirisinde, özellikle kolonların İngiltere'den uzak kaldıkları için özgürlüklerini kaybetmedikleri, bir İngiliz yurttaşının sahip olduğu tüm haklara sahip oldukları ve özellikle Commun Law ilkelerine göre muhakeme edilmek hakları bulunduğu açıklanır.

Bundan başka, koloniler halkı, Boston limanından ablukanın ve kaçakçılığa karşı alınan önlemlerin ve eski Fransız Eyaleti olan Quebec'de katolik mezhebini resmî mezhep kabul eden yasanın kaldırılmasını isterler.

Bildirinin kaleme alınış biçimi, ifade tarzı, koloniler halkının kesinlikle bir ihtilâli düşünmediklerini gösteriyordu. Koloniler, birlikte eyleme geçmek için değil, şikâyetlerini dile getirmek için toplanmışlardı, kongrenin hedefi ekonomik anlaşmazlıklara bir çözüm bulmaktı o kadar... Kongreye katılanlar İngiliz mallarını boykot etmek için bir de dernek kuracaklardı...

Bununla birlikte bu kongre, hemen tüm kolonilerin, ilk defa olarak bir dayanışma içine girmeleri bakımından önemliydi, koloniler ortak çıkarlarının bilincine varmışlardı ve dayanışma zorunluğunu kavramışlardı.

Ancak, 1774 - 1775 yılları arasında John Adams, Wilson, Jefferson gibi kişiler tarafından yayınlanan bazı yazılar gelecekteki gelişmeler konusunda bazı ipuçları da veriyordu. Bu yazılarda, İngiltere İmparatorluğuna dahil ülkelerin bağımsız ayrı sosyal üniteler oldukları, ancak bir egemen güç altında toplandıkları görüşüne yer veriliyordu. İngiliz Parlamentosu'nun koloniler üzerinde yetki sahibi olduğu kabul edilmiyordu.

C. Bağımsızlık Bildirisi

Bu arada İngiltere Massachussettes'e karşı sert önlemler almaya devam eder. Massachussettes âsi ilân edilir.

Nisan 1775 de İngiliz kuvvetleri ile ufak çapta bazı silâhlı çatışmalar olur.

Mayıs 1775 de ise Philadelphia'da *ikinci büyük Kongre* toplanır.

Temmuz 1775 de tüm kolonilerden silâhlı gönüllü askerler Boston'a gelir. Kongre bunları ulusal ordu olarak değerlendirir ve başlarına Washington'u geçirir.

Aralık 1775 de İngiltere tüm Amerika'yı ablukaya alır.

Nisan 1776 dan başlayarak koloniler Kongre'ye gönderdikleri delegelere tam yetki verirler.

Mayıs 1776 da Kongre, kolonilerden kendi hükûmetlerini kurmalarını ister. Kolonilerine karşı savaşan İngiltere Krallığının ise, tüm yetkilerinin ortadan kalktığını açıklar.

7 Haziran 1776 da Kongre'de kolonilerin özgür ve bağımsız devletler olmaya hakları olduğu kabul edilir.

Kongre, Jh. Adams, Jefferson ve B. Franklin'in de yer aldıkları beş kişilik bir komisyonu Bağımsızlık Bildirisini hazırlamakla görevlendirir.

4 Temmuz 1776 da *Bağımsızlık Bildirisi* yayınlanır. Bu bildiri ile kolonilerin her biri bağımsız bir devletin sahip olabileceği tüm yetkilere sahip *egemen birer devlet* niteliğini alır.

Bağımsızlık Bildirisinde, İngiltere'den ayrılmayı zorunlu kılan nedenler yirmisekiz noktada toplanıp anlatıldıktan sonra, İngiltere'ye karşı bağımsızlığın ilân edildiği açıklanır[8].

Bundan sonra, Bildiride, tüm insanların *eşit yaratıldıkları*, Tanrının insanlara, *başkalarına devredilmeyen haklar* vermiş olduğu ve bu haklar arasında da *hayat hakkı, özgürlük* ve *mutlu olma* haklarının bulunduğu açıklanır.

Yine Bildiride *yönetimlerin insanlar tarafından* kurulduğu ve *amacının da*, insanların sahip oldukları *devredilmez haklarının korunması* olduğu belirtilir.

Yönetimlerin güçlerini *yönetilenlerin muvafakatı*ndan aldıkları, bir yönetimin kendi varlık nedenine ters düşen, kendi amacını yıkan bir eylem içine girmesi halinde ise, halkın bu *yönetimi değiştirmeye,* onu ortadan kaldırmaya ve güven ve mutluluk getireceğine inandığı *yeni bir yönetimi kurmaya* hakkı olduğu ve bu yönetimi de güvenliğini ve mutluluğunu en iyi biçimde gerçekleştireceğine inandığı temele ve ilkelere dayandırabileceği yine bildiride açıklanacaktır.

Topluma gerektiğinde yönetimi değiştirme hakkı tanıyan bildiri, bu konuda halkın dikkatli ve temkinli davranmasını da isteyecektir. Güçlü, sağlam yönetimleri, geçici önemsiz nedenlerle değiştirmeye kalkışmak doğru olmayacaktır.

---

8. Bildirinin tam metni için Bk. DUVERGER, Documents, s. 245 vd.

Bağımsızlık Bildirisi kabul edildikten sonra, Kongre her devleti kendi Anayasasını yapmaya çağırır.

İlk Anayasa Virginia tarafından yapılır. 1776 yılı içinde yeni bağımsız devletlerin çoğunluğu Anayasalarını yaparlar. Dört yıl içinde de –Connecticut ve Rhode Island– dışında tüm devletler kendi anayasal düzenlerini kurarlar.

Bu *anayasalarda Haklar ve Özgürlükler bölümüne* de yer verilir. İlk Virginia Anayasasının baş kısmında yer alan Haklar Bildirisi, diğer devletler tarafından da örnek alınarak, aşağı yukarı aynen kopya edilir.

Genellikle *doğal hukuk* ve *sosyal sözleşme* görüşlerinin yer aldığı bu anayasalar, haklar konusunda Magna Carta ve 1689 İngiliz Bill of Rights beldelerinde yer alan ilkeleri tekrarlamakla yetiniyordu.

Siyasal yapı olarak da uygulanmakta olan düzende pek önemli bir değişiklik yapılmıyor, ancak günün koşullarına uydurulu-yordu. İktidarın kaynağının halk olduğu kabul ediliyordu, ancak siyasal demokrasi ilkesi tam gerçekleşmiyordu, oy hakkına sahip olanlar ve kamu görevlerini üstlenecek olanlar genellikle toprak sahipleri idi.

Özgürlüklerin korunması için, *kuvvetler ayrılığı* ilkesine önem veriliyor ve kuvvetler arasında "kontrol ve denge" sistemi –check and balance– uygulanıyordu.

Yasama gücü için çift meclis sistemi benimseniyor, koloni döneminin güçlü yöneticilerine –gouverneur– karşılık genellikle yürütmenin yetkileri kısıtlanıyordu. Yargı sistemi ise, İngiliz sistemi ile açık benzerlikler taşıyordu.

Yeni yasalar *yerel yönetimlere* de yer veriyordu[9].

D. Konfederasyon

Bağımsızlık ilân edildikten sonra, bağımsızlığın askerî planda ve diplomatik planda kazanılması kalıyordu.

Bağımsızlık Bildirisi yayınlandıktan sonra İngiltere ile savaş daha uzun yıllar sürecektir. Bağımsızlık ilânı, eski kolonileri diplomatik alanda da bir birlik oluşturmaya zorluyordu. İngiltere'ye

9) Bk. OGG - RAY, Le gouvernement des Etats - Unis d'Amérique, Paris 1958, s. 7-9.

karşı savaşın sürdürülebilmesi, savaşın getirdiği malî, ekonomik, askerî güçlüklerin üstesinden gelinebilmesi ve devletlerin ortak çıkarları onları bir birlik kurmaya itiyordu. Ancak, buna karşılık eski kolonilerin her biri de özel çıkarlarının ve özelliklerinin korunmasında son derece duyarlı idi. Bu durum bağımsızlıklarını ilân eden kolonilerin ilk ortak siyasal düzen olarak konfederasyonu benimsemelerine neden olacaktır.

Kasım 1777 de, "Amerika Birleşik Devletleri Konfederasyonu" kuruluş ilkeleri Kongre tarafından kabul edilir. 1778 de bağımsız devletlerin çoğu Konfederasyonu benimser, ama ancak Konfederasyon 1781 de devletler tarafından onaylanarak hukukîlik kazanır. Devletler, bağımsızlığı Konfederasyona tercih eder görünmektedirler.

> "Amerika Birleşik Devletleri" adını taşıyan konfederasyonda her devlet egemenliğini, özgürlüğünü, bağımsızlığını koruyacaktır. Konfederasyona açıkca devredilmiş yetkilerin dışında kalan tüm yetkiler devletlere ait olacaktır. Konfederasyonun organı Kongreye devredilen yetkiler, savaşa ve barışa karar verme, elçi kabul etme ve gönderme, antlaşma yapma, devletler arası anlaşmazlıkları çözümleme yetkileridir.
>
> Kongre'nin vergi koyma ve ekonomik hayatı düzenleme yetkisi yoktur. Ancak savaş giderlerini ve ortak çıkarların gerektirdiği diğer harcamaları karşılamak üzere devletler ortak bir hazine kuracaklardır. Kongre'de bütün devletler tek ve eşit oya sahip olacaklardır.

E. Konfederasyondan Federasyona

Bağımsızlık savaşının sonu, konfederasyonun devam edip etmeyeceği sorununu gündeme getirecektir.

Konfederasyon maddeleri, bağımsız devletler tarafından, ortak ve genel bir tehlike karşısında bulundukları için ve zorlukla kabul edilebilmişti. Hedef, bağımsızlık savaşını sonuçlandırabilmek için örgütlenmekti ve bu ortak hedef onüç devleti bağımsızlık savaşı boyunca bir arada tutabilmişti, ama savaşın sona ermesiyle birlikte konfederasyon kendiliğinden dağılacağa benziyordu.

Barışla birlikte, kalıcı bir düzenin kurulmasına sıra gelince, konfederasyonun yetersizliği, zayıflığı da hemen ortaya çıkacaktı.

Devletler ortak menfaatleri olduğuna inanmıyorlardı. Aralarında ticari ilişkiler yoktu, çünkü ekonomileri birbirinin benzeri idi, devletlerden her biri Avrupa ülkeleri ile –İngiltere ile İspanya

ve Portekiz ile– ticaret yapıyordu. İngiltere ile ilişkilerin bozulması ise, aralarındaki rekabeti daha da arttırmıştı. Daha savaş sürerken, ticarî mücadele devletleri birbirinin karşısına çıkarmıştı ve devletler ortak çıkarlarına zarar verecek biçimde birbirleri ile "ticarî savaşlara" girmişlerdi. Savaş sonrasında bu mücadele kuşkusuz daha da şiddetlenecekti.

Devletleri birbirinden ayıran nedenler esasen pek çoktu. Ülkeler arasındaki sınırlar çoğu devletlerde açıklıkla belirlenmemişti ve bu konudaki anlaşmazlıklar her an silâhlı çatışmaya dönüşebilecek büyük sorunlar yaratıyordu.

Devletlerde halkların yaşam biçimleri, örf ve âdetleri, inançları çok farklıydı. Bağımsızlık savaşı sırasında devletler arasında küllenen düşmanlıklar barışla birlikte tekrar alevlenmişti. Doğu ile Batı ve Güney ile Kuzey arasındaki kıskançlıklar, kin ve nefretler, çıkar çatışmaları devletleri sürekli olarak birbirleri karşısına çıkarıyordu. Kölelik sorunu da devletleri ayıran önemli bir sorundu.

Buna karşılık savaş sonrasında Konfederasyon, devletleri bütünleştirici bir unsur olmaktan çıkmıştı. Konfederasyonun yetkileri kısıtlı idi, olanakları sınırlı idi ve Konfederasyon malî açıdan son derece güçsüz idi.

Konfederasyon'a vergi koyma yetkisi tanınmamıştı, ortak bir hazine kurulmuştu ama, devletlerin hazineye katkılarının ne olacağı belirlenmediği gibi, bu katkının zamanı da belirsizdi. Sonuç olarak da, Konfederasyon kronik müflis durumdaydı.

Konfederasyon, devletler arasında ticarî ilişkileri düzenleyemediği için, "ticarî savaşları" önleyemiyordu, devletler arasında barışı sağlamada son derece yetersiz kalıyordu. Konfederasyon, devletlerin ekonomik geleceği ile ilgili kararlar alamadığı için, İngiltere'nin ekonomik hegemonyasına karşı önlem getiremiyordu. Koruyucu gümrük duvarları oluşturulamadığı için, yeni doğan Amerikan sanayi İngiliz sanayi ürünlerine karşı rekabet edemiyordu. Bu arada Güney Devletleri koruyucu önlemlere karşı çıkıyor ve ucuz İngiliz mallarını kuzeyin pahalı sanayi ürünlerine tercih ediyordu.

Konfederasyonun yargı ve yürütme yetkileri yoktu, Kongre'nin aldığı kararların uygulanması, devletlerin iyi niyetlerine ve keyiflerine kalıyordu.

> Madison, "hukuk düşüncesinde bir müeyyidenin varlığı, hükûmet düşüncesinde de bir zorlamanın varlığı şarttır. Konfederasyon bu ikisinden de yoksundu. Bu şekliyle bağımsız ve hükümran devletler arasında bir dostluk, ticaret anlaşması niteliğindeydi" diyecektir[10].

Devletlere kendini kabul ettiremeyen Konfederasyon, dışa karşı da, yabancı devletlerle ilişkilerde de saygınlık kazanamamıştı. Yabancı devletlere karşı Konfederasyon onüç devleti bir bütün olarak temsil edemiyordu. Çıkar anlaşmazlıklarının böldüğü devletler dış ilişkilerinde Konfederasyona danışmadan diledikleri gibi hareket edebileceklerini düşünüyorlardı.

Konfederasyonun bu güçsüzlüğü, devletlerin iradesine uygundu, devletler egemen ve bağımsız devletler arası bir birlik istemişlerdi, sonuçta Konfederasyon ortaya çıkmıştı[11].

Konfederasyon her şeye rağmen, bağımsızlık savaşını başarıyla yürütmüş, barış görüşmelerini yönetmiş ve devletler arası bazı anlaşmazlıkların çözümlenmesinde de başarılı olmuştu. Savaş sonrasında ise, onüç devlet için ayrılık kaçınılmaz gibi görünüyordu.

Ancak, Washington, Franklin, Jefferson, Hamilton, Madison gibi kişilerin çabalarıyla, dağılmaya mahkûm görünen bir Konfederasyondan, günümüze kadar yaşayacak olan bir federasyon doğacaktır.

Konfederasyondan Federasyona geçişi sağlayan gelişmeler, iki devlet arasında –Virginia ve Maryland– bir sınır nehri anlaşmazlığının çözümü ile başlar ve Mayıs 1787 de Philadelphia Convention'u ile noktalanır.

> Virginia ve Maryland devletleri aralarındaki sınır sorununu çözümlemek üzere bir komisyon kurulmasına karar verirler. Anlaşmazlık konusu nehrin kıyısında toprakları olan Washington komisyonunun Mont Vernon'da toplanmasını önerir. Virginia ve Maryland temsilcileri arasında Federal anayasanın mimarları olacak olan Madison, Mason gibi kişiler de vardır. Komisyonun başkanı Washington'dur.
>
> Komisyon üyeleri, asıl toplantı nedenini bir tarafa bırakarak Konfederasyon içi ticareti ve Konfederasyonun dış ticaret sorunlarını görüşmek üzere toplantı yapılması önerisinde

10) Bk. LAMBERT, a.g.e., s. 154-155.
11) Bk. TUNC, a.g.e., I, s. 63.

bulunurlar. Bunun için devletler arası ticarî sorunları görüşecek bir komisyon kurulması önerilir. Uzmanlardan oluşacak yetkisiz bir komisyonun kurulması devletleri rahatsız etmez. Öte yandan konu ile ilgili bir konferans çağrısı da devletlerin fazla ilgisini çekmez. Annapolis'te toplanan konferansa sadece dokuz devletin temsilcisi katılır. Bu toplantıda 1787 de Philadelphia'da bir toplantı yapılması kararlaştırılır.

29 Mayısta dokuz devletin temsilcilerinin katılmasıyla çalışmalar başlar, ilk olarak da görüşmelerin gizliliği kararı alınır. Temsilciler ne yazılı ne de sözlü olarak görüşmeleri kimseye açıklamayacaklarına yemin ederler. 1813 de yayınlanan zabıtlarda da pek fazla bir şey olmadığı görülecektir. Toplantıda cereyan eden görüşmeler hakkında ancak daha sonraki yıllarda yayınlanan anılardan, günlüklerden, özellikle de Madison'un anılarından bilgi edinilebilecektir.

Toplantının ertesi günü, Konfederasyon ilkelerinin bir kenara bırakılarak gerçek bir reform yapma kararı alınır. Bu sırada henüz tüm delegeler toplantıya katılmamıştı.

Ellidört temsilcinin dört ay boyunca çalışmaları, çabaları olumlu sonuç verecek ve büyük ve küçük devletler ile güney ve kuzey devletlerinin aralarındaki anlaşmazlıklar bir uzlaşma ile sonuçlandırılacak ve bir anayasa yapılacaktı.

Büyük ve küçük devletler arasındaki anlaşmazlık, küçük devletlere Senato'da büyük devletlerle eşit sayıda temsilci bulundurma hakkı tanınarak çözümlenecektir (AY. mad. I, Böl. III, § 1).

Kuzey ve Güney devletleri arasındaki kölelik sorunu konusundaki anlaşmazlık da uzlaşma ile sonuçlanacaktır.

1787 de köle sorunu henüz geniş tartışmalara neden olan bir sorun değildir ama, güney devletlerinin ulusal servetinin bir bölümünü oluşturmaktadır ve devlet nüfusunun hesaplanmasında etkili olan bir unsurdur.

Temsilciler Meclisinde her devlet sahip olduğu nüfus oranında temsil edilecek ve doğrudan vergilerde nüfusa göre belirlenecekti. Bu durumda, köleleri de devletin nüfusu belirlenirken hesaba katmak gerekecek miydi? Güney devletleri, kölelerin hesaba katılmasını istiyor, kuzey ise buna karşı çıkıyordu. Sonuçta bir uzlaşmaya varılır ve köle sayısının 3/5'ünün hesaba katılmasında anlaşma olur. Yani bir siyah insan bir beyaz insanın ancak 3/5'ü kadar edecekti... (AY. mad. I, Böl. II, § 3).

Kuzey ile Güney arasında bir başka anlaşmazlık da köle

ticaretinin serbest bırakılıp bırakılmayacağı konusunda idi. Kuzey devletleri Afrika'dan yeni köle getirilmesinin yasaklanmasını istiyorlardı, çünkü köle ticaretinin devam etmesi halinde, güney devletleri federasyon içinde temsilciler meclisinde artan köle nüfusları ile giderek daha fazla etkinlik kazanacaklardı, oysa yeni köle getirilmesi yasaklandığı takdirde bir süre sonra köleliğin kalkması olasılığı vardı. Güney devletleri ise, özellikle Georgia ve Güney Carolina pirinç ve çivit tarımı için yeterli sayıda köleye sahip olmadıklarını ileri sürüyorlardı. Gerçekten de, bu tarım işletmelerinde yaşam koşulları çok kötü olduğundan ölüm oranı çok yüksek idi ve eksilen köle gücünü, güneyliler yeni köle ithalatı ile karşılamak istiyorlardı.

Diğer yandan, tüccar kuzey devletleri ve ticaretle uğraşan küçük devletler, ticaret hayatının federal devletler tarafından düzenlenmesini istiyorlardı. Buna karşılık tamamen tarım ekonomisine dayalı güney devletleri, böyle merkezî bir düzenlemeye karşıydılar. Sanayi ürünlerine getirilecek koruyucu önlemlerin kendilerine bir yararı olmayacağı gibi, fazladan bir yük de getireceğini düşünüyorlardı.

Ancak, yine de bir uzlaşma sağlanır, Kuzey devletleri yirmi yıl daha, yani 1808'e kadar köle ithaline göz yumacaklardır (AY. mad. I, Böl. IX, § I). Buna göre, federe devletlerden herhangi birinin ülkesine kabulünü uygun gördüğü kimselerin dışarıdan getirtilmesi Kongre tarafından 1808 yılından önce, hiçbir yasaklayıcı kayda tabi tutulmayacaktı. Buna karşılık hiçbir devletin ihraç malları üzerine bir vergi konmayacaktı (AY. mad. I, Böl. IX, § 5).

17 Eylül 1787 de yeni anayasa kabul edilir. Anayasanın federe devletler tarafından kabul edilmesi federalistlerle antifederalistler arasında çok çetin siyasal mücadelelere neden olur.

Anayasanın yürürlüğe girmesi için dokuz devletin onayı yeterli idi. Bu sayıya ulaşıldığı zaman, bunlar arasında Virginia, New York gibi iki büyük devletin onayı henüz yoktur. Bu iki devlette federal Anayasa 1788 de sadece bir oy farkı ile kabul edilecektir.

1789 da Başkan seçimi işlemine geçilir ve Washington ile Amerika Cumhur Başkanı seçilir. Aynı yıl Federal Devlet organları işlerlik kazanır.

2. Federal Anayasa ve Kurduğu Sistem :

Federal Anayasa kısadır, bir giriş ve yedi maddeden oluşur. Girişte Anayasanın hedefleri açıklanır, tam birlik oluşturmak, adaletin hâkim olmasını sağlamak, içte huzuru ve dışa karşı ortak savunmayı gerçekleştirmek ve genel refahı geliştirmek anayasanın hedeflerindendir.

Anayasanın ilk üç maddesi yasama, yürütme ve yargıyı düzenler. Bu maddelerin her biri kendi içinde bölüm ve paragraflara ayrılmıştır.

Diğer üç madde, devletin federatif yapısının gerekli kıldığı düzenlemeleri yapar.

Sonuncu madde de anayasanın kabul edilmesi ile ilgili düzenlemeyi yapar.

Anayasa daha sonraki tarihlerde değiştirilecek ve anayasaya eklentiler yapılacaktır.

Anayasa *Federal bir devlet* kurmuştur. Federal devlet aynı toprak parçası üzerinde, aynı toplum üzerinde iki değişik iktidar öngörür. Bunlardan biri, "Federal" ya da "Ulusal devlet" olarak tanımlanan devletin iktidarıdır, diğeri, "federe" ya da "üye devlet" denilen devletin iktidarıdır.

Federal Anayasa yani 1787 Anayasası, Federal devletin yasama, yürütme ve yargı sistemini düzenler. Federe devletlerden her birinin ayrı anayasası, federe devletlerin yasama, idare ve yargı sistemlerini düzenler.

> Federe devletlerin siyasal düzenleri bazı farklılıklar gösterir, ama genellikle ortak ilkelerde birleşirler.
>
> Federe devletler, genellikl yasama organları için çift meclis öngörmüşlerdir.
>
> Yine yürütme genellikle, genel oylama ile seçilen "gouverneur"e aittir. "Executive Officers" diye anılan yardımcıları da, genellikle, genel oy ile belirlenir.
>
> Yargı ise, sulh yargıçlarından ve genel oyla seçilen "Country Courts" Bölge Mahkemeleri ve federe devlet "Yüksek Mahkemesi"nden oluşur.
>
> Federe devletlerin bazılarında, yarı doğrudan demokrasi -halkın yasa teklifi, referandum, recall yani seçilen görevlilerin seçmenler tarafından görevden alınması- uygulaması da görülür.

Federal devlet federe devletlerin üstündedir ama, federe devletlerin yerini almamıştır.

Federal devletle federe devletler arasında yetki sorunu Federal Anayasada düzenlenmiştir. İlke olarak, Federal devlet federe

devletlerin üstündedir, ancak federal organların yetki alanları belirlidir ve federe devletlerin yetki alanlarına tecavüz etmemeleri gerekir.

Federal yapının kabul edilmesi ile, konfederasyonun bağımsız devletlerinden esasen büyük fedakârlıklar isteniyordu. Federal yapı içinde bu devletlerin bağımsızlıklarına ve egemenliklerine son veriliyor, onların öteden beri kullandıkları bazı yetkiler ellerinden alınarak kendilerinin üstünde başka bir hükûmete devrediliyordu. Doğal olarak, bu durumda federal hükûmete sınırsız yetki tanınması söz konusu olamazdı. Federal devlete tanınan yetkilerin kesin ve açık olarak belirlenmesi ve uygulama alanının sınırlanması gerekiyordu.

1787 Anayasasında, 1791 de yapılan değişiklikle yetki konusunda açıklık getirilecektir.

Buna göre, Federal Anayasanın federal devlete bırakmadığı ya da federe devletlere yasaklamadığı yetkiler sırasıyla federe devletlere ve halka ait sayılacaktır.

Ancak, zamanla, federal hükûmetin giderek güç kazandığı görülecektir. Dış siyaset sorunları, özellikle savaş ve barış konuları devletlerin hayatında daha fazla önem kazandıkça, daha fazla yer tutmaya başladıkça ve ekonomik gelişmeler, devletlerin ekonomik hayata müdahalelerini genişlettikçe federal hükûmet de giderek güçlenecektir.

1787 *Federal Anayasa* sert bir anayasadır. Anayasanın değiştirilmesinde izlenen yol, normal yasaların yapılması ve değiştirilmesinde izlenen yoldan farklıdır.

Çünkü, Federal Anayasa, federe devletlerin aralarında yaptıkları anlaşmadan kaynaklanmıştır. Böyle olunca, Anayasanın değiştirilmesinde de mümkün olduğu kadar çok sayıda devletin onayı gerekli görülmüştür.

Federal Anayasa hazırlanırken, siyasal yapı ve sistem oluşturulurken kurucuların o dönemin *İngiliz Kamu Hukukunun etkisi*nde kaldıkları görülecektir. Bu son derece doğaldır, çünkü bu kişiler eski İngiliz kolonilerine mensup kişilerdir, bazıları İngiltere'de hukuk eğitimi yapmışlardır, İngiliz Kamu Hukuku kurumlarını, sistemini bilmektedirler. Kaldı ki kolonilerin siyasal yapısı da gouverneur ve meclis olmak üzere iki organlı yönetim sistemi de az çok İngiliz Kamu Hukukunu andırmaktadır.

Ancak ileride görüleceği gibi, Amerikan siyasal sistemi ki buna Başkanlık sistemi denilecektir. İngiliz parlömanter sisteminden değişik bir sistem olacaktır.

Acaba, kurucular İngiliz siyasal sisteminin, parlömanter sisteme doğru gidişini görememişler midir? Buna hayır demek gerekir.

XVIII inci yüzyılda Kamu Hukuku alanında bir yol ayırımı söz konusudur. Bu dönem İngiliz siyasal sisteminden iki yolla ayrılacaktır. Bunlardan biri Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanacak olan Başkanlık sistemi, diğeri İngiltere'deki siyasal gelişmelerin ortaya çıkartacağı parlömanter sistemdir. Ancak 1787 lerde İngiliz sisteminin gelecekte alacağı şekil henüz çok açık olarak billûrlaşmamıştır. Başlangıçta bu iki yol birbirinin yanında, birbirine paralel gibi görülmektedir, ancak daha sonradır ki, Birleşik Devletler ile İngiliz siyasal sistemleri arasında ayrılık giderek belirginleşecek ve bu iki sistem birbirinden ayrılacaktır.

Kurucular, Montesquieu'nün İngiliz Kamu Hukuku örneğini gözönünde tutacaklardır. *Devlet gücü, Başkan - Kongre* ve *Mahkemeler arasında bölünecektir.*

Kongre'nin Başkanın yetkilerine, Başkanın da Kongre'nin yetkilerine el uzatmaması için, *Başkan ile Kongre arasındaki hemen hemen bütün köprüler kesilecektir.* Her iktidar kendi alanında, diğerinden gelebilecek saldırılara karşı ve toplum da, güçlerin tek elde toplanması sonucu ortaya çıkacak zorba yönetimlere karşı korunmuş olacaktı.

Bu nedenle, *yasa yapma yalnızca Kongre'nin yetkisinde olacak,* Başkan yasamaya müdahale etmeyecek, doğrudan yasa önerisinde bulunmayacak, mevki ve ünvan vaatleri ile yasama organı üyelerini kendine tâbi kılamayacak, yasama organını feshetme, görevden alıkoyma tehdidinde bulunamayacaktır.

> Çünkü, İngiltere Kralları çoğu kez, parlamento üyelerine para ve mevki dağıtarak, onların oylarını satın alabilmişti.
>
> Bunun için, Amerikan Başkanının soyluluk ünvanı dağıtma yetkisi olmayacak, bir mevki verirken de Senato'nun onayını alması zorunlu olacaktır. Devlet Başkanı tarafından Bakan atanan ya da yüksek bir göreve getirilen bir milletvekili ya da senatör meclisteki görevinden ayrılacaktır.
>
> İngiltere'de Kralın Parlamento'yu fesih yetkisi, sık sık kullanılan bir yetki olmuştu, böylece kral istediği zaman toplumun

sesini bu etkili silahla boğabilmekteydi. Amerikan Başkanının ise, meclisi fesih yetkisi olmayacaktı...

Yasamanın bu bağımsızlığına paralel *Başkan da yürütme fonksiyonunu yerine getirirken aynı şekilde bağımsız olacaktı.*

Kongre, Başkan'ın izlediği siyaseti tartışabilir, benimser ya da benimsemeyebilir. Başkan'a geniş ya da dar malî olanaklar sağlayarak onun siyasetini destekler ya da desteklemeyebilir, ama Başkanın ya da Bakanlarının görevde kalmalarında ya da görevden ayrılmalarında etkili olamayacaktır.

Birbirlerini görevden uzaklaştıramayan yasama ile yürütmenin birbirlerine karşı bağımsızlıkları sağlanmış olur.

Ancak devlet güçleri arasına duvar çekmek ne derecede devlet düzeni için olumlu olabilirdi? Bunların her birinin kendi başına buyruk olması devlet için tehlikeli olmaz mıydı?

Kurucular böyle bir tehlikeye karşı, *güçler arasında bazı ilişkileri de öngöreceklerdir.*

Başkan, zaman zaman Kongre'ye *mesaj gönderebilecek,* Birliğin durumu hakkında bilgi verebilecek ve uygun olacağına inandığı önlemler konusunda *Kongre'nin dikkatini çekebilecektir.* Yine Başkan'ın Kongre tarafından kabul edilen yasalar üzerinde *veto yetkisi* olacaktır. Başkan'ın elinde güçler arasında dengeyi sağlayacak bir kuvvet olacaktır ki, bu da İngiliz sistemine ve Montesquieu'nün görüşlerine uygundur.

Yürütme lehine bazı olanaklar sağlanınca, aynı biçimde yasama lehine de bazı olanaklar sağlanması yoluna gidilecektir. Senato'ya *Başkan'ın yapacağı atamaları denetleme yetkisi* tanınacaktır. *Uluslararası antlaşmalar* konusunda da Kongre ile Başkan arasında işbirliği öngörülecektir.

Böylece *kuvvetler ayrılığı ilkesi, bazen kuvvetler arasında dengeyi korumak endişesi ile* –veto, atamaların denetlenmesi– *bazı konularda da devlet organları arasında işbirliğinin zorunlu olduğu düşünülerek* –mesaj, antlaşmaların kabulü– *kısmen bozulacaktır.*

3. Federal Devlet siyasal organları ve sisteminin işleyişi

Federal Anayasada Devlet gücü Başkan –Yürütme–, Kongre –Yasama– ve Mahkemeler –Yargı– arasında bölünmüştür.

A. Yürütme

a) *Başkan*

Anayasaya göre, (mad. II, Böl. I, § 1) yürütme yetkisi Birleşik Devletler Başkanına verilmiştir. Başkan ve Başkan Yardımcısı, halk tarafından genel oyla seçilir (Anayasanın 1804 tarihli 12 nci değişikliği).

Başkanın seçimi üç aşamada gerçekleşir.

Birinci aşamada, her parti kendi Başkan ve Başkan yardımcısı adaylarını belirler. Adaylardan Amerika doğumlu olmaları, en az 35 yaşında olmaları ve 14 yıldan beri Amerika Birleşik Devletlerinde oturmaları koşulları aranır.

İkinci aşamada, her federe devlet, genel oyla Başkanı seçecek delegelerini belirler. Her federe devletin delege sayısı, o devletin Temsilciler Meclisi üyeleri ve Senatörlerinin toplam sayısına eşittir.

Üçüncü aşama, bu delegeler Amerika Birleşik Devletleri Başkanını seçerler. Bu delegeler yani ikinci seçmenler, kendilerini seçtiren partinin Başkan adayına oy vereceklerinden, Başkan doğrudan seçmenler tarafından seçilmiş gibidir. İkinci seçmenlerin belirlenmesiyle Başkan da belirlenmiş olur. Bundan sonra Başkan'ın seçimi bir formalite şeklini alır. Ancak delegelerin oyları sonucunda Başkan adaylarından hiçbiri çoğunluğu sağlayamazsa, Temsilciler Meclisi en çok oy alan üç aday arasından Başkanı seçer.

Başkan dört yıl için seçilir. Anayasa 1947 de değiştirilmeden önce bir Başkan üst üste bir kaç defa seçilebiliyordu. Başkan Washington iki defa üst üste seçilmeyi kabul etmiş, ancak ondan sonra üçüncü defa seçilmeyi reddetmişti ve bundan sonra da bu doğrultuda bir anayasa geleneği oluşmuştu. Bu gelenek Başkan Roosevelt tarafından bozulacak ve Roosevelt 1940 da üçüncü defa ve 1944 de de dördüncü defa Başkan seçilecekti. 1947 de Anayasada değişiklik yapılarak 1951 den geçerli olmak üzere Başkanın iki defadan fazla seçilmesini önleyen ilke kabul edilir.

Başkanın *sorumluluğu* konusuna gelince, Başkan seçimle iş başına geldiği için, İngiltere Kralı gibi kutsal ve dokunulmaz bir kişiliği yoktur. Başkan eylem ve işlemlerinden doğan *cezaî sorumluluğu* bizzat yüklenebilecektir. Başkan vatana ihanet, zimmetine para geçirme ya da diğer ağır cürüm ya da kabahatlerden dolayı itham ve mahkûm edilmesi halinde görevden affedilmiş sayılır

(AY. mad. II, böl. 4, § 1). Başkanın *siyasal sorumluluğu* ise seçimlerde ulusa karşıdır.

b) *Bakanlar*

Başkan Bakanlarını belirler. Bu seçimin Senato tarafından onaylanması gerekir.

Amerikan siyasal sisteminin özelliği olarak ve parlömanter sistemden farklı olarak, *Bakanların belirlenmesinde, Kongre çoğunluğu* dikkate alınmaz. Bakanlar Başkana karşı sorumludurlar ve Kongre karşısında *siyasal sorumlulukları yoktur.* Bakanlar, Başkanın belirlediği siyaseti uygularlar, bir *kabine hükûmeti değildir* bu. Bakanlar, karar alma ve bu kararları uygulama yetkisine sahip kollektif bir organ, bir heyet oluşturmazlar. Başkan bakanlarına danışır ama, tüm bakanlar aksi görüşte de olsalar son söz Başkanındır, kararı Başkan verir. Başkan Lincoln'ün kendi görüşünün aksini savunan Bakanlarına karşı "yedi hayır, bir evet, evet'ler kazandı" sözü ünlüdür.

c) *Başkanın yetkileri*

Başkan yürütmenin başıdır, *Federal Devleti yönetir,* yasaların uygulanmasını sağlar. Anayasadan aldığı yetkilerini *"executive orders"*lerle yerine getirir.

Federal memurların, Senato'nun onayı ile göreve atama işlemini yapar ve Senato'nun onayına gerek olmadan görevden uzaklaştırır.

Ülkenin dış politikasını yönetir. Diplomatik ilişkileri düzenler, elçilerin, konsolosların atamalarını yapar, devletlerin tanınmasına karar verir. Senato'nun tavsiye ve onayı ile antlaşmalar akteder. Antlaşmalar konusunda Başkan ile Senato'nun işbirliği öngörülmüştür. Antlaşmaların yapılması Başkanın yetkisindedir ama, Senato'nun tavsiye, onayı gereklidir. Savaş ilânı ise, Kongreye aittir.

Başkan, Birleşik Devletlerin ordu ve donanmasının *başkumandanıdır* ve askerî harekâta karar verir. Başkanın bu yetkisi önemlidir. Örneğin 1950 de "H" bombasının yapımına Başkan karar vermiştir ve aynı yıl Kore'ye ordu birlikleri gönderme kararı almıştır.

Başkanın *af yetkisi* vardır.

Buhran ve savaş sırasında ise, Başkan Kongreden çok *geniş*

yetkiler alabilmektedir. Kişiler ve mallar üzerinde quasi-dictatorial yetkilere sahip olabilmektedir.

Başkanın Kongre ile ilişkisine gelince, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası *kuvvetler ayrılığına* dayanır. Başkanın Kongreyi feshetme yetkisi yoktur, Kongre de Başkanı istifaya zorlayamaz.

Başkanın yasaları *veto yetkisi vardır*. Anayasaya göre, Başkan bir yasayı beğenmediği zaman, onu imzalamaz ve itirazlarını içeren bir açıklama ile on gün içinde yasanın ilk teklif edildiği meclise geri gönderir.

Meclis tasarıyı ikinci kez görüşür ve 2/3 çoğunlukla tekrar kabul ederse, Başkanın itirazları ile ikinci meclise gönderilir, bu meclis de tekrar görüştükten sonra tasarıyı 2/3 çoğunlukla kabul ederse, tasarı yasa niteliğini kazanır. Oylamada her iki mecliste de oylar muhalif ve muvafık olarak sayılır. Tasarı lehinde ve aleyhinde oy kullanan üyelerin adları kullandıkları oylarla birlikte tutanaklara geçirilir.

Bu durumda, Kongre üyelerinin 1/3'ünden bir fazla üyenin Başkanın görüşüne katılması, tasarının kanunlaşmasını önlemiş olur.

Başkan on gün içinde tasarıyı imzalamaz ama, geri de göndermezse tasarı on günün geçmesi ile *(pocket-veto)* yasa niteliğini alır.

> Pocket-Vetonun bir başka şekli daha vardır. Bu Pocket-Veto olayı, Kongrenin toplantı döneminin son gününde ortaya çıkar. Kongre, tatile gireceği günü arifesinde çok yoğun bir çalışma temposuna girer. Aylardan beri görüşülüp kabul edilmemiş yasa tasarıları, son gece saat 24'e kadar acele oylanır. Çoğu zaman da saat bir kaç defa geri alınarak çalışma süresi uzatılır. Ve gecenin son saatlerine gelindiğinde, sabaha karşı çalışma temposu da, tasarıların oylanması da giderek hızlanır.
>
> Başkan, çalışma dönemi kapanıncaya kadar, kabul edilen tasarıları imzalamak durumundadır. Dönem kapandıktan sonra imza işlemi de süremez. Başkan bu sıkışık dönemde yapılan çalışmaların çoğunu ciddiye almaz ve bu sıkışık dönemde ancak uygun gördüğü tasarıları imzalar. Diğerleri ise kendiliğinden düşer. Başkan bu durumda imzalamama gerekçelerini göstermek zorunda değildir.
>
> Bu Pocket-Veto ile diğeri arasında önemli fark ise şudur : Birincisinde, Başkanın imzadan kaçınması tasarıya yasa niteliğini kazandırmaktadır, ikincisinde ise, tasarı düşmektedir[12].

12) Bk. VAN TICHELEN, Le président de la République et le problème de l'Etat, s. 186-187.

Başkanın *Kongre'ye mesaj sunma* ve *dolaylı olarak yasa önerisinde bulunma* yetkisine gelince, Başkan, "Birliğin durumu hakkında Kongre'ye zaman zaman bilgi verir ve uygun olduğuna inandığı önlemler üstüne Kongre'nin dikkatini çeker."

Başkan'ın Kongre'ye *mesaj gönderme* yetkisi, İngiliz kralların Parlamento'da yaptıkları konuşma paralelinde bir yetki olarak düşünülmüştür. Bir süre yetki bu yönde kullanılır.

Ancak, 1682 de Başkan Lincoln'un Kongre'ye sunduğu bir mesajı, yasa önerisi şeklini alır. Başkan Lincoln, Senato ve Temsilciler Meclisinden, topraklarında köleliği kaldıracak devletlere ödenecek tazminatı belirleyen ve kendisi tarafından hazırlanıp iletilen "yasa tasarısının aynen ivedilikle kabul edilmesini" isteyecektir.

Daha sonraki Başkanlar da kabul edilmesini istedikleri yasaların ayrıntılı metinlerini mesajları içinde Kongre'ye bildirme yoluna igdeceklerdir. Ve bu yönde bir gelenek oluşturacaklardır.

Öte yandan, Başkan'ların bir Kongre üyesi aracılığı ile dolaylı yoldan meclislere yasa tasarıları sunmaları da Amerikan Kamu Hukuku gelenekleri arasına girecektir[13].

Başkan Roosevelt ve Wilson'un, yasa tasarıları üzerinde Kongre Başkanları ile görüşmeler yaptıkları ve birlikte tasarılara son şeklini verdikleri de bilinir.

Bu durumda, acaba Başkan'ların bu girişimleri olumlu sonuç vermiş midir? İstedikleri yasalar kabul edilmiş midir? Sorularını cevaplamak gerekir. Kongre bu isteklere nasıl cevap vermiştir?

Başlangıçta bu istek ve önerilerin pek olumlu karşılanmadığı ve bazı yazarlara göre, Başkan'ın bu isteklerinin "havaya sıkılan bir kurşun kadar etkili" olduğu söylenmiştir. Kongre üyelerinden birinin bu tasarıyı benimseyip, meclise getirmediği sürece, Başkan'ın önerisi nazara alınmamıştır çoğu kez.

Ancak "big stuck" politikası uygulayan Başkanların iş başına gelmesiyle Başkan'ın gölgesinin ağırlığı Kongre üzerinde hissedilecektir.

Yürütmenin elindeki olanaklar çoğu kez Başkan'ın istediği yasaların kabul edilmesini sağlayacaktır.

---

13) Bk. VAN TICHELEN. a.g.e., s. 170.

Örneğin, Başkan Mac Kinley, istediği yasanın kabul edilmediği sürece hiç bir göreve yeni atama yapmayacağını Kongre'ye resmen bildirecektir. Bunun üzerine, bazı Kongre üyeleri tarafından korunan memur adaylarının baskısı Kongre'yi Başkan'ın istediği yola sokacaktır.

Aynı durum, federe devletlerde de görülecektir. New York Gouverneur'ü Cleveland'ın, New York federe devletinde, meclisin istediği yasayı çıkartmaması halinde, meclisi sıcak yaz aylarında olağanüstü toplantıya çağıracağı tehdidi etkili olmuş ve meclis istenen yasayı kabul etmiştir.

Bu etkili tehdit Federal Başkanlar tarafından da benimsenecek, bunaltıcı yaz aylarında Washington'da olağanüstü toplantı yapmaktansa, Kongre üyeleri Başkan'ın tasarılarını kabul edeceklerdir.

Başkan'ların kabul edilmesini istedikleri tasarıların Kongre tarafından benimsenmemesi halinde, Kongre'nin kabul ettiği diğer yasaları veto edecekleri tehdidi de etkili olacak, kamu oyunu etkileyecek ve kabul edilmesi istenen tasarı çevresinde kamu oyu oluşturarak tasarının sonuçta Kongre tarafından da benimsenmesini sağlayacaktır.

Bu çeşitli baskı olanaklarından yararlanan Başkan'lar –Mac Kinley, Roosevelt, Wilson, Hoover, Taft gibi– istedikleri yasaları Meclislerden geçirmişlerdir.

Bu nedenle de, Amerikan Başkan'larının "yasa teklifi" yetkisinden söz edilebileceği söylenir[14].

Kongre'nin Başkan üzerinde etkisi ise, Bütçe aracılığı ile olur, bütçede yapacağı kısıtlamalar ile Kongre, Başkan'ın faaliyetlerini etkileyebilir.

Başkan yardımcısı, Başkan'la birlikte, aynı koşullarda seçilir. Başkan yardımcısı Senato'ya Başkanlık eder, Başkanlık mevkiinin boşalması halinde de Başkan yardımcısı Başkan olur. Örneğin 1945 de Truman bu koşullarda Başkan olmuştur. Daha sonra da Kennery'nin öldürülmesi üzerine Johnson Başkan olmuştur.

B. Yasama (Kongre)

Amerika Birleşik Devletleri Parlamentosu *Kongre* adını taşır

14) Bk. VAN TICHELEN, a.g.e., s. 172.

Kongre Temsilciler Meclisi ve Senato olmak üzere *iki meclisten oluşur.*

Senato'da her federe devlet iki kişi ile temsil edilir. Temsilciler Meclisine ise, her federe devlet nüfus çoğunluğuna göre temsilci gönderir. Temsilciler Meclis üyeleri iki yıl için seçilirler, Senatörler ise altı yıl görevde kalırlar. İki yılda bir Senato'nun 1/3 ü yenilenir.

Seçimlerde genel oy ve çoğunluk sistemi uygulanır. Başkan Kongre'yi yıllık olağan toplantı dönemi dışında olağanüstü toplantıya çağırabilir.

Kongre *yasama organıdır.* Yasama gücü her iki meclis tarafından birlikte kullanılır. Yasa önerileri Kongre üyeleri tarafından yapılır, ancak yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Başkan da bu konuda bazı olanaklardan yararlanır.

Vergi ile ilgili yasa önerileri yalnızca Temsilciler Meclisinden gelebilir, bunun dışında, her iki meclis yasa tasarısı hazırlama konusunda eşit yetkiye sahiptir.

Yasa önerisi hangi meclis tarafından yapılmış ise, önce o mecliste görüşülür, karara bağlanır, daha sonra diğer meclise gider. Bu meclis tasarıyı aynen kabul eder, reddeder ya da değiştirir. Her iki mecliste tasarı üzerinde anlaşma olmadığı takdirde, "mekik sistemi" uygulanmaz. Senatörlerden ve Temsilciler Meclisi üyelerinden oluşan bir karma komisyon kurulur ve komisyon bir uzlaşma formülü bulmaya çalışır. Tasarı her iki meclis tarafından da aynen kabul edildikten sonra Başkan'ın onayına sunulur.

Kongre *Anayasa değişikliklerini* de yapar. Ancak, Anayasa konusunda normal yasaların yapılmasından değişik bir yol izlenir.

Temsilciler Meclisi bazı durumlarda *Başkan'ın seçimini* de gerçekleştirir. Başkan, adaylarından hiç biri seçimlerde gerekli çoğunluğu sağlayamamış ise, ya da gerekli çoğunluğu sağlayan birden fazla aday aynı miktarda oy almış ise, Temsilciler Meclisi başkanın seçiminde etkili olur. Birden fazla Başkan adayları gerekli çoğunluğu sağlamış ve aynı miktarda oy almışlarsa, Temsilciler Meclisi bunlar arasından birini gizli oyla Başkan seçer. Başkan adaylarından hiç birinin oylamada çoğunluğu elde edememesi halinde ise, Temsilciler Meclisi en çok oy alan beş kişi arasından birini Başkan seçer. Ancak, bu oylamalarda Temsilciler Meclisinde oylar federe devlet sayısına göre olur. Her federe devletin tek oyu vardır.

Başkan yardımcısı ise, Başkan'dan sonra en fazla oy toplamış kişi olur. Ancak aynı sayıda oy kazanan iki ya da daha fazla kişi varsa Senato bunlar arasından gizli oyla yardımcıyı belirler.

Kongre'nin yürütmeyi denetlemesine gelince, bilindiği gibi, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan Başkanlık sisteminin Parlömanter sistemden ayrıldığı en önemli nokta, yürütmenin yasama karşısında siyasal sorumluluğunun bulunmamasıdır. Ancak siyasal sorumluluğun olmaması cezaî sorumluluğu engellemez.

Kongre'nin yürütmeye karşı elinde bir silâh da yürütmeye malî olanaklar sağlama konusunda kendini gösterir. Başkan ile Kongre çoğunluğu değişik siyasal partilerden oldukları zaman Başkan Kongre tarafından malî yasalar aracılığı ile baskı altında tutulabilir.

Senatonun da bakanların, memurların atama işlemlerini onaylamayı reddettiği zaman Başkan baskı altında kalabilir.

Amerikan siyasal hayatında da –İngiltere gibi– iki parti sistemi söz konusudur.

> Amerikan siyasal hayatı ile ilgili olarak siyasal partiler ve baskı grupları konusunda kısa bilgi verelim.
>
> Amerikan Partilerinin özelliği, aralarında, önemli ilkel, görüş, düşünce, inanç farkının bulunmamasıdır. Partiler arasında bunlar "sağ" partilerdir, ya da bunlar "sol" partilerdir denebilecek bir farklılık olmadığı gibi[15], değişik partilerin üyelerinin görüş ve düşünceleri arasındaki benzerlik, bazen aynı parti üyelerinin görüş ve düşünceleri arasındaki benzerlikten çok daha fazla olabilmektedir.
>
> Partilerin kökü Bağımsızlık Savaşı yıllarına dayanır. 1787 de Anayasa yapılırken iki eğilim belirir. Biri, "milliyetçiler" ya da federalistler diye adlandırılan gruptur, tek ulusal devletten yanadır. Diğeri, antifederalistlerdir, federasyona karşıdır, bağımsız devletlerin geniş otonomiye sahip olmalarını ister.
>
> İşte bu iki eğilim parti şeklinde örgütlenir, biçimlenir. Ve "Federalistler" ve "Cumhuriyetçiler" olur.
>
> Daha sonra, bu iki partiden birincisi yani federalistler, "milliyetçi Cumhuriyetçiler" adını alır. Başlangıçtaki "Cumhuriyetçiler" ise, "Demokrat Cumhuriyetçiler" ve kısaca "Demokratlar" olur.
>
> Partiler belli ve farklı fikir odakları olmaktan çok, seçim grupları ve ekipleri görünümündedir[16].

15) Bk. VEDEL, C., Manuel élémentaire de Droit Constitutionnel, Paris 1949, s. 82.

16) SOYSAL, M., Anayasaya giriş, Ank. 1968, s. 36.

XIX uncu yüzyıl sonlarında ve XX nci yüzyılda bu partilerin yanında başka partiler de siyasal mücadeleye katılmak istemişlerdir, ama bu gelişme, bu yeni partilerin eski partilere katılmalarıyla noktalanmıştır.

Bu iki partili sistem, siyasal yaşamı anayasal düzende etkileyecektir.

Bir defa, Başkan seçimini etkiliyecektir. Bilindiği gibi, Başkan'ı seçecek olan ikinci seçmenler Demokrat ya da Cumhuriyetçi parti üyeleridir. Bunlar parti disiplinine uyacak ve partilerinin Başkan adayına oylarını vereceklerdir. Böylece ikinci seçmenler belirlendiği zaman, daha çok sayıda ikinci seçmen çıkaran partinin Başkan adayı Beyaz Saray'a gidecek demektir. Başka bir deyişle, Başkan sanki doğrudan yurttaşlar tarafından seçilmektedir. Birinci seçmenler ikinci seçmenleri belirlerken Demokratlara ya da Cumhuriyetçilere oy verirken doğrudan doğruya Başkanı belirlemektedirler.

İki parti demek, iki Başkan adayının bulunması demektir ve bunlardan birinin mutlak çoğunluğu sağlaması, çok partili sistemde olduğundan çok daha kolay olabilmektedir. Bu nedenle Temsilciler Meclisinin Başkanı seçmesi olayı çok ender gerçekleşecektir. 1824 de bir defa böyle bir durumla karşılaşılmıştır.

İki partili sistemin bir başka sonucu da, İngiltere'de olduğu gibi iktidar bu iki parti arasında el değiştirmektedir. Ancak, Amerika'da "spoil sistem" denilen sistemin uygulanmasıyla, iktidarla birlikte idarî mekanizmadaki memurların da değişmesi söz konusudur. Ancak XX nci yüzyılın başlarından itibaren, bu sistemden uzaklaşma çabaları ve siyasetten bağımsız bir idarî mekanizma düşüncesine ağırlık verilecek ve bu yönde çalışmalar da yapılacaktır.

Amerikan siyasal yaşamını partilerden çok etkileyen kuruluşlar Baskı Grupları "Lobby"lerdir.

Baskı gruplarının bir listesini yapmak olanaksızdır, Federal Devlet düzeyinde yalnız Washington'da faaliyet gösteren baskı gruplarının sayısının 1600 ile 2000 arasında değiştiği söylenmektedir.

En güçlü ve en geniş malî kaynaklara sahip baskı grupları meslek baskı gruplarıdır. Tarım baskı grupları, Ticaret Odaları baskı grupları, Demir, Çelik, Otomobil, Bankalar, Sigortalar baskı grupları sanayi ve ticaret konularında etkilidir. Bunları İşçi Sendikaları izler.

Baskı grupları, kamu oyu üzerinde, partiler üzerinde ve yöneticiler üzerinde etkilidir. Basın, radyo, televizyon, sinema, toplantılarla kamu oyunu etkilerler. En modern araçları seferber ederek kamu oyu yoklaması, anketler, propaganda için, çok büyük para harcarlar. Kamu oyu üzerinde partiler aracılığı ile de dolaylı etki yaparlar. Partilerin malî kaynaklarının büyük bölümü baskı gruplarınca sağlanır.

Federal devlet düzeyinde tüm baskı gruplarının etkisi aynı anda kendini hissettirir. Ama, federe devletler düzeyinde, mahallî birimlerde eğer o bölgede özel bir çıkar hâkimse, bir çıkar grubunun baskısı o bölgede parti yönetimini etkiler.

Baskı gruplarının, yöneticiler üzerinde etkisi ise çok yönlü, değişiktir. Bu etkinin bir kısmı gizli kalmaktadır. Bir bölümü ise açıktır. Kongre üyeleri, idareciler, yöneticiler baskı grupları ile ilişki halindedirler -lobbying-. Her önemli baskı grubunun Washington'da bir bürosu vardır. Baskı grupları yasa tasarıları hazırlarlar, bunların Kongre üyelerince benimsenmesine çalışırlar, yönetim mekanizması içinde çeşitli girişimlerde bulunurlar. Bunların tam etkinliklerinin ne olduğunu söylemek belki zordur ama, çok büyük paralar harcadıkları göz önünde tutulursa, bunların en azından kendilerinin etkinliklerine inandıkları açıktır.

Baskı gruplarının faaliyetlerinin düzenlenmesi konusunda, 1946 tarihli Federal yasa, baskı gruplarının isimlerinin aldıkları paraların ve harcamaların açıklanması zorunluğu getirilmiştir.

Baskı grupları Amerikan siyasal yaşamının önemli bir özelliğini oluşturur. Baskı grupları şüphesiz her ülkede vardır ama Amerika'da bunlar özel bir yer tutarlar. Siyasal partilerin belli bir ideolojilerinin bulunmamasının, kamu çıkarının özel çıkarların toplamı olduğu inancı baskı gruplarının gelişmesinde etkili olduğu söylenir[17].

C. Yargı

Amerika Birleşik Devletlerinde her federe devletin kendi yargı sistemi ve federal devletin de *federal yargı sistemi* vardır.

Federe devlet yargıçları genellikle seçimle göreve gelirler, Federal devlet yargıçları ise, genellikle Senato'nun onayı ile Başkan tarafından göreve getirilirler.

Federal Adalet sistemi üç derecelidir. District Mahkemeleri, Temyiz Mahkemeleri ve Yüksek Mahkeme.

Yüksek Mahkeme Anayasaya aykırılık iddialarını def'i yolu ile inceleyen ve son sözü söyleyen mahkeme olması bakımından önemlidir.

4. Amerika'da Yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi

Federal Anayasanın federal yasalara, federe devletler ana-

17) Bk. DUVERGER, Institutions politiques et Droit Constitutionnel, 1960, s. 321.

yasaları ve yasalarına üstünlüğü kabul edildiğinde, bu üstünlüğün bir anlam kazanabilmesi için, bir denetim mekanizmasının varlığı gerekli olur.

Federal Anayasaya aykırı olan bir federal yasanın ya da federe devletler anayasa ve yasalarının uygulanmaması gerekir.

1787 Anayasası bu konuda açık bir hüküm getirmemiştir. Ancak 1803 yılında Yüksek Mahkeme yargıç Marshall'ın başkanlığında, 1787 Anayasasının geniş bir yorumunu yaparak Marbury and Madison davasında Anayasanın bu boşluğunu dolduran bir karar vererek Federal Anayasaya aykırı yasaların federal mahkemeler ve Yüksek Mahkeme tarafından uygulanamayacağını açıklayacaktır. Bu tarihten başlayarak Anayasaya uygunluk denetlenmeye başlanmıştır. Bu konuda Yargıç Marshall'ın Anayasanın "ikinci yapımcısı" olduğu söylenecektir[18].

Yüksek Mahkeme Anayasaya aykırılık iddiasını görülmekte olan bir dava dolayısıyla inceler. Görülmekte olan bir davada taraflardan biri davada uygulanacak yasanın, yönetmeliğin, bir hükûmet kararının Anayasaya aykırılığını iddia ettiği takdirde bu iddianın son aşamada karara bağlandığı yer Yüksek Mahkemedir.

Ancak, Amerika Birleşik Devletlerinde, Anayasaya uygunluğu denetleme olanağına sahip olan mahkeme yalnızca Yüksek Mahkeme değildir. Tüm federe devletler mahkemeleri de bu denetimi yapabilir, ancak Yüksek Mahkeme, davaların son aşamada gönderildiği üst düzeydeki mahkeme olduğu için, Yüksek Mahkemenin bu konuda tutumu ve kararları önem kazanır.

Gerçekten de, federe devletlerde de, mahkemeler, federe devlet yasalarının kendi anayasalarına uygunluğunu inceler. Yüksek Mahkeme ise Federe devletler yasalarının Federal Anayasaya uygunluğunu inceler ve yine yüksek mahkeme federal devlet yasalarının federal anayasaya uygunluğunu denetler.

Yüksek Mahkemenin federal yasaların, federal hükûmet kararlarının federal anayasaya uygunluğunu denetlemesidir ki, Yüksek Mahkemeyi bazen hükûmet politikasını denetleyen ve etkileyen bir organ durumuna sokmuştur.

Yüksek Mahkemenin bu konudaki hukukî yetkisi tartışılma-

18) Bk. PRELOT, M., Institutions politiques et Droit Constitutionnel, Paris 1961, s. 209.

makla birlikte, aldığı kararların siyasal eğilimi, niteliği pek çok eleştirilere neden olmuştur.

Amerika'da "Hâkimler Hükûmetinden" söz edilmiş, Anayasaya aykırı görülen bazı yasaların ve hükûmet kararlarının Anayasaya aykırılığının çok şüpheli olduğu, alınan kararlarda yargıçların siyasal tercihlerinin etkili olduğu söylenmiştir.

> Yüksek Mahkeme bir başkan ve sekiz üyeden oluşur. Yüksek Mahkeme yargıçları, Senato'nun onayı ile Başkan tarafından ömür boyu görevde kalmak üzere seçilir. Yüksek Mahkeme yargıçları istedikleri takdirde 70 yaşında emekliliklerini istiyebilirler. Ancak, "bir Yüksek Mahkeme üyesinin hiç bir zaman istifa etmediği ve nadiren öldüğü" söylenmiştir[19].
>
> Yüksek Mahkeme yargıçlarının atanması siyasal nitelikte bir işlem karakterini taşır. Başkanlar, bununla birlikte, atamaları yaparlarken, siyasal dengenin korunmasına -Cumhuriyetçiler ve Demokratlar- arasında, ve dini azınlıklar arasında denge sağlanmasına dikkat ederler -genellikle bir musevi ve bir katolik üyenin atanmasına özen gösterilir ama, hiç siyah atanmamıştır...- YüksekMahkeme Başkanı Devlet Başkanından sonra ikinci sırada gelir.

Bir yargı organı olan Yüksek Mahkeme siyasal konularda karar verebilmektedir, biraz sonra göreceğimiz New Deal kararlarında olduğu gibi. Oysa siyasal sorunların hükûmet sorunları olduğu, yani Kongre ve Başkan tarafından çözümlenmesi gereken sorunlar olduğu söylenecektir. Kongre bir yasayı kabul ettikten, Başkan da yasayı onayladıktan sonra, Yüksek Mahkeme yasanın uygulanması sırasında bir dava dolayısıyla araya girebilmekte ve yasayı bertaraf edebilmektedir. Yani yasa ile izlenen politika mahkeme tarafından değişik bir karar verilinceye kadar felce uğramaktadır.

Yüksek Mahkemenin görüşüne göre, Anayasanın ne olduğu, Başkan ve Kongre'nin Anayasa hakkında düşündükleri değil, fakat yargıçların Anayasanın ne olduğu konusunda söylediklerıdir. Bir Yüksek Mahkeme yargıcı da "Anayasa Yüksek Mahkemedir" diyecektir[20].

Yüksek Mahkemenin Anayasayı yorumlarken, federal hükûmetin ya da federe hükûmetlerin bazı toplum sorunları ile ilgilenme yetkisi olmadığına karar verebilecektir. Mahkemenin bu

19) Bk. DUVERGER, a.g.e., 1960, s. 309.
20) Bk. OGG-RAY, a.g.e., s. 309.

kararlarında kendi siyasal eğilim ve görüşlerini, ülkenin genel siyasetini belirleme yetkisine sahip organlarının görüş ve düşüncelerine üstün tuttuğu söylenecektir. Mahkemenin bir tür "veto" organı ve tutumunun bir tür "Dictature negative" olduğu belirtilecektir. Özellikle önemli bazı kararların dörde karşı beş oyla alındığı zaman "tek adam kararı" mahkemenin tutumu daha da sert eleştirilere neden olmuştur.

Bu durumun en çarpıcı örneği Yüksek Mahkeme ile Başkan Roosevelt arasında New Deal kararları ile ilgili gelişmedir.

Olayların gelişmesi şöyle özetlenebilir:

1932 Başkanlık seçimlerini Franklin Roosevelt kazanmıştı. Roosevelt, işsizlere iş, çiftçiye yardım vaadederek, sanayii yeniden işler hale koyacağını ve denetimini sağlayacağını söyleyerek, tasarruf sahibine güvence getireceğini, yargı reformu yapacağını, içki yasağını kaldıracağını açıklayarak başkan seçilmiştir.

Roosevelt *New Deal programı* ile Başkan seçilmiştir ve Başkan'ın partisi Demokrat Parti altı federe devlet dışında, tüm diğer federe devletlerde Kongre'de çoğunluğu sağlar. O zamana kadar, Başkanın bağlı olduğu partinin Kongre'de böyle bir çoğunluk sağladığı görülmemişti. Aynı zamanda da hiçbir Başkan ülkenin ekonomik ve sosyal yönden o kadar kötü bir döneminde Başkanlık görevini üstlenmemişti. İşsizlik çığ gibi büyümektedir... Bankaların 2/3'ünün kapanması ülkenin tüm banker ve para sistemini tehdit etmektedir... Bankalara güvensizlik tüm tasarrufların çekilmesine yol açmaktadır...

Roosevelt, çevresindeki uzman kişilerin özellikle ekonomistlerin, devlet adamları ve iş adamlarının yardımıyla krizi atlatacak geniş bir yasa programı hazırlar.

İlk önlem olarak, 9 Mart 1933 de 1917 tarihli "Trading with the Enemy Act" yasasına dayanılarak tüm bankalar kapatılır. Bu önlem yeni iflâsları önleme amacına yönelik olduğu kadar, kâğıt paranın altın dolarla değiştirilmesi talebine karşı alınan ilk önlemdir.

Kongre "Emergency Banking Act"ı kabul eder ve Bankalar idarenin denetimi altında tekrar açılır, altın ihracatı yasaklanır ve tüm altının ve altınla ödenecek bütün senetlerin, başka senetlerle değiştirilmek üzere hazineye devredilmesi emredilir. Bu *ilk düzenleme Bankalarla ilgilidir.*

22 Mart 1933 tarihli *ikinci bir yasa* ise toplumda *psikolojik rahatlamayı sağlamaya yöneliktir.* Bu yasa bira imalâtını ve satışını serbest bırakır. Alkollü işçiler Anayasanın 15 inci değişikliği ile 1919 da yasaklanmıştı.

31 Mart'ta *İşsizliğe karşı* "Civilian Conservation Corps" *CCC diye anılan yasa kabul edilir.* Bu yasa ile 17-28 yaş arasında 350.000 gence doğal zenginliklerin korunması programında çalışma olanağı yaratılır.

Ormanların temizlenmesi, orman yangınlarının önlenmesi ve söndürülmesi, bitki ve hayvan hastalıkları ile mücadele, akar suların akışını düzenleme çalışmaları, köprü, yol yapımı, erozyonun önlenmesi v.s. çalışmalarıdır bunlar.

Mayıs 1933 de işsizlere daha geniş olanaklar sağlamak amacı ile "Federal Emergency Rekief Administration" (FERA), "Civil Work Administration" (CWA) ve daha sonra da "Works Progress Administration" (WPA) kuruluşları oluşturulur. Böylece *işsizliğe karşı* önlemler genişletilir.

Ekonomide *tarım sektörünü* düzenleyen "Agricultural Adjustment Act" (AAA) kabul edilir 12 Mayıs 1933 de. Bu yasa ile federal hükûmet tarım ekonomi alanını en ince ayrıntısına kadar düzenler ve denetler. Yeni yasalarla borçlu çiftçilerin lehine çözümler getirilir, (AAA) yasası Başkana doları % 50 oranında düşürme yetkisi tanır.

(AAA)'nın oylamasından altı gün sonra, Kongre yeni bir yasa kabul eder. 'Tennessee Valley Authority" (TVA)yı kuran yasadır bu. TVA ulusal bir şirkettir. Başkanın seçtiği üç güvenilir kişi tarafından yönetilir. Şirket 1500 kilometrelik bir alan içinde su baskınlarını önlemek için, baraj, gölet yapacak ve elektrik üretecektir. Üretilen elektriğin bir kısmını dağıtacak, bir kısmını da elektro-metalürjide ve elektro-kimyada kullanacaktır. Kuracağı fabrikalarda, devlet için patlayıcı maddeler ve tarım için gübre üretecektir.

Bu büyük kuruluş, her meslekten binlerce işsiz insana iş sağlayacaktır. Çok geniş bir alanda toprağın veriminin artmasını sağlayacak, kırsal alanın elektrik ihtiyacını karşılayacak, tarım için sun'i gübre üretecek, ordu için gerekli patlayıcı madde ihtiyacını karşılayacak, ordunun bu alanda özel teşebbüse bağımlılığını azaltacaktı.

Haziran 1933 de "Banking Act", "Securities Act", demiryol-

larının rasyonel organizasyonunu öngören "Emergency Rail Road Transport Act'ı ve Roosevelt'in Kongre'nin kabul ettiği *en önemli yada dediği* "National Industrial Recovery Act'ı *(NİRA) kabul edilir.*

NİRA, bir defa iş hayatını felce uğratan tekelleri önleme olanağını getiriyordu.

Sonra NİRA çalışma hayatı ile ilgili ilkeler getiriyordu. Asgarî ücret ilkesini kabul ediyordu. Çocukların çalıştırılmasını yasaklıyor, sendika kurma özgürlüğünü ve toplu iş sözleşmesi yapma özgürlüğünü koruyordu. Bir uzlaşma ve hakemlik bürosu kuruyordu. Aynı zamanda NİRA, Başkan'a kamu yararına yönelik işlerle ilgili program hazırlama konusunda yetki veriyordu.

Bu yasalar tümüyle, işsizlere iş alanları açma ve ekonomik atılım programlarını içeriyordu.

New Deal Program'ı ve Yüksek Mahkemenin tutumu şöyle bir gelişme göstermiştir:

1934 de Yüksek Mahkeme, New Deal Program yasalarını Anayasaya aykırı bulmaz.

"Emergency" durum, olağanüstü, tehlike, acil durum göz önünde tutulduğunda bu kararlar yerindedir.

Tehlike durumu, acil durum, olağanüstü durum, normal dönemde, Anayasaya aykırı telâkki edilebilecek önlemlerin alınmasına müsaade eder, görüşündedir Yüksek Mahkeme. Bu kararını dörde karşı beş oyla alır. Yine Yüksek Mahkemeye göre, *acil durum,* ek yeni yetkiler yaratmamakla birlikte *belirsiz yetkilerin kullanımına olanak sağlar.* Yüksek Mahkeme, "bizim yorumunu yaptığımız bir anayasadır, insan ihtiyaçlarının yarattığı koşullara uyum sağlayacak bir anayasadır bu" diyecektir. Yüksek Mahkeme, anayasal sorunların, anayasayı yapanların bu sorunları nasıl çözümleyecekleri üzerinde fazla durmadan çözümlenmesi gerektiği görüşündedir.

Yine, Yüksek Mahkeme, "kamu çıkarı" kavramının, kişilerin faaliyetlerini kısıtlayabileceği görüşündedir.

Ancak, daha sonra Yüksek Mahkemenin New Deal yasaları karşısında tutumu değişecek. *1935-1936 yılları arasında Yüksek Mahkeme New Deal yasalarını Anayasaya aykırı bulacaktır.*

Mahkemenin bu tutumu karşısında Roosevelt *"İkinci New*

Deal" yasaları diye anılan ve Yüksek Mahkemenin Anayasaya aykırı bulduğu yasaları tekrar Kongre'ye sunacak ve Kongre'de bu yasaları kabul edecektir.

Yüksek Mahkeme *bu yeni yasaları da Anayasaya aykırı bulmakta gecikmez.* Yüksek Mahkemenin kararı 1936 Başkanlık seçimi arifesinde verilir. New Deal Yasaları Yüksek Mahkemenin kararları ile hemen hemen yok edilmiştir.

Yüksek Mahkeme bu Anayasaya aykırılık kararlarını iki noktaya dayandırmıştır: Bir defa, *yasama iktidarının delegasyonu Anayasaya aykırıdır,* ikinci olarak da, *üretim sorunlarında, federal devletin denetimi anayasaya aykırıdır.*

Bundan sonra *Başkan ile Yüksek Mahkeme arasında mücadele başlamış olur.*

1936 Başkanlık seçimleri bir plebisit havası içinde geçer. New Deal'in ekonomik ve sosyal felsefesi, o zamana kadar Amerika'da hâkim olan ekonomik ve sosyal felsefeye taban tabana zıttır.

O zamana kadar, ekonominin düzen ve denge içinde gelişmesinin tek şartının özgürlük olduğu kabul ediliyordu. Oysa, New Deal, denetimsizlik ve yönetim boşluğunun sonucu iflâs eden bir ekonominin yeni baştan, tek tek temel taşları konarak inşa edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Bu temel taşların her biri de ekonominin az çok geniş bir sektörünü denetim altında tutan yeni bir yasa idi[21].

O zamana kadar büyük iş çevrelerinin gelişme ve refahının tüm ulusun refahından kaynaklandığı söyleniyordu. Oysa New Deal, işçi ile, küçük çiftçi ile, küçük esnaf ile, yaşlılarla ilgileniyordu. Bunlara insan gibi yaşama olanakları sağlayan unsurlar arasında, büyük iş çevrelerinin refah ve gelişmesinin önemli bir unsur olduğunu kabul ediyordu, *ama* bunun ufak bir azınlığın aşırı zenginleşmesine neden olmamak kaydıyla...

New Deal taraftarları ve karşıtları arasında tam bir karşılıklı anlayışsızlık hâkimdir. New Deal taraftarları, liberal ekonomi taraftarlarını, ulusu felâkete sürüklemekle, milyonlarca insanı yoksulluğa mahkûm etmekle suçluyorlardı. Karşı taraf ise, New Deal taraftarlarının demagog maceraperest olduklarını ileri sürüyorlardı, bunlar geçici bir krizin yarattığı ortamdan yararlanarak Amerikan ekonomisinin hareket gücünü yani serbest teşebbüs

21) Ek. TUNC, a.g.e., s. 367.

ilkesini ve bu ilkenin ürünü olan kapitalizmi ve başarısını yok etmek istiyorlardı. Yüksek Mahkeme de bu şekilde düşünenler için ümit kaynağı olmuştu.

1936 seçimleri Yüksek Mahkeme mi? yoksa Roosevelt mi? sorusuna cevap olacaktı.

Amerikan toplumu % 60.7 çoğunlukla Roosevelt'i Başkan seçer. Bu gerçekten çok yüksek bir yüzdedir. Amerikan toplumu yalnız Roosevelt'i değil, partisinin programının temel ilkelerini de onaylamıştır.

Başka bir deyimle, kuraklık, kum fırtınaları, sel baskınları gibi sorunların, asgarî ücretin, azamî çalışma saatlerinin, çocukların çalıştırılması sorununun, sanayi kuruluşlarında çalışma koşullarının, tekeller kurulmasının, sanayi faaliyetlerinde yolsuzlukların her federe devletin, ayrı ayrı her federe idarenin, ayrı ayrı her federe devlet mahkemesinin etkili biçimde çözümleyebileceği sorunlar olmadığı kabul edilmiştir.

Başkanlık seçimlerinin sonucu, federal devlet iktidarının, federe devletler üzerinde ve federal devlette de Başkanın ve idare mekanizmasının açık zaferidir.

Yüksek Mahkeme 1936 da Başkan'a karşı mücadelesinde yenik düşmüştür.

5 Şubat 1937 de Başkan, Kongre'ye sunduğu mesajında genellikle adalet mekanizmasının ve özellikle de Yüksek Mahkemenin statik yapısına bir çözüm olarak, adalet mekanizmasına sürekli ve sistemli bir biçimde taze kan verilmesini önerir. Buna göre, 10 hizmet yılı olan ve 70 yaşını dolduran her federal yargıç (Yüksek Mahkeme yargıcı ya da alt mahkeme yargıcı) sayısı kadar genç üyenin mahkemeye katılmasına Kongre karar verebilecektir.

Bu arada şu noktayı da belirtmek gerekir ki, Yüksek Mahkemede en genç üye 61 yaşındadır. En yaşlı üye 80 yaşında ve Mahkeme yargıçlarının yaş ortalaması da 72 dir.

Anayasal açıdan Başkan'ın bu önerisinin uygulanmasında bir engel yoktur. Kongre mahkemelerin üye sayısını belirlemeye yetkilidir. Senato'nun onayı ile de Başkan yargıçların atama işlemini gerçekleştirmektedir.

Ancak bu öneri, Yüksek Mahkemede, kamu oyunda ve Kongre'de sert tepkilere neden olur. Başkanın kendi düşüncesine uygun yargıçlar atayarak Yüksek Mahkemenin kararlarını etki-

lemek istediği ileri sürülür. Yüksek Mahkeme Kongreye ve Başkan'a tâbi kılınarak "fren ve denge" sisteminin işlemez hale getirilmek istediği iddia edilir. Bu eleştiriler Başkan'ın önerisi doğrultusunda bir yasa yapılmasını engeller. Ancak bir süre sonra Yüksek Mahkeme üyelerinden birinin görevden ayrılması ile Yüksek Mahkeme yeni bir anlayış içine girer ve New Deal kararları doğrultusunda kararlar vermeye başlar. *Yüksek Mahkeme "İkinci New Deal" yasalarını anayasaya aykırı bulmaz.* Bunlar, Demiryolları İş yasası, İş İlişkileri yasası, Sosyal Güvenlik yasası, Asgarî Ücret yasası gibi yasalardır. Daha sonra, Yüksek Mahkeme üyelerinin bazılarının ölümü ya da emekliye ayrılmaları ile zihniyetindeki değişiklik kesinlik kazanır.

Yüksek Mahkemeye göre, Anayasa, yasanın öngördüğü bir usule uygun olmadan özgürlüğe yapılacak bir saldırıyı yasaklıyordu. Ama Anayasa mutlak ve kontrolsüz bir özgürlük de öngörmüyordu. Yüksek Mahkemeye göre, "Özgürlük ancak sosyal bir düzen içinde öngörülen özgürlüktü, sosyal düzen ise, sağlığı, güvenliği, ahlâk ve toplumun rahatını tehdit eden kötülüklere güvenliği, ahlâk ve toplumun rahatını tehdit eden kötülüklere karşı koruyan yasaların varlığını zorunlu kılıyordu." Yüksek Mahkemeye göre, toplum çıkarı gözönünde tutularak, amaca uygun bir düzenleme, mutlak özgürlüğü sınırlayan bir yasal usul –due process of law– teşkil ediyordu. Çünkü mutlak özgürlük toplum hayatı ile bağdaşmıyordu[22].

1946 dan sonra, Yüksek Mahkeme Anayasayı yeni bir bakış açısından yorumlamaya başlayacaktır. Bir yasanın Anayasaya uygunluğu, yasanın lafzının Anayasaya uygunluğunun incelenmesinin yanı sıra, yasa koyucuyu bu yasayı kabul etmeye yönelten toplum koşullarının hangileri olduğunu gözönünde tutarak Anayasaya uygunluk kararı verilmeye başlanmıştır[23]. Bu da Yüksek Mahkemenin hayatında yeni bir dönemi açmıştır.

5. Amerika'da hak ve özgürlükler

Bu konuda tüm Amerikan hak ve özgürlükler sisteminin ayrıntılı incelenmesi mümkün olmadığından, Yüksek Mahkemenin kararlarının ışığı altında iki konu üzerinde durulacaktır. Biri Amerika'da *eşitlik sorunu* ve buna bağlı olarak *siyah insanın hukukî statüsü,* ikincisi de *düşünce ve ifade özgürlüğü* olacaktır.

22) Bk. TUNC, a.g.e., s. 375.
23) Bk. OGG-RAY, a.g.e., s. 311.

Ancak bu sorunların incelenmesine başlanmadan önce, Anayasada yer alan hak ve özgürlüklere kısaca göz atmakta yarar var.

1787 Anayasası hak ve özgürlüklerle ilgili hükümler getirmemiştir. Ancak Anayasada 1791 de yapılan Anayasanın ilk 10 değişikliği ile Anayasaya bir Haklar bildirisi eklenir. Bu haklar genellikle İngiliz bildirilerini anımsatmaktadır ve özgürlüklerin korunmasıyla ilgili bazı kurallar getirilmiştir.

Anayasada yapılan bu değişiklikler, federal devlet iktidarının hak ve özgürlükleri çiğneyebilme ihtimaline karşı hakları güvence altına alıyordu. Federe devletler anayasalarındaki haklar bildirilerinin kişiyi federe devlet iktidarına karşı koruduğu düşünülüyordu.

Ancak 14 üncü anayasa değişikliğidir ki, kişileri federe devlet iktidarlarına karşı koruyucu kurallar getirecektir.

> Önce bu 14 üncü değişikliğin, federe devletlere getirdiği yükümlülüğe işaret edelim : "... Hiç bir federe devlet, Birleşik Devletler yurttaşlarının ayrıcalık ve dokunulmazlıklarını kısan yasalar yapamaz ya da uygulayamaz; hiç bir federe devlet, bir kimseyi, yasal yollar dışında hayatından, özgürlüğünden ya da mallarından yoksun kılamıyacağı gibi, kendi yargılama alanına giren bir kimseden, yasaların himayesinden eşit biçimde yararlanmayı esirgeyemez."
>
> 1791 de Anayasaya hak ve özgürlüklerle ilgili getirilen ilkeleri şöyle özetleyebiliriz :
>
> Kongre, din ve ibadet özgürlüğünü, söz ve basın özgürlüğünü, toplanma ve dilekçe verme özgürlüğünü yasaklayan ya da kısıtlayan yasalar yapamıyacaktır (1 inci değişiklik).
>
> Halkın silâh bulundurma ve taşıma hakkı ihlâl edilmiyecektir, çünkü, iyi örgütlenmiş bir milis, özgür bir devletin güvenliği için gereklidir (2 nci değişiklik).
>
> Barış zamanında ev sahibinin izni olmadan ve savaş zamanında da yasalarla belirlenmiş usuller dışında hiç bir asker hiç bir evde barındırılmağa zorlanamıyacaktır (3 üncü değişiklik).
>
> Kişilerin şahıslarının, evlerinin ve evrak ve eşyalarının haklı bir nedeni olmadan aranamıyacağı ve müsadere edilemiyeceği açıklanacaktır (4 üncü değişiklik).
>
> Kişi ve mal güvenliği ile ilgili 5 inci değişiklik ise şu kuralları koyacaktır:i İhbar ya da büyük jürice itham edilmiş olmadıkça, hiç kimse, ağır bir suç ya da haysiyet kırıcı bir ithama cevap vermekle yükümlü değildir. Kara ve denizordularında ya da -savaş zamanında ya da genel tehlike anında

faal hizmette bulunurken- milis teşkilâtında ortaya çıkan durumlar bu hükmün dışındadır. Hiç kimsenin hayatı ya da beden tamlığı aynı suçtan dolayı iki kez tehlike altına atılamaz. Hiç kimse herhangi bir ceza davasında kendi aleyhinde tanıklığa zorlanamıyacağı gibi, yasal bir usul izlenmeden, hiç kimse hayatından, özgürlüğünden, ya da mülkünden yoksun kılınamaz. Özel mülkiyetteki hiç bir şey, hakkaniyete uygun bir tazminat ödenmeden kamu hizmetine tahsis edilemez.

Tüm cezaî kovuşturmalarda, sanık, suçun işlendiği federe devlet ve bir yasanın önceden belirliyeceği bir yargı çevresine mensup jüri önünde, suçlamanın nitelik ve nedeni de açıklanarak çabuk ve açık yargılanma, aleyhindeki tanıklarla yüzleştirilme, kendi lehine tanıklar buldurup getirme, kendini savunmak için bir avukatın yardımını isteme haklarından yararlanacaktır (6 ncı değişiklik).

Kişinin 20 doları aşan Common Law davalarında jüri önünde yargılanma hakkı vardır (7 nci değişiklik).

Aşırı bir kefalet akçesinin istenemiyeceğini, aşırı para cezaları ile, alışılmamış nitelikte ve gaddarca ceza verilemiyeceği ilkesi ise, 8 inci değişiklikle kabul edilmiştir.

Bazı hakların anayasada sayılmamış olması, halkın sahip olduğu diğer hakların geri alındığı, kısıtlandığı anlamına gelmiyeceğini de 9 sayılı anayasa değişikliği açıklayacaktır.

Anayasanın, federal devlete bırakmadığı ya da federe devletler için yasaklamadığı yetkiler, sırasıyla federe devletlerin ya da halkındır. (10 uncu değişiklik).

A. Amerika'da Eşitlik İlkesi ve Siyah İnsanın Statüsü

a) *Kölelik kurumu . Köleliğin yasak olmadığı dönem*

Amerika'da siyah insanın köle olarak çalıştırılması, ilk kolonilerin kuruldukları döneme rastlar. 1619 yılında bir Hollanda gemisi, Afrika'dan yirmi kadar siyah insanı köle olarak Virginia'ya getirir. Bu tarihten başlayarak Afrika ile Amerika arasında siyah insan ticareti giderek gelişir ve kölelik doğal bir kurum haline gelir.

XVIII inci yüzyılda bütün kolonilerde kölelik vardır ama, pirinç ve pamuk tarımı yapılan ve bol ve ucuz el emeğine ihtiyaç duyulan güney kolonilerinde kölelik çok daha yaygındır. Köle ticareti de genellikle Boston'lu armatörlerin elindedir.

Ancak zamanla, kölelik kurumu ile ilgili görüş ve inançlarda ufak bazı değişiklikler olacaktır, güney kolonileri dışındaki kolonilerde köleliğe pek iyi gözle bakılmaz olur.

Köle ticaretinin devamını isteyenlerle, köleliğe karşı olanlar arasında görüş ayrılığı, federal anayasanın yapıldığı sırada az çok belirgin olarak ortaya çıkar. İki taraf arasında varılan uzlaşma anayasada yer alan hükümlerle dikkati çeker.

Anayasaya göre (Mad. I, Böl. 9, § 1), 1808 yılından önce, Kongre ülkeye köle girişini yasaklamayacaktır, ama ülkeye sokulan her köleden on doları geçmemek üzere bir resim ya da haraç alabilecektir.

> Hatırlanacağı gibi bu madde şöyle diyordu: Dışarıdan içeriye göç ya da halen mevcut federe devletlerden herhangi birinin ülkesine kabul etmeyi uygun gördüğü kimselerin dışarıdan getirilmesi 1808 yılından önce Kongrece yasaklanmıyacaktı.
>
> Yine Anayasaya göre, federe devletlerin ödeyecekleri vergi miktarı ve Temsilciler Meclisine gönderecekleri temsilci sayısı, nüfusa göre belirlenecektir, nüfus ise özgür kişi nüfusuna köle sayısının beşte üçü kadar bir sayının eklenmesiyle belirlenecektir.
>
> Temsilci sayısı gibi, doğrudan vergiler de, Birliğe katılan federe devletler arasında herbirinin nüfusuna göre hesaplanır. Bu nüfus özgür kişilerin toplamına -ki bu toplama, belli bir süre için hizmetle yükümlüler dahil edilir, ama vergi ödemeyen yerliler bu toplamın dışında kalır- tüm diğer kişilerin 3/5'i eklenerek belirlenir (Anayasa, Mad. I, Böl. 2, § 3).
>
> Anayasanın bir başka maddesine göre de (mad. IV, böl. 2, § 3) federe devletler, kendi topraklarına sığınan kölelerin serbest bırakılmasını öngören yasalar çıkartmayacakları gibi, köleleri sahiplerine iade edeceklerdir.
>
> Anayasanın bu kuralla ilgili maddesi de aynen şöyledir: "Bir federe devlette, o devletin yasalarına göre bir hizmet ya da bir iş ile yükümlü olup da bir başka devletin ülkesine kaçmış bulunan bir kimse, o hizmet ya da işten kurtulmak için, kaçtığı federe devletin yasalarına ya da tüzüklerine dayanamaz ve hizmet ya da işi kendisinden borçlu olduğu tarafın istemi üzerine teslim edilir".
>
> Görüldüğü gibi, 1787 Anayasası, kölelik kurumunu kabul etmiş, bu kurumu düzenleyen kurallar koymuştur. Ancak dikkat edilecek olursa, Anayasa köle ya da kölelik sözcüklerini hiç kullanmamıştır.

Köleliği kabul edenlerle etmeyenler arasında mücadele yeni federe devletlerin kuruluşu ve birliğe katılışı sırasında şiddetlenecektir. Bu konuda izlenen siyaset iki noktada ağırlık kazanmıştır. Bir defa, ülkede mümkün olduğu kadar geniş bir alanda köleliği reddeden yasaların hâkim olmasını sağlamak ve ikinci

olarak da, ülkeye yeni köle girişini önlemek. Böylece bir süre sonra, yeni köle ithali ile beslenmeyen kölelik kurumunun kendiliğinden ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Buna göre hedef köleliği kaldırmak değil, alan bakımından yayılmasını önlemek ve giderek köle sayısının azalmasını sağlayarak günün birinde yok olmasını sağlamaktır. Bu nedenle köleliği kabul eden federe devletlerle kölelik kurumuna karşı olan federe devletler, yeni devletlerin birliğe kabul edilmesi sırasında çok duyarlı davranacaklardır.

Ancak, bu konuda da, devletlerin statu quo'nun bozulmaması yönünde aralarında sessiz, gizli bir uzlaşmaya vardıkları dikkati çeker.

Şöyle ki, Kongre, Birliğe katılan köleliği kabul eden bir federe devlete karşı köleliği reddeden bir başka federe devleti Birliğe kabul edecek ve bir süre statu quo'yu korumayı başaracaktır[24].

Ne var ki, tüm çabalara rağmen, kölelik sorunu kuzey ve güney devletleri arasında bir sorun olmaya devam edecektir.

Bir zamanlar kendilerinin de siyah köle kullandıklarını ve siyah köle ticaretinden büyük servetler yaptıklarını unutmuş görünen kuzey devletleri köleliğin kaldırılmasını isterken, buna karşılık güney devletleri köleliği yaşayan, canlı bir kurum olarak kabul etmekte ve köleliğin sürdürülmesini zorunlu görmekteydiler. XIX uncu yüzyılın başlarında, bir patlama yapan pamuk üretimi için güney devletlerinin el emeğine ihtiyaçları vardı, öte yandan güney devletleri kölelerine iyi davrandıkları inancı içinde kölelik kurumunun devamında ahlâkî yönden bir sakınca da görmemekteydi.

Kölelik konusunda federe devletler arasında ortaya çıkan sorun genellikle iki noktada düğümleniyordu. Bunlardan birincisi, *kaçak kölelerin* durumu idi. Daha genel olarak kölelik konusunda yasalar ihtilâfı idi.

İkincisi de, *yeni devletlerin Birliğe katılmaları* sırasında kölelikten yana olmaları ya da köleliğe karşı olmaları önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyordu.

Kaçak kölelerin durumu ve köleliği kabul etmeyen devletlerin topraklarından geçen kölelerin durumu devletler arasında çeşitli anlaşmazlıklara neden olacaktır.

---

24) Bk. TUNC, a.g.e., 1954, s. 117 vd.

Bilindiği gibi, Anayasa, (mad. IV, böl. 2, § 3), kaçak kölelerin, köleliği kabul etmeyen bir federe devletin topraklarına girmekle özgür bir kişi sayılamayacaklarını ve bunların sahiplerine iade edilecekleri kuralını getirmiştir.

Ancak, anayasada bu iade işleminin hangi otorite tarafından yerine getirileceği konusunda bir açıklık yoktur. Bu durumda, anayasanın her federe devlete bu konuda gerekli önlemleri alma zorunluğunu getirmiş olduğu düşünülebilirdi.

1793 de Kongre bir yasa ile kaçak kölelerin iadesi konusunda federal otoritelerle birlikte federe devletler otoritelerini de yetkili kılacaktır.

Bu arada kuzey devletlerinde, köleliğe karşı eğilimlerin güçlenmesiyle, bu kuzey devletleri kölelerin iadesi ile ilgili yasal düzenlemeler yaparlar.

1826 da Pennsylvania'nın kabul ettiği yasa ve bu yasanın Yüksek Mahkeme değerlendiriliş biçimi ilginçtir.

Pennsylvania federe devleti, bu yasa ile, iade edildikleri takdirde köle olarak çalıştırılacak siyahların iadesini yasakladığı gibi, kamu görevlilerine de bu konuda federal yasayı uygulamamalarını emredecektir.

Yüksek Mahkeme 1842 de, bu yasanın Federal Anayasaya uygunluğu sorununu çözümler (Prigg v. Pennsylvania davası).

Yüksek Mahkeme çoğunluk kararı ile, bu yasanın, Federal Anayasanın IV üncü maddesine ve bu maddenin uygulanmasını gösteren yasaya aykırı olduğuna karar verir.

Yine Yüksek Mahkeme bu kararında, federe devletlerin federal bir yasanın uygulanmasına karşı çıkamayacaklarını kabul etmekle birlikte, federal yasanın uygulanmasına yardımcı olmaya zorlanamayacaklarını da açıklar.

Başka bir deyimle, Pennsylvania federe devleti yasasının, kamu görevlilerine federal yasayı uygulamama emri geçerli kalıyordu[25].

Tahmin edileceği gibi, Yüksek Mahkemenin bu kararı kimseyi memnun etmeyecekti, ancak bu karar üzerine bazı kuzey devletleri 1793 tarihli federal yasanın uygulanmasını, kamu görevlilerine yasaklayacaklardır.

---

25) Bk. TUNC, a.g.e., 1954, s. 155.

Yasalar ihtilâfı çerçevesinde, bir başka sorun da, köleliği kabul etmeyen bir federe devletin topraklarında *yolculuk yapan* siyah insanların durumu ve yine köleliği kabul etmeyen bir federe devlette efendileri ile *geçici olarak ikamet eden* kölelerin statülerinin belirlenmesi ile ilgilidir.

Uzun süre bu durumlarda kölenin statüsünde bir değişiklik olmadığı kabul edilmiştir. Ancak 1836 da Massachusettes federe devleti yüksek mahkemesi "Communwealt v. Ames" kararında, Massachusettes federe devleti topraklarından geçen ya da bu topraklarda geçici olarak ikamet eden kölelerin özgür sayılacaklarına, aksi durumun, Massachusettes Anayasasına ve doğal hukuka aykırı olacağına karar verir[26]. Bu karar üzerine kuzey devletleri bu doğrultuda yasalar çıkarırlar. Ancak güney devletleri, Federal Anayasanın köleliği kabul ettiği gerekçesi ile bu yasalara ve kararlara karşı çıkacaktır.

Köleliğin ortaya çıkarttığı hukukî sorunlarda, köleliği savunanlar da köleliğe karşı olanlar da genellikle Federal Anayasanın hükümlerine dayanıyorlardı.

Federal Anayasaya göre, (mad. IV, böl. 2, § 1) "Her federe devletin yurttaşları, diğer federe devletlerde yurttaşların yararlandıkları tüm ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan yararlanırlar" kuralı ve yine Federal Anayasanın 5 inci değişikliği ile kabul edilen "yasal bir usule uygun olmadan, hiç kimse hayatından, özgürlüğünden ya da mülkünden yoksun kılınamaz" kuralı her iki taraf için de iddialarına dayanak oluşturuyordu.

Ancak bu kuralların uygulanmasında asıl sorun, kölelerin bir *insan* ya da mülkiyet konusu olan bir *eşya* kabul edilmesinde ortaya çıkıyordu. Çünkü, köle insan ya da eşya kabul edilmesi hallerinde Anayasanın bu kuralları değişik sonuçlara götürüyordu.

Bu temel sorundaki görüş ayrılığı giderilmedikçe, aynı kurallara dayanılsa da çözüm her iki taraf için değişik oluyordu. Kuzey devletleri, kaçak kölelerin iadesini Anayasa'da öngörülen yargı usullerine aykırı olduğunu ileri sürerek, iade işlemine karşı çıkıyordu. Güney devletleri ise bu konuda cezaî ya da hukukî bir yargı sorunu olmadığını, kölelerin anayasa tarafından korunan şahıslardan olmadıklarını, kölelerin hukuken mülkiyete konu olan eşyalar kategorisine girdiklerini iddia ediyordu.

---

26) Bk. TUNC, a.g.e., s. 156.

1857 yılında, Yüksek Mahkeme, konu ile ilgili bir karar verecektir –Dred Scott case–.

Bu dava ile Yüksek Mahkeme şu soruların cevabını verecektir :

— Köleliği kabul etmeyen bir federe devlet topraklarında, sahibi ile geçici olarak ikamet eden bir köle, köleliği kabul eden bir federe devlet topraklarına döndüğünde statüsü ne olacaktır? Tekrar köle mi sayılacaktır? Yoksa özgür bir insan mı sayılacaktır?

Bu soruya, 2 ye karşı 7 oyla, kölelik statüsünün değişmediğine, dolaştığı devlet topraklarında statüsü ne olursa olsun, köleliği kabul eden devletlerin topraklarına döndüğünde kölelik statüsünün devam ettiğine karar verir Yüksek Mahkeme.

— İkinci soru, özgür bir siyah insan, Anayasanın anladığı anlamda bir yurttaş sayılabilir mi?

Bu soruya da Yüksek Mahkeme 2 ye karşı 6 oyla, bir siyahın Birleşik Devletleri Yurttaşı sayılamayacağına karar verir.

Bunun iki nedeni vardır, Yüksek Mahkemeye göre bir defa, bu kimse köledir, ikincisi de siyahtır. Siyahlar bağlı oldukları federe devletlerin yurttaşı olabilirler, ama bunlar Birleşik devletlerinin yurttaşı değil fakat teb'asıdır. Ve federe devletlerin konu ile ilgili yasaları, işlemleri ve hatta Federal Hükûmet dahi bunları Federal Devlet yurttaşı yapamaz.

Yüksek Mahkemenin cevapladığı son bir soru da, Kongrenin Birleşik Devletler topraklarında köleliği yasaklayıp yasaklayamayacağı sorusu olmuştur.

Yüksek Mahkeme, Kongre'nin Birleşik Devletler toprakları üzerinde köleliği yasaklama yetkisi olmadığına karar verecektir. Gerekçe olarak da Yüksek Mahkeme şu görüşe yer verir: Kongre'nin Birliğe dahil topraklar üzerinde Anayasadan doğan yetkisi (AY. mad. IV, böl. 5, § 2), 1787 den önce kazanılan topraklar için geçerlidir. Kongre'nin yeni kazanılan topraklar üzerinde yetkisi, yeni devletler kurma, yeni topraklar kazanma yetkisinden doğar. Böyle olunca da bu yetki sınırlıdır. Kongre'nin yeni kazanılan toprakların iç işlerine karışma, onları koloni gibi yönetme yetkisi yoktur[27].

Böylece, bu kararları ile Yüksek Mahkeme güney devletlerinin kölelik konusunda en aşırı tezlerini benimsemiştir.

---

27) Ex. TUNC, a.g.e., 1954, s. 16 vd.

İç savaşa kadar, gelişmeler, Yüksek Mahkemenin kararları da dahil olmak üzere genellikle kölelik lehinedir.

b) *İç Savaş ve Köleliğin Kaldırılışı*

İç savaş, güney devletleri ile kuzey devletleri arasında 1861 - 1865 yılları arasında cereyan eder. Genellikle 36° 30′ enlem dairesinin kuzeyinde kalan federe devletler köleliği kabul etmeyen devletler ve bu enlem dairesinin altında kalan devletler de köleliği kabul eden devletler olmuşlardır.

1860 yılında Lincoln Amerika Birleşik Devletleri Başkanı seçilir. Aynı yılın sonunda Güney Carolina devleti federasyondan ayrılma kararı alır, bir ay sonra da güneydeki diğer altı federe devlet de aynı yolu izler. Kongre'de girişilen uzlaşma çabaları olumlu sonuç vermez. 1861 yılında Washington'da bir barış konferansı toplanır ama, bu arada Güney devletleri Alabama'da kendi anayasalarını yapmak üzere toplanırlar. Bu devletlere göre –Calhoun doktrini– federe devletler egemen devletlerdir. Federal devletin yasalarına karşı veto hakları vardır. Bu hakkın son şekli de birlikten ayrılma olacaktır. Lincoln uzlaştırıcı bir çaba ile, köleliğin uygulandığı devletlerde, köleliği kaldırmaya yetkisi ve niyeti de olmadığını, ancak federasyondan ayrılmalarını da kabul etmeyeceğini açıklar. Güney devletleri Nisan 1861 de savaşı başlatırlar. Savaş 1865 de sona erecektir.

İç savaş başladıktan sonra, kuzey devletlerinin kölelik sorununa bakış açısı değişecektir.

Güney-Kuzey devletleri "Birlik" içinde yaşadıkları sürece, kuzey devletleri güneyde uygulanan köleliği kaldırmayı düşünmemişti. Kuzey devletleri sadece köleliğin yayılmasını, gelişmesini önlemeyi hedef almıştı.

Ancak, güney devletleri, "Birlik"ten kopmayı düşünmeye başladıktan, savaşa giriştikten ve özellikle kölelik sorunu savaşın nedeni sayıldıktan sonra, köleliğin kaldırılması sorunu gerek Kongre'yi gerek kamu oyunu ilgilendiren sorun olur. Başkan Lincoln köleliğin kaldırılması görüşündedir, ama savaşı şiddetlendirecek acele bir karar almaktan kaçınır[28].

Ancak, Nisan 1862 de *Kongre bazı bölgelerde* (Colombia ve federe devlet olarak örgütlenmemiş topraklarda) *köleliği kaldırır.*

28) Bk. TUNC, a.g.e., 1954, s. 179.

Temmuz 1862 de Kongre, "Confiscation Act" ile asi güney devletlerinde yakalanan ya da *"Birlik"* saflarına katılan kölelerin özgür sayılacaklarını açıklar.

Eylül 1862 de daha radikal bir karar alınır: Başkan Lincoln Orduların Başkumandanı sıfatı ile bir açıklama yaparak, savaşın "Birlik"in korunması için yapıldığını, ancak 1 Ocak 1863 tarihinde hâlâ "Birlik"e karşı isyan etmiş durumda olan tüm topraklarda köleliğin derhal ve kesin olarak kaldırılacağını açıklar.

Bu açıklama fazla etkili olmayacaktır. Bunun üzerine 1 Ocak 1863 de "Birlik"e karşı isyan etmiş durumda olan *tüm topraklarda köleliğin kaldırıldığı ilân edilir.*

Başkan'ın bu kararının Anayasaya uygunluğu tartışmaları sürerken, Kongre 1865 de *Anayasada 13 sayılı değişikliği gerçekleştirir.*

Buna göre, "Birleşik Devletlerde ya da onların yönetimine tâbi herhangi bir yerde ne kölelik ne de bir suçun cezası sayılmadıkça angarya vardır."

1868 de *de Anayasanın 14 üncü değişikliği* ile siyah insanla beyaz insan arasında *eşitlik* sağlanıyordu. Şöyle deniliyordu bu değişiklikte: "Birleşik Devletlerde doğup ya da onun uyrukluğuna geçip ve onun yargı yetkisine tâbi olan her birey Birleşik Devletlerin ve ikamet ettiği federe devletlerin yurttaşıdır. Hiç bir federe devlet, Birleşik Devletler Yurttaşlarının ayrıcalıklarını ve dokunulmazlıklarını kısan yasalar yapamaz ya da uygulayamaz Hiçbir federe devlet, bir kimseyi yasal usul dışında hayatından, özgürlüklerinden ya da mallarından yoksun kılamayacağı gibi, kendi yargılama alanına giren bir kimseden, yasaların himayesinden eşit biçimde yararlanmayı esirgeyemez."

"Kongre işbu değişikliğin hükümlerinin yerine getirilmesini uygun bulacağı yasalarla sağlamaya yetkilidir."

Bu *anayasa değişikliği ile,* görüldüğü gibi, *siyah ve beyaz insana eşit haklar ve özgürlükler tanınmış olur.* Ve Kongre, 14 üncü Anayasa değişikliğindeki "yasaların eşit himayesi" ilkesinin uygulanmasını sağlamak amacı ile 1875'de, lokanta, otel ve karada ve denizde kamuya açık yerlerde, tiyatro ve diğer eğlence yerlerinde ırk, renk ayırımını yasaklayan yasayı kabul eder.

Ne var ki ne *Anayasanın hükmü ne de diğer yasalar siyah - beyaz insan ayırımını önleyebilecek ve ne de siyah ve beyaz insan eşitliğini sağlayabilecektir.*

1870 de Anayasanın 15 inci değişikliği gerçekleştirilir. Buna göre, "Birleşik devletler yurttaşlarının *oy hakkı*, Birleşik Devletler ya da herhangi bir federe devlet tarafından ırk, renk ya da daha önceki kölelik durumu gerekçesiyle kaldırılamaz ya da kısılamaz". "Kongre iş bu değişikliğin hükümlerini yerine getirilmesini uygun bulacağı yasalarla sağlamaya yetkilidir."

c) *Eşitlik ilkesinin uygulaması*

Anayasanın getirdiği yasa önünde eşitlik ve siyasal hakları kullanmada eşitlik ilkeleri nasıl uygulanmıştır ve Yüksek Mahkemenin bu sorunlarla ilgili görüş ve tutumu ne olmuştur, kısaca ana hatları ile görmeye çalışalım:

Hemen belirtelim ki, Anayasa hükümlerine ve federal yasalara rağmen ırk ayırımı bütün şiddeti ile devam edecektir. Bu uygulama nasıl olmuş ve neye dayandırılmıştır?

Yüksek Mahkemenin ırk ayırımı konusundaki tutumu, Anayasa değişiklikleri ile kabul edilen ilkelere getirdiği yorumlar ve kararları ile, Anayasa ilkelerinin kapsamını son derece daraltmış ve ırk ayırımına kapıyı ardına kadar açmıştır.

Bunlardan bazılarına işaret edelim:

Bir defa, Yüksek Mahkeme "devletler" sözünü dar bir yorumla açıklamıştır. Yüksek Mahkeme, hak ve özgürlüklerin federe devletler otoriteleri tarafından ihlâl edilmesi ile, federe devletlerde kişiler tarafından ihlâl edilmesi olayını birbirinden ayırmış ve Kongre'nin yani Federal Devletin, ancak federe devletler otoriteleri tarafından yapılan ihlâllere karşı mücadele edebileceğini, yoksa, federe devletler yurttaşlarından gelebilecek ihlâllere karşı hiçbir yetkisi olmadığına karar vermiştir. Ve sonuçta 1875 yasasını etkisiz kılmıştır.

İkinci olarak, Yüksek Mahkeme federal devletin yetki alanına giren bölümü de kısım kısım daraltmıştır.

Anayasanın 14 üncü değişikliğinin hedefi, Birleşik Devletler yurttaşlarının ayrıcalık ve dokunulmazlıklarının federe devletlerden de gelebilecek saldırılara karşı korumaktı ve Birleşik Devletlerde doğan ya da uyruğuna geçen kişilerin Birleşik Devletler yurttaşı sayılacaktı.

Ancak Yüksek Mahkeme bu anayasa değişikliğini yapanların Federal devlet - federe devletler ilişkileri teorisini değiştirmek

isteyebileceklerini ve Kongre'ye tüm Birleşik Devletler ülkesi üzerinde din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, kişi güvenliği v.s. sağlama yetkisinin verilmek istendiğini kabul etmez.

Yüksek Mahkeme "çifte tâbiyet", "dual citizenship" kuralından yola çıkar. Buna göre bir federe devletin yurttaşı, aynı zamanda Federal Devletin de yurttaşıdır. Yüksek Mahkemenin sorunu anlayışına göre, 14 üncü Anayasa değişikliği "hiçbir federe devlet Birleşik Devletler yurttaşlarının ayrıcalık ve dokunulmazlıklarını kısan yasalar yapamaz ve uygulayamaz" derken, bu ayrıcalık ve dokunulmazlıklar kavramı içine, kişinin hem federe devlet yurttaşı olarak hem de Federal Devletin yurttaşı olarak sahip olduğu tüm hak ve özgürlükler girmez.

Yüksek Mahkemeye göre, kişinin federe devlet yurttaşı olarak sahip olduğu hak ve özgürlüklerle Federal Devletin yurttaşı olarak sahip olduğu hak ve özgürlükleri ayırmak ve bunları ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

Yüksek Mahkemeye göre, bir kimsenin sahip olduğu hemen tüm hak ve özgürlükler, ona yurttaşı olduğu federe devlet tarafından verilmiştir. Kişinin Federal devletin yurttaşı olarak sahip olduğu hak ve özgürlükler ise çok sınırlıdır, bunlar örneğin, limanlara serbestçe girip çıkma, açık denizde can ve mal güvenliğinin sağlanmasını isteme gibi çok dar kapsamlı hak ve özgürlüklerdir. İşte, Yüksek Mahkemeye göre, Anayasanın 14 üncü değişikliği, kişiyi federe devletler tarafından, bu çok sınırlı hak ve özgürlüklerin ihlâl edilmesine karşı koruyordu. Yani kısaca, bu Anayasa değişikliği siyahların durumunda hiçbir değişiklik yapmıyordu, Yüksek Mahkemeye göre...

Yukarıda görüldüğü gibi, Yüksek Mahkemeye göre, kişinin ayrıcalık ve haklarının korunması federe devletlerden gelebilecek saldırılara karşı söz konusu idi. Hak ve özgürlüklere bireylerden gelebilecek saldırılara karşı korunması federe devletlerin bir iç sorunu idi ve yalnızca bu devletleri ilgilendiriyordu.

Yüksek Mahkeme ırk ayırımının uygulanabilirliğini kabul ediyordu. 1883 de Yüksek Mahkeme, ırk ayırımına karşı önlemler getiren ve herkesin eşit olarak kamu hizmetlerinden yararlanma hakkını tanıyan "Civil Rights Act"ı Anayasaya aykırı bulacaktır.

"Eşit fakat ayrı" kuralı

Ne var ki, Yüksek Mahkeme bu kadarla da yetinmez, 1896 dan

başlayarak ırk ayırımını kabul eden yasaların, siyahlarla beyazlar arasında eşitliğe saygılı olmak kaydıyla Anayasaya uygunluğuna karar verir. Yüksek Mahkeme her topluluğa eşit olanaklar sağlandığı ve araç ve gereçler de aynı evsafta olduğu halde, toplulukları ayrı tutmanın sakıncalı olmadığı görüşünü benimser. Başka bir deyişle *ırk ayırımını anayasal bir kural şekline* sokar.

"Eşit fakat ayrı" kuralının uygulanması 1890 lardan başlar. Bu tarihte Louisiana devleti demiryolu yolculuğunu düzenleyen bir yasa yapar. Bu yasa demiryolu idaresine, "beyaz" ve "renkli" yolcuların ayrı ama eşit biçimde düzenlenen vagonlarda yolculuk yapmalarını sağlayacak düzenlemeler yapma yetkisini veriyordu. Yani yasaya göre, beyaz ve siyah insanlar ayrı yerlerde fakat eşit koşullarda yolculuk yapacaklardı.

Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı olduğu iddiası üzerine Yüksek Mahkemenin önüne gelen bir yasayı Yüksek Mahkeme Anayasaya aykırı bulmaz. Ayrı ama eşit kuralı uygulamasına göre yapılan düzenlemelerin Anayasanın eşitlik ilkesini bozmadığı görüşüne varır Yüksek Mahkeme... –1895 Plessy - v. Ferguson davası–.

"Eşit fakat ayrı" kuralı birçok federe devlet Anayasalarında ve mahallî idareler mevzuatında yer alacaktır. Irk ayırımı yasal bir tutum ve davranış sayılır. Siyahlarla beyazların yerleşim bölgeleri, okulları, fakülteleri, otelleri, lokantaları, ulaşım araçları, eğlence yerleri, plajları, yüzme havuzları, sinemaları ve hatta tuvaletleri ayrılır...

"Eşit fakat ayrı" kuralının bir aldatmaca olduğunu söylemeye kuşkusuz gerek yok. Bu kural siyahları, beyazların yerleşim merkezlerinden, okullarından uzaklaştırmayı amaçlıyordu, yoksa söz konusu olan siyahlara da eşit koşullarda yaşama olanaklarının sağlanması değildi. Siyahların okullarında eğitim düzeyi çok düşüktü, siyahlar arasında okur-yazar sayısı çok azdı, oturdukları yerlerin, mahallelerin yaşam koşulları çok kötüydü, siyahların yaptıkları işler de beyazların yapmak istemedikleri işlerdi... Beyazların siyahların okullarında okumak istemeleri, bu yerlerde oturmak istemeleri söz konusu değildi...

Bu arada birçok federe devlet de, siyahların beyazlarla evlenmelerini, cinsel ilişkide bulunmalarını yasaklayan ve cezalandıran –misgeneration– yasalar kabul ederler.

Anayasanın 15 inci değişikliği de *Siyasal Haklar* alanında si-

yah-beyaz eşitliğini sağlayamayacaktır. Çünkü, yasaları amaçlarından saptırmak her zaman mümkün olmuştur.

1870 de yürürlüğe giren Anayasanın 15 inci değişikliği Birleşik Devletlerin yurttaşlarının oy hakkı ile ilgilidir. Buna göre, Birleşik Devletler ya da herhangi bir federe devlet tarafından, ırk, renk ya da önceki kölelik durumu nedeniyle oy hakkı kaldırılamayacak ya da kısıtlanamayacaktı.

Ancak bu hüküm de, siyasal haklar konusunda siyahları beyazlarla eşit kılmaya yetmeyecektir.

Federal orduların güneyden çekilmelerinden sonra, beyazlar siyahlar üzerinde üstünlüklerini sağlamak için çeşitli yollara baş vururlar. İlk denenen yol şiddet, baskı, sindirme yolu olacaktır Ku-Klux-Klan'ın uyguladığı şiddet eylemleri, siyahları seçim sandıklarından bir süre uzak tutmayı başarır. Ancak bu şiddet yolunun uzun sürede etkili olamayacağı anlaşılır. Bunun üzerine yasalarla siyahların siyasal haklarını kullanmalarının önüne geçilmesi yoluna gidilir.

Bu nasıl gerçekleştirilir?

Her federe devletin kendi seçim yasasını yapmaya ve seçmenlerini belirleme yetkisi vardır. Federe devletler bu alanda da şüphesiz sınırsız, mutlak yetki sahibi değildirler. Anayasanın 15 inci değişikliği bir takım sınırlamalar öngörmüştür. Irk, renk, cinsiyet farkı gözetilerek ve eski kölelik durumu nedeniyle oy hakkında kısıtlama ve sınırlamalar yapılamayacaktır.

Ne var ki, bu *yasaklara dokunmadan da siyasal hakların yok edilmesi mümkündür...*

Örneğin, 1890 da Missisipi federe devleti Anayasasına koyduğu hükümlerle siyasal hakları kısıtlayacaktır. Bu anayasaya göre, seçmen olmak için iki yıl federe devlette, bir yıl da seçim bölgesinde ikamet etmek, vergilerini ödemiş olmak ve anayasanın mantıklı bir yorumunu yapabilmek gerekli sayılmıştır.

Bu koşullar siyahları seçim sandıklarından uzak tutabilmek için konmuştur. Ve bu koşulların hiçbiri ırk, renk ayırımı ya da eski kölelik durumu ile ilgili değildir ve federal Anayasanın 15 inci değişikliğe aykırı olduğu iddia edilemez.

Federal Yüksek Mahkeme de anayasaya aykırılığa karar vermeyecektir. Bir çok güney devletleri anayasalarında seçmen olmak için aranan koşullar için bu kuralları koyacaklardır.

Ne var ki, bir süre sonra bu koşullardan doğan bazı sakıncalar ortaya çıkar. Bu koşulların siyahların yanı sıra beyazları da siyasal haklardan yoksun bıraktığı anlaşılır. Ancak, buna da bir çözüm bulunmakta gecikilmez. Federe devletler anayasalarında değişiklik yaparak *"büyük baba"* kaydını koyarlar. Buna göre 1 Ocak 1867 de büyük babası seçmen olan bir kimse başkaca bir koşul aranmadan siyasal haklara sahip olacaktır. 1 Ocak 1867 tarihi, azat edilmiş kölelerin siyasal haklardan yoksun bırakılmalarını yasaklayan Kongre kararından iki ay önceki tarihtir.

Böylece okuma yazma bilmeyen, vergi ödemeyen yoksul bir beyaz, 1867 de seçmen olan bir beyazın torunu olduğu için siyasal haklara sahip olacaktır. Buna karşılık hiçbir siyah, siyasal hakları kullanmış bir dedeye sahip olamadığı için de seçmen olma hakkından yoksun kalacaktır...

Siyasal haklara sahip olabilmek için öngörülen bu koşul, 1915 de Yüksek Mahkeme tarafından Anayasaya aykırı bulunacaktır.

Siyasal haklar için *vergi ödeme* koşulu birçok güney devletlerinde aranan bir koşuldur. Seçmen olma yaşını doldurmuş siyahların büyük çoğunluğu seçmen listelerinde yer almazlar. Seçmen olmak için aranan *"eğitim koşulu", "federe devlet ve Federal Devlet anayasalarını okuma, anlama ve açıklayabilme koşulu", "manevî değer koşulu"*, siyahları beyaz yöneticilerin keyfine ve eğilimine göre sandık başından uzaklaştırabilmektedir. Buna bir de siyahlar üzerindeki fiilî baskılar, tehdit, şiddet eylemleri eklenince siyahların siyasal haklarının çok geniş boyutlarda kısıtlanmış olduğu gerçeği ortaya çıkar[29].

Siyasal haklar dışında da, siyahlar Amerika'da ikinci sınıf yurttaştır. Ekonomik durumları zamanla belki biraz düzelme göstermiştir ama, genel olarak, büyük oranda siyahlar beyazlardan ayrı yaşamaya mahkûmdur.

Bu durumu Yüksek Mahkeme istemiş ve kabul etmiştir.

Ancak *1935 lerden sonra ve özellikle de 1944 lerden sonradır ki,* Yüksek Mahkeme siyahlarla ilgili görüşlerinde bazı değişiklikler yapacaktır.

1946 da ırk ayırımına karşı kararlar vermeye başlayan Yüksek

29) Bk. OGG-RAY, a.g.e., s. 124 vd.; TUNC, a.g.e., 1954, s. 221; TUNC, a.g.m., Rev. de Dr. Pub, s. 423 vd.

Mahkeme bu tarihte, –Morgan Virginia kararı– genel taşıtlarda siyahlarla beyazların ayrılmasını öngören federe devlet yasasının, federe devletler arası ulaşımında kullanılan araçlarda uygulanamayacağına karar verir. Çünkü, bu uygulama, federe devletler arasında ticareti düzenleyen federal yasaya aykırıdır. Bu yasa, demiryolu işletmelerine yolcularına eşit hizmet vermeyi emretmektedir.

Ne var ki, Yüksek Mahkeme bu kararında da doğrudan ırk ayırımına karşı çıkamayacak, kararının gerekçesini uygulamada ortaya çıkan bazı pratik aksaklıklara dayandıracaktır. Siyah ve beyaz yolcuların, demiryolu yolculuğunda her federe devletin sınırında, bu devletin siyahlara karşı tutumuna göre, yer değiştirmek zorunda kalmaları uygulamada bazı aksamalara neden olmaktadır...

1948 yılında Yüksek Mahkeme *siyahların mülkiyet hakları* ve mülklerinden yararlanma haklarını belirleme durumunda kalır. Missouri ve Michigan federe devletlerinde ortaya çıkan davaların konularıdır bu haklar:

Beyazlar aralarında yaptıkları anlaşmalarla, siyahların mülkiyet haklarını kısıtlayan hükümler kabul etmişlerdir. Örneğin, çevrede bir siyahın yerleşmesi ve mülk edinmesi önlenecektir. Federe devletler yargı organları kişilerin kendi aralarında yaptıkları bu anlaşmaların uygulanması gerektiğine karar verirler. Yüksek Mahkeme ise, bu anlaşmalarla, haklardan eşit yararlanma ilkesinin ihlâl edildiğine karar verecek, mülkiyet hakkı üzerinde kısıtlayıcı anlaşmaların geçersizliğine hükmedecektir. Yüksek Mahkeme, mülk edinme hakkı, mülkten yararlanma ve mülkte tasarruf hakkının Anayasanın 14 üncü değişikliği ile her türlü keyfi uygulamaya karşı korunmuş olduğuna karar verir.

Ancak burada, dikkat edilirse, eşitliği bozan kurallar, bir federe devlet yasası ya da tüzüğü değildir, kişilerin kendi aralarında yaptıkları özel anlaşmalardır. Oysa Anayasanın 14 üncü değişikliği federe devletler tarafından yapılacak düzenlemelerle ilgilidir

Yüksek Mahkeme, kişilerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmanın uygulanmasını sağlamak üzere hukukî destek sağlanmasının, doğrudan federe devlete atfedilebilecek bir engelleme işlemi olduğuna karar verecektir.

Aynı yıllarda, Yüksek Mahkeme, –Shelley v. Kremer davası–

gayrı menkul satışı ya da *kira sözleşmelerinde* yer alan ve gayrı menkulde siyah ya da sarı ırktan bir kimsenin ya da bir musevinin oturmasına izin verilmeyeceğini öngören koşulların yasalara uygun olmadığına karar verecektir.

1950'li yıllarda ise, Yüksek Mahkeme, –Henderson v. United States davası kararında–, ulaşım araçlarında ırk ayırımı yapılmasının karşısında yer alacaktır[30].

> Federe devletler arasında demir yolu işletmeciliği yapan bir şirket Wagons - Restaurants da beyazlara on masa ayırmış buna karşılık arada bir perdenin bulunduğu tek bir masayı da siyahlara ayırmıştır.

Yine 1950 yılında, Yüksek Mahkeme *Yüksek Eğitim Kurumlarında ırk ayırımı* konusunda *iki önemli karar* verecektir.

1948 yılında, bir davada –Sipuel v. Board of Regents– Yüksek Mahkeme Anayasanın 14 üncü değişikliği ile öngörülen ilkeye uygun olarak, federe devletin, siyahlara da beyazların eğitimi düzeyine eşit düzeyde yüksek eğitim görme olanaklarını sağlamasına karar vermişti.

1950 deki önemli kararlardan birine konu olan dava bu sorunla ilgili idi –Sweat v. Painter–. Bir siyah Texas Hukuk Fakültesine girmek istemişti. Ancak siyah olduğu için Üniversiteye kabul edilmez, dava federe devlet mahkemesi önüne geldiğinde, mahkeme siyahlara da beyazlarla eşit düzeyde yüksek eğitim olanaklarının sağlanması için federe devlet otoritelerine bir süre tanır.

Gerçi, federe devlet, siyahlar için bir fakülte kurmuştur ama, siyahların fakültesi ile beyazlarınki arasında çok büyük farklar vardır: Beyazların fakültesinde 19 profesör görev yapmaktadır, 65.000 kitabı içeren bir kütüphanesi vardır, fakülte bir dergi yayınlamaktadır, sosyal tesisleri vardır, fakülte ülkenin en büyük ve önemli hukuk fakültelerinden biri olarak ün yapmıştır ve mezunları arasında sosyal hayatta çok yüksek mevkilere gelenler vardır.

Buna karşılık, siyahların fakültesinde sadece 4 profesör vardır ve bunlar beyazların fakültesinden gelen öğretim üyeleridir

30) Bk. TUNC. Les tendances récentes de la Cour Suprême des Etats-Unis en matière de libertés publiques. Rev. de Dr. Pub. et de la Sc. pol. 1952. s. 429.

ve her iki fakültede de görev yapmaktadırlar. Fakültenin kütüphanesi 10.000 kitaplıktır ama, kitapların henüz hepsi tamamlanmamıştır...

Dava federe mahkemede görülmekte iken, siyahların fakültesinin koşulları düzeltilmeye çalışılır. Öğretim üyesi sayısı beşe çıkar, fakültenin 23 öğrencisi vardır ve kütüphane mevcudu da 16.500 kitaba çıkarılmıştır ve bazı sosyal tesisler de yapılmıştır.

Ancak dava Yüksek Mahkeme önüne geldiğinde, Yüksek Mahkeme oy birliği ile, siyahların fakültesinin koşullarının beyazların fakültesinin koşullarına eşit olmadığına karar verir.

Yüksek Mahkemeye göre, beyazların fakültesi, öğretim üyesi sayısı, derslerin çeşitliliği ve ihtisaslaşma olanakları, öğrenci sayısı, kütüphane zenginliği bakımlarından siyahların fakültesine üstündür. Daha da önemlisi Yüksek Mahkemeye göre, bir fakültenin değerini yapan özelliklere sahiptir. Bu özellikler, ünlü öğretim üyelerine sahip olmak, iyi bir fakülte yönetimine sahip olmak, mezunların yüksek sosyal mevkilere gelebilmeleri ve toplum hayatında etkinlikleri, fakültenin toplum içindeki yeri, gelenekleri, prestiji gibi özelliklerdir.

Yine Yüksek Mahkemeye göre, hukuk öğreniminde değişik görüşlere yer verilmelidir. Oysa siyahların fakültesi toplumun % 85 ini oluşturan beyazlara kapalıdır.

Bu durumda, Yüksek Mahkeme, siyahların Texas Hukuk Fakültesinde okumamalarını Anayasanın "yasaların eşit himayesinden yararlanma" ilkesine aykırı olduğuna karar verir.

1950 yılındaki *öğretimde eşitlik* konusunda önemli ikinci karar, "Mc Laurin v. Oklahama State Regents" davasında verilen karardır.

Yüksek Mahkemenin ırk ayırımına karşı çıkan kararına neden olan olay şöyle gelişir: Bir siyah, Oklahama Üniversitesine girmek için başvuruda bulunur, federe devlet, siyahlar için "eşit fakat ayrı" kuralına uygun olarak, siyahlar için ayrı bir üniversiteyi kurmak yerine, onları ırk ayırımı esaslarına "uygun olarak" beyaz öğrencilerin eğitim gördükleri kuruluşlara gerektiğinde kabul etmeğe karar verir.

Buna göre, davacı siyah öğrenci, dersleri izlemek üzere sınıfa giremeyecektir, ama sınıfın yanındaki küçük bir odadan hocanın sesini duyarak dersleri izleyebilecektir. Bu durumda beyaz öğren-

ciler onu, o da sınıf arkadaşlarını göremeyecektir, kütüphaneden de zemin katında bir odada çalışmak kaydıyla yararlanabilecektir, yemeklerini de diğer öğrencilerin yemek saati dışında ayrı bir bölümde yiyecektir.

Federe devlet yargı organlarında dava sürerken, siyah öğrencinin durumunda iyiye doğru bazı gelişmeler yapılır. Siyah öğrenciye, sınıfa girme, kütüphaneye girme, ayrı masada ama yemekhanede yemek yeme hakkı tanınır.

Bu davada da Yüksek Mahkeme oy birliği ile, ırk ayırımını esas alan önlemlerin Anayasaya aykırı olduğuna karar verecektir.

Yüksek Mahkemeye göre, yüksek öğrenim yalnızca dersleri izlemek ve kütüphaneden yararlanmak demek değildir, tartışmalara katılmak, görüşlerini açıklamak gereklidir ki, davacı siyah öğrenci bu olanaklardan tamamen yoksundur.

Yüksek Mahkemeye göre, yüksek öğrenimini tamamlayanlar, toplumda yüksek mevkilere gelmeye, şef olmaya adaydırlar. Öğrenimde eşitlik sağlanmadığı takdirde, ileride bu kimselerin emri altında çalışacak olanlar da onun maruz kaldığı eşitsizliklerden etkileneceklerdir...

Böylece Yüksek Mahkeme ırk ayırımına karşı tutumunu ortaya koyar, *"ayrı fakat eşit" kuralı da önemini, anlamını kaybeder.*

Yüksek öğrenim kurumlarındaki gelişmenin aşağıya doğru yayılmasını *ilk ve orta öğrenime* inmesini önlemek bundan böyle zor olacaktı. Bu defa, doğrudan "eşit fakat ayrı" kuralının geçerliği söz konusu edilecektir.

Yüksek Mahkemenin eşitlik ilkesi ile ilgili olarak verdiği en önemli karar 1954 deki "Brown v. Board of Education" davasındaki kararıdır.

Yüksek mahkeme eşit koşullar gerçekleşmiş olsa dahi, ırk ayırımının yapılıp yapılamayacağı konusunda karar vermek durumunda kalacaktır.

Siyah çocukların eğitim olanaklarının ve eğitim kurumlarının beyazlarınkilerle aşağı yukarı eşit düzeyde olduğu halde, siyahlar ve beyazlar için ayrı eğitim kurumlarının varlığı, eşitlik ilkesinin özüne aykırı olup olmadığı sorununun karara bağlanması söz konusudur.

Yüksek Mahkeme, 1954 de oy birliği ile, bir federe devlette, devlete ya da belediyelere ödenen vergilerle faaliyette bulunan devlet okullarında siyah ve beyaz çocukların ayrılmasının, siyahlara karşı *"yasaların himayesinden eşit yararlanma"* ilkesini ihlâl ettiğine karar verecektir.

Yüksek Mahkeme 1955 de de bu kararını tamamlayıcı nitelikte bir kararla, devlet okullarında ırk ayrılığının kaldırılmasının "mümkün olan çabuklukla" okul idaresince gerçekleştirilmesini karara bağlar.

Her iki karar da büyük yankılar uyandıracaktır. Bazı okul idareleri kendiliklerinden bu karara uyarlar, ama, ırk ayırımının genel kural kabul edildiği güney devletlerinde okul idareleri kararın uygulanması yönünden hiçbir girişimde bulunmazlar.

Arkansas federe devleti de bu arada anayasasında bir değişiklik yaparak anayasaya aykırı kararlara karşı tüm anayasal yollardan karşı koyma iradesini açıklar. Yani daha açık olarak, 1954 ve 1955 yıllarında Yüksek Mahkemenin kararlarına uymama iradesini açıklar.

Arkansas federe devlet yöneticisi, ırk ayırımına son verilmesi için okul idarelerinin gerekli girişimlerde bulunmalarını sağlamak amacı ile tanınan sürenin bitiminde, siyah çocukların beyazların okullarına girmelerini engellemek üzere okul kapılarına silâhlı kuvvetler gönderir.

Bir okul idaresi, ırk ayırımına son vermek üzere öngörülen planın askıya alınması için mahkemeden bir karar verilmesini ister, çünkü planın uygulanması kamu düzenini bozan olaylara neden olmaktadır.

Yüksek Mahkemeye intikal eden bu davada Yüksek Mahkeme oy birliği ile ırk ayırımına karşı siyahlar lehine karar verir.

Yüksek Mahkemeye göre, bölgedeki okullarda, ortaya çıkan kamu düzeninin bozulması ve şiddet olayları, doğrudan doğruya federe devletin yasama ve yürütme otoritelerinin tutum ve davranışından, bu otoritelerin Yüksek Mahkemenin 1944 de koymuş olduğu kuralın uygulanmasına karşı direnmelerinden kaynaklanmaktadır.

Yüksek Mahkemeye göre, siyah ailelerin anayasal hakları, bunları tanımak istemeyen federe devlet organlarının şiddet eylemleri karşısında feda edilemez.

Yine Yüksek Mahkemeye göre, Federal Anayasa ülkenin üstün yasasıdır. Ve 1954 de Yüksek Mahkeme kararı da, üstün kural niteliğini taşır ve tüm federe devletler otoritelerini bağlar.

Yüksek Mahkeme kararını, Anayasanın 14 üncü değişikliğine, "yasaların himayesinden eşit yararlanma" ilkesine dayandırmakta ve aynı zamanda 1803 de Marbury v. Madison davası kararı ile, Yüksek Mahkemenin "hukukun" yani "anayasanın ne olduğunu söylemesi, yargının tartışılmaz yetki ve görevleri arasında olduğu" hususunun karara bağlanmış olduğunu hatırlatmaktadır.

Yüksek Mahkemeye göre, Federal yargı Federal Anayasayı yorumlama konusunda egemen iktidar sahibidir. Bu ilke Amerikan Anayasa sisteminin sürekli vazgeçilmez bir özelliğidir[31].

B. Söz ve İfade Özgürlüğü

Federal Anayasanın 1791 de gerçekleştirilen *1 inci değişikliği* ile *söz ve ifade özgürlüğü de* düzenlenmiştir.

Buna göre, "Kongre, bir *dinin* kurulmasını sağlayan ya da bir dinin gereklerinin serbestçe yerine getirilmesini yasaklayan, *söz ya da basın* özgürlüğünü kısıtlayan ya da yurttaşların sükûnet içinde *toplanma hakkını* ve şikâyetlerini bildirmek için *dilekçe verme* hakkını kısıtlayan bir yasa yapamaz."

Söz ve ifade özgürlüğü doğal olarak mutlak bir nitelik taşımaz. Düzenli toplum anlayışı, mutlak özgürlük anlayışına yabancıdır.

Söz ve ifade özgürlüğü olduğu gerekçesi ile, bir kimsenin başkalarının haklarına saldırmaya, hakaret, sövgü ve iftirada bulunmaya hakkı olduğu düşünülemez. Bayağı, müstehcen, küfür, iftira, şeref ve haysiyet kırıcı, hakaretâmiz ve saldırgan sözler esasen yasaların himaye ettiği söz ve ifade özgürlüğü kavramının dışında kalır. Bu tür ifade ve sözlerin yasaklanması, cezalandırılması doğaldır. Bunun gibi, dolu bir tiyatroda ya da bir stadyumda sırf şaka olsun diye, "yangın var" ya da "imdat" diye bağıran kişinin de söz özgürlüğünü kullandığı kuşkusuz kabul edilemez.

---

31) Bk. ANGELL, E., Les aspects constitutionnels des libertés publiques au Etats-Unis, Paris 1964, s. 43-61; GELLHORN, W., Amerikan Hakları. Anayasanın uygulanması, Ank. 1965, s. 138-149; KENNEDY, S., Introduction à l'Amerique raciste, Paris 1955, s. 148-173.

Amerika'da uzun yıllar, söz ve ifade özgürlüğü, toplum düzeninin zorunlu kıldığı sınırlamalarla, büyük sorunlar yaratmadan kullanılagelmiştir.

Birinci dünya savaşı yıllarında, söz ve ifade özgürlüğü bazı davalara konu olacak ve Yüksek Mahkeme bu konuda karar verme durumunda kalacaktır.

Yüksek Mahkeme –Yargıç Holmes– söz ve ifade özgürlüğü ile ilgili *"açık ve mevcut tehlike"* kuralını, kriterini ortaya atacaktır.

Yüksek Mahkeme, 1919 da, Birinci Dünya Savaşı sırasında kişileri askerlik görevinden uzaklaştırma amacına yönelik konuşmalara karşı açılan davada –Schenck v. U.S.– bu kuralı şöyle açıklayacaktır :

Her davada çözümlenmesi gereken sorun, sarfedilen sözlerin devletin önlemekte haklı olduğu bir *açık ve mevcut tehlike hali yaratacak koşullarda kullanılıp kullanılmadığının* ve bu sözlerin *açık ve mevcut bir tehlike hali yaratacak nitelikte olup olmadığının* belirlenmesidir.

Bu bir *yakınlık* ve *derece* sorunu olmaktadır.

Daha başka bir deyimle, söz, ifade özgürlüğü, belli zaman ve durumlarda, belli sözlerin, ifadelerin kamu düzeni için açık ve mevcut bir tehlike –clear and present danger– oluşturmadığı sürece kısıtlanamaz, yasaklanamaz, cezalandırılamaz.

Söz, ifade özgürlüğünü sınırlayan herhangi bir önlemin haklılığının kanıtlanabilmesi için, *kamu çıkarının tehlikede olduğunun kanıtlanması* gerekir. Ancak bu tehlike de uzak ve şüpheli bir tehlike olmayacak, *mevcut ve açık bir tehlike* olacaktır. Böyle bir tehlikenin bulunmaması durumunda da söz özgürlüğünü kısıtlayan önlemler Anayasaya uygun sayılmayacaktır.

Mevcut ve *açık tehlike kriterinin unsurları* kısaca şöyle sıralanabilir[32]:

– İçeriği ve şekli ile söz ve ifade bir tehlike yaratmış olmalıdır. Yakın bir illiyet bağlantısı, zaman olarak yakınlık unsurunun bulunması. Bunun için her davada, sorun, sözlerin açık ve

32) Ayrıntılı bilgi için Bk. GÜRAN, S., İfade hürriyeti üzerinde İdarenin yetkileri, İst. 1969, s. 148 vd.

mevcut bir tehlike yaratacak koşullar içinde kullanılıp kullanılmadığının ve bu nitelikte olup olmadığının belirlenmesi sorunudur.

– Devletin önlemekte haklı ve yetkili olduğu ciddî ve önemli zarar yaratan bir tehlikenin bulunması. Tehlikenin açık, mevcut ya da pek yakın olması. Böyle bir sonucun mümkün olması.

– Bu unsurların gerçekleşip gerçekleşmediği, müşahhas durum ve koşullar içinde tesbit ve takdir edilmelidir.

– Başvurulan kısıtlayıcı önlem kaçınılmaz ve başvurulabilecek tek önlem olmalıdır. Kısa bir süre sonra *Yüksek Mahkeme* "açık ve mevcut tehlike" kriteri ile pek de bağdaşmayan kararlar verecektir ama, genellikle bu kriter az çok değişik yorumlarla temel ilke olarak kalacaktır.

Bu gelişmeye kısaca göz atalım:

1920 yıllarında, Yüksek Mahkeme, açık ve mevcut tehlike kriterinden uzaklaşarak, "zararlı eğilim" –bad tendency– *kriterini* davalarda kullanmaya başlar.

1920 li yıllarda, Amerika Birleşik Devletlerinde, bir yandan Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilâlinin ve uluslar arası işçi hareketlerinin yarattığı olaylar, öte yandan da, Amerikan ekonomisinde kendini gösteren buhran ve sıkıntılar, söz ve ifade özgürlüğü sorununu gündeme getirecektir.

Yıkıcı, anarşist propagandanın söz ve ifade özgürlüğü ile bağlantısı tartışılacaktır.

Yüksek Mahkeme, yıkıcı-anarşist ve bozguncu propaganda kapsamına giren söz ve yazıların ifadelerin anayasaya uygunluğunun belirlenmesinde "açık ve mevcut tehlike" kriterini bırakacak *"zararlı eğilim" kriterini* uygulayacaktır. Gitlow v. New-York davasında.

Yüksek Mahkeme, yıkıcı-anarşist ve bozguncu söz ve ifadeleri suç sayan ve cezalandırılmasını öngören yasayı, bu New York federe devleti yasasıdır ve bu yasaya dayanılarak verilen mahkûmiyet kararını Anayasaya aykırı bulmaz.

Yüksek Mahkeme, devletin kurulu düzenini hukuk ve Anayasa dışı araçlar ve yöntemlerle yıkıcı ya da temellerini tehdit edici beyanların, doğrudan devletin varlığını tehlikeye düşürdüğü için yasaklanabileceğini ve cezalandırılabileceğini kabul edecektir.

Yüksek Mahkemeye göre, kurulu hükûmetlerin zor ve şiddet ile hukuk dışı araçlar kullanılarak devirmeyi savunan sözler, ifadeler, nitelikleri bakımından devletin varlığını tehlikeye düşürecek söz ve ifadelerdir. Böyle olunca, yasama organı takdir alanına girecek derecede ciddî ve önemli bir tehlike oluşturacaklardır. Devletin, kurulu düzenini ve güvenliğini korumak için böyle bir tehlikeye karşı önlem almak da en doğal hakkı sayılacaktır.

Öte yandan, yine Yüksek Mahkemeye göre, devletin, kendisini koruyucu önlemler alması için, maddî düzenin fiilen bozulmasını ya da kendisi için yakın bir tehlikenin doğmasını beklemesi gerekmez. Devlet kendini tehdit eden tehlikeyi daha başlangıçta bastırma yoluna gidebilir. Bu devlet için akla yakın, makul bir tutum sayılır[33].

1927 de Yüksek Mahkeme, –Whitney v. California davası– yine zararlı eğilim kriterine iltifat edecektir.

Yüksek Mahkemeye göre, Anayasanın tanıdığı söz, ifade özgürlüğü, bir kimsenin istediğini söyleyebilmesi gibi mutlak bir söz hakkı vermediği gibi, her türlü söz ve ifadeye de dokunulmazlık tanımaz, bu özgürlüğü kötüye kullananların cezalandırılmasını yasaklamaz.

Devletin, bu özgürlüğü kamunun refahına aykırı olarak kullanılmasını ve suç işlemeye teşvik niteliğini taşıyan, toplumun barış ve huzurunu bozan ya da devletin temellerini tehlikeye koyan ve yasa dışı araç ve yöntemlerle devrilmesini öneren beyanların sahiplerini de cezalandırmaya yetkisi vardır.

Yüksek Mahkemenin *"zararlı eğilim" kriterinde* iki unsurun yer aldığı açıklanır.

Birincisi, yasama organının bazı ifadelerin *özlerinde, niteliklerinde zarar ve tehlike yaratma eğilimlerini* taşıdıklarına karar vermesidir. Belirli içerikteki sözlerin, ifadelerin, söylendikleri koşullar, durumlar göz önünde tutularak yasama organınca tehlikeli ve zararlı görüldüklerinden cezalandırılması söz konusudur.

Bu sözler belli bir durumda açık ve mevcut bir tehlike oluşturdukları için değil, ancak, nitelikleri gereği böyle bir sonucu her zaman yaratabilecekleri için yasaklanacaklardır.

İkincisi, Yasama organının bu konuda vardığı sonucun keyfî olmaması makûl düşüncede bir kimsenin de böyle bir sonuca varacağı konusunda bir karinenin bulunmasıdır[34].

---

33) Bk. GÜRAN, a.g.e., s. 81 vd.
34) Bk. GÜRAN, a.g.e., s. 84.

"Zararlı eğilim" kriteri söz, ifade özgürlüğünü "mevcut ve açık" tehlike kriterinden daha fazla sınırlamaktadır. Mevcut ve açık tehlike kriterinde sözlerin, ifadenin açık ve yakın bir tehlike oluşturdukları ya da böyle bir tehlike oluşturacakları zaman yasaklanması söz konusudur. Buna karşılık zararlı eğilim kriterinde sözler, ifade bizatihî niteliği bakımından tehlikeli ve zararlı sayıldıkları için yasaklanacaktır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, devletler arasındaki ideolojik anlaşmazlıkların, düşünceler arasındaki ayrılıkların ve mücadelelerin tüm insanlığı yok edici bir savaşa dönüşeceği endişesi, korkusu yaşanacaktır.

Avrupa'da savaş öncesinde ve savaş sırasında ideolojiler arası mücadele Amerika'ya da yansımıştır. Komünist ya da faşist idaolojileri yaymak üzere gruplar oluşmuş, savaş başladıktan sonra savaşan taraflara duydukları yakınlık ve sempatiyi açıklamaya başlamışlardır. Amerika savaşa girdikten sonra da savaşa karşı görüşler ya da mihver devletlerine katılma istekleri açıklanmıştır.

Kamu otoriteleri de bu gelişmelere ilgisiz kalmamıştır. Federal devlet bir takım yasal önlemler alma gereğini duymuştur. Ulusal güvenliği sağlamak için özgürlükler alanını savaş döneminin gereklerine göre yeniden düzenleme yoluna gidecektir. Amaçları ve hedefleri diktatörlük rejimleri kurmak olanlara, yani *özgürlük düşmanlarına, bir kısım özgürlüklerden yararlanma hakları kaldırılacaktır.* Anayasal özgürlüklere karşı sürekli bir tehdit oluşturan, Anayasanın sağladığı özgürlüklerden yararlanarak özgürlükleri yok edecek bir rejim kurma hevesinde olanların bazı özgürlüklerden yararlanmamaları için önlemler getirilecektir.

a) *Yabancıların Tescili yasası*

Amerika'da bu yönde ilk girişim, 1940 tarihli "Alien Registration Act" *"Yabancıların Tescili Yasası"*dır. Temsilciler Meclisine bu yasayı teklif eden temsilcinin adıyla *"Smith Act"* diye de anılan bu yasa, yabancıların tescili için çıkarılan bir yasa izlenimini vermektedir, ama söz, ifade özgürlüğü ile ilgili hükümler de ihtiva etmektedir.

Yasa, Federal Hükûmeti ya da federe devletler hükûmetlerinden birini zor kullanarak ve şiddet yolu ile devrilmesi fikrini bilerek ve isteyerek yaymayı ya da bunun gerekliliği, yerindeliği ve doğruluğu yolunda öğretim, telkin ve teşvikte bulunmayı suç sayıyor ve ağır cezalar öngörüyordu.

1941 ve 1943 yıllarında bu yasa nazi sempatizanlarına karşı uygulanacak, ancak davalar Yüksek Mahkemeye intikal etmeyecektir.

1948 yılında bu yasa, Birleşik Devletler Komünist Partisinin üst kademedeki yöneticilerinden onbiri hakkında uygulanır. Mahkûmiyetle sonuçlanan dava Yüksek Mahkemeye intikal eder. 1951 –Dennis v. United States davası–.

Yüksek Mahkeme yasanın Anayasaya uygunluğuna karar verecek ve mahkûmiyet kararlarını onaylayacaktır.

Davada sanıklar devleti yıkmaya niyetli olmakla ve bu yönde hareket etmekle suçlanmamışlardı, fakat devleti yıkmanın istenebilirliğini ve gerekliliğini öğretmek ve savunmakla suçlanacaklardı. Daha başka bir deyişle, hükûmete karşı bir eyleme girişmek ya da bir eylemi gerçekleştirmekle değil, fakat hükûmetin yıkılmasının gerekliliğinin savunmasını yapmak için bir araya gelmekle suçlanmışlardı[35].

Yasanın Anayasaya uygunluğu tartışması da esasen bu noktada düğümleniyordu. Smith yasasının hükûmeti yıkmaya yönelik bir eylemi değil, fakat söz ve ifade özgürlüğünü yasakladığı için anayasaya aykırı olduğu ileri sürülüyordu. "Yakın ve açık bir tehlike" olmadıkça söz, ifade özgürlüğünün ihlâl edilmemesi gerekmiyor muydu?

Oysa, Birleşik Devletlerinde komünist propagandanın hükûmet için mevcut ve açık bir tehlike oluşturduğu çok şüpheliydi. Tehlike hali vardı, ama, zayıf ve uzak bir tehlikeydi bu... Bu görüşlere rağmen, Yüksek Mahkeme yasanın Anayasaya uygun olduğuna karar verecektir.

Yüksek Mahkeme, *"açık ve mevcut" tehlike kriterine yeni bir yorum* getirecektir[36]. Tehlike halinin belirlenmesinde, toplulukların yaptıkları girişimler ya da faaliyetlerinin genişliği, ya da başarı şansı ve olasılığı göz önünde tutulmayacaktır. Fakat toplulukların, uluslar arası durumu dikkate alınarak, niteliği yani iç teşkilâtı, yabancı ülkelerdeki benzer örgütlerle ilişkisi, göz önünde tutulacaktır. Topluluk hemen değilse bile, mümkün olan en

35) Bk. GELLHORN, a.g.e., s. 69.

36) Bk. HOFFMANN, S., L'anticommunisme dans le droit public des Etats-Unis. Rev. de Dr. Pub. et de la Sc. polit. 1956, s. 41-42.

yakın zamanda hükûmeti devirmeyi hedef alıyorsa, bu takdirde tehlike hali vardır denilebilecektir.

Komünist Partisi yöneticilerinin savundukları düşüncelerin yakın ya da uzak bir gelecekte eyleme dönüşeceği de bir gerçekti. Komünist liderler yalnızca düşünce ile ilgilenen "filozoflar" değildiler.

Davada, "yakın" bir tehlikeye delil teşkil edecek ya da konuşmalardan eyleme geçişi gösteren ya da devletin önlem almasına vakit kalmadan, savunulan görüşlerin kayda değer bir sonuç doğuracağını gösteren bir delil yoktu, ama Yüksek Mahkeme, devletin ihtilâl fiilen başlayıncaya kadar beklemek zorunda olmadığını ve saldırılara karşı *önceden önlem alması* gerektiğini kabul edecektir. Devlet, isyan başlayana kadar beklemek zorunda değildi, çünkü, bütün planlar hazırlanmış ve her şey bir işaret verilmesine kalmıştır[37].

Böylece bu konuda Yüksek Mahkemenin üzerinde durduğu nokta, tehlikenin *ihtimal derecesi değil, önem derecesiydi.*

Devletin getirdiği sınırlamaların hukukî olup olmadıklarına karar verebilmek için, *"olasılık derecesine"bakmaksızın, "tehlikenin önemine" göre karar vermek gerekiyordu.* "Konuşma, söz özgürlüğüne getirilen bu tür kayıtlamalar tehlikenin bertaraf edilmesi için gerekli sayılacaktı.

Yüksek Mahkemeye göre, yapılan konuşmalardan *ciddî bir tehlikenin* doğması olasılığı varsa, konuşmalar sınırlanabilecektir. Buna karşılık ciddî tehlike yoksa, söz, ifade ve düşünceyi savunma, öğretme özgürlüğünün sınırlanması doğru olmayacaktır.

"Ciddî tehlike" halinde ise, "açık ve mevcut" tehlike kriterinin unsurları, yani *yakın illiyet bağlantısı ve sonucun mümkün olması aranmıyordu.*

Komünist Partisi yöneticilerinin konuşmalarından, genel olarak, hükûmetin "koşullar elverdiğinde derhal devrilmesi"nin gerektiğine inandıkları ve bu işe niyetli oldukları sonucu çıkıyordu. Savunulan görüşler, açıklanan düşünceler "harekete, eyleme hazırlayıcı bir doktrinleşmeyi" oluşturuyordu ve bu da cezalandırılması için yeterliydi.

"Yakın ve açık tehlike" kriterine göre, söz, konuşma özgür-

37) Bk. GELLHORN, a.g.e., s. 70.

lüğünün kısıtlandığı zaman, konuşma, söz, ifade ile bozguncu hareket arasında yakın bir illiyet bağlantısı bulunması gerekli görülüyordu.

Dennis davasında ise, zaman olarak yakınlık ve böyle bir sonucun mümkün olması unsurları aranmayacaktı.

Dennis davasında, sanıklar sıradan birer düşünür olarak kabul edilmeyeceklerdir, bu konuşmacılar, bir hükûmet darbesi yapmaya niyetlenmemişlerdir ama, mümkün olduğu kadar kısa zamanda ve olanaklar elverdiğince devlet iktidarının yasa dışı yollardan ele geçirilmesini amaç edinen bir doktrinleşme ile uğraşıyor sayılacaklardır.

Yüksek Mahkeme, 1954 yılında, yine Smith Act'ın uygulamasıyla ilgili olarak, 1957 de "Yates v. U.S." davasında görüşüne daha bir açıklık getirecektir.

Yüksek Mahkemeye göre, şiddete dayanarak hükûmetlerin yıkılmalarının savunulması ve öğretilmesi, bu düşüncenin savunucusunun ya da öğreticisinin niyeti ne kadar kötü olursa olsun, *eyleme yol açacak herhangi bir gayretin eşliği* söz konusu değilse, yasa tarafından yasaklanmamıştır.

Yüksek Mahkeme, "soyut doktrin savunması ile, yasa dışı bir eylem gerçekleştirmeye yönelmiş bir düşünceye taraftar olma ve onu savunmak arasında fark" olduğunu ve Smith yasasının bu farkı koruduğunu açıklayacaktır.

"Temel ayırım, fikrin savunulmasının yapıldığı, konuşmaların yapıldığı kişilerin sadece bir şeye inandırılmaktan fazla, hemen ya da ileride belli bir eylemde bulunmaya tahrik edilmiş olmalarıdır" diyecektir, Yüksek Mahkeme yargıcı Harlair[33].

Yine Yüksek Mahkemenin kabul ettiği gibi, soyut doktrin savunması ile "eylemin" savunulmasını ayırabilmek güç ve hassas bir iştir. Yani düşünceden ayrı olarak "eylemde bulunmayı tavsiye etme"yi ayırmak kolay bir iş değildir...

b) *İç Güvenlik yasası . İnternal Security Act.*

1950 de Kore savaşı çıktığı sırada, Amerika Birleşik Devletleri Smith Act ile yetinmeyerek, komünist sızmalarını ve faaliyetlerini önlemek amacıyla "İç Güvenlik Yasası"nı çıkarır. Bu yasa, onu teklif eden Senatörün adı ile anılır –Mc Carran Act–.

33) Bk. GELLHORN, a.g.e., s. 72-73.

> Bu yasa Başkan Nixon tarafından veto edilmiştir, yasanın getirdiği önlemler etkili değildir ve anayasaya aykırıdır. Başkana göre, ancak Kongre Başkan'ın vetosunu kırarak yasayı kabul edecektir[39].

Kongre'ye göre, çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiler, dünyada komünist totaliter bir diktatörlük kurmayı amaç edinmiş ihtilâlci komünist hareketin varlığını açıklamaktadır. Yasa, komünist totaliter diktatörlüğün özelliklerini açıkladıktan, bu diktatörlüğün kurulması için kullanılan metodlar anlatıldıktan sonra, Amerikan Komünist teşkilâtının da, aynı hedefe ulaşmak amacında olduğunu ve komünist metodların diğer ülkelerde kazandıkları son başarıların, bizatihi dünya komünist hareketin niteliğinin ve doğrultusunun Birleşik Devletlerin güvenliği için açık ve mevcut bir tehlike oluşturduğunu belirtir.

Kongre, dünya komünist hareketinin amaçlarından birinin de, Birleşik Devletlerde ihânet, hile, sızma, kundakçılık, şiddet ve korku ile totaliter bir diktatörlük kurmak olduğu inancındadır. Yasa bu inancı dile getirerek başlar.

Kongre aynı zamanda, Amerikan komünistlerinin ülkenin dışındaki bir yabancı devlete tâbi olduklarını ve Amerika'nın güvenliği için yakın bir tehlike oluşturduklarını düşünmektedir.

Bu inanç ve düşünceden hareketle yasa bir takım önlemler getirecektir.

Yasa, totaliter diktatörlüğün kurulmasında önemli rol oynayacak eylemleri gerçekleştirmek için bir araya gelmeyi suç sayıyordu.

Topluma karşı sabotaj, casusluk, tedhişçilik gibi eylemlerin suç sayılması ve ceza yasalarında yer alması doğaldı.

Ancak, İç Güvenlik Yasası, yasaklanan, suç sayılan davranışları açıkça belirlemiyordu. Neyin suç sayılabileceği açık değildi. Bunun için de hareketler ve sözler kısıtlanabilecekti.

Yasa bundan başka, komünist eğilimli kuruluşların "Zararlı Faaliyetleri Denetim Kurumu"na tescil ettirilmelerini ve yıllık raporlar vermelerini emrediyordu.

> Yasa komünist kuruluşları ikiye ayırıyordu. "Komünist Eylem kuruluşları" ki, bunlar doğrudan dünya komünist hareke-

39) Bk. HOFFMAN, a.g.e., s. 44.

tin amaçları doğrultusunda faaliyet gösteriyorlardı, diğeri "komünist perde kuruluşları" idi -Para - Komünist kuruluşlar- Bu kuruluşların açıkladıkları amaçlar yasalara uygun görünüyordu, ancak bunların üyeleri aldatılmış kandırılmış kimselerdi, bu kuruluşlar da komünist eylem gruplarınca yönetilmekte ve denetlenmekteydi.

Bu yasa ister istemez söz ve konuşma özgürlüğünü kısıtlayacaktı. Herhangi bir kuruluşun, uluslararası bir sorunla ilgili olarak, Sovyet görüşüne yakın bir görüşü savunması halinde, kuruluşun "komünist teşekkül" olarak tescil isteği ile karşı karşıya kalması olasılığı vardı.

Yasa, komünist eylem kuruluşlarını tescile zorluyor, üyelerinin ve gelir kaynaklarının kayıtlarının tutulmasını, harcamalarının açıklanmasını zorunlu kılıyor, üyelerini kamu hizmetlerine girmekten ve pasaport almaktan menediyordu. Tescil edilmiş kuruluşların basılı yayınlarını, radyo yayınlarını "komünist propagandadır" diye yaftalamaya zorunlu tutuyordu.

c) *Komünist Kontrol Yasası – "Communist Control Act"*

1954 yılında yeni bir yasa daha kabul edilir. 1950 tarihli yasanın komünist tehlikesini önleyemediği düşünülmektedir.

Yasa, Komünist Partisini, "gerçek anlamı ile bir siyasal örgüt olarak değil, yabancı ve düşman bir devletin ajanı olarak hizmet gören, bozguncu ve ihtilâlci bir örgüt" olarak kabul edecektir.

Komünist Partisinin "ulusal güvenlik için sürekli bir tehlike" oluşturduğu ve bunun için de, "yasaya uygun olarak kurulmuş meşru örgütlerin" sahip oldukları hak ve yetkilere sahip olamayacağı açıklanıyordu.

Bundan da öngörülen hedef, Komünist Partisi'nin, kira ve buna benzer sözleşmeler yapamaması, mahkemelerde dava açamaması ve seçim listelerinde yer almaması gibi hususlardı.

Bu yasa, Mc Carren yasasının öngördüğü "komünist eylem kuruluşları" ve "parakomünist" kuruluşlar kategorilerine "komünistlerin sızdıkları örgütler" kategorisini de ekleyecektir ve bunlar için yükümlülükler ve cezalar öngörecektir.

"Komünist sızma" olayında yasa böyle bir kuruluşun, geçen üç yıllık süre içinde komünist ve komünist casus olarak tanınmış ya da bu süre içinde para yardımı alarak komünistleri koruyan ya da yabancı komünist bir devleti fikren tutarak ya da amerikan

askerî gücünü ya da sanayi kapasitesini zarara uğratarak hizmette bulunmuş kişilerce yönetilen bir örgüt olarak açıklamıştır.

Böyle bir örgüte dava açılabilecek ve bu kişilerin cezalandırılması söz konusu olabilecektir.

Konuyu Yargıç Jackson'un sözleriyle kapatalım:

"Devletin, halkın saygı ve bağlılığına sahip olmayı başaramadığı zamanlar, insanlar arasında büyük hoşnutsuzluk ve ızdırabın yayılmasına göz yumduğu hallerde, Yüksek Mahkemece verilecek hiçbir karar ihtilâli önleyemez. Devrilen hükûmetlerin pek çoğunun başarısızlığı gösteriyor ki, hiçbir hükûmet yasa dışı yollarla, baskılarla bir ihtilâli uzun zaman engelleyemez. Suistimaller, akılsızca davranışlar, enflasyon, ezici vergiler, adaletsizlikler, iç ve dış işlerin yürütülmesinde müteşebbis bir lider kadronun bulunmaması, komünistlerin kapıyı çalmak için fırsat saydıkları ve aslında birbirinin benzeri durumlardır" [40].

---

40) Bk. GELLHORN, a.g.e., s. 87. Ayrıca Bk. AMAIMO, M., La constitution des Etats-Unis, Paris 1946; ANGELL, E., Les aspects constitutionnels des libertés publiques aux Etats-Unis, Paris 1964; BOUTMY, E., Etudes de Droit Constitutionnel. France, Angleterre, Etats-Unis, Paris 1903; BRYCE, J., Amerikan siyasi rejimi, İst. 1962; CATER, D., Qui gouverne à Washington, Paris 1964; DION, Les groupes et le pouvoir publique aux Etats-Unis, Paris 1965; GELLHORN, W., Amerikan Hakları, Anayasanın uygulanması, Ank. 1965; GÜRAN, S., İfade Hürriyeti üzerinde İdare'nin yetkileri, İst. 1969; HOFFMANN, S., L'anticommunisme dans le droit public des Etats-Unis, Rev. de Dr. Pub. et de la Sc. Pol 1956; HAURIOU, A. Cours de Droit Constitutionnel Etranger, Paris 1960-1961; HOFFMAN, L., La discrimination contre les noirs et le droit constitutionnel des Etats, Unis, Rev. de Dr. Pub. et de la Sc. Pol. 1955; JEFFERSON, Th. Seçme parçalar, Çev. M. Tuncay, İst. 1961; KENNEDY, St. Introduction à l'Amérique raciste, Paris 1955; LAMBERT, J., Histoire Constitutionnelle de l'Union Amérique, Paris 1930; MASTANA-RUBATTEL, L'Amérique blanche et les droits des noirs. La loi de 1964. Geneve 1969; OGG-RAY, Le gouvernement des Etats-Unis d'Amérique, Paris 1958; TUNC, A.-Tunc, S., Le système constitutionnel des Etats-Unis d'Amérique, T. I, II, Paris 1954; TUNC, A., Les Etats-Unis, Paris 1973; TUNC, A.-TUNC, S., Le droit des Etats-Unis d'Amérique, Sources et thecniques, Paris 1955; VAN DOREN, Ch. Constitutions des Etats-Unis. Exemple d'une fédération, Paris 1956; VAN TICHELEN, Le président de la République et le problème de l'Etat; TUNC, A., Les tendances récentes de la Cour Suprême des Etats-Unis en matière de libertés publiques, Rev. de Dr. Pub. et de la Sc. Pol. 1952; WILSON, W., Seçme parçalar, İst. 1961.

FRANSA VE SİYASAL YÖNETİMLERİ

1. 1789 öncesinde Fransa

A. Merkezi devletin kuruluşu

Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, Frank Krallığı, Fransa'da birliği gerçekleştirerek merkezî bir devlet kuramamıştır.

Feodal yapı siyasal düzeni belirleyen düzen olarak kalmıştır.

Feodal düzen içinde siyasal iktidar parçalanmıştır ama, teorik olarak Fransa'da kralın otoritesi hiçbir zaman inkâr edilmemiştir. Kral da senyörler arasında bir senyördür ancak, onun bir vassal durumuna düşmesi her zaman önlenecektir. Kral yetkilerini bir senyör olarak çok sınırlı bir toprak parçası üzerinde kullanmasına rağmen, diğer senyörlerden hiçbiri kendini kral ilân etme cesaretini gösterememiştir. Kral ise, siyasal gücünü bir senyör olarak, doğrudan sahibi bulunduğu topraklar üzerinde kullanmayı sürdürmüştür.

Feodal düzenin gereği olarak, Fransa'da da İngiltere'de görüldüğü gibi, kollektif kuruluşlar vardır "Curia Regis", "Concilium".

Kral yılda iki-üç defa, vassallarını toplayarak, onlara danışır ve aynı zamanda yargı görevini yerine getirirdi, vassallar da bu toplantılara katılırlardı.

XI inci yüzyıldan sonra, Fransa'da krallar iktidarlarını genişletmek ve güçlenmek istediklerinde feodal beylere karşı mücadele vereceklerdir. Bu mücadelelerinde kralları şehirlerin halkı burjuvalar destekleyeceklerdir.

Capet sülâlesinden gelen krallar merkezî iktidarı güçlendirme yolasına girdiklerinde, kollektif kuruluşların, kral meclislerinin

önemi artacak ve yapısı değişecektir. Kral meclisi *"Etats-Généraux"* adını alacak olan kuruluşa dönüşecektir.

Önceleri soyluların ve kilise büyüklerinin katıldıkları "Curia Regis"lere daha sonra ayrıcalıklı şehirlerin komünlerin temsilcielri de katılacaklardır. Krallar genişleyen, güçlenen iktidarları için gerekli malî kaynakları bu genişlemiş Curia Regis'lere dayanarak elde edebileceklerdir.

XIV üncü yüzyılın başında, 1302 de Fransa Kralı Philippe Le Bel Papa VIII inci Boniface'a karşı mücadelesinde geniş bir desteğe ihtiyaç duyduğunda soyluların ve din adamlarının yanı sıra ayrıcalıklı şehirlerinden temsilciler de çağırarak "Etats-Généraux"nun kurulmasını sağlamış olur.

Kral meclisine yeni katılan bu unsurlar, şehir hayatının geliştiğini, burjuvazinin güçlendiğini ve merkezî iktidarın da toplumda sivrilen sınıflara danışma gereğini duyduğunu göstermektedir. Kral, bu yeni güçler arasında malî destek aramaktadır.

Feodalitenin giderek zayıflaması ile Etats-Généraux'nun yapısında zamanla değişiklik olur –XV inci yüzyılın sonu 1484–.

Senyörler, Etats-Généraux'ya, kendi adlarına katılmak yerine, –yol masraflarını, zahmetli ve tehlikeleri göze almak istememektedirler– kendilerini temsil edecek kişiler aracılığı ile katılmaya başlarlar. Şehirlerden gelen temsilciler de üç ayrı sınıf tarafından seçilir. Her seçim bölgesinde biri soyluları, biri kiliseyi, biri de burjuvaziyi temsil eden üç kişi belirlenir.

Feodal çağın başlarında kral ile senyörler arasında paylaşılan iktidar giderek kralın elinde toplanır.

Etats-Généraux'nun iktidara katılması iktidarı kral ile paylaşması söz konusu değildir. Etats-Généraux, kralın istediği zaman toplantıya çağırdığı bir danışma meclisidir.

XV inci yüzyılın sonlarına kadar arada sırada toplantıya çağrılan Etats-Généraux'nun toplantıları giderek seyrekleşir. XVI ncı yüzyılda ekonomik sıkıntılar (1560) Etats-Généraux'nun tekrar toplantıya çağrılmasına yol açar, fakat 1614-1789 yılları arasında Etats-Généraux toplanmaz.

B. Merkezi Mutlak Monarşi

XVI ncı yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Fransa'da feodal düzen yerini *merkezi mutlak monarşiye* bırakacaktır.

Mutlak monarşide devletin yetki ve fonksiyonları kralın elinde toplanır.

Kral *yasama yetkisine* sahiptir, bu yetkiyi emirnameler yayınlayarak kullanır. *Yürütme yetkisi* de kralın elindedir, bu yetkinin kullanılmasına kralın *"bakanları"* denen yardımcıları da katılırlar, ama bakanlar kralın adına hareket eden, kralın alacağı kararların metnini kaleme alan, kral tarafından göreve atanan ve her an görevden uzaklaştırılabilen idare görevlileridir. Kral bu yardımcılarını özellikle burjuvazi içinden seçmektedir, böylece büyük toprak sahibi senyörlerin iktidar mücadelesine karşı burjuvaziden destek sağlamaya özen gösterecektir.

Kral *yargı yetkisine* de sahiptir. Bu yetkiyi kral adına yargıçlar kullanmaktadır ama kral muhakemenin her safhasında davaya müdahale edebilmekte, davayı bir mahkemeden diğerine nakledebilmekte, suçluyu istediği zaman bağışlayabilmektedir.

Kralın mutlak iktidarının teorik dayanağı ise, her türlü iktidarın kökünü, kaynağını Tanrı'da bulan *ilâhî hukuk* anlayışıdır. Buna göre, yeryüzündeki bütün iktidarların tek kaynağı Tanrı'dır. Ve kral da iktidarını doğrudan Tanrı'dan almıştır. Bu durumda iktidarının mutlak olması da doğaldır, kral kutsal bir kişidir, kral doğrudan Tanrı'dan aldığı varsayılan iktidarını kullanırken de yalnızca iktidarın asıl sahibi olan Tanrı'ya karşı sorumludur.

Krala yetkilerini kullanmada *yardımcı* olan *kuruluşlar* vardır. Bunlar *Kral Meclisi, Etats-Généraux, merkez ve eyalet meclisleri* gibi kollektif kuruluşlardır ama bunlar kralın iktidarını sınırlayamadıkları gibi "ülkenin temel yasaları" da kralın iktidarını sınırlayacak nitelikte değildir.

Görüşülen işlerin konularına göre değişik yapıya sahip olan *Kral Meclisi*, kralın danışma ve yalnızca danışma organıdır, kararlar kral tarafından alınmaktadır.

Etats-Généraux ise, bilindiği gibi, İngiliz parlamentosu gibi bir feodal yapı kuruluşudur. Feodal düzende din adamları ve senyörlerden oluşan bu meclise daha sonraları ayrıcalıklı şehirlerin, komünlerin temsilcileri de katılmıştı. Ve temsilî niteliğe sahip tek organdı. Ancak Etats-Généraux bir danışma organıdır, kral bu kuruluşun görüşünü aldıktan sonra onun görüş ve isteği doğrultusunda karar verip vermemekte tamamen serbesttir. Bir süre sonra da, krallar yeni vergiler koyarken, her defasında Etats-

Généraux'nun onayını almaya gerek olmadığına karar verecekler ve bu meclisi toplamaya gerek duymadan yeni vergiler koyma yoluna gideceklerdir.

Merkez ve Eyalet Meclisleri –Parlamento– Krallığa yeni eyaletlerin katılmasıyla Paris Parlement'ına ek yeni eyalet Parlament'ları oluşmuştur.

Parlements'lar esas itibariyle yargı organlarıdır. Meslekten yargıçlardan oluşur ve temsil yetkileri de yoktur. Ancak bilindiği gibi, feodal düzende, kamu görevinin satın alınabilmesi geçerli kural olduğundan, yargıçlar kralın atadığı görevliler değildi, bunlar yargıçlık görevlerini feodal beylerden kraldan satın almış kimselerdi ve bu nedenle de kral tarafından görevden uzaklaştırılmaları zordu. Çünkü, bu takdirde görevin alış bedelinin geri verilmesi gerekiyordu. Bu durum da, doğal olarak yargıçlara kral karşısında az çok bir bağımsızlık sağlıyordu, ancak bu bağımsızlık Paris ve taşra Parlement'larına bir temsil organı niteliğini vermek için yeterli değildi.

Ancak, kuvvetler ayrılığı ilkesi henüz siyasal hayatta yerleşmemiş olduğundan, bu meclislerin siyasal hayatta rol oynadıkları da görülüyordu. *Parlament'ların kralın kararlarını ve emirnamelerini tescil etme yetkileri* vardı, işte bu yetkidir ki parlement'ların siyasal hayatta bazı etkinlikler kazanmalarına neden olacaktır.

Kralın kararları ve emirnameleri bu Parlement'lar ve kral mahkemeleri tarafından tescil edildikten sonra yürürlük kazanıyordu. Parlement'lar kral emirname ve kararlarını ipso facto tescil etmek zorunda da değildiler, bunları tescil etmeyi reddedebildikleri gibi sadece bir bölümünü de tescil edebiliyorlardı. Bu gibi durumlarda Parlement'lar krala yazılı ya da sözlü açıklamalarını bildiriyorlardı. Ne var ki, kralın her zaman son sözü söyleme yetkisi vardı, kral Parlement'a yazılı olarak kararın, ya da emrin tescil edilmesini emredebildiği gibi, Parlament'ın bu emre karşı da direnmesi halinde, kendi huzurunda tescil işlemini resen de yaptırabiliyordu.

İşte bu tescil işlemi ve bir tür uyarıda bulunma hakkı, zamanla Parlement'ların feodal yapıdaki kral meclislerinin mirasçısı oldukları görüşünün savunulmasına yol açacaktır. Paris Parlement'ı, kendisinin ve taşra parlament'larının bütün toplumu temsil eden "Büyük Meclis"in –Roma'daki Senato gibi– birer parçaları oldukları iddiasını ileri sürecektir. Böylece Parlament'ın

krala tâbi değil, ama krala eşit olduğunu, "krallığın temel yasalarının" koruyucusu olduğunu ve kralın bu geleneksel temel yasalara aykırı olan emirnamelerinin tescil edilemeyeceği görüşünü savunacaktır.

Şüphesiz, bu iddiaların mutlak monarşi anlayışına ters düştüğünü söylemeye gerek yok. Ancak bu görüşten hareket eden Paris ve taşra parlement'ları bazen açıkça bazen de pek o kadar açık olmadan kralın mutlak iktidarına ve mutlak iktidar anlayışına karşı çıkmaya çalışacaklardır.

XVI ncı yüzyılda Fransa'da önemli bir olay da *Reform hareketi* olacaktır. Reform hareketi Fransa'yı bir iç savaşın ortasına düşürür. Mezhep savaşlarına 1598 de Fransız protestanlarına din ve vicdan özgürlüğü tanıyan Nantes Fermanı ile son verilmek istenecektir. Ancak mezhep mücadeleleri bununla son bulmayacak ve iç mücadeleler 1685 de Nantes Fermanı'nın geri alınmasına yol açacaktır.

C. 1789 öncesinde toplum yapısı

Fransız toplumu üç "ordre" –düzen– ya da sınıf denilen bölümden oluşmaktaydı. Bunlar "soylular sınıfı", "din adamları sınıfı" ve "üçüncü sınıf"tı. Her üç sınıf da toplum içinde kendi başına ayrı bir düzen, bir birimdi.

Bu üçlü sosyal yapı Etats-Généraux'ya da aksetmişti. Üç sınıf ayrı ayrı temsil edilmekte, ayrı ayrı toplanmakta, ayrı ayrı oy kullanmaktaydı.

Ne var ki bu üç sınıftan her biri de kendi içinde bir bütün oluşturmaktan uzaktı.

Soylular sınıfı içinde, eski feodal beylerden ve şövalyelerden gelen "kılıç soyluları" vardı. Bunlar da kendi içinde ikiye ayrılmıştı, Paris'te kralın çevresinde yaşayan "Paris yüksek tabaka soyluları" ve taşrada eski feodal hakların kalıntılarıyla geçinmeye çalışan "taşra soyluları" vardı. "Kılıç soyluları"nın yanında parayla soyluluk unvanı satın almış olan "urba soyluları" yer alıyordu.

Soylular sınıfı aşağı yukarı 80 bin aileyi kapsıyor ve yine aşağı yukarı 400 bin insan soylu sayılıyordu.

"Din adamları" sınıfı da kendi içinde bir bütün değildi. Hepsi 130 bin kadar olan bu sınıf mensupları da kendi aralarında "haut-bas" yani yukarı-aşağı ya da üst-alt diye ikiye ayrılmıştı

"Üçüncü sınıf" ise, oldukça karmaşık bir görünümdeydi. Üçüncü sınıf içinde burjuvalar vardı. Bunlar da kendi içinde tabakalaşmıştı. Bir yanda büyük tüccarlar, büyük bankerler ve büyük çiftçiler yer almıştı, bunlara yüksek burjuvazi deniliyordu. Öte yanda, küçük tüccar, küçük banker, küçük çiftçi ve doktor, avukat, noter gibi serbest meslek sahipleri ve san'atkârlar ve yazarlar "orta burjuvaziyi" oluşturuyor, bunların yanında da zanaatkârlardan ve küçük esnaftan oluşan "küçük burjuvazi" yer alıyordu.

Üçüncü sınıfın içinde burjuvazinin yanında "halk" denilen ve yoksul köylüler ile şehirlerin yoksul ve sefil insanları yer alıyordu. Şehirlerin bu yoksul insanları genellikle kırsal alandan gelen topraksız ve işsiz insanlardı[1]. Küçük zanaat kollarında, küçük işletmelerde gelişmekte olan küçük imalâthane ve yapım evlerinde çalışanlardı bunlar.

Üçüncü sınıfın hepsi 24 milyon kadardı.

Bu *sınıfların sosyal ve ekonomik durumlarına* gelince, bilindiği gibi, Fransa'da krallar monarşinin kurulmasında feodal beylere karşı giriştikleri mücadelede genellikle burjuvaziden destek almışlardır, yardımcılarını da burjuvalar arasından seçmişlerdir. Ancak daha sonraları soylular, aristokrasi bir ara kaybettiği sosyal etkinliğini ve elinden kaçırdığı önemli mevkileri tekrar kazanmayı başaracaktır. 1774-1789 yılları arasında krala yardımcı 36 bakandan ancak bir tanesi –Necker– soylu değildir, onun da kızı baronne'dur.

1789 öncesinde siyasal mücadele büyük burjuvazi ve ona katılan üçüncü sınıfın diğer unsurları ile büyük toprak sahipleri soylular arasında cereyan etmektedir.

1789 öncesinde soylular sınıfının ekonomik durumu giderek kötülemektedir.

Bilindiği gibi, feodal düzen toprak mülkiyeti üzerine kurulmuştu. Toprağın sahibi senyör toprak üzerinde kamu görevlerini yerine getiren kişi idi, yargıçtı, askerî şefti, yöneticiydi... Ancak monarşinin güçlenmesiyle birlikte, soylular toprakları üzerindeki kamu görevlerini kralın memurları lehine kaybetmişti, servaj sistemi de hemen hemen her yerde kalkmıştı.

Feodal gelirler de günden güne azalıyordu. Bu gelirler yüz-

1) Bk. SOYSAL M., Anayasaya giriş, 1968, s. 38.

yıllar öncesinden belirlenmiş aynen ya da nakden ödenen sabit gelirlerdi. Bu gelirler giderek değerini kaybediyordu.

Soylu aileler içinde, büyük erkek çocuğun dışında kalan soylulardan birinci kuşak babadan 1/3 hisse alıyordu, ikinci kuşak ise, 1/3 ün 1/3 ünü alabiliyordu ve tam bir yoksulluk içine düşüyordu. Yaşamak için ellerinde ne varsa satan bu soylular bazı yörelerde gerçek anlamda soylu plebler şekline dönüşüyorlardı. Bu soylular, saray çevresindeki soylulara karşı oldukları gibi zengin burjuvalara da karşıydılar. Bu soylular, kralın görevlilerine karşı son malî ayrıcalıklarını da büyük bir hırsla korumaya çalışıyorlardı ve bunlar yoksul ve güçsüz oldukları oranda hırçındılar. Köylüleri de bu soylulardan memnun değildiler, yoksul soylular alacaklarını son kuruşuna kadar istiyor ve çoğu kez de köylüler üzerinde baskı yapıyorlardı. Durumlarından memnun olmayan bu taşra soyluları karışıklık unsuru olmaya namzetti.

Kralın sarayının çevresinde yaşayan Paris soyluları ise – 4 bin aile– devlet bütçesinin dörtte birini harcayan ama geliri hiçbir zaman giderini karşılamayan ve çalışmadan yaşayan bir gruptu. Borçlanıyor, iflâs ediyor ve saraydan besleniyordu. Buna rağmen krala tam bağlı da değildiler. İngiliz lordları gibi siyasal hayatta etkinlik istiyorlar Amerikan Bağımsızlık savaşına katılıyor –La Fayette gibi– dönüşte krala karşı muhalefet odağı oluşturuyorlardı. Tehlike anında kralın etrafında bir birlik oluşturmaktan uzaktılar.

Urba soyluları ise, idarî ve yargı görevlerini tekellerinde geçiren zengin türedi soylulardı.

Giderek müflis duruma düşen soylular karşısında burjuvazi giderek zenginleşiyordu. Burjuvazi ulusal servetin büyük bölümünü elinde tutuyordu. Soyluların toprak mülkiyetine karşılık burjuvazi ülkedeki menkul mülkiyete hâkimdi. Fransa her an gelişen bir ekonomik yapıya sahipti. İpek dokuma sanayi, şarap sanayi, mobilya sanayi gelişiyor, metalürji başlıyordu, ticaret filosu giderek gelişiyor, bankalar hızla çoğalıyor, para dolaşımı hızla artıyordu. Bu ekonomik gelişmenin aktif unsurları burjuvalardı. Zenginlik yüksek burjuvaziden orta ve küçük burjuvaziye iniyordu...

Köylüler ise, toplumun yükünü kaldıran kesimdi. Bütün vergi yükünü sırtında taşıyordu –ürün vergisi olarak verilen ondalık aynî vergi: dîme, nakdî vergi: en, ekin vergisi: champart ve an-

garyalar hep köylünün sırtında idi. Tarlası, bağı bahçesi soyluların avlanma alanı idi... Ufak bir toprak parçasına sahip olabilenler biraz yaşama olanağını buluyordu ama, toprağı olmayanlar tam bir sefalet içinde idi...

2. 1789 İhtilâli

A. 5 Mayıs - 14 Temmuz 1789 günleri

1789 ihtilâli öncesinde Fransa büyük bir *malî buhran* yaşamaktadır. Krallığın gelir açığı giderek büyümektedir. Devlet maliyesi iflâs düzeyine gelmiştir, kendini yenilemek zorundadır. Vergide eşitlik sağlanarak gelir açığının kapatılması olanağı aranır. Vergide eşitlik sağlanabilir ve tüm yurttaşlardan vergi alınması gerçekleşebilirse, hazine açığı belki azalacaktır.

O zamana kadar, kilise ve soylular malî konularda ayrıcalıklıdır yani vergiden muaftır. Vergide eşitlik, aynı zamanda eyaletler, bölgeler arasında da eşitliği sağlayacaktır ve bazı eyalet ve bölgelerin ayrıcalıklı durumu son bulacaktır. Hazine açığına bir çözüm getirilebilecektir.

1786 da Maliye Bakanı Calonne ve onun başarısızlığa uğraması üzerine yerini alan Brienne vergide eşitliği sağlayarak malî krizi atlatmayı denerler.

Ancak bu girişimler, soyluların sert tepkisi ile karşılaşır ve başarısızlıkla sonuçlanır. Vergi eşitliği sağlanamaz. Ayrıcalıklarını kesinlikle korumak isteyen aristokrasi malî reformları gerçekleştirmek isteyen monarşiye karşı cephe alır. Soylular, kralın mutlak iktidarına karşı anayasal bir düzen ister, temel haklarının güvenceye kavuşturulmasını ister, verginin Etats-Généraux'da oylanmasını ister, yerel idarelerin güçlenmesini ister. Bu isteklerde bulunurken aristokrasi siyasal ve sosyal ayrıcalıklarının eskiden olduğu gibi korunacağından emin görünmektedir. Kralın mutlak iktidarı yerine aristokrasi kendisinin iktidar olarak ayrıcalıklarını koruyabileceğine inanmaktadır. Burjuvazi de aristokrasiyi krala karşı bu mücadelesinde uzaktan destekler görünür.

Kral soyluların baskısı altında 5 Temmuz 1788 de Etats-Généraux'yu toplayacağına söz verir ve Etats-Généraux'nun toplantı tarihi 1 Mayıs 1789 olarak belirlenir.

Etats-Généraux, 1614 deki son toplantıdaki yapısına uygun olarak toplanacaktır. Yani Etats-Généraux'da üç ayrı sınıf –ordre–

–düzen– ayrı ayrı her biri kendi temsilcileri tarafından temsil edilecekler, ayrı ayrı toplanacaklar, ayrı ayrı oy kullanacaklardır. Doğal olarak da ayrıcalıklı sınıflar yani kilise ve aristokrasi birlikte hareket edecekler ve üçüncü sınıfa –tiers etat– üstünlük sağlayacaklardı.

Etats-Généraux'nun 1 Mayısta toplanması kararı tiers-etat'yı yani burjuvaziyi son derece memnun eder. O zamana kadar burjuvazi, mutlakiyete karşı giriştiği mücadelesinde aristokrasiyi uzaktan desteklemişti. Ne var ki, Paris Parlement'nın 21 Eylül 1788 de Etats-Généraux'nun 1614 deki yapısıyla toplanacağı kararını vermesi burjuvaziyi kesin olarak aristokrasiden uzaklaştıracaktır.

Tiers üçüncü sınıf yani burjuvazi, aristokrasiye karşı mücadeleye başlar. Bu arada kendi isteklerini açıklar. Burjuvazi eşitlik istemektedir, yasa önünde eşitlik, vergide eşitlik... Temel özgürlükler, temsilî rejim istemektedir... Ama asıl önemlisi Etats-Généraux'da temsil şeklinin belirlenmesidir. Tiers üçüncü sınıf, kilise ve soylular temsilcilerinin toplam sayısı kadar temsilciye sahip olmak ister. Oylamanın sınıf hesabıyla değil, kişi hesabıyla yapılmasını ister.

Kral, Meclisi 27 Aralık 1788 de Tiers'in temsilci sayısının diğer iki sınıfın temsilci sayısının toplamı kadar olacağı kararını alır. Çünkü, 1614 den bu yana Tiers gelişmiştir, sayısı artmıştır. Ama oylamanın sınıf hesabı ile mi, yoksa temsilci hesabı ile mi yapılacağını karara bağlamaz.

2 Mayıs 1789 da Etats-Généraux üyeleri krala takdim edilir. Ve 5 Mayıs 1789 da kralın huzurunda toplanılır. Ancak Etats-Généraux'da görüşmelerin ve oylamanın nasıl yapılacağı henüz bilinmemektedir. Ve bu sorun Tiers için son derece önemlidir, hayatîdir. Çünkü oylamanın sınıf hesabına göre ve ayrı ayrı yapılması halinde, Tiers'in diğer iki sınıfın birleşmesi karşısında azınlıkta kalacak ve hiçbir etkinliği olmayacaktır.

Buna karşılık, oylamanın her üç sınıf temsilcilerinin bir arada oldukları halde ve şahıs itibariyle yapılması halinde, Tiers bazı liberal soyluların –La Fayette gibi– ve "aşağı" kilise temsilcilerinin oylarını da kendine çekebilecektir ve Etats-Généraux'da güçlü bir çoğunluk sağlayabilecektir.

Bu durumda, üçüncü sınıfın geleceği, Etats-Généraux'da uygulanacak oylama biçimine bağlıydı. Oylama temsilci hesabına göre yapılırsa Tiers Etats-Généraux kararlarına hâkim olacaktır,

sınıf hesabına göre oylama yapıldığı takdirde ise ikiye karşı tek kalacak ve hiçbir etkisi, katkısı olmayacaktır.

Bu önemli ve hayatî sorunun Etats-Généraux henüz toplanmadan kral tarafından çözümlenmesi gerekirdi. Oysa ne kral XVI ncı Louis ne de baş yardımcısı Necker bu önemli soruna çözüm getirme kararlılığını gösteremezler. Ve sorun askıda kalır. Oysa bu sorun Etats-Généraux'da üçüncü sınıfın mücadelesini başlatmasına neden olacak ve bu mücadele de sonun başlangıcı olacaktır.

Tiers 5 Mayıs akşamı, uygulayacağı taktiği belirler –650 tiers temsilcisinden 300 ü hukukçudur– izlenecek taktik şu olacaktır: Tiers temsilcileri Etats-Généraux'nun toplanacağı salonda toplanacaktır ve hiçbir şey yapmadan, ses çıkartmadan diğer sınıfların temsilcilerinin görüşmelere başlamak üzere ve özellikle meclislerin ilk toplantılarında yapacağı ilk iş olan seçim mazbatalarını incelemek üzere gelip kendilerine katılmalarını bekleyecektir, ama bu arada kesinlikle ve ne olursa olsun ayrı bir sınıf gibi davranmayacaktır.

Tiers temsilcileri, 5 Mayıs - 10 Mayıs günleri arasında bu hareketsiz sessiz kalma taktiğini uygular ve beklerler. Bu arada Kamu oyu giderek tiers'den yana gelişir.

10 Mayıs günü köprülerin atılması zamanı gelmiştir artık, Paris temsilcisi Sieyès'in girişimi ile son defa olmak üzere soylular ve kilisenin temsilcilerinden gelip Tiers'e katılmaları istenir, aksi halde tiers *tek başına* yoluna devam edecektir. Bu çağrıya olumlu cevap alınamaması üzerine de Tiers tek başına seçim mazbatalarını incelemeye başlar.

15-16 Mayıs günlerinde Tiers, "Ulusal Meclis" olarak görevine devam etme konusunu tartışır. Üçüncü sınıfın tek başına soylular ve kilise temsilcileri olmadan ulusu temsil eden ve tek meclis olduğunu tartışması, soylulara, kiliseye, krala ve hükûmetine savaş ilânı anlamını taşımaktadır.

Daha açık olarak, bu davranış, üç sınıflı hiyerarşik toplum yapısının ve siyasal düzenin reddi anlamına geliyordu.

17 Mayıs 1789 günü Tiers'in "Ulusal Meclis" sayılması kararı oylanır ve 90 menfî oya karşı 490 müsbet oyla kabul edilir. Aynı gün "Ulusal Meclis" vergi yasasını kabul eder[2]. Böylece Tiers

2) Bk. CHEVALLIER, J. J. Histoire des Institutions et des régimes politiques de la France moderne (1789 - 1958). Paris 1975. s. 84

bütün ulusu temsil eden tek meclis olduğunu ve vergi koyma yetkisine yani bir anlamda siyasal iktidara sahip olduğunu ilân etmiş olur. Çünkü vergi koyma yetkisi siyasal iktidarın en açk ve önemli belirtisidir.

Bundan sonra olaylar hızla gelişir... Kral soyluların isteğine uyarak, Ulusal Meclisin toplantılarını engellemeye çalışır. Bu arada 19 Haziran'da kilise temsilcileri 137 oya karşı 149 oyla Ulusal Meclise katılma kararı alırlar. Kral, Ulusal Meclisin toplantılarını önlemek maksadıyla toplantı salonunu kapatır. Bunun üzerine oyun salonunda toplanan Ulusal Meclis üyeleri bir anayasa yapıncaya kadar toplantılarını sürdürmeye ve dağılmamaya yemin ederler –serment du jeu de Paume–.

Kral soyluların yanında yerini almıştır. Ve 23 Haziran 1789 da Meclise gelen kral, 5 Mayıs'tan bu yana yapılan tüm işlemleri iptal ettiğini açıklar ve meclis üyelerine derhal dağılmalarını emreder. Tiers dağılmayı reddeder, kral, soylular ve bir kısım kilise temsilcileri toplantı salonunu terkettikten sonra salonda yerlerinde oturmaya devam ederler. Bunun anlamı kralın emirlerine karşı isyandır. Kral bunun üzerine zor kullanarak Meclisi dağıtmak ister, ancak meclisi destekleyen La Fayette gibi bazı soyluların davranışları kralı bu fikrinden caydırır. 24 Haziran'da bütün kilise temsilcileri ve soyluların temsilcilerinden de 47 kişi Ulusal Meclise katılır.

Kral durumu kabullenmiş görünür ve 27 Haziran'da her üç sınıfın birlikte toplanmasını emreder. Böylece krala tâbi Etats-Généraux tarihe karışmıştır, ulusun temsilcileri kralın iktidarına ortak olmuşlardır.

Ulusal Meclis bir Anayasa yapmak üzere çalışmalara başlar, 9 Temmuz 1789 da *Ulusal Meclis kendini Kurucu Meclis olarak kabul eder.*

Eski rejimi yaşatmak için uğraşan kral ve soylular için tek düşünülebilir çözüm kuvvete başvurarak Kurucu Meclisi dağıtmak olacaktır. Bu amaçla Paris'e askerî birlikler getirilir. Kurucu meclis üyelerinin dağıtılmaları ve tutuklanmaları olasılığı karşısında silâhlanan ve ayaklanan halk Bastille hapishanesini basarak ele geçirir, tarih 14 Temmuz 1789 dur. İhtilâl gerçekleşmiştir.

Bundan sonra İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi hazırlanıp yayınlanacak ve siyasal gelişmeler birbirini izleyecektir.

B. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi Ulusal Meclis tarafından 26 Ağustos 1789 da kabul edilir. Hazırlanacak olan Anayasanın baş kısmına insan haklarını ve özgürlüklerini açıklayan bir bildirinin konması zorunlu görülmüştür. Çünkü "toplumların uğradıkları felâketlerin ve yönetimlerin bozulmasının tek nedeninin insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp dikkate alınmaması olduğuna inanılmıştır" (Bildirinin başlangıç bölümü). Bu durumda iyi bir anayasanın, insan haklarına dayanması ve insan haklarını koruması gerekir.

1789 Bildirisi, yeni çağın kamu hukukunun ilkelerini belirlerken, aynı zamanda da, eski düzenin ayrıcalıklarına dayanan, kötülüklere açık sosyal siyasal yapısını da yıkıyordu.

Bildiri, ister koruyucu, ister cezalandırıcı olsun, herkesin *yasa önünde eşit sayılacağı* (mad. 6) ilkesini açıklıyor ve eski düzenin *ayrıcalıklara dayanan* yapısını yıkıyordu.

Yasa önünde eşit sayılan yurttaşların *yeteneklerine göre* her türlü kamu görevi rütbe ve mevki eşit olarak kabul edilebilecekleri ilân ediliyordu.

İnsanlar arasında eşitsizlik ve ayrıcalıklar üzerine kurulu bir düzende insanların yasa önünde eşit sayılacaklarının ilân edilmesi, bu düzeni temelinden yıkmak demekti.

Keyfî tutuklanmaları ve keyfî cezaları yasaklayan Bildiri –7, 8, 9 uncu maddeler– eski düzenin *heyfî yönetimine son veriyordu.*

Konuşma, yazma, yayın özgürlüğünü getiren bildiri, eski düzenin *sansür sistemini yıkıyordu.*

Vergi koymayı ulusun ya da ulusun temsilcilerinin iradesine bağlayarak, eski düzenin keyfî vergileme sistemine, keyfî el koymalarına son veriyor, *vergide adalet ve eşitlik ilkesini getiriyordu* (mad. 14).

Bildiri, eski düzenin katolik kilise örgütünün insanların vicdanları üzerinde kurduğu tekeli yıkıyor, *dinî inanç özgürlüğü getiriyordu.* Hiç kimse, inançları nedeniyle, bunlar dinî inançlar olsa bile, rahatsız edilemeyecektir (mad. 10).

Bildiri modern çağın *yeni Kamu Hukukunun ilkelerini* açıklıyordu.

Bir defa, devletin, siyasal toplum ve iktidarın varlık nedeni,

insanın sahip olduğu haklarının ve özgürlüklerinin korunmasıdır. *Devlet, iktidar toplum yararı için kurulmuştur,* yoksa iktidarın emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için değil.

İkinci olarak egemenlik bundan böyle ulusundur. Bildiri *Ulusal Egemenlik ilkesini* açıklıyordu. "Egemenliğin özü esas itibariyle ulustadır" denildikten sonra, hiç kimsenin doğal olarak bu hiç kimse sözüne kral da dahildi, hiçbir kuruluşun açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamayacağı belirtiliyordu (mad. 3).

Ulusal egemenlik ilkesi doğal olarak, *siyasal hakları* getirecekti beraberinde. Ve bildiri, tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile *yasanın yapılmasına katılmaya* hakları olduğunu açıklıyordu (mad. 6). Çünkü "*yasa* genel iradenin ifadesi" idi.

Üçüncü olarak, Bildiri *kuvvetler ayrılığı ilkesini* getiriyordu. Kuvvetler ayrılığının benimsenmediği bir siyasal yapının bir anayasal düzene sahip olduğu söylenemeyecekti (mad. 16). Yani bir düzenin bir anayasal düzen olduğunu, üstün hukuk kuralları ile yönetildiğini söyleyebilmek için bu düzende kuvvetler ayrılığının kabul edilmiş olması gerekliydi.

Bildirinin bir *hak ve özgürlükler bildirisi olarak özellikleri*[3] üzerinde kısaca duralım:

Bir defa, Bildiride açıklanan hak ve özgürlükler yalnızca Fransız yurttaşları için tanınmış hak ve özgürlükler değildir, *bütün ülkeler* ve *bütün çağlar insanları için geçerli olan haklar ve özgürlüklerdir.* "Fransız halkı temsilcileri, toplumların uğradıkları felâfetlerin ve yönetimlerin bozulmasının tek nedeninin insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp dikkate alınmamasına bağlı olduğu görüşünden hareketle *insanın doğal, devredilmez ve kutsal haklarının bir* Bildiri içinde açıklamaya karar vermişlerdir."

İkinci olarak, açıklanan haklar *doğal haklardır.* Doğal hakları insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu haklardır. Bu hakların kaynağı insandır, yoksa insanın dışında bir güçten bir iktidardan kaynaklanmaz bu haklar. Esasen Ulusal Meclis de

3) Bk. VEDEL, G. Manuel élémentaire de Droit Constitutionnel, Paris 1949, s. 180 vd.; MADIOT, Y. Droits de l'homme et Libertés publiques Paris 1976, s. 45 vd.

bu hakları "yaratan" organ değil, fakat sadece "açıklayan" organdır. Meclis doğal hakları resmî bir bildiri içinde *açıklamaya* karar vermiştir o kadar...

Bu haklar *devredilmez*, insanlar isteseler de bu haklarından vazgeçemezler, çünkü böyle bir vazgeçme, bir anlamda insanın insanlığından vazgeçmesi demek olur.

Bu haklar *zaman aşımı ile kaybedilmez*, insanlar çok uzun bir zaman bu haklarını kullanmamış olsalar bile bu haklarını kaybetmiş sayılmazlar.

Bu haklar *kutsaldır*, bu haklar ihlâl edilemezler. Devletin amacı da insanın sahip olduğu bu haklarını korumaktan ibarettir.

İnsanın bu doğal hakları ise *özgürlük, mülkiyet, güvenlik* ve *baskıya karşı direnmedir.*

Üçüncü olarak, özgürlük bildiride birinci plandadır. Kutsal haklar arasındadır.

Dördüncü olarak, Bildiride *birey ve yalnızca birey* göz önünde tutulmuştur. Bildiride birey ve bireylerden oluşan devlet vardır. Ama onların dışında birey ile devlet arasında yer alan aile, meslekî kuruluşlar gibi kuruluşlara yer yoktur.

C. Bildiride tanınan Haklar

Bildiride insanın bütün haklarının temeli olan iki hakkı açıklanır, bunlar *özgürlük* ve *eşitliktir* (mad. 1). İnsanlar haklar yönünden eşit ve özgür doğarlar.

Özgürlükten ne anlaşılır?

Bir defa özgürlük, insanın her türlü baskıdan kurtulmuş olması demektir. *İkinci olarak* da, özgürlük, insanın başkalarına zarar vermemek kaydıyla her istediğini yapabilmesi demektir.

İnsanın *düşünce* ve *inanç özgürlüğü* vardır: Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dinî nitelikte inançlar bile olsa, tedirgin edilemeyecektir (mad. 10).

İnsanın *düşüncelerini, inançlarını* serbestçe *başkalarına iletmesi* en doğal hakkıdır (mad. 11). Herkes serbestçe *konuşabilir, yazabilir,* düşünce ve inançlarını *yayınlayabilir.*

Bildiride *kişi özgürlüğü, güvenliği* de yer alır. İnsan keyfî tutuklamalara karşı korunmuştur, "bir kimse ancak yasanın be-

lirlediği hallerde ve ancak yasanın öngördüğü şekillere uyularak suçlanabilir, yakalanabilir ve tutuklanabilir. Keyfî emirler verilmesini isteyenler, keyfî emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur" (mad. 7).

Bildiri suçların ve cezaların yasalarla belirleneceğini açıklar yani *suçların ve cezaların kanunîlik ilkesi* belirlenir. Bir kimsenin suçlu olduğu *kanıtlanıncaya kadar masum* sayılacağı açıklanır ve *yasaların geriye yürümeyeceği* ilkesi getirilir (mad. 8, 9).

Mülkiyet hakkı, Bildiride insanın kutsal, temel hakkıdır, tıpkı özgürlük gibi, güvenlik gibi... Mülkiyet hakkı liberal toplumun temel direğidir.

Bu kutsal, dokunulmaz, doğal hak ancak kamu ihtiyacı açıkça belirdiği durumlarda peşin ve âdil bir tazminat karşılığı bireyin elinden alınabilir (mad. 2, 17).

Özgürlük aynı zamanda *siyasal iktidara katılma özgürlüğüdür* de... Çünkü özgür ve şeti doğan özgür ve eşit yaşayan insanlar, ancak kendi iradelerine uyarlar. Genel iradenin bir açıklaması olan yasaların yapılmasına da yurttaşlar doğrudan doğruya ya da temsilcileri aracılığı ile katılırlar.

Eşitlik, insanın doğal hakları arasında değildir ama, Bildirinin birinci maddesi insanların eşit olduklarını açıklayacaktır. "Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir" (mad. 1). Bu eşitlik bütün insanların *yasa önünde eşitliği*dir, bu eşitlik *kamu görevlerine girmede, rütbe ve mevkilere hak kazanmada* eşitliktir, bu eşitlik *vergide eşitlik*tir. Eşitlik, ayrıcalıklı sınıflara ve onların ayrıcalıklarına karşıdır. Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasaların yapılmasına katılmaya hakları vardır (mad. 6) ve yasa, ister koruyucu ister cezalandırıcı olsun herkes için aynı olacaktır.

Bildiride açıklanan *hak ve özgürlüklerin sınırı var mıdır? Güvencesi nedir?*

Özgürlüklerin güvencesi de sınırı da yasadır. Genel iradenin ifadesi olan yasa özgürlükleri korur ve sınırlarını belirler. Bireylerin haklarının özgürlüklerinin sınırı "toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir" (mad. 4).

Kamu düzeni yasa ile kurulur ve yasa özgürlüklerin sınırını çizer. Örneğin birey inanç özgürlüğüne sahiptir ve inançları nedeniyle rahatsız edilemez. Ancak bu inançların açıklanması yasayla kurulan kamu düzenini bozuyorsa, bu takdirde durum farklıdır. Yine birey inanç düşüncelerini açıklamak özgürlüğüne sahiptir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması durumlarından sorumlu olur.

Yasa ya da yasa koyucu bu konuda dilediği gibi hareket edebilir mi? Hayır. Çünkü her siyasal toplumun amacı insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır (mad. 2). Yasa bu amaca ters düşemez. Yasa ancak toplum için zararlı fiilleri yasaklayabilir (mad. 5).

İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kullanılabilir ancak[4].

3. 1789 - 1848 Birinci Cumhuriyet öncesi ve sonrası

Fransa 1789 dan sonra günümüze kadar hemen hemen bütün siyasal rejimleri yaşamıştır ve yönetim biçimlerini denemiştir. Monarşi - Diktatörlük - Cumhuriyet - İmparatorluk rejimlerini, Başkanlık sistemi, Meclis Hükûmeti sistemi, Parlömanter sistem...

A. 1791 Anayasası ile Sınırlı Monarşi, Temsili Monarşi ya da Meşrutî Monarşi denemesi

Hatırlanacağı gibi, "Ulusal Meclis" niteliğini alan Tiers, 7 Temmuz 1789 da 30 kişilik bir Anayasa Komitesi oluşturarak 26 Ağustos 1789 da da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini kabul etmişti.

Anayasanın hazırlanıp, oylanması daha uzun bir süreye ihtiyaç gösterecekti. Siyasal ve sosyal ortam ihtilâlden sonra karışıktı, Anayasa ancak 3 Eylül 1791 de oylanacaktır.

1789 İhtilâlini gerçekleştirenler ve Fransız toplumu Cumhuriyet düşüncesine yabancıdır. Arzulanan siyasal rejim, sınırlı bir monarşi rejimidir, kralın iktidarının ulusun temsilcilerinin ikti-

---

4) Bk. VEDEL, G., Manuel de Droit Constitutionnel, Paris 1949, s. 77 vd.; MADIOT, Y., Droits de l'homme et libertés publiques, Paris 1976, s. 44 vd., CHEVALLIER, J.-J., Histoire des Institutions et des régimes politiques de la France moderne (1789-1958), Paris 1976, s. 10 vd.

darı ile sınırlanması söz konusudur. İşte "Ulusal Meclis" niteliğini alan Etats-Généraux böyle bir sistemi kurmaya çalışacaktır.

Bu rejim 1791 Anayasası ile belirlenmiştir ve ancak bir yıl kadar uygulama alanı bulabilecektir.

Anayasanın önsözünde, Waline'in deyimiyle sanki "çınarları kökünden söken rüzgârın sesi duyulmaktadır". Gerçekten de tüm feodal yapı ve bu yapının temel dayanakları olan kurumlar yıkılmaktadır teker teker...

Bundan böyle, soyluluk, derebeylik, irsî ayrıcalıklar, sınıf ayrıcalıkları, feodal rejim, irsî yargı sistemi ve bunlardan doğan unvanlar, isimler ve ayrıcalıklar olmayacaktır... Bundan böyle kamu görevlerinin para ile alınıp satılması, babadan oğula geçmesi olmayacaktır... Bundan böyle ulusun hiçbir bölümü için hiçbir kimse için hiçbir ayrıcalık, hiçbir hukukî farklılık olmayacaktır...

1791 Anayasası bu girişten sonra, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildiriminin aşağı yukarı tekrarı niteliğinde olan bir haklar ve özgürlükler bölümü ile başlar.

Anayasada yer alan ilkelere göre, *egemenlik tektir, bölünmez, devredilmez, zaman aşımı ile kaybedilmez ve ulusa aittir.*

> Egemenlik "tektir" yani bir bütündür ve ülkede yaşayan herkes üzerinde etkindir.
>
> Egemenlik "bölünmez" yani hiç kimse egemenliğin bir parçasına şahsen sahip olduğunu iddia edemez. Egemenlik yetkili kılınan organlar aracılığı ile kullanılır ve her organ egemenliğin tamamını kullanır. Bu federalizmin reddidir.
>
> Egemenlik "devredilmez", "zaman aşımı ile kaybedilmez" yani hükümran kişi başka deyimle ulus egemenliğinden vazgeçemez, böyle olunca egemenliğin kullanılmasıyla yetkili kıldığı kişiler, bu yetkiyi geçici bir süre için ellerinde bulundururlar.

1791 Anayasasında ulusal egemenlik kabul edilmiştir ama, *genel oy ilkesi kabul edilmeyecektir.* Siyasal haklara sahip olmak için servet koşulu aranmaktadır. Seçmen olabilmek için ve seçilebilmek için belirli miktarda vergi vermek zorunluğu vardır. Seçmen olmak için ödenmesi öngörülen vergi miktarı oldukça düşük tutulmuştur ama, yine de seçmen olabilecek kişilerin dörtte biri siyasal haklardan mahrum kalmıştır.

Seçimlere katılma bir "hak" değil, bir "fonksiyon" olarak

değerlendirilmiştir. Böyle olunca da, bu fonksiyonun herkese tanınması söz konusu olamazdı.

Siyasal haklara sahip yurttaşlar, yani oy kullanma hakkına sahip olanlar *aktif* yurttaş, diğerleri ise *pasif* yurttaş sayılmıştır.

> Seçimlerin iki dereceli olması öngörülmüştü. Birinci seçmen yani aktif yurttaş olmak için üç çalışma günü ücreti tutarında vergi ödemek gerekiyordu. İkinci seçmen olmak için ise, yüz ilâ dört yüz çalışma günü ücreti tutarında vergi verenler aktif yurttaş sayılıyordu. İkinci seçmen olmak için aranan bu yüksek oran seçimleri büyük servet sahiplerine açık tutuyordu.

1791 Anayasası yasama ve yürütme organları arasında *katı bir kuvvetler ayrılığı* öngörmüştür.

> Yasama 750 kişilik tek bir meclise bırakılmış, yürütme ise, "Fransa kralı" değil de bundan böyle "Fransızların Kralı" olan, şahsı kutsal ve dokunulmaz sayılan krala bırakılmıştır. Kral da yasama meclisindeki ulusun temsilcileri gibi ulusun temsilcisi sayılmıştır. Kralın görevi yasaların uygulanmasını sağlamaktır ama, kendisi de yasaya uyar.
>
> Kral, yürütme gücünü meclis dışından seçtiği Bakanları aracılığı ile kullanacaktı ve kralın tüm kararlarının bakanları tarafından imzalanması gerekiyordu. Bakanların meclis dışından seçilmesi, meclisi kralın etkisinden kurtarma isteğinin sonucu idi.
>
> Bakanların siyasal sorumlulukları yoktu, sadece cezaî sorumlulukları vardı. Anayasaya ve ulusal güvenliğe karşı suç işledikleri takdirde Ulusal Yüksek Mahkeme önünde yargılanacaklardı.
>
> Kralın meclisi fesih yetkisi yoktu. Meclisin kabul ettiği yasalar üzerinde iki yıllık tehirî veto yetkisi vardı. Ancak mali yasalar ve Anayasa konusunda bu veto yetkisi kullanılamazdı.
>
> Bu veto yetkisi ileride kral ile meclis arasında başlıca anlaşmazlık nedeni olacaktı.

1791 Anayasasının öngördüğü sistem, İngiliz Parlömanter sisteminden çok, Amerikan sistemini andırıyordu.

Mutlak monarşi yerine Ulusal Egemenlik ilkesini getiren bu anayasa öngördüğü seçim sistemi ile de servet sahiplerine üstünlük tanımıştı.

*Tek meclis sistemi*ni kabul eden 1791 Anayasası, İngiliz Lordlar Kamarası örneği bir ikinci meclise yer vermeyerek aristokrasiyi de siyasal iktidardan uzaklaştırmıştı.

Anayasa, yürütme gücünü krala bırakırken, o günlerin genel siyasal eğilimine de uymaktaydı. Fransa henüz kralsız bir yönetimi düşünecek ortama gelmemişti. Öngörülen düzen Rousseau örneği bir siyasal rejim değil, daha çok Montesquieu tipi sınırlı bir monarşi, meşrutî monarşi idi.

1791 Anayasasının kurmaya çalıştığı rejim çok kısa ömürlü olacaktır, bu yönetim ancak bir yıl kadar yaşayabilir. Ve 1791 - 1792 yılları arasında hızla gelişen iç ve dış olaylar Fransa'yı *Birinci Cumhuriyete* götürecektir.

1972 yılı yaz aylarında Kral ile Meclis arasında anlaşmazlık giderek büyür. Bu arada kral yabancı monarşilerden sürekli olarak yardım istemektedir. Kralın yarım kalan başarısız bir yurttan kaçma girişimi sonucunda Ağustos 1792 de meclis kralın yetkilerini askıya alır. Yürütme gücünü kullanmak üzere kendi içinden altı kişilik bir "geçici yürütme konseyi" oluşturur. Meclisin kabul ettiği yasaların kralın onayı olmadan yürürlüğe gireceğini kararlaştırır.

Meclis kendi kendini feshetmeden önce de, yeni bir anayasa yapmak üzere "Ulusal Konvansiyon" –Convention Nationale– adını alacak bir meclisin toplanmasını sağlar.

B. Birinci Cumhuriyetin ilânı

İki dereceli oylama ile seçilen *Ulusal Konvansiyon,* 20 Eylül 1792 de toplanır. İlk iş olarak da *Krallığı kaldırır ve Cumhuriyeti ilân eder* (20/21 Eylül 1792). Bu Fransa'da *Birinci Cumhuriyet*'tir.

Ulusal Konvansiyonu gerek ülke içinde gerek ülke dışında büyük güçlükler beklemektedir.

Dış saldırılara karşı koyabilmek... Savaşlarda zafer kazanabilmek... Çok bozuk olan malî duruma âcil çözümler bulabilmek... Sosyal karışıklıkların üstesinden gelebilmek... Ve bu arada Cumhuriyet rejiminin dayanacağı hukukî temeli kurmak, yani bir Cumhuriyet anayasası yapmak...

Ulusal Konvansiyon bir anayasa hazırlar ve anayasa halk oylaması ile kabul edilir, ancak hazırlanan bu anayasa normal koşullara dönüldüğünde yani savaş bittikten sonra uygulanacaktır. Ne var ki bu anayasa hiçbir zaman uygulamaya konamayacak, uygulanmayacaktır. Bununla birlikte getirdiği bazı ilkeler bakımından önemli bir metindir ve üzerinde birkaç söz söylenmesini gerektirir.

Ulusal Konvansiyon tarafından hazırlanan halk oylamasıyla kabul edilen ama hiç uygulanamayan 24 Haziran 1793 anayasası "Montagnards"lar anayasası diye anılmaktadır.

Anayasa, "Fransız Cumhuriyeti bir bütündür ve bölünmez" diyerek başlar (mad. 1). Bu madde Ulusal Konvansiyon içindeki mücadelenin ve yurt içine yayılan iç savaşın bir açıklamasıdır.

Ulusal Konvansiyon 749 kişiden oluşmuştu ve iki üye dışında, bütün diğer üyeler burjuva kökenliydi, Konvansiyon üyeleri arasında da Girondins'ler Montagnards'lar ve Merkez olarak bölünmeler vardı.

Konvansiyon içinde mücadele Girondins'lere ve Montagnards'lar arasındaydı. Girondins'ler daha çok taşra halkına ve yüksek burjuvaziye dayanıyordu. Montagnards'lar ise, daha çok Paris halkına küçük burjuvaziye, zanaatkârlara ve 1791'in pasif yurttaşlarına dayanıyordu.

Montagnards'lar Girondins'leri ve Fransa'da bir federasyon kurmak istemekle, daha açık olarak ülkeyi parçalamak, bölmek istemekle suçluyordu, Girondins'ler ise, Montagnards'ları diktatörlük kurmak istemekle suçluyorlardı.

2 Haziran 1793 de Konvansiyon içindeki Girondins'ler tutuklanır ancak meclis dışında federalizm istekleri ve bölgesel ayaklanmalar başlar. Meclis içindeki bölünme ve mücadele meclis dışında iç savaşa dönüşür. Konvansiyon'a hâkim olan Montagnards'lar ülke içinde de duruma hâkim olurlar iç savaş çok sert ve şiddetle bastırılır. İşte anayasada yer alan ve Fransız Cumhuriyetinin bölünmez bir bütün olduğunu açıklayan ilkenin anayasaya girmesinin nedeni budur.

Ancak iç savaşı bastıran Montagnards'lar dış düşmanların saldırılarıyla baş edemez ve bunun sonucunda da 1793 Anayasası uygulanamaz. Ancak bunun da ötesinde iktidarın tek elde toplandığı ve Fransa'da "terreur" tedhiş rüzgârlarının estiği görülecektir.

1793 anayasası değişik hükümler getiriyordu. Genel oy ilkesi kabul edilmişti. Siyasal haklar konusunda mal varlığı ve servet koşulundan uzaklaşılmış olması 1791 den çok farklı bir zihniyeti aksettiriyordu. Ne var ki bunun yanında anayasa açık oy ilkesini kabul ederek, seçim özgürlüğünü esaslı biçimde zedeliyordu.

Anayasanın baş kısmında yer alan hak ve özgürlükler bölümünde 1789 ilkeleri tekrarlanıyordu ama değişik nitelikte bazı ilkelere de yer verildiği dikkati çekiyordu.

Toplum çalışabilecek durumda olan kişilere iş bulacaktı, çalışamıyacak durumda olanlara da yaşayabilmeleri için gerekli olanakları sağlıyarak, mutsuz ve yoksul yurttaşlara yardım edecekti. Kamu yardımları kutsal bir borç sayılıyordu.

Bunun gibi, anayasada eğitim görme hakkından söz ediliyordu.

Anayasanın iktidarı düzenleyiş biçimi ise daha çok J.-J. Rousseau'yu anımsatıyordu.

İktidar halktan kaynaklanıyor ve bir seri görevlendirme işlemi ile kullanılabiliyordu. Anayasa kuvvetler ayrılığına yer vermemiştir.

Yurttaşlar genel oylama ile tek dereceli bir seçimle yasama meclisi üyelerini belirliyor, yasama da kendi içinde 24 kişilik yürütme konseyini belirliyordu. Ancak meclis yürütme konseyi üyelerini seçmenlerin hazırladıkları 85 kişilik bir liste içinden seçiyordu. Böylece yürütme konseyi seçmenlere halka bağlı oluyordu. Yasama da bir yıl için seçiliyordu ve seçmenlere bağlıydı.

Bu anayasada yarı doğrudan demokrasi ilkeleri de dikkati çekmektedir. Seçmenlerin meclisin kabul ettiği bir yasayı referanduma sunulmasını sağlama olanakları vardı.

Ulusal Konvansiyon döneminde Fransa, çok hızla gelişen ve değişen siyasal olaylara sahne olur.

İlk aşamada Konvansiyon toplandıktan hemen sonra tüm yetkileri –yasama ve yürütme– elinde toplar. Bu sırada iç savaş giderek genişlemekte ve dışta peş peşe gelen yenilgiler ülke bütünlüğünü tehdit etmektedir.

Bu durum karşısında Konvansiyon ülke çapında önemli kararlar alır :

– Dış düşmana karşı savaşmak için asker toplanır. Konvansiyon üyeleri yurt içine dağılarak halkı savaşmaya çağırırlar –7 Mart 1793–.

– Olağanüstü yetkileri olan ceza mahkemeleri kurulur. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin kişi güvenliği ve ceza hukuku ile ilgili ilkeleri bir kenara bırakılır. Yargı ve yasama birleştirilir, Konvansiyon bu mahkemelerin üyelerini seçer, yargıçlarını atar. Mahkemelerin görevi de, özgürlük aleyhine, eşitlik aleyhine Cumhuriyetin birlik ve bütünlüğü aleyhine her türlü girişimi cezalandırmaktır –21 Mart 1793–.

Ceza yasaları hükümleri geriye yürütülerek, bazı kişiler "yasa dışı kişi" ilân edilir, bunun tek cezası ise ölümdür.

Ulusun temsilcilerinin dokunulmazlığı ilkesi askıya alınır, çünkü "halkın selâmeti en üstün yasadır" [5].

5) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., s. 79-81 vd.

Bu dönemde *"kamu selâmeti" ilkesi* her şeyin, insan haklarının ve özgürlüklerinin de üstünde tutulacaktır. İç bölünmelere ve dış düşmana karşı ülkenin bütünlüğünü sağlayabilmek başlıca hedeftir. Bunun için de iktidarın tek elde toplanması yeterli görülmez, iktidar daha ufak bir azınlığın elinde toplanır. Bu da *"Kamu Selâmeti Komitesi"*nin kurulması demektir.

Ulusal Konvansiyon döneminde *ikinci aşamada,* bütün yetkiler "komitelere" ve özellikle de "kamu selâmeti komitesi"ne geçer. Komiteler Konvansiyon tarafından kendi içinden kurulan, Konvansiyonun komisyonları niteliğini taşıyan kuruluşlardır.

"Kamu selâmeti komitesi" içinde de bütün yetkilerin tek bir kişiye Robespierre'e geçtiği görülür. Teorik olarak "kamu selâmeti komitesi"nin Konvansiyon'a tâbi olması gerekirdi. Esasen Komitelerin üyeleri bir ay gibi kısa bir süre için seçiliyordu ve komitenin kararlarının da Konvansiyon tarafından onaylanması gerekiyordu. Ne var ki, uygulamada "kamu selâmeti komitesi"nin üyeleri her ay aynen seçiliyor ve komitenin bütün kararları da tartışmasız onaylanıyordu. Yine teorik olarak, komite üyeleri kendi aralarında eşit durumdaydılar. Komitede bir başkan yoktu ama uygulamada Robespierre komite üyeleri üzerinde olağanüstü bir otorite kurmuştur[6].

Konvansiyon döneminde *üçüncü aşama,* Robespierre'in diktatörlüğü ve yarattığı tedhiş ortamıdır. –Nisan 1794 - 27 Temmuz 1794–.

Bu dönem tek kişinin mutlak diktatörlüğü *monokrasi* diye de adlandırılmaktadır.

Meclis içinde ve ülkede Robespierre'in uyguladığı terreur –tedhiş– sonucu, Konvansiyon içindeki gruplar birbiri ardından temizlenir, –Girondins'ler, Enragés'ler, Dantonistes'ler– ve Konvansiyon içinde muhalefet yok edilir. Konvansiyon sinmiştir, korku ve dehşet içindedir. Ülke içinde de dehşet hüküm sürmektedir. Kimin, ne zaman, neyin ve kimin aleyhine işlediği iddia edilen bir suçla suçlanıp giyotine ya da darağacına gideceği belli değildir. Bu kural herkes için geçerlidir ve uygulanmaktadır...

Ancak ülke içinde terör sürerken, ordu düşmanlara karşı başarılıdır ve zafer üstüne zafer kazanmaktadır.

---

6) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., s. 82 vd.

Halk, darağacı ve giyotin görmekten artık bıkmıştır, terörü gerekli gösterebilecek dış tehlike de ortadan kalkmıştır, bu durumda "kamu selâmeti komitesi" içinde bölünme başlar ve Robespierre yalnız kalır. Bu aşamada Konvansiyon'un aklına kendine karşı sorumlu olan komite üyesi Robespierre'den hesap sormak gelir... Robespierre suçlanır ve öldürülür.

Konvansiyon iktidarı tekrar kendi eline alır. Ancak Konvansiyon'da kalan kişilerin durumu zordur, çünkü bunlar bir yanda XVI ncı Louis ve ailesini giyotine göndermişlerdir, yine bu kişiler öte yanda Robespierre'i darağacına yollamışlardır... Bu durumda Konvansiyon'dakilerin tek düşüncesi, gerek kral taraftarlarını gerekse Robespierre taraflarını kollayarak bir denge kurabilmek ve her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalabilmektir[7].

C. Directoire dönemi (1795 - 1799) ve 1795 anayasası

İşte Konvansiyon'un eseri *1795 Anayasası* böyle bir ortamda hazırlanıp kabul edilir. 1793 Anayasasına *bir tepki anayasasıdır* bu.

1793 Anayasası tek dereceli ve genel oy ilkesini kabul eden bir seçim sistemi öngörmüştü, 1795 Anayasası genel oy ilkesini de tek dereceli seçim sistemini de kabul etmeyecektir. 1791 de olduğu gibi *oy verme hakkı servet esasına dayanacaktır*. Nedeni de şöyle açıklanır: Toplumun en iyiler tarafından yönetilmesi gerekir, en iyiler ise iyi eğitim görmüş kimselerdir, iyi bir eğitim görmek için de servet sahibi olmak gerekir...

Birinci seçmen olmak için aranan servet koşulu çok yüksek değilse de ikinci seçmen olmak için aranan servet koşulu yüksektir.

1795 Anayasası, *referanduma da yer vermez*. 1793 Anayasasının kuvvetler birliği ilkesi yerine *kuvvetler ayrılığı* ve kuvvetlerin dağılması ilkesini getirir. İktidarı devlet organları arasında parçalayıp bölmek ufalayıp dağıtmak başlıca hedef gibi görünür. Konvansiyon döneminin terör ortamının ve ulusal selâmet komitesinin tekrarı önlenmek istenir.

Anayasa Fransa'da ilk defa *çift meclis*li bir yasama organı öngörür. Yasama yetkisi *500'ler meclisine* ve 250 kişilik *yaşlılar meclisine* verilmiştir.

Yasayı 500'ler meclisi yapar. Yaşlılar Meclisinin de veto yetkisi vardır.

---

7) Bk. VEDEL, a.g.e., 74; CHEVALLIER, a.g.e., s. 91 vd.; BURDEAU, a.g.e., 1963, s. 272 vd.

Yürütme ise Directoire'a bırakılmıştır. Directoire, 500'ler meclisinin hazırladığı 10 kişilik liste içinden Yaşlılar Meclisince seçilen 5 kişiden oluşur.

Directoire'da yürütmenin iktidarının kullanılmasında kendisine yardımcı olacak Bakanları seçer. Bakanlar idarî işlerle ilgileneceklerdir. Directoire ise, hükûmet işleriyle... Böylece 1795 anayasasında *idarî fonksiyon* ile *siyasal fonksiyon ayırımı* yapılmıştır.

1795 Anayasası *katı bir kuvvetler ayrılığını öngörür* yasama ve yürütme kalın çizgilerle birbirinden ayrılmıştır.

Directoire üyelerinin ve bakanların meclisin çalışmalarına katılmaları söz konusu değildir. Yine ne directoire üyelerinin ne de bakanların siyasal sorumlulukları vardır. Meclisin Directoire tarafından feshedilmesi de söz konusu değildir. Yürütme ile yasama arasında doğabilecek anlaşmazlıkların çözümü için hukukî ya da siyasal bir yol düşünülmemiştir.

1795 anayasasında yer alan haklar bölümüne gelince, daha önceki belgelerde yer alan özgürlüklerin tekrarı ile yetinilmiştir, ancak daha yumuşak formüller kullanılmış, haklar bildirisine bir de ödevler bildirisi eklenmiştir.

Bu insan ve yurttaş ödevleri arasında, "kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi, sen de başkasına yapma", "iyi evlât, iyi baba, iyi kardeş, iyi dost, iyi eş olamayan iyi yurttaş olamaz", "yasalara saygı göstermeyen kişi iyi insan değildir", "yasaları açıkça çiğneyen kişi, topluma karşı savaş açmıştır", "toprakların işlenmesi, bütün üretim, bütün iş olanakları, bütün sosyal düzen mülkiyetin korunmasına dayanır" gibi ilkelere yer verildiği görülecektir.

D. Konsüllük ve Birinci İmparatorluk dönemi - Napoleon Bonaparte ve 1799 anayasası

Directoire yönetimi güçlü değildir, her yandan saldırılara uğramaktadır: Soldan Babeuf ve taraftarlarının saldırılarına uğramaktadır, sağdan kralcıların saldırılarına uğramaktadır, Cumhuriyetçi olan ordu ise, Directoire yönetimine güvenmemektedir.

9 Kasım 1799 da Directoire yönetimi bir *hükümet darbesi* sonucu yıkılır. *Sièyes ile Napoleon Bonaparte'un işbirliği* darbeyi gerçekleştirmiştir.

Sièyes'in 1789 da ihtilâli başlatan ve 1799 da ihtilâl dönemini kapatan kişi olduğu söylenmiştir[8].

8) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., s. 106.

Siéyes 1789 dan sonra bir süre siyasal hayatın dışında kalır. 1795 anayasası yapılırken, İngiliz kamu hukuku örnek alınarak bir anayasa yapılmasına kesin karşı çıkmıştır. İhtilâl sonrasında siyasal rejimlerin ve anayasaların peş peşe başarısızlığa uğraması Siéyes'i tekrar günün adamı yapacaktır.

1799'a gelindiğinde, yaygın inanç, Cumhuriyeti ancak Siéyes'in kurtarabileceği noktasında toplanmıştı. Siéyes 500 ler meclisine seçilir ve Directoire'a atanır.

Siéyes meclise Robespierre ve Babeuf'ün intikamının alınmasını istiyenlerin oyları ile seçilmiştir. Oysa Siéyes Robespierre'den nefret eder, ama güçlenen kralcılara da karşıdır, kralın öldürülmesinde oy kullanmıştır. Çözümü kendi yapacağı bir anayasaya uygun bir yönetimin kurulmasında bulmaktadır Siéyes. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için bir kuvvete dayanması gerekmektedir. Bu kuvvet ordu olabilirdi ancak, "bana bir kılıç gerek" diyordu Siéyes, bu kılıcı ona Napoleon Bonaparte verecekti.

Aşırı sol anarşist bir komplo tehdidi karşısında bulunulduğu ileri sürülerek 9 Kasım 1799 da Napoleon Bonaparte bir hükûmet darbesi ile iktidara gelir.

Fransa'da Birinci Cumhuriyet Robespierre ile başlamıştı, Napoleon Bonaparte'ın diktatörlüğü ile sona erer.

Fransa'da 1799 da Napoleon döneminde bir anayasa yapılmıştır. 1799 Anayasası Siéyes ile Napoleon'un işbirliği ile hazırlanmıştır ama, anayasaya son şeklini veren Siéyes değil fakat Napoleon olmuştur.

Anayasanın son maddesi, anayasanın halk oylaması ile yürürlüğe gireceğini açıklar, ancak Anayasa için yapılan referandum Napoleon için yapılan bir plebisit şeklini alacaktır (mad. 95).

1799 Anayasası Cumhuriyet rejimi görünümü altında fiilen bir diktatörlük getirmiştir.

Anayasada bir "genel oy" ilkesi "görüntüsü" vardır. Senato, Tribunat yasama meclisleri "görüntüsü" vardır, hükûmette üç konsül "görüntüsü" vardır ama bu görüntülerin ardında, gerçekte *iktidar tek kişinin elinde* toplanmaktadır.

Anayasanın referanduma sunulduğu gün, halk arasında "anayasada ne var?" sorusuna, "Bonaparte var" cevabı da bu gerçeği aksettirmektedir. 1799 anayasası, ilk bakışta karışık bir anayasa izlenimini bırakır, ancak anayasaya hâkim olan düşünce hiç de karmaşık değildir: Anayasanın karışık durumları ve çark-

ları arkasında bu kurumları işleten, çarkları döndüren tek bir güç vardır, o da Napoleon Bonapart'ın iradesidir.

1799 Anayasasında genel oy ilkesi vardır ama, gerçek anlamda seçim yoktur. "İktidar yukarıdan güven ise aşağıdan gelir" ilkesine uyulmuştur.

Seçmenler güven duydukları kişilerin listesini belirlemekle yetiniyor, daha sonra bu güven listeleri içinden Senato -ki bu kuruluş doğrudan Napolleon'a bağlı bir kuruluştur- yasama meclisleri üyelerini belirliyordu.

1799 Anayasası dört meclis öngörmüştü. Bunlar : Devlet Konseyi, Tribunat, Yasama Meclisi ve Senato idi.
Devlet Konseyinin üyelerini Birinci Konsul seçiyordu.

Tribunat ve Yasama Meclisi üyelerini Senato güven listeleri içinden belirliyordu.

Senato üyeleri ise cooptation yöntemi ile seçiliyordu. Yani kendi üyelerini kendisi belirliyordu. Ama ilk kuruluşu sırasında oldukça karışık bir sistem uygulanmış ve Bonaparte'ın dostları seçimde etkili olmuşlardı.

Yasa da şöyle yapılıyordu : Devlet Konseyi yasa tasarılarını hazırlıyordu, Tribunat bu tasarılar üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan, bunları tartışıyor ve oyluyordu ve yasama meclisi de tasarıyı tartışmadan oyluyor red ya da kabul ediyordu.

Senato anayasal düzenin bekçisi, anayasanın koruyucusu idi. Anayasaya aykırı yasaları iptal ediyor, Senatus-Consultes'lerde anayasanın yorumunu yapıyor ve yorum yaparken de anayasayı değiştirebiliyordu.

Yürütme, 10 yıl için Senato tarafından seçilen Birinci Konsul Bonaparte'in elinde idi. Siéyes ve Roger Duclos ise ikinci ve üçüncü Consul idiler. Anayasaya göre ama bunların hiç bir etkinliği yoktu.

Gerçekte Napoleon Bonaparte'ın diktatörlüğü söz konusu idi. Yürütme gücü geniş yetkileri kapsıyordu ve Napeleon'un elinde idi. Öte yandan, kendine bağlı ve sadık kişilerden kurulu Senato aracılığı ile de diğer yetkileri kendinde toplamıştı.

1799 Anayasasının baş kısmına bir *haklar ve özgürlükler bölümünün konmasına gerek duyulmamıştır*... Yalnızca anayasanın bazı maddelerinde özgürlüklerin korunacağından söz edilmiştir o kadar...

1799 Anayasası Napoleon Bonaparte'ın iktidardan uzaklaştırılış tarihi olan 1814 e kadar yürürlükte kalacaktır, ancak bu arada bazı değişikliklere de uğrar.

Bu *değişikliklerle, Konsüllük rejiminden monarşi rejimine* ve daha sonra da *İmparatorluk rejimine geçilmiştir.*

1802 yılında halk oylamasına sunulan bir Senatus-Consulte ile Napoleon Bonaparte'ın ömür boyu *Birinci Consul* olarak kalması kabul edilir.

1804 de yine halk oylaması ile kabul edilen bir başka Senatus-Consulte ile de konsüllük yönetimi *irsî İmparatorluk* şeklini alır.

1807 de bir Senatus-Consulte ile Tribunat kaldırılır. Rejim giderek daha sert bir diktatörlük şeklini alır. Devlet Konseyinin görüşüne seyrek başvurulur, yasama meclisi giderek daha seyrek toplanır. Meclis 1808 yılında iki ay toplanır, 1809 ve 1810 yıllarında bir buçuk ay toplanır, 1811 yılında bir ay toplanır, 1812 de ise hiç toplanmaz olur. Senato bu süre içinde hiçbir varlık gösteremez. Tüm yetkileri kendinde toplayan Napoleon Bonaparte ülkeyi kararnamelerle yönetir.

Ne var ki, İmparatorluk rejimi de uzun ömürlü olmayacaktır. Ve Napoleon Bonaparte'ın savaş alanlarındaki yenilgileri bu yönetimin de sonu olacaktır. Mart 1814 de Senato, Napoleon Bonaparte'ın düşürülmesine, ailesinin iktidar üzerindeki veraset haklarının kaldırılmasına ve geçici bir hükûmet kurulmasına karar verir.

E. 1814 Şartı - Esas Teşkilât Fermanı

1814-1815 yıllarında siyasal olaylar hızla gelişir. Geçici hükûmet 5 Nisan 1814 de Senato'ya bir anayasa tasarısı sunar. Senato ve yasama meclisleri tarafından kabul edilen bu anayasayla *İrsî Monarşi rejimi yeniden kurulur* ve yurt dışında olan *XVIII inci Louis* tahta çağrılır.

Fransa'ya dönen XVIII inci Louis, yapılan anayasayı beğenmez, çünkü ulusal egemenlik ilkesine karşıdır. Yeni bir anayasa hazırlanır ve 4 Haziran *1814* de *"Esas Teşkilât Fermanı"* (Şart) adı altında yayınlanır.

Ancak Napoleon Bonaparte'ın Mart 1815 de sürgünde bulunduğu Elbe adasından Fransa'ya dönmesi ve 13 Mart 1815 de tekrar İmparator olması, XVIII inci Louis'nin tekrar Paris'ten uzaklaştırılması ile sonuçlanır. 1814 Şartının da uygulaması bir süre böylece ertelenmiş olur.

1814 de eski monarşi yönetiminin tüm kural ve kurumlarıyla yeniden yaşatılacağı korkusu, Fransa'da İmparatorluğa

karşı olmalarına rağmen ihtilâlcileri, liberalleri ve Bonapartistleri birleştirerek Napoleon'un dönüşünü kolaylaştırmıştır.

Ne var ki, Napoleon Bonaparte Waterloo yenilgisinden sonra, Haziran 1815 de İmparatorluktan feragat eder ve 1814 Şartı yürürlüğe girer.

*1814 Şartı*nın yapıldığı sırada Fransa'da iki eğilim, istek ve düşünce çatışmaktadır. Bunlardan biri, 1789 ihtilâlinin ve onu izleyen dönemin getirdiği yenilikleri görmek ve kabul etmek istemeyen ve eski monarşi yönetiminin tüm kural ve kurumları ile kaldığı noktadan devamını isteyen eğilim ve düşüncedir. Diğeri ise, 1789 ihtilâlinin Fransız Kamu Hukukuna getirdiği yeniliklerin devamını isteyen eğilim ve düşüncedir.

1814 Şartı bu iki istek ve eğilim arasında bir orta yol bulmak çabasındadır.

1814 Şartı, 1789 öncesi eski rejime aynen kesin bir dönüş yapamaz, bir anayasa düzeni içinde monarşi rejimi kurulmak istenir. Ancak hazırlanan Şartın bir ulusal meclis tarafından yapılması ve kabul edilmesi söz konusu olmadığı gibi daha sonra halk oylamasına sunulması da söz konusu olmayacaktır.

Şart kral tarafından ilân edilmiştir ve kralın Fransız halkına yaptığı bir *ihsan niteliğindedir*.

Şartın hiçbir yerinde ulusal egemenlik ilkesine yer verilmez. Şart *ilâhî hukuk görüşüne* dayanır.

Şart'ta bazı *özgürlüklere* yer verilmiştir ama, bunlar 1789 da olduğu gibi, bireyin doğal olarak sahip olduğu haklar değildir, kralın uyruklarına lütfen yaptığı *bir bağıştır*.

Şart eski rejimin *ayrıcalıklarını* da güvenceye alır, eski soylular tekrar unvanlarına kavuşacaklardır, kral yeni soyluluk unvanları da verebilecektir.

Genel oy ilkesi kabul edilmez, siyasal haklara sahip olabilmek için çok yüksek bir vergi ödeme koşulu getirilecektir. Bu koşula uyan ancak yüz bin kadar fransız, seçmen olabilecektir. Seçilebilmek için aranan vergi miktarı daha da yüksek olduğundan seçileceklerin sayısı beş bin civarındadır.

1814 Şartı, *parlömanter sistem* ile *temsilî sınırlı monarşi* arasında bir siyasal yapı getirmiştir.

Yasama iktidarı iki meclise verilmiştir: Meclislerden biri "Chambre des Pairs" aristokratik bir yapıya sahiptir. Meclisin üyeleri kral tarafından atanır ve atamalar ömür boyu olarak yapılabileceği gibi irsî nitelik de taşıyabilir.

Temsilciler Meclisi ise, doğrudan ulusun temsilcilerinden değil fakat "Yönetim Bölgeleri"nin –Departments– temsilcilerinden oluşmaktadır ve seçim süreleri beş yıldır.

Yürütme gücü, Kralın elindedir, kralın şahsı kutsal ve dokunulmazdır.

Yasa önerileri ancak kraldan gelebilirdi, bununla birlikte, herhangi bir konuda yasa önerisinde bulunması için meclisler krala ricada bulunabilirlerdi.

Kral yasayı onaylar ya da reddedebilirdi –Veto yetkisi–.

Kral yardımcılarını meclis içinden seçecekti, Bakanların meclis çalışmalarına katılma ve söz hakları vardı.

1814 Şartında Bakanların sorumlu oldukları açıklanmıştır, ancak bu sorumluluk siyasal sorumluluk biçiminde değil, fakat cezai sorumluluk şeklinde anlaşılmış ve düzenlenmiştir.

Kralın Temsilciler Meclisini feshetme yetkisi vardır.

1814 Şartının Fransız Kamu Hukuku alanında *önemi* üzerinde durulur. Ve 1814 Şartı ile Fransa'da *ilk defa parlömanter rejim denemesi* yapıldığı söylenir.

Bilindiği gibi, 1814 yılına gelinceye kadar Fransa'da katı kuvvetler ayrılığını öngören rejimler denenmiştir –1791 Anayasası, 1795 Anayasası–. Yine meclis lehine kuvvetler birliğini öngören –Convention– ya da tek kişi lehine kuvvetler birliğini öngören –İmparatorluk– sistemleri yaşanmıştır.

1814 de ise, ilk defa, *yumuşak bir kuvvetler ayrılığı,* parlömanter sistem denemesi yapılır:

Kral, yürütme organı, meclise katılan mecliste söz sahibi olan Bakanlarıyla hükûmet etmekte ve meclisi dağıtma yetkisine sahip bulunmaktadır. Buna karşılık meclisin bakanların faaliyetlerini denetleme hakkı giderek gelişmektedir.

Ne var ki, 1814 Şartının öngördüğü sistemi, bütün kurallarıyla işleyen bir İngiliz parlömanter sistemi ile eş tutmak da olanaksızdır. Böyle bir yakın benzerlikten söz edebilmek için ba-

kanların omojen bir heyet oluşturmaları, cezaî sorumluluğun siyasal sorumluluğa dönüşmüş olması, yasamanın yürütme üzerinde gerçek anlamda bir denetim kurmuş olması gerekir.

Oysa 1814 Şartında böyle bir denetimin gerçekleşebileceğini gösteren bir hüküm olmadığı gibi, yürütme iktidarının yalnızca krala ait olduğu vurgulanır.

Bununla birlikte uygulamada parlömanter sisteme doğru bir gidiş de görülür. Kral ve bakanları birbirinden ayrı telâkki edilerek, bir yanda krala derin saygı ve bağlılık ifade edilirken, öte yandan bakanlarından hesap sorma eğilimi gelişir. Örneğin, bütçe görüşmelerinde bakanlara sorular yöneltilecek ve açıklamalar istenecektir.

XVIII inci Louis'nin 1824 yılında ölümü üzerine tahta çıkan *X uncu Charles parlömanter sisteme doğru gidişi durdurur*. Ve sonuçta 1830 ihtilâline giden yola girilir.

1827 den sonra kral ile meclisin arası giderek açılacaktır. Meclisin arka arkaya kral tarafından feshedilmesi de anlaşmazlığı giderek şiddetlendirir.

Temmuz 1830 da, kral 1814 şartının kendisine tanıdığı, devlet güvenliği konusunda emirname çıkartma yetkisini kullanarak emirnameler yayınlar. Bunlarla seçim yasasında ve basın özgürlüğü konusunda kısıtlayıcı önemli değişiklikler yapar ve meclisi fesheder.

Bunun üzerine Paris'te ayaklanmalar başlar ve X uncu Charles yerine akrabası Duc d'Orleans Louis Philippe adı altında kral olur.

1814 Şartının yerine de 1830 Şartı ilân edilir.

F. 1830 Şartı.

1830 Şartı siyasal rejim değişikliği değil fakat sadece hanedan değişikliği getirmiştir.

Ancak bu dönemde *parlömanter sistem lehine* bazı *gelişmeler de* olur.

1830 Şartında *siyasal haklara* sahip olabilmek için yine *servet koşulu* aranmıştır ama, aranan servet miktarı düşürüldüğünden, siyasal hakka sahip olanların sayısında artış olmuştur.

1830 Şartı, *ulusal egemenlik ilkesini kabul eder*. Şart kralın

bir ihsanı niteliğinde değildir artık. Şart ile meclislerin aralarında yaptıkları bir anlaşmanın sonucudur. Kral Şartı kabul etmiş, meclisler de oylamıştır.

Kral "Fransa kralı değildir", 1791 de olduğu gibi "Fransızların kralıdır".

1830 Şartında basın özgürlüğü gibi bazı özgürlüklere yer verilmiş, *sansür yasaklanmıştır, resmî din ilkesine yer verilmemiştir.*

Aristokratik yapıya sahip "Chambre des Pairs" üyeleriyle ilgili irsiyet kuralı kaldırılmış, bu meclis üyelerinin sadece hayatları boyunca üye kalacakları kuralı kabul edilmiştir.

Kralın emirnamelerle yasaları değiştirme yetkisi ve yasaların uygulanmasını durdurma yetkisi kaldırılmıştır.

1830 larda Fransa'da parlömanter sistemin gelişmekte olduğu söylenir. Bakanlar omojen bir kurul niteliğini kazanmaktadır. Bakanların siyasal sorumluluğu kabul edilmektedir, ancak kralın da siyasal hayatta rolü önemlidir. Bakanların meclisin güvenine sahip olmaları yeterli değildir, aynı zamanda kralın güvenine de sahip olmaları gerekir. Bu sisteme Duverger *Parlementarisme Orléaniste* diyecektir[9].

G. 1789 - 1848 dönemi Fransız Kamu Hukukuna ne kazandırmıştır?

Aşağı yukarı altmış yılı kapsayan bu dönemde Fransa'da altı değişik anayasa yapılmıştır. Uygulanmayan anayasalarla bu sayı dokuza yükselir. 1792-1848 yılları arasında, Fransa sekiz yıl Cumhuriyet rejimi, on beş yıl Konsüllük ya da İmparatorluk rejimi, otuz üç yıl da monarşi rejimi yaşamıştır.

Fransız Kamu Hukukuna bu dönemin ne getirdiğini Vedel'den izleyelim[10].

Fransa bu dönemde, bir *anayasa düzeni* içine girmiştir. Bu dönemde devlet de yurttaşlar arasındaki ilişkileri, kamu otoritelerinin işleyişini düzenleyen yazılı kurallar vardır artık.

Anayasanın genel olarak diğer hukuk kurallarından üstün olduğu kabul edilmiştir. 1814 ve 1830 Şart'ları dışında, anayasaların değiştirilmesi normal yasaların değiştirilmesinde izlenen yöntemden farklıdır. Uygulamada anayasa değişikliklerinin öngö-

9) Bk. DUVERGER, a.g.e., s. 435.
10) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 77 vd.

rülen yönteme göre yapılamadığı görülecektir ama, bu siyasal olayların bir sonucu olmuştur.

Bu dönemde bireyin devlete karşı ileri sürebileceği ve *"Kamu özgürlükleri"* diye adlandırılan özgürlükleri bulunduğu düşüncesi yerleşmiştir. Bu özgürlükleri tanımak istemeyen rejimlerde dahi şu ya da bu şekilde, dar ya da geniş biçimde bu özgürlüklere anayasalarda yer verilmiştir. Bu dönem anayasalarında hak ve özgürlüklerin niteliği ve genişliği farklıdır ama artık pek inkâr edilemeyen ortak bir düşünce de hâkimdir: Buna göre devlet artık mutlak bir iktidara sahip değildir. Hükûmet etmek demek insanlara hükmetmek anlamına gelmez, hükûmet etmek insanlara hizmet etmek demektir.

Ulusal egemenlik ilkesi, yani iktidarın halka ait olduğu görüşü monarşi rejimlerinde dahi genellikle benimsenmiştir. Egemenliğin sahibi ulustur ama, onun adına *kim karar verecektir?* Belli bir olgunluk düzeyine ulaşmış herkes mi? Yoksa varlıklı kişiler mi? Eğitim görmüş kimseler mi? Bu dönemde *varlıklı kişilerin ulus adına* karar vermeğe hakları olduğu kabul edilecektir. Ancak gerek düşünceler gerek uygulama genel oy ilkesinden de çok uzak değildir. Ne var ki, genel oy derken yalnızca erkek yurttaşların kastedildiğini de akıldan çıkartmamak gerekir. Kadınların siyasal hakları sorunu çok daha sonra düşünülecektir.

Ulusal egemenlik nasıl uygulanacaktır? Temsilî sistem mi uygulanacak? Yoksa doğrudan demokrasi mi? Genel eğilim *temsilî sistem* lehinedir.

Çift meclis mi? Yoksa tek meclis uygulaması mı vardır? İhtilâl döneminde tek meclis, 1795 den sonra da çift meclis sistemi uygulanacaktır. Ancak çift meclis sisteminde genellikle ikinci meclisin aristokratik yapısı, geçmişe özlemi açıklar. Tek meclisin demokratik ilkeye daha uygun olduğu düşünülür.

Kuvvetler ayrılığı ve yasama yürütme ilişkisi nasıl çözümlenmiştir?

Bu dönemde, yasama organı lehine –Convention– ve yürütme organı lehine –Konsüllük– kuvvetler birliği sistemleri yaşanmıştır.

Yine bu dönemde katı bir kuvvetler ayrılığının uygulandığı rejimlerden geçilmiştir –1791, 1795–. Ancak 1815 den sonra yumuşak bir kuvvetler ayrılığı ve parlömanter sisteme doğru gidiş de dikkati çeker. Ancak bu parlömanter sistem, genel oy ilkesi kabul edilmediğinden demokratik temelden yoksundur.

4. 1848 - 1870 dönemi - II nci Cumhuriyet

Fransa'da II nci Cumhuriyet dönemi 1848 de ihtilâlle başlar ve II nci İmparatorlukla sonuçlanır.

A. 1848 İhtilâli

1848 yılı başlarında, siyasal hak sahibi olabilmek için aranan servet miktarında indirim yapılarak seçim sandıklarının daha geniş kitleye açılması isteği ile bir hareket başlar. Toplantılar ve gösteriler iktidar tarafından yasaklandığı için yemek toplantıları –Campagne des banquets– şeklinde yapılır ve giderek gösteri şeklini alır, kısa bir süre sonra da ayaklanmaya dönüşür. Bu hareketin sonucunda kral iktidarı bırakır ve II nci Cumhuriyet ilân edilir.

1848 İhtilâlinin siyasal ve sosyal nedenleri vardır.

Siyasal nedenler arasında, temelde Louis-Philippe rejiminin topluma kök salamamış olması gösterilir. *Rejim güçsüzdür,* yalnızca burjuvazinin desteğine sahiptir. Bonapartist'ler, Cumhuriyetçiler ve geleneksel mutlak monarşiden yana olanlar rejimin karşısındadır.

Rejimin temelde zayıf olmasının yanı sıra, hükûmet toplumdan gelen isteklere, özellikle oy hakkının genişletilmesi isteğine cevap vermemekte direnmektedir. Hükûmet ile halk anlaşmazlık içindedir.

Buna ek *sosyal nedenler* vardır, 1840 yıllarından başlayarak Fransa'da sosyalist görüşler gelişmektedir. Ekonomik ve sosyal değişiklik istekleri giderek yayılmaktadır. Özellikle de 1789 un tamamlanması gerektiği düşünülmektedir.

Bununla birlikte ihtilâlin hızla başarıya ulaşması, başta ihtilâlcileri olmak üzere hemen herkesi şaşırtacaktır. İhtilâl için vakit henüz erkendir, hazırlıklar tam değildir, yapılmak istenen reformlar henüz hazır değildir. Proudhon, 1848 ihtilâlini zamanından önce doğan bebeğe benzetir, ihtilâli başlatanlar sihirbaz çıraklarını andırır, bilinmeyen güçleri harekete geçirmişlerdir... Bu güçleri nasıl zaptedebileceklerini ise bilememektedirler... Sonuç ise İmparatorluk olur[11]...

24 Şubat 1848 de fiilî bir hükûmet kurulur, ertesi günü de

---

11) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 79; CHEVALLIER, a.g.e., s. 236 vd.

25 Şubat 1848 de fiilî hükûmet "Cumhuriyetin geçici Hükûmeti" adını alır.

Geçici hükûmet *tek derecedeki genel oyla* bir Kurucu Meclis seçer. Kurucu Meclis anayasayı yapacaktır.

Bu seçimler Fransız Kamu Hukukunda *tek dereceli* ve *genel oyla yapılan ilk seçimler* olur.

> Hatırlanacağı gibi, 1792 de, Kurucu Meclis genel oyla ama iki dereceli seçimle seçilmişti. 1793 de de Anayasa genel oy ilkesini ve tek dereceli seçimi kabul etmişti ama, bu anayasa hiç uygulanmamıştı.
>
> Ne var ki genel oy ilkesini o sıralarda hiç kimse ihtilâlciler de dahil olmak üzere, içtenlikle istemiyordu. İstenen oy hakkının biraz genişletilmesiydi.
>
> Genel oy ilkesini en fazla hoş karşılamayanlar ve uygulamasını geciktirmek istiyenler de bizzat ihtilâlcilerdi, sosyalizan Jacobins'ler bunlara "kızıllar" demeğe başlamıştı.
>
> Bunlar, kırsal kesim halkının eğitimini yapmak için zaman kazanmak istiyorlardı. Kırsal bölge halkı, uzun süredir tutucu etkiler altındaydı ve oyunu ihtilâlcilerin «kötü» diye tanımladıkları şekilde kullanabilirlerdi. Bunun sonucu olarak da ortaya çelişik bir durum çıkıyordu. İlerici güçler, Kurucu Meclisin genel oyla seçilmesini geciktirmeğe çalışıyorlardı.
>
> Seçimler yapılır ve 9 milyon seçmenden 8 milyonu oy kullanır ve 900 milletvekili seçilir. Seçimlerin sonucu ihtilâlcilerin istedikleri gibi çıkmaz. 900 temsilciden sadece 200 ilerici Cumhuriyetçi ya da demokrat sosyalisttir. 450 ılımlı cumhuriyetçidir -ki bunların çoğu kralcı idi, ama o günün koşullarında cumhuriyetçi etiketi altında birleşmişlerdir, 200 Orleanist vardı, 50 de X uncu Charles taraftarı[12].

Kurucu Meclis kurulduktan sonra, Meclis ile Paris halkının arası açılır.

23-24-25 Haziran 1848 günlerinde Paris'te *işçi ayaklanmaları* olur. Nedeni, yüzbin kadar işsiz insanı çalıştıran "Ulusal Atölyelerin" Kurucu Meclis tarafından kapatılması kararıdır.

Ayaklanmaları bastırmak için Meclis orduyu yardıma çağırır. Taşradaki birliklerin de Paris'e gelmesiyle ordu kanlı sokak savaşları sonunda ayaklanmayı bastırır.

---

12) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., s. 240 vd.

Tocqueville'in "tarihimizde meydana gelen en büyük ve benzersiz ayaklanma" dediği Haziran günleri olayları sosyalist görüşlerin de etkisiyle işsizliğin doğurduğu olaylardır. Açlık, sefalet ve yoksulluğun yarattığı kanlı olaylardır bunlar[13].

B. 1848 Anayasası - II nci Cumhuriyet anayasası

Kurucu Meclisin 4 Kasım 1848 de hazırladığı anayasa II nci Cumhuriyet anayasasıdır.

1848 Anayasasında *demokrasi ilkesine* yer veriliyordu: Anayasada egemenliğin ulusta olduğu açıklanıyor, hiç kimsenin, hiç bir topluluğun ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamayacağı belirtiliyor, tek dereceli seçim, *genel oy* ve *gizli oy* ilkelerine yer veriliyordu.

Demokrasi yalnız siyasal planda değil *sosyal planda da* düşünülmeye başlanmıştı. Gerçi Kurucu Mecliste tutucu eğilim hâkimdi ve Haziran günleri olayları bu kimseleri korkutmuştu ve Kurucu Meclis sosyal demokrasi konusunda çok çekimserdi ama, 1848 anayasasının giriş bölümünde yurttaşlara yeni haklar getiriliyordu, bir anlamda 1793 zihniyeti sürdürülüyordu.

O zamana kadar yurttaş hakları denildiğinde, bunlar özgürlük şeklinde düşünülüyordu. Yani kişi yasal çerçeve içinde kaldığı sürece kamu otoritelerinin herhangi bir müdahalesi ile karşılaşmadan dilediği gibi düşünecek, hareket edecektir. Kısaca devlet kişinin özgürlüklerini kullanmasına karışmayacaktı.

İşte bu anlayışın aksine, 1848 de yurttaş kendine tanınan bazı haklarla ilgili *devletten bir edimde bulunmasını,* olumlu bir şeyler yapmasını *bekliyecekti.* Anayasada eğitim görme hakkına, yardım görme hakkına ve bir ölçüde çalışma hakkına yer verilmiştir.

1848 Anayasası, *özgürlük, eşitlik* ve *kardeşlik* ilkeleri üzerine kurulacaktı. 1789 da özgürlüğe önem verilmişti ve eşitlik ön plana çıkmıştı. 1848 de ise kardeşlik ön plana çıkacaktır. Özgürlük ve eşitlik her ikisini uzlaştıracak kardeşlik olmadan birbirini yok edebiliyordu. Özgürlük eşitsizliği yaratabiliyor... Eşitlik de herkesi eşit yapmaya çalışan zorba bir yönetim içinde özgürlüğü yok edebiliyordu. İşte kardeşlik bu iki aşırılığı önleyecektir.

1848 Anayasası, Cumhuriyetin ilkelerini özgürlük, eşitlik ve kardeşlik olduğunu belirledikten sonra, Cumhuriyeti aile, çalışma, mülkiyet ve kamu düzeni temeline oturtacaktı.

---

13) Bk. CHEVALLIER. a.g.e., s. 242 vd.

Fransa'da karışıklığı, düzensizliği önleyecek, güçlü bir iktidar istenmekteydi, bu da güçlü bir yasama ve güçlü bir yürütme ile gerçekleştirilmeye çalışılacaktı.

1848 Anayasası, *Yasama iktidarı* için tek meclis öngörür, tek dereceli seçimle ve genel oyla üç yıl için seçilen meclis davetsiz toplanacaktır.

Anayasada *yürütme iktidarı* ise, dört yıl için seçilen Cumhur Başkanına bırakılmıştır. Aradan bir seçim dönemi –yani dört yıl– geçmeden tekrar seçilemeyecektir. Bu kural tek kişi diktatörlüğünü önlemek için konmuştur ama, ne tek kişi iktidarını ne de İmparatorluğu önleyebilecektir.

Halk tarafından tek dereceli seçimle ve genel oyla seçilen Cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanınmıştır.

Cumhurbaşkanına görevinde yardımcı olan bakanları vardır, bunlar Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanır ve görevden uzaklaştırılır. Cumhurbaşkanının kararlarında bir bakanın da imzası bulunması gerekir, doğal olarak göreve atama ve görevden uzaklaştırma bu kuralın dışında kalır.

Yasama-yürütme ilişkilerine gelince, Cumhurbaşkanı meclisi feshedemeyecek, toplantılarını engelleyemeyecek, çalışmalarını önleyemeyecekti. Cumhurbaşkanı bakanları aracılığı ile meclise yasa tasarıları sunabilecek, meclisin kabul ettiği yasaların bir defa daha görüşülmesini isteyebilecekti.

Ancak, kuvvetler arası ilişkiler anayasada açık olarak düzenlenmemiştir. Kim kime karşı sorumludur? Ne tür bir sorumluluk söz konusudur? Bu konularda 1848 anayasası kesin bir hüküm getirmemiştir.

Vedel bu sistemle ilgili olarak, Başkanlık sistemi ile Parlömanter sistemi arası bir sistem derken[14], Chevaillier, sistemde hiçbir sentez olmadığını, çelişik ilkelerin yan yana getirildiğini, anayasanın uyumsuz bir mozaik olduğunu, siyasal bir karmaşa olduğunu söyleyecektir[15].

1848 Anayasasının işlerlik kazanabilmesi için gerek Cumhurbaşkanlığı için gerek meclis üyeleri için seçim yapılması gerekiyordu.

---

14) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 80.
15) Bk. CHEVALLIER, a.g.e., s. 248.

10 Aralık 1848 de, Cumhurbaşkanı seçimi yapılır ve kullanılan 7,5 milyon oydan 5,5 milyon oyu alarak Napoleon Bonaparte'ın yeğeni *Louis Napoleon Bonaparte Cumhurbaşkanı* seçilir.

Bu seçimle II nci Cumhuriyetin kaderi belirlenmiş olur. Tarih tekrarlanmaktadır, II nci Cumhuriyet de I'inci Cumhuriyetin izlediği yolu izleyecektir. Kısa bir süre sonra II nci Cumhuriyet yerini II nci İmparatorluğa bırakacaktır.

Yasama meclisi için yapılan seçimler ise 750 kişilik meclişe, 450 monarşist, 180 demokrat sosyalist ve 70 ılımlı cumhuriyetçi gönderir.

Duverger "cumhuriyetçilerin olmadığı bir cumhuriyet" diyecektir[16].

Bundan sonra İmparator olmak isteyen Cumhurbaşkanı ile, monarşi taraftarı meclis, Cumhuriyeti elbirliği ile yıkmak için çalışırlar.

Louis Napoleon Bonaparte bu isteğini üç yıl sonra gerçekleştirecektir. Bunun için Louis Napoleon Bonaparte kurnaz bir siyaset izler ve meclisin kendi kendisini halkın nazarında değerden düşürmesini sağlar.

> Meclis, 1850 de seçim hakkını düzenleme görüşü altında genel oy ilkesine son verir ve 3,5 milyon tarım işçisini oy hakkından yoksun bırakacak olan bir yasayı kabul eder. Yasaya göre siyasal haklara sahip olabilmek için, sürekli olarak 3 yıl aynı yerde oturmak gereklidir. Sık sık yer değiştiren ve mevsimlik işlerde çalışan tarım işçileri böylece seçmen olma hakkından yoksun bırakılır. Cumhurbaşkanı ise bu yasaya karşı çıkar...

Louis Napoleon Bonaparte, bir yandan halkın unutamadığı İmparatorluk anılarını canlı tutarken, öte yandan tutucu çevrelere kendisini düzenin koruyucusu olarak kabul ettirmeyi başarır, sola karşı da 1789 ihtilâlinin mirasçısı olarak görünür...

Sonuçta, Aralık 1851 de bir *hükûmet darbesi yapar* ve darbenin ertesi günü halktan yeni bir anayasa yapma yetkisinin kendisine verilmesini ister. Yapılan plebisitte 7 milyon 400 bin "evet" oyu ve sadece 640 bin "hayır" oyu çıkar...

---

16) DUVERGER, M., Institutions politiques et droit constitutionnel, Paris 1960, s. 439.

C. 1852 anayasası

1852 anayasasında bir *Haklar ve özgürlükler bölümüne yer verilmez* sadece, 1789 Bildirisinin, Fransız Kamu Hukukunun temeli olduğu ve 1789 ilkelerinin kabul edildiği açıklanır.

1852 anayasası ile kurulan rejimin temeli 10 yıl için seçilen Cumhurbaşkanıdır.

Cumhurbaşkanı yürütme gücünün sahibidir, bu gücü bakanlar aracılığı ile kullanır, bakanlar yalnızca Cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. Yasa teklif etme yetkisi de yalnızca Cumhurbaşkanına aittir.

1852 anayasası ile getirilmek istenen rejim Başkanlık rejimi midir? Güçlendirilmiş bir Başkanlık rejimi belki... Çünkü 1852 de Fransız Cumhurbaşkanının yetkileri Amerika Cumhurbaşkanının yetkilerinden daha geniştir. Örneğin, Louis Napoleon Bonaparte milletvekilleri meclisini feshedebilir, senatörleri tayin eder. Bunun bir başkanlık sistemi değil fakat halkın rızasına dayanan bir diktatörlük, Fransa'ya özgü bir sistem olduğu söylenecektir *–démocratie césarienne–*.

Yasama gücünü kullanacak iki meclise yer verilmiştir anayasada. Bunlardan biri milletvekilleri meclisidir, üyeleri genel oyla seçilir. İkinci meclis senatodur, bir kısım üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından atanır bir kısım üyeleri de kardinaller, mareşaller ve amiraller gibi doğal üyelerdir.

Senato anayasanın koruyuculuğunu üstlenmiştir: Yasaların anayasaya uygunluğunu denetler, Senatus-Consultes'lerle Anayasanın yorumunu yapar ve gerektiğinde anayasanın boşluklarını doldurur.

Böylece, 1852 anayasası yetkileri tek bir elde Cumhurbaşkanında toplamıştır ve bu kişi yalnızca ulusa karşı sorumludur, yasama meclisi gerçekte bir görünüşten ibarettir.

C. II nci İmparatorluk

Aynen Napoleon Bonaparte döneminde olduğu gibi rejim İmparatorluğa doğru kaymaktadır.

7 Kasım 1852 de *Senatus-Consultes ile İmparatorluk ilân edilir*. Louis Napoleon Bonaparte III üncü Napoleon adı altında İmparator olur. İmparatorluk için plebisite başvurulur ve büyük çoğunlukla İmparatorluk halk tarafından kabul edilir. 1804 yılı

hemen hemen aynen tekrarlanıyor gibidir, ne var ki 1804 yılının aynen tekrarlanması olanaksızdır, 1804 ile 1852 arasında pek çok şey değişmiştir.

Bir defa, bu yıllar arasında parlömanter rejime yakın bir rejim yaşanmıştır, evet, parlömanter rejim bütün kuralları ile uygulanmamıştır ama, yine de İngiltere'dekine benzer bir rejim gelişme sürecine girmiştir.

Sonra, genel oy ilkesi sadece ilân edilmekle kalmamış 1793 de olduğu gibi, fakat 1804-1852 yılları arasında uygulanmıştır da... Genel oy ilkesi iktidarlar için son derece güçlü bir silâhtır. Louis Napoleon Bonaparte bu ilkenin uygulaması ile iktidara gelmiştir ve bu hak halkın elinden alınamazdı artık, olsa olsa bu hakkın kullanılması etki altına alınabilirdi.

Gelişen iç ve dış olaylar sonucu Fransa'yı III üncü Cumhuriyete götürecektir.

> 1852 anayasası uygulamada iki safhada gelişecektir :
>
> Birinci safha, 1852-1860 yılları arasındaki dönemi kapsar. Bu dönemde henüz bir diktatörlük uygulaması yoktur, 1852 anayasası güçlü bir yürütme getirmiştir ama, yanında seçimle gelen bir yasama organına da yer vermiştir.
>
> 1860 yılına kadar sistemin bu demokratik unsuru etkisiz hale getirilmeğe çalışılır. Bunun için seçim serbestisi yok edilir. Alınan bir seri önlemlerle, genel oy ilkesi ustalıkla işlemez hale sokulur. «Resmî adaylık» bu amaca hizmet eder, Valiler seçime katılan adaylar arasından "güvenilir" olanları seçmenlere bildirirler. Bu "güvenilir" kişiler seçimlerde bir takım avantajlardan yararlandırılırlar. Bu "güvenilir" adayların seçim afişleri devlet tarafından parasız bastırılır, propaganda kolaylıkları vs. sağlanır. "Güvenilir" olmayan adaylara ise, mümkün olan bütün güçlükler çıkartılır, toplantıları yasaklanır, gazeteleri toplatılır, kapatılır. Bu uygulama etkili de olur, her zaman "güvenilir" adaylar seçimleri kazanırlar...
>
> Bundan başka milletvekillerine bağlılık yemini ettirilir, bu da muhalif milletvekillerinin ya yalan yemin etmeleri ya da istifa etmeleri sonucunu doğurur.
>
> İkinci safhada 1860 dan sonra, liberal bir gelişme dikkati çeker. İktidar yıpranmıştır ve muhalefet giderek güçlenir, hükûmetin meclis tarafından denetlenmesini istiyen liberal eğilimler dikkate alınır, bir ara kesintiye uğrayan bu gelişme 1867 den sonra tekrar canlanır. 1870 de bir senatus-consultes ile ve plebisitle anayasa liberal parlömanter rejim yönünde değiştirilir. Ancak bu değişiklik daha uygulamaya konmadan Temmuz 1870 de savaş başlar ve birkaç hafta sonra savaşta uğranılan yenilgi ile birlikte İmparatorluk da yıkılır.

E. II nci Cumhuriyet denemesi Fransız Kamu hukukuna ne kazandırmıştır?

– II nci Cumhuriyet denemesi Fransa'da *demokrasi düşüncesi*ni yerleştirecektir. Hiç şüphe yok ki İmparatorluk rejimi demokrasi ile bağdaşmaz ama İmparatorluk döneminde de yapılan seçimler, başvurulan plebisitler demokrasi düşüncesine bağlılığı gösterir.

Eski rejim özlemi artık toplumda eskisi kadar güçlü değildir. Arada bir eskiye dönüş girişimleri olacaktır ama bunlar başarıya ulaşamayacaktır.

– İmparatorluk yönetiminin bütün engellemelerine karşın *genel oy* uygulaması yerleşmiştir.

– II nci Cumhuriyet dönemi *kuvvetler ayrılığı* konusunda Fransa için bazı gerçekleri de göz önüne serer. Güçlü bir yürütme 1852 de olduğu gibi, bir hükûmet darbesi ile sonuçlanabilmektedir ama, ihtilâl dönemlerinin meclis hükûmeti sistemi de pek başarılı olamamaktadır... Yani ne başkanlık sistemi ne de meclis hükûmeti sistemi başarılı oluyor. Katı kuvvetler ayrılığı ile kuvvetler birliği sistemleri arasında yumuşak bir kuvvet ayırımı, kuvvetler arası işbirliği yani *parlömanter sistem* lehine bir gelişme dikkati çeker.

– Ancak bu arada Fransa halkının belirgin bir siyasal eğilimi de ortaya çıkıyor, iktidarı bir kişiye –plebisit ile de olsa– emanet etme eğilimi...

– Bu dönem de *tek meclis mi?* Yoksa *çift meclis mi?* Sorusuna kesin bir cevap getiremiyor. Her iki sistemin lehinde ve aleyhinde söylenenler aşağı yukarı eşit değerde... Tek meclis ikinci Cumhuriyetin yıkılmasına yol açmıştır, İmparatorluk döneminde ise, ikinci meclis kişisel iktidarı güçlendiren bir araç olarak kullanılmıştır.

Bu arada dikkati çeken bir nokta da, Senato'nun anayasal düzeninin koruyucusu durumunda iken, bir yasama meclisi şekline dönüşmesidir. Senato bir siyasal kuruluş olarak *yasaların anayasaya uygunluğunu* hukukî yönden değerlendireceği yerde, yasaların gerekliliği sorunu üzerine eğilmiş yani hukukî değil, siyasal bir denetim ve değerlendirme yapmıştır. Bu da, yasaların anayasaya uygunluğunun hukukî açıdan denetlenmesi söz konusu olduğunda, bu görevin siyasal bir organa değil, fakat *yargıçlara bırakılması gereğini* göstermiştir.

– 1848-1870 döneminin bir başka özelliği de, toplumdaki *ekonomik gelişmeler* ve bunun her alanda yarattığı sorunlar ve çözümlerdir.

Bu dönemde Fransa'da sanayi kapitalizmi gelişmiş ve yerleşmiştir. Üretimde ve tüketimde hızlı bir artış görülür. Bu gelişme Fransa'nın siyasal, sosyal düzenini etkileyecektir.

Ekonomi ile siyaset arasında karşılıklı olarak ilişkiler giderek artar. Sanayiciler kamu işlerinin dışında ve onlara yabancı kalamıyacaklar, devlet de uygulanan liberal doktrine rağmen kendini ekonomik hayatın içinde bulacaktır.

Devlet kamu hizmetleri alanını genişletecek –demiryolu yapımı, kanal yapımı şehircilik faaliyetleri– aynı zamanda imparatorluk döneminde *sosyal yardım* kurumları genişletilecek, işçi sorunlarıyla ilgilenilecektir.

– Bu dönemde 1789'un *doğal haklar kavramının sosyal haklarla tamamlanması* sorunu önem kazanacaktır. Bu yeni anlayışa göre, devletin görevinin artık ekonomik hayatın dışında kalarak ekonomik düzenin hiç kimse ama herkes tarafından yönetildiği bir özgürlük ortamını yaratmak olmadığı düşünülecektir. Devletin ekonomik alandaki birleşmelere karşı ekonomik bakımdan güçsüz olanı koruması gerektiğine inanılıyordu. Bu *güçsüz lehine müdahaleci devlet* anlayışı demekti.

– Unutmamak gerekir ki; 1848 - 1870 yılları çeşitli, değişik doktrin ve görüşlerin savunulduğu ve kapitalist düzenin eleştirisinin yapıldığı bir dönem. Engels ve Marx'ın bilimsel sosyalizmi kurdukları dönem.

5. 1870 - 1944 dönemi - III üncü Cumhuriyet

1871'den sonra gelişen askerî siyasal olaylar, 1875 de III üncü Cumhuriyetin kurulmasına yol açacaktır[17].

A. 1875 Anayasasının yapılışı

Fransa'nın Almanya karşısında 1870 yenilgisi, güçlü sayılan İmparatorluk rejiminin bir günden ertesi güne yıkılmasına neden olur. Geçici "Ulusal Savunma Hükûmeti" kurulur ve bu hükûmet ateşkes anlaşmasını imzalar.

17) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 85 vd.; CHEVALLIER, a.g.e., s. 287 vd.; DUVERGER, a.g.e., s. 445 vd.

"Ulusal savunma" hükûmeti seçimle iş başına gelmiş bir hükûmet olmadığı için en kısa zamanda yasal yollardan kurulacak bir hükûmete ve meclise görevi devretmeyi istemektedir. Öte yandan, Bismarck'da barış antlaşmasını geçici bir hükûmetle değil, fakat kalıcı bir hükûmetle aktetmek istemektedir.

Şubat 1871 de genel oyla seçilen meclisi iki önemli görev beklemektedir. Biri barışı yapmak diğeri ülkeye yeni bir anayasa hazırlamaktır.

> Seçimler sonucu meclisin 650 üyesi belirlenmiş olur. Aynı zamanda seçmenler ülkenin dış politikasını belirliyeceklerdir. Seçim öncesinde monarşistler barış yapılmasından yanadırlar. Cumhuriyetçiler ise, savaşı sürdürmeyi istemektedirler. Halk barış için oyunu kullanır ve meclisin 650 üyesinden 400 monarşisttir. Fransız halkı barış istemektedir.

Meclis hükûmetin başına, barış fikrini temsil eden Adolphe Thiers'i getirir. Hükûmet başkanı olan Thiers daha sonra Cumhurbaşkanı olarak göreve devam edecektir.

İki yıl boyunca meclis acele çözüm bekleyen sorunlarla uğraşır: Barış antlaşmasını imzalar, Paris Commune'u ayaklanmasını bastırır, barış antlaşması hükümlerine göre işgali sona erdirir. Bu işler tamamlandıktan sonra da 1873 ilkbaharında da meclis, varlık nedenlerinden birinin de yeni bir anayasa yapmak olduğunu hatırlar.

Ancak bu *anayasa monarşist bir anayasa olacaktır,* monarşinin tekrar kurulabilmesi için de daha önce bazı engellerin kaldırılması gerekmektedir.

Birinci planda cumhuriyetçilere yakınlık duyan Thiers meclis çoğunluğu tarafından istifaya zorlanır –Mayıs 1873– yerine içtenlikle monarşiye inanan Mareşal Mac-Mahon Cumhurbaşkanı seçilir.

Monarşi için yol açılmıştır ama, bu defa da monarşist meclis kral adayı konusunda ikiye bölünmüştür. İki kral adayı vardır : X uncu Charles'ın soyundan gelen Chambord Comte'u ile, Louis Philippe'in soyundan gelen Paris Comte'u. Uzun görüşme, tartışma ve pazarlıktan sonra adaylardan biri üzerinde –Chambord Comte'u üzerinde– anlaşmaya varılır, ancak kral adayının çocuğu yoktur, bu nedenle taht daha sonra Paris Comte'una geçecektir. Böylece her iki tarafta memnun edilmiş olur.

Fransa'da monarşi bir defa daha kurulmak üzeredir... Ne var ki kral adayının bazı ayrıntılar konusunda uzlaşmaz tutumu monarşinin kurulmasını engelliyecektir. Comte de Chambord monarşi anlayışında çok katıdır, monarşinin ilâhi hukuka dayalı bir monarşi olmasında ısrarlıdır, ulusal irade kavramına kesinlikle karşı koyar, üç renkli bayrak yerine de krallığın sembolü olarak gördüğü beyaz bayrak konusunda inad eder.

Bu koşullarda monarşinin ilânı zorlaşır, böyle bir monarşi anlayışı halkın meşrutî monarşi isteğine ters düşmektedir. Meclisteki kralcı çoğunluk şaşkındır, çözümü Mac Mahon'un yetkilerini yedi yıl daha uzatmakta bulur. Böylece bu yedi yıl içinde Chambord Comte'unun öleceği ve yerine Paris Comte'unun kral olacağı hesaplanır. Bunun üzerine bu geçici dönemin kurumlarını düzenlemek üzere 30 kişilik bir komisyon kurulur. Hedef kalıcı bir anayasa yapmak değildir, sadece geçici dönemi düzenlemektir.

Ancak bir süre sonra ılımlı monarşistler kalıcı bir rejim kurmak gereğini düşünmeğe başlarlar, cumhuriyetçiler de fırsattan yararlanıp cumhuriyeti kurmağa çalışırlar.

Pazarlık sonucunda orta bir yolda anlaşmaya varılır: Monarşistler Cumhurbaşkanlığı makamı ve senato'nun kabul edilmesi koşulu ile Cumhuriyete evet diyeceklerdir. Cumhuriyetçilerin sol kanadının tercihi ise tek meclis ve bu meclise sıkı sıkıya tabî bir hükûmet sisteminden yanadır. Cumhurbaşkanlığı ve Senato kurumları onlara yeterince demokratik görünmemektedir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanlığı ve senato kurumlarını kabul ederler.

Her iki taraf da anayasanın kolay değiştirilmesinden yanadır, monarşistler böylece kolaylıkla krallığı kurabileceklerini, cumhuriyetçiler de aynı şekilde yönetimi daha demokratik bir temele oturtabileceklerini hesap etmektedirler.

30 Aralık 1875 de komisyonun hazırladığı tasarıda değişiklik yapılır ve "Cumhurbaşkanı, ulusal meclis halinde toplanan Senato ve Milletvekilleri meclisleri üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyları ile seçilir" kuralı 352'te karşı 353 oyla kabul edilir. Böylece kalıcı bir anayasa yapılması yoluna girilir. Yine aynı yıl, Senato ile ilgili, kamu otoriteleri ile ilgili ve kamu otoritelerinin karşılıklı ilişkileri ile ilgili üç yasa kabul edilir, 1875 anayasası bölüm bölüm ortaya çıkar.

1875 anayasası gönül rızası ile kabul edilmemiştir. Monarşistler geçici dönemi uzatmamak ve monarşiye yakın bir rejimi uygu-

lamaya koymak için evet demişlerdir, Comte de Chambord ölünce, anayasada cumhurbaşkanının yerine kralı koymak kolay olacaktır. Sol eğilimli cumhuriyetçiler ise, Cumhuriyetin yerleşmesi için kabul etmişlerdir, ama anayasada bir değişiklikle senatoyu da cumhurbaşkanlığını da kaldırmayı düşünmektedirler.

Ne var ki, bu anayasa tam 65 yıl uygulanacak ve pek az değişikliğe uğrayacaktır.

B. 1875 anayasasının kurduğu sistemin işleyişi

a) *Siyasal organlar*

aa) Yasama

Yasama organı olan parlamento iki meclisten oluşur. Senato ve Milletvekilleri meclisidir bunlar.

> Milletvekilleri meclisi tek dereceli ve yalnızca erkeklerin katıldıkları genel oyla seçilir. Senato'nun ise aristokratik bir yapısı vardır. Senato üyelerinden 75 i cooptation ile belirlenmektedir, diğer üyelerin seçimi kırsal kesime ağırlık verecek biçimde düzenlenmiştir. Milletvekilleri dört yıl için seçilirler, senatörler ise, her yıl 1/3 ü yenilenmek üzere 9 yıl için seçiliyorlardı.

Her iki meclis de aynı yetkilere sahipti, yasa teklif ediyor ve yasa yapıyordu. Malî konulu yasalar önce milletvekilleri meclisinde görüşülüyordu. Senato da, vatan hainliği halinde Cumhurbaşkanını yargılamak üzere Yüce Divan şeklini alıyordu.

bb) Yürütme

Cumhurbaşkanı ve Bakanlar hükûmeti teşkil ediyorlardı. *Cumhurbaşkanı* Milletvekilleri meclisi ve senato'nun birlikte toplandıkları halde 7 yıl için seçiliyordu. Cumhurbaşkanı geniş yetkilere sahipti, ama bunları fiilen kullanmıyordu, Cumhurbaşkanının bütün kararlarının yetkili bakanlar tarafından imzalanması gerekiyordu. Siyasal sorumluluğu yoktu, ancak vatan hainliği durumunda cezaî sorumluluğu vardı.

Bakanlar : Gerçekte yürütme gücü bakanlara aitti. Bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından atanıyordu. Ama aslında, Cumhurbaşkanı "kabineyi kuracak kişiyi" belirliyordu, bu kişi de bakanları seçiyor ve cumhurbaşkanının onayına sunuyordu. *Bakanların siyasal sorumlulukları* vardı.

cc) Organlar arasında güç dengesi

Teorik olarak meclisler yasama gücünü Cumhurbaşkanı da yürütmeyi kullanıyordu. Ancak uygulamada *parlömanter rejim* gereği bazı özellikler ortaya çıkacaktır.

Cumhurbaşkanının kâğıt üzerindeki yetkileri ile fiilen kullandığı yetkileri farklıdır.

Anayasanın metnine göre, Cumhurbaşkanının önemli ve çeşitli yetkileri vardır, gerçekte ise bu yetkilerin ardında bakanlar vardır. Cumhurbaşkanı yetkili bakanın imzası olmadan hiç bir karar alamaz, hiç bir şey yapamaz. Bütün kararnamelerin bakanlar tarafından imzalanması gerekir, çünkü cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu yoktur, böyle olunca onun kararlarından doğacak sorumluluğu birinin yüklenmesi gerekir. Bu kimse de bir bakan olacaktır. Böylece Cumhurbaşkanının yetkileri kabine tarafından kullanılır.

Bununla birlikte III Cumhuriyet döneminde Cumhurbaşkanının siyasal hayatta önemli rol oynadığı da inkâr edilemez. Bu durum daha çok Cumhurbaşkanlarının kişiliğinden doğan bir husus olacaktır, bazı Cumhurbaşkanları görüş ve düşüncelerine önem verilen kişiler olmuştur ve bunların görüş ve düşüncelerine uyulmuştur. Öte yandan 1939'lara kadar Fransız parlamentosu, İngiltere'dekinin aksine omojen bir yapıya sahip değildir. Bir çok parti arasında parçalanmış, ufalanmış bir yapısı vardır. Bu durumda kabineyi kuracak kişinin seçimi –mecliste çoğunluğu sağlayan bir parti bulunmadığı için– önem kazanacaktır. Bu durumda da meclisin güvenini kazanabilecek bir kimseyi belirlemek Cumhurbaşkanı için önemli bir siyasal sorun olmuştur.

Parlömanter sistemin bir başka özelliği olarak da, *hükûmet* –yani Cumhurbaşkanı ve bakanlar– *yasama iktidarına katılabilmişlerdir*. Hükûmet de yasama meclisi üyeleri gibi yasa önerisinde bulunabilir. Yasa kabul edildikten sonra da, ikinci bir defa görüşülmesini istiyebilir. Bunun gibi, dış politika konusunda da –bu yetki ilke olarak hükûmetindir– önemli antlaşmaların yapılmasında da meclisin onayı gereklidir.

Senato, milletvekilleri meclisi ile aynı yetkilere sahiptir. Bir tasarı, ancak iki meclis tarafından da aynen kabul edildiği takdirde yasa şeklini alır. Her iki meclisin de, diğerinin kabul ettiği bir tasarıyı kabul etmek, reddetmek ya da değiştirmek yetkisi vardır. Bu da iki meclis arasında bir anlaşmazlık olduğu zaman "me-

kik" sistemini doğurmaktadır. Ancak malî konulu yasa tasarılarının önce milletvekilleri meclisinde görüşülmesi gerekmektedir.

b) *Hükûmet ile parlamentonun birbirleri üzerinde karşılıklı etkisi*

Parlömanter rejimin özelliği yumuşak bir kuvvetler ayrılığına dayanması ve parlamento ile hükûmetin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde etkili olabilmesidir, bilindiği gibi.

– 1875 rejiminde *parlamentonun hükûmet üzerinde etkisi* siyasal sorumluluğun harekete geçirilmesiyle olur.

Bakanlar Milletvekilleri Meclisine ve Senato'ya karşı siyaseten sorumludurlar. Meclislerden birinin bakanlardan birine güvensizlik bildirmesi üzerine kabine istifa eder. Çünkü kabine üyeleri dayanışma içindedir, birine karşı güvensizlik kabineye karşı güvensizlik demektir.

– *Hükûmet de meclisler üzerinde çeşitli yollardan etki yapa bilir.*

Bakanlar meclise girerler ve söz hakkı sahibidirler.

Cumhurbaşkanı meclisleri olağanüstü toplantıya çağırabilir.

Cumhurbaşkanı, Senato'nun da uygun görmesi üzerine Milletvekilleri Meclisini feshedebilir. Ancak uygulamada 1877'den sonra meclisin fesih yetkisi kullanılmayacaktır. Hükûmet ile meclis arasında anlaşmazlık olduğunda meclis hükûmete güven oyu vermez, hükûmet de meclisi feshederek anlaşmazlığın halk oylaması ile çözümlenmesini sağlayabilir.

c) *Uygulamada 1875 anayasası*

Parlömanter rejim özellikle 1914 - 1918 savaşından sonra Fransa'da *bütün kurallarıyla uygulanmaz.*

Bunun *iki nedeni* vardı: *Birincisi* yürütmenin meclisi fesih yetkisini kullanamaması, *ikincisi de* çok partili sistemdi.

1877 den sonra *fesih yetkisi kullanılmaz.* Bu durumda meclis istediği zaman hükûmeti görevden uzaklaştırabilmekte, buna karşılık hükûmet meclisi feshederek kendini koruyamamaktadır. Böylece, meclis fesih yetkisinin kullanılmaması, hükûmet buhranlarına karşı en etkili fren mekanizmasını ortadan kaldırmış olur. Meclisler fesih tehlikesi ile karşılaşmadan hükûmetleri devirebilmektedirler rahatlıkla...

Öte yandan Fransa'da *parti sayısının çok olması* ve partilerin dağınıklığı parlamentoda hükûmetlerin ancak koalisyonlar sonucunda kurulabilmesine yol açacaktır. III Cumhuriyet döneminde 65 yıl içinde 100 den fazla hükûmet değişikliği yapılmıştır.

Parlömanter rejim hükûmet ile meclis arasında sürekli diyalog kurulmasını öngörür. Bu diyalog taraflar arasında eşitliğin ve dengenin sağlanmasına bağlıdır. Fransa'da III üncü cumhuriyet döneminde fesih yetkisinden yoksun olan ve mecliste dayanabileceği omojen bir çoğunluğa sahip olamayan hükûmet meclis karşısında güçsüz kalmıştır.

Kriz dönemlerinde de, özellikle malî konularla ilgili halkın pek de hoşlanmıyacağı önlemlerin alınması söz konusu olduğunda, meclisler yasama yetkilerini hükûmete devretmişler ve hükûmete yasa gücüne sahip kararnamelerle devleti idare etme olanağını vermişlerdir. Kriz dönemlerinde hükûmetler yasama ve yürütme yetkilerini ellerinde tutmuşlardır. Ancak bu şekilde bir denge sistemi olan parlömanter rejimden de uzaklaşılmıştır. Siyasal düzen, meclis üstünlüğü sisteminden hükûmet üstünlüğü sistemine geçmiştir. Özellikle 1924 - 1939 yılları arasında[18].

Bu uygulama, yani yetki devri, 1875 anayasasına aykırı idi. Anayasa yasama yetkisini meclislere bırakmıştı. Yasa gücünde kararnameler ise, yasama gücünün yürütmeye devri anlamını taşımaktadır. Yasama gücü de meclisin dilediği gibi kullanabileceği bir iktidar değildir, anayasaya uygun, anayasanın belirlediği sınırlar içinde kullanılması gereken bir yetki idi.

Her şeye rağmen, 1875 anayasası Fransa'da en uzun ömürlü anayasa olacaktır, 65 yıl yürürlükte kalmıştır, daha önceki anayasaların ömrü, bilindiği gibi 15 - 18 yıl olmuştur.

1940 işgali sırasında, Wichy Hükûmeti döneminde bir süre uygulanmayan parlömanter rejim ise, 1946 anayasası ile tekrar kurulacaktır. Bu da biraz sonra göreceğimiz Fransa'da IV üncü Cumhuriyet dönemi olacaktır.

C. III üncü Cumhuriyet döneminin Fransız Kamu Hukukuna getirdikleri

– III üncü Cumhuriyet ile, Fransa'da *Cumhuriyet kurumları yerleşir*. Toplumun çoğunluğu cumhuriyetçidir artık.

– Bu dönemde *genel oy ilkesi* –yalnız erkekler için de olsa– yerleşmiştir.

---

18) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 91-92; DUVERGER, a.g.e., s. 453-454.

– Krallık rejimine geçişi sağlamak amacıyla yapılan 1875 anayasasının uygulamasında, Cumhurbaşkanının yürütmenin başı olarak yetkileri kabineye geçmiştir. Bakanlar konseyi başkanı, gerçek anlamda başbakandır artık. Cumhurbaşkanına tanınmış olan yetkileri fiilen kullanan organdır.

– 1875 Anayasası bir haklar bildirisine yer vermemiştir. 1789 bildirisine atıf da yapmamıştır ama, III üncü Cumhuriyet rejimi 1789 ilkelerine bağlı kalmış, bu dönemde basın özgürlüğü, söz ve toplantı özgürlüğü gelişmiştir. Bazı istisnalar dışında III üncü Cumhuriyet rejimi özgürlük rejimi olacaktır[19]. Hatta 1940 da Fransa'nın uğradığı felâketin nedeni bazı kimselerce, bu aşırı özgürlük anlayışı ile açıklanacaktır. Rejim kendini içteki düşmanlarına karşı yeterince koruyamamıştır, denilecektir.

— Yine, III üncü Cumhuriyetin yalnızca, hukukî liberalizme önem verdiği, yani yalnızca yeterli ekonomik olanaklara sahip kişilerin ve grupların gerçekten yararlanabilecekleri haklar özgürlükler sağladığı, söylenecektir.

Bu nedenle, savaş sonrasında *kamu özgürlükleri* düzenlenirken iki hedef göz önünde tutulacaktır. Bunlardan biri, özgürlüklerin, özgürlük düzenine zarar vermemesi, rejimi tehlikeye sokacak boyutlarda olmaması, ikincisi de, özgürlüklerden servet durumu ne olursa olsun herkesin yararlanmasını sağlamak, olacaktır.

– III üncü Cumhuriyet döneminde *ekonomik liberalizm* konusuna gelince, bu konuda III üncü Cumhuriyetin resmî bir doktrini yoktur. Ancak devlet ile ekonomi arasında ilişkiler sürekli bir gelişme göstermiştir.

Birinci dünya savaşına kadar, genel görünüm, ekonomik liberalizmin temel ilkelerine uygundur, yani özel mülkiyete saygı ve girişim özgürlüğü... Bununla birlikte devletin ekonomiye müdahalesi de dikkati çeker: sosyal içerikli yasalar yapılmaktadır, devlet kamu hizmetleri alanını genişletmektedir, devlet geniş seçmen kitlelerini ya da siyasal etkinliği olan bazı çıkar çevrelerini kollamak amacıyla müdahaleci bir gümrük politikası ve malî politika izlemektedir.

Birinci dünya savaşından sonra ise bu müdahale alanları giderek gelişecek ve genişliyecektir? 1930 lu yıllarda, ekonomik kriz

19) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 95.

döneminde ve 1936 da "Ulusal Cephe" hükûmeti döneminde bu müdahaleler daha da genişliyecektir. 1936 da, 1848 yılının istekleri tekrar gündeme gelmiştir, siyasal demokrasi ekonomik sosyal demokrasi ile tamamlanmalıdır. Ancak devletin müdahaleleri liberalizm temelinden sapma yapmayacaktır.

6. 1945 - 1958 dönemi - IV üncü Cumhuriyet dönemi

A. 1946 anayasasının yapılışı

Mayıs - Haziran 1940 tarihlerinde Fransız orduları Alman orduları karşısında kesin yenilgiye uğrar, bu sırada Fransa'da 1875 anayasası yürürlüktedir.

Albert Lebrun Cumhurbaşkanıdır ve Paul Reynaud hükûmet başkanıdır. İlk yenilgiden sonra, Reynaud, Mareşal Petain'e devlet bakanı olarak hükûmette yer vermiştir.

Yenilgi, hükûmetin önüne iki seçenek getirmiştir: biri savaşa devam etmek, anavatanda değilse bile sömürgelerde ve Kuzey Afrika'da savaşı sürdürmek... İkincisi, ateşkes anlaşmasını imzalamak, yani teslim olmak...

Hükûmet içinde Mareşal Petain'in de taraftar olduğu ikinci görüş hâkim olur. Hükûmet başkanı Reynaud istifa eder. Mareşal Petain hükûmeti kurmakla görevlendirilir. –16 Haziran 1940–. Hükûmet ateşkes isteğinde bulunur ve ateşkes 24/25 Haziran 1940 da imzalanır.

8 Temmuz 1940 tarihli kararname ile hükümet merkezi Paris'ten Wichy'ye nakledilir ve 1875 anayasasına uygun olarak meclisin Wichy'de toplanması kararlaştırılır.

9 Temmuz 1940 da Wichy'de toplanan meclis ertesi günü tek maddeli anayasa niteliğini taşıyan bir yasa ile Mareşal Petain'e anayasa yapması için tam yetki verir. Böylece Mareşal Petain kurucu iktidar niteliğini alır. Buna ek olarak yasama, yürütme ve kısmen de yargı yetkisini şahsında toplar. Savaş süresince yeni bir anayasa yapılmaz.

Düşman işgalinden kurtulduktan sonra –Ekim 1945–, Fransa gelecekteki düzenini belirlemek üzere *referanduma* başvurur. Referandum'da halkın cevaplandırması istenen sorular üç tanedir: – 1875 Anayasasına dönüş isteniyor mu? –Sınırsız yetkilere sahip bir kurucu meclis mi, yoksa sınırlı yetkilere sahip bir kurucu

meclis mi isteniyor? Kadınların oy kullandıkları bu oylamada, seçmenler bir yandan referandumda sorulan soruları cevaplandırırken diğer yandan da kurucu meclis için temsilcileri belirlemişlerdir.

Referandum sonucu, seçmenlerin hemen hemen oy birliğine yakın bir çoğunluğunun 1875 anayasasına dönüş istemediklerini ve 2/3 çoğunlukla da sınırlı yetkili bir kurucu meclis istediklerini ortaya koyacaktır.

Seçmenler referandumda kendilerine sunulan ve yeni anayasa yapılıncaya kadar ülkenin yönetim biçimini düzenliyecek olan bir yasayı da kabul ederler - 2 Kasım 1945 yasasıdır bu.

Yeni anayasa yapılıncaya kadar ülke yönetimini belirleyen bu yasada hükûmet başkanından başka bir devlet başkanına yer verilmemiştir ve meclisin yürütmeye karşı üstünlüğü ilkesi kabul edilmiştir.

Kurucu meclis güçlükle bir anayasa tasarısı hazırlar, tasarı kurucu mecliste çok az oy farkı ile kabul edilmiştir ve tasarı hemen aynen 2 Kasım 1945 yasasının getirdiği ilkeleri benimser.

Referanduma sunulan *anayasa, seçmenler tarafından reddedilir* bunun üzerine *ikinci bir kurucu meclis yeni bir anayasa tasarısı hazırlar* ve bu defa bu anayasa referandumla kabul edilir. Bu anayasa Fransa'nın 27 Ekim 1946 tarihli IV üncü Cumhuriyet anayasasıdır.

B. Anayasada Hak ve özgürlükler sorunu

Fransa'da o yıllarda hak ve özgürlükler konusunda *iki görüş* çarpışmaktaydı[20]. *Bir görüşe göre,* fransız demokrasisi belli bir gelişme aşamasına ulaşmış bulunuyordu ve dünyaya *yeni bir haklar bildirisi* vermeliydi... *Diğer bir görüşe* göre ise, 1789 Bildirisinden vazgeçilmesi düşünülemezdi, ancak sosyal ve ekonomik gelişmeler göz önünde tutularak *1789 tamamlanabilirdi...*

1946 Anayasası, bu ikinci görüşü benimsiyecektir. Anayasaya bir haklar ve özgürlükler bölümü konmayacak, anayasada bu giriş bölümüne yer verilecek ve bu bölümde 1789 un ilkelerinin benimsendiği açıklandıktan sonra, bu ilkeler "çağımızın son derece gerekli" yeni sosyal, ekonomik siyasal ilkeleriyle tamamlanacaktır. Siyasal demokrasi *sosyal ekonomik demokrasi ile* tamamlanacaktır.

---

20) Bk. VEDEL, a.g.e., s. 322.

C. Anayasada öngörülen siyasal yapı

Fransa, bölünmez, laik, demokratik, sosyal bir cumhuriyettir. Yönetimi halk için, halk tarafından, halk yönetimidir. Egemenlik ulusundur ve hiç kimse, halkın hiç bir kesimi egemenliğini kullanma yetkisinin kendisine ait olduğunu ileri süremez. Halk egemenliğini temsilcileri aracılığı ile ve referandum ile kullanır.

Parlamento, Ulusal meclis ve Cumhuriyet Konseyinden oluşur. *Ulusal meclis* üyeleri, genel, eşit, gizli oyla ve tek dereceli bir seçim sistemi ile belirlenir. Görünüşte bir çift meclis sistemi kabul edilmiş gibidir. Ancak gerçekte yetkiler Ulusal Meclistedir. Yalnızca Ulusal Meclis parlamentoyu toplantıya çağırabilir, çalışma süresini düzenler, hükûmete güvensizlik oyu vererek düşürebilir, bir yasanın ya da bütçenin kabulünde son sözü söyler.

Cumhuriyet Konseyi, her yedi yılda bir Cumhurbaşkanı seçimine ve bazı devlet organlarının kuruluşuna katılması dışında, bir danışma organı niteliğini taşır.

Hükûmet, Cumhurbaşkanı ile hükûmet başkanı ve bakanlardan oluşur. *Cumhurbaşkanı,* parlamento tarafından yedi yıl için seçilir, bir defa daha seçilebilmesi mümkündür.

Cumhurbaşkanı *hükûmet başkanını* belirler, daha sonra hükûmet başkanının ulusal meclisten açık oylama ile güven oyu alması gerekir ve ancak bundan sonra başbakan bakanlarını seçer. Böylece, hükûmet kurulmadan önce, ulusal meclis bu oylama ile üstünlüğünü belirlemiş olur, aynı zamanda da meclisin bu güven oylaması başbakana bakanları üzerinde otoritesini kuvvetlendiren kişisel bir güç sağlar.

Cumhurbaşkanı, başbakanın isteği üzerine meclis başkanlarının görüşünü aldıktan sonra *meclisi feshedebilmektedir.*

> Ancak fesih isteminin yapılabilmesi bazı ön koşulların gerçekleşmiş olmasını gerektiriyordu. Bir defa, yasama döneminin ilk 18 ayı içinde meclis feshedilemiyordu. Sonra fesih için iki temel koşul aranıyordu: 18 ay içinde iki hükûmet buhranı olmalıydı, bu buhranlar bir gensoru önergesi sonucu ya da bir güven istemi sonucu olmalıydı. Böylece hükûmetin istifası sonucu doğacak hükûmet buhranları fesih için geçerli bir neden olmayacaktır.
>
> Bu koşullar altında öngörülen fesih, hükûmetten çok, meclisin tutumuna bağlı kalıyordu.

1946 Anayasası, bazı yeni kuruluşlara da yer vermişti: Anayasa Komitesi, Ekonomik Konsey, Yüksek Yargıçlar Konseyi gibi. *Anayasa Komitesi,* yasaların anayasaya uygunluğunu denetliyecekti. Üyeleri mesleki kuruluşlar ve sendikalar tarafından seçilen *Ekonomik Konsey* bir danışma organı idi. *Yüksek Yargıçlar Konseyi* ise, yargıçların özlük işleri ile ilgiliydi ve yargıçların bağımsızlığını sağlıyordu.

IV üncü Cumhuriyet ve anayasası 12 yıl yaşayacaktır. 1948 den ve özellikle 1951 den sonra Fransa'da hükûmet buhranlarına bir çözüm bulunamaz.

III üncü Cumhuriyetin hükûmet buhranları aynen IV üncü cumhuriyette de devam etmiştir. 12 yıl içinde 20 hükûmet değişikliği olmuştur. Bu siyasal istikrarsızlığa 1956 - 1958 yılları arasında çözüm arama girişimleri dikkati çeker. Bu girişimler daha çok meclisin fesih hakkının yeniden düzenlenmesi konusu etrafında yoğunlaşır, ancak bu konuda reform girişimleri sonuçlanmadan 1958 olayları IV üncü cumhuriyete son verir.

Hükûmet buhranlarında disiplinsiz ve zayıf partilerin rolü büyük olmuştur.

IV üncü Cumhuriyet döneminde siyasal hayatta bir başka gelişme de *yasa kuvvetinde kararnamelerin egemen olmasıdır.* Anayasanın yasama yetkisinin devredilmiyeceğnii öngören hükmüne rağmen yasa kuvvetinde kararnameler siyasal hayatta etkili olacaktır.

> Yasa kuvvetinde kararnameler, yasama iktidarının devri şeklinde değerlendirilir. Anayasanın 13 üncü maddesi yasama iktidarının devredilemiyeceğini açıklar. Buna rağmen yasa kuvvetinde kararnameler yapılacaktır. Nasıl? Fransa'da bu konuda iki yol izlenmiştir:
>
> Bunlardan biri kadro-yasalar yoludur, diğeri pouvoir réglementaire yetkisinin genişletilmesi yoludur[21].
>
> Kadro yasası, yapılması öngörülen bir düzenleme ile ilgili ilkeleri belirleyen bir yasadır. Ayrıntıların düzenlenmesi bir yönetmeliğe bırakılır. Eğer parlamento belli süre içinde bu konuda yapılan yönetmeliklere itiraz etmezse, bunlar kesinleşir. İtiraz ederse yönetmelik uygulanmaz, onun yerine yasal bir düzenleme getirilmesi gerekir. Bu sistem 17 Ağustos 1948 tarihli yasa ile düzenlenmiştir ve geniş bir uygulama alanı bulur.

21) Bk. DUVERGER, a.g.e., s. 488 vd.

Pouvoir réglementaire yetkisinin genişletilmesi ise, kararname ile ve yasa ile düzenlenecek konular arasında bir ayırım yapılıyor ve bu konuları belirledikten sonra bunlar kararnameler ile düzenlenebiliyor ve kararnameler bu alanda önceden yapılmış yasaları da değiştirebiliyor.

Devlet Konseyinin görüşüne göre de Pouvoir réglementaire'in genişliği ve sınırı belirli olmak kaydıyla anayasaya aykırı sayılmaz ve bir de halk ve özgürlüklerin bu yoldan düzenlenmesi söz konusu olamaz[22].

1958 yılında başlayan Cezayir olayları ise IV üncü cumhuriyetin hayatını sona erdirecek gelişmelerin başlangıcı olur.

7. V inci Cumhuriyet dönemi

A. IV üncü Cumhuriyetin sonunu hazırlayan ve V inci Cumhuriyetin kurulmasını sağlayan olaylar

13 Mayıs 1958 de Cezayir'deki ayaklanma IV üncü Cumhuriyetin sonu olur.

1 Haziran 1958 de Parlamento General de Gaulle'ü hükûmet başkanlığına getirir, 3 Haziranda Parlamento De Gaulle'e yeni bir anayasa yapma yetkisini verir, anayasa daha sonra halk oylamasına sunulacaktır. 28 Eylül 1958 de yapılan referandum ile Anayasa oyların % 80 i ile kabul edilir. 4 Ekim 1958 de yayınlanır, V inci Cumhuriyet doğmuştur.

1958 anayasasının getirdiği hukuki-siyasal düzeni incelemeden önce bu anayasanın yapılmasına neden olan olaylara kısaca bir göz atalım.

Fransa, özellikle 1956 yılından sonra Cezayir'de etkinliğini ve gücünü kaybetmeğe başlar. 6 Şubat 1956 da Cezayir'de daha liberal bir siyasal politika izliyeceğini açıklayan hükûmet başkanı Guy Mollet, Cezayir fransızları tarafından domates yağmuruna tutulacaktır... Ve hükûmet daha sonra bu politikasını değiştirecektir. Bu tutum değişikliği, Cezayir fransızlarına yeterince güçlü oldukları takdirde Fransa'yı dize getirebileceklerini göstermiştir.

Cezayir'in Fransa'dan ayrılması olasılığına karşı Cezayir fransızları bazı fransız ordu kumandanları ile sıkı ilişki ve iş birliği içine girerler. Cezayir bağımsızlık hareketinin lideri Ben

---

22) Bk. DUVERGER, a.g.e., s. 489.

Bella'nın tutuklanması Tunus - Cezayir sınırı yakınında Cezayirli milliyetçilere yataklık ettiği gerekçesiyle bir Tunus kasabasının bombardıman edilmesi gibi şiddet olaylarına başvurulur.

Fransa'da da milliyetçi çevreler, Cezayir'in diğer deniz aşırı ülkeler ve sömürgeler gibi Fransa tarafından bırakılması düşüncesine karşıdır. Çin Hindinin daha sonra Tunus'un ve Fas'ın kaybedilmesi, fransız kamu oyunu Cezayir'in de kaybedileceği olasılığına karşı çok hassas yapmıştır. Milliyetçi çevreler "Fransız olan Cezayir'in" terkedilmesine karşıdır. Hükûmetin böyle bir girişimde bulunması olasılığı 13 Mayıs 1958 darbesini doğuracaktır.

13 Mayıs 1958 günü Cezayir'deki fransız askeri kumandanlar bir darbe yaparlar ve Cezayir'de ve Sahra'da geçerli olmak üzere "bir Selâmet-i Umumiye" komitesi kurarlar. Komitenin başına General Massu getirilir. Komitenin gerek asker gerek sivil çoğunluğu, Çin Hindi savaşında savaşmış olanlarla, Cezayir milliyetçilerine karşı savaşmış kimselerdir.

Fransa'da hükûmet, Cezayir'i bırakmak niyetinde olmadığını, mücadele kararında olduğunu, ancak kuvvete dayanarak sorunların çözümlenemiyeceğini Cezayir'in müslüman halkını da düşünmek ve korumak gerektiğini açıklar. Tunus ve Cezayir'le birlikte bir franco-magrebienne birliğin kurulabileceğinden söz eder[23].

15 Mayıs 1958 de General de Gaulle bir demeç vererek, Fransa'nın parçalanmaya doğru gittiğini, bu nedenle kendisinin cumhuriyetin sorumluluklarını üstlenmeğe hazır olduğunu açıklar.

16 Mayıs 1958 de Fransız hükûmeti Cezayir'de general Salan'a sivil ve askerî yetkiler verir. Cezayir ordu tarafından yönetilmektedir. General Soustelle'de Cezayir'e gider.

24 Mayıs 1958 de Korsika'da bir ayaklanma olur. Orada da Fransız ordu kumandanları 12 kişilik bir Selâmeti Umumiye Komitesi kurarlar. Bundan sonra darbe sırası Paris'e gelmişe benzer... Bunun üzerine hükûmet iktidarı General de Gaulle'e bırakmaktan başka çare bulamaz.

Bundan sonra De Gaulle başkanlığında hükûmet yeni anayasayı hazırlayacaktır. Ancak anayasa yapılırken bazı ilkeler göz önünde tutulacaktır: – İktidarın tek kaynağı genel seçimler olacaktır. – yasama yürütme yetkileri ayrılacaktır, – hükûmetin so-

23) Bk. ARMAOĞLU, F. Yeni Fransız Anayasası üzerine bir seminer, Ank. 1960. s. 8 vd.

rumluluğu olacaktır, – yargı gücü bağımsız olacaktır, – anavatan ile birlik halinde olan topluluklar arasındaki ilişkiler düzenlenecektir. Hazırlanan tasarı halk oylaması ile kabul edilerek 1958 anayasası olacaktır.

General De Gaulle ve adalet bakanı Michel Debré'nin siyasal görüşlerinin ağırlıklı olduğu anayasa ön tasarısı, meclislerin temsilcilerinden oluşan "anayasa danışma komitesi"nde incelenmiş ve Danıştayın da görüşü alındıktan sonra son şeklini alarak halk oyuna sunulmuştur.

B. 1958 Anayasası

"Fransa, bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir Cumhuriyettir. Cumhuriyet, menşe, ırk ya da din ayırımı gözetmeksizin bütün yurttaşların yasa önünde eşitliğini sağlar, bütün inançlara saygı gösterir. Cumhuriyetin düsturu "özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir". "İlkesi halk tarafından halk için halk hükûmetidir". "Ulusal egemenlik halkındır" ilkeleriyle başlayan ve "1789 Bildirisi ile saptanmış ve 1946 anayasası başlangıcı ile doğrulanıp tamamlanmış biçimleriyle insan haklarına ve ulusal egemenlik ilkesine bağlılığını resmen ilân" eder.

C. Anayasanın getirdiği siyasal yapı ve özellikleri

Anayasanın siyasal yapı özellikleri bir kaç noktadan toplanmıştır. Bunlardan birincisi, Cumhurbaşkanının seçimi ve yetkileri ile ilgilidir. Anayasa bu konuda parlömanter sistemden ayrılmış, ancak tam bir başkanlık sistemi de getirilmemiştir.

İkincisi, Parlamentonun yetkileri kısılmıştır. Fransa'daki siyasal partilerin sayıları, parti disiplinin eksikliği, güçsüz, zayıf koalisyon hükûmetleri parlamentonun çalışmalarını aksatmış ve buna parlamentonun yetkileri kısılarak çözüm getirilmeğe çalışılmıştır. Parlamentonun işleyişi düzenlenmeğe çalışılmış ve Meclis içtüzüğüne ait bazı hükümlere anayasada yer verilmiştir.

a) *Cumhurbaşkanı*

Anayasa, yürütmenin yetkilerini genişletmek ve onu güçlü bir duruma getirmek istemiştir. Ancak yürütmeyi güçlendirirken, bunu Cumhurbaşkanının otoritesini güçlendirmek şeklinde gerçekleştirmiştir.

Parlömanter sistemlerde, bilindiği gibi, yürütme gücü, so-

rumluluğu olmayan bir Devlet Başkanı ile fiilen yürütme gücünü kullanan ve parlamento önünde sorumlu olan Bakanlar Kurulundan oluşur. 1958 anayasası ise, Bakanlar Kurulunun değil, fakat Devlet başkanının yetkilerini genişletmeğe özen göstermiştir.

1958 anayasası, Cumhurbaşkanının seçimi ve yetkileri yönlerinden III üncü ve IV üncü Cumhuriyet anayasalarının öngördükleri sistemden ayrılmıştır.

Cumhurbaşkanının seçimi, Anayasada *1962* yılında yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının doğrudan *genel oyla* yedi yıl için *halk tarafından* seçileceği kabul edilmiştir.

> 1958 de kabul edilmiş ilk şekle göre, Cumhurbaşkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilmiyordu. Ama Cumhurbaşkanının seçimi de yalnızca parlamentoya bırakılmamıştı. Cumhurbaşkanı parlamento üyelerinden, İl İdare Meclisi üyelerinden, Deniz Aşırı Ülke meclislerinin üyelerinden ve Belediye meclislerinin seçtikleri temsilcilerden oluşan bir kurul tarafından seçiliyordu.

Cumhurbaşkanının yetkilerine gelince,

Cumhurbaşkanı *siyasal organların üstünde* yer alır ve bu organlar üzerinde hakemliği ile kamu otoritelerinin düzenli işleyişini, devletin sürekliliğini sağlar.

Cumhurbaşkanı anayasaya saygı gösterilmesine ve anayasaya uyulmasına nezaret eder.

Cumhurbaşkanı, ulusal bağımsızlığın, ülke bütünlüğünün ve fransız topluluğu ile ilgili uzlaşmaların ve antlaşmaların güvencesidir.

Cumhurbaşkanının yetkileri: Cumhurbaşkanının yetkileri iki grupta toplanır. Bunlardan biri, Cumhurbaşkanının olağan dönemde sahip olduğu yetkileridir, diğeri ise, olağanüstü dönemdeki yetkileridir.

Cumhurbaşkanının *olağan dönemdeki yetkileri :* Anayasa, olağan dönem için, Cumhurbaşkanına, parlömanter sistemlerde olan yetkilerden biraz daha geniş yetkiler tanımıştır. Cumhurbaşkanı bu yetkilerinden bir kısmını başbakan ya da bakanlarından birinin imzasına gerek olmadan doğrudan kullanabilmektedir.

Cumhurbaşkanının, başbakanın ya da bir bakanın imzasına gerek olmadan kullandığı yetkiler için, hükûmetin siyasal sorumluluğu söz konusu olmaz. Öte yandan Cumhurbaşkanı için de, si-

yasal sorumluluk yoktur. 1958 anayasası bu bakımdan parlömanter sistemden farklı bir durum yaratmıştır.

Cumhurbaşkanının olağan dönemde anayasada yer alan genişletilmiş yetkileri şöyle sıralanabilir:

Cumhurbaşkanının hükûmetle ilgili ilişkilerindeki yetkileri: Cumhurbaşkanı Başbakanı tayin eder ve istifa eden başbakanın görevine son verir. Bu yetki Cumhurbaşkanının tek başına kullanabileceği bir yetkidir. Hükûmet için siyasal sorumluluk kabul edildiğinden, Cumhurbaşkanının başbakanı tayin yetkisinin ve yine istifa eden hükûmetin görevine son verme yetkisi, çok önemli bir yetki sayılmaz.

Cumhurbaşkanı Bakanlar Kuruluna başkanlık eder, devletin yüksek dereceli sivil ve askeri memurların atamasını yapar, bakanlar kurulunca görüşülüp kabul edilmiş Emirname -Ordonnances- ve Kararnameleri —Decrets- imzalar. İmzalamazsa, bu, veto niteliğindedir.

Cumhurbaşkanı elçileri ve özel temsilcileri tayin ve kabul eder. Ordunun başı olduğundan, Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyine ve komitelerine başkanlık eder.

Cumhurbaşkanının olağan dönemde Meclisle ilgili yetkilerinden, bir kısmı parlömanter sistemde devlet başkanlarının sahip oldukları yetkilerdir:

Parlamentonun olağanüstü toplantılarını bir kararname ile açıp, kapama yetkisi, yasaları ilân ve veto yetkisi meclise mesaj gönderme yetkisi -ki bu yetkiyi Cumhurbaşkanı tek başına kullanabilmektedir- yine tek başına kullandığı bir yetki de meclisi fesih yetkisidir. Fesih yetkisini kullanmadan önce, Cumhurbaşkanı, meclis başkanlarına ve başbakana danışacaktır. Ancak bu sadece bir danışmadır. Cumhurbaşkanı için hiç bir bağlayıcılığı yoktur. Cumhurbaşkanı fesih yetkisini bir yıl içinde iki defa kullanamaz.

Cumhurbaşkanının referanduma başvurma yetkisi vardır. Cumhurbaşkanının bir yasa tasarısını referandum'a sunması için gerekli koşullar şunlardır: Meclislerin toplantı halinde oldukları bir sırada kamu otoriteleri ile ilgili bir tasarı ya da bir camia antlaşmasının onayı ile ilgili tasarı ya da anayasaya aykırı olmamakla birlikte kamu kurumlarının işleyişi üzerinde sakıncalar yaratabilecek bir antlaşmanın onayı ile ilgili tasarı Referanduma sunulur. Ancak Cumhurbaşkanının referanduma gidebilmesi için hükûmetten ya da her iki meclisten bir öneri gelmesi gerekir. Yani Cumhurbaşkanı kendi isteği üzerine referanduma gidemez. Ancak yapılan önerilere uymak zorunda da değildir.

Cumhurbaşkanının olağan dönemde yargı organları ile ilgili yetkileri ne gelince, Cumhurbaşkanının af yetkisi vardır. Cumhurbaşkanı yargı otoritesinin bağımsızlığının güvencesidir. Yargıçlar Yüksek Konseyi üyelerinin atamasını yapar ve

Konseye başkanlık eder. Anayasa Konseyine üç üye atar. Anayasa Konseyi başkanını atar, Anayasa Konseyine yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için başvurur.

Cumhurbaşkanının *olağanüstü dönemlerde yetkilerine* gelince, Anayasaya göre, "Cumhuriyetin kurumları, ulusun bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğü ya da uluslar arası antlaşmaların yerine getirilmesi yakın ve ciddî bir biçimde tehdit edildiği ve anayasadaki kamu otoritelerinin düzenli işleyişi sekteye uğradığında, Cumhurbaşkanı Başbakan, meclisin başkanları ve Anayasa Konseyi ile resmî bir danışmadan sonra, durumun gerektirdiği önlemleri alır".

Görüldüğü gibi, Cumhurbaşkanı gerektiğinde hükûmetin ve meclislerin ve anayasadaki diğer kamu otoritelerinin yerini alabilmektedir.

Bu geniş yetkilerin kullanılması doğal olarak bazı koşullara bağlıdır: Cumhurbaşkanının bu olağanüstü yetkisini kullanabilmesi için olağanüstü dönem koşulu gereklidir. Yani cumhuriyet kurumlarının, ulusun bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün ya da uluslar arası anlaşmaların yerine getirilmesinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin yakın ve ciddî olması gerekir.

Bu yakın ve ciddî tehlike ne olabilir? Bir isyan hareketi, bir siyasal komplo, yabancı bir devletin ültimatomu, parlamentonun uluslararası bir anlaşmayı feshetmesi ya da bu anlaşmaya karşı olan bir partinin seçimleri kazanması, bölgesel ayaklanmalar, yakın ve ciddî bir tehlike halini ortaya çıkarttığı açıklanır[24].

Bu durumlar anayasanın kamu otoritelerinin düzenli işlemesini sekteye uğrattığı zaman, Cumhurbaşkanı gerekli gördüğü önlemleri almağa yetkili olacaktır. Ancak daha önce Başbakan, meclis başkanları ve Anayasa konseyi ile resmî bir *danışma* yapacaktır.

Bu yetkilerin kullanıldığı sırada ise meclis feshedilemiyecektir.

Meclis ile Cumhurbaşkanı arasında bağlantı rolünü oynayan hükûmet yer alır. *Hükûmet Başbakan ve Bakanlardan oluşur.*

Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir. Bakanlar da, Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanır.

---

24) Bk. DUVERGER, Les Institutions de la Ve Republique, Rev. Fr. de Sc. polit. 1959.

Cumhurbaşkanının hükûmetin kuruluşu ile ilgili bu yetkisi önemli değildir, çünkü hükûmetin siyasal sorumluluğu kabul edilmiştir, bu bakımdan bu yetki Cumhurbaşkanına geniş bir tercih hakkı tanımaz. Meclisin güvenini alacak bir kimsenin başbakan tayin edilmesi gerekir.

Hükûmetin görevden ayrılması ise, başbakanın Cumhurbaşkanına hükûmetin istifasını sunması ile olur. Hükûmetin istifa etmeğe zorunlu olduğu durumlar da anayasada belirlenmiştir. Meclisin, bir güvensizlik önergesini kabul etmesi, ya da hükûmet programını ya da bir genel siyaset bildirisini uygun bulmaması durumlarında başbakan Cumhurbaşkanına hükûmetin istifasını sunmak zorundadır.

Bir bakan ise, Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından görevden uzaklaştırılır.

1958 anayasasının bir özelliği de, hükûmet üyeliği ile meclis üyeliğinin aynı kişide toplanmasının yasaklanmış olmasıdır. Yani bakan atanan bir milletvekilinin meclis üyeliği sona erecektir.

Bu kural yürütme ile yasama arasındaki ilişkileri daraltacaktır. Yasama yürütme arasında iş birliğini engelliyecek, hükûmet üyelerinin daha çok meclis dışından yüksek kamu görevlileri arasından seçilmesine yol açacaktır.

Bu kural parlömanter sistemden çok başkanlık sistemine uygun bir kuraldır. Ancak, III üncü ve IV üncü Cumhuriyet dönemlerinde, milletvekillerinin bakan olma istekleri ve sık sık ortaya çıkan hükûmet buhranları bu kuralın anayasaya girmesine neden olmuştur.

b) *Hükûmetin görev ve yetkileri*

1958 anayasası, hükûmetin-başbakanın ve bakanların *görev ve yetkilerini* birbirinden ayırmış görnmektedir.

Anayasa, *Başbakana* önemli görev ve yetkiler vermiştir. Bunlardan en önemlisi *"tanzim"* yetkisidir. Şöyle ki, anayasa meclisin yasa yapma yetkisini sınırlamıştır. Meclisin yasama yetkisi anayasa tarafından sınırlı olarak sayılan konularla kayıtlanmıştır. Bu konular dışında kalan hususlar Başbakan tarafından düzenlenecektir.

"Bu hususlarda yasa şeklinde ortaya konmuş bulunan metinler, Danıştayın görüşü alındıktan sonra, Kararname ile değişti-

rilebilirler." Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra ortaya konacak bu tür metinler ise, Anayasa Konseyinden bunların "tanzimî" nitelikte oldukları kararı alındıktan sonra Kararname ile değiştirilebilirler.

Bu geniş "tanzim" yetkisinden başka başbakanın *yasaların uygulanmasını sağlamak* için gerekli düzenlemeleri yapma yetkisi de vardır.

Başbakan *hükûmet faaliyetlerini sevk ve idare* eder.

Başbakan meclise karşı *hükûmetin sorumluluğunu üstlenmiştir.*

Bakanlar da, her iki meclise girebilmek, istedikleri zaman söz almak Başbakanın işlemlerini gereğinde imzalamak gibi yetki ve görevleri vardır.

Hükûmet yetkilerine gelince, bunlar, Cumhurbaşkanlığının başkanlığı altında toplanan Bakanlar Kurulunun ve bu kurulun kullanabileceği yetkilerdir.

Hükûmet *ulusun siyasetini belirler ve yönetir.* Bu görevin yerine getirilmesinde *idare ve silahlı kuvvetler hükûmetin emrindedir.* Bu konuda hükûmetin Cumhurbaşkanının siyasal görüşlerine uyması beklenir. Çünkü Cumhurbaşkanının geniş yetkileri yanında Başbakanın bakanlarıyla ayrı bir siyaset izlemeleri mümkün değildir.

Hükûmet bazı yasa tasarılarının *referanduma* sunulmasını Cumhurbaşkanına önerebilir.

Cumhurbaşkanının askerî ve mülkî *görevlere atama* yapma yetkisine hükûmet de katılır.

Hükûmet, Cumhurbaşkanında görev yapmasına engel bir durumun bulunması halinde Anayasa Konseyine başvurur.

Hükûmet, *yasa tasarıları hazırlama* yetkisine sahiptir. Anayasada bu yetki Başbakana aittir. Ama hazırlanan tasarılar Bakanlar Kurulunda görüşülüp kararlaştırılır. Yasaların uygulanması ve gerekli düzenlemelerin yapılması Başbakana aittir ama, bazı kararnameler bakanlar kurulunda kararlaştırılır.

Başbakanın, hükümet programından ya da genel politikayı ilgilendiren bir demeçten dolayı ya da bir yasa uygulamasıyla ilgili olarak meclis önünde hükûmetin sorumluluğunu ortaya koyabilmesi için, önce sorunun Bakanlar Kurulunda görüşülüp karara bağlanması gerekir.

Yasaların görüşülmesinde ivedilik kararını hükûmet verir. Hükûmet meclislerin gündeminin belirlenmesine katılır.

Yasaların yapılması sırasında karma komisyonda anlaşmaya varılamadığı zaman, milletvekilleri meclisinden son kararı vermesini isteyebilir.

Hükûmetin *olağanüstü yetkilerine* gelince, Anayasaya göre, hükûmetin sıkı yönetim ilânı yetkisi vardır. Yine hükûmet, programını uygulayabilmek için, normal olarak yasa konusu olan önlemleri belirli bir süre için emirnamelerle –ordonnances– düzenlemeğe izin verilmesini yasama organından istiyebilir.

Emirnameler, bakanlar kurulunca çıkarılır, ancak daha önce Danıştayın görüşü alınmalıdır. Emirnameler yayınlanır yayınlanmaz yürürlüğe girerler. Hükûmet bu şekilde yasama işlemine katılmaktadır, öngörülen süre içinde bu konularda yasama organı yasama yetkisini kullanamaz.

c) *Yasama - Parlamento*

1958 anayasasında, yasamanın yetkilerinin kısıtlandığı ve itibarının azaldığı görülür. Hükûmetin yasama üzerinde denetimi genişletilmiştir.

Parlamento, ulusal meclis ve senatodan kuruludur.

Ulusal Meclis tek dereceli seçimle seçilen milletvekillerinden oluşur. Senato üyeleri ise iki dereceli seçimle seçilirler. Senato'da Cumhuriyetin mülkî birliklerinin temsili sağlanır. Fransa dışında yerleşmiş olan Fransızlar Senato'da temsil edilirler.

Parlamento'nun yetkileri ise şöyledir; bilindiği gibi genellikle parlamento iç tüzüğünde yer alması gereken kurallara anayasada yer verilmiştir.

Parlamento yılda iki olağan toplantı yaparak çalışır, bu toplantıların biri 90 gün ikincisi 80 günlük toplantılardır. Olağanüstü parlamento toplantıları ise, Başbakanın ya da Meclis üyelerinin çoğunluğunun isteği üzerine Cumhurbaşkanının kararnamesi ile açılır ve kapanır.

Bilindiği gibi, meclislerin birincisi ve en önemli görevleri yasa yapmaktır. 1958 anayasası parlamentonun yasa yapma yetkisini kısıtlamıştır. Nasıl?

Bir defa, *Parlamento istediği konuda yasa yapamaz.* Anayasa hangi *konularla* ilgili olarak parlamentonun yasa yapabileceğini teker teker *sınırlı olarak* saymıştır. Bu konuların dışında kalan hususlarda parlamento yasa yapamıyacaktır. (mad. 34). Bu konular dışında kalan hususlar hükûmetin tanzim yetkisi içine girer. Bu durumda, paralmentonun yasama yetkisi istisnaî bir yetki olmakta, buna karşılık hükûmetin tanzim yetkisi esas olmaktadır.

Parlamento'nun yetkisini aşması halinde Anayasa Konseyi buna engel olabilecektir. Yasa alanının belirlenmesi konusunda hükûmetle Parlamento arasında bir uyuşmazlık olduğu takdirde, bu uyuşmazlığın çözümü Anayasa Konseyine bırakılmıştır.

Sonra, ikinci olarak Anayasanın *yasa konusu* olarak belirlediği konularla ilgili düzenlemeleri yapma olanağı bazı koşullarda hükûmete de tanınabilmektedir. Hatırlanacağı gibi, hükûmet programının gerçekleşmesi için, normal olarak yasa konusu olan önlemleri *Emirnameler* çıkartarak alma yetkisinin –kısa bir süre için– kendisine verilmesini Parlamentodan istiyebilir. Bu yetkinin verilmesi halinde de, yetki kullanıldığı sürece parlamento bu konuda yasa yapamaz.

Üçüncü olarak, yasa yapma yetkisi *parlamentonun tekelinde* de *değildir. Referandum,* bu konuda halka da olanaklar tanımaktadır. –Cumhurbaşkanının referandum yetkisini kullanarak bir metne referandum yolu ile yasa niteliğini kazandırabilir.

Dördüncü olarak, bir *yasa tasarısının* milletvekilleri meclisinde *oylanmadan kabul edilmesini* öngören bir usule de anayasada yer verilmiştir. Bakanlar kurulunda kararlaştırdıktan sonra, başbakan, milletvekilleri meclisi önünde, bir tasarının oylanması dolayısıyla, hükûmetin sorumluluğunu yani güven sorununu ileri sürer ve bunu izliyen 24 saat içinde güvensizlik önergesi verilmez ya da anayasada belirlenen şekilde oylanmazsa bu tasarı kabul edilmiş sayılır.

Beşinci olarak, *parlamento gündemine hâkim değildir.* Yasa teklifinde bulunma yetkisi aynı derecede Başbakana ve Parlamento üyelerine aittir (mad. 39). "Meclislerin gündemi, öncelikle ve hükûmetin belirlediği yasa tasarılarının ve onun kabul ettiği yasa önerilerinin tartışmasını içerir" (mad. 48).

Hükûmet meclislerinin gündemini belirlerken, uygun görmediği öneriler üzerinde görüşme ve tartışma yapılmasını önleme olanağına böylece sahiptir.

Bütün bu kısıtlamalara ek olarak, meclis üyelerinin hükûmetten soru sormaları ve hükûmetin de bunları cevaplaması için haftada bir celse ayrılmıştır. Meclislerin yılda 5,5 ay toplandıkları göz önünde tutulursa, hükûmete soru sormak, bununla ilgili görüşme ve tartışma yapmak, hükûmeti denetlemek için oldukça kısa bir süre ayrıldığı görülür.

1958 anayasasında *Senato'nun yetkileri artmıştır.* Anayasa milletvekilleri meclisi ile Senato arasında yetki yönünden mümkün olduğu kadar eşitliği sağlamağa çalışmıştır. Malî yasa tasarılarının önce Milletvekilleri Meclisine sunulması kuralı bir kenara bırakılacak olursa, yasa yapılmasında her iki meclis arasında eşitlik vardır.

Hükûmetin hazırladığı yasa tasarıları meclislerden herhangi birinin bürosuna verilebilir. Her iki meclis üyeleri de kendi meclislerinde yasa önerisinde bulunabilirler.

Yasama yetkisinin kullanılmasında meclisler eşit durumdadır, ancak hükûmetin müdahalesi durumda değişiklik yapabilmektedir: Şöyle ki,

"Aynı metnin kabulü maksadıyla her yasa tasarısı ya da yasa önerisi Parlamentonun her iki meclisinde sırayla incelenir" (mad. 45). Bu gidip gelme uzayabilir. Bir yasa tasarısı ya da önerisi her iki mecliste ikişer defa görüşüldükten sonra kabul edilmezse, ya da her iki mecliste birer defa görüşüldükten sonra hükûmet ivedilik öne sürerse, hükûmetin duruma müdahalesi söz konusu olur.

Yasa yapılması sırasında hükûmet ile meclisler arasında bir uzlaşmanın bulunmuş olması Senatonun ve Milletvekilleri Meclisinin yetki ve rolünü etkilemektedir. Konuyu biraz açıklayalım:

Yasanın yapılması sırasında, Hükûmet ile senato arasında bir anlaşmaya varılmış ise, Senato milletvekilleri meclisinin hareket serbestisini sınırlayabilmektedir. Yani Milletvekilleri Meclisi Hükûmet ile yasa tasarısı üzerinde ihtilâfa düştüğünde, Senato Milletvekilleri Meclisini durdurabilmekte, buna karşı Hükûmet Milletvekilleri Meclisi ile anlaşma içinde ise, buna karşı oy koyamamaktadır[25]. Senato hükûmetin kontrol aracı ve Milletvekilleri Meclisinin freni olmaktadır.

---

25) Bk. OKANDAN. Umumi Amme Hukuku, İst. 1976, s. 396.

Anayasa, *"Organik yasa"* ve *"adi yasa"* ayırımı yapacaktır.

Organik yasalar, anayasanın uygulaması ile ilgili yasalardır, bu bakımdan organiktir. Bu yasalar anayasa ile adi yasalar arasındadır. Yürürlüğe girmeden önce Anayasa Konseyi tarafından anayasaya uygun olup olmadıkları incelenir. Organik yasaların yapılmasında farklı bir usul izlenir, anayasa hangi yasaların organik yasa olduğunu belirler.

D. Kuvvetler arası ilişkiler.

1958 anayasası III üncü ve IV üncü Cumhuriyet dönemlerinin siyasal krizlerini önlemek, parlamento baskısını kaldırmak amacıyla klasik parlömanter sistemden uzaklaşmış, Başkanlık sistemine kayan bir rejim getirmiştir.

Ancak parlömanter sistemden başkanlık sistemine kayış Cumhurbaşkanlarının kişilikleri ve siyasal inançlarına göre değişik olabilecektir. V inci Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı yetkilere önem vererek onları kullanmış ve izlediği siyaset ile başkanlık sistemi lehine kişisel otoritesini kullanmıştır.

General De Gaulle, cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesini istemiş, Milletvekilleri meclisi bu isteği desteklememiştir. Bu isteğin hükûmet tarafından benimsenmesi ile önerinin Ekim 1962 de halk oylamasına sunulması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine hükûmete güvensizlik oyu veren meclisin dağıtılması kararlaştırılmıştır.

Halk oylaması General De Gaulle'ün isteği doğrultusunda belirmiş genel seçimlerde de cumhurbaşkanını destekleyen partiler çoğunluğu kazanmıştır. Sonuçta Cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi 4 Kasım 1962 yasası ile anayasaya girmiştir.

Bundan sonra De Gaulle'ün Cumhurbaşkanlığı zamanında Parlamento ve hükûmet cumhurbaşkanına tâbi olmuştur. General De Gaulle'ün siyasal kişiliği sayesinde ortaya çıkan bu durum ülkede siyasal istikrarı sağlamıştır. Ancak 1965 seçimleri bu yönetimin sarsılmakta olduğunu göstermiş, De Gaule çekildikten sonra da başkanlık sistemi lehine işleyen gelişme durmuş, rejimin parlömanter yönü ağır basmağa başlamıştır.

Ancak bu sistemin İngiliz klasik parlömanter sisteminden ay-

rılan özellikleri vardır. Devlet başkanına geniş yetkiler verilmiştir, Cumhurbaşkanı halk oylaması ile seçilmektedir, sistem başkanlık sistemine yaklaşır. Parlamento zayıflamıştır, yürütme güçlü duruma geçmiştir, parlömanter sistemdeki denge bozulmuştur. Yasama ve yürütme arasında yumuşak bir ayrılık değil, sert bir ayrılık söz konusudur.

Sistemin özelliklerini bir defa daha tekrarlıyalım :

Sistemin başkanlık rejimini andıran yönleri kuvvetli: Cumhurbaşkanı genel oyla yedi yıl için seçiliyor. Normal bir parlömanter sistemde bir devlet başkanının sahip olmadığı yetkilere sahip: Referanduma gidebiliyor, hükûmetin muvafakati olmadan meclisi feshedebiliyor, olağanüstü durumlarda bir diktatörlüğün yetkilerini andıran yetkilere sahip olabiliyor.

Cumhurbaşkanı aynı zamanda parlömanter bir sistemde devlet başkanının sahip olduğu yetkileri de kullanabiliyor. Parlamentonun yetkileri kısıtlanmış ve sınırlanmıştır.

Bununla birlikte, sistem, parlömanter rejimlerin özelliklerine de yer vermiş: yürütme gücü Devlet başkanı ile kabine arasında paylaşılmış. Başbakan ve bakanlar kabineyi oluşturuyor ve kabinenin başında başbakan bulunuyor. Kabine meclise karşı siyaseten sorumlu, meclis güvensizlik oyu vererek kabineyi istifaya zorluyabiliyor. Hükûmet meclisi feshedebiliyor. Hükûmet mecliste çoğunluğa sahip değilse hükûmet edemez. Bütün bunlar parlömanter sistemin özellikleri...

Rejimin dört özelliğin brileşmesi ile işlediği söylenir[26].

– Başkanlık sistemine yaklaşan özellikleri,

– Çoğunluğa dayanan parlömanter sistem özelliği. 1962 den bu yana mecliste disiplinli bir çoğunluk bulunuyor.

– Başkanın siyasal eğilimi ile meclisteki çoğunluğun siyasal eğilimi arasında ayniyet, bu ayniyet yasama ve yürütme arasında sıkı bir birlik oluşturuyor.

– Cumhurbaşkanı çoğunluğun başı oluyor, Başbakan da onun kurmay başkanı.

Bu özelliklerin bir arada bulunması sistemin esasını oluştu-

[26] Ex. DUVERGER, Institutions politiques et Droit Constitutionnel I, II. Paris 1980, s. 330 vd.

ruyor. Bu dört özellikten birinin zayıflaması Giscard d'Estaig zamanında –başkan meclisteki çoğunluğa sahip partinin başkanı değildi– sistemi fazla sarsmamıştır[27].

27) Ayrıntılı bilgi için Bk. ARMAOĞLU, F., Yeni Fransız Anayasası üzerine bir seminer, Ank. 1960; AZAR, J., Genèse de la constitution du 4 Octobre 1958, Solution Gaulliste à la crise du pouvoir, Paris 1961; BAYET, A., Histoire le da Déclaration des droits de l'homme du 89 politique au 89 économique, Paris 1939; BOUTMY, E., Etude de Droit Constitutionnel, France, Angleterre, Etats-Unis 4e. édit. Paris 1903; BURDEAU, G., Manuel de droit public. Les libertés publiques et les droits sociaux, Paris 1948; BURDEAU, G., Traité de Science politique, Paris 1956, T. VI; BURDEAU, G., Des libertés publiques, Paris 1961; CHEVALLIER, J.-J., Histoire des Institutions et les régimes politiques de la France moderne (1789-1958), Paris 1976; COLLIARD, C., A. Libertés publiques, Paris 1972; DEBRE, J. L., Les idées constitutionnelles de Général de Gaulle, Paris 1974; DEBRE, J. L., Les Constitutions de la Ve République, Paris 1975; DUVERGER, M., Institutions politiques et droit constitutionnel, Paris 1960; DUVERGER, M., Constitutions et Documents politiques, Paris 1957; DUVERGER, M., Les Institutions de la Ve Républiques, Rev. Fr. de Sc. polit. 1959; DUVERGER, M., Institutions politiques et droit constitutionnel, Paris 1980, I, II; ESMEIN, A., Eléments de droit constitutionnel Français et comparé, I, II, Paris 1927; GUICHARD-AYOUB, E. ROIG... Etude sur le parlement de la Ve République, Paris 1965; HAURIOU, A., Cours de droit constitutionnel étranger, 1960-1961; HELIA, F.-A., Les Constitutions de la France, Paris 1880; JALLUT, M., Histoire Constitutionnelle de la France, I, II, 1956-1958; MADIOT, Y., Droits de l'homme et libertés publiques, Paris 1976; MARTHIEZ, L., La Révolution Française, I, II, III, Paris 1937; RIVERO, J., Les libertés publiques, les droits de l'homme, Paris 1973; RIVERO, J., Les libertés publiques, Cours de Droit, Paris 1964 - 1965; SARICA, M., Fransa ve İngiltere'de emredici vekâletten yeni temsil anlayışına geçiş, İst. 1969; SARICA, M., Fransa'nın V inci Cumhuriyet Anayasası, İst. Üniv. Huk. Fak. Mec. c. XXVII, 1961, ayrı bası 1962; SOYSAL, M., Anayasaya giriş, Ank. 1968; TROPER, M., La séparation des pouvoirs et l'histoire constitutionnelle française, Paris 1973; VERNON, M., Devlet sistemleri. Mukayeseli devlet idaresine giriş. çev. M. Soysal, Ank. 1961; VIANSSON-PONTE, P. Bilan de la Ve République, Paris 1967; GEORGEL, J., Critiques et Réforme des Constitutions de la République. De la quatrième à la sixième, Paris 1960; CHATELAIN, J., La nouvelle constitution et le régime politique de la France. Paris 1959.

DİZİN

A

Act of Settlement/454, 474
Adalet, Hakkaniyet/70, 102, 122, 322, 384, 409, 442, 501, 524, 564
  Aristoteles/50, 52, 53
  Bossuet/150, 152
  D'Aquin/81, 82, 83, 84, 85
  Epikuros/55
  Hobbes/131, 135, 138, 139, 140
  Locke/157, 158
  Montesquieu/180
  Morus/117, 119
  Platon/26, 27
  Pythagoras/7, 8
  Rousseau/196, 199, 200, 206
  Sofistler/12
Adams, John/494, 495
Ademi Merkeziyet İlkesi/251, 260, 261
Agricultural Adjustment Act/518
Aile/1, 2, 25, 26, 33, 34, 36, 39, 51, 83, 86, 100, 118, 119, 123, 125, 136, 157, 186, 199, 202, 211, 242, 319, 381, 382, 396, 417, 432, 566, 587
Aile Reisi, Aile Şefi/3, 34, 51, 211
Aisumneteia/43
Akademi/19, 38
Akhâlar/2
Albany Convention'u/488
Alien Registration Act/546
Aliénation/Bk: Yabancılaşma
Alleu/66
Althusius, Johannes/129
"Amerika'da Demokrasi" -Tocqueville-/253, 254
Amerikan Bağımsızlık Bildirisi / 485, 494, 495, 496
"Amerikan Bağımsızlık Savaşı" / 231, 272, 482, 497, 498, 499, 512, 559
Anarşi, Anarşizm/317-323, 326, 345
  Bakounine/317-323
  Bossuet/147
  Burke/232
  Fichte/238, 239
  Fourier/264
  Godwin/317-323
  Grave/317-323
  Hobbes/143
  Kropotkine/317-323
  Locke/164, 169
  Marxizm/306
  Montesquieu/190
  Proudhon/317-323
  Stirner/317-323
  Reclus/317-323
  Tocqueville/257, 258
  Tolstoï/317, 323
  Bireyci Anarşizm/320, 322
  Komünist Anarşizm/321, 322
Anaximandros/6
Anaximenes/6
Anayasa Mahkemesi/399, 405, 406, 409
Anayasalar :
  Amerikan Anayasası (1787) / 501, 502, 503, 515, 523, 525
  Estonya Anayasası (1920)/387
  F. Alman Anayasası (1949)/382, 388, 405
  Fransız Anayasaları :
    1791 Anayasası/386, 391, 568-571, 581
    1793 Anayasası/377, 386, 391, 572, 575, 586
    1795 Anayasası/575, 576, 577, 581
    1799 Anayasası/576-579
    1814 Anayasası/579-582, 585
    1830 Anayasası/582, 583
    1848 Anayasası/253, 382, 386, 387, 391, 587-589

1852 Anayasası/590, 591
1875 Anayasası/593-602
1946 Anayasası/382, 388, 601-605
1958 Anayasası/605, 607-618
İspanya Anayasası (1931)/387
İtalyan Anayasası (1947)/382, 388, 405
Meksika Anayasası (1917)/387
Polonya Anayasası (1921)/387
Romanya Anayasası (1923)/387
Türk Anayasaları :
1961 Anayasası/382, 385, 388, 389, 390, 399, 404, 405, 407
1982 Anayasası/382, 384, 388, 389, 390, 399, 400, 404, 405, 406, 407, 420
Weimar Anayasası (1919)/387
Yugoslavya Anayasası (1921)/387
Annunzio/328
Anthropos/(Bk. Zoon Politikon)
Antiphon/10
Aquino'lu Thomas (Kutsal Thomas)/(Bk: D'Aquin, Saint Thomas)
Aristokrasi, Aristokratik/2, 3, 4. 456, 459, 463, 466, 472, 483, 558, 560, 561, 570, 583, 584, 596
Aristoteles/42, 44, 46, 48, 53
Bodin/125
Bossuet/148
Burke/231
D'Aquin/84
Herakleitos/7
Hobbes/142, 143
Machiavelli/102, 103
Montesquieu/179, 180, 184
Platon/17, 18, 28, 29, 30
Rousseau/201, 209-214
Sofistler/9, 10, 14
Tocqueville/254, 255, 257
Aristoppos/53
Aristoteles/3, 4, 5, 14, 38-53, 76, 77, 78, 79, 86, 87, 146
"Aristoteles'in Siyaseti Hakkında Şerh ve Yorumlar" -D'Aquin-/79
"Association Domestique et agricole" -Fourier-/263
Ataerkil Otorite/3
Atatürk, Mustafa Kemal/346-375
Atatürk Devrimleri/359
Atina Sitesi/4, 5, 9, 14, 15, 17, 18, 19, 38, 53
"Atinalıların Devleti" -Aristoteles-/38
Auguste, Philippe/440
Auto-gestion/423
Avam Kamarası/190, 445, 446, 447, 450, 452, 454, 455, 456, 457, 460, 461, 462, 464, 468, 470, 471, 472, 473, 476, 477, 491, 492
Avanti (Gazetesi)/329
Averoès/(Bk: İbni Rüşt)
Ayaklanma/(Bk: Direnme Hakkı)

B

Babeuf, Babouvisme/226-231, 271, 576, 577
Bacon/127
Bahçe Filozofları/(Bk: Epikürizm)
Bakounine/317, 319, 323
Balzac/234
Barbar İstilâları/60, 61
Basch, V./243
Basın Özgürlüğü/246, 247, 250, 261, 297, 308, 523, 542, 583
Baskı Grupları/432, 512, 513, 514
Başkanlık Sistemi/504, 512, 568, 588, 590, 592, 617
Bella, Ben/605
Bendow/271
Bentham, Jérémie/234
Bergson, Henri/323
Berth/326, 327
Beveridge/416, 417
Béze, Théodore de/122
Bilgelik/(Bk: Erdem)
"Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev" -Rousseau-/193
Bill of Rights/442, 448, 450, 452, 461, 474, 496

Bireycilik/37, 145, 241, 243, 245, 256, 257, 261, 317, 330
Liberal Bireycilik/215, 237
Bireysel Haklar (Bk: Klasik Haklar)
Bismarck/593
Biyolojik Teori (Organisizm, Organizmacı Görüş)/8, 27, 40, 96, 144, 145, 330
Board of Trade and Plantation/485
Bodin, Jehan/123-125, 146
Bolşevizm, Bolşevik/312, 340, 353, 354, 356
Bonald, Louis de/235
Bonaparte, Napoleon/112, 145, 237, 244, 576, 579, 580
Bonaparte, Napoleon III/589, 590, 591
Boniface VIII/554
Bossuet, Jacques –Bénigne–/128, 146-152, 191
Boston Tea Party Olayı/493
Brown v. Board of Education/540
Brüning/332
Burdeau, G./394, 395
Burjuvazi, Burjuva/72, 73, 74, 75, 76, 126, 173, 174, 226, 231, 262, 263, 266, 290, 292, 297, 299, 308, 316, 324, 329, 334, 401, 444, 554, 559, 572, 585, 588
Burke, Edmund/231-234, 237
Burnaby/487
Butler, Pierce/487
Büyük Şart/(Bk: Magna Carta Libertatum)
Büyük Uyarı (The Great Remontrance)/448, 450

C

Calhoun Doktrini/530
Calvin, Jean/121, 122
Capitant, R./144, 145, 336
Carlton Club/486
Catherine II/174
Central Association/466
Central Office/466
Cezayir Bağımsızlık Hareketi/605
Chambre des Pairs/581, 583, 585
Charles I/130, 449
Charles II/132, 153, 451
Charles X/582, 586, 594
Check and Balance/496
Chevallier, J. - J./243, 273, 588
Cicero/56
Civil Rights Act/533
Civil Work Administration/518
Civilian Conservation Corps/518
Cogestion/423
Colliard, C.A./393
Common Law/494, 524
Commonwealt v. Ames/528
Communist Control Act/ (Bk: Komünist Kontrol Yasası)
Comte Auguste/234-237, 272
"Contrat Social" (Bk: "Sosyal Sözleşme")
"Conspiration pour légalité dites de Babeuf" –Babeuf–/227
"Contribution à la rectification des Jugements du public sur la Révolution Française" –Fichte–/237
Considerant, Victor/266
Constant, Benjamin/244-253
Continental Congres/493
Co-optation/46, 578, 596
Convention Dönemi/217, 271-574, 581, 584
Cosmopolis/38
"Cours de Politique Constitutionnelle ou Collection des ouvrages" –Constant–/244
Cromwell/451, 466, 489
Cumhuriyet/450, 568, 571, 582
Aristoteles/44
Atatürk/351, 352, 363
Machiavelli/101, 103
Marxizm/292
Montesquieu/180, 184, 185
Rousseau/210
Cumhuriyet I (Fransa)/568-584
Cumhuriyet II (Fransa)/585-593
Cumhuriyet III (Fransa)/591, 593-601, 604, 608, 611, 616
Cumhuriyet IV (Fransa)/599, 601-605, 608, 611, 616

Cumhuriyet V (Fransa)/605-618
"Confessions" -Rousseau-/193
Confiscation Act/531
Curia Regis/443, 553, 554

Ç

Çalışma Hakkı (Özgürlüğü)/303, 390, 391, 392, 394, 398, 409, 421
Çartizm Hareketi/266, 271
Çift Meclis Sistemi/462, 496, 502, 575, 584, 592
Çifte Tabiyet (vatandaşlık)/533
Çoğunluk Sistemi/464, 465, 468, 469
Çok Partili Sistem/470, 479, 513

D

D'Alembert/272
Danışma Meclisi/404
Dantonistes'ler/574
D'Aquin, S. Thomas (Aquino'lu Thomas, Kutsal Thomas)/77, 78-87, 148
De Cive/132
De Gaulle/605, 606, 607, 616
De la Tour du Pin/234
De Soto/254
De Stäel/244
Debré, Michel/607
Decleration Act./492
Delasalle/315, 323
Demagoji/42, 47, 102
Democratie Cesarienne/590
Demokrasi, Demokratik/ 2, 5, 121, 324, 384, 413, 422, 426, 427, 428, 431, 433, 456, 459, 465, 468, 477, 496, 502, 573, 584, 587, 592, 601, 602
  Aristoteles/44-49, 53
  Atatürk/354
  Bossuet/148
  Constant/244, 249
  D'Aquin/84
  Hegel/243
  Hitler/334, 336, 340, 343, 346
Hobbes/142, 143
  Lenine/312, 314
  Locke/158
  Machiavelli/102, 103
  Marxizm/293, 302-307, 309, 310
  Montesquieu/179-185
  Mussolini/331, 332
  Owen/271
  Platon/17, 18, 31, 32
  Rousseau/201, 209, 210, 213, 214, 216
  Sofistler/9, 10, 11, 13
  Sokrates/14
  Tocqueville/254-260
  İşletme İçi Demokrasi (Endüstriyet Demokrasi)/423, 424, 428, 430
  Sosyal Ekonomik Demokrasi/ 333, 413, 422, 423, 426, 428, 431, 601, 602
Dennis v. United States/547, 549
Dernek Kurma Özgürlüğü/121, 346, 382
Derwey, J./243
Descartes/97, 127
D'Estaing, Giscard/618
Determinizm/296, 317
"Devlet" -Platon-/18, 32, 36
"Devlet Adamı" -Platon-/18
"Devletin Altı Kitabı" -Bodin-/123
Devletçilik/243, 374
Devletler Hukuku/178
Devletleştirme/396, 407, 421
Devrimler :
  Amerikan Devrimi/215, 488-496
  Bolşevik Devrimi/312, 544
  Fransız Devrimleri :
    1789 Devrimi/214, 215, 223, 224, 226, 230-237, 241, 243, 261, 377, 381, 382, 383, 386, 401, 302, 560-564, 589
  1830 Devrimi/582, 583
  1848 Devrimi/585-587
  İngiliz Devrimi/453
Dialektik/30, 240-244, 279-281, 284-286, 302, 304, 315
  Dialektik Eğitim/24
Dictature Negative/517
Diderot/277
Dilekçe Hakkı/446, 523, 542
Din, Vicdan, İnanç Özgürlüğü/121,

246, 250, 466, 482, 523, 533, 566, 568
Dionysos/18
Directoire Dönemi/217, 272, 575, 576
Direnme Hakkı (Ayaklanma, İtaatsizlik)/49, 121, 122, 225, 378, 401, 442, 495, 566
Aristoteles/49
Bossuet/152
D'Aquin/85
Hobbes/141
Locke/165
Disraeli/466
Doğal Hukuk Doktrini, Doğal Haklar / 77, 127, 128, 129, 130, 169, 173, 202, 206, 221, 225, 232, 233, 241, 320, 331, 379, 403, 528, 565, 566, 567, 568, 593
Doğal Yasalar/41, 79, 80, 125, 135, 136, 142, 150, 154, 155, 166, 177, 193, 431
Doğal Yaşama Dönemi/129, 233, 376
Hobbes/33, 34, 35
Locke/154-158, 160, 161, 166, 167, 168
Rousseau/193-197, 202
D'Oranges, William/153, 452
Dor'lar/2
"Dört Hareket Teorisi" -Fourier-/263
Dred Scott Case/529
Dragon/4
Duce/329, 332
Duverger, M./583, 589
Düşünce Özgürlüğü/121, 247, 250 297, 303, 401, 482, 522, 548, 566
Dynasteia (Erk Grupları, Politirani)/46, 49

E

Eden/475
Edward I/444
Eflatun/(Bk: Platon)
Egemen Güç/123, 124, 137, 138, 139, 141, 142, 158, 164, 180, 181, 183, 208, 211
"Ejder"/(Bk: "Leviathan")
"Ekonomik Sorun" -Kautsky-/317
El asabiyye/(Bk: Yakınlık Bağı)
Elea Okulu/6
"Elements of Law" -Hobbes-/132
Elisabeth I/131, 447, 475
Emergency Banking Act/517
Emergency Rail Road Transport Act/519
"Emile" -Rousseau-/193
Emperyalizm/313, 314, 354
"Encyclopedia des Sciences Philosophiques" -Hegel-/240
Endüstriyel Demokrasi (Bk: İşletme İçi Demokrasi)
Engels/278, 315, 593
Enragés'ler/574
Epiktetos/56
Epikuros, Epikurizm/53, 54, 55, 59
Epimetheus/12
Erdem, Bilgelik/174, 225, 349
Aristoteles/52, 53, 54
Bodin/125
Bossuet/151
D'Aquin/80, 81, 85
Epikuros/55
Machiavelli/108
Montesquieu/181, 183, 184, 185, 186
Owen/269
Platon/23, 26, 27, 29, 30, 37
Pythagoras/9
Rousseau/195, 201, 210
Erk Grupları/(Bk: Dynastia)
"Eski Rejim ve Devrim" -Tocqueville-/254
Eski Yunan/1, 5, 9, 99
"Eşit fakat Ayrı" Kuralı/534, 540
Eşitler Örgütü/227
Eşitlik/5, 217, 262, 331, 337, 338, 379, 408, 409, 414, 419, 422, 433, 434, 522, 524, 531, 532, 534, 535, 539, 540, 560, 561, 564, 566, 567, 587
Aristoteles/40, 47, 48, 49, 52, 53
Babeuf/230
Comte/237
Hobbes/132, 133, 140
Locke/154, 155, 156, 157

Machiavelli/103
Marx/293, 298, 305, 320, 321
Montesquieu/179, 182, 184, 186
Pythagoras/7, 8
Rousseau/194, 199, 204-208, 210, 211, 216
St. Simon/274
Sofistler/11, 13
Tocqueville/254-261
Kadın-Erkek Eşitliği/25, 36, 263
Eşitsizlik/340, 408, 421, 422, 540, 564
Aristoteles/47, 48, 49
Babeuf/228
Epikuros/55
Machiavelli/103
Marx/293, 305, 306
Montesquieu/182, 183, 184, 186
Platon/18, 24, 37
Pythagoras/8
Rousseau/193, 196, 197, 200, 201, 202, 211
Tocqueville/256, 258
Etats Généraux/125, 217, 219, 554, 555, 557, 560, 561, 562, 563, 569
Executive Officers/502
Executive Orders/507
Evrenin Temel Yapı Taşı/6-11

F

Falanj/262, 263, 264, 265, 266
Fasci İtaliani di Combatimento/329
Faşizm/143, 145, 292, 327-332, 340, 341, 382, 546
Federal Emergency Rekief Administration/518
Federalizm/192, 319
Feodalite/61, 64, 68, 69, 70, 71, 124, 125, 126, 228, 264, 289, 290, 292, 297, 401, 440, 441, 443, 446, 465, 482, 553-558, 569
Fethi Bey/352
Ferit Paşa/353
Feuerbach/277
Fief/65, 66, 67, 68, 69, 71, 186
Fichte/112, 237-240
Fizyokratlar/262
"Floransa Tarihi"/101
Fourier Ch./262, 263-266, 269, 278
"Franco Gallia" -Hotman-/122
Franklin, Benjamin/488, 495, 499
"Fransız Devrimi Hakkında Düşünceler" -Burke-/232
Frateri/1
Frédéric II/174
Führer/337, 339, 342, 343, 344

G

Galileè/127
Gans/243
Genel Grev/325, 326
Genel İrade/204-207, 215, 216, 225, 236, 250, 265, 267, 272
Genos/1
Gentillet, Innocent/111
Georges V/475
Geziciler Okulu/(Bk: Peripatetikos Okulu)
Girondins'ler/572, 574
Gitlow v. New York/544
Glastone/466
Gobineau/96
Godwin, W./317
Goebbels/340
Gorgias/10
Gouverneur/484, 485, 496, 502, 510
Göçebelik, Göçebe/90, 91, 92, 95, 97
Tarımcı Göçebelik/90, 91
Grave, Jean/317
Great Remontrance/(Bk: Büyük Uyarı)
Grev Hakkı/392, 395, 397, 398
Grotius/129, 130
Guizot/277
Gustave III/174

H

Habeas Corpus Act./448, 451, 461
Hakimler Hükümeti/516
Halk Egemenliği/192, 236, 249, 250, 603
Halk Fırkası/(Bk: Halk Partisi)
Halk Hükümeti/354
Halk Meclisleri/10, 14, 124
Halk Partisi/349-352, 374
Hamilton/499
Hannover Hanedanı/455
Harvey/127
Hazcılık/53

Haziran Günleri/587
Hedonizm (Bk: Hazcılık)
Hegel, Georg Friedrich Wilhelm/96, 112, 235, 240-244, 278-281, 283
Helvetius/277
Henderson v. United States/538
Henri IV/146
Henri VIII/447
Heraklitos/6, 7, 18, 57
Hıristiyanlık/77, 79, 99
Hindenburg/332, 344
Hippias/10
Hitabet Sanatı/10
Hitler, Adolf/112, 332, 346
Hobbes, Thomas/96, 130-146, 193, 195
Holbach, Paul-Heinrich Baron von/277
Homo Faber/285
Hoover/510
Hotman, François/122
Hukukî Eşitlik (Yasa Önünde Eşitlik)/217, 272, 290, 297, 324, 378, 380, 408, 409, 413, 532, 564, 567
Hukukî Pozitivizm/145
"Hükümdar"/(Bk: "Prens")
Hükümet Darbesi/4, 549, 576, 592
"Hükümet Üzerine İki Deneme" –Locke–/153
Hythloday, Raphael/114, 116

I

"Industrie" –St. Simon–/272
Innocent III/440
Internal Security Act (İç Güvenlik Yasası)/549, 550
Intolerable Acts/493
Irk Ayrımı/537, 538, 539, 540
Isparta Sitesi/18, 209

İ

İbni Haldun/87-98
İbni Rüşt (Avéroès)/78
İbni Sina/78
İç Güvenlik Yasası/(Bk: Internal Security Act)
İdeal Devlet/22, 24, 25, 27, 33, 34
İdealar Alemi/28
İdealizm/6, 240, 278, 280, 283, 465
İdée/280
İhtilâlci Sendikalizm/323-327
İki Partili Sistem/465, 468, 469, 470, 472, 473, 474, 476, 478, 479, 512, 513
İlkel Toplum/288
İmparatorluk I (Fransa)/223, 576-579
İmparatorluk II (Fransa)/223, 558, 589, 590, 591
İmpeachment/454
İnsan Hakları/215, 224, 225, 233, 378, 433, 465, 564, 568, 574, 607
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi/384
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789)/224, 233, 377, 378, 401, 402, 563-569, 589, 600, 602, 607
"İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı" –Rousseau–/193, 202
"İran Mektupları" –Montesquieu–/175
İrtica/263
İskender/38
İşçi Sınıfı (Emekçi Sınıfı)/330, 414, 432
İtaatsizlik (Bk: Direnme Hakkı)
İus Eminens/66, 67
İus Utile/66

J

Jacobins'ler/586
Jacques I/447
Jacques II/153, 451, 452
Jandarma Devlet/413
Jansenist'ler/191
Jean (Yurtsuz)/440
Jefferson, Thomas/494, 495, 499
Jezüit'ler/191
Johnson/510
Joseph II/172
Jus Dispensendi/447, 452

K

Kabile/2, 39, 93, 95
Kabile Reisi, Şefi/2, 3
Kabine/453-456, 460, 463, 467, 470, 473-478
Kallikles/10

Kamu Hizmeti/258, 336, 398, 399, 407, 418, 421, 483, 524, 533, 551, 593
Kamu Selâmeti Komitesi/574, 575
Kant, Immanuel/237, 240
"Kapalı Ticaret Devleti" -Fichte-/238
"Kapital"/Bk: "Sermaye")
Kapitalizm/127, 227, 262-265, 290, 291, 292, 294, 295, 297-299, 305-308, 310-317, 337, 344, 345, 402, 409, 412, 427, 428, 520, 592, 593
Kapitülasyonlar/371
Karma Yönetim/122
Bodin/124
Bossuet/148
D'Aquin/84
Hobbes/142, 143
Locke/159
Machiavelli/103
Rousseau/209
Karşıtların Çarpışması İlkesi/7
Kartel/344, 411, 412
Kast Sistemi/21
Kautsky, Karl/312, 315, 317
"Kavgam"/(Bk: "Mein Kamp")
Kavim/1, 9
Kennedy/510
Kepler/127
Khairephon/15
Khrouchtchev/313
Khrysippos/56
Kinley/510
Kişi Özgürlüğü. Kişi Güvenliği/74, 75, 246, 247, 250, 401, 451, 523, 533, 566
"Kitâb ül İbai" -İbn Haldun-/87
Klasik Haklar (Bireysel Haklar)/338, 393, 400, 401
Kleanthes/56
Kolonluk Sistemi/65
Komün/260, 319, 555
Komünist Kontrol Yasası/551
Komünizm/143, 145, 230, 266, 269, 285, 291-293, 297, 298, 301-303, 305, 306, 311, 320, 329, 353, 354, 546, 550, 551, 552
Konfederatif İktidar (Yetki)/159, 162
Kongre/497, 498, 504, 507-512, 514, 516-518, 520, 523, 525-527, 530, 532, 533, 536, 542, 550
Konsüllük Dönemi (Fransa)/223, 576, 579, 583, 584
Konzern/344
Kooperatifçilik/266, 373, 374
Korporasyonlar/331, 433
Korporatizm, Korporatif/234, 243, 327, 330, 331, 332, 382, 383, 423, 433-436
Kölelik/5, 32, 35, 40, 41, 92, 179, 194, 197, 199, 201, 256, 289, 292, 318, 320, 325, 349, 355, 358, 359, 486, 489, 500, 509, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 535
Köleci Toplum/288
Kral Konseyi (Curia Regis)/453, 454, 455, 484
Krallık/1-4, 43, 136, 148, 171, 440, 443, 446, 447, 474, 595, 600
Krallık Şartı/481
"Krallık Yönetimi" -D'Aquin-/85
Kritias/10
Kropotkine/317
Ksatylos/18
Ksenophon/14
Ku-Klux-Klan/535
Kurtuluş Savaşı/354
"Kutsal Kitaba Göre Siyaset" -Bossuet-/146, 191
Kuvvetler Ayrılığı/144, 180, 187, 188, 192, 205, 344, 452, 479, 496, 508, 556, 565, 570, 573, 575, 576, 581, 584, 592, 598
Kuvvetler Birliği/575, 581, 584, 592

L

"La Logique" -Hegel-/240
"La Phénoménologie de l'esprit" -Hegel-/240
Lagardelle, H./323
Lamennais/234
Laski/410
Latifundia/329
"Le Systeme Industriel" -St. Simon-/272
Lebrun, Albert/601
"Leçons sur la Philosophie de l'Histoire" -Hegel-/240

Lenine/312-314, 317
Leninizm/312-314
Leroy, M./231
"Lettre à un Habitant de Genève" –St. Simon–/272
"Leviathan" "Ejder" –Hobbes–/130, 131, 137, 143, 144
Liberalizm/14, 145, 153, 174, 192, 223, 224, 241, 253, 261, 264, 271, 277, 296, 302, 319, 331, 339, 340, 376, 378, 379, 381, 383, 401, 402, 408, 409, 410, 412, 413, 415, 417, 419, 422, 431, 432, 448, 520, 567, 591, 593, 600
Lien Chao Chi/313
Life Peerages Act/463
Ligue Hareketi/121
Lincoln/507, 509, 530, 531
Lobby/513, 514
Locke, J./129, 153-173, 193, 234, 249
Logos/7, 57
Lord Chancelier/463
Lordlar Kamarası/444, 445, 446, 450, 454, 456, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 470, 471, 472, 476, 570
Lords Sprituels/463
Lords Temporels/463
Louis XIV/146, 191, 249
Louis XVIII/244, 579, 582
Lovett/271
Lowenstein/243
Luther, Martin/121
Luxemburg, Roza/315, 317

M

Machon, Chanoine/112
Machiavelli/96, 97, 99-113, 123, 237
Madison/499, 500
Magna Carta Libertatum (Büyük Şart)/441, 442, 449, 465, 496
Magnum Concilium Regis (Büyük Kral Konseyi)/441, 443, 444, 463, 553
Maiste/235
Majistra/3, 101
Makyavelizm/111
Malikâne/62, 63, 64, 65, 68, 71, 72, 73
Mollet, Guy/605
Malthus/96
Manevi Bozulma/28
Mao-Tse-Toung/313
Marbury v. Madison/542
Marc-Aurèle/56
Marshall/515
Marx/96, 276-311, 317, 323, 593
Marxizm/216, 217, 261, 262, 263, 276-311, 312, 315, 316, 330, 334, 337, 340, 393
Mason/499
Massachusettes Kuruluş Şartı/493
Massu/606
Materyalizm/6, 278, 279, 283, 465
  Dialektik Materyalizm/278, 282, 284
  Klasik Materyalizm/281, 282, 285
Mc Carran Act/549, 551
Mc Lavrin v. Oklahama State Regents/539
Mc Mahon/594, 595
Meclis Hükümeti Sistemi/190, 568, 592
Medeni Hukuk/178
Medeni Haklar/5, 35
Medicis'ler/100, 101, 111
"Mein Kamp" ("Kavgam") –Hitler–/335, 337
"Mektuplar ve Maksimler" –Epikuros–/54
Menşevikler/313
Merkantilizm/126, 127, 239, 489
Merrheim/323
Meşruiyet/262
  Bossuet/152
  Constant/250
  D'Aquin/84
  Locke/162
  Machiavelli/110
  Rousseau/201, 202
Metafizik/175, 232, 280
Meteikoslar/(Bk: Yabancılar)
Millileştirme/395, 465
Monarşi/60, 76, 99, 126, 439, 440, 456, 465, 554, 555, 557, 558, 560, 568, 570, 571, 579, 580, 583, 584, 595
  Aristoteles/42, 43, 45, 47
  Bodin/125

Bossuet/149
Comte/236
D'Aquin/84
Hegel/243
Hobbes/142, 143
Lenine/314
Locke/157, 159, 163
Machiavelli/102, 103
Marxizm/292
Montesquieu/179, 180, 184, 185, 186, 191
Rousseau/201, 207, 209, 211-214
St. Simon/272
Monogami/179
Montagnards/572
Montesquieu/96, 174 - 192, 210, 504, 505, 571
Montfort, Simon De/444
Morgan v. Virginia/537
Morus, Thomas/113-120
"Mouvement Socialiste" (Dergisi)/323
"Mukaddime" -İbni Haldun-/87
Mussolini/112, 328-332, 335, 340, 356
Mutlakiyet/146, 215, 346, 561
Müdafai Hukuk Cemiyeti/351
Müdahaleci Devlet/410, 411, 414, 415, 419, 422, 423, 593, 600
Mülkiyet/74, 225, 226, 262, 320, 321, 322, 331, 378, 393, 395, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 410, 413, 422, 423, 425, 427, 428, 431, 524, 528, 537, 559, 566, 567, 600
Aristoteles/40, 41, 50, 51
Babeuf/227, 228
Bodin/125
Bossuet/152
Constant/249, 250, 251, 253
D'Aquin/86
Hobbes/135, 138, 139, 142, 143
Locke/158, 161, 165
Marxizm/287-291, 293-295, 299 - 301, 305, 307, 310, 311
Morus/117
Owen/270
Platon/25, 34, 35
Rousseau/198-202, 204

N

Nantes Fermanı/244, 557
Nasyonal Sosyalizm/143, 144, 145, 238, 332-346
National Industrial Recovery Act/519
Naudé, G./112
Neoplatenizm/76
Neron/56
New Deal Kararları/516, 517, 519, 520, 522
New Harmony Denemesi/269, 270
New Lanark Denemesi/268
Newton/127, 174
Nietzsche/323
Nikomachos/38
Nisbi Temsil Sistemi/464, 465
Nixon/550
Nobilis/68
"Nomoy" (Bk: "Yasalar")
Norman İstilası/61, 71, 439, 440
"Nouveau Catéchisme des Industriels" -St. Simon-/272
"Nouveau Christianisme" -St. Simon-/272
"Nouveau Monde Industriel" -Fourier-/263
"Nouvelle Heloise" -Rousseau-/193

O

O'Brien, W./271
O'Connor/271
Organizmacı Düşünce/(Bk: Biyolojik Teori)
Oligarşi/3, 4, 5
Aristoteles/42, 44, 45, 46, 48, 49, 53
D'Aquin/84
Hobbes/143
Locke/158
Machiavelli/100, 102, 103
Platon/29-32
Sokrates/14
Orléanist'ler/586
Osmanlı İmparatorluğu/358, 368
Otarşi/40, 240
Otuz Tiran/14, 18
Owen, Robert/262, 266-271

Ö

Ölçülü Davranma (İlkesi)/9, 12, 16. 52, 55, 183, 184, 185, 211

Önasya Ion Okulu/6
Özel Hukuk/70, 124, 396

P

Panaetius/56
Pangermanizm/240, 334
Panunzio/330
"Parabol" -St. Simony-/273, 274
Paris Antlaşması (1763)/488
Paris Komünü/594
Parlementarisme Orléaniste/583
Parlements/556
Parliaments of Act/460, 462, 470
Parlömanter Sistem/190, 251, 308, 312, 330, 334, 336, 340, 343, 439, 444, 448, 452, 453, 455, 456, 460, 469, 470, 472, 474, 476, 478, 479, 504, 507, 512, 568, 570, 580, 581, 582, 583, 584, 588, 590, 592, 597, 598, 599, 607, 608, 609, 611, 616, 617
Parti Disiplini/472, 477, 478, 480, 513, 607
Parti Kurma Özgürlüğü/346
Pascal/127
Passovin, Antoine/112
Pataud/323
Patrici'ler/184, 230, 275
Paul (Kutsal Paul)/77
Peleponesos Savaşları/18
Pelloutier/323
Pen, William/488
Peripatetikos Okulu (Geziciler Okulu)/38
Pers Savaşları/9
Petain (Mareşal)/601
Petition of Rights/442, 448, 449
Petty/277
"Phénoménologie de l'esprit" -Hegel-/278
Philadelphia Konvansiyonu/499
Philarch/119
Philippe, Le Bel/554
Philippe, Louis/582, 585, 594
Philippe II/131
"Philosophie du Droit" -Hegel-/240, 244
Platon/14, 17-38, 40, 76, 279
Plebisit/346, 469, 520, 590, 591, 592, 577, 589
Plebs'ler/184, 230, 275, 559
Plekhanov/312, 315
Plessy v. Ferguson/534
Plotinus/76
Plüralizm/344
Poligami/179, 191
Politeia/42, 44, 45, 48, 84
"Politika" -Aristoteles-/38
Politirani/(Bk: Dynastia)
Pôlis (Site, Şehir Devleti)/1, 5, 9, 10, 13, 14, 15, 38, 39, 40, 51, 53, 56, 59
"Popolo d'Italia" (Gazetesi)/329
Posedonius/56
Pougeot/323
Pouvoir Réglementaire/604, 605
Pozitivizm/234
Prélot/223
"Prens" ("Hükümdar") -Machiavelli-/101-104, 111, 112, 113
Prenslik/99, 100, 103-107
Prigg v. Penssylvania/527
Primus İnter Pares/476
Proleterya Diktatörlüğü/285, 293, 297, 298, 299, 303, 304, 305, 309, 314
Protagoras/10, 11
Proudhon, Pierre-Joseph/278, 317-321, 323, 585
Pufendorf/129, 130
Püriten/101, 130, 483
Pythagoras/7, 8

R

Recall/502
Reclus, Elisée/317
Reenkarnasyon/8
Referandum/502, 573, 575, 577, 578, 601, 602, 609, 617
Reform Clup/466
Reform Hareketi/120, 121, 557
Reichstag/343
Renan/234
Réserve Sengneuriale/62
"Réveil-Matin des Français et de leurs voisins"/122
Revizyonizm/315-317
Reyneud, Paul/601
Ricardo/277
Richelieu/146

Robespierre/271, 574, 575, 577
"Romalıların Büyüklük ve Çöküşü Üzerine Düşünceler" –Montesquieu/175
Roosevelt/416, 506, 509, 510, 517, 519
Rotten Broughs/457
Rousseau, Jean Jacques/96, 97, 112, 192-217, 233, 237, 249, 250, 571, 573
Rönesans/99, 102

S

Sacramentum Fidelitatis/66
Saint-Simon, Henri de/235, 262, 269, 271, 276, 278, 323
Saint-Barthélémy Katliamı/111, 121, 122, 123
Salandra/328
Salus Populi/131
Sanayi Devrimi/173, 231, 238, 391, 457, 490
Schenck v. United States/543
Securities Act/513
Sendika Kurma Hakkı/392, 395, 397, 398, 519
Seneka/56
Senyör (Senyörlük)/62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 99, 185, 439, 440, 441, 443, 553, 554, 555, 558
Serbest Fırka/352
Serbest Piyasa Düzeni/248, 249, 267, 319, 412, 431
"Sermaye" ("Kapital") –Marx–/276
Servaj Sistemi/64, 65, 75, 558
Shelley v. Kremer/537
Shirer/336, 345
Sıkıyönetim/613
Sınıf Mücadelesi/306, 308, 315, 317, 340, 429
Sieyès/217-223, 234, 244, 273, 562, 576, 577, 578
Sinikler/38
Sipuel v. Boards of Regents/538
Site/(Bk: Polis)
Sirakuza/18, 19, 33, 85
Siyaset Felsefesi/113, 244
Siyasal Sözleşme/122, 127, 128, 130, 376
Skolastik Düşünce/78
Smith, A./277
Smith Act./546, 547, 549
"Sosyal Demokrat" (Gazetesi)/315
"Socialisme Théorique et Social et Démocratie Politique" –Bernstein–/315
Sofistler/10, 11, 13, 14, 16, 38, 40
Sofizm/9, 10, 14
Sokrates/13-17, 18
Sokratik Diyaloglar/14
Solon/4
Sophia/10
Sorel, G./323, 326, 327
Sosyal Adalet/421, 422
Sosyal Devlet Sistemi/376-436
Sosyal Ekonomik Konsey/435
Sosyal Güvenlik/388, 389, 413, 416, 418
Sosyal Haklar/381-436, 593
Sosyal Sınıflar/68, 69, 71, 73, 74, 126, 277, 491, 492, 350, 364, 385, 410, 413, 415, 431, 432, 445, 554, 557, 558, 560, 561, 562, 567, 569
Babeuf/230
Hegel/243, 244
Marxizm/217, 284, 289-297, 299, 302-307, 309-411, 316
Montesquieu/185
Platon/19-27, 35, 36
Rousseau/206, 210
Sieyès/217-220
St. Simon/274
Tocqueville/255
"Sosyal Sözleşme" –Rousseau–/112, 193
Sosyal Sözleşme/127, 128, 129, 130, 148, 174, 202, 203, 204, 205, 207, 214, 215, 216, 233, 236, 241, 376
Sosyal Şovenizm/314
Sosyal Yardım Devleti/412, 413
"Sosyalist Doktrin" –Kautsky–/317
Sosyalizm/261, 271, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 309, 314, 331, 333, 334, 353, 384, 593
Devlet Sosyalizmi/192, 327
Soustelle/606
Soy Bozulması/28
Spengler/340
Spinoza/240
Spoil Sistem/513

Stalin/313
St. Germain Antlaşması/337
Stamp Act/491, 492, 493
Stirner/317
Stao Okulu (Stoisizm)/53, 56, 57, 58, 59, 76, 78
Stuart'lar/130, 153, 448, 454
Sugar Act/490
Sultanlık/349
"Summa Theologica" –D'Aquin–/79
Suzerain/66, 69, 441, 443
Sürekli Devrim Teorisi/312
Sweatt v. Painter/538

Ş

Şehir Devleti/(Bk: Polis)
Şeref Devleti/(Bk: Timokrasi)
Şeriat/365/366

T

Taft/510
Taine/234
"Taitê du droit et des Majistrats" –Bèze–/122
Talleyrand/244
Tarih Felsefesi/97, 246
Tarihsel Maddecilik/306, 316, 317
Tekel/51, 402, 411, 412
Tekelci Kapitalizm/412
Tek Meclis Sistemi/570, 584, 592
Tek Parti Sistemi/308-311, 331, 340, 346
Teknik Devlet/262, 271, 275
Tennessee Valley Authority/518
Teokrasi/101, 146
Thales/6
Theodos/60
Thierry, Augustin/272, 277
Thiers, Adolphe/594
Thrasymakos/10
Tiers Etat/(Bk: Üçüncü Sınıf)
Timokrasi (Timarşi)/29, 30
Tirani/4, 5, 42, 45, 47
"Titüs Livüs'ün İlk On Bölümü Üzerine Söylevler" –Machiavelli–/101, 102
Tocqueville, Alexis de/253-261, 586
Tolstoi/317
Toricelli/127
Torieşler/153, 466
Touchard, J./173, 266
Trading with the Enemy Act/517
Trotsky/312, 313
Tröst/337, 344, 411, 412
Truman/510
Tudor'lar/130, 446, 448, 465
Turgot/174
Türkiye Komünist Fırkası/353

U

Ulusal Devlet/76, 100, 113, 123, 124, 127, 147, 341, 502
Ulusal Egemenlik/217, 223, 233, 241, 262, 274, 346-348, 371, 433, 434, 565, 569, 579, 580, 582, 584, 587, 603, 607
Ulusçuluk (Milliyetçilik)/237, 240, 314, 334, 340, 357, 358, 359
"Utopia" –Morus–/114, 117-120

Ü

Üçüncü Sınıf (Tiers)/217-220, 557, 558, 561-563, 568
"Üçüncü Sınıf Nedir?" –Sieyès–/217
Üç Hal Yasası/236
Üretim Araçları/41, 287, 288, 290, 291, 293, 300, 305, 310, 311, 326, 403, 404, 409, 465
Üretim Güçleri/286, 288-291, 293, 301, 415
Üretim İlişkileri/286, 289-291
Üstün Irk/338, 339
Ütopik Sosyalistler/120, 263-276

V

Vatan ve Hürriyet Derneği/347
Vassal/66, 67, 68, 71, 440, 443, 553
Vedel, G./583, 588
Versailles Antlaşması/335, 337, 355
Veto Yetkisi/190, 252, 446, 471, 475, 484, 492, 505, 508, 510, 517, 530, 550, 570, 575, 581, 609
Vialatoux/143
Vico/96, 97
"Vindiciae Contra Tyrannos"/122
Von Papen/332

W

Waline/569
Washington, George/494, 499, 501, 506
Whigs'ler/153, 466
Whips/467
Whitney v. California/545
Whicy Hükümeti/599, 601
Wilhelm II/334
William, D'Oranges/153, 452
Works Progress Administration/518

Y

Yabancılar (Meteikoslar)/5, 35
Yabancılaşma (Aliènation)/294, 295, 296, 303
Yakınlık Bağı (El Asabiyye)/92, 93, 94
Yalnızlaşma/256
Yargı/70, 92, 344, 463, 496, 498, 502, 505, 514, 555, 556, 569, 573, 601, 607, 609
Aristoteles/41
Montesquieu/188, 189
Tocqueville/257, 261
Yasa Önünde Eşitlik/(Bk: Hukuki Eşitlik)
"Yasalar" ("Nomoy") -Platon-/18, 19, 32, 33, 36
"Yasaların Ruhu" -Montesquieu-/175
"Yasaların Ruhu Üzerine Açıklamalar" -Montesquieu-/191
Yasama/224, 343, 344, 346, 452, 453, 460, 496, 502, 504, 505, 511, 520, 545, 555, 570, 573, 575, 576, 581, 582, 584, 587, 590, 596, 597, 599, 604, 606, 611, 613, 614, 615
Aristoteles/41
Hegel/243
Locke/158-162, 168-171
Montesquieu/188-190
Rousseau/205, 207, 211, 216
Sieyès/221
Tocqueville/257
Yates v. United States/549
Yazılı Yasalar/4, 17
Yönetime Katılma/423, 424, 425, 426, 428, 429, 430
Yunan Demokrasisi/5
Yunan İlkçağı/2
Yunan Ortaçağı/2
Yunan Yeniçağı/2
Yürütme/224, 344, 452, 453, 454, 455, 473, 484, 496, 498, 502, 505, 506, 507, 512, 555, 570, 573, 576, 578, 581, 582, 584, 587, 590, 591, 592, 596, 597, 599, 606, 607, 611, 617
Constant/246
Locke/159, 161, 162, 168-170
Montesquieu/188-190
Rousseau/205, 211
Sieyès/221, 222
Tocqueville/257
Yvetot/323

Z

Zenon/56, 57
Zenoniyen/(Bk: Stoa Okulu)
Zeus/12
Zıtların Çarpışması İlkesi/(Bk: Karşıtların Çarpışması İlkesi)
Zorbalık, Despotizm, İsdibdat/492, 504
Aristoteles/45
Atatürk/347, 365
Bodin/125
Constant/245
D'Aquin/84
Hobbes/143
Locke/163, 169
Marxizm/292
Machiavelli/102
Montesquieu/179, 180, 184 - 187, 190
Platon/32
Rousseau/213.
Sieyès/222
Sofistler/13
Tocqueville/257, 259, 260
Zoon Politikon (Anthropos)/40

GENEL BİBLİYOGRAFYA

ABADAN, Yavuz. Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri. Ankara 1952.

AGUİLARA, M. La Politique d'Aristote, 1898.

AKBAY, Muvaffak. Umumî Amme Hukuku Dersleri, Ankara 1958.

AKIN, İlhan. Kamu Hukuku, Devlet Doktrinleri - Temel Hak ve Özgürlükler, İstanbul 1979.

ALDIKAÇTI, Orhan. Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı, İstanbul 1960.

AFANASİEV, Victor. Le Communisme Scientifique, Moscou 1967.

AFŞAR, Timuçin. Aristoteles Felsefesi, İstanbul 1976.

ALHAİZA, A. Charles Fourier et sa Sociologie Sociêtaire, Paris 1959.

AMAÏMO, Morgant. La Constitution des Etats-Unis, Paris 1946.

AMOS, Maurice. La Constitution Anglaise. Tr. par P. de Lapradelle, Paris 1935.

ANGEL, Pierre. Essai sur Georges Sorel. De la Notion de Classe à la Doctrine de la Violence, Paris 1936.

ANSART, Pierre. Naissance de l'Anarchisme, Paris 1970.

ARİSTOTE. Constitutions d'Athènes. Tr. par G. Mattieu, Paris 1930.

ARİSTOTE, La Politique. Tr. de Thurot. Nouvelle édition.

ARİSTOTELES. Politika. Çev. M. Tuncay, Ankara 1975.

ARMAOĞLU, Fahir. Yeni Fransız Anayasası üzerine bir Seminer, Ankara 1960.

ARSEL, İlhan. La Responsabilité Politique Ministérielle et La Chambre des Lords, Montrouge 1949.

ARTAUD, A.F. Machiavel. Son Génie et ses Erreurs, T. I, II, Paris 1833.

ARVON, Henri. L'Anarchisme, Paris 1951.

ASCOLİ, Max. Georges Sorel, Paris 1921.

ATATÜRK'ün Özel Mektupları. Hazırlayan Sadi Irmak. İstanbul 1970.

ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (1917 - 1938), İstanbul 1964.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri. II (1906-1938). Ankara 1959, III (1918 - 1947), Ankara 1961.

ATATÜRK, Nutuk. C. I, II, III, İstanbul 1973.

ATATÜRKÇÜLÜK. Ankara 1982.

AUGUSTE COMTE. Cours de Philosophie Positive, 3e édit. par Littré, IV. Contenant la partie dogmatique de la philosophie sociale, Paris 1905.

AYBAY, Rona. Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen. Yaşamı, Eylemi ve Öğretisi, İstanbul 1970.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. Atatürk ve Atatürk İdeoloisi. Çeşitli cepheleriyle Atatürk adlı eser ,İstanbul 1964.

AZAR. Antoine. Genèse de la Constitution du 4 Octobre 1958. Solution Gaulliste à la crise du pouvoir, Paris 1961.

BAAS, E. Introduction Critique au Marxisme, Paris 1960.
BABEUF, Gracchus. Devrim yazıları. Çev. S. Eyüboğlu, V. Günyol, İstanbul 1964
BABEUF, Textes Choisis. Introduction et Notes par Cl. Mazauric, Paris 1965. Babeuf et les Problèmes du Babouvisme. Colloque International de Stockholm, Paris 1963.
BAGGE, Dominique. Les Idées politiques en France sous la Restauration, Paris 1952.
BARINCOU, Edmond. Machiavel par lui-même, Paris 1957.
BARKAN, Ömer Lûtfi. İktisat Tarihi. Ders Notları, c. II, İst. 1954.
BASCH, Victor. L'Individualisme Anarchiste. Max Stirner, Paris 1928.
BASTID, Ch. John Locke, Ses Théories Politiques et leur Influence en Angleterre, Liberté politique. L'Eglise et l'Etat. La Tolérance. Paris 1907.
BASTID, Paul. Montesquieu et les Etats-Unis. La Pensée Politique et Constitutionnelle de Montesquieu. Bicentenaire de L'Esprit des Lois 1748-1948.
BASTID, Paul. Benjamin Constant et sa Doctrine, T. I, II, Paris 1966. Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi. Eski ve Orta Çağlar, Seçilmiş Yazılar, Derleyen: M. Tuncay, Ankara 1969.
BAYET, Albert. Histoire de la Déclaration des Droits de l'Homme du 89 politique au 89 économique, Paris 1939.
BAYLE, François. Psychologie et Ethique du National-Socialisme, Paris 1953.
BECK, James M. La Constitution des Etats-Unis. Tr. par Charpentler, Paris 1923.
BENOIST, Charles. La Machiavelisme, III. Après Machiavel, Paris 1936.
BERLIA, Georges. Cours d'Histoire des Idées Politiques, Paris 1961-62.
BERR, M. Machiavel et l'Allemagne, Paris 1980.
BERTH, Edouart. Les Derniers Aspects du Socialisme, Paris 1923.
BERTH, Edouart. Du "Capital" aux "Reflexions sur la Violence". Paris 1932.
BİRAND, Kâmuran. İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara 1958.
BLANK, Ruben. Adolf Hitler. Ses Aspirations, Sa Politique, sa Propagande et les "Protocoles des Sages de Sion", Paris 1938.
BLOCH, Marc. La Société Féodale. La Formation des Liens de Dépendance, Paris 1939.
BLOCH, Marc. La Société Féodale. Les Classes et le Gouvernement, des Hommes, Paris 1940.
BLOCH, Marc. Feodal Toplum. Çev. Kılıçbay, Ankara 1983.
BODIN, Jean: De la République. –Fragments–, Dijon 1949.
BONNARD, Roger. Le Droit et l'Etat dans la Doctrine National-Socialiste, Paris 1939.
BOSSUET, Jacques-Bénigne. Politique titrée des propres paroles de l'Ecriture Sainte. Edit. critique par Jacques le Brun, Paris 1967.
BOUGLE, C. Proudhon. Réformateurs Sociaux. Collection de Textes, Paris 1930.
BOUİSSOU, Michel. La Chambre des Lords au XXe siècle, Paris 1957.
BOUKHARİNE, N. PREOBRAJENSKY, E. L'ABC du Communisme, Paris 1963.
BOURLATSKİ, F. L'Etat et le communisme, Moscou.
BOUTHOUL, Gaston. İbn-Khaldoun. Sa Philosophie Sociale, Paris 1930.

BOUTMY, Emile. Le développement de la Constitution et de la science Etats-Unis, 4e édit. Paris 1903.
BOUTHY, Emile. Le développement de la Constitution et de la science Politique en Angleterre. 8e édit., Paris 1930.
BOYANCE, Pierre. Lucrèce et l'Epicurisme, Paris 1963.
BRAVO, Gain Mario. Les Socialistes avant Marx, I, II, Paris 1970.
BREHIER, Emile. Etudes de Philosophie Antique, Paris 1955.
BREHIER, Emile. Felsefe Tarihi, c. I. İlk ve Ortaçağ. Fasikül 1, Helen Devri Çev. M. Kantarcıoğlu, İstanbul 1969.
BRETHE de la GRESSAYE, J. Le Syndicalisme Professionnelle et l'Etat, Paris 1930.
BRETHE de la GRESSAYE, L'Histoire de l'Esprit des Lois. La Pensée Politique et Constitutionnelle de Montesquieu. Bicentenaire de l'Esprit des Lois, 1948-1949.
BRUN, Jean. Le Stoicisme, Paris 1961.
BYRCE, James. Amerikan Siyasi Rejimi. Çev. T. Ataöv, A. Payaslıoğlu, İstanbul 1962.
BUONAROTTİ, Conspiration pour l'Egalité dites de Babeuf. T. I, II, Paris 1957.
BURDEAU, Georges. Manuel de Droit Public. Les Libertés Publiques, les Droits Sociaux, Paris 1948.
BURDEAU, Georges. Traité de Science Politique, Paris 1956, T. IV.
BURDEAU, Georges. Les Libertés Publiques, Paris 1961.
BURKE, Edmund. Reflections on the Revolution in France and other writings, London 1950.
BURNET, John. L'aurore de la Philosophie Grecque, Paris 1952.
CALLOT, Emile. La Doctrine de Socrate, Paris 1970.
CALMETTE, J. La Société Féodale, 6e édit., Paris 1947.
CAPITANT, René. Hobbes et l'Etat Totalitaire. Archives de Philosophie du Droit et de Sociologie Juridique, 1936, No. 1-2.
CAPITANT, René. Cours de Principes du Droit Public, Paris 1952-1953.
CAPITANT, René. Démocratie et Participation, Paris 1970.
CARRE DE MALBERG. Contribution à la Théorie Générale de l'Etat specialement d'après les données fournies par le Droit Constitutionnel Français, T. 1-2, Paris 1920-22.
CASSIN, René. Montesquieu et les Droits de l'Homme. La Pensée Politique et Constitutionnelle de Montesquieu. Bicentenaire de l'Esprit des Lois, 1748-1948.
CATER, Douglass. Qui Gouverne à Washington? Paris 1964.
CHAMBRE, Henri De Karl Marx à Mao-Tsé Toung. Introduction critique au Marxisme - Léninisme, Paris 1958.
CHARLOT, Monica. Le Système Politique Britannique, Paris 1976.
CHATELAİN, Jean. La Nouvelle Constitution et le Régime de la France, Paris 1959.
CHEINISSE, Léon. Les Idées Politiques des Physiocrates. Thèse, Paris 1914.
CHENU, M. - L. Introduction à l'Etude de Saint Thomas d'Aquin, Paris 1954.
CHEVALLIER, Jacques. Histoire de la Pensée. 1. La Pensée Antique, Paris 1955.
CHEVALLIER, Jacques. Histoire de la Pensée. 2. La Pensée Chrétienne, Paris 1956.

CHEVALLIER, Jean - Jacques. Le Grands Oeuvres Politiques de Machiavel à nos Jours, Paris 1949.
CHEVALLIER, Jean - Jacques. Cours d'Histoire des Idées Politiques, Paris 1956-1957.
CHEVALLIER, Jean - Jacques. Cours d'Histoire des Idées Politiques. La Bataille des Idées Politiques de 1789 à nos jours, Paris 1957-1958.
CHEVALLIER, Jean - Jacques. Cours d'Histoire des Idées Politiques, Paris 1964-1965.
CHEVALLIER, Jean - Jacques. Histoire des İnstitutions et des Règimes Politiques de la France Moderne. (1789-1958), Paris 1976.
CHIAVERIN, René. L'Evolution du Droit Public Allemand depuis l'Avénement de l'Hitlerisme, Paris 1939.
CİCERON. De la République, Les Lois. Trad. Nouv. de Ch. Appuhn.
CLOCHE, Paul. La Démocratie Athénienne, Paris 1951.
COBBAN, Alfred. Edmund Burke and the Revolt against the eighteenth Century. A study of the political and social thinking of Burke. Wordsworth coleridge and Southey, London 1929.
COGNIOT, Georges. Qu'est-ce que le communisme, Paris 1964.
COHEN, Robert. Athènes. Une Démocratie de sa Naisanne à sa Mort, Paris 1936.
COLLİARD, C.A. Libertés Publiques. Paris 1972.
COUZINET, Paul. Quelques Aspects de la Réforme Constitutionnelle de l'Etat. Syndicalisme et Dictature. Annales du. Droit et des Sciences Sociales, 2e Année 1934, No. 2-3.
COLLIGNON, Jean. Gut, La théorie de l'Etat du people tout entier en Union Sovietique, Paris 1967.
COTTIER, Georges. L'Athéisme du jeune Marx. Ses origines hégéliennes, Paris 1959.
CRESSON, André. Saint Thomas d'Aquin. Sa Vie, son Oeuvre, Paris 1947.
CRESSON, André. Epicure. Sa vie, son Oeuvre avec un exposé de sa Philosophie, Paris 1947.
CRESSON, André. Marc - Aurèle. Sa vie, son Oeuvre avec un exposé de sa Philosophie, Paris 1947.
CRESSON, André. Socrate. Sa Vie, son Oeuvre avec un exposé de sa Philosophie, Paris 1947.
CRESSON, André. Aristote. Sa Vie, son Oeuvre avec un exposé de sa Philosophie, Paris 1950.
CRESSON, André. Platon. Sa Vie, son Oeuvre avec un exposé de sa Philosophie, Paris 1953.
CROZAT, Charles. Amme Hukuku, çev. Bedia, H., İst. 1934.
CROZAT, Charles. Amme Hukuku Dersleri, çev. O. Arsal, I. Kitap -Devlet Teorisinin Tarihi- Kısım I, İst. 1938.
CROZAT, Charles. Amme Hukuku Dersleri, c. II. Kısım II, Orta Zamanlar, İst. 1946.
DAVID, Marcel. La Souveraineté et les Limites Juridiques du Pouvoir Monarchique du IX au XV e Siècle, Paris 1954.
DEBRÉ, Jean-Louis. Les Idées Constitutionnelles du Général de Gaulle, Paris 1974.
DEBRÉ, Jean-Louis. Les Constitutions de la Ve République, Paris 1975.

DE LACY O'LEARY, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, çev: H. Yurdaydın, Y. Kutluay, Ankara 1959.
DELBEZ, Louis. Les Grands Courants de la Pensée Politique Française depuis le XIXe siècle. Paris 1970.
DELORME, Jean. Sur les pas d'Epicure, Paris 1972.
DERATHE, Robert, Jean-Jacques Rousseau et la Science Politique de son temps, Paris 1950.
DE SOTO, Jean. Cours d'Histoire des Idées Politiques à partir du XIXe siècle, Paris 1964-1965.
Devlet Felsefesi. Seçilmiş Okuma Parçaları, çev. N. Abadan, B. Daver, H. Tunçay, Ankara 1959.
DION, Léon. Les groupes et le pouvoir politiques aux Etats-Unis, Paris 1965.
DİVİTÇİOĞLU, Sencer. Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, İst. 1967.
DROZ, Jacques. Histoire des doctrines Politiques, Paris 1959.
DUPRAT, Gérard. Marx, Proudhon, Théorie du Conflit Social, Institut d'études politiques de Strasbourg, Paris 1973.
DURANT, Will, Vies. et Doctrines des Philosophes, Paris 1938.
DURKHEIM, Emile. Le Socialisme. Sa Définition, ses Débuts. La Doctrine Saint - Simonienne, Paris 1971.
DUVERGER, M. Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, Paris 1960.
DUVERGER, M. Constitutions et Documents Politiques. Paris 1957.
DUVERGER, M. Institutions de la Ve République. Revue Française de Sience Politique, 1959.
DUVERGER, M. Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, T. I, II Paris 1980.
EDWARD Mc NALL BURNS. Çağdaş Siyasal Düşünceler. 1850-1950. Çev. A. Şenel, Ankara 1984.
EFLATUN, Dialoglar, I, II. Büyük Klasikler.
EFLATUN, Devlet. Çev. E. Eyüboğlu, M. A. Cimsoz, İst. 1962.
EFLATUN, Sokrates'in Savunması. Çev. T. Akturel, 2. baskı, İst. 1971.
EHRARD, Jean. Politique de Montesquieu, Paris 1965.
ENGELS, Friedrich. Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique, Paris 1962.
EPICURE et Les Epicuriens. Textes cohisis par J. Brun. 2e édit., Paris 1964.
EPICURE, Doctrine et Maximes. Tr. par M. Solovine, Paris 1965.
EPİKÜR. Mektuplar ve Maksimler, çev. H. Örs, İst. 1962.
ESMEİN, A. Eléments de Droit Constitutionnel Français et comparé, T. I.
FESTUGIERE, A. - J. Liberté et Civilisation chez les Grecs, Paris 1947.
FESTUGIERE, A. - J. Epicure et ses dieux, Paris 1968.
FINDIKÇIOĞLU, Ziyaeddin Fahri. İbni Haldun ve Felsefesi, İst. 1939.
FICHTE, J. - G. Discours à la Nation Allemande, Tr. par J. Molitor, Paris 1923.
FICHTE, J. - G. L'Etat Commercial Fermé. Tr. par J. Gibelin, Paris 1940.
GANSHOF, François L. Histoire des Relations Internationales. Publiée sous la direction de P. Renouvin. T. I, Le Moyen - Age, Paris 1953.
GANZIN, Michel. La Pensée Politique d'Edmund Burke, Paris 1972.
GELLHORN, Walter. Amerikan Hakları. Anayasanın uygulanması. Çev. Ü. Oskay, Ankara 1965.
GENTILLET, Innocent. Anti - Machiavel, Genève 1968.

GEORGEL, Jacques. Critiques et Réformes des Constitutions de la Républiques de la 4e à la 6e? T. II, Paris 1960.
GİERKE, Otto von. Théories Politiques du Moyen - Age, Paris 1914.
GİLSON, Bernard. La découverte du Régime Présidentiel, Paris 1968.
GOLTZ - GIREY, Robert. La Pensée Syndicale Française. Militants et Théoriciens, Paris 1948.
GOMPERS, Théodore. Les Penseurs de la Grèce. Histoire de la Philosophie. Tr. de M. A. Raymond, Paris 1928.
GORIELY, Georges. Le Pluralisme Dramatique de Georges Sorel, Paris 1962.
GOYARD - FABRE, Simone. La Philosophie du Droit de Montesquieu, Paris 1973.
GOYARD - FABRE, Simone. Le Droit et la Loi dans la Philosophie de Thomas Hobbes, Paris 1975.
GÖZE, Ayferi. Devletin Ülke Unsuru, Sınırları ve Devletle Olan Münasebeti, İstanbul 1959.
GÖZE, Ayferi. Hıristiyan Düşüncesinde ve Thomas Aquino'da Siyasal İktidar Karşısında Ferdin Durumu, İst. Üniv. Huk. Fak. Mec. XXXII, sayı 2-4, ayrı baskı.
GÖZE, Ayferi. Onaltı Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme, İst. Üniv. Huk. Fak. Mec., c. XXXIV, sayı 1-4, ayrı baskı.
GÖZE, Ayferi. Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme. İst. Üniv. Huk. Fak. Mec., c. XXXV, sayı 1-4, ayrı baskı.
GÖZE, Ayferi. Korporatif Devlet. XIX ve XX nci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri, İst. 1968.
GÖZE, Ayferi. Sosyal Devlet Sistemi, İstanbul 1976.
GÖZE, Ayferi. Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, 2. bası, İstanbul 1980.
GÖZE, Ayferi. Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul 1983, 2. bası.
GÖZE, Ayferi. Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi, İstanbul 1989.
GRENET, Paul. Le Thomisme, Paris 1953.
GROETHUYSEN, J. - J. Rousseau, Paris 1949.
GROSSER, Alfred. La Démocratie de Bonn, 1949-1957, Paris 1958.
GUICHARD - AYOUB, E. ROIG, Ch. et GRANGE, J. Etudes sur le Parlement de la Ve République, Paris 1965.
GUICHONNET, Paul. Mussolini et le Fascisme, Paris 1974.
GUY - GRAND, Georges. Pour Connaitre la Pensée de Proudhon, Bordas 1947.
GÜRAN, Sait. İfade Hürriyeti üzerinde İdare'nin Yetkileri, İstanbul 1969.
GÜRİZ, Adnan. Teorik açıdan Mülkiyet Sorunu, Ankara 1969.
HAMİLTON, Madison. Anayasa Üzerine Düşünceler. Federalistlerin makalelerinden seçmeler. çev. M. Soysal, İstanbul 1962.
HANÇERLİOĞLU, Orhan. Düşünce Tarihi, İstanbul 1977.
HAURIOU, André. Cours de Droit Constitutionnel Etranger, Paris 1960-61.
HAZARD, Paul. La Pensée Europenne au XVIII e Siècle de Montesquieu à Lessing, I. I, II, Paris 1946.
HELIA, Faustin - Adolphe. Les Constitutions de la France, Paris 1880.
HIESTAND, Jean. Benjamin Constant et la Doctrine Parlementaire, Paris 1928.
HİTLER, Adolf. L'Expansion du III e Reich. Trad. par Fr. Brière, Paris 1962.

HİTLER, Adolf. Kavgam. Çev. R. Özdek, İstanbul 1972.
HOBBES, Thomas. Léviathan. Traité de la Matière, de la Forme et du Pouvoir de la République Ecclésiastique et Civile. Trad. par. Fr. Fricaud, Paris 1971.
HOFFMAN, Stanley. La Discrimination contre les Noirs et le Droit Constitutionnel des Etats - Unis. Revue du Droit Public et de la Science Politique, 1955.
HOFFMAN, Stanley. L'Anticommunisme dans le Droit Public des Etats - Unis. Revue du Droit Public et de la Science Politique, 1956.
HUMBERT, Jean. Socrate et les Petits Socratiques, Paris 1967.
İBNİ, Haldun. Mukaddime, I, çev. T. Dursun, Ankara 1977.
İMBERT, J. - MOREL. H. - DUPUIT, R. J. La Pensée Politique des Crigines à nos jours, Paris 1969.
JACOB BEN - AMITTAY. Siyasal Düşünceler Tarihi. çev. M. A. Kılıçbay, L. Köker, Ankara 1983.
JALLUT, Maurice. Histoire Constitutionnelle de la France. T. I, II, 1956 - 1958.
JEDRYKA, J. Le Contrat Social Economique J. - J. Rousseau. Fondateur de la Démocratie Economique. Revue internationale d'Histoire politique et constitutionnelle, Octobre - Décembre 1952.
JEFFERSON, Thomas. Seçme Parçalar. Çev. M. Tuncay, İstanbul 1961.
JENNINGS, Sir İvor. Magna Carta. Son Influence dans le monde d'aujourdhui, 1965.
KAPANİ, Münci. Kamu Hürriyetleri, Ankara 1 970.
KENNEDY, Stetson. Introduction à l'Amerique Raciste. Trad. R. Guyonnet, Paris 1955.
KRABBE, H. Devlet Teorisinin Tenkitli İzahı. Çev. M. - V. Tolga, İst.
KRAFFT, Oliver. La Politique de Jean - Jacques Rousseau, Paris 1958.
KROPOTKINE, Pierre. L'Anarchie. Sa Philosophie, son Idéal, Paris 1911.
LABROUSSE, Roger. Instroduction à la Philosophie Politique, Paris 1959.
LAHRABİ, Mohamed - Aziz. İbn Khaldûn, Paris 1968.
LAMBERET, Jacques. Histoire Constitutionnelle de l'Union Amérique, Paris 1930.
LANSON, G. Montesquieu, Paris 1932.
LASERRE, E. Georges Sorel. Théoricen de l'Impérialisme. Ses Idées, son Action, Paris 1928.
LASKI, Harold - J. Demokrasi ve Sosyalizm. Çev. N. Berkes, İstanbul 1946.
LASKI, Harold - J. Le Gouvernement Parlementaire en Angleterre, Paris 1950.
LAUNAY, Michel. Rousseau, Paris 1968.
LAVERGNE, Bernard. Individualisme contre Autoritarisme. Trois siècle de Conflits éxpliqués par le Dualisme Social, Paris 1959.
LAVROFF, D.G. Les libertés publiques en Union Sovietique, Paris 1963.
LAVROFF, D.G. Histoire des Idées Politiques depuis le XIXe siècle, Paris 1972.
LEFEBVRE, Henri. Le Marxisme, Paris 1972.
LEFRANC, Georges. Histoire des Doctrines Sociales dans l'Europe Contemporain, Paris 1960.
LEIBHOLZ, G. Demokrasinin XX nci yüzyılda hüviyet değişikliği. Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi, C. XVII, sayı: 3-4, 1962.

LEROY, Maxime. Le Socialisme des Producteurs, Henri de Saint - Simon, Paris 1924.
Les Penseurs Grecs avant Socrate. De Thalès de Millet à Prodicos. Tr. Jean Voilquin, Paris 1964.
Les Marxistes. Présentation de Kostos Papaionnaou, Paris 1965.
Les Stoiciens. Textes Choisis par J. Brun, Paris 1962.
LESCURE, John. l'Etude sociale comparée des regimes de liberté et des regimes autoritaires, Paris 1945.
LOCKE, John. Du Governement Civil. Tr. de l'anglais. 5e édit., Amsterdam 1955.
LOCKE, Jean. Essai Philosophique Concernant l'Entendement Humain, Tr. par Coste. 5e édit., Paris 1972.
LUCCOIONI, Jean. Xénophon et le Socratisme, Paris 1953.
LUCCOIONI, Jean. La Pensée Politique de Platon, Paris 1958.
MABILEAU, A. Le Parti Liberal dans le système constitutionnel Britannique, Paris 1953.
MABILEAU, A. MERLE, Les partis politiques en Grande - Bretagne, Paris 1965.
MACHIAVEL, Le Prince et autres texte, Paris 1962.
MACHIAVEL, Le Politique, Textes Choisis par M. - C. Le Pape, Paris 1968.
MACHIAVELLI, Niccolo. Hükümdar, çev. Y.A. Egeli, Ank. 1955.
MADIOT, Y. Droits de l'Homme et Libertés Publiques, Paris 1976.
MAGALHAES - VILHENA, V. de. Socrate et la Légende Platonicienne, Paris 1952.
MAGALHAES - VILHENA, V. de Le Problème de Socrate. Le Socrate Historique et Le Socrate de Platon, Paris 1952.
MAIRE, Gaston. Platon. Sa Vie, son Oeuvre avec un exposé de sa Philosophie, Paris 1966.
MANKIEWICZ, H. Le National - Socialisme Allemand. Ses Doctrines et leurs Réalisations, T. I, Paris 1937.
MARCHAL, Jean. Deux Essai sur le Marxisme, Paris 1955.
MARC - AURELE. Pensées pour moi - même. Trad. par Mario Meunier, Paris 1960.
MARIETTI, Angèle. La Pensée de Hegel, Bordas 1957.
MARTHIEZ, Albert. La Révolution Française. T. I, II, III, Paris 1937.
MARTIN, Raymond. Le National - Socialisme Hitlérien. Une Dictature Populaire, Paris 1959.
MARTINET, Gilles. Les cinq communismes, Russe, Yougoslave, Chinois, Tchèque. Cubain, Paris 1971.
Marx, Engels, Lénine vous parlent du communisme scientifique, Moscou 1967.
MASTANA - RUBATTEL, Claire. L'Amérique Blanche et les Droits des Noirs. La loi de 1964. Genève 1969.
MATHIOT, André. Le Régime politique Britannique, Paris 1955.
MAZAURIC, Claude. Babeuf et la Conspiration pour l'Egalité, Paris 1962.
MEYNAUD, Jean. Politique Economique. Paris 1954 - 55.
MICHEL, Henry. L'Idée de l'Etat. Essai critique sur l'Histoire des Théories Sociales et Politiques en France depuis La Révolution, 2e édit., Paris 1896.

MIRKINE - GUETZEVITCH. De l'Esprit des Lois à la Démocratie Moderne. La Pensée Politique et Constitutionnelle de Montesquieu. Bicentenaire de l'Esprit des Lois 1748 - 1948.

MONTESQUIEU. Oeuvres Complètes. Paris 1951.

MOEAU, Joseph. Réalisme et Idéalisme chez Platon, Paris 1951.

MOREAU, Joseph. Aristote et son Ecole, Paris 1962.

MOUNIER, Emmanuel. Communisme, Anarchie et Personnalisme, Paris 1966.

MOSCA, G. Histoire des Doctrines Politiques. Depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours, Paris 1936.

NAMER, Emile. Machiavel, Paris 1961.

NASSIF NASSAR, La Pensée Réaliste d'Ibn - Khaldûn, Paris 1967.

NIETSCHE, Friedrich. Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe, Çev. N. Hızır, İst. 1963.

NIZAN, Paul. Les Matérialistes d'Antiquité, Paris 1965.

NOURRISSON, Jean - Félix. J.-J. Rousseau et le Rousseauisme, Paris 1930.

OGG, Frédéric A. et RAY, Perley, O. Le Gouvernement des Etats - Unis d'Amérique, Paris 1958.

OKANDAN, Recai Galip. Umumî Hukuk Tarihi Dersleri, İst. 1952.

OKANDAN, Recai Galip. Umumî Amme Hukuku. Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları, İst. 1976.

OTHAMBURU, Philippe. La Revanche de Bakounine ou de l'Anarchisme à l'Autogestion, Paris 1975.

OWEN, Robert. Textes Choisis. Tr. par P. Meier, Paris 1963.

PACTET, Pierre. Les Institutions politiques de la Granda Bretagne, Paris 1960.

PARKINSON, Northcote. L'Evolution de la Pensée Politique, Trad par L. Evrard, T. I, II, Paris 1964.

PARKINSON, Northcote. Siyasal Düşüncenin Evrimi. Çev. M. Harmancı, İst. 1976.

PAYET, Maurice. Intégration des Travailleurs à l'Entreprise, Paris 1961.

PIETTRE, Andre. Marx et Marxisme, Paris 1957.

PINLOCHE, A. Fourier et le Socialisme, Paris 1933.

PIRENNE, Henri. Ortaçağ Kentleri, Kökenleri, Ticaretin Canlanması, Çev. Ş. Karadeniz, İstanbul 1982.

PİRENNE Henri. Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Çev. U. Kocabaşoğlu, Istanbul 1983.

PIROU, Gaetan. Georges Sorel (1874 - 1922), Paris 1927.

PLATON, Oeuvres Complètes. Trad par Léon Robin avec la collaboration de M. J. Moreau, T. I, III.

POISSON, E. Fourier, Paris 1932.

POLIN, Raymond. La Politique Morale de John Locke, Paris 1960.

POLITZER, Georges. Principes élémentaires de philosophie, Paris 1966.

POPPER, Karl Raimund. Açık Toplum ve Düşmanları, c. II. Hegel ve Marx. Çev. H. Rızatepe, Ankara 1968.

PRELOT, Marcel. Montesquieu et les Formes de Gouvernement. La Pensée Politique et Constitutionnelle de Montesquieu. Bicentenaire de l'Esprit des Lois. 1748 - 1948.

PRELOT, Marcel. Politique d'Aristote. Paris 1950.

PRELOT, Marcel. Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, Paris 1961.
PRELOT, Marcel. Histoire des Idées Politiques, Paris 1970.
Principes du droit soviétique. Ouvrage composé sous la direction du P. Romachkine, Moscou.
PROLO, Jacques. Las Anarchistes, Paris 1912.
PROUDHON, J.J. Idée Générale de la Révolution au XIX siècle, Paris 1868.
PROUDHON, P.J. Oeuvres Choises. Textes présentés par J. Bancal, Paris 1967.
RENAULT, Marcel. Platon, Paris.
RIVAUD, Albert. Les Grands Courants de la Pensée Antique. 6e édit., Paris 1963.
RİVERO, Jean. Les Libertés Publiques. Cours de Droit, Paris 1964-1965.
RİVERO, Jean. Les Libertés Publiques. Les Droits de l'Homme, Paris 1973.
RİVERO - SAVATİER. Droit du Travail, Paris 1956.
ROBIN, Léon. Platon, Paris 1968.
ROBSON, William A. Le système de gouvernement Britannique, Paris 1947.
ROLAND - GOSSELIN, Bernard. La Doctrine Politique de Saint Thomas d'Aquin, Paris 1928.
ROSS, W. D. Aristote, Paris 1930.
ROUSSEAU, Jean - Jacques. Discours sur l'Origine et les Fondements de l'Inégalité parmi les Hommes. Présentation par J. - J. Leclercle, Paris 1954.
ROUSSEAU, Jean - Jacques. Discours sur l'Origine de l'Inégalité parmi les Hommes Présentation de H. Guillemin. Rousseau'nun Contrat Social adlı eserinde.
ROUSSEAU, Jean - Jacques. Du Contrat Social. Présenté par H. Guillemin, Paris 1963.
ROUSSEAU, Jean - Jacques. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev. E. Başar, İst. 1968.
ROUSSEAU, Jean - Jacques. Toplum Sözleşmesi. Çev. V. Günyol, İst. 1974.
ROUSSEAU, Jean - Jacques. Les Confessions, Nouv. Edit.
RUSSELL, Bertand. Histoire des Idées au XIX siècle. Tr. par M. - M. Petit Jean, Paris.
SAHLOUL, Wasfi. Essai sur les Pouvoirs du Président des Etats - Unis d'Amérique. Thése, Lousanne 1967.
SARICA, Murat. Fransa'nın V inci Cumhuriyet Anayasası, İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası, c. XXVII, 1961. Ayrı bası 1962.
SARICA, Murat. Fransa ve İngiltere'deki Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, İstanbul 1969.
SARICA, Murat. Siyasi Düşünce Tarihi, İst. 1977.
SCHILLING, Kurt. Histoire des Idées sociales, Individu - Communauté - société. Tr. par L. Plau, Paris 1962.
SCHILLING, Kurt. Toplumsal Düşünce Tarihi, Çev. N. Önol, İst. 1971.
SCHINZ, Albert. La Pensée de Jean - Jacques Rousseau, Essai d'Interpretation Nouvelle, Paris 1929.
SCHULZ, Pierre - Maxime. L'Oeuvre de Platon, Paris 1967.
SEE, Henri. Les Idées Politiques en France au XVIIIe siècle, Paris 1923.
SEİDLER, G. L. Bizans Siyasal Düşüncesi, Çev. M. Tuncay, Ankara 1980.

SERGENT, Alain - HARMEL, Claude. Histoire de l'Anarchie, Paris 1949.
SERREAU, René. Hegel et Hégélianisme, Paris 1965.
SHIRER, William L. Nazi İmparatorluğu. Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü. R. Güran, İst. 1968.
SIEYES, Abbé. Emanuel Joseph. Qu'est-ce que le Tiers-Etat? Pari
SINCLAIR, T. A. Histoire de la Révolution Française, T. I, II, Paris
SOCRATE. Portraits et Enseignements. Textes Choisis et traduits p. Fraisse et J. - se, Paris 1972.
SOREL, Georges. sur la Violence, Paris 50.
SOYSAL, Mümtaz. a giriş, Ankara 1968.
STOFFEL, Grete. L de l'Etat Raciste dans Nationale-Socialiste, Arch. . su Dr. 1936.
Syndicalisme Révol et Communisme. Les de Pierre Monatte 1914-1924. Présentés par J. Maitrou et Cl. Chamberland, Paris 1968.
ŞENEL, Alâeddin. Eski Yunanda Siyasal Düşünüş, Ankara 1968.
ŞENEL, Alâeddin. Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ankara 1970.
TALAS, Cahit. Sendika Hürriyeti, Ankara 1957.
TALAS, Cahit. Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Haklar. Türkiye'de İnsan Hakları Semineri, Ankara 1970.
THOMAS d'AQUIN (Saint Thomas). Des Lois. Textes Tr ad. par J. de la Croix Kaelin, Paris.
THOMAS d'AQUIN (Saint Thomas). L'Etre - et l'Esprit, Textes Choisis, Tr. par J. Rassam, Paris 1964.
THOMAS d'AQUIN. Du Gouvernement Royal, Trad. par Cl. Roguet, Préface de l'Abbé ch. Journet, Paris 1931.
THOMAS d'AQUIN. Somme Théologique. Trad. Abbé Drioux, 1869.
THOMAS MORE. Utopia. Çev. S. Eyüboğlu, M. Urgan, V. Günyol, İst. 1964.
TOCQUEVILLE, Alexis de. De la Démocratie en Amerique, T. I, Paris 1951.
TOCQUEVILLE, Alexis de. L'Ancien Régime et la Révolution, T. II, Paris 1953.
TOCQUEVILLE, Alexis de. Amerika'da Demokrasi, Çev. T. Timur, İstanbul 1962.
TODD, A. Le Gouvernement Parlementaire en Angleterre. Trad. Par Walpone, T. I, II, Paris 1900.
TOMLIN, Fréderic. Les Grands Philosophes de l'Occident. Trad. par H. Jung, Paris 1951.
TROUSSON, Raymond. Socrate ant Voltaire, Dic ot et Rousseau. La Conscience en face du M aris 1967.
TOUCHARD, Jean Histoire d Politiques. T aris 1959.
TROPER, Michel. La Séparat ouvoirs et Constitut nelle Française, Paris 1973.
TRUCHET, Jacques. Politique de Bossuet, Paris 1966.
TUNAYA, Tarık Zafer. Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İst.
TUNC, André. Les tendances Récantes de la Cour Suprême des E Unis en matière de Libertes Publisques. Revue de Droit Public et c Science politique, 1952.
TUNC, André et TUNC, Suzanne. Le Système Constitutionnel des Etats-Unis d'Amérique. T. I. I, II. Paris 1954.

TUNC, André et TUNC, Suzanne. Le Droit des Etats - Unis d'Amerique. Sources et Techniques, Paris 1955.
TUNC, André. Les Etat - Unis, 3e édition, Paris 1973.
TÜTENGİL, Orhan Cahit. Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri, İstanbul 1956.
ÜMİT HASAN. İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Tarihi, Ankara 1977.
ÜLKEN, Hilmi Ziya. İslâm Düşüncesi. Türk Tefekkürü Araştırmalarına Giriş, İstanbul 1946.
VAN DEN BRUCK, Moeller. Le Troisiéme Reich. Trad. J. L. Lénault, Paris 1933.
VAN DOREN, Charles. Constitutions des Etats - Unis. Exemple d'une Fédération. Trad. par J. Boitel, Paris 1956.
VAN TİCHELEN, Le Président de la République et le Problème de l'Etat, Paris
VEDEL, Georges. Manuel Elémentaire de Droit Constitutionnel, Paris 1949.
VEDEL, Georges. Les Démocraties Soviètiques et Populaires, Fas. I - III, Paris 1963 - 1964.
VEDEL, Georges. Socialisme et Démocratie, Paris 1967.
VEDEL, Georges. RİVERO, Jean. Les Principes Economiques et sociaux de la Constitution Le préambule. Droit Social. Fas, XXXI, 1947.
VERMEİL, Edmond. Doctrinaires de la Révolutions Allemande 1918-1938, Paris 1939.
VERNON, Manfred C. Devlet Sistemleri. Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş. Çev. M. Soysal, Ankara 1961.
VİALATOUX, Joseph. La Cité Totalitaire de Hobbes. Théorie Naturaliste de la Civilisation. Essai sur la Signification de l'Existance Historique du Totalitarisme, Lyon 1952.
VİANSSON - PONTE, Pierre. Bilan de la Ve République, Paris 1967.
VOLKE, André - Jean. L'Idée de la Volonté dans le Stoisisme, Paris 1973.
WALDEMAR, Gurian. Le Bolchevisme. İntroduction historique et doctrinale, Paris 1933.
WALİNE, Marcel. L'individualisme et le droit, Paris 1945.
WALTER, Gérard. Les Origines du Communisme, Paris 1931.
WALTER, JONES. J. La Conception Nazie du Droit, Oxford 1940.
WEBER, Alfred. Felsefe Tarihi, Çev. V. Eralp, İstanbul 1964.
WEIL, Raymond. Politique d'Aristote, Paris 1966.
WERNER, Charles. La Philosophie Grecque, Paris 1962.
WETTER, Gustave. L'idéologie soviétique contemporaine. Tome I. Matérialisme dialectique et materialisme historique, Paris 1965.
WIDGERY, Alban G. Les grands courants de l'Histoire de Confucius à Tonybee, tr. par S. Bricianer, Paris 1961.
WİLSON, Woodrow. Seçme parçalar. Çev. N. Abadan, İstanbul 1961.